

ADAM
SMITH

Pojednání o podstatě a původu

BOHATSTVÍ
NÁRODŮ

Bohatství národu

Adam Smith

ADAM SMITH

Pojednání o podstatě a původu bohatství národů

Praha 2001

Překlad z anglického originálu *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (6. vydání), Methuen & Co., Ltd., London, 1950.

První vydání této knihy bylo publikováno 9. března 1776 v Londýně. Podstatných změn doznala kniha ve svém třetím vydání z roku 1784: nově se v knize objevily kapitola XIII knihy IV (zde str. 570–588) a druhá pasáž v oddílu 1 části III kapitoly I knihy V (zde str. 649–674) a drobná doplnění byla provedena v kapitolách III, IV a V knihy IV.

Vydal:

Liberální institut

Spálená 51, 110 00 Praha 1

Český překlad: Vladimír Irgl, Alena Jindrová, Josef Pytelka a Sergej Tryml (1958) Revidovaný překlad: Liberální institut

Česká předmluva: Jiří Schwarz, Evžen Kočenda, Josef Šíma

Český doslov: Ján Pavlík

Margináliemi opatřili: Josef Šíma a Dan Šťastný

Rejstřík zpracovala: Eva Kindlová

Odborný redaktor: Milan Sojka

Jazyková korektura: Ivana Mergerová, Zdeňka Grigarová, Miluše

Ledvinová Odpovědný redaktor: Dan Šťastný

Sazba, grafická úprava a obálka: Proxima Studio s. r. o., Velehradská 19, 130 00 Praha 3 Na vydání knihy dále spolupracovali: Ján Pavlík, Jiří

Schwarz, Josef Šíma a Michael Volný

ISBN: 978-80-86389-60-8

Ebook: Milian Riedel

Vydání této knihy by nebylo možné bez následujících podporovatelů:
Anglo-American University; CEVRO Institut, vysoká škola; Časopis Trade-
Off; Institut Ekonomického Vzdělávání; Liberland; Stario Agency; Roman
Hocke; Pavel Mises; Karel Havelka; Marek Hovorka; Jan Furiš

Velmi děkujeme za podporu v šíření liberálních myšlenek Richardu
Sulíkovi

Předmluva

15 let uplynulo od posledního vydání Bohatství národů u nás. V tomto relativně krátkém časovém období došlo díky vědecko-technickému pokroku ke změnám, jež se nás přímo dotýkají. Rozvoj informačních technologií a internetu umožnil crowdfunding, jenž usnadnil vydání této knihy. Tento anglický pojem nemá zatím český ekvivalent, ale díky němu může potenciální výrobce s poměrně nízkými náklady zjistit skutečnou poptávku po zboží. Jedná se o formu opčního prodeje prostřednictvím internetu. Předplatitelé požadované knihy snižují podnikateli riziko ztráty, neboť ten rozhodne o realizaci projektu až poté, když bude mít zajištěnu návratnost investice. Předplatným za 260 tisíc českých korun zabezpečili Dominik Stroukal s Martinem Pánkem toto vydání Bohatství národů, přestože hranice rentability činila 150 tisíc.

Před 15 lety, kdy byl revidovaný český překlad Bohatství národů z roku 1958 vydán poprvé, byla v Praze uspořádána mezinárodní konference „Adam Smith Semper Vivus“. Na jejím konci se konala aukce prvních tří označených výtisků. Celková vydražená částka činila 113 tisíc korun a následný úspěšný prodej tento podnikatelský projekt přeměnil v ziskový. Nyní díky crowdfundingu postupujeme menší riziko, přestože v roce 2001 byly čtečky a elektronické knihy konkurující klasickým knihám, neznámé. Inovativní formy prodeje snižují rizika pro knižní nakladatele, přestože s rozvojem informačních technologií se diverzifikují formy knižní nabídky a zostřuje se konkurence, s níž je spojen sebou růst podnikatelského rizika.

Před 15 lety vládlo světovým diskusím téma globálního oteplování. Není bez zajímavosti, že ve středu 31. října 2001, tedy den před českým vydáním Bohatství národů, byl v pražském Klementinu naměřen nejteplejší den za 226 let. V té době bylo nejznámějším dílu Adama

Smitha 225 let. Autor je dopisoval v teplotně nadprůměrném roce 1775, aby v roce následujícím mohlo být vydáno tiskem. Co se za posledních 15 let stalo s počasím, že globální oteplování už nevládne diskusím? Zatímco v roce 2001 světová průměrná teplota činila 0,54 °C, tak v roce 2015, který byl vůbec nejteplejším v historii měření, dosáhla 0,84 °C! 10 z uplynulých 15 let bylo teplotně silně nadprůměrných, což je sice pádný argument v diskusích o globálním oteplování, ale napovídá jen málo o tom, jak nákladná opatření by měla být učiněna, aby se lidstvo vyhnulo ničivým důsledkům tohoto přírodního procesu na přelomu 1. a 2. století 3. tisíciletí. To platí jen za předpokladu, že systém měření světové teploty a trend ve vývoji počasí, jakož i ostatní neměnné okolnosti nebudou zpochybněny. Jsme si jisti, že žádná renomovaná sázková kancelář by sázku na nezpochybnění těchto předpokladů nepřijala, neboť její ztráta by byla téměř jistá.

Zatímco podnikatelské subjekty a lidé oceňují rizika, protože hospodaří s vlastními penězi, vlády tak nečiní. Hlavním důvodem je skutečnost, že nehospodaří s vlastními finančními prostředky, ale s penězi daňových poplatníků. Tím vedlejším je přežívající přesvědčení politiků a vládních úředníků, že peníze se nakonec vždy najdou. V tom je utvrzuje chování nejen centrálních, ale i komerčních bank v režimu stále „sofistikovanější“ regulace peněžního a finančního trhu.

Tato regulace nebo spíše její nevhodné formy však mohou vést k natolik zásadním zvrátům, jakým byla dosud ještě ne příliš vzdálená finanční krize. Fenomén nízkých výnosů, který jí předcházel, popisuje Adam Smith „tím, že kapitály v té které zemi vzrůstají“ a „zisk, jehož lze dosáhnout jeho vynakládáním, se nutně zmenšuje“. Činí tak pochopitelně obecně, aniž mohl o krizi z let 2007-2008 cokoli tušit. A když tvrdí, že žádný zákon nedokáže snížit úrok pod tržní hodnotu, vychází z podmínek světa v němž neexistoval problém tak nízké krátkodobé úrokové sazby (zero lower bound), který by výrazně komplikoval měnovou politiku centrálních bank

v době současné. Představa záporné úrokové sazby se pak v konceptu uvažování Adama Smithe pochopitelně nevyskytuje. Přesto jsou jeho vývody a úvahy o penězích, kapitálu a jeho využití logické a i když se dobové příklady jimiž podporuje či ilustruje svá tvrzení mohou zdát jakoby z jiného světa, právě tím podtrhují obecnou platnost jeho myšlenek.

Ekonomové jsou nejpilněji čtenáři Pojednání o původu a příčinách bohatství národů, což je celý název slavného Smithova díla. S jeho citacemi a odkazy se setkáme v dílech ekonomů všech škol a teoretických směrů. Adam Smith svým velkolepým dílem povýšil ekonomii na vědu. Ekonomický systém založený na trhu a s působící neviditelnou rukou (trhu) srovnává s nebeským systémem, který drží pohromadě gravitace. Pojítkem ekonomického systému ve společnosti založené na spolupráci a směně je neviditelná ruka trhu. Ta spojuje vlastní zájem svobodných jedinců vyrábějících a dodávajících zboží na trh za účelem dosažení zisku s vlastním zájmem velkého množství svobodných spotřebitelů maximálně uspokojit své potřeby (pomocí co nejkvalitnějšího zboží a služeb za co nejnižší ceny). Vzájemné soupeření v rámci obecně akceptovaných, respektovaných a efektivně vynucovaných pravidel tlačí ceny zboží dolů k jejich „přirozené“ úrovni. Konkurence je ve Smithově pojetí institucí, která nejúčinněji chrání individuální zájmy lidí. Sledování vlastního zájmu na trhu vede k optimálnímu uspokojení materiálních potřeb společnosti. Existence neviditelné ruky trhu reguluje konkurenční boj směrem k nezamyšlenému společensky pozitivnímu výsledku.

Bohatstvím národů navazuje Smith na svou Teorii mravních citů (1759). V ní popsal, že vedle vlivu vlastního zájmu na lidské chování je člověku přirozené „pohlížet na svět“ také očima jiného člověka. Tuto vlastnost nazýval pochopením neboli sympatií. Na lidskou přirozenost nahlížel pluralisticky. Lidskost, smysl pro spravedlnost, velkorysost a družnost jsou odlišnými rysy než vlastní zájem. Zatímco ten se prosazuje na trhu, morálka se projevuje v ostatních oblastech lidského činění. Smithova

koncepce „neviditelné ruky“ nemá ambici posuzovat veškeré lidské chování ve společnosti, a tím je redukovat pouze na tržní chování. „Neviditelná ruka“ vysvětluje jen chování na trhu, které nevyčerpává veškerou lidskou činnost.

V Teorii mravních citů odmítl také vize o možnosti centrálního řízení společenského života. „Může se stát, že člověk má vysoké mínění o svých nápadech a je natolik unesen půvabem vlastní koncepce vládnutí, že nemůže strpět jakoukoli odchylku od své vize... Ovšem na velké šachovnici lidské společnosti má každá jednotlivá figura vlastní zdroj svého pohybu, naprosto odlišný od toho, co stanovuje legislativa.“ Smith si zřetelně uvědomoval, že společnost nelze řídit podobně jako stroj či továrnu s ohledem na rozdílné zájmy a cíle jednotlivců v podmínkách nejistoty a nepředvídatelnosti společenského vývoje.

V Bohatství národů systematicky vysvětluje vývoj a fungování kapitalistického hospodářství před průmyslovou revolucí. I v kapitalismu volné soutěže, jenž ve Smithově díle odpovídá systému „přirozené svobody“, docházelo k neustálým střetům mezi svobodnými jedinci (díky novým objevům a vynálezům nadanými stále většími schopnostmi a možnostmi) a stávajícím řádem, jehož pravidla odpovídala dělbě moci ve společnosti. Smith si všímal prohlubujícího se rozporu mezi spleťtým mechanismem nařízení a restrikcí, jimiž slábnoucí feudalismus s merkantilistickou ekonomikou omezovaly člověka. Odmítal restriktivní opatření merkantilistů na ochranu domácích monopolů. V polemice o otevřenosti trhů Smith odhalil, že někteří podnikatelé využívají politiku jako nástroj k zachování svého výsadního postavení. Privilegia, jimž se producenti a obchodníci těší, zvyšují podle Smitha jejich bohatství, ovšem zároveň ochuzují veřejnost. Zachování výsadního postavení domácích podnikatelů bylo vysvětlováno obecným blahem, za nímž byl umně skryt soukromý zájem.

V případě využití kapitálu domácími podnikateli argumentuje Adam

Smith ve prospěch mezinárodního obchodu, a to i s meziprodukty, když poukazuje na to, že kapitál výrobce může být vzdálen jak od zdrojů surovin tak od místa spotřeby a zboží putuje z místa na místo v procesu jeho výroby. Je s podivem jak tyto myšlenky formulované v dosti vzdálené minulosti rezonují s faktem, že více než dvě třetiny současného světového obchodu tvoří právě meziprodukty.

Podobně jako před 15 lety bylo globální oteplování celosvětovým tématem, v současnosti jím je migrace. Ve snaze ji omezit, neřeší vlády a mezinárodní společenství její příčiny, ale její důsledky – uchylují se k uzavírání hranic, k omezení volného pohybu pracovní síly, k přísnější regulaci trhů práce, což jsou merkantilistická opatření. Jednou z příčin migrace je ochrana trhů vyspělých zemí před údajně nekalou konkurencí a dumpingem producentů z rozvojových zemí. Chudoba, bída a válka vyhánějí většinu migrantů z jejich domovů. Namísto otevírání trhů pro levnější zboží z rozvojových zemí zůstaly trhy vyspělých zemí uzavřené a současně v nich bobtnal tzv. stát blahobytu. Vlády vyspělých zemí přerozdělují stále větší část produktu ve prospěch chudých, znevýhodněných a zájmových skupin. V důsledku vládních zásahů jsou udržovány uměle vysoké ceny a neefektivní producenti v odvětvích, do nichž nemůže z důvodu státní nebo nadstátní regulace vstoupit konkurence. Ta by přitom mohla pomoci chudým a znevýhodněným více než současné dávky a státní podpora. Výrazem nespokojenosti s regulací EU, s řešením migrační krize a s připravovanými harmonizačními politikami EU je brexit. Kdyby evropští politici a jejich poradci četli Bohatství národů a řídili se jeho odkazem, nemuselo k němu dojít!

Nadčasový přístup Adama Smitha k regulaci „svázanému“ podnikání v Bohatství národů nejlépe vyjádřil nositel Nobelovy ceny za ekonomii George Stigler: „Je ideovým nástrojem boje proti regulaci ekonomiky, boje proti merkantilismu v novém hávu.“ Bude-li existovat stát, tento boj nemůže skončit. To není volání pro destrukci státu, ale argument proti

jeho iracionálním zásahům do ekonomiky!

Jiří Schwarz, Evžen Kočenda, Josef Šíma

V Praze 17. listopadu 2016

Úvod a rozvržení práce

Původním zdrojem všech nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, které každý národ ročně spotřebuje, je jeho roční práce, a předmětem jeho spotřeby je buď přímý produkt této práce, nebo to, co se za tento produkt koupí od jiných národů.

A tak podle toho, zda je tento produkt, nebo to, co se za něj nakoupí, více nebo méně úměrný počtu lidí, kteří jej mají spotřebovat, dostane se národu i více nebo méně oněch nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, které potřebuje.

Avšak o tomto poměru musí u každého národa rozhodovat dvě různé okolnosti: předně dovednost, zručnost a důvtip, s nimiž se práce obvykle vykonává, a za druhé poměr mezi počtem lidí, kteří se zabývají užitečnou prací, a těch, kteří takto zaměstnání nejsou. Ať již jsou půda, podnebí nebo rozsah území toho kterého národa jakékoli, hojnosti nebo omezenosti toho, čeho se mu za takového stavu ročně dostává, závisí vždy nutně na těchto dvou okolnostech.

Hojnost nebo omezenost těchto prostředků závisí pak podle všeho více na první z těchto dvou okolností než na druhé. Mezi divokými kmeny lovců a rybářů zabývá se každý jednotlivec schopný práce tak či onak užitečnou prací a podle svých schopností usiluje o to, aby získal nutné životní prostředky a věci život zpříjemňující pro sebe nebo pro ty členy rodiny nebo kmene, kteří jsou buď příliš staří, nebo zas příliš mladí, po případě příliš slabí, aby se mohli vydat na lov zvěře a na rybolov. Takové kmeny však jsou tak nesmírně chudé, že z pouhé nutnosti často musí (nebo si alespoň myslí, že musí) malé děti, starce a lidi postižené vleklou chorobou buď přímo zabít, nebo je nechávat na pospas osudu, aby zahynuli hladem nebo aby je roztrhala dravá zvěř. U národů vzdělaných a

zámožných naopak mnoho lidí nepracuje vůbec a mnozí z nich nadto spotřebují oproti většině pracujících produkt desetinásobného, ba často stonásobného množství práce. Produkt veškeré práce společnosti je však tak velký, že často mají dost všichni, a je-li pracovník, a to i ten nejchudší z nejchudších, šetrný a pilný, může užívat většího podílu na prostředcích k udržení a zpříjemnění života, než jaký je dostupný divochovi.

Příčinami tohoto zvyšování produktivní síly práce a řádem, podle něhož se produkt práce přirozeně rozděluje mezi lidi rozličných vrstev a různého společenského postavení, se zabývá kniha první tohoto pojednání.

Ať je skutečný stav dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž se u kteréhokoli národa práce vykonává, jakýkoli, hojnost nebo omezenost toho, čeho se národu ročně dostává, musí za daného stavu záviset na poměru mezi počtem lidí, kteří se během roku zaměstnávají užitečnou prací, a počtem těch, kteří takto zaměstnání nejsou. Počet užitečných a produktivních pracovníků, jak se později ukáže, odpovídá všude velikosti kapitálové zásoby, která je vynakládána na to, aby mohli pracovat, a také konkrétnímu způsobu, jakým je zaměstnán. Proto se kniha druhá zabývá podstatou kapitálu, tím, jak se tento kapitál postupně akumuluje, a různým množstvím práce, kterou uvádí v pohyb, a to podle různých způsobů, jak se tohoto kapitálu užívá.

Národy, u nichž dovednost, zručnost a důvtip při užívání práce již slušně pokročily, postupovaly dosud při celkovém organizování a řízení práce velmi nestejnými směry; pokud jde o velikost produktu, nebyly ony směry vždycky stejně příznivé. Politika některých zemí poskytovala obzvláštní podporu výrobě venkovské, politika jiných zase výrobě městské. Sotva který národ se choval ke všem odvětvím spravedlivě a nestranně. Od pádu říše Římské byla evropská politika příznivější řemeslům a obchodu, tj. odvětvím městským, než zemědělství, tj. odvětví venkovskému. Okolnosti, které podle všeho přivodily tuto politiku, se vysvětlují v knize třetí.

Tyto rozličné směry byly snad sice zpočátku udávány soukromými

zájmy a předsudky jistých vrstev lidí, které vůbec nedbaly o jejich důsledky pro obecný blahobyt společnosti a také je nepředvíдалy, přesto však daly vznik nejrůznějším učením politické ekonomie. Některá z nich velebí důležitost výroby, jež se uskutečňuje ve městech, jiná zas odvětví venkovská. Tato učení měla značný vliv nejen na názory učenců, nýbrž i na to, jak panovníci i republiky řídili veřejné záležitosti. Tato různá učení a hlavní účinky, jež vyvolala v různých dobách a u různých národů, jsem se pokusil co nejúplněji a co nejpřesněji vyložit v knize čtvrté.

Výklad o tom, z čeho plynou důchody valné většiny obyvatelstva nebo jaká je podstata zdrojů, z kterých lidé čerpali v různých dobách a v různých zemích svou roční spotřebu, podávají tedy tyto první čtyři knihy. Pátá a poslední kniha se zabývá důchody panovníka nebo republiky. V této knize jsem se pokusil ukázat: za první, co jsou nezbytné výdaje panovníka nebo republiky, které z těchto výdajů by měly být hrazeny všeobecnou daní celé společnosti, které jenom některou složkou společnosti nebo určitými jejími členy. Za druhé, jakými metodami lze přimět celou společnost, aby přispívala k hrazení výdajů, jimiž je povinována, a které jsou hlavní výhody a nevýhody každé z těchto metod. A konečně za třetí, jaké důvody a příčiny způsobily, že téměř všechny novodobé vlády jistou část tohoto důchodu zastavují, tj. že dělají dluhy, a jaký vliv měly tyto dluhy na skutečné bohatství, roční produkt půdy a práce společnosti.

Svazek první

KNIHA I

*O příčinách zvyšování produktivní síly práce a o řádu,
podle něhož se její produkt přirozeně
rozděluje mezi různé vrstvy lidí*

O dělbě práce

Největší zvýšení produktivní síly práce a větší díl dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž je všude práce řízena a vykonávána, jsou zřejmě důsledky dělby práce.

Její účinky v celkovém hospodářském životě společnosti pochopíme snáze, všimneme-li si, jak se dělba práce uplatňuje v některých odvětvích výroby. Je všeobecné domnění, že nejdále je dovedena v některých odvětvích téměř bezvýznamných. Není to snad proto, že by v nich skutečně byla dovedena dále než v jiných, důležitějších, nýbrž proto, že při takové málo významné výrobě, jejímž posláním je uspokojovat drobné potřeby jen malého počtu lidí, musí být celkový počet dělníků nutně malý. A tak ti, kdo jsou zaměstnání v každém jednotlivém pracovním oboru, často se vejdou do jediné dílny a pozorovatel je vidí všechny najednou. Naopak v těch důležitých odvětvích, která mají uspokojovat rozsáhlé potřeby početného obyvatelstva, je v každém oboru práce zaměstnán tak obrovský počet dělníků, že je vyloučeno, aby všichni pracovali v téže dílně. Stěží jich uvidíme najednou více než jenom ty, kteří pracují na jediném úseku. A tak, přestože při takové výrobě může být práce ve skutečnosti rozdělena na mnohem více složek než v oněch méně významných výrobních odvětvích, není tam ona dělba ani zdaleka tak zřejmá, a došla tudíž mnohem menšího povšimnutí.

Uvedu pro to příklad z jednoho výrobního odvětví téměř bezvýznamného, kde však dělba práce budila často pozornost, totiž ze špendlíkářství. Dělník, který nebyl vyučen tomuto oboru (z něhož dělba práce udělala zvláštní povolání) a který nebyl obeznámen s užíváním příslušných strojů (k jejichž vynalezení pravděpodobně vedla dělba práce), sotva by dokázal vyrobit za den jediný špendlík, byť by se snažil sebevíc, a

určitě by jich nedovedl vyrobit dvacet. Ale nyní se v tomto odvětví pracuje tak, že nejen celá tato práce je zvláštním povoláním, nýbrž nadto je rozdělena v jistý počet oborů, jež jsou většinou rovněž zvláštními povoláními. Jeden člověk drát vytahuje, druhý jej narovnává, třetí jej stříhá, čtvrtý jej zaostřuje, pátý jej nahoře přibrušuje, aby se mohla nasadit hlavička. Zhotovení hlavičky pak vyžaduje dva nebo tři samostatné úkony; nasadit ji je práce sama pro sebe, leštění špendlíků také. Dokonce i napíchat je do papíru je zvláštní řemeslo. A tak je ona důležitá operace výroby jednoho špendlíku rozdělena asi na osmnáct samostatných úkonů. V některých manufakturách provádí každý z nich jiný dělník, kdežto jinde dělá týž člověk někdy dva nebo tři samostatné úkony. Viděl jsem jednu takovou malou manufakturu, kde bylo zaměstnáno jen deset lidí, a kde proto někteří z nich vykonávali dva nebo tři samostatné úkony. Ale přes to, že byli velmi chudí, a proto nebyli nijak zvlášť vybaveni nutnými stroji, vyrobili všichni dohromady, když se přičinili, asi dvanáct liber špendlíků denně. Na jednu libru připadá více než čtyři tisíce špendlíků střední velikosti. A tak těch deset lidí dokázalo vyrobit za jediný den více než 48 000 špendlíků. Připadá-li tedy na každého člověka desetina ze 48 000 vyrobených špendlíků, můžeme počítat, že vyrobil za den 4800 špendlíků. Kdyby ovšem byli pracovali každý zvlášť a žádný nebyl tomuto řemeslu vyučen, jistě by žádný z nich nebyl dokázal vyrobit za den ani dvacet špendlíků, a snad ani jediný. To ovšem není ani dvoustá čtyřicátá část a snad ani čtyřtisící osmistá část toho, co dovedou vykonat nyní v důsledku správné dělby práce a spojení různých pracovních úkonů.

V každém jiném řemesle a každé jiné výrobě jsou výsledky dělby práce podobné, jako jsou v tomto pramálo významném odvětví, i když v mnohých se práce nedá rozdělit na tolik složek ani zjednodušit na tak prosté úkony. Pokud však dělba práce zavedena být může, způsobuje v každém řemesle úměrné zvýšení produktivní síly práce. Osamostatnění jednotlivých řemesel a povolání vyplynulo podle všeho právě z této

výhody. A nejdále je obyčejně dovedeno v těch zemích, kde je rozvoj výroby a pokrok na nejvyšším stupni. Práci, kterou v nerozvinuté společnosti dělá jeden člověk, vykonává ve společnosti pokročilé několik lidí. V každé pokročilé společnosti rolník není obyčejně ničím jiným než rolníkem, dělník v manufaktuře ničím jiným než právě dělníkem v manufaktuře. A také práce nezbytná k vytvoření jakéhokoli hotového zboží je téměř vždy rozdělena mezi velké množství dělníků. Vždyť kolik jen různých povolání se uplatňuje v každém odvětví výroby plátna a vlněných tkanin, od pěstitelů lnu a chovatelů ovcí až k běličům a mandlířům plátna nebo k barvířům a soukeníkům! Povaha zemědělství vlastně ani nepřipouští dělbu práce na tolik složek ani tak naprosté odloučení jedné činnosti od druhé, jako je tomu v řemeslech a manufakturách. Oddělit práci chovatele dobytka od činnosti pěstitele tak úplně, jak je zpravidla odděleno povolání tesaře od řemesla kovářského, není možné. Přadlák je skoro vždy docela jiná osoba než tkadlec. Avšak orání, vláčení, setí zrna a sečení obilí, to všechno dělá často týž člověk. Vhodný čas pro tyto různé druhy práce přichází v různou roční dobu, a tak ani není možné, aby byl jeden člověk trvale zaměstnán jenom v některém z nich. Snad právě proto, že úplně osamostatnit všechny různé druhy práce v zemědělství je nemožné, nedejme rozvoj produktivní síly práce v tomto oboru vždycky krok s jejím rozvojem v řemeslech a manufakturách. Nejbohatší státy předčí sice své sousedy jak v zemědělství, tak i v řemeslech a manufakturách, obyčejně však více vynikají svou nadřazeností v řemeslech a manufakturách než v zemědělství. Jejich pozemky jsou zpravidla lépe obdělávány, a poněvadž se jim věnuje více práce i výdajů, přinášejí v poměru k rozsahu a přirozené úrodnosti půdy větší úrodu. Tato zvýšená úrodnost je však zřídka větší o víc, než kolik prostě odpovídá zvýšené práci a zvýšeným nákladům. V zemědělství není práce bohaté země vždycky o mnoho produktivnější než práce země chudé; nebo alespoň nikdy není produktivnější v tak značné míře, jako je tomu zpravidla v

řemeslech a manufakturách. Proto tedy obilí bohaté země nepřichází na trh levnější než obilí země chudé, jde—li ovšem o zboží stejné jakosti. Polské obilí je stejně laciné jako francouzské obilí této jakosti, přestože Francie je země bohatší a pokročilejší. A francouzské obilí není v obilních oblastech o nic horší a nejčastěji má skoro stejnou cenu jako obilí anglické, přestože, pokud jde o bohatství a pokročilost, je snad Francie za Anglií. Půda je však v Anglii obdělávána lépe než ve Francii a půda francouzská je prý zase mnohem lépe obdělávána než polská. Avšak třebaže chudá země může nízkou cenou a jakostí obilí i při menší vyspělosti svého zemědělství soupeřit do jisté míry se zemí bohatou, u výrobků řemesel a manufaktur si takovou konkurenci nikdy dovolit nemůže; alespoň ne tehdy, jestliže výroba tohoto zboží odpovídá půdě, podnebí a poloze oné bohaté země. Francouzské hedvábnictví má lepší a lacinější zboží než anglické, protože výroba hedvábí, alespoň nyní, kdy je dovoz surového hedvábí postižen vysokými cly, neodpovídá podnebí anglickému natolik jako francouzskému. Avšak anglické železářské zboží a hrubé vlněné látky jsou tak dobré, že francouzské se s nimi vůbec nemohou měřit, a při stejné jakosti jsou i mnohem lacinější. V Polsku výrobní odvětví téměř neexistují, až na několik málo sprostších, podomácku provozovaných řemesel, bez nichž se žádná země neobejde.

Za tento veliký vzestup v množství práce, kterou díky dělbě práce vykoná stejný počet lidí, je co děkovat třem různým okolnostem: předně tomu, že každý jednotlivý dělník nabude větší zručnosti; za druhé úspoře času, který se zpravidla ztrácí, přechází-li se od jednoho druhu práce k jinému; a konečně tomu, že byla vynalezena celá řada strojů, které usnadňují a urychlují práci a umožňují, aby práci mnoha lidí vykonával jeden člověk.

Za prvé: větší zručnost dělníka nesporně zvyšuje množství práce, kterou může vykonat. A jelikož dělba práce omezuje činnost každého člověka na nějaký jednoduchý úkon a dělá z tohoto úkonu jeho jediné životní

zaměstnání, musí se tím velmi značně zvyšovat dělníkova zručnost. Jsem si jist, že obyčejný kovář, který je sice zvyklý zacházet s kladivem, ale není zvyklý dělat hřebíky, sotva jich dokáže vyrobit za den více než dvě stě až tři sta, musí-li se o to při nějaké zvláštní příležitosti pokusit, a budou to ještě hřebíky tuze špatné. Kovář, který sice hřebíky dělat dovede, ale hřebikářství nebylo až dosud jeho jediným nebo hlavním zaměstnáním, málokdy dokáže, i když se sebevíc přičiní, vyrobit za den osm set až tisíc hřebíků. Viděl jsem několik chlapců mladších dvacíti let, kteří se nikdy nevěnovali žádnému jinému oboru než hřebikářství, a když si pospíšili, dokázal každý z nich vyrobit za den více než dva tisíce tři sta hřebíků. Vyrobit hřebík však není věc právě nejlehčí. Týž člověk rozdmýchává měchy, prohrabuje oheň, a když je třeba, přikládá, rozžhavuje železo a vykovává každíčkou část hřebíku; a to si k ukování hlavičky musí vzít jiné nástroje. Rozličné pracovní úkony, na něž se rozpadá výroba špendlíku nebo kovového knoflíku, jsou všechny mnohem jednodušší a zručnost člověka, pro něhož byly po celý život jediným zaměstnáním, je zpravidla mnohem větší. Některé pracovní úkony se u těchto řemesel provádějí s takovou rychlostí, že by si nikdo, kdo to skutečně na vlastní oči neviděl, nedovedl představit, co lidská ruka může dokázat.

Za druhé: výhoda vyplývající z ušetřeného času, který se obyčejně ztrácel při přecházení od jednoho druhu práce k jinému, je mnohem větší, než bychom si hned na první pohled dovedli představit. Je nemožné přecházet nějak zvlášť rychle od jedné práce k druhé, která se provádí někde jinde a docela jinými nástroji. Venkovský tkadlec, který obdělává malé hospodářství, musí ztrácet velmi mnoho času přecházením od tkalcovského stavu na pole a z pole zase ke stavu. Jestliže se dvojí práce může dělat v jedné dílně, je ztráta času nepochybně mnohem menší. Avšak i tehdy je velmi značná. Když člověk přeruší jednu práci a má začít s novou, počíná si zpravidla trochu liknavě. Málokdy se hned pustí do nové práce skutečně rychle a důkladně; nedovede se jí hned přizpůsobit a po

nějakou dobu se spíše poflakuje, než aby pracoval účelně. Každý pracující venkovan, který musí každou půlhodinu měnit práci i nástroje, a po celý život téměř každý den provádí dvacateru různou činnost, osvojí si přirozeně, nebo spíše nezbytně, zvyk loudat se a pracovat nedbale a pomalu. Tento zvyk z něho skoro vždy udělá člověka netečného a líného, neschopného jakéhokoli vypětí, třeba i v případech nejnaléhavějších. Již sama tato okolnost, nepřihlížíme-li již k nedostatku zručnosti, musí vždy značně snížit množství práce, kterou je schopen vykonat.

Za třetí: každý musí vidět, jak velice práci usnadňuje a urychluje použití vhodných strojů. Není třeba uvádět příklad. Zmíním se tedy jen o tom, že všechny tyto stroje, které práci tolik usnadňují a urychlují, byly podle všeho vynalezeny především díky dělbě práce. Snazší a rychlejší způsoby k dosažení jakéhokoli cíle objeví lidé mnohem spíše tehdy, když je veškerá jejich pozornost soustředěna na jediný cíl, než když se tříští na množství různých věcí. A v důsledku dělby práce se musí přirozeně celá pozornost každého člověka soustředit na jedinou velmi jednoduchou věc. Dá se proto zřejmě předpokládat, že jeden nebo druhý z lidí zaměstnaných v určitém pracovním odvětví přijde brzy na nějaký způsob, jak si práci usnadnit nebo urychlit, pokud to ovšem její povaha dovoluje. Většinu strojů užívaných v oněch manufakturách, kde je práce rozdělena na nejvíce činností, vynalezli vlastně obyčejní dělníci, kteří vesměs prováděli nějaký velmi jednoduchý pracovní úkon, a proto pochopitelně přemýšleli o tom, jak si práci usnadnit a urychlit. Každému, kdo často chodí do takových manufaktur, jistě mnohokrát ukazovali velmi pěkné stroje, které si takoví dělníci vynalezli proto, aby jim usnadnily a urychlily právě jejich díl práce. U prvních parních strojů býval trvale zaměstnán chlapec, který měl střídavě otvírat a zavírat spojení mezi kotlem a válcem podle toho, jak šel píst nahoru nebo dolů. Jeden takový chlapec, který si rád hrál s kamarády, si všiml toho, že spojí-li se rukojeť záklopy, která otvírá tento průchod, motouzem s jinou částí stroje, bude se záklopka otvírat a zavírat

bez jeho pomoci a on bude mít čas dovádět s kamarády. A tak na jedno z nejdůležitějších zlepšení, jež bylo na tomto stroji od jeho vynalezení provedeno, přišel chlapec, který si chtěl ušetřit práci.

Všechna zdokonalení strojů nevyalezli však rozhodně jen ti, kdo jich užívají. Když se zhotovování strojů stalo samostatným povoláním, na mnohá zdokonalení přišel důvtip těch, kdo stroje vyrábějí. Některá zlepšení jsou pak dílem těch, kteří jsou nazýváni filosofovy nebo myslitelé; jejich povoláním není něco vyrábět, nýbrž všechno pozorovat, a proto dovedou často navzájem spojit vlastnosti věcí velmi si vzdálených a velmi málo si podobných. Jak se společnost vyvíjí, stává se filosofie nebo myslitelství, jako každé zaměstnání, hlavním nebo jediným oborem a povoláním určité vrstvy občanů. Jako každé jiné zaměstnání, i ona je rozdělena na množství různých oborů, z nichž každý zaměstnává jistou skupinu filosofů. I ve filosofii, stejně jako při každé jiné činnosti, zvyšuje taková dělba práce dovednost a šetří čas. Každý jednatel se stává ve svém oboru lepším znalcem, vykoná se dohromady více práce a věda se tím značně obohacuje.

Z dělby práce vyplývá ono mnohonásobení výroby všeho druhu, které v dobře spravované společnosti vytváří všeobecné bohatství, jež se šíří až do nejnižších vrstev lidu. Každý pracovník může prodat značné množství svých výrobků, které sám nespotřebuje. A protože je každý jiný pracovník přesně v úplně stejném postavení, může velké množství svého vlastního zboží směnit za velké množství zboží jiných lidí nebo za jeho cenu, což je vlastně totéž. On jim dodává hojnost toho, co se hodí jim, a oni mu to dostatečně vynahrazují tím, co potřebuje on. A tak do všech vrstev společnosti proniká všeobecný blahobyt.

Všimněme si, jak vypadá vybavení toho nejobyčejnějšího dělníka ve vzdělané a vzkvétající zemi, a tu zjistíme, že počet lidí, z jejichž práce měla třeba jen malá část podíl na vytvoření jeho majetku, daleko přesahuje všechny představy. Tak například jeho hrubá a humpolácká halena je

výsledkem spojené práce velkého množství pracovníků. Pastýř, třídič vlny, česáč nebo mykač, barvíř, tkadlec, valchář, pazderník a mnoho jiných, ti všichni musí dát dohromady svá různá řemesla, aby vznikl i takový prostý výrobek. A k tomu kolik ještě obchodníků a formanů musí být zaměstnáno při převážení materiálu od jedněch výrobců k druhým, kteří často žijí ve velmi vzdálených částech země! Kolik jen tu bylo uzavřeno obchodů a vykonáno cest po moři, kolik loďařů, námořníků, výrobců plachet a lan muselo pracovat, aby byly svezeny ty různé přípravky, kterých užívají barvíři a které často pocházejí z nejvzdálenějších koutů světa! Kolika různých druhů práce je zapotřebí, aby byly vyrobeny nástroje toho nejposlednějšího z těchto pracovníků! Když už nemluvíme o takových složitých strojích, jako je loď námořníka a valcha valcháře nebo dokonce tkalcovský stav, všimněme si aspoň, kolik různé práce je třeba, aby se vyrobil tak jednoduchý nástroj, jako jsou nůžky, kterými ovčák stříhá vlnu. Horník, stavitel pece na tavení rudy, drvoštěp, uhlíř pálící dřevěné uhlí, kterého se užívá v tavírně, cihlář, zedník, dělníci obsluhující pec, sekerník, hutník, kovář, ti všichni musí dát dohromady svá řemesla, aby vyrobili nůžky. Kdybychom stejným způsobem probírali všechny jednotlivé části dělníkova oděvu a zařízení jeho domácnosti, hrubou plátěnou košili, kterou nosí na těle, boty, jež mu chrání nohy, postel, na které líhá, a všechny ty různé předměty, z nichž se postel skládá, kuchyňské ohniště, na kterém si připravuje potravu, uhlí, jehož k tomu užívá a jež bylo vykopáno z útrob země a přivezeno snad dlouhou cestou po moři i po souši, všechny ostatní věci v jeho kuchyni, všechny potřeby pro jeho stůl, nože a vidličky, hliněné nebo cínové talíře, do kterých si odděluje potravu a ze kterých jí, ty různé pracovníky, kteří jsou zaměstnáni tím, že pro něho vyrábějí chléb a pivo, skleněné okno, jež vpouští dovnitř teplo a světlo a chrání příbytek před větrem a deštěm (kolik dovednosti a umění bylo třeba k vyrobení této krásné a blahodárné vymoženosti, bez níž by si naše severní končiny sotva mohly dopřát pohodlné bydlení!), a také nástroje

všech těch různých pracovníků zaměstnaných při vytváření těchto různých věcí, jež mu zpříjemňují život; kdybychom tedy, jak říkám, probrali všechny tyto věci a uvážili, kolik různých druhů práce se při každé z nich uplatňuje, uvědomili bychom si, že bez pomoci a spolupráce mnoha tisíců lidí by si nemohl žít ani ten nejposlednější člověk v pokročilé zemi tak, jak si žije, třebaže jeho způsob života mylně možná považujeme za pramálo pohodlný. Srovnáme-li jeho pohodlí s marnotratnějším přepychem velmožů, musí se ovšem zdát neobyčejně prosté. A přece je možná pravda, že pohodlí některého evropského knížete není vždycky tak vysoko nad pohodlím pilného a šetrného rolníka, jak vysoko je zase pohodlí tohoto nad pohodlím mnohého afrického krále, neomezeného vládce nad životy a svobodou deseti tisíc nahých divochů.

O zásadě, na níž je založena dělba práce

Dělba práce, z níž vyplývá tolik výhod, nebyla vytvořena paskou moudrostí, která ono všeobecné bohatství, jež vyrůstá z dělby práce, předvídá a zamýšlí. Je to nezbytný, ač velmi pomalu a postupně se rozvíjející následek jistého sklonu lidské povahy, kterému vůbec nejde o užitek tak rozsáhlý. Je to sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou. Není teď naším úkolem zkoumat, zda je tento sklon jedním původních základních rysů lidské povahy, jež se nedají popsat podrobněji, nebo zda je to nutný následek schopnosti myslet a mluvit, což se zdá pravděpodobnější. Je společný všem lidem a nebyl shledán u žádného jiného druhu živočichů, kteří sotva znají takový nebo nějaký jiný druh dohody. Když se dva chrti ženou za jedním zajícem, dělá to někdy dojem, jako by jednali v nějakém dorozumění. Jeden ho nadhání druhému anebo se ho snaží chytit sám, když mu ho druhý nadežene. To však není výsledek nějaké dohody, nýbrž náhodná shoda, že se jejich chtivost soustředí v určitou dobu na týž předmět. Nikdo ještě neviděl, aby nějaký pes poctivě a s rozmyslem vyměňoval s nějakým jiným psem jednu kost za jinou. Nikdo ještě neviděl, aby nějaké zvíře naznačovalo svými pohyby a přirozenými zvuky jinému: tohle je moje a to je tvoje; jsem ochoten dát ti za tamto tohle. Když chce nějaké zvíře buď od člověka, nebo od jiného zvířete něco dostat, nemá žádné jiné přemlouvací prostředky, než že se snaží získat přízeň toho, od koho si něco žádá. Štěně se lísá ke své mámě a křepelák hledí upoutat pozornost svého pána, který právě obědvá, tisícem všelijakých kousků, když chce, aby mu dal nažrat. Vůči svým bližním užívá někdy člověk stejných prostředků, a nedovede-li je přimět, aby jednali tak,

jak chce on, pokouší se získat jejich přízeň všemožným lísáním a dotěrným dolézáním. Na to ovšem nemá pokaždé čas. Ve vzdělané společnosti potřebuje neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí, a téměř celý jeho život stěží stačí k tomu, aby získal přátelství několika málo osob. Téměř u každého jiného druhu živočichů je každý dospělý jednatel úplně samostatný a pokud je v přirozeném stavu, nepotřebuje pomoc žádného jiného tvora. Člověk je však stále závislý na pomoci svých bližních, a tu ovšem nemůže očekávat pouze od jejich dobré vůle. Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich sebelásky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu. Nabízí-li kdo druhému jakýkoli výměnný obchod, navrhuje toto: dej mi, co potřebuji já, a já ti dám, co potřebuješ ty. To je smysl každé takové nabídky. A takto také získáváme jeden od druhého valnou většinu oněch úsluh, které potřebujeme. Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít. Nikdo nechce být závislý především na dobrodiní svých spoluobčanů, leda žebrák. A dokonce ani žebrák na něm není závislý úplně. Pravda, celý základ jeho životních prostředků mu dává dobročinnost přejících lidí; přestože takto dostane v podstatě všechny nutné životní prostředky, nedostává je, a ani je nemůže dostávat tak, jak je potřebuje. Většinu svých běžných potřeb uspokojuje stejně jako jiní lidé dohodou - výměnou a koupí. Za peníze, které mu dá jeden člověk, si koupí jídlo. Staré šaty, jež mu věnuje jiný, vymění za jiné staré šaty, které mu lépe padnou, nebo za přístřeší, stravu, anebo za peníze, jimiž si může zaplatit buď jídlo, šaty, nebo přístřeší, podle toho, co potřebuje.

Většinu vzájemných úsluh, které právě potřebujeme, získáváme tedy jeden od druhého dohodou, výměnou a koupí; týž sklon k provozování výměnného obchodu vede i k původní dělbě práce. V některém

pastýřském nebo loveckém kmenu vyrábí například jistý člověk luky a šípy rychleji a dovedněji než kdokoli jiný. Často je vyměňuje za dobytek nebo zvěřinu svých druhů. A nakonec zjistí, že tak může získat dobytka a zvěřiny více, než kdyby se vydal na lov sám. A tak, protože dbá o vlastní prospěch, stane se výroba luků a šípů jeho hlavním zaměstnáním a on se stane jakýmsi zbrojířem. Jiný člověk vynikne zase zručností při roubení a pokrývání malých chatrčí nebo přenosných obydlí. Zvykne si pomáhat takto svým sousedům a ti mu dávají za odměnu rovněž dobytek a zvěřinu; nakonec shledá, že je v jeho zájmu věnovat se úplně tomuto povolání; stane se z něho jakýsi tesař. A stejně se třetí stane kovářem nebo kotlářem, čtvrtý jirchářem nebo upravovačem koží, hlavní to části oděvu divochů. A tak jistota, že všechno to nadbytečné množství produktů vlastní práce, které sám nemůže spotřebovat, dokáže vyměnit za takové produkty práce jiných lidí, které se mu mohou hodit, povzbuzuje člověka k tomu, aby se věnoval tomu či onomu povolání, a své schopnosti nebo nadání, které snad pro ten který druh práce má, pěstoval a co nejvíce zdokonaloval.

Rozdíl v přirozeném nadání jednotlivých lidí je ve skutečnosti mnohem menší, než si uvědomujeme. Velmi rozdílné nadání, které zdánlivě odlišuje dospělé lidi různého povolání, není v mnoha případech ani tak příčinou dělby práce, jako spíše jejím důsledkem. Rozdíl mezi příslušníky nejodlišnějších povolání, například mezi filosofem a pouličním nosičem, není myslím dán ani tak přírodou, jako spíše obyčejem, zvykem a vzděláním. Když přišli na svět, byli si po prvních šest nebo osm let života možná velmi podobní; ani jejich rodiče, ani jejich druhové nepozorovali žádný nápadný rozdíl. Asi v tomto věku nebo o málo později začnou pracovat ve velmi odlišných zaměstnáních. Teprve tehdy se ukáže různost jejich schopností a postupně se prohlubuje, až nakonec domýšlivost filosofova sotva připustí jakoukoli podobnost. Avšak nebýt onoho sklonu obchodovat a vyměňovat, každý člověk by si musil všechny nutné životní

prostředky a věci život zpříjemňující, které by chtěl mít, opatřovat sám. Všichni by musili vykonávat stejné povinnosti a stejnou práci a nedošlo by k takovému rozrůznění povolání, jež právě způsobilo větší rozdíly v schopnostech.

Tento sklon vede nejen k onomu tak nápadnému rozlišení schopností mezi lidmi různého zaměstnání, nýbrž činí také toto rozlišení užitečným. Ve schopnostech jednotlivých skupin zvířat, která se počítají k jednomu druhu, bývá od přírody mnohem nápadnější rozdíl, než jaký se podle všeho vyskytuje u lidí dříve, než na ně začnou působit zvyklosti a vzdělání. Svým vzděláním a sklony se filosof původně od pouličního nosiče ani zdaleka tak neliší jako mastif od chrtu nebo chrt od křepeláka anebo ten zase od psa ovčáckého. Tato různá plemena zvířat, třebaže všechna náleží k témuž druhu, jsou si sotva nějak navzájem užitečná. Silnému mastifovi není vůbec nic platná rychlost chrtu ani bystrost křepeláka nebo učenlivost ovčáckého psa. Účinky těchto různých schopností a vloh se nedají pro nedostatek sklonů k obchodování a vyměňování spojit dohromady, a tak ani v nejmenším nepřispívají k pohodlnějšímu životu psů vůbec. Každé z těchto zvířat se musí živit i chránit samo, odděleně a samostatně, a ze všech těch různých schopností, jimiž příroda nadala jeho druhy, nemá nejmenší výhodu. U lidí jsou však ty nejodlišnější schopnosti k vzájemnému užitku. Různé produkty jednotlivých schopností přicházejí díky všeobecnému sklonu k obchodování a vyměňování, abych tak řekl, do společného skladu, kde si každý člověk může z plodů nadání jiných nakoupit to, co právě potřebuje.

Dělba práce je omezena rozsahem trhu

Jako je schopnost vyměňovat příčinou dělby práce, tak je rozsah této dělby vždycky nutně omezen rozsahem oné schopnosti nebo, jinými slovy, rozsahem trhu. Když je trh příliš malý, nemůže nikoho podněcovat k tomu, aby se cele věnoval jednomu zaměstnání, poněvadž by nebyl s to všechno ono nadbytečné množství produktů vlastní práce, jež nemůže sám spotřebovat, vyměnit za takové produkty práce jiných, které by potřeboval.

Jsou některé druhy práce, a to i práce nejnižšího řádu, které nedají provozovat nikde jinde než ve velkém městě. Tak například nosič by si nemohl najít zaměstnání a obživu nikde jinde. Vesnice je pro něho příliš úzké pole působnosti a dokonce i obyčejné městečko je stěží dost velké, aby mu mohlo poskytnout trvalé zaměstnání. Na samotách a v dědinkách, jež jsou roztroušeny v kraji tak málo obydleném, jako je Skotská vysočina, musí být každý rolník pro svou rodinu řezníkem, pekařem i sládkem. Za takových okolností se dá sotva čekat, že i kováře, tesaře nebo zedníka najdeme od sebe na menší vzdálenost než dvacet mil. Ony roztroušeně usídlené rodiny, které mají nejbližšího souseda na osm až deset mil cesty, se musí naučit vykonávat samy značné množství drobnějších prací, na něž by si v hustěji obydleném kraji přizvaly na pomoc řemeslníky. Venkovští řemeslníci musí skoro všude provádět nejrůznější práce, které si jsou příbuzné jen tím, že se při nich užívá stejného druhu materiálu. Venkovský tesař se zabývá každou prací, při níž se něco dělá ze dřeva, venkovský kovář každou prací, která má co dělat s železem. Tesař je tu nejenom tesařem, ale i truhlářem, dělajícím práci hrubou i jemnou, a dokonce i

řezbářem, právě tak jako je kolářem, pluhařem a výrobcem vozů. Zaměstnání kovářova jsou ještě pestřejší. Je vyloučeno, že by v odlehlých a vnitrozemských částech Skotské vysočiny mohlo být dokonce takové řemeslo, jako je třeba hřebikářství. Takový řemeslník, vyrábějící za den tisíc hřebíků, jich vyrobí za tři sta pracovních dní v roce tři sta tisíc. Za takových poměrů by jich však nemohl prodat za celý rok ani tisíc, tj. výsledek své práce za jediný den v roce.

Doprava po vodě přispívá k rozšíření trhu pro kteroukoli výrobu více než doprava pouze po souši, a proto se výroba všeho druhu začíná přirozeně rozčleňovat a rozvíjet právě na mořském pobřeží a na březích splavných řek, kdežto do krajů vnitrozemských rozšíří se tento rozvoj zpravidla teprve mnohem později. Formanský vůz s širokými koly, obsluhovaný dvěma muži a tažený osmi koňmi, doveze za nějakých šest neděl z Londýna do Edinburghu a zase zpět přibližně čtyři tuny zboží. Asi za touž dobu loď, řízená šesti až osmi muži a konající plavby mezi přístavy londýnskými a edinburským přístavem Leithem, doveze často tam a zpátky dvě stě tun zboží. Tedy šest nebo osm mužů může pomocí vodní dopravy dovézt z Londýna do Edinburghu a zpět za stejnou dobu totéž množství zboží jako padesát formanských vozů s širokými koly obsluhovaných jedním stem lidí a tažených čtyřmi sty koní. Je-li tedy dvě stě tun zboží dopravováno z Londýna do Edinburghu těmi nejlacinějšími prostředky po souši, musí se do ceny započítat také živobytí pro sto lidí na tři týdny a ovšem i udržování čtyř set koní a padesáti formanských vozů po tři neděle, jakož i jejich opotřebování, jež činí asi stejnou částku. Je-li však asi totéž množství zboží dopravováno po vodě, počítá se jen živobytí pro šest až osm mužů a opotřebování lodi s nákladem dvou set tun, a ovšem i hodnota většího nebezpečí, neboli rozdíl pojistného při dopravě po souši a při dopravě po vodě. Kdyby tedy mezi těmi dvěma místy nebyla žádná jiná doprava než po souši, mohlo by se mezi nimi převážet jen takové zboží, jehož cena by byla vzhledem k jeho váze značná, a obchod

mezi nimi by mohl činit jenom nepatrný zlomek toho, co činí nyní; pak by tato dvě místa své výrobě poskytovala jen malý zlomek oné podpory, kterou si navzájem poskytují nyní. Mezi navzájem odlehlými částmi světa by byl obchod jenom nepatrný nebo by nebyl žádný. Které zboží by vůbec sneslo náklady za přepravu po souši mezi Londýnem a Kalkatou? Nebo kdyby se snad přece našlo tak vzácné zboží, že by se i takové výlohy vyplatily, s jakým asi bezpečím by se dalo provážet přes území tolika barbarských národů? Avšak dnes je mezi těmito dvěma městy neobyčejně živý obchod a tím, že si navzájem dodávají zboží na trh, podporují navzájem i svou výrobu.

Takové jsou tedy výhody dopravy po vodě, a je přirozené, že rozvoj dovednosti a řemesel nastane nejdříve tam, kde tato výhoda otevře celý svět jako trh pro výrobky všeho druhu, a že k tomu dojde vždycky mnohem později v krajích ve vnitrozemí. Vnitrozemské kraje nemají třeba dlouho pro většinu svého zboží žádný jiný trh než okolní území, odlučující je od mořského pobřeží a velkých splavných řek. Rozsah jejich trhu musí být proto po dlouhou dobu úměrný bohatství a hustotě osídlení onoho území, a proto se také rozvoj těchto krajů dostavuje nutně až po rozvoji onoho území. V našich severoamerických koloniích se zakládaly osady soustavně buď na mořském pobřeží, nebo při březích splavných řek a sotva se od nich někdy rozšířily na větší vzdálenost.

První vzdělané národy byly podle nejlépe doložené historie právě ty, které žily na pobřeží Středozemního moře. Toto moře, vůbec největší mořský záliv na světě, nemá příliv a odliv, a tudíž ani žádné vlny mimo ty, které vzdouvá vítr, a pro svou klidnou hladinu, jakož i pro množství ostrovů a blízkost protějších břehů bylo pro světové mořeplavectví v jeho dětském období velmi příznivé; neboť tehdy ještě lidé neznali kompas, a proto se báli ztratit z dohledu břehy, a jelikož jejich lodě byly ještě nedokonalé, netroufali si vydávat se na pospas bouřlivým vlnám oceánu. Pustit se až za Herkulovy sloupy, tj. vyplout z úžiny Gibraltarské,

pokládalo se ve starověku dlouho za úžasný a krajně nebezpečný mořeplavecký kousek. Trvalo to dlouho, než se o to pokusili sami Féničané a Kartáginci, tito nejzkušenější plavci a stavitelé lodí v oněch dávných dobách, a zůstali dlouho také jedinými národy, které se o to vůbec pokusily.

První ze všech zemí na pobřeží Středozemního moře, kde se provozovalo a značně rozvinulo zemědělství a řemesla, byl podle všeho Egypt. Horní Egypt se nikde neprotírá do větší šíře než na několik mil od Nilu a v Dolním Egyptě se tato mohutná řeka rozděluje na mnoho různých ramen, která s nepatrnou pomocí lidského důmyslu vytvořila spojení pro vodní dopravu, a to nejen mezi velkými městy, ale i mezi všemi významnějšími vesnicemi, a dokonce i k mnoha usedlostem na venkově. Skoro stejně to dnes vypadá na Rýnu a Maase v Holandsku. Rozsah a snadnost této vnitrozemské plavby byly pravděpodobně jednou z nejdůležitějších příčin raného rozvoje Egypta.

Velmi starého původu byl asi i rozvoj zemědělství a řemesel v provinciích Bengálska ve Východní Indii a v některých východních provinciích Číny; tato velká starobylost nebyla ovšem dosud doložena historickým dílem, jehož autorita by nás v naší části světa o tom přesvědčila. V Bengálsku tvoří Ganga a několik jiných velkých řek celou řadu splavných kanálů, obdobně jako Nil v Egyptě. Také ve východních provinciích Číny vytváří několik mocných řek svými rameny spoustu kanálů a jejich vzájemným spojením vzniká vnitrozemská plavební síť, mnohem rozsáhlejší, než je na Nilu nebo na Ganze nebo snad na obou těchto řekách dohromady. Je pozoruhodné, že ani staří Egyptané, ani Indové, ani Číňané nepodporovali zahraniční obchod, nýbrž měli za své ohromné bohatství co děkovat této vnitrozemské plavbě. Všechny vnitrozemské končiny Afriky a celá ta část Asie, na sever od Černého a Kaspického moře, starověká Skythie, novověké Tatarsko a Sibiř, byly nejspíše ve všech dobách světových dějin v onom barbarském stavu, v

jakém je nacházíme dnes. Tatarské moře je zamrzlý oceán, po němž je jakákoli plavba nemožná, a třebaže onou zemí protékají některé z největších řek světa, jsou od sebe příliš vzdálené, aby mohly být obchodními dopravními cestami pro největší část země. V Africe nejsou žádné tak významné mořské zálivy, jako je pro Evropu moře Baltské a Jaderské, pro Evropu i Asii Středozevní a Černé moře a pro Asii Arabský, Perský, Indický, Bengálský a Siamský záliv, na nichž by námořní obchod pronikal do vnitřních částí tohoto velkého zemědělu. A veliké africké říční toky jsou od sebe příliš vzdáleny, než aby se na nich mohla rozvinout významnější vnitrozemská plavba. Kromě toho obchod, který může některý národ provozovat po řece, jež se nerozvíhá do množství ramen nebo kanálů a jež pak odtéká do cizího území a teprve potom ústí do moře, nemůže být nikdy nijak zvlášť významný. Národ, který vlastní to druhé území, vždycky může dopravě mezi onou od moře vzdálenou zemí a mořem postavit překážky. Plavba po Dunaji má pro jednotlivé státy, jako Bavorsko, Rakousko a Uhry, jen velmi nepatrný význam, uvážíme-li, co by mohla pro některý z nich znamenat, kdyby měl v moci celý jeho tok až k ústí do Černého moře.

O původu a užívání peněz

Jakmile se dělba práce prosadí všeobecně, dokáže člověk svou vlastní prací uspokojovat jen docela málo svých potřeb. Velkou většinu všeho si opatřuje tak, že ono nadbytečné množství produktů své práce, které sám nespoteřebuje, směňuje za takové produkty práce jiných lidí, které se mu hodí. A tak každý člověk žije ze směňování neboli stává se z něho do jisté míry obchodník, a celá společnost se postupně stává společností skutečně obchodnickou.

Ale v době, kdy se dělba práce teprve začala prosazovat, mělo takové směňování jistě hodně překážek a těžkostí. Vezměme si tento příklad: jeden člověk má nějakého výrobku více, než kolik ho sám potřebuje, kdežto druhý ho má méně. První by se tedy jisté části tohoto přebytku rád zbavil a druhý by ji rád získal. Jestliže však ten druhý nemá právě nic takového, co potřebuje ten první, nemůže k směně mezi nimi dojít. Řezník má v krámě více masa, než kolik ho sám může spotřebovat, a sládek i pekař by si ho část chtěli koupit. Ale nemohou mu za to nabídnout nic jiného než různé produkty svých živností; avšak řezník již má chleba i piva dost a víc jich nepotřebuje. V takovém případě tedy nemůže mezi nimi dojít k směně. On jim nemůže nic prodat a oni nemohou být jeho zákazníky, a nemohou si tedy navzájem nijak vyhovět. Aby se nemohl octnout v takovém nepříjemném postavení, snažil se přirozeně každý rozumný člověk v každém období vývoje společnosti od té doby, co se rozvinula dělba práce, zařídit to tak, aby měl u sebe stále kromě zvláštních produktů své práce i jisté množství toho nebo onoho zboží, o kterém má za to, že by ho málokdo odmítl vyměnit za produkt své práce.

Je pravděpodobné, že se postupně uvažovalo o mnoha různých druzích zboží, které by sloužily k tomuto účelu, a že se jich také užívalo. Na

nerozvitém stupni vývoje lidské společnosti prý se jako běžného nástroje obchodu užívalo dobytka. Byl to prostředek jistě velmi nevhodný, ale nacházíme zprávy, že v dávných dobách se věci často oceňovaly podle počtu kusů dobytka, které se za ně daly výměnou. Tak u Homéra čteme, že Diomedova zbroj stála pouze devět volů, ale zbroj Glaukova stála sto volů. V Habeši prý bývala běžným nástrojem obchodu a směňování sůl, na některých částech indického pobřeží zvláštní druh lastur, na Newfoundlandu sušené tresky, ve Virginii tabák, v některých našich západoindických koloniích cukr, v některých jiných zemích nevydělané i vydělané kůže. A dokonce ještě i dnes je ve Skotsku jedna vesnice, kde prý je docela běžné, že si řemeslník přinese k pekaři nebo do hospody místo peněz hřebíky.

Důvody, jimž se nedá odporovat, rozhodly ve všech zemích nakonec o tom, že se raději než kteréhokoli jiného zboží začalo k tomuto účelu užívat kovů. Kovy nejen lze přechovávat s nejmenší ztrátou proti jinému zboží, neboť snad nic nepodléhá tak málo zkáze jako ony, a nadto se ještě mohou i beze ztráty rozdělit na libovolné množství kousků nebo se zase mohou slitím oněch kousků snadno spojit. To je vlastnost, kterou nemá žádné jiné stejně trvanlivé zboží a která je víc než kterákoli jiná vlastnost činí vhodným nástrojem obchodu a oběhu. Člověk, který si chtěl například koupit sůl a neměl na výměnu za ni nic než dobytek, byl nucen nakoupit najednou sůl v hodnotě celého vola nebo celé ovce. Menší množství si mohl koupit zřídka, protože to, čím měl platit, dalo se málokdy rozdělit beze ztráty. A měl-li v úmyslu koupit více, musel si z týchž důvodů koupit množství hned dvojnásobné nebo trojnásobné, v hodnotě dvou nebo tří volů anebo dvou nebo tří ovcí. Jestliže však měl na výměnu místo ovcí nebo volů kovy, mohl je snadno rozdělit přesně podle množství zboží, které právě potřeboval.

Různé národy užívaly k tomuto účelu různých kovů. U starověkých Spartánů bylo běžným nástrojem obchodu železo, u starých Římanů měď a

u všech bohatých obchodnických národů zlato a stříbro.

Kovů se k tomuto účelu původně užívalo nejspíše v neopracovaných tyčích, bez jakéhokoli označení nebo ražení. Tak nám Plinius, opírající se o svědectví starověkého historika Timaia, vypráví,¹ že až do doby Servia Tullia neměli Římané ražené peníze, nýbrž k jakémukoli nákupu užívali nijak neoznačených tyčí mědi. Tyto neopracované tyče měly tedy v té době funkci peněz.

Užívání kovů v tomto surovém stavu neslo s sebou dvě velmi podstatné nevýhody: předně byla potíž s vážením a za druhé se zkoušením kovů. U vzácných kovů, kde malý rozdíl v množství činí veliký rozdíl v ceně, vyžaduje samo vážení, má-li být naprosto přesné, přinejmenším velmi spolehlivá závaží i váhy. Obzvláště vážení zlata musí být velmi jemné. U kovů běžnějších, kde by na nepatrném omylu příliš nezáleželo, nebylo by jistě takové jemnosti zapotřebí. I tak bychom shledali, že by bylo nadmíru nepříjemné, kdyby chudás, až by chtěl koupit nebo prodat zboží v ceně jednoho farthingu, musel tento farthing pokaždé zvážit. Práce se zkoumáním kovu je ještě obtížnější, ještě zdlouhavější, a neroztaví-li se část toho kovu důkladně v tyglíku s použitím správných rozpouštědel, je každý závěr, který se tu dá vyvodit, nanejvýš nejistý. Než však byly zavedeny mince, museli být lidé, jestliže ovšem nepodstoupili onu zdlouhavou a obtížnou práci, vystaveni stále těm nejdřívejším podvodům a šizení a místo libry čistého stříbra nebo čisté mědi dostávali za své zboží třeba falešné slitiny nejběžnějších a nejlacinějších kovů, které však byly upraveny tak, aby svým zevnějškem připomínaly drahé kovy. Aby se zamezilo takovým podvodům a usnadnila směna a aby se tím pomohlo výrobě i obchodu všeho druhu, přišlo se ve všech pokročilejších zemích na to, že je nezbytné vyrazit na určité množství každého takového kovu, kterého se v těch zemích k nákupu zboží obecně užívalo, veřejnou značku. Tak vznikly ražené peníze a úřady, kterým se říká mincovny. Jsou to

zařízení docela stejného druhu, jako jsou cejchovní úřady pro míry, vlněné látky a plátno. Všechny jsou tu k tomu, aby veřejnou značkou potvrzovaly množství a stejnou jakost různého zboží, které přijde na trh.

Takové první veřejné značky vyražené na obíhajících kovech byly asi mnohdy určeny k tomu, aby potvrdily to, co bylo nejobtížnější a nejdůležitější zjistit, totiž jakost nebo ryzost kovu. Připomínaly tak značku ryzosti, jaká se dnes razí na stolní stříbro a na tyče stříbra, nebo onu španělskou značku, jaká se někdy razí na pruty zlata, a protože se vtiskne pouze na jednu stranu tohoto kusu a nepokrývá celý povrch, potvrzuje jenom ryzost kovu, nikoli však jeho váhu. Abraham navázil Efronovi čtyři sta šekelů stříbra, které měl podle dohody zaplatit za pole Machpelah. Jsou prý to sice peníze mezi kupci běžné, a přece se tu přijímají podle váhy, a nikoli podle počtu, stejně jako je tomu dnes s pruty zlata a tyčemi stříbra. Důchody starých saských králů v Anglii byly prý placeny nikoli v penězích, nýbrž v naturáliích, tj. ve všech možných potravinách. Vilém Dobyvatel zavedl zvyk platit je v penězích. Tyto peníze přijímaly však dlouho královské pokladny na váhu, a ne podle počtu.

Nesnáze s přesným vážením kovů vedly ke vzniku mincí, na nichž značka pokrývala úplně obě strany a někdy i okraje peníze a potvrzovala tedy nejen ryzost kovu, ale i jeho váhu. Takové mince byly pak přijímány bez obtížného vážení podle počtu, stejně jako dnes.

Původní pojmenování těchto mincí pravděpodobně vyjadřovalo váhu nebo množství kovu v nich obsaženého. V době Servia Tullia, který první razil v Římě peníze, římský as neboli pondo obsahoval římskou libru dobré mědi. Rozděloval se stejně jako naše trojská libra na 12 uncí, z nichž každá obsahovala skutečnou unci dobré mědi. Anglická libra šterlinků obsahovala v době Eduarda I. podle towerské váhy libru ryzího stříbra. Towerská libra měla asi o něco více než libra římská a o něco méně než libra trojská. Ta byla zavedena do anglického mincovnictví teprve v 18. roce vlády Jindřicha VIII. Francouzská libra obsahovala v době Karla

Velikého libru stříbra známého stupně ryzosti podle trojské váhy. Trh v Troyes v Champagni byl tehdy navštěvován všemi evropskými národy a váhy a míry trhu tak slavného byly všeobecně známy a uznávány. Skotská peněžní libra obsahovala od doby Alexandra I. až po dobu Roberta Bruče libru stříbra téže váhy a ryzosti jako libra anglická. Rovněž anglické, francouzské a skotské pence obsahovaly původně skutečně stříbro ve váze jednoho penny, tj. jedné dvacetiny unce a dvousetčtyřicetiny libry. Šilink snad byl zpočátku také označením váhy. V jednom starém nařízení Jindřicha III. se praví: „Stojí-li jeden kvart pšenice dvanáct šilinků, bude bochník bílého chleba v hodnotě jednoho farthingu vážit jedenáct šilinků a čtyři pence/' Ale poměr mezi šilinkem na jedné straně a penny nebo librou na druhé nebyl, jak se zdá, vždycky tak pevný a jednotný jako poměr mezi penny a librou. Za vlády prvního rodu francouzských králů francouzský sou nebo šilink obsahoval podle všeho v jednotlivých případech pět, dvanáct, dvacet nebo čtyřicet pencí. U starých Sasů se jednou setkáváme se šilinkem, který měl pouze pět pencí, a není vyloučeno, že jeho hodnota byla u nich právě tak nestálá jako u jejich sousedů, starých Franků. Od doby Karla Velikého ve Francii a Viléma Dobyvatele v Anglii byl poměr mezi librou, šilinkem a penny zřejmě vesměs týž jako nyní, přestože jejich hodnoty se velmi lišily. Neboť v každé zemi na světě lakomství a nespravedlivost vládců i vlád zneužívaly, myslím, důvěry poddaných a ono skutečné množství kovu, které bylo původně v mincích obsaženo, postupně zmenšovaly. V pozdějších dobách republiky byl římský as zmenšen na čtyřiadvacetinu své původní hodnoty, a místo aby vážil libru, vážil nakonec jenom půl unce. Anglická libra a penny obsahují dnes asi jenom třetinu, skotská libra a penny asi šestatřicetinu a francouzská libra a penny přibližně šestašedesátinu své původní hodnoty. Tyto praktiky umožňovaly vládcům i vládám naoko plnit závazky a splácet dluhy menším množstvím stříbra, než kolik by ho bylo jinak zapotřebí. To bylo ovšem jenom zdánlivé, neboť jejich věřitelé byli sice připraveni o část toho, co jim

mělo patřit, ale všem ostatním dlužníkům ve státě byla povolena táž výsada, a všechno, co si vypůjčili ve starých penězích, mohli splácet ve stejné jmenovité částce nových, znehodnocených mincí. Taková opatření byla tedy pro dlužníky vždy příznivá a pro věřitele zhoubná, a někdy zavinila větší a všeobecnější zvrát v majetku soukromých osob, než jaký by způsobila nějaká velká národní pohroma.

Takto se tedy peníze staly u všech vzdělaných národů všeobecným nástrojem obchodu, jehož prostřednictvím se zboží všeho druhu kupuje a prodává neboli směňuje za jiné.

Nyní přistoupím ke zkoumání pravidel, podle nichž lidé přirozeně směňují zboží za peníze nebo za jiné zboží. Tato pravidla určují to, co se dá nazvat relativní nebo směnnou hodnotou zboží.

Je třeba poznamenat, že výraz „hodnota“ má dva různé významy: někdy vyjadřuje užitečnost určitého předmětu, jindy schopnost koupit za něj jiné zboží, kterou dává vlastnictví takového předmětu. První hodnota se může nazývat „hodnotou užitnou“, druhá „hodnotou směnnou“. Věci, které mají největší hodnotu užitnou, mají směnnou hodnotu často malou nebo nemají žádnou. A zase takové věci, které mají největší hodnotu směnnou, mají užitnou hodnotu často malou nebo nemají žádnou. Není nic užitečnějšího než voda, avšak sotva by se za ni dalo něco koupit, sotva by se dala za něco vyměnit. Diamant zase nemá skoro žádnou hodnotu užitnou, ale často se za něj dá získat velké množství jiného zboží.

Abychom mohli dospět k zásadám, které řídí směnnou hodnotu zboží, pokusím se ukázat toto:

Předně: jaká je skutečná míra této směnné hodnoty, neboli v čem záleží skutečná cena všeho zboží.

Za druhé: z kterých jednotlivých složek se skládá tato skutečná cena.

A konečně: co všechno způsobuje, že některé nebo všechny tyto složky ceny stoupají nad přirozenou neboli obvyklou úroveň, jindy zase pod ni klesají, jinak řečeno, co brání někdy tomu, aby se tržní cena zboží, tj.

skutečná cena zboží, přesně shodovala s tím, co by se mohlo nazvat jeho cenou přirozenou.

Tyto tři věci se pokusím objasnit co nejúplněji a co nejpřesněji ve třech následujících kapitolách a snažně čtenáře prosím, aby jim věnoval trpělivost a pozornost; trpělivost proto, aby sledoval i podrobnosti, které se někdy třeba budou zdát zbytečně nudné; a pozornost proto, aby porozuměl tomu, co se mu i po tom nejdůkladnějším výkladu, jakého jen jsem schopen, bude třeba ještě zdát poněkud nejasné. Jsem vždycky ochoten vzít na sebe nebezpečí, že budu nudný, jen když si pak budu jist, že můj výklad je jasný. A i když budu sebevíc usilovat o srozumitelnost, přece jen snad zůstane leccos nejasného, protože jde o předmět samou svou podstatou neobyčejně odtažitý.

O skutečné a nominální ceně zboží, neboli o ceně zboží vyjádřené v práci a jeho ceně v penězích

Každý člověk je bohatý nebo chudý podle toho, kolik si může dopřát věcí k životu nezbytných a život zpříjemňujících a kolik radovánek. Ale od té doby, co se všude rozvinula dělba práce, jen tuze málo těchto věcí si může člověk pořídit svou vlastní prací. U daleko větší části z nich je odkázán na práci jiných lidí a sám bude bohatý a chudý podle toho, jaké množství práce si může zjednat nebo koupit. Pro člověka, který vlastní zboží, rovná se hodnota zboží množství práce, kterou mu toto zboží dovoluje koupit nebo zjednat. Skutečnou mírou směnné hodnoty každého zboží je tedy práce.

Skutečná cena každé věci, to, co každá věc skutečně stojí člověka, který si ji chce opatřit, je práce a námaha vynaložená na její získání. Každá věc představuje pro člověka, který si ji opatřil a chce ji prodat nebo směnit za něco jiného, práci a námahu, kterou mu může ušetřit a kterou může vložit na někoho jiného. Co kupujeme za peníze nebo za zboží, to kupujeme právě tak za práci, jako to, co získáváme námahou vlastního těla. Peníze nebo zboží nám vlastně tuto lopotu uspoří. Obsahují hodnotu určitého množství práce, kterou směňujeme za věc, jež má, jak se při tom domníváme, hodnotu stejného množství práce. Práce byla první cenou, prvními penězi, kterými kupující za všechno platil. Všechno bohatství na světě se původně kupovalo prací, nikoli zlatem nebo stříbrem. A jeho hodnota se pro ty, kdo je vlastní a chtějí je směnit za nějaké nové výrobky, přesně rovná množství práce, kterou si za ně mohou koupit nebo zjednat.

Bohatství je moc, říká Hobbes. Ale člověk, jenž získá nebo zdědí veliké bohatství, nemusí ještě nutně získat nebo zdědit také politickou moc, ať již občanskou, nebo vojenskou. Jeho bohatství mu snad může dopomoci k získání obojího, však pouhé vlastnictví onoho majetku mu ještě nemusí přinést ani jedno, ani druhé. Síla, kterou mu toto vlastnictví dává ihned a přímo, je síla kupní, jistá moc nad veškerou prací nebo nad všemi produkty práce, které jsou v tu dobu na trhu. Jeho bohatství je více méně přímo úměrné rozsahu této moci nebo množství práce jiných lidí, a nebo, což je vlastně totéž, množství produktů práce jiných lidí, které může koupit nebo s nimiž může volně nakládat. Směnná hodnota všech věcí se musí vždycky přesně rovnat rozsahu této moci, kterou propůjčuje jejich vlastníkov.

Ale přestože skutečnou mírou směnné hodnoty každého zboží je práce, nebývá jeho hodnota podle ní obyčejně oceňována. Zjistit poměr mezi dvěma různými množstvími práce je často velmi těžké. Jenom podle času, který se strávil při dvou různých druzích práce, jej vždycky určit nelze. Musíme též brát ohled na to, jak je ta která práce těžká a kolik důmyslu muselo být na ni vynaloženo. V jednohodinové těžké práci může být obsaženo více námahy než v snadném zaměstnání dvouhodinovém. A koná-li člověk po dobu jedné hodiny řemeslo, jemuž se musel učit deset let, vynaloží třeba někdy více námahy, než koná-li obyčejnou, běžnou práci po dobu jednoho měsíce. Najít přesnou míru ať již pro obtížnost práce nebo pro důmyslnost není však nijak lehké. Když se směňují různé produkty různých druhů práce, stanoví se obyčejně pro obojí zboží jistá suma. To se však děje nikoli podle nějaké přesné míry, nýbrž handrkováním a smlouváním na trhu na základě jakéhosi hrubého porovnávání, které, i když není přesné, pro běžné obchodování stačí.

Kromě toho se každé zboží častěji směňuje za jiné zboží než za práci, a proto se porovnává s ním, a nikoli s prací. Je proto přirozenější oceňovat jeho směnnou hodnotu podle množství nějakého jiného zboží než podle množství práce, jež se za ně může koupit. Většina lidí také lépe chápe

pojem množství zboží než pojem množství práce. V prvním případě jde o prostý hmatatelný předmět, v druhém jen o abstraktní představu, jež se dá sice dost jasně vysvětlit, ale není již tak přirozená a zřejmá.

Když však přestává výměnný obchod a obecným nástrojem obchodu se stávají peníze, směňuje se veškeré zboží častěji za peníze než za nějaké jiné zboží. Řezník obvykle neponese své zboží nebo skopové maso k pekaři nebo k sládkovi, aby je vyměnil za chléb nebo za pivo. Jde s ním místo toho na trh, prodá je tam za peníze a peníze později vymění za chléb a pivo. Množství peněz, které za ně dostane, určuje také množství chleba a piva, které si potom může koupit. Je pro něho tedy přirozenější a snadnější oceňovat hodnotu onoho masa podle množství peněz, tj. zboží, které za ně ihned dostane, než podle množství chleba a piva, tj. zboží, které za ně může dostat jenom prostřednictvím jiného zboží. A je jednodušší říci, že libra masa od řezníka stojí tři nebo čtyři pence, než že má hodnotu tří nebo čtyř liber chleba nebo tří či čtyř kvartů slabého piva. Proto lze říci, že směnná hodnota každého zboží se častěji vyjadřuje množstvím peněz než množstvím práce nebo jiného zboží, které za ně lze směnit.

Zlato a stříbro má však jako každé jiné zboží proměnlivou hodnotu, někdy je lacinější, někdy dražší, někdy se kupuje snáze, jindy obtížněji. Množství práce, které se za jisté množství zlata nebo stříbra koupí nebo se za ně dá udělat, nebo množství jiného zboží, za něž se dá směnit, závisí vždycky na bohatosti nebo chudosti dolů, jež jsou v době, kdy se provádí směna, právě známy. Když byly v 16. století objeveny v Americe velmi bohaté doly, klesla hodnota zlata a stříbra v Evropě asi na třetinu dřívějšího stavu. Protože dodat ony kovy na trh dalo méně práce, dalo se za ně, když tam byly dodány, koupit nebo zjednat méně práce. Tento převrat v hodnotě zlata a stříbra byl možná z takových převratů, o kterých se dovídáme z historie, sice největší, ale nebyl jediný. Ale právě tak jako míra pro množství, jež se neustále sama mění, jako například stopa, sáh

nebo hrst, nikdy nemůže být přesnou mírou pro množství jiných věcí, tak ani zboží, jehož hodnota se neustále mění, nemůže být nikdy přesnou mírou pro hodnotu jiného druhu zboží. Lze říci, že stejné množství práce má pro dělníka vždycky a všude stejnou hodnotu. Při normálním stavu zdraví, síly a nálady a s normální vycvičeností a zručností musí dělník vždycky odvést touž dávku svého pohodlí, svobody a štěstí. Cena, kterou platí, musí být vždy stejná, ať již za ni dostane jakékoli množství zboží. Tohoto zboží může někdy zaplatit větší množství, jindy menší, přitom se však mění hodnota zboží, nikoli hodnota práce, za kterou je kupuje. Drahá je vždycky a všude taková věc, která je těžko dostupná nebo na jejíž získání musíme vynaložit mnoho; a laciné je to, co se dá získat snadno nebo s vynaložením malého množství práce. Jedině práce, jejíž hodnota se nikdy nemění, je proto jediným konečným a skutečným měřítkem, podle něhož se dá vždycky a všude oceňovat a srovnávat hodnota všeho zboží. Je to jeho skutečná cena. Peníze jsou pouze jeho cenou nominální.

Ale přestože pro dělníka má stejné množství práce vždy stejnou hodnotu, člověku, který ho zaměstnává, se zdá, že někdy má hodnotu větší, jindy menší. Někdy je kupuje za větší množství zboží, jindy za menší, a proto se mu zdá, že se mění i cena práce, tak jako se mění i cena všech ostatních věcí. V jednom případě mu připadá vysoká, v jiném nízká. Ve skutečnosti je však jednou laciné, jindy drahé vlastně zboží.

Na základě tohoto běžného pojetí se tedy dá říci, že práce, tak jako zboží, má cenu skutečnou a nominální. Možno pak říci, že její skutečná cena záleží v množství nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, které se za ni dávají; její cena nominální je vyjádřena množstvím peněz. Pracovník je bohatý nebo chudý, je odměňován dobře nebo špatně v poměru ke skutečné, nikoli nominální ceně své práce.

Rozlišování skutečné a nominální ceny zboží a práce není otázka čistě teoretická, nýbrž může někdy mít i značný význam pro praxi. Táž skutečná cena má hodnotu vždycky stejnou, avšak jelikož se mění hodnota zlata a

stříbra, táž nominální cena má někdy hodnotu velmi různou. Prodá-li se tedy nějaký statek a prodávající si vymíní trvalou rentu a má-li mít tato renta vždycky stejnou hodnotu, je pro rodinu, v jejíž prospěch si ji vymínuje, velmi důležité, aby to nebyla určitá částka peněz. Její hodnota by byla v tom případě vystavena kolísání dvojího druhu: jedno vzniká z toho, že se množství zlata a stříbra obsaženého v minci téhož označení v různých dobách mění, druhé pak z toho, že totéž množství zlata a stříbra má v různých dobách různou hodnotu.

Vládcové a vlády republik se často domnívali, že je na nějaký čas v jejich zájmu zmenšit množství ryzího kovu obsaženého v jejich mincích, ale málokdy je napadlo je zvětšit. Proto se tedy myslím obsah kovu v mincích u všech národů skoro neustále zmenšoval, a sotva kdy zvětšoval.

Takovými změnami se tedy téměř vždy hodnota peněžní renty zmenšuje.

Objevení dolů v Americe snížilo hodnotu zlata a stříbra v Evropě. Je všeobecný názor, i když, jak se domnívám, řádně nepodložený, že toto snižování stále povlovně pokračuje a že bude pokračovat ještě dlouho. Za tohoto předpokladu bude tedy takové kolísání hodnotu peněžní renty spíše snižovat než zvyšovat, i když by si prodávající vymínil, že se nebude vyplácet v takovém a takovém množství peněz určitého označení (například v tolika a tolika librách), nýbrž v určitém počtu uncí ryzího stříbra nebo stříbra předepsaného zrna.

Renty, které mají být vypláceny v obilí, zachovávají si svou hodnotu mnohem lépe než renty peněžní, a to i tehdy, když se označení mince nemění. Zákonem z 18. roku vlády královny Alžběty bylo ustanoveno, že třetina pachtu bude se kolejím platit v obilí, a to buď přímo v plodinách, nebo podle běžných cen na nejbližším veřejném trhu. Peníze pocházející z této obilní renty tvořily sice původně jenom třetinu celé renty, ale podle dr. Blackstona dnes již většinou tvoří skoro dvojnásobek toho, co plyne z druhých dvou třetin. Podle tohoto údaje musely staré peněžní kolejní renty klesnout téměř na čtvrtinu své bývalé hodnoty; to znamená, že

jejich hodnota se rovná jen o málo více než čtvrtině obilí, které se za ně původně mohlo dostat. Ale od doby vlády Filipa a Marie se hodnota anglické mince vůbec nezměnila, nebo jen málo, a stejný počet liber, šilinků a pencí obsahuje skoro úplně stejné množství ryzího stříbra. Proto snížení hodnoty peněžní renty kolejí vzniklo ze snížení hodnoty stříbra.

Provádí-li se snížení hodnoty stříbra také zmenšením jeho obsahu v minci téhož označení, je ztráta často ještě větší. Ve Skotsku, kde hodnota mince prodělala daleko větší změny, než k jakým kdy došlo v Anglii, a ve Francii, kde změny byly ještě daleko větší, než kdy byly ve Skotsku, klesly takto některé staré renty původně značně vysoké hodnoty téměř na nulu.

Stejné množství práce bude možno v různých obdobích spíše koupit za přibližně stejné množství obilí, jež je živobytím pracovníka, než za stejné množství zlata a stříbra nebo snad kteréhokoli jiného zboží. Stejné množství obilí bude mít proto v různých obdobích přibližně stejnou skutečnou hodnotu, tj. vlastník si za ně bude moci koupit nebo zjednat přibližně stejné množství práce jiných lidí. Říkám, že si tuto stejnou skutečnou hodnotu uchová spíše obilí než snad jakékoli jiné zboží jenom přibližně, neboť ani u obilí nepůjde o hodnotu přesně touž. Živobytí pracovníka neboli skutečná cena práce je za různých okolností, jak se zde pokusím dále ukázat, velmi odlišné. Ve společnosti, která spěje k blahobytu, je bohatší než ve společnosti, jež ustrnula; a v té je zase lepší než ve společnosti, která upadá. Avšak i za každé jiné zboží se koupí v určitou dobu větší nebo menší množství práce podle toho, kolik životních prostředků se za ně může v tu dobu koupit. Proto renta vyměřená v obilí podléhá změnám pouze v množství práce, jež se koupí za každé určité množství obilí, ale i změnám v množství obilí, které se může koupit za příslušné množství onoho zboží.

Je však třeba poznamenat toto: skutečná hodnota obilní renty se sice mění od století ke století mnohem méně než hodnota renty peněžní, ale zato se mění mnohem více z roku na rok. Peněžní cena práce, jak se

pokusím ukázat dále, nekolísá z roku na rok s peněžní cenou obilí, nýbrž zdá se, že se všude přizpůsobuje ne snad dočasné nebo příležitostné ceně oné životní nezbytnosti, nýbrž její ceně průměrné nebo obvyklé. Průměrná nebo obvyklá cena obilí je zase určována, jak se rovněž dále pokusím ukázat, hodnotou stříbra, bohatostí nebo chudostí dolů, jež dodávají onen kov na trh, nebo množstvím práce, kterou je třeba vynaložit, a tudíž i množstvím obilí, které se musí spotřebovat, aby bylo jisté množství stříbra dodáno z dolu na trh. Avšak třebaže se někdy hodnota stříbra od století ke století značně liší, zřídka se příliš mění z roku na rok, a často zůstává stejná, nebo alespoň skoro stejná, půl století, ba i celé století. Obvyklá nebo průměrná peněžní cena obilí může proto po tak dlouhou dobu rovněž zůstat stejná, anebo aspoň téměř stejná, a s ní pak i peněžní cena práce, alespoň za předpokladu, že poměry, v nichž žije společnost, jsou i v jiných směrech stále stejné nebo téměř stejné. Dočasná nebo příležitostná cena obilí se ovšem může mezitím často oproti předchozímu roku zdvojnásobit nebo kolísat, třeba mezi pětadvaceti a padesáti šilinky za jeden kvart. Zvýší-li se však cena obilí na padesát šilinků, zvýší se oproti stavu dřívějšímu na dvojnásobek nejen nominální hodnota obilní renty, ale i její hodnota skutečná, tj. dá se pak za ni nakoupit dvojnásobné množství práce i většiny ostatních druhů zboží. Peněžní cena práce a zároveň i většiny jiných věcí zůstává při všem tom kolísání beze změny.

Z toho tedy vyplývá, že jediným všeobecným a zároveň jediným přesným měřítkem hodnoty, nebo jedinou mírou, podle níž můžeme vždycky a všude porovnávat hodnoty různého zboží, je práce. Že skutečnou hodnotu různého zboží není možno ze století na století určovat podle množství stříbra, které za ně bylo zapláceno, to se uznává. Z roku na rok ji také nemůžeme určovat podle množství obilí. Podle množství práce ji můžeme určovat s největší přesností jak ze století na století, tak z roku na rok. Při určování ze století na století je lepším měřítkem než stříbro obilí, protože stejné množství práce můžeme ze století na století koupit

spíše přibližně za stejné množství obilí než za stejné množství stříbra. Z roku na rok je zase lepší mírou než obilí stříbro, protože za stejné jeho množství spíše koupíme přibližně stejné množství práce.

Ale přestože při sjednávání trvalých rent nebo i při velmi dlouhých pachttech je snad užitečné rozlišovat cenu skutečnou od nominální, při kupování a prodávání, těchto nejběžnějších a nejprostších transakcích v lidském životě, to třeba není.

V touž dobu a na stejném místě si skutečná a nominální cena všeho zboží přesně odpovídají. Čím více nebo méně peněz dostanete například na londýnském trhu za to nebo ono zboží, tím více nebo méně práce si za ně budete moci na tom místě a v tu dobu koupit nebo zjednat. Přesnou mírou skutečné směnné hodnoty všeho zboží jsou tedy v touž dobu a na témž místě peníze. Ale jsou jí právě jenom v touž dobu a na témž místě.

Jde-li o místa navzájem vzdálená, není sice poměr mezi skutečnou a peněžní cenou zboží stálý, ale přesto obchodník, který přepravuje své zboží z jednoho místa na druhé, musí mít na zřeteli právě jen cenu peněžní, nebo rozdíl mezi množstvím stříbra, za něž je kupuje, a množstvím stříbra, za něž je pravděpodobně prodá. V Kantonu v Číně se může za půl unce stříbra koupit jak větší množství práce, tak i věci k životu nezbytných a život zpříjemňujících než za unci stříbra v Londýně. Proto zboží, které se prodává za půl unce stříbra v Kantonu, je tam třeba skutečně dražší, pro člověka, který tam ono stříbro má, skutečně důležitější, než je zboží, které se prodává za unci v Londýně, pro člověka, jenž má tuto unci v Londýně. Může-li si však londýnský obchodník nakoupit v Kantonu za půl unce stříbra zboží, jež může potom prodat v Londýně za unci, vydělá při tomto obchodě sto procent, tj. právě tolik, jako kdyby unce stříbra měla v Londýně stejnou hodnotu jako v Kantonu. Že by si za půl unce stříbra mohl v Kantonu koupit více práce a větší množství životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, než kolik si jich může opatřit za jednu unci v Londýně, to je pro něho vedlejší. Za jednu

unci si v Londýně vždycky koupí dvojnásobek všeho toho, co by si zde mohl koupit za půl unce, a to on právě chce.

Protože tedy nominální neboli peněžní cena zboží určuje nakonec výhodnost nebo nevýhodnost každé koupě a prodeje, a řídí se tím také skoro všechno dění v běžném životě, při němž jde o cenu, nemůžeme se divit, že se těšila mnohem větší pozornosti než cena skutečná.

V díle, jako je toto, může být někdy užitečné srovnávat různé skutečné hodnoty určitého zboží v různých dobách a na různých místech nebo různé stupně ovládnutí práce jiných lidí, jež to zboží mohlo za různých okolností poskytovat lidem, kteří je vlastnili. Musíme tu srovnávat ani ne tak různá množství stříbra, za něž se zboží obvykle prodávalo, jako spíše různá množství práce, kterou bylo možno za ono různé množství stříbra koupit. Ale běžné ceny práce v dávno zašlých dobách a na vzdálených místech nebudeme asi nikdy znát zcela přesně. Ceny obilí jsou všeobecně, přestože byly jen málokde pravidelně zaznamenávány, známy lépe, a historikové a jiní spisovatelé si jich všímali častěji. Musíme se tedy zpravidla spokojit s nimi, ne snad proto, že jsou vždycky v přesně témž poměru jako běžné ceny práce, nýbrž proto, že se tomuto poměru co nejvíce přibližují. Budu mít později možnost provést několik takových srovnání.

Jak se rozvíjela výroba, obchodní národy shledaly, že bude vhodné razit mince z několika různých kovů: pro větší výplaty ze zlata, pro nákupy věcí skrovnější hodnoty ze stříbra a pro nákupy ještě menšího významu z mědi nebo některého jiného běžnějšího kovu. Jeden z těchto kovů považovaly však vždycky oproti druhým dvěma za vlastní míru hodnoty. Tato přednost se dávala, jak se zdá, zpravidla tomu kovu, jehož se užívalo jako nástroje obchodu nejdříve. A když už ho národ začal užívat jako měřítko, což musel dělat, dokud neměl jiných peněz, dělal to pak obvykle i dále, kdy to již nebylo nutné.

Pět let před první Punskou válkou² začali Římané po první razit mince ze stříbra; do té doby prý neměli jiné peníze než měděné. A proto i nadále již u nich zůstala mírou hodnoty měď. V Římě byly všechny účty vedeny v asech nebo v sesterciích a v nich byla rovněž odhadována cena veškerých nemovitostí. As bylo vždycky označení měděné mince. Slovo sestercius znamená dva a půl asu. Třebaže byl tedy sestercius původně mince stříbrná, jeho hodnota se vyjadřovala v mědi. Byl-li někdo v Římě dlužen velmi mnoho peněz, říkalo se o něm, že má velmi mnoho mědi jiných lidí.

Severní státy, které vyrostly na troskách říše Římské, měly asi od samého počátku svého ustavení peníze stříbrné, a mince zlaté nebo měděné neznaly pak ještě po několik věků. V Anglii se razily v době anglosaské mince stříbrné a až do doby Eduarda III. razily se mince jen málo ze zla ta. Z mědi se nerazily vůbec žádné až do doby Jakuba I. Proto se v Anglii a z téhož důvodu asi i u všech ostatních novověkých národů Evropy vedou všechny účty ve stříbře a v něm se také zpravidla počítá hodnota všeho zboží a všech nemovitostí. A chceme-li vyjádřit majetek nějakého člověka peněžní sumou, uvedeme ji asi nikoli v guinejích, nýbrž v librách šterlinků, které by za něj podle našeho odhadu asi dostal.

Zákonným platidlem byly původně ve všech zemích nejspíše pouze mince z toho kovu, který byl považován za základní míru hodnoty. V Anglii nebylo zlato považováno za zákonné platidlo ještě dlouho po tom, co se z něho začaly razit peníze. Poměr mezi hodnotou zlatých a stříbrných peněz nebyl určen žádným zákonem nebo vyhlášením, nýbrž ustaloval se sám teprve na trhu. Chtěl-li dlužník splatit dluh ve zlatě, mohl věřitel takové splácení buď vůbec odmítnout, nebo mohl zlato přijmout v takové hodnotě, na jaké se s dlužníkem dohodl. Měď je dnes zákonným platidlem jen potud, pokud se jí užívá jako drobných za menší stříbrné mince. Za takového stavu byl rozdíl mezi kovem, který byl mírou, a kovem, který mírou nebyl, něco více než rozdíl jen v pojmenování.

Když si lidé časem zvykli užívat mincí z různých kovů, a proto také lépe znali poměr mezi jejich hodnotami, ve většině zemí se asi zjistilo, že bude třeba tento poměr stanovit a vyhlásit zákonem, například že guinea té a té váhy a ryzosti se má vyměňovat za jedenadvacet šilinků, že je tedy zákonným platidlem pro dluhy v této sumě. Za těch okolností a pokud vůbec trvá nějaký podobný předepsaný poměr, zbude z rozdílu mezi kovem, který je mírou, a kovem, který mírou není, rozdíl téměř jen v pojmenování.

Ale jestliže se tento předepsaný poměr nějak změní, stává se, nebo se to alespoň zdá, tento rozdíl opět něčím více než rozdílem v pojmenování. Kdyby byla například předepsaná hodnota guineje buď snížena na dvacet, nebo zvýšena na dvaadvacet šilinků, všechny účty by se vedly ve stříbře a skoro všechny dlužní úpisy by zněly na peníze stříbrné, většina účtů by se dala zapravovat v obojím případě tímž množstvím stříbrných peněz jako dříve; ale v sumách zlatých peněz, jichž by tu bylo třeba, by byl velký rozdíl; v prvním případě byla by ta suma větší, v druhém menší. Hodnota stříbra by se jevila stálejší než hodnota zlata. Zdálo by se, že stříbro je mírou hodnoty zlata, kdežto zlato že mírou hodnoty stříbra není. Hodnota zlata by se jevila závislá na množství stříbra, za něž se dá směnit, ale nevyplývalo by z toho, že hodnota stříbra závisí na hodnotě toho množství zlata, za něž se dá směnit. Tento rozdíl by však byl celkem jen důsledkem zvyku vést účty a vyjadřovat velké i malé sumy peněz raději v penězích stříbrných než zlatých. Směnka pana Drummonda na pětadvacet či padesát guinejí by byla po takové změně splatná právě tak jako dříve pětadvaceti či padesáti guinejemi. Po takové změně by byla splatná stejným množstvím zlata jako dříve, avšak značně odlišným množstvím stříbra. Při proplácení takové směnky jevílo by se zlato ve své hodnotě stálejší než stříbro. Zlato by tu vystupovalo jako míra hodnoty stříbra, kdežto stříbro by se mírou hodnoty zlata nestávalo. Kdyby se snad někdy všeobecně vžilo vést účty tímto způsobem a užívat tohoto způsobu i u

směnek a jiných peněžních závazků, považovalo by se za kov, který je pravou mírou hodnoty, zlato, a nikoli stříbro.

Ve skutečnosti je tomu tak, že pokud trvá nějaký předepsaný poměr mezi navzájem si odpovídajícími hodnotami mincí z různých kovů, hodnotu celé měny řídí hodnota kovu nejvzácnějšího. Dvanáct měděných pencí obsahuje půl obchodní libry mědi nikoli nejlepší ryzosti, která má, dokud z ní nejsou mince, cenu sotva sedmi pencí ve stříbře. Ale poněvadž je předepsáno, že se dvanáct takových pencí musí směňovat za jeden šilink, bereme je na trhu tak, jako by skutečně měly hodnotu jednoho šilinku, a můžeme za ně kdykoli jeden šilink dostat. I před nedávnou nápravou³ zlaté měny ve Velké Británii byla váha zlata v mincích, alespoň v těch, které obíhaly v Londýně a jeho okolí, snížena pod stanovenou úroveň vcelku méně než váha většiny mincí stříbrných. Jedenadvacet otřených šilinků bylo však považováno za ekvivalent jedné guineje, která snad byla také ošoupaná, málokdy však tolik. Nedávná náprava přivedla zlatou minci tak blízko k její stanovené váze, jak je to u běžné mince kteréhokoli národa vůbec možné. A dokud bude dodržováno nařízení, aby veřejné úřady přijímaly zlato jenom podle váhy, snad se ona váha na takové výši udrží. Stříbrné mince jsou stále v tom ošoupaném a zlehčeném stavu, v jakém byly před nápravou mince zlaté. Ale na trhu se jedenadvacet šilinků této zlehčené stříbrné měny považuje stále ještě za rovnocenné jedné guineji této výborné zlaté měny.

Náprava zlaté měny očividně zvýšila i hodnotu měny stříbrné, jež se za ni může vyměňovat.

Z váhové libry zlata razí se v anglické mincovně 44½ guineje. Je-li 21 šilinků jedna guinea, rovná se to 46 librám št. 14 šilinkům 6 pencím. Jedna unce takových zlatých mincí má proto cenu 3 libry št. 17 šilinků 10½ penny ve stříbře. Ražebné neboli poplatek za ražení mincí se v Anglii neplatí, a kdo si do mincovny přinese libru nebo unci čistého mincovního

zlata předepsaného zrna, dostane za ni bez nejmenší srážky libru nebo unci zlata v mincích. 3 libry št. 17 šilinků 10½ penny za unci dá se tedy nazvat mincovní cenou zlata v Anglii neboli množstvím zlatých mincí, které dává mincovna za čisté mincovní zlato předepsaného zrna.

Před nápravou zlaté měny byla cena mincovního zlata na trhu po mnoho let vyšší než 3 libry št. 18 šilinků a velmi často 4 libry št. za unci. V ošoupaných a zlehčených mincích obsahovala pravděpodobně tato suma zřídka více než unci zlata předepsaného zrna. Od nápravy zlaté měny je tržní cena mincovního zlata předepsaného zrna zřídka vyšší než 3 libry št. 17 šilinků 7 pencí za unci. Před nápravou zlaté měny byla tržní cena vždy více méně vyšší než cena mincovní. Od oné nápravy je tržní cena trvale pod cenou mincovní. Avšak tržní cena je stejná, ať již je placena ve zlatých nebo ve stříbrných mincích. Nedávná náprava zlaté měny zvýšila tedy nejen hodnotu mincí zlatých, ale také hodnotu mincí stříbrných v poměru k čistému mincovnímu zlatu, a snad i v poměru ke všemu ostatnímu zboží. Protože na cenu většiny ostatního zboží působí mnoho jiných činitelů, nemusí být ovšem vzrůst hodnoty zlata nebo stříbra v poměru k němu tak patrný a citelný.

Z jedné libry mincovního stříbra předepsaného zrna razí se v anglické mincovně 62 šilinků, které rovněž obsahují jednu libru mincovního stříbra předepsaného zrna. Proto se říká, že mincovní cena stříbra v Anglii je 5 šilinků 2 pence za unci, tj. ono množství stříbrných mincí, které dává mincovna za mincovní stříbro předepsaného zrna. Před nápravou zlaté měny byla tržní cena mincovního stříbra předepsaného zrna podle okolností 5 šilinků 4 pence, 5 šilinků 5 pencí, 5 šilinků 7 pencí a velmi často i 5 šilinků 8 pencí za unci. Nejběžnější však byla zřejmě cena 5 šilinků 7 pencí. Od nápravy zlaté měny klesla tržní cena mincovního stříbra předepsaného zrna tu a tam na 5 šilinků 3 pence, 5 šilinků 4 pence, 5 šilinků 5 pencí za unci a tuto cenu sotva kdy překročila. Přestože tržní cena čistého mincovního stříbra od nápravy zlaté měny podstatně klesla,

neklesla přece jen tak hluboko jako jeho cena mincovní.

Z kovů, z nichž jsou anglické mince, cení se měď značně výše, než je její hodnota skutečná; stříbro je zase oceňováno o něco níže. Na evropském trhu se směňuje unce ryzího zlata ve francouzské nebo v holandské libře asi za 14 uncí ryzího stříbra. U anglické měny se směňuje asi za 15 uncí, tj. za více stříbra, než je její cena podle běžného evropského ocenění. Avšak jako se cena mědi v tyčích ani v Anglii pro onu vysokou cenu mědi v anglické měně nezvýšila, tak následkem nízké ceny stříbra v anglické měně nepoklesla ani cena čistého mincovního stříbra. Čisté mincovní stříbro si dosud zachovává svůj správný poměr ke zlatu. Ze stejného důvodu si zachovává svůj správný poměr ke stříbru i měď v tyčích.

Po nápravě stříbrné měny za vlády Viléma III. byla cena čistého mincovního stříbra stále ještě o něco vyšší než jeho cena mincovní. John Locke přičítal tuto vysokou cenu tomu, že bylo dovoleno vyvážet čisté mincovní stříbro a zakázáno vyvážet stříbrné mince. Toto povolení vývozu zvýšilo podle něho poptávku po mincovním stříbře nad poptávku po stříbrných mincích. Avšak lidí, kteří potřebují pro běžný nákup a prodej stříbrné mince, je jistě více než těch, kteří potřebují stříbro, ať již pro vývoz nebo pro ten či onen účel. Dnes také máme obdobné povolení vyvážet mincovní zlato a obdobný zákaz vyvážet zlaté mince, a přesto cena mincovního zlata klesla pod cenu zlatých mincí. Ale u anglických stříbrných mincí bylo tehdy stříbro stejně jako dnes v poměru ke zlatu oceněno příliš nízkou. A skutečnou hodnotu všech mincí řídila tenkrát, stejně jako nyní, zlatá měna, o níž se tehdy také domnívali, že nepotřebuje žádnou nápravu. Poněvadž náprava stříbrné měny nesnížila tehdy cenu mincovního stříbra na cenu stříbra v mincích, není ani nyní příliš pravděpodobné, že při podobné nápravě k tomu dojde.

Kde by se stříbrná měna dostala zpět k předepsané váze tak blízko jako zlatá, je pravděpodobné, že by se guinea podle nynějšího poměru směňovala za více stříbra v mincích, než kolik by se ho za ni dalo koupit v

čistém stříbře. Kdyby stříbro v mincích mělo svou plnou předepsanou váhu, vyplatilo by se tyto mince roztavovat; čisté stříbro by se pak nejdříve prodalo za zlaté mince a ty by se zase vyměnily za mince stříbrné, jež by se stejně zase roztavily. Jediným způsobem, jak této obtíži předejít, by snad bylo tento nynější poměr nějak změnit.

Snad by se tato obtíž zmenšila, kdyby se stříbro v mincích počítalo o tolik výše nad svým skutečným poměrem k zlatu, o kolik se dnes počítá níže. Ovšem jen tehdy, kdyby bylo zároveň stanoveno zákonem, že pro větší sumu peněz, než je guinea, není stříbro zákonným platidlem, stejně jako měď není zákonným platidlem pro větší sumu, než je šilink. Žádný věřitel by pak nemohl být ošizen následkem toho, že stříbro v mincích je ceněno vysoko, stejně jako dnes nemůže být žádný věřitel ošizen následkem toho, že je vysoko ceněna měď. Touto úpravou by utrpěli jenom bankéři. Když lidé začnou obléhat jejich pokladny, hledí bankéři někdy získat čas tím, že vyplácejí v šestipencových mincích, a takovým nařízením by se jim zabránilo užívat tohoto nepoctivého prostředku, jak se vyhnout okamžitému placení. Museli by proto stále mít v pokladnách hotovost větší než dnes. A přestože by to pro ně bylo nepochybně mrzuté, pro jejich věřitele by to znamenalo značné zajištění.

3 libry št. 17 šilinků 10½ penny (mincovní cena zlata) neobsahuje jistě více než jednu unci mincovního zlata předepsaného zrna, a to ani v nynější době naší výborné zlaté měny, a dalo by se proto usuzovat, že více mincovního zlata by se za ně koupit nemohlo. Avšak zlaté mince jsou vhodnější než mincovní zlato, a třebaže je v Anglii ražení zdarma, zlato odnesené do mincovny se může vlastníkovvi vrátit v mincích zpravidla až po několika týdnech. Při nynějším návalu práce v mincovně nemohlo by to být dříve než za několik měsíců. Tento průtah se rovná malému poplatku a činí zlato v mincích o něco cennějším, než je stejné množství zlata neraženého. Kdyby se stříbro v anglických mincích počítalo podle správného poměru ke zlatu, cena mincovního stříbra by pravděpodobně

klesla pod cenu mincovní i bez nápravy stříbrné měny. Hodnota stříbrných mincí, dokonce i tak ošoupaných, jako jsou dnes, řídí se totiž hodnotou výborných mincí zlatých, za které je lze směnit.

Nízké ražebné za ražbu zlatých i stříbrných peněz by zřejmě zvýšilo vyšší hodnotu, kterou má zlato a stříbro v mincích ve srovnání se stejným množstvím mincovního kovu, ještě více. Ražba by pak zvýšila hodnotu raženého kovu úměrně k velikosti tohoto malého poplatku právě tak, jako cenu stolního stříbra zvyšuje jeho tvar, a to úměrně k ceně příslušné práce.

Vyšší hodnota mincí ve srovnání s čistým kovem zamezila by roztavování mincí a bránila by jejich vyvážení. Kdyby snad nastala nutnost v naléhavém veřejném zájmu mince vyvážet, většinou by se samy od sebe brzy zase vracely. V cizině by se mohly prodávat jenom za svou váhu v neraženém kovu. Doma by se za ně nakoupilo více, než odpovídá oné váze. Z jejich dovozu zpět domů plynul by tedy zisk. Ve Francii se za ražbu peněz platí osmiprocentní ražebné,⁴ a když se francouzská měna vyváží, vrací prý se zase sama od sebe domů.

Občasné kolísání tržní ceny čistého mincovního zlata a stříbra vzniká z týchž příčin jako podobné kolísání cen všeho ostatního zboží. Časté ztráty těchto kovů při různých nehodách během dopravy po moři i po souši, jejich ustavičné ubývání při pozlacování a postříbřování, při výrobě krajek a výšivek, při opotřebování peněz a stolního náčiní vyžaduje ve všech zemích, které nemají vlastní doly, neustálé dovážení těchto kovů, aby se ztráta a úbytek mohly nahrazovat. Můžeme předpokládat, že se obchodníci, kteří je dovážejí, právě tak jako všichni ostatní obchodníci, co nejvíce vynasnažují upravovat svůj dovoz případ od případu podle toho, jaká je, podle jejich soudu, pravděpodobně okamžitá poptávka. Ale i při veškeré obezřetnosti dovezou někdy více, jindy zase méně, než jaká je potřeba. Když dovezou více neraženého kovu, než je třeba, raději než by

se vystavovali nebezpečí a potížím spojeným s opětným vývozem, odprodají někdy jisté množství poněkud laciněji než za běžnou nebo průměrnou cenu. Když pak zase dovezou méně, než je třeba, prodají to o něco dražší než za obvyklou cenu. Zůstává-li však přes veškeré takové občasně kolísání tržní cena mincovního zlata nebo stříbra po několik let pevná a neměnná, buď více méně nad cenou mincovní nebo více méně pod ní, můžeme být přesvědčeni, že tato stálá a pevná vyšší nebo nižší cena je výsledkem něčeho ve stavu oné měny, co v tu dobu činí jisté množství kovu v mincích buď cennějším nebo méně cenným, než je přesně stejné množství kovu neraženého, které by měla obsahovat. Neměnný trvalý následek předpokládá ovšem trvalou neměnnou příčinu.

Peníze té nebo oné země jsou v určitou dobu a na určitém místě více méně přesnou mírou hodnoty podle toho, jak běžná mince více méně přesně odpovídá svému měřítku, neboli nakolik přesně obsahuje to určité množství ryzího zlata nebo stříbra, které obsahovat má. Kdyby například v Anglii 44½ guineje obsahovalo přesně libru zlata předepsaného zrna, neboli 11 uncí ryzího zlata a jednu unci příměsí, byla by anglická zlatá mince tak přesnou mírou skutečné hodnoty zboží v kteroukoli určitou dobu a na kterémkoli určitém místě, jak by to podstata věci dovolila. Jestliže však 44½ guineje v otřených a opotřebovaných mincích obsahuje zpravidla méně než váhovou libru zlata předepsaného zrna (toto zmenšení je ovšem u některých mincí větší než u jiných), začne míra hodnoty podléhat stejné nejistotě, jaké jsou obyčejně vystaveny i všechny ostatní váhy a míry. Poněvadž se zřídka stává, že by přesně odpovídaly svému vzoru, upravuje obchodník cenu svého zboží, pokud to jen jde, ne podle toho, jaké by ony míry a váhy být měly, nýbrž zpravidla podle toho, jaké, jak to ze zkušenosti ví, skutečně jsou. I v mincích jsou podobné nesrovnalosti, a tak se cena zboží upravuje podobně ne podle množství ryzího zlata nebo stříbra, které by mince měla obsahovat, nýbrž zpravidla podle onoho množství, které, jak ukazuje zkušenost, v průměru vskutku

obsahuje.

Je třeba poznamenat, že peněžní cenou zboží rozumím vždycky množství ryzího zlata nebo stříbra, za něž se prodává, bez ohledu na pojmenování mince. Tak například sumu 6 šilinků 8 pencí v době Eduarda I. považuji za stejnou peněžní cenu, jako je dnešní libra, poněvadž, pokud můžeme posoudit, obsahovala stejné množství ryzího stříbra.

O složkách ceny zboží

V oné pradávné a nerozvité společnosti, kdy ještě lidé nezačali hromadit kapitál a přivlastňovat si půdu, je snad jedinou okolností, jež může vnést do jejich vzájemného směňování jakýsi řád, poměr mezi různým množstvím práce nutným k získání toho nebo onoho předmětu. Jestliže například u nějakého loveckého národa dá obyčejně dvakrát tolik práce zabít bobra než jelena, měl by se jeden bobr samozřejmě vyměňovat za dva jeleny, tj. měl by mít cenu dvou jelenů. Je přirozené, že to, co je produktem práce dvou dnů nebo dvou hodin, má stát dvakrát tolik jako to, co je obyčejně produktem práce jednoho dne nebo jedné hodiny.

Je-li pak jeden druh práce těžší než druhý, musí se brát na tuto větší obtížnost přirozeně ohled; a produkt jednododinové práce jednoho druhu může se pak často vyměňovat za produkt dvouhodinové práce jiného druhu.

Podobně vyžaduje-li nějaký druh práce neobyčejnou zručnost a důvtip, pak vážnost, kterou lidé chovají k takovým vlastnostem, dodá samozřejmě produktu takové práce větší hodnotu, než jaká by odpovídala času při ní strávenému. Takových schopností se zřídka dosáhne bez dlouhého cviku a větší hodnota jejich produktů bývá často pouze přiměřenou náhradou za čas a námahu, jež bylo třeba k jejich dosažení vynaložit. V pokročilejší společnosti projevuje se takové uznání větší obtížnosti a větší zručnosti zpravidla ve mzdě; něco podobného se jistě dělo i ve společnosti nejstarší a naprosto nerozvité.

Za takového stavu věcí patří celý produkt práce pracovníkovi. A množství práce, jehož je obyčejně zapotřebí k získání nebo vyrobení toho nebo onoho zboží, je jedinou okolností, která může určovat množství práce, jež se za ně dá koupit, zjednat nebo směnit.

Jakmile se kapitál nahromadí v rukou určitých jednotlivců, někteří z nich ho budou přirozeně užívat k tomu, aby zaměstnávali pracovníky a dodávali jim materiál, a tak z prodeje jejich práce budou mít zisk. Když se pak směňuje hotový výrobek, ať už za peníze, za práci nebo za jiné zboží, musí něco nad to, co stačí na zaplacení ceny materiálu a na mzdy dělníkům, připadnout podnikateli touto prací, který při ní dává v sázku svůj kapitál, jako zisk. Proto se tu hodnota, kterou dělníci přidávají surovině, rozpadá na dvě složky: jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který vložil do materiálu a do mezd. Nemohl by mít žádný zájem na zaměstnávání dělníků, kdyby neočekával z prodeje jejich práce něco více, než co by mu uhradilo jeho kapitál. A nemohl by mít žádný zájem na tom, aby vložil spíše velký kapitál než malý, kdyby jeho zisky neměly být nějak úměrné velikosti jeho kapitálu.

Někdo by se snad mohl domnívat, že zisky z kapitálu jsou jen jiným jménem pro mzdu za práci zvláštního druhu, totiž za dohled a řízení. Tyto zisky jsou však naprosto odlišné, působí na ně zcela jiní činitelé a nejsou úměrné množství, obtížnosti nebo důmyslnosti této domnělé práce při dohledu a řízení. Jsou určovány jedinec hodnotou použitého kapitálu a jsou větší nebo menší podle velikosti tohoto kapitálu. Tak například dejme tomu, že v jistém místě, kde běžný roční zisk z kapitálu činného ve výrobě činí deset procent, jsou dvě manufaktury a v každé z nich je zaměstnáno dvacet dělníků za mzdu patnácti liber št. ročně. Předpokládejme dále, že nejběžnější suroviny, které se za rok zpracují v jedné z nich, stojí jenom sedm set liber št., kdežto vzácnější suroviny v druhé manufaktuře stojí sedm tisíc. Kapitál, jehož se za rok použije v jedné, činí pak jenom tisíc liber št., kdežto kapitál, jehož se použije v druhé, činí sedm tisíc tři sta liber št. A tak při deseti procentní míře bude podnikatel vlastnící jednu manufakturu očekávat roční zisk jenom asi sto liber št., kdežto podnikatel vlastnící druhou bude očekávat okolo sedmi set třiceti liber št. Ale přestože se jejich zisky nesmírně liší, jejich práce dohlížetelská a ředitelská

může být buď docela stejná nebo téměř stejná. V mnoha velkých podnicích je téměř všechna taková práce svěřena některému vedoucímu úředníkovi. Jeho mzda vyjadřuje pak správně hodnotu této dohližitelské a ředitelské práce. I když se při určování její výše obyčejně bere jistý zřetel nejen na jeho práci a znalosti, ale i na důvěru, jež se v něho klade, přesto není nikdy tato mzda v náležitém poměru ke kapitálu, jež onen úředník spravuje. A vlastník tohoto kapitálu, jenž je takto ušetřen téměř veškeré práce, přesto očekává, že jeho zisk bude v náležitém poměru k jeho kapitálu. A tak zisk z kapitálu tvoří jednu složku ceny zboží, zcela odlišnou od mzdy a určovanou zcela odlišnými činiteli.

Za takového stavu nepatří tedy vždycky celý produkt práce pracovníkovi. Musí se o něj většinou dělit s vlastníkem kapitálu, který ho zaměstnává. A rovněž množství práce vynakládané zpravidla na získání nebo vyrobení toho nebo onoho zboží není jedinou okolností, jež může určovat množství práce, které by se za ně mohlo obyčejně koupit, zjednat nebo směnit. Je zřejmé, že k vytvoření zisku z onoho kapitálu, který zaplatí mzdy a opatří materiál k práci, je třeba ještě jistého množství práce navíc.

Jakmile se veškerá půda v některé zemi stane soukromým majetkem, majitelé půdy, jako všichni ostatní lidé, tuze rádi sklízají tam, kde nikdy neseli, a požadují rentu i za volně rostoucí plody země. Dříví v lese, tráva na louce a všechny volně rostoucí plody země, které člověka, dokud byla půda ještě společná, nestály nic než námahu s jejich posbíráním, to všechno se nyní i pro něho zdražilo o další cenu. Musí zaplatit za povolení, aby je směl sbírat, a část toho, co svým přičiněním buď sklídí, nebo vyrobí, musí odevzdat majiteli půdy. Tato složka nebo, což je nakonec totéž, cena této složky je pozemková renta, a v ceně většiny zboží je to třetí složka.

Je třeba poznamenat, že skutečná hodnota všech jednotlivých složek ceny se měří podle množství práce, která se za každou z nich může koupit nebo zjednat. Práce měří hodnotu nejen oné složky ceny, která se mění v práci, ale i té, která se mění v rentu, a té, která se mění v zisk.

V každé společnosti se cena každého zboží nakonec mění v některou z těchto složek nebo ve všechny tři. A v každé pokročilé společnosti stávají se všechny tři více nebo méně složkami ceny velké většiny zboží.

Tak například v ceně obilí jedna složka platí rentu majitele půdy, druhá mzdu dělníků a náklady na péči o dobytek používaný při vypěstování obilí a třetí platí zisk pachtýřův. Tyto tři složky tvoří asi buď přímo, nebo aspoň koneckonců úhrn ceny obilí. Někdo by se mohl domnívat, že je nutná ještě složka čtvrtá, na obnovování pachtýřova inventáře a za opotřebování jeho tažného dobytka a jiných nástrojů používaných v zemědělství; například cenu tažného koně tvoří tytéž tři složky, renta z půdy, z níž je jeho píce, práce s jeho odchováním a ošetřováním a zisk pachtýře, který předem platí jak pozemkovou rentu, tak mzdu za tuto práci. Přestože se tedy z ceny obilí dá uhradit i cena koně a náklady na péči o něj, celá cena se rozpadá buď přímo, nebo koneckonců na tytéž tři složky, rentu, práci a zisk.

V ceně mouky musíme k ceně obilí připočítat také zisk mlynáře a mzdu jeho chasníků. V ceně chleba i zisk pekaře a mzdu jeho chasníků. A v ceně mouky i chleba práci s převezením obilí od rolníka k mlynáři a odtud k pekaři, jakož i zisk těch, kteří za tuto práci platí mzdu.

Cena lnu se rozpadá na tytéž tři složky jako cena obilí. V ceně plátna musíme k této ceně připočítat ještě mzdu pazderníka, přadláka, tkalce, běličce a ostatních, jakož i zisky jejich zaměstnavatelů.

Když se některé zboží začne vyrábět převážně v manufakturách, ta část ceny, která přechází ve mzdu a zisk, se oproti té, která se mění v rentu, zvětšuje. S rozvojem manufaktur vzrůstá nejen množství jednotlivých zisků, ale každý následující zisk je větší než předchozí, poněvadž kapitál, z něhož pochází, musí být vždycky větší. Kapitál, který zaměstnává například tkalce, musí být větší než kapitál, který zaměstnává přadláky, protože nejenom nahrazuje onen kapitál i s jeho zisky, ale platí nadto i mzdu tkalců. A zisky musí být vždycky úměrné kapitálu.

V nejpokročilejších společnostech je však vždycky několik málo druhů zboží, jehož cena přechází jenom ve dvě složky, mzdu za práci a zisk z kapitálu, a ještě menší počet druhů zboží, u něhož přechází pouze ve mzdu. Tak například v ceně mořských ryb jedna složka platí práci rybářů a druhá zisky z kapitálu, jehož bylo použito k rybolovu. Jenom velmi zřídka tvoří jednu její složku i renta; někdy ji však, jak ukážu dále, tvoří také. Jinak je tomu, alespoň v největší části Evropy, při rybolovu říčním. Lov lososů je zatížen rentou, a ta, i když se nedá dost dobře nazvat rentou pozemkovou, tvoří část ceny lososa, stejně jako mzda a zisk. V některých částech Skotska vydělávají si někteří chudí lidé tím, že na mořském pobřeží sbírají pestré kamínky, běžně známé pod názvem „skotské oblázky“. Cena, kterou jim za ně platí brusič kamene, je jen cena za jejich práci, protože renta ani zisk netvoří její sebemenší složku.

Avšak úhrnná cena každého zboží přece jen musí koneckonců přejít v některou z těch složek nebo ve všechny tři; neboť to, co z ní zbude po zaplacení pozemkové renty a ceny za veškerou práci s vypěstováním nebo s výrobou zboží a s jeho dopravením na trh, musí někomu nezbytně připadnout jako zisk.

Stejně jako cena neboli směnná hodnota zboží, vezmeme-li ji samu o sobě, přechází v některou z oněch složek nebo ve všechny tři, tak i cena veškerého zboží, které, vezmeme-li je jako celek, tvoří celý roční produkt práce v každé zemi, musí přejít v tytéž tři části a musí se rozdělovat mezi jednotlivé obyvatele země buď jako mzda za jejich práci, zisk z jejich kapitálu, nebo renta z jejich půdy. Souhrn všeho, co se ročně sklídí nebo vyrobí prací každé společnosti, nebo cena tohoto všeho, což je vlastně totéž, rozděluje se tak původně mezi některé její jednotlivé příslušníky. Tři původní zdroje veškerého důchodu, jakož i veškeré směnné hodnoty, jsou mzdy, zisk a renta. Každý jiný důchod pochází koneckonců vždy z některého tohoto zdroje.

Každý, kdo má důchod ze svého vlastního zdroje, musí jej získávat buď

vlastní práci nebo ze svého kapitálu nebo ze své půdy. Důchod pocházející z práce se nazývá mzda. Důchod plynoucí z kapitálu člověku, který tento kapitál spravuje nebo do něčeho vkládá, nazývá se zisk. Důchod plynoucí z kapitálu člověku, který ho sám nezaměstnává, nýbrž půjčí jej jinému, nazývá se úrok neboli užitek z peněz. Je to náhrada, kterou dlužník platí věřiteli za to, že mu dává možnost použitím těchto peněz vydělat. Část tohoto zisku patří přirozeně dlužníkovi, který se vydává jistému nebezpečí ztráty a bere na sebe starosti s použitím kapitálu, a část věřiteli, který mu poskytuje možnost onoho zisku dosáhnout. Úrok z peněz je vždycky důchod odvozený, a není-li zaplacen ze zisku, který vzejde z použití těchto peněz, musí se zaplatit z nějakého jiného zdroje důchodu, není-li ovšem dlužník marnotratníkem, který si udělá další dluh, aby mohl splatit úroky z prvního. Důchod, který plyne z půdy, se nazývá renta a patří majiteli půdy. Důchod pachtýře plyne dílem z jeho práce a dílem z jeho kapitálu. Půda je pro něho jenom nástrojem, který mu umožňuje vydělat si za onu práci mzdu a dosáhnout ze svého kapitálu zisku. Všechny daně a veškerý důchod, který je na nich založen, všechny platy úředníků, penze a doživotní a jiné renty toho druhu, plynou koneckonců z některého z těchto tří původních zdrojů důchodu a vyplácejí se buď přímo, nebo nepřímo jako mzda za práci, zisk z kapitálu nebo pozemková renta.

Patří-li tyto tři různé druhy důchodu různým lidem, dají se snadno rozlišit, patří-li však jedné osobě, někdy se, alespoň v běžné řeči, navzájem směšují.

Šlechtic, jenž sám hospodaří na části svého panství, měl by po zaplacení výloh s tímto hospodařením dostávat jak rentu vlastníka půdy, tak i zisk pachtýřův. Často však říká zisk všemu, co dostává, a tak, alespoň v běžné řeči, směšuje rád rentu se ziskem. Tak je tomu i s většinou našich severoamerických a západoindických plantážníků. Skoro všichni hospodaří na vlastních statcích, a proto jen zřídka slýcháme o rentě z plantáže, zato často o zisku z ní.

Obyčejní pachtýři jen zřídka zaměstnávají nějakého správce, který by řídil celkový chod hospodářství. I oni sami pracují zpravidla hodně vlastníma rukama, orají, vláčejí apod. Proto všechno, co jim po zaplacení renty zůstane ze sklizně, mělo by jim nejen uhradit jejich kapitál používaný při hospodaření a běžný zisk z něho, ale mělo by jim také zaplatit mzdu, která jim patří jako dělníkům a správcům. Ale tomu, co zbude po zaplacení renty a doplnění kapitálu, říká se zisk. Jednu jeho složku však zřejmě tvoří mzda. Tuto mzdu pachtýř vlastně uspoří, a proto musí nutně připadnout jemu samému. Mzda se tedy v tomto případě směšuje se ziskem.

Samostatný výrobce, který má dost kapitálu, aby si mohl nakupovat suroviny i aby sám měl z čeho žít do té doby, než bude moci dopravit své dílo na trh, měl by mít jak mzdu dělníka pracujícího pod dohledem mistra, tak i zisk, který připadne mistrovi, když prodá dílo svého dělníka. Ale ziskem se tu zpravidla nazývá celý jeho výdělek, a také zde se tedy mzda směšuje se ziskem.

Zahradník obdělávající svou zahradu vlastníma rukama slučuje ve své osobě tři různá povolání, a to majitele půdy, pachtýře a dělníka. Produkt jeho práce by mu měl proto zaplatit rentu připadající majiteli půdy, pachtýřův zisk a dělnickou mzdu. Úhrn toho se však obyčejně považuje za mzdu za jeho práci. Renta i zisk se tu směšuje se mzdou.

V civilizované zemi je jen málo druhů zboží, jehož směnná hodnota pochází pouze z práce, neboť k směnné hodnotě velké většiny zboží přispívají ve značné míře i renta a zisk, a proto i za roční produkt práce této země se bude moci vždycky koupit nebo zjednat mnohem větší množství práce, než kolik se jí vynaložilo na pěstování nebo zpracování a dopravu onoho výrobku na trh. Kdyby měla společnost vykonat každý rok všechnu tu práci, kterou si může každý rok koupit, množství práce by každým rokem značně vzrůstalo a její produkt by tak měl každého následujícího roku daleko větší hodnotu než roku předchozího. Taková země, kde by celý roční produkt byl vynakládán pouze na vydržování

pracujících, však není. Velkou část tohoto produktu spotřebují všude nepracující. A tak podle toho, v jakém poměru se celý tento produkt každoročně rozděluje mezi tyto dvě různé vrstvy lidí, jeho obvyklá nebo průměrná hodnota musí každým rokem buď vzrůstat, nebo klesat, anebo být rok co rok stejná.

O přirozené a tržní ceně zboží

V každé společnosti nebo i obci odpovídá každému použití práce a kapitálu určitá běžná nebo průměrná výše mzdy a zisku. Tato výše se přirozeně řídí, jak dále vyložíme, jednak celkovým stavem společnosti, jejím bohatstvím nebo chudobou, tím, zda se tato společnost rozvíjí, zda stagnuje nebo upadá, jednak zvláštní povahou každého tohoto použití.

V každé společnosti nebo i obci je rovněž běžná nebo průměrná výše pozemkové renty, jež se také řídí, jak dále vyložíme, jednak celkovým stavem společnosti nebo okrsku, kde půda leží, a jednak přirozenou nebo uměle zvýšenou úrodností půdy.

Tato běžná nebo průměrná výše se může nazvat přirozenou výší mzdy, zisku a renty v té době a na tom místě, kdy a kde jsou běžné.

Když cena některého zboží není ani vyšší, ani nižší, než kolik podle přirozených měřítek stačí k zaplacení pozemkové renty, mzdy za práci a zisku z kapitálu vynaložených na pěstování, zpracování a dopravení zboží na trh, to, zač se zboží prodává, lze nazvat jeho přirozenou cenou.

Zboží se pak prodává přesně za tolik, kolik činí jeho skutečná hodnota, tj. kolik skutečně stojí člověka, který s ním přijde na trh. Neboť třebaže to, čemu se běžně říká výrobní cena toho kterého zboží, nezahrnuje v sobě zisk člověka, který je má prodat dál, přece jen, prodá-li je za cenu, která mu neposkytne výši zisku běžnou v jeho obci, zřejmě na tom obchodě prodělá. Vždyť kdyby byl vynaložil svůj kapitál nějak jinak, byl by mohl tohoto zisku dosáhnout. Mimo to je mu jeho zisk důchodem, skutečným zdrojem obživy. Po tu dobu, co zboží zpracovává a dopravuje na trh, platí svým dělníkům mzdu neboli poskytuje jim obživu, a stejně jí platí i za sebe; ta je pak obyčejně úměrná zisku, který může s pravděpodobností očekávat z prodeje zboží. Jestliže jeho zboží tento zisk nevynese, lze zcela správně

říci, že mu neuhradilo to, co ho skutečně stálo.

Třebaže tedy cena, z níž mu plyne tento zisk, není vždycky ta nejnižší, za kterou se zboží někdy dá prodat, přece jen je to nejnižší cena, za kterou se dát prodat během dosti dlouhé doby alespoň tam, kde je naprostá svoboda nebo kde obchodník, kdykoli se mu zachce, může své povolání měnit.

Skutečná cena, za kterou se zboží zpravidla prodává, se nazývá jeho cenou tržní. Ta může být buď vyšší, nebo nižší, nebo přesně stejná jako jeho cena přirozená.

Tržní cena každého určitého zboží je určována poměrem mezi množstvím, které se na trh skutečně dodá, a poptávkou těch, kdo jsou ochotni zaplatit přirozenou cenu zboží neboli celou hodnotu renty, práce a zisku, jež musí být uhrazeny, aby se zboží dostalo až na trh. Takové lidi je možno nazvat skutečnými poptávajícími a jejich poptávku poptávkou účinnou, neboť stačí k tomu, aby přivedla ono zboží na trh. Je to něco jiného než poptávka absolutní. V jistém smyslu se může třeba říci, že si nějaký chudšas přeje vůz s trojspřežím; měl by jej snad rád, ale jeho zájem není účinnou poptávkou, její uspokojení nemůže být nikdy důvodem, aby toto zboží bylo dodáno na trh.

Když je zboží dodaného na trh vzhledem k účinné poptávce nedostatek, všichni lidé, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby tam zboží mohlo být dodáno, nemohou dostat celé množství, které chtějí. Aby dostali alespoň něco, budou někteří z nich ochotni dát víc. Ihned mezi nimi vznikne konkurence a tržní cena vystoupí více nebo méně nad přirozenou cenu podle toho, jak dalece bude jejich horlivost v konkurenci podnícena naléhavostí jejich potřeby, bohatstvím nebo rozmařilostí. Mezi uchazeči stejně bohatými a rozmařilými způsobí obyčejně táž potřeba konkurenci dychtivější nebo méně dychtivou podle toho, jak velice jim bude na získání toho zboží záležet. Odtud ony přemrštěné vysoké ceny nutných životních prostředků v době blokády

nějakého města nebo v době hladu.

Je-li množství zboží dodaného na trh větší než účinná poptávka, nedá se všechno prodat lidem, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby tam zboží mohlo být dodáno. Jistá část se musí odprodat těm, kteří zaplatí méně, a ona nízká cena, kterou za zboží nabízejí, nutně sníží cenu veškerého zboží. Tržní cena klesne více nebo méně pod přirozenou cenu podle toho, nakolik onen přebytek zvýší konkurenci mezi prodávajícími, nebo podle toho, jak dalece prodávajícím záleží na tom, aby se zboží ihned zbavili. Týž přebytek při dovozu zboží podléhajícího zkáze vyvolá mnohem větší konkurenci, než je tomu u zboží trvanlivého; větší je tedy například při dovozu pomerančů než při dovozu starého železa.

Když množství zboží dovezeného na trh právě jen stačí uspokojit účinnou poptávku, je tržní cena samozřejmě přesně nebo téměř přesně táž jako cena přirozená. Veškeré zboží, které je na trhu, se může prodat právě za tuto cenu, a ne za víc. Vzájemná konkurence nutí všechny obchodníky, aby tuto cenu přijímali, nenutí je však, aby přijímali méně.

Množství každého zboží dodaného na trh se samozřejmě přizpůsobuje účinné poptávce. Zájmem všech, kteří dávají půdu, práci nebo kapitál na to, aby mohli dodat zboží na trh, proto je, aby jeho množství nikdy nepřekročilo účinnou poptávku. A všichni ostatní lidé mají zájem na tom, aby ho nikdy nebylo méně, než kolik žádá poptávka.

Je-li někdy zboží více, než vyžaduje účinná poptávka, musí být některá složka jeho ceny nižší, než je její přirozená výše. Jde-li při tom o rentu, vlastní zájem přiměje hned majitele půdy k tomu, aby přestali obdělávat část své půdy; a jde-li o mzdu nebo zisk, zájem přiměje v jednom případě dělníky, v druhém jejich zaměstnavatele, aby tu nechali částečně nevyužitou práci nebo kapitál. Množství dodané na trh bude zakrátko opět jenom krýt účinnou poptávku. Všechny složky ceny zboží stoupnou na svou přirozenou výši a úhrnná cena na jeho cenu přirozenou.

Je-li zboží dodaného na trh zase méně, než kolik vyžaduje účinná poptávka, některé složky jeho ceny musí stoupnout nad svou přirozenou výši. Je-li to renta, vlastní zájem přiměje samozřejmě všechny ostatní majitele půdy k tomu, aby vyhradili pro pěstování tohoto zboží více půdy, jestliže je to mzda nebo zisk, zájem přiměje záhy všechny ostatní dělníky a podnikatele k tomu, aby k výrobě a dodání tohoto zboží na trh vynaložili více práce a kapitálu. Zboží, jež se pak na trh dodá, bude brzy krýt rozhodující poptávku. Všechny složky ceny zboží klesnou zakrátko na svou přirozenou úroveň a úhrnná cena na jeho přirozenou cenu.

Přirozená cena je tedy jakousi střední cenou, k níž ceny všeho zboží neustále tíhnou. Různé nahodilé okolnosti je někdy udržují značně výše a jindy je zase stlačují o něco pod ni. Ale ať už jim jakékoli překážky zabraňují ustálit se na tomto pevném a trvalém středu, neustále k němu směřují.

Úhrnné množství práce vynaložené každým rokem na to, aby bylo dodáno na trh to nebo ono zboží, přizpůsobuje se v tomto směru samozřejmě účinné poptávce. Je přirozené, že se vždycky přizpůsobuje v tom směru, aby tam bylo tohoto zboží dodáno přesně tolik, aby poptávka byla kryta, a ne překročena.

Avšak v některých oborech se při vynaložení téhož množství práce vyrobí v různých letech velmi odlišné množství zboží, kdežto v jiných bude vyrobené množství vždycky stejné nebo téměř stejné. Obilí, vína, oleje, chmele atd. vyrobí týž počet pracovníků v zemědělství v různých letech velmi různé množství. Ale týž počet přadláků nebo tkalců bude vyrábět každým rokem stejné nebo téměř stejné množství plátna a vlněných tkanin. Účinné poptávce se může v každém směru přizpůsobit pouze průměrný produkt toho nebo onoho výrobního odvětví. Avšak produkt skutečný je často mnohem větší a často mnohem menší než produkt průměrný. Množství zboží dodaného na trh bude tedy někdy značně převyšovat účinnou poptávku a jindy bude o hodně nižší. I kdyby snad

účinná poptávka byla stále stejná, tržní cena zboží bude vystavena velikému kolísání a někdy značně poklesne pod jeho přirozenou cenu, jindy nad ni značně stoupne. Jiná odvětví výroby, kde je produkt při stejném množství práce vždycky stejný nebo téměř stejný, mohou se účinné poptávce přizpůsobit přesněji. Dokud tedy bude poptávka stále stejná, nezmění se pravděpodobně ani tržní cena zboží a bude se buď přesně, nebo téměř přesně rovnat jeho ceně přirozené. Každý ví ze zkušenosti, že ceny plátna a vlněných tkanin nepodléhají ani tak častým, ani tak podstatným výkyvům jako ceny obilí. Ceny prvního druhu zboží se mění pouze se změnami poptávky, ceny obilí se mění nejen se změnami poptávky, ale i s mnohem většími a mnohem častějšími změnami v množství zboží dodaného na trh k uspokojení oné poptávky.

Občasné a dočasné výkyvy v tržní ceně kteréhokoli zboží postihují především ty složky jeho ceny, které přecházejí na mzdu a zisk. Té složky, která představuje rentu, dotýkají se méně. Renta stanovená jako jistá peněžní suma není jimi co do výše ani co do hodnoty ani v nejmenším postížena. Renta stanovená jako jistý podíl nebo jisté množství zemědělských plodin je nesporně postihována ve své roční hodnotě všemi občasnými a dočasnými výkyvy tržní ceny oné zemědělské plodiny, zřídka je však jimi postížena ve své výši rok od roku.

Při sjednávání podmínek pachtu snaží se majitel půdy i pachtýř upravit výši podle svého nejlepšího vědomí nikoli podle dočasných a občasných cen, nýbrž podle průměrné a běžné ceny plodin.

Takové kolísání postihuje jak hodnotu, tak i mzdové sazby nebo míry zisku, a to podle toho, zda je trh nadměrně nebo nedostatečně zásoben zbožím nebo prací, zda prací vykonanou nebo prací, jež se má vykonat. Státní smutek zvýší ceny černých látek, jichž je pak na trhu skoro vždycky nedostatek, a zvedne zisky obchodníků, kteří jich mají jen poněkud větší množství. Na mzdách tkalců se to vůbec neodrazí. Na trhu je nedostatek zboží, tj. práce vykonané, nikoli práce, jež se má vykonat. Mzdy

krejčovských tovaryšů se zvýší. Na trhu je pak totiž nedostatek práce. Nastane účinná poptávka po práci, žádá se více práce, jež se má vykonat, než kolik jí lze získat. Klesnou ceny barevného hedvábí a látek, a tím se také sníží zisky obchodníků, kteří jich mají na skladě poněkud větší množství. Klesnou rovněž mzdy dělníků, kteří jsou zaměstnání při výrobě takového zboží, po kterém po šest měsíců, ne-li po celý rok, nebude poptávka. Trh je přesycen jak zbožím, tak prací.

Ale když tržní cena každého určitého zboží takto neustále tíhne, můžeme-li to tak říci, k ceně přirozené, přece někdy nahodilé okolnosti, jednou přirozené příčiny, jindy určité veřejné předpisy, udržují u mnohých druhů zboží po dlouhou dobu tržní cenu značně výš, než je cena přirozená.

Když se vzrůstem účinné poptávky stoupne tržní cena některého zboží podstatně nad cenu přirozenou, pak ti, kdo vynakládají svůj kapitál na zásobení trhu tímto zbožím, hledí zpravidla tuto změnu skrýt. Kdyby se to rozneslo, jejich velký zisk by pokoušel tolik nových konkurentů, aby svůj kapitál vynaložili stejně, že účinná poptávka by byla brzy plně kryta a tržní cena by klesla na cenu přirozenou a někdy na určitý čas třeba i pod ni. Jestliže je trh od sídla těch, kdo jej zásobují, hodně vzdálen, podaří se jim někdy udržet toto tajemství i několik let. Po tu dobu jim nepřibudou noví konkurenti a oni se mohou těšit svým mimořádným ziskům. Je ovšem jisté, že se taková tajemství dají zřídka udržet dlouho, a mimořádný zisk může trvat jen o maličko déle než ona tajemství.

Výrobní tajemství se dají uchovat déle než tajemství obchodní. Barvíř, jenž vynalezl prostředek k výrobě určité barvy z materiálu, který stojí jenom polovinu toho, co stojí materiál obvykle užívaný, může se, je-li aspoň trochu obezřetný, těšit z výhod svého objevu po celý život a může je třeba i zanechat potomstvu jako dědictví. Jeho mimořádný zisk plyne z vysoké ceny, jež se mu platí za práci, kterou umí dělat jen on. Je to vlastně vysoká mzda za onu práci. Poněvadž se však tyto zisky při každém novém vynaložení jeho kapitálu opakují a poněvadž jejich úhrn je tu k tomu

kapitálu v stálém poměru, považují se obyčejně za mimořádné zisky z kapitálu.

Takové zvýšení tržní ceny bývá zřejmě následkem zvláštních okolností, jejichž působení může někdy ovšem trvat i po mnoho let.

Některé plodiny vyžadují tak zvláštní půdu a polohu, že veškerá půda celé velké země, na níž se mohou pěstovat, nestačí třeba krýt účinnou poptávkou. Celé množství dodané na trh se rozprodá tedy třeba těm, kteří jsou ochotni dát více, než kolik by stačilo uhradit rentu z půdy, na níž byly ony plodiny vypěstovány, mzdu za práci i zisk z kapitálu, jichž bylo použito při jejich pěstování a dopravě na trh, podle přirozené míry těchto složek. Takové zboží se může prodávat za tuto vysokou cenu po celá staletí a ta její část, jež představuje rentu z půdy, je v tomto případě obyčejně vyšší než míra přirozená. Pacht z půdy, jež poskytuje tak vzácné a ceněné plodiny, jako například pacht z některých vinic ve Francii, vyznačujících se zvláště vhodnou půdou a polohou, je oproti rentě z jiné, neméně úrodné a neméně dobře obdělávané půdy v okolí neúměrně vysoký, zatímco mzda za práci a zisky z kapitálu, jež umožnily dodání takového zboží na trh, se liší od mezd a zisků v okolí jen zřídka.

Takové zvýšení tržní ceny bývá zřejmě následkem přirozených příčin, jež nikdy nedovolí, aby účinná poptávka byla plně uspokojena, a jež tedy mohou působit trvale.

Monopol, poskytnutý ať již jednotlivci nebo obchodní společnosti, má stejný výsledek jako obchodní nebo výrobní tajemství. Monopolisté udržují trvalý nedostatek zboží na trhu tím, že nikdy plně nekryjí účinnou poptávku, a prodávají tak své zboží o mnoho dražší, než je jeho přirozená cena. Tak zvyšují své příjmy, ať ze mzdy nebo ze zisku, podstatně nad jejich přirozenou úroveň.

Monopolní cena je za všech okolností nejvyšší cena, jakou je možno obdržet. Přirozená cena, neboli cena volné konkurence, je naopak nejnižší cena, jakou lze přijmout, ne sice v každém jednotlivém případě, ale

vždycky po jistou delší dobu. Monopolní cena je v každém jednotlivém případě nejvyšší cena, kterou je možno z kupujících vymáčet nebo kterou budou, jak se dá předpokládat, ochotni zaplatit. Cena volné konkurence je nejnižší cena, kterou si prodávající, chtějí-li ještě dále obchodovat, mohou dovolit přijmout.

Týž cíl sledují, byť v menším rozsahu, výsadní práva společností, předpisy o učednicích a všechny zákony omezující v jednotlivých oborech konkurenci na menší okruh lidí, než jaký by se jí jinak zúčastnil. Jsou to jakési rozšířené monopoly a často mohou po celé věky v celých oborech udržovat tržní cenu určitého zboží nad jeho cenou přirozenou, a rovněž mzdy za vykonanou práci i zisky z vynaloženého kapitálu zachovávat o něco výše, než je jejich přirozená míra.

Takové zvýšení tržní ceny může trvat tak dlouho jako vládní předpisy, o něž se opírá.

Tržní cena toho kterého zboží může sice zůstat dlouho nad úrovní ceny přirozené, zřídka však může zůstat dlouho pod ní. Kdyby se kterákoli část tržní ceny platila pod přirozenou mírou, pocítili by lidé, jejichž zájmy by tak byly postiženy, ihned ztrátu; ihned by vyřadili z výroby toho zboží bud tolik půdy, nebo práce, nebo kapitálu, že by množství dodávané na trh brzy jen tak tak stačilo krýt účinnou poptávku. A tak by jeho tržní cena brzy stoupla na výši ceny přirozené. Tak alespoň by to vypadalo tam, kde by byla naprostá svoboda.

Tytéž předpisy o učednicích a zákony o společenstvech sice umožňují, aby se mzda určitého dělníka značně vyšila nad přirozenou míru, když se výroba úspěšně rozvíjí, někdy ho však nutí spokojovat se se mzdou značně nižší, když výroba upadá. V jednom případě z jeho zaměstnání vylučují mnoho lidí, v druhém vylučují z mnoha zaměstnání jeho. Taková nařízení však nepůsobí ani zdaleka tak trvale na pokles dělníkovy mzdy pod její přirozenou úroveň jako na její zvyšování. V prvním případě mohou působit po mnoho staletí, kdežto v druhém nejdéle po dobu života některých

dělníků, kteří se svému povolání vyučili v době jeho rozkvětu. Když vymřou, přizpůsobí se počet těch, kteří se řemeslu vyučí později, přirozeně účinné poptávce. Státní správa, která by dokázala stlačovat v určitém oboru po několik generací bud mzdy za práci, nebo zisky z kapitálu pod jejich přirozenou úroveň, musela by být stejně krutá jako státní správa Hindustánu nebo starověkého Egypta, kde byl každý člověk vázán náboženským zákonem, aby v povolání následoval svého otce, a jestliže je změnil za jiné, bylo to považováno za nejhroznější svatokrádež.

To snad je všechno, co bylo zatím nutno uvést o občasných nebo trvalých odchylkách tržní ceny zboží od ceny přirozené.

Přirozená cena se sama mění s přirozenou mírou každé své složky, mzdy, zisku a renty. Tato míra se mění v každé společnosti podle jejího stavu, podle toho, zda je to společnost bohatá nebo chudá, zda se rozvíjí, zda stagnuje nebo upadá. V příštích čtyřech kapitolách se pokusím vysvětlit co nejuplněji a co nejpřesněji příčiny těchto různých odchylek.

Nejprve se pokusím vyložit, které okolnosti přirozeně určují výši mzdy a jak na tyto okolnosti působí bohatství nebo chudoba společnosti, její rozvoj, stagnace nebo úpadek.

Za druhé se pokusím ukázat, které okolnosti přirozeně určují výši zisku a jak na tyto okolnosti podobně působí různý stav společnosti.

Přestože peněžní mzda a zisk jsou při různém způsobu vynaložení práce a kapitálu velmi rozdílné, přece jen se zdá, že při každém jednotlivém vynaložení kapitálu je u všech různých druhů práce mezi peněžní mzdou a peněžním ziskem obyčejně určitý poměr. Tento poměr, jak bude ukázáno později, závisí jednak na povaze různých způsobů vynaložení práce a kapitálu a jednak na různých zákonech a na politice společnosti, v níž se to děje. Třebaže je tento poměr v mnohém směru závislý na zákonech a na politice, chudoba nebo bohatství oné společnosti, její vzestup, stagnace nebo úpadek na něj působí podle všeho málo a za všech okolností zůstává stejný nebo alespoň téměř stejný. Za třetí se pokusím vysvětlit všechny

různé okolnosti, které řídí tento poměr.

Za čtvrté se konečně pokusím ukázat, co všechno působí na pozemkovou rentu a na zvyšování nebo snižování skutečné ceny všech různých věcí, jež půda poskytuje.

O mzdě za práci

Produkt práce je přirozenou odměnou za práci, neboli mzdou.

Za původního stavu společnosti, ještě než si lidé začnou přivlastňovat půdu a hromadit kapitál, náleží celý produkt práce pracovníkovi. Ten nemá nad sebou ani majitele půdy, ani pána či zaměstnavatele, s nímž by se musel dělit.

Kdyby se byl tento stav udržel při tom vzestupu produktivní síly práce, k němuž vede dělba práce, byla by se mzda zvyšovala. Všechny věci by se byly postupem času zlevnily. K jejich vyrobení by bylo stačilo menší množství práce, a poněvadž různé druhy zboží vyrobené stejným množstvím práce by se byly za tohoto stavu věcí přirozeně navzájem směňovaly, bylo by je bývalo možno koupit za produkt menšího množství práce.

Přestože by se byly ve skutečnosti všechny věci zlevnily, mnoho věcí by se bylo mohlo zdánlivě zdražit, neboli směňovat za větší množství jiného zboží. Tak například dejme tomu, že by se byla produktivní síla práce ve většině oborů rozvinula na desetinásobek, že by tedy člověk za jeden den vyrobil desetkrát tolik co dříve; v některém oboru by se však byla zvýšila toliko dvojnásobně, to znamená, že by člověk za jeden den vyrobil jen dvakrát tolik co dříve. Při směně produktu jednodenní práce ve většině oborů za produkt jednodenní práce v onom určitém odvětví koupil by se za desetinásobek původního množství pouze dvojnásobek původního množství výrobků. Zdánlivě by pak kterékoli množství, například jedna libra takového výjimečného zboží, bylo pětkrát dražší než předtím. Ve skutečnosti by však bylo dvakrát lacinější. Třebaže by k jeho zakoupení bylo nutné pětinasobné množství jiného zboží, k jeho nákupu nebo výrobě by stačila práce jen poloviční. Jeho získání by tedy bylo dvakrát snazší než

předtím.

Avšak když si lidé začali přivlastňovat půdu a hromadit kapitál, nemohl tento původní stav, kdy pracovníkovi připadl celý produkt jeho práce, déle trvat. Skončil tedy mnohem dříve, než došlo k značnému rozvoji produktivní síly práce, a nemělo by smyslu dále zkoumat, jak mohl působit na odměnu za práci, neboli mzdu.

Jakmile se půda stane soukromým vlastnictvím, vyžaduje její majitel podíl téměř na všem, co na ní pracovník může vypěstovat nebo sklídit. Z produktu práce, jež se vynaloží na obdělávání půdy, strhne si tedy první část jeho renta.

Málokdy se stává, že by si člověk, který obdělává půdu, musel sám zajišťovat životní prostředky, než sklídí úrodu. Živobytí se mu zpravidla dostává z kapitálu jeho pána, pachtýře, který ho zaměstnává a který by ho nikdy nezaměstnával, kdyby neměl mít podíl na produktu jeho práce, tj. kdyby se mu jeho kapitál nevrátil se ziskem. Tento zisk strhává z produktu práce, jež se vynakládá na obdělávání půdy, druhou část.

Podobná srážka ve prospěch zisku postihuje produkt téměř všech ostatních druhů práce. U všech druhů dovednosti a řemesel většina dělníků potřebuje, aby jim zaměstnavatel opatřil pro práci materiál a aby jim poskytoval mzdu a živobytí, než bude dokončena. Zaměstnavatel pak má podíl na produktu jejich práce, to znamená na hodnotě, kterou tato práce přidává materiálu, na nějž byla vynaložena. A tento podíl tvoří jeho zisk.

Někdy se ovšem stává, že jeden samostatný pracovník má dost kapitálu, aby si mohl koupit materiál pro práci i aby měl z čeho žít, než bude práce hotova. Je jak vlastníkem, tak dělníkem. Veškerý produkt jeho práce, tj. celá hodnota, kterou tato práce přidává materiálu, na nějž byla vynaložena, náleží jemu. Ve výrobku je obsaženo to, co bývá obvykle dvojím důchodem, patřícím dvěma různým osobám, zisk z kapitálu a mzda za práci.

Ale takové případy nejsou příliš časté a po celé Evropě připadá na jednoho samostatného pracovníka dvacet dělníků, kteří pracují pro zaměstnavatele. A mzdou se vždy rozumí to, co mzdou také zpravidla bývá, když totiž pracovník a vlastník kapitálu, jeho zaměstnavatel, jsou dvě různé osoby.

Jaká je běžná mzda, to záleží všude na smlouvě obyčejně uzavírané mezi těmito dvěma stranami, jejichž zájmy nemají pranic společného. Dělníci chtějí dostat co nejvíce, zaměstnavatelé chtějí dát co nejméně. Dělníci se rádi spolčují, aby si vymohli vyšší mzdy, zaměstnavatelé proto, aby mzdy snížili.

Již předem lze ovšem snadno říci, která z oněch dvou stran má nutně za všech normálních okolností v tomto sporu výhodu a donutí druhou k tomu, aby přijala její podmínky. Poněvadž pánů je méně, mohou se spolčovat mnohem snadněji; mimo to zákon jejich spolčování podporuje, nebo je alespoň nezakazuje, kdežto dělníkům spolčování zakazuje. Proti spolčování, jehož cílem je snížit cenu práce, parlamentní zákony nemáme, proti spolčování, jež má dopomoci k jejímu zvýšení, jich máme mnoho.⁵ Ve všech takových sporech mohou páni vytrvat mnohem déle. Majitel půdy, pachtýř, majitel manufaktury nebo obchodník by si mohli obyčejně žít ještě jeden či dva roky z kapitálu, jehož nabyli, i kdyby nezaměstnávali ani jednoho dělníka. Mnoho dělníků by nemohlo vydržet bez zaměstnání ani týden, jen málo by jich vydrželo měsíc, a celý rok asi sotva který z nich. Dělník je snad pro svého pána koneckonců právě tak nezbytný jako jeho zaměstnavatel pro něho, ale tato nezbytnost není tak bezprostřední.

O spolčování zaměstnavatelů je prý slyšet málokdy, zato však často o spolčování dělnictva. Vykládá-li si to však někdo tak, že se zaměstnavatelé spolčují skutečně zřídkakdy, zná pramálo svět a stejně málo i věc, o které mluví. Zaměstnavatelé jsou vždycky všude v jakémsi tichém, ale trvalém soudržném společenství, které dbá na to, aby se mzdy nezvýšily nad

dosavadní hladinu. Porušení tohoto společenství vidí všude velmi neradi a ostatní zaměstnavatelé je mají tomu, kdo se ho dopustí, za zlé. Pravda, o tomto společenství slyšíme jen málokdy, protože je to věc obvyklá a lze říci přirozená, o jaké se nikdy nemluví. Zaměstnavatelé někdy také vstupují do zvláštních společenství i proto, aby mzdu stlačili ještě pod tuto hladinu. Taková sdružení jednají vždycky až do okamžiku zásahu v největší tichosti a tajnosti, a když dělníci bez odporu ustoupí, jak se to někdy stává, třebaže v sobě cítí odpor, jiní lidé se to vůbec nedovědí. Takovým sdružením se však často staví na odpor podobná obranná sdružení dělníků, která se někdy ustaví sama od sebe, aniž byla vyvolána v život jednáním zaměstnavatelů, a jejichž cílem je domoci se zvýšení ceny práce. Záminkou jsou tu zpravidla buď vysoké ceny potravin, nebo veliké zisky, jež mají zaměstnavatelé. Ale ať již jsou jejich sdružení útočná nebo obranná, slyšíme o nich stále více než dost. Aby se domohla co nejrychlejšího rozhodnutí, tropí vždycky halasný povyk a leckdy sahají ke krajně pobuřujícím násilnostem. Dělníci jsou zoufalí a jednají z nerozumu a nerozvážnosti zoufalců, kteří musí buď hladovět, anebo vyděsit své zaměstnavatele tak, aby neprodleně přistoupili na jejich požadavky. Zaměstnavatelé dělají v takových případech stejný povyk zase z druhé strany a nikdy neopominou volat hlasitě na pomoc úřady a žádat přísné potrestání v duchu platných zákonů o spolčování námezdních pracovníků, dělníků a tovaryšů, které jsou tak nesmírně kruté. Proto tedy dělníkům vyplynou z násilných činů těchto bouřlivých sdružení velmi zřídka nějaké výhody. Zakročování úřadů, větší pevnost zaměstnavatelů, jakož i to, že většina dělníků se musí nutně podrobit, aby měli být z čeho živi, zpravidla způsobí, že taková nesoudržná sdružení nedosáhnou ničeho, leda nanejvýš toho, že jejich vůdci jsou potrestáni nebo zničeni.

Ale třebaže ve sporech s dělnictvem jsou zaměstnavatelé vždycky ve výhodě, přece jen je určitá hranice, pod níž se běžná mzda nedá na delší dobu snížit, i když jde o práce nejpodřadnější.

Člověk musí vždycky žít ze své práce a jeho mzda musí přinejmenším stačit na jeho obživu. Ve většině případů musí být mzda o něco vyšší, jinak by nebylo možné, aby si založil rodinu, a vrstva takových dělníků by během jedné generace vymřela. Z toho asi Cantillon usuzuje, že obyčejní dělníci nejnižších vrstev musí si všude vydělat alespoň dvojnásobek toho, co sami potřebují pro svou obživu, má-li každý z nich vychovat průměrně dvě děti; přihlíží přitom k tomu, že žena, která se musí starat o děti, nemůže podle něho pracovat víc, než dostačuje k její vlastní obživě. Polovina narozených dětí umírá však podle odhadu dříve, než dospěje. Podle toho tedy musí nejchudší dělník hledět vychovat přinejmenším čtyři děti, aby alespoň dvě z nich měly vyhlídku, že se dožijí dospělého věku. Vyržování čtyř dětí činí, jak se počítá, téměř tolik jako vyržování dospělého muže. Práce statného otroka, dodává týž autor, odhaduje se na dvojnásobek hodnoty jeho obživy, a domnívá se, že práce i toho nejpodřadnějšího dělníka nemůže mít o nic menší hodnotu než práce statného otroka. Je tedy zřejmé, že muž a žena, mají-li vychovat rodinu, musí být schopni vydělat společně svou práci, a to i práci nejnižšího druhu, o něco více, než co sami spotřebují na své živobytí. Nebudu se však pokoušet rozhodnout, o kolik to přesně má být, zda o tolik, jak jsem tu uvedl, nebo nějak jinak.

Jsou však jisté okolnosti, které někdy dělníkům poskytují určitou výhodu a dopomáhají jim k značnému zvýšení mezd nad tuto míru, která je zřejmě nejnižší mírou, při níž může ještě člověk být člověkem.

Když v některé zemi poptávka po těch, kteří žijí ze mzdy, po dělnících, tovaryších a námezdních pracovnících všeho druhu, neustále stoupá, když každým rokem je práce pro více lidí, než kolik jich bylo zaměstnáno v roce předchozím, tu se dělníci nemusí sdružovat, aby si vydobyli vyšší mzdu. Nedostatek pracovníků způsobuje mezi zaměstnavateli konkurenci; ti se snaží získat dělníky, navzájem se předstihují v nabízení vyšších mezd a tak rozrušují ze své vlastní vůle ono přirozené společenství zaměstnavatelů

proti zvyšování mezd.

Je jasné, že poptávka po těch, kdo jsou živi ze mzdy, může vzrůstat jen úměrně zdrojům, jež jsou určeny pro vyplácení mezd. Tyto zdroje jsou dvojího druhu: jednak je to ona část důchodu, která zaměstnavatelům zbývá po úhradě výloh na udržování dělníků, jednak ona část kapitálu, kterou podnikatelé nezbytně potřebují pro své podnikání.

Má-li majitel půdy, majitel renty nebo majitel peněz větší důchod, než jaký je podle jeho soudu nezbytný k udržování jeho rodiny, vynaloží buď celý přebytek, nebo jeho část tak, že si najme jednoho nebo několik sloužících.

Má-li některý samostatný pracovník, jako například tkadlec nebo švec, více kapitálu, než kolik ho potřebuje k nákupu materiálu pro svou práci a ke své obživě po tu dobu, než své zboží prodá, zaměstná z přebytku samozřejmě jednoho nebo více tovaryšů, aby mu jejich práce přinesla zisk. Jestliže se tento přebytek zvýší, zvýší tento člověk přirozeně i počet svých tovaryšů.

Poptávka po těch, kdo jsou živi ze mzdy, zvyšuje se tedy nezbytně se vzrůstem důchodu a kapitálu každé země a bez něho se prostě ani zvyšovat nemůže. Vzrůst důchodu a kapitálu představuje vzrůst národního bohatství. Poptávka po těch, kdo jsou živi ze mzdy, zvyšuje se tedy přirozeně se vzrůstem národního bohatství a bez něho se prostě ani zvyšovat nemůže.

Zvyšování mezd není důsledkem velikosti národního bohatství v té které době, nýbrž jeho neustálého růstu. Podle toho nejsou tedy nejvyšší mzdy v zemích nejbohatších, nýbrž v zemích nejvíce vzkvétajících, v těch, které bohatnou nejrychleji. Anglie je v současné době jistě mnohem bohatší zemí než kterákoli část Severní Ameriky. Mzdy jsou však v Severní Americe mnohem vyšší než kdekoli v Anglii. V newyorské provincii vydělají i obyčejní dělníci za den 3 šilinky 6 pencí tamější měny, což se rovná 2 šilinkům šterlinkové měny; lodní tesaři 10 šilinků 6 pencí a k tomu

pintu rumu v hodnotě šesti pencí, což se úhrnem rovná našim 4 šilinkům 6 pencím; krejčovští tovaryši 5 šilinků, což se rovná asi 2 šilinkům 10 pencím šterlinkové měny. Všechny tyto ceny jsou vyšší než londýnské. A v ostatních koloniích jsou prý mzdy stejně vysoké jako v New Yorku. Ceny potravin jsou v Severní Americe všude mnohem nižší než v Anglii. Co je to dražota, tam nikdy nepoznali. I v nejhorších dobách měli vždycky všeho dost alespoň pro sebe, i když ne vždycky také pro vývoz. Jestliže je tam peněžní cena práce vyšší než kdekoli v mateřské zemi, její skutečná cena, souhrn nutných životních prostředků i věcí zpříjemňujících život, jež za ni může dělník získat, musí pak být mnohem vyšší.

I když tedy není Severní Amerika ještě tak bohatá jako Anglie vzkvétá mnohem více a spěje mnohem rychleji k stále většímu obohacování. Nejprůkaznější známkou rozkvětu té které země je vzrůst jejího obyvatelstva. Ve Velké Británii a ve většině ostatních evropských zemí se počet obyvatelstva zdvojnásobí nejdříve tak za pět set let. V britských koloniích v Severní Americe se zdvojnásobuje, jak bylo zjištěno, za dvacet nebo pětadvacet let. I v současné době je tento vzrůst způsobován především velkým rozmnožováním lidí, nikoli snad neustálým přílivem přistěhovalců. Lidé, kteří dosáhnou vysokého věku, dožijí se tam prý často i padesáti, sta a někdy ještě více potomků. Práce je tam odměňována tak dobře, že velký počet dětí není rodině břemenem, nýbrž zdrojem bohatství a prospěchu. Práce každého dítěte do té doby, než odejde z otcovského domu, přináší rodičům, jak se odhaduje, sto liber čistého zisku. Mladou vdovu se čtyřmi nebo pěti dětmi, která by v Evropě v středních a nižších vrstvách měla chatrné vyhlídky na druhý sňatek, obletují tam přímo jako nějaké jmění. Největší pobídkou k ženění a vdávání je hodnota dětí. Nemůžeme se tedy divit, že se v Americe lidé žení a vdávají obyčejně ještě velmi mladí. A přes velký vzrůst počtu obyvatel, způsobený takovými mladými manželstvími, nařikají si v Severní Americe neustále na nedostatek pracovníků. Poptávka po dělnících a zdroje určené k jejich

vydržování vzrůstají tam podle všeho rychleji než počet lidí, které je možno zaměstnat jako dělníky.

I kdyby bohatství některé země bylo značně veliké, nesmíme očekávat, že tam mzdy budou nějak příliš vysoké, kdyby se delší dobu vůbec nerozvíjelo. Zdroje určené pro placení mezd, pro státní pokladnu a pro kapitál obyvatel mohou být sice velmi rozsáhlé, avšak jestliže se po několik staletí nemění nebo téměř nemění, může počet dělníků zaměstnaných ten nebo onen rok snadno stačit, ne-li více než stačit, i pro rok příští. Málokdy by tam mohlo dojít k nedostatku pracovníků a k tomu, aby se zaměstnavatelé museli snažit dělníky si navzájem přeplácet. Dělníci by se pak zase rozmnožili nad počet, který je možno zaměstnat. Nastala by trvalá nouze o zaměstnání, a aby nějaké dostali, byli by dělníci nuceni svou práci navzájem podbízet. Kdyby v takové zemi mzdy překročily výši, která je nezbytně nutná k tomu, aby dělník uživil sebe a svou rodinu, konkurence mezi dělníky a zájmy zaměstnavatelů snížily by se brzy na tu nejnižší úroveň, po níž by už člověk přestal být člověkem. Čína je už dlouho jednou z nejbohatších zemí na světě, tj. jednou z nejúrodnějších, nejlépe obdělávaných, nejpracovitějších a nejlidnatějších zemí. Avšak zdá se, že již dlouho stojí na jednom místě. Marco Polo, který ji navštívil před více než pěti sty lety, popisuje její zemědělství, pracovitost jejích obyvatel a velkou lidnatost téměř stejně, jako je popisují cestovatelé současní. Onoho plného rozvinutí bohatství, jaké jen jí povoluje povaha jejích zákonů a zřízení, dosáhla tato země možná už dlouho před jeho dobou. Zprávy všech cestovatelů se sice v mnohém směru nesrovnávají, shodují se však v tom, že mzdy jsou nízké a dělník že uživí rodinu jen velmi těžko. Jestliže okopává celý den půdu a vydělá si tolik, aby si mohl večer koupit trochu rýže, je spokojen. Postavení řemeslníků je, je-li to vůbec možné, ještě horší. Místo aby jako v Evropě nečinně čekali ve svých dílnách, až za nimi přijdou zákazníci, pobíhají stále se svými nástroji po ulicích, nabízejí své služby a o práci jako by žebřali. Chudoba nižších vrstev v Číně daleko

přesahuje bídu i těch nejubožejších národů evropských. Všeobecně se říká, že v okolí Kantonu mnoho set, ba mnoho tisíc rodin nemá obydlí na zemi, nýbrž žije trvale v malých rybářských člunech na řekách a kanálech. A živobytí, které tam nacházejí, je tak ubohé, že s dychtivostí loví i ty nejodpornější odpadky, které se vyhazují z palub evropských lodí. Každá mršina, jako třeba zdechlý pes nebo kočka, již zpola v rozkladu a páchnoucí, je jim tak vítána jako lidem v jiných zemích ta nejzdravější potrava. K uzavírání sňatků nejsou lidé v Číně podněcováni vyhlídkou, že se jim děti budou vyplácet, nýbrž tím, že je budou moci svobodně zabít. V každém velkém městě odloží se jich každou noc několik na ulici nebo se utopí jako štěňata. Provozování této příšerné činnosti je prý dokonce uznaným povoláním, kterým se někteří lidé živí.

Čína snad sice ve svém vývoji ustrnula, avšak nezdá se, že by upadala. Nikde tam nedochází k tomu, že by obyvatelstvo opouštělo města. Půdu, kterou již jednou začali obdělávat, nenechají nikde ležet ladem. Proto se musí každý rok vykonat stejné nebo téměř stejné množství práce, a zdroje určené k placení mezd se tedy nesmějí citelně zmenšit. Nejnižší vrstva dělníků se proto musí i při tom hubeném živobytí nějak protlouci, aby se udržel jejich normální počet.

Jinak by tomu však bylo v zemi, kde by se zdroje určené k vydržování dělníků citelně zmenšovaly. Každým rokem by tam ve všech oborech poptávka po dělnících klesala. Mnozí příslušníci vyšších vrstev, kteří by nemohli najít zaměstnání ve svém vlastním oboru, uchytíli by se rádi i v povolání nejnižším. A protože by nejnižší vrstva měla nadbytek dělníků nejen svých vlastních, ale i těch, kteří by do ní přetékali ze všech ostatních vrstev, byla by konkurence při hledání zaměstnání tak velká, až by mzdy klesly tak, že by dělníci jen prabídně živořili. Mnozí by ani za těchto těžkých podmínek zaměstnání nemohli najít, a tak by hladověli nebo by byli doháněni k žebrotě nebo i k páchání nejhorších mrzkostí. V oné vrstvě by se ihned rozmohla bída, hlad a úmrtnost a odtud by se pak šířila i do

všech vrstev vyšších, až by se počet obyvatel snížil natolik, kolik by se jich dalo snadno uživit z důchodu a z kapitálu, které v zemi zůstaly a které přežily onu tyranii nebo pohromu, jež všechno ostatní zničilo. Takový je asi dnešní stav věcí v Bengálsku a v některých jiných anglických osadách ve Východní Indii. Jestliže v úrodné zemi, jež byla předtím značně vylidněna, a kde by tedy nemělo být těžké se uživit, umírá do roka hladem tři sta nebo čtyři sta tisíc lidí, můžeme si být jisti, že tam zdroje určené k vydržování pracující chudiny rychle vysychají. Rozdíl mezi duchem britské ústavy, která chrání a ovládá Severní Ameriku, a duchem obchodní společnosti, která utiskuje a tyranizuje Východní Indii, nelze na ničem tak jasně znázornit jako na různém stavu obou těchto zemí.

Štědrá odměna za práci je tedy jak nutným následkem rozvoje národního bohatství, tak i jeho přirozeným příznakem.

Nuzné živobytí pracujících chudšů je zase přirozeným příznakem toho, že společnost stagnuje, a jejich hladovění důkazem toho, že rychle upadá.

Ve Velké Británii činí dnes mzdy zřejmě více, než aby dělník prostě mohl uživit rodinu. Abychom se o tom přesvědčili, nemusíme se ani pouštět do nudných a pochybných výpočtů, jaká nejnižší suma k tomu ještě postačí. O tom, že mzdy nejsou u nás nikde určovány onou nejnižší mírou, při které člověk může ještě lidsky žít, je mnoho jasných důkazů.

Předně: téměř v každém kraji Velké Británie je jistý rozdíl, a to i u nejnižších druhů práce, mezi mzdou letní a zimní. Letní mzdy jsou vždycky nejvyšší. Avšak pro mimořádné výdaje na palivo přijde živění rodiny nejdražší v zimě. Protože jsou mzdy tedy nejvyšší v době, kdy výdaje jsou nejnižší, neřídí se zřejmě sumou nutnou pro tyto výdaje, nýbrž množstvím a předpokládanou hodnotou práce. Může se tedy vlastně říci, že by si měl dělník ušetřit část své letní mzdy na hrazení zimních výdajů a že za celý rok nepřesahuje jeho mzda výdaje nutné k tomu, aby uživil rodinu po celý rok. Tak bychom ovšem nejednali ani s otrokem, ani s člověkem, který by byl na nás co do živobytí naprosto závislý ze dne na den. To, co bychom

mu dávali denně na živobytí, bylo by úměrné jeho denním potřebám.

Za druhé: mzdy nekolísají ve Velké Británii podle cen potravin. Ty se všude mění z roku na rok, často i z měsíce na měsíc. Ale peněžní cena práce zůstává mnohde stále stejná někdy i po celé půlstoletí. Mohou-li tam tedy pracující chudši uživit své rodiny v letech drahoty a nedostatku, musí v dobách průměrné hojnosti vystačit už slušně a v dobách mimořádné láce musí žít v nadbytku. Vysoké ceny potravin v posledním desetiletí byly jenom na málo místech v našem království doprovázeny přiměřeným zvýšením peněžní ceny práce. Někde k němu ovšem došlo; ale spíše v důsledku stoupající poptávky po pracovních silách než v důsledku zvýšení cen potravin.

Za třetí: jako ceny potravin kolísají z roku na rok více než mzdy, tak se zase od kraje ke kraji mzdy mění více než ceny potravin. Ceny chleba nebo masa jsou na velké části území Spojeného království zpravidla stejné nebo téměř stejné. Tyto věci a většina ostatních, jež se prodávají v drobném - a pracující chudina nakupuje všechno zboží v drobném - jsou ve velkých městech zpravidla stejně drahé jako v odlehlých končinách země nebo jsou ve městech dokonce ještě lacinější; proč je tomu tak, budu mít příležitost vysvětlit později. Mzdy jsou však ve velkém městě nebo v jeho okolí často o pětinu až o čtvrtinu, o dvacet až o pětadvacet procent vyšší než o několik mil dále. V Londýně a v jeho okolí se může za průměrnou denní mzdu považovat 18 pencí. Ve vzdálenosti několika mil odtud klesne tato mzda na 14 až 15 pencí. V Edinburghu a jeho okolí činí průměrná denní mzda 10 pencí. Ve vzdálenosti několika mil klesne na 8 pencí, běžnou to cenu hrubé práce na většině území Skotské nížiny, kde kolísá mnohem méně než v Anglii. Takový rozdíl v cenách, i když snad ani vždy nedostačuje k převezení člověka z jedné obce do druhé, vedl by nutně k takovému rozmachu převážení i toho nejobjemnějšího zboží nejen z obce do obce, ale i z jednoho konce království, ba skoro až z jednoho konce světa na druhý, že by se ceny brzy téměř vyrovnaly. Přes to všechno, co

se říká o lehkomyšlnosti a nestálosti lidské povahy, zkušenost snad přece jen jasně ukazuje, že člověk je náklad ze všech nákladů pro dopravu nejtěžší. Jestliže tedy pracující chudina užívá své rodiny v těch krajích našeho království, kde je cena práce nejnižší, pak tam, kde je tato cena nejvyšší, musí žít v nadbytku.

Za čtvrté: změny v ceně práce nejen neodpovídají ani v témž místě ani v téže době změnám v ceně potravin, nýbrž jsou často úplně opačné.

Obilí, potrava prostých lidí, je ve Skotsku dražší než v Anglii, odkud ho Skotsko dostává téměř každý rok značně veliké dodávky. Ale anglické obilí se musí ve Skotsku, v zemi, kam se dováží, prodávat dražší než v Anglii, v zemi, odkud pochází. A při stejné jakosti se nemůže ve Skotsku prodávat dražší než obilí skotské, jež s ním přichází soutěžit na týž trh. Jakost zrna závisí především na množství mouky, které lze z něho ve mlýně získat, a po této stránce je anglické obilí mnohem lepší než skotské; a proto, i když je zdánlivě, tj. přihlíží-li se k jeho objemu, dražší, je ve skutečnosti, vzhledem ke své jakosti, ba i k tomu, kolik váží, zpravidla lacinější. Cena práce je zase v Anglii vyšší než ve Skotsku. Jestliže tedy pracující chudáci stačí v této části Spojeného království uživit své rodiny, v oné jeho části musí žít v hojnosti. Nejpodstatnější a nejlepší složkou potravy prostých skotských lidí je ovesná mouka; ale jinak je jejich strava zpravidla mnohem horší než strava jejich bližních stejného postavení v Anglii. Tento rozdíl ve stravování není však příčinou, nýbrž následkem rozdílu ve mzdách, třebaže jej často lidé z jakéhosi podivného nepochopení prohlašovali za jeho příčinu. Neboť někdo není bohatý snad proto, že má kočár, a jeho soused není chudý proto, že chodí pěšky, nýbrž ten první má kočár proto, že je bohatý, a druhý chodí pěšky proto, že je chudý.

V minulém století, počítáme-li všechna jeho léta jako celek, bylo obilí v obou částech Spojeného království dražší než v tomto století.⁶ To je skutečnost, o níž již nelze vážně pochybovat; a pro Skotsko to lze dokázat

snad ještě přesvědčivěji než pro Anglii. Ve Skotsku vydávají o tom veřejné svědectví takzvané „fiary“, tj. každoroční úřední stanovení cen všech jednotlivých druhů obilí ve všech hrabstvích Skotska podle skutečného stavu trhu. Kdyby snad takový přímý důkaz potřeboval ještě nějaké dodatečné svědectví, tu bych poznamenal, že podobně tomu bylo i ve Francii a pravděpodobně i ve většině ostatních částí Evropy. Pro Francii jsou o tom důkazy naprosto jasné. Ale i když je jisté, že v obou částech Spojeného království bylo v minulém století obilí proti dnešku poněkud dražší, je také neméně jisté, že práce byla tehdy mnohem lacinější. Jestliže tedy pracující chudina mohla uživit své rodiny tehdy, musí se jí nyní žít mnohem snáze. V minulém století činila na většině skotského území denní mzda obyčejného dělníka 6 pencí v létě a 5 pencí v zimě. V některých krajích Skotské vysočiny a Hebrid platí se stále ještě 3 šilinky týdně, tj. mzda téměř stejná. Na většině území ve Skotské nížině činí nyní denní mzda za obyčejnou práci 8 pencí; kolem Edinburghu, v hrabstvích, která hraničí s Anglií - pravděpodobně právě vlivem tohoto sousedství - a na několika jiných místech, kde v poslední době značně stoupla poptávka po práci, kolem Glasgowu, Carronu, v hrabství Ayrském a jinde, činí 10 pencí a někdy až šilink. Rozvoj zemědělství, řemesel, manufaktur a obchodu začal v Anglii mnohem dříve než ve Skotsku. S tímto rozvojem musela nutně vzrůst poptávka po práci, a následkem toho i cena práce. Proto tedy byly mzdy v minulém i v tomto století v Anglii vyšší než ve Skotsku. Od té doby ovšem vskutku podstatně stouply, i když vzhledem k oněm větším rozdílům mezi jednotlivými kraji je těžko přesně zjistit o kolik. Roku 1614 byl denní žold pěšího vojáka stejný jako dnes, totiž 8 pencí. Z počátku býval tento žold přirozeně určován podle obvyklé mzdy obyčejných dělníků, tj. oné vrstvy, z níž se pěší vojáci zpravidla rekrutují. Nejvyšší sudí Hales, který psal v době Karla II., odhaduje nutné výdaje dělnické rodiny skládající se z šesti osob, otce, matky, dvou dětí již schopných nějaké práce a dvou dětí práce neschopných, na 10 šilinků týdně, tj. 26 liber

šterlinků ročně. Nemůže-li si to tato rodina vydělat prací, musí to podle jeho názoru doplnit buď žebrotou nebo kradením. Zabýval se touto otázkou zřejmě velmi důkladně.⁷ Roku 1688 odhadl Gregory King, jehož zběhlost v politické aritmetice dr. Davenant tolik vynáší, že běžný příjem dělníků a čeledi žijící mimo dům zaměstnavatele činí na rodinu čítající průměrně tři a půl osoby 15 liber šterlinků ročně. I když je jeho výpočet zdánlivě jiný, odpovídá v podstatě celkem výpočtu sudího Halese. Oba mají za to, že u takových rodin činí týdenní výdaje asi 20 pencí na osobu. Na většině území našeho království stoupl od té doby podstatně jak peněžní příjem, tak i vydání, někde více, jinde méně, sotva však někde tolik, jak to v poslední době veřejnosti líčily některé přehnané zprávy o dnešních mzdách. Je nutno poznamenat, že cena práce se nedá všude zjistit naprosto přesně, poněvadž se v jednom místě a za týž druh práce často vyplácejí různé mzdy, a to nejen podle stupně zručnosti dělníka, ale i podle toho, jak je zaměstnavatel přející nebo lakotný. Tam, kde výše mezd není řízena zákonem, můžeme si troufat tvrdit jen to, které mzdy jsou nejobvyklejší. A zkušenost nám snad dokazuje, že upravit správně mzdy zákon nedokáže, i když o to nejednou usiloval.

Skutečná odměna za práci, ono skutečné množství nutných životních prostředků a věcí usnadňujících život, jež si za ni dělník může opatřit, stoupla v tomto století snad ještě více než její cena peněžní. Nejenže poněkud zlevnilo obilí, ale značně se snížila i cena mnoha jiných věcí, které skýtají pracující chudině chutnou, zdravou a pestrou potravu. Tak například brambory nestojí dnes ve velké části království ani polovinu toho, co stávaly před třiceti nebo čtyřiceti lety. Totéž lze říci o vodnici, mrkvi a zelí, které se dříve pěstovaly jedině na půdě zkypržené rýčem a které se nyní pěstují už běžně na půdě zorané pluhem. Zlevnily rovněž všechny možné plodiny zahradní. Většina jablek a dokonce i cibule spotřebovaných ve Velké Británii se v minulém století dovážela z Flander.

Veliký rozvoj výroby hrubších lněných i vlněných látek skýtá dělníkům lacinější a lepší oblečení; a pokrok ve zpracovávání běžných kovů skýtá jim lacinější a lepší pracovní nástroje a rovněž mnoho vhodných a prospěšných věcí do domácnosti. Mýdlo, sůl, svíčky, kůže a kvašené nápoje ovšem značně zdražily, hlavně proto, že na ně byly uvaleny vysoké daně. Ale takových věcí, bez nichž se pracující chudina neobejde, je mezi těmito věcmi tak málo, že stoupenutí jejich ceny nevyváží snížení cen tolika jiných věcí. Obecné nářky nad tím, že se přepych šíří i do těch nejnižších vrstev a že se pracující chudina nechce už spokojit se stejnou potravou, oblečením a bydlením, jaké jí stačily dříve, nás snad přesvědčí, že se zvýšila nejen peněžní cena práce, ale i reálné mzdy.

Máme se dívat na toto zlepšení poměru nižších vrstev jako na zisk pro společnost nebo jako na věc pro společnost nežádoucí? Odpověď je na první pohled více než jasná. Rozliční námezdní pracovníci a dělníci tvoří v každém velkém společenství ohromnou většinu. A to, co poměry oné většiny zlepšuje, nemůže se nikdy považovat za neprospěšné pro celek. Žádná společnost nemůže přece vzkvétat a být šťastna, žije-li ohromná většina jejích příslušníků v chudobě a bídě. A je jen spravedlivé, aby ti, kdo celou tu společnost živí, šatí a stavějí pro ni obydlí, měli na produktu své práce takový podíl, aby i oni mohli slušně jíst, slušně se šatit a slušně bydlet.

Chudoba uzavírání sňatků sice nepřeje, o tom není sporu, ale vždycky mu nezabraňuje. Ba zdá se dokonce, že rozplozování podporuje. Hlady zmořená žena z Vysočiny porodí často i více než dvacet dětí, zatímco zhýčkaná, vypasená vznešená dáma nedovede často porodit ani jediné a po jednom nebo dvou dětech je obyčejně vyčerpána. Neplodnost, mezi vznešenými tak častá, je u žen nižších stavů velmi řídká. Přepych touhu po požitku u krásného pohlaví sice rozdmýchává, zato však podle všeho vždycky oslabuje a často i úplně ničí schopnost rodit děti.

Ačkoli tedy chudoba nezabraňuje rozplozování, je nanejvýš nepříznivá

pro vychovávání dětí. Útlá rostlinka sice vzejde, avšak v tak chladné půdě a v tak krutém podnebí záhy vadne a hyne. Není nikterak vzácným zjevem, jak jsem často slyšel, že takové matce na Skotské vysočině, která porodila dvacet dětí, nezůstanou na živu ani dvě. Několik důstojníků s velkými zkušenostmi mi tvrdilo, že ze všech dětí vojáků svého pluku by nejenom nemohli doplňovat pluk, neboť o něčem takovém se vůbec nedá mluvit, ale že by se z těch dětí nedali pro tento pluk vybrat ani bubeníci a pištcí. A přece sotva kde jinde se spatří tolik pěkných dětí jako právě kolem kasáren. Málokteré z nich se však asi dožije třinácti nebo čtrnácti let. Polovina všech narozených dětí umírá v některých krajích před svým čtvrtým rokem, mnohde před sedmým a téměř všude před devátým nebo desátým rokem. S touto velikou úmrtností dětí se setkáváme však všude hlavně u lidí prostých, kteří si nemohou dovolit starat se o ně s takovou péčí jako lidé lépe postavení. Jejich manželství bývá sice plodnější, než je tomu u lidí z vysoké společnosti, ale mnohem méně jejich dětí se dožije dospělosti. V nalezincích a u dětí vychovávaných z dobročinnosti obce je úmrtnost ještě větší než u dětí prostého lidu.

Každý druh živočichů se přirozeně rozmnožuje jen potud, pokud mu stačí prostředky k obživě, a tuto mez nemůže žádný druh překročit. Ale v civilizované společnosti může nedostatek prostředků k obživě zamezit další rozmnožování lidského pokolení jen mezi nejnižšími vrstvami; a toto omezování se může dít jedině tak, že většina dětí, které přicházejí na svět z jejich plodných manželství, hyne.

Štědrá odměna za práci, která příslušníkům nižších vrstev umožňuje starat se lépe o děti, a tím také odchovat jich větší množství, napomáhá proto ovšem onu hranici rozšiřovat. A musí to činit, což rovněž stojí za zmínku, téměř přesně v poměru, jaký vyžaduje poptávka po práci. Jestliže tato poptávka neustále stoupá, musí být odměna za práci nutně tak vysoká, aby podněcovala dělníky k ženění a rozmnožování, a tak uspokojovala onu neustále vzrůstající poptávku způsobovanou stále

rostoucím počtem obyvatelstva. Kdyby snad byla odměna někdy nižší, než je pro tento účel nezbytně nutné, nedostatek pracovníků by ji brzy zvýšil. A kdyby snad byla někdy naopak vyšší, jejich nadměrné rozmnožování by ji záhy snížilo na její nutnou míru. V prvním případě by byl na trhu takový nedostatek práce a v druhém takový přebytek, což by brzy muselo vrátit její cenu na onu správnou míru, kterou vyžaduje celkový stav společnosti. A tak tedy poptávka po lidech, stejně jako poptávka po kterémkoli jiném zboží, nutně řídí i „výrobu“ lidí. Urychluje ji, je-li příliš pomalá, a brzdí ji, postupuje-li příliš rychle. Tato poptávka také řídí a určuje rozmnožování lidí ve všech zemích po celém světě, v Severní Americe, v Evropě i v Číně; způsobuje, že v první z těchto zemí přibývá obyvatelstva rychle, v druhé postupně a pomalu a v třetí se jeho počet nemění.

Opotřebování otroka jde, jak jsem již řekl, na útraty jeho pána; u svobodného dělníka jde však toto opotřebování na útraty jeho samého. Avšak ve skutečnosti v obou případech hradí opotřebování stejnou měrou pán. Mzda, která se platí tovaryšům a námezdním dělníkům všeho druhu, musí být taková, aby si mohli jako celek uchovávat svůj rod, podle toho, jak to kdy vyžaduje vzrůstající, klesající nebo stagnující poptávka společnosti. I když opotřebování svobodného dělníka hradí rovněž jeho pán, stojí ho zpravidla mnohem méně než opotřebování otroka. Prostředky určené, mohu-li tak říci, k nahrazování nebo obnovování opotřebovaného otroka spravuje obyčejně nedbalý pán nebo nepořádný dozorce. Prostředky určené k témuž účelu u člověka svobodného spravuje si tento svobodný člověk sám. Nepořádek, který zpravidla vládne v hospodaření boháčů, zanáší se v prvním případě stejně přirozeně do správy prostředků sloužících k nahrazování a reprodukci otroků. Stejně tak se uplatňuje přísná střídmost a šetrnost chudásů přirozeně do jejich správy prostředků sloužících k nahrazení jejich opotřebování. Za tak odlišné správy musí být k témuž účelu zapotřebí velmi odlišné výše nákladů. Ze zkušeností všech věků a národů snad tedy vyplývá, že práce, kterou

vykonávají lidé svobodní, přijde koneckonců levněji než práce otrocká. A zjistí se to i v Bostonu, v New Yorku a ve Filadelfii, kde jsou mzdy za obyčejnou práci tak vysoké.

Štědrá odměna za práci je tedy důsledkem vzrůstajícího bohatství a příčinou růstu počtu obyvatel. Naříkat si na ni znamená bédovat nad nutným důsledkem i nutnou příčinou největšího veřejného blaha.

Snad stojí za to poznamenat, že postavení pracujících chudiny, jež představuje valnou část společnosti, je podle všeho nejšťastnější a nejutěšenější spíše v době vzestupu, kdy společnost spěje ještě k dalšímu zvyšování svého bohatství, než když už dosáhla nejvyššího stupně bohatství. Ve společnosti, která již stagnuje, je postavení pracujících chudiny těžké a ve společnosti upadající je nesmírně bídné. Stav rozvoje je šťastný a radostný vlastně pro všechny společenské vrstvy. Stav stagnace je nevábný, stav upadání je chmurný.

Štědrá odměna za práci nejen podněcuje rozmnožování lidí, ale také zvyšuje přičinlivost obecného lidu. Mzda povzbuzuje píli a ta se, jako každá jiná lidská vlastnost, zvyšuje podle toho, jak velkého povzbuzení se jí dostává. Dostatečné zaopatření zvyšuje tělesnou sílu dělníkovu a blahá naděje na to, že si polepší a že snad jednou dožije svůj život bez starostí a v hojnosti, ho podněcuje, aby vypjal své síly na nejvyšší míru. Tam, kde jsou mzdy vysoké, najdeme tedy vždycky dělníky čilejší, pracovitější a hbitější než tam, kde jsou nízké. Tak je tomu například v Anglii ve srovnání se Skotskem nebo v okolí velkých měst ve srovnání se zapadlými venkovskými obcemi. Někteří dělníci, mohou-li si ve čtyřech dnech vydělat tolik, aby z toho mohli žít celý týden, budou ovšem zbývající tři dni zahálet. Ale o většině dělníků to rozhodně neplatí. Právě naopak, platí-li se dělníkům od kusu uznale, často rádi pracují do úpadu a během několika let si zničí zdraví. Odhaduje se, že v Londýně a v několika jiných místech uchová si tesař plnou sílu nejdéle osm let. K něčemu podobnému dochází i v mnoha jiných řemeslech, kde se dělníkům platí od kusu, tedy většinou v

manufakturách, a dokonce i při pracích v zemědělství, všude, kde mzdy přesahují běžnou výši. Příslušníci téměř každého řemesla trpí tou nebo onou chorobou, kterou si přivodili nadměrnou přičinlivostí, s níž své řemeslo provozovali. Význačný italský lékař Ramuzzini napsal o takových chorobách zvláštní knihu. Nepovažujeme naše vojáky právě za nejpilnější vrstvu lidí naší společnosti. A přece když byli vojáci zaměstnání při určité práci a když byli štědře placeni od kusu, jejich důstojníci si museli často u jejich zaměstnavatele vymíňovat, aby jim nedovolil vydělat si podle sazby určující jejich odměnu denně více než určitou částku. Dokud nebylo tohoto ujednání, vzájemné soutěžení a touha po větším výdělku často způsobovaly, že pracovali do úpadu a nadměrnou námahou si ublížili na zdraví. Přílišné přičinování po čtyři dni v týdnu bývá často vlastní příčinou oné nečinnosti po další tři dni, na niž se tolik a tak hlasitě žehrá. Většina lidí, pracují-li usilovně a nepřetržitě několik dní, ať již duševně nebo tělesně, zatouží zcela přirozeně po uvolnění, a tato touha, není-li potlačena násilím nebo nějakou silnou nutností, je téměř neodolatelná. Je to hlas přírody, jemuž je třeba nějak vyhovět, někdy jenom odpočinkem, jindy však i rozptýlením a zábavou. Jestliže se mu nevyhoví, může to mít často nebezpečné, někdy i osudné následky, a skoro vždycky to dříve nebo později přivodí některou ze zmíněných chorob toho kterého povolání. Kdyby se zaměstnavatelé vždycky chtěli řídit tím, co jim radí zdravý rozum a lidskost, mnohé své dělníky by leckdy v práci spíše mírnili, než aby je podněcovali k většímu přičinění. V každém řemesle se snad jednou ukáže, že člověk, který pracuje s mírou, tak, aby si uchoval schopnost pracovat, nejen si uchová nejdéle zdraví, ale vykoná také za rok nejvíce práce.

Říká se, že v letech láce jsou dělníci obyčejně zahálčivější, kdežto v letech drahoty pilnější než obvykle. Z toho se usoudilo, že dobré živobytí jejich pracovitost snižuje a nedostatek že ji podněcuje. Nedá se jistě pochybovat o tom, že trochu neobvyklá hojnost může z některých dělníků

udělat lenochy, ale nezdá se příliš pravděpodobné, že by měla být účinek na většinu z nich, nebo že by snad dokonce lidé pracovali lépe, mají-li špatnou výživu, než jsou-li dobře živeni, když jsou sklíčeni, než když mají dobrou náladu, když jsou často nemocni, než když se těší stálému zdraví. Nezapomínejme, že léta drahoty jsou obvykle pro chudý lid lety nemocí a velké úmrtnosti, a to že mu nemůže neubrat na plodech jeho přičinění.

V letech hojnosti opouštějí často námezdní dělníci své zaměstnavatele a spoléhají na to, že se uживí svou prací sami. Ale nízké ceny potravin zvýší fond určený k udržování dělníků, a to zase vede zaměstnavatele, zvláště pachtýře, k tomu, aby zaměstnávali hodně čeledi. Tehdy totiž pachtýři očekávají, že jim obilí přinese větší zisky, budou-li žít o několik námezdních pracovníků více, než prodají-li je na trhu za nízkou cenu. Poptávka po pracovnících vzrůstá, kdežto počet těch, kdo mohou tuto poptávku uspokojit, klesá. Proto cena práce v letech láce zpravidla stoupá.

V letech nedostatku těžké a nejisté živobytí způsobuje, že by se takoví lidé velmi rádi vrátili do služby. Ale vysoká cena potravin zmenšuje fond určený k udržování dělníků, a proto zaměstnavatelé počet dělníků, které už mají, spíše snižují než zvyšují. Často se rovněž stává, že v letech drahoty chudí samostatní pracovníci spotřebují tu trochu kapitálu, za nějž si dříve opatřovali suroviny pro svou práci, a aby se užívali, jsou nuceni stát se tovaryši. Zaměstnání hledá více lidí, než kolik jich je může bez obtíží dostat. Mnozí jsou ochotni přijmout zaměstnání i za mzdu nižší než obvyklou, a tak mzdy námezdních dělníků a tovaryšů v letech drahoty klesají.

Proto zaměstnavatelé všeho druhu mají se svými námezdními pracovníky v letech drahoty často lepší pořezání než v letech láce a shledávají u nich více pokory a spolehlivosti. Je tedy přirozené, že si léta drahoty pochvalují jako léta pro podnikání příznivější. Majitelé půdy a pachtýři, dvě z největších skupin zaměstnavatelů, mají mimo to ještě další důvod, aby si libovali v letech drahoty: renta prvních a zisky druhých závisí

velmi ho než názor, že by snad lidé, pracují-li pro sebe, pracovali méně, než pracují-li pro jiné lidi. Chudý samostatný pracovník bude obecně přičinlivější než tovaryš pracující v úkolové mzdě. Prvý se těší celému produktu své přičinlivosti, zatímco druhý se o něj dělí se svým zaměstnavatelem. Protože pracuje samostatně, a ne spolu s jinými, podléhá méně svodům špatné společnosti, která ve velkých manufakturách tak často ničí mravy ostatních. Převaha nezávislých pracovníků nad oněmi dělníky, kteří jsou najímáni na měsíc nebo na rok a jejichž mzda a živobytí jsou stejné, ať pracují mnoho, nebo málo, je pravděpodobně ještě větší. Léta láce přispívají k tomu, že se zvětšuje počet samostatných pracovníků v poměru k tovaryšům a najatým dělníkům všeho druhu, léta drahoty jejich počet snižují.

Francouzský spisovatel Messance, výběrčí berní v okrese st.-etienském, muž velmi dobře znalý věci a bystrý, hledí dokázat, že v letech láce vykoná chudina více práce než v letech drahoty. Srovnává totiž množství a hodnotu zboží vyrobeného za těchto dvou okolností ve třech různých odvětvích výroby: za první ve výrobě hrubých vlněných látek v Elbeufu, za druhé ve výrobě plátna a za třetí ve výrobě hedvábí - obě poslední z téměř celého okresu rouenského. Z jeho údajů, které získal z úředních záznamů, je zřejmé, že množství i hodnota zboží vyrobeného ve všech těchto třech odvětvích výroby byly vždycky větší v letech láce než v letech drahoty a že největší byly vždycky v letech největší láce, nejmenší v letech největší drahoty. Všechna tato tři odvětví výroby jsou podle všeho ve stacionárním stavu, to znamená, že i když se snad množství vyrobeného zboží rok od roku poněkud mění, tato odvětví vcelku ani neupadají, ani se nerozvíjejí.

Výroba plátna ve Skotsku a hrubých vlněných látek v západní části hrabství Yorkshirského jsou na vzestupu a množství i hodnota jejich výrobků stoupají, i když s určitými výkyvy. Ale když jsem prohlížel zprávy vydávané každým rokem o jejich výrobě, nepodařilo se mi zjistit, že by ty

jednotlivé výkyvy byly v nějaké podstatné souvislosti s drahotou nebo lácí toho kterého období. Roku 1740, kdy byl velký nedostatek, obě tato odvětví skutečně velmi značně upadla. Ale roku 1756, jenž byl rovněž rokem veliké bídy, udělalo skotské plátenictví neobyčejně velký pokrok. Vinařství v hrabství Yorkshirském zato značně upadlo a jeho výroba se pozdvihla na úroveň roku 1755 teprve roku 1766, po zrušení amerického kolkovního zákona. V tomto a v následujícím roce překročila velmi značně nejvyšší úroveň dosaženou kdekoli předtím a od té doby se rozvíjí stále dál.

Produkt všech důležitých odvětví výroby určený k prodeji v různých končinách není nutně závislý ani tak na tom, zda v zemích, kde se zboží vyrábí, je právě draho nebo lacino, jako spíše na těch okolnostech, jež působí na poptávku v zemích, které jsou spotřebiteli toho zboží; například na tom, zda je mír nebo válka, na tom, zda konkurenční manufaktury vzkvétají nebo upadají, a na dobré nebo špatné náladě hlavních zákazníků. Mimo to valná část oné zcela mimořádné práce, která se vykoná v letech láce, se do veřejných záznamů o výrobě vůbec nedostane. Mužové, kteří opustili svého zaměstnavatele, se stanou samostatnými pracovníky. Ženy se vrátí k rodičům a pak obyčejně předou, aby ony samy i jejich rodiny se měly do čeho oblékat. A ani ti samostatní pracovníci nepracují vždycky pro veřejný odbyt, nýbrž pro některého svého souseda, aby uspokojili potřebu jeho rodiny. V oněch veřejných záznamech, které se někdy vydávají s takovou okázalostí a podle nichž si naši obchodníci a majitelé manufaktur často troufají pronášet pošetilé soudy o rozmachu nebo úpadku největších říší, se proto výsledek práce těchto lidí vůbec neobjeví.

Kolísání ceny práce nejen neodpovídá vždycky kolísání ceny potravin, ale často je zcela protichůdné. Z toho však nesmíme usuzovat, že ceny potravin nemají na cenu práce žádný vliv. Peněžní cenu práce řídí nutně dva činitelé: poptávka po práci a ceny nutných životních prostředků a věcí, jež zpříjemňují život. Podle toho, jak poptávka po práci stoupá,

zůstává stejná nebo klesá, podle toho, zda vyžaduje, aby počet obyvatel rostl, zůstával stejný nebo klesal, určuje se množství nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, které je dělníkovi nutné poskytovat. Peněžní cena práce je pak určována množstvím peněz nezbytných k nakoupení tohoto množství oněch věcí. Proto tam, kde jsou ceny potravin nízké, je peněžní cena práce někdy vysoká, ale kdyby při stejné poptávce byly ceny potravin vysoké, byla by ještě vyšší.

A protože poptávka po práci v letech náhlé a mimořádné hojnosti vzrůstá a v letech náhlého a mimořádného nedostatku se zmenšuje, peněžní cena práce v prvním případě někdy stoupá, v druhém klesá.

V roce náhlé a mimořádné hojnosti má mnoho podnikatelů v rukou dostatečné zdroje, aby mohli vydržovat a zaměstnávat větší počet pracovníků než v roce předcházejícím; získat toto mimořádné množství nových lidí není vždycky možné. A tak se zaměstnavatelé, kteří potřebují více dělníků, chtějí-li je dostat, mezi sebou předhánějí v nabízení vyšších mezd, a tím se někdy skutečná i peněžní cena dělnické práce zvyšuje.

Opak toho nastává v roce náhlého a mimořádného nedostatku. Peněžní zdroje určené k najímání práce jsou menší, než byly v roce minulém. Značné množství lidí je ze zaměstnání vyhozeno, a chtějí-li nějaké zaměstnání dostat, všichni se mezi sebou předhánějí v kladení nižších požadavků. Tím se skutečná i peněžní cena práce někdy snižuje. Roku 1740, kdy byla neobyčejná bída, bylo mnoho lidí ochotno pracovat za pouhé živobytí. V letech hojnosti, která přišla potom, získat dělníky a jiné námezdní dělníky bylo již mnohem těžší.

Nedostatek v roce drahoty snižuje poptávku po práci a může tak způsobit snížení ceny práce; vysoké ceny potravin mohou zase přispívat k jejímu zvyšování. Naopak zase hojnost v roce, kdy je všechno laciné, poptávku zvyšuje a může vést k zvýšení ceny práce; nízké ceny potravin mohou přispívat zase k jejímu snížení. Při běžném kolísání cen potravin se tyto dvě protichůdně působící příčiny zjevně navzájem vyvažují. To je asi

také jedna z příčin, proč jsou mzdy všude o tolik pevnější a trvalejší než ceny potravin.

Vzrostou-li mzdy, zvýší se nezbytně také ceny mnoha druhů zboží, poněvadž se zvýší ona jejich složka, která se jeví jako mzda; a potřeba toho zboží se jak doma, tak i v cizině snižuje. Jenomže táž příčina, která zvyšuje mzdy, totiž vzrůst kapitálu, vede k zvyšování produktivní síly práce a způsobuje, že se při vynaložení menšího množství práce vyrobí více. Vlastník kapitálu, který zaměstnává velké množství dělníků, musí se z vlastního zájmu snažit rozdělovat a přidělovat zaměstnání tak, aby se udělalo co nejvíce práce. Z téhož důvodu se snaží opatřit dělníkům ty nejlepší stroje, jaké si jen on sám nebo oni mohou představit. A to, co platí pro dělníky v jednotlivé dílně, platí ze stejných důvodů i pro dělníky velkého společenského celku. Čím větší je jejich počet, tím více vzniká pochopitelně různých oborů a druhů zaměstnání. Více hlav se zabývá vynalézáním co nejvhodnějšího strojního zařízení pro práci v každém tom oboru, a proto je také pravděpodobnější, že bude vynalezeno, k výrobě mnoha druhů zboží je pak díky takovému zdokonalování třeba o tolik méně práce než dříve, že vzrůst ceny této práce je snížením jejího množství více než vynahrazen.

O zisku z kapitálu

Stoupání a klesání zisku z kapitálu je způsobováno týmiž příčinami jako stoupání a klesání mezd dělníků, totiž tím, jak se zvětšuje nebo zmenšuje bohatství společnosti. Jenže tyto stejné příčiny působí na zisk z kapitálu zcela jinak než na mzdy.

Zvětší-li se kapitál vynakládaný na mzdy a zvýší-li se tak mzdy, snižuje se zisk. Vrhne-li mnoho bohatých obchodníků svůj kapitál na stejné podnikání, je přirozené, že jejich vzájemná konkurence přivedí snížení zisku. A zvětší-li se podobně kapitál ve všech těch podnikáních, která se v zemi provozují, bude mít táž konkurence ve všech nutně stejné účinky.

Upozornil jsem již na to, že průměrné mzdy dělníků se dají zjistit velmi těžko, a to i v jediném místě v určitou dobu. I tehdy můžeme zpravidla zjistit nanejvýš jen mzdu nejobvyklejší. Ale pokud jde o zisk z kapitálu, můžeme i v takovém případě zpravidla říci ještě méně. Zisk totiž vždycky tak kolísá, že vám ani člověk, který se tím kterým podnikáním sám zabývá, nemůže vždycky říci, kolik činí jeho průměrný roční zisk. Na zisk působí nejen každá změna v ceně zboží, s kterým obchoduje, ale i úspěchy nebo neúspěchy konkurentů i zákazníků a ještě tisíce náhod, jimž je zboží vystaveno při dopravování po souši i po moři nebo i když je uloženo ve skladišti. Mění se tedy nejen rok od roku, ale i den ze dne a skoro i každou hodinu. Ještě daleko těžší musí být zjistit průměrný zisk všech druhů podnikání v celém velkém království; určit pak více méně přesně, jaký asi byl dříve nebo v jednotlivých obdobích dávné minulosti, je již naprosto nemožné.

I když se snad tedy nedá více méně přesně určit, jaké jsou nebo jaké byly průměrné zisky z kapitálu, ať již v době současné nebo minulé, můžeme si o nich přece utvořit jakousi představu podle úroků. Vodítkem

nám může být pravidlo, že kdykoli se dá vynaložením peněz hodně vydělat, bude se za jejich užití obyčejně hodně dávat; a kdykoli se jimi dá vydělat málo, bude se za jejich užití dávat zpravidla méně. Ježto tedy běžná úroková sazba v každé zemi kolísá, můžeme považovat za jisté, že se obvykle zisky z kapitálu mění s ní, když klesá ona, že se snižují, když se ona zvyšuje, že stoupají. Zkoumání vývoje úroků může nám tedy přispět k tomu, abychom si mohli učinit jakousi představu o vývoji zisku.

Zákonem z 37. roku vlády Jindřicha VIII., byly všechny úroky nad deset procent prohlášeny za nezákonné. Dříve se tedy podle všeho bralo někdy i více. Za vlády Eduarda VI. náboženští horlivci zakázali všechny úroky. Ale tento zákaz, stejně jako všechny ostatní podobné zákazy, minul prý se účinkem a zlořádu lichvy pravděpodobně spíše přebylo, než ubylo. Zákon Jindřicha VIII. byl obnoven 8. článkem zákona z 21. roku vlády královny Alžběty, a desítiprocentní úrok byl zákonnou sazbou až do vydání zákona z 21. roku vlády Jakuba I., jímž byl úrok snížen na osm procent. Brzy po restauraci Stuartovců⁸ byl pak snížen na šest procent a zákonem z 12. roku vlády královny Anny na pět. Všechna tato zákonná ustanovení byla asi opravdu namístě. Tržní úrokovou sazbu, neboli sazbu, podle níž si obyčejně vypůjčovali lidé s dobrým úvěrem, patrně následovala, a nikoli předcházela. Od dob královny Anny bylo pět procent podle všeho spíše nad tržní sazbou než pod ní. Před minulou válkou⁹ si vláda vypůjčovala na tři procenta a lidé s dobrým úvěrem v hlavním městě a v mnoha jiných částech země na tři a půl, čtyři a půl procenta.

Od dob Jindřicha VIII. se bohatství a důchod země neustále zvětšovaly a tento růst se postupem času, jak se zdá, spíše urychloval než zpomaloval. Nejenže jich přibývalo, ale přibývalo jich podle všeho stále rychleji a rychleji. Mzdy dělníků po tu dobu neustále stoupaly a zisky z kapitálu v obchodě, řemeslech a manufakturách většinou klesaly.

K jakémukoli podnikání ve velkém městě je zpravidla třeba většího

kapitálu než v nějaké venkovské vísce. Velké kapitály vložené tam do každého podnikání, jakož i množství bohatých konkurentů snižují tam zpravidla míru zisku pod jeho míru na venkově. Ale mzdy dělníků jsou ve velkém městě zpravidla vyšší než na vesnici. V městě, kde je blahobyť, nemohou často lidé, kteří mají veliký kapitál hledající uplatnění, dostat tolik dělníků, kolik jich potřebují, a aby jich získali co nejvíce, nabízejí jim jeden vyšší mzdy než druhý; a tak mzdy stoupají a zisky z kapitálu klesají. V odlehlých končinách země není zase často kapitálu dosti, aby stačil zaměstnat všechny lidi, a ti se pak nabízejí, jen aby získali zaměstnání, jeden za nižší mzdu než druhý; a tak mzdy klesají a zisky z kapitálu stoupají.

Ve Skotsku je zákonná úroková sazba stejná jako v Anglii, ale tržní sazba je tam poněkud vyšší. I lidé s nejlepším úvěrem dostanou tam zřídka půjčku na méně než pět procent. Dokonce i edinburští soukromí bankéři platí z vlastních směnek, které na sebe vystavují a které jim mohou být kdykoli předloženy k zaplacení celé sumy nebo splátky, čtyři procenta. Soukromí bankéři v Londýně neplatí z peněz u nich uložených žádné úroky. Ve Skotsku je jen málo druhů podnikání, které se nedají provozovat s menším kapitálem než v Anglii. Obvyklá míra zisku musí tam být tedy o něco vyšší. Mzdy dělníků jsou ve Skotsku, jak již bylo uvedeno dříve, nižší než v Anglii. A celá země je nejen mnohem chudší, ale i její vývoj k lepšímu, který je nesporný, je zřejmě mnohem pomalejší a zdlouhavější.

Ve Francii se zákonná úroková sazba podle tržní sazby v tomto století vždycky neřídila.¹⁰ Roku 1720 byl úrok snižen z každého dvacátého sou na každý padesátý sou, neboli z pěti procent na dvě procenta. Roku 1724 byl zvýšen na každý třicátý sou, neboli na 3⅓ procenta. Roku 1725 byl znovu zvýšen na každý dvacátý sou neboli na čtyři procenta. Posléze jej abbé Terray zvýšil opět na starou sazbu pěti procent. Těmito mnoha prudkými sníženími úrokové sazby se měla připravit půda pro snížení

úroků ze státních dluhů, a tohoto účelu bylo někdy dosaženo. Dnes snad ani Francie není země tak bohatá jako Anglie. A třebaže zákonná úroková sazba byla dosud ve Francii často nižší než v Anglii, tržní sazba byla zase obyčejně vyšší, neboť tam stejně jako v jiných zemích znají několik velmi spolehlivých a jednoduchých způsobů, jak zákon obejít. Britští obchodníci, kteří obchodovali v obou zemích, mi tvrdili, že ve Francii jsou zisky z obchodu vyšší než v Anglii, a nepochybně právě proto používá mnoho britských poddaných svého kapitálu raději v zemi, kde je obchod v opovržení, než v zemi, kde je vysoce vážen. Mzdy dělníků jsou ve Francii nižší než v Anglii. Jestliže cestujete ze Skotska do Anglie, můžete pozorovat, jak se prostý lid těchto dvou zemí liší oblečením a celým vzezřením, což dostatečně svědčí o různých životních poměrech. Vracíte-li se z Francie, je tu rozdíl ještě větší. Francie, i když je to země bezpochyby bohatší než Skotsko, nevyvíjí se asi tak rychle. Francouzi mají velmi často, ba všeobecně názor, že jejich země upadá, což je myslím názor nesprávný, i pokud se týče Francie; o Skotsku pak takto teprve nemůže soudit nikdo, kdo vidí, jak tato země vypadá nyní, a kdo ji viděl před dvaceti nebo třiceti lety.

Provincie holandská je zase v poměru k rozsahu svého území a k počtu obyvatel bohatší zemí než Anglie. Vláda si tam vypůjčuje na dvě procenta a soukromé osoby s dobrým úvěrem na tři. Mzdy dělníků jsou prý v Holandsku vyšší než v Anglii a Holanďané obchodují, jak je všeobecně známo, s nižšími zisky než kterýkoli jiný národ v Evropě. Někteří lidé prohlašovali, že holandský obchod upadá, a snad některá jeho odvětví skutečně upadají. Ale tyto příznaky jistě dosti přesvědčivě dokazují, že to není úpadek všeobecný. Když se snižuje zisk, obchodníci tuze rádi naříkají, že obchod upadá, ač snížení zisku bývá přirozeným důsledkem jeho rozkvětu nebo toho, že se do něho vkládá více kapitálu než dříve. Za poslední války získali Holanďané veškerý francouzský obchod zprostředkující výměnu zboží mezi jinými zeměmi a do velmi značné míry

jej mají dosud v rukou. Ohromný majetek, jež činí jejich podíl na státních francouzských a anglických dluhách, z čehož na anglický prý připadá kolem čtyřiceti milionů (já sám ovšem pokládám tuto cifru za značně přehnanou), veliké sumy, které půjčují soukromým osobám v jiných zemích, kde je úroková sazba vyšší než u nich, to jsou okolnosti svědčící nesporně o tom, že mají nadbytek kapitálu, neboli o tom, že jejich kapitál vzrostl nad sumu, jež by se mohla se slušným ziskem uplatnit v nějakém podnikání jejich vlastní země; avšak nedokazují, že tam podnikání pokleslo. Tak jako může kapitál soukromé osoby získaný v určitém odvětví podnikání vzrůst nad sumu, která se v něm může uplatnit, a přesto se toto podnikání rozvíjí dál, podobně se to může dít i s kapitálem celého velkého národa.

V našich severoamerických a západoindických koloniích jsou nejen mzdy dělníků, ale i úrok a v důsledku toho i zisk z kapitálu vyšší než v Anglii. Zákonná i tržní úroková sazba se v koloniích pohybuje mezi šesti a osmi procenty. Vysoké mzdy dělníků a vysoké zisky z kapitálu jsou ovšem věci, které snad nejdou nikdy dohromady, leda ve zvláštních poměrech v nových osadách. Nová kolonie má po jistou dobu nutně ve srovnání s rozsahem území větší nedostatek kapitálu a ve srovnání s velikostí svého kapitálu větší nedostatek lidí než většina jiných zemí. Mají více půdy než kapitálu, aby ji mohli stačit obdělávat. A tak se toho kapitálu, který mají, využívá k obdělávání půdy nejúrodnější a nejvýhodněji položené, půdy u mořského pobřeží a podél břehů splavných řek. A i taková půda se velmi často nakupuje za cenu dokonce nižší, než je hodnota toho, co se na ní urodí bez lidského přičinění. Kapitál, jehož se použije k zakoupení a přípravě takové půdy pro orbu, musí vynášet velmi vysoký zisk, a proto se z něho mohou platit i velmi značné úroky. Jeho rychlé nahromadění v tak výnosném zaměstnání umožní pěstiteli zvyšovat počet dělníků tak rychle, že jich tolik v takové nové osadě ani nenajde. Proto tak ty, které najde, velmi štědře platí. Jak se pak kolonie rozrůstá, zisky z kapitálu se postupně snižují. Když je všechna nejúrodnější a nejvýhodněji položená

půda již zabrána, dá se na obdělávání půdy méně úrodné a v horší poloze vydělat již méně, a tak se z kapitálu takto vynaloženého platí menší úroky. Proto se v tomto století zákonná i tržní úroková sazba ve většině našich kolonií podstatně snížila. S růstem bohatství, pokroku a počtu obyvatelstva se úroky snížily. Mzdy dělníků se ziskem z kapitálu neklesají. Poptávka po práci se vzrůstem kapitálu stoupá bez ohledu na to, jaké jsou z něho zisky. A když se pak zisky sníží, může kapitál nejen vzrůstat dál, ale může vzrůstat i mnohem rychleji než předtím. S příčinlivými národy, které nabývají stále většího bohatství, je tomu stejně jako s příčinlivými jednotlivci. Velký kapitál, třeba s malými zisky, roste zpravidla rychleji než malý kapitál s velkými zisky. Peníze plodí peníze, praví přísloví. Máte-li jen trochu, bývá již lehké dostat více. Je ovšem velká potíž získat právě tu trochu. Souvislost mezi růstem kapitálu a růstem výroby, neboli poptávkou po práci, jsem již zčásti vysvětlil a vysvětlím ji ještě podrobněji, až se budu zabývat hromaděním kapitálu.

Získání nového území nebo zavedení nových druhů podnikání může někdy zvýšit zisky z kapitálu a spolu s nimi i úrok z peněz, a to i v zemi, která bohatne velmi rychle. Kapitál země nepostačuje pro celý onen přírůstek podnikání, který po tomto rozšíření připadne jednotlivým lidem, mezi než je rozdělen, a tak se vynakládá pouze na ta odvětví, z kterých plyne největší zisk. Část peněz, kterých se používalo v jiných podnikáních, z nich nutně odplyne a obrátí se do některých nových a výnosnějších. Ve všech oněch starých podnikáních je pak konkurence menší než předtím. Trh je hůře zásobován novými druhy zboží. Cena tohoto zboží nutně více méně stoupne a poskytuje těm, kdo s ním obchodují, větší zisk, a ti si pak tedy mohou dovolit vypůjčovat na vyšší úrok. Nějaký čas po skončení nedávné války¹¹ si nejen soukromé osoby těšící se největší důvěře, ale i některé největší londýnské obchodní společnosti vypůjčovaly běžně na pět procent, ačkoli předtím neplatily více než čtyři a půl procenta. To se

dostatečně vysvětlí oním velkým přírůstkem našeho území i obchodu v důsledku získání nových osad v Severní Americe a v Západní Indii, a není třeba to přičítat nějakému snížení kapitálu země. Tak veliký přírůstek nového podnikání, které muselo pracovat se starým kapitálem, musel nutně snížit výši kapitálu vloženého v mnoha podnikáních, kde byla menší konkurence, a kde proto musely být vyšší zisky. Budu mít ještě příležitost uvést i důvody, pro které rád věřím, že kapitál Velké Británie nesnížily dokonce ani nesmírné výdaje za poslední války.

Jestliže se kapitál společnosti neboli zdroje určené k udržování výrobní činnosti oslabí, sníží se mzdy, ale na druhé straně se zvýší zisk z kapitálu, a tedy také úroky. Když se mzdy dělníků sníží, mohou vlastníci zbývajícího kapitálu dodávat zboží na trh s menšími náklady než dříve, a poněvadž se na zásobování trhu vynakládá menší kapitál než dříve, mohou své zboží prodávat dražší; stojí je méně a dostanou za ně více. Jejich zisky se zvýší z obou stran, a tak si mohou dovolit platit velké úroky. Ohromná bohatství získaná tak rychle a tak snadno v Bengálsku a v jiných britských osadách ve Východní Indii mohou pro nás být dostatečným důkazem toho, že v těchto zblázněných zemích jsou mzdy velmi nízké a na druhé straně zisky z kapitálu velmi vysoké. Tomu odpovídají i úměrně vysoké úroky. V Bengálsku se půjčují peníze pachtýřům často na čtyřicet, padesát a šedesát procent a na splácení dluhu se pak zastavuje příští úroda. A jako v zisk, pro který si může majitel půdy dovolit takové úroky, musí přecházet téměř celá jeho renta, musí zase většinu toho zisku pohltit tyto ohromné lichvářské úroky. Před pádem římské republiky vládla asi v provinciích pod zhoubnou správou prokonzulů také taková lichva. Z Ciceronových dopisů se dovídáme, že onen čestný Brutus půjčoval na Kypru peníze na osmačtyřicet procent.

V zemi, která by již dosáhla toho nejvyššího stupně bohatství, jaké jí jen mohla poskytnout povaha její půdy a podnebí a její poloha ve srovnání s jinými zeměmi, a která by se již tedy nemohla vyvíjet dále, ale také by

neupadala, byly by mzdy dělníků i zisky z kapitálu pravděpodobně velmi nízké. V zemi plně zalidněné v poměru k tomu, kolik lidí se může uživit na jejím území nebo kolik jich může zaměstnat její kapitál, byla by konkurence při hledání zaměstnání nutně tak veliká, že by se mzdy snížily natolik, že by se počet dělníků jen jakž takž udržoval na stejné výši, a jelikož by země byla již plně zalidněna, nemohl by se vůbec zvyšovat. V zemi plně nasycené kapitálem v poměru k rozsahu celého jejího obchodu a výroby používalo by se v každém odvětví tolik kapitálu, kolik by povaha a rozsah toho podnikání vůbec dovolovaly. Proto by byla všude konkurence co největší a v důsledku toho běžné zisky co nejnižší.

Ale k takovému stupni bohatství nedospěla snad ještě žádná země. Čína se již dlouho nijak nerozvíjí a již asi dávno dosáhla oné plné míry bohatství, které odpovídá povaze jejích zákonů a zřízení. Země, která zanedbává zahraniční obchod nebo jím pohrdá a která povoluje cizím lodím vstup pouze do jednoho nebo dvou svých přístavů, nemůže vykazovat stejný rozsah podnikání, jako kdyby měla jiné zákony a zřízení. A pak také v zemi, kde se boháči, vlastníci velkých kapitálů, těší značné bezpečnosti, chudí však nebo vlastníci malých kapitálů nemají bezpečnost téměř žádnou, a nižší mandaríni je mohou pod záminkou, že jsou vykonavateli spravedlnosti, kdykoli odírat a olupovat, v takové zemi se nemůže množství kapitálu používaného ve všech odvětvích podnikání nikdy rovnat množství, které dovoluje povaha a rozsah onoho podnikání. V každém odvětví musí z útisku chudých vzejít monopol boháčů, kteří strhnou veškerý obchod na sebe, a budou pak moci ohromně vydělávat. Dvanáct procent je prý v Číně běžný úrok, a běžný zisk z kapitálu musí být tedy takový, aby vynesl na takové úroky.

Nějaký nedostatek v zákonech může někdy úrokovou sazbu zvýšit podstatně nad úroveň, jaká by odpovídala poměrům v zemi, pokud jde o bohatství nebo chudobu. Jestliže zákon nenařizuje dodržovat smlouvy, staví všechny vypůjčovatele téměř na roveň bankrotářům nebo lidem

pochybné důvěry v zemích spořádanějších. Nejistota, zda své peníze dostane zpět, vede půjčovatele k tomu, že vymáhá takové lichvářské úroky, jaké se obyčejně požadují od bankrotářů. U barbarských národů, které zaplavily západní provincie říše Římské, ponechávalo se plnění smluv po mnoho staletí dobré vůli smluvních stran. Soudy jejich králů zasahovaly do těchto věcí jen zřídka. Vysoká úroková sazba v oněch dávných dobách dá se částečně vysvětlit právě touto okolností.

Jestliže zákon zakáže úrok vůbec, nezabrání mu. Mnoho lidí si musí vypůjčovat, a nikdo jim nepůjčí, aniž si vyžádá za poskytnutí peněz náležitou odměnu odpovídající nejen tomu, co se jimi dá vydělat, ale i obtížím a nebezpečím vyplývajícím z obcházení zákona. Vysokou úrokovou sazbu u národů mohamedánských připisuje Montesquieu nikoli jejich chudobě, nýbrž jednak právě tomu a jednak nesnadnosti vymoci si zaplacení dluhů.

Nejnižší běžná míra zisku musí být vždy o něco vyšší, než kolik stačí uhradit případné ztráty, k nimž může vždycky dojít, vloží-li se kapitál do nějakého podnikání. A právě pouze tato částka navíc tvoří čistý zisk. V tzv. hrubém zisku bývá často nejen tato částka navíc, ale i částka, kterou si věřitel ponechává k hrazení takových mimořádných ztrát. Úrok, jež si vypůjčovatel může dovolit zaplatit, je úměrný toliko čistému zisku.

Nejnižší běžná úroková sazba musí potom být také o něco vyšší, než aby prostě stačila krýt ztráty, jež mohou tu a tam postihnout i sebeprozíravějšího půjčovatele. Kdyby tomu tak nebylo, byla by jedinou pohnutkou k půjčování křesťanská láska nebo přátelství.

V zemi, která by dosáhla nejvyššího stupně bohatství a kde by v každém odvětví podnikání bylo zaměstnáno co největší možné množství kapitálu, byla by běžná míra čistého zisku velmi nízká a stejně i obvyklá tržní úroková sazba, jakou by si při takovém zisku bylo možno dovolit, byla by tak nízká, že by z úroku ze svých peněz mohli žít leda největší boháči. Všichni lidé s malým nebo středním majetkem by se museli starat o

používání svého kapitálu sami. Téměř každý člověk musel by být podnikatelem, neboli by se musel zabývat nějakou živností. Tomuto stavu se snad blíží provincie holandská. Nezabývat se podnikáním přičí se tam módě. Nutnost tam činí téměř každého podnikatelem, a móda se všude řídí podle zvyklostí. Jako je směšné nes trojit se jako jiní lidé, tak je do jisté míry podobně směšné nebýt jako jiní lidé také zaměstnán. Jako se hloupě vyjímá muž občanského povolání, když se octne ve vojenském táboře nebo v pevnosti, a bývá tu často i nebezpečí, že jím budou opovrhovat, právě tak je tomu mezi lidmi zabývajícími se podnikáním s člověkem, který nemá žádné zaměstnání.

Nejvyšší běžná míra zisku může být tak vysoká, že u většiny zboží pohltí všechno, co by mělo připadnout na pozemkovou rentu, a že tu zůstane jen tolik, aby bylo na zaplacení práce s vyroběním toho zboží a s jeho dopravou na trh, a to podle vůbec nejnížší míry, jaká se může za práci platit, tj. za pouhé nejnütnější živobytí pro dělníka. Pokud dělník pracoval, musel vždycky dostat nějaké živobytí, ať již takové nebo onaké, zato majiteli půdy se vždy platit nemuselo. Zisky z obchodů, které dělají úředníci Východoindické společnosti v Bengálsku, nemají možná od této míry daleko.

Poměr, v jakém by měla být běžná tržní úroková míra k běžné míře čistého zisku, mění se nutně podle toho, jak stoupá nebo klesá zisk. Dvojnásobek úroku se považuje ve Velké Británii za zisk, jež obchodníci nazývají dobrým, slušným, přiměřeným. Těmito výrazy se myslím prostě označuje zisk obvyklý, běžný. V zemi, kde je obvyklá míra čistého zisku osm nebo deset procent, je snad přirozené, jde-li polovina zisku při podnikání s vypůjčenými penězi na úrok. Nebezpečí ztráty, kterému je tu kapitál vystaven, nese dlužník, který jej pro věřitele jaksi pojišťuje. A čtyři nebo pět procent může být u většiny druhů podnikání jak dostatečným ziskem za to nebezpečí, jaké je u tohoto pojištění, tak i dostatečnou náhradou za starosti s umístěním tohoto kapitálu. Ale v zemích, kde by

obvyklá míra zisku byla buď značně nižší, nebo značně vyšší, poměr mezi úrokem a čistým ziskem by již takový být nemusel. Kdyby zisk byl značně nižší, nebylo by asi možno platit z něho celou polovinu na úrok, a kdyby byl značně vyšší, dalo by se platit víc.

V zemích, které rychle spějí k bohatství, může nízká míra zisku obsažená v ceně mnohého zboží vyvážit vysoké mzdy, a tyto země pak mohou prodávat stejně lacino jako jejich méně zámožní sousedé, u nichž jsou mzdy třeba nižší.

Vysoké zisky působí ve skutečnosti na zvýšení ceny práce mnohem více než vysoké mzdy. Tak kdyby se například v plátenictví měly všechny mzdy dělníků, tj. pazderníků, přadláků, tkalců atd., zvýšit o dvě pence denně, bylo by nutno zvýšit cenu jednoho kusu plátna tolikrát o dvě pence, kolik lidí na jeho výrobě pracovalo, a tuto cifru bychom museli znásobit ještě počtem dnů, po které pracovali. Ta část ceny zboží, která přichází na mzdu, zvýšila by se na každém stupni výroby v poměru k tomuto zvýšení mezd jenom aritmetickou řadou. Kdyby se však zisky všech zaměstnavatelů těchto dělníků zvýšily o pět procent, pak by ta část ceny zboží, která připadá na zisk, na všech stupních výroby stoupala v poměru k tomuto růstu zisku řadou geometrickou. Zaměstnavatel pazderníků požadoval by při prodeji svého lnu kromě celé hodnoty materiálu a mezd, které vyplatil dělníkům, ještě pět procent. Zaměstnavatel přadláků by žádal ještě pět procent jak ze zvýšené ceny, kterou zaplatil za len, tak i z mezd přadláků. A stejně zaměstnavatel tkalců by žádal pět procent jak ze zvýšené ceny zaplacené za lněnou přízi, tak i z mezd tkalců. Na zvyšování ceny zboží působí zvýšení mezd stejně jako prostý úrok na vzrůstání dluhů. Naši velcí obchodníci a majitelé manufaktur nařikají si hodně na neblahý vliv vysokých mezd, neboť prý zvyšují ceny a tím snižují odbyt jejich zboží jak na domácím trhu, tak v cizině. O neblahých účincích vysokých zisků nemluví. O zhoubných účincích svých vlastních výdělků mlčí. Nařikají jenom, jak ničivě působí výdělky jiných.

O mzdě a zisku při různém způsobu vynakládání práce a kapitálu

Souhrn výhod a nevýhod při tom kterém způsobu vynakládání práce a kapitálu musí být v témž kraji buď naprosto stejný, nebo musí k této rovnosti aspoň neustále směřovat. Kdyby se snad v témž kraji ukázalo, že to nebo ono zaměstnání je tam zřejmě výhodnější nebo méně výhodné než ostatní, v prvním případě by se tam tolik lidí nahrnulo a v druhém by z něho tolik lidí odešlo, že by se jeho výhodnost brzy vyrovnala s výhodnostmi jiných druhů zaměstnání. Tak by to alespoň vypadalo ve společnosti, kde by věci byly ponechány svému přirozenému běhu, kde by byla naprostá svoboda a kde by si každý člověk mohl úplně volně vybrat zaměstnání, které by se mu zamlouvalo, a měnit je, kdykoli by se mu zlíbilo. Vlastní zájem by vedl každého k tomu, aby si vyhledával zaměstnání výhodné a vyhýbal se nevýhodnému.

V peněžních mzdách a ziscích jsou po celé Evropě ohromné rozdíly podle toho, jak různě se tu vynakládá práce a kapitál. Ale tyto rozdíly plynou jednak z jistých zvláštností i povolání samých, neboť některé tyto zvláštnosti, buď ve skutečnosti, nebo alespoň v obraznosti lidí, vynahrazují v některých zaměstnáních malou výnosnost v penězích a v jiných vyvažují výnosnost velkou, a jednak z evropské praxe, která v ničem neponechává věcem úplnou volnost.

Pojednám o oněch zvláštnostech i o oné praxi samostatně, a tak má tato kapitola dvě části.

Část I

Nerovnosti pocházející z povahy povolání samých

Uvedu pět podstatných okolností, které, pokud jsem mohl pozorovat, vynahrazují v některých povoláních jejich malou výnosnost v penězích a v jiných zase vyvažují velkou výnosnost:

Předně: příjemnost nebo nepříjemnost povolání samotných;

za druhé: snadnost a malá nákladnost nebo naopak nesnadnost a velká nákladnost přípravy k tomu kterému povolání;

za třetí: stálost nebo nestálost zaměstnání v tom kterém povolání;

za čtvrté: menší nebo větší stupeň důvěry, které musí požívat ti, kdož povolání vykonávají;

za páté: pravděpodobnost nebo nepravděpodobnost úspěchu v povolání.

Předně: mzdy jsou různé podle snadnosti nebo nesnadnosti, čistotnosti nebo nečistotnosti, váženosti nebo potupnosti povolání. Tak si ve většině krajů, počítáme-li celý rok, vydělá krejčovský tovaryš méně než tovaryš tkalcovský. Jeho práce je totiž mnohem lehčí. Tkalcovský tovaryš si vydělá méně než tovaryš kovářský. Jeho práce není sice vždycky lehčí, ale je mnohem čistší. Kovářský tovaryš, i když je to řemeslník, sotva si někdy vydělá za dvanáct hodin tolik, kolik si za osm hodin vydělá uhlokop, který je přece jen pouhý nádeník. Jeho práce není až tak špinavá, je méně nebezpečná a dělá se při denním světle a nad zemí. U všech vážených povolání je odměnou z valné části úcta. Měří-li se jejich výnosnost penězi, jsou celkem vzato zpravidla odměňována méně, než zasluhují, jak se ještě pokusím ukázat. Potupnost má účinky opačné. Povolání rezníka je surové a odporné; ve většině krajů je však výnosnější než většina obyčejných živností. Povolání popravčího, které je v takovém opovržení jako žádné jiné, je v poměru k množství vykonané práce placeno lépe než kterékoli jiné obyčejné řemeslo.

Lov zvěře a ryb, tedy nejdůležitější zaměstnání příslušníků společnosti ještě nevzdělané, stává se ve společnosti již pokročilé nejpříjemnější

zábavou, a to, co dříve dělali lidé z nutnosti, dělají pak pro potěšení. A tak lidé, pro něž je zaměstnáním to, co je pro jiné zábavou, jsou v pokročilé společnosti vesměs velmi chudí. Rybáři jsou chudí již od dob

Theokritových.¹² Pytlák je ve Velké Británii vždycky velmi chudý. V zemích, kde přísné zákony pytláctví netrpí, není ani postavení lovce s koncesí mnohem lepší. Přirozené tíhnutí k těmto zaměstnáním způsobuje, že se jimi zabývá více lidí, než kolik se jich může při nich pěkně uživit, a tak, když produkt jejich práce přijde na trh, je v poměru k jejímu množství vždycky tak levný, že poskytuje těmto pracovníkům jen to nejnuznější živobytí.

Nepříjemnost a potupnost povolání působí na zisk z kapitálu stejně jako mzdy. Hospodský nebo krčmář, který není ve svém vlastním domě nikdy pánem a který musí snášet hrubost kdejakého opilce, vykonává povolání ne právě příjemné a ne příliš vážené. Sotva se však najde druhé takové obyčejné povolání, aby v něm malý kapitál tolik vynášel.

Za druhé: mzdy jsou různé podle toho, zda vyučit se tomu kterému povolání je snadné a levné nebo těžké a drahé.

Když se postaví nějaký nákladný stroj, postaví se jistě v očekávání, že ona práce navíc, kterou bude vykonávat do té doby, než se opotřebuje, uhradí kapitál do něho vložený, a to přinejmenším s obvyklým ziskem. Člověka, který se učí s vynaložením mnoha práce a času kterémukoli povolání vyžadujícímu mimořádnou zručnost a cvik, lze srovnat s některým takovým nákladným strojem. Musí se očekávat, že práce, kterou se učí vykonávat, nejen mu bude vynášet obvyklou mzdu za obyčejnou práci, ale navíc mu ještě uhradí veškeré náklady na učení alespoň s obvyklým ziskem, odpovídajícím kapitálu v jejich hodnotě. A musí se to stát v přiměřeném čase, poněvadž se musí brát zřetel na velmi nejisté trvání lidského života, stejně jako se bere zřetel i na jistější trvání stroje.

Na této zásadě se zakládá rozdíl mezi mzdou pracovníka

kvalifikovaného a mzdou dělníka nekvalifikovaného.

V evropské praxi se považuje práce všech strojníků, řemeslníků a dělníků v manufakturách za práci kvalifikovanou, kdežto práce všech zemědělských dělníků za práci obyčejnou. Má se asi za to, že ta první práce je příjemnějšího a ušlechtlejšího rázu než ta druhá. V některých případech snad tomu tak opravdu je. Ale většinou je tomu docela jinak, jak se pokusím ukázat později. Evropské zákony a zvyklosti vyžadují tedy na osobě, která má vykonávat práci prvního druhu, aby prošla učednictvím, i když si při tom v různých krajích počínají nesterjně přísně. Obyčejná práce je volně přístupná každému. Po celou dobu učednictví náleží celá učedníková práce jeho mistrovi. Po tu dobu musí učedníka mnohdy živit rodiče nebo příbuzní a téměř vždy ho musí šatit. Mistrovi se za učení také většinou něco platí. Ti, kteří nemohou dávat peníze, dávají čas nebo se zavazují pracovat zdarma po dobu delší, než je obvyklý počet let. Tato náhrada, která není pro mistra vždy právě výhodná, protože učedníci bývají obyčejně lenoši, je pro učedníka vždycky na újmu. Při práci zemědělské učí se naproti tomu dělník, když koná nějakou práci snazší, zároveň dělat i práci obtížnou, a po celou tu dobu, co je v zaměstnání, ve všech obdobích, žije ze své vlastní práce. Je tedy rozumné, aby mzdy strojníků, řemeslníků a dělníků v manufakturách byly v Evropě o něco vyšší než mzdy obyčejných dělníků. Vyšší skutečně také jsou a tito dělníci jsou pro své vyšší výdělky ve většině krajů pokládáni za vyšší stav. Toto vyšší postavení je obyčejně vyšší jenom nepatrně. Denní nebo týdenní výdělky tovaryšů v běžnějších odvětvích výroby, jako například ve výrobě plátna a vlněných tkanin, jsou ve svém průměru ve většině krajů jen docela nepatrně vyšší než denní mzda obyčejných dělníků. Jejich zaměstnání je ovšem stálejší a ne tak rozmanité a jejich výdělky, vezmeme-li jejich souhrn za celý rok, jsou přece jen o něco větší. Zřejmě však nejsou větší o víc než o tolik, aby se uhradily vyšší náklady na jejich vyučení.

Příprava pro vědy a pro svobodná povolání se vleče ještě déle a je ještě nákladnější. Peněžní odměna malířů a sochařů, právníků a lékařů měla by tedy být mnohem štedřejší. A skutečně také je.

Na zisky z kapitálu má to, jak snadno nebo nesnadno se lze vyučít povolání, do kterého se kapitál má vložit, zřejmě pranepatrný vliv. Každému z těch různých způsobů, jak se ve velkých městech kapitálu obyčejně používá, lze se vlastně naučit téměř stejně snadno nebo stejně těžko. Jedno odvětví obchodu, ať již zahraničního nebo vnitřního, nemůže být přece o mnoho složitější než jiné jeho odvětví.

Za třetí: mzdy za práci se v různých povoláních liší podle stálosti nebo nestálosti zaměstnání.

V některých povoláních je zaměstnání mnohem stálejší než v jiných. Ve většině výrobních odvětví si může být tovaryš skoro jist, že za celý rok zaměstnání nebude možná dne, kdy by nebyl zaměstnán, bude-li ovšem schopen pracovat. Naproti tomu zedník nemůže pracovat za tuhých mrazů ani za špatného počasí a po všechen ostatní čas závisí jeho zaměstnání na příležitostné poptávce jeho zákazníků. Často se mu tedy stává, že je bez práce. A tak peníze, které si vydělá, když je zaměstnán, musí ho nejen uživit v době, kdy je bez práce, ale musí ho také nějak odškodnit za ty chvíle úzkosti a zoufalství, které jistě leckdy mívá, když si pomyslí na to své nejisté postavení. Jestliže jsou tedy průměrné výdělky dělníků v manufakturách téměř na stejné výši s denní mzdou nekvalifikovaných dělníků, mzdy zedníků jsou oproti těmto mzdám zpravidla o polovinu vyšší, ba až dvakrát tak vysoké. Kde nekvalifikovaní dělníci vydělají za týden čtyři pět šilinků, vydělají si zedníci často sedm osm; kde si obyčejní dělníci vydělají šest, zedníci berou často devět deset, a kde si pak vydělají devět deset, jako v Londýně, berou zedníci obyčejně patnáct až osmnáct šilinků. A přitom snad není druhé kvalifikované práce, které by se člověk naučil snáze než právě zedničině. Londýnští nosiči krytých sedacích nosítek dělají prý někdy přes léto zedníky. Vysoké mzdy těchto dělníků

nejsou tedy ani tak odměnou za jejich zručnost jako spíše odškodněním za nestálost jejich povolání.

Práce tesaře vyžaduje asi o hodně více důvtipu a dovednosti než zedničina. Ale ve většině míst, neboť všude tomu tak není, je jeho denní mzda o něco nižší. Jeho zaměstnání také sice značně závisí na tom, jak si ho který zákazník objedná, ale ne tak docela, a nebývá přerušováno počasím.

Jestliže se stane, že ta povolání, která obvykle poskytují stálé zaměstnání, v tom kterém místě stálé zaměstnání neposkytují, stoupnou vždycky mzdy vyučených dělníků oproti mzdám dělníků ne vyučených značně vysoko. Téměř každého řemeslnického tovaryše v Londýně může potkat, že ho jeho mistr bude brát do práce a zase propouštět ze dne na den a z týdne na týden, docela tak, jako se jinde jedná s nádeníky. Proto si tam nejnižší vrstva řemeslníků, krejčovští tovaryši, vydělávají denně dva a půl šilinku, třebaže mzda obvyklých dělníků činí tak asi půl druhého šilinku. V malých městech i na venkově rovnají se mzdy krejčovských tovaryšů sotva výdělkům obvyklých dělníků. Jenže v Londýně bývají, a to hlavně v létě, krejčovští tovaryši často i po mnoho týdnů bez práce.

Je-li nestálost zaměstnání ještě spojena s obtížností, nepříjemností a špinavostí práce, stoupne někdy mzda těch nejobyčejnějších nádeníků nad mzdy nejzručnějších řemeslníků. Uhlokop, který je placen podle výkonu, vydělá si prý v Newcastlu obvykle asi dvakrát tolik, kolik činí mzda nekvalifikovaného dělníka, a v mnohých krajích ve Skotsku až asi třikrát tolik. Jeho vysoká mzda je důsledkem obtížnosti, nepříjemnosti a špinavosti jeho práce. Jeho zaměstnání může být většinou tak stálé, jak sám chce. Londýnští uhlíři vykonávají práci, která se obtížností, nepříjemností a špinavostí téměř rovná práci uhlokopa, a protože lodi s uhlím připlouvají, jak to ani jinak není možné, velmi nepravidelně, jejich zaměstnání je většinou velmi nestálé. Jestliže si tedy havíři vydělávají obvykle dvakrát třikrát více než obyčejní dělníci, mohlo by se zdát docela

přiměřené, kdyby si uhlíři vydělávali někdy čtyřikrát až pětkrát tolik. Před několika lety se při šetření jejich poměrů zjistilo, že podle sazby, podle níž byli tehdy placeni, mohli si za den vydělat šest až deset šilinků. Šest šilinků je v Londýně asi čtyřnásobek mzdy nádeníků, a nejnižší běžný výdělek lze v každém povolání vždycky považovat za výdělek valné většiny jeho příslušníků. I když se tyto výdělky zdají sebezpřemrštěnější, kdyby byly vyšší, než aby prostě stačily odškodnit za všechny nepříjemné vlastnosti toho povolání, nahrnulo by se jistě brzy do tohoto povolání tolik uchazečů o práci, že by se v něm, jako v odvětví, které nemá žádné výsadní postavení, míra výdělků brzy snížila.

Na obvyklý zisk z kapitálu nemůže stálost nebo nestálost zaměstnání v tom kterém povolání působit. Zda kapitál je nebo není zaměstnán trvale, záleží nikoli na odvětví, nýbrž na podnikateli.

Za čtvrté: mzdy se liší podle menšího nebo většího stupně důvěry, které musí pracovník požívat.

Mzdy zlatníků a klenotníků jsou všude vyšší než mzdy mnoha jiných řemeslníků, a to nejen stejně dovedných, ale často ještě dovednějších; to proto, že se jim svěřuje materiál tak cenný.

Lékaři svěřujeme své zdraví; své jmění a někdy i život a pověst právníkovi a advokátovi. Takovou důvěru nemůžeme bez nebezpečí skládat v lidi nepatrného nebo nízkého postavení. Jejich odměňování musí být tedy takové, aby jim dalo společenské postavení, jaké musí mít ten, komu máme svěřit věci tak důležité. Přistoupí-li k této okolnosti ještě ona dlouhá doba a velké náklady, které si vyžaduje jejich studium, cena jejich práce se tím ještě zvýší.

Užívá-li někdo v podnikání jenom svého vlastního kapitálu, nejde o důvěru nebo svěřování. A úvěr, který mu někdy jiní poskytují, nezávisí na povaze jeho zaměstnání, nýbrž na mínění lidí o jeho majetku, poctivosti a opatrnosti. Různá míra zisku v různých podnikáních nemůže mít tedy příčinu v různém stupni důvěry, která se vkládá v ty, kdož je provozují.

Za páté: mzdy jsou v různých povoláních různé podle toho, jak pravděpodobný nebo nepravděpodobný je v nich úspěch.

Pravděpodobnost, že se člověk pro povolání, pro které byl vychován, skutečně hodí, je u různých zaměstnání velmi různá. Ve většině povolání, při nichž pracují ruce, je úspěch téměř jistý, ale velmi nejistý je u povolání svobodných. Dejte svého syna na ševcovinu, a není pochybnosti o tom, že se naučí ušít boty. Ale dejte ho studovat práva, a můžete vsadit aspoň dvacet proti jedné, že z něho nikdy nebude takový dobrý právník, aby ho právnictví uživilo. V naprosto spravedlivé loterii by měli ti, jejichž losy jsou taženy, dostat všechno, co prohrají ti, jejichž losy taženy nejsou. V povolání, kde je dvacet ztroskotanců proti jednomu člověku, který má úspěch, měl by ten jeden vlastně vydělat všechno, co mělo vydělat těch dvacet neúspěšných. Právní zástupce, kterému jeho povolání začne trochu vynášet, až když mu je třeba ke čtyřicítce, měl by dostat odškodnění za tak dlouhé a nákladné vzdělání nejen své vlastní, ale i těch více než dvaceti jiných, kteří si tím svým vzděláním pravděpodobně nikdy nic nevydělají. A i když se snad honoráře právních zástupců zdají někdy přemrštěné, to odškodnění, které skutečně dostanou, nečiní nikdy takovou sumu. Spočítejte si, kolik asi si v tom nebo onom kraji vydělají dohromady za rok všichni dělníci v některém obyčejném povolání, jako je ševcovina nebo tkalcovství, a kolik asi za rok utratí, a zjistíte, že ta první částka bude zpravidla vyšší než ta druhá. Ale přepočítejte si to tak i u právních zástupců a znalců práva na všech právnických školách a zjistíte, že jejich roční důchod je pramálo úměrný jejich ročním výdajům, i když budeme u příjmů počítat sumy co nejvyšší a u vydání co nejnižší. Loterie právnictví má tedy do dokonale spravedlivé loterie velmi daleko. Právnictví, jako mnoho jiných svobodných a vážených povolání, je na penězích odměňováno zřejmě nedostatečně.

Přesto si tato povolání nežadají s jinými zaměstnáními a přes všechny ty špatné vyhlídky se všichni nejušlechtlejší a nejosvícenější duchové do

nich tlačí. Přitahují k nim dvě věci: předně touha po věhlasu, kterého dosáhne ten, kdo v některém z nich vynikne, a za druhé větší nebo menší přirozená víra každého nejen ve své schopnosti, ale i ve svou šťastnou hvězdu.

Vyniknutí v tom nebo onom povolání, v němž to jen málo lidí dotáhne aspoň k prostřednosti, je nejneomylnější známkou toho, čemu se říká génius nebo skvělé nadání. Všeobecný obdiv, který vždycky provází takové vynikající schopnosti, je vždycky i částí jejich odměny, a to částí větší nebo menší podle toho, je-li stupeň toho obdivu vyšší nebo nižší. Značnou částí této odměny je u lékařů a snad ještě větší u právníků. U básníků a filosofů představuje odměnu téměř celou.

Jsou některá nadání velmi příjemná a krásná a mít takové nadání vynucuje si jistý obdiv, ale předvádět je kvůli zisku se považuje, ať již právem nebo z předsudku, za jakousi veřejnou prostituci. Peněžní odměna těch, kdož je takto předvádějí, musí být tedy taková, aby se jí zaplatil nejen čas, námaha a náklady na vypěstování toho nadání, ale i špatná pověst, která padá na ty, kdož si jejich předváděním vydělávají na živobytí. Přemrštěné odměny herců a hereček, zpěváků a zpěvaček, tanečníků a tanečnic apod. mají tedy tento dvojí základ: vzácnost a krásu jejich nadání a špatnou pověst jejich povolání. Na první pohled se zdá nesmyslné, že jejich osobami opovrhujeme, a přitom s marnotratnou štedrostí odměňujeme jejich nadání. Ale činíme-li jedno, musíme nutně činit i druhé. Kdyby se snad veřejné mínění o takových povoláních nebo předsudky proti nim změnilo, jejich peněžní odměna by se rychle zmenšila. Přicházelo by do nich více lidí a konkurence by cenu jejich práce rychle snížila. Takové nadání není sice zdaleka běžné, ale rozhodně není tak vzácné, jak se soudí. Mnoho lidí má opravdu výtečné nadání, ale nechtějí se snížit k tomu, aby je takto uplatňovali; a mnoho lidí by si je dovedlo vypěstovat, kdyby si jím mohli vydělávat a nebylo by to na úkor jejich váženosti.

Že většina lidí přeceňuje ve své domyšlivosti své schopnosti, je zlo již

prastaré a mluvili o něm filosofové a mravokárci všech věků. Méně si již všímali toho, jak zaslepeně věří lidé ve svou šťastnou hvězdu. Ale tato víra je, pokud je to vůbec možné, ještě rozšířenější. Není na světě člověka jen poněkud slušného zdraví a jen poněkud dobré mysli, aby jí neměl aspoň trochu. Vyhlídku na výhru každý člověk více méně přeceňuje a možnost prohry většina lidí podceňuje a sotva který člověk jen poněkud slušného zdraví a jen poněkud dobré mysli odhaduje ji výše, než jaká skutečně je.

O tom, jak je přirozené vyhlídku na výhru přeceňovat, můžeme se přesvědčit z toho, jak se všude daří loteriím. Co svět světem stojí, nikdy ještě nebylo a nikdy také nebude loterie dokonale spravedlivé, takové, aby v ní úhrn proher byl vyvážen úhrnem výher, neboť pak by na ní podnikatel nic nevydělal. U státní loterie nemají losy skutečně tu cenu, která se za ně platí při koupi z první ruky, a přece se na trhu prodávají obyčejně s dvaceti, třiceti a někdy i čtyřicetiprocentní přírůžkou. Jedinou příčinou této poptávky je bláhová naděje na získání některé z hlavních výher. A ani ti nejstřízlivější lidé nevidí žádnou hloupost v tom, když zaplatí nepatrný peníz za možnost vyhrát deset nebo dvacet tisíc liber, třebaže vědí, že i tento malý peníz představuje snad sumu o dvacet nebo třicet procent vyšší, než zač tato vyhlídka stojí. V loterii, kde by žádná výhra nepřekračovala dvacet liber, by taková poptávka po losech nebyla, třebaže jinak by se ona loterie blížila mnohem více dokonale spravedlivé loterii než obyčejná státní loterie. Aby měli větší vyhlídku na získání některé z hlavních výher, kupují si někteří lidé losů několik a jiní malé podíly na ještě větším množství losů. Není však spolehlivější matematické poučky, než že čím více máte losů, tolikrát pravděpodobněji proděláte. Skupte si všechny losy, a proděláte najisto; a čím více máte losů, tím máte k této jistotě blíže. O tom, že se možnost ztráty často podceňuje a téměř nikdy neodhaduje výše, než jaká skutečně je, můžeme se poučit z velmi skrovných zisků pojišťoven. Aby bylo možno pojišťovat vůbec nějaké podnikání proti nebezpečí ohně nebo pohromy na moři, musí být obvyklé pojistné tak

vysoké, aby se z něho uhradily průměrné ztráty, zaplatily výdaje na řízení pojišťovacího podniku a aby vyneslo tolik, kolik by mohl vynášet stejný kapitál vynaložený v kterékoli jiné obyčejné živnosti. Člověk, který neplatí nic více než tuto částku, platí zřejmě pouze skutečnou hodnotu toho nebo onoho nebezpečí neboli nejnižší cenu, jaká se jen dá za takové pojištění rozumně očekávat. Ale i když si mnoho lidí pojišťováním něco vydělalo, velmi málo lidí si jím nadělalo velký majetek; a již jen z toho vyplývá dost jasně, že tu obvyklá vyváženost zisků a ztrát není o nic příznivější než v jiných obvyklých podnikáních, jimiž si tolik lidí nadělá jmění. Poplatek za pojištění je sice obyčejně velmi mírný, ale mnoho lidí přezírá nebezpečí tak, že jim nestojí za placení. Počítáme-li průměr z celé země, devatenáct domů z dvaceti nebo snad spíše devětadevadesát ze sta není vůbec pojištěno proti ohni. Nebezpečí při dopravě po moři zneklidňuje většinu lidí více, a tak lodí pojištěných je mnohem více než lodí nepojištěných. Ale mnoho jich vyplouvá vůbec nepojištěno bez ohledu na roční dobu a dokonce i za války. A nebývá to snad vždy z nerozumnosti. Má-li nějaká velká společnost nebo třeba i nějaký velký obchodník na moři dvacet nebo třicet lodí, pojišťuje se jaksí jedna druhou. Pojistné, které se ušetří na všech dohromady, může více než vyvážit ztráty, které je za normálních okolností tu a tam postihnou. Ve většině případů vede však k tomu, že se zanedbává pojištění lodí, stejně jako se zanedbává pojištění domů, nikoli takový chytrý výpočet, nýbrž pouhá lehkomyšlná nedbalost a domýšlivé přezírání nebezpečí.

Přezírání nebezpečí a domýšlivá víra v úspěch nepůsobí v žádném období života tak mocně jako ve věku, kdy si mladí lidé volí své povolání. Jak málo může jejich víru ve štěstí vyvažovat strach z nezdaru, je vidět lépe ještě na tom, jak snadno se nechají mladí lidé zlákat na vojnu nebo na moře, než na dychtivosti mladých lidí lepších stavů věnovat se některému z tzv. svobodných povolání.

Co může ztratit prostý voják, je až příliš jasné. A přece se mladí

dobrovolníci, nedbaje tohoto nebezpečí, nikdy nehlásí na vojnu tak ochotně jako na začátku nové války; neboť třebaže mají pramalé vyhlídky na povýšení, ve své mladické fantazii si malují tisíc příležitostí k proslavení a vyznamenání, příležitostí, které nikdy nenastanou. Tyto romantické naděje, toť vše, za co dávají svou krev. Jejich žold je menší než mzda obyčejných dělníků a jejich útrapy ve válečné službě jsou mnohem větší.

Loterie na moři není rozhodně tak nevýhodná jako loterie s vojnou. Syn řádného dělníka nebo řemeslníka odchází často na moře s otcovým souhlasem; dá-li se však naverbovat do armády, je to vždycky bez jeho svolení. Že může něčeho dosáhnout na moři, v tuto možnost věří i jiné lidé, ale že by mohl něco získat jako voják, takovou naději si činí jen on sám. Slavný admirál není předmětem takového obdivu jako slavný generál; a i největší úspěch na moři slibuje bohatství a slávu méně oslňující než stejný úspěch na souši. A u nižších hodností je v obou povoláních týž rozdíl. Podle předpisů o podřízenosti má námořní kapitán stejný stupeň hodnosti jako plukovník ve vojsku, ale v úctě, které všude požívá, se mu nevyrovná. V loterii je hlavních výher méně, a proto těch menších musí být více. A tak se obyčejní námořníci dostanou k nějakému tomu bohatství a povýšení častěji než obyčejní vojáci; a pro námořnické povolání mluví hlavně vyhlídka na tyto menší výhry. Zručností a hbitostí předčí námořníci skoro každého řemeslníka a jejich celý život je nepřetržitý řetěz útrap a nebezpečí, ale přes to všechno, přes zručnost a hbitost, přes ty svízele a nebezpečí, dokud jsou jen prostými námořníky, mívají za odměnu snad nanejvýš radost z toho, jak umějí uplatňovat onu zručnost a hbitost a jak dovedou překonávat ony svízele a nebezpečí. Jejich mzdy nejsou vyšší než mzdy obyčejných dělníků v tom přístavu, který určuje výši námořnických mezd. Ježto jezdí neustále od přístavu k přístavu, jsou měsíční výdělky námořníků, kteří vyplouvají z kteréhokoli přístavu Velké Británie, vyrovnanější než mzda kteréhokoli jiného dělníka v těch různých místech, a přístav, z něhož a do něhož pluje většina lodí, tj. přístav londýnský,

určuje mzdy ve všech ostatních přístavech. Mzdy většiny skupin dělníků jsou v Londýně asi dvakrát vyšší než mzdy týchž skupin v Edinburghu. Ale námořníci, kteří vyplouvají z londýnského přístavu, vydělají si za měsíc sotva kdy o tři nebo čtyři šilinky více než ti, kteří vyplouvají z Leithu, a často není ten rozdíl ani tak velký. V míru činí londýnský výdělek v obchodních službách za kalendářní měsíc jedenadvacet až sedmadvacet šilinků. Obyčejný dělník si může v Londýně při sazbě devíti nebo desíti šilinků týdně vydělat za kalendářní měsíc čtyřicet až pětáctyřicet šilinků. Námořník ovšem dostává mimo plat ještě potraviny. Jejich hodnota není však asi vždycky vyšší než rozdíl mezi jeho výdělkem a výdělkem obyčejného dělníka; ale i kdyby snad někdy byla přece jen vyšší, nebude tato suma navíc pro námořníka čistým přírůstkem, poněvadž ony potraviny nemůže sdílet se svou ženou a rodinou; ty musí vydržovat doma ze své mzdy.

Nebezpečí, z nichž se někdy jen o vlásek vyvázne životem, a dobrodružný život mladé lidí od povolání nijak neodrazují, ba často mluví právě pro ně. Milující matka z nejnižších vrstev má často strach dát synka do školy v přístavním městě, aby se nenechal zlákat na moře, až uvidí loď a bude mluvit s námořníky a uslyší o jejich dobrodružstvích. Vyhlídka na nebezpečnost ještě někde daleko, z nichž se, jak věříme, dostaneme odvahou a obratností, není nám nepříjemná a v žádném povolání mzdu nezvyšuje. Jinak je tomu v povoláních, kde odvaha a obratnost nepomohou. V povoláních, která jsou zdraví velmi škodlivá, jsou mzdy vždycky značně vysoké. Škodlivost je druh nepříjemnosti a její působení na mzdy je třeba řadit do této všeobecnější rubriky.

Při různých způsobech vynakládání kapitálu je běžná míra zisku více méně různá podle toho, jak jistý nebo nejistý je důchod. Ten je celkem vzato méně nejistý v obchodě vnitřním než v zahraničním, a v některých odvětvích zahraničního obchodu méně než v jiných. Méně nejistý je například při obchodování se Severní Amerikou než s Jamajkou. S

nebezpečím stoupá vždy více méně i obvyklá míra zisku. Nezdá se však, že by s ním stoupala úměrně nebo tak, aby za ně poskytovala plnou náhradu. V nejhazardnějších podnikáních se přichází nejčastěji na mizinu. Tak podloudnictví, toto nejhazardnější podnikání, a také v případě úspěchu, patrně i podnikání nej výnosnější, dovede spolehlivě na mizinu. Tak jako jinde, i zde dovede domýšlivá naděje na úspěch nalákat do tohoto odvážného podnikání tolik dobrodruhů, že jejich vzájemná konkurence snižuje zisk pod míru, která by stačila odškodnit za jeho nebezpečnost. Aby za ně mohl poskytnout plnou náhradu, měl by běžný zisk nejen nahradit všechny ty ztráty, k jakým tu dochází, ale kromě obvyklého zisku z kapitálu by měl poskytovat dobrodruhům ještě další zisk podobné povahy, jako je zisk pojišťovatelů. Kdyby na tohle všechno stačily běžné zisky, nebyly by ovšem úpadky v tomto podnikání o nic častější než jinde.

Z pěti okolností, které mění mzdu, působí tedy na zisky z kapitálu pouze dvě; příjemnost nebo nepříjemnost zaměstnání a jeho nebezpečnost nebo bezpečnost. Co do příjemnosti nebo nepříjemnosti liší se velká většina různých způsobů vynakládání kapitálu jen málo nebo se vůbec neliší. Jednotlivé způsoby vynakládání práce se tu však liší značně; a běžný zisk z kapitálu s nebezpečím ztráty sice stoupá, ale nestoupá asi vždycky úměrně. Z toho všeho by mělo vyplývat, že v témž státě a v témž kraji by měla být průměrná nebo běžná míra zisku při různém použití kapitálu vyrovnanější než peněžní mzda za různé druhy práce. A také tomu tak je. Rozdíl mezi výdělkem obyčejného nekvalifikovaného dělníka a dobře zavedeného advokáta nebo lékaře je zřejmě mnohem větší než rozdíl mezi běžným ziskem v jakýchkoli dvou odvětvích podnikání. Mimo to zdánlivý rozdíl mezi zisky u různých druhů podnikání je obyčejně klam způsobený tím, že nerozlišujeme vždy to, co by se mělo považovat za mzdu, od toho, co by se mělo pokládat za zisk.

Príslovečným se stal zisk lékárníků a označuje se tak něco obzvláště přemrštěného. Tento zdánlivě velký zisk není často nic jiného než

přiměřená mzda za práci. Umění lékárnické vyžaduje více vědomostí, je choulostivější než umění kteréhokoli řemeslníka a svěřují se mu věci daleko důležitější. Lékárník dělá vždy lékaře chudým a leckdy, nejde-li o něco zvláště nebezpečného, i bohatým. Jeho odměna by tedy měla odpovídat jeho obratnosti a tomu, co se mu svěřuje, a plyne mu zpravidla z ceny, za niž prodává své léky. Ale veškeré léky, které prodá za celý rok nejlépe zavedený lékárník ve velkém tržním městě, nestojí ho snad více než třicet nebo čtyřicet liber. A tak i když je snad prodá za tři čtyři sta, tj. s tisíci procentním ziskem, nečiní to často více než přiměřenou mzdu za práci, kterou si připočítává k ceně léků, což je jediný způsob, jak si ji může započítat. Většina jeho zdánlivého zisku je skutečná mzda v rouše zisku.

V malém přístavním městečku vydělá malý obchodník smíšeným zbožím na kapitálu pouhého jednoho sta liber čtyřicet nebo padesát procent, kdežto bohatý obchodník ve velkém vydělá v témž místě na kapitálu deseti tisíc sotva osm nebo deset procent. Živnost malého obchodníka je tam asi pro pohodlí obyvatel nezbytná a pro omezenost trhu se tu nemůže uplatnit větší obchodní kapitál. Ten člověk však musí ze své živnosti nejen prostě žít, ale musí z ní žít přiměřeně požadavkům, jaké si taková živnost činí. Nejenže musí mít malý kapitál, musí také umět číst, psát, vést účty a musí se slušně vyznat v nějakých padesáti nebo šedesáti různých druzích zboží, v cenách a jakosti toho zboží a vědět, kde je může nakoupit nejlevněji. Musí mít zkrátka všechny znalosti, které potřebuje velký obchodník, a nic mu ostatně nebrání, aby se takovým velkým obchodníkem stal, jen to, že nemá dost velký kapitál. Třicet nebo čtyřicet liber ročně se rozhodně nedá považovat za příliš velkou odměnu za práci člověka s tak velkými znalostmi. Odpočítejte to od zdánlivě velkých zisků z jeho kapitálu a zbude vám možná o málo víc než obyčejný zisk z kapitálu. I v tomto případě je větší část zdánlivého zisku skutečnou mzdou.

V hlavním městě je rozdíl mezi zdánlivým ziskem při obchodování v malém a ve velkém mnohem menší než v malých městech a na venkově.

Tam, kde se může v takové kramářské živnosti uplatnit deset tisíc liber, mzda za kramářovu práci musí být jen velmi nepatrným přídatkem ke skutečnému zisku z tak velkého kapitálu. Zdánlivý zisk bohatého maloobchodníka vyrovnává se tam tedy téměř zisku velkoobchodníka. Proto v drobném prodeji je zboží v hlavním městě obyčejně stejně laciné a často ještě lacinější než v malém městečku nebo na venkově. Koloniální zboží je tam například vůbec mnohem levnější; stejně levný je tam často chléb a maso. Dopravit koloniální zboží do velkého města nestojí o nic více než dopravit je na venkov; dopravit tam obilí a dobytek stojí mnohem více, poněvadž se musí většinou dovážet z mnohem větší dálky. Jelikož je tedy pořizovací cena koloniálního zboží na obou místech stejná, je zboží nejlacinější tam, kde se na něm čítá nejmenší zisk. Pořizovací cena chleba a masa ve velkém městě je větší než na venkově, a ačkoli je tam menší zisk, nebývají tam tyto potraviny zpravidla levnější, nýbrž často jen stejně levné. U takového zboží, jako je chléb a maso, táž příčina, která zmenšuje zdánlivý zisk, zvětšuje pořizovací cenu. Rozsáhlý trh, protože se na něm může uplatnit větší kapitál, snižuje zdánlivý zisk, ale poněvadž se zásobuje z větší dálky, zvyšuje pořizovací cenu. Toto snížení na jedné straně a zvýšení na straně druhé se asi většinou téměř vyvažuje. Proto také, ačkoli jsou ceny obilí a dobytka v různých krajích země obyčejně velmi různé, ceny chleba a masa jsou v největší části země téměř stejné.

I když jsou zisky z kapitálu v obchodě jak ve velkém, tak i v malém v hlavním městě zpravidla menší než v malých městech a na venkově, lze se ve velkém městě často dopracovat z malých začátků velkého bohatství, kdežto v malých městech se to téměř nestává. V malých městech a na vesnicích je trh úzký, a tak se obchod nemůže rozšiřovat vždycky tak, jak se rozšiřuje kapitál. I když v takových místech bývá tedy míra zisku toho nebo onoho člověka velmi vysoká, úhrnná suma zisku nemůže být nikdy příliš velká, a stejně tak i jeho úhrnný roční přírůstek. Ve velkých městech se může obchod naproti tomu rozšiřovat podle toho, jak roste kapitál, a

úvěr hospodárného a úspěšného člověka vzrůstá mnohem rychleji než jeho kapitál. Jeho obchod se rozšiřuje úměrně k úhrnu jeho kapitálu i úvěru, jeho úhrnný zisk je úměrný rozsahu jeho obchodu a roční přírůstek tohoto zisku je úměrný sumě jeho zisku. Zřídka se však stává, a to i ve velkých městech, že v některém řádném, zavedeném a známém odvětví podnikání dojde někdo k velkému jmění jinak než tím, že se po celý dlouhý život přičiňuje, šetří a stará. Dá se tu ovšem někdy nesmírně zbohatnout i náhle, a to takzvanou spekulací. Obchodní spekulant nepůsobí v žádném řádném, zavedeném a známém odvětví obchodu. Letos je obchodníkem s obilím, napřesrok bude obchodovat s vínem a další rok snad s cukrem, s tabákem nebo s čajem. Dá se do jakéhokoli podnikání, když tuší, že mu bude pravděpodobně vynášet více než obvyklý zisk, a zanechá ho, když vidí, že se jeho zisk asi vrátí na úroveň jiných odvětví podnikání. Jeho zisky a ztráty neodpovídají tedy obvyklým ziskům a ztrátám v žádném zavedeném a známém podnikání. Smělý dobrodruh může někdy dvěma třemi úspěšnými spekulacemi dosáhnout značného jmění, ale stejně tak snadno může o ně dvěma třemi neúspěchy přijít. Toto podnikání se dá provozovat jedině ve velkých městech. Přehledu, jakého je k němu potřebí, lze nabýt jenom v místech s velmi rozsáhlým obchodním a písemným stykem.

Oněch pět uvedených okolností působí sice podstatnou nerovnost ve mzdách a v ziscích z kapitálu, ale nepřináší ani jednu ze skutečných nebo domnělých výhod a nevýhod toho nebo onoho způsobu vynakládání práce nebo kapitálu. Povaha oněch okolností je taková, že při některých těchto způsobech vynahradí malý peněžní zisk a při jiných způsobech zase vyváží zisk velký.

Aby se však takto mohly vyrovnávat všechny výhody i nevýhody, jsou nezbytné tři věci, a to i tam, kde je naprostá svoboda. Předně: ony způsoby podnikání musí být známé a v kraji již dávno zavedené. Za druhé: Musí být ve svém obvyklém, možno říci přirozeném stavu. Za třetí: Musí

být jediným nebo hlavním zaměstnáním lidí, kteří se jimi zabývají.

Předně: k takovému vyrovnání může dojít jedině v druzích podnikání, které jsou známé a v kraji již dávno zavedené.

Jsou-li všechny ostatní okolnosti stejné, jsou mzdy obyčejně vyšší u zaměstnání nových než u starých. Když se některý podnikatel pokouší založit novou manufakturu, musí v první řadě nalákat dělníky z jiných odvětví výroby vyššími mzdami, než jaké si mohou vydělat ve svém starém zaměstnání nebo než jaké by jinak odpovídaly povaze nové práce; a teprve po uplynutí delší doby si může dovolit snížit je na obvyklou úroveň. Výroba, která vzniká jenom proto, aby uspokojovala vrtochy módy, se neustále mění a málokdy trvá tak dlouho, aby se mohla považovat za starou, zavedenou výrobu. Naproti tomu výroba, která má uspokojovat zvyk a potřeby, podléhá změnám méně, a poptávka po výrobku téhož tvaru nebo téhož způsobu zpracování může tu přetrvat i celá staletí. Mzdy bývají tedy vyšší u výroby nově zaváděné než u staré. Tak v Birminghamu se vyrábějí spíše věci módní, kdežto v Sheffieldu je hlavně stará, zavedená výroba. A mzdy v těchto dvou městech odpovídají prý rozdílu v povaze výroby.

Zavádění nějaké nové výroby nebo kteréhokoli nového odvětví obchodu nebo nějaké nové praktiky v zemědělství je vždycky spekulací, od níž si podnikatel slibuje mimořádný zisk. Někdy jsou tyto zisky velmi velké a někdy, a to možná častěji, je tomu právě naopak. Obyčejně však nejsou v žádném ustáleném poměru k ziskům v ostatních starších odvětvích podnikání v tom kraji. Jestliže se záměr podaří, je zisk zpočátku zpravidla velmi vysoký. Když se však tento nový druh podnikání nebo praktika vžije a vejde ve všeobecnou známost, konkurence sníží zisk na úroveň ostatních druhů podnikání.

Za druhé: tato celková vyrovnanost výhod a nevýhod při různých způsobech vynakládání práce a kapitálu se může vyskytnout jenom za obvyklého, možno říci přirozeného stavu jejich vynakládání.

Poptávka po téměř každém druhu práce je někdy větší, někdy menší než obvykle. V prvním případě výhody tohoto vynakládání stoupnou nad obvyklou úroveň a v druhém případě klesnou pod ni. Poptávka po zemědělské práci je větší o senoseči a o žních než po většinu roku; a mzdy stoupají s poptávkou. Za války, kdy čtyřicet nebo padesát tisíc námořníků musí přejít z obchodního loďstva do služeb královských, stoupá u obchodních lodí nutně poptávka po námořnících, a tu jejich mzdy obvykle stoupnou z jedenadvaceti až sedmadvaceti šilinků na čtyřicet až padesát šilinků měsíčně. Naproti tomu v odvětvích výroby, která upadají, mnozí dělníci neradi opouštějí své staré zaměstnání, a tak se jich mnoho raději spokojí se mzdou menší, než by jinak odpovídalo povaze jejich zaměstnání.

Zisk z kapitálu se mění podle ceny zboží, na něž se kapitál vynakládá. Stoupne-li cena některého zboží nad obvyklou nebo průměrnou míru, zisky alespoň některé části kapitálu, který se vynaloží na to, aby zboží mohlo přijít na trh, stoupnou nad svou přiměřenou úroveň, a klesá-li cena, klesnou pod svou obvyklou úroveň. Všechno zboží podléhá více nebo méně kolísání cen, ale některé více než jiné. U každého zboží, které se vyrobí vynaložením lidské práce, se množství práce vynaložené za rok řídí nutně podle roční poptávky, a to tak, aby se průměrný roční produkt co nejvíce rovnal průměrné roční spotřebě. V některých druzích podnikání se, jak jsem již uvedl, vyrobí stejným množstvím práce vždycky stejné nebo téměř stejné množství zboží. Tak například při výrobě plátna nebo vlněných tkanin vyrobí stejný počet dělníků za rok téměř stejné množství plátna nebo vlněných tkanin. Kolísání tržní ceny u takového zboží je tedy způsobeno jenom nějakými náhodnými změnami v poptávce. Státní smutek zvýší ceny černých látek. A protože poptávka po většině druhů obvyklého plátna nebo vlněných tkanin zůstává celkem stejná, zůstává stejná i cena. Jsou však jiná zaměstnání, v nichž se stejným množstvím vynaložené práce nevyrobí vždycky stejné množství zboží. Tak například

stejné množství práce vyrobí v různých letech velmi odlišné množství obilí, vína, chmele, cukru, tabáku apod. Cena takového zboží se mění tedy nejen se změnami poptávky, ale také s mnohem většími a mnohem častějšími změnami množství, a proto je nanejvýš nestálá. Ale s cenami zboží musí kolísat i zisk některých obchodníků. Proto se činnost obchodních spekulantů týká především takového zboží. Snaží se je skoupit, když tuší, že jeho cena půjde asi nahoru, a prodat je, když půjde asi dolů.

Za třetí: tato celková vyrovnanost výhod a nevýhod u různých způsobů vynakládání práce a kapitálu může nastat jenom tehdy, jsou-li jediným nebo hlavním zaměstnáním lidí, kteří se jim věnují.

Jestliže si člověk vydělává jedním zaměstnáním, které mu nezabere většinu času, je v době svého volna často ochoten pracovat v nějakém jiném za menší mzdu, než jaká by jinak odpovídala povaze onoho zaměstnání.

Na mnoha místech ve Skotsku žijí stále ještě lidé, kterým se říká domkáři (cotters, cottagers), ale před několika lety jich bylo mnohem více než dnes. Jsou to jacísi pomocní dělníci majitelů půdy a pachtýřů. Za odměnu dostávají od svých pánů obyčejně domek, zahrádku na pěstování zeleniny, kousek louky, aby si mohli chovat kravku, a někdy i pár jiter špatné orné půdy. Když má pán pro ně práci, dá jim mimo to i každý týden dvě ošatky ovesné mouky v ceně nějakých šestnácti pencí. Po většinu roku pro ně skoro žádnou práci nemá, a obdělávání jejich vlastního skrovného hospodářství jim všechn zbylý čas nevyplní. Dokud bývalo takových domkářů více než dnes, byli prý ochotni věnovat za nepatrnou odměnu svůj volný čas komukoli a pracovali prý za nižší mzdy než ostatní dělníci. V dávných dobách byli rozšířeni po celé Evropě. V zemích s hůře obdělávanou půdou a řidčeji osídlených by si nebyla jinak většina majitelů půdy a pachtýřů mohla opatřit tolik mimořádných pracovníků, kolik je jich při práci v zemědělství v určitých obdobích zapotřebí. Je jasné, že denní nebo týdenní odměna, kterou takoví dělníci dostávali od svých

zaměstnavatelů, nepředstavovala celou cenu jejich práce. Značnou její část poskytovalo ono jejich malé hospodářství, na němž byli pachtýři. Tuto denní nebo týdenní odměnu považovali však často za celou cenu jejich práce mnozí spisovatelé, kteří sbírali ceny potravin a práce ve starých dobách a s potěšením zjišťovali, jak byly obojí úžasně nízké.

Produkt takové práce přichází na trh často laciněji, než jak by jinak odpovídalo jeho povaze. Ve Skotsku se v mnoha krajích pletou punčochy mnohem levněji, než za kolik se dají kdekoli vyrobit na stavu. Jsou to výrobky dělníků, kteří mají valnou část svého živobytí z nějakého jiného zaměstnání. Do Leithu se každým rokem dováží více než tisíc párů shetlandských punčoch po pěti až sedmi šilincích za pár. V Learwicku, tomto malém hlavním městě Shetlandských ostrovů, platí se, jak mi tvrdili, za obyčejnou práci deset pencí denně. Na týchž ostrovech pletou vlněné punčochy, které mají hodnotu od jedenadvaceti šilinků výše.

S předemím Inu je to ve Skotsku skoro stejné jako s pletením punčoch, tj. práci provádějí dělníci, kteří konají hlavní námezdní práci v jiném oboru. Ti, kdo se chtějí uživit jenom jedním z těchto dvou zaměstnání, vydělají si toliko na praskrovné živobytí. Přadlena, která si dovede vydělat za týden dvacet pencí, považuje se již ve většině krajů Skotska za zdatnou pracovníci.

V bohatých zemích je trh zpravidla tak rozsáhlý, že kterékoli odvětví podnikání stačí zaměstnat veškerou práci i kapitál těch, kteří se mu věnují. Případy, že se lidé živí jedním zaměstnáním a přitom si trochu přivydělávají jiným, vyskytují se hlavně v zemích chudých. Ale příklad něčeho podobného, který teď uvedu, najde se v hlavním městě země velmi bohaté. Myslím, že se v celé Evropě nenajde město, kde by bylo nájemné z domů tak drahé jako v Londýně, ale na druhé straně zase neznám žádné druhé město, kde by se tak levně pronajímaly zařízené byty. V Londýně je takový pronájem nejen mnohem lacinější než v Paříži, ale dokonce ještě lacinější než pronájem stejně dobrého bytu v Edinburghu. A což se bude

zdát opravdu divné, příčinou levného nájemného za zařízené byty je vysoké nájemné z domů. Drahotu nájemného z domů v Londýně nepůsobí jen všichni ti činitelé, kteří ji způsobují ve všech hlavních městech, tj. drahota práce, drahota všeho stavebního materiálu, který se musí dovážet obyčejně z velké dálky, a hlavně drahota renty z pozemků, neboť každý majitel půdy tu vystupuje v úloze monopolisty a často požaduje za jediné jitro špatné půdy v městě rentu vyšší, než jakou dostane na venkově za sto jiter nejlepší půdy. Je tu ještě jiná příčina, a to onen zvláštní anglický zvyk, který nutí každého pána domácnosti, aby najímal celý dům od střechy až po přízemí. V Anglii je obytný dům vlastně všechno, co je pod jednou střechou. Ve Francii, ve Skotsku a v mnoha jiných evropských zemích neznamena to slovo často nic více než jedno poschodí. Londýnský živnostník je nucen najmout si dům v té části města, kde bydlí jeho zákazníci. Krám má v přízemí a on sám se svou rodinou přespává v podkroví. Na část nájemného z domu hledí si přivydělat tím, že dvě prostřední poschodí pronajímá podnájemníkům. Rodinu hodlá ovšem živit ze své živnosti, a ne z podnájemníků. V Paříži a v Edinburghu bývá naproti tomu pronajímání bytů zpravidla jediným prostředkem obživy a cena podnájmu musí pak ovšem uhradit nejen celé nájemné z domu, ale i veškeré výdaje na rodinu.

ČÁST II

Nerovnosti způsobované evropskou praxí

Jsou to nerovnosti v celkovém souhrnu výhod a nevýhod při různých způsobech vynakládání práce a kapitálu, ke kterým musí nutně docházet tehdy, schází-li některá z oněch tří uvedených nezbytných podmínek, a to i tam, kde je naprostá svoboda. Ale v evropské praxi se věcem naprostá svoboda neponechává, a tím vznikají nerovnosti jiné, mnohem významnější.

Dochází k tomu většinou trojím způsobem. Předně: v některých povoláních tím, že se konkurence omezí na méně lidí, než kolik by se jich věnovalo tomuto povolání jinak. Za druhé: v jiných povoláních tím, že se počet konkurentů zvyšuje nad přirozenou mez. Za třetí: tím, že se brání volnému přecházení práce a kapitálu z oboru do oboru i z místa na místo.

Předně: evropská praxe způsobuje velmi vážnou nerovnost v celkovém souhrnu výhod a nevýhod při různých způsobech vynakládání práce a kapitálu tím, že se v některých oborech omezuje konkurence na menší počet lidí, než jaký by se jim chtěl věnovat jinak.

Hlavním prostředkem, jehož využívá k tomuto účelu, jsou výsadní práva cechů (corporations).

Ve městě, kde existuje takové cechovně regulované řemeslo, omezuje jeho výsadní právo konkurenci nutně na ty, kteří smějí provozovat příslušnou živnost. Nezbytným předpokladem k získání tohoto práva je zpravidla vyučení u místního oprávněného mistra. Stanovy cechu určují někdy, i na kolik učedníků má mistr právo, a téměř vždy, kolik let musí učedník sloužit. Obě nařízení chtějí konkurenci omezit na mnohem menší počet lidí, než kolik by se jich snad chtělo na onu živnost dát jinak. Omezením počtu učedníků omezuje se tento počet přímo. Dlouhou výuční dobou omezuje se nepřímo, ale stejně účinně, poněvadž se tím zvyšují náklady na vyučení.

V Sheffieldu stanovy tamního cechu předpisují, že žádný nožířský mistr nesmí mít najednou více učedníků než jednoho. V Norfolku a v Norwichi smí mít tkalcovský mistr nanejvýš dva učedníky, jinak by musel platit králi měsíčně pokutu pět liber. Mistr kloboučnický nesmí mít v anglických osadách více než dva učně, jinak by platil pokutu pět liber měsíčně, a to polovinu králi a polovinu tomu, kdo by ho u kteréhokoli příslušného soudu zažaloval. Obě tato nařízení byla sice potvrzena státním zákonem, ale vzešla zřejmě z téhož cechovního ducha, který uvedl v život stanovy sheffieldské. Cech londýnských tkalců hedvábí existoval sotva rok, a již

vydal nařízení, že žádný mistr nesmí mít najednou více než dva učedníky. K zrušení tohoto nařízení bylo pak třeba zvláštního zákona.

Za starodávna bylo v celé Evropě u většiny živností provozovaných zapsanými cechy obvyklou stanovenou výuční dobou sedm let. Všem takovým cechům se kdysi říkalo univerzity, což je latinsky název vlastně pro každé zapsané společenstvo nebo cech. Univerzita kovářů, univerzita krejčích apod., s takovými názvy se setkáváme běžně v starých listinách starobylých měst. Když se zakládala ona zvláštní společenstva, kterým se teď říká univerzity, byla doba studia nutná k dosažení hodnosti mistra svobodných umění zřejmě stanovena podle výuční doby v obyčejných živnostech, které si zakládaly svá společenstva již mnohem dříve. Právě tak jako v obyčejných živnostech ten, kdo se chtěl stát mistrem a sám chtěl mít učedníky, musel si napřed odpracovat sedm let u řádně oprávněného mistra, tak i ten, kdo se chtěl stát mistrem, učitelem nebo doktorem (to byla v dávných dobách původně synonyma) svobodných umění a mít sám žáky nebo učedníky (rovněž slova původně synonymická), kteří by studovali u něho, musel sedm let studovat u některého řádně oprávněného mistra.

Zákonem z 5. roku vlády královny Alžběty,¹³ kterému se obyčejně říká zákon o učednictví, bylo stanoveno, že napříště nesmí nikdo provozovat žádný obchod, řemeslo, ani umění, které se tehdy v Anglii provozovaly, dokud si neodslouží nejméně sedm let jako učedník. A tak se z toho, co do té doby bylo jenom nařízením mnoha jednotlivých cechů, v Anglii stal řádný státní zákon, vztahující se na všechny živnosti provozované v městech. Slova toho zákona jsou sice velmi všeobecná a měla se zřejmě týkat celého království, ale jeho působnost byla výkladem omezena na obce s tržním právem, neboť se uznávalo, že na venkově jeden člověk provozuje třeba několik různých živností, ačkoli se každé z nich neučil po sedm let jako učedník, a že je to v zájmu obyvatel nutné, protože tam

mnohdy nebývalo tolik lidí, aby každá živnost měla své samostatné pracovníky.

Přísným výkladem slov byla působnost zákona omezena rovněž na ty živnosti, které byly v Anglii zavedeny před vydáním zákona z 5. roku vlády královny Alžběty, a nevztahovala se na ty, jež byly zavedeny až později. Toto omezení vedlo k rozlišování, které potom v nařízeních státní správy vypadá vskutku krajně hloupě. Tak bylo například stanoveno, že si výrobce kočárů nesmí vyrábět kočárová kola ani sám, ani si k tomu nesmí najímat tovaryše, ale že si je musí kupovat od mistra kolářského. Kolářství existovalo totiž v Anglii jako řemeslo již před vydáním zákona z 5. roku vlády královny Alžběty. Ale kolářský mistr smí vyrábět kočáry jak sám, tak smí jejich výrobou zaměstnávat tovaryše, třebaže se kočárnictví naučil sedm let. Na kočárnictví se zákon totiž nevztahoval, protože toto řemeslo se v době, kdy byl vydán, v Anglii ještě neprovozovalo. Z téhož důvodu nespadájí pod tento zákon mnohá řemesla v Manchesteru, Birminghamu a Wolverhamptonu, protože se před vydáním zákona z 5. roku vlády královny Alžběty v Anglii neprovozovala.

Ve Francii má výuční doba v různých městech a u různých živností nestejně dlouhé trvání. V Paříži se u mnohých živností vyžaduje doba pěti let. Ale nežli smí člověk své řemeslo provozovat jako mistr, musí si často odsloužit ještě dalších pět let jako tovaryš. Po tu dobu se mu říká mistrův společník (companion) a období této služby je nazýváno společnictví.

Ve Skotsku není trvání výuční doby určeno žádným všeobecným zákonem. Různé cechy si určují délku této doby podle svého. Je-li dlouhá, lze se zpravidla z její části vykoupit zaplacením malého poplatku. Ve většině měst stačí zaplatit malý poplatek i k přijetí do kteréhokoli cechu. Tkalci lněného a konopného plátka, hlavních to výrobních této země, stejně jako všichni řemeslníci, kteří pro ně pracují, jako koláři, cívkaři apod., smějí vykonávat své živnosti v cechu kteréhokoli města, aniž za to musí zaplatit nějaký poplatek. Maso může ve dny zákonně povoleného prodeje ve

městech s cechy prodávat kdokoli. Ve Skotsku stačí k vyučení zpravidla tři roky, a to i u některých řemesel velmi umných. Pokud vím, není v Evropě žádná jiná země, kde by cechovní zákony byly tak mírné.

Onen majetek, jímž je pro každého člověka jeho práce, je základním zdrojem všeho ostatního majetku, a proto je nanejvýš posvátný a svrchovaně nedotknutelný. Dědictvím chudého člověka je jeho síla a zručnost jeho rukou; a brání-li se mu, aby mohl svou sílu a zručnost uplatňovat tak, jak sám uzná za vhodné, pokud to není na újmu jeho bližnímu, je to zřejmé provinění proti jeho nanejvýš posvátnému vlastnictví. Je to zjevné neoprávněné zasahování do spravedlivé svobody dělníka i těch, kteří by ho třeba chtěli zaměstnat. Jednomu člověku se tak brání pracovat v tom zaměstnání, které se mu zdá vhodné, druhému se pak brání zaměstnat osobu, která se mu zdá vhodná. Rozhodování o tom, zda se někdo k tomu nebo onomu zaměstnání hodí, lze jistě svěřit soudnosti zaměstnavatelů, jejichž zájmů se to přece týká nejvíce. Předstíraná úzkostlivost zákonodárce, aby snad nezaměstnávali osobu nevhodnou, je tedy zřejmě právě tak nemístná jako nespravedlivá.

Zavedení dlouhé doby učení nemůže nijak zaručit, že se do veřejného prodeje nedostane výrobek špatný. Stává-li se to, jde tu zpravidla o podvod, a nikoli o neschopnost. Ale proti podvádění nemůže poskytnout záruku sebedeší doba učení. Aby se zabránilo tomuto zlořádu, k tomu je třeba opatření docela jiných. Punc na předmětech z drahého kovu nebo značka na plátně nebo na vlněné látce poskytují kupujícímu mnohem větší jistotu než jakýkoli zákon o uřednictví. Podívá se obyčejně na punc nebo na značku, ale ani ho nenapadne, aby pátral po tom, zda se ti, kdo tu kterou věc vyrobili, učili sedm let.

Zavedení dlouhé doby učení nevede mladé lidi k pilnosti. Tovaryš, který je placen od kusu, bude se velmi pravděpodobně přičiňovat, protože mu jeho přičinění přinese pokaždé užitek. Uředník bude nejspíš lenivý, a lenivý je skoro vždycky, protože kdyby nelenošil, stejně by z toho

bezprostředně nic neměl. U podřadných zaměstnání veškerá rozkoš z práce tkví v odměně za ni. Ti, kdo mohou užívat této rozkoše nejdříve, přijdou také asi práci nejdříve na chuť a brzy navyknou pracovitosti. Je pochopitelné, že když mladý člověk za práci dlouho nic nedostane, bude k ní mít nechuť. Chlapci, kteří jsou dáni do učení z dobročinných ústavů, bývají obyčejně nuceni pracovat jako učedníci ještě déle, a většinou se z nich stávají velcí lenoši a ničemové.

Ve starověku neznali učednictví vůbec. V každém zákoníku novodobém je o vzájemných povinnostech mistra a učedníka hezky dlouhý odstavec. Římské právo neříká o nich vůbec nic. Neznám ani jediné řecké nebo latinské slovo (a mohu se snad odvážit tvrdit, že takového slova ani není), jež by vyjadřovalo představu, kterou dnes máme při slovu „učedník“, tj. představu člověka nuceného pracovat po několik let v určité živnosti pro svého mistra za to, že ho ten mistr oné živnosti vyučí.

Dlouhá doba učení je úplně zbytečná. Ani v takových uměních, jako je sestrojování hodin a hodinek, která jsou přece mnohem složitější než obyčejné živnosti, není nic tak záhadného, aby si vyžadovala dlouhou dobu učení. Samo vynalezení takových krásných přístrojů, ba i vynalezení některých nástrojů nutných k jejich sestrojení bylo nesporně dílem hlubokých úvah a dlouhé doby a právem je můžeme považovat za jeden z nejšťastnějších výsledků usilování lidské vynalézavosti. Ale jak již jsou tyto dvě věci nakrásně vynalezeny a řádně pochopeny, nemůže to trvat déle než několik týdnů, vysvětlit co nejdůkladněji kterémukoli mladému člověku, jak užívat nástrojů a jak tyto přístroje sestavovat. Možná že by k tomu stačilo i několik dní. V obyčejných řemeslech zaměstnávajících hlavně ruce by na to několik dní stačilo jistě. Zručnosti se ovšem ani u obyčejných řemesel nedosáhne bez dlouhé praxe a zkušenosti. Ale mladý člověk by se učil mnohem pilněji a pozorněji, kdyby hned od začátku pracoval jako tovaryš a dostával plat úměrný té trošce práce, kterou by zastal, a kdyby platil za materiál, který by snad někdy z neopatrnosti nebo

nezkušenosti pokazil. Jeho učení by pak bylo zpravidla účinnější, nebylo by tak nudné a ani by tolik nestálo. Mistr by ovšem prodělával. Přicházel by po sedm let o celou učedníkovu mzdu, kterou nyní ušetří. Koneckonců by snad prodělával i učedník. Měl by v řemesle, kterému by se tak snadno učilo, více konkurentů, a až by se stal hotovým řemeslníkem, byla by jeho mzda mnohem nižší než teď. Větší konkurence by snížila jak zisk mistrů, tak i mzdy dělníků. Řemesla, živnosti, „umění“, ty všechny by prodělávaly. Vydělala by společnost, protože výrobky všech řemeslníků by tak přicházely na trh mnohem levněji.

Všechny cechy a většina cechovních zákonů byly vytvořeny právě proto, aby zamezily tomuto snížení cen a v důsledku toho i mezd a zisků omezením volné konkurence, která by toto snížení docela určitě přivodila. K ustavení cechu stačila dříve v mnohých zemích Evropy pravomoc toho nebo onoho města. V Anglii bylo mimo to zapotřebí i zakládací listiny od krále. Ale účelem tohoto zvláštního práva koruny bylo podle všeho spíše ždímat z poddaných peníze než ochránit obecné svobody celku proti takovým nespravedlivým monopolům. Když se králi zaplatil poplatek, byla obyčejně zakládací listina ihned udělena; a když některý řemeslnický stav uznal za vhodné vystupovat jako cech bez zakládací listiny, nebývaly takové falešné cechy, jak se jim říkalo, vždycky zbaveny svých výsad, ale aby jim bylo povoleno užívat neprávem osvojených práv, musely platit králi každým rokem jistý poplatek.¹⁴ Přímý dozor nad všemi cechy a nařízeními, jež tyto cechy uznaly za vhodné vydat v oblasti své působnosti, náležel onomu cechovnímu městu, kde byl cech zřízen. A všechny zásahy, ke kterým vůči nim docházelo, pocházely obyčejně nikoli od krále, nýbrž od tohoto většího cechovního celku, k němuž cechy patřily jako podřízené složky nebo jeho členové.

Správa měst s cechy byla celá v rukou obchodníků a řemeslníků. A bylo zřejmé v zájmu každé jejich jednotlivé skupiny, aby trh nebyl, jak se to

zpravidla nazývá, přesycen zbožím, které vyráběli právě oni, což vlastně znamená, že se snažili udržet na trhu vždycky jistý nedostatek onoho zboží. Každá skupina se horlivě snažila domoci se nařízení, která by vyhovovala tomuto účelu, a v případě, že toho dosáhla, souhlasila ochotně s tím, aby si to všechny ostatní skupiny zařídily také tak. Následkem takových nařízení musela ovšem každá skupina kupovat potřebné zboží od každé jiné skupiny ve městě poněkud dražší, než jak by je byla kupovala jinak. Ale na odškodněnou mohla pak i ona prodávat své zboží také o tolik dražší, a tak to bylo, jak se říká, pěšky jako za vozem. A když spolu obchodovaly v jednom městě tyto různé skupiny, žádná z nich na těchto nařízeních neprodělávala. Když však obchodovaly s venkovem, všechny na tom hodně vydělávaly. A právě na takovém obchodování je založen celý obchod, který tak živí a obohacuje každé město.

Každé město si opatřuje celé své živobytí a všechny suroviny pro výrobu z venkova. Platí za to většinou dvojitým způsobem: posílá zpátky na venkov jednak část oněch surovin zpracovaných a opracovaných, jejichž cena je potom zvýšena o mzdy dělníků a zisky jejich mistrů nebo bezprostředních zaměstnavatelů; jednak tam posílá část nezpracovaných i zpracovaných výrobků buď z cizích zemí nebo ze vzdálených končin téže země, které se do města dovážejí, a potom se původní cena onoho zboží zvýší rovněž o mzdy formanů nebo námořníků a o zisky obchodníků, kteří je zaměstnávají. V tom, co vynesou první z těchto dvou odvětví, záleží užitek, který městu plyne z jeho vlastní výroby; v tom, co vynesou odvětví druhé, záleží zisk jeho vnitřního a zahraničního obchodu. Souhrnem všeho, co vynesou obě, jsou mzdy dělníků a zisky jejich různých zaměstnavatelů. Vedou-li tedy ta nebo ona nařízení k zvýšení oněch mezd a zisků nad jejich jinak obvyklou výši, město pak může za menší množství své práce nakoupit produkt většího množství práce venkova. Obchodníkům a řemeslníkům ve městě poskytují výhodu nad majiteli půdy, pachtýři a dělníky na venkově a ničí onu přirozenou rovnost, která by jinak vládla v

jejich vzájemném obchodování. Celkový roční produkt práce společnosti se rozděluje mezi tyto dvě různé skupiny lidí. Oněmi nařízeními dostává se obyvatelům měst většího podílu, než jaký by jim připadal jinak, a obyvatelům venkova podílu menšího.

Cena, kterou město skutečně platí za potraviny a suroviny dovezené za rok, je množství výrobků a jiného zboží, které se z něho za rok vyveze. Čím dražší se vyvážené zboží prodá, tím laciněji se koupí zboží dovážené. Podnikání v městech se stává výnosnějším, podnikání na venkově méně výnosným.

O tom, že podnikání v městech je v celé Evropě výnosnější než na venkově, můžeme se přesvědčit, aniž se budeme muset pouštět do nějakých složitých výpočtů, všimneme-li si jedné velmi prosté a jasné skutečnosti. V každé evropské zemi najdeme aspoň sto lidí, kteří z malých začátků nabyli velkého bohatství obchodem nebo řemeslem, tj. podnikáním, které se provozuje v městě, oproti jednomu, jemuž se to podařilo činností vlastní venkovu, tj. obděláváním a zvelebováním půdy. V prvním případě musí být tedy podnikání odměňováno lépe a mzdy za práci a zisky z kapitálu musí být zřejmě vyšší než v druhém. Ale jak kapitál, tak i pracovníci vyhledávají si přirozeně zaměstnání nejvýnosnější. Proto, jak jen mohou, odcházejí do měst a opouštějí venkov.

Městští obyvatelé jsou shromážděni na jednom místě, a proto se mohou snadno sdružovat. A tak se i ty nejméně významné živnosti provozované v městech sdružily v některých místech v cechy; i tam, kde se nevytvořily cechy, žije v nich zpravidla jakýsi cechovní duch, řevnivost vůči lidem cizím, nechuť přijímat učedníky nebo sdělovat tajemství svého řemesla, a to je často vede k dobrovolnému spolčování a domlouvání, a oné volné konkurenci, kterou nemohou zakázat, brání pak cechovními předpisy. Nejsnáze se takto sdružují živnosti zaměstnávající jen malý počet dělníků. Nějakých půl tuctu mykačů vlny stačí zajistit práci tisíci přadláků a tkalců. Když se společně dohodnou, že nebudou přijímat učedníky, mohou se

nejen úplně zmocnit celé živnosti, ale veškerou její výrobu si mohou jaksi zotročit, a tak zvýšit cenu své práce o mnoho nad míru odpovídající její povaze.

Obyvatelé venkova jsou roztroušeni v místech od sebe vzdálených, a proto se tak snadno nemohou sdružovat. Nejenže nikdy neměli cechy, ale neměli nikdy ani cechovního ducha. Nikoho z nich nikdy nenapadlo, že by provozování zemědělství, tohoto hlavního zaměstnání venkova, mělo být podmíněno dobou učení. A přitom mimo to, čemu říkáme krásná umění a svobodná povolání, není snad povolání, které by si vyžadovalo tolik nejrůznějších znalostí a zkušeností. Nesčetné svazky, které o tom byly napsány ve všech jazycích, mohou nás přesvědčit o tom, že hospodaření v zemědělství nebylo u nejmoudřejších a nejvzdělanějších národů považováno za něco, čemu se dá jen tak snadno porozumět. A ze všech těch svazků se budeme marně pokoušet souhrnně se poučit o všech těch různých a složitých pracovních úkonech, v nichž se zpravidla vyzná i docela prostý rolník, i když o něm v některých z těch svazků ti nejnadutější spisovatelé rádi mluví s pohrdáním. Na druhé straně se sotva najde nějaké obyčejné řemeslo, jehož všechny úkony by se nedaly vyložit v několikastránkové brožuře tak důkladně a tak jasně, jak se to jen dá vyložit slovy, jsou-li znázorněny nákresy. V historii umění a řemesel, kterou nyní vydává francouzská akademie věd, je také několik řemesel tímto způsobem vyloženo. Řízení jednotlivých úkonů v zemědělství musí se mimo to také měnit s každou změnou počasí a podle mnoha jiných nahodilých okolností, a tak je tu zapotřebí daleko větší soudnosti a uvážlivosti, než jde-li o úkony, které jsou stále stejné nebo téměř stejné.

Nejen rolnictví samo, celkové řízení všech úkonů v zemědělství, ale i mnoho jiných, méně významných prací na venkově si vyžaduje více obratnosti a zkušenosti než většina řemesel. Řemeslník, který pracuje s mosazí nebo se železem, pracuje s nástroji a materiálem, jejichž povaha je stále stejná nebo téměř stejná. Ale muž, který orá půdu se spřežením koní

nebo volů, pracuje s nástroji, jejichž zdraví, síla i povaha jsou za různých okolností velmi rozdílné. Rovněž stav materiálu, na kterém pracuje, mění se neméně než nástroje, s nimiž pracuje, a zacházení s obojím vyžaduje tedy hodně soudnosti a uvážlivosti. Prostému oráči, jenž je někdy považován za ztělesnění tuposti a nevědomosti, neschází ona soudnost a uvážlivost téměř nikdy. Pravda, není tak zvyklý na společenský styk jako řemeslník, který žije ve městě. Jeho hlas i řeč jsou hrubší a lidé, kteří jim nejsou zvyklí, jim těžší rozumějí. Ale jeho chápavost, navyklá zabývat se více různými předměty, je většinou mnohem vyšší než chápavost řemeslníka, který veškerou svou pozornost věnuje obyčejně od rána do večera provádění několika prostičkých úkonů. Každý, kdo buď při nějakém jednání, nebo ze zvědavosti hovořival často s nižšími vrstvami lidí na venkově i ve městě, dobře ví, oč jsou venkované výše. Proto také jsou prý v Číně a Hindustánu mzdy i postavení zemědělských dělníků vyšší než u většiny řemeslníků a dělníků v dílnách. Snad by tomu tak bylo všude, kdyby tomu nebránily cechovní zákony a cechovní duch.

Nadřazené postavení, které má všude v Evropě podnikání městské nad venkovským, není jedině dílem cechů a jejich zákonů. Přispívá k němu i mnoho jiných předpisů. Vysoká cla na cizozemské výrobky a na všechno zboží dovážené cizími obchodníky působí také v tomto směru. Cechovní zákony způsobují, že obyvatelé měst mohou zvyšovat ceny svých výrobků, aniž se musí bát, že druzí budou prodávat laciněji. Celní předpisy je pak zabezpečují i proti konkurenci laciného zboží z ciziny. Zvýšení cen způsobené předpisy cechovními i celními zaplatí nakonec všude majitelé půd, pachtýři a zemědělstí dělníci, kteří se proti zavedení takových monopolů téměř nebránili. K sdružování nemají většinou ani sklon, ani schopnost, a pokřik a prohnanost obchodníků a majitelů manufaktur je snadno přesvědčí, že soukromý zájem jedné části, a to méně důležité části národa, je společným zájmem celku.

Nadřazené postavení podnikání městského nad podnikáním

venkovským bývalo asi dříve ve Velké Británii větší než dnes. Mzdy zemědělských dělníků se přibližují mzdám dělníků zaměstnaných v manufakturách a zisky z kapitálu používaného v zemědělství blíží se ziskům z kapitálu obchodního a z manufakturního kapitálu více, než jak prý tomu bylo v minulém století nebo na začátku tohoto století. Tuto změnu můžeme považovat za nutný, třebaže značně opožděný následek mimořádné podpory, která se poskytovala podnikání městskému. Při tom se za čas nahromadí tolik kapitálu, že v těch druhých podnikání, které jsou vlastní městům, se již nemůže uplatnit s dřívějším ziskem. Toto podnikání má totiž své meze, jako každé jiné; a poněvadž vzrůst kapitálu působí i na růst konkurence, zisk se nutně snižuje. Snižování zisků ve městě vyhání kapitál na venkov, vytváří tam novou poptávku po zemědělských dělnících, a tím nutně zvyšuje jejich mzdy. Kapitál se pak rozlézá, smím-li to tak říci, po tváři země, a tím, že se vkládá do zemědělství, vrací se částečně venkovu, na jehož úkor se do značné míry původně nahromadil v městech. Že po celé Evropě došlo k největšímu rozvoji venkova následkem přelévání kapitálu původně nahromaděného v městech, pokusím se dokázat později, a přitom se pokusím také ukázat, že i když některé země dosáhly díky tomu vývoji značného stupně bohatství, tento vývoj je nutně pomalý, nejistý, je často přerušován a zastavován nesčetnými náhodami a odporuje v každém směru řádu přírody a rozumu. Zájmy, předsudky, zvyklosti a zákony, které jej způsobují, pokusím se co nejpodrobněji a co nejjasněji vyložit v třetí a čtvrté knize tohoto pojednání.

Zřídka se sejdou příslušníci téhož druhu podnikání, i když je to jen k zábavě a k rozptýlení, aby se nakonec jejich rozhovor nestočil na nějaké punktování proti společnosti nebo na vymyšlení nějakého způsobu, jak zvýšit ceny. Pravda, zabránit takovým schůzkám zákonem, který by se dal vynutit a který by se neprotivil svobodě a spravedlnosti, není možné. Ale i když se tedy zákonem nedá zabránit tomu, aby se příslušníci jednoho

druhu podnikání tu a tam sešli, nemělo by se jim takové scházení nijak usnadňovat, tím méně pak učinit z něho nutnost.

Nařízení, které předpisuje, že všichni lidé téhož druhu podnikání v tom kterém městě musí dát zapsat svá jména i bydliště do veřejného rejstříku, takové scházení usnadňuje. Spojuje jednotlivce, kteří by se jinak možná vůbec neznali, a každého příslušníka toho druhu podnikání poučí, kde může najít kteréhokoli jiného jeho příslušníka.

Nařízení, které příslušníkům téhož druhu podnikání umožňuje předpisovat si jakési daně na zaopatření svých chudých, nemocných, vdov a sirotků, dává jim do rukou řízení společné věci, a tím činí takové shromažďování nezbytným.

Zřídí-li se cech, nejenže jsou takové schůze nezbytné, ale usnesení většiny jsou závazná pro celek. V svobodném obchodě nebo řemesle může účinné sdružení vzniknout leda na základě jednomyslného souhlasu všech jednotlivých živnostníků; nemůže trvat déle, než pokud jsou všichni jednotliví živnostníci stále téhož názoru. Většina v cechu může vydat předpis stanovící i příslušné pokuty, které omezí konkurenci účinněji a trvaleji, než by to dokázalo jakékoli sdružení dobrovolné.

Tvrzení, že cechy jsou nutné pro lepší řízení obchodu a řemesel, není odůvodněno. Řemeslníka skutečně a účinně ovládá nikoli jeho cech, nýbrž jeho zákaznictvo. Právě z obavy, aby své zákazníky neztratil, mírní se v podvádění a hledí se vystříhat nedbalosti. Uzavřený cech tuto moc přirozeně oslabuje. Zákazníci se musí obracet jen k určité skupině řemeslníků, ať si tito řemeslníci vedou dobře nebo špatně. A právě proto se stává, že se v mnohých velkých městech s cechy nenajde ani jeden slušný řemeslník, a to ani v těch živnostech nejpotřebnějších. Chcete-li si dát něco udělat obstojně, musíte se obrátit na předměstí, kde řemeslníci nemají výsadní postavení a musí se spoléhat jenom na svou pověst, a pak to nějak musíte propašovat do města.

Tak tedy omezuje evropská praxe v některých povoláních volnou

konkurenci na menší počet lidí, než kolik by se jich chtělo dát na ona povolání jinak, a způsobuje velmi závažnou nerovnost v celém souhrnu výhod a nevýhod při různých způsobech vynakládání práce a kapitálu.

Za druhé: v některých zaměstnáních zvyšuje evropská praxe konkurenci nad stav, jaký by byl za normálních okolností, a způsobuje zase mezi různými způsoby vynakládání práce a kapitálu nerovnost opačného rázu.

Pokládalo se za nanejvýš záhodno, aby pro některá zaměstnání byl vychován jistý počet mladých lidí, a tak bylo založeno mnoho různých důchodů a stipendií, podpor a nadací, někdy z veřejných zdrojů, někdy zbožnými zakladateli soukromými. Jejich účelem bylo přilákat k oněm povoláním mnohem více lidí, než kolik by jich chtělo do nich vstoupit jinak. Takto se platí snad ve všech křesťanských zemích vzdělání většině duchovních. Na vlastní útraty jich studuje vůbec velmi málo. Dlouhé, namáhavé a nákladné studium nepřinese těm, kteří studují na vlastní útraty, vždycky přiměřenou odměnu, poněvadž církvev má spoustu lidí, kteří, jen aby dostali zaměstnání, bývají ochotni přijmout místo s mnohem menším platem, než k jakému by je jinak jejich vzdělání opravňovalo; a tak soutěž chudých ubírá bohatým jejich odměnu. Bylo by zajisté nevhodné srovnávat buď faráře, nebo kaplana s tovaryšem v kterékoli obyčejné živnosti. Ale plným právem můžeme mít za to, že plat faráře nebo kaplana je stejné povahy jako mzda tovaryšů. Ti všichni jsou za svou práci placeni podle smlouvy, kterou uzavřeli se svými nadřízenými. Až do druhé poloviny 14. století bylo v Anglii obvyklým platem faráře neboli placeného správce fary, jak čteme v usneseních několika koncilů anglického duchovenstva, pět marek, které obsahovaly asi stejné množství stříbra jako dnes deset liber našich peněz. V téže době byla odměna zednického mistra za den stanovena na čtyři pence, kterážto částka obsahovala takové množství stříbra jako jeden šilink peněz dnes, a zednickému tovaryši se platily tři pence, což se rovná dnešním devíti pencím.¹⁵ Za

předpokladu, že byli trvale zaměstnání, byly jejich mzdy mnohem vyšší než platy farářů. Mzda zednického mistra, předpokládáme-li, že byl třetinu roku bez práce, byla by se platům farářů plně rovnala. Ve 12. článku zákona z 12. roku vlády královny Alžběty se praví, že „ježto se farářům neposkytuje dosti živobytí, péče o věřící byla v některých krajích špatná, a proto se biskupovi dává moc, aby určil a podpisem a pečetí stvrdil dostatečný plat, ne vyšší než padesát liber ročně a ne menší než dvacet“. Dnes se čtyřicet liber ročně považuje za velmi dobrý farářský plat a přes onen zákon činí na mnohých farách roční plat méně než dvacet liber. V Londýně jsou ševcovští tovaryši, kteří si za rok vydělají čtyřicet liber, a sotva se v této metropoli najde příčinlivý dělník kteréhokoli řemesla, který si nevydělá víc než dvacet liber. Poslední suma přitom nepřesahuje sumu, jakou si v mnoha venkovských obcích často vydělávají obyčejní dělníci. Kdykoli se zákon pokoušel určovat nějak mzdy dělníků, šlo vždycky spíše o jejich snížení než zvýšení. Ale mnohokrát se zákon pokoušel zvýšit plat farářům a v zájmu důstojnosti církve přimět prebendáře, kteří mají z fary důchod, aby dávali faráři, který je zastupuje, více než to bídné živobytí, i když on sám by se s ním byl spokojil. A ani v jednom z obou případů nepořídil ani zákon nic. Nepodařilo se mu zvýšit platy farářů, ani podobně snížit mzdy dělníků na zamýšlenou míru. V prvním případě se nepodařilo zabránit tomu, aby faráři nebyli ochotni přijímat méně, než kolik jim podle zákona patřilo, protože žili v bídě a byli ohrožováni velkým počtem svých konkurentů; v druhém případě pak, aby dělníci nedostávali více, protože tady byla zase opačná konkurence mezi lidmi, kterým ze zaměstnání těch dělníků kynul buď zisk, nebo požitek.

Velké prebendy a jiné církevní hodnosti přispívají k důstojnosti církve, přestože někteří její nižší kněží žijí ve velmi špatných poměrech. I pro ně je vážnost, které se toto povolání těší, jakýmsi odškodněním za skrovnost jejich peněžní odměny. V Anglii a ve všech římskokatolických zemích je církevní loterie ve skutečnosti mnohem výhodnější, než je nutné. Příklad

církve skotské a ženevské a několika jiných protestantských církví nás může přesvědčit o tom, že v tak váženém povolání, k němuž se vzdělání získá tak snadno, stačí vyhlídka i na mnohem skrovnější prebendy, aby byl na kněžskou dráhu přiveden dostatečný počet vzdělaných, mravných a řádných lidí.

Kdyby i v povoláních, kde nejsou prebendy, jako je právnictví a lékařství, bylo úměrně stejné množství lidí vzděláno na veřejné útraty, byla by tam brzy tak velká konkurence, že by peněžní odměnu značně snížila. Pak by se ovšem nevyplatilo dát syna studovat některý z těchto oborů na vlastní útraty. Tyto obory by byly úplně ponechány těm, kteří by vystudovali z veřejné dobročinnosti a které by jejich velký počet a jejich nouze většinou nutily k tomu, aby se spokojili s velmi bídnou odměnou, což by vedlo k úplnému znevážení povolání dnes tak vážených, jako je právnictví a lékařství.

Ta nešťastná vrstva lidí, kterým se zpravidla říká literáti, je přibližně v témž postavení, v němž by se za uvedeného předpokladu asi octli právníci a lékaři. Ve všech evropských zemích vystudovali většinou bohosloví, ale z té nebo oné příčiny nesložili kněžský slib. Vystudovali tedy většinou na veřejné náklady a je jich všude tolik, že se cena jejich práce snižuje na odměnu přímo žebráckou.

Před vynalezením knihtisku bylo jediným zaměstnáním, v němž si literáti mohli svými schopnostmi vydělat, učitelství na veřejných nebo soukromých školách neboli to, že ony zajímavé a užitečné vědomosti, kterých nabyli, přenášeli na jiné. A to je jistě stále ještě zaměstnání váženější, užitečnější a většinou i výnosnější než psaní knih pro knihkupce, k němuž dal podnět knihtisk. Doba studia, nadání, vědomosti a píle, jež jsou nutné, aby se někdo mohl stát vynikajícím učitelem věd, vyrovnají se přinejmenším těm, které jsou nutné pro největší praktiky právnícké nebo lékařské. Ale obvyklá odměna vynikajícího učitele není nijak úměrná odměně právníka nebo lékaře. Mezi učiteli je totiž plno lidí chudých, kteří

nabyli vzdělání na veřejné útraty, kdežto v povolání právníků a lékařů je jen velmi málo lidí, kteří vzdělání nenabyli na vlastní útraty. Avšak i když se snad obvyklá odměna učitelů veřejných i soukromých zdá malá, byla by nepochybně ještě menší, kdyby z konkurence nebyli odpadli oni ještě chudší literáti, kteří píšou pro chléb. Až do vynalezení knihtisku byla slova „student“ a „žebrák“ téměř synonyma. Rektori univerzit vystavovali tehdy často svým studentům povolení žebrat.

V dávných dobách, dokud ještě nebylo dobročinných zařízení dávajících chudým lidem možnost vzdělat se k některému učenému povolání, bývaly asi odměny vynikajících učitelů podstatně větší. Sokrates ve své řeči proti sofistům kárá učitele své doby z nedůslednosti: „Činí svým žákům nejskvělejší sliby a učí je být moudrými, šťastnými a spravedlivými, a za tak významnou službu si vymínají žebráckou odměnu čtyř nebo pěti min. Ti, kteří učí moudrosti, měli by být zajisté moudrými sami. Ale kdyby někdo chtěl prodávat takové vzácné zboží za takovou cenu, usvědčil by se tím zcela jasně jako hlupák.“ Jistě tu nechce uvádět odměnu příliš vysokou a můžeme věřit, že nečinila méně, než kolik uvádí. Čtyři miny se rovnaly 13 libráům št. 6 šilinkům 8 pencím; pět min 16 libráům št. 13 šilinkům 4 pencím. Nejvýtečnějším athénským učitelům platilo se tedy v té době obyčejně asi tolik, kolik je uvedeno v oné větší sumě. Sokrates sám požadoval od svých žáků po deseti minách, neboli po 33 librách št. 6 šilincích 8 pencích. Když učil v Athénách, měl prý sto žáků. Rozumím tomu tak, že je to počet žáků, které učil najednou nebo kteří navštěvovali, jak bychom řekli dnes, po jeden běh jeho přednášky. V tak velikém městě a u tak slavného učitele, který k tomu učil rétorice, vědě, jež byla tehdy nejvíce v módě, nebude se tento počet zdát nijak mimořádně velký. Každým během přednášek musel si tedy vydělat tisíc min neboli 333 liber št. 6 šilinků 8 pencí. Plutarchos zase jinde říká, že jeho didaktron neboli obvyklá cena za vyučování byla tisíc min. I mnoho jiných vynikajících učitelů nadělalo si asi v té době velké jmění. Gorgias prý věnoval chrám v Delfách svou vlastní sochu ulitou ze

zla ta. Nedá se ovšem předpokládat, že byla v životní velikosti. Jeho způsob života a stejně tak i Hippiia a Protagora, jiných dvou významných učitelů té doby, líčí nám Platon jako skvělý, až okázalý. I Platon sám prý si žil ve velké nádheře. Aristotelovi, když skončil své vychovatelské poslání u Alexandra a byl, jak se má všeobecně za to, jím samým i jeho otcem Filipem nesmírně štědře odměněn, přece jen stálo za to vrátit se do Athén a zahájit znovu vyučování na své škole. Učitelů věd bylo v těch dobách zřejmě méně než o jedno dvě století později, kdy soutěž podle všeho poněkud snížila jak cenu jejich práce, tak i obdiv k jejich osobnostem. Ale ti nejučenější z nich se vždycky těšili mnohem větší úctě, než jaká se prokazuje kterémukoli příslušníkovi podobného povolání dnes. Athéňané vyslali Karneada ze školy akademické a stoika Diogena jako slavnostní poselstvo do Říma; přestože někdejší sláva Athén již pobledla, byla to stále ještě nezávislá a významná republika. Karneades byl k tomu původem Babyloňan, a protože se žádný národ tak nestřežil svěřovat veřejné úřady cizincům jako Athéňané, musela být jejich úcta k němu opravdu veliká.

Tato nerovnost přináší snad vcelku společnosti spíše prospěch než škodu. Povolání veřejného učitele se jí snad poněkud snižuje, ale láce literárního vzdělání je jistě výhoda, která značně převažuje tuto nepatrnou nevýhodu. A prospěch společnosti by mohl být ještě větší, kdyby celá soustava škol nižších i vysokých, v nichž se dostává vzdělání, byla rozumnější, než je po většině Evropy dnes.

Za třetí: evropská praxe zamezuje volnému pohybu práce i kapitálu ze zaměstnání do zaměstnání a z místa na místo, a tím někdy způsobuje velmi nepříjemnou nerovnost v souhrnu výhod a nevýhod různých způsobů jejich uplatnění.

Zákon o uřednictví zamezuje volnému přecházení práce ze zaměstnání do zaměstnání, a to i v témž místě. Výsadní práva cechů zamezují přecházení z místa na místo, a to i v témže zaměstnání.

Často se stává, že zatímco v jednom odvětví výroby dostávají dělníci

vysoké mzdy, musí se v jiném odvětví spokojit s holým živobytím. K prvnímu případu dochází v odvětví, které se rozvíjí, a má proto neustálou potřebu nových pracovníků; k druhému případu dochází v odvětvích upadajících, kde je nadbytek pracovníků stále větší. Ona dvě odvětví výroby jsou třeba někdy v témže městě a někdy v témže kraji, a přitom si nemohou ani v nejmenším navzájem pomoci. V prvním případě to možná nedovoluje zákon o učednictví a v druhém nadto ještě uzavřený cech. V mnoha řemeslech jsou si úkony při práci tak podobné, že by si dělníci mohli velmi snadno zaměstnání vyměňovat, kdyby jim v tom ony nesmyslné zákony nebránily. Tak například tkaní hladkého plátna a hladkého hedvábí jsou řemesla skoro úplně stejná. Tkaní hladké vlněné látky je už poněkud odlišné, ale rozdíl je tak nepatrný, že tkadlec plátna i tkadlec hedvábí by se tu slušně zapracoval během několika dní. Kdyby tedy bylo některé z těchto tří odvětví výroby v úpadku, dělníci by si mohli najít obživu v jednom z těch druhých dvou, kterým by se dařilo lépe. Jejich mzdy by přitom v odvětví vzkvétajícím příliš nestoupily a v odvětví upadajícím by příliš neklesly. Pravda, plátenictví smí v Anglii podle zvláštního zákona volně provozovat kdokoli; ale po většině země se provozuje tak málo, že pro dělníky z jiných, upadajících odvětví výroby nemůže být obecným útočištěm. Proto tedy všude, kde platí zákon o učednictví, nemají tito dělníci na vybranou nic jiného než buď přijít na obec, nebo pracovat jako obyčejní nádeníci, a k tomu se pro své návyky hodí mnohem méně než ke kterémukoli odvětví výroby, které by mělo něco společného s jejich původním zaměstnáním. Většinou tedy jdou raději na obec.

Všechno, co brání volnému pohybu práce ze zaměstnání do zaměstnání, brání stejně pohybu kapitálu, neboť množství kapitálu, jaké je možno uplatnit v tom nebo onom odvětví, závisí značně na množství práce, které se v něm dá zaměstnat. Ale volnému přelévání kapitálu z místa na místo brání cechovní zákony méně než pohybu práce. Bohatý obchodník

dostane všude mnohem snáze povolení obchodovat v některém městském cechu než chudý řemeslník pracovat v něm. Bohatý obchodník dosáhne mnohem spíše všude povolení obchodovat v městě s cechy než chudý řemeslník povolení v takovém městě pracovat.

Překážky, které cechovní zákony kladou volnému pohybu práce, jsou myslím společné všem evropským zemím. Překážka, kterou mu kladou chudinské zákony, je, pokud vím, zvláštnost Anglie. Tkví v tom, že se chudému člověku činí obtíže, když žádá o domovské právo nebo dokonce o povolení vykonávat své řemeslo někde jinde než v obci, do které přísluší. Cechovní zákony brání volnému pohybu práce jen u řemeslníků a dělníků z manufaktur. Obtíže se získáním domovského práva brání pohybu práce i u dělníků nevyučených. Stojí snad za to nastínit tu vznik, vývoj a současný stav této snad vůbec nejtěžší závady v řízení veřejných věcí Anglie.

Když zrušení klášterů zbavilo chudinu dobročinné péče těchto ústavů, bylo po několika neúspěšných pokusech o ulehčení osudu chudiny 2. článkem zákona z 43. roku vlády královny Alžběty¹⁶ stanoveno, že každá obec má povinnost postarat se o své chudé a že se každý rok mají jmenovat chudinští dozorcí, kteří společně se staršími církvě mají vybírat k tomuto účelu přiměřené sumy ve formě obecních dávek.

Tímto zákonem připadla každé obci nevyhnutelná povinnost starat se o své chudé. Vystala tu proto dosti důležitá otázka, koho považovat v té které obci za chudého. Po jistých sporech byla tato otázka posléze rozřešena zákony z 13. a 14. roku vlády Karla II., které stanovily, že po čtyřiceti dnech nepřerušného pobytu získává kdokoli v kterékoli obci domovské právo, po tu dobu že však mají dva smírčí soudcové právo, vnesou-li proti tomu starší církvě nebo chudinští dozorcí stížnost, poslat nového obyvatele zpět do obce, kam naposled příslušel, ledaže by si bud najal nějaké hospodářství s ročním pachtovným deseti liber, nebo že by

obci, kde toho času právě bydlí, složil postačující záruku, jak by ji stanovili oni soudci, že jí nepřipadne na obtíž.

V důsledku tohoto zákona dochází prý k některým podvodům. Obecní starší upláceli někdy chudé své obce, aby tajně odešli do obce jiné, kde by po čtyřicetidenním skrytém pobytu získali domovské právo a tak ulevili obci, do níž správně příslušejí. Proto zákonem z 1. roku vlády Jakuba II. bylo stanoveno, že se oněch čtyřicet dní nepřerušného pobytu nutných k získání domovského práva počítá teprve od té doby, kdy ten člověk doručí jednomu ze starších církve nebo chudinských dozorců v obci, kam přišel bydlet, písemné ohlášení místa svého pobytu a počtu členů své rodiny.

Ale vůči své obci nejednali vždy obecní starší poctivěji než vůči obcím jiným, a tak když takové písemné sdělení dostali, zamhuřovali někdy nad příchodem nových lidí oči a neučinili příslušná opatření. A proto, ježto se dalo předpokládat, že každý člověk v obci má zájem na tom, aby byl co nejméně zatěžován takovými vetřelci, bylo později ustanoveno zákonem z 3. roku vlády Viléma III., že oněch čtyřicet dní pobytu se počítá teprve od oné neděle, kdy se takové písemné ohlášení veřejně přečte v kostele hned po skončení mše.

Dr. Burn píše: „Na základě čtyřicetidenního pobytu po veřejném přečtení písemného ohlášení dostane se domovské právo koneckonců velmi zřídka; účelem těchto zákonů není ani tak umožnit získání domovského práva, jako spíše umožnit jeho odmítnutí osobám, které přicházejí do obce tajně, neboť podat takové písemné ohlášení znamená jenom pobídnout obec, aby vetřelce vyhostila. Jestliže je však člověk v takovém postavení, že není jasné, zda je možno ho poslat pryč, nebo ne, donutí obec podáním takového ohlášení buď k tomu, aby mu beze všech výhrad poskytla domovské právo tím, že mu dovolí bydlet v obci čtyřicet dní, nebo aby ho vyhostila, a pak nechť rozhodne soud.“¹⁷

Tento zákon tedy chudásovi vlastně téměř znemožňoval získat nové

domovské právo starým způsobem, tj. na základě čtyřicetidenního pobytu. Ale aby se snad nezdálo, že prostým lidem nadobro zabraňuje usadit se bez nebezpečí v některé jiné obci, určoval čtyři jiné možnosti, jak získat domovské právo, aniž bylo třeba podávat nebo veřejně přečíst nějaké ohlášení. První z nich byla: mít předepsány obecní dávky a také je platit; druhá: být zvolen na rok k zastávání nějakého obecního úřadu a také jej zastávat; třetí: pracovat v obci jako učedník; čtvrtá: být tam najat na rok do služby a setrvat v ní po celý rok.

Jedním z prvních dvou způsobů lze získat domovské právo pouze na základě veřejného usnesení celé obce, která je si ovšem příliš dobře vědoma následků, jaké by to mělo, kdyby přijala nově příšlého člověka žijícího jen ze své práce tím, že by mu buď předepsala obecní dávku, nebo že by ho pověřila nějakým obecním úřadem.

Získat domovské právo posledními dvěma způsoby je pro ženatého člověka vlastně nemožné. Učedník je sotva kdy ženatý; a v zákoně je výslovně uvedeno, že onou jednoroční službou ženatý člověk domovské právo získat nemůže. Hlavním účinkem toho, že se po roční službě mohlo poskytovat domovské právo, bylo, že byl do značné míry opuštěn starodávný zvyk najímat si lidi do služby na rok, zvyk dříve v Anglii tak rozšířený, že ještě i dnes, není-li smluvena určitá doba, zákon vždy předpokládá, že pracovník je najat do služby na rok. Zaměstnavatelé ovšem nejsou pokaždé ochotni poskytnout svým lidem domovské právo prostě tím, že je najmou na rok; a námezdní dělníci zas nejsou vždy ochotni dávat se takto najímat, protože každé nové domovské právo ruší všechna předchozí, a tak by mohli přijít o původní domovské právo ve svém rodišti, kde žijí jejich rodiče a příbuzní.

Je zřejmé, že žádný samostatný pracovník, ať již dělník nebo řemeslník, nenabude asi nového domovského práva ani proto, že je učedníkem, ani proto, že u někoho slouží. Proto když takový člověk odešel pracovat do některé jiné obce, mohl být, třeba byl sebezdravější a sebepříčinlivější,

vyhoštěn, když si to vzpomněl některý starší církve nebo chudinský dozorce, a zachránit se před tím mohl jedině tím, že si najal nějaké hospodářství za deset liber ročně, což byla pro člověka živícího se jen svou prací věc nemožná; nebo mohl obci složit záruku, že jí nepřipadne na obtíž, kterou by dva smírčí soudcové uznali za dostačující. Jakou záruku mají požadovat, to bylo úplně ponecháno na jejich uvážení. Ale méně než třicet liber asi žádat nemohou, neboť v zákoně stojí, že ani zakoupení svobodné selské usedlosti v hodnotě pod třicet liber nezakládá nárok na domovské právo, protože takový poplatek nestačí k hrazení nákladů na obecního chudého. Ale složit takovou záruku může si sotva dovolit zaplatit člověk živící se prací svých rukou; a často se požaduje záruka mnohem vyšší.

Aby se do jisté míry znovu obnovil volný pohyb práce, jež tyto zákony téměř úplně zastavily, přišlo se na vystavování potvrzení, certifikátu. V zákonech z 8. a 9. roku vlády Viléma III. se praví, že každého, kdo si z místa svého posledního zákonného pobytu přinese certifikát, podepsaný staršími církve a chudinskými dozorci a ověřený dvěma smírčími soudci, musí každá jiná obec přijmout a že ho nesmí vyhostit jenom proto, že by jí třeba mohl připadnout na obtíž, nýbrž teprve tehdy, až skutečně na obtíž připadne. V takovém případě obec, která mu vydala onen certifikát, bude muset zaplatit náklady jak na jeho živění, tak i na jeho vystěhování. A aby obec, kam přijde takový „certifikátník“, byla dokonale pojištěna, stanovil dále též zákon, že tam nesmí za žádných okolností získat domovské právo, ledaže by si buď najal hospodářství s ročním pachtovním deset liber, nebo že by na vlastní útraty celý jeden rok zastával nějaký obecní úřad. Nemůže je tedy v žádném případě získat na základě písemného ohlášení, ani služby nebo učednictví, ani placením obecních dávek. Podle zákona z 12. roku panování královny Anny se k tomu pak ještě připojuje, že ani chasníci, ani učedníci takového „certifikátníka“ nesmějí v obci, kde on právě bydlí na základě certifikátu, získat domovské právo.

O tom, jak dalece se tímto novým opatřením obnovil volný pohyb práce, kterému dřívější zákony téměř úplně zamezily, můžeme se poučit z tohoto velmi moudrého vyjádření dr. Burna: „Je nabíledni, že pro to, aby se od člověka, který se chce někde usadit, požadoval certifikát, jsou všemožné dobré důvody: takový certifikátník nemůže získat v místě domovské právo ani na základě toho, že je učedníkem nebo že slouží, že podal písemné ohlášení nebo že platí obecní dávky; domovské právo nemohou získat ani jeho učedníci, ani chasníci; padnou-li obci na obtíž, ví se najisto, kam je poslat, a za jejich vystěhování, jakož i za jejich živobytí až do vystěhování dostane obec zapláceno. A jestliže onemocní a nelze je vyhostit, musí je vydržovat obec, která vydala certifikát. Bez certifikátu jsou zkrátka všechny tyto věci nemožné. A to jsou zároveň důvody, proč se zase obce zpravidla zdráhají takové certifikáty vydávat. Je tu totiž mnohem větší pravděpodobnost než jenom jedna ku jedné, že se jim lidé s certifikátem zase vrátí, a to ještě v horším stavu.”¹⁸ Z této poznámky tedy snad plyne, že obec, kde se nějaký chudás chce usadit, by měla certifikát požadovat vždycky, a obec, z které míní odejít, že by jej měla vydávat jen velmi zřídka. „Tyto certifikáty mají do sebe cosi krutého/“ praví dále též velmi bystrý autor ve svých Dějinách chudinských zákonů, „neboť dávají obecním starším do rukou moc držet člověka po celý jeho život v jednom místě přímo jako ve vězení, i když tomu člověku sebemeně prospívá zůstat již navždy v tom místě, kde dostal naneštěstí tzv. domovské právo, a i když by si sebevícе sliboval od toho, kdyby žil někde jinde.”¹⁹

Třebaže certifikát nevydává ještě svědectví o dobrém chování, nýbrž dosvědčuje jenom to, že ta nebo ona osoba skutečně přísluší do určité obce, jeho vydání nebo nevydání záleží čistě na dobré vůli obecních starších. K nejvyššímu soudu přišlo, jak píše dr. Burn, kdysi podání, aby přimělo starší církve a chudinské dozorce podepsat jedno potvrzení, ale podání bylo zamítnuto jako „neslýchaný útok”.²⁰

Velmi nestejná cena práce, s jakou se v Anglii často setkáváme v místech od sebe nepříliš vzdálených, je pravděpodobně důkazem překážek stavěných zákonem o domovském právu do cesty chudáku, jenž by chtěl přenést své přičiňování z obce do obce a nemá certifikát. Člověku svobodnému, zdravému a přičinlivému se snad někdy podaří, že ho v obci nechají jako trpěného vetřelce i bez certifikátu, ale kdyby se o to pokusil muž ženatý a s rodinou, z většiny obcí by ho vyhostili, a kdyby se snad takový svobodný muž potom oženil, zpravidla by ho rovněž vystěhovali. A tak se nedostatku pracovníků v jedné obci nedá vždycky odpomoci přebytkem v obci jiné, jako se vždycky děje ve Skotsku a myslím i ve všech ostatních zemích, kde se usidlování nečiní obtíže. V takových zemích v blízkosti velkých měst nebo i všude tam, kde je mimořádná poptávka po práci, mzdy sice leckdy stoupají, a čím dále od takových míst, tím více klesají, až se dostanou na průměrnou míru v té které zemi, ale nikdy se tam nesetkáme s těmi prudkými nevysvětlitelnými rozdíly ve mzdách sousedících míst, jaké někdy vidíme v Anglii, kde překročit umělou hranici obce bývá pro chudáky často těžší než dostat se přes mořský chobot nebo vysoký horský hřeben, přirozené to hranice, které někdy velmi zřetelně oddělují země s různou výší mezd.

Vyhnat člověka, který se nedopustil žádného přestupku, z obce, kde by chtěl bydlet, je zřejmé provinění proti přirozené svobodě a spravedlnosti. Prostý lid Anglie, který si tak zakládá na své svobodě, třebaže jako prostý lid většiny jiných zemí nikdy správně nechápe, v čem ta svoboda záleží, nechává se již déle než jedno století takto utiskovat, aniž někde najde zastání. Přemýšliví lidé si již sice někdy stěžovali, že zákon o domovském právu je křivda na společnosti, ale nikdy ještě nenastalo v národě takové všeobecné pobouření proti němu jako proti zatykačům neznějícím na jméno určité osoby, jež byly jistě zlořádem, ale nikoli takovým, aby znamenaly obecné bezpráví. Troufám si tvrdit, že v Anglii snad nenajdete čtyřicetiletého chudáka, který nebyl někdy v životě sám velmi nelidsky

postižen tímto neblahým zákonem o domovském právu.

Na závěr této dlouhé kapitoly ukážu ještě na to, že dříve výši mezd zpravidla určovaly zákony platící pro celou zemi a později jednotlivá nařízení smírčích soudců pro to nebo ono hrabství, ale dnes že oba tyto způsoby patří již úplně minulosti. „Zkušenosti více než čtyř set let ukázaly/' píše dr. Burn, „že je na čase upustit od všech pokusů zavádět přísnou reglementaci do toho, co se svou podstatou vymyká přesnému omezení. Neboť kdyby všichni lidé konající práci téhož druhu měli dostávat stejné mzdy, nebylo by závodění a nebylo by proč se přičiňovat a proč vynalézat.“

Jednotlivé zvláštní zákony se přesto někdy pokoušejí řídit mzdy toho kterého odvětví výroby a v tom kterém místě. Tak například zákon z 8. roku vlády Jiřího III.²¹ zakazuje pod přísnými tresty všem krejčovským mistrům v Londýně a na pět mil kolem něho dávat, a jeho dělníkům přijímat, větší denní mzdu než 2 šilinky 7 pencí, leda v případě státního smutku. Kdykoli se zákonodárství pokouší urovnávat spory mezi zaměstnavateli a jejich dělníky, jeho poradci jsou vždycky zaměstnavatelé. Jde-li tedy o nařízení ve prospěch dělníků, je vždycky spravedlivé a nestranné. Jde-li však o nařízení ve prospěch zaměstnavatelů, bývá tomu často naopak. Tak například zákon, který nařizuje zaměstnavatelům v několika odvětvích výroby, aby svým dělníkům platili v penězích, a nikoli ve zboží, je naprosto spravedlivý a nestranný. Na zaměstnavatele nedopadá nijak skutečně tvrdě. Donucuje je pouze, aby onu hodnotu, kterou zdánlivě platili ve zboží, ale ve skutečnosti ji neplatili vždycky, platili v penězích. Tento zákon přináší prospěch dělníkům. Ale zákon z 8. roku vlády Jiřího III. přináší prospěch zaměstnavatelům. Sdruží-li se zaměstnavatelé ke snížení mezd svých dělníků, uzavřou zpravidla jakousi soukromou dohodu, že pod určitou pokutou nebudou dělníkům platit více než určitou mzdu. Kdyby snad dělníci uzavřeli dohodu opačnou, že pod

určitou pokutou nebudou přijímat takové a takové mzdy, zákon by je velmi přísně potrestal. Kdyby si počínal nestranně, jednal by se zaměstnavateli také tak. Ale zákon z 8. roku vlády Jiřího III. zavádí úpravu právě takovou, o jakou se zaměstnavatelé někdy pokoušejí takovými úmluvami. Nářky dělníků, že se tak ti nejschopnější a nejpilnější dělníci kladou na stejnou úroveň s obyčejným dělníkem, zdají se naprosto odůvodněné.

V dřívějších dobách bývala rovněž běžná snaha řídit zisky kupců a jiných živnostníků tím, že se ceny potravin i jiného zboží předpisovaly. Jediným pozůstatkem tohoto starodávného zvyku je, pokud vím, nařízení o ceně a váze chleba. Tam, kde je nějaký výsadní cech, je snad předpisování ceny této základní životní potřeby správné. Ale tam, kde takový cech není, konkurence ji upraví mnohem lépe než jakékoli úřední nařízení. Ve Skotsku nemohl být tento způsob určování ceny a váhy chleba, předepsaný zákonem z 31. roku vlády Jiřího II., zaveden, protože zákon má jeden nedostatek: jeho provádění přísluší dozorcí nad trhem, kterýžto úřad ve Skotsku neměli. Tento nedostatek byl napraven teprve zákonem z 3. roku vlády Jiřího III. To, že se cena a váha úředně nepředpisovaly, nepociťovalo se jako nějaký velký nedostatek, a zavedení tohoto předpisování v několika místech, kde dosud trvá, nepřineslo žádný citelný prospěch. Zato ve většině skotských měst mají cech pekařů, a ten si osobuje výsadní práva, i když je nijak zvlášť nestřeží.

Na poměr mezi různou mírou mezd a zisků při různých způsobech vynakládání práce a kapitálu nemá, jak jsem již uvedl, valný vliv to, zda je společnost bohatá nebo chudá, zda se rozvíjí, stagnuje nebo upadá. Takto se měnící blahobyť společnosti má sice vliv na všeobecnou výši mezd i zisků, ale koneckonců musí ve všech odvětvích působit stejně. Poměr mezi nimi musí tedy zůstat stejný a takové okolnosti jej vlastně nemohou změnit, alespoň nikoli na delší dobu.

O pozemkové rentě

Renta, která se považuje za cenu placenou za užívání půdy, je přirozeně nejvyšší cena, jakou si pachtýř při určitém stavu půdy může dovolit platit. Při sjednávání podmínek pronájmu se majitel půdy snaží, aby pachtýři nezbyl z produktu větší podíl, než kolik stačí k udržování kapitálu, z něhož si opatřuje osivo, platí dělníkům, kupuje a udržuje dobytek a jiné zemědělské nástroje, a přitom aby měl zisk, jaký je z kapitálu vloženého do zemědělství v tom kraji obvyklý. Je to zajisté nejmenší podíl, s jakým se pachtýř může spokojit, nemá-li při tom prodělávat, a ponechat mu více je majitel půdy zřídka ochoten. Všechno, co zbude z produktu nad to nebo co nad to zbude z jeho ceny, což je vlastně totéž, hledí si přirozeně ponechat pro sebe jako rentu ze své půdy, a je to zřejmě nejvyšší renta, jakou si pachtýř při určitém stavu půdy může dovolit platit. Někdy z velkodušnosti, častěji však z neznalosti věci spokojí se majitel půdy s podílem menším; jindy se zase, ale to se stává řidčeji, pachtýř z neznalosti zaváže platit více nebo se spokojí s menším podílem, než jaký je v tom kraji běžný zisk z kapitálu vloženého do zemědělství. Přesto lze tento podíl považovat za přirozenou pozemkovou rentu neboli za rentu, za jakou by se měla, jak se také myslí, většinou půda pronajímat.

Může se mít za to, že pozemková renta je často prostě přiměřený zisk neboli úrok z kapitálu, který majitel půdy vynakládá na její zvelebování. Někdy tomu tak vskutku může do jisté míry být; neboť více než jen do jisté míry to snad ani být nemůže. Majitel půdy požaduje rentu i za nezvelebené pozemky, a onen předpokládaný úrok neboli zisk z výdajů na úpravy a stavby si k této původní rentě obyčejně ještě připočítává. A mimo to se ony úpravy a stavby neprovádějí vždycky z kapitálu majitele půdy, nýbrž někdy z kapitálu pachtýře. Ale když pak dojde k obnovení

pachtu, požaduje majitel půdy zpravidla pachtovné zvýšené tak, jako by byl veškeré ty zvelebovací práce provedl z vlastního kapitálu.

Požaduje někdy rentu i z toho, co se ani vůbec nedá nijak zvelebit. Chalupy jsou jistý druh mořských řas, dávající, když se spálí, alkalickou sůl, jíž se pak používá při výrobě skla, mýdla a ještě k několika jiným účelům. Rostou v některých krajích Velké Británie, hlavně ve Skotsku, a to jenom na skalách, které zalévá příliv. Tyto skály jsou každý den dvakrát zaplaveny mořem a lidské přičinění nikdy nijak nezvýšilo jejich výnos. Ale majitel pozemků, jehož panství je ohraničeno takovým pobřežím s chalupami, požaduje z toho pobřeží stejné pachtovné jako ze svých obilních polí.

Moře při pobřeží ostrovů Shetlandských se vyznačuje nadměrnou hojností ryb, které také jsou hlavním živobytím obyvatelstva těchto ostrovů. Ale aby mohli lidé nějak těžit z bohatství moře, musí mít obydlí někde v blízkosti. Majitel půdy pak určuje pachtovné nikoli podle toho, co může pachtýř vytěžit z půdy, nýbrž podle toho, co může vytěžit jak z půdy, tak i z moře. Toto pachtovné se platí zčásti mořskými rybami; a právě v této zemi můžeme se proto setkat s jedním z oněch několika málo případů, že složkou ceny zboží je renta.

Pozemková renta, považovaná za cenu placenou za užívání půdy, je přirozeně cenou monopolní. Neřídí se vůbec tím, co snad majitel pozemků vynaložil na zvelebení oné půdy, nebo tím, kolik si může dovolit požadovat, nýbrž tím, kolik si pachtýř může dovolit zaplatit.

Na trh se mohou zpravidla dodávat jen takové složky produktu půdy, jejichž běžná cena stačí uhradit kapitál vynaložený na dopravu onoho zboží na trh a přinese i obvyklý zisk. Je-li běžná cena vyšší, to, oč je vyšší, přirozeně připadne na pozemkovou rentu. Není-li vyšší, i když to zboží může být dodáno na trh, nemůže z něho mít majitel půdy žádnou rentu. Zda cena je nebo není vyšší než onen kapitál, závisí na poptávce.

Po některých druzích produktu půdy musí být poptávka vždycky

taková, že se za ně pokaždé bude platit vyšší cena, než jaká by stačila zaplatit jejich dodání na trh; po jiných zase taková poptávka, aby se za ně platila tato vyšší cena, být sice může, ale nemusí. Ony první druhy musí majiteli půdy přinášet rentu vždycky, ony druhé někdy mohou, jindy nemusí, podle okolností.

Proto je třeba poukázat na to, že renta vstupuje mezi složky ceny zboží jinak než mzdy a zisk. Vysoké nebo nízké mzdy a zisk jsou příčinami vysoké nebo nízké ceny; vysoká nebo nízká renta je jejím důsledkem. Cena toho nebo onoho zboží je vysoká nebo nízká proto, že se musí platit vysoké nebo nízké mzdy a zisk, aby se zboží mohlo dostat na trh. Ale rentu vysokou, nízkou nebo vůbec žádnou vynáší zboží proto, že jeho cena je vysoká nebo nízká, značně vyšší nebo jen o málo vyšší nebo o nic vyšší, než kolik stačí k zaplacení mezd zisku.

Budeme-li se nejprve zabývat oněmi složkami produktu půdy, které vždy vynášejí nějakou rentu, na druhém místě těmi, které rentu někdy vynášet mohou, jindy nemusí, na třetím místě pak různými změnami v poměrné hodnotě oněch dvou různých druhů nezpracovaných produktů půdy jednak navzájem mezi sebou a jednak ve srovnání s výrobky řemesel a manufaktur, jak k nim přirozeně dochází v jednotlivých obdobích rozvoje, bude mít tato kapitola tři části.

ČÁST I

O produktu půdy, který vždy vynáší rentu

Protože se lidé, stejně jako všichni ostatní živočichové, přirozeně množí podle toho, kolik mají prostředků k životu, existuje stále více méně poptávka po potravě. Za potravu se dá koupit nebo zjednat větší nebo menší množství práce, které by se jí mohlo vydržovat při velmi šetrném hospodaření, neboť někdy se za práci platí vysoké mzdy. Vždycky se však dá za potravu koupit tolik práce, kolik jí lze vydržovat při zachování míry

obvyklé pro vydržování práce určitého druhu v nějakém kraji.

Ale půda rodí téměř vždycky větší množství potravy, než kolik by jí prostě stačilo k vydržování práce nutné k tomu, aby se ona potrava dostala na trh, i kdyby ta práce byla vydržována sebeštědřeji. Tento přebytek je také skoro vždycky větší, než aby prostě stačil nahradit, a to i se ziskem, kapitál, který onu práci zaměstnal. Vždycky tedy ještě něco zbude na rentu pro majitele půdy.

Ta nejpustší blata v Norsku a ve Skotsku skýtají přece jen jakous takous pastvu pro dobytek, z jehož mléka a z jehož přírůstků lze vždycky nejen vydržovat veškerou práci nutnou k obsluhování tohoto dobytka a pachtýři nebo majiteli stáda zaplatit běžný zisk, ale vzejde i jakási nepatrná renta majiteli půdy. Ta se zvyšuje podle jakosti pastviny. Nejenže se na stejné rozloze lepší půdy užíví větší počet dobytka, ale poněvadž je ten dobytek sehnán na menší prostore, stačí pak k jeho ošetřování a k odbírání jeho produktů méně práce. Majitel pozemků tu vydělává na obojím: jednak na zvýšení výnosu a jednak na snížení množství práce, kterou je z toho výnosu třeba vydržovat.

Pozemková renta se mění nejen s úrodností půdy, a to bez ohledu na její produkt, ale také s její polohou, ať je její úrodnost jakákoli. Půda v blízkosti velkých měst vynáší větší rentu než stejně úrodná půda v některém zapadlém kraji. Hospodaření na jedné nestojí možná o nic více práce než hospodaření na druhé, ale dopravit na trh produkt z půdy vzdálené stojí jistě vždycky více práce. Musí se z něho tedy vydržovat větší množství práce, a přebytek, z něhož pochází zisk pachtýře i renta majitele půdy, se musí zmenšit. Jenže v odlehlých končinách země bývá míra zisku, jak již bylo řečeno, vyšší než v okolí velkých měst. Majiteli půdy musí tedy připadnout na tomto zmenšeném přebytku menší podíl.

Dobrymi cestami, průplavy a splavnými řekami se náklady na dopravu zmenšují, takže odlehlé kraje se pak po této stránce již tolik neliší od krajů, které mají blízko do města. Jsou to proto vůbec nejvýznamnější

prostředky rozvoje. Napomáhají zemědělství v nejdlehlším pásmu země, které je vždy také nejrozsáhlejší. Prospívají městu, protože ničí monopol jeho venkovského okolí. A prospívají i této oblasti. Přinášejí sice na starý trh některé zboží soutěžící s jeho zbožím, ale zato otvírají jeho výrobkům mnoho nových trhů. Monopol je ostatně velkým nepřítelem dobrého hospodaření, které se dá všeobecně zavést jedině na podkladě oné volné a všeobecné konkurence, která každého nutí, aby se jí zúčastnil, chce-li se prostě ubránit. Není tomu ani padesát let, co některá hrabství v okolí Londýna podávala parlamentu petici proti prodlužování mýtních silnic do vzdálenějších hrabství. Díky tomu, že práce je tam levná, mohla by prý ta vzdálenější hrabství prodávat své seno a obilí na londýnském trhu levněji než ona hrabství, čímž by se snížila jejich renta a zničilo jejich zemědělství. Od té doby však jejich renty stouply a jejich zemědělství se zvelebilo.

Prostředně úrodné obilné pole poskytne člověku mnohem větší množství potravy než stejně velká nejlepší pastvina. Jeho obdělávání si sice vyžádá mnohem více práce, ale přebytek, který zůstane po nahrazení osiva a udržování veškeré této práce, je také mnohem větší. I kdyby libra masa neměla nikdy stát více než libra chleba, měl by tento větší přebytek chleba všude větší hodnotu a skýtal by pachtýři větší zisk a majiteli půdy větší rentu. A v počátečním, ještě neumělém zemědělství patrně tomu tak vesměs bylo.

Ale na různých stupních zemědělství jsou poměrné hodnoty oněch dvou různých druhů potravin, chleba a masa, velmi různé. V jeho neumělých začátcích jsou všechny neobdělané pustiny, které tehdy zabíraly převážnou část té nebo oné země, ponechány dobytku. Masa je více než chleba, a chléb je tedy potravou, po které je největší poptávka, a která proto také vynáší i nejvyšší cenu. V Buenos Aires, píše Ulloa,²² byla před nějakými čtyřiceti nebo padesáti lety běžná cena vola vybraného ze stáda

dvou nebo tří set kusů čtyři reály, tedy jedenadvacet a půl penny. O ceně chleba nepíše nic, snad proto, že mu na ní nepřipadalo nic divného. Vůl tam podle něho stojí jen o málo více než práce vynaložená na jeho chycení. Zato obilí nelze nikde pěstovat bez vynaložení velkého množství lidské práce, a v zemi rozkládající se při řece La Plata, jež byla tehdy přímou cestou z Evropy k stříbrným dolům v Potosi, nemohla být cena práce v penězích nijak laciná. Jinak je tomu, rozšíří-li se zemědělství na větší část země. Potom je více chleba než masa. Poptávka se obrátí jinam a cena masa pak stoupne nad cenu chleba.

Mimo to, rozšiřuje-li se zemědělství, neobdělaná půda již nestačí uspokojovat poptávku po mase. Velká část obdělávané půdy se musí přenechat na chov a vykrmování dobytka, a jeho cena musí pak být tak vysoká, aby se z ní dala zaplatit nejen práce nutná k obstarávání dobytka, ale i renta, kterou by taková půda, kdyby byla obdělávána, vynášela svému majiteli, a zisk, který by vynášela pachtýři. Dobytek chovaný na nejpustších blatech prodává se na témž trhu v poměru ke své váze a jakosti za stejnou cenu jako dobytek chovaný na půdě nejlépe obdělané. Majitelé oněch blat z toho těží a zvyšují rentu ze své půdy podle ceny toho dobytka. Před ne více než sto lety stálo v mnoha krajích Skotské vysočiny maso tolik nebo ještě méně než chléb, a to dokonce ovesný. Unie s Anglií otevřela pro dobytek z Vysočiny anglický trh. Jeho běžná cena je dnes asi třikrát vyšší než na počátku století a renta mnoha skotských panství se přitom zvýšila trojnásobně až čtyřnásobně. Téměř po celé Velké Británii má dnes libra nejlepšího masa zpravidla cenu více než dvou liber nejlepšího bílého chleba a v letech hojnosti někdy i tři až čtyř liber.

Jak se zvelebují zemědělství, řídí se renta a zisk z neobdělaných pastvin do jisté míry rentou a ziskem z půdy obdělané. Renta a zisk z této půdy se zase řídí rentou a ziskem z obilí. Obilí se sklízí každoročně. Dobytče musí růst, než se porazí, čtyři až pět let. Ježto se tedy z jitra půdy dostane méně

jednoho druhu potravy než druhého, musí se toto menší množství vyvážit vyšší cenou. Kdyby se více než prostě vyvážilo, měnila by se ještě další obilná pole v pastviny; a kdyby se nevyvážilo, přeměnila by se část pastvin znovu v obilná pole.

Nesmí se ovšem zapomínat, že se tato rovnost mezi rentou a ziskem z trávy a z obilí, tedy z půdy, jež bezprostředně rodí píci pro dobytek, a z půdy, jež bezprostředně rodí potravu pro lidi, vyskytuje jenom na většině obdělávané půdy některé velké země. Za některých zvláštních místních poměrů bývá tomu docela jinak a renta a zisk jsou pak z trávy mnohem vyšší než z obilí.

Tak například v okolí velkých měst poptávka po mléce a po píci pro koně spolu s vysokou cenou masa vede často ke zvýšení hodnoty trávy nad tu hodnotu, o níž by se dalo říci, že je přirozeně úměrná ceně obilí. Je jasné, že se toto výhodné postavení dané polohou nemůže rozšířit na pozemky vzdálenější.

Jisté okolnosti někdy rozmnožily počet dobytka některých zemí do té míry, že veškeré jejich území, podobně jako půda v okolí velkého města, nestačilo urodit tolik trávy a obilí, aby mohlo uživit jejich obyvatelstvo. Tyto země se proto jaly pěstovat na své půdě především trávu, neboli zboží, které má větší objem a které se nedá tak snadno dopravovat na velké vzdálenosti, a obilí, tuto potravu valné většiny obyvatelstva, začaly ponejvíce dovážet z cizích zemí. V takovém postavení je dnes Holandsko a v době rozkvětu starého Říma byla v takovém postavení podle všeho značná část tehdejší Itálie. Podle Catona staršího, píše Cicero,²³ nejlépe hospodaří a nejvíce vynáší takový soukromý statek, kde se dobře krmí; na druhém místě je statek, kde se krmí slušně, a na třetím, kde se krmí špatně. Orbu řadil z hlediska zisku a výnosnosti teprve na místo čtvrté. Obdělávání půdy v oné části starověké Itálie, která se prostírala v okolí Říma, muselo ovšem značně trpět častým rozdělováním obilí, které lid

dostával buď zadarmo, nebo za velmi nízkou cenu. Toto obilí se dováželo z dobytých provincií, z nichž některé měly povinnost odvádět státu místo daní jednu desetinu své sklizně obilí, a to za stanovenou cenu, která byla asi šest pencí za čtvrtinu bušlu. Nízká cena, za kterou bylo toto obilí přenecháváno lidu, musela jistě snižovat ceny obilí, které se mohlo na římský trh dodávat z Latia neboli z území starověkého Říma, a na pěstování obilí v zemi musela jistě působit nepříznivě.

Rovněž v kraji s neohrazenými poli, kde se pěstuje převážně obilí, bude řádně ohrazená louka poskytovat často vyšší rentu než kterékoli obilné pole v jejím okolí. Je tam dobrá k tomu, aby bylo čím krmit dobytek, s kterým se pracuje při pěstování obilí, a vysoká renta z ní tu nepochází ani tak z hodnoty jejího vlastního produktu jako spíše z produktu oněch obilných lánů, které se obdělávají pomocí tohoto dobytka. Jestliže se někdy ohradí i veškerá půda v okolí, tu se renta pravděpodobně zase sníží. Dnešní vysoká renta z ohrazených pastvin ve Skotsku má zřejmě původ v tom, že ohrazené půdy je tam málo, a potrvá asi jen tak dlouho, dokud jí bude tak málo. Ohrazovat pastviny je výnosnější než ohrazovat pole. Uspoří se tím práce s hlídáním dobytka, a ten se také, není-li rušen pasákem nebo jeho psem, pase lépe.

Ale kde nejde o takovou výhodnou polohu, renta a zisk z obilí nebo z kterékoli jiné rozšířené rostliny, jež poskytuje člověku potravu, musí na půdě vhodné pro jejich pěstování řídit ovšem i rentu a zisk z pastvin.

Krmení píce uměle vypěstovanou, jako vodnicí, mrkví, zelím a jinými plodinami, na které se připadlo, aby táž rozloha půdy uživila více dobytka, než když je porostlá přirozenou trávou, mělo by, dalo by se očekávat, o něco snížit onen rozdíl, o který je v zemích s pokročilým zemědělstvím cena masa vyšší než cena chleba, a také jej asi skutečně snížilo; a můžeme také mít za to, že, alespoň na londýnském trhu, je cena masa oproti ceně chleba dnes již poměrně mnohem nižší, než byla ještě na začátku minulého století.

V dodatku k životopisu prince Jindřicha podává nám dr. Birch přehled cen masa, jak je princ zpravidla platil. Dočteme se tam, že za čtyři čtvrtky vola, vážící šest set liber, většinou platil tak asi 9 liber št. 10 šilinků; to znamená, že centýř masa stál 31 šilinků 8 pencí. Princ Jindřich zemřel 6. listopadu 1612 ve věku devatenácti let.

V březnu 1764 vyšetřoval parlament příčiny tehdejších vysokých cen potravin. Mezi jinými doklady pro tento účel došlo i svědectví od jakéhosi kupce z Virginie, že v březnu 1763 koupil pro své lodě zásobu hovězího masa v ceně 24 nebo 25 šilinků za centýř, což považoval za běžnou cenu; ale v roce 1764, kdy byla velká drahota, platil za touž váhu stejného zboží 27 šilinků. I tato vysoká cena je však o 4 šilinky 6 pencí nižší než běžná cena, jakou platíval princ Jindřich; a k tomu je třeba dodat, že k nasolování na takové dlouhé plavby se hodí jen to nejlepší hovězí maso.

Cena, kterou platíval princ Jindřich, činí $3\frac{3}{4}$ penny za libru masa celého kusu, tedy podřadné i vybrané maso dohromady. Při této ceně by se nemohly vybrané části masa prodávat v drobném levněji než za $4\frac{1}{2}$ až 5 pencí za libru.

Při onom parlamentním vyšetřování v roce 1764 svědci prohlašovali, že cena vybraných kusů nejlepšího hovězího masa činila pro zákazníky 4 až $4\frac{1}{2}$ penny za libru; cena podřadného masa činila pak většinou od $1\frac{3}{4}$ do $2\frac{1}{2}$ až $2\frac{3}{4}$ penny; a i to bylo prý většinou o $\frac{1}{2}$ penny dražší, než kolik se za maso téže jakosti obyčejně platilo v březnu toho roku. Ale i tato vysoká cena je stále ještě o hodně nižší, než jaká podle všeho byla v době prince Jindřicha běžná cena při prodeji v maloobchodě.

V prvních dvanácti letech minulého století bývala na windsorském trhu průměrná cena jednoho kvartu o devíti winchesterských bušlech nejlepší pšenice 1 libra št. 18 šilinků $3\frac{1}{6}$ penny. Avšak po dvanáct let před rokem 1764, i v tomto roce, byla průměrná cena téhož množství nejlepší pšenice na témž trhu 2 libry št. 1 šilink $9\frac{1}{2}$ penny.

V prvních dvanácti letech minulého století byla tedy pšenice značně

levnější a maso značně dražší než ve dvanácti letech před rokem 1764, počítajíc v to i tento rok.

Ve všech velkých zemích pěstuje se na většině obdělané půdy bud potrava pro člověka, nebo potrava pro dobytek. Renta a zisk z této půdy určují rentu a zisk z veškeré ostatní obdělávané půdy. Kdyby některá plodina dávala výnos menší, změnila by se brzy půda, na níž se pěstuje, v obilná pole nebo v louky; a kdyby byl výnos některé plodiny větší, pak by se na části obilných polí nebo luk zavedlo pěstování oné plodiny.

Některé plodiny, které si vyžadují buď větší počáteční výdaje na přípravování půdy pro orbu, nebo větší každoroční výdaje na její obdělávání, aby se jim v ní dařilo, vynášejí asi zpravidla v prvním případě vyšší rentu a v druhém vyšší zisk než obilí a pastviny. Ale ten rozdíl se jen zřídka ukáže vyšší než jen pouhý přiměřený úrok nebo náhrada za tyto vyšší výdaje.

Z chmelnice, ovocného sadu nebo zelinářské zahrady bude renta majitele půdy a zisk pachtýře zpravidla větší než z polí a luk. Ale připravit půdu pro tyto plodiny vyžaduje větší výdaje. Proto také přísluší majiteli půdy vyšší renta. Vyžaduje to rovněž pečlivější a zkušenější hospodaření. Proto také patří pachtýři vyšší zisk. Úroda je pak, alespoň u chmele a ovoce, také méně jistá. Její cena musí tedy nejen nahradit všechny běžné ztráty, ale musí rovněž přinést i jakýsi zisk, podobný prospěchu z pojišťování. To, že zahradníci si obyčejně žijí bídne a nanejvýš jenom prostředně, může nás přesvědčit, že se jejich velký důvtip zpravidla nepřelácí. Jejich libé umění provozuje tolik boháčů jen pro potěšení, že ti, kteří je provozují pro zisk, nemohou na něm mnoho vydělat, neboť lidé, kteří by měli být jejich přirozenými nejlepšími zákazníky, zásobují se všemi těmi nejvzácnějšími plodinami sami.

Prospěch, který má majitel půdy z takového jejího zušlechtění, nebyl snad nikdy větší, než aby mu právě stačil zaplatit původní výdaje, jež s tím měl. V starověkém rolnictví platila dobře zavlažovaná zelinářská zahrada

vedle vinice za část statku, jež poskytovala nejcennější produkt. Ale Demokritos, který psal o rolnictví před nějakými dvěma tisíci lety a kterého v starověku považovali za jednoho z otců tohoto umění, byl toho názoru, že ohrazovat zelinářské zahrady není rozumné. Výnos prý neuhradí výdaje na kamennou hradbu, a cihly (mínil asi cihly sušené na slunci) se prý deštěm a zimními vichřicemi rozpadávají a vyžadují neustálého opravování. Columella, jenž nám zaznamenává tento Demokritův názor,²⁴ jej nepopírá, ale navrhuje jako velmi hospodárné ohrazení pozemků živý plot z ostružiní a šípkových keřů, který prý je, jak se přesvědčil vlastní zkušeností, jednak trvalý a jednak neproniknutelný, ale který v době Demokritově ještě asi všude neznali. Palladius²⁵ přejímá názor Columellův, jež předtím doporučoval již Varro.²⁶ Podle názoru těchto starověkých spisovatelů o zvelebování rolnictví vynášela zelinářská zahrada jen o málo více, než kolik stačilo zaplatit mimořádnou péčí při pěstování a výdaje na zavlažování; neboť v zemích tak blízkých slunci považovalo se tehdy stejně jako dnes za žádoucí mít svůj proud vody, který by se dal rozvádět ke každému záhonu v zahradě. Po většině Evropy se zelinářské zahrady nepokládají za hodny lepšího ohrazení než takového, jaké doporučoval Columella. Ve Velké Británii a v některých velkých zemích na severu dá se ušlechtlejší ovoce vypěstovat dokonale jedině za kamennou zdí. Jeho cena musí tedy být v oněch zemích taková, aby se z ní zaplatily výdaje na postavení a udržování zdi, bez níž se neobejde. Zeď kolem ovocného sadu ohrazuje zpravidla i zelinářskou zahradu, a té se tak dostává výhody, jež plyne z ohrazení, které by se z jejího vlastního výnosu nemohlo zaplatit.

Že vinice, je-li založena na patřičném místě a je-li dokonale vypěstována, je nejcennější složkou rolnické usedlosti, platilo za nespornou skutečnost v zemědělství starověkém a platí to ve všech vinařských krajích stejně i dnes. Ale zda se vyplatí zakládat novou vinici, to

bylo, jak se dovídáme od Columelly, mezi starověkými italskými hospodáři předmětem sporů. On sám se, jako pravý milovník pěstování všeho, co potřebuje péči, vyslovuje pro vinice a pokouší se srovnáváním zisku s výdaji dokázat, že je to nejvýnosnější využití půdy. Ale takové srovnání zisku s výdaji při zavádění něčeho nového je obyčejně velmi ošidné a nikde není ošidnější než v zemědělství. Kdyby byl výnos z takových podniků tak velký, jak si to on představoval, pak by o tom nemohly nikdy být spory. A ve vinařských zemích bývá to předmětem sporů i dnes. Ti, kdo tam píšou o zemědělství, milovníci a podporovatelé pěstování ušlechtilých plodin, přiklánějí se většinou ke Columellovi. Vyslovují se pro vinice. To, že majitelé starých vinic ve Francii všemožně hledí zabránit zakládání nových, názor těchto spisovatelů asi jen potvrzuje a svědčí to o přesvědčení těch, kdož musí mít v té věci zkušenosti, že se tam pěstování této plodiny nyní vyplácí více než pěstování čehokoli jiného. Zároveň to však snad svědčí i pro jiný názor, že totiž ta větší výnosnost může potrvat jen tak dlouho jako zákony, které dnes volné pěstování vinné révy omezují. Roku 1731 dosáhli majitelé vinic toho, že státní rada vydala zákaz jednak zakládat nové vinice, jednak obnovovat staré, na nichž bylo pěstování révy po dva roky přerušeno, nedá-li k tomu král zvláštní povolení; a ten může to povolení poskytnout jen tehdy, oznámí-li správce provincie, že půdu prozkoumal a že na ní nelze pěstovat žádné jiné plodiny. Záminkou k tomuto zákazu byl nedostatek obilí a píce a nadbytek vína. Ale kdyby bylo šlo o skutečný nadbytek, byl by on sám bez jakéhokoli nařízení státní rady účinně zabránil dalšímu zakládání nových vinic tím, že by snížil zisk z pěstování révy pod jeho přirozený poměr k zisku z obilí a píce. A pokud jde o onen domnělý nedostatek obilí, způsobený přílišným rozmnožením vinic, nikde ve Francii se nevěnuje pěstování obilí větší péče než právě v provinciích vinařských, kde se půda hodí k jeho pěstování, jako v Burgundsku, v Guyenne a v Horním Languedocu. Velký počet dělníků zaměstnaných při pěstování jedné

plodiny je na prospěch pěstování i plodiny druhé, neboť jí zaručuje snadný odbyt. Od snížení počtu lidí, kteří si mohou obilí zaplatit, lze si zajisté nejméně slibovat, že povznese pěstování obilí. Je to jako politika, která by chtěla napomáhat zemědělství tím, že by nepřála řemeslům a manufakturám.

Renta a zisk z pěstování takových plodin, které si vyžadují buď větší počáteční výdaje na zvelebení půdy, aby pro ně byla připravena, nebo větší každoroční výdaje na jejich pěstování, jsou tedy sice často mnohem vyšší než renta a zisk z obilí a z píce, ale pokud prostě vynahrazují takové mimořádné výdaje, řídí se ve skutečnosti rentou a ziskem z těchto běžných plodin.

Někdy se ovšem stává, že rozloha půdy, kterou lze upravit pro pěstování té které plodiny, je příliš malá, aby mohla uspokojit účinnou poptávku. Celý produkt se pak může odprodat těm, kteří jsou ochotni zaplatit o něco více, než kolik stačí uhradit celou rentu, mzdy a zisk z pěstování oné plodiny a z jejího dodání na trh, podle přirozené míry toho všeho nebo podle míry, podle níž se platí ve většině ostatních zemědělských krajů. Tehdy, a jedině tehdy, nemusí být ona část zvýšené ceny, která zbude po zaplacení všech výdajů na přípravu půdy a na pěstování takové plodiny, v náležitém poměru k podobně zvýšené ceně obilí a píce, nýbrž může být téměř neomezeně větší. A největší část tohoto přírůstku připadá ovšem na rentu majitele půdy.

Tak například obvyklý a přirozený poměr mezi rentou a ziskem z vína a mezi rentou a ziskem z obilí a z píce se vyskytuje jedině u vinic rodících jen dobré obyčejné víno, jaké se dá pěstovat téměř všude na každé lehké, hrubé nebo jemné písčité půdě a které se vyznačuje jen tím, že je silné a zdravé.

Obyčejná půda může soutěžit pouze s takovýmito vinicemi; vinicím mimořádně dobrým konkurovat zřejmě nemůže.

Na vinnou révu má rozdílnost půdy větší vliv než kterýkoli jiný ovocný

strom. Z některé půdy načerpává víno takovou chuť, jaké se na jiné půdě nedosáhne sebepečlivějším pěstěním a hospodařením. Tato chuť, ať již skutečná nebo domnělá, je někdy vlastní jenom vínu z několika málo vinic; ty se mohou prostírat na větší části některého malého okrsku, jindy zas pokrývají značnou část některé velké provincie. Všechno takové víno, které se dostane na trh, nestačí uspokojit koupěschopnou poptávku neboli poptávku lidí, kteří by zaplatili celou rentu, zisk i mzdy nutné k jeho vypěstování a dodání na trh podle běžné sazby nebo podle sazby, podle které se za ně platí, jde-li o vinice obyčejné. Všechno takové víno se tedy prodá těm, kdož jsou ochotni zaplatit více, což jeho cenu nutně zvýší nad cenu obyčejného vína. Rozdíl je větší nebo menší podle toho, jak silně na poptávku kupujících působí móda a vzácnost vína. Ale ať již je rozdíl jakýkoli, největší jeho část připadne na rentu majiteli půdy. Neboť ačkoli se obdělávání takových vinic věnuje obyčejně větší péče než obdělávání většiny vinic ostatních, vysoká cena vína není asi ani tak výsledkem pečlivého pěstování jako spíše jeho příčinou. U tak vzácných plodin je škoda zaviněná nedbalostí tak velká, že to i ty největší nedbalce nutí, aby si počínali pečlivě. Na zaplacení mezd za onu práci navíc, která se věnuje jejich pěstování, a zisku z onoho nádavku kapitálu, který uvádí tuto práci do pohybu, stačí tedy jen malá část této vysoké ceny.

S těmito vzácnými vinicemi bychom mohli srovnat třtinové osady evropských zemí v Západní Indii. Všechno to, co se tam urodí, nestačí uspokojit koupěschopnou poptávku v Evropě a postačí to skoupit ti, kdož jsou ochotni zaplatit více, než kolik stačí na uhrazení celé renty, zisku a mezd nutných k vypěstování tohoto zboží a k jeho dodání na trh podle sazby, jaká se obyčejně platí u kteréhokoli jiného výrobku. V Kočincíně, jak píše Poivre,²⁷ který si velmi bedlivě všímal zemědělství oné země, prodává se nejjemnější bílý cukr zpravidla jeden centýř po třech piastrech, tj. asi 13 liber št. 6 pencí našich peněz. Tamější tzv. centýř váží 150-200

pařížských liber neboli průměrně 175 pařížských liber, takže cena centýře anglického činí jen asi 8 šilinků, tj. necelou čtvrtinu toho, co se zpravidla platí za hnědý cukr dovážený z našich osad, a necelou šestinu toho, co se platí za nejjemnější cukr bílý. V Kočinčině se na největší části obdělávané půdy pěstuje obilí a rýže, potrava valné většiny obyvatelstva. Ceny obilí, rýže a cukru jsou tam pravděpodobně v přirozeném vzájemném poměru, který se na většině obdělávané půdy přirozeně vytváří mezi jednotlivými plodinami. Podle tohoto poměru dostane majitel půdy, pokud se to dá vypočítat, i pachtýř nahrazeny obvyklé počáteční výdaje na přípravu půdy pro orbu a každoroční výdaje na pěstování té které rostliny. Ale v našich třtinových osadách není cena cukru k ceně toho, co se urodí na rýžových nebo obilných polích, ať již v Evropě nebo v Americe, v žádném takovém poměru. Všeobecně se říká, že veškeré výdaje na pěstování má pěstitel uhradit rum a melasa a že všechno jeho cukr má pro něj být již čistým ziskem. Kdyby to byla pravda, neboť sám to tvrdit nechci, bylo by to něco podobného, jako kdyby pěstitel obilí chtěl, aby se mu výdaje na pěstování uhradily plevami a slámou a všechno obilí aby bylo již jeho čistým ziskem. V Londýně a v jiných obchodních městech můžeme často pozorovat, jak společnosti obchodníků nakupují v našich třtinových osadách neobdělávanou půdu a očekávají, že jejich správci a zástupci ji budou připravovat pro orbu a obdělávat tak, aby jim vynášela, přestože jde o země velmi vzdálené a zisk je nejistý, ježto se tam nedostatečně vykonává spravedlnost. Nikoho ani nenapadne, aby stejně zveleboval a obdělával nejúrodnější půdu ve Skotku, v Irsku a v obilných provinciích Severní Ameriky, třebaže by díky spolehlivějšímu vykonávání spravedlnosti v oněch zemích mohl očekávat pravidelnější navrácení svého kapitálu. Ve Virginii a v Marylandu se pěstuje více tabák než obilí, poněvadž je to výnosnější. Tabák by se mohl s úspěchem pěstovat tak, aby to vynášelo, po většině Evropy, ale téměř v každé evropské zemi se stal hlavním předmětem zdanění, a vybírat daň z každé usedlosti v zemi,

kde by se pěstoval, bylo by prý obtížnější než vybírat z něho na celnici clo. Proto bylo pěstování tabáku ve většině Evropy zakázáno²⁸ zcela nesmyslně, takže země, kde se tabák pěstovat smí, mají jakýsi monopol. A poněvadž se ho nejvíc pěstuje ve Virginii a v Marylandu, mají tyto země, třebaže mají ještě několik konkurentů, převážný podíl na výhodách tohoto monopolu. Pěstování tabáku není však přece jen tak výnosné jako pěstování cukrové třtiny. Nikdy jsem neslyšel, že by některé tabákové plantáže vznikly a byly obdělávány z kapitálu kupců, kteří sami bydleli ve Velké Británii, a z tabákových kolonií se nám nevracejí plantážníci tak bohatí, jací často přijíždějí z našich třtinových ostrovů. Podle toho, že se v oněch osadách dává pěstování tabáku přednost před pěstováním obilí, by se zdálo, že koupěschopná poptávka po tabáku není v Evropě docela uspokojována, ale ve skutečnosti má k plnému uspokojování pravděpodobně blíže než poptávka po cukru. A třebaže je dnes cena tabáku vyšší, než aby se z ní dala prostě zaplatit celá renta, mzdy a zisky, nutné k jeho vypěstování a dodání na trh podle sazby, jaká se obvykle platí v krajích pěstujících obilí, přece jenom není vyšší o tolik jako cena cukru. Naši majitelé tabákových plantáží projevíli proto stejnou obavu z přílišného nadbytku tabáku jako majitelé starých vinic ve Francii z přílišného nadbytku vína. Zákonem svého zákonodárského sboru omezili pěstování tabáku tak, aby na každého černocha ve věku od šestnácti do šedesáti let připadlo nanejvýš tisíc rostlin, které mají dát deset centýřů tabáku. Počítají, že takový černocho stačí mimo to obdělat ještě čtyři jitra kukuřice. Aby se v úrodných letech trh nepřeplnil zbožím, spalovali prý leckdy z tabáku připadajícího na jednoho černocho jisté množství, tak jako to prý Holanďané činí s kořením; pochybuji ovšem, že zprávy, podle kterých to dr. Douglas píše,²⁹ jsou spolehlivé. Jeli k udržení dnešní ceny tabáku na její výši třeba takových hrubých prostředků, pak jeho pěstování, pokud je ještě výnosnější, dlouho asi výnosnější nebude.

Takto se rentou z obdělvané půdy, jež poskytuje lidskou potravu, řídí i renta z většiny ostatní obdělávané půdy. Žádné plodiny nemohou dlouho vynášet méně, neboť pak by se půdy ihned využilo jinak. A jestliže ta nebo ona plodina vynáší obyčejně rentu větší, je to proto, že rozsah půdy, která se dá upravit pro její pěstování, je příliš malý, aby mohl uspokojit účinnou poptávku.

Základní plodinou, která bezprostředně slouží jako potrava pro člověka, je v Evropě obilí. Až na některé zvláštní případy rentu z veškeré ostatní obdělávané půdy určuje tedy v Evropě renta z půdy obilné. Británie nemusí závidět ani Francii její vinohrady, ani Itálii její olivové sady. Až na některé výjimky řídí se jejich hodnota hodnotou obilných polí, v jejichž úrodnosti nezůstává Británie za oběma těmito zeměmi.

Kdyby se v některé zemi stala běžnou a oblíbenou rostlinnou potravou obyvatelstva plodina, již by i nejobyčejnější půda při vynaložení stejné nebo téměř stejné péče rodila mnohem více, než kolik ta nejurodnější půda rodí obilí, potom by renta majitele půdy neboli ono přebytečné množství úrody, které by mu zůstalo, když se zaplatí práce a pachtýři se splatí jeho kapitál i s jeho běžným ziskem, byla jistě mnohem větší. Ať již by obvyklá míra pro vydržování práce v té zemi byla jakákoli, z toho, oč je tato renta vyšší, dalo by se vždycky vydržovat více práce, a tak by si majitel půdy mohl koupit nebo zjednat větší množství práce. Skutečná hodnota jeho renty, jeho skutečná moc a vliv, jeho moc nad nutnými životními prostředky a věcmi život zpříjemňujícími, které by mu mohla poskytovat práce jiných lidí, to všechno by bylo nutně mnohem větší.

Rýžové pole urodí mnohem více potravy než nejurodnější pole obilné. Úroda se na něm sklízí dvakrát do roka, a to zpravidla třicet až šedesát bušlů z jednoho jitra. Její pěstování vyžaduje sice více práce, ale i když všechnu tu práci je třeba vydržovat, zbývá přece jen větší přebytek. V těch rýžových zemích, kde je rýže běžnou a oblíbenou potravou obyvatelstva a kde se hlavně rýží živí i ti, kdož pracují na rýžových polích,

měla by majiteli půdy připadnout větší část tohoto většího přebytku než v zemích obilných. V Karolině, kde stejně jako v jiných britských koloniích plantážníci jsou zpravidla zároveň obdávatelé půdy i jejími majiteli a kde se tedy renta směšuje se ziskem, mají pěstování rýže za výnosnější než pěstování obilí, i když ji tam sklízí jenom jednou do roka a i když tam vlivem starých návyků přivezených z Evropy rýže není běžnou a oblíbenou rostlinnou potravou obyvatelstva.

Dobré rýžové pole je za všech ročních dob bahňisko a po jednu roční dobu je to bahňisko zalito vodou. Nehodí se ani za pole obilné, ani za pastvinu, ani za vinici a vůbec k pěstování některé jiné užitečné plodiny; a půda, která se hodí k tomu, není zase vhodná pro pěstování rýže. A proto ani v rýžových zemích nemůže renta z půdy, na níž se pěstuje rýže, určovat rentu z oné ostatní obdávané půdy, kterou vůbec nelze přeměnit na pole rýžová. Množství potravy, které se urodí na poli bramborovém, není o nic menší než množství, které se urodí na poli rýžovém a mnohem větší, než jaké se urodí na poli pšeničném. 120 centýřů brambor z jednoho jitra půdy není výnos o nic větší než 20 centýřů pšenice. Potrava neboli pevná živná látka, která se dá získat z těchto dvou plodin, není totiž vůbec úměrná jejich váze, poněvadž v bramborách je mnoho vody. Ale i když počítáme, že z váhy této hlízy připadá na vodu polovina, a to jistě počítáme velmi mnoho, přesto se na takovém jednom jitru brambor urodí 60 centýřů pevné živné látky, tj. třikrát více než na poli pšeničném. Na vypěstování jednoho jitra brambor stačí méně práce než na vypěstování jednoho jitra pšenice; pole, kde se má zasít pšenice, nechává se zpravidla ležet úhorem, a to již více než vyváží okopávání a všechnu ostatní mimořádnou péči, která se vždycky věnuje bramborům. Kdyby se tyto hlízy staly v některé evropské zemi, tak jako rýže v některých rýžových zemích, běžnou a oblíbenou rostlinnou potravou obyvatelstva, takže by si jejich pěstování vyžádalo právě tolik půdy, jako dnes vyžaduje pěstování pšenice a jiných druhů obilí sloužícího

lidem za potravu, stejná rozloha obdělávané půdy by uživila mnohem větší počet lidí, a protože by se zemědělstí dělníci živili většinou zase brambory, po splacení veškerého kapitálu a po zaplacení veškeré práce vynaložené na pěstování této plodiny zbýval by větší přebytek. A také větší podíl na tomto přebytku by připadl majiteli půdy. Počet obyvatelstva by vzrostl a renty by pak byly daleko vyšší, než jsou dnes.

Půda, která se hodí pro brambory, hodí se téměř pro každou jinou užitečnou rostlinu. Kdyby se rostliny pěstovaly na stejné rozloze obdělávané půdy jako dnes obilí, řídila by se jimi podobně i renta z většiny ostatní obdělávané půdy.

V některých krajích Lancasterského hrabství se tvrdí, jak jsem se dověděl, že chléb z ovesné mouky je pro pracující lidi vydatnější potravou než chléb pšeničný, a totéž tvrzení jsem často slýchal i ve Skotsku. Já však o tom poněkud pochybuji. Prostí lidé ve Skotsku, kteří se živí ovesným chlebem, nejsou většinou tak silní ani tak hezcí jako lidé téže vrstvy v Anglii, kteří jedí chléb pšeničný. Nejsou tak dobří na práci a také tak dobře nevypadají; a poněvadž mezi příslušníky vyšších vrstev z těchto dvou zemí takový rozdíl není, zkušenost by napovídala, že potrava prostého lidu ve Skotsku nesvědčí tolik lidskému tělu jako potrava jejich anglických sousedů z téže vrstvy. Ale s brambory je tomu, jak se zdá, jinak. Londýnští nosítkáři, nosiči a skladači uhlí a ony nešťastnice, které se živí prostitucí, tedy snad nejsilnější muži a nejkrásnější ženy v celé Britské říši, pocházejí prý většinou z nejnižších vrstev obyvatelstva Irska, které se vesměs živí právě brambory. Žádná jiná potravina nepodává přesvědčivější důkaz o své výživnosti a o své obzvláštní prospěšnosti pro lidské zdraví.

Udržet brambory po celý rok je těžké a uchovávat je uložené jako obilí po dva tři roky není možné. Obava, že se do té doby, než začnou hnít, nerozprodají, odrazuje od jejich pěstování a je snad také hlavní překážkou, aby se někdy mohly stát v některé velké zemi takovou hlavní rostlinnou potravinou všech vrstev obyvatelstva, jakou je chléb.

ČÁST II

O produktu půdy, který někdy vynáší rentu, ale jindy ji nevynáší

Jediným produktem půdy, který vždycky a nutně vynáší majiteli půdy nějakou rentu, je podle všeho lidská potrava. Ostatní druhy tohoto produktu ji podle okolností někdy vynášet mohou, jindy ji vynášet nemusí.

Hlavními dvěma potřebami lidstva vedle potravy jsou ošacení a přístřeší.

Ve svém původním, ještě nezušlechtěném stavu může půda skýtat suroviny na ošacení a na přístřeší mnohem většímu počtu lidí, než jaký stačí uživit. Když je již zvelebena, může někdy uživit více lidí, než kolika může poskytnout ony suroviny, a to alespoň takové, jaké lidé žádají a za jaké jsou ochotni zaplatit. V prvním případě je tedy vždycky oněch surovin nadbytek, a mají proto malou hodnotu nebo vůbec ani hodnotu nemají. V druhém případě je jich často nedostatek, což jejich hodnotu zvyšuje. V prvním případě se jich velká část zahazuje jako nepotřebná a cena těch, které se upotřebí, odpovídá zpravidla jenom práci a výdajům na jejich uzpůsobení, a tak z nich nemůže majiteli půdy plynout žádná renta. V druhém případě se jich využívá všech a bývá po nich často větší poptávka, než jaká je možnost je dodat. Vždycky tu pak jsou lidé ochotní zaplatit o něco více, než kolik stačí na to, aby se vůbec mohly dodat na trh. Z jejich ceny může tedy majiteli půdy vždycky plynout nějaká renta.

Původně se člověk oblékal do kůží větších zvířat. Potravou národů loveckých a pasteveckých je většinou maso těchto zvířat, a tak každý, kdo si opatřuje potravu, získává i více surovin na ošacení, než kolik stačí unosit. Kdyby nebylo obchodu s cizími zeměmi, většina by se jich odhodila jako věci nepotřebné. Tak tomu pravděpodobně bylo u loveckých kmenů v Severní Americe předtím, než jejich zemi objevili Evropané; s těmi nyní vyměňují nadbytečné kůže a kůžičky za vlněné houně, střelné zbraně a

kořalku, což těmto věcem dodává jakousi hodnotu. Za nynějšího stavu obchodu snad i nejbarbaršnější národy, pokud u nich bylo zavedeno vlastnictví půdy, setkávají se u svých bohatších obchodních přátel s takovou poptávkou po všech surovinách na ošacení, které skýtá jejich země a které by se doma vůbec nestačily zpracovat ani spotřebovat, že se tím jejich cena zvyšuje nad to, kolik stojí jejich doprava k oněm bohatším sousedům. Proto vynášejí majiteli půdy jakousi rentu. Když se většina horského dobytka spotřebovávala přímo na horách, byl vývoz jeho kůží pro onu zemi podstatnou složkou jejího obchodu, a to, zač se směňovaly, zvyšovalo poněkud rentu z horských pozemků. V dřívějších dobách, kdy Anglie nestačila spotřebovat a zpracovat všechnu svou vlnu doma, našla si odbytu ve Flandrech, zemi to tehdy bohatší a podnikavější, a cena této vlny zvyšovala o něco rentu z půdy, která ji dala. V zemích s tak málo vyvinutým zemědělstvím, jako byla tehdy Anglie nebo jako je dnes Skotská vysočina, a které by neměly žádný zahraniční obchod, byl by zřejmě takový nadbytek surovin na ošacení, že by se z velké části odhazovaly jako nepotřebné a nemohly by majiteli půdy vynášet žádnou rentu. Suroviny na stavbu přístřeší se nemohou vždycky převážet na velké vzdálenosti jako suroviny na ošacení a nestávají se tak snadno předmětem zahraničního obchodu. Jestliže je jich v zemi, která je skýtá, přebytek, pak se i při dnešním stavu obchodu ve světě často stává, že pro majitele půdy nemají žádnou hodnotu. Z dobrého kamenného lomu v okolí Londýna by plynula značná renta. Na mnoha místech ve Skotsku a ve Walesu z něho neplyne žádná. Holé klády mají jako stavební dříví v hodně zalidněné zemi s řádným zemědělstvím značnou hodnotu a půda, která je poskytuje, vynáší značnou rentu. Ale v mnohých krajích Severní Ameriky byl by majitel půdy každému, kdo by si odvezl většinu jeho velkých stromů, nesmírně vděčen. Z některých oblastí Skotské vysočiny dá se ze stromů pro nedostatek silnic a vodních cest posílat na trh jenom kůra. Kmeny tam nechávají shnít na zemi. Je-li surovin pro stavbu obydlí takový nadbytek,

pak ta část, která se z nich použije, má hodnotu pouhé práce a výdajů na jejich úpravu. Majitel půdy z nich nemá žádnou rentu, a proto použít jich dovoluje zpravidla každému, kdo ho o to jen požádá. Ale poptávka z bohatších států mu přece jenom někdy dává možnost pobírat za ně rentu. Dláždění londýnských ulic poskytlo majitelům některých pustých skal na pobřeží Skotska rentu z věcí, které předtím žádnou nenesly. Dřevo z Norska a z baltického pobřeží nachází odbyt, který nemohlo najít doma, v mnohých krajích Velké Británie, a tím skýtá svým majitelům jistou rentu.

Země jsou lidnaté nikoli podle počtu lidí, kterým mohou opatřit ošacení a přístřeší, nýbrž podle počtu lidí, které uživí. Je-li postaráno o potravu, pak se již nezbytné ošacení a přístřeší snadno najde. Ale i když jsou tyto věci po ruce, bývá často těžké najít obživu. V některých krajích britských držav postaví někdy to, čemu se říká obydlí, jediný člověk za jediný den. Připravít k používání nejjednodušší ošacení, zvířecí kůže, vyžaduje již poněkud více práce, ale nijak zvlášť mnoho. U národů divokých neboli barbarských postačí k opatření takového ošacení a bydlení pro většinu lidí jedna setina nebo o málo více než jedna setina jejich práce. Celých zbývajících devětadevadesát setin často právě jen jakž takž stačí na opatření potravy.

Ale jestliže práce jedné rodiny při zvelebování a obdělávání půdy stačí uživit dvě rodiny, pak i na uživení celé společnosti stačí práce poloviny společnosti. Druhá polovina, nebo alespoň její většina, může se tedy zabývat opatřováním jiných věcí nebo uspokojováním jiných potřeb a zálib lidstva. Hlavní předměty těchto potřeb a zálib tvoří oděv a obydlí, zařízení domácnosti a to, čemu se říká vybavení. Boháč nespotřebuje více jídla než jeho chudý krajan. Jakostí se ovšem může toto jídlo značně lišit a jeho výběr a příprava mohou vyžadovat více práce a dovednosti, ale jeho množství je téměř stejné. Srovnajte však rozsáhlý palác a spoustu šatstva jednoho s chatrčí a troškou hadrů druhého, a shledáte, že rozdíl v oblečení, bydlení, ve vybavení a zařízení domácnosti je co do množství co

do jakosti téměř stejně veliký. Touha po jídle je u každého člověka omezena malým obsahem lidského žaludku; ale touha po různých věcech zpříjemňujících život a po ozdobnosti u budov, šatů, vybavení a zařízení nemá, jak se zdá, vůbec hranic. A tak lidé, kteří mají více potravy, než kolik jí mohou sami spotřebovat, rádi vždycky směňují onen přebytek nebo což je vlastně totéž, jeho cenu, za uspokojování zálib tohoto druhu. To, co je již nad ony omezené tužby, věnuje se na uspokojování libůstek boháčů, a aby měli to jídlo jistější, soupeří mezi sebou v láci a v dokonalosti své práce. Se vzrůstajícím množstvím potravy, neboli s rozšiřováním a zvelebováním zemědělství, vzrůstá také počet řemeslníků, a protože povaha jejich práce dovoluje, aby se tu prováděla krajní dělba práce, roste množství surovin, které mohou zpracovat, poměrně mnohem více než počet jich samých. Proto také stoupá poptávka po surovinách všeho druhu, na jejichž použití mohla lidská vynalézavost vůbec přijít, ať jde o budovy nebo oblékání, parádu a zařízení domácnosti, tedy ať jde o věci užitečné nebo o věci ozdobné. Stoupá poptávka po nerostech, které v sobě chovají útroby země, po vzácných kovech a po drahokamech.

Potrava tedy není jenom původním zdrojem renty, ale i všechen ostatní produkt půdy, z kterého potom vyplývá renta, má onu složku své hodnoty z větší produktivní síly práce při výrobě potravy, důsledku to lepšího obdělávání a zvelebování půdy.

Ony další složky produktu půdy, které potom přinášejí rentu, nepřinášejí jí ovšem pokaždé. Ani v pokročilých zemích s rozvinutým zemědělstvím není poptávka po nich vždycky taková, aby se za ně platila větší cena, než jaká právě stačí na zaplacení práce a nahrazení kapitálu, jež je třeba vynaložit, aby se zboží mohlo dostat na trh, a ovšem běžného zisku z tohoto kapitálu. Zda je ona poptávka taková nebo ne, to záleží na různých okolnostech.

Zda například některý uhelný důl bude skýtat rentu, to záleží jednak na tom, jak je bohatý, jednak na jeho poloze.

Bohatým nebo chudým můžeme nazvat důl podle toho, zda je množství nerostu, které se z něho dá vytěžit při vynaložení určitého množství práce, větší nebo menší, než jaké se při stejné práci vytěží z většiny ostatních dolů stejného druhu.

V některých dolech s příznivou polohou se nedá těžit proto, že jsou chudé. Jejich produkt nestačí na zaplacení výdajů. Nemohou vynášet ani zisk, ani rentu.

Produkt některých dolů stačí jakž takž na zaplacení práce a na uhrazení vynaloženého kapitálu s jeho běžným ziskem. Podnikateli sice nějaký ten zisk vynášejí, ale majitel půdy z nich rentu nemá. Vyplácejí se tedy jen tehdy, těží-li v nich sám majitel půdy, neboť ten je tu pak i podnikatelem, a tak z kapitálu, který na to vynakládá, dostává běžný zisk. Takto se těží v mnoha uhelných dolech ve Skotsku, a jinak v nich ani těžit nelze. Jejich majitel dovolí v nich těžit jen tomu, kdo by mu za to platil jistou rentu, a platit rentu si nemůže dovolit nikdo.

Jiné doly v téže zemi jsou sice dost bohaté, ale nelze v nich těžit zase pro jejich polohu. Množství nerostu, které by stačilo na zaplacení výdajů za práci, mohlo by se v takovém dole vytěžit s vynaložením obyčejného nebo i ještě menšího než obyčejného množství práce, ale ve vnitrozemském kraji, řídkce osídleném a bez dobrých silnic a vodní dopravy, nemohlo by se toto množství prodat.

Uhlí je palivo méně příjemné než dříví a je prý také méně zdravé. Proto tam, kde se používá uhlí, musí být výdaje za ně zpravidla o něco menší než výdaje na dříví.

Cena dříví se zase mění podle stavu zemědělství, a to téměř stejně a ze zcela stejných důvodů jako cena dobytka. Když je zemědělství teprve v prvních začátcích, je většina každé země pokryta lesem, který je v té době pro majitele půdy pouhou přítěží bez jakékoli hodnoty, a vlastník by jej každému rád dal, jen kdyby mu jej pokácel. S rozvojem zemědělství se lesy jednak vymycují, aby se získala orná půda, jednak propadají zkáze

následkem přibývání dobytka. Toho sice nepřibývá úměrně s obilím, jež je zcela jen plodem lidské přičinlivosti, ale přece jen se množí pod péčí a ochranou člověka; neboť ten v letech hojnosti shromažďuje píci, aby jej měl čím krmit v letech neúrody, po celý rok mu opatřuje více píce, než kolik jí dobytku dává nezušlechtěná příroda, hubí a vyhlazuje jeho nepřátele a zajišťuje mu tak bezpečnost, aby mohl v klidu požívat všeho, co mu příroda skýtá. Početná stáda dobytka se volně potulují po lesích, a třebaže staré stromy neničí, zabraňují mladým vzcházet, takže za st, dvě stě let je celý les zničen. Je-li dřeva nedostatek, jeho cena pak stoupne. Nese pak dobrou rentu a majitel půdy někdy shledá, že největší zisk bude mít možná ze své půdy tehdy, bude-li na ní pěstovat stavební dříví. Zisk z něho přichází sice pozdě, ale bývá pak tak velký, že se ono opoždění vynahradí. Tak asi to dnes vypadá v některých krajích Velké Británie, kde se ukazuje, že se zisk z vysazování lesa vyrovná zisku z obilí nebo z pastvin. Zisk, jež má majitel půdy z vysazování lesa, nemůže nikde, aspoň ne delší dobu, být vyšší než renta, která by mu mohla plynout z obilí a z pastvin, ale v kraji vzdáleném od moře a tam kde je mnoho půdy zemědělské, nebude často mnohem nižší než tato renta. Na mořském pobřeží pokročilé země, kde se jako paliva dá docela dobře užívat uhlí, přijde někdy levněji dovážet stavební dříví z cizích zemí s méně rozvinutým zemědělstvím než pěstovat je doma. Na Edinburghu, novém městě vystavěném teprve během několika minulých let, není snad ani kousíček skotského stavebního dřeva.

Ať již je cena stavebního dřeva jakákoli, je-li cena uhlí taková, že topení uhlím stojí přibližně stejně jako topení dřívím, můžeme být jisti, že v takovém kraji a za takových okolností je cena uhlí nejvyšší, jaká jen může být. Tak je tomu v některých anglických krajích daleko od moře, hlavně v hrabství Oxfordském, kde i prostí lidé při topení obvykle mísí dříví s uhlím, a kde tedy rozdíl v ceně těchto dvou druhů paliva nemůže být nijak velký.

V krajích bohatých uhlím je cena všude hluboko pod touto nejvyšší cenou. Kdyby nebyla, nesnesla by již vysoké výdaje na dlouhou dopravu uhlí, ať již po souši nebo po vodě. Uhlí by se prodalo jen málo, ale podnikatelé i majitelé dolů považují za výhodnější prodat ho raději mnoho za cenu o málo vyšší, než je cena nejnižší, než prodat ho málo za cenu nejvyšší. Nejbohatší uhelný důl určuje cenu uhlí i ze všech ostatních dolů v kraji. Jak majitel, tak i podnikatel vidí, že mohou dosáhnout jeden vyšší renty, druhý většího zisku, budou-li prodávat levněji než kterýkoli jejich konkurent. Jejich konkurenti musí pak také brzy začít prodávat za stejnou cenu, třebaže si to nemohou dobře dovolit a třebaže se tím jejich renta i zisk vždycky sníží, a někdy o ně dokonce úplně přijdou. Na některých dolech se vůbec přestane těžit a na jiných, kde již není možno dosáhnout renty, může těžit jedině majitel.

Nejnižší cena, za kterou se uhlí může po delší dobu prodávat, je jako u každého jiného zboží cena, jež stačí ještě jakž takž nahradit kapitál, který se musí vynaložit, aby se uhlí vůbec dostalo na trh, ovšem s obvyklým ziskem. Přibližně právě taková bývá zpravidla cena uhlí z dolu, z něhož majitel půdy nemůže pobírat rentu, takže tam buď musí těžit sám, nebo tam musí těžení vůbec nechat.

Renta, pokud ovšem uhlí nějakou poskytuje, má na ceně uhlí zpravidla menší podíl než u většiny ostatního nezpracovaného produktu půdy. Renta z majetku na povrchu země činí většinou asi třetinu hrubého produktu půdy; je to skoro vždy renta spolehlivá a nezávisí na kolísání úrody. U uhelných dolů je pětina hrubého produktu renta již velmi vysoká, desetina je renta běžná, a k tomu je to ještě renta jen zřídka spolehlivá, neboť závisí na tom, jak kolísá množství vytěženého uhlí. To pak kolísá tak značně, že v zemi, kde se při koupi zemědělské půdy považuje za mírnou cenu cena, která se umoří za třicet let, při koupi uhelného dolu se má za výhodnou cenu, která se umoří za deset let.

Hodnota uhelného dolu pro jeho majitele závisí často stejně na jeho

poloze jako na jeho bohatosti. U rudného dolu více než na jeho poloze závisí na jeho bohatosti. Obyčejné, tím více pak vzácné kovy mají po oddělení od horniny takovou hodnotu, že se u nich zpravidla vyplatí doprava i na velmi dlouhé vzdálenosti, ať již jde o převážení po souši nebo po moři. Jejich odbyt není omezen pouze na kraje v okolí dolu, pro ně je trhem celý svět. S japonskou mědí se obchoduje v Evropě, se španělským železem v Chile a v Peru. Stříbro z Peru se dostane nejen do Evropy, ale z Evropy i do Číny.

Cena uhlí ve Westmorlandu nebo v hrabství Shropshirském může na jeho cenu v Newcastlu mít jen pramalý vliv. A cena uhlí v kraji lyonském nemůže na ni působit již vůbec. Uhlí vytěžené v dolech tak vzdálených si nemůže navzájem nikdy konkurovat. Ale u kovů vytěžených z dolů od sebe vzdálenějších je to možné a často tomu tak skutečně bývá. A tak cena obyčejných kovů a tím více vzácných z nejbohatších dolů na světě musí nutně více nebo méně působit i na ceny kovů ze všech ostatních dolů. Cena mědi v Japonsku musí mít jistý vliv na cenu mědi z dolů evropských. Cena stříbra v Peru neboli množství práce nebo jiného zboží, které se tam za ně dá koupit, musí mít jistý vliv na cenu stříbra nejen ze stříbrných dolů evropských, ale i čínských. Po objevení stříbra v Peru přestalo se ve většině evropských stříbrných dolů kutat. Hodnota stříbra poklesla tolik, že jejich produkt již nestačil krýt výdaje na těžení neboli hradit, s připočtením jistého zisku, potravu, ošacení, přístřeší a jiné nutné životní prostředky, které se při těžení spotřebovaly. Tak tomu bylo i s doly na Kubě a na San Domingu a dokonce i se starými doly v Peru, když bylo objeveno stříbro v Potosí.

Protože se tedy cena každého kovu každého dolu řídí do jisté míry cenou tohoto kovu z nejbohatšího dolu na světě, kde se skutečně těží, může u většiny dolů vynášet zpravidla jen jakž takž na zaplacení práce a jen málokdy skýtá majiteli půdy zvlášť vysokou rentu. U většiny dolů je proto pouze nepatrnou složkou ceny obyčejných kovů a ještě menší

složkou ceny kovů vzácných. Největší složku ceny obou těchto kovů představuje práce a zisk.

V cínových dolech v Cornwallu, nejbohatších ze známých cínových ložisek na světě, můžeme podle reverenda Borlace, náměstka správce těchto dolů, za průměrnou cenu počítat šestinu hrubého produktu.³⁰ Některé prý vynášejí více, jiné méně. Rovněž u několika velmi bohatých olověných dolů ve Skotsku činí renta šestinu hrubého produktu.

V Peru požaduje majitel stříbrných dolů od podnikatele často, podle Fréziera a Ulloy, jedině prohlášení, že bude drtit rudu v jeho drtírně a že mu za to bude platit běžný poplatek.³¹ Až do roku 1736 činila daň odváděná králi španělskému jednu pětinu stříbra předepsaného zrna, což se až do té doby mohlo považovat za skutečnou rentu z většiny peruánských stříbrných dolů, nejbohatších známých ložisek na světě. Kdyby nebylo bývalo této daně, byla by ovšem tato pětina patřila majiteli a bylo by se dalo těžit v mnoha dolech, ve kterých se tehdy netěžilo jen proto, že na placení této daně neměly. Daň z cínu odváděná vévodovi Cornwallskému činí prý přes pět procent neboli jednu dvacetinu hodnoty; a ať již by byl jeho podíl jakýkoli, připadl by ovšem, kdyby se z cínu nemusela platit daň, také majiteli dolu. Ale jestliže k jedné šestině přičtete jednu dvacetinu, zjistíte, že se celá průměrná renta z cínových dolů cornwallských má k celé průměrné rentě ze stříbrných dolů peruánských jako třináct ku dvanácti. Ale stříbrné doly peruánské nejsou dnes s to platit ani tuto nízkou rentu, a tak daň ze stříbra byla roku 1736 snížena z jedné pětiny na jednu desetinu. Ale i tato daň ze stříbra láká k podloudnictví více než daň z cínu, činící jednu dvacetinu. A vzácné zboží musí se dát podloudně převážet mnohem snáze než zboží objemné. Proto prý se daň odváděná králi španělskému platí velice špatně a daň odváděná vévodovi Cornwallskému velmi řádně. Je tedy pravděpodobné, že u většiny nejbohatších cínových dolů má renta na ceně cínu větší podíl, než

jaký má na kapitálu, který byl vynaložen na kutání v jedněch i v druhých dolech; s připočtením běžného zisku je který zůstává majiteli, u obyčejného kovu asi větší než u kovu vzácného.

A ani zisky podnikatelů v peruánských stříbrných dolech nejsou obvykle nijak velké. Od týchž velmi spolehlivých a důkladně poučených autorů se dovídáme, že na člověka, který začne kutat v některém novém dole v Peru, hledí všichni jako na člověka předurčeného k úpadku, a proto se ho každý straní. Na dolování se tam asi pohlíží, stejně jako u nás, jako na loterii, v níž výhry nevyvažují cenu losů nevybírávajících, i když některé výhry jsou tak velké, že se mnoho dobrodruhů dá zlákat, aby do takových nevýnosných podniků vrhli celé své jmění.

Poněvadž však panovník má značnou část svých příjmů ze stříbrných dolů, peruánské zákony objevování a otvírání nových dolů všemožně podporují. Objeví-li někdo nové ložisko, smí si odměřit 246 stop v předpokládaném směru žíly na délku a polovinu této míry do šířky.³² Stává se majitelem této části ložiska a smí tam kutat, aniž je majiteli čímkoli povinován. Zájem vévody Cornwallského vyvolal v jeho starobylém vévodství téměř stejné nařízení. Každý, kdo objeví cínové ložisko, může v pusté krajině na půdě, kterou si nikdo neohradil, vyznačit až do určitého rozsahu jeho hranice, čemuž se říká ohraničení dolu. Ten, kdo tak učiní, stane se skutečným majitelem dolu a může v něm kutat buď sám, nebo jej může pronajmout někomu jinému, aniž musí mít souhlas majitele půdy. Tomu však musí z kutání platit zcela nepatrný poplatek.³³ V obou případech jsou posvátná práva soukromého vlastnictví obětována domnělému zájmu státní pokladny.

Stejně se v Peru podporuje objevování a otvírání nových dolů zlatých; u zlata činí však královská daň pouze jednu dvacetinu kovu předepsaného zrna. Kdysi činila rovněž jednu pětinu a pak jednu desetinu, jako u stříbra, ale ukázalo se, že ani tuto nižší z obou daní těžení neuneso. Ale jestliže se

jen zřídka kdy setkáme s člověkem, který zbohatl ze stříbrných dolů, píše totiž autoři Frézier a Ulloa, ještě vzácnější je najít člověka, který zbohatl z dolů zlatých.³⁴ Tato dvacetina je totiž podle všeho celá renta, kterou vynáší většina zlatých dolů v Chile a v Peru. K tomu se dá zlato ještě mnohem snáze podloudně převážet než i samo stříbro, a to nejen pro vyšší hodnotu tohoto kovu v poměru k jeho objemu, ale i proto, v jakém stavu nám je příroda poskytuje. Jen málokdy se stříbro najde čisté; jako většina kovů bývá obyčejně slito s nějakým jiným nerostem a odloučit je od něho v takovém množství, aby se to vyplatilo, vyžaduje namáhavou a zdlouhavou práci, která se dá provádět jen ve zvláštních dílnách zařízených právě k tomuto účelu, takže ji mohou sledovat královští úředníci. Zlato se naproti tomu nachází téměř vždy čisté. Leckdy se vyskytuje i ve větších kouscích. A i když je někdy v maličkých, sotva viditelných částech, promíšených s pískem, s hlínou nebo s jinými cizími tělesy, dá se od nich odloučit krátkou a prostou operací, kterou může i doma provést každý, kdo jen má trošku rtuti. Jestliže se tedy královská daň ze stříbra platí špatně, ze zlata se bude platit asi ještě mnohem hůře, a na ceně zlata musí mít renta dokonce ještě menší podíl než u stříbra.

Nejnižší cena, za kterou se drahé kovy dají prodávat, neboli nejmenší množství jiného zboží, za něž se mohou po delší dobu směňovat, řídí se podle týchž zásad, které určují nejnižší běžnou cenu všeho ostatního zboží. Určuje ji kapitál, který se tu musí obyčejně vynaložit, potrava, ošacení a obydlí, které se spotřebují, aby se tyto kovy dostaly z dolu na trh. Musí být přinejmenším taková, aby stačila k nahrazení tohoto kapitálu s připočtením běžného zisku.

Zato jejich nejvyšší cenu určuje asi jedině okamžitý nedostatek oněch kovů samých nebo jejich hojnost. Neřídí se podle ceny jiného zboží, jako se cena uhlí řídí podle ceny dřeva, nad niž ji nezvýší nikdy ani sebevětší nedostatek uhlí. Dostoupí-li nedostatek zlata jistého stupně, může i

sebemenší jeho kousíček nabyt větší ceny než diamant, a dá se tedy směňovat za větší množství jiného zboží.

Poptávka po těchto kovech pramení jednak z jejich užitečnosti, jednak z jejich krásy. Jsou užitečnější než snad kterýkoli jiný kov s výjimkou železa. Podléhají méně rzi a nečistotě, a dají se tedy snáze uchovávat čisté; proto stolní a kuchyňské nádoby z těchto kovů je příjemnější. Stříbrný kotlík je čistší než olověný, měděný nebo cínový. A pro tytéž vlastnosti by byl kotlík zlatý ještě lepší než kotlík stříbrný. Ale hlavní cena těchto kovů je v kráse, pro niž se obzvláště hodí na ozdoby oděvu a zařízení domu. Žádným pomalováním nebo napuštěním nějakým barvivem se nedosáhne tak nádherné barvy jako pozlacením. Cena jejich krásy se ještě zvyšuje jejich vzácností. Pro většinu bohatých lidí tkví hlavní požitek z bohatství v tom, že je vystavují na odiv, a to bohatství je v jejich očích úplně teprve tehdy, když je vidět, že mají ony rozhodující znaky bohatství, které si mohou dovolit právě jen oni. Cenu předmětu, který je nějak užitečný nebo krásný, zvyšuje značně v jejich očích jeho vzácnost nebo velká námaha, kterou to stojí, než se ho pořídí větší množství, námaha, kterou si mohou dovolit zaplatit jenom oni. Za takové věci jsou ochotni platit vyšší cenu než za věci mnohem krásnější a užitečnější, ale ne tak vzácné. Tyto vlastnosti, užitečnost, krása a vzácnost, jsou vlastní příčinou toho, proč jsou tyto kovy tak drahé neboli proč se všude mohou směňovat za tak velké množství jiného zboží. Tuto hodnotu měly již předtím, než se jich začalo užívat jako mincí; na tomto použití tedy nezávisela, nýbrž právě pro ni se jich začalo používat k tomuto účelu. Užívání vzácných kovů za mince přivedlo však novou poptávku, a tím, že zmenšilo množství těchto kovů, kterých se mohlo použít k jinému účelu, napomáhalo potom možná k udržování jejich hodnoty.

Poptávku po drahokamech vyvolává jedině jejich krása. Dá se jich užívat pouze k ozdobám. Cenu jejich krásy zvyšuje ještě nesmírně jejich vzácnost neboli namáhavost a nákladnost jejich dobývání. Vysoká cena drahokamů

případá tedy většinou téměř celá na mzdu a na zisk. Renta mívá na ní jen pranepatrný podíl a často vůbec žádný. Značnější rentu skýtají pouze doly nejbohatší. Když klenotník Tavernier navštívil diamantové doly v Golkondě a ve Visiapúru, dověděl se, že panovník, v jehož prospěch se v nich těžilo, dal je již až na ty, z nichž se těžily největší a nejkrásnější kameny, všechny zavřít.³⁵ Ostatní se majiteli podle všeho nevyplácely.

Protože se tedy cena drahých kovů i cena drahokamů na celém světě řídí cenou těchto nerostů z dolů nejbohatších, pak renta, kterou může některý důl vynášet jeho majiteli, není úměrná jeho bohatosti prosté, nýbrž bohatosti, kterou lze nazvat poměrnou neboli o kolik je bohatší než ostatní doly téhož druhu. Kdyby byla objevena nová ložiska, o tolik bohatší než doly v Potosí, o kolik byly kdysi ony bohatší než doly evropské, mohla by hodnota stříbra klesnout natolik, že by se pak i kutání v dolech potoských přestalo vyplácet. Před objevením španělské Západní Indie vynášely nejbohatší evropské doly svým majitelům nemenší rentu, než jakou dnes vynášejí nejbohatší doly peruánské. Stříbra bylo sice mnohem méně, ale mohlo se směnit za stejné množství jiného zboží, a za podíl, jež na něm měl, mohl si majitel koupit nebo zjednat stejné množství práce nebo zboží. Hodnota jak vytěženého nerostu, tak i renty, tedy skutečný důchod, jež vynášely státu i majiteli, mohla být stejná.

I sebebohatší doly na vzácné kovy nebo drahokamy mohly jen pramálo rozmnožit světové bohatství. Pochází-li hodnota něčeho, co se vytěží, převážně ze vzácnosti, nutně se hodnota toho snižuje, je-li toho hojnost. Stolní zlato nebo stříbro a ostatní pošetilosti sloužící k ozdobení šatu nebo bytu daly by se pak pořídit za méně práce nebo za menší množství zboží; a to by byl také jediný prospěch, jež by světu mohla přinést taková hojnost těchto nerostů.

Jinak je tomu s majetkem, jenž je nad zemí. Hodnota jeho produktu i renty z něho je úměrná jeho výnosnosti prosté, nikoli poměrné. Půda,

kteřá skýtá jisté množství potravy, ošacení a přístřeší, stačí vždycky ošatit, uživit a opatřit přístřeším jistý počet lidí; a ať je podíl majitele půdy jakýkoli, bude mu vždy dávat možnost zjednat si úměrné množství práce oněch lidí a opatřit si zboží, které si za tu práci může koupit. Hodnota nejchudší půdy se susedstvím půdy neúrodnější nijak nezmenší, spíše se jí naopak ještě zvýší. Ten velký počet lidí, které živí půda úrodná, zajišťuje totiž i mnoha věcem skýtaným půdou neúrodnou odbyt, jaký by nikdy nemohly mít mezi lidmi, které by stačily uživit plody jejich vlastní práce.

Zvyšuje-li něco úrodnost půdy, jež skýtá potravu, nejenže to zvyšuje hodnotu oné půdy, na které se zvelebuje hospodaření, ale přispívá to i k zvyšování hodnoty mnoha jiných pozemků, neboť to vytváří poptávku po jejich produktu. Hojnost potravy, z níž v důsledku rozvoje zemědělství mnoho lidí může odprodávat to, co sami nestačí spotřebovat, je totiž hlavní příčinou poptávky po drahých kovech a drahokamech, jakož i po všech ostatních věcech skýtajících pohodlí a zkrášlujících oděv, dům, zařízení domácnosti a vůbec po paradě. Potrava je nejen hlavní složkou bohatství světa, ale nadbytek potravy propůjčuje i mnoha jiným druhům bohatší hlavní část jejich hodnoty. Chudí obyvatelé Kuby a San Dominga nosili v době, kdy je Španělé objevili, ve vlasech a na některých částech oděvu jako ozdoby kousíčky zlata. Cenili si je asi tak, jako my bychom si cenili prostě neobyčejně hezké kamínky. Stály jim sice za to, aby je sebrali, ale neměly pro ně takovou cenu, aby je nechtěli dát, když je o ně někdo požádal. Stačilo, aby si jejich noví hosté řekli, a hned jim je dávali, a netvářili se při tom vůbec, jako by jim dávali nevím jak cenný dar. Užasle hleděli na Španěly, kteří byli po těch kouscích zlata jako posedlí; netušili, že někde může být země, kde má mnoho lidí tolik jídla, u nich vždycky tak vzácného, že by ho za docela nepatrné množství těch lesklých cetek dali ochotně tolik, že by z toho mohla žít několik let celá rodina. Kdyby to byli dovedli pochopit, nebyla by je ovšem ta náruživost Španělů tak

překvapovala.

ČÁST III

O změnách v poměru mezi hodnotou produktu, který vynáší rentu vždy, a produktu, který rentu někdy vynáší, jindy nevynáší

S rozvojem společnosti a se zvelebováním zemědělství vzrůstá hojnost potravy, a proto musí nutně vzrůstati i poptávka po ostatních produktech půdy, které nejsou potravou a které mohou sloužit buď k nějakému jinému použití, nebo k ozdobě. Dalo by se snad proto očekávat, že v průběhu celého toho rozvoje bude se poměrná hodnota oněch dvou různých druhů produktů měnit jen v jednom směru. Hodnota produktu, z něhož renta někdy plyne, jindy nikoli, měla by v poměru k produktu, z něhož vždycky plyne jistá renta, stále stoupat. Jak se více a více rozvíjejí řemesla a podnikání, měla by stále stoupat poptávka po surovinách na ošacení a na přístřeší, po užitečných nerostech, po vzácných kovech a drahokamech, a tyto věci by se měly směňovat za stále větší a větší množství potravy neboli, jinak řečeno, měly by být stále dražší a dražší. Tak tomu s většinou věcí ve většině případů také bylo, a bylo by tomu tak se všemi a vždycky, kdyby se jejich množství za jistých okolností nezvyšovalo ještě více než poptávka.

Tak například hodnota pískovcového lomu bude stoupat s rozvojem okolního kraje a s počtem jeho obyvatel, a to zejména tehdy, kdyby to byl jediný lom v celém kraji. Jenže hodnota stříbrného dolu s rozvojem kraje, ve kterém leží, stoupat nutně nemusí, i kdyby v okruhu tisíce mil nebyl žádný jiný. Odbyt pro produkt pískovcového lomu přesahuje jen zřídka okruh několika mil kolem něho, a poptávka musí tedy odpovídat rozvoji tohoto malého okrsku a počtu jeho obyvatel. Trhem pro produkt stříbrného dolu může naproti tomu být celý známý svět. Nebude-li se tedy rozvíjet celý svět a neporoste-li počet jeho obyvatel, nemusí ještě

poptávku po stříbře vůbec zvýšit rozvoj třeba i veliké oblasti v okolí tohoto dolu. A i kdyby se rozvíjel opravdu celý svět, ale přitom se objevovala stále nová ložiska, mnohem bohatší než všechna dosud známá, poptávka by sice nutně stoupala, ale nabídka kovu by třeba rostla poměrně ještě mnohem více, takže skutečná cena stříbra by možná stále a stále klesala. To znamená, že by se za jeho určité množství, například za jednu jeho libru, dalo kupovat nebo zjednávat stále menší a menší množství práce, nebo že by se dalo směňovat za stále menší a menší množství obilí, hlavní to složky obživy dělníka.

Hlavním trhem pro stříbro je obchodní a civilizovaná část světa.

Kdyby snad všeobecný rozvoj poptávku na tomto trhu zvýšil a nabídka by přitom úměrně nestoupala, hodnota stříbra by v poměru k hodnotě obilí stoupala. Jakékoli množství stříbra by se pak směňovalo za stále větší a větší množství obilí neboli, jinými slovy, průměrná cena obilí v penězích by stále a stále klesala.

Kdyby se naopak nějak stalo, že by po mnoho let po sobě nabídka tohoto kovu stále stoupala poměrně více než poptávka, bylo by stříbro stále lacinější a lacinější neboli, jinými slovy, průměrná cena obilí v penězích by přes všechn pokrok stále a stále stoupala.

Kdyby ovšem nabídka tohoto kovu rostla přibližně v témž poměru jako poptávka, mohlo by se za něj kupovat nebo směňovat stále přibližně stejné množství obilí a průměrná cena obilí v penězích by přes všechn pokrok zůstávala stále téměř stejná.

Těmito třemi kombinacemi jsou snad vyčerpány všechny ony případy, které mohou vzniknout, když se společnost vyvíjí; a během čtyř předchozích století, můžeme-li soudit podle událostí jednak ve Francii a jednak ve Velké Británii, vyskytly se na evropském trhu všechny tyto tři různé kombinace, a to téměř v témž pořadí, v jakém jsem je zde uvedl.

Exkurz o změnách hodnoty stříbra za poslední čtyři století

PRVNÍ OBDOBÍ

Roku 1350 a již po nějaký čas předtím počítal se v Anglii towerský kvart pšenice průměrně asi za necelé čtyři towerské unce stříbra, což se rovná asi dvaceti šilinkům našich dnešních peněz. Tato cena pak časem klesla až na dvě unce stříbra, což se rovná asi desíti šilinkům našich dnešních peněz. Tato cena, s níž se setkáváme na začátku 16. století, trvala podle všeho asi až do roku 1570.³⁶

Roku 1350, v 25. roce vlády Eduarda III., byl vydán tzv. zákon o dělnících. V úvodu velmi nařiká na nestoudnost námezdních dělníků, kteří vymáhají na svých zaměstnavatelích zvýšení mezd. Prikazuje proto, že se všichni námezdní pracovníci musí propříště spokojit se stejnou mzdou a „livrej“ („livrej“ tehdy znamenala nejen ošacení, ale i potraviny), jaké dostávali ve 20. roce vlády tohoto krále a po čtyři léta předtím; proto se také livrejová pšenice nesmí nikde počítat draže než deset pencí za buši a záleží na pánovi, zda jim bude dávat pšenici nebo peníze. V 25. roce vlády Eduarda III. považovalo se tedy deset pencí za buši pšenice za cenu velmi mírnou, neboť bylo zapotřebí zvláštního zákona, který by námezdní pracovníky donutil přijímat ji místo běžné livreje v potravinách. Deset let předtím neboli v 16. roce Eduardovy vlády, na nějž zákon odkazuje, považovala se tato cena za přiměřenou. Ale v 16. roce vlády Eduarda III. obsahovalo deset pencí asi půl towerské unce stříbra, což se rovná v naší dnešní měně dvěma a půl šilinku. Čtyři towerské unce stříbra, rovnající se tedy šesti šilinkům osmi pencím tehdejší měny a téměř dvaceti šilinkům měny dnešní, musely se jistě považovat za mírnou cenu za osmibušlový kvart.

Tento zákon je jistě spolehlivějším svědectvím o tom, co se tehdy považovalo za mírnou cenu obilí, než zprávy některých historiků a jiných spisovatelů, kteří zaznamenávají jen ceny v tom nebo onom roce, kdy byly obzvláště vysoké nebo nízké, takže je těžko utvořit si z nich představu o cenách průměrných. Ostatně i jiné okolnosti nasvědčují tomu, že na

začátku 14. století a již po nějakou dobu předtím nebyla cena kvartu pšenice o nic menší než čtyři unce stříbra, a tomu že odpovídaly i ceny ostatního obilí.

Roku 1309 pořádal Ralph de Born, převor kláštera sv. Augustina v Canterbury, při své instalaci hostinu, a William Thorn nám zachoval nejen seznam jídel, která se při ní podávala, ale i ceny mnoha jednotlivých potravin. Na hostině se spotřebovalo:

Za prvé: 53 kvarty pšenice v ceně 19 liber št., neboli jeden kvart stál 7 šilinků 2 pence, což se rovná asi 21 šilinkům 6 pencím naší dnešní měny.

Za druhé: 58 kvartů sladu v ceně 17 liber št. 10 šilinků, neboli jeden kvart stál 6 šilinků, což se rovná asi 18 šilinkům naší dnešní měny.

Za třetí: 20 kvartů ovsa v ceně 4 liber št., neboli kvart stál 4 šilinky, což se rovná asi 12 šilinkům naší měny. Ceny sladu a ovsa jsou tu vyšší, než jaké by měly být podle obvyklého poměru k ceně pšenice. Thorn nezaznamenává tyto ceny snad proto, že by byly mimořádně vysoké nebo nízké, uvádí je jen mimochodem jako ceny, které byly tehdy zaplacené za ono velké množství obilí spotřebovaného při hostině, jež byla pro svou skvělost velkou událostí.

Roku 1262 byl za vlády Jindřicha III. obnoven jeden dávný zákon, nazvaný Nařízení o cenách a váze chleba a piva, jež vydali kdysi, jak praví král v preambuli, jeho předkové, kteří tehdy kralovali v Anglii. Pochází tedy pravděpodobně alespoň z dob jeho děda Jindřicha II., a možná dokonce již z prvních let po dobytí Anglie Normany. Cena chleba se tu stanoví podle toho, jaká byla právě cena pšenice, od jednoho šilinku do dvaceti šilinků v tehdejších penězích za jeden kvart. Takové zákony počítají asi zpravidla se všemi odchylkami od ceny střední, tedy s cenami vyššími i nižšími. Podle tohoto předpokladu považovalo se tedy v době prvního vydání tohoto zákona za průměrnou cenu kvartu pšenice 10 šilinků, obsahujících 6 towerských uncí stříbra, což se rovná asi 30 šilinkům naší dnešní měny, a tak tomu muselo být i za Jindřicha III.

Nemůžeme být tedy daleko od pravdy, domníváme-li se, že průměrná cena nebyla nižší než jedna třetina oné ceny nejvyšší, stanovené tímto zákonem, neboli 6 šilinků 8 pencí tehdejších peněz, což obsahovalo 4 towerské unce stříbra.

Z těchto několika skutečností můžeme tedy s jistým oprávněním vyvozovat, že kolem poloviny 14. století a již dosti dlouho předtím nečinila průměrná cena jednoho kvartu pšenice méně než 4 towerské unce stříbra.

V době asi od poloviny 14. století až do počátku 16. století poklesla ona cena pšenice, která se pokládala za přiměřenou a mírnou, tj. její cena průměrná nebo běžná, až asi na polovinu, takže nakonec klesla až na 2 towerské unce stříbra, což se rovná asi 10 šilinkům v našich dnešních penězích. Za tuto cenu se pak pšenice počítala až asi do roku 1570.

V účetních záznamech Jindřicha, pátého hraběte z Northumberlandu, nacházíme dvojí cenu pšenice z roku 1512. Jeden kvart se tam počítá jednou za 6 šilinků 8 pencí, po druhé za pouhých 5 šilinků 8 pencí. Roku 1512 obsahovalo 6 šilinků 8 pencí jenom dvě towerské unce stříbra, což se rovná asi našim dnešním 10 šilinkům.

Od pětadvacátého roku vlády Eduarda III. až do počátku vlády královny Alžběty, tedy po více než dvě stě let, považovalo se, jak se dovídáme z několika zákonů, 6 šilinků 8 pencí i nadále za cenu, kterou lze nazvat přiměřenou a mírnou, tj. za průměrnou a běžnou cenu pšenice. Ale množství stříbra obsažené v oné jmenovité sumě se v průběhu té doby v důsledku některých změn, kterými procházela mince, neustále zmenšovalo. Ale tím, že hodnota stříbra vzrůstala, vyrovnávalo se zmenšování jeho množství v téže jmenovité sumě do té míry, že se nepovažovalo za nutné přihlídnout k tomu i v zákoně.

Tak bylo roku 1436 zákonem stanoveno, že se pšenice smí vyvážet bez zvláštního povolení jen tehdy, není-li dražší než 6 šilinků 8 pencí, roku 1463 pak zase, že nestojí-li kvart více než 6 šilinků 8 pencí, není dovoleno pšenici dovážet. Zákonodárci si totiž tehdy mysli, že je-li cena tak nízká,

nemůže vývoz pšenice způsobit žádnou škodu, ale stoupne-li cena, že je rozumné povolit dovoz. 6 šilinků 8 pencí s přibližně stejným obsahem stříbra jako 13 šilinků 4 pence našich peněz (o jednu třetinu méně, než kolik táž jmenovitá suma obsahovala za Eduarda III.) považovalo se v té době za cenu, kterou lze nazvat mírnou a přiměřenou.

Roku 1554, v prvním a druhém roce vlády Filipa a Marie, a roku 1558, v prvním roce vlády královny Alžběty, byly rovněž vydány zákony zakazující vývoz pšenice tehdy, vystoupí-li cena jednoho kvartu nad 6 šilinků 8 pencí, kterážto suma neobsahovala ani o dvě pence více stříbra než stejná jmenovitá suma dnes.³⁷ Brzy se však přišlo na to, že zakazovat vývoz teprve tehdy, když cena poklesne až tak nízko, znamená ve skutečnosti zakázat jej vůbec. Roku 1562 bylo tedy zákonem z pátého roku vlády královny Alžběty dovoleno vyvážet pšenici z některých přístavů, nečiní-li cena za kvart více než 10 šilinků, které obsahovaly přibližně totéž množství stříbra jako stejná jmenovitá suma dnes. V té době se tedy právě tato cena pšenice považovala za cenu, kterou lze nazvat mírnou a přiměřenou. Odpovídá přibližně ceně uváděné v oněch záznamech hraběte z Northumberlandu z roku 1512.

Na to, že i ve Francii byla cena obilí na konci 15. století a na začátku 16. století značně nižší než ve dvou stoletích předcházejících, upozornil již jednak Dupré de St. Maur, jednak skvělý autor Úvahy o obilní politice.³⁸ Za touž dobu poklesla podobně jeho cena pravděpodobně i ve větší části Evropy.

Stoupání hodnoty stříbra v poměru k hodnotě obilí mohlo být způsobeno buď prostě tím, že v důsledku rozvoje společnosti a pokroku v zemědělství poptávka po onom kovu stoupala, zatímco nabídka zůstávala stále stejná; nebo při stále stejné poptávce mohlo to být způsobeno prostě postupným klesáním nabídky, neboť většina tehdy známých ložisek byla již značně vyčerpána, a tak se výdaje na kutání velmi zvýšily. A je také

možné, že tu působily obě tyto okolnosti. Koncem 15. a začátkem 16. století dospívala již většina Evropy k tak pevné vládě, jakou neměla již celá staletí. S přibýváním bezpečnosti rozmáhala se přirozeně řemesla a zemědělství; a s přibýváním bohatství rostla přirozeně poptávka po drahých kovech, jakož i po všech ostatních přepychových a ozdobných předmětech. Větší roční produkt vyžadoval větší množství mincí, které by jej uvádělo do oběhu. A větší počet boháčů vyžadoval větší množství stolního stříbra a jiných ozdobných stříbrných předmětů. Dá se také předpokládat, že většina dolů, které tehdy zásobovaly evropský trh stříbrem, byla již možná značně vyčerpána a kutání v nich se stalo mnohem nákladnějším. Vždyť se v mnoha z nich kutalo již od dob římských.

Většina spisovatelů, kteří se zabývali cenami zboží v dávných dobách, se přesto domnívá, že od dobytí Anglie Normany³⁹ a snad již od vpádu Julia Caesara⁴⁰ až do objevení stříbrných ložisek v Americe hodnota stříbra neustále klesala. K tomuto názoru snad docházeli jednak ze zkoumání cen obilí a některých jiných nezpracovaných produktů půdy, jednak snad i z rozšířené představy, že hodnota stříbra klesá tou měrou, jak s přibýváním bohatství v té nebo oné zemi přirozeně roste i množství stříbra.

Pokud jde o jejich zkoumání cen obilí, tu je asi často zaváděly na scestí tyto tři různé věci:

Za prvé: za dávných dob se platila renta téměř vždycky v naturáliích, tj. určitým množstvím obilí, dobytka, drůbeže apod. Někdy se ovšem stávalo, že si majitel půdy vymíňoval, že si sám určí, zda má pachtýř odvádět roční poplatek v naturáliích nebo místo toho zaplatit určitou sumu peněz. Cena, podle níž se poplatek v naturáliích takto převáděl na určitou sumu peněz, nazývá se ve Skotsku převáděcí cenou. Poněvadž to záleží čistě na majiteli půdy, zda bude chtít zboží nebo cenu toho zboží, zabezpečení pachtýře vyžaduje, aby převáděcí cena byla oproti průměrné ceně tržní spíše nižší

než vyšší. V mnoha krajích nečiní proto také o mnoho více než polovinu tržní ceny. Pokud jde o drůbež, udržuje se tento zvyk v největší části Skotska stále a v některých jeho krajích, i pokud jde o dobytek. Byl by se pravděpodobně udržel, i pokud jde o obilí, ale když tam byly zavedeny tzv. fiary, vzal za své. Tyto fiary znamenají každoroční stanovení průměrné ceny všech druhů obilí a všech jeho jakostí, prováděné zvláštní komisí podle tržních cen platných v té době v tom kterém hrabství. Toto zařízení skýtalo pachtýři dostatečnou jistotu a majiteli půdy mnohé výhody, bude-li raději, jak se tomu říká, převádět rentu v obilí podle ceny určované fiary než podle nějaké ceny pevně stanovené. Ale spisovatelé, kteří spisovali ceny obilí za starých dob, pletli si asi často cenu, které se ve Skotsku říká cena převáděcí, se skutečnou cenou tržní. Fleetwood se na jednom místě k této chybě přiznává. Ale protože svou knihu psal k zvláštnímu účelu, vzpomene si přijít s tímto přiznáním teprve tehdy, když onu převáděcí cenu uvedl již patnáctkrát. Jde o cenu 8 šilinků za kvart pšenice. Roku 1423, jímž začíná, obsahovala tato částka stejné množství stříbra jako dnes 16 šilinků našich peněz. Ale roku 1562, jímž končí, neobsahovala ho více než dnes částka stejné jmenovité hodnoty.

Za druhé: tyto spisovatele zaváděla ledabylost líných písařů při opisování některých starých zákonů o váze a ceně zboží a někdy i ledabylost samých zákonodárců.

Staré zákony o cenách a váze začínaly snad pokaždé tím, že stanovily, jaká má být cena chleba a piva, když je cena pšenice a ječmene nejnižší, a pak přecházely k ustanovením, jaká má být, jestliže ceny těchto dvou druhů obilí stoupnou nad onu cenu nejnižší o tolik a tolik. Ale prepisovači těchto zákonů si zřejmě často myslili, že stačí opsat jenom stanovení tří nebo čtyř prvních cen nejnižších; chtěli si tak ušetřit práci a snad se také domnívali, že se z toho dá odvodit, jaký má být poměr i u všech cen vyšších.

Tak se v Nařízení o ceně a váze chleba a piva z 51. roku vlády Jinřicha

III. cena chleba stanoví podle cen pšenice, a to od 1 do 20 šilinků v penězích té doby za kvart. Ale v rukopisech, z nichž až do vydání Ruffheadova byla přetiskována všechna vydání zákonů, nedostali se písaři při přepisování nikdy dále než ke 12 šilinkům. Na základě těchto nesprávných prepisů docházeli pak někteří spisovatelé přirozeně k závěru, že obvyklá neboli průměrná cena pšenice činila v té době 6 šilinků za kvart, což se rovná asi 18 šilinkům našich dnešních peněz. či neporozumění V zákoně o trestání nepoctivých živnostníků pranýřem

a potápěním v koši, který byl vydán téměř v touž dobu, řídí se cena piva podle stoupání ceny ječmene za kvart, a to stoupání vždy po půl šilinku, od 2 do 4 šilinků. Že se však 4 šilinky nemínily jako nejvyšší cena, na kterou tehdy ječmen stoupával, a že se tyto ceny uváděly jen jako příklad toho, jaký poměr se má zachovávat i u všech ostatních cen, jak vyšších, tak nižších, lze soudit z posledních slov toho zákona: „Et sic deinceps crescetur vel diminuetur per sex denarios.⁴¹ Vyjádřeno je to sice velmi ledabyle, ale význam toho je docela jasný: „Takto nechť se cena piva zvyšuje nebo snižuje při každém stoupnutí nebo klesnutí ceny ječmene o půl šilinku/“ Zákonomárci, kteří tento zákon sestavovali, počínali si asi neméně ledabyle, než jak si při opisování jiných zákonů počínali písaři.

V jednom starém rukopise starého skotského zákoníku Regiam Majestátem je zákon určující cenu chleba podle ceny pšenice od 10 pencí do 3 šilinků za jeden skotský bolí, který se rovná asi 4 anglickým bušlům. 3 skotské šilinky z doby, kdy tento zákon pravděpodobně vstoupil v platnost, činí asi 9 šilinků naší dnešní měny. Ruddiman⁴² z toho zřejmě vyvozuje, že 3 šilinky byla nejvyšší cena, na kterou kdy v té době pšenice vystoupila, a běžná cena že byla 10 pencí, 1 šilink nebo nanejvýš 2 šilinky. Ale prozkoumáme-li rukopis blíže, zjistíme, že všechny tyto ceny jsou tu zřejmě uváděny jen jako příklady poměru, který se má zachovávat mezi cenou pšenice a cenou chleba. Zákon končí slovy: „Reliqua judicabis

secundum praescripta habendo respectum ad pretium bladi.“ „Ostatní případy posuzuj podle svrchu uvedeného a přihlížej při tom k ceně obilí/’

Za třetí: tyto spisovatele zavádělo také asi to, že se v pradávných dobách pšenice někdy prodávala za velmi nízké ceny; představovali si asi, že když nejnižší ceny byly tehdy značně nižší než později, jistě byly mnohem nižší i ceny průměrné. Mohli si ovšem najít, že v těch dávných dobách bývala nejvyšší cena právě o tolik vyšší, o kolik nejnižší cena bývala nižší než známé ceny z dob pozdějších. A tak po roce 1270 uvádí Fleetwood u kvartu pšenice dvě ceny. Jedna činí 4 libry št. 16 šilinků tehdejších peněz, což se v dnešních penězích rovná 14 librám št. 8 šilinkům. Druhá je 6 liber št. 8 šilinků, což se v našich penězích rovná 19 librám št. 4 šilinkům. Na konci 15. nebo na začátku 16. století nenajdeme žádnou cenu, která by se svou výstředností blížila těmto dvěma cenám. Cena obilí podléhá sice změnám v každé době, ale nejvíce se mění ve státech zmítaných bouřemi a zmatky, takže přerušeni veškerého obchodu a spojení tam nedovoluje, aby se z hojnosti v jednom kraji země dalo vypomoci obyvatelstvu v jiném kraji. Za neklidných dob panovníků z rodu Plantagenetů, kteří vládli v Anglii asi od poloviny 12. století do konce 15. století, mohl si jeden kraj žít třeba v hojnosti, zatímco jiný, nepříteli vzdálený, připravený o svou úrodu buď nějakou přírodní pohromou nebo nájezdem některého sousedního velmože, mohl zakoušet všechny útrapy hladomoru a přitom, jestliže se mezi nimi prostíralo území některého nepřátelského šlechtice, nemohl jeden druhému poskytnout sebemenší pomoc. Za silné vlády tudorovců, tj. v druhé polovině 15. století a po celé 16. století, nebyl žádný velmož tak mocný, aby se odvážil porušit veřejnou bezpečnost.

Na konci této kapitoly najde čtenář všechny ceny pšenice, jak je od roku 1202 do roku 1597, oba tyto roky v to počítajíc, shromáždil Fleetwood; jsou převedeny na naše dnešní peníze a jsou seřazeny tak, jak po sobě následovaly, do sedmi období, vždy po dvanácti letech. Na konci každého

toho období najde rovněž průměrnou cenu v oněch dvanácti letech. Pro celou onu dlouhou dobu podařilo se Fleetwoodovi sebrat ceny pouze za osmdesát let, takže do uzavření posledního dvanáctiletí chybí čtyři roky. Doplnil jsem tedy ceny za léta 1598, 1599, 1600, 1601 podle účetních knih Etonské koleje. To je také můj jediný doplněk. Čtenář uvidí, že od počátku 13. století až do druhé poloviny 16. století průměrná cena v každém dvanáctiletí stále klesá a klesá; koncem 16. století pak počíná zase stoupat. Zdá se ovšem, že ceny, které se Fleetwoodovi podařilo sebrat, jsou většinou právě ceny mimořádně vysoké nebo mimořádně nízké; nechci tedy tvrdit, že se z nich může dojít k obzvlášť spolehlivému závěru. Pokud ovšem vůbec něco dokazují, potvrzují onen obraz, který jsem se tu pokusil podat já. Ale Fleetwood sám, stejně jako většina jiných spisovatelů, se domníval, že hodnota stříbra, protože ho přibývalo, po tu dobu stále klesala. Ceny obilí, které nashromáždil on sám, tento názor jistě nepotvrzují. Potvrzují plně názor Dupré de St. Maura a můj, který jsem se tu právě pokusil vyložit. Biskup Fleetwood a Dupré de St. Maur jsou jediné dva spisovatelé, kteří s největší pílí a poctivostí sebrali ceny z dávných dob. Je to až s podivem, že i když jsou názorů tak rozdílných, ve svých údajích, pokud jde o ceny obilí, se tak přesně shodují.

Vysokou hodnotu stříbra v těch dávných dobách přičítali však nejbystřejší spisovatelé nikoli láci obilí, jako spíše láci některých jiných druhů nezpracovaného produktu půdy. Obilí, prohlásil kdosi, je jakýsi výrobek řemeslný, a proto bylo v oněch málo pokročilých dobách oproti většině jiného zboží poměrně mnohem dražší; podle všeho tím ovšem mínil oproti většině zboží, které takovýmto výrobkem není, jako je například dobytek, drůbež, zvěř všeho druhu apod. Že v těch barbarských dobách chudoby byly tyto věci poměrně mnohem levnější než obilí, je nesporně pravda. Tuto láci nezpůsobila však vysoká hodnota stříbra, nýbrž nízká hodnota onoho zboží. Nebylo to proto, že se za stříbro dalo v té době koupit větší množství práce, nýbrž proto, že se za takové zboží dalo

koupit nebo že mu odpovídalo množství daleko menší než v dobách bohatších a pokročilejších. Stříbro ve španělské Americe musí být jistě lacinější než v Evropě, tj. v zemi, kde se dobývá, než v zemi, kam se dováží s vynaložením velkých sum na dlouhou dopravu po souši i po moři, na poplatky a pojistné. Před nemnoha lety, čteme v Ulloovi, mohl se v Buenos Aires koupit vůl vybraný ze stáda tří set nebo čtyř set kusů za 21½ penny šilinkové měny. Cena dobrého koně v hlavním městě Chile činila, jak píše Byron, 16 šilinků šterlinkové měny. V zemi od přírody úrodné, jejíž převážná část je vůbec neobdělána, lze si opatřit dobytek, drůbež, zvěř všeho druhu apod. s vynaložením velmi nepatrného množství práce, a proto se za to zase koupí nebo zjedná jen velmi málo. Nízká peněžní cena, za kterou se to tam prodává, není ještě důkazem toho, že skutečná hodnota stříbra je tam značně vysoká, nýbrž že skutečná hodnota toho zboží je tam velmi nízká.

Skutečnou mírou hodnoty stříbra i všeho ostatního zboží je, nesmíme nikdy zapomínat, práce, a nikoli to či ono zboží nebo ta či ona skupina zboží.

Ale v zemích, které jsou téměř pusté nebo jsou jen řídky osídleny, dává příroda dobytek, drůbež, zvěř všeho druhu apod. sama od sebe a rodí toho často mnohem více, než kolik je třeba pro spotřebu obyvatel. Za takového stavu věcí je nabídka obvykle větší než poptávka. Za různého stavu společnosti, na různých stupních jejího vývoje, bude tedy takové zboží představovat naprosto různé množství práce nebo jeho ekvivalent.

Za každého stavu společnosti, na každém stupni jejího vývoje, je obilí produktem lidské práce. Ale průměrný produkt každého druhu práce odpovídá vždy více nebo méně přesně průměrné spotřebě, průměrná nabídka pak průměrné poptávce. Na každém stupni rozvoje bude mimo to vypěstování stejného množství obilí na stejné půdě a při stejném podnebí vyžadovat v průměru téměř stejné množství práce, nebo, což je vlastně totéž, cenu téměř stejného jejího množství. Neustálý rozvoj produktivní

síly práce je přitom na pokročilém stupni zemědělství více méně vyvažován neustálým stoupaním ceny dobytka, hlavního to nástroje v zemědělství. To všechno může být pro nás důkazem toho, že za každého stavu společnosti, na každém stupni jejího rozvoje, bude stejné množství obilí představovat spíše dost přesně stejné množství práce nebo jeho ekvivalent než stejné množství kteréhokoli jiného druhu nezpracovaného produktu půdy. Obilí je tedy, jak už bylo uvedeno, na všech stupních bohatství a rozvoje přesnější mírou hodnoty než kterékoli jiné zboží nebo skupina zboží. Na všech těchto různých stupních můžeme tedy skutečnou hodnotu stříbra vyvozovat lépe ze srovnání s obilím než ze srovnání s kterýmkoli jiným zbožím nebo s kteroukoli jinou skupinou zboží.

Kromě toho obilí nebo kterákoli jiná běžná oblíbená rostlinná potrava obyvatelstva je v každé pokročilé zemi hlavní složkou obživy dělníka. Jak se rozvíjí zemědělství, skýtá půda v každé zemi daleko více potravy z rostlin než ze zvířat a dělník se všude živí tou zdravou, nejlevnější a nejhojnější potravou. Vyjímaje země nejbohatší nebo ty, kde se za práci platí nejlépe, je maso v jeho stravě jen pranepatrnou složkou; drůbež má na ní podíl ještě menší a zvěřina žádný. Ve Francii a dokonce i ve Skotsku, kde se práce odměňuje o něco lépe než ve Francii, jí pracující chudina maso jen velmi zřídka jindy než o svátcích a o jiných mimořádných příležitostech. Peněžní cena práce závisí tedy mnohem více na průměrné ceně obilí, hlavní to potravy dělníka, než na ceně masa nebo kteréhokoli jiného druhu nezpracovaného produktu půdy. Skutečná hodnota zlata a stříbra, skutečná hodnota toho množství práce, které se za ně koupí nebo zjedná, závisí mnohem více na množství obilí, které se za ně koupí, než na množství masa nebo kteréhokoli jiného druhu nezpracovaného produktu půdy.

Takovým povrchním zkoumáním cen obilí nebo jiného zboží nebylo by se jistě dalo zavést tolik bystrých spisovatelů, kdyby nebyli zároveň pod vlivem běžné představy, že přibývá-li se vzrůstajícím bohatstvím v každé

zemi množství stříbra, klesá zároveň jeho hodnota. Ale tato domněnka se nedá vůbec ničím podepřít.

Množství daných kovů může se v kterékoli zemi zvětšovat ze dvou příčin: buď se vzrůstající bohatostí dolů, z kterých se dobývají, nebo se vzrůstající zámožností obyvatelstva, ze zvětšeného produktu jeho roční práce. První příčina je beze sporu nutně spjata se zmenšením hodnoty drahých kovů, druhá nikoli.

Objeví-li se další bohaté doly, dostane se na trh větší množství drahých kovů, ale poněvadž množství nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, za které se musí směnit, zůstává stejné jako dříve, musí se stejné množství kovu směňovat za menší množství zboží. Pokud tedy přibývání drahých kovů v některé zemi plyne ze zvětšené bohatosti dolů, je nutně spojeno s jistým snížením jejich hodnoty.

Jestliže se však zvyšuje bohatství některé země, jestliže stále a stále roste roční produkt její práce, tu vzniká i potřeba většího množství mincí, aby mohly uvádět do oběhu větší množství zboží. A lidé, poněvadž si to mohou dovolit, neboť za to mohou nabídnout větší množství zboží, budou přirozeně kupovat více a více stolního zlata a stříbra. K rozmnožování jejich peněz povede nutnost, k rozmnožování jejich stolního zlata a stříbra marnivost a okázalost nebo táž příčina, pro kterou asi u nich přibývá krásných soch, obrazů a všeho ostatního přepychu a zvláštností. Ale jako sochaři a malíři nebudou asi v dobách hojnosti a blahobytu dostávat menší odměnu než v dobách chudých a krušných, tak se dá čekat, že se nebude hůře platit ani za zlato a stříbro.

Tak jako cena zlata a stříbra stoupá přirozeně v každé zemi s jejím bohatstvím, pokud tomu ovšem občas nezabrání objevení nových bohatších ložisek, podobně i ve všech dobách, ať již je stav dolů jakýkoli, je v zemi bohaté jejich cena přirozeně vyšší než v zemi chudé. Stejně jako všechno ostatní zboží, vyhledává si i zlato a stříbro trhy tam, kde se dostane nejlepší cena, a nejlepší cena se za všechno dostane zpravidla v

zemi, která si ji může nejspíš dovolit. Nesmíme zapomínat, že cenou, jíž se za všechno platí, je koneckonců práce, a v zemích, kde se práce odměňuje stejně dobře, bude peněžní cena práce úměrná ceně živobytí dělníka. Ale v zemi bohaté, která prostředky k živobytí oplývá, bude se zlato a stříbro směňovat přirozeně za větší množství prostředků k živobytí než v zemi chudé, která jich nemá příliš mnoho. Jsou-li tyto země od sebe značně vzdáleny, může být mezi nimi velký rozdíl, protože i když tyto kovy přirozeně přecházejí z horšího trhu na lepší, dají se tam třeba těžko dopravovat v takovém množství, aby to jejich cenu v obou zemích téměř vyrovnalo. Jsou-li tyto země blízko sebe, bude rozdíl menší, a někdy možná sotva patrný, neboť v takovém případě bude doprava snadná. Čína je země mnohem bohatší než kterákoli evropská země a mezi cenami živobytí v Číně a v Evropě je značný rozdíl. Rýže je v Číně mnohem levnější než pšenice kdekoli v Evropě. Anglie je oproti Skotsku mnohem bohatší, ale rozdíl mezi peněžní cenou obilí je v obou zemích mnohem menší, ba sotva patrný. Měříme-li podle množství, bude asi skotské obilí většinou mnohem lacinější než anglické, ale v poměru k jeho jakosti je zajisté o něco dražší. Téměř každoročně dostává Skotsko veliké dodávky z Anglie, a v zemi, kam se dodává, musí být každé zboží zpravidla poněkud dražší než tam, odkud se dodává. Anglické obilí musí být tedy ve Skotsku dražší než v Anglii, ale v poměru k jeho jakosti neboli množství a jakosti mouky, která se z něho vymele, nemůže se tam přesto zpravidla prodávat draže než obilí skotské, které tam s ním na trhu soutěží.

Rozdíl mezi peněžní cenou práce v Číně a v Evropě je ještě větší než rozdíl mezi peněžní cenou prostředků k živobytí; skutečná odměna za práci je totiž v Evropě vyšší než v Číně, protože většina evropských zemí se rozvíjí, kdežto Čína, jak se zdá, zůstává stát. Peněžní cena práce je ve Skotsku nižší než v Anglii, protože skutečná odměna za práci je tam mnohem nižší; Skotsko sice spěje k většímu bohatství, ale mnohem pomaleji než Anglie. To, že ze Skotska odjíždějí velmi často vystěhovala,

kdežto z Anglie jen zřídka, je dostatečným důkazem, že poptávka po práci je v těchto dvou zemích velmi rozdílná. Nesmíme zapomínat, že poměr mezi skutečnou odměnou za práci v jednotlivých zemích je určován nikoli jejich bohatstvím nebo chudobou v dané době, nýbrž tím, zda se tyto země rozvíjejí, stagnují nebo upadají.

Jako mají zlato a stříbro přirozeně největší hodnotu u národů nejbohatších, tak nejmenší hodnotu mají u národů nejchudších. U divochů, těch největších chudásů ze všech národů, nemají snad vůbec žádnou.

Ve velkých městech je obilí vždycky dražší než v odlehlých krajích země. To ovšem není způsobeno skutečnou lácí stříbra, nýbrž skutečnou drahotou obilí. Dopřít stříbro do velkého města nedá přece méně práce než dopřít je do některého odlehlého kraje. Dá však mnohem více práce dopřít tam obilí.

V některých velmi bohatých zemích s rozvinutým obchodem, jako je Holandsko a území náležící Janovu, je obilí drahé z téhož důvodu jako ve velkých městech. Nevypěstují ho tolik, aby to stačilo na výživu pro jejich obyvatelstvo. Jejich bohatství záleží v přičinlivosti a dovednosti jejich řemeslníků a dělníků v manufakturách, ve všech možných strojích, které usnadňují a urychlují lidskou práci, v lodích a ve všech ostatních prostředcích dopravy a obchodu; obilím jsou však chudé, neboť to se tam musí dovážet ze vzdálených krajů, takže se v jeho ceně musí platit i příplatek za dovoz z oněch zemí. Dovézt stříbro do Amsterdamu nedá o nic méně práce než dovézt je do Gdaňska; ale dovézt tam obilí stojí mnohem více. Skutečná cena stříbra musí být v obou těchto krajích skoro stejná, ale cena obilí se musí značně lišit. Zmenšete skutečné bohatství Holandska nebo Janovská a nechte jim stejný počet obyvatel, zmenšete jejich schopnost zásobovat se ze vzdálených zemí, a se zmenšením jejich množství stříbra, jímž musí být tento úpadek doprovázen, ať již jako příčina nebo jako následek, cena obilí tam nejen neklesne, nýbrž stoupne na výši z dob hladomoru. Máme-li nedostatek věcí nezbytných k životu,

musíme se rozloučit se všemi zbytečnostmi, jejichž hodnota stoupá v době blahobytu a v době bídy a nouze zase klesá. S věcmi nezbytnými k životu je tomu naopak. Jejich skutečná cena, množství práce, které se za ně dá koupit nebo zjednat, v dobách chudoby stoupá a v dobách blahobytu, kdy je všeho nadbytek, klesá; neboť jinak by to ani nemohla být doba blahobytu a bohatství. Obilí je věc nezbytná, stříbro je věc prostě zbytečná.

Ať již tedy množství drahých kovů vzrostlo sebevíce, což v období mezi polovinou 14. a 16. století souviselo s přibýváním bohatství a s pokrokem, nemohlo to přivodit snížení jejich hodnoty ani ve Velké Británii, ani nikde jinde v Evropě. Jestliže tedy spisovatelé, kteří pořídili soupisy cen některých věcí za dávných dob, neměli důvod, aby z toho, co zjistili o cenách obilí nebo jiného zboží, vyvozovali klesání ceny stříbra, tím méně měli důvod vyvozovat toto klesání z toho, že prý tehdy přibývalo bohatství a šířila se vzdělanost.

DRUHÉ OBDOBÍ

Ale i když se ve svých názorech na vývoj hodnoty stříbra v onom prvním období jednotliví učenci sebevíce rozcházel, pokud jde o období druhé, všichni se shodují.

Od doby kolem roku 1570 až asi do roku 1640, tj. asi po dobu sedmdesáti let, probíhaly změny v poměru mezi hodnotou stříbra a hodnotou obilí směrem docela opačným. Skutečná hodnota stříbra klesla neboli stříbro se mohlo směňovat za menší množství práce než předtím; u obilí pak jeho jmenovitá cena stoupla a za jeden kvart se již zpravidla neplatily dvě unce stříbra, tedy asi 10 šilinků našich dnešních peněz, nýbrž prodával se za šest i osm uncí stříbra, tedy asi za nějakých 30 až 40 šilinků našich dnešních peněz.

Jedinou příčinou tohoto snížení hodnoty stříbra v poměru k hodnotě obilí bylo asi objevení bohatých dolů v Americe. Tak to také všichni

vysvětlují, a sám tento vývoj ani jeho příčiny nebyly nikdy předmětem sporů. Ve většině evropských zemí se v té době rozvíjelo podnikání a vzdělanost, a proto také musela stoupnout poptávka po stříbře. Ale nabídka vzrostla o tolik více než poptávka, že hodnota tohoto kovu značně klesla. Je třeba poznamenat, že objevení amerických dolů nemělo až do roku 1570 na ceny zboží v Anglii příliš citelný vliv, ačkoli i doly v Potosí byly objeveny již více než dvacet let předtím.

Od roku 1595 do roku 1620, oba tyto roky v to počítajíc, průměrná cena devítibušlového kvartu nejlepší pšenice činila na windsorském trhu podle účetních knih Etonské koleje 2 libry št. 1 šilink 6 a $\frac{9}{13}$ penny. Nepřihlížíme-li k tomu zlomku a odpočítáme-li jednu devítinu, tj. asi 4 šilinky $7\frac{2}{3}$ penny, vyjde nám cena osmibušlového kvartu na 1 libru št. 16 šilinků $10\frac{2}{3}$ penny. A jestliže i od této sumy, nepřihlížejíce ovšem zase ke zlomku, odečteme jednu devítinu, tj. 4 šilinky $1\frac{1}{3}$ penny jakožto rozdíl mezi cenou pšenice nejlepší a pšenice prostřední, vyjde nám cena prostřední pšenice na 1 libru št. 12 šilinků 8 a $\frac{8}{9}$ penny neboli asi na šest a jednu třetinu unce stříbra.

Z týchž účetních knih se dovídáme, že od roku 1621 do roku 1636, oba tyto roky v to počítajíc, stálo na témž trhu totéž množství nejlepší pšenice 2 libry št. 10 šilinků; odečteme-li od této ceny obdobnou sumu, vyjde nám průměrná cena jednoho osmibušlového kvartu prostřední pšenice na 1 libru št. 19 šilinků 6 pencí neboli asi na sedm a dvě třetiny unce stříbra.

TŘETÍ OBDOBÍ

Mezi rokem 1630 a 1640, neboli kolem roku 1636, projevil se již asi účinek objevení dolů v Americe na snížení hodnoty stříbra opravdu plně a hodnota tohoto kovu neklesla snad v poměru k hodnotě obilí nikdy hlouběji než přibližně v té době. V tomto století snad zase o něco stoupla, a stoupat začala pravděpodobně již před koncem minulého století.

Z účetních knih Etonské koleje se opět dovídáme, že od roku 1637 do

roku 1700, oba tyto roky v to počítajíc, tedy v čtyřiašedesáti posledních letech minulého století, činila na windsorském trhu průměrná cena devítibušlového kvartu nejlepší pšenice 2 libry št. 11 šilinků $\frac{1}{3}$ penny neboli jen o 1 šilink $\frac{1}{3}$ penny více, než kolik předtím činila po šestnáct let. Ale za těch čtyřiašedesát let došlo ke dvěma událostem, jež musely způsobit mnohem větší nedostatek obilí, než k jakému by bylo došlo prostě proto, že některá léta jsou neúrodná, a jež nám tedy více než dostatečně vysvětlí toto nepatrné zvýšení ceny, aniž je třeba předpokládat nějaké další snížení hodnoty stříbra.

První z těchto dvou událostí byla občanská válka⁴³, která poškodila zemědělství a přerušila obchod, čímž cena obilí musela hodně stoupnout nad výši, které by byla dosáhla při běžné neúrodě. Takový účinek měla jistě více méně na všechny trhy v celém království, ale nejvíce jistě na trhy v okolí Londýna, které musí být zásobovány z největší dálky Roku 1648 činila tedy, jak se dovídáme z týchž účetních knih, na windsorském trhu cena devítibušlového kvartu nejlepší pšenice 4 libry št. 5 šilinků a roku 1649 4 libry št. Průměrná cena za šestnáct let před rokem 1637, která činila 2 libry št. 10 šilinků, byla v těchto dvou letech překročena o 3 libry št. 5 šilinků; stačí tuto sumu rozdělit na oněch čtyřiašedesát posledních let minulého století, a vysvětlí se nám téměř celé toto nepatrné stoupnutí ceny, k němuž tehdy asi došlo. Jsou to ovšem ceny nejvyšší, ale nejsou to jediné vysoké ceny způsobené občanskou válkou.

Druhou takovou událostí bylo roku 1688 zavedení subvencí na vývoz obilí. Mnoho lidí se domnívalo, že subvence bude podporovat zemědělství, a tím že může během let přivodit větší hojnost, a proto i levnější ceny obilí na domácím trhu, než jaké by tam byly jinak. Jak dalece by mohla mít subvence vůbec někdy takový účinek, tím se budu zabývat později, nyní jen poznamenám, že doba od roku 1688 do roku 1700 byla k dosažení takového účinku příliš krátká. V té krátké době musela způsobit jediné to,

že podporujíc každý rok vývoz přebytku, takže se pak hojností jednoho roku nedal vyvažovat nedostatek druhého, zvýšila na vnitřním trhu cenu. Nedostatek, který byl v Anglii od roku 1693 do roku 1699, oba tyto roky v to počítaje, byl sice beze sporu způsoben především nepříznivým počasím a neúrodou, a zasáhl proto značnou část Evropy, ale tato prémie jej jistě ještě poněkud zvýšila. Roku 1699 byl proto další vývoz obilí na devět měsíců zakázán.

V té době došlo ještě k třetí události, která, i když nemohla přivodit žádný nedostatek obilí ani snad žádné zvětšení skutečného množství stříbra, jež se za ně obvykle platilo, přece jenom nutně způsobila jisté zvýšení nominální ceny obilí. Míním ohromné zlehčení stříbrné mince okrajováním a opotřebováním. Tento zlořád začal již za vlády Karla II. a až do roku 1695 nabýval stále větších a větších rozměrů. Toho roku, jak se můžeme dočíst u Lowndese, měla běžná stříbrná mince hodnotu průměrně téměř o 25 procent nižší, než byla její hodnota předepsaná. Ale ze zkušenosti víme, že nominální suma, která tvoří tržní cenu každého zboží, řídí se nutně ne tak podle množství stříbra, které by v ní podle předpisu mělo být obsaženo, jako podle množství, které v ní skutečně obsaženo je. Tato nominální suma je tedy nutně vyšší, když je mince značně zlehčena okrajováním a otíráním, než když se téměř rovná své předepsané hodnotě.

Nikdy v tomto století se nedostala stříbrná mince tak hluboko pod svou předepsanou váhu jako nyní. Ale i když je tato mince velmi pokažená, hodnota mince zlaté, za kterou se vyměňuje, jí udržela její hodnotu. Před posledním nahrazením staré mince novou byla zlatá mince rovněž hodně pokažená, ale přece jen méně než mince stříbrná. Roku 1695 však mince zlatá hodnotu mince stříbrné neudržela; guinea se tehdy vyměňovala obyčejně za 30 šilinků v ošoupaném, okrájeném stříbře. Před posledním nahrazením staré zlaté mince novou byla cena jedné unce stříbra v prutech málokdy vyšší než 5 šilinků 7 pencí, což je jen o 5 pencí více než

cena mincovní. Ale roku 1695 stála unce v prutech běžně 6 šilinků 5 pencí,⁴⁴ což je o 15 pencí více než cena mincovní. A tak i před posledním nahrazením staré zlaté mince novou nebyly zlaté a stříbrné mince ve srovnání se stříbrem v prutech ceněny pod svou předepsanou hodnotu o více než 8 procent. Naproti tomu roku 1695 byly pod svou předepsanou hodnotou pravděpodobně téměř o 25 procent. Ale na počátku tohoto století, tj. ihned po onom velkém nahrazování staré mince novou za krále Viléma, musela mít většina obíhajících stříbrných mincí ke své předepsané váze ještě mnohem blíže než dnes. A pak v tomto století nedošlo ani k žádné všeobecné pohromě, jakou byla občanská válka, která by buď poškodila zemědělství, nebo by přerušila vnitřní obchod země. Vývozní prémie, která se platila po největší část tohoto století, musela sice cenu obilí vždycky o něco zvyšovat nad úroveň, kterou by za daného stavu zemědělství byla činila jinak, ale protože v tomto století měla již tato prémie dostatek času ukázat všechny ony dobré účinky, které se jí zpravidla připisují, tj. napomáhat zemědělství a zvýšit tak množství obilí na domácím trhu, lze tedy podle učení, které ještě vyložím a rozeberu, předpokládat, že na jedné straně cenu onoho zboží poněkud snížila a na druhé straně zvýšila. Mnoho lidí se ovšem domnívá, že její účinky byly větší. Za čtyřiašedesát let našeho století činila průměrná cena devítibušlového kvartu nejlepší pšenice na windsorském trhu podle účetních záznamů Etonské koleje 2 libry št. 619/39 penny, což je asi o 10 šilinků 6 pencí neboli více než o 25 procent méně, než jaká byla během posledních čtyřiašedesáti let posledního století, a asi o 9 šilinků 6 pencí méně, než kolik činila v posledních šestnácti letech před rokem 1636, kdy se snad již plně projevíly účinky objevení bohatých amerických dolů, a asi o 1 šilink méně než po posledních šestadvacet let před rokem 1620, tedy v době, kdy se, jak lze mít za to, působení onoho objevu ještě nemohlo plně projevit. Podle zmíněných záznamů vychází průměrná cena

osmibušlového kvartu v prvních čtyřiašedesáti letech tohoto století na nějakých 32 šilinků.

Zdá se tedy, že hodnota stříbra v poměru k hodnotě obilí během tohoto století poněkud stoupla, a stoupat začala možná již nějakou dobu před koncem minulého století.

Roku 1687 stál devítibušlový kvart pšenice na windsorském trhu 1 libru št. 2 pence, což je nejnižší cena od roku 1595.

Gregory King, muž proslulý svými znalostmi v tomto oboru, odhadoval roku 1688 průměrnou pěstitelovu cenu jednoho bušlu pšenice v letech prostřední úrody na 5 šilinků 6 pencí neboli cenu osmibušlového kvartu na 28 šilinků. Pěstitelovou cenou rozumím cenu, které se někdy říká cena smluvní, za kterou se totiž rolník zaváže dodávat obchodníkovi po několik let určité množství obilí. Poněvadž taková smlouva ušetří rolníkovi výdaje a námahu s odbytem, je smluvní cena obvykle nižší než suma, která se dá považovat za průměrnou cenu tržní. King tedy považoval tehdy 28 šilinků za osmibušlový kvart v letech průměrně úrodných za obvyklou smluvní cenu. Před dobou nedostatku zaviněného několika posledními neúrodami byla to, jak jsem byl ujištěn, ve všech normálních letech běžná smluvní cena.

Roku 1688 poskytl parlament subvenci na vývoz obilí. Venkovským šlechticům, kteří v té době byli ještě větší složkou tohoto zákonodárského sboru než dnes, se totiž zdálo, že peněžní cena obilí klesá. Subvence byla prostředkem, který ji měl uměle zvednout tak vysoko, jak se obilí obvykle prodávalo v dobách Karla I. a Karla II. Subvence se tedy měla vyplácet, dokud by se cena nezvýšila na 48 šilinků za osmibušlový kvart, tj. o 20 šilinků neboli o 5/3 více, než kolik King právě téhož roku uváděl jako cenu, kterou v dobách průměrné úrody stojí její vypěstování. Jestliže si tedy jeho výpočty zasluhují alespoň něco z toho věhlasu, kterého všude požívají, potom 48 šilinků za osmibušlový kvart je cena, jaká se v té době bez něčeho takového, jako byla subvence, dala očekávat leda v letech

mimořádného nedostatku. Ale vláda krále Viléma nebyla tehdy ještě pevná. Nemohla si proto dovolit odmítnout něco venkovské šlechtě, u níž se právě v té době dožadovala zavedení pravidelné roční daně z půdy.

Hodnota stříbra stoupla tedy o něco v poměru k hodnotě obilí pravděpodobně již před koncem minulého století a stoupala asi dále i po největší část století našeho, třebaže jí nutné působení oné subvence jistě nedovolilo stoupnout tak patrně, jak by tomu bylo za daného stavu zemědělství jinak.

V letech hojnosti způsobuje subvence mimořádně velký vývoz a nutně tak zvyšuje cenu obilí nad cenu, za kterou by se v těchto letech prodávalo jinak. Veřejně přiznávaným cílem tohoto zařízení bylo podporovat zemědělství udržováním vysokých cen i v nejúrodnějších letech.

V letech velkého nedostatku se vyplácení subvence zpravidla ovšem zastavovalo. Přesto však musela mít i v mnoha takových letech na ceny jistý vliv. Tím, že v letech nadbytku způsobuje mimořádný vývoz, brání tomu, aby se z hojnosti jednoho roku vyvážil nedostatek druhého.

V letech hojnosti i v letech nedostatku zvyšuje tedy subvence cenu obilí nad její přirozenou výši za daného stavu zemědělství. Jestliže po čtyřiašedesát let před koncem minulého století, musela by být za stejného stavu zemědělství, nebýt tu působení subvence, ještě mnohem nižší.

Zato však, můžeme říci, že bez subvence by stav zemědělství byl stejný. Jak asi toto zařízení působilo na zemědělství naší země, pokusím se vysvětlit později, až se začnu subvencemi zabývat podrobně. Nyní jen poznamenám, že toto zvýšení hodnoty stříbra v poměru k hodnotě obilí není snad nějakou anglickou zvláštností. Ve Francii si ho v téže době všimli tři velmi spolehliví, pilní a neúnavní shromažďovatelé cen obilí, Dupré de St. Maur, Messance a autor Úvahy o obilní politice⁴⁵. Ono zvýšení prý probíhalo rovněž skoro ve stejném poměru jako v Anglii. Jenže ve Francii byl až do roku 1764 vývoz obilí zákonem zakázán. Dá se proto

těžko předpokládat, že téměř stejné snížení ceny, ke kterému došlo v jedné zemi přes tento zákaz, bylo v druhé zemi způsobeno mimořádným podporováním vývozu.

Bylo by snad správnější považovat tuto změnu průměrné peněžní ceny obilí spíše za výsledek jistého povlnného stoupání skutečné hodnoty stříbra na evropském trhu než nějakého klesnutí skutečné průměrné hodnoty obilí. Obilí je, jak již bylo uvedeno, pro dlouhé období přesnější mírou hodnoty než stříbro nebo kterékoli jiné zboží. Když po objevení bohatých ložisek v Americe obilí stoupl na trojnásobek až čtyřnásobek své dřívější peněžní ceny, připisovala se tato změna všeobecně nikoli nějakému stoupnutí skutečné hodnoty obilí, nýbrž poklesnutí skutečné hodnoty stříbra. Jestliže tedy během prvních čtyřiašedesáti let tohoto století průměrná peněžní cena obilí poklesla poněkud pod onu výši, na níž byla po větší část století minulého, měli bychom tuto změnu potom přisuzovat nikoli nějakému klesnutí skutečné hodnoty obilí, nýbrž jistému stoupnutí skutečné hodnoty stříbra na evropském trhu.

Vysoká cena obilí během právě uplynulých deseti nebo dvanácti let vedla k domnění, že skutečná hodnota stříbra klesá na evropském trhu stále dál. Tato vysoká cena byla však docela zřejmě způsobena mimořádně neúrodnými léty, a měla by se tedy považovat za zjev nikoli trvalý, nýbrž přechodný a náhodný. Neúroda byla v minulých deseti dvanácti letech ve většině evropských zemí, a ve všech zemích, které byly v letech drahoty zásobeny polským trhem, nepokoje v Polsku nedostatek ještě značně zvýšily. Řada neúrodných let není sice zjev nijak běžný, ale také ne ojedinělý, a kdokoli se hlouběji zabýval historií cen obilí v dřívějších dobách, snadno si vzpomene ještě na několik dalších podobných případů. Deset mimořádně neúrodných let není ostatně o nic větší vzácnosti než deset let mimořádně úrodných. Jako protějšek k vysoké ceně obilí v uplynulých osmi nebo deseti letech lze dobře uvést nízkou cenu obilí od roku 1741 do roku 1750, oba tyto roky v to počítaje. Od roku 1741 do

roku 1750 činila průměrná cena devítibušlového kvartu nejlepší pšenice na windsorském trhu, jak patrně z účetních záznamů Etonské koleje, pouze 1 libru št. 13 šilinků 9⁴/₅ penny, téměř o 6 šilinků 3 pence méně, než byla průměrná cena po čtyřiašedesát prvních let tohoto století.⁴⁶

Průměrná cena osmibušlového kvartu pšenice prostřední jakosti v oněch deseti letech vyjde podle toho na pouhou 1 libru št. 6 šilinků 8 pencí.

V letech 1741 až 1750 musela subvence jistě zabránit, aby cena obilí klesla na domácím trhu tak nízko, jak by byla jinak přirozeně klesla. Množství všech druhů obilí vyvezeného za těchto deset let, jak ukazují celní knihy, činilo ne méně než 8,029.156 kvartů a 1 buši. Vyplacené subvence činily 1 514 962 liber št. 17 šilinků 472 penny. Tehdejší ministerský předseda Pelham proto roku 1749 připomněl Dolní sněmovně, že se na subvencích na vývoz obilí vyplatila za tři předcházející roky⁴⁷ suma zcela mimořádná. Měl k tomuto prohlášení dobrý důvod a o rok později byl by k tomu měl důvod ještě lepší. Subvence vyplacené za ten jediný rok dosáhly totiž částky ne menší než 324 176 liber št. 10 šilinků 6 pencí.⁴⁸ Není nutno se zmiňovat o tom, o kolik asi tento uměle podporovaný vývoz zvedl ceny obilí na domácím trhu nad výši, na níž by byly bývaly jinak.

Na konci tabulky připojené k této kapitole najde čtenář přehled cen za oněch deset let zvlášť. Najde tam také zvláštní přehled cen za deset let předcházejících, jejichž průměr je rovněž o něco nižší než celkový průměr čtyřiašedesáti let od začátku století, i když ne o tolik. Roku 1740 byla však neobyčejná neúroda. Těch deset let před rokem 1750 lze postavit proti oněm dvaceti letům před rokem 1770. Tak jako oněch deset let bylo značně pod všeobecným průměrem, přestože v nich byl i nějaký ten rok láce, jako například rok 1759. Jestliže těch deset let nebylo pod průměrem o tolik, o kolik oněch dvacet let bylo nad ním, musíme to pravděpodobně přičítat působení subvence. Šlo tu o změnu zřejmě příliš náhlou, abychom

ji mohli připisovat nějaké změně hodnoty stříbra, neboť ta je vždy povlovná. Tato náhlost se dá vysvětlit pouze příčinou, která může působit náhle, tj. náhodným střídáním let úrodných a neúrodných.

Peněžní cena práce ve Velké Británii během tohoto století vsutku stoupla. Došlo k tomu však asi nikoli následkem snížení hodnoty stříbra na evropském trhu, nýbrž spíše následkem toho, že ve Velké Británii vzrostla poptávka po práci, což má svůj původ ve velkém a téměř všeobecném rozkvětu země. Ve Francii, zemi netěšící se zdaleka takovému blahobytu, bylo pozorováno, že peněžní cena práce tam od poloviny minulého století povlovně klesá s průměrnou peněžní cenou obilí. V minulém století i v tomto století byla prý tam denní mzda obyčejného dělníka celkem stejná, tj. asi dvacetina průměrné ceny jednoho septieru pšenice, míry obsahující o málo více než čtyři winchesterské bušly. Ve Velké Británii, jak jsem již dokázal, skutečná odměna za práci, skutečné množství věcí nezbytných k životu a život zpříjemňujících, které dostává nádeník, během tohoto století značně vzrostla. Vzrůst její peněžní ceny je asi důsledkem nikoli nějakého snížení hodnoty stříbra na evropském trhu, nýbrž toho, že díky neobyčejně příznivým poměrům v této zemi skutečná cena práce na trhu ve Velké Británii stoupla.

Po objevení Ameriky prodávalo se stříbro z počátku nějaký čas za svou dřívější cenu nebo jen o málo laciněji. Zisk z dobývání stříbra byl po nějakou dobu značně velký, vysoko nad přirozenou mírou. Ale ti, kdo tento kov dováželi do Evropy, brzy zjistili, že by za tuto vysokou cenu celý roční dovoz neprodali. Stříbro se pak směňovalo za stále menší a menší množství zboží. Jeho cena klesala stále více a více, až klesla na jeho cenu přirozenou, tj. na tolik, kolik stačilo na zaplacení mezd, zisku z kapitálu a pozemkové renty (podle jejich přirozené míry), které je nutno zaplatit, aby se onen kov dostal z dolu na trh. U většiny stříbrných dolů v Peru daň pro krále španělského, činící jednu desetinu hrubého produktu, pohlítí, jak jsem již řekl, veškerou rentu z půdy. Tato daň činila původně polovinu, ale brzy

klesla na třetinu, potom na jednu pětinu a nakonec až na jednu desetinu a v této výši se odvádí stále. U většiny stříbrných dolů v Peru je to také asi všechno, co zbude po nahrazení kapitálu podnikatele a jeho běžného zisku, a patrně se všeobecně uznává, že tento zisk, kdysi tak vysoký, je nyní nejnižší zisk, při jakém se ještě vyplácí kutat.

Daň pro krále španělského snížila se roku 1504, tj. jedenačtyřicet let před rokem 1545, kdy byly objeveny doly v Potosi, na jednu pětinu zaznamenaného stříbra.⁴⁹ Devadesát let neboli do roku 1636 měly tyto nejbohatší doly v celé Americe dost času, aby plně ukázaly svůj účinek na evropský trh, tj. aby tam co nejvíce snížily hodnotu stříbra, přičemž by stále ještě vynášely na daň králi španělskému. Devadesát let je doba dosti dlouhá, aby se za ni dala cena kteréhokoli zboží na něž není monopol, snížit až na jeho cenu přirozenou neboli na nejnižší cenu, za niž se může po delší dobu stále ještě prodávat, má-li přitom ještě vynášet na zvláštní daň.

Cena stříbra na evropském trhu mohla snad klesnout ještě více, a pak by bylo bývalo nutné buď snížit daň z něho ne jenom na jednu desetinu jako roku 1736, nýbrž na jednu dvacetinu, jako to bylo s daní ze zlata, anebo ve většině amerických dolů, kde se nyní těží, zanechat práce. Že k tomu nedošlo, tomu pravděpodobně zabránila stále vzrůstající poptávka po stříbře neboli stále se zvětšující trh stříbra vytěženého z amerických stříbrných dolů; ta také způsobila, že se hodnota stříbra na evropském trhu nejen udržela, ale že oproti asi tak polovině minulého století byla snad ještě o něco vyšší.

Trh stříbra vytěženého ze stříbrných dolů Ameriky se hned od objevení této země stále více a více rozšiřoval.

Předně: evropský trh se stále více a více rozšiřoval. Od objevení Ameriky nastal totiž ve většině evropských zemí velký rozvoj. Anglie, Holandsko, Francie a Německo, ba i Švédsko, Dánsko a Rusko, všechny

tyto země učinily jak v zemědělství, tak v řemeslech a manufakturách značný pokrok. Itálie snad nešla zpátky. K upadání Itálie došlo před dobytím Peru. Ale od té doby se již spíše poněkud vzpamatovala. Pravda, Španělsko a Portugalsko podle všeho vskutku upadaly. Portugalsko je však jenom nepatrná částka Evropy a úpadek Španělska snad není tak velký, jak se obvykle soudí. Na počátku 16. století bylo Španělsko země velmi chudá, dokonce i ve srovnání s Francií, která se od té doby tak povznesla. Císař Karel V., který tak často oběma těmi zeměmi projížděl, pronesl známý výrok, že ve Francii je všeho nadbytek, kdežto ve Španělsku je všeho nedostatek. Vzrůstající produkt zemědělství a řemesel a manufaktur v Evropě si nutně vyžadoval stálé zvětšování množství stříbrných peněz, aby mohl obíhat; a vzrůstající počet bohatých jednotlivců vyžadoval si nutně stále větší množství stolního stříbra a jiných stříbrných ozdob.

Za druhé: novým trhem pro produkt svých stříbrných dolů je i Amerika sama; a protože se co do zemědělství, výroby řemeslné i počtu obyvatelstva rozvíjí daleko rychleji než nejvíce vzkvétající země v Evropě, musí tam mnohem rychleji stoupat i poptávka. Anglické kolonie jsou vůbec novým trhem, jenž si vyžaduje dodávání stále většího a většího množství stříbra jednak na mince a jednak na stolní náčiní a ozdoby pro celý velký zemědělský, kde předtím nebyla nikdy žádná poptávka. Zcela novými trhy je i většina kolonií španělských a portugalských. Nová Granada, Yucatan, Paraguay a Brazílie byly původně, než je objevili Evropané, osídleny národy divokými, které neznaly ani řemesla, ani zemědělství. Teď tam bylo všude ve značné míře zavedeno obojí. I Mexiko a Peru, třebaže je nemůžeme považovat za trhy zcela nové, jsou nyní trhy mnohem rozsáhlejšími než kdykoli dříve. O skvělém stavu těch zemí v dřívějších dobách bylo uveřejněno mnoho neuvěřitelných báchorek, ale když si člověk s trochou střízlivého rozumu přečte historii jejich objevení a dobytí, shledá jistě, že řemesla, zemědělství a obchod znali jejich obyvatelé ještě mnohem méně, než je dnes znají ukrajinští Tataři. Ani

Peruánci, vzdělanější z těchto dvou národů, kteří užívali zlata a stříbra k ozdobě, neměli žádné ražené peníze. Veškerý jejich obchod byl obchodem výměnným, a sotva tam tedy asi byla nějaká dělba práce. Ti, kdož obdělávali půdu, museli si sami stavět obydlí, vyrábět si zařízení domácnosti, šaty, boty a zemědělské nářadí. Těch několik málo řemeslníků mezi nimi živil prý vesměs panovník, šlechta a kněží a byli to pravděpodobně jejich sluhové nebo otroci. Všechna ta starobylá řemesla Mexika a Peru nedodala nikdy Evropě jediný výrobek. Španělská vojska, která asi sotva kdy čítala více než pět set mužů, a často ani polovinu toho počtu, setkávala se při shánění živobytí všude s velkými obtížemi. To, že téměř všude, kudy táhla, způsobovala prý hlad, k tomu ještě i v zemích, o kterých se přitom píše jako o zemích velmi lidnatých a dobře obdělávaných, je nám dostatečným důkazem, že pověst o této lidnatosti a o vysokém stupni zemědělství je do značné míry vybájená. Španělské kolonie jsou pod správou, která je pro zemědělství, rozvoj země a vzrůst obyvatelstva v mnohém směru méně příznivá než správa kolonií anglických. Ale zdá se, že se přesto po všech těch stránkách rozvíjejí mnohem rychleji než kterákoli země evropská. Úrodná země a příznivé podnebí, velká hojnost a láce půdy, což snad je společné všem novým koloniím, to je taková výhoda, že vyváží mnoho nedostatků jejich správy. Frézier, který navštívil Peru roku 1713, píše o Limě jako o městě s pětadvaceti až osmadvaceti tisíci obyvatel. Ulloa, který v této zemi žil v letech 1740 až 1746, udává, že Lima má obyvatel přes padesát tisíc. Podobně se liší i jejich údaje o počtu obyvatel několika jiných významných měst Chile a Peru; a protože nemáme ovšem důvodu pochybovat o spolehlivosti jejich zpráv, ukazuje se tu přírůstek, který si stěží zadá s přírůstkem kolonií anglických. Amerika je tedy pro stříbro ze svých vlastních stříbrných dolů novým trhem a poptávka po něm tam musí stoupat mnohem rychleji než v nejuvíce vzkvétajících zemích evropských.

Za třetí: dalším trhem pro stříbro z amerických stříbrných dolů je

Východní Indie; je to trh, který ho hned od samého ob

jevení oněch dolů odebírá stále větší a větší množství. Od té doby neustále vzrůstá přímý obchod mezi Amerikou a Východní Indií, pro nějž se používá přístavu Acapulco, a ještě daleko více vzrůstá obchod nepřímý, přes Evropu. V 16. století byli jediným evropským národem, který vůbec vedl pravidelný obchod s Východní Indií, Portugalci. V posledních letech onoho století začali tento monopol porušovat Holanďané a během několika let Portugalce z jejich hlavních osad v Indii vypudili. Po největší část minulého století se tyto dvě země o nejpodstatnější část východoindického obchodu dělily, ale holandský obchod se přitom neustále zvětšoval poměrně ještě více, než jak obchod portugalský upadal. V minulém století obchodovali trochu s Indií také Angličané a Francouzi, ale velkých rozměrů nabyl jejich obchod v tomto století. V našem století začalo s Východní Indií obchodovat Švédsko a Dánsko. S Čínou teď pravidelně obchodují i Rusové, a to karavanami, které se ubírají přes Sibiř a Tatarsko do Pekingu. Obchod všech těchto národů s Východní Indií, vyjmeme-li obchod Francouzů, jež minulá válka⁵⁰ téměř úplně zničila, téměř stále vzrůstal. Spotřeba východoindického zboží v Evropě stoupá více a více. Tak například čaj byl až do poloviny minulého století drogou, které se v Evropě užívalo jen velmi málo. Dnes hodnota čaje dováženého každý rok anglickou Východoindickou společností pro spotřebu Angličanů činí více než půl druhého milionu; a ještě to nestačí, neboť hodně čaje se do Anglie stále pašuje z přístavů holandských, z Goteborgu ve Švédsku, a dokud se dařilo francouzské Východoindické společnosti, pašoval se i z pobřeží francouzského. Téměř stejně se zvýšila spotřeba čínského porcelánu, koření z Moluk, tkanin z Bengálska a nesčetných jiných věcí. Proto také nosnost veškerého evropského loďstva ve službách obchodu s Východní Indií nebyla snad během minulého století nikdy o mnoho větší než nosnost loďstva anglické Východoindické společnosti před jeho

posledním omezením.⁵¹

Ale ve Východní Indii, zvláště pak v Číně a Hindustánu, byla v době, kdy s těmito zeměmi začala obchodovat Evropa, hodnota drahých kovů mnohem vyšší než v Evropě, a vyšší je tam stále. V rýžových zemích, kde do roka je obyčejně dvojnásobek nebo trojnásobek sklizeň rýže, a přitom každá mnohem bohatší než každá běžná sklizeň obilí, musí být mnohem větší hojnost potravy než v kterékoli obilné zemi stejné velikosti. Proto jsou takové země mnohem lidnatější. Boháči tam pak mají k volnému použití větší přebytek potravy, který sami nestačí spotřebovat, a mohou si proto za něj koupit mnohem větší množství práce jiných lidí. Každý velmož v Číně nebo v Hindustánu má proto také, jak říkají všechny zprávy, komonstvo mnohem početnější a skvělejší než nejbohatší pán v Evropě. Přebytek potravy, který mají k volnému použití, jim také dovoluje vydávat jí větší množství za všechny ty neobyčejné výtvořiny přírody a vzácné předměty, které příroda poskytuje jen ve velmi nepatrném množství, jako jsou drahé kovy a drahokamy, v nichž boháči mezi sebou tolik závodí. I kdyby tedy doly zásobující indický trh byly stejně bohaté jako doly zásobující trh evropský, v Indii by se takové zboží pochopitelně směňovalo za větší množství potravy než v Evropě. Ale doly, které dodávaly na indický trh drahé kovy, byly asi mnohem chudší, a doly, z nichž se tam dodávaly drahokamy, byly naopak o mnoho bohatší než doly zásobující trh evropský. Drahé kovy se tedy v Indii směňovaly přirozeně za poněkud větší množství drahokamů a za mnohem větší množství potravy než v Evropě. Peněžní cena diamantů, této nejzbytečnější zbytečnosti, byla v Indii o něco nižší a cena potravin, této první nezbytnosti, o hodně nižší než v Evropě. Ale skutečná cena práce, skutečné množství věcí nezbytných k životu, které dostává pracovník, je, jak jsem již uvedl, v Číně i v Hindustánu, těchto dvou hlavních indických trzích, oproti její ceně ve většině zemí evropských nižší. Dělník si tam za svou mzdu může koupit

menší množství potravy, a poněvadž peněžní cena potravy je v Indii mnohem nižší než v Evropě, je tam peněžní cena práce nižší ze dvou příčin: jednak proto, že se za ni koupí malé množství potravy, jednak proto, že cena té potravy je nízká. Ale v zemích se stejnou úrovní podnikání a řemesel bude peněžní cena výrobků řemesel a manufaktur většinou úměrná peněžní ceně práce, a Čína a Hindustán, i když jsou po této stránce oproti kterékoli evropské zemi pozadu, nejsou zase pozadu tak příliš. Peněžní cena většiny takových výrobků bude tedy v oněch ohromných říších přirozeně mnohem nižší než kdekoli v Evropě. Skutečná i jmenovitá cena většiny výrobků řemesel a manufaktur ve většině evropských zemí se kromě toho značně zvyšuje o výdaje za dopravu po souši. Dostat na trh nejdříve suroviny a potom hotové zboží stojí tam více práce, a tedy i více peněz. V Číně a Hindustánu se díky rozšířenosti vnitrozemské plavby většina té práce, a tedy i peněz, ušetří, a tím se skutečná i nominální cena většiny jejich řemeslných výrobků ještě sníží. To všechno jsou příčiny toho, že drahé kovy jsou zbožím, jehož vývoz z Evropy do Indie vždycky byl a stále ještě je nesmírně výnosný. Sotva se najde nějaké jiné zboží, za něž by se tam platilo lépe nebo za něž by se v poměru k množství práce a zboží, jež stojí v Evropě, mohlo v Indii koupit nebo zjednat větší množství práce a zboží. A dovážet tam stříbro je výnosnější než dovážet tam zlato. V Číně a na většině ostatních trhů v Indii je totiž poměr mezi ryzím stříbrem a ryzím zlatem jenom asi deset, nanejvýš dvanáct ku jedné, kdežto v Evropě je čtrnáct nebo patnáct ku jedné. V Číně a na většině ostatních trhů v Indii se za jednu unci zlata koupí deset, nanejvýš dvanáct uncí stříbra, kdežto v Evropě je k tomu třeba čtrnácti až patnácti uncí. A tak mezi nejcennější zboží v nákladech většiny evropských lodí plujících do Indie patřilo obyčejně stříbro. I na lodích, které odplouvají z Acapulka do Manilly, je to zboží nejcennější. Stříbro nového zemědělu je tak jedním z nejdůležitějších druhů zboží, s nímž se obchoduje mezi dvěma konci starého světa, a právě ono přispělo

značně k tomu, že ony části světa, od sebe tak vzdálené, mají mezi sebou spojení.

Aby se mohl zásobovat tak nesmírně rozsáhlý trh, musí množství stříbra dovezeného každoročně z dolů stačit nejen neustále zvětšovat množství mincí i stolního stříbra, jež potřebují všechny vzkvétající země, ale i nahrazovat neustálé ubývání a spotřebovávání, k němuž dochází všude, kde se tohoto kovu užívá.

Stálé ubývání vzácných kovů, u mincí otíráním a u stolního náčiní jednak opotřebováním, jednak čištěním, je velmi citelné, a protože jde o zboží, jehož užívání je tak velice rozšířeno, bude již proto nutno doplňovat je každý rok velmi značně. K mnohem rychlejšímu, a tedy i mnohem citelnějšímu spotřebovávání těchto kovů dochází v některých řemeslech, třebaže není vcelku větší než ono povlovné spotřebovávání. Jenom v samém Birminghamu spotřebuje se prý v takových řemeslech na pozlacování a postříbřování více než za 50 000 liber št. zlata a stříbra ročně. A když ony kovy projdou takovým zpracováním, nemohou se pak už nikdy vyskytnout ve své původní podobě. Z toho si snad můžeme učinit jakousi představu, jak ohromné množství se jich do roka spotřebuje, ať již v takových řemeslech jako v Birminghamu nebo v krajkářství při vyšívání, při výrobě zlatých a stříbrných tkanin, při pozlacování knih, nábytku apod. ve všech částech světa. Značné množství těchto kovů se musí každý rok ztratit i při dopravování, ať již po souši nebo po moři. Ještě větší ztráty musí způsobovat téměř všeobecný zvyk ve většině asijských států ukryvat poklady do útroeb země, takže když člověk, který takto svůj poklad ukryl, zemře, často se již o tomto pokladu nikdy nikdo nedoví.

Množství zlata a stříbra dováženého do Cadizu a Lisabonu (počítaje v to ovšem nejen množství úředně zaznamenané, ale i množství, které se podle odhadu doveze podloudně) činí za rok podle nejspolehlivějších zpráv asi šest milionů liber šterlinků.

Podle Magense⁵² roční dovoz drahých kovů do Španělska v průměru ze šesti let, totiž od roku 1748 do roku 1753, oba tyto roky v to počítaje, a do Portugalska v průměru ze sedmi let, totiž od roku 1747 do roku 1753, oba tyto roky v to opět počítaje, činil u stříbra až 1 101 107 váhových liber a u zlata 49 940 váhových liber. Při ceně 62 šilinků za troyskou libru stříbra činí to u stříbra 3 413 431 liber št. 10 šilinků. U zlata pak, při ceně 44½ guineje za troyskou libru, je to 2 333 446 liber št. 14 šilinků. U obou kovů to činí dohromady 5 746 878 liber št. 4 šilinky. Magens nás ujišťuje, že jeho údaj o tom, co bylo při dovozu řádně přihlášeno, je přesný. Vypočítává nám podrobně jednotlivá místa, odkud se zlato a stříbro dovezlo, a množství toho kterého kovu dodaného podle celních záznamů z každého toho místa. U každého kovu uvádí i množství, které se, podle jeho odhadu, asi propašovalo. Byl to bystrý a velice zkušený obchodník, takže jeho soudu můžeme přikládat značnou váhu.

Podle výmluvného a někdy dobře zpraveného autora Filosofické a politické historie usazení Evropanů v obou Indiích⁵³ zaznamenaný roční dovoz zlata a stříbra do Španělska v průměru z jedenácti let, totiž od roku 1754 do roku 1764, oba tyto roky v to počítaje, činil 13 984 185³/₅ desetireálových piastrů. Po připočtení toho, co mohlo být dovezeno podloudně, mohl celkový roční dovoz podle jeho odhadu činit sedmnáct milionů piastrů, což se rovná 3 825 000 liber št., počítá-li se jeden piastr za 4 šilinky 6 pencí. Autor vypočítává podrobně i jednotlivá místa, odkud se zlato a stříbro dovezlo, a množství toho kterého kovu, které podle celních záznamů každé z nich dodalo. Dovídáme se od něho také, že kdybychom množství zlata dováženého každý rok do Lisabonu z Brazílie chtěli určovat podle sumy vyplácené jako daň portugalskému králi, která činí podle všech jednu pětinu kovu předepsaného zrna, zjistili bychom, že tato suma činí osmnáct milionů cruzadů neboli pětáctyřicet milionů francouzských liber, což se rovná asi dvěma milionům liber šterlinků. A

přihlížejíce k tomu, co se ještě asi propašovalo, můžeme podle něho k této sumě klidně připočítat ještě osminu, neboli 250 000 liber št., takže dohromady to bude činit 2 250 000 liber št. Podle toho činí tedy roční dovoz drahých kovů do Španělska i Portugalska dohromady asi 6 075 000 liber št.

Dostalo se mi ujištění, že i několik jiných, velmi věrohodných výkazů, které jsou ovšem jen v rukopise, souhlasí v tom, že celý tento roční dovoz činí průměrně asi šest milionů liber šterlinků, někdy o něco více, někdy o něco méně.

Roční dovoz drahých kovů do Cadizu a do Lisabonu se ovšem nerovná celému ročnímu produktu dolů v Americe. Jistou jeho část odvezou každý rok z Acapulca lodě do Mandly a část přejde do podloudnického obchodu, který vedou španělské kolonie s jinými evropskými zeměmi, část pak nepochybně zůstane v zemi. Ostatně americké doly nejsou přece jediné zlaté a stříbrné doly na světě. Svou bohatostí však daleko předčí všechny ostatní. Ve srovnání s jejich produktem nemá produkt všech ostatních známých dolů význam; to se uznává všeobecně. A převážná část jejich produktu, jak se rovněž uznává, dováží se každý rok do Cadizu a Lisabonu. Ale potřeba těchto kovů jen v Birminghamu, činící ročně 50 000 liber št., rovná se, odhadujeme-li tento dovoz za rok na šest milionů, jeho jedné stodvacetině. A tak celková potřeba zlata a stříbra za rok ve všech zemích světa, kde se těch kovů používá, může se snad téměř rovnat celému ročnímu produktu. Zbytek možná jen tak právě stačí uspokojovat rostoucí poptávku všech vzkvétajících zemí. A možná že na uspokojování této poptávky dokonce asi nestačí, takže cena těchto kovů na evropském trhu poněkud stoupla.

Množství mědi a železa, které se z dolu dodá za rok na trh, je nesrovnatelně větší než množství zlata a stříbra. A přece si proto nemyslíme, že množství těchto sprostých kovů přeroste poptávku nebo že budou stále lacinější. Proč bychom si tedy měli myslet, že to tak bude s

kovy vzácnými? Sprosté kovy jsou sice tvrdší, ale také se s nimi nakládá tvrději, a poněvadž mají menší hodnotu, věnuje se jejich uchování menší péče. Ale drahé kovy nejsou přece o nic trvanlivější a mohou se také tisícovým způsobem poztráct, vyplýtvat a spotřebovat.

Cena všech kovů podléhá sice povlnným změnám, ale oproti ceně téměř veškeré ostatní nezpracované produkce půdy mění se rok od roku méně; a cena drahých kovů podléhá náhlým změnám dokonce ještě méně než cena kovů sprostých. Základem této mimořádné pevnosti ceny kovů je jejich trvanlivost. Obilí, které bylo dodáno na trh loni, bude všechno nebo téměř všechno spotřebováno ještě dlouho před koncem letošního roku. Ale jisté části železa, které bylo dobyto z dolu přede dvěma nebo třemi sty lety, užívá se možná posud, a stejně tak i jisté části zlata vydolovaného přede dvěma nebo třemi tisíci lety. Množství obilí, která musí v jednotlivých letech uspokojovat světovou spotřebu, budou vždy téměř úměrná produktu oněch jednotlivých roků. Ale na poměr mezi různými množstvími železa, kterého se používá ve dvou různých letech, bude náhodný rozdíl v produktu železných dolů v oněch dvou letech působit jen velmi málo. A na poměr mezi množstvím zlata v takových dvou letech bude každý takový rozdíl v produktu zlatých dolů působit ještě méně. Produkt většiny dolů na kovy mění se tedy sice z roku na rok snad ještě více než produkt většiny obilných polí, ale tyto změny nemají na ceny kovů takový účinek jako na ceny obilí.

Změny v poměru mezi hodnotou zlata a stříbra

Až do objevení ložisek v Americe určoval se poměr hodnoty ryzího zlata k hodnotě ryzího stříbra v různých evropských mincovnách jako jedna ku deseti až jedna ku dvanácti. To znamená, že se jedna unce ryzího zlata cenila na deset až dvanáct uncí ryzího stříbra. Kolem poloviny minulého století se poměr upravil na jedna ku čtrnácti až jedna ku patnácti. To znamená, že se jedna unce ryzího zlata cenila na čtrnáct až patnáct uncí ryzího stříbra. U zlata se pak zvýšila jeho jmenovitá hodnota neboli

množství stříbra, které se za ně dávalo. Skutečná hodnota obou těchto kovů klesla, neboli kleslo množství práce, které se za ně mohlo nakoupit. Stříbro však kleslo více než zlato. Zlaté i stříbrné doly v Americe byly bohatší než všechny dosud známé doly, ale doly stříbrné byly poměrně ještě bohatší než zlaté.

Z Evropy se vyváželo každý rok do Indie tolik stříbra, že se tím jeho hodnota v poměru k hodnotě zlata v některých anglických osadách časem snížila. V mincovně v Kalkatě oceňuje se jedna unce ryzího zlata na patnáct uncí ryzího stříbra, tedy stejně jako v Evropě. Oproti ceně, jakou má na trhu v Bengálsku, oceňuje se snad v oné mincovně příliš vysoko. V Číně je poměr mezi zlatem a stříbrem stále ještě jedna ku deseti až jedna ku dvanácti. V Japonsku je prý jedna ku osmi.

Poměr mezi množstvím zlata a stříbra, jež se za rok doveze do Evropy, je podle Magensových výpočtů jedna téměř ku dvaadvaceti. To znamená, že se na jednu unci zlata doveze o něco více než dvaadvacet uncí stříbra. Magens je však toho názoru, že velké množství stříbra, které se každý rok posílá do Východní Indie, snižuje množství kovů, které zůstanou v Evropě, na poměr jedna ku čtrnácti až patnácti, tj. na poměr jejich hodnot. Domnívá se asi, že poměr mezi jejich hodnotami musí být nutně stejný jako poměr mezi jejich množstvím, a nebýt toho velkého vývozu stříbra, že by byl jedna ku dvaadvaceti.

Ale běžný poměr mezi hodnotami dvojího zboží nemusí být nutně stejný jako poměr mezi jeho množstvím, v jakém se to i ono zboží obvykle vyskytuje na trhu. Cena jednoho vola, odhadovaná na 10 guinejí, je asi šedesátkrát vyšší než cena jehněte, jehož cena se odhaduje na 3 šilinky 6 pencí. Bylo by však nesmyslné z toho vyvozovat, že na trhu je obvykle na jednoho vola šedesát jehňat. A stejně nesmyslné by bylo z toho, že za jednu unci zlata se dá zpravidla koupit čtrnáct až patnáct uncí stříbra, vyvozovat, že na jednu unci zlata bývá zpravidla na trhu jen čtrnáct až patnáct uncí stříbra.

Je pravděpodobné, že množství stříbra na trhu je v poměru k množství zlata mnohem větší než hodnota jistého množství zlata v poměru k hodnotě stejného množství stříbra. Veškeré množství laciného zboží dodaného na trh je zpravidla nejen větší, ale má i větší hodnotu než veškeré množství zboží drahého. Veškeré množství chleba, které se za rok dodá na trh, je nejen větší než veškeré množství masa, ale má také větší hodnotu; veškeré množství masa je v tomto vyšší než veškeré množství drůbeže a veškeré množství drůbeže v tomto zase vyšší než veškeré množství uloveného ptactva. O zboží laciné se zajímá o tolik více obchodníků, že se ho obyčejně prodá nejen větší množství, ale že je větší i jeho hodnota. A tak celkové množství zboží laciného musí být v poměru k celkovému množství zboží drahého zpravidla větší než hodnota jistého množství zboží drahého v poměru k hodnotě stejného množství zboží laciného. Jestliže srovnáváme drahé kovy mezi sebou, je stříbro zboží laciné a zlato drahé. Musíme tedy přirozeně očekávat, že na trhu bude vždy nejen větší množství stříbra než zlata, ale že větší bude i jeho hodnota. Necht' si každý, kdo má trochu stříbra a zlata, obojí porovná; pravděpodobně zjistí, že u stříbra je nejen jeho množství, ale i jeho hodnota značně vyšší než u zlata. Hodně stříbra má mimo to i mnoho lidí, kteří zlato nemají žádné, a takových, kteří sice nějaké mají, ale mají z něho většinou jen pláště k hodinkám, tabatěrky a podobné maličkosti, které všechny dohromady mívají jen zřídka velkou hodnotu. U britských mincí převažuje sice značně hodnota zlata, ale ve všech zemích tomu tak není. V některých zemích je hodnota obou kovů v mincích téměř stejná. Před spojením Skotska s Anglií⁵⁴ mělo ve skotské minci zlato jenom nepatrnou převahu, ale jakousi převahu přece jen mělo,⁵⁵ jak je vidět ze záznamů mincovny. V mnoha zemích převládá v mincích stříbro. Ve Francii se největší sumy běžně vyplácejí ve stříbře a je těžké dostat tam více zlata, než kolik se ho vejde do kapsy. Ale větší hodnota v stolním stříbře oproti

hodnotě v stolním zlatě, se kterou se setkáváme ve všech zemích, více než vyváží převahu zlatých mincí nad stříbrnými, která se projevuje jenom v některých zemích.

V jistém smyslu slova stříbro bylo vždycky a vždycky snad i bude mnohem lacinější než zlato. Ale v jiném slova smyslu slova se dá říci, že za nynějšího stavu španělského trhu je snad zlato o něco lacinější než stříbro. O zboží se může říci, že je drahé nebo laciné nejen podle toho, zda je jeho obvyklá cena absolutně malá nebo velká, ale i podle toho, zda tato cena více nebo méně přesahuje cenu nejnižší, za kterou je lze po delší dobu dodávat na trh. Touto nejnižší cenou je pak cena reprodukcující prostě jen kapitál, který bylo třeba vynaložit, aby se tam to zboží dostalo, a mírný zisk. Je to cena, z níž majiteli půdy nepřipadne nic; k jejím složkám nepatří renta, nýbrž skládá se jen ze mzdy a zisku. Ale za nynějšího stavu španělského trhu přibližuje se této nejnižší ceně zlato o něco více než stříbro. Daň pro krále španělského činí u zlata pouze dvacetinu kovu předepsaného zrna, to znamená pět procent, kdežto u stříbra činí tato daň jednu desetinu neboli deset procent. U většiny zlatých a stříbrných dolů španělské Ameriky představují tyto daně také, jak jsem již ukázal, celou rentu, a ta se platí ze zlata ještě hůře než ze stříbra. I zisky podnikatelů ve zlatých dolech, kteří v nich také ještě řidčeji nabývají jmění, bývají většinou ještě mírnější než u podnikatelů v dolech stříbrných. A protože tedy cena španělského zlata vynáší menší rentu i menší zisk, musí se na španělském trhu té nejnižší ceně, za kterou se tam může dodat, přibližovat poněkud více než cena španělského stříbra. Když se spočítají všechny výdaje, ukáže se, že se veškeré množství zlata nedá na španělském trhu prodat tak výhodně jako veškeré množství stříbra. Daň pro krále portugalského vybíraná ze zlata brazilského je stejná jako bývalá daň pro krále španělského ze stříbra v Mexiku a v Peru, tj. jedna pětina kovu předepsaného zrna. Není snad tedy tak jisté, že na trh celé Evropy přichází veškeré americké zlato za cenu bližší nejnižší ceně, za kterou se tam může

dotat, než za jakou tam přichází veškeré americké stříbro.

Cena diamantů a jiných drahokamů může se snad nejnižší ceně, za kterou je lze dodávat na trh, přibližovat více než cena zlata.

Pokud bude možné tuto daň platit, není ovšem příliš pravděpodobné, že by se král vzdal něčeho z daně, která nejenže postihuje předměty pro zdanění nejvhodnější, prostě přepychové a zbytečné, ale z níž plyne i tak významný důchod, jako je daň ze stříbra; ale jako již jednou, kdy bylo nemožné ji platit, roku 1736, bylo nutno snížit ji z jedné pětiny na jednu desetinu, může jednou dojít k tomu, že bude nutno snížit ji ještě více, právě tak jako z téhož důvodu bylo nutno snížit daň ze zlata na jednu dvacetinu. Každý, kdo se zabýval stavem stříbrných dolů ve španělské Americe, potvrdí, že kutání v nich, stejně jako ve všech ostatních dolech, je stále nákladnější, poněvadž se musí pracovat ve větší hloubce a poněvadž vytahovat z takové hloubky vodu a vhnět do ní čerstvý vzduch je dražší.

Tyto příčiny, které znamenají, že se stříbro stává vzácnějším (o zboží lze totiž říci, že se stává vzácnějším, jestliže nashromážit ho jisté množství se stává obtížnějším a nákladnějším), musí za nějakou dobu přivodit jeden z těchto tří důsledků: vzrůstající výdaje se musí buď zcela vyvažovat úměrným stoupaním ceny toho kovu; nebo se, za druhé, musí zcela vyvážit úměrným snížením daně ze stříbra; nebo se, za třetí, musí vyvážit zčásti prvním z těchto dvou způsobů a zčásti druhým. Velmi snadno je možný tento třetí případ. Jako cena zlata stoupla v poměru k ceně stříbra, přestože se daň ze zlata velmi snížila, tak by i cena stříbra mohla stoupnout úměrně k práci a zboží, přestože by se stejně snížila i daň ze stříbra.

Ale i když několikeré takové snížení daně, následující jedno po druhém, stoupaní hodnoty stříbra na evropském trhu úplně nezamezí, jistě je více méně zdrží. V důsledku takového snížení se může kutat v mnohých dolech, kde se pracovat dosud nedalo, protože platit starou daň si

nemohly dovolit. A množství stříbra dodávaného ročně na trh musí být vždycky o něco větší, a proto i hodnota toho či onoho jeho množství o něco menší, než jak by tomu bylo jinak. I když dnes třeba hodnota stříbra na evropském trhu není nižší než před snížením, k němuž došlo roku 1736, je přece jen v důsledku tohoto snížení pravděpodobně o deset procent nižší, než jaká by byla, kdyby španělský královský dvůr vymáhal starou daň i nadále.

Vzhledem ke skutečnostem a důvodům, které jsem uvedl výše, kloním se k přesvědčení, nebo přesněji řečeno k domněnce nebo dohadu (neboť i nejlépe podepřený názor, jaký si mohu o té věci utvořit, dá se asi sotva nazvat přesvědčením), že přes ono snížení daně začala hodnota stříbra na evropském trhu v tomto století poněkud stoupat. Toto stoupnutí, za předpokladu, že k němu vůbec došlo, bylo ovšem až dosud tak nepatrné, že po tom všem, co jsem již uvedl, mohou mít někteří lidé pochybnosti nejen o tom, zda k němu vůbec došlo, ale i o tom, zda nedošlo k něčemu právě opačnému, tj. zda hodnota stříbra na evropském trhu přece jen stále neklesá.

Musím však poznamenat, že ať již je předpokládaný roční dovoz zlata a stříbra jakýkoli, musí nastat doba, kdy se bude roční spotřeba oněch kovů tomuto ročnímu dovozu rovnat. Zvětšuje-li se jejich množství, musí stoupat i jejich spotřeba, nebo lépe, musí stoupat mnohem více. Když se zvětšuje jejich množství, jejich hodnota se zmenšuje. Více se jich užívá a méně se o ně pečuje, a proto jejich spotřeba vzrůstá poměrně více než jejich množství. Po nějaké době musí se tedy jejich roční spotřeba takto vyrovnat jejich ročnímu dovozu, jestliže se ovšem ten dovoz stále nezvětšuje; a to se nyní snad neděje.

Až se roční spotřeba vyrovná ročnímu dovozu, a bude-li se pak roční dovoz postupně zmenšovat, může roční spotřeba na nějaký čas roční dovoz překročit. Množství kovů se pak může povlovně zmenšovat, aniž se to pocítí, a jejich hodnota může povlovně, a aniž se to pocítí, nenápadně

stoupat, až se roční dovoz opět ustálí a roční spotřeba se povlovně a nenápadně přizpůsobí množství, kterým ji stačí zásobovat roční dovoz.

Důvody k domněnce, že hodnota stříbra stále ještě klesá

Přibývání bohatství v Evropě a obecné domnění, že jak s přibýváním bohatství přirozeně vzrůstá množství drahých kovů, tak s jejich vzrůstajícím množstvím klesá jejich hodnota, vede snad mnoho lidí k přesvědčení, že hodnota těchto kovů na evropském trhu stále ještě klesá. V tomto domnění je může ještě více utvrdit to, že ceny mnoha druhů nezpracované produkce půdy stále ještě povlovně stoupají.

Již jsem se pokusil dokázat, že přibývání vzácných kovů, ke kterému vede v každé zemi přibývání bohatství, nesnižuje jejich hodnotu. Zlato a stříbro přirozeně tíhnou do země bohaté, a to z téže příčiny, proč tam tíhnou všechny věci přepychové a vzácné; nikoli proto, že jsou tam lacinější než v zemích chudších, nýbrž proto, že jsou dražší, neboli že se tam za ně lépe platí. Přitahuje je tam vyšší cena, a jakmile tato cena klesne, přestanou tam připlývat.

Ponecháme-li stranou obilí a ostatní plodiny vypěstované jenom lidskou prací, uvidíme, že všechny ostatní druhy nezpracovaného produktu, dobytek, drůbež, zvěř všeho druhu, užitečné nerosty ze země apod., jsou stále dražší a dražší podle toho, jak se ve společnosti rozmáhá bohatství a vzdělanost.

To jsem se již pokusil dokázat. Takové zboží se tedy směňuje za větší množství stříbra než dříve, ale to neznamená, že stříbro skutečně zlevnilo nebo že se za ně nakoupí více práce než předtím. S rozvojem společnosti se nezvyšuje jenom jeho cena nominální, ale i jeho cena skutečná. Stoupaní jeho nominální ceny je důsledkem nikoli nějakého klesání hodnoty stříbra, nýbrž stoupaní skutečné ceny tohoto zboží.

Různé účinky pokračujícího rozvoje na reálnou cenu každé ze tří skupin nezpracované produkce

Všechny druhy nezpracované produkce lze rozdělit do tří skupin. První

skupina zahrnuje ty (komodity), které se dají lidským přičiněním sotva nějak rozmnožit. Druhá ty, které se jím dají rozmnožit podle poptávky. Třetí ty, v nichž účinnost lidského přičinění je omezená nebo nejistá. Při rozvíjejícím se bohatství a pokroku může skutečná cena první skupiny dostoupit sebenesmyslnější výše a není snad ani omezena nějakou určitou hranicí. V druhé skupině může cena sice také značně stoupnout, ale má jistou hranici, kterou nemůže na nějakou delší dobu překročit. V třetí skupině má sice cena při rozvoji společnosti také přirozený sklon stoupat, ale při stejném stupni tohoto rozvoje může někdy i klesat, někdy zůstat stejná a někdy více méně stoupat, a to podle toho, jak úspěšné je, díky různým náhodným okolnostem, lidské úsilí o rozmnožování tohoto nezpracovaného produktu.

První skupina

První skupina nezpracované produkce, jejíž cena s pokračujícím rozvojem stoupá, je ta, kterou lidské přičinění může asi sotva rozmnožovat. Náleží do ní věci, které příroda skýtá jen v jistém množství a které jsou velmi pomíjivé, takže nelze nahromadit produkt mnoha různých období. Sem patří většina vzácných druhů ptáků a ryb, mnoho různých druhů zvěře, téměř všechno lovné ptactvo, obzvláště všichni ptáci tažní, a ještě mnoho jiných věcí. Vzrůstá-li bohatství a přepych, který je doprovází, pravděpodobně stoupne zároveň i poptávka po těchto věcech, a sebevětší lidské úsilí nedokáže zvýšit jejich nabídku podstatně nad úroveň, na jaké byla, než začala poptávka stoupat. Jelikož tedy množství takového zboží zůstává stejné nebo téměř stejné, zatímco poptávka kupujících neustále stoupá, může jeho cena stoupnout na výši jakkoli nesmyslnou a není snad ani omezena nějakou hranicí. Kdyby se například sluky staly takovou módou, že by se za kus platilo třeba dvacet guinejí, ani sebevětší lidské úsilí by nedokázalo rozmnožit počet sluk dodávaných na trh příliš nad počet dodávaný na trh nyní. Tak se snadno vysvětlí i ony vysoké ceny, které v době největšího rozkvětu Říma platili Římané za vzácné ptáky a

ryby. Tyto ceny neměly příčinu v nízké hodnotě stříbra v té době, nýbrž ve vysoké hodnotě vzácností a zvláštností, které lidská práce nemohla podle libosti rozmnožovat. Skutečná hodnota stříbra byla v Římě po nějaký čas před pádem republiky a nějaký čas po něm vyšší, než je ve většině evropských zemí dnes. Za jeden modius neboli čtvrt bušlu sicilské pšenice odváděné jako desátek platil stát tři sestercie, což se rovná asi půl šilinku. Tato cena však byla pravděpodobně nižší než průměrná tržní cena, protože povinnost sicilských rolníků odvádět pšenici za tuto cenu se považovala za jakousi daň. Když tedy Římané potřebovali více obilí, než kolik činila pšeničná daň, byli smlouvou vázáni, že za toto množství navíc budou platiti po čtyřech sestercích, tj. osm pencí za čtvrt bušlu; to se v té době pravděpodobně považovalo za mírnou a přiměřenou, tj. běžnou a průměrnou smluvní cenu. Rovná se to asi 21 šilinkům za jeden kvart. Obvyklá smluvní cena za kvart anglické pšenice činila před nedávnými neúrodnými lety 28 šilinků. Jakostí je ovšem horší než pšenice sicilská a na evropském trhu se obyčejně prodává za nižší cenu. Hodnota stříbra v těch dávných dobách musela tedy být k jeho dnešní hodnotě v poměru tři ku čtyřem; to znamená, že za tři unce stříbra se tehdy dalo koupit stejné množství práce a zboží jako dnes za čtyři unce. Dočítáme-li se tedy v Pliniovi, že Seius⁵⁶ koupil pro císařovnu Agrippinu jako dar bílého slavíka za 6000 sestercíů, což se rovná asi 50 librám št. našich dnešních peněz, a že Asinius Celer⁵⁷ koupil rybu parmici pruhovanou za 8000 sestercíů, což se rovná asi 66 librám št. 13 šilinkům a 4 pencím našich peněz, i když nás nesmyslnost těchto cen sebevíc překvapí, vypadá přece jen ještě asi o třetinu nižší, než jaká skutečně byla. Skutečná cena tohoto zboží, množství práce a živobytí, které se na ně vynaložilo, byla asi o třetinu větší, než nám dnes řekne jejich nominální cena. Seius dal za slavíka oprávnění volně nakládat takovým množstvím práce a živobytí, že by to dnes stálo 66 liber št. 13 šilinků 4 pence, a Asinius Celer dal za parmici oprávnění volně

nakládat takovým množstvím, jaké by se dnes koupilo za 88 liber št. 17 šilinků 9V3 penny. Tyto nesmyslně vysoké ceny nezpůsobil snad nadbytek stříbra, jako spíše nadbytek práce a živobytí, kterým mohli Římané tehdy volně nakládat a který již nepotřebovali pro sebe. Stříbra měli tehdy mnohem méně, než kolik by jim možnost volně nakládat se stejným množstvím práce a živobytí opatřila dnes.

Druhá skupina

Druhou skupinou nezpracované produkce, jejíž ceny stoupají s pokračujícím rozvojem, je ta, která se dá lidským přičiněním rozmnožovat podle toho, jaká je poptávka. Skládá se z užitečných rostlin a zvířat, které v neobdělávaných krajích příroda rodí v takové štědré hojnosti, že mají hodnotu jen malou nebo vůbec žádnou, a které tedy s rozvojem zemědělství musí ustupovat některým druhům výnosnějším. Pokračuje-li rozvoj dlouhou dobu, jejich množství se neustále zmenšuje a poptávka po nich neustále stoupá. Jejich skutečná hodnota, skutečné množství práce, které se za ně dá koupit nebo zjednat, se tedy časem zvyšuje, až je nakonec tak vysoká, že se stávají stejně výnosnými jako cokoli jiného, co jen lidské přičinění dovede vypěstovat na nejúrodnější a nejlépe obdělávané půdě. Kdyby stoupala dále, brzy by se jim věnovalo více půdy a více práce, aby se jejich množství zvýšilo.

Stoupne-li například cena dobytka tak vysoko, že obdělávat půdu, aby se na ní pěstovala píce pro něj, vynáší stejně, jako kdyby se na ní pěstovala potrava pro člověka, výše již vystoupit dobře nemůže. Kdyby vystoupila dále, změnila by se brzy i další pole na pastviny. S rozšiřováním zemědělství se zmenšuje množství přirozených pastvin, a tím se zmenšuje i množství masa, které půda skýtá sama od sebe, bez práce a bez obdělávání; zvyšuje se tím i počet lidí, kteří za ně mohou nabídnout buď obilí, nebo, což je vlastně totéž, hodnotu tohoto obilí, a tím se zvyšuje poptávka. Cena masa, a tudíž i dobytka musí tedy pozvolna stoupat, až vystoupí tak vysoko, že užívat nejúrodnější a nejlépe obdělávané půdy k

pěstování píce pro dobytek začne vynášet stejně jako pěstování obilí. Ale k tomu, že se obdělává tolik půdy, aby cena dobytka stoupla na tuto výši, musí v rozvoji společnosti docházet vždycky až hodně pozdě. A než se dostane na tuto výši, jestliže se ovšem země vůbec rozvíjí, musí jeho cena neustále stoupat. V některých evropských zemích se snad cena hovězího dobytka na tuto výši ještě nedostala. Ve Skotsku nedosáhla před jeho spojením s Anglií této výše nikde. Kdyby byl skotský dobytek zůstal omezen vždycky jenom na trh skotský, kde se tolika půdy dá využít jedině jako zdroje píce pro dobytek, zatímco pro jiné účely je půdy mnohem méně, sotva by byla jeho cena stoupla kdy tak vysoko, aby se vyplácelo obdělávat půdu pro píci. V Anglii, jak jsem již uvedl, dostala se cena dobytka v okolí Londýna na tuto výši někdy na začátku minulého století. Ale ve většině vzdálenějších krajů k tomu došlo asi až mnohem později a v některých k tomu možná nedošlo ještě vůbec. Z cen všech těch věcí, které patří do této druhé skupiny nezpracované produkce, stoupají na tuto výši s pokračujícím rozvojem nejdříve snad právě ceny dobytka.

Dokud se cena dobytka nedostane na tuto výši, je snad téměř nemožné, aby byla úplně obdělána většina půdy, a to i takové, která je vhodná pro zvláště výnosné hospodaření. Na usedlostech příliš vzdálených od měst, odkud by se mohlo dovážet hnojivo, to znamená na převážné většině usedlostí každé rozsáhlé země, musí být množství řádně obdělané půdy úměrné množství hnoje, které si ona usedlost sama vyrobí, a to musí být zase úměrné množství dobytka, který se tam chová. Půda se hnojí buď tím, že se na ní nechává dobytek pást, nebo tím, že se dobytek chová v chlévech a odtud se vyváží mrva na pole. Ale dokud cena dobytka nevynese na rentu a zisk z obdělávané půdy, nemůže si pachtýř dovolit nechat dobytek pást na oné půdě, a tím méně si může dovolit krmit jej v chlévě. Krmit dobytek v chlévě je možno jedině produkcí půdy obdělané a zušlechtěné, neboť sklízet hubené a porůznu roztroušené plodiny na půdě ležící ladem a neobdělané by si vyžadovalo příliš mnoho práce a bylo by to

příliš nákladné. Jestliže tedy cena dobytka nestačí na zaplacení produkce obdělvané půdy, když se tyto plodiny nechají dobyt看em spást, tím spíše nebude stačit na zaplacení oné produkce, když je třeba ji sklízet, což stojí značné množství práce navíc, a dopravovat ji za dobyt看em do chléva. Za takového stavu nelze tedy se ziskem krmit v chlévě více dobytka, než kolik je ho potřeba k obdělávání půdy. Dobytek pak zase nedá dost hnoje, aby se mohla stále udržovat v dobrém stavu všechna půda.

kteřá se hodí k obdělávání. Protože tedy hnůj, který může dát, nestačí pro celou usedlost, ponechá se přirozeně pro tu půdu, kde jeho použití bude nejvýnosnější nebo nej pohodlnější, tedy pro půdu nejúrodnější nebo třeba pro tu, která je nejbliže stavení. Taková půda bude tedy stále udržována v dobrém stavu, v takovém, aby se na ní dalo hospodařit. Většina ostatní půdy se nechá ležet ladem a bude skýtat nanejvýš ubohou pastvu, která jen tak tak bude udržovat na živu několik vychrtlých kusů dobytka, který se po ní bude potulovat; a takový pozemek, i když v poměru k tomu, kolik dobytka by potřeboval, aby mohl být plně obděláván, bude mít dobytka velmi málo, v poměru ke své skutečné produkci bude ho často mít příliš mnoho. Nějaký kus této ladem ležící půdy, na které měl takto po šest sedm let bídnou pastvu dobytek, se pak třeba zoře a vydá možná pár chudých sklizní špatného ovsa nebo nějakého jiného sprostšího obilí. Když je pak tato půda úplně vyčerpána, musí se znovu nechat ležet ladem a spásat jako dříve, a pak se zase zoře, vyčerpá a nechá ležet ladem zase kus další. Tak se před spojením s Anglií hospodařilo většinou po celé Skotské nížině. Půda, která se stále hnojila a udržovala v dobrém stavu, přesahovala jen zřídka třetinu nebo čtvrtinu celého hospodářství a často nečinila ani jednu jeho pětinu nebo šestinu. Ostatní půda se nikdy nehnojila, ale přesto její část se střídavě vždycky obdělala a vyčerpala. Je zřejmé, že při takovém hospodaření i ta část skotské půdy, která se hodí k řádnému obdělávání, mohla ve srovnání s tím, kolik se z ní dalo získat, urodit jen velmi málo. Ale i když tento způsob

hospodaření připadá tak málo výnosný, před spojením s Anglií byl pro nízké ceny dobytka téměř nevyhnutelný. Jestliže se však přes ohromné stoupnutí cen dobytka ve značné části země takto hospodaří stále, v mnohých krajích to jistě způsobila nevědomost a lpění na starých zvyklostech, ale ve většině krajů nevyhnutelné překážky, které přirozený běh věcí staví do cesty okamžitému nebo rychlému zavádění nějakého lepšího zřízení: předně chudoba pachtýřů a to, že ještě neměli dost času, aby si mohli pro dokonalejší obdělání půdy opatřit dostatečné množství dobytka, protože právě ono zvýšení ceny, pro které by se jim vyplácelo chovat větší množství dobytka, jim nyní ztěžuje opatřit si jej; za druhé to, že dosud neměli čas uvést svou půdu do takového stavu, aby na ní větší množství dobytka, kdyby se na ně přece jen vmohli, také užívali. Zvýšení množství dobytka a zvelebení půdy, to jsou dvě věci, které musí jít ruku v ruce a z nichž jedna nesmí druhou nikdy příliš předběhnout. Jestliže se nezvýší množství dobytka, sotva se může dosáhnout zvelebení půdy, ale množství dobytka se může podstatně zvýšit jedině tehdy, jestliže se podstatně zvelebí půda, protože jinak by jej půda neuživila. Odstranit tyto přirozené překážky, které se stavějí do cesty zavedení lepšího zřízení, mohou jedině dlouhá léta šetrnosti a píle, a snad bude muset uplynout půl století nebo dokonce celé století, než se tento starý způsob hospodaření, který již pozvolna dožívá, dá zrušit ve všech končinách země. Ze všech obchodních výhod, které Skotsku vplynuly ze spojení s Anglií, největší je snad právě toto zvýšení cen dobytka. Nejenže zvýšilo hodnotu všech hospodářství na Skotské vysočině, ale bylo snad i hlavní příčinou rozšiřování orné půdy ve Skotské nížině.

Ve všech nových koloniích je spousta neobdělané půdy, které se po léta nedá použít jinak než jako zdroje píce pro dobytek. Ten se pak nesmírně rozmnoží, a nutným důsledkem takové hojnosti bývá obyčejně ohromná láce. Všechny dobytek, který je dnes v evropských koloniích v Americe, byl tam původně dovezen z Evropy, ale brzy se tam rozmnožil tak a jeho

hodnota tak poklesla, že tam i koně nechávali volně pobíhat v lesích a jejich majiteli ani nestálo za to, aby se k nim hlásil. Krmit dobytek rostlinnou produkcí obdělvané půdy může v takových koloniích vynášet teprve dlouho po jejich osídlení. A tak stejné příčiny, nedostatek hnoje a nepoměr mezi kapitálem vloženým do zemědělství a mezi rozlohou půdy, která se má za tento kapitál obdělávat, zavedou tam asi podobný způsob hospodaření, jaký se stále ještě udržuje v tolika krajích Skotska. Švédský cestovatel Kalm popisuje hospodaření v některých anglických koloniích v Severní Americe, jak je poznal roku 1749, a poznamenává, že tam těžko hledá vlastnosti anglického národa, který se tak dobře vyzná ve všech odvětvích zemědělství. Mrvu k hnojení polí tam téměř vůbec neschránějí. Když je jeden lán půdy nepřetržitým oséváním již úplně vyčerpán, vymytí a obdělávají další část panenské půdy. Když je vyčerpán i ten kus, začnou s třetím. Vychrtlý dobytek se volně potuluje po lesích a jiné neobdělvané půdě, protože téměř všechny jednoleté byliny zničili již dávno tím, že je posekali příliš brzy z jara, dříve než mohly rozkvést a vysemenit se.⁵⁸ Tyto jednoleté byliny byly podle všeho v oné části Severní Ameriky nejlepší píce, jakou jen skýtá příroda. V době, kdy se tam Evropané začali usazovat, bývaly velmi husté a vyrůstaly až do výše tří čtyř stop. Kus země, který v době, kdy to Kalm psal, neuživil ani jedinou krávu, byl by dříve, jak mu tvrdili, uživil čtyři a každá z nich by byla dávala čtyřikrát tolik mléka, než kolik ho mohla dávat ta jedna. Ubohost pastvin vedla podle jeho názoru k upadání jejich dobytka a ten od generace ke generaci očividně scházel. Podobal se asi dosti tomu zakrslému plemenu, které bylo rozšířeno před třiceti čtyřiceti lety po celém Skotsku. Dnes se již ovšem dobytek v největší části Nížiny o mnoho zlepšil, a to ani ne tak zavedením nového plemene, třebaže i k tomu se v některých krajích přikročilo, jako spíše lepším krmením.

Je k tomu sice třeba hodně dlouhého vývoje, než cena dobytka stoupne

natolik, aby se vyplatilo obdělávat půdu kvůli píce pro dobytek, ale ze všech složek patřících do této druhé skupiny nezpracované produkce nejdříve snad dosáhne této ceny právě dobytek. A než jí dosáhne, není snad ani možné, aby se rozvoj zemědělství přiblížil byť jen té výši, na kterou se povznesl v mnoha evropských zemích.

Jako mezi prvními složkami této skupiny nezpracované produkce, jež vynáší tuto cenu, je dobytek, tak mezi posledními je snad zvěřina. I když se cena zvěřiny ve Velké Británii zdá sebezpečnější, nestačí ve skutečnosti ani na zaplacení všech výdajů na oboru, jak dobře vědí všichni, kdož mají jisté zkušenosti s krmením vysoké zvěře. Kdyby tomu bylo jinak, stal by se chov vysoké zvěře brzy složkou obyčejného zemědělství, stejně jako jí bylo u starých Římanů krmení ptáčků zvaných turdi. Varro a Columella tvrdí, že to byla živnost nesmírně výnosná. V některých krajích Francie je tomu tak prý i s vykrmováním strnadů zahradních, tažných to ptáků, kteří tam přilétají hubení. Bude-li zvěřina stále v módě a bude-li bohatství ve Velké Británii dále vzrůstat jako v poslední době, může se její cena proti dnešnímu stavu ještě zvýšit.

Mezi oním obdobím v rozvoji zemědělství, kdy se zvedne na svou výši cena předmětu tak nezbytného, jako je dobytek, a mezi obdobím, kdy se tak zvedne cena něčeho tak zbytného, jako je zvěřina, je velmi dlouhá doba, kdy své nejvyšší ceny časem dosahuje mnoho jiných druhů nezpracované produkce, některé podle okolností dříve, jiné později.

Z odpadků ze stodoly a z chlévů užívá se na každém hospodářství jisté množství drůbeže. Poněvadž se tedy drůbež živí tím, co by jinak přišlo nazmar, nestojí rolník téměř nic, a tak si může dovolit prodávat ji velmi lacino. Téměř všechno, co za ni dostane, je čistý zisk, a její cena není nikdy tak nízká, aby mu vzala chuť krmit jisté množství drůbeže. Ale v krajích špatně obdělávaných, které jsou proto jen řídko osídleny, stačí často drůbež, jejíž chov tady nic nestojí, plně uspokojit veškerou poptávku. Za takových poměrů není tedy drůbež často o nic dražší než maso z dobytka

nebo jakákoli jiná potrava pocházející ze zvířat. Jenže množství veškeré drůbeže, která se tak na hospodářství zadarmo vykrmí, je vždycky mnohem menší než množství všeho masa z dobytka, který se tam chová na porážku. A v dobách blahobytu a přepychu se dává vždycky před tím, co je obvyklé, přednost tomu, co je vzácné, i když to má přibližně stejnou hodnotu. A jak s rozvojem vzdělanosti a zemědělství vzrůstá i blahobyt a přepych, cena drůbeže stoupá časem nad cenu masa, až je nakonec tak vysoká, že se vyplatí obdělávat půdu pro vykrmování drůbeže. Když se dostane na tuto výši, více už stoupat ani nemůže. Kdyby se totiž ještě zvýšila, brzy by se k tomu účelu vyhradilo více půdy. V několika francouzských provinciích považuje se krmení drůbeže za velmi důležitou složku venkovského hospodaření a je tak výnosné, že rolník pak pěstuje značné množství kukuřice a pohanky právě k tomuto účelu. Nevelký sedlák má tam někdy na dvoře čtyři sta kusů drůbeže. V Anglii však chov drůbeže nepovažují ještě všichni za věc tak důležitou. A přitom je v Anglii drůbež jistě dražší než ve Francii, neboť velké množství drůbeže jí dodává Francie. Ve vývoji zemědělství musí tedy být ten nebo onen druh potravy pocházející ze zvířat pochopitelně nejdražší v období předcházejícím bezprostředně tomu, než se všeobecně rozšíří obdělávání půdy k pěstování takové potravy. Po nějakou dobu předtím, než se to rozšíří všeobecně, musí nedostatek cenu nutně zvyšovat. Když pak dojde k všeobecnému rozšíření, přijde se zpravidla na nové způsoby krmení, a rolník pak může na stejném množství půdy vypěstovat mnohem větší množství toho nebo onoho druhu potravy pocházející ze zvířat. K tomu, aby prodával laciněji, ho nejenom nutí hojnost, ale může si to následkem oněch zlepšených způsobů také dovolit. Neboť kdyby si to dovolit nemohl, neměla by tato hojnost dlouhého trvání. Tak se asi stalo, že zavedením jetele, tuřínu, mrkve, zelí apod. se přispělo k tomu, že běžná cena masa na londýnském trhu poklesla poněkud pod cenu, na které byla někdy začátkem minulého století. Vepře, který si nachází potravu mezi vším

možným neřádem a zhltná nenažrané plno věcí, jež každé jiné užitečné zvíře odvrhne, chovají, podobně jako drůbež, původně jen jako zařízení na zužitkování toho, co by jinak přišlo nazmar. Pokud počet těchto zvířat, která se takto dají krmit zdarma nebo téměř zdarma, stačí plně uspokojovat poptávku, přichází tento druh masa na trh mnohem levnější než kterýkoli jiný druh. Ale stoupne-li poptávka tak, že ji toto množství již nestačí uspokojit, stane-li se nezbytným pěstovat pro živění a vykrmování vepřů nějaké krmení, tak jako pro živění a vykrmování ostatního dobytka, jejich cena nutně stoupne a je pak úměrně vyšší nebo nižší než cena ostatního masa, podle toho, zda vzhledem k povaze kraje a stavu zemědělství je krmení vepřů dražší nebo lacinější než krmení ostatního dobytka. Ve Francii je podle Buffona cena vepřového masa téměř stejná jako cena masa hovězího. Ve většině krajů Velké Británie je nyní poněkud vyšší.

Nesmírný vzestup ceny jak vepřů, tak drůbeže ve Velké Británii byl mnohdy přičítán ubývání chalupníků a jiných drobných hospodářů. To sice ve všech krajích Evropy bezprostředně předcházelo rozvoji společnosti a zvelebení zemědělství, ale přesto to mohlo přispět i k poněkud dřívějšímu a rychlejšímu zvýšení cen tohoto zboží, než k jakému by bylo došlo jinak. Jako i nejchudší rodina užívá bez jakýchkoli nákladů často kočku nebo psa, tak i nejchudší hospodář užívá zpravidla, aniž ho to co stojí, několik kusů drůbeže nebo prasnici a několik vepřů. Část potravy poskytne těm zvířatům ta trocha toho, co zbude z jeho stolu, syrovátka, sbírané mléko a podmásli, a zbytek si již najdou na okolních lukách, aniž tím někomu natropí citelné škody. Tím, že klesl počet těchto drobných hospodářů, zmenšilo se tedy jistě značně i množství takovýchto potravin, které se vyrábějí téměř zadarmo, a jejich cena musela proto stoupnout dříve a rychleji, než by byla stoupla jinak. Ale dříve nebo později, s vývojem zemědělství by byla stejně musela stoupnout až na svou nejvyšší míru, na kterou může stoupnout, tj. na cenu, která uhradí práci i výdaje s

obděláváním půdy skýtající těmto zvířatům krmení tak, jak se platí na většině ostatní obdělané půdy. Mlékařství je, stejně jako živení vepřů a drůbeže, původně prostě zařízením na zužitkování toho, co by jinak přišlo nazmar. Dobytek, který se musí v hospodářství nutně chovat, dává více mléka, než kolik je ho třeba pro odchování mláďat a pro potřebu rolníkovy rodiny. A nejvíce ho dává právě v jednu roční dobu. Ale ze všech produktů půdy podléhá mléko snad nejrychleji zkáze. V teplých měsících, kdy je ho nejvíce, vydrží sotva čtyřadvacet hodin. Tím, že z něho rolník udělá čerstvé máslo, uchová malou jeho část na týden, udělá-li z něho máslo nasolené, na rok, a udělá-li z něho sýr, uchová ho mnohem větší část po několik let. Část toho všeho si ponechá pro spotřebu své rodiny. Se zbytkem jde na trh, aby jej prodal za nejlepší cenu, jakou tam za něj může dostat a která může být asi sotva tak nízká, aby ztratil chuť dodávat na trh to, co jeho vlastní rodina nestačí spotřebovat. Bude-li cena příliš nízká, povede svou výrobu mléčných výrobků velmi nepořádně a nečistě, sotva mu bude stát za to zřídit si pro ni zvláštní místnost nebo stavení, a tak bude tyto věci vyrábět v kouři, špíně a svinstvu své kuchyně, jak to před nějakými třiceti čtyřiceti lety dělali ve Skotsku téměř všichni rolníci a jak to tam mnozí dělají i dnes. Tytéž příčiny, které pozvolna zvyšují cenu masa, totiž zvýšená poptávka a v důsledku rozvoje zemědělství zmenšování množství zvířat, která lze živit zadarmo nebo téměř zadarmo, zvyšují stejně i cenu mléčných výrobků, jejichž cena přirozeně souvisí s cenou masa, neboli s výdaji na krmení dobytka. Zvýšená cena zaplatí více práce, péče a čistoty. Rolníkovi stojí již více za to věnovat místnostem, kde se vyrábějí mléčné výrobky, větší pozornost, a jejich jakost se zlepšuje. Nakonec dosáhne cena takové výše, že se vyplatí pěstovat na některých nejurodnějších a nejlépe obdělávaných pozemcích píci pro dobytek i k účelům čistě mlékařským, a když již dosáhne takové výše, dále již ani stoupat nemůže. Kdyby přece jen ještě stoupla, brzy by se k tomuto účelu vyhradilo více půdy. Na tuto výši se již zřejmě dostala v největší části

Anglie, kde se mnoho dobré půdy obdělává právě k tomuto účelu. Ve Skotsku, s výjimkou okolí několika větších měst, nestoupala na tuto výši snad ještě nikde a obyčejní rolníci tam zřídka obdělávají mnoho dobré půdy na píci pro dobytek, aby mohli vyrábět mléčné výrobky. Cena těchto výrobků tam sice v několika málo uplynulých letech stoupla velmi značně, ale je pravděpodobně přece jen stále ještě tak nízká, že to není možné. Jejich horší jakost ve srovnání s anglickými mléčnými výrobky plně odpovídá jejich nižší ceně. Ale tato horší jakost je spíše důsledkem nižší ceny než její příčinou. I kdyby byla mnohem lepší, většina toho, co se dodává na trh, by se za dnešního stavu země asi sotva dala prodat za mnohem lepší cenu; a je pravděpodobné, že z nynější ceny by se výdaje na půdu a na práci nutnou k dosažení mnohem lepší jakosti nezaplátily Ani v největší části Anglie, přestože cena mléčných výrobků je tam vyšší, nepovažuje se mlékařství za výnosnější využití půdy než pěstování obilí nebo vykrmování dobytka, tato dvě hlavní odvětví zemědělství. V největší části Skotska nemůže se ještě vyplácet ani tolik.

Je zřejmé, že v žádné zemi nemůže být půda obdělána úplně, dokud cena každé plodiny, kterou na ní lidská práce musí pěstovat, nestoupne tolik, aby zaplatila výdaje s veškerým obděláváním a zvelebováním této půdy. K tomu je třeba, aby se z ceny každé jednotlivé plodiny dala zaplatit předně renta z dobré obilné půdy, protože právě ta určuje rentu i z většiny ostatní obdělané půdy; za druhé pak práce a výdaje rolníka, a to tak, jak se platí na dobré obilné půdě, jinými slovy, aby se z této ceny nahradil kapitál, který se do toho vkládá, i s běžným ziskem. Cena každé jednotlivé plodiny musí zřejmě stoupnout již dříve, než se půda určená k jejímu pěstování k tomu připraví a ošije. Cílem každého zvelebení něčeho je zisk, a nic by si nezasloužilo jména zvelebení, co by mělo za nutný důsledek škodu. Ale jestliže se půda zvelebují pro plodinu, jejíž cena nebude moci nikdy uhradit výdaje, musí to mít nutně za následek škodu. Je-li tedy zvelebování a obdělávání veškeré půdy v zemi něco pro společnost

nanejvýš prospěšného, jako že také beze vší pochyby je, nesmíme se dívat na stoupaní cen všech takových druhů nezpracované produkce půdy jako na pohromu pro společnost, nýbrž jako na nezbytného předchůdce a průvodce věci pro společnost nanejvýš prospěšné.

K zvýšení nominální neboli peněžní ceny všech takových druhů nezpracované produkce půdy došlo ne proto, že klesla hodnota stříbra, nýbrž že se zvýšila skutečná jejich cena. Mají nyní hodnotu nejen většího množství stříbra než dříve, ale i většího množství práce a živobytí. Protože dostat je na trh stojí více práce a živobytí, představují tam také jejich větší množství neboli jsou tomuto většímu množství rovnocenné.

Třetí skupina

Třetí a poslední skupina nezpracované produkce půdy, jejíž cena s rozvojem zemědělství přirozeně stoupá, zahrnuje věci, na jejichž rozmnožování může lidské přičinění působit jen omezeně, nebo toto působení není ani tak jisté. Skutečná cena této skupiny nezpracované produkce směřuje s rozvojem zemědělství vzhůru, ale podle toho, zda je lidské úsilí při rozmnožování tohoto množství vlivem různých okolností úspěšné více nebo méně, může někdy i klesat, někdy zůstávat ve zcela odlišných obdobích vývoje stále stejná a někdy v témž období více méně stoupá.

Z některých druhů nezpracované produkce učinila příroda jakési přívěsky jiných druhů, a tak množství jednoho druhu, jež může dávat ta nebo ona země, je nutně omezeno množstvím druhého. Tak například množství vlny nebo nevydělaných kůží, které může dávat ta nebo ona země, je nutně omezeno množstvím skotu a bravu, který se tam chová. Toto množství je pak zase nutně omezeno stavem a povahou jejího zemědělství.

Můžeme se domnívat, že stejné příčiny, které s rozvojem zemědělství zvyšují časem cenu masa, měly by mít stejný účinek i na ceny vlny a nevydělaných kůží a že by je měly zvyšovat v poměru téměř stejném.

Pravděpodobně by tomu také tak bylo, kdyby byl trh vlny a kůže v prvních začátcích rozvoje tak omezen jako trh masa. Ale rozsah trhu toho dvojího zboží je zpravidla naprosto jiný.

Trh masa je téměř všude omezen na zemi, která je skýtá. Pravda, Irsko a jistá část britské Ameriky vedou dosti značný obchod s nasoleným masem, ale jsou to, myslím, jediné země obchodního světa zabývající se takovým obchodem neboli vyvážející značnou část svého masa do jiných zemí.

Naproti tomu trh vlny a nevydělaných kůží bývá v prvních počátcích zemědělství jen zřídkakdy omezen na zemi, která je skýtá. Mohou se snadno převážet i do vzdálených zemí, a to vlna vůbec bez jakékoli úpravy a kůže s úpravou jenom nepatrnou. A protože to jsou suroviny pro mnoho řemesel a manufaktur, podnikání v jiných zemích může po nich vyvolat poptávku, i když v zemi, která je skýtá, nemusí být po nich žádná poptávka.

V zemích, kde je málo obdělávané půdy, a které jsou proto jen řídko osídleny, je cena vlny a kůže v poměru k ceně celého zvířete vždy značně vyšší než tam, kde je rozvoj zemědělství pokročilejší a obyvatelstvo četnější, a kde je proto i větší poptávka po mase. Hume uvádí, že v době anglosaské se rouno cenilo na dvě pětiny hodnoty celé ovce, což je proti dnešnímu oceňování poměr značně vyšší. Slyšel jsem tvrzení, že v některých provinciích španělských se ovce porážejí často jen pro rouno a lůj. Všechno ostatní se často nechá na zemi na pospas rozkladu nebo dravé zvěři a ptákům. Jestliže se to někdy stává i ve Španělsku, napořád se to děje v Chile, v Buenos Aires a v mnoha jiných částech španělské Ameriky. Hovězí dobytek se tam poráží téměř stále jediné pro kůži a lůj. Tak se to dělo také na Hispaniole, dokud tam řádili námořní lupiči a než tam Francouzi založili osady a zavedli v nich zemědělství a řádně je zalidnili (nyní se táhnou podél pobřeží celé západní poloviny ostrova), a tak dobytku Španělů, kteří stále ještě drží nejen východní část pobřeží, ale i všechny vnitrozemské a hornaté kraje země, dodali jisté hodnoty i když s

rozvojem zemědělství a s přibýváním obyvatelstva cena celého dobytčete nutně stoupá, bude se toto stoupaní asi více odrážet na ceně masa než na ceně vlny a kůže. Pro ostatek poraženého dobytčete je ve společnosti ještě nerozvinuté trh omezen vždy na zemi, která je skýtá, ale pak se musí rozšiřovat úměrně s rozvojem zemědělství oné země a s přibýváním obyvatelstva. Velmi zřídka se však může rozšířit ve stejném poměru jako trh vlny a kůže, kterým i u barbarské země často bývá celý obchodní svět. Na stav celého obchodního světa může mít rozvoj zemědělství té které země jen zřídka nějaký velký vliv a pro takové zboží může trh zůstat po takovém rozvoji stejný nebo téměř stejný, jako byl dříve. Za přirozeného stavu věcí měl by jej ovšem tento rozvoj vcelku poněkud rozšířit. Zvláště kdyby v zemi někdy došlo k rozkvětu řemesel a manufaktur, pro něž jsou ony věci surovinami, trh by se možná ani příliš nezvětšil, ale byl by nyní alespoň mnohem blíže ke krajům, odkud ony suroviny pocházejí, než býval dříve. A cena oněch surovin by se mohla zvýšit přinejmenším o to, co se obyčejně muselo platit za jejich převážení do dalekých zemí. I když by možná nestoupla ve stejném poměru jako cena masa, měla by přirozeně o něco stoupnout, a zajisté ne klesnout.

Ale i v Anglii přes rozkvět jejího vinařství cena anglické vlny od dob Eduarda III. velmi znatelně klesla. Je tu mnoho hodnověrných záznamů, které svědčí o tom, že se za vlády tohoto panovníka (před polovinou 14. století neboli kolem r. 1339) za mírnou a přiměřenou cenu jednoho todu neboli 28 liber anglické vlny považovalo ne méně než 10 tehdejších šilinků,⁵⁹ které při 20 pencích za unci obsahovaly 6 uncí stříbra towerské váhy, což se rovná asi 30 šilinkům našich dnešních peněz. Dnes se 21 šilinků za jeden tod může považovat u velmi dobré anglické vlny za dobrou cenu. Peněžní cena vlny v době Eduarda III. má se tedy k její peněžní ceně dnešní jako deset ku sedmi. Její skutečná cena byla tehdy ještě větší. Při ceně 6 šilinků 8 pencí za jeden kvart pšenice dalo se za 10

šilinků v oněch dávných dobách koupit 12 bušlů pšenice. Při ceně 28 šilinků za jeden kvart koupí se dnes za 21 šilinků pouhých 6 bušlů. Poměr mezi skutečnou cenou tehdejší a dnešní je tedy dvanáct ku šesti neboli dvě ku jedné. V oněch dávných dobách bylo by se za jeden tod vlny dalo nakoupit dvakrát tolik živobytí jako dnes, tedy i dvakrát tolik práce, kdyby ovšem skutečná odměna za práci byla v těchto dvou dobách stejná.

K takovému klesnutí skutečné i nominální hodnoty vlny nebylo by za přirozeného běhu věcí nikdy mohlo dojít. Bylo tedy způsobeno násilně a uměle, a to tím, že bylo předně vůbec zakázáno z Anglie vlnu vyvážet; za druhé bylo povoleno dovážet vlnu ze Španělska beze cla; za třetí bylo zakázáno vyvážet ji z Irska jinam než do Anglie. V důsledku těchto opatření se odbyť pro anglickou vlnu nemohl rozšířit, přestože se Anglie rozvíjela, ale byl omezen na trh domácí, kam smí přicházet jako její soupeř i vlna několika jiných zemí a kde je uměle podporována soutěž vlny irské. Poněvadž i v Irsku se činí vinařství všechny možné překážky, pokud se to přímo nepřičí spravedlnosti a nestrannosti, mohou Irové zpracovat doma jen nepatrnou část své vlny a největší její část jsou nuceni posílat do Velké Británie, na jediný to trh jim přístupný.⁶⁰

O cenách nevydělaných kůží v dřívějších dobách jsem takové věrohodné záznamy nevypátral. Vlna se obyčejně platila jako příspěvek králi na státní účely a podle toho, jak se v onom příspěvku cenila, můžeme alespoň do jisté míry soudit, jaká byla její běžná cena. Jenže s nevydělanými kůžemi tomu asi tak nebylo. Přesto jejich ceny nám Fleetwood udává, a to z účtování provedeného roku 1425 mezi převorem z Burcesterského Oxfordu a jedním jeho kanovníkem, i když jsou to jen ceny čítané v tomto jednom případě. 5 volských kůží po 12 šilincích, 5 kravských kůží po 12 šilincích 3 pencích, 36 kůží z dvouletých ovcí po 9 šilincích, 16 telecích po 3 šilincích. Roku 1425 obsahovalo 12 šilinků asi stejné množství stříbra jako 24 šilinků v našich dnešních penězích. Podle

tohoto účtu oceňovala se tedy jedna volská kůže stejným množstvím stříbra, jaké obsahují 44/5 šilinku v našich dnešních penězích. Její nominální cena byla tedy o mnoho nižší než dnes. Ale počítal-li se kvart pšenice po 6 šilincích 8 pencích, bylo by se v té době za 12 šilinků koupilo 144/5 bušlu pšenice, což by dnes při 3 šilincích 6 pencích za buši stálo 51 šilinků 4 pence. Za jednu volskou kůži se mohlo tedy v těch dobách nakoupit tolik obilí jako dnes za 10 šilinků 3 pence. Její skutečná hodnota se rovnala 10 šilinkům 3 pencím v našich dnešních penězích. Za těch dávných dob, kdy dobytek po největší část zimy trpěl hladem, byly ty kůže asi sotva veliké. Volská kůže o váze 64 liber nepovažuje se dnes za špatnou, a v oněch dobách byla by se asi považovala za velmi dobrou. Ale nyní (únor 1773), kdy se, pokud vím, za 16 váhových liber platí 2 šilinky 6 pencí, stála by taková kůže pouze 10 šilinků. Ačkoli je tedy její nominální cena dnes větší než v oněch dávných dobách, její cena skutečná, skutečné množství potravin, které se za ni nakoupí, je spíše o něco menší. Cena kravských kůží přibližně odpovídá, jak je uvedena v onom účtu, ceně kůží volských. Cena kůží ovčích je značně vyšší. Prodávaly se dříve pravděpodobně i s vlnou. Cena kůží telecích je naopak o mnoho nižší. V zemích, kde je cena dobytka hodně nízká, zabíjejí se obyčejně telata, která nejsou určena pro chov, velmi mladá, jak se to před nějakými dvaceti třiceti lety dělalo ve Skotsku. Ušetří se tím mléko, které by se z jejich ceny nezaplatilo. Jejich kůže obyčejně za mnoho nestojí.

Dnes je cena nevydělaných kůží značně nižší, než byla před několika lety. Snad proto, že bylo zrušeno clo na kůži tulení a že roku 1769 bylo na omezenou dobu dovoleno dovážet z Irska a z kolonií nevydělané kůže beze cla. Vezmeme-li průměr z celého našeho století, jejich skutečná cena byla v něm snad o něco vyšší než v oněch dávných dobách. Pro svou povahu nehodí se toto zboží ani zdaleka tak dobře k dopravování na vzdálené trhy jako vlna. Dlouhým uschováním více trpí. Nasolená kůže se považuje za horší a prodává se laciněji. Tato okolnost nutně přispívá

poněkud k tomu, že v zemi, která nevydělané kůže nezpracovává, nýbrž musí je vyvážet, je jejich cena o něco nižší, a že v zemi, z níž pocházejí a v níž se i zpracovávají, je jejich cena zase poměrně vyšší. Vede tedy k tomu, že v barbarských zemích je jejich cena nižší a v zemích pokročilých a s rozvinutými řemesly že je vyšší. Tato okolnost musela tedy v dřívějších dobách tuto cenu poněkud snižovat a v nové době poněkud zvyšovat. Naším jirchářům se mimo to nepodařilo, jako se to podařilo našim soukeníkům, přesvědčit národ, že na rozkvětu jejich řemesla závisí vlastně bezpečnost státu. Proto se také těšili mnohem menší přízni. Pravda, vývoz nevydělaných kůží byl zakázán a byl prohlášen za nepřístojnost, ale na jejich dovoz z cizích zemí bylo uvaleno clo. I když kůže z Irska a z kolonií byly od tohoto cla osvobozeny (pouze na omezenou dobu pěti let), přece nebylo Irsko při prodeji svých nadbytečných kůží, které nezpracovává doma, omezeno na trh anglický. Teprve před několika lety byly kůže obyčejného dobytka zařazeny mezi tzv. vyjmenované zboží, které kolonie nesmějí posílat nikam jinam než do mateřské země. A ani obchod Irska nebyl po této stránce dosud poškozován ve prospěch řemesel Velké Británie.

Každé nařízení, které vede ke snížení ceny vlny nebo nevydělaných kůží pod jejich přirozenou výši, musí v zemi s pokročilým zemědělstvím přivodit i jisté zvýšení ceny masa. Cena skotu a bravu, který se chová na obděláné půdě, musí být tak velká, aby majiteli půdy stačila zaplatit rentu a pachtýři zisk, jaké tito lidé právem očekávají z obděláné a zvelebené půdy. Jestliže taková není, brzy se tento dobytek přestane chovat. Tu část ceny, kterou nevynese vlna nebo kůže, musí tedy vynést maso. Čím méně se platí za jedno, tím více se musí platit za to druhé. V jakém poměru se tato cena rozdělí na jednotlivé části zvířete, je majitelům půdy i pachtýřům jedno, jen když ji dostanou celou. Jejich zájem jako majitelů půdy a pachtýřů nemohou tedy v zemi s pokročilým zemědělstvím taková nařízení příliš vážně postihnout, i když stoupanutím cen potravin může

utrpět jejich zájem jako spotřebitelů. Ale docela jinak by tomu bylo v zemi málo obdělané, kde se většiny půdy nedá použít jinak než k pěstování píce pro dobytek a kde hlavní částí hodnoty toho dobytka je vlna a kůže. Zájem oněch lidí jako majitelů půdy a pachtýřů postihla by taková nařízení velmi vážně, kdežto jejich zájem jako spotřebitelů jen velmi málo. Poklesem ceny vlny a kůže by se tu cena masa nijak nezvýšila, neboť jestliže se většina půdy nedá použít jinak než na píci pro dobytek, živila by stále stejné množství dobytka. Na trh by přicházelo stále stejné množství masa. Poptávka po něm by nebyla o nic větší, než bývala dříve. Jeho cena by byla tedy stejná jako předtím. Poklesla by celá cena dobytka a s ní i renta a zisk z veškeré půdy, jejímž hlavním produktem byl právě dobytek, to znamená z většiny půdy celé země. Trvalý zákaz vyvážet vlnu, který se obyčejně, ale nesprávně, připisuje Eduardovi III., byl by býval za tehdejších okolností nejškodlivějším nařízením, jaké jen lze vymyslet. Byla by se jím nejen snížila tehdejší hodnota většiny půdy v celém království, ale snížením ceny nejdůležitějšího druhu bravu byl by se velice zdržel další rozvoj jeho chovu.

Připojením Skotska k Anglii značně poklesla cena skotské vlny, protože Skotsko tak bylo vyloučeno z velkého trhu evropského a připoutáno pouze na úzký trh Velké Británie. Hodnota většiny půdy v jižních hrabstvích Skotska, která jsou hlavně krajem ovčáckým, byla by tím bývala velmi citelně postižena, kdyby se pokles ceny vlny nebyl plně vyvážil stoupnutím ceny masa.

Účinnost lidského přičinění, pokud závisí na produktu země, kde se uplatňuje, je při zvyšování množství ať již vlny nebo nevydělaných kůží omezená; a pokud závisí na produktu jiných zemí, je také nejistá. Po této stránce nezávisí ani tak na množství, které tyto země vyrobí, jako spíše na množství, které nezpracují, a na omezeních, která mohou uznat nebo neuznat za vhodné uvalit na vývoz tohoto druhu nezpracované produkce. Tyto okolnosti naprosto nezávisí na práci ve vlastní zemi, a tak účinnost

úsilí v této práci je nutně více nebo méně nejistá. Při rozhojňování tohoto druhu nezpracované produkce je tedy účinnost lidského přičinění nejen omezená, ale i nejistá.

Při rozmnožování dalšího velmi důležitého druhu nezpracované produkce, totiž ryb, které přicházejí na trh, je tato účinnost rovněž jednak omezená a jednak nejistá. Je omezena polohou země, tím, jak mají její různé kraje blízko nebo daleko k moři, množstvím jejích jezer a řek a tím, jak jsou ta moře, jezera a řeky bohaté nebo chudé tímto druhem nezpracované produkce. Jak vzrůstá počet obyvatelstva, jak je roční produkt práce a půdy stále větší a větší, přibývá také kupců ryb, a k tomu ještě tito kupci mají také více jiného, ještě rozmanitějšího zboží nebo, což je vlastně totéž, cenu většího množství rozmanitějšího množství, za něž mohou nakupovat. Ale zásobit velký a rozsáhlý trh není zpravidla možné, aniž se vynaloží poměrně více práce, než kolik jí bylo třeba pro trh úzký a omezený. Trh, který dříve vyžadoval tisíc tun ryb a nyní jich potřebuje deset tisíc, lze sotva zásobit, aniž zaměstná více než desetkrát větší množství práce, než kolik jí na to stačilo dříve.

Za rybami se musí obvykle plout do vzdálenějších končin a musí se používat větších lodí a většího množství strojů a nástrojů všeho druhu. Skutečná cena tohoto zboží tedy s rozvojem společnosti přirozeně stoupá. Proto také myslím v každé zemi více nebo méně stoupla.

Výsledek lovu ryb v ten nebo onen den bývá sice velmi nejistý, ale přihlížíme-li k poloze země a máme-li na mysli výsledky celého roku nebo několika let po sobě jdoucích, můžeme snad celkovou účinnost přičinění vynakládaného na to, aby se na trh dostalo jisté množství ryb, považovat za dost jistou; a jistá také bezesporu je. Ale protože závisí více na poloze země než na stavu jejího bohatství a podnikání, a protože tedy v jednotlivých zemích může být na naprosto různém stupni jejich rozvoje stejná a na stejném stupni různá, její souvislost se stupněm rozvoje je nejistá, a to je právě ona nejistota, o které se tu zmiňuji.

Při zvětšování množství různých nerostů a kovů, které se dobývají z útrob země, a hlavně nerostů a kovů vzácných, účinnost lidské práce bude asi nikoli omezená, nýbrž úplně nejistá.

Množství drahých kovů, které se může vyskytnout v té nebo oné zemi, není omezeno ničím, co souvisí s její polohou, jako například s bohatostí nebo chudostí jejích dolů. Takovými kovy oplývají často země, kde ani žádné doly nejsou. Jejich množství v každé jednotlivé zemi závisí podle všeho na dvou různých okolnostech: předně na její schopnosti kupovat, na stavu její výroby, na ročním produktu její půdy a práce, protože na základě toho všeho si může dovolit vynakládat větší nebo menší množství práce a živobytí na dobývání nebo nakupování takových věcí, bez nichž se lze obejít, jako je zlato a stříbro, ať již z vlastních dolů nebo z jiných zemí; za druhé pak na bohatosti nebo chudosti dolů, které v tu kterou dobu zásobují těmito kovy obchodní svět. Tato jejich bohatost nebo chudost musí více nebo méně působit i na množství kovů v zemích, které jsou od dolů nejvzdálenější, protože doprava těchto kovů je pro jejich malý objem a velkou hodnotu snadná i levná. Bohatost amerických dolů musela mít větší nebo menší vliv i na množství těchto kovů v Číně a v Hindustánu.

Pokud množství těchto kovů v té které zemi závisí na první z těch dvou okolností, na schopnosti nakupovat, bude jejich skutečná cena, stejně jako cena všech ostatních věcí přepychových a zbytných, s bohatstvím a rozvojem země pravděpodobně stoupat a s jejím chudnutím a upadáním klesat. Země, které mají nazbyt mnoho práce a živobytí, mohou si dovolit nakoupit to nebo ono množství těchto kovů za větší množství práce a živobytí než země, které jich mají nazbyt méně.

Pokud jejich množství v té které zemi závisí na druhé z oněch dvou okolností, na bohatosti nebo chudosti dolů, které v tu dobu zásobují obchodní svět, bude jejich skutečná cena, skutečné množství práce a živobytí, které se za ně dá koupit nebo směnit, podle bohatosti těch dolů nepochybně více nebo méně klesat a podle jejich chudosti zase stoupat.

Bohatost nebo chudost dolů, které v určitou dobu zásobují obchodní svět, je ovšem okolnost, která zřejmě nemusí nijak souviset se stavem podnikání v té nebo oné zemi. Nemusí snad nezbytně souviset ani s celkovým stavem podnikání na světě. Když se řemesla a obchod postupně rozšiřují na stále větší a větší část země, rozšíří se na větší oblast i pátrání po nových ložiscích, a může proto mít i poněkud lepší vyhlídky na úspěch, než když bylo omezeno na oblast užší. Staré doly se pozvolna vyčerpávají, ale objevování nových ložisek je nanejvýš nejisté; nemůže je zaručit ani sebevětší lidské umění nebo píle. Žádná znamenají nejsou, jak známo, spolehlivá, a teprve až se nové ložisko skutečně objeví a začne se v něm úspěšně kutat, lze zjistit, jakou má opravdu hodnotu, ba dokonce že tam a tam to ložisko skutečně je. V pátráních po těchto ložiscích jsou snad možnosti úspěchu i nezdaru lidského podnikání vlastně neomezené. Za sto nebo dvě stě let přijde se třeba na ložiska bohatší než všechna, která byla kdy dosud známa; a je stejně dobře možné, že doly, které v té době budou známy jako nejbohatší, budou chudší než kterýkoli důl, kde se kutalo před objevením dolů amerických. Ať již dojde k jednomu nebo druhému, obojí je pro skutečné bohatství a blahobyt světa, pro skutečnou hodnotu ročního produktu půdy a práce lidstva pramálo důležité. Jmenovitá hodnota tohoto produktu, množství zlata a stříbra, které by jej mohlo vyjadřovat nebo představovat, byla by nepochybně velmi odlišná. Ale jeho hodnota skutečná, skutečné množství práce, které by se za něj mohlo nakoupit nebo zjednat, byla by naprosto stejná. V prvním případě nepředstavoval by šilink možná více práce, než kolik jí dnes představuje penny. A v druhém případě představoval by penny možná stejné množství jako dnes šilink. Jenže ten, kdo by měl v kapse jeden šilink, nebyl by v prvním případě o nic bohatší než ten, kdo dnes v ní má penny. V druhém případě pak ten, kdo by měl penny, byl by stejně bohatý jako ten, kdo má dnes šilink. Jediný prospěch, jež by svět měl v prvním případě, byla by láce zlatého a stříbrného náčiní a jeho hojnost, v druhém případě by byl svět

postižen jedině tím, že by tyto málo důležité, zbytné věci byly drahé a že by o ně byla nouze.

Závěr exkurzu o změnách hodnoty stříbra

Většina autorů, kteří si sepisovali peněžní ceny věcí za dávných dob, pokládala podle všeho nízkou cenu obilí a zboží vůbec neboli jinými slovy vysokou hodnotu zlata a stříbra za důkaz nejen toho, že oněch kovů byl tehdy nedostatek, ale i toho, že země byla chudá a nevzdělaná. Tato představa byla spjata s oním učením politické ekonomie, které vidí bohatství národa v hojnosti zlata a stříbra a chudobu národa v jejich nedostatku, učením, jež se pokusím vyložit a zevrubně rozebrat v knize čtvrté tohoto pojednání. Nyní jenom připomenu, že vysoká hodnota drahých kovů nemůže ještě být důkazem toho, že země byla v té době chudá nebo nevzdělaná. Svědčí to jedině o chudosti dolů, které tehdy zásobovaly obchodní svět. Chudá země, jako si nemůže dovolit nakupovat více než země bohatá, nemůže si také dovolit platit za zlato a stříbro vyšší ceny; proto tam také hodnota všech těchto kovů nebude vyšší než v zemi bohaté. V Číně, zemi daleko bohatší než kterákoli země evropská, je hodnota drahých kovů mnohem vyšší než kdekoli v Evropě. Jako od doby, kdy byly objeveny doly v Americe, bohatství značně vzrostlo, tak hodnota zlata a stříbra časem poklesla. K tomuto snížení jejich hodnoty však nedošlo proto, že vzrostlo skutečné bohatství Evropy, roční produkt její půdy a práce, nýbrž proto, že náhodou byly objeveny doly tak bohaté jako žádné jiné do té doby známé. Vzrůst množství zlata a stříbra v Evropě a rozvoj řemesel a manufaktur a zemědělství jsou dvě události, které sice proběhly v touž dobu, ale z nichž každá měla úplně jinou příčinu. K první došlo čistě náhodou a ani způsob vlády, ani prozíravost nemohly mít na tom žádný podíl. Druhou přivodil pád feudálního zřízení a ustanovení vlády, která poskytla podnikání onu jedinou podporu, jaké je třeba, totiž slušnou míru zabezpečení, aby se mohlo těšit z plodů vlastní práce. Polsko, kde feudální zřízení dosud trvá, je dnes země neméně ubohá, než byla

před objevením Ameriky. Peněžní cena obilí tam však stoupla. Skutečná hodnota drahých kovů klesla v Polsku právě tak jako v ostatních končinách Evropy. Jejich množství tam tedy nemuselo stoupnout tak jako jinde a téměř ve stejném poměru k ročnímu produktu půdy a práce. Ale toto zvýšení množství těchto kovů tam roční produkt asi nijak nezvýšilo, ani tam nepřispělo k rozvoji řemesel a zemědělství, ani nezlepšilo poměry, v jakých žijí obyvatelé oné země. Španělsko a Portugalsko, tedy země, které mají doly na drahé kovy, jsou snad po Polsku dvě nejchudší evropské země. Ale hodnota drahých kovů musí být ve Španělsku a v Portugalsku nižší než v kterékoli jiné zemi Evropy, neboť odtud tyto kovy přicházejí do všech ostatních evropských zemí obtížene nejen výdaji na dopravu a pojištění, ale i výdaji na pašování, neboť jejich vyvážení je buď zakázáno, nebo podléhá clu. V poměru k ročnímu produktu půdy a práce tedy musí být jejich množství v těchto zemích větší než všude jinde v Evropě, a přitom jsou to země proti většině evropských zemí chudší. Feudální zřízení bylo ve Španělsku a v Portugalsku sice zrušeno, ale nebylo nahrazeno zřízením o mnoho lepším.

Jako tedy nízká hodnota zlata a stříbra není ještě důkazem toho, že země, kde se s tím setkáváme, je bohatá a vzkvétá, tak zase jejich vysoká hodnota neboli nízká peněžní cena zboží vůbec a obilí zvláště nedokazuje, že jde o zemi chudou a nevzdělanou.

Ale že třeba nízká peněžní cena zboží vůbec a obilí zvláště není ještě důkazem chudoby a nevzdělanosti té které země, velmi pádným důkazem o tom je zase nízká peněžní cena toho nebo onoho zboží, jako dobytka, drůbeže, zvěřiny všeho druhu apod. v poměru k ceně obilí. Svědčí jasně předně o tom, že toho zboží bylo v poměru k obilí příliš mnoho, a že tedy v poměru k půdě zaseté obilím zabíralo příliš velkou rozlohu, za druhé pak o tom, že hodnota této půdy byla v poměru k hodnotě půdy obilné nízká, a že tedy převážná část nebyla obdělána ani jinak zvelebena. Svědčí jasně o tom, že kapitál a počet obyvatel země nebyl k rozloze jejího území v

takovém poměru, v jakém zpravidla bývá v zemích vzdělaných, a že společnost byla v té době a v té zemi teprve v plenkách. Z vysoké nebo nízké peněžní ceny zboží vůbec a obilí zvláště můžeme jedině vyvozovat, že byly bohaté nebo chudé doly, které v té době právě zásobovaly obchodní svět zlatem a stříbrem, nikoli však, že bohatá nebo chudá byla země. Ale z vysoké nebo nízké peněžní ceny některých druhů zboží v poměru k ceně zboží ostatního můžeme s jistým stupněm pravděpodobnosti, blížícím se téměř jistotě, vyvozovat, že byla země bohatá nebo chudá, že většina její půdy byla obdělána nebo neobdělána a že to byla země ve stavu buď více či méně barbarském, nebo více či méně vzdělaném.

Každé stoupnutí peněžní ceny zboží, k němuž by došlo následkem snížení hodnoty stříbra, působilo by na všechny druhy zboží stejně, a podle toho, zda by stříbro kleslo o třetinu, čtvrtinu nebo pětinu své původní hodnoty, zvýšilo by všechny jejich ceny také o třetinu, čtvrtinu nebo pětinu. Ale stoupnutí ceny potravin, o němž se již tolik nauvažovalo a narozprávělo, nepostihne všechny druhy potravin stejně. Vezmeme-li poměr z tohoto století, cena obilí stoupla mnohem méně než cena některých jiných druhů potravin, což uznávají i ti, kdož toto stoupnutí vykládají poklesnutím hodnoty stříbra. Zvýšení ceny těchto ostatních druhů potravin nemohlo být tedy způsobeno jedině snížením hodnoty stříbra. Musí se přihlídnout i k některým jiným příčinám, a výše uvedené příčiny vysvětlí možná dostatečně toto stoupnutí cen oněch druhů potravin, jejichž ceny v poměru k ceně obilí skutečně stouply, aniž bude třeba brát na pomoc domnělé klesnutí ceny stříbra.

Pokud jde přímo o cenu obilí, ta byla během čtyřiašedesáti prvních let tohoto století a před posledními několika po sobě následujícími mimořádně neúrodnými lety poněkud nižší než během čtyřiašedesáti let před koncem století minulého. Potvrzují to nejen záznamy z windsorského trhu, ale i ceny úředně stanovené ve všech hrabstvích skotských a

záznamy z několika různých trhů ve Francii, které s velkou péčí a přesností sebrali Messance a Dupré de St. Maur. Jsou to důkazy úplnější, než jaké by se prostě daly očekávat tam, kde jde o věci takové povahy, že se dají jen velmi těžko zjišťovat.

Vysokou cenu obilí v uplynulých deseti nebo dvanácti letech lze pak dostatečně vysvětlit neúrodou, aniž je třeba předpokládat nějaké klesnutí hodnoty stříbra.

Názor, že hodnota stříbra neustále klesá, opírá se proto asi sotva o řádné zkoumání ceny ať již obilí, ať ostatních potravin.

Namítne se třeba, že i podle toho, co tu bylo uvedeno, za totéž množství stříbra koupí se dnes některých potravin daleko méně, než kolik by se jich za ně bylo mohlo nakupovat po jistou část minulého století, a zjišťovat, zda tuto změnu způsobilo stoupnutí hodnoty toho zboží nebo pokles hodnoty stříbra, že jen znamená provádět zbytečné rozlišování, jímž se člověku, který má na nákup jen určité množství stříbra nebo jen určitý, v penězích stanovený příjem, nijak nepomůže. Netvrdím ovšem také, že bude-li to umět rozlišovat, bude pak moci kupovat levněji. Ale proto snad ještě není toto rozlišování tak docela bez užitku.

Může snad být prospěšné pro stát, neboť mu podá jasný důkaz o stavu země, pokud jde o její zámožnost. Je-li zvýšení cen některých potravin jedině důkazem poklesu hodnoty stříbra, přivedila jej tedy okolnost, z níž se nedá usuzovat na nic jiného než na bohatost amerických dolů. Skutečné bohatství země, roční produkt její půdy a práce, může přitom bez ohledu na tuto okolnost buď pozvolna upadat, jako je tomu v Portugalsku a v Polsku, nebo se může pozvolna rozvíjet, jako ve většině evropských zemí. Ale je-li snad příčinou tohoto zvýšení ceny některých potravin stoupnutí skutečné hodnoty půdy, která rodí, zvýšení její úrodnosti, neboli rozšíření a zvelebení zemědělství, které činí půdu schopnou rodit obilí, potom je tu příčinou něco, co svědčí naprosto jasně o zámožnosti země a o jejím rozvoji. Zdaleka největší, nejdůležitější a

nejtrvalejší složkou bohatství každé rozsáhlé země je přece půda. Státu tedy může jistě přinést jakýsi prospěch nebo přinejmenším jakési uspokojení, bude-li mít přesvědčivý důkaz o tom, že hodnota té zdaleka největší, nejdůležitější a nejtrvalejší složky národního bohatství vzrůstá.

Státu to může být prospěšné i pro upravování peněžní odměny některých jeho nižších služebníků. Je-li totiž příčinou toho stoupnutí ceny některých potravin poklesnutí hodnoty stříbra, měla by se jejich peněžní odměna, nebyla-li ovšem předtím příliš vysoká, jistě zvýšit podle toho, o kolik tato hodnota klesne. Nezvýší-li se, sníží se tím právě o tolik i jejich skutečná odměna. Jestliže je však toto stoupnutí ceny důkazem zvýšení hodnoty, způsobeného zvýšenou úrodností půdy, která rodí takové potraviny, tu již bude třeba mnohem přesnějšiho počítání, aby se určilo, v jakém poměru by se měla ta peněžní odměna zvýšit, nebo zda by se měla vůbec zvyšovat. Jak rozšiřování obdělávané a zvelebené půdy zvyšuje, v poměru k ceně obilí, více či méně cenu potravy ze zvířat, nutně se tím snižuje, myslím, na druhé straně cena veškeré potravy z rostlin. Cenu potravy ze zvířat zvyšuje proto, že většina půdy, která ji skýtá, se upravuje pro pěstování obilí, a tak musí majiteli půdy poskytovat takovou rentu a pachtýři takový zisk jako půda obilná. Cenu potravy z rostlin snižuje proto, že zvyšuje úrodnost půdy, a tím zvětšuje i hojnost této potravy. Pokrok v zemědělství zavádí mnoho druhů potravin z rostlin, které potřebují méně půdy než obilí a ne více práce, a tak přicházejí na trh mnohem lacinější. Sem patří brambory a kukuřice, tyto dvě největší vymoženosti, které zemědělství Evropy a snad i vůbec Evropě samé přinesl ohromný rozvoj jejího obchodu a plavby. Při rozvinutém zemědělství začíná se k tomu ještě pěstovat i na polích a s použitím pluhu mnoho druhů zeleniny, která se pěstovala jen v zelinářských zahrádkách a s použitím rýče, jako tuřín, mrkev, zelí apod. Jestliže tedy s rozvojem zemědělství skutečná cena jednoho druhu potravy nutně stoupá, cena druhého zase nutně klesá, a bude třeba jen přesněji vypočítat, jak dalece se může stoupnutí jedné ceny

vyvážit klesnutím druhé. Jakmile skutečná cena masa dosáhne jednou své nejvyšší míry (v největší části Anglie k tomu došlo u všech druhů masa s výjimkou vepřového již více než před sto lety), potom každé další stoupení ceny kterékoli jiné potraviny ze zvířat, ke kterému může dojít, nemůže již mít na poměry nižších vrstev národa příliš velký účinek. Poměry, v jakých ve většině krajů Anglie žije chudina, nemůže přece žádné stoupení cen drůbeže, ryb, lovného ptactva nebo zvěřiny učinit o tolik zoufalejšími, o kolik je musí zlepšit poklesnutí cen brambor.

Dnes, v době nedostatku, působí jistě vysoká cena obilí chudině velké strádání. Ale v dobách prostřední hojnosti, kdy se obilí prodává za svou běžnou neboli průměrnou cenu, nemůže přirozené stoupení ceny kteréhokoli jiného druhu nezpracovaného produktu chudinu příliš postihnout. Větším zlem je pro ni asi ono umělé zvýšení cen některých druhů výrobků řemesel a manufaktur způsobené daněmi, jako ceny soli, mýdla, kůže, svíček, sladu, piva apod.

Účinky pokroku na skutečnou cenu výrobků řemesel a manufaktur

Přirozeným účinkem pokroku je ovšem postupné snižování ceny téměř všech výrobků řemesel a manufaktur. U všeho se snad bez výjimky snižuje cena práce vynaložené na zhotovení. Díky lepším strojům, větší zručnosti a vhodnější dělbě a členění práce, což jsou vesměs přirozené důsledky pokroku, stačí potom na vyrobení kterékoli věci mnohem méně práce. A i když s rozkvětem společnosti skutečná cena práce značně stoupne, její množství se zmenší tak, že to více než vyváží i sebemenší zvýšení ceny, k jakému může dojít.

Pravda, v několika málo odvětvích výroby budou všechny výhody, které může pokrok přinést pro vykonávání práce, více než vyváženy stoupením skutečné ceny surovin. U práce tesařské a u hrubší práce truhlářské budou všechny výhody, které může přinést nejlepší nářadí, nejlepší zručnost a nejsprávnější dělba a členění práce, více než vyváženy stoupením ceny dřeva, k němuž nutně dochází následkem rozvoje zemědělství.

Ale všude tam, kde skutečná cena surovin buď vůbec nestoupne, nebo nestoupne příliš, cena výrobků řemesel a manufaktur velmi značně klesá.

Takové klesání ceny bylo v tomto a minulém století nejpatrnější v takových odvětvích výroby, kde se pracuje s obyčejnými kovy. Dnes se snad dostane za dvacet šilinků lepší hodinkový stroj, než za jaký se někdy v polovině minulého století platilo dvacet liber. K velmi značnému snížení ceny, třebaže ne tak velkému jako v hodinářství, došlo v téže době u práce nožířské, zámečnické, u všech hraček vyráběných z obyčejných kovů a u veškerého zboží, kterému se obyčejně říká birminghamské a sheffieldské. I tak však toto snížení stačilo ohromit řemeslníky ve všech ostatních evropských zemích, kteří často přiznávají, že oni nemohou vyrábět zboží stejné jakosti ani za cenu dvojnásobnou, ba ani trojnásobnou. V žádných řemeslech a manufakturách nelze snad dovést dělbu práce tak daleko a dosáhnout v ní používáním strojů v tolika směrech zlepšení jako v těch, kde se pracuje s obyčejnými kovy.

V soukenictví v té době k takovému citelnému snížení cen nedošlo. Slyšel jsem tvrdit, že cena velejemného sukna za posledních pětadvacet nebo třicet let v poměru k jeho jakosti naopak poněkud stoupla, a to prý následkem značného zvýšení ceny suroviny, jíž je jediné španělská vlna. Cena sukna z Yorkshirského hrabství, které se vyrábí jediné z vlny anglické, prý v tomto století v poměru k jakosti hodně klesla. Ale jakost je tu věc tak sporná, že všechno takové srovnávání pokládám za ne zcela spolehlivé. V soukenictví je dnes dělba práce téměř stejná jako před sto lety a ani stroje, kterých se v něm užívá, se příliš nezměnily. Jakýsi malý pokrok mohl ovšem nastat v obojím, a ten snad také způsobil jisté snížení ceny.

Toto snížení se však ukáže zřetelněji a nesporněji, jestliže srovnáme cenu tohoto zboží v dnešní době s jeho cenou v době mnohem vzdálenější, ke konci 15. století, kdy práce byla pravděpodobně mnohem méně rozdělena než dnes a nástroje, jichž se užívalo, byly mnohem méně

dokonalé.

Roku 1487, ve 4. roce panování Jindřicha VII., byl vydán zákon, podle kterého „každý, kdo bude prodávat nejjemnější, nachem barvené nebo jinak barvené sukno za více než 16 šilinků za jeden široký yard, propadá za každý takto prodaný yard pokutě 40 šilinků“. Cena 16 šilinků, obsahující asi stejné množství stříbra jako 24 šilinků v našich dnešních penězích, za jeden yard nejlepšího sukna nepovažovala se tedy v té době za nepřiměřenou. A protože je to zákon proti přepychu, je pravděpodobné, že se takové sukno předtím prodávalo o něco draže. Dnes můžeme za nejvyšší cenu takové látky považovat jednu guineu. I kdybychom předpokládali, že tu jde o sukna stejné jakosti, třebaže sukno dnešní je s největší pravděpodobností mnohem lepší, i za takového předpokladu je zřejmé, že se peněžní cena nejlepšího sukna od konce 15. století značně snížila. Ale jeho skutečná cena se snížila ještě mnohem více. Za průměrnou cenu jednoho kvartu pšenice považovalo se v tehdejší době a ještě dlouho potom 6 šilinků 8 pencí. 16 šilinků znamenalo tedy cenu dvou kvartů a více než tři bušlů pšenice. Cení-li se dnes kvart pšenice na 28 šilinků, musela se skutečná cena jednoho yardu jemného sukna tehdy rovnat přinejmenším 3 librám št. 6 šilinkům 6 pencím v našich dnešních penězích. Ten, kdo sukno koupil, musel se vzdát možnosti opatřit si množství práce a živobytí odpovídající tomu, co by si za tuto sumu nakoupil dnes.

Ve výrobě tkanin hrubých bylo sice snížení skutečné ceny také značné, ale přece jenom nebylo tak velké jako u tkanin jemných.

Roku 1463, v 3. roce panování Eduarda IV., byl vydán zákon, podle kterého „žádný čeledín v hospodářství nebo obyčejný dělník nebo tovaryš řemeslníka bydlící mimo město nebo městys nesmí mít na svém oděvu nic z látky dražší než 2 šilinky za jeden široký yard“. 2 šilinky obsahovaly v té době téměř stejné množství stříbra jako v dnešních penězích 4 šilinky. Ale sukno z Yorkshirského hrabství, jakého se dnes prodává yard po 4

šilincích, je pravděpodobně mnohem lepší než všechna ona sukna, která se tehdy vyráběla na šaty pro skutečně nejubožejší námezdní dělníky nejnižšího řádu. Ba i peněžní cena jejich šatů je dnes v poměru k jejich jakosti možná poněkud nižší, než byla v oněch dávných dobách. Jejich cena skutečná je beze sporu mnohem nižší. Za takzvanou mírnou a přiměřenou cenu jednoho bušlu pšenice se tehdy pokládalo 10 pencí. Za 2 šilinky se tedy koupilo téměř 2½ bušlu pšenice, což by dnes při ceně 3 šilinků 6 pencí za buši stálo 8 šilinků 9 pencí. Za jeden yard této látky musel se tedy takový ubohý námezdní dělník zřici možnosti nakoupit si takové množství živobytí, jaké by dnes stálo 8 šilinků 9 pencí. I zde jde o zákon proti přepychu, který měl omezit přepych a marnotratnost chudšů. Jejich šaty bývaly tedy předtím většinou mnohem dražší.

Týž zákon zakazoval také této vrstvě lidí nosit nohavice dražší než 14 pencí, což se v dnešních penězích rovná asi 28 pencím. Ale za 14 pencí se v tehdejší době mohlo koupit téměř 1½ bušlu pšenice, což by při ceně 3 šilinky 6 pencí za buši dnes stálo 5 šilinků 3 pence. Dnes by nám taková cena za jedny nohavice pro nejubožejšího námezdního dělníka nejnižšího řádu připadala velmi vysoká. V tehdejší době musel se za ně ovšem platit skutečný ekvivalent této ceny.

Pletení punčoch v době Eduarda IV. ještě ani v žádné evropské zemi neznali. Nohavice se tehdy šily z obyčejného sukna, a to také asi byla jedna z příčin, proč byly tak drahé. První, kdo nosil v Anglii punčochy, byla prý královna Alžběta. Dostala je darem od španělského vyslance.

Stroje, kterých se užívalo při výrobě hrubých i jemných suken, byly v tehdejších dávných dobách mnohem nedokonalejší než dnes. Od té doby se dočkaly trojího velmi podstatného zlepšení a pravděpodobně i zdokonalení vedlejších, jejichž počet i význam se dá těžko určit. Ona tři podstatná zdokonalení jsou tato:

Předně se přeslice a vřeteno nahradily kolovratem, který při vynaložení stejného množství námahy vykoná více než dvojnásobné množství práce.

Za druhé se zavedlo několik velmi důmyslných strojů, ještě více usnadňujících a urychlujících soukání vlněné příze nebo správné připravení osnovy a útku, než se dílo založí do stavu, což před vynalezením těchto strojů musela být práce nesmírně zdlouhavá a obtížná.

Za třetí se pro valchování sukna začalo využívat stoup, takže již nebylo třeba šlapat sukno ve vodě. Větrné ani vodní mlýny nebyly v Anglii, a pokud vím ani v žádné jiné evropské zemi na sever od Alp, na začátku 16. století ještě známy. V Itálii byly zavedeny již o něco dříve.

Uvážíme-li tyto okolnosti, snad do jisté míry pochopíme, proč skutečná cena hrubších i jemných látek byla v těch dávných dobách o tolik vyšší než dnes. Aby se zboží mohlo dostat na trh, stálo totiž mnohem větší množství práce. A když se tam již dostalo, muselo se kupovat nebo směňovat za cenu většího množství práce.

Výroba hrubých látek se v těch dávných dobách prováděla v Anglii stejně, jako se vždycky prováděla všude jinde, kde jsou řemesla teprve v počátcích. Byla to pravděpodobně výroba domácí a každou jednotlivou složku práce prováděli příležitostně všichni příslušníci téměř každé rodiny, ale jen tehdy, když neměli na práci nic jiného, takže to nebylo jejich hlavní zaměstnání, jímž by získávali většinu živobytí. Takto konaná práce přichází na trh, jak jsem se již zmínil, vždycky lacinější než práce, která je pro pracovníka hlavním nebo jediným zdrojem obživy. Zato látky jemné se tehdy nevyráběly v Anglii, nýbrž v bohatých a obchodních Flandrech. Stejně jako dnes, vyráběli je tehdy pravděpodobně lidé, pro které to bylo hlavním nebo jediným zdrojem obživy. Byly to mimo to výrobky cizozemské a králi musely vynášet nějaké clo, při nejmenším onen starodávný poplatek zvaný tunovné a liberné. Pravda, toto clo nebyvalo pravděpodobně příliš veliké. Evropským státům nešlo tehdy totiž o to, aby omezovaly dovoz cizozemských výrobků vysokými cly, nýbrž spíše jej hleděly podporovat, aby tak kupci mohli dodávat velmožům co nejlevnější věci zpříjemňující život a sloužící přepychu, které velmoži žádali a které jim

výroba v jejich zemi poskytnout nemohla.

Uvážíme-li tyto okolnosti, snad do jisté míry pochopíme, proč skutečná cena hrubých látek byla v oněch dávných dobách proti ceně látek jemných o tolik nižší než dnes.

Závěr kapitoly

Uzavřu tuto velmi dlouhou kapitolu poznámkou, že každé zlepšení stavu, ve kterém žije společnost, vede přímo nebo nepřímo k zvýšení skutečné pozemkové renty, k zvýšení skutečného bohatství majitele půdy a k zvýšení jeho schopnosti nakupovat práci jiných lidí nebo její produkt.

Rozšiřování zemědělství vede k tomu přímo. Se stoupáním produktu roste nutně i podíl majitele půdy na tomto produktu.

Stoupání skutečné ceny některých druhů nezpracované produkce půdy, které je nejdříve důsledkem rozšiřování zemědělství a později i příčinou jeho dalšího rozvoje, jako je tomu například se stoupáním ceny dobytka, vede i k tomu, že pozemková renta stoupá přímo, a to ještě větší měrou. Se skutečnou hodnotou produkce stoupá nejen skutečná hodnota podílu majitele půdy, jeho skutečná moc nad prací jiných lidí, ale stoupá také poměr tohoto podílu k celému produktu. Sklidit tyto plodiny, když jejich skutečná cena stoupne, nevyžaduje více práce než předtím. K reprodukci kapitálu, který onu práci zaměstnává, i s běžným ziskem, stačí pak tedy menší část produktu. Větší část připadne proto majiteli půdy.

Veškerý rozvoj produktivní síly práce, který přímo snižuje skutečnou cenu výrobků řemesel a manufaktur, zvyšuje skutečnou rentu z půdy nepřímo. Část nezpracované produkce, kterou majitel půdy nestačí sám spotřebovat, nebo, což je vlastně totéž, cenu této části, směňuje za výrobky řemesel a manufaktur. Všechno, co snižuje jejich skutečnou cenu, zvyšuje cenu této produkce. Stejně množství této produkce se pak rovná většímu množství výrobků řemesel a manufaktur a majitel půdy si může nakoupit větší množství předmětů sloužících pohodlí, ozdobě nebo přepychu, které potřebuje.

Každé zvětšení skutečného bohatství společnosti, každé zvětšení množství užitečné práce, která se v ní zaměstnává, vede nepřímo k zvýšení pozemkové renty. Jistá část této práce připadne přirozeně na půdu. Jejím obděláváním se zaměstnává větší počet lidí i dobytka, se zvýšením kapitálu vynakládaného na její výrobu se zvyšuje i produkce a s ní roste i renta.

Opak toho, zanedbávání zemědělství, klesání skutečné ceny kteréhokoli druhu nezpracované produkce půdy, stoupání skutečné ceny výrobků řemesel a manufaktur, způsobené upadáním dovednosti v řemeslech a manufakturách a upadáním podnikání, úpadek skutečného bohatství společnosti, to všechno zase snižuje skutečnou rentu z půdy, snižuje skutečné bohatství majitele půdy, snižuje jeho schopnost kupovat ať již práci jiných lidí nebo produkt jejich práce.

Celý roční produkt půdy a práce každé země nebo, což je vlastně totéž, celá hodnota tohoto ročního produktu, rozpadá se přirozeně, jak již bylo řečeno, na tři složky: pozemkovou rentu, mzdu a zisk z kapitálu a představuje příjem tří různých stavů: lidí, kteří žijí z renty, lidí, kteří žijí ze mzdy, a lidí, kteří žijí ze zisku. To jsou tři hlavní, původní a základní stavy každé civilizované společnosti, a důchody všech ostatních stavů koneckonců pocházejí z důchodů jejich.

Z toho, co tu bylo právě řečeno, vyplývá, že zájmy toho prvního z těchto tří stavů jsou těsně spjaty se zájmy celé společnosti. Všechno, co prospívá nebo škodí jednomu, prospívá nebo škodí i druhému. Jestliže se stát rozhoduje pro zavedení nějakého opatření týkajícího se obchodu nebo věcí veřejných, tu jej majitelé půdy nemohou nikdy zavést na nepravou cestu tím, že budou sledovat zájem svého vlastního stavu, alespoň tehdy ne, je-li jim ten zájem trochu jasný. Příliš často jim ovšem zvláště jasný není. Je to jediný z oněch tří stavů, jež jeho důchod nestojí žádnou prací a žádné starosti; přichází jakoby sám od sebe, aniž je pro to třeba něco vymýšlet nebo podnikat. Protože přirozeným výsledkem

pohodlného a zabezpečeného postavení je bezstarostnost, až příliš často nejenže si důsledky toho kterého opatření státu neuvědomují, ale nejsou ani s to sebrat své myšlenky tak, aby mohli tyto důsledky vůbec pochopit a předvídat.

Zájmy stavu druhého, který žije ze mzdy, jsou spjaty se zájmy celé společnosti neméně těsně než zájmy stavu prvního. Jak jsem již vyložil, mzda dělníka není nikdy tak vysoká, jako když poptávka po práci neustále stoupá neboli množství zaměstnávané práce každým rokem značně stoupne. Zůstává-li toto skutečné bohatství společnosti stejné, klesne mzda dělníka brzy tak, že z ní stačí jen stěží uživit rodinu a založit nové pokolení dělníků. Jestliže společnost upadá, klesne jeho mzda ještě níž. S rozkvětem společnosti snad může získávat stav majitelů půdy více než stav dělníků, zato její úpadek nepřináší zase žádnému jinému stavu více utrpení. Ačkoli jsou však zájmy dělníka se zájmy společnosti těsně spjaty, dělník není schopen ani pochopit samy tyto zájmy, ani si uvědomit jejich spojitost s jeho vlastními zájmy. Jeho postavení mu neponechává žádný volný čas, aby se mohl s tím vším obeznámit, jak je to třeba, a jeho vzdělání a zvyklosti jsou obyčejně takové, že i kdyby se s tím vším obeznámil, jak je to třeba, nebyl by s to všechno posoudit. Proto je při rozhodování o věcech veřejných jeho hlas málo slyšet a ještě méně se na něj dbá, leda v některých jednotlivých případech, kdy ho jeho zaměstnavatelé nabádají a popichují k halasu, nikoli ovšem pro jeho zájmy, nýbrž pro zájmy své vlastní.

Jeho zaměstnavatelé jsou tím třetím stavem, stavem, který žije ze zisku. Většinu užitečné práce uvádí v každé společnosti do pohybu kapitál, vynakládaný proto, aby z něho plynul zisk. Všechno nejdůležitější podnikání, při němž se užívá práce, je osnováno a řízeno lidmi, kteří prostě vynakládají svůj kapitál, a cílem všech jejich plánů je zisk. Jenže míra zisku nestoupá se vzrůstajícím blahobytem, tak jako renta a mzda a neklesá s jejím upadáním. Právě naopak; v zemích bohatých je vždy sama od sebe

nížká a v zemích chudých vysoká, nejvyšší je pak v zemích, které spějí do zkázy nejrychleji. Zájmy tohoto třetího stavu nejsou proto tak spjaty se zájmy celé společnosti jako zájmy druhých dvou stavů. Největší kapitál vkládají z příslušníků tohoto stavu dvě vrstvy lidí, obchodníci a majitelé manufaktur, a pro své bohatství mají také ve státě největší váhu; protože se po celý život zabývají osnováním plánů a podniků, bývají často bystřejší, než bývá většina venkovských šlechticů. A protože se jejich myšlení obírá více zájmy jejich vlastního podnikání než zájmy společnosti, lze se na jejich úsudek, i když jej vyjadřují co nejpoctivěji (a to vždycky nebývá), spolehnout mnohem více tam, kde jde o zájmy jejich, než tam, kde jde o zájmy celku. Nad venkovského šlechtice vynikají ani ne tak pochopením zájmů veřejných, jako spíše tím, že lépe než on dovedou pochopit zájmy vlastní. Proto také hráli často na jeho velkomyslnost a přemlouvali ho, aby se vzdal jak svých vlastních zájmů, tak i zájmů společnosti, neboť byli ve své prostotě upřímně přesvědčeni, že zájmy společnosti jsou zájmy jejich, a nikoli zájmy její. Ale zájmy podnikatelů v kterémkoli odvětví obchodu nebo manufakturní výroby liší se vždycky v jistém směru od zájmů společnosti, ba bývají s nimi přímo v rozporu. Zájem podnikatelů vždycky vyžaduje rozšiřování trhu a zužování konkurence. Rozšiřování trhu může často celkem odpovídat i zájmům společnosti; zužování konkurence se však musí zájmům společnosti vždycky přičít a napomáhá pouze podnikatelům zvyšovat zisk nad jeho přirozenou míru a uvalovat tak na ostatní občany nesmyslnou daň ve prospěch podnikatelů. Každý návrh nového zákona nebo opatření týkajícího se obchodu, který vychází od tohoto stavu, měl by se přijímat velmi opatrně, a nikdy by se neměl schvalovat bez dlouhého a důkladného prozkoumání, a to nejen prostě co nejúzkostlivějšího, ale i svrchovaně nedůvěřivého. Vždyť pochází od stavu, jehož zájmy nejsou nikdy zcela totožné se zájmy společnosti, od stavu, jemuž jeho zájem zpravidla velí společnost klamat a dokonce ji poškozovat a který ji také již nejednou

oklamal a poškodil.

12 let	Cena kvartu pšenice v jednotlivých letech			Průměr cen v témž roce			Průměrná cena v tom kterém roce v nynějších penězích		
	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí
1202		12	0				1	16	0
1205	{	12	0	13	5		2	0	3
		13	4						
		15	0						
1223		12	0				1	16	0
1237		3	4					10	0
1243		2	0					6	0
1244		2	0					6	0
1246		16	0				2	8	0
1247		13	4				2	0	0
1257	1	4	0				3	12	0
1258	{	1	0	17	0		2	11	0
		15	0						
		16	0						
1270	{	4	16	5	12	0	16	16	0
		6	8						
1286	{	2	8	9	4		1	8	0
		16	0						
Úhrnem							35	9	3
Průměrná cena							2	19	1 ¹ / ₄

1287		3	4					10	0					
1288	{	1	8	3	0 ¹ / ₄ *			9	0 ³ / ₄					
		1	0											
		1	0											
		1	6											
		1	8											
		2	0											
		3	4											
		9	4											
		12	0											
1289	{	6	0	10	1 ³ / ₄		1	10	4 ³ / ₄					
		12	0											
		10	8											
	1	0	0											
1290		16	0				2	8	0					

* Správně má být 0 2 7¹/₄.

12 let	Cena kvartu pšenice v jednotlivých letech			Průměr cen v témž roce			Průměrná cena v tom kterém roce v nynějších penězích			
	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	
1294		16	0				2	8	0	
1302		4	0					12	0	
1309		7	2				1	1	6	
1315	1	0	0				3	0	0	
1316	{	1	0	0	1	10	6	4	11	6
		1	10	0						
		1	12	0						
		2	0	0						
1317	{	2	4	0	1	19	6	5	18	6
		2	14	0						
		2	13	0*						
		4	0	0						
		6	8							
1336		2	0					6	0	
1338		3	4					10	0	
Úhrnem							23	4	11 ¹ / ₄	
Průměrná cena							1	18	8	

	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	
1339		9	0				1	7	0	
1349		2	0					5	2	
1359	1	6	8				3	2	2	
1361		2	0					4	8	
1363		15	0				1	15	0	
1369	{	1	0	0	1	2	0	2	9	4**
		1	4	0						
1379		4	0					9	4	
1387		2	0					4	8	
1390	{	13	4		14	5	1	13	7	
		14	0							
		16	0							
1401		16	0				1	17	4	
1407	{	4	4 ¹ / ₄		3	10		8	11	
		3	4							
1416		16	0				1	12	0	
Úhrnem							15	9	4	
Průměrná cena							1	5	9 ¹ / ₃	

* (Správně má být 2 13 4.)

** (Správně má být 2 11 4.)

12 let	Cena kvartu pšenice v jednotlivých letech			Průměr cen v témž roce			Průměrná cena v tom kterém roce v nynějších penězích		
	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí
1423		8	0					16	0
1425		4	0					8	0
1434	1	6	8				2	13	4
1435		5	4					10	8
1439	{ 1	0	0 }	1	3	4	2	6	8
	{ 1	6	8 }						
1440	1	4	0				2	8	0
1444	{	4	4 }		4	2		8	4
	{	4	0 }						
1445		4	6					9	0
1447		8	0					16	0
1448		6	8					13	4
1449		5	0					10	0
1451		8	0					16	0
Úhrnem							12	15	4
Průměrná cena							1	1	3 1/2

	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí
1453		5	4					10	8
1455		1	2					2	4
1457		7	8					15	4
1459		5	0					10	0
1460		8	0					16	0
1463	{	(2	0) }	1	10			3	8
	{	(1	8) }						
1464		6	8					10	0
1486	1	4	0				1	17	0
1491		14	8				1	2	0
1494		4	0					6	0
1495		3	4					5	0
1497	1	0	0				1	11	0
Úhrnem							8	9	0
Průměrná cena							0	14	1

	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí
1499		4	0					6	0
1504		5	8					8	6
1521	1	0	0				1	10	0

12 let	Cena kvartu pšenice v jednotlivých letech			Průměr cen v témž roce			Průměrná cena v tom kterém roce v nynějších penězích		
	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí
1551		8	0					2	0
1553		8	0					8	0
1554		8	0					8	0
1555		8	0					8	0
1556		8	0					8	0
1557	2	4	0	17	8 ^{1/2} *		17	8 ^{1/2} *	
		5	0						
		8	0						
	13	4							
1558		8	0					8	0
1559		8	0					8	0
1560		8	0					8	0
Úhrnem							6	0	2 ^{1/2}
Průměrná cena							0	10	0 ^{5/12} *

	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí	liber št.	šilinků	penčí
1561		8	0					8	0
1562		8	0					8	0
1574	2	16	0	2	0	0	2	0	0
		4	0						
1587	3	4	0				3	4	0
1594	2	16	0				2	16	0
1595	2	13	0***				2	13	0***
1596	4	0	0				4	0	0
1597	4	5	0	4	12	0	4	12	0
		4	0						
1598	2	16	8				2	16	8
1599	1	19	2				1	19	2
1600	1	17	8				1	17	8
1601	1	14	10				1	14	10
Úhrnem							28	9	4
Průměrná cena							2	7	5 ^{1/3}

* (Správně má být 0 17 7)

** (Správně má být 10 0^{5/24}.)

*** (Správně má být 2 13 4.)

Cena devítibušlového kvartetu nejlepší neboli nejdražší pšenice na windsorském trhu na Den zvěstování Panny Marie a na svatého Michala od roku 1595 do roku 1764, oba ty roky v to počítaje; jako cena pro ten který rok je uváděn průměr z nejvyšších cen v ony dva tržní dny.

Rok	Cena kvartu pšenice			Rok	Cena kvartu pšenice		
	liber št.	šilinků	penčí		liber št.	šilinků	penčí
1595	2	0	0	1621	1	10	4
1596	2	8	0	1622	2	18	8
1597	3	9	6	1623	2	12	0
1598	2	16	8	1624	2	8	0
1599	1	19	2	1625	2	12	0
1600	1	17	8	1626	2	9	4
1601	1	14	10	1627	1	16	0
1602	1	9	4	1628	1	8	0
1603	1	15	4	1629	2	2	0
1604	1	10	8	1630	2	15	8
1605	1	15	10	1631	3	8	0
1606	1	13	0	1632	2	13	4
1607	1	16	8	1633	2	18	0
1608	2	16	8	1634	2	16	0
1609	2	10	0	1635	2	16	0
1610	1	15	10	1636	2	16	8
1611	1	18	8	16 let	40	0	0
1612	2	2	4		2	10	0
1613	2	8	8				
1614	2	1	8½				
1615	1	18	8				
1616	2	0	4				
1617	2	8	8				
1618	2	6	8				
1619	1	15	4				
1620	1	10	4				
26 let	54	0	6½				
	2	1	6⅔				

Rok	Cena kvartu pšenice		
	liber št.	šilinků	penčí
1637	2	13	0
1638	2	17	4
1639	2	4	10
1640	2	4	8
1641	2	8	0
1642*	0	0	0
1643*	0	0	0
1644*	0	0	0
1645*	0	0	0
1646*	2	8	0
1647	3	13	8
1648	4	5	0
1649	4	0	0
1650	3	16	8
1651	3	13	4
1652	2	9	6
1653	1	15	6
1654	1	6	0
1655	1	13	4
1656	2	3	0
1657	2	6	8
1658	3	5	0
1659	3	6	0
1660	2	16	6
1661	3	10	0
1662	3	14	0
1663	2	17	0
1664	2	0	6
1665	2	9	4
1666	1	16	0
1667	1	16	0
1668	2	0	0
1669	2	4	4
1670	2	1	8
1671	2	2	0
1672	2	1	0
1673	2	6	8
Převede se	86	4	6

Rok	Cena kvartu pšenice		
	liber št.	šilinků	penčí
Převědno	86	4	6
1674	3	8	8
1675	3	4	8
1676	1	18	0
1677	2	2	0
1678	2	19	0
1679	3	0	0
1680	2	5	0
1681	2	6	8
1682	2	4	0
1683	2	0	0
1684	2	4	0
1685	2	6	8
1686	1	14	0
1687	1	5	2
1688	2	6	0
1689	1	10	0
1690	1	14	8
1691	1	14	0
1692	2	6	8
1693	3	7	8
1694	3	4	0
1685	2	13	0
1696	3	11	0
1697	3	0	0
1698	3	8	4
1699	3	4	0
1700	2	0	0
60 let	153	1	8
	2	11	0 / ₃

* [V záznamech chybějí. Rok 1646 doplněn podle biskupa Fleetwooda.]

Rok	Cena kvartu pšenice		
	liber št.	šilinků	penčí
1701	1	17	8
1702	1	9	6
1703	1	16	0
1704	2	6	6
1705	1	10	0
1706	1	6	0
1707	1	8	6
1708	2	1	6
1709	3	18	6
1710	3	18	0
1711	2	14	0
1712	2	6	4
1713	2	11	0
1714	2	10	4
1715	2	3	0
1716	2	8	0
1717	2	5	8
1718	1	18	10
1719	1	15	0
1720	1	17	0
1721	1	17	6
1722	1	16	0
1723	1	14	8
1724	1	17	0
1725	2	8	6
1726	2	6	0
1727	2	2	0
1728	2	14	6
1729	2	6	10
1730	1	16	6
1731	1	12	10
1732	1	6	8
1733	1	8	4
1734	1	18	10
1735	2	3	0
1736	2	0	4
1737	1	18	0

Převede se 77 8 10

Rok	Cena kvartu pšenice		
	liber št.	šilinků	penčí
Převedeno	77	8	10
1738	1	15	6
1739	1	18	6
1740	2	10	8
1741	2	6	8
1742	1	14	0
1743	1	4	10
1744	1	4	10
1745	1	7	6
1746	1	19	0
1747	1	14	10
1748	1	17	0
1749	1	17	0
1750	1	12	6
1751	1	18	6
1752	2	1	10
1753	2	4	8
1754	1	14	8
1755	1	13	10
1756	2	5	3
1757	3	0	0
1758	2	10	0
1759	1	19	10
1760	1	16	6
1761	1	10	3
1762	1	19	0
1763	2	0	9
1764	2	6	9
64 let	129	13	6
	2	0	6 ¹⁹ / ₃₂ *

*[Správně má být 2 0 6⁹/₃₂.]

Rok   Cena kvartu pšenice   1731   1   12   10

liber št.	Rok	Cena kvartu pšenice			Rok	Cena kvartu pšenice		
		liber št.	šilinků	penčí		liber št.	šilinků	penčí
ši-	1731	1	12	10	1741	2	6	8
lin-	1732	1	6	8	1742	1	14	0
ků	1733	1	8	4	1743	1	4	10
pen-	1734	1	18	10	1744	1	4	10
cí	1735	2	3	0	1745	1	7	6
	1736	2	0	4	1746	1	19	0
	1737	1	18	0	1747	1	14	10
	1738	1	15	6	1748	1	17	0
	1739	1	18	6	1749	1	17	0
	1740	2	10	8	1750	1	12	6
	10 let	18	12	8	10 let	16	18	2
		1	17	3 ¹ / ₅		1	13	9 ⁴ / ₅

Svazek první

KNIHA II

O podstatě, akumulaci a používání kapitálu

Úvod

V onom prvotním stavu společnosti, kdy není dělba práce, kdy se velmi málo směňuje a kdy si každý pořizuje všechno sám, není třeba naakumulovat předem nějakou zásobu, která by byla základem pro hospodaření společnosti. Každý se snaží uspokojovat své běžné potřeby, když na něj dolehnou, svou vlastní prací. Má-li hlad, jde do lesa na lov; roztrhá-li si oděv, oblékne se do kůže prvního velkého zvířete, které zabije; a začne-li se mu rozpadávat chýše, opraví si ji, jak to jen dovede, stromy a drnem, které má po ruce.

Avšak jakmile se jednou v celé společnosti zavede dělba práce, může člověk produktem své vlastní práce uspokojit jen nepatrnou část svých běžných potřeb. Převážnou většinu těchto potřeb uspokojuje z produktu práce jiných lidí, jež si kupuje za to, co sám vyrobí nebo, což je totéž, za cenu produktu své vlastní práce. Tuto koupí může však provést teprve tehdy, když produkt své práce nejen dokončí, ale když jej prodá. Aby tedy měl z čeho žít a aby měl odkud brát suroviny a nástroje pro svou práci, alespoň dokud výrobek nedokončí a neprodá, musí být někde nahromaděny dostatečné zásoby různého zboží. Tkadlec se nemůže plně věnovat své tkalcovské práci, nemá-li on sám nebo někdo jiný předem nahromaděnou zásobu, která stačí k tomu, aby ho živila a aby mu poskytovala surovinu a nástroje k jeho práci do té doby, než nejen dotká, ale i prodá svou šůčku. Je jasné, že tyto zásoby musí být nahromaděny již předtím, než se tou svou zcela zvláštní prací, která mu bude trvat tak dlouho, začne zabývat.

Stejně jako dělba práce musí přirozeně předcházet nahromadění zásob, dá se práce ještě dále dělit v té míře, v jaké stoupá stav předem nahromaděných zásob. Jak pokračuje dělba práce, množství surovin, které

dokáže zpracovat týž počet lidí, se nesmírně zvyšuje; a protože se pracovní úkony každého pracovníka stále více zjednodušují, vynalézají se všelijaké nové stroje, které tyto úkony usnadňují a urychlují. Má-li být týž počet pracovníků trvale zaměstnán, tu je při pokračující dělbě práce nutné nahromadit předem stejnou zásobu potravin, ale větší zásobu surovin a nástrojů, než jaké by bylo třeba za stavu méně pokročilého. Počet pracovníků v jednotlivých odvětvích podnikání však s dělbou práce v tomto odvětví obyčejně stoupá, nebo spíše ještě, právě to, že jich přibývá, dává jim možnost, aby si tuto práci takto třídili a rozdělovali.

Předem nahromaděné zásoby jsou tedy k tomuto ohromnému zvyšování produktivní síly práce nejen nutné, ale samy již k němu přirozeně vedou. Ten, kdo používá svých zásob k vydržování práce, chce jistě, aby za ně vykonal co největší kus díla. Snaží se tedy jednak rozdělit práci mezi své pracovníky co nejlépe a jednak je vybavit nejlepšími stroji, jaké jen může vynalézt nebo koupit. Jeho možnosti v obou těchto směrech odpovídají zpravidla velikosti jeho zásob neboli počtu lidí, které může zaměstnávat. V každé zemi nejen tedy rozsah podnikání vzrůstá úměrně zásobě, která je zaměstnává, ale vzrůstá-li tato zásoba, zplodí pak podnikání v témž rozsahu daleko větší kus díla.

Takové jsou tedy všeobecně řečeno účinky zvyšování kapitálových zásob na práci a její produktivní sílu.

V knize, která následuje, snažil jsem se vysvětlit podstatu kapitálových zásob vůbec, účinky jejich nahromadění v různé druhy kapitálu a účinky různého použití těchto druhů kapitálu. Tato kniha je rozdělena na pět kapitol. V první kapitole jsem hleděl ukázat jednotlivé složky nebo druhy, na něž se přirozeně rozdělují zásoby, ať již jednotlivce nebo velkého společenského celku. V druhé kapitole jsem se pokusil vyložit podstatu a působení peněz jako zvláštní složky celkového kapitálu společnosti. Zásob, z nichž se nahromaděním stane kapitál, buď může osoba, které náleží, použít sama, nebo je může půjčit někomu jinému. Ve třetí a čtvrté kapitole

pokusil jsem se prozkoumat působení kapitálu v prvním i druhém z těchto případů. Pátá, poslední kapitola pojednává o tom, jak různě působí různé použití kapitálu jednak na rozsah podnikání národa, jednak na rozsah ročního produktu půdy a práce.

O rozdělení zásob

Má-li člověk jen takové zásoby, že z nich může být živ jenom několik dní nebo týdnů, sotva ho asi někdy napadne, že by z nich mohl mít nějaký důchod. Spotřebovává je co nejšetrněji a hledí si svou práci opatřit něco, čím by je nahradil, než je úplně spotřeboje. V takovém případě plyne mu tedy důchod jedině z jeho práce. Takto žije většina pracujících chudásů na celém světě.

Má-li však člověk takové zásoby, že z nich může být živ po mnoho měsíců nebo roků, přirozeně se snaží, aby z největší jejich části měl nějaký důchod, a ponechává si pro svou bezprostřední spotřebu právě jen tolik, aby měl být z čeho živ do té doby, než mu ten důchod začne plynout. Jeho zásoby se tak rozdělí na dvě části. Ta část, z níž čeká důchod, se nazývá kapitálem. Druhá část slouží jeho přímé spotřebě a skládá se za prvé z oné části veškerých zásob, kterou si původně ponechal k tomuto účelu, za druhé z jeho důchodu, jež začne časem z těch či oněch zdrojů pobírat, a za třetí z věcí, které si v předchozích letech koupil za první nebo druhou z těchto dvou složek a které ještě úplně nespotřeboval (jako je například zásoba šatstva, domácího zařízení apod.). Jedna nebo druhá z těchto složek nebo i všechny tři tvoří zásoby, které si lidé obyčejně ponechávají pro svou bezprostřední spotřebu.

Jsou dva způsoby, jak se dá užít kapitálu, aby tomu, kdo ho užívá, vynášel důchod nebo zisk.

Dá se ho předně použít na vypěstování, vyrobení nebo nakoupení zboží, které se pak se ziskem znovu prodá. Kapitál, jehož se takto používá, pokud zůstává jeho vlastnictvím nebo zůstává v téže podobě, nedává svému uživateli žádný důchod nebo zisk. Ze svého zboží má obchodník důchod nebo zisk teprve tehdy, když je prodá za peníze, a z peněz také nic nemá,

dokud je zase nesmění za zboží. Jeho kapitál od něho stále v jedné podobě odchází a v jiné se mu zase vrací, a jedině tímto oběhem neboli postupnými směny mu může vynášet zisk. Takový kapitál lze tedy případně nazývat kapitálem oběžným.

Za druhé se dá kapitálu použít k zušlechťování půdy, k nakoupení užitečných strojů a nástrojů nebo na podobné takové věci, které přinášejí důchod nebo zisk, aniž musí změnit majitele nebo ještě dále obíhat. Takovýto kapitál lze tedy plným právem nazývat kapitálem fixním.

V různých zaměstnáních je nutný značně různý poměr mezi fixním a oběžným kapitálem, jehož se v nich používá.

Kapitál obchodníkův je například vesměs kapitálem oběžným. Obchodník nepotřebuje k provozování svého podnikání žádné stroje ani nástroje, nepočítáme-li za ně krám a skladiště.

Jistá část kapitálu každého řemeslnického mistra nebo majitele manufaktury musí být trvale vložena do nástrojů jeho živnosti. Tato část je ovšem někde zcela nepatrná a někde zase velmi značná. Mistr krejčovský nepotřebuje pro svou živnost jiné nástroje než balíček jehel. Nástroje mistra ševcovského jsou o něco málo, ale opravdu jen o trošičku, nákladnější. U tkalce jsou o mnoho dražší než u ševče. Avšak převážná většina kapitálu všech těchto řemeslnických mistrů obíhá ve mzdách jejich dělníků nebo v ceně jejich surovin a vrací se se ziskem v ceně jejich výrobků.

V jiných odvětvích výroby je třeba daleko většího fixního kapitálu. Například ve velkých železárnách jsou nástroji výroby pec na tavení rudy, kovárna, řezací válcovna, a ty nelze pořídit bez značných výdajů. Při dobývání uhlí a v dolech všeho druhu se používá k čerpání vody a k jiným účelům strojů, které jsou často ještě nákladnější.

Pachtýř používá svého kapitálu zčásti na zemědělské nástroje - to je kapitál fixní, a zčásti na mzdy a na udržování své čeledi - to je kapitál oběžný. Z jednoho těžší zisk tím, že si jej ponechává stále ve svém

vlastnictví, z druhého pak tím, že se ho zbavuje. Cena nebo hodnota jeho tažného dobytka je kapitálem fixním, právě tak jako cena nebo hodnota zemědělských nástrojů; náklady na píci pro dobytek jsou kapitálem oběžným, stejně jako životní prostředky pro dělníky. Pachtýř dosahuje svého zisku tím, že si tažný dobytek ponechává ve svém vlastnictví a píce pro něj se zbavuje. Cena dobytka koupeného na žír, tedy nikoli proto, aby vykonával nějaké práce, nýbrž aby byl po vykrmení prodán, a píce pro něj je kapitálem oběžným. Pachtýř tu tedy dosahuje zisku tím, že se takového dobytka zbavuje. Stádo ovcí nebo skotu, které se v kraji zabývajícím se chovem dobytka nakupuje nikoli proto, aby vykonávalo nějaké práce, ani proto, aby se později prodalo, nýbrž pro zisk z vlny tohoto dobytka, z jeho mléka a z jeho přírůstků, je kapitál fixní. Zisku dosahuje pachtýř tím, že si tento dobytek ponechává. Píce pro dobytek je kapitál oběžný. Zisku dosahuje tím, že se tohoto kapitálu zbavuje; dostává jej pak nazpět i se ziskem z něho samého a se ziskem z celkové ceny dobytka v ceně vlny, mléka a přírůstků. Celková hodnota osiva je vlastně také kapitálem fixním. Ačkoli se převáží sem tam, z pole do sýpek a ze sýpek na pole, nemění svého majitele, a proto vlastně neobíhá. Pachtýř tu nevydělává tím, že je prodává, nýbrž tím, že je rozmnožuje.

Celkové zásoby každé země neboli společnosti nejsou nic jiného než zásoby všech jejích obyvatel nebo příslušníků, a tak se přirozeně dělí na tytéž tři složky, z nichž každá má své zvláštní poslání nebo určení.

První z nich je složka vyhrazená pro bezprostřední spotřebu a vyznačuje se tím, že nevynáší žádný důchod nebo zisk. Sem patří zásoby potravin, šatstva, domácího zařízení apod., jež si nakoupili jejich přímí spotřebitelé, ale ještě je úplně nespotřebovali. K této první složce náleží i všechny obytné domy, které jsou v tu kterou dobu v zemi, pokud slouží jen jako bydliště. Prostředky, které majitel vynaloží na dům, aby jej učinil svým obydlím, přestanou tím okamžikem působit jako kapitál, tj. přestanou svému majiteli skýtat jakýkoli důchod. Sám o sobě nepřispívá obytný dům

k důchodu svého obyvatele ničím; a ačkoli mu beze sporu přináší ohromný užitek, má se to s jeho užitečností tak jako s užitečností jeho šatstva a domácího zařízení, které neznamenají složku jeho příjmů, nýbrž složku jeho vydání. Jestliže se dům pronajme, musí nájemník platit nájem z nějakého jiného důchodu, který má z práce, z kapitálu nebo půdy, neboť dům sám nic nevynáší. Dům tedy, i když může svému majiteli poskytovat důchod, jako kdyby to byl kapitál, nemůže poskytovat důchod společnosti, nemůže tedy pro ni být kapitálem a celkový důchod všeho obyvatelstva nikdy ani trochu nezvýší. Šatstvo a domácí zařízení poskytují také někdy některým lidem důchod, a jsou tedy pro ně kapitálem. V zemích, kde se často pořádají maškarády, je půjčování maškarních úborů na jeden večer živností. Čalouníci půjčují často nábytek na měsíc nebo na rok, obstaravatelé pohřbů půjčují pohřební zařízení na den nebo na týden. Mnozí lidé pronajímají zařízení domy a pobírají nájemné nejen za užívání domu, ale i za užívání nábytku. Avšak důchod, který se získává takovýmto způsobem, musí nakonec pocházet z nějakého jiného zdroje důchodu. Ze všech prostředků jednotlivce nebo společnosti určených k bezprostřední spotřebě nejpomaleji se stravují prostředky vynaložené na domy. Zásoba šatstva vydrží i několik let, zásoba nábytku na padesát až sto let, ale zásoba skládající se z domů řádně postavených a udržovaných přetrvává i mnoho století. Ale i když to trvá déle, než se úplně spotřebují, přece jen jsou domy ve skutečnosti jakousi zásobou určenou k bezprostřednímu spotřebování právě tak jako šatstvo nebo domácí zařízení.

Druhou z těch tří složek, na něž se rozpadají celkové zásoby společnosti, je fixní kapitál; vyznačuje se tím, že poskytuje důchod nebo zisk, aniž obíhá nebo mění majitele. Zahrnuje hlavně tyto čtyři skupiny:

Za první: všechny užitečné stroje a nástroje živností, které usnadňují a zkracují práci.

Za druhé: všechny výnosné budovy, jež opatřují důchod nejen svému majiteli, který je pronajímá za nájemné, ale i tomu, kdo jich používá a platí

za ně ono nájemné, jako jsou krámy, skladiště, dílny a rolnické usedlosti se všemi hospodářskými staveními, jako stájemi, sýpkami apod. Od čistě obytných domů se takovéto budovy velmi liší. Jsou to jakési nástroje výroby a tak je také možno na ně pohlížet.

Za třetí: prostředky k zušlechťování půdy, tj. to, co bylo vynaloženo, a to tak, aby z toho byl zisk, na vykácení lesů, odvodňování, ohrazování, hnojení a na nejvhodnější přípravu půdy pro zemědělství. Na hospodářství s dobře obdělávanými pozemky můžeme hledět jako na ony užitečné stroje, které usnadňují a zkracují práci, takže pak stejný oběžný kapitál může tomu, kdo ho používá, přinášet mnohem větší důchod. Hospodářství s dobře obdělávanými pozemky dává stejný prospěch jako kterýkoli takový stroj a je daleko trvanlivější, neboť mnohdy nevyžaduje žádných oprav, a prostě stačí, jestliže je kapitálu, jež do něho pachtýř vkládá, použito co nejúčelněji.

Za čtvrté: získané užitečné dovednosti všech obyvatelů neboli příslušníků společnosti. Získání takovýchto schopností přináší vždy skutečné výdaje na vydržování toho, kdo si je má osvojit, po dobu jeho školní výchovy, učednictví nebo studia; tyto výdaje jsou tedy kapitálem, který jako by byl vázán k jeho osobě a v ní se ztělesňoval. Takové schopnosti jsou částí nejen jeho vlastního bohatství, ale i částí bohatství společnosti, k níž náleží. Na zdokonalenou zručnost pracovníka lze pohlížet podobně jako na stroj nebo nástroj, který usnadňuje a urychluje práci a který, i když znamená jistý výdaj, splatí tento výdaj ještě se ziskem.

Třetí a poslední z těchto tří přirozených složek, v něž se rozpadají celkové zásoby společnosti, je kapitál oběžný; vyznačuje se tím, že vynáší důchod jedině tehdy, když obíhá neboli mění své majitele. Skládá se z těchto čtyř částí:

Předně z peněz, díky kterým mohou všechny ostatní tři součásti obíhat a dostat se ke svým pravým spotřebitelům.

Za druhé ze zásob potravin, jež jsou majetkem řezníka, chovatele

dobytka, pachtýře, obchodníka s obilím, sládka atd. a jež tito lidé chtějí se ziskem prodat.

Za třetí z materiálu, ať již ve stavu surovém nebo již částečně zpracovaném, pro výrobu šatstva, zařízení domácnosti a pro stavby, ale materiálu, který ještě nedosáhl své konečné podoby a je stále ještě v rukou zemědělců, řemeslníků nebo majitelů manufaktur, obchodníků se střížním zbožím a soukeníků, obchodníků se dřevem, tesařů a truhlářů, cihlářů atd.

Za čtvrté konečně z hotových výrobků, které však stále ještě zůstávají v rukou obchodníka nebo výrobce, neboť ještě nebyly rozprodány a rozděleny mezi své pravé spotřebitele. Sem patří ony hotové již výrobky, jež lze mnohdy vidět u kováře, truhláře, zlatníka, klenotníka, obchodníka s porcelánem apod. Oběžným kapitálem jsou tu tedy potraviny, materiál nebo hotové výrobky všeho druhu, které jsou v rukou osob s nimi obchodujících, a peníze, jichž je třeba k tomu, aby tyto výrobky obíhaly a byly rozděleny lidem, kteří jich mají nakonec užívat nebo je mají spotřebovat.

Tři z těchto čtyř součástí - potraviny, suroviny a hotové výrobky - se každým rokem nebo v jiných delších či kratších obdobích pravidelně přesouvají do kapitálu fixního nebo do zásob určených pro bezprostřední spotřebu.

Každý fixní kapitál vzniká původně z kapitálu oběžného a potřebuje také jeho neustálé podpory. Veškeré užitečné stroje a nástroje vznikají původně z oběžného kapitálu, který poskytuje materiál, z něhož se vyrábějí, a obživu pro dělníky, kteří je vyrábějí. Kapitálu tohoto druhu je třeba i k tomu, aby mohly být stále udržovány v řádném stavu.

Bez prostřednictví oběžného kapitálu nemůže přinášet fixní kapitál žádný důchod. Nejlepší stroje a nástroje nejsou nic platné, nedodá-li oběžný kapitál materiál, jež mají zpracovávat, a obživu pro dělníky, kteří s ním pracují. Sebelépe zvelebená půda neponese žádný důchod bez

oběžného kapitálu na vydržování dělníků, kteří ji obdělávají a kteří sklízají její produkt.

Jediným účelem kapitálu fixního i oběžného je udržovat a zvětšovat zásoby, jež lze vyhradit k bezprostřednímu spotřebování. Právě tyto zásoby živí a šatí obyvatelstvo a opatřují mu obydlí. Jeho bohatství nebo chudoba závisí na tom, jak hodně nebo málo přispívají ony dva kapitály k zásobám určeným k bezprostřednímu spotřebování.

Ježto se tak značná část oběžného kapitálu stále ubírá a přechází do druhých dvou složek celkových zásob společnosti, musí se tento kapitál zase neustále doplňovat, neboť by jinak brzy pominul. Doplňuje se hlavně ze tří zdrojů, z produktu půdy, dolů a rybolovu. Tyto zdroje jsou stálými dodavateli potravin a materiálu, z nichž část se později zpracovává v hotové zboží a jimiž se nahrazují potraviny, suroviny a hotové zboží odebírané stále z oběžného kapitálu. Z dolů se pak odebírá, čeho je třeba k udržování a zvětšování té součásti oběžného kapitálu, jež tkví v penězích. Neboť i když se za normálních poměrů tato jeho součást nemusí nutně ubírat z oběžného kapitálu, aby přešla do druhých dvou složek celkových zásob společnosti, jako ostatní tři jeho součásti, nakonec se přece jen jako každá jiná věc opotřebuje a přijde nazmar a někdy se i ztratí nebo se pošle za hranice, a proto se také musí neustále doplňovat, i když ovšem mnohem méně.

K provozování zemědělství, hornictví a rybolovu je vždy třeba kapitálu fixního i oběžného; jejich produkt pak splatí, a to ještě se ziskem, nejen tento dvojitý kapitál, ale i veškerý ostatní kapitál v celé společnosti vůbec. Tak pachtýř splatí každým rokem řemeslníku nebo majiteli manufaktury potraviny, které onen výrobce spotřeboval, a materiál, který zpracoval v minulém roce, a řemeslník nebo majitel manufaktury zase nahradí pachtýři hotové výrobky, které v téže době zcela nebo zčásti spotřeboval řemeslník nebo majitel manufaktury. Tyto dvě skupiny lidí provádějí tedy každoročně skutečnou směnu, ač se zřídka stává, že by se

nezpracovaná produkce půdy, kterou dává jedna tato skupina, a hotové výrobky, které dává skupina druhá, směňovaly přímo jedny za druhé; stává se totiž zřídka, že pachtýř prodá své obilí a svůj dobytek, svůj len a svou vlnu právě tomu člověku, od něhož se rozhodne koupit šaty, zařízení pro domácnost a nástroje, které potřebuje pro svou práci. Prodává tedy nezpracovanou produkci své půdy za peníze, za něž si může nakoupit potřebné hotové výrobky, kdekoli se dostanou. Z půdy se dokonce splatí, i když jen zčásti, kapitál, s nímž se provozuje hornictví nebo rybolov. Produkce půdy tahá tedy i ryby z vodstev a produkce povrchu země vynáší i nerosty z jejích útrob.

Produkce půdy, dolů a rybnatých vod odpovídá při stejné přirozené plodnosti těchto zdrojů výši kapitálu, jenž byl do nich vložen, a tomu, jak účelně se zde tohoto kapitálu využívá. Jde-li o kapitál stejně veliký a využívá-li se ho stejně účelně, je produkce úměrná přirozené plodnosti těchto zdrojů.

Ve všech zemích, kde je jen poněkud postaráno o bezpečnost, bude každý člověk se zdravým prostým rozumem hledět použít veškerých zásob, kterými vládne, k tomu, aby z toho měl buď ihned požitok, nebo v budoucnosti zisk. Vynakládá-li tyto zásoby k tomu, aby z toho měl ihned požitok, jsou tyto zásoby určené k bezprostřednímu spotřebování. Chce-li z nich mít v budoucnosti zisk, může tohoto zisku dosáhnout buď tak, že si je ponechá, nebo tak, že se s nimi rozloučí. V prvním případě jde o kapitál fixní, v druhém případě o kapitál oběžný. Je-li v zemi jakás takáš bezpečnost, jen učiněný blázen může s veškerými zásobami, s nimiž může volně nakládat, ať již to jsou zásoby jeho vlastní nebo si je vypůjčil od jiných, nenaložit jedním z těchto tří způsobů.

Avšak v oněch nešťastných zemích, kde lidé žijí v ustavičném strachu před zvůli své vrchnosti, převážnou část svých zásob zpravidla zakopávají a schovávají, aby ji měli stále po ruce, kdyby jim hrozila některá z těch pohrom, o nichž vědí, že je mohou kdykoli postihnout, a aby si ji mohli vzít

s sebou někam do bezpečí. Tak se to prý všeobecně děje v Turecku, v Indii a snad i ve většině ostatních asijských států. Tak to zpravidla asi činili i naši předkové v době feudální zvuče. Nalezené skryté poklady se tehdy počítaly za nikoli bezvýznamnou složku příjmů evropských panovníků, a to i těch nejmocnějších. Byly to poklady, které kdysi byly zakopány v zemi a na které nemohl nikdo prokázat nárok. Příkladal se jim tehdy takový význam, že se vždycky považovaly za něco, co patří panovníkovi, a nikoli nálezci nebo majiteli pozemku, ledaže tomuto majiteli bylo právo na takový nález postoupeno zvláštní doložkou v jeho darovací listině. Skryté poklady byly stavěny na roveň ložiskům zlata a stříbra, která také nikdy nepřecházela do vlastnictví zároveň s pozemkem, nebyla-li o tom v darovací listině zvláštní doložka, ač ložiska olova, mědi, cínu a uhlí, považovaná za méně významná, náležela k pozemku.

O penězích jako zvláštní složce celkových zásob společnosti, neboli o výdajích na udržování národního kapitálu

V knize první jsem ukázal, že se cena většiny zboží rozkládá na tři složky, z nichž jedna jde na mzdy, druhá je ziskem a třetí pozemkovou rentou a jež byly vynaloženy na to, aby se to zboží vyrobilo a uvedlo na trh; že jsou ovšem i některé druhy zboží, jehož cena má jen dvě z těchto složek, totiž mzdu a zisk z kapitálu, a že jen u několika málo druhů zboží je v ceně obsažena jen jedna z nich, totiž mzda; že však cena každého zboží obsahuje nutně jednu, dvě nebo všechny tři tyto složky a že složka, která není ani rentou, ani mzdou, je nutně pro někoho ziskem.

A je-li tomu tak, jak již bylo řečeno, s každým druhem zboží jednotlivě, musí to platit i o souhrnu všech druhů zboží, které tvoří celkový roční produkt půdy a práce každé země. Celková cena neboli směnná hodnota tohoto ročního produktu musí sestávat z týchž tří složek a musí se rozdělit mezi různé obyvatele té které země buď jako mzda za jejich práci, zisk z jejich kapitálu, nebo renta z jejich půdy.

Ačkoli se celkový produkt půdy a práce v každé zemi rozděluje mezi její obyvatele a tvoří tak jejich důchod, můžeme si i u celkového důchodu všech obyvatel velké země počínat stejně jako u renty ze soukromých pozemků, kde rozlišujeme mezi rentou hrubou a čistou.

Hrubou rentou ze soukromých pozemků je to, co platí pachtýř, a čistou rentou je to, co zbude majiteli po odečtení výdajů na správu, výdajů za opravy a ostatních nutných výdajů, tedy to, co si může majitel dovolit

převést do svých zásob určených k bezprostřední spotřebě neboli vydat na jídlo, služebnictvo, vnější i vnitřní výzdobu svého domu a na své osobní požitky, aniž je to na úkor jeho panství. Jeho skutečné bohatství je tedy úměrné nikoli jeho hrubé rentě, nýbrž jeho rentě čisté.

Hrubý důchod všech obyvatel velké země je celkový roční produkt jejich půdy a jejich práce; čistý důchod je to, co jim zbývá po odečtení nákladů na udržování předně kapitálu fixního, za druhé kapitálu oběžného, neboli to, co mohou převést do svých zásob určených k bezprostřední spotřebě neboli co mohou utratit za své živobytí, pohodlí a zábavu, aniž sáhnou na svůj kapitál. Jejich skutečné bohatství je tedy úměrné nikoli jejich hrubému důchodu, nýbrž jejich důchodu čistému.

Veškeré výdaje na udržování fixního kapitálu nutno tedy z čistého důchodu společnosti vyloučit. Nepatří do něho nikdy ani materiál, jehož je třeba k udržování užitečných strojů a nástrojů, budov skýtajících důchod a podobně, ani produkt práce, která utváří tento materiál do příslušné podoby. Cena této práce jeho součástí ovšem být může, neboť dělníci takto zaměstnaní mohou převést celou hodnotu své mzdy do svých zásob určených pro bezprostřední spotřebu. Avšak u jiných druhů práce jak její cena, tak i její produkt do těchto zásob přecházejí: její cena přechází do zásob dělníka, její produkt do zásob jiných lidí, jejichž živobytí, pohodlí a zábavy se rozmnožují prací těchto dělníků.

Účelem fixního kapitálu je zvyšovat produktivní sílu práce, tj. má působit k tomu, aby stejný počet dělníků dokázal vykonat daleko větší množství práce. V hospodářství, kde jsou všechna potřebná stavení, ohrady, odvodňovací stružky apod. v nejdokonalejším pořádku, vyrobí týž počet dělníků a tažného dobytka daleko větší produkci než na stejně velkém hospodářství se stejně dobrou půdou, ale ne tak dobře vybaveném. V manufakturách, kde se používá nejlepších strojů, vyrobí týž počet dělníků větší množství zboží než tam, kde se k výrobě užívá nástrojů méně dokonalých. Co se účelně vynaloží na ten či onen fixní kapitál, vrací

se vždy s velkým ziskem a zvyšuje to roční produkt o hodnotu mnohem větší, než je hodnota, jíž je třeba přispět na takové zdokonalené zařízení. Jistá část onoho produktu musí ovšem jít na tento příspěvek jistého množství surovin a práce určitého počtu dělníků, jichž se dalo přímo použít k rozmnožování potravin, šatstva a obydlí, k tomu, co je společnosti potřebné k životu a co jí život zpříjemňuje, použije se tak jiným způsobem. Toto použití je jistě nesmírně výnosné, avšak od onoho přece jen rozdílné. Proto se na všechna taková zdokonalení strojů, která způsobují, že týž počet dělníků dokáže se stroji méně nákladnými a jednoduššími, než jaké byly dříve, vykonat stejnou práci, vždycky hledí jako na zdokonalení pro každou společnost prospěšná. Jisté množství surovin a práce určitého množství dělníků, jichž bylo dříve třeba k opatření a k obsluze složitějších a nákladnějších strojů, dá se potom použít ke zvýšení onoho množství práce, které stroj musí vykonat, aby byl opravdu užitečný. Dokáže-li majitel velké manufaktury, který ročně dává na udržování svých strojů 1000 liber št., snížit tato vydání na 500 liber št., použije přirozeně zbývajících 500 liber št. k nakoupení ještě dalších surovin a k jejich zpracování přibere ještě další dělníky. Tím se tedy množství práce, které jeho stroje musí vykonat, aby byly užitečné, přirozeně zvýší, a tím stoupne i veškerý onen prospěch a užitek, který může mít z takové práce společnost.

Výdaje na udržování fixního kapitálu ve velké zemi lze dobře srovnat s výdaji na opravy na panství nějakého jednotlivce. Výdaje na opravy bývají k udržování výnosu toho panství často nutné, bývá jich tedy často třeba i k udržení hrubé i čisté renty majitele. Dají-li se však lepším hospodařením snížit, aniž se tím zmenší výnos, zůstane hrubá renta přinejmenším táž, jako bývala, a čistá renta se nutně zvýší.

Úhrn výdajů na udržování fixního kapitálu se tedy do čistého důchodu společnosti počítat nedá; s výdaji na udržování kapitálu oběžného je tomu však jinak. Jak jsem již řekl, z oněch čtyř složek, z nichž se skládá tento

kapitál, tj. z peněz, potravin, surovin a hotového zboží, poslední tři se z něho zpravidla vybírají a ukládají se buď do fixního kapitálu společnosti, nebo do zásob určených k bezprostřední spotřebě. Všechno spotřební zboží, jehož se nepoužívá k udržování fixního kapitálu, přechází do kapitálu oběžného a stává se součástí čistého důchodu společnosti. Udržování oněch tří složek oběžného kapitálu zkracuje tedy čistý důchod společnosti jen o tolik, kolik je z ročního produktu třeba věnovat na udržování kapitálu fixního.

Oběžný kapitál společnosti se od oběžného kapitálu jednotlivce v tomto směru liší. Oběžný kapitál jednotlivce nemůže být v žádném případě složkou jeho čistého důchodu; tím jsou jediné jeho zisky. I když však oběžný kapitál jednotlivce náleží do oběžného kapitálu společnosti, k níž tento jednotlivec patří, neznamená to ještě, že nemůže být součástí čistého důchodu i pro tuto společnost. Obchodník nemůže ovšem v žádném případě převést všechno své zboží, které má v krámě, do svých zásob určených k bezprostřední spotřebě; toto zboží se však dá převádět do takových zásob jiných lidí, kteří mu ze svých důchodů získaných z jiných zdrojů mohou hodnotu tohoto zboží i se ziskem pravidelně splácet, aniž tím kapitál onoho obchodníka nebo svůj vlastní kapitál nějak ztenčují.

Peníze jsou tedy v oběžném kapitálu společnosti jedinou složkou, jejíž udržování může způsobit snížení čistého důchodu společnosti.

Kapitál fixní a ona část oběžného kapitálu, kterou tvoří peníze, jsou si tedy, pokud jde o vliv na důchod společnosti, velmi podobny.

Za prvé: stejně jako na sestavení oněch strojů a nástrojů a potom i na jejich udržování v chodu je třeba jistých výdajů, a ačkoli obojí tyto výdaje jsou součástí hrubého důchodu společnosti, její čistý důchod se o ně snižuje, tak i peníze, které obíhají v té nebo oné zemi, vyžadují určité výdaje, jednak na jejich nahromadění, jednak na jejich udržování, a ačkoliv obojí tyto výdaje jsou složkami hrubého důchodu společnosti, její čistý důchod se o ně snižuje. Jisté množství velmi cenného materiálu, zlata a

stříbra, a velmi svědomité práce nerozmnožuje zásoby určené k bezprostřední spotřebě, k živobytí, k pohodlí, k zábavě jednotlivců, nýbrž jde na udržování obchodu, tohoto mocného, ale nákladného nástroje, který slouží k tomu, aby každý jednotlivý příslušník společnosti dostával pravidelně svůj přiměřený podíl na živobytí, pohodlí a zábavách.

Za druhé: stejně jako stroje, nástroje a jiné věci, z nichž se skládá fixní kapitál jednotlivců nebo fixní kapitál společnosti, nejsou vůbec složkou ani hrubého, ani čistého důchodu jednotlivce nebo společnosti, tak i peníze, jež slouží k pravidelnému rozdělování celkového důchodu společnosti mezi její jednotlivé příslušníky, samy do tohoto důchodu nepatří. Ono mocné koleso oběhu je naprosto odlišné od zboží, jehož oběh zprostředkovává. Důchodem společnosti je pouze toto zboží, a nikoliv ono koleso, které je uvádí v oběh. Počítáme-li tedy hrubý nebo čistý důchod té neb oné společnosti, musíme vždy od celkové hodnoty ročního oběhu peněz a zboží odečíst celkovou hodnotu peněz, neboť ani troník z nich nemůže nikdy vejít do jejího důchodu, ať již hrubého nebo čistého. Toto tvrzení se může zdát pochybné nebo paradoxní jen proto, že jazyk používá téhož výrazu v dvojnásobném významu. Jestliže se však správně vyloží a správně pochopí, připadá jako něco téměř samozřejmého.

Mluvíme-li o té nebo oné sumě peněz, míváme někdy na mysli prostě ony kousky kovu, z nichž se skládá, a někdy do tohoto pojmu zahrnujeme i jakýsi nejasný náznak zboží, jež by se dalo za tu sumu směnit, nebo schopnosti nakupovat, kterou dává ta suma tomu, kdo je jejím majitelem. Řekneme-li tedy, že peníze obíhající v Anglii činí 18 milionů, chceme tím vyjádřit úhrn oněch kousků kovu, které, jak někteří autoři spočetli nebo spíše jen odhadli, obíhají v zemi. Řekneme-li však, že si ten nebo onen člověk přijde ročně na 50 nebo 100 liber šterlinků, chceme tím zpravidla vyjádřit ne snad jen, kolik dostává každým rokem zapláceno v oněch kouscích kovu, ale i hodnotu zboží, jež si může za rok nakoupit nebo spotřebovat. Chceme tím obvykle určit, jak si žije nebo jak si žít měl neboli

jaké množství věcí nezbytných k životu a věcí život zpříjemňujících a v jaké jakosti si může na své poměry dopřát.

Nechceme-li však, aby ta neb ona suma peněz znamenala jen úhrn oněch kousků kovu, z nichž se skládá, ale aby v tomto pojmu byl i jistý nejasný náznak o zboží, jež se dá směnou za tyto peníze získat, pak z těchto dvou hodnot, které jsou poněkud dvojznačně označovány tímž slovem, může bohatství nebo důchod, jež má tato suma vyjadřovat, odpovídat pouze jedné, a to větším právem hodnotě druhé než první, větším právem tomu, co se za ty peníze dostane, než penězům samým.

Tak má-li někdo týdenní důchod jednu guineu, může za ni za týden koupit jisté množství věcí poskytujících obživu, pohodlí a zábavu. Jeho skutečné bohatství, jeho skutečný týdenní důchod se měří podle toho, jak je to množství velké či malé. Jeho týdenní důchod se tedy jistě nerovná současně oné guineji i tomu, co se za ni dá koupit, nýbrž pouze jedné nebo druhé z těchto dvou stejných hodnot, ale spíše tomu, co se za tu guineu dostane než té guineji samé.

Kdyby ten člověk nedostával svůj důchod ve zlatě, nýbrž kdyby každý týden dostával směnku na jednu guineu, jistě by jeho důchodem nebyl ten kousek papíru, nýbrž spíše to, co by za tento kousek papíru mohl nakoupit. Guineu můžeme považovat za směnku na jisté množství věcí pro život nezbytných a věcí život zpříjemňujících vystavenou na všechny živnostníky v tom nebo onom kraji. A důchodem toho, kdo ji přijímá, není tedy vlastně onen kousek zlata, nýbrž to, co za ni může nakoupit neboli za co ji může směnit. Kdyby se nedala směnit za nic, neměla by, stejně jako směnka bankrotáře, větší hodnotu než bezcenný cár papíru.

I když tedy všichni obyvatelé každé země mohou svůj týdenní nebo roční důchod dostávat v penězích, a ve skutečnosti jej tak také dostávají, jejich skutečné bohatství, tj. skutečný týdenní nebo roční důchod všech těchto obyvatel dohromady, musí vždy odpovídat množství spotřebního zboží, které si všichni dohromady mohou za své peníze nakoupit. Celkový

důchod všech těchto obyvatel dohromady se ovšem nerovná současně jak těmto penězům, tak i tomuto spotřebnímu zboží, nýbrž pouze jedné nebo druhé z těchto dvou hodnot, a to spíše té druhé než té první.

I když tedy důchod nějakého člověka určujeme obvykle podle oněch kousků kovu, které za rok dostane, činíme tak proto, že úhrn těchto kousků rozhoduje o velikosti jeho schopnosti nakupovat neboli o hodnotě zboží, které si může dovolit za rok spotřebovat. Jeho důchod vidíme vždy v této schopnosti nakupovat nebo spotřebovávat, a nikoli v oněch kouscích kovu, jež mu tuto schopnost propůjčují.

Ale jestliže je to sdostatek jasné, i pokud jde o jednotlivce, tím jasnější to je, jde-li o celou společnost. Počet oněch kousků kovu, které za rok dostane jednatel, odpovídá často přesně jeho důchodu, a vyjadřuje proto také nejprostěji a nejlépe hodnotu tohoto důchodu. Avšak úhrn oněch kousků kovu, které obíhají v celé společnosti, nemůže se důchodu všech jejích příslušníků rovnat nikdy. Jelikož touž guinejí, kterou dnes dostane vyplacen svůj týdenní důchod jeden člověk, může jej zítra dostat vyplacen druhý člověk, pozítří již zase třetí, musí mít úhrn oněch kousků kovu, které během roku obíhají v každé zemi, vždycky daleko menší hodnotu než úhrn peněžních důchodů, které se jím za rok vyplatí. Ale schopnost nakupovat neboli to zboží, které se dá za všechny ty peněžní důchody, jak jsou postupně vypláceny, nakoupit, musí mít vždy právě takovou hodnotu jako tyto důchody, a touž hodnotu musejí mít i důchody osob, jež tyto důchody pobírají. Důchod těchto osob nemůže tedy spočívat v oněch kouscích kovu, jejichž úhrn činí mnohem méně než jejich hodnota, nýbrž ve schopnosti nakupovat, ve zboží, jež se dá za ně, přecházejí-li z ruky do ruky, postupně nakoupit. Peníze, toto mocné koleso obstarávající oběh, tento mocný nástroj obchodu, jsou tedy sice, stejně jako všechny ostatní nástroje, součástí kapitálu, a to součástí velmi důležitou, nejsou však vůbec složkou důchodu společnosti, jíž náležejí; a ač ony kousky kovu, z nichž se peníze skládají, za onoho oběhu, jež

vykonají během roku, zprostředkují každému jednotlivci důchod, jaký mu přísluší, ony samy do tohoto důchodu nenáležejí.

Konečně za třetí: stroje, nástroje a ostatní věci, z kterých se skládá fixní kapitál, podobají se oné složce oběžného kapitálu, kterou představují peníze, ještě po této další stránce: stejně jako každá taková úspora ve výdajích na pořizování a udržování těchto strojů, kterou se nezmenšuje produktivní síla práce, zvyšuje čistý důchod společnosti, tak i každé snížení výdajů na nashromáždění a udržování oné složky oběžného kapitálu, kterou tvoří peníze, znamená podobný přírůstek.

Je s dostatek jasné, a zčásti jsem to také již vyložil, že každá úspora výdajů na udržování fixního kapitálu je pro čistý důchod společnosti přírůstkem. Celkový kapitál každého podnikatele rozpadá se nutně na dvě části: kapitál fixní a kapitál oběžný. Je-li jeho celkový kapitál stále stejný, čím menší je jedna část, tím větší musí nutně být část druhá. Z kapitálu oběžného se opatřuje materiál a platí se mzdy, a tak se uvádí do pohybu podnikání. Každá úspora ve výdajích na udržování fixního kapitálu, kterou se nezmenšuje produktivní síla práce, musí tedy rozmnožit zdroje uvádějící do pohybu práci, a tím i zvýšit roční produkt půdy a práce, tento skutečný důchod každé společnosti.

Tím, že se zlaté a stříbrné peníze nahrazují papírovými, přicházejí na místo velmi drahého nástroje obchodu mnohem levnější, a přitom někdy neméně dobré. Oběh pak obstarává nové koleso, jež se dá pořídit i udržovat levněji než ono staré. Ale jak se to děje a jak to přispívá k zvýšení hrubého nebo čistého důchodu společnosti, to již tak zcela jasné není, a bude snad proto třeba ještě to vysvětlit.

Papírových peněz je několik druhů; nejznámější z nich jsou však obíhající vlastní směnky bank a bankéřů, které se snad pro tento účel hodí nejlépe.

Má-li obyvatelstvo té které země takovou důvěru v bohatství, poctivost a prozíravost některého bankéře, že o něm věří, že kdykoli mu bude

předložena některá z vlastních směnek, které vystavil, vždy ji bude moci na požádání zaplatit, potom tyto směnky začnou obíhat právě tak jako zlaté a stříbrné mince, neboť lidé věří, že za ně mohou tyto mince také kdykoli dostat.

Řekněme, že některý bankéř rozpůjčí mezi své zákazníky vlastní směnky v hodnotě 100 000 liber št. Protože tyto směnky slouží zcela tak jako peníze, platí mu jeho dlužníci stejné úroky, jako kdyby jim byl půjčil stejnou sumu v penězích, tyto úroky jsou pro něho zdrojem zisku. Některé z těchto směnek se mu sice neustále vracejí, aby je proplatil, avšak část jich zůstává v oběhu po mnoho měsíců, ba i let. Ačkoli tedy mívá těchto směnek zpravidla v oběhu za 100 000 liber št., na vyplácení těch, kdož se o to přihlásí, mu často zcela postačí, bude-li mít ve zlatě a stříbře připraveno 20 000 liber št. Touto operací tedy dosáhl toho, že 20 000 liber št. ve zlatě a stříbře stačí úplně na všechny úkoly, k nimž by jinak bylo třeba 100 000 liber št. Prostřednictvím jeho vlastních směnek v hodnotě 100 000 liber št. dají se provést tytéž směny a dá se uvést do oběhu a rozdělit mezi příslušné spotřebitele totéž množství spotřebního zboží, jako kdyby tu šlo o stejnou hodnotu ve zlatě a stříbře. Tímto způsobem lze tedy ubrat v té zemi z oběhu 80 000 liber št. ve zlatě a stříbře; a kdyby takovéto operace provádělo současně mnoho bank a bankéřů, potom na obstarávání celého oběhu postačí pouhá jedna pětina toho zlata a stříbra, jehož by k tomu jinak bylo třeba.

Předpokládejme, že by například úhrn peněz obíhajících v některé zemi činil v daném čase 1 000 000 liber št., což by právě v té době stačilo uvést do běhu celý roční produkt půdy a práce. Předpokládejme dále, že o něco později by banky a bankéři vydali vlastní směnky splatné doručiteli v hodnotě 1 000 000 liber št. a ve svých pokladnách by si nechali dohromady 200 000 liber št., aby měli na výplatu těm, kdož jim budou takové směnky předkládat. V oběhu by pak zůstalo 800 000 liber št. ve zlatě a stříbře a za 1 000 000 liber št. bankovek, tj. dohromady 1 800 000

liber št. v papírových a kovových penězích. Avšak k tomu, aby se veškerý roční produkt půdy a práce dostal do oběhu a rozdělil se mezi spotřebitele, stačil dříve pouhý 1 000 000 liber št., a tento roční produkt se nedá takovými bankovními operacemi najednou zvýšit. A tak, aby se tyto výrobky dostaly do oběhu, bude i nadále stačit 1 000 000 liber št. Protože zboží, které se kupuje a prodává, nijak nepřibude, postačí k jeho nakupování a prodávání i stejné množství peněz. Řečiště oběhu, mohu-li se tak vyjádřit, zůstane úplně stejné jako předtím. Náš předpoklad byl, že k naplnění tohoto řečiště stačí 1 000 000 liber št. Co se do něho vlije nad to, nemůže jím tedy protékat, nýbrž musí přetéci. Vlije se do něho 1 800 000 liber št.; 800 000 liber št. musí tedy přetéci, neboť tato suma přebývá nad sumu, která se v té zemi může uplatnit v oběhu. Nemůže-li se však tato suma uplatnit doma, je přece jen příliš cenná, aby se nechala zahálet. Pošle se tedy za hranice, aby si tam našla ono výnosné uplatnění, které doma nemůže najít. Papír se však za hranice poslat nedá, neboť daleko od bank, které jej vydávají, a od země, kde k jeho zaplacení může donutit zákon, nikde jej při běžném placení přijímat nebudou. Za 800 000 liber št. zlata a stříbra se tedy pošle za hranice a řečiště oběhu doma zůstane naplněno nikoli milionem ve zlatě a stříbře, jímž se plnilo předtím, nýbrž milionem v papírech.

Ačkoli se tak posílá za hranice tolik zlata a stříbra, nesmíme si představovat, že se tam posílá zadarmo, neboli že je ti, jímž tyto kovy patří, dávají cizím státům darem. Ti je směňují za to či ono cizozemské zboží, jež pak dodají k uspokojení potřeby buď v některé jiné zemi, nebo ve své vlastní zemi.

Použijí-li jich k nákupu zboží v některé cizí zemi proto, aby jím uspokojili spotřebu v jiné cizí zemi, neboli k provozování tzv. obchodu zprostředkovatelského,⁶¹ tu zisk, který jim to přinese, bude přírůstkem čistého důchodu jejich země. Je to jakýsi nový fond, vytvořený k

provozování nového druhu podnikání; v domácím obchodě se pak platí papírem a zlato a stříbro jde do fondu pro toto nové podnikání.

Použijí-li tohoto zlata a stříbra k nakupování cizího zboží pro domácí spotřebu, může se za ně buď nakupovat takové zboží, které asi potřebují lidé nepracující, kteří nic nevyrábějí, například cizozemská vína, cizozemské hedvábí apod., anebo se za ně mohou nakupovat nové zásoby surovin, nástrojů a potravin, aby bylo čím živit a zaměstnávat ještě jistý počet nových lidí pracujících, kteří znovu vytvoří hodnotu toho, co za rok spotřebují, a k tomu ještě zisk.

Vynakládá-li se zlato a stříbro na první z těchto účelů, podporuje tím marnotratnost a zvyšují se tím výdaje a spotřeba, aniž se zvyšuje výroba, nebo aniž se vytváří nějaký stálý fond, který by kryl tato vydání, a je to tedy v každém směru pro společnost škodlivé.

Používá-li se zlata a stříbra druhým způsobem, podporuje se tím podnikání, a ačkoli se tím zvyšuje spotřeba společnosti, je tu stálý fond, který tuto spotřebu kryje, neboť spotřebitelé vytvářejí celou hodnotu toho, co za rok spotřebují, a k tomu ještě zisk. Hrubý důchod společnosti, roční produkt její půdy a práce, se zvyšuje o celou hodnotu, kterou přičinění oněch pracovníků přidává k surovinám, jež zpracovávají; a její čistý důchod vzrůstá o to, co z této hodnoty zbude po odečtení nutných výdajů na nářadí a nástroje.

Je nejen pravděpodobné, že se převážné části zlata a stříbra, které tyto bankovní operace vyženou za hranice a za něž se nakupuje cizozemské zboží pro domácí spotřebu, používá a musí používat k nakupování zboží tohoto druhého druhu, ale je to snad téměř nevyhnutelné. I když se někdy stává, že jednotlivci velmi značně zvyšují své výdaje, ač jejich příjmy vůbec nestoupnou, nikdy se to nedá říci i o celé vrstvě nebo celém jednom stavu, neboť i když se zásadami prosté opatrnosti neřídí vždycky ve svém jednání každý jednatel, pro jednání většiny příslušníků kterékoli vrstvy nebo kteréhokoli stavu jsou tyto zásady vždy rozhodující. Avšak důchod lidí

nepracujících, díváme-li se na ně jako na vrstvu nebo stav, nezvýší se takovými bankovními operacemi ani trochu. A také jejich celkové vydání nemůže těmito operacemi příliš stoupnout, i když jimi důchod některých jednotlivců stoupnout může, a ve skutečnosti také někdy stoupne. A protože tedy u lidí nepracujících zůstává poptávka po cizozemském zboží stejná nebo alespoň téměř stejná jako předtím, použije se k nákupu zboží pro ně pravděpodobně jen nepatrné částky oněch peněz, jež tyto bankovní operace vyhánějí za hranice a za něž se nakupuje cizozemské zboží pro domácí spotřebu. Převážná část těchto peněz bude tedy přirozeně určena k použití v podnikání, a nikoli k vydržování nepracujících.

Určujeme-li množství práce, které se dá zaměstnat oběžným kapitálem té které společnosti, musíme přihlížet jenom k těm jeho složkám, které jsou představovány potravinami a hotovým zbožím; zbývající složku, představovanou penězi a uvádějíci prostě ony druhé tři složky v oběh, musíme vždy odečíst. K tomu, aby se uvedla do pohybu práce, je třeba tří věcí: materiálu, jenž se zpracovává, nástrojů, jichž se při tom používá, a mzdy neboli odměny, kvůli nimž se práce koná. Peníze nejsou ani materiálem, který se zpracovává, ani nástrojem, jehož se k práci používá, a i když dělník dostává mzdu obvykle v penězích, nejsou jeho skutečným příjmem peníze, právě tak jako jím nejsou ani pro všechny ostatní lidi, nýbrž hodnota těch peněz, nikoli ony kousky kovu, nýbrž to, co za ně lze dostat.

Množství práce, jež se dá zaměstnat nějakým kapitálem, musí se zřejmě rovnat počtu dělníků, jimž může opatřit materiál, nástroje a obživu přiměřené povaze jejich práce. Peněz může být zapotřebí k nakupování materiálu a nástrojů, s nimiž se pracuje, jakož i k vydržování dělníků. Avšak množství práce, jež se dá zaměstnat celým tím kapitálem, nemůže se přece rovnat jak penězům, za něž se nakupuje, tak zároveň i materiálu, nástrojům a živobytí, jež se jimi kupují; z těchto hodnot se může rovnat jenom jedné nebo druhé, a to spíše té druhé než té první.

Nastoupí-li na místo zlata a stříbra papír, může se množství materiálu, nástrojů a živobytí, jež se dá pořídit za celý oběžný kapitál, zvětšit o celou hodnotu zlata a stříbra, které se dříve vynakládalo na jejich nakoupení. Ke zboží, jež obíhá a je rozdělováno, přistupuje teď celá hodnota onoho mocného kola, které obstarává oběh a rozdělování. Tato operace se do jisté míry podobá počínání majitele velkého podniku, který tehdy, když se nějak zdokonalí stroje, vyhodí své staré stroje a rozdíl mezi jejich cenou a cenou strojů nových připočte k svému oběžnému kapitálu, k fondu, z něhož čerpá na materiál a na mzdy pro své dělníky.

Poměr mezi penězi obíhajícími v té které zemi a celkovou hodnotou ročního produktu, jež tyto peníze uvádějí do oběhu, nelze snad ani určit. Různí autoři jej vypočítali různě, jako jednu pětinu, jednu desetinu, jednu dvacetinu i jednu třicetinu oné hodnoty. Ať již je však poměr obíhajících peněz k celkové hodnotě ročního produktu dán sebemenším zlomkem, neboť k vydržování práce je vždycky určena jen část tohoto produktu, a to mnohdy jenom nepatrná část, jejich poměr k této části je vždycky dán zlomkem velmi značným. Klesne-li tedy po nahrazení zlata a stříbra papírem ono množství těchto drahých kovů, jehož je třeba k oběhu, např. na jednu pětinu dřívějšího stavu, tu přidá-li se z ostatních čtyř pětín k fondu určenému na vydržování výroby hodnota alespoň převážné části tohoto zlomku, musí to být pro rozsah této výroby velmi značný přírůstek, a podobně musí tedy stoupnout i hodnota ročního produktu půdy a práce.

Takováto operace se prováděla posledních pětadvacet až třicet let ve Skotsku, kde téměř v každém větším městě, ba i v některých vesnicích, byly zřízeny nové bankovní společnosti. Důsledky toho jsou právě takové, jak jsem je svrchu popsal. Při obchodování se tam užívá téměř výhradně papírů oněch bankovních společností. Za tyto papíry se tam všeobecně nakupuje, jimi se tam všeobecně platí. Stříbro se tam uvidí jen velmi zřídka, leda při rozměňování dvacetišilinkové bankovky, a zlato ještě řidčeji. Ale třebaže některé z těchto společností prováděly nekalé praktiky,

proti nimž musel být vydán zákon, jejich činnost přinesla zřejmě zemi velký prospěch. Slyšel jsem tvrdit, že se obchod města Glasgowa za nějakých patnáct let od založení první banky v tomto městě zdvojnásobil, a skotský obchod se prý od té doby, co byly v Edinburghu založeny tamní dvě veřejné banky, zvýšil čtyřnásobně; jedna z nich, pojmenovaná Skotskou bankou, byla zřízena zákonem z roku 1695, druhá, nazvaná Královskou bankou, byla zřízena roku 1727 na základě královského privilegia. Zda se skotský obchod vůbec, a obchod města Glasgowa zvláště, za tak krátkou dobu skutečně o tolik zvýšil, netroufám si ovšem tvrdit. Jestliže obojí tento obchod stoupl skutečně o tolik, pak je to asi příliš velký účinek, aby se dal vysvětlit jedině z působení této příčiny. Ale že se skotský obchod a vůbec podnikání v tomto období značně rozmohly a že se o tento rozmach hodně zasloužily banky, o tom není pochyby.

Hodnota stříbrných peněz, které obíhaly ve Skotsku před rokem 1707, kdy Skotské království bylo spojeno s Anglickým, a které byly hned potom odvedeny do Skotské banky, aby z nich byly raženy nové peníze, činila 411 117 liber št. 10 šilinků 9 pencí šterlinkové měny. O zlatých mincích nemáme zpráv; ale staré záznamy skotské mincovny nasvědčují, že úhrnná hodnota zlatých mincí ražených za rok bývala poněkud vyšší než úhrnná hodnota takových mincí stříbrných.⁶² Bylo ovšem i dost lidí, kteří své stříbro do Skotské banky tehdy nepřinesli, neboť se obávali, že by je třeba nedostali zpět; a pak bylo v zemi jisté množství anglických mincí, které se z oběhu nestahovaly. Celková hodnota zlata a stříbra, jež obíhalo ve Skotsku před oním spojením s Anglií, nemohla tedy být menší než jeden milion ve šterlinkové měně. Byly to asi také téměř všechny peníze, které v té zemi obíhaly, neboť obíhající papírové peníze Skotské banky, jež tehdy ještě neměla konkurenta, přestože jich obíhalo hodně, představovaly asi jen pramalou část všech obíhajících peněz. Dnes se musí množství peněz obíhajících ve Skotsku odhadovat alespoň na dva miliony, přičemž část ve

zlatě a stříbře nečiní nejspíše ani půl milionu. I když se stav zlata a stříbra obíhajícího ve Skotsku za toto období tak ztenčil, skutečné bohatství a blahobyt Skotska tím asi vůbec neutrpěly. Jeho zemědělství, řemesla a manufaktury a obchod, roční produkt půdy a práce, naopak zřejmě vzrostly.

Většina bank a bankéřů vydává vlastní směnky hlavně tehdy, když diskontují cizí směnky, tj. když ještě dříve, než tyto cizí směnky dospějí, vyplácejí na ně zálohu. Odpočítávají si při tom vždycky, ať již vyplatí jakoukoli zálohu, předepsaný úrok do dne splatnosti. Když pak směnka dosáhne doby splatnosti a směnečný dlužník zaplatí, dostane tak banka nejen hodnotu, kterou vyplatila zálohou, ale i čistý zisk z onoho úroku. Bankéř, který obchodníkovi, jehož směnky diskontuje, platí nikoli zlatem a stříbrem, nýbrž vlastními směnkami, které sám vystaví, má tu výhodu, že může diskontovat do sumy vyšší o celou hodnotu svých vlastních směnek, které, jak ví ze zkušenosti, zpravidla zůstávají v oběhu. Může tak potom pobírat v podobě úroků čistý zisk ze sumy o tolik větší.

Skotský obchod, který není příliš veliký ani nyní, byl v době založení obou těchto bankovních společností ještě méně významný; a kdyby se byly tyto bankovní společnosti omezily na diskontování směnek, byly by nadělaly pramálo obchodů. Vynašly si proto ještě jiný způsob, jak vydávat vlastní směnky, a to poskytováním bankovního úvěru, jemuž dali jméno „cash accounts“; každému, za koho se zaručily alespoň dvě osoby těšící se naprosté důvěře a mající slušný pozemkový majetek, že peníze, které mu budou půjčeny až do výše povoleného úvěru, i s předepsanými úroky na požádání vrátí, začaly tyto banky poskytovat úvěr do 2000 až 3000 liber št. Takové úvěry poskytují snad banky a bankéři ve všech zemích světa. Ale skotské bankovní společnosti mají, pokud víme, obzvláště mírné podmínky pro splácení úvěrů, a to také bylo pravděpodobně hlavní příčinou toho, že dělají tak velké obchody a že země jimi tolik získala. Kdo má u některé z těchto společností takový úvěr a vypůjčí si na něj např.

1000 liber št., může tu sumu splácet postupně po 20 nebo 30 librách št., a společnost mu vždy ode dne, kdy jí splatí některou takovou malou sumu, bude z úroků za celkovou sumu odpočítávat poměrnou část úroků, až jí takovýmto způsobem zaplatí celý dluh. Proto všichni obchodníci a téměř všichni podnikatelé vůbec rádi používají tohoto bankovního úvěru a proto ve svém vlastním zájmu podporují obchody těchto společností tím, že od nich ochotně přijímají jejich vlastní směnky a že k tomu mají i všechny ty, na něž mají vliv. Obraceli-li se na ně jejich zákazníci se žádostí o peníze, půjčují jim je tyto banky zpravidla ve vlastních směnkách, které samy vystavily. Těmito směnkami platí pak obchodníci řemeslníkům a majitelům manufaktur za zboží, tito výrobci pachtýřům za suroviny a potraviny, pachtýři majitelům půdy za pacht a majitelé půdy jimi zase platí obchodníkům, když od nich kupují věci zpříjemňující život, a obchodníci je vracejí zase do banky, aby jimi vyrovnali své bankovní účty nebo aby vrátili nějakou půjčku; tak se téměř všechno převádění peněz v zemi provádí pomocí těchto vlastních smenek. Odtud i ony velké obchody těchto bankovních společností.

Díky tomuto bankovnímu úvěru může každý obchodník, aniž se dopustí nerozvážnosti, provádět větší obchody, než jaké by mohl provádět jinak. Vezmeme-li si dva obchodníky, z nichž jeden je v Londýně a druhý v Edinburghu a oba používají stejného kapitálu, a to v obchodě téhož druhu, tu onen obchodník edinburský může beze vsí nerozvážnosti provádět větší obchody a zaměstnávat více lidí než onen obchodník londýnský. Londýnský obchodník musí stále mít sumu peněz, ať již ve své pokladně nebo u svého bankéře, který mu z nich neplatí žádný úrok, a z této sumy pak platí nepřetržitě docházející účty za zboží, které kupuje na úvěr. Řekněme, že tato suma činí obvykle 500 liber št. Hodnota zboží, které má ve skladišti, musí být vždy o 500 liber št. menší, než jaká by byla, kdyby si nemusel ponechávat takovou sumu, která leží nevyužita. Předpokládejme dále, že všechny své zásoby nebo zboží v hodnotě všech svých zásob

jednou do roka zpravidla odprodá. Protože je však nucen nechávat takovou velkou sumu zahálet, musí být i hodnota zboží, jež za rok prodá, o 500 liber št. menší, než kdyby toho nebylo. Jeho roční zisk musí být menší o to, co by byl mohl vydělat, kdyby prodal zboží, jehož hodnota je o 500 liber št. větší, a počet lidí, jichž je třeba k tomu, aby se toto zboží vyrobilo a dodalo na trh, musí být menší o tolik, o kolik více by jich zaměstnal kapitál o 500 liber št. větší. Naproti tomu obchodník v Edinburghu nenechává zahálet žádné peníze jen proto, aby mohl uspokojit takové případné požadavky. Přejde-li mu takový účet, zaplatí jej vždycky ze svého bankovního úvěru a vypůjčenou sumu postupně vrací v penězích nebo v papírech, které dostává, když nějaké své zboží prodá. Při stejném kapitálu může tedy mít, aniž jedná nerozvázně, ve svém skladišti vždy více zboží než obchodník v Londýně: a tak může jednat sám více vydělávat, jednat pak trvale zaměstnávat větší počet pracujících lidí, jejichž práce je třeba k tomu, aby se zboží dostalo na trh. Odtud onen velký prospěch, který tyto obchody přinesly celé zemi.

Řeklo by se, že možnost eskontovat směnky dává anglickým obchodníkům stejné výhody jako bankovní úvěr obchodníkům skotským. Nesmíme však zapomínat, že skotští obchodníci mohou eskontovat své směnky stejně snadno jako obchodníci angličtí a ve svém bankovním úvěru že prostě mají výhodu navíc.

Úhrn papírových peněz všeho druhu, které mohou beze všeho obíhat v té nebo oné zemi, nemůže být nikdy větší než hodnota zlata a stříbra, jež tyto papírové peníze zastupují, tj. než hodnota zlata a stříbra, jež by tam při stejném rozsahu obchodu obíhalo, kdyby papírových peněz nebylo. Jsou-li např. nejmenšími papírovými penězi obíhajícími ve Skotsku dvacetišilinkové bankovky, pak úhrn takovýchto peněz, jež tam mohou beze všeho obíhat, nemůže být větší než úhrn zlata a stříbra, jehož by bylo k zprostředkování úhrnu směn v hodnotách dvaceti šilinků a vyšších, které zpravidla proběhnou v této zemi za rok. Kdyby úhrn obíhajících papírů

někdy stoupl nad ono množství zlata a stříbra, musel by se jejich přebytek, který by se nedal poslat ani za hranice, ani uplatnit v oběhu uvnitř země, ihned vracet do bank, aby byl proměněn ve zlato a stříbro. Mnozí lidé by ihned přišli na to, že těch papírů mají víc, než potřebují k svému podnikání doma, a protože by je nemohli poslat za hranice, žádali by hned banky, aby jim je vyplatily. Kdyby se totiž tyto nadbytečné papíry proměnily ve zlato a stříbro, poslali by je za hranice a našli by tak pro ně snadno uplatnění; ale dokud mají podobu papíru, nemohou jich jinak využít. Banky by proto byly najednou obléhány lidmi žádajícími zaplacení všech těchto přebytečných papírů, a kdyby se zdráhaly nebo kdyby otálely vyplácet tyto papíry, začali by lidé žádat vyplacení papírů dalších, neboť poplach, který by tak vznikl, by ony útoky na banky nutně ještě zesílil.

Mimo výdaje, které jsou pro všechny druhy podnikání společné, jako je nájemné za dům, mzdy služebnictvu, písařům, účetním apod., mají banky i své zvláštní výdaje, a ty hlavně dvojího druhu: jsou to za prvé výdaje způsobené tím, že musí ve svých pokladnách stále udržovat velké sumy peněz proto, aby měly čím vyplácet ty, kdo jim budou předkládat jejich vlastní směnky, neboť z těchto sum jim neplynou žádné úroky; za druhé jsou to pak výdaje způsobené tím, že své pokladny, které se vyplácením těchto papírů vyprazdňují, musí zase rychle naplňovat.

Banka, která vydává více bankovek, než kolik se jich může v příslušné zemi uplatnit v oběhu, a již se přebytečné bankovky stále vracejí k vyplácení, měla by zvýšit množství zlata a stříbra, které stále uschovává ve svých pokladnách nejenom tak, aby vyrovnala onen nadměrný přírůstek jejich oběhu, ale ještě o mnoho více, neboť se jí její bankovky vracejí daleko rychleji, než by odpovídalo sumě, o kterou je jich více. Taková banka měla by tedy zvýšit výdaje prvního druhu nejen právě v poměru k tomuto umělému rozšíření rozsahu svých obchodů, ale mnohem více.

A pokladny takovéto banky, ač by se měly naplňovat mnohem více, vyprazdňují se jistě daleko rychleji, než kdyby se její obchody držely v

rozumnějších mezích, a k jejich naplňování je jistě třeba vydání nejen větších, ale i trvalejších a nepřetržitějších. Ale ani mincí, které tak v ohromných množstvích neustále vycházejí z jejich pokladnic, nedá se v té zemi použít pro oběh. Přicházejí pouze na místo těch papírů, které jsou pro oběh přebytečné, a nemohou se v něm tudíž uplatnit, a proto i ony jsou pro oběh přebytečné a nelze jich v něm použít. Ale protože se tyto mince nesmějí nechat zahálet, musí se v té či oné podobě poslat za hranice, aby tam našly ono výnosné uplatnění, jež nemohou najít doma; a toto neustálé vyvážení zlata a stříbra musí výdaje banky nutně ještě zvyšovat, neboť jí znesnadňuje nacházet nové zlato a stříbro k naplňování pokladnic, jež se tak nesmírně rychle vyprazdňují. Taková banka musí tedy zvyšovat výdaje druhého druhu v poměru k tomuto uměle rozšiřovanému rozsahu svých obchodů ještě mnohem více než výdaje prvního druhu. Předpokládejme, že úhrn všech papírových peněz některé banky, jež oběh té které země nemůže do sebe vstřebat a zaměstnat, činí přesně 40 000 liber št. a že, aby měla na výplaty, které bude muset provádět, musí mít tato banka stále ve svých pokladnicích alespoň 10 000 liber št. ve zlatě a stříbře. Kdyby tato banka zkusila dát do oběhu 44 000 liber št., vrátí se jí ony 4000 liber št., jež jsou již nad to, kolik může oběh do sebe lehce vstřebat a zaměstnat, téměř hned, jakmile je vydá. K tomu, aby měla na výplaty, které bude muset provádět, měla by mít stále ve svých pokladnicích nikoli 11 000 liber št., nýbrž 14 000 liber št. Na úrocích z těch 4000 liber št., jež jsou v oběhu navíc, nezíská pranic; ztratí se všechno to, co musí vynakládat na neustálé opatřování 4000 liber št. ve zlatě a stříbře, které, sotva je dostane do svých pokladnic, budou z nich hned zase stále unikat.

Kdyby byla každá ta bankovní společnost vždycky věděla, co jí prospívá, a podle toho si také počínala, nikdy by nemohlo být v oběhu příliš mnoho papírových peněz. Každá bankovní společnost však vždycky nevěděla, co jí prospívá, nebo si podle toho nepočínala, a v oběhu bývalo proto velmi

často papírových peněz příliš mnoho.

Protože vydávala příliš mnoho papírů, jejichž přebytek se jí stále vracel, aby jej směnila za zlato a stříbro, musela Anglická banka dávat po mnoho let razit zlaté mince za 800 000 až 1 000 000 liber št. ročně, průměrně tedy asi 850 000 liber št. Protože stav mincí byl již před několika lety následkem jejich opotřebovanosti velmi špatný, musela banka k ražení tak velkého množství peněz často kupovat zlato v prutech za vysokou cenu 4 libry št. za unci, a tuto unci vydávala brzy potom v ražené minci za 3 libry št. 17 šilinků 10½ penny, takže k ražení tak ohromné sumy prodělávala 1/3 až 3 procenta. Ač tedy banka neplatila ražebné, a výdaje na ražení nesl vlastně stát, tato velkomyslnost vlády nezabavila ještě banku všech výdajů.

Přílišné množství papírových peněz donutilo skotské banky k tomu, aby si v Londýně držely stálé zástupce, kteří pro ně obstarávali peníze, a ti je zřídka kdy stáli méně než 1½ až 2 procenta. Tyto peníze se dopravovaly do Skotska povozem a formani je dávali pojistit, což stálo další ¾ procenta neboli 15 šilinků ze 100 liber št. Tito zástupci nebyli vždy s to naplňovat pokladnice svých zaměstnavatelů tak rychle, jak se vyprazdňovaly. Tu si banky pomáhaly tím, že na své obchodní přátele v Londýně vydávaly směnky ve výši potřebné sumy. Když potom tito jejich obchodní přátelé vystavovali zase směnky na ně, aby onu sumu dostali zpátky a s ní i úroky a odměnu, tu se některé tyto banky, které daly do oběhu nadměrný počet svých papírů, ocitaly v tísní a neměly někdy jiných prostředků, jak tyto směnky zaplatit, než vydat buď na tytéž, nebo na jiné své obchodní přátele v Londýně zase nové směnky; a tak táž suma, nebo lépe směnky znějící na touž sumu, vykonala často dvě, tři i více cest a dluhující banka platila vždycky z celé nahromaděné sumy úroky a odměnu. K takovýmto svrchovaně nebezpečným prostředkům se musely leckdy uchýlovat i takové skotské banky, které nikdy neměly pověst zvláště neprozřetelných.

Zlaté mince, jimiž Anglická banka nebo skotské banky vyplácely onu přebytečnou část svých papírových peněz, která se v zemi již nemohla

uplatnit v oběhu, a které tedy byly také přebytné a nemohly se uplatnit v oběhu, posílaly se proto za hranice buď v podobě mincí, nebo se roztavovaly a posílaly se za hranice v podobě prutů, anebo se prodávaly Anglické bance za vysokou cenu 4 liber št. za unci. Do ciziny nebo k roztavení se pečlivě vybíraly právě mince nejnovější a nejtěžší. Doma, pokud zůstávaly mincemi, měly tyto těžké kousky kovu stejnou hodnotu jako kousky lehké, ale za hranicemi, a když se roztavily ve zlaté pruty, i doma, byla jejich hodnota větší. Anglická banka, ačkoli dávala ročně razit tolik peněz, shledávala k svému překvapení, že mincí je rok od roku stejný nedostatek, a protože z ní každým rokem vycházelo velké množství dobrých a nových mincí, že se stav těchto peněz nejen nezlepšuje, nýbrž rok od roku zhoršuje. Každý rok byla tato banka nucena dát razit téměř stejné množství zlata jako roku předcházejícího, a protože cena mincovního zlata neustále stoupala, neboť mince se stále opotřebovávaly a ořezávaly, výdaje na ražení této velké roční sumy rok od roku vzrůstaly. Nezapomínejme, že Anglická banka, plnic mincemi své pokladnice, je nepřímo nucena opatřovat mince i celému království, kam z těchto pokladnic nejrůznějšími cestami odplývají. Ať bylo třeba sebevíc mincí k udržení tohoto příliš velkého oběhu skotských i anglických papírových peněz a ať byl nedostatek mincí způsobený tímto nadměrným množstvím obíhajících papírů sebevětší. Anglická banka byla nucena tyto peníze opatřit. Skotské banky platily, jedna jako druhá, za svou neprozřetelnost jistě velmi draho; Anglická banka však platila draho nejen za to, že byla sama neprozřetelná, ale i za mnohem větší neprozřetelnost téměř všech bank skotských.

Původní příčinou tohoto příliš velkého oběhu papírových peněz je to, že někteří odvážní podnikatelé v obou částech Spojeného království své podnikání příliš přehnali.

Řádně si vedoucí banka nemůže přece půjčit žádnému obchodníkovi nebo kterémukoli jinému podnikateli celý kapitál potřebný k jeho

podnikání, ba ani jen značnou část tohoto kapitálu, nýbrž jen takovou jeho část, jakou by jinak musel stále mít u sebe v hotovosti a nesměl by ji do ničeho vkládat, aby měl na běžné výplaty. Nerozpůjčí-li banka papírových peněz více, než kolik činí tato suma, nemůže jich být nikdy tolik, aby přesahovaly hodnotu zlata a stříbra, jež by v zemi určitě obíhalo, kdyby papírových peněz nebylo; nemůže jich být nikdy více, než kolik jich bez nesnází vstřebá a řádně zaměstná oběh v zemi.

Diskontuje-li banka obchodníkovi skutečnou směnku vydanou skutečným věřitelem na skutečného dlužníka, kterou, jakmile nastane den splatnosti, dlužník skutečně zaplatí, půjčuje mu pouze část té hodnoty, kterou by jinak musel nechat zahálet, neboť by ji musel mít u sebe v hotovosti, aby měl na běžné výplaty. Když směnka dosáhne data splatnosti a vyplácí se, dostane banka hodnotu toho, co půjčila, i s úroky zase zpět. Pokud má banka takovéto zákazníky, podobají se její pokladnice rybníku, z něhož stále vytéká proud vody, ale druhý proud vody, a to zcela stejně mocný, se do něho zase stále vlévá, takže aniž se o to někdo stará, rybník je stále stejně plný nebo alespoň téměř stejně plný. Naplňování pokladnic takové banky stojí vždy jenom nepatrné výdaje nebo nestojí vůbec nic.

I takový obchodník, který nepřekročí ve svých obchodech rozumné meze, potřebuje mnohdy hotové peníze, a nemá třeba ani směnky, jež by mohl eskontovat. Jestliže mu však banka nejen diskontuje jeho směnky, ale půjčuje mu v takových případech potřebné sumy i na bankovní úvěr a povoluje mu splácet dluh za výhodných podmínek, jaké poskytují skotské banky, tj. po částech, tak, jak bude dostávat peníze z prodeje svého zboží, ušetří mu vůbec nutnost nechávat část kapitálu zahálet v hotovosti, aby měl z čeho provádět běžné výplaty. Když má skutečně vyhovět takovým požadavkům, stačí mu k tomu zcela jeho bankovní účet. Ale banka, která má co činit s takovými zákazníky, měla by pozorně sledovat, zda se úhrn peněz, které od nich za některé období (například čtyř, pěti, šesti nebo

osmi měsíců) obvykle dostane zpět, úplně vyrovná sumě, kterou jim za tu dobu zpravidla půjčí, nebo zda se jí nevyrovná. Jestliže se za taková krátká období úhrn splátek těch nebo oněch zákazníků úplně vyrovná sumě půjček, může s nimi banka bez nebezpečí obchodovat dál. I když je snad proud peněz, který v tomto případě stále odplývá z jejich pokladnic, opravdu mocný, musí být proud, který jí tam peníze stále přináší, přinejmenším stejně vydatný, takže se pak banka ani nemusí starat ještě i o to, aby tyto pokladny byly stále stejně plné nebo alespoň téměř stejně plné, a jejich naplňování si jen málokdy vyžádá zvláštní výdaje. Jestliže se však úhrn splátek některých jiných zákazníků zdaleka nevyrovná sumě, kterou si vypůjčili, nemůže s nimi banka bez nebezpečí dále obchodovat, aspoň potud, pokud si budou vůči ní takto počínat. Proud, který v tomto případě neustále odplývá z jejich pokladnic, je mnohem mocnější než proud, který do nich neustále přitéká, takže nebude-li banka stále a usilovně vydávat velké sumy na jejich naplňování, musí se tyto pokladnice brzy úplně vyprázdnit.

Proto skotské bankovní společnosti dbaly dlouho velmi pečlivě na to, aby všichni jejich zákazníci platili splátky pravidelně a často, a nestály o spojení s nikým, ať měl jakékoliv jmění či jakoukoliv pověst, kdo s nimi neměl, jak ony to nazývaly, častý a pravidelný styk. Tato jejich opatrnost jim nejen ušetřila všechny mimořádné výdaje na naplňování jejich pokladnic, ale přinesla jim ještě dvojnásobný prospěch.

Za prvé: při této opatrnosti si mohly učinit jakýs takýs úsudek o tom, zda se jejich dlužníci vzmáhají nebo upadají, aniž pro to musely shánět ještě nějaké jiné důkazy než ty, které jim poskytovaly jejich vlastní záznamy, neboť lidé většinou platí splátky pravidelně nebo nepravidelně podle toho, zda se jim vede dobře či zda se jejich poměry horší. Jednotlivec, který rozpůjčuje své peníze nějakému půl tuctu nebo tuctu dlužníků, může poměry a jednání každého z nich sledovat a zkoumat pravidelně a spolehlivě buď sám, nebo skrze lidi k tomu zjednané. Ale

banka, která půjčuje peníze nějakým pěti stovkám lidí a která si musí stále všimnout mnoha různých věcí, může dostávat pravidelné zprávy o chování a poměrech většiny svých dlužníků jedině v podobě zápisů ve svých knihách. A když skotské banky vyžadovaly, aby jejich zákazníci platili splátky pravidelně a často, šlo jim pravděpodobně právě o tuto výhodu.

Za druhé: tato opatrnost je uchránila před tím, aby snad nevydávaly více papírových peněz, než kolik jich může bez nesnází vstřebat a zaměstnat oběh v té zemi. Jestliže viděly, že ten nebo onen zákazník v krátkých obdobích splácel to, co si vypůjčil, většinou úplně, mohly z toho s jistotou usuzovat, že mu papírových peněz nikdy nepůjčily více, než kolik by byl jinak musel mít v záloze zlata a stříbra, aby mohl provádět běžné výplaty, a že papírových peněz, které daly jeho prostřednictvím do oběhu, nebylo tehdy nikdy více než zlata a stříbra, jež by v zemi obíhalo, kdyby papírových peněz nebylo. To, že platil pravidelně a často, a rovněž i suma, kterou zaplatil, byly dostatečným důkazem, že sumy, které mu půjčovaly, nebyly nikdy větší než nevyužitá část jeho kapitálu, kterou by jinak musel mít v hotovosti, aby měl na běžné výplaty, neboli kvůli tomu, aby mohl ostatní svůj kapitál stále zaměstnávat. Neboť právě jen tato část jeho kapitálu se v nepříliš dlouhých obdobích každému obchodníkovi vrací v podobě peněz, ať již papírových nebo kovových, a stále od něho v téže podobě zase odchází. Kdyby mu byla banka půjčila více, než činí tato část jeho kapitálu, nemohl by se za nedlouhé období úhrn jeho splátek rovnat obvyklému úhrnu toho, co si od ní vypůjčil. Proud, který by z jeho obchodů stále plynul do pokladnic banky, nemohl by být stejně veliký jako proud, který z nich, rovněž skrze tyto obchody, stále vytékal. Kdyby půjčky v papírech banky činily více, než kolik zlata a stříbra by si, kdyby oněch půjček nebylo, musil ponechávat u sebe, aby měl na běžné výplaty, mohly by pak zanedlouho činit více, než kolik by (při stejném rozsahu obchodních styků) obíhalo v zemi zlata a stříbra, kdyby se nevydávaly papírové peníze, a tudíž i více, než kolik by mohl bez nesnází vstřebat a

zaměstnat oběh v zemi, a přebytek těchto papírových peněz by se ihned vracel do banky k výměně za zlato a stříbro. Tuto druhou výhodu, třebaže to byla výhoda opravdová, si již všechny bankovní společnosti ve Skotsku z počátku asi tak dobře neuvědomily jako onu výhodu první.

Díky takovým pohodlným zařízením, jako je jednak eskontování směnek, jednak pak bankovní úvěr, nemusejí si tedy podnikatelé kterékoli země, pokud používají úvěru, ponechávat u sebe, aby měli na běžné výplaty, část kapitálu, kterou by museli nechat zahálet; ještě nějakou další pomoc však již také od bank a bankéřů nemohou opravdu očekávat, neboť jít ještě dále znamenalo by pro banky a bankéře ohrožení jejich zájmů a jejich bezpečnosti. Nechce-li si uškodit, nemůže přece banka půjčit podnikateli k jeho podnikání celý jeho oběžný kapitál, ba ani ne jeho větší část; neboť i když se mu tento kapitál v podobě peněz stále vrací a v téže podobě od něho také odchází, je od odchodu celé té sumy do jejího návratu příliš daleko, a úhrn jeho splátek by se v oněch nepříliš dlouhých obdobích, jaká vyhovují bance, jistě nevyrovnal úhrnu toho, co si vypůjčil. Tím méně by si mohla banka dovolit půjčit mu velkou část jeho kapitálu fixního, kapitálu, který například majitel železárny potřebuje k tomu, aby postavil pece a kovárný, dílny a skladiště, domy pro dělníky apod., majitel dolů k tomu, aby vyhloubil šachty, opatřil si stroje na čerpání vody, vystavěl cesty, dráhu pro vozíky apod., podnikatel v zemědělství k tomu, aby vykácel les, odvodnil a oplotil pozemky, aby pohnojil a zoral půdu ležící ladem nebo vůbec neobdělávanou, aby postavil rolnické usedlosti se vším, co k nim náleží, se stájemi, sýpkami apod. Kapitál fixní se vrací téměř vždy daleko pomaleji než kapitál oběžný; a takové výdaje, i když si člověk při nich počíná krajně obezřetně a uvážlivě, vracejí se podnikateli až po mnoha letech, což je pro to, co potřebuje banka, doba příliš dlouhá. Není sporu o tom, že obchodníci a ostatní podnikatelé mohou docela krásně podnikat do velké míry s penězi vypůjčenými. Vůči věřitelům by však bylo spravedlivé, aby jejich vlastní kapitál byl potom tak veliký, že by, mohu-li

se tak vyjádřit, skýtal kapitálu těchto věřitelů dostatečnou záruku, neboli že by i tehdy, kdyby se naděje, které podnikatelé vkládali ve svůj plán, tak docela nesplnily, nemohli by tito věřitelé téměř ani utrpět ztrátu. I při takové záruce by se však peníze, které půjčují s tím, že budou vráceny až za několik let, neměly vypůjčovat u banky, nýbrž na dlužní úpis nebo hypotéku u soukromých osob, které chtějí být živы z úroků ze svých peněz, ale samy kapitál do ničeho vkládat nechtějí, a proto, jde-li o člověka hodného důvěry, který by si ten kapitál ponechal několik let, velmi rády mu svůj kapitál půjčí. Banka, od které si lze vypůjčit peníze, aniž se při tom musí platit kolky nebo poplatky notáři za vystavení dlužního úpisu nebo hypotéky, a která, jako bankovní společnosti ve Skotsku, povoluje tak výhodné podmínky pro splácení, byla by ovšem pro takové obchodníky i jiné podnikatele velmi vítaným věřitelem. Jenže tito obchodníci a jiní takoví podnikatelé by jistě byli pro takovou banku pramálo žádoucími dlužníky.

Uplynulo již pětadvacet let od doby, kdy papírových peněz, které vydaly různé skotské bankovní společnosti, bylo právě tolik, nebo spíše o něco více, než kolik jich oběh v zemi mohl bez nesnází vstřebat a zaměstnat. Již tehdy poskytovaly tyto společnosti obchodníkům a ostatním skotským podnikatelům veškerou podporu, jakou jen mohou banky a bankéři poskytnout, aniž by to bylo na jejich vlastní újmu. Ba učinily tehdy ještě o něco více. Přehnaly poněkud rozsah svých obchodů a přivodily si tak onu škodu, nebo alespoň ono snížení zisku, jež právě v tomto odvětví obchodu provází každé sebemenší překročení přirozených mezí. Když se jim již dostalo od bank i bankéřů tak velké podpory, chtěli tito obchodníci a podnikatelé ještě více. Uvažovali asi, že jim banky mohou přece zvýšit úvěr do každé sumy, kterou oni potřebují, a nemají s tím přece jiné výdaje než za nějaký ten rys papíru. Stěžovali si na úzkoprsost a bláznivost představenstev bank, jež prý nezvyšují úvěry úměrně k tomu, jak se v zemi rozmáhá podnikání; rozmáháním podnikání v zemi mínili ovšem

bezpochyby rozmáhání jejich vlastního podnikání do takových rozměrů, že jim již na ně nestačí ani jejich kapitál vlastní, ani onen úvěr, na který si mohou vypůjčovat od soukromých věřitelů obvyklým způsobem na dlužní úpis nebo na hypotéku. Domnívali se podle všeho, že banky mají čestnou povinnost dodat jim scházející sumu a dát jim všecken kapitál, který oni potřebují do svého podnikání. Avšak banky na to měly názor jiný, a když nechtěly zvyšovat úvěr, našli si někteří tito obchodníci a podnikatelé prostředek, který byl sice o mnoho dražší, ale na nějaký čas jim pomohl stejně jako zvýšení bankovního úvěru do samé krajnosti. Tímto prostředkem nebylo nic jiného než známé směnkaření, ona praktika, k níž se někdy utíkají neúspěšní podnikatelé, když se octnou na pokraji úpadku. V Anglii byl tento způsob opatřování peněz znám již dlouho, a za poslední války⁶³, kdy vysoké podnikatelské zisky sváděly k rozšiřování podnikání za přiměřené hranice, byl prý nesmírně rozšířen. Z Anglie přešel do Skotska a v poměru k velmi omezenému obchodu této země a k jejímu nevelkému kapitálu užívalo se ho tam brzy ještě v daleko větší míře, než tomu kdy bylo v Anglii.

Všichni podnikatelé znají směnkaření tak dobře, že rozpisovat se o něm by se třeba mohlo zdát zbytečné. Protože se však tato kniha může dostat do rukou i mnoha lidem, kteří nejsou podnikateli, a protože si myslím, že ani všichni podnikatelé nevědí, jak tato praktika působí na bankovníctví, pokusím se ji tu vyložit, jak to jen nejjasněji dovedu. Kupecké zvyklosti zavedené ještě v dobách, kdy barbarské zákony nemohly donutit k plnění smluv, a přejaté v posledních dvou stoletích do zákoníků všech evropských států, daly směnkám tak výsadní postavení, že na směnky se půjčuje daleko snadněji než na kterýkoli jiný druh dlužního úpisu, zvláště pak tehdy, jde-li o směnky splatné již za dva či tři měsíce ode dne vystavení. Nezaplatí-li příjemce směnku v den splatnosti hned, jak je mu předložena, nakládá se s ním hned jako s bankrotářem. Směnka se pak

protestuje a vrátí se výstavci, a ten, jestliže ji ihned nezaplatí, je také prohlášen za bankrotáře. Jestliže, než se dostane k tomu, kdo ji předloží příjemci k zaplacení, směnka již prošla rukama několika dalších lidí, kteří hodnotu na ní označenou platili jeden druhému předem v penězích nebo ve zboží a kteří na důkaz toho, že hodnotu jeden po druhém dostali, po pořádku směnku žirovali, tj. podepsali se na jejím rubu, potom každý ten žirant, jeden po druhém, ručí majiteli směnky její hodnotou, a nezaplatí-li mu, je z něho v tu chvíli rovněž bankrotář. I když jsou třeba všichni - výstavce, příjemci i žiranti - lidé s pochybným úvěrem, ona krátká lhůta dává majiteli směnky přece jen jakousi záruku. I když se může lehce stát, že se všichni dostanou na mizinu, byla by to přece jenom náhoda, kdyby se všichni dostali na mizinu v tak krátké době. Ten dům je na spadnutí, řekne si unavený pocestný, dlouho již nevydrží, ale aby spadl právě dnes, to by musela být náhoda, a tak se mohu odvážit na zítřek v něm přespát.

Řekněme, že obchodník A, který je v Edinburghu, vydá na obchodníka B v Londýně směnku splatnou za dva měsíce po vydání. Londýnský obchodník B není vlastně edinburskému obchodníkovi A nic dlužen, ale uvolí se jeho směnku přijmout, ovšem s podmínkou, že dříve, než ta směnka dosáhne splatnosti, vydá na obchodníka A v Edinburghu návratnou směnku na touž sumu zvětšenou o úrok a provizi, a splatnou také za dva měsíce. Než uplynou ony první dva měsíce, vydá tedy B na obchodníka A v Edinburghu takovouto návratnou směnku, a ten zase, než uplynou ony druhé dva měsíce, vydá na B v Londýně další směnku, rovněž splatnou za dva měsíce; a než uplynou třetí dva měsíce, vydá londýnský obchodník B na A v Edinburghu další návratnou směnku, rovněž s dvouměsíční lhůtou splatnosti. Někdy se to provádělo nejenom po několik měsíců, ale i po několik let; směnka se tak vždy vracela k obchodníkovi A do Edinburghu a její suma se stále zvětšovala, neboť se k ní připočítávaly úroky a provize ze všech dřívějších směnek. Úrok činil ročně 5 procent a provize z každé směnky byla vždy alespoň půl procenta. Jestliže se tato

provize platila do roka více než šestkrát, musela obchodníka stát suma, kterou si takovýmto způsobem opatřil, do roka něco přes 8 procent, a někdy i mnohem víc, když se totiž provize zvýšila nebo když musel z dřívějších směnek platit úroky z úroků a z provizí. Této praktice se říkalo „opatřovat si peníze obíhačkou“.

V zemi, kde ve většině obchodního podnikání zisk z kapitálu činí 6 až 10 procent, mohl již podnikatel mluvit o velkém štěstí, jestliže mu jeho spekulace vynesla nejenom na ony ohromné výdaje s takovýmto vypůjčováním potřebných peněz, ale nad to ještě i slušný zisk. Přesto však mnoho rozsáhlých podniků bylo zahájeno a po několik let udržováno jedině z takovýchto tak nesmírně draze opatřených peněz. Podnikatelé vídali jistě živě ve svých zlatých snech ohromné zisky; když však ze svých snů procitli, ať to již bylo tehdy, když svůj podnik dokončili nebo když v něm nemohli již dále pokračovat, jen málokdy asi na tyto zisky také skutečně přišli.⁶⁴ Směnky, které vydával v Edinburghu na B v Londýně, eskontoval A zpravidla dva měsíce před jejich splatností u některé banky nebo u některého bankéře v Edinburghu; a návratné směnky, které vydával v Londýně na A v Edinburghu, eskontoval B se stejnou pravidelností v Londýně buď u Anglické banky, nebo u některého bankéře. Sumy, jež se půjčovaly na takovéto obíhavé směnky, vyplácely se v Edinburghu v papírech skotských bank a v Londýně, pokud byly tato směnky eskontovány u Anglické banky, v papírech této banky. Ačkoliv všechny směnky, na něž se půjčovaly tyto papíry, byly, jak se blížily splatnosti, vždycky také vypláceny, nedostala ve skutečnosti banka, která půjčila na první směnku, tuto půjčenou hodnotu zpět; nežli totiž každá taková směnka dospěla, byla již pokaždé vydána směnka další, znějící na poněkud vyšší sumu než směnka, která měla být zakrátko vyplacena, a aby bylo možno zaplatit směnku, která již měla dosáhnout splatnosti, bylo nezbytně nutné tuto další směnku eskontovat. Takové placení bylo tedy

naprosto smyšlené. To, co kdysi odnesl bankám z jejich pokladnic proud těchto obíhavých směnek, nemohl jim tam již vrátit žádný proud, i když do nich ve skutečnosti vtékal.

Papírové peníze, které se vydávaly na tyto obíhavé směnky, představovaly často vlastně celý fond určený k vedení některého opravdu rozsáhlého podniku v oblasti zemědělství, obchodu nebo manufakturní výroby, nikoli tedy jen tu jeho část, kterou by, kdyby nebylo papírových peněz, podnikatel musel nechat zahálet a mít ji připravenou v hotovosti, aby měl na běžné výplaty. Většina těchto papírových peněz byla tedy vzhledem k hodnotě zlata a stříbra, jež by bylo obíhalo v zemi, kdyby papírových peněz nebylo, něčím navíc. Bylo jich tedy více, než kolik jich mohl vstřebat a zaměstnat oběh v zemi, a proto se vracely do bank, aby se vyměňovaly za zlato a stříbro, jež si banky musely shánět, jak jen se dalo. Byl to kapitál, jež takoví podnikatelé dovedli z těch bank velmi mazaně vytahat, a banky nejenže o tom nevěděly, neřkuli přímo jim to dovolily, ale po nějakou dobu třeba ani neměly nejmenší tušení, že ty peníze skutečně půjčily.

Jestliže si dva lidé neustále na sebe vydávají směnky a návratné směnky a eskontují je stále u téhož bankéře, musí ten bankéř hned přijít na to, co za tím vězí, a že na své podnikání neužívají vůbec kapitálu svého vlastního, nýbrž toho, který jim půjčuje on. Ne tak snadno se to však pozná, eskontují-li tito dva lidé své směnky pokaždé u jiného bankéře a nevystavují-li si směnky a návratné směnky stále jeden na druhého, nýbrž vystřídávají při tom obvykle rozsáhlý okruh podnikatelů, kteří vědí, že budou-li si takto navzájem pomáhat opatřovat peníze, budou z toho mít jen prospěch, a počínají si proto tak, aby se dalo co nejméně rozeznat, zda jde o směnku skutečnou, či neskutečnou, tj. zda směnku vydal skutečný věřitel na skutečného dlužníka, či zda jediným skutečným věřitelem je tu vlastně banka, která směnku diskontovala, a jediným skutečným dlužníkem vlastně podnikatel, který peněz použil. I kdyby na to bankéř

snad přece jen přišel, bývá leckdy již příliš pozdě, neboť často již diskontoval těmto podnikatelům tolik směnek, že kdyby jim již nechtěl diskontovat další, jistě by je přivedl všechny na mizinu, a tím, že by přivedl na mizinu je, mohl by se octnout na mizině i on sám. Ve svém vlastním zájmu, z obavy o svou vlastní bezpečnost diskontuje tedy třeba i za takového nebezpečného stavu jejich směnky nějaký čas dál, ale přitom se snaží pomalu se z toho všeho dostat, a proto jim dělá s diskontováním den ze dne větší těžkosti a hledí je tak časem přimět, aby se buď obraceli na jiné bankéře, nebo aby si opatrovali peníze jinak, jen aby se dostal z tohoto okruhu co nejdříve ven. Těžkosti, které po určitém čase začala dělat s diskontováním Anglická banka, největší londýnští bankéři a i některé opatrnější banky skotské ovšem teprve tehdy, když již všichni zašli příliš daleko, nejenže tyto podnikatele poplašily, ale krajně je rozběsnily. Svou vlastní tíseň, jejíž bezprostřední příčinou byla bezpochyby tato opatrná a nutná zdrženlivost bank, prohlašovali za tíseň celé země; a tuto tíseň celé země zavinity prý omezenost, ustrašenost a nesprávné počínání bank; banky prý nepodporovaly dost velkomyslně smělou podnikavost těch, kdož vynakládají úsilí na to, aby zemi zkrásnili, zvelebili a obohatili. Myslili si podle všeho, že je povinností bank půjčovat jim tak dlouho a takové sumy, jak jen oni budou chtít. Banky však tímto odmítnutím půjčovat nadále těm, jimž už půjčily až příliš mnoho, nastoupily tehdy jediné možnou cestu k záchraně úvěru jak svého vlastního, tak i veřejného úvěru celé země.

Za tohoto pokřiku a při této tísně byla ve Skotsku založena nová banka⁶⁵, a to výslovně k tomu, aby pomáhala zemi z její tísně. Úmysl tu byl šlechetný, ale proveden byl nerozvázně, a podstata a příčiny tísně, která se měla zmírnit, se snad ani správně nechápaly. Tato banka povolovala běžné účty a diskontovala směnky tak štědře, jak to nikdy žádná jiná banka nedělala. Nečinila podle všeho ani žádný rozdíl mezi směnkami

skutečnými a směnkami obíhavými, diskontovala je všechny stejně. Hlásila se veřejně k zásadě půjčovat, je-li tu přiměřená záruka, celý kapitál, který je třeba vynaložit na zvelebovací práce dávající výnos až velmi pozdě a pomalu, jako např. na zvelebování zemědělství. Podporovat takovéto zvelebovací podnikání bylo prý dokonce hlavním z oněch vlasteneckých cílů, pro které byla založena. Protože při povolování bankovního úvěru a při diskontování směnek nijak neskrbčila, vydávala jisté množství bankovek. Ale protože těchto bankovek bylo více, než jich oběh v zemi mohl bez obtíží vstřebat a zaměstnat, vracely se, sotva byly vydány, hned zase do této banky, aby je vyměnila za zlato a stříbro. Její pokladnice nebyly nikdy příliš plné. Kapitál této banky upsaný při dvojitým upisování činil 160 000 liber št., z čehož bylo zapláceno jen 80 procent. Celá suma měla být zaplácena v několika splátkách. Většina podílníků si dala hned po složení první splátky otevřít u této banky úvěr, a představenstvo, majíc za to, že musí vlastním podílníkům vycházet stejně vstříc jako všem ostatním, povolilo mnohým z nich, aby si vypůjčili na tento bankovní úvěr to, co zaplatili ve všech dalších splátkách. Takovéto splátky vkládaly tedy prostě do jedné pokladny to, co bylo před chvílí vybráno z jiné. I kdyby však byly bývaly pokladnice této banky sebevíce naplněny, byl by je nadměrný oběh jejích papírů vyprázdnil tak rychle, že by se nebyly daly naplnit znovu jinak než oním nanejvýš nebezpečným způsobem vydávat směnky na Londýn, a když dospějí, vyplácet je i s úroky a s provizemi dalšími směnkami na totéž místo. Protože tedy její pokladnice byly tak velmi špatně naplněny, byla prý tato banka nucena sáhnout k tomuto způsobu hned po několika málo měsících své činnosti. Její podílníci měli jmění v hodnotě několika milionů a svým podpisem na společné smlouvě této banky vzali na sebe ručení za všechny její závazky. Díky svému ohromnému úvěru, jež jí musily zjednat tyto ohromné záruky, mohla i při svém příliš velkomyslném počínání provozovat svou činnost po více než dva roky. Když ji musela zastavit, měla v oběhu asi 200 000 liber št. v bankovkách. Aby udržela v oběhu

tyto bankovky, jež se jí, sotva je vydala, hned zase vracely, vystavovala neustále směnky na Londýn; jejich početa hodnota neustále vzrůstaly, a když banka zastavila svou činnost, činily více než 600 000 liber št. Za něco málo přes dva roky rozpůjčila tedy tato banka různým lidem více než 800 000 liber št. na pět procent. U těch 200 000 liber št., které dala do oběhu v bankovkách, mohlo by se snad těchto pět procent považovat za čistý zisk, z něhož je třeba odečíst jen výdaje na jejich spravování. Naproti tomu z více než 600 000 liber št., na něž neustále vydávala směnky na Londýn, platila na úrocích a provizích přes 8 procent, a tak z více než tří čtvrtin všech svých obchodů ztrácela přes 3 procenta.

Činnost této banky měla, jak se zdá, účinky právě opačné, než jaké si představovali ti, kdož ji založili a vedli. Ti chtěli podle všeho podporovat onu smělou podnikavost, neboť za takovou ji považovali, jež se v té době projevovala v různých končinách země, a přitom strhnout na sebe všechny bankovní obchody a nahradit tak všechny ostatní skotské banky, zvláště banky se sídlem v Edinburghu, jež svou zdráhavostí v diskontování směnek vyvolaly nelibost. Podnikatelům tato banka beze sporu na čas pomohla, takže mohli podnikat o nějaké dva roky déle, než by byli mohli podnikat jinak. Tím se však tato banka jen přičinila o to, aby zabředli ještě hlouběji do dluhů, takže když pak udělali bankrot, dolehl ten bankrot na ně a na jejich věřitele tím tíže. Tedy nejenže onu tíseň, do níž takoví podnikatelé uvrhli sebe i svou zemi, tato banka nezmírnila, ale nakonec ji vlastně ještě zhoršila. Pro tyto podnikatele, pro jejich věřitele i pro jejich zemi bylo by bývalo daleko lépe, kdyby byla většina z nich musela zanechat podnikání o dva roky dříve, než se tak stalo. Ale ona dočasná pomoc, kterou tato banka poskytla takovým podnikatelům, znamenala pro ostatní skotské banky pomoc skutečnou a trvalou. Všichni ti směnkaři, jejichž obíhavé směnky se ostatní banky kdysi začaly zdráhat diskontovat, uchýlovali se totiž k této nové bance, a ta je přijímala s otevřenou náručí. A tak se ostatním bankám mohlo podařit vyklouznout velmi snadno z

onoho osudného kruhu, z něhož by se jinak nebyly dostaly, aniž utrpěly značnou ztrátu a snad si i poněkud pokazily pověst.

Nakonec onu tíseň celé země, kterou měla zmírnit, tato banka vlastně jen ještě zhoršila a z velmi těžké tísně skutečně pomohla právě těm svým soupeřkám, jejichž místo chtěla zaujmout.

Když byla tato banka otevřena, mnozí lidé se domnívali, že i kdyby se její pokladnice vyprazdňovaly sebery chleji, bude si je moci zase lehce naplňovat, neboť si bude opatřovat peníze na záruky těch, jimž půjčila své papíry. Zkušenost takovým lidem asi brzy ukázala, že tento způsob opatřování peněz je příliš pomalý, aby se k tomuto účelu hodil, a že se pokladnice, které hned na počátku byly velmi málo naplněny, a které se tak rychle vyprazdňovaly, nedají naplnit jinak než oním zhoubným prostředkem, jakým je vydávat směnky na Londýn, a když dosáhnou splatnosti, platit je dalšími směnkami na totéž místo se zvýšenými úroky a provizí. I když se tímto způsobem daly peníze opatřit tak rychle, jak je potřebovala, měla jistě banka z každé takové operace nikoli zisk, nýbrž ztrátu, takže jakožto společnost obchodní musila nakonec udělat bankrot, i když možná o trochu později, než kdyby si byla vypomáhala směnkařením, které je dražší. Nemohla nic vydělávat ani na úrocích z papírových peněz, neboť jich bylo více, než oběh v zemi mohl vstřebat a zaměstnat, a sotva je vydala, již se jí zase vracely, aby je vyměnila za zlato a stříbro, na jehož vyplácení si musela stále vypůjčovat peníze. Zato musela nést všechny výdaje s tímto vypůjčováním, výdaje na zástupce, jež si držela k tomu, aby vyhledávali lidi, kteří mohou půjčit peníze, výdaje na jednání s těmito lidmi a výdaje s vystavováním příslušných dlužních úpisů nebo zástavních listů, a všechny tyto výdaje se musely v závěrečné bilanci objevit jako zřejmá ztráta. Chtít naplňovat své pokladnice tímto způsobem se dá srovnat s počínáním člověka, který by měl rybník, z něhož by stále vytékal proud vody, a žádný by do něho nepřitékal, a který by jej chtěl udržovat stále stejně plný tím, že si k jeho naplňování najme několik lidí,

kteří do něho budou stále přinášet ve džberech vodu ze studny vzdálené několik mil.

I kdyby se však tato operace byla dala provést a banka jako obchodní společnost by na ní byla vydělávala, země by z ní nebyla měla žádný prospěch, ba právě naopak velikou škodu. Tato operace nemohla totiž sebeméně zvětšit množství peněz, které bylo lze půjčovat. Byla by pouze mohla učinit z této banky jakousi generální půjčovnu peněz pro celou zemi. Ti, kteří by si chtěli vypůjčovat, museli by se obracet na banku, a nikoli na soukromé osoby, které půjčovaly své peníze jí. Ale banka, která půjčuje peníze možná nějakým pěti stovkám lidí, jichž většinu představenstvo nemůže dobře znát, nebude si vybírat své dlužníky asi tak uvážlivě jako soukromá osoba, která půjčuje své peníze jenom několika málo lidem, jež zná a jimž má dobré důvody důvěřovat jako lidem rozvážným a hospodárným. Dlužníky banky, jako byla ta, jejíž činností jsem se právě zabýval, byli pravděpodobně většinou lidé vymyšlejší fantastické plány, směnkaři vystavující stále jenom obíhavé směnky, kteří by vypůjčené peníze vložili do nesmyslně velkých podniků, jež by pravděpodobně nebyli s to uskutečnit ani s největší možnou pomocí, a kdyby je přece jen uskutečnili, nikdy by nevynesly to, co opravdu stály, a nikdy by neskýtaly tak velký fond, aby se z něho dalo vydržovat tak velké množství dělníků, jaké na nich pracovalo. Naproti tomu rozvážní a hospodární dlužníci soukromých osob vkládali by asi vypůjčené peníze většinou do podniků uvážených, jež by byly přiměřené jejich kapitálu a jež by snad sice nebyly tak velkolepé a udivující, ale zato by byly spolehlivější a výnosnější. To, co by na ně bylo vynaloženo, vracelo by se s velkým ziskem, a skýtalo by tak fond, z něhož by se dalo vydržovat daleko větší množství dělníků, než jaké by na nich pracovalo. Kdyby se byla tato operace podařila, nebyla by tedy ani trochu zvýšila kapitál země, nýbrž byla by pouze převedla větší jeho část z podnikání uváženého a výnosného do podnikání nerozvážného a nevýnosného.

Pověstný pan Law byl toho názoru, že skotské podnikání skomírá proto, že není dost peněz, které by se do něho mohly vložit. Tomuto nedostatku peněz chtěl pak odpomoci založením zvláštní banky, která by, jak si to asi představoval, směla vydávat papíry až do hodnoty, jakou má veškerá půda v zemi. Když přišel po prvé s tímto návrhem, nepovažoval skotský parlament za správné jeho návrh přijmout. Později jej přijal, s některými změnami, vévoda Orleánský který byl tehdy regentem francouzským. Na myšlence, že se papírové peníze mohou vydávat téměř do nekonečna, zakládal se vlastně tzv. Podnik mississippijský, snad nejdivočejší bankovní a burzovní podnik, jaký svět kdy viděl. Jednotlivé operace náležející k tomuto podniku vykládá du Verney ve svém Zkoumání páně du Totových politických úvah o obchodě a financích tak podrobně a tak uspořádaně a přesně, že se o nich nebudu rozepisovat. Zásady, na nichž se tento podnik zakládal, vyložil sám Law ve svém pojednání o penězích a podnikání,⁶⁶ které vydal ve Skotsku, když po prvé vystoupil se svým plánem. Oslňující, ale fantastické myšlenky, které vyložil v tomto svém díle a v některých jiných spisech pojednávajících o těchto zásadách, na mnoho lidí stále ještě působí a přispěly pravděpodobně k onomu přílišnému rozbuzení bankovních obchodů, na něž se poslední dobou naříká jak ve Skotsku, tak i jinde.

Největší cedulovou bankou v Evropě je Anglická banka. Byla založena na základě zákona z 27. července 1694, a to zakládací listinou nesoucí velkou pečeť. Půjčila tehdy vládě 1 200 000 liber št. za roční důchod 100 000 liber št. neboli na roční úrok 96 000 liber št. při osmiprocentní úrokové míře a 4000 liber št. na výdaje na spravování. Vláda nastolená Revolucí⁶⁷ měla tedy jistě, jak se z toho dá soudit, velmi malou důvěru, když si musela vypůjčovat na tak vysoký úrok.

Roku 1697 dostala tato banka povolení zvýšit svůj základní kapitál o 1 001 171 liber št. 10 šilinků. Celý její základní kapitál tudíž tehdy činil 2

201 171 liber št. 10 šilinků. Toto zvýšení mělo prý posílit úvěr státu. Roku 1696 prodávaly se již státní půjčky o 40, 50, ba i 60 procent pod jmenovitou hodnotou a bankovky o 20 procent.⁶⁸ Při velké výměně stříbrných mincí, která se tehdy prováděla, banka se totiž rozhodla, že již nebude vyplácet své bankovky, a to přirozeně vedlo k snížení jejich kurzu.

Podle 7. článku zákona ze 7. roku vlády královny Anny banka půjčila a zaplatila státní pokladně 400 000 liber št., takže suma její původní zápůjčky za roční důchod činící 96 000 liber št. úroků a 4000 liber št. na výdaje na spravování stoupla na 1 600 000 liber št. Roku 1708 těšila se vláda stejné důvěře jako soukromé osoby, neboť si mohla vypůjčovat peníze na 6 procent, což tehdy byla úroková sazba předepsaná zákonem a běžná na trhu. Na základě téhož zákona vyplatila banka na pokladní poukázky v částce 1 775 027 liber št. 7 šilinků 10½ penny s šestiprocentním úrokem a současně jí bylo povoleno přijímat úpisy, aby si mohla svůj kapitál zdvojnásobit. Roku 1708 činil tedy kapitál této banky 4 402.343 liber št. a půjčka vládě dosáhla již 3 375 027 liber št. 17 šilinků 10½ penny.

Roku 1709 bylo při upisování k zvýšení kapitálu o 15 procent zapláceno a převedeno v kapitál 656 204 liber št. 1 šilink 9 pencí a roku 1710, při novém upisování, přibylo 501 448 liber št. 12 šilinků 11 pencí. Po tomto dvojitým upisování činil kapitál banky 50 559 995 liber št. 14 šilinků 8 pencí. Na základě 8. článku zákona z 3. roku vlády Jiřího I. vyplatila banka za 2 000 000 liber št. pokladních poukázek. Suma, kterou dosud půjčila vládě, činila v té době 5 375 027 liber št. 17 šilinků 10 pencí. Na základě 21. článku zákona z 8. roku vlády Jiřího I. koupila banka od Jihomořské společnosti podíly za 4 000 000 liber št.; roku 1722, po novém upisování, které provedla, aby měla na tuto koupi, stoupl její kapitál o 3 400 000 liber št. Suma, kterou tehdy banka státu již půjčila, činila tehdy 9 375 027 liber št. 17 šilinků 10½ penny a základní kapitál byl jenom 8 959 995 liber

št. 17 šilinků 8 pencí. Tehdy po první sumě, kterou tato banka půjčila státu a z níž jí plynuly úroky, začala převyšovat její základní kapitál, tj. sumu, z níž svým podílníkům platila dividendy, jinými slovy, vedle svého kapitálu podílnického začala mít banka i kapitál nedílný. Od té doby má takovýto kapitál stále. Roku 1746 činila suma, kterou banka postupně půjčila státu, 11 686 800 liber št. a její podílnický kapitál vzrostl již vypisováním a upisováním na 10 780 000 liber št. Od té doby zůstávají tyto dvě sumy stejné. Na základě 25. článku zákona ze 4. roku vlády Jiřího III. uvolnila se tato banka zaplatit vládě za obnovení své privileje 110 000 liber št. a nepožadovat u této sumy ani placení úroků, ani splácení jistiny. Touto sumou se tedy ani jedna, ani druhá z oněch dvou sum nezvýšila.

Dividendy této banky se měnily podle toho, jak se v různých dobách měnila úroková sazba, kterou dostávala za peníze půjčené státu, ale i podle jiných okolností. Tato úroková sazba klesla postupně z osmi procent na tři. V posledních několika letech činily dividendy banky 5½ procenta.

Spolehlivost Anglické banky je stejná jako spolehlivost britské vlády. Aby její věřitelé utrpěli nějakou ztrátu, musela by banka nejprve přijít o všechny peníze, jež půjčila státu. Žádná jiná bankovní společnost nesmí již být v Anglii založena zvláštním zákonem a žádná jiná nesmí také mít více než šest členů. Anglická banka není jen bankou obyčejnou, působí i jako mocný nástroj státu. Přijímá a platí většinu důchodů, které mají od státu dostávat jeho věřitelé, dává do oběhu pokladniční poukázky a půjčuje každým rokem vládě celý úhrn daně z půdy a ze sladu, jež se zpravidla sejdou vždycky až za několik let. Při této své činnosti musela někdy banka, aby dostala svým povinnostem ke státu, nikoli z viny jejího představenstva, přesytit oběh papírovými penězi. Diskontuje také obchodní směnky a často podepřela úvěr největších domů, a to nejen v Anglii, ale i v Hamburku a v Holandsku. Jednou, roku 1763, půjčila prý k tomu účelu za týden asi 1 600 000 liber št., a to většinou ve zlatých prutech. Za to, že šlo o sumu opravdu tak ohromnou, ani za to, že to

dokázala v tak krátkém čase, nechci ovšem ručit. Jindy zase musela tato ohromná společnost platit v půšlincích.

Nejrozumnější bankovní operace nerozšiřují tedy podnikání v zemi zvyšováním jejího kapitálu, nýbrž tím, že oživí a učiní produktivní větší část tohoto kapitálu, než jak by tomu bylo jinak. Část kapitálu, kterou obchodník musí nechávat zahálet, neboť ji musí mít připravenou v hotovosti, aby měl na běžné výplaty, je tedy kapitál mrtvý, který, pokud zůstává takto nevyužit, nedává nic ani svému majiteli, ani jeho zemi. Rozumné bankovní operace pomohou mu učinit z tohoto mrtvého kapitálu kapitál živý a produktivní tím, že jej promění v suroviny, které budou zpracovávat, v nástroje, jimiž se bude pracovat, v potraviny a v jiné věci potřebné k životu, kvůli nimž se práce koná, tj. v kapitál, z něhož něco má on sám i jeho země. Zlaté a stříbrné peníze, jež v té zemi obíhají a jež rok co rok uvádějí do oběhu a rozdělují příslušným spotřebitelům produkt půdy a práce v této zemi, jsou stejně jako hotové peníze pro obchodníka kapitál mrtvý. Je to sice velmi cenná složka kapitálu té země, ale nic jí nedává. Rozumnými bankovními operacemi dá se převážná část těchto zlatých a stříbrných peněz nahradit penězi papírovými, a země pak může velkou část svého mrtvého kapitálu přeměnit v kapitál živý a produktivní, tj. v kapitál, který zemi něco dává. Zlaté a stříbrné peníze, které obíhají v té které zemi, lze velmi dobře přirovnat k silnici, po níž se všechno seno a obilí sice rozváží a dopravuje na trh, ale která sama jich neurodí ani jedinou kupku. Ony rozumné bankovní operace jsou - mohu-li se vyjádřit takovou divnou metaforou - něco jako vozíková dráha vedená vzduchem; díky jim může země, abych tak řekl, proměnit většinu svých silnic v dobré pastviny a obilná pole, a tak značně zvýšit roční produkt své půdy a práce. Ale obchod a výroba v té zemi, i když, a to se musí přiznat, poněkud vzrostou, nemohou být, jsou-li zavěšeny na Daidalových křídlech papírových peněz, ani zdaleka v takovém bezpečí, jako pohybují-li se po pevné zemi zlata a stříbra. Jsou vystaveny nejenom nehodám

zaviňovaným nezkušeností těch, kdož je po těchto papírových penězích vozí, ale i některým jiným nebezpečím, před nimiž je neuchrání ani sebevětší obezřetnost a zkušenost těchto vozků.

Tak by např. prohraná válka, když by se nepřítel zmocnil hlavního města a s ním i pokladu, který zajišťuje papírové peníze, přivodila větší zmatek v zemi, kde celý oběh obstarávají peníze papírové, než tam, kde obíhá většinou zlato a stříbro. Obvyklý nástroj obchodu by tu ztratil svou hodnotu a obchodovat by se pak dalo jen směňováním zboží za zboží nebo na úvěr. Protože by se všechny daně v takové zemi platily v papírových penězích, neměl by panovník čím platit vojáky a za co naplňovat své sklady, a země by byla v daleko povážlivějším postavení, než kdyby v ní bylo obíhalo většinou zlato a stříbro. Vladař, kterému záleží na tom, aby měl své území stále v takovém stavu, v jakém se dá nejsnadněji uhájit, měl by se tedy mít na pozoru před vydáváním tak nadměrného množství papírových peněz, že i banky, jež je vydaly, pak musí udělat bankrot, ale i před tím, aby banky nevydávaly papírových peněz tolik, že by většina peněz obíhajících v zemi byly papíry.

Na oběh v každé zemi se dá pohlížet tak, jako kdyby se rozpadal na dvě složky: na oběh mezi jednotlivými obchodníky a na oběh mezi obchodníky a spotřebiteli. Ačkoliv se často, jednou v té, po druhé v oné složce oběhu, užívá týchž peněz, ať již papírových nebo kovových, každá z nich potřebuje určité množství těchto peněz, ať již těch nebo oněch, neboť obě probíhají stále současně. Hodnota zboží obíhajícího mezi jednotlivými obchodníky nemůže být nikdy větší než hodnota zboží obíhajícího mezi obchodníky a spotřebiteli, neboť všechno, co kupují obchodníci, kupují jen proto, aby to nakonec prodali spotřebitelům. Oběh mezi obchodníky se děje ve velkém, a na každý jednotlivý obchod je proto zpravidla třeba dosti velké sumy. Oběh mezi obchodníky a spotřebiteli děje se naproti tomu obyčejně v drobném, a proto k němu postačí sumy nepatrné, často pouhý šilink nebo i půlpenny. Zato malé sumy obíhají mnohem rychleji než

velké. Šilink mění svého držitele častěji než guinea a půlpenny častěji než šilink. Ačkoliv se tedy co do hodnoty roční nákupy všech spotřebitelů přinejmenším vyrovnají ročním nákupům všech obchodníků, dají se zpravidla obstarat s daleko menším množstvím peněz, takže v důsledku rychlejšího oběhu lze týmiž penězi obstarat větší počet nákupů prvních než druhých. S papírovými penězi lze hospodařit tak, že se buď omezí převážně na oběh mezi jednotlivými obchodníky, nebo že se jich užívá velkou měrou i v oběhu mezi obchodníky a spotřebiteli. Tam, kde nejsou v oběhu bankovky menších hodnot než 10 liber št., jako je tomu v Londýně, omezují se papírové peníze převážně na oběh mezi obchodníky. Dostane-li takovou desetilibrovou bankovku spotřebitel, musí ji v prvním krámě, kam si zajde nakoupit zboží za pět šilinků, obyčejně proměnit, a tak se tato bankovka vrací do rukou obchodníka často ještě dříve, než spotřebitel utratí jednu čtyřicetinu její hodnoty. Tam, kde se bankovky vydávají i na malé částky, třeba na 20 šilinků, jako ve Skotsku, pronikají papírové peníze velkou měrou i do oběhu mezi obchodníky a spotřebiteli. Až do vydání zákona, jímž byla učiněna přítrž obíhání desetišilinkových a pětišilinkových bankovek, byl podíl papírových peněz na tomto oběhu ještě větší. V Severní Americe se vydávaly papírové peníze i na tak nízké sumy, jako je jeden šilink, a jiné v oběhu mezi obchodníky a spotřebiteli téměř ani nebyly. V Yorkshirském hrabství vydávaly se papírové peníze někdy i na půl šilinku.

Kde je povoleno vydávat bankovky na tak nepatrné sumy a kde se takové bankovky také zpravidla vydávají, mají tak nuzáci možnost stát se bankéři, ba jsou k tomu i podněcováni. Od člověka, jehož vlastní směnku na 5 liber št. nebo dokonce na pouhých 20 šilinků každý odmítá, budou lidé takové vlastní směnky beze všeho přijímat, bude-li se vydávat na pouhý půlšilink. Takoví žebráčtí bankéři musí často udělat bankrot, a ten může nejednoho chudáka, kterému bylo zapláceno těmito jejich směnkami, přivést do velmi nepříjemného postavení, a leckdy pro něj

může být přímo osudný.

Bylo by snad lépe, kdyby se bankovky na sumy menší než 5 liber št. v království ani nevydávaly. Ve všech krajích království omezily by se potom papírové peníze pravděpodobně na oběh mezi jednotlivými obchodníky tak, jak je tomu v Londýně, kde se bankovky nevydávají na nižší hodnoty než 10 liber št.;⁶⁹ v převážné části království je totiž 5 liber št. suma, za kterou se snad sice dostane o maličko více než polovina zboží, ale která se málokdy utratí najednou a platí tam asi za tolik, za kolik v Londýně, kde lidé hodně utrácejí, platí 10 liber št. Všimněme si, že tam, kde se papírové peníze omezují většinou na oběh mezi jednotlivými obchodníky, jak je tomu v Londýně, je vždy dostatek zlata a stříbra. Kde však značně proniknou i do oběhu mezi obchodníky a spotřebiteli, jako je tomu ve Skotsku a ještě více v Severní Americe, vypudí téměř všechno zlato a stříbro ze země, neboť téměř veškeré běžné obchodování uvnitř země se tam děje pomocí papírových peněz. Zakázáním desetišilinkových a pětišilinkových bankovek se nedostatek zlata a stříbra ve Skotsku poněkud zmírnil, a odstraní-li se i bankovky dvacetišilinkové, zmírní se pravděpodobně ještě více. I v Americe prý přibylo zlata a stříbra, když tam zrušili některé papírové peníze. A před zavedením těchto peněz bylo jich tam prý také více.

I kdyby se snad papírové peníze omezily převážně na oběh mezi jednotlivými obchodníky, mohli by banky a bankéři stále ještě poskytovat výrobě a obchodu země téměř stejně velikou pomoc, jako jim poskytovali, když papírové peníze vyplňovaly téměř celý oběh. Hotové peníze, které obchodník musí mít připraveny, aby měl na běžné výplaty, jsou určeny výhradně pro oběh mezi ním a ostatními obchodníky, od nichž kupuje zboží. Pro oběh mezi ním a spotřebiteli, kteří jsou jeho zákazníci, nepotřebuje mít připraveny žádné peníze, neboť ti hotové peníze od něho nepožadují, nýbrž mu je přinášejí. I kdyby tedy bylo povoleno vydávat

papírové peníze pouze na takové sumy, jež by je omezovaly převážně na oběh mezi jednotlivými obchodníky, mohli by banky a bankéři jednak diskontováním skutečných směnek, jednak půjčkami na bankovní úvěr zbavit většinu těchto obchodníků nutnosti nechávat část svého kapitálu zahálet a mít ji připravenou v hotovosti, aby měli na běžné výplaty. Mohli by jim tedy stále ještě poskytovat veškerou pomoc, kterou jim opatrnost dovoluje poskytovat podnikatelům všeho druhu.

Dalo by se však namítnout, že bránit soukromým osobám, aby si, nemají-li proti tomu nic samy, nechávaly platit ať již velké nebo malé sumy ve vlastních směnkách některého bankéře, nebo bránit bankéři takové vlastní směnky vydávat, jestliže je jeho obchodní přátelé rádi přijímají, je zřejmé porušení oné přírodou dané svobody, kterou má zákon nikoli oklešťovat, nýbrž právě střežit. Pravda, v takových opatřeních lze v jistém smyslu spatřovat porušení svobody dané přírodou. Ale takové využívání oné přirozené svobody hrstkou jednotlivců, které může ohrožovat bezpečnost celé společnosti, zákony všech vlád, těch nejsvobodnějších stejně jako těch nejdespotičtějších, omezují a omezovat je musí. Právě takovým porušením přirozené svobody, jako jsou navrhovaná opatření v bankovníctví, je přece i nařízení stavět zdi, které mají bránit šíření požáru.

Papírové peníze, jsou-li to bankovky vydávané lidmi zasluhujícími veškeré důvěry, splatné na požádání a bezpodmínečně, a jestliže je ti lidé, jakmile jsou jim předloženy, také skutečně vyplácejí, vyrovnají se hodnotou úplně zlatým a stříbrným penězům, neboť zlaté a stříbrné peníze lze za ně kdykoli dostat. Všechno, co se za takové papírové peníze kupuje nebo prodává, musí se tedy kupovat nebo prodávat stejně levně, jako kdyby se to kupovalo nebo prodávalo za zlato a stříbro.

Říká se, že přibývá-li papírových peněz, zvyšuje se celkové množství peněz v oběhu, čímž klesá hodnota obíhajících peněz vůbec a stoupá peněžní cena zboží. Ježto se však množství zlata a stříbra, které se z obíhajících peněz bere, rovná vždy množství papírů, které se k nim přidá,

není důvodu, proč by papírové peníze měly zvýšit množství všech obíhajících peněz. Za celou dobu od začátku minulého století až do dneška nebyly potraviny ve Skotsku nikdy levnější než roku 1759, ačkoli tehdy bylo v zemi více papírových peněz než dnes, neboť byly ještě v oběhu desetišilinkové a pětišilinkové bankovky. Poměr mezi cenami potravin ve Skotsku a v Anglii je nyní stejný jako před tím, než ve Skotsku vzrostl takovou měrou počet bankovních společností. Obilí se prodává v Anglii většinou stejně levně jako ve Francii, a přitom je v Anglii papírových peněz mnoho, kdežto ve Francii nejsou téměř žádné. V letech 1751 a 1752, kdy Hume vydával své Politické stati,⁷⁰ a brzy potom, co došlo ve Skotsku k onomu ohromnému rozmnožení papírových peněz, potraviny tam značně podražily, ale příčinou toho nebylo pravděpodobně ono rozmnožení papírových peněz, nýbrž špatná úroda.

Jinak by tomu ovšem bylo, kdyby papírové peníze byly vlastní směnky, jejichž okamžité vyplacení by nějak záleželo ať již na dobré vůli těch, kdož je vydali, či na nějaké podmínce, které majitel takových směnek nemůže vždy dostat, nebo jejichž vyplacení by se smělo vyžadovat až po několika letech a které by po tu dobu nenesly žádné úroky. Takové papírové peníze by jistě poklesly více či méně pod hodnotu zlata a stříbra, a to úměrně k tomu, za jak obtížné nebo nejisté by se považovalo okamžité vyplacení, nebo úměrně k tomu, za jak dlouho by bylo možno domáhat se výplaty.

Před několika lety vkládaly mnohé skotské bankovní společnosti do svých bankovek tzv. fakultativní položku, v níž slibovaly, že bankovku doručiteli vyplatí buď ihned, jak jim bude předložena, nebo, rozhodne-li se tak představenstvo, až za šest měsíců po předložení, a pak ovšem i s předepsanými úroky za oněch šest měsíců. Představenstvo některých bank této fakultativní doložky často využívalo, a těm, kdo na nich chtěli za značnější množství jejich bankovek zlato a stříbro, hrozívalo, že nespokojí-li se s pouhou částí požadované sumy, použije banka této doložky Vlastní

směnky takových bankovních společností představovaly tehdy mnohem větší část peněz obíhajících ve Skotsku, a pro toto nejisté vyplácení klesly pod hodnotu peněz zlatých a stříbrných. Dokud trval tento zlořád (nejvíce bujel v letech 1762, 1763 a 1764), byl kurz mezi Londýnem a Carlislem al pari, zatímco kurz mezi Londýnem a Dumfriesem vykazoval leckdy čtyři procenta v neprospěch Dumfriesu, přestože z Dumfriesu není do Carlislu ani třicet mil. Jenže v Carlislu se směnky vyplácely ve zlatě a stříbře, kdežto v Dumfriesu se vyplácely ve skotských bankovkách, a nejistota, zda se za ně dostanou zlaté a stříbrné mince, snížila hodnotu těchto bankovek o čtyři procenta pod hodnotu těchto mincí. Tentýž zákon, který zakázal desetišilinkové a pětišilinkové bankovky, zakázal i tuto fakultativní doložku a uvedl tím kurz mezi Anglií a Skotskem zase na jeho přirozený stav, tj. na onen stav, jaký vždy plyne z toho, jak dvě země spolu obchodují a jak při tom platí.

V hrabství Yorkshirském se často vyplácely papírové peníze v hodnotě pouhého půlšilinku jen tehdy, jestliže držitel bankovky přinesl tomu, kdo ji vydal, za jednu guineu drobných. Tuto podmínku mohli držitelé takových bankovek splnit často jen velmi těžko, a tak hodnota těchto peněz musela klesnout pod hodnotu peněz zlatých a stříbrných. Proto jeden zákon prohlásil všechny takové doložky za nezákonné a zakázal, tak jak se to stalo ve Skotsku, i všechny směnky znějící na doručitele, nemají-li hodnotu alespoň 20 šilinků.

Papírové peníze v Severní Americe nebyly bankovky splatné doručiteli na požádání, nýbrž papíry státní, které se mohly předkládat k zaplacení teprve několik let potom, co byly vydány. A třebaže vlády jednotlivých kolonií neplatily držitelům těchto papírů žádné úroky, prohlásily tyto papíry zákonným platidlem v hodnotě celé částky, na niž byly vydány, a dokázaly, že se jím skutečně staly I když však předpokládáme, že v této kolonii je naprostá bezpečnost, přece jenom například takových 100 liber št. splatných až za patnáct let má v zemi, kde běžný úrok činí 6 procent,

hodnotu jen málo přes 40 liber št. v hotovosti. Nutit věřitele, aby si takto nechal zaplatit dluh 100 liber št., jež on sám vyplatil skutečně v hotovosti, byla tedy hrubá nespravedlnost, jaké se vláda prohlašující se za svobodnou v žádné jiné zemi snad ještě nedopustila. Nešlo tu, jak tvrdí i poctivý a přímý dr. Douglass, o nic jiného než o fintu nepoctivých dlužníků na ošizení věřitelů. Hned jak roku 1722 vydala své první papírové peníze, chtěla jim pensylvánská vláda zajistit takovou hodnotu, jakou mělo zlato a stříbro, a to tím, že zavedla tresty pro všechny, kdo by si čítali různou cenu zboží podle toho, prodávalo-li se za papíry vlády této kolonie nebo za zlato a stříbro; bylo to nařízení stejně tyranické jako ono nařízení, jemuž mělo skýtat podporu, jenže méně účinné. Pozitivní právo může ze šilinku udělat zákonné platidlo odpovídající guineji, neboť může soudům nařídít, aby dlužníky, kteří budou tohoto platidla takto užívat, osvobozovaly. Ale žádné pozitivní právo nemůže donutit člověka, který prodává zboží a který může toto zboží prodat nebo neprodat, jak prostě sám chce, aby své zboží v ceně jedné guineje prodával za šilink. Kurz v obchodování s Velkou Británií ukazoval, že přes všechna taková nařízení 100 liber št. se v některých koloniích leckdy počítalo za 130 liber št. a v jiných dokonce za 1100 liber št.; tato různá hodnota se řídila podle toho, jaké množství papírových peněz se vydalo v té či oné kolonii a za jak dlouho budou papírové peníze nakonec vyplaceny a jak je to jisté.

Nemohlo tedy být spravedlivějšího zákona, než byl onen zákon, na který si obyvatelé kolonií neprávem tolik stěžovali a který stanovil, že žádné papírové peníze, jež se tam napříště vydají, nesmějí být zákonným platidlem.

Pensylvánie byla ve vydávání papírových peněz ze všech našich kolonií vždycky nejvíce umírněná. Její papírové peníze neklesly prý také nikdy pod hodnotu zlata a stříbra, jež tam obíhalo předtím, než vydala první papírové peníze. Ještě před jejich zavedením zvýšila tato kolonie nominální hodnotu své mince a její sněm vydal zákon, podle kterého se 5

šilinků šterlinkové měny mělo v Pensylvánii čítat za 6 šilinků 3 pence, později dokonce za 6 šilinků 8 pencí. Koloniální libra měla tedy, a to i když šlo o peníze zlaté a stříbrné, o více než 30 procent menší hodnotu než libra šterlinků, a když se tyto peníze nahradily penězi papírovými, býval tento rozdíl zřídka větší než 30 procent. Nominální hodnota mince se zvyšovala proto, aby se zabránilo vývozu zlata a stříbra, neboť stejné množství těchto kovů představovalo pak v kolonii větší sumu než v mateřské zemi. Ukázalo se však, že úměrně tomu, jak se v této kolonii zvyšovala nominální hodnota mincí, stoupaly i ceny všeho zboží přicházejícího z mateřské země, a tak se její zlato a stříbro vyváželo vesele jako dříve.

Ježto se provinční daně mohly platit v papírových penězích té které kolonie, přičemž se tyto peníze přijímaly za takovou hodnotu, na jakou byly vydány, získaly tím hodnotu o něco vyšší, než jakou by byly měly podle toho, za jak dlouho se očekávalo jejich skutečné nebo domnělé konečné vyplacení a stažení z oběhu. Tento přírůstek hodnoty byl větší či menší podle toho, zda papírových peněz bylo vydáno o mnoho nebo jen o málo více, než kolik se jich v té které kolonii dalo použít na zaplacení jejich provinčních daní. A ve všech koloniích jich bylo o hodně více, než kolik se jich dalo použít tímto způsobem.

Vladař, který by vydal nařízení, že se jistá část daní, které mu náležejí, musí platit určitými papírovými penězi, přidal by tak pravděpodobně těmto papírovým penězům na hodnotě; a to i tehdy, kdyby lhůta jejich konečného vyplacení závisela pouze na jeho vůli. A kdyby pak banka, která tyto papírové peníze vydává, dbala na to, aby jich bylo stále o něco méně, než kolik se jich dá lehce uplatnit tímto způsobem, mohla by po nich být taková poptávka, že by na ně dokonce byla jistá přírážka, tj. prodávaly by se na trhu za poněkud více zlata a stříbra, než na jaké byly vydány. Takto vysvětlují někteří lidé tzv. ažio Amsterodamské banky, tj. přednost bankovních peněz před penězi obíhajícími, ačkoliv prý si je jejich

majitel nemůže z banky vybrat, kdy se mu zlíbí. Většina cizozemských peněz se musí platit v bankovních penězích, tj. převedením v bankovních knihách; a představenstvo banky prý dbá na to, aby celkové množství bankovních peněz bylo vždy menší než poptávka po bankovních penězích k tomuto účelu. Proto se prý také prodávají s přírážkou neboli kromě téže nominální sumy v zlatých nebo stříbrných penězích příslušné země mají ještě čtyřprocentní nebo pětiprocentní ažio. Takové řeči o Amsterodamské bance jsou však, jak ukáží později, téměř jen fantazie.

Papírové peníze, které klesnou pod hodnotu zlatých a stříbrných mincí, nesnižují tímto hodnotu těchto kovů a nejsou příčinou toho, že se stejná množství těchto kovů směňují za menší množství kteréhokoli jiného zboží. Poměr mezi hodnotou zlata a stříbra a hodnotou všeho ostatního zboží závisí vždycky nikoli na povaze a množství takových či jinakých papírových peněz, které v zemi obíhají, nýbrž na větší či menší bohatosti dolů, které právě v té době zásobují těmito kovy celý ohromný trh obchodního světa. Závisí na poměru mezi množstvím práce, již je třeba, aby se určité množství zlata a stříbra mohlo dostat na trh, a tím množstvím práce, jehož je třeba, aby se na tento trh dostalo určité množství kteréhokoli jiného druhu zboží.

Jestliže se bankéřům nedovoluje, aby dávali do oběhu bankovky neboli vlastní směňky znějící na jejich doručitele, na menší sumy, než je stanoveno, a jestliže jsou povinni vyplácet takové bankovky bezpodmínečně a ihned, jakmile jsou jim předloženy, lze jejich podnikání popřát v každém směru naprostou volnost, aniž tím společnosti vznikne nějaké nebezpečí. Ono velké vzrůstání počtu bankovních společností, které lze v poslední době pozorovat v obou částech Spojeného království a které velmi znepokojilo mnoho lidí, bezpečnost společnosti nesnižuje, nýbrž naopak zvyšuje. Všechny tyto banky si pak totiž musí počínat obezřetněji a nesmějí dávat do oběhu více peněz, než kolik odpovídá jejich hotovosti; tím uchrání své pokladny před oněmi i zlovolně vyvolanými

útoky lidí požadujících hotové peníze, neboť tam, kde je tolik nepřejících soupeřů, musí s takovými útoky stále počítat. Oběh peněz každé jednotlivé banky se omezí na menší okruh a množství jejich obíhajících bankovek se sníží. Tím, že se oběh rozpadne na více okruhů, úpadek té nebo oné banky, ke kterému musí tu a tam přece jen dojít, nezpůsobí již společnosti tak velkou škodu. Tato volná konkurence přinutí také všechny bankéře, aby se svými zákazníky jednali velkomyslněji, neboť jinak by jim je mohli jejich soupeři odloudit. Vůbec, je-li některý druh podnikání nebo některé odvětví práce pro společnost prospěšné, bude pro ni tím prospěšnější, čím volnější a širší bude konkurence.

O akumulaci kapitálu, neboli o práci produktivní a neproduktivní

Je práce, která hodnotu předmětu, na nějž je vynaložena, zvyšuje, a je práce, která takový účinek nemá. Ta první vytváří hodnotu, a lze ji tedy nazvat produktivní, ta druhá je neproduktivní.⁷¹ Tak práce dělníka v manufaktuře přidává zpravidla k hodnotě suroviny, kterou zpracovává, hodnotu jeho vlastního živobytí a hodnotu zisku jeho zaměstnavatele. Naproti tomu práce sluhy nezvětšuje hodnotu ničeho. Ačkoli zaměstnavatel platí dělníkovi mzdu, nemá s ním ve skutečnosti žádné výdaje, jelikož se mu hodnota této mzdy obvykle vrací, a to se ziskem, ve zvýšené hodnotě předmětu, na nějž dělník vynakládá svou práci. Naproti tomu výdaje na udržování sluhy se nevracejí nikdy. Tím, že zaměstnává množství dělníků, člověk bohatne, a tím, že si drží množství sluhů, člověk chudne. Práce služebníků má ovšem také svou hodnotu, jako práce dělníků, a také zasluhuje odměny. Práce dělníka v manufaktuře však ztuhne a ztělesní se v tom či onom předmětě neboli v prodejném zboží, jež trvá ještě alespoň nějakou dobu po skončení práce. Tento výrobek jako by tedy byl jisté množství práce uložené do zásoby, aby se ho dalo použít, až ho někdy bude třeba. Tento předmět, nebo cena tohoto předmětu, což je vlastně totéž, může potom, až toho bude třeba, uvést do pohybu takové množství práce, jaké jej kdysi vyrobilo. Naproti tomu práce sluhy neztuhne ani se neztělesní v tom či onom předmětě neboli v prodejném zboží. Jeho služby zanikají zpravidla tím okamžikem, kdy jsou vykonány, a zřídka po sobě zanechávají stopu nebo hodnotu, za niž by bylo možno opatřit si později stejně velkou službu. Práce některých stavů požívajících největší vážnosti, stejně jako práce sluhů, nevytváří žádnou hodnotu a netuhne

neboli neztělesňuje se v žádném trvalém předmětu neboli prodejném zboží, jež by trvalo i po skončení práce a za něž by se později dalo opatřit stejné množství práce. Tak vladař se svými soudními úředníky a důstojníky, kteří mu podléhají, a celé vojsko a námořnictvo jsou pracovníci neproduktivní. Jsou to služebníci státu a jsou vydržováni částí ročního produktu práce jiných lidí. I když jsou jejich služby sebevážnější, sebeužitečnější a sebestřednější, nevzniká z nich nic, za co by bylo možno získat později stejné množství služeb. Za výsledek práce za tento rok, za ochranu, bezpečnost a obranu státu nelze koupit ochranu, bezpečnost a obranu na příští rok. Do stejné třídy je třeba zařadit některá povolání nejdůstojnější a nejdůležitější, i některá povolání pramálo důležitá: kněze, právníky, lékaře a různé spisovatele; herce, šašky, hudebníky, operní zpěváky, tanečnice apod. I práce těch z nich, jimiž se nejvíce opovrhuje, má jistou hodnotu, řídící se týmiž pravidly jako hodnota všech ostatních druhů práce; a z práce těch nejvznešenějších a nejužitečnějších nevzejde zase nic, za co by se dalo později zjednat nebo koupit stejné množství práce. Tak jako deklamace herce, řeč řečníka nebo melodie hudebníka, i práce těchto lidí zaniká okamžikem, kdy je vykonána.

Pracovníky produktivní i neproduktivní a i ty, kdož vůbec nepracují, všechny, jedny jak druhé, živí roční produkt půdy a práce v zemi. Tento produkt, i když je sebevětší, nemůže být nikdy nekonečný, nýbrž musí mít jisté meze. Podle toho, jaké jeho části se v tom kterém roce použije k vydržování pracovníků neproduktivních, zbude více či méně na pracovníky produktivní, a podle toho bude také v příštím roce větší nebo menší produkt; neboť celý roční produkt, nepočítáme-li to, co půda dává sama od sebe, je výsledkem produktivní práce.

Ačkoli je celoroční produkt půdy a práce v každém státě koneckonců určen nepochybně k tomu, aby uspokojoval potřebu jeho obyvatel a aby jim skýtal důchod, rozpadne se hned, jakmile opustí půdu nebo ruce produktivních pracovníků, sám od sebe na dvě části. Jedna z nich, a to

mnohdy část větší, je v první řadě určena k nahrazení kapitálu, tj. k obnovení zásob potravin, surovin a hotového zboží, jež byly z kapitálu využity, druhá pak k tomu, aby vynášela důchod buď jako zisk z kapitálu majiteli tohoto kapitálu, nebo někomu jinému jako renta z jeho půdy. Jedna část produktu půdy splácí tudíž pachtýři jeho kapitál, druhá část mu nese zisk a majiteli půdy vynáší pozemkovou rentu, a tvoří tak důchod jednak majiteli kapitálu v podobě zisku z jeho kapitálu, jednak někomu jinému v podobě renty z jeho půdy. A právě tak i z produktu velké manufaktury jedna část, a to vždy největší, splácí podnikateli jeho kapitál a druhá je jeho ziskem, a tak je pro majitele tohoto kapitálu důchodem.

Oné části ročního produktu půdy a práce té které země, která nahrazuje kapitál, používá se bezprostředně jen k vydržování práce produktivní. Platí se z ní mzda jedině za práci produktivní. Z oné části, která je bezprostředně určena k tomu, aby poskytovala důchod v podobě ať již zisku nebo renty, lze vydržovat pracovníky jak produktivní, tak neproduktivní.

Ať jako kapitálu použije člověk jakékoli části svých zásob, očekává vždy, že ji dostane se ziskem zpátky. Používá jí tedy jedině k vydržování pracovníků produktivních, a tak se ta část, která pro něho byla kapitálem, stane pro něho důchodem. Použije-li některé části tohoto kapitálu k vydržování jakýchkoli pracovníků neproduktivních, odchází tato část ihned z jeho kapitálu a přechází do jeho zásob, které jsou určeny k bezprostřední spotřebě.

Pracovníci neproduktivní a ti, kdož vůbec nepracují, žijí vesměs z důchodu, a to buď z části ročního produktu určené původně k tomu, aby pro některé lidi byla důchodem, ať již jako pozemková renta nebo zisk z kapitálu, nebo z jeho části původně sice určené k tomu, aby nahradila kapitál a vydržovala pouze pracovníky produktivní, které však, jak se dostane do jejich rukou, mohou po zaplacení svého živobytí tyto produktivní pracovníci zcela využít k vydržování pracovníků ať již

produktivních nebo neproduktivních. Služebníka si může proto držet majitel velkého panství nebo bohatý obchodník, ale i obyčejný dělník, který má pěknou mzdu; a může se jít třeba podívat i do divadla nebo na pimprlata, a přispět tak svým dílem na vydržování jedné vrstvy neproduktivních pracovníků; platí třeba i daně a pomáhá tak vydržovat zase jinou vrstvu, sice váženější a užitečnější, ale stejně neproduktivní. Ale ani částka ročního produktu určeného původně k nahrazení kapitálu nejde nikdy na vydržování neproduktivních pracovníků, dokud neuvede do pohybu celou svou míru produktivní práce, tj. vše, co může uvést do pohybu při takovém způsobu využití. Aby si mohl dovolit použít takto části své mzdy, musí si dělník svou mzdu nejdříve vydělat vykonáním nějaké práce. Tato část je obyčejně jenom nepatrná. Je to pouze to, co mu zbude z jeho důchodu, a produktivním pracovníkům toho zpravidla moc nezůstane. Něco jim však přece jen zůstane; a při placení daní vyvažují nepatrnost svých příspěvků do jisté míry svým velkým počtem. Hlavními zdroji, z nichž získávají neproduktivní pracovníci zdroje na živobytí, jsou pozemková renta a zisk z kapitálu. A právě z těchto dvou druhů důchodu zbude těm, kdo je mají, zpravidla více. Z obou by mohli stejně dobře vydržovat pracovníky jak produktivní, tak neproduktivní. Zdá se však, že větší zalíbení nacházejí v těch druhých. Z výdajů velmože žije obyčejně více zahalečů než lidí pracujících. A bohatý obchodník, který svým kapitálem živí pouze lidi přičinlivé, svými výdaji, tj. tím, jak nakládá se svým důchodem, živí zpravidla lidi téhož druhu, jaké živí velmož.

Poměr mezi pracovníky produktivními a neproduktivními záleží v každé zemi do značné míry na poměru mezi onou částí ročního produktu, která je určena k tomu, aby nahradila kapitál, jakmile opustí půdu nebo vyjde z rukou produktivních pracovníků, a onou částí, která je určena k tomu, aby byla důchodem, ať již jako renta nebo jako zisk. Tento poměr je v zemích bohatých zcela jiný než v zemích chudých.

Tak v bohatých evropských zemích bývá nyní velká, většinou převážná

část produktu půdy určena k tomu, aby zámožnému a samostatnému pachtýři nahradila kapitál; zbývající část má jít na jeho zisk a na pozemkovou rentu majitele půdy. Avšak v dřívějších dobách, dokud vládl feudalismus, stačila k nahrazení kapitálu, jehož se používalo v zemědělství, nepatrná část produktu. Tímto kapitálem bývalo zpravidla několik málo kusů ubohého dobytka, který se živil tím, co půda rodila sama od sebe, a který by tudíž bylo možno považovat za součást tohoto produktu, jež půda dávala sama. I ten dobytek patřil obvykle majiteli pozemku, který jej půjčoval těm, kdož hospodařili na jeho půdě. A celý zbytek produktu patřil vlastně také jemu, ať již jako renta z jeho půdy nebo jako zisk z tohoto žebráckého kapitálu. Ti, kdo na půdě hospodařili, byli obvykle nevolníci, jejichž osoby i svršky patřily též k jeho vlastnictví. Ti z nich, kteří nebyli nevolníky, byli pachtýři, kteří mohli být kdykoli vypovězeni, a třebaže pachtovné, které platili, nečinilo svou sumou o mnoho více než jakýsi uznávací poplatek, znamenalo ve skutečnosti celý produkt půdy. V době míru mohl na nich jejich pán kdykoliv požadovat práci a za války službu ve zbrani, i když bydleli od něho daleko, byli na něm stejně závislí jako jeho čeledí, jež bydlela pod jeho střechou. A tomu, kdo může rozhodovat o práci a o válečné službě všech, které tato půda živí, náleží potom beze sporu i celý produkt půdy. Za nynějšího stavu věcí v Evropě činí podíl majitele půdy zřídka více než jednu třetinu a někdy nečiní ani celou čtvrtinu celého produktu půdy. Pozemková renta se však od těch starých dob ve všech pokročilých krajích ztrojnásobila, ba někde se zvýšila i čtyřnásobně, a tato třetina nebo čtvrtina ročního produktu je podle všeho třikrát až čtyřikrát větší, než jaký kdysi býval celý produkt. Jak se zemědělství rozvíjí, renta roste s rozlohou obdělávané půdy, ale zmenšuje se v poměru k jejímu produktu.

V bohatých evropských zemích používá se nyní v obchodě a manufakturách velkých kapitálů. Za starých časů stačil k provozování té trošky obchodu a těch několika hrubých a neumělých řemesel kapitál

zcela nepatrný. Ale takový nepatrný kapitál musel vynášet hodně velký zisk. Úroková sazba nebyla nikde menší než 10 procent, a zisk musil být takový, aby z něho bylo možno tento vysoký úrok platit. V pokročilých krajích Evropy není dnes úroková sazba nikde vyšší než 6 procent a v některých nejpokročilejších činí dokonce pouze 4, 3, ba i 2 procenta. Ona část důchodů obyvatelstva, která má zdroj v zisku z kapitálu, je sice v zemích bohatých vždy mnohem větší než v zemích chudých, ale je to proto, že je tam mnohem větší kapitál; v poměru ke kapitálu je zisk zpravidla mnohem menší.

Část ročního produktu, která je určena k tomu, aby jakmile opustí půdu nebo vyjde z rukou produktivních pracovníků, nahradila kapitál, je tedy v zemích bohatých nejen mnohem větší než v zemích chudých, ale je tam i v mnohem příznivějším poměru k části, která je bezprostředně určena k tomu, aby byla důchodem, ať již jako renta nebo jako zisk. Fondy určené k vydržování produktivních pracovníků jsou v zemích bohatých nejen větší než v zemích chudých, ale jsou i v mnohem příznivějším poměru k fondům, kterých sice lze použít k vydržování pracovníků jak produktivních, tak neproduktivních, ale které zpravidla nacházejí větší zalíbení v neproduktivních.

Poměr mezi těmito fondy udává nutně v každé zemi celkovou povahu jejího obyvatelstva po té stránce, jak dalece je pracovitě nebo zahálčivé. Jsme pracovitější než naši předkové, neboť fondy určené k vydržování lidí pracujících jsou proti fondům, z nichž se obyčejně živí lidé nepracující, v naší době mnohem větší, než byly před dvěma třemi stoletími. Naši předkové pracovali málo proto, že neměli k pracovitosti dostatečnou pobídku. Lépe je vždy o nic hrát než zadarmo pracovat, praví přísloví. V obchodních a průmyslových městech, kde nižším vrstvám dává živobytí používání kapitálu, jsou lidé těchto vrstev většinou pracovití, rozšafní a pěkně si žijí, jako je tomu v mnohých městech anglických a ve většině měst holandských. V takových městech, která žijí hlavně z toho, že jsou

stálým nebo přechodným sídlem dvora, a ve kterých nižším vrstvám dává živobytí utrácení důchodů, jsou tito lidé většinou leniví, prostopášní a chudí, jako je tomu v Římě, ve Versailles, v Compiègne a ve Fontainebleau. S výjimkou Rouenu a Bordeaux není ve francouzských městech, která jsou sídly nejvyšších soudních dvorů zvaných parlamenty, valný obchod ani jiné podnikání, a příslušníci nižších vrstev jsou tam většinou líní a chudí, neboť jsou živi hlavně z toho, co utratí členové oněch soudních dvorů a ti, kdo k těmto soudním dvorům přijíždějí. Rouen a Bordeaux mají za svůj velký obchod co děkovat jen své poloze. Rouen se stal nutně překladištěm pro téměř veškeré zboží dovážené z ciziny nebo z francouzských přímořských provincií pro spotřebu ohromné Paříže. A Bordeaux je zase překladištěm pro všechno víno, které se rodí na březích Garonny a jejích přítoků; je to jeden z nejbohatších krajů na světě a jeho víno se nejlépe hodí pro vývoz, neboli je nejvíce podle chuti cizích národů. Taková výhodná poloha musí nutně přitahovat ohromný kapitál, neboť skýtá pro použití kapitálu velké možnosti; a právě použití tohoto kapitálu dalo vznik podnikání v těchto dvou městech. V jiných francouzských městech, která jsou sídly tzv. parlamentů, nevynakládá se z kapitálu téměř o nic více, než kolik je ho třeba pro vlastní spotřebu, neboli jen o maličko více, než kolik činí nejmenší kapitál, jehož tam lze použít. Totéž lze říci o Paříži, o Madridu a o Vídni. Z těchto tří velkých měst je v podnikání Paříž daleko před druhými dvěma; ale Paříž sama je také hlavním trhem pro všechny výrobky svých řemesel a manufaktur a veškerý obchod, který provozuje, slouží hlavně k uspokojování její vlastní spotřeby. Jediná tři velká města v Evropě, která jsou nejen stálými sídly dvora, ale která lze považovat i za města obchodní, tj. za města obchodující nejen proto, aby uspokojila spotřebu svou vlastní, ale také spotřebu jiných měst a zemí, jsou snad Londýn, Lisabon a Kodaň. Všechna tato tři města mají neobyčejně výhodnou polohu, která z nich již sama o sobě činí skladiště převážné většiny zboží určeného k spotřebování v dalekých krajích. Ve

velkém městě, kde se utrácí velký důchod, je pravděpodobně těžší použít výnosně kapitálu jinak než k uspokojování spotřeby toho města než tam, kde nižším vrstvám obyvatelstva skýtá obživu jedině vynakládání takového kapitálu. Zahálčivostí valné části lidí, kteří žijí z toho, kde jiní utrácí svůj důchod, kazí se pravděpodobně i pracovitost těch, jimž by mělo dávat živobytí vynakládání kapitálu, a použití kapitálu v takovém místě je proto méně výnosné než na jiném místě. V Edinburghu nebyl před spojením s Anglií valný obchod a řemesel tam bylo poskrovnu. Když se v tomto městě přestal scházet skotský sněm, a když tedy přestalo být sídlem skotských velmožů i drobné skotské šlechty, stalo se městem obchodu a řemesel a manufaktur. Zůstává však i nadále sídlem nejvyšších skotských soudů, celních a berních úřadů apod. Stále se tam tedy ještě utrácí značně velké důchody. Co do obchodu a řemesel a manufaktur je daleko za Glasgowem, jehož obyvatele živí hlavně vynaložený kapitál. Často se již pozorovalo, že obyvatelé velké vesnice, kteří již pokročili v řemeslech hodně daleko, odvykli práci a zchudli, když se nablízku usadil nějaký velmož.

Poměr mezi pracovitostí a zahálčivostí bude se tedy řídit všude poměrem mezi kapitálem a důchodem. Všude tam, kde má převahu kapitál, vládne pracovitost; všude tam, kde má převahu důchod, vládne zahálčivost. Každé zvětšení nebo zmenšení kapitálu způsobuje tedy přirozeně zvětšení nebo zmenšení skutečného množství vykonané práce, počtu produktivních pracovníků, a v důsledku toho zvyšuje nebo snižuje i směnnou hodnotu ročního produktu půdy a práce v zemi, skutečné bohatství a důchody všech obyvatel této země.

Kapitál se zvětšuje šetrností a zmenšuje se marnotratností a špatným hospodařením.

Co člověk ušetří ze svého důchodu, přidává ke svému kapitálu, a buď toho použije on sám k udržování dalšího počtu produktivních pracovníků, nebo k tomu dopomůže někomu jinému s tím, že mu tyto prostředky půjčí

na úrok, to znamená za podíl na zisku. Stejně jako se kapitál jednotlivce dá zvětšit jedině o to, co tento jednatel uspoří ze svého ročního důchodu nebo ze svých ročních zisků, tak se i kapitál společnosti, který je totožný s kapitálem všech jednotlivců, z nichž se společnost skládá, dá zvětšit jedině takovýmto způsobem.

Bezprostřední příčinou zvětšování kapitálu je šetrnost, a nikoli pracovitost. To, co šetrnost hromadí, pochází ovšem z pracovitosti. Ale i kdyby pracovitost vytvořila nevíme co, kapitál by se nikdy nezvětšil, kdyby tu nebylo šetrnosti, která strádá a ukládá.

Zvětšující fond, který je určen k vydržování produktivních pracovníků, rozmnožuje šetrnost i počet pracovníků, jejichž práce přidává předmětu, na nějž se vynakládá, hodnotu. Vede tedy k zvyšování směnné hodnoty ročního produktu půdy a práce v zemi. Uvádí do pohybu další množství práce, které přidává ročnímu produktu další hodnotu.

Co se za rok ušetří, spotřebuje se neméně pravidelně než to, co se za rok utratí, a také téměř za stejnou dobu; ale spotřebují to jiní lidé. Ona část důchodu, kterou boháč za rok utratí, spotřebují většinou jeho nepracující hosté a služebníci, kteří za to, co spotřebují, nic nedávají. Ona část, kterou ročně uspoří, které ihned použije jako kapitálu, aby z ní měl zisk, se spotřebuje právě tak, a to téměř za stejnou dobu. Spotřebují ji však lidé jiného druhu, nádeníci, dělníci v manufakturách a řemeslníci, kteří znovu vytvářejí hodnotu své roční spotřeby a ještě i zisk. Předpokládejme, že svůj důchod dostává ten boháč vyplácen v penězích. Kdyby jej utratil celý, rozdělilo by se ono jídlo, šatstvo a bydlení, jež by se za něj dalo nakoupit, mezi lidi onoho prvního druhu. Ušetří-li však část svého důchodu, potom vzhledem k tomu, že tato část, aby z ní měl zisk, je jím nebo někým jiným ihned použita jako kapitál, musí ono jídlo, šatstvo a bydlení, jež se za ni dá nakoupit, připadnout oněm druhým lidem. Spotřeba je tu stejná, avšak spotřebitelé jsou jiní.

Tím, co za rok ušetří, neposkytuje šetrný člověk dalším produktivním

pracovníkům na ten rok nebo na příští rok jen obživu, ale jako kdyby založil jakýsi veřejný chudobinec, zřizuje vlastně jakýsi trvalý fond, který bude žít stále stejný počet produktivních pracovníků. O to, aby se tohoto fondu trvale používalo k těmto účelům, není ovšem postaráno nějakým pozitivním zákonem, nějakým zápisem, že jde o majetek svěrenský nebo nezczitelný. Postará se však o to vždycky jedna mocná síla; jasný, každému zřejmý zájem každého jednotlivce, který kdy bude mít na tomto fondu nějaký podíl. Ničeho z tohoto fondu nedá se totiž potom použít k vydržování jiných pracovníků než produktivních, neboť ten, kdo by jej zpronevěřil jeho vlastnímu poslání, by se zřejmě poškodil.

Takto zpronevěřuje tento fond jeho vlastnímu poslání marnotratník. Tím, že své výdaje neomezuje na tolik, kolik činí jeho příjmy, sahá na svůj kapitál. Jako ten, kdo příjmů nějaké zbožné nadace zneužívá k mrzkým účelům, tak i on z fondů, které hospodárnost jeho předků, abych tak řekl, zasvětila živění přičinlivosti, vyplácí mzdu zahálce. Tím, že zmenšuje fondy určené k zaměstnávání produktivních pracovníků, zmenšuje nutně, pokud to na něm závisí, i množství práce, která dodává předmětu, na nějž je vynaložena, větší hodnotu, a v důsledku toho snižuje i hodnotu ročního produktu půdy a práce v celé zemi, skutečného to bohatství a důchodu jejích obyvatel. Kdyby marnotratnost jedněch nebyla vyvažována hospodárností druhých, pak by počínání každého marnotratníka, který chlebem pracujících živí zaháleče, nejen přivedlo jeho samého na mizinu, ale uvrhlo by do chudoby i celou zem.

I kdyby marnotratník vydával peníze jedině za zboží domácí, a nikoli za zboží cizozemské, působilo by to na produktivní fondy stále stejně. Jisté množství potravy a šatstva, jež by mělo vydržovat pracovníky produktivní, přicházelo by stále každým rokem na vydržování pracovníků neproduktivních. Hodnota ročního produktu půdy a práce v zemi byla by tudíž proti tomu, jaká by byla jinak, každý rok o něco menší.

Je ovšem možno namítnout, že tu nejde o výdaje za zboží cizozemské, a

že proto není třeba vyvážet zlato a stříbro, takže množství peněz v zemi zůstane stejné. Kdyby se však množství potravin a šatstva, které spotřebovali pracovníci neproduktivní, rozdělilo mezi pracovníky produktivní, ti by znovu vytvořili plnou hodnotu toho, co spotřebují, a k tomu ještě zisk. I potom by zůstalo v zemi zase stejné množství peněz, ale mimo to by se tu ještě znovu vytvořila stejná hodnota ve spotřebním zboží. Místo jedné hodnoty byly by tu hodnoty dvě.

V zemi, kde se hodnota ročního produktu zmenšuje, nemůže ostatně zůstat množství peněz dlouho stejné. Jediným účelem peněz je udržovat oběh spotřebního zboží. Pomocí peněz se kupují a prodávají potraviny, suroviny a hotové výrobky a rozdělují se jejich pravidelným spotřebitelům. Množství peněz, které se dá v té které zemi za rok upotřebit, musí se tedy řídit hodnotou spotřebního zboží, jež je v této zemi během roku v oběhu. Tímto zbožím musí být buď přímý produkt půdy a práce v té zemi, nebo něco, co bylo zakoupeno za jistou část tohoto produktu. Podle toho, jak klesá hodnota tohoto produktu, musí tudíž klesat i hodnota tohoto zboží a zároveň s tím se musí zmenšovat i množství peněz, jichž se dá použít k tomu, aby toto zboží obíhalo. Ale peníze, které každoroční pokles výroby vyřazuje každým rokem z oběhu uvnitř země, se nenechají zahálet. Ať náleží komukoli, vlastní zájem jejich majitele si vyžaduje, aby je zaměstnal. A protože se doma zaměstnat nedají, pošlou se přes všechny zákony a zákazy do ciziny a tam se za ně nakoupí spotřební zboží, jež se doma nějak hodí. V důsledku každoročního vyvážení těchto peněz bude po nějakou dobu spotřeba země činit o něco více, než jaká je hodnota jejího ročního produktu. Co se v dobrých časech z toho ročního produktu ušetřilo a za co se nakupovalo zlato a stříbro, pomůže uspokojovat spotřebu země ještě nějaký krátký čas v dobách zlých. Vyvážení zla ta a stříbra není tu příčinou upadání země, nýbrž jeho následkem, a nakrátko může i zmírnit nouzi doprovázející toto upadání.

Stoupá-li hodnota ročního produktu, musí množství peněz v každé zemi

zase zřejmě stoupat. Hodnota spotřebního zboží, které ve společnosti každým rokem obíhá, je pak větší, a k tomu, aby mohlo obíhat, je zapotřebí většího množství peněz. Části zvětšeného produktu použije se tedy přirozeně k tomu, aby se za něj nakoupilo, kdekoli je lze dostat, ještě více zlata a stříbra potřebného k tomu, aby se zbylá část produktu mohla dostat do oběhu. Zvětšení množství těchto kovů bude pak následkem blahobytu společnosti, nikoli jeho příčinou. Zlato a stříbro se prodává všude stejným způsobem. Cena, která se za něj platí, ať již v Peru nebo v Anglii, je potrava, šatstvo a přístřeší, důchod a živobytí všech těch, jejichž práce nebo kapitál se vynaloží na to, aby se tyto kovy dostaly z dolů na trh. Země, která může tuto cenu zaplatit, nebude nikdy dlouho bez takového množství těchto kovů, jaké potřebuje; a žádná země si je nikdy dlouho neudrží v množství, jaké nepotřebuje.

Ať již tedy spatřujeme skutečné bohatství a důchod země v čemkoli, ať v hodnotě ročního produktu její půdy a práce, jak nám to velí zdravý rozum, nebo v množství drahých kovů, které v zemi obíhají, jak tomu chce rozšířená pověra, z toho i onoho hlediska ukáže se každý marnotratník jako nepřítel společnosti a každý člověk hospodárný jako její dobrodinec. Špatné hospodaření mívá často tytéž následky jako marnotratnost. Všechno neuvážené a neúspěšné podnikání v zemědělství, v dolování, v rybolovu, v obchodě nebo v některé manufaktuře ztenčuje fondy určené k vydržování produktivní práce neméně. I když při každém takovém podnikání spotřebují kapitál pouze produktivní pracovníci, musí se produktivní fondy společnosti poněkud zmenšit, neboť tito lidé jsou zaměstnáváni neuváženě, a nemohou proto znovu vytvořit plnou hodnotu toho, co spotřebují.

K tomu, aby ať již marnotratnost nebo nerozumné hospodaření jednotlivců mohlo vážně poškodit celkový stav velkého národa, dochází ovšem jen zřídka; rozhozovačnost a neuvážlivost jedněch bývají vždy více než vyváženy šetrností a správným hospodařením druhých.

Pokud jde o nemírné utrácení, k tomu pudí touha po okamžitém požitku; bývá sice leckdy prudká a dá se těžko ovládnout, bývá však zpravidla dočasná a občasná. Pohnutkou k šetření je naproti tomu touha zlepšit si postavení, a ač se tato touha zpravidla projevuje klidně a uvážlivě, přinášíme si ji již z lůna mateřského a provází nás až do hrobu. V celém tom období, které dělí tyto dva okamžiky, nenašli bychom podporu snad ani chvílku, kdy by byl člověk se svým postavením tak dokonale spokojen, že by si vůbec nepřál nějak je změnit nebo zlepšit. Většina lidí si hledí zlepšit postavení zvětšováním svého majetku. Je to způsob nejobvyklejší a je nejvíce nasnadě; svůj majetek pak zvětší člověk nejspíše asi tím, že něco z toho, co dostává, buď pravidelně a každoročně, nebo jen mimořádně, příležitostně, ušetří a nahromadí. Ačkoli tedy touhu utrácet mívá někdy téměř každý člověk, a u některých lidí se ta touha dokonce projevuje téměř stále, přece jen u většiny lidí, vezmeme-li z jejich života průměr, snaha šetřit nejen asi převažuje, ale převažuje asi dokonce velmi značně.

Pokud jde o nesprávné hospodaření, počet podniků správně vedených a prospívajících je všude daleko větší než počet podniků špatně promyšlených a neprospívajících. Třebaže tolik naříkáme na časté bankroty, představují chudáci, jež potká toto neštěstí, jenom nepatrnou část celkového počtu lidí zabývajících se obchodem a všemi ostatními druhy podnikání; nebude jich možná více než jeden z tisíce. Pro nevinného člověka je snad bankrot největší a nejvíce ponižující neštěstí, jaké ho může postihnout. Většina lidí si tudíž dává dobrý pozor, aby se mu vyhnula. Někteří mu ovšem neujdou, právě tak jako někteří neujdou šibenici.

Velké národy nezchudnou nikdy tím, že rozhazuje a špatně hospodaří jednotlivci, často však chudnou tím, že rozhazuje a špatně hospodaří stát. Veškerý nebo téměř veškerý důchod státu vynakládá se ve většině zemí na vydržování pracovníků neproduktivních. Sem patří lidé, kteří tvoří početný a nádherný dvůr, velké církevní korporace, velká loďstva a vojska,

jež v dobách míru nic nevyrábějí a ve válce nezískávají nic, co by stačilo nahradit výdaje na jejich vydržování třeba jen po dobu války. Takoví lidé, protože sami nic nevyrábějí, žijí tedy všichni z produktu práce jiných. Zvětší-li se tudíž jejich počet zbytečně mnoho, mohou v některém roce spotřebovat z tohoto produktu tak velký podíl, že nezbude dost pro pracovníky produktivní, kteří by jej měli v příštím roce obnovit. Produkt příštího roku bude tedy menší, než byl v roce předcházejícím, a kdyby tento nesprávný stav pokračoval, v třetím roce by byl ještě menší než v druhém. Neproduktivní pracovníci, na jejichž vydržování má připadat pouze přebývajíc část důchodu obyvatelstva, spotřebují pak třeba takovou část celkového důchodu obyvatelstva, a tím donutí takové množství lidí, aby sáhli na svůj kapitál, tj. na fondy určené pro pracovníky produktivní, že všechna šetrnost a správné hospodaření jednotlivců třeba již nedokáží nahradit produkt vyplývaný a ztenčený tímto přílišným a nepřírozeným saháním na kapitál.

Zkušenosti nás však učí, že tato šetrnost a správné hospodaření dokáží většinou vyvážit nejen špatné hospodaření a marnotratnost jednotlivců, ale i rozhazovačnost vlády. Všem společné a stálé a nepřetržité usilování každého člověka zlepšit si postavení, tento původní zdroj, z něhož vyvěrá jak bohatství státu a národa, tak i bohatství soukromé, je často tak mocný, že udržuje přirozený vývoj věcí k lepšímu i přes rozhazovačnost vlády a přes největší chyby ve správě země. Je jako ona neznámá životní síla, která často vrací tělu zdraví a svěžest, nejenom navzdory nemoci, ale i navzdory nesmyslným předpisům lékaře.

Hodnota ročního produktu půdy a práce toho kterého národa se může zvýšit jedině tím, že stoupne buď počet jeho produktivních pracovníků, nebo produktivní síla osob zaměstnaných již předtím. Je jasné, že se počet produktivních pracovníků dá podstatně zvýšit jedině tehdy, zvětší-li se kapitál, tj. fondy určené k jejich vydržování. Zvýšit produktivní sílu práce téhož počtu dělníků lze jedině tím, že se rozmnoží nebo zdokonalí stroje a

nástroje, jež usnadňují a urychlují práci, anebo že se práce lépe rozdělí a rozvrhne. V tom i onom případě je téměř vždy třeba dalšího kapitálu. Pouze pomocí dalšího kapitálu může podnikatel vybavit své dělníky lepšími stroji nebo provést mezi nimi vhodnější dělbu práce. Skládá-li se práce, jež se má vykonat, z několika úkonů, je třeba k tomu, aby každý dělník mohl být zaměstnán stále stejnou prací, mnohem většího kapitálu, než koná-li každý dělník podle potřeby kterýkoli z těchto úkonů.

Srovnáme-li tudíž stav národa ve dvou různých obdobích a shledáme-li, že roční produkt jeho půdy a práce je v druhém období zřejmě větší než v prvním, že je jeho půda lépe obdělávána, že má více řemesel a ta že více vzkvétají a že má rozsáhlejší obchod, můžeme si být jisti, že jeho kapitál se mezi prvním a druhým obdobím musel zvýšit a že dobrým hospodařením některých jednotlivců muselo tohoto kapitálu přibýt o více, než o kolik ho ubylo ať již špatným hospodařením jiných jednotlivců nebo rozhazovačností vlády. Shledáváme však, že tomu tak bylo, alespoň v poněkud klidných dobách, téměř u všech národů, a to i u těch, které neměly vlády právě nejprozíravější a nejšetrnější. Abychom si o tom mohli učinit správný úsudek, musíme ovšem srovnávat stav země v obdobích, která jsou od sebe vzdálená. Pokrok postupuje často tak pozvolna, že v obdobích od sebe málo vzdálených je rozvoj nejenom neznatelný, ale že z úpadku toho kterého odvětví podnikání nebo toho kterého kraje, k jakému leckdy dochází i tehdy, když země jako celek rozkvétá, vzniká často domněnka, že upadá bohatství a podnikání celé země.

Roční produkt půdy a práce v Anglii je například jistě mnohem větší, než byl před něco více než jedním stoletím, tj. při obnovení monarchie Karla II. Dnes o tom snad již nepochybuje téměř nikdo, ale od oné doby vyšla snad každých pět let nějaká kniha nebo brožura, psaná k tomu tak dovedně, že na lidi dost působila, která dokazovala, že bohatství národa rychle ubývá, země že je vylidněna, zemědělství že je v tak zanedbaném stavu, řemesla že upadají a obchod že je zničen. A nebyly to všechno jen traktáty některé

strany, ubohé výplody prolhanosti a prodejnosti. Mnohé z nich napsali lidé poctiví a velmi soudní, kteří psali pouze to, o čem byli přesvědčeni, a jen proto, že o tom byli přesvědčeni. Roční produkt půdy a práce v Anglii byl při oné restauraci jistě větší, než jaký můžeme předpokládat, že byl o století dříve, při nastoupení královny Alžběty A tehdy zase, můžeme s bezpečností tvrdit, byla již země mnohem pokročilejší než sto let předtím, tj. v době, kdy se končily spory mezi rodem Yorským a Lancasterským. Ale tehdy byl její stav pravděpodobně zase lepší než za vpádu Normanů, a za vpádu Normanů zase lepší než za oné anglosaské doby zmatků, kdy země byla rozdělena v sedm království. A i v onom raném období byla země jistě pokročilejší, než když ji přepadl Julius Caesar, kdy byli její obyvatelé téměř na stejném stupni s divochy v Severní Americe.

V každém z těchto období nejenže jednotlivci i stát hodně rozhazovali, vedly se nákladné a zbytečné války a ročního produktu se hrubě zneužívalo k vydržování lidí neproduktivních místo pracovníků produktivních, ale ve zmatku občanských svárů docházivalo leckdy k takovému naprostému vyplýtvání a zničení kapitálů, že to, jak lze mít za to, nejen drželo přirozené hromadění bohatství, což se také jistě stalo, ale že na konci takového období bývala země chudší, než byla na jeho začátku. Ke kolika jen nepokojům a pohromám došlo i v onom nejšťastnějším ze všech těchto období, tj. v době, která uplynula od Restaurace! Kdyby se tyto události byly daly předpovídat, nebylo se jen očekávalo, že zemi prostě ochudí, ale že ji úplně zničí. Byl tu požár a mor v Londýně,⁷² dvě války s Holandskem, nepokoje za Revoluce, válka v Irsku, čtyři nákladné války s Francií v letech 1688,1702,1742 a 1756, a k tomu dvě povstání, v letech 1715 a 1745.⁷³ V průběhu oněch čtyř válek s Francií zadlužil se stát více než 145 milionů, a připočtou-li se k tomu i všechny ostatní mimořádné roční výdaje způsobené těmito válkami, můžeme celkovou sumu odhadovat na neméně než 200 milionů.

Takového ohromného podílu z ročního produktu půdy a práce země použilo se od doby Revoluce při těchto několika událostech k vydržování nadměrného počtu neproduktivních lidí. Kdyby ony války nebyly daly použití tak velkého kapitálu právě tento směr, největší jeho část by byla přirozeně vydržovala pracovníky produktivní, jejichž práce by byla nahradila celou hodnotu toho, co by spotřebovali, a ještě by vynesla zisk. Hodnota ročního produktu půdy a práce země byla by tak každým rokem značně stoupla a přírůstkem každého roku by se byl ještě více zvětšil přírůstek roku následujícího. Bylo by se postavilo více domů, připravilo k obdělávání více půdy a půda již předtím připravená k obdělávání byla by se obdělala lépe, bylo by se zřídilo více manufaktur a ty, které byly založeny již dříve, byly by se rozšířily; nedovedeme si snad ani představit, jaké výše by byly dnes již dosáhly skutečné bohatství a skutečný důchod země.

Ale i když svou rozhazovačností vláda přirozené spění Anglie k bohatství a k vzdělanosti jistě zpomalila, přece jen je nemohla zastavit. Roční produkt půdy a práce je nyní v Anglii nad všechnu pochybnost mnohem větší, než byl za Restaurace a za Revoluce. A kapitál, který se ročně vynakládá na obdělávání této půdy a na vydržování této práce, musí být tedy také mnohem větší. Přestože vláda toho tolik vymáhala, nahromadili jednotlivci pozvolna a ve vší tichosti tento kapitál svou šetrností a dobrým hospodařením, svým všem společným, stálým a neumdlévajícím úsilím po zlepšení vlastního postavení. A právě toto úsilí, které je pod ochranou zákona a kterému svoboda dovoluje, že může působit nanejvýš blahodárně, zabezpečovalo Anglii, že mohla v minulosti téměř stále spět k bohatství a k rozkvětu; doufejme, že tomu tak bude i v budoucnosti. Jelikož však Anglie nikdy neměla příliš šetrnou vládu, nebyla hospodárnost nikdy příznačnou ctností ani jejich obyvatel. Je to tudíž od králů a ministrů krajně neomalené a opovážlivé, chtějí-li dozírat na to, aby jednotlivci šetřili, a chtějí-li omezovat jejich výdaje pomocí zákonů proti

přepychu nebo zákazů dovážet cizozemské přepychové zboží. Největšími rozhazovači ve státě jsou přece právě oni sami. Necht' se řádně starají o výdaje své vlastní, a péči o výdaje jednotlivců mohou klidně přenechat jim samým. Nebude-li stát přiveden na mizinu rozhazovačností jejich, rozhazovačnost poddaných jej na mizinu nepřivede nikdy.

Jako hospodárnost národní kapitál zvětšuje a marnotratnost jej zmenšuje, tak ti, kteří utrácejí právě jen tolik, kolik činí jejich důchod, a kteří nic nehromadí, ani odnikud nic neubírají, tento kapitál ani nezvětšují, ani nezmenšují. Některé výdaje přispívají však k vzrůstu národního bohatství asi více než jiné. Jednotlivec může utratit svůj důchod buď za věci, které spotřebuje ihned a u nichž výdaj učiněný jednoho dne nemůže ani zmenšit, ani uhradit výdaj některého jiného dne, nebo jej může utratit za věci trvalejší, které lze tudíž hromadit a u nichž výdaj učiněný toho nebo onoho dne může, chce-li tomu jejich majitel, zmírnit nebo uhradit výdaj dne následujícího a zvýšit jeho užitečnost. Boháč může například utratit svůj důchod za příliš bohatou a nákladnou krmí a za udržování velkého počtu služebnictva a za množství psů a koní; nebo se může spokojit s krmí střídmou a jenom s několika sluhy a většinu svého důchodu vydat na vyzdobení svého domu nebo svého venkovského sídla, na užitečné nebo ozdobné stavby, na užitečné nebo ozdobné zařízení domu, na sbírání knih, soch a obrazů; nebo na věci nicotnější, šperky, různé cetky a všechny možné důmyslně sestrojené titěrnosti; nebo, a to je vůbec nejdaremnější, na naplnění své šatny krásným šatstvem, jako onen před několika lety zemřelý oblíbenec a ministr⁷⁴ jednoho velkého vládce. Kdyby ze dvou stejně bohatých lidí jeden utrácel svůj důchod převážně prvním způsobem a druhý zase druhým, tu by nádhera toho z nich, jenž by utrácel hlavně za zboží trvanlivé, neustále vzrůstala, neboť to, co by vydal jednoho dne, hradilo by výdaj dne následujícího a zvyšovalo by jeho užitečnost; kdežto nádhera druhého by na konci toho kterého období

nebyla o nic větší, než byla na jeho počátku. Ten první by také byl na konci tohoto období bohatší. Měl by zásobu zboží toho či onoho druhu, jež by, i kdyby snad nemělo tu cenu, kterou za ně zaplatil, vždycky přece jen mělo nějakou cenu. Po výdajích toho druhého člověka by nezbylo ani stopy, a prospěch z desetiletého či dvacetiletého rozhazování by vzal dokonale za své tak, jako kdyby tu žádný prospěch ani nikdy nebyval.

Jako je jeden druh výdajů prospěšnější než druhý pro bohatství jednotlivce, tak je prospěšnější i pro bohatství národa. Domy, jejich zařízení a šatstvo boháčů začínají zanedlouho sloužit vrstvám nižším a středním. Když se toho totiž panstvo nabaží, mohou si to koupit příslušníci nižších a středních vrstev, a jestliže se tento způsob utrácení stane mezi majetnými lidmi obecným, zlepší se tak časem bydlení celého národa. V zemích, které jsou již dlouho bohaté, mají příslušníci nižších vrstev často velmi pěkné a nepoškozené domy a zařízení domů, ač ony domy nebyly jistě stavěny pro ně a ani toto zařízení nabylo pro ně zhotoveny. Z domu, který kdysi býval sídlem rodu Seymourů, je nyní hospoda při silnici do Bathu. Svatební lože panovníka Velké Británie Jakuba I., jež si jeho královská choť přivezla z Dánska jakožto důstojný dar vladaře vladaři, bylo před několika lety ozdobou jedné krčmy v Dunfermline. V některých starobylých městech, která se buď již dlouho nevyvíjejí, nebo jsou poněkud v úpadku, najde se někdy sotva jediný dům, o němž by se dalo předpokládat, že byl stavěn pro své nynější obyvatele. A vejdete-li do některého takového domu, najdete tam nezřídka mnoho krásného, ač již obstarožního nábytku, který se stále ještě hodí k používání a který zřejmě také nebyl zhotoven pro své nynější obyvatele. Velkolepé paláce, nádherné letohrádky, ohromné sbírky knih, soch, obrazů a jiných vzácností jsou obvykle ozdobou nejen blízkého okolí, ale i celé příslušné země. Versailles jsou ozdobou a chloubou Francie, Stowe a Wilton zase Anglie. Na Itálii se stále ještě vzhlíží s úctou proto, že má velké množství takových památek, ačkoliv ono bohatství, které jim dalo vzniknout, vzalo za své a

onen génius, jenž je vytvořil, jako by již uhasí, snad proto, že se již nemohl zabývat podobnými věcmi.

Výdaje činěné na trvanlivé zboží nenapomáhají pouze hromadění kapitálu, ale podporují také šetrnost. I kdyby v nich zašel člověk příliš daleko, může se snadno napravit, aniž mu lidé budou něco vytýkat. Omezit značně počet služebnictva, v krmích přejít od velkého plýtvání k velké prostotě, vzdát se své ekvipáže, když si ji člověk již jednou pořídil, takové změny nemohou ujít pozornosti okolí a mají se za jakési doznání, že dřívější hospodaření toho člověka nebylo správné. Jen málokterý z těch nešťastníků, kteří zašli v utrácení tohoto druhu příliš daleko, má potom odvahu se napravit, dokud ho k tomu nedonutí bída a bankrot. Utrácí-li však někdo někdy příliš mnoho za stavby a nábytek, knihy nebo obrazy, nelze z toho, že pak své počínání změní, ještě vyvozovat, že si předtím počínal nerozumně. Jde tu totiž o věci, při nichž dřívější výdaje činí obvykle další výdaje zbytečnými; a jestliže člověk náhle přestane takto utrácet, zdá se nám, že to nedělá nikoli proto, že již na to nemá prostředky, nýbrž proto, že své záliby již uspokojil.

Výdaje za trvanlivé zboží dávají kromě toho obyčejně obživu většímu počtu lidí, než jaký se zaměstná i při sebešetrnějším hoštění. Ze dvou či tří centýřů potravin, které při velké hostině přijdou někdy na stůl, vyhodí se možná polovina na hnojiště a vždycky se jich velké množství vyplývá a přijde nazmar. Kdyby se však za výdaje na takové pohoštění dala práce zedníkům, truhlářům, čalouníkům, strojníkům apod., rozdělilo by se stejné množství potravin mezi ještě větší počet lidí, a ti by je kupovali vždy jen za penny nebo jen za libru a neztratili ani nezahodili by z nich jedinou unci. Kromě toho výdaje tohoto druhu dávají živobytí pracovníkům produktivním, a výdaje druhého druhu pracovníkům neproduktivním. Výdaje prvního druhu zvyšují tedy směnnou hodnotu ročního produktu půdy a práce v zemi, výdaje druhého druhu nikoli.

Tím vším však ještě nemíním říci, že by onen druh výdajů svědčil

vždycky o větším kavalírství a o větší štědrosti než druhý. Utratí-li boháč svůj důchod hlavně v hoštění, podílí se o větší jeho část se svými přáteli a společníky; utrácí-li jej však tím, že nakupuje takové trvanlivé zboží, vydává jej často celý jen pro svou vlastní osobu a nedává z něho nikomu nic, aniž za to dostane něco stejné hodnoty. Tento druhý druh výdajů svědčí tedy často o povaze nejen povrchní, ale i nízké a sobecké, hlavně jde-li tu o předměty nemající význam, o všelijaké ozdůbky v zařízení domu a na šatech, o klenoty, tretky a hračky. Chci tím říci jen tolik, že onen první druh výdajů, protože vždy vede k jistému nahromadění cenného zboží a podporuje šetrnost jednotlivců, rozhojňuje v důsledku toho národní kapitál, a protože dává obživu spíše pracovníkům produktivním než neproduktivním, přispívá ke vzrůstání národního bohatství více než onen druhý druh výdajů.

O zásobě půjčované na úrok

Zásoby, které se půjčují na úrok, považuje vždy ten, kdo je půjčuje, za kapitál. Očekává, že je za určitou dobu dostane zpět a že ten, kdo si je vypůjčil, mu zatím za jejich používání bude platit jistou roční rentu. Vypůjčovatel může těchto zásob použít jako kapitálu nebo jako zásob vyhrazených pro bezprostřední spotřebu. Používá-li jich jako kapitálu, vynakládá je na udržování produktivních pracovníků, kteří znovu vytvářejí hodnotu a k tomu ještě zisk. Může pak tedy vrátit kapitál a zaplatit úroky, aniž něco zcizí nebo ubere z některého jiného zdroje důchodu. Použije-li jich jako zásob vyhrazených pro bezprostřední spotřebu, jedná jako marnotratník a to, co bylo určeno k udržování pracujících lidí, vyhazuje na udržování zahalečů. Potom nemůže ani vrátit kapitál, ani zaplatit úroky, aniž něco zcizí nebo ubere z jiného zdroje důchodu, jako například ze svého majetku nebo pozemkové renty.

Zásob, které se půjčují na úrok, používá se jistě podle okolností tak i onak, mnohem častěji se jich však používá způsobem prvním než druhým. Člověk, který si vypůjčuje proto, aby mohl utrácet, přivede se brzy na mizinu, a ten, od něhož si vypůjčuje, bude zpravidla velmi brzy za svou pošetilost pykat. Půjčovat nebo vypůjčovat si k takovému účelu je tedy všude tam, kde se nedá počítat s velkými lichvářskými úroky, proti zájmům jak té, tak oné strany; i když se to ovšem někdy stává, že lidé dělají to i ono, můžeme být jisti, že to nebývá tak často, jak si snad představujeme, neboť každý člověk má přece na zřeteli svůj vlastní prospěch. Zeptejte se kteréhokoli nijak zvlášť opatrného bohatého člověka, kterému z těchto dvou druhů lidí rozpůjčil více svých zásob, zda těm, o nichž si myslí, že jich použijí výnosně, nebo těm, o nichž předpokládá, že je promrhají, a vysměje se vám, že se tak vůbec můžete ptát. I mezi těmi, kdož si vypůjčují, lidmi,

kteří nemají pověst nejšetrnějších lidí na světě, je však také značně více lidí šetrných a příčinlivých než rozhazovačů a lenochů. Jedinými lidmi, jimž se obvykle půjčuje kapitál, aniž se očekává, že ho použijí tak, aby jim hodně vynesl, jsou venkovští majitelé panství, kteří si vypůjčují na hypotéku. Ale i ti si vypůjčují málokdy jen proto, aby mohli utrácet. Dá se říci, že to, co si vypůjčují, utratili zpravidla ještě dříve, než si to vypůjčí. Spotřebují totiž obvykle tolik zboží, které jim kramáři a řemeslníci dávají na dluh, že si musí vypůjčovat na úrok, aby ty dluhy zaplatili. Vypůjčený kapitál nahrazuje tu kramářům a řemeslníkům kapitál, jež oni venkovští majitelé panství nebyli schopni splatit z renty ze svých pozemků. Nevypůjčují si jej tedy vlastně proto, aby jej utratili, nýbrž proto, aby jím splatili kapitál, který utratili již předtím.

Téměř všechny zápůjčky na úrok se dávají v penězích, ať již v papírových nebo zlatých a stříbrných. Ale vypůjčovatel skutečně potřebuje, a ten, kdo mu je půjčuje, mu ochotně poskytne nikoli peníze, nýbrž hodnotu peněz, tj. zboží, které za ně lze nakoupit. Potřebuje-li půjčku pro bezprostřední spotřebu, může tu zásobu vytvořit jedině z takového zboží. Potřebuje-li půjčku jako kapitál, aby mohl zaměstnávat pracovníky, může těmto pracovníkům poskytovat nástroje, suroviny a živobytí, jež potřebují k tomu, aby mohli pracovat, zase jen z tohoto zboží. Půjčkou postupuje jaksi půjčovateli své právo na určitý podíl z ročního produktu půdy a práce celé země, a ten pak může s tímto podílem nakládat podle libosti.

Množství zásob, neboli, jak se obvykle říká, množství peněz, jež lze v té které zemi půjčit na úrok, neřídí se hodnotou peněz, ať již papírových nebo kovových, které jsou v té zemi nástrojem provádění jednotlivých zápůjček, nýbrž hodnotou té části ročního produktu, která je určena, jakmile opustí půdu nebo jakmile vyjde z rukou produktivních pracovníků, nikoli prostě k splacení nějakého kapitálu, nýbrž k splacení takového kapitálu, jehož majitel se nechce obtěžovat zaměstnat jej sám. Jelikož se

takové kapitály obvykle půjčují a splácejí v penězích, představují takzvaný kapitál peněžní (*monied interest*). Tento peněžní kapitál se liší nejen od kapitálu pozemkového, ale i od kapitálu obchodního a manufakturního, protože u těchto kapitálů zaměstnávají svůj kapitál sami jeho majitelé. I v peněžním kapitálu jsou však peníze vlastně jen poukázkou, která přenáší z jedné ruky do druhé kapitály, jejichž majitelé nemají chuť zaměstnat je sami. Tyto kapitály mohou být téměř neomezeně větší, než je suma peněz, jež slouží jako nástroj k jejich přenášení, neboť týchž peněz se tu postupně používá k poskytnutí mnoha různých zápůjček a k provedení mnoha různých koupí. Tak například osoba A půjčí osobě W 1000 liber št., za něž W okamžitě koupí od B zboží v hodnotě 1000 liber št. B tyto peníze sám nepotřebuje, a půjčí proto tytéž peníze osobě X, a X za ně koupí od C také za 1000 liber št. zboží. C je podobně a z téhož důvodu půjčí zase Y, a ten za ně nakoupí zboží od D. Tak tytéž peníze, ať jsou to již mince nebo bankovky, mohou v několika málo dnech posloužit jako nástroj při třech různých zápůjčkách a při třech různých koupích, z nichž každá je v hodnotě celkové sumy těchto peněz. To, co tito tři majitelé peněz. A, B, a C, postupují třem vypůjčovatelům, W, X, Y, je schopnost provést ony nákupy. A jak hodnota, tak i sám smysl každé půjčky tkví právě v této schopnosti. Hodnota kapitálů půjčených třemi majiteli peněz se rovná hodnotě zboží, jež se dá za ně nakoupit, a je třikrát větší než hodnota peněz, pomocí nichž se tyto koupě provádějí. A přitom mohou tyto půjčky být všechny dokonale zajištěny, neboť se zbožím koupeným oněmi dlužníky se naloží tak, že do určité doby vynese stejnou hodnotu v kovových nebo papírových penězích a ještě zisk. A jako se dá týchž peněz použít při několika zápůjčkách, jejichž hodnota je trojnásobná, a může být třeba i třicetnásobná, tak se jich dá postupně používat i jako nástroje k splácení těchto půjček.

Kapitál půjčený na úrok lze tedy považovat za poukázku, již půjčovatel postupuje tomu, komu půjčuje svůj kapitál, určitý značný podíl na ročním

produktu, a to s tou podmínkou, že vypůjčovatel bude zase po dobu trvání půjčky postupovat půjčovateli každý rok z tohoto podílu menší část zvanou úrokem a že mu po skončení půjčky vrátí stejně velkou částku, jako byla ta, která mu byla původně postoupena, neboli tzv. jistinu. Ačkoli poukázkami na tu malou i na tu větší část jsou obvykle peníze, ať již kovové nebo papírové, peníze samy jsou tu něčím zcela jiným než to, co se jimi poukazuje.

Úměrně tomu, jak v té či oné zemi vzrůstá ona část ročního produktu, která je určena k tomu, aby jakmile opustí půdu nebo vyjde z rukou produktivních pracovníků, splácela kapitál, vzrůstá přirozeně i to, co se nazývá kapitálem peněžním. Vzrůstání oněch kapitálů, z nichž chtějí mít jejich majitelé důchod, aniž se sami musí starat o to, aby je zaměstnali, jde přirozeně ruku v ruce s všeobecným zvyšováním kapitálů; nebo jinými slovy: jak stoupají zásoby, vzrůstá neustále i množství zásob, jež lze půjčovat na úrok.

A jak se zvětšuje množství zásob, jež lze půjčovat na úrok, musí úrok neboli cena, kterou je třeba zaplatit za užívání oněch zásob, nutně klesat, a to nejen proto, že podle obecného pravidla, stoupá-li množství věcí na trhu, jejich tržní cena zpravidla klesá, ale i pro jiné příčiny, platné právě pro tento případ. Tím, že kapitály v té které zemi vzrůstají, zisk, jehož lze dosáhnout jeho vynakládáním, se nutně zmenšuje. Je čím dále tím nesehnatější najít nějaký způsob, jak uplatnit v zemi nový kapitál tak, aby to vynášelo. Následkem toho dochází mezi jednotlivými kapitály ke konkurenci, neboť majitel jednoho kapitálu hledí uchvátit místo, jež drží jiný. Že svého konkurenta z tohoto místa vypudí, může ovšem většinou doufat jen tehdy, jestliže půjčí za mírnějších podmínek. Nejenže to, s čím obchoduje, musí prodat, aby to vůbec prodal, poněkud levněji, ale musí to k tomu ještě často nakoupit dražší. Tím, že rostou zdroje určené k vydržování produktivní práce, poptávka po produktivní práci každým dnem stoupá. Dělníci si nacházejí zaměstnání snadno, ale majitelům

kapitálu se těžko hledají dělníci, které by mohli zaměstnat. Jejich konkurence zvyšuje mzdy a snižuje zisk z kapitálu. Avšak ubývá-li takto zisku, jehož lze dosáhnout zaměstnáním kapitálu, tak říkajíc na obou koncích, musí zároveň klesat i cena, kterou je možno platit za používání kapitálu, neboli úroková míra.

Locke, Law a Montesquieu,⁷⁵ jakož i mnozí jiní spisovatelé si asi představovali, že pravou příčinou poklesu úrokové míry, k němuž došlo téměř v celé Evropě, bylo zvětšení množství zlata a stříbra způsobené objevením španělské Západní Indie. Tyto kovy samy ztratily prý na své hodnotě, tím prý nutně klesla i hodnota použití toho či onoho jejich množství, a v důsledku toho se prý snížila i cena, kterou za ně bylo možno platit. Tuto domněnku, která se na první pohled zdá tak přijatelná, vyvrátil Hume tak dokonale, že je snad zbytečné ještě se jí zabývat. Uvedu jen jedno kratičké a prosté shrnutí, které snad jasněji osvětlí onu chybu v usuzování, jež asi zavedla tyto pány na nesprávnou cestu. Než byla objevena španělská Západní Indie, činila obvyklá úroková sazba téměř v celé Evropě 10 procent. Od té doby klesla v některých zemích na 6, 5, 4, i 3 procenta. Dejme tomu, že v každé té zemi klesla hodnota stříbra přesně v témž poměru jako úroková sazba a že v zemích, kde se úrok snížil například z 10 na 5 procent, dostane se nyní za totéž množství stříbra jen polovina zboží, jež se za ně dostalo dříve. Skutečnost je sice asi všude jiná, ale je to předpoklad pro názor, který chceme zkoumat, nejpříznivější; i za tohoto předpokladu je však zhola nemožné, aby klesnutí hodnoty stříbra mělo vůbec nějaký vliv na snížení úrokové sazby. Nemá-li nyní v oněch zemích 100 liber št. větší hodnotu, než mělo dříve 50 liber št., pak 10 liber št. nemůže mít nyní větší hodnotu, než dříve mělo 5 liber št. Ať již příčiny, které snížily hodnotu kapitálu, byly jakékoli, musely přesně v témž poměru snížit i hodnotu úroku. Poměr mezi hodnotou kapitálu a hodnotou úroku musel zůstat nezměněn, neboť úroková sazba se vůbec nezměnila. Změní-

li se však úroková sazba, musí se změnit i poměr mezi těmito dvěma hodnotami. Nemá-li nyní 100 liber št. větší hodnotu než dříve 50 liber št., pak 5 liber št. nemůže mít nyní větší hodnotu, než dříve měly 2 libry št. 10 šilinků. Sníží-li se tedy úroková sazba z 10 procent na 5, platí se za užívání kapitálu, který má podle předpokladu polovinu své dřívější hodnoty, úrok rovnající se pouhé čtvrtině hodnoty úroku dřívějšího.

Kdyby množství stříbra nějak vzrostlo a množství zboží uváděného jím do oběhu by zůstalo stejné, mohlo by to přivodit jedině snížení hodnoty tohoto kovu. Nominální hodnota veškerého zboží by byla vyšší, ale jeho hodnota skutečná by zůstala úplně stejná jako dříve. Směňovalo by se za více stříbrných mincí, ale množství práce, která by se dala za tyto mince zjednat, a počet lidí, který by se za ně dal živit a zaměstnávat, byly by stále stejné. Kapitál země by zůstal týž, i kdyby k převedení stejné jeho části z jedné ruky do druhé bylo snad zapotřebí většího počtu mincí. Poukázky, asi tak jako převodní listiny vyhotovené nějakým rozvláčným notářem, byly by nemotornější, avšak převáděný předmět byl by stále týž jako dříve a mohl by mít jedině zase tytéž účinky. Ježto by fondy na udržování produktivní práce zůstaly stejné, poptávka po ní by byla také stejná. Její cena neboli mzda, i když by byla nominálně větší, zůstala by ve skutečnosti stejná. Platila by s větším počtem stříbrných mincí, avšak dalo by se za ně nakoupit stejné množství zboží. Zisky z kapitálu by zůstaly jak na papíře, tak ve skutečnosti stejné. Mzda se obvykle počítá ve stříbře, které se vyplatí dělníkovi. Jestliže se tedy toto množství zvětší, zdá se vyšší i jeho mzda, ač někdy třeba není o nic větší než předtím. Avšak zisky z kapitálu se nepočítají podle toho, kolika stříbrnými mincemi se vyplácejí, nýbrž podle toho, v jakém poměru jsou tyto peníze k celému vynaloženému kapitálu. Tak například říkáme, že v té nebo oné zemi činí obvyklá týdenní mzda dělníka pět šilinků a obvyklý zisk z kapitálu deset procent. Protože by však byl celkový kapitál země stejný jako dříve, byla by stejná i konkurence mezi kapitály jednotlivců, ve které by se rozpadal.

Ti všichni by měli ve svém podnikání tytéž výhody i nevýhody. Obvyklý poměr mezi kapitálem a ziskem by tedy zůstal stejný, a v důsledku toho by zůstal stejný i peněžní úrok; neboť kolik lze obvykle zaplatit za užívání peněz, řídí se nutně podle toho, kolik se použitím těch peněz dá vydělat.

Kdyby však vzrostlo množství zboží, jež se v zemi uvede za rok do oběhu, ale množství peněz, které by je udržovalo v oběhu, by zůstalo stejné, vyvolalo by to naopak kromě zvýšení hodnoty peněz ještě mnoho jiných vážných následků. Kapitál země, ačkoli na papíře by zůstal stejný, by se ve skutečnosti zvětšil. Vyjadřoval by se sice třeba stejným množstvím peněz, ale dalo by se za něj zjednat větší množství práce. Stouplo by množství produktivní práce, jež by mohl vydržovat a zaměstnávat, a v důsledku toho by stoupla i poptávka po této práci. Mzdy by s poptávkou přirozeně stouply a přitom by se možná zdálo, že klesají. Platily by se třeba menším množstvím peněz, ale za toto menší množství peněz by se dalo nakoupit více zboží, než kolik se předtím nakoupilo za množství větší. Zisky z kapitálu by se ve skutečnosti i na pohled snížily. Protože by se zvětšil celkový kapitál země, je přirozené, že by se zároveň zvětšila i konkurence mezi jednotlivými kapitály, z nichž se tento kapitál skládá. Majitelé těchto jednotlivých kapitálů by se museli spokojit s menší částí produktu oné práce, již by jejich kapitály dávaly zaměstnání. Peněžní úrok, který vždy drží krok se zisky z kapitálu, by se tím třeba značně zmenšil, ač hodnota peněz, tj. množství zboží, jež se dá za tu nebo onu sumu nakoupit, by velmi stoupla.

V některých zemích byl peněžní úrok zákonem zakázán. Protože se však použitím peněz dá všude něco vydělat, mělo by se za jejich použití všude něco platit. Tímto opatřením se proto, jak ukázala zkušenost, zlu lichvy nezabrání, toto zlo se naopak ještě zvětší, neboť dlužník musí platit nejen za používání peněz, ale i za nebezpečí, jemuž se jeho věřitel vystavuje tím, že za toto použití přijímá náhradu. Je tím vlastně donucen pojistit svého věřitele proti pokutování za lichvu.

V zemích, kde je úrok povolen, chce zákon zabránit lichvářskému vydírání tím, že zpravidla stanoví nejvyšší sazbu, kterou může věřitel žádat, aniž se vystaví pokutování. Tato sazba by měla být vždy poněkud vyšší, než je nejnižší tržní cena, tj. cena, kterou obvykle platí za použití peněz ti, kdo mohou dát naprosto spolehlivou záruku. Kdyby zákon stanovil úrokovou sazbu nižší, než by byla nejnižší tržní úroková sazba, měla by takto stanovená sazba stejné následky, jako kdyby bylo půjčování na úrok vůbec zakázáno. Věřitel nepůjčí své peníze za méně, než jakou hodnotu má jejich použití, a za nebezpečí, kterému se věřitel vystavuje, musí mu dlužník zaplatit tím, že mu přizná plnou hodnotu použití těchto peněz. Je-li za úrokovou sazbu stanovena právě nejnižší tržní cena, potom všichni ti, kdož nemohou nabídnout opravdu nejlepší záruku, mají u poctivých lidí dbajících zákonů své země zastaven úvěr a musí se obracet k nejnestoudnějším lichvářům. V zemi, jako je Velká Británie, kde se peníze půjčují vládě na 3 procenta a soukromníkům na dobrou záruku na 4 až 4½ procenta, je snad nynější dovolená úroková sazba 5 procent docela přiměřená.

Je ovšem třeba připomenout, že zákonem dovolená úroková sazba, i když má být poněkud vyšší než nejnižší úroková sazba, neměla by být vyšší o mnoho. Kdyby například zákonem dovolená úroková sazba ve Velké Británii byla stanovena až na 8 nebo 10 procent, tu by si většinu peněz volných k půjčování vypůjčili marnotratníci a spekulanti, neboť jedině ti by byli ochotni platit tento vysoký úrok. Lidé rozvážliví, kteří za vypůjčení peněz nechtějí zaplatit více než část toho, co jim jejich použití pravděpodobně vynese, by si netroufali ucházet se o úvěr. Velká část kapitálu země nemohla by se pak dostat do rukou těm, kdo by ho pravděpodobně nejspíše dovedli použít tak, aby z toho měli zisk a aby z toho byl prospěch, a byla by vyhozena do rukou těm, kteří by jej s největší pravděpodobností prohospodařili a rozházeli. Zato tam, kde zákonná úroková sazba je jenom nepatrně vyšší než nejnižší tržní úroková sazba,

dává se při půjčování před marnotratníky a spekulanty všude přednost lidem rozvážlivým. Ten, kdo peníze půjčuje, dostane od lidí spolehlivých téměř stejně vysoký úrok, jaký si troufá žádat od spekulantů, a jeho peníze jsou v jejich rukou mnohem bezpečnější než v rukou spekulantů. Velká část kapitálu země se tak dostane do rukou, které jí s největší pravděpodobností použijí tak, aby z toho byl prospěch.

Žádný zákon nedokáže stlačit obvyklou úrokovou sazbu pod nejnižší úrokovou sazbu, která platí na trhu v době vydání tohoto zákona. Navzdory ediktu z roku 1766, jímž francouzský král chtěl snížit úrokovou sazbu z pěti procent na čtyři, půjčovaly se ve Francii peníze nadále na pět procent a zákon se všelijak obcházel.

Je třeba poznamenat, že obvyklá tržní cena půdy závisí všude na tom, jaká je na trhu obvyklá úroková sazba. Člověk, který má kapitál, z něhož chce mít nějaký důchod, a přitom se sám nechce namáhat vynakládáním tohoto kapitálu, se rozhoduje, zda si za něj má koupit půdu nebo zda jej má půjčit na úrok. A protože půda skýtá větší jistotu a být majitelem půdy přináší k tomu téměř vždy ještě některé další výhody, spokojí se takový člověk obvykle raději s menším důchodem z půdy, než aby půjčil své peníze na úrok, což vynáší více. Tyto výhody jsou tak velké, že vyváží jistý rozdíl v důchodu; avšak vyváží jen rozdíl omezený; kdyby rozdíl mezi nižším pachtovným a úrokem z peněz překročil jistou mez, lidé by přestali kupovat půdu a její cena by klesla pod svou obvyklou výši. Kdyby naproti tomu ony výhody onen rozdíl více než vyrovnávaly, každý by kupoval půdu a její obvyklá cena by záhy zase stoupla. Když úrok činil deset procent, prodávala se půda za její desetiletý až dvacetiletý výnos. Když úrok klesal na šest, pět, čtyři procenta, stoupala cena půdy na dvacetiletý, pětadvacetiletý, třicetiletý výnos. Ve Francii je tržní úroková sazba vyšší a běžná cena půdy je tam zpravidla nižší. V Anglii se půda zpravidla prodává za výnos třicetiletý, ve Francii za dvacetiletý.

O různém použití kapitálu

I když jsou všechny kapitály určeny k vydržování jediné práce produktivní, je množství produktivní práce, kterou stejně velké kapitály dokáží uvést do pohybu, různé podle toho, jak je jich použito; podobně kolísá i hodnota, kterou ten nebo onen způsob použití přidává k ročnímu produktu půdy a práce celé země.

Kapitálu lze použít čtverým způsobem: předně k opatření surovin, jež společnost za rok spotřebuje, aby jich mohla používat a spotřebovat je; za druhé k zpracování a k upravení těchto surovin pro bezprostřední použití a spotřebu; za třetí k převážení surovin nebo výrobků řemesel a manufaktur z krajů, kde je jich hojnost, do krajů, kde se jich nedostává; a konečně k rozdělování toho či onoho množství jedněch i druhých výrobků na taková malá množství, aby odpovídala poptávce těch, kdo je potřebují. Prvním způsobem se používá kapitálu všech těch, kdož se věnují přípravování půdy pro zemědělství a jejímu obdělávání, otírání dolů a kutání, jakož i provozování rybolovu, druhým způsobem kapitálu řemeslníků a majitelů manufaktur, třetím způsobem kapitálu obchodníků provozujících obchod ve velkém a čtvrtým způsobem kapitálu všech obchodníků v drobném. Nelze si snad ani představit, že by se kapitálu dalo použít ještě jinak než některým z těchto čtyř způsobů.

Každý z těchto čtyř způsobů použití kapitálu je nezbytně nutný jak pro trvání nebo rozšíření ostatních tří způsobů, tak pro obecné blaho celé společnosti.

Kdyby se ke opatření více méně dostačujícího množství surovin nepoužilo kapitálu, nebylo by řemesel a manufaktur a nebylo by obchodu.

Kdyby se k zpracování oněch druhů surovin, které je třeba vhodně upravit, aby se hodily k používání nebo ke spotřebování, nepoužilo

kapitálu, nebyly by tyto suroviny buď vůbec vytěženy, protože by po nich nebyla poptávka, nebo kdyby byly vytěženy bezděčně, neměly by žádnou směnnou hodnotu a nemohly by bohatství společnosti nijak zvýšit.

Kdyby se k převážení surovin nebo výrobků řemesel a manufaktur z krajů, kde je jich hojnost, na místa, kde se jich nedostává, nepoužilo kapitálu, nebylo by možno ani jedněch, ani druhých vyrobit více, než kolik je jich třeba pro spotřebu v nejbližším okolí. Kapitál obchodníka ve velkém směňuje přebytečný produkt jednoho kraje za přebytečný produkt kraje jiného, a tím podporuje v obou těchto krajích podnikání a oběma skýtá více požitků.

Kdyby se k rozdělování toho nebo onoho množství surovin nebo výrobků řemesel a manufaktur na taková malá množství, aby vyhovovala běžné poptávce těch, kteří je potřebují, nepoužilo kapitálu, musil by každý člověk koupit zboží, které potřebuje, více, než kolik ho právě v té chvíli potřebuje. Kdyby nebylo živnosti řeznické, musel by každý člověk koupit najednou hned celého vola nebo celou ovci. To by bylo obyčejně nepříjemné pro boháče, pro chudáky by to pak bylo ještě méně příjemné. Kdyby si musel chudý řemeslník nakupovat potraviny vždy na celý měsíc nebo na pět měsíců najednou, byl by nucen velkou část svých zásob, jichž v podobě nástrojů nebo v podobě zařízení svého krámu používá jako kapitálu a z nichž mu plyne důchod, převést do zásob, jež jsou vyhrazeny pro bezprostřední spotřebu a z nichž nemá žádný důchod. Pro takového člověka nemůže být nic lepšího, než může-li si nakupovat živobytí ze dne na den, nebo i z hodiny na hodinu, jak to právě potřebuje. To mu dává možnost, aby téměř všech svých zásob používal jako kapitálu. Může tudíž vyřizovat zakázky ve větší hodnotě, a to, co takto vydělá, více než vyváží přírážku, kterou si maloobchodník připočítává k ceně jako zisk. Zaujetí některých politických spisovatelů proti kramářům a živnostníkům nemá vůbec podklad. Proto také není třeba ukládat jim daně nebo omezovat jejich počet, aby se nerozmnožili tak, že by mohli škodit společnosti; ale

rozmnožit se tak, že budou poškozovat jeden druhého, to ovšem mohou. Tak například množství smíšeného zboží, jež se dá prodat v tom kterém městě, je omezeno tím, jaká je po něm v tom městě a v jeho okolí poptávka. Kapitál, jehož lze použít v obchodě se smíšeným zbožím, nemůže být nikdy větší, než aby právě stačil k nakoupení tohoto množství. Dělí-li se o tento kapitál dva obchodníci se smíšeným zbožím, bude konkurence mezi nimi nutit oba, aby prodávali levněji, než kdyby byl celý kapitál v rukou jenom jednoho obchodníka; a kdyby se o něj dělilo dvacet obchodníků, konkurence mezi nimi by pak byla dvacetkrát větší, a právě tolikrát by se zmenšila pravděpodobnost, že se spolčí, aby dosáhli vyšších cen. Některé z nich by ta konkurence možná přivedla na mizinu; avšak to je věc jich samých a mohou se klidně nechat, aby se zařídili, jak sami uznají za vhodné. Spotřebitele ani výrobce to nemůže vůbec poškodit; naopak vede to k tomu, že maloobchodníci musí prodávat levněji a nakupovat dražší, než kdyby celý ten obchod byl monopolem jedné nebo dvou osob. Pravda, někteří z nich snad někdy zlákaají slabocha, aby si koupil něco, co nepotřebuje. Toto zlo nestojí za to, aby se jím zabýval stát, a tím, že by se omezil jejich počet, by se mu třeba ani nezabránilo. Abych uvedl příklad, kde je to obzvláště pochybné: všeobecná náchyllost prostého lidu k opíjení nemá původ ve velkém množství krčem, nýbrž onomu množství krčem dává nutně zaměstnání právě ona náchyllost, jejíž původ je jinde.

Lidé, jejichž kapitálu se používá některým z oněch čtyř způsobů, jsou sami také produktivními pracovníky. Jejich práce, je-li správně řízena, ztuhne a ztělesní se v předmětu neboli prodejném zboží, na něž je vynakládána, a zpravidla zvyšuje jeho cenu alespoň o hodnotu toho, co je stojí jejich vlastní živobytí a jejich vlastní spotřeba. Pachtýři, řemeslníku nebo majiteli manufaktury, obchodníkovi ve velkém a maloobchodníkovi, těm všem plyne jejich zisk z ceny zboží, jež první dva vyrábějí a druzí dva kupují a prodávají. Avšak stejně velký kapitál, podle toho, kterým z těchto čtyř způsobů se ho použije, uvede bezprostředně do pohybu jiné množství

produktivní práce a zvýší také zcela hodnotu ročního produktu půdy a práce společnosti, jíž ten kapitál náleží.

Kapitálem maloobchodníka se nahrazuje, a to i se ziskem, kapitál obchodníkovi ve velkém, od něhož obchodník v drobném kupuje zboží, takže tento obchodník ve velkém pak může provozovat dále obchod. Jediným produktivním pracovníkem, jež přímo zaměstnává tento kapitál, je sám maloobchodník. Celá hodnota, jíž použití tohoto kapitálu přispívá k ročnímu produktu půdy a práce celé společnosti, je obsažena v jeho zisku.

Kapitálem obchodníka ve velkém se nahrazuje, a to i se ziskem, kapitál pachtýřů a řemeslníků nebo majitelů manufaktur, od nichž nakupuje suroviny a výrobky řemesel nebo manufaktur, s nimiž obchoduje, takže ti pak mohou dále podnikat. Především touto službou napomáhá také nepřímo tento kapitál vydržovat produktivní práci celé společnosti a zvyšovat hodnotu jejího ročního produktu. Zaměstnává i námořníky a dopravce, kteří převážejí jeho zboží z jednoho místa na druhé, a zvyšuje tak hodnotu tohoto zboží nejen o zisk obchodníka ve velkém, ale i o mzdy těchto lidí. To je všechna ona produktivní práce, kterou uvádí v pohyb přímo, a veškerá ona hodnota, o kterou zvyšuje přímo roční produkt. V obou těchto směrech působí mnohem účinněji než kapitál maloobchodníka.

Části kapitálu řemeslníka nebo majitele manufaktury se používá jako kapitálu fixního v podobě jeho nástrojů a touto částí se nahrazuje, a to i se ziskem, kapitál jiného řemeslníka nebo majitele manufaktury, od něhož se tyto nástroje kupují. Části oběžného kapitálu používá tento výrobce k nákupu materiálu a nahrazuje jí, a to i se ziskem, kapitál pachtýřů a podnikatelů v hornictví, od nichž jej kupuje. Ale velká jeho část rozdělí se vždycky během roku nebo i během kratšího období mezi dělníky, jež tento výrobce zaměstnává. Zvyšuje tedy tento kapitál hodnotu materiálu o mzdy dělníků a o zisk, jež mají jejich zaměstnavatelé z celého kapitálu vynaloženého na mzdy, suroviny a nástroje, jichž užívají ve svém

podnikání. Uvádí totiž přímo mnohem více produktivní práce v pohyb a přispívá mnohem větší hodnotou k ročnímu produktu půdy a práce celé společnosti než stejný kapitál v rukou obchodníka ve velkém.

Žádný kapitál neuvádí v pohyb větší množství produktivní práce než kapitál pachtýře. Produktivními pracovníky je tu nejen jeho čeled, ale i jeho tažný dobytek. V zemědělství pracuje společně s člověkem i příroda; a třebaže její práce nic nestojí, má to, co příroda vyrobí, určitou hodnotu, právě tak jako výrobky nejdražších pracovníků. Nejdůležitější práce v zemědělství nemají ani tak za účel plodnost půdy zvyšovat, ačkoli to činí též, jako spíše jí řídit tak, aby rodila plodiny pro člověka nejužitečnější. Pozemek zarostlý trnám a hlozím nerodí často o nic méně rostlin než nejdéle obdělávaná vinice nebo obilné pole. Osévání a orba skutečnou plodnost přírody obyčejně ani tak nepodněcují, jako ji spíše vedou určitým směrem; a přes všechnu práci, kterou to dá, vždycky ještě zůstává mnoho co vykonat přírodě. Zemědělství dělníci a tažný dobytek nevytvářejí tedy znovu jen hodnotu toho, co sami spotřebují, tj. kapitál, který je zaměstnává, a k tomu ještě zisk pro jeho majitele, jako je tomu u práce dělníků v manufakturách, nýbrž hodnotu mnohem vyšší. Kromě kapitálu a veškerého zisku pachtýře vytvářejí vždy znovu v pravidelných obdobích pachtovné pro majitele půdy. Toto pachtovné lze považovat za produkt oněch sil přírody, jež majitel půdy propůjčuje pachtýři k užívání. Bývá větší nebo menší podle toho, za jak velké se pokládají ony síly, neboli podle toho, za jak velkou se pokládá přirozená nebo obděláváním zvýšená úrodnost půdy. Po odečtení nebo vyrovnání všeho, co lze považovat za dílo člověka, zůstává tu tedy dílo přírody. To činí zřídka méně než čtvrtinu celého produktu, ale obyčejně přes třetinu. Kdyby stejné množství produktivní práce bylo zaměstnáno v kterémkoli řemesle, tak velkou hodnotu by nikdy nedokázalo vytvořit. Tam nedělá příroda nic, a všechno tam dělá člověk; a to, co se vytvoří, musí vždy odpovídat síle činitelů, kteří se na tom podílejí. Kapitál vynaložený v zemědělství nejenže

tedy uvádí v pohyb více produktivní práce než stejně velký kapitál k výrobě manufakturních výrobků, ale s přihlédnutím k množství produktivních pracovníků, jež zaměstnává, přispívá také mnohem větší hodnotou k ročnímu produktu půdy a práce celé země, tj. ke skutečnému bohatství a důchodu jejího obyvatelstva. Ze všech způsobů, jimiž lze použít kapitálu, je tento způsob pro společnost nejprospěšnější.

Kapitál, jehož se v té nebo oné zemi používá v zemědělství a v obchodě drobném, musí mít vždy sídlo v té zemi. Jeho použití je téměř vázáno na jedno jediné místo, na rolnickou usedlost a na krám maloobchodníka. Musí též, i když jsou tu výjimky, zpravidla patřit osobám usedlým v příslušné zemi.

Naproti tomu kapitál obchodníka ve velkém není, pokud jde o jeho sídlo, nějak vázán, nýbrž putuje z místa na místo, podle toho, jak kde lze levně nakoupit nebo draho prodat.

Kapitál řemeslníka nebo majitele manufaktury musí ovšem být tam, kde se ono zboží vyrábí; ale kde to má být, není vždy pevně určeno. Může to často být velmi daleko jak od kraje, kde se vyskytují suroviny, tak od kraje, kde se spotřebuje hotový výrobek. Lyon leží velmi daleko nejen od krajů, které poskytují suroviny pro jeho výrobky, ale i od krajů, kde se tyto výrobky spotřebovávají. Vznešení lidé na Sicílii chodí v hedvábí vyrobeném v jiných zemích ze suroviny, která pochází z jejich vlastní země. Část španělské vlny se zpracovává ve Velké Británii a část látek z ní vyrobených posílá se potom zpět do Španělska. Na tom, zda obchodník, jehož kapitál vyváží přebytečné výrobky té které země, je člověk domácí, či zda je cizinec, záleží pramálo. Jestliže je to cizinec, pak je počet produktivních pracovníků té země prostě o jednoho menší, než kdyby to byl člověk domácí, a hodnota ročního produktu je menší právě jen o zisk tohoto jednoho člověka. Námořníci a formani, které zaměstnává, mohou být stejně poddanými ať již jeho země nebo země, z níž pocházejí, anebo některé třetí země, jako kdyby šlo o člověka domácího. Kapitál cizince,

právě tak jako kapitál člověka domácího, dává přebytečným výrobkům té země hodnotu tím, že se směňuje za něco, po čem je v té zemi poptávka. Stejně účinně splácí kapitál tomu, kdo tyto přebytky vyrábí, a stejně účinně mu napomáhá, aby pokračoval ve svém podnikání; právě touto službou přispívá hlavně kapitál obchodníka ve velkém k vydržování produktivní práce a k zvyšování hodnoty ročního produktu společnosti, k níž náleží.

Důležitější je, aby v zemi měl své sídlo kapitál majitele manufaktury. Uvádí v pohyb větší množství produktivní práce a přispívá k ročnímu produktu půdy a práce celé společnosti větší hodnotou. Avšak i když nemá své sídlo v zemi, může jí být velmi prospěšný. Kapitál britských výrobců, kteří zpracovávají len a konopí dovážené rok co rok z pobřeží Baltského moře, zemím, kde se tyto plodiny pěstují, jistě velmi prospívá. Kdyby se tyto suroviny, které jsou částí přebytečného produktu těchto zemí, nesměňovaly každým rokem za věci, po nichž je tam poptávka, neměly by žádnou hodnotu a brzy by se tam přestaly pěstovat. Obchodníci, kteří je vyvázejí, nahrazují těm, kdož je vyrábějí, jejich kapitály, a tím jim napomáhají k tomu, aby tyto plodiny vyráběli dále; a těmto obchodníkům nahrazují jejich kapitály britští výrobci.

Ta nebo ona země, stejně jako ten nebo onen člověk, nemá třeba vždy dost kapitálu, aby stačila upravit veškerou svou půdu pro obdělávání a tuto půdu potom obdělávat, aby stačila zpracovávat a dopravovat veškeré suroviny pro bezprostřední použití a spotřebu a aby stačila dovážet přebytky ať již svých surovin nebo výrobků svých řemesel a manufaktur na vzdálené trhy, kde by se daly směnit za věci, po nichž je v zemi poptávka. Obyvatelé mnoha krajů Velké Británie nemají dost kapitálu, aby učinili všechnu svou půdu ornou a obdělávali ji. Velká část vlny z jižních hrabství Skotska koná po prabídných silnicích dlouhou cestu do hrabství Yorkshirského, kde se pak zpracovává, neboť doma není pro její zpracování kapitál. Ve Velké Británii je mnoho malých měst s řemeslnou

výrobou, jejichž obyvatelé nemají dost kapitálu, aby mohli dopravovat produkty své práce na vzdálené trhy, kde je po nich poptávka a kde mohou být spotřebovány. Jsou-li mezi těmito obyvateli obchodníci, jsou to vlastně jen zprostředkovatelé bohatších obchodníků, kteří sídlí v některém větším obchodním městě.

Nestačí-li kapitál té které země na všechny tyto tři úkoly, pak množství produktivní práce, kterou uvede v zemi v pohyb, bude tím větší, čím více této práce se uplatní v zemědělství; podobně tomu bude i s hodnotou, jíž vynakládání tohoto kapitálu přispívá k ročnímu produktu půdy a práce celé společnosti. Po zemědělství uvádí v pohyb nejvíce produktivní práce a přispívá nejvíce k ročnímu produktu největší hodnotou kapitál použitý v řemeslech a manufakturách. Nejméně ze všech tří působí kapitál používaný ve vývozním obchodě.

A země, která nemá kapitál postačující pro všechny tyto tři úkoly, nedosáhla ještě onoho stupně bohatství, pro který se zdá přírodou určena. Pokoušet se předčasně a s nedostatečným kapitálem splnit všechny tři není však zajisté pro společnost nejkratší cesta k získání dostatečně velkého kapitálu, stejně jako by to nebyla nejkratší cesta pro jednotlivce. Kapitál všech jednotlivých příslušníků národa dohromady má, podobně jako kapitál každého jednotlivce, své meze a stačí jenom na některé úkoly. Kapitál všech jednotlivých příslušníků národa dohromady roste podobně jako kapitál jednotlivce, tj. tím, že jej tito jednotlivci neustále hromadí a vše, co jen ušetří ze svého důchodu, k němu přidávají. Dá se tedy předpokládat, že jeho růst bude nejrychlejší, bude-li se ho používat tak, aby všemu obyvatelstvu země poskytoval co nejvyšší důchod, neboť pak se ho bude moci co nejvíce ušetřit. Ale důchod všeho obyvatelstva země je nutně úměrný hodnotě ročního produktu jeho půdy a práce.

Hlavní příčinou rychlého rozvoje našich amerických kolonií v kolonie bohaté a významné bylo to, že téměř veškerý jejich kapitál byl až posud zaměstnán v zemědělství. Až na ona podomácku provozovaná a hrubá

řemesla, která s sebou přináší rozvoj zemědělství a kterými se v každé rodině zabývají ženy i děti, řemesla a manufaktury vlastně nemají. Převážná část vývozního a pobřežního obchodu provádí se v Americe za kapitál obchodníků, kteří žijí ve Velké Británii. Dokonce i mnoho skladišť, z nichž se v některých provinciích, zejména ve Virginii a Marylandu, zboží rozprodává v drobném, patří obchodníkům z mateřské země a jsou z mála příkladů, kdy se obchod některé země provozuje za kapitál osob, které tam nemají bydliště. Kdyby snad Američané zarazili dovoz výrobků evropských řemesel a manufaktur tím, že by se proti němu spojili nebo že by k tomu svévolně použili jiných prostředků, a kdyby tím, že by dali monopol těm svým krajanům, kteří takové zboží dovedou vyrábět, odvedli značnou část svého kapitálu k takovému podnikání, tu by další vzrůstání hodnoty svého ročního produktu nikoli zrychlili, nýbrž zpomalili, a rozvíjení své země v zemi opravdu bohatou a významnou by tím nepomohli, nýbrž jen bránili. A to by platilo tím spíše, kdyby si podobně učinili svým monopolem celý svůj vývozní obchod.

Období blahobytu nebývalo ovšem nikdy tak dlouhé, aby si některá velká země mohla opatřit kapitál, který by stačil na všechny tři tyto úkoly, pokud ovšem nevěříme oněm úžasným zprávám o bohatství a zemědělství Číny, starého Egypta a starého státu hindustánského. I tyto tři země, podle toho, co se o nich píše, nejbohatší země, jaké kdy znal svět, proslavilo hlavně jejich neobyčejně rozvinuté zemědělství a řemesla. V zahraničním obchodě podle všeho nijak zvlášť nevynikaly. K moři měli staří Egypťané pověřivý odpor; a podobnou pověrou trpí i Indové; v zahraničním obchodě nikdy nevynikali ani Číňané. Převážnou část přebytečného produktu všech těchto tří zemí vyváželi vždycky cizinci, kteří za něj dávali něco, po čem byla v těchto zemích poptávka, nejčastěji zlato a stříbro.

Stejný kapitál uvede tedy v té nebo oné zemi v pohyb jednou větší, po druhé menší množství produktivní práce a přidá jednou větší, po druhé

menší hodnotu k ročnímu produktu její půdy a práce podle toho, jaká jeho část se vynaloží v zemědělství, na řemesla a manufaktury a na obchod ve velkém. A jsou tu ohromné rozdíly i podle toho, zda se oné jeho části použilo v tom nebo onom odvětví obchodu ve velkém.

Celý obchod ve velkém, tj. veškeré nakupování, jehož účelem je zase ve velkém prodávat, lze dělit na tři různé druhy; obchod vnitřní, obchod zahraniční a obchod zprostředkovatelský. Vnitřní obchod se zabývá tím, že nakupuje v jednom kraji země produkt jeho práce a v jiném kraji téže země jej prodává. Zahrnuje v sobě obchod jak vnitrozemský, tak i pobřežní. Zahraniční obchod se zabývá nakupováním cizozemského zboží pro spotřebu ve vlastní zemi. Zprostředkovatelský obchod má za úkol provozovat obchod pro cizinu, tj. převážet přebytečný produkt jedné cizí země do země druhé.

Kapitálem, jehož se používá k tomu, aby se v jednom kraji země kupoval produkt práce této země a v jiném jejím kraji se zase prodával, nahrazuje se zpravidla při každé takové operaci dvojí různý kapitál, jenž byl vynaložen na zemědělství nebo na řemesla a manufaktury té země, a tím se obojím dává možnost působit v těchto oborech i nadále. Odešle-li takový kapitál z bydliště obchodníka určitou hodnotu v podobě zboží jinam, vrátí se za ni obvykle přinejmenším stejná hodnota v zboží jiném. Jsou-li obě tyto hodnoty produktem práce domácí, nahrazuje se jím nutně při každé takové operaci dvojí různý kapitál, jehož bylo použito k vydržování produktivní práce, a tím se mu dává možnost vydržovat ji nadále. Kapitál, který posílá výrobky skotských řemesel a manufaktur do Londýna a přiváží za ně do Edinburghu obilí anglické a výrobky řemesel a manufaktur anglických, nutně nahrazuje při každé takové operaci dvojí britský kapitál, jehož bylo ve Velké Británii použito buď v zemědělství, nebo v řemeslech a manufakturách.

Kapitál, jehož se používá k nakupování cizozemského zboží pro domácí spotřebu, nahrazuje v případě, že se toto zboží kupuje za produkt práce

vlastní země, při každé takové operaci také dvojí různý kapitál; ale na vydržování domácího podnikání se z nich vynaloží jenom jeden. Kapitál, který posílá britské zboží do Portugalska a přiváží za ně do Velké Británie zboží portugalské, nahrazuje při každé takové operaci britský kapitál jen jeden; ten druhý kapitál je totiž portugalský. I kdyby tedy obrat v zahraničním obchodě byl stejně rychlý jako v obchodě vnitřním, kapitál v něm použitý poskytoval by podnikání v zemi neboli její produktivní práci podporu jen poloviční.

Avšak tak rychlý jako ve vnitřním obchodě bývá obrat v zahraničním obchodě jenom zřídka. Ve vnitřním obchodě se kapitál zpravidla navrácí do roka, a někdy i třikrát čtyřikrát do roka. V zahraničním obchodě se dříve než za rok téměř nevrací, a někdy se vrací až po dvou nebo třech letech. Kapitál vynaložený na vnitřní obchod provede někdy dvanáct operací, tj. odešle se a vrátí dvanáctkrát, než kapitál vynaložený na obchod zahraniční provede operaci jedinou. A jsou-li to kapitály stejné, tu první z nich skýtá podnikání v příslušné zemi čtyřiašedesátkrát větší podporu než druhý

Cizozemské zboží, které má být spotřebováno v té nebo oné zemi, nenakupuje se někdy za produkt její práce, nýbrž za jiné cizozemské zboží. To však muselo být koupeno buď přímo za produkt jejího podnikání, nebo za něco jiného, co se za tento produkt nakoupilo, neboť jindy než za války nebo po dobytí některé země dá se cizozemské zboží získat vždy jedině směnou za něco, co bylo vyrobeno doma, ať již je to směna přímá či směna dvojnásobná nebo ještě vícenásobná. Kapitál používaný v takovém zahraničním obchodě prováděném oklikou působí tedy zcela tak jako kapitál v zahraničním obchodě nejpřímějším, až na to, že do jeho konečného návratu uplyne pravděpodobně ještě delší doba, neboť nutně závisí na návratu kapitálu při dvou nebo třech samostatných operacích zahraničního obchodu. Nakupuje-li se konopí a len z Rigy za tabák z Virginie, za nějž se zaplatilo výrobky řemesel a manufaktur britských, musí

obchodník, než může tohoto kapitálu použít k novému nákupu stejného množství výrobků britských řemesel a manufaktur, čekat na návrat kapitálu ze dvou samostatných operací zahraničního obchodu. Jestliže se onen virginský tabák tehdy koupil nikoli za výrobky britských řemesel a manufaktur, nýbrž za jamajský cukr a rum, který se koupil za ony britské výrobky, musí obchodník čekat na návrat kapitálu ze tří obchodních operací. Jestliže se stane a tyto dva nebo tři samostatné obchody s cizinou provádějí dva nebo tři různí obchodníci, z nichž druhý kupuje zboží, jež dovezl první, a třetí to, jež doveze druhý, a činí to proto, aby je zase vyvezli, tu se ovšem každému z těchto obchodníků navrátí jeho kapitál rychleji; ale konečný návrat celého kapitálu použitého v tomto obchodě nebude o nic rychlejší než jindy. Na tom, zda celý kapitál vložený do takového obchodu, který se provádí oklikou, náleží jednomu obchodníkovi nebo třem obchodníkům, může sice záležet těm obchodníkům, ale zemi na tom záležet nemůže. K tomu, aby se určité množství britského manufakturního zboží směnilo za určité množství lnu a konopí, je v obou případech třeba třikrát většího kapitálu, než jaký by byl nutný, kdyby se ony výrobky a len a konopí směňovaly navzájem přímo. Celý kapitál vložený do takového zahraničního obchodu, který se provádí oklikou, poskytne tedy produktivní práci v zemi zpravidla menší podporu než stejně veliký kapitál používaný v obchodě přímějším. Ať již je cizozemské zboží, za něž se jiné cizozemské zboží kupuje pro domácí spotřebu, jakéhokoli druhu, nemůže to mít podstatný vliv ani na povahu toho obchodu, ani na to, jakou podporu může tento obchod přinést produktivní práci země, která jej provádí. Kupuje-li se na-příklad za brazilské zlato a peruánské stříbro, muselo by se toto zlato a stříbro, právě tak jako onen virginský tabák, koupit za něco, co buď bylo produktem práce příslušné země, nebo co se získalo koupí za něco, co bylo takovým produktem. Pokud tedy jde o produktivní práci v zemi, má zahraniční obchod prováděný pomocí zlata a stříbra stejné výhody i nevýhody jako každý jiný

zahraniční obchod prováděný stejnými oklikami, a kapitál, jehož bylo použito k vydržování oné produktivní práce, nenahradí se jím o nic rychleji nebo pomaleji. Proti každému jinému zahraničnímu obchodu prováděnému stejnými oklikami má snad dokonce jednu přednost. Doprava těchto kovů z místa na místo je vzhledem k jejich malému objemu a velké hodnotě levnější než doprava téměř všeho ostatního cizozemského zboží stejné hodnoty. Dopravné je za ně mnohem menší a jejich pojištění nestojí více; a pak není jiného zboží, které by utrpělo tak málo dopravou. Prostřednictvím zlata a stříbra lze tudíž nejčastěji nakoupit stejné množství cizozemského zboží za menší množství produktu práce vlastní země než prostřednictvím jiného cizozemského zboží. Potřeba země se dá tímto způsobem nejčastěji uspokojit lépe a levněji než jakýmkoli jiným způsobem. Otázkou, zda tím, že neustále vyváží tyto kovy, ochuzuje tento obchod zemi, která jej provádí, nějak jinak, budu mít ještě příležitost zabývat se obšírně.

S tou částí kapitálu země, jíž se používá v obchodě zprostředkovatelském, nedá se pro vydržování produktivní práce této země vůbec počítat; místo ní vydrží produktivní práci některých cizích zemí. I když každou svou operací nahrazuje dvojí různý kapitál, ani jeden z nich nepatří této konkrétní zemi. Kapitálem, za nějž holandský obchodník dopravuje obilí z Polska do Portugalska a přiváží zpět do Polska portugalské ovoce a víno, nahrazuje se při každé takové operaci dvojí kapitál, ale ani jednoho z nich nebylo použito k tomu, aby vydržoval produktivní práci v Holandsku; jeden vydrží takovou práci v Polsku a druhý v Portugalsku. Do Holandska se pravidelně vrací jedině zisk, a ten je také celým přírůstkem, jímž tento obchod nutně přispívá k zvýšení ročního produktu půdy a práce v té zemi. Používá-li zprostředkovatelský obchod té nebo oné země svých vlastních lodí a námořníků, pak se ovšem ta část vynaloženého kapitálu, z níž se splácí dovozní, rozděluje mezi určitý počet produktivních pracovníků této země, a tím jim dává práci. A téměř

všechny národy, které měly poněkud větší podíl na obchodě zprostředkovatelském, provozovaly jej také tímto způsobem. Odtud pochází pravděpodobně anglický název tohoto obchodu (*carrying trade*), neboť obyvatelé takových zemí dělají jiným jakési formany (*carriers*). Ze samé podstaty tohoto obchodu to však nevyplývá. Holandský obchodník může například použít svého kapitálu k zprostředkování obchodu mezi Polskem a Portugalskem tak, že část přebytku jedné země převáží do druhé po lodích nikoli holandských, nýbrž britských. V jistých případech tak asi také skutečně činí.

A proto se také zprostředkovatelský obchod pokládal za obzvláště prospěšný pro takovou zemi, jako je Velká Británie, jejíž ochrana a bezpečnost závisí na počtu jejích námořníků a lodí. Ale týž kapitál může zaměstnat právě tolik námořníků a lodí i v obchodě zahraničním nebo i v obchodě vnitřním, pokud se při něm používá lodí pro pobřežní plavbu. Počet námořníků a lodí, jež může určitý kapitál zaměstnat, nezávisí na povaze obchodu, nýbrž jednak na poměru mezi objemem zboží a jeho hodnotou a jednak na tom, jak jsou přístavy, mezi nimiž se zboží dopravuje, od sebe daleko, hlavně ovšem na první z těchto dvou okolností. Obchod s uhlím mezi Newcastlem a Londýnem zaměstná například více lodí než celý zprostředkovatelský obchod Anglie, třebaže tyto dva přístavy nejsou od sebe příliš vzdáleny. Poskytuje-li některá země zprostředkovatelskému obchodu obzvláštní podporu, aby do něho uměle převedla větší část svého kapitálu, než jaká tam přešla sama od sebe, nemusí se tím tedy ještě vždycky zvětšit její loďstvo.

Kapitál použitý ve vnitřním obchodě té které země bude v té zemi zpravidla podněcovat a vydržovat větší množství produktivní práce a bude zvyšovat hodnotu jejího ročního produktu více než stejně velký kapitál použitý v obchodě zahraničním; a kapitál použitý v tomto druhém druhu obchodu je zase po obou těchto stránkách užitečnější než stejně veliký kapitál použitý v obchodě zprostředkovatelském. Bohatství i moc každé

země, pokud tato moc závisí na bohatství, musí vždycky odpovídat hodnotě jejího ročního produktu, tj. fon-du, z něhož se nakonec musí platit veškeré daně. A hlavním úkolem politické ekonomie každé země přece je zvětšit její bohatství a moc. Neměla by tedy před obchodem vnitřním dávat přednost obchodu zahraničnímu a poskytovat mu větší podporu, ani před těmito dvěma druhy obchodu dávat přednost obchodu zprostředkovatelskému a poskytovat mu také větší pomoc. Neměla by ani do jednoho, ani do druhého z těchto dvou řečišť uměle vhnět nebo lákat větší část kapitálu té země, než jaká by do nich vplynula sama od sebe.

Každé toto odvětví obchodu je ovšem, vznikne-li zcela přirozeně, bez nátlaku a umělého zasahování, nejen prospěšné, ale i naprosto nutné.

Převýší-li produkt v kterémkoliv odvětví práce potřebu v zemi, musí být přebytek poslán do ciziny a směněn za něco, po čem je doma poptávka. Kde není takového vývozu, musí se část produktivní práce v té zemi zastavit a hodnota jejího ročního produktu se musí zmenšit. Půda a práce Velké Británie poskytují zpravidla více obilí a vlněného a železářského zboží, než kolik toho žádá poptávka na domácím trhu. Přebytečná část toho musí se tudíž poslat do ciziny a směnit za něco, po čem je doma poptávka. Jedině prostřednictvím takového vývozu mohou tyto přebytky nabýt hodnoty, která stačí na zaplacení práce a výdajů, jichž je třeba k jejich vyrobění. Kraje při moři a při splavných řekách jsou zvláště vhodná místa pro podnikání jen proto, že usnadňují vývoz takových přebytků a jejich směnu za něco jiného, po čem je tam větší poptávka.

Převýší-li množství cizozemského zboží, které se takto nakoupí za přebytky domácího podnikání, poptávku na domácím trhu, musí se jeho přebytek znovu poslat do ciziny a směnit za něco, po čem je v zemi větší poptávka. Za část přebytků produktu britské práce nakupuje se každým rokem ve Virginii a Marylandu nějakých 96 000 sudů tabáku. Ale pro spotřebu Velké Británie stačí asi 14 000 sudů. Kdyby nebylo možno poslat zbývajících 82 000 sudů do ciziny a směnit je za něco, po čem je doma

větší poptávka, musel by se dovoz tabáku ihned zastavit a zastavila by se i produktivní práce všech těch obyvatel Velké Británie, kteří se nyní zaměstnávají přichystáváním zboží, jímž se těch 82 000 sudů každoročně platí. Kdyby toto zboží, které je částí produktu půdy a práce Velké Británie a pro které není doma odbyt, přišlo o odbyt v cizině, nemohlo by se již dále vyrábět. I zahraniční obchod vedený největšími oklikami může tedy být za jistých okolností pro vydržování produktivní práce v zemi a pro hodnotu jejího ročního produktu neméně důležitý než obchod nejpřímější.

Stoupne-li zásoba kapitálu některé země tak vysoko, že se jí nedá celé použít k uspokojení její spotřeby a k vydržování její produktivní práce, přelege se její přebytečná část sama od sebe do obchodu zprostředkovatelského a používá se jí k tomu, aby konala tytéž služby jiným zemím. Zprostředkovatelský obchod je přirozeným důsledkem a příznakem velkého národního bohatství; jeho přirozenou příčinou je však asi sotva. Ti státníci, kteří mu chtěli poskytovat zvláštní výhody, pokládali asi důsledek a příznak mylně za příčinu. Holandsko, které je, uváží-li se jeho rozloha a počet jeho obyvatel, nejbohatší zemí v Evropě, má také největší podíl na zprostředkovatelském obchodě Evropy. Anglie, pravděpodobně druhá nejbohatší země v Evropě, má na tomto obchodě podle všeho také značný podíl, i když to, co se obvykle považuje za zprostředkovatelský obchod Anglie, bývá často oklikami vedený obchod zahraniční. Toho druhu je do značné míry i obchod, který dopravuje zboží Východní i Západní Indie a Ameriky na evropské trhy. Toto zboží se zpravidla nakupuje buď přímo za produkt britské práce, nebo za něco, co se koupilo z toho produktu, a konečný výnos tohoto obchodu dochází použití a spotřebování obvykle ve Velké Británii. Hlavní složky toho, co je zprostředkovatelským obchodem Velké Británie v pravém slova smyslu, jsou obchod provozovaný britskými loděmi mezi jednotlivými přístavy na Středozemním moři a podobný obchod provozovaný britskými obchodníky mezi jednotlivými přístavy indickými.

Rozsah vnitřního obchodu a kapitálu, jehož se v něm dá použít, je nutně omezen hodnotou přebytků všech těch od sebe navzájem vzdálených krajů v zemi, které potřebují směřovat mezi sebou výrobky. Rozsah zahraničního obchodu je omezen hodnotou přebytečného produktu celé země a toho, co za něj lze nakoupit. Rozsah obchodu zprostředkovatelského je pak nutně omezen hodnotou přebytku všech zemí na světě. Jeho možný rozsah je tedy ve srovnání s rozsahem oněch druhých dvou obchodů jaksi neomezený a stačí pojmout i největší kapitály.

Jedinou pohnutkou, která rozhoduje o tom, zda majitel kapitálu použije svého kapitálu v zemědělství, v řemesle nebo manufakturní výrobě nebo v některém odvětví obchodu ve velkém nebo v drobném, je zřetel k soukromému zisku. Kolik produktivní práce může tento kapitál, podle toho, jak ho použije, uvést do pohybu a jakou hodnotu může přidat k ročnímu produktu půdy a práce společnosti, to ho vůbec nenapadne. V zemích, kde ze všech povolání nejvíce vynáší zemědělství a kde upravování půdy pro orbu a její obdělávání je nejpřímější cestou k velkému bohatství, bude tedy kapitál jednotlivců přirozeně vynakládán tak, že celá společnost z toho bude mít největší prospěch. Zisk ze zemědělství není však snad nikde v Evropě proti zisku z jiného podnikání nějak vyšší. Pravda, již po několik let baví spekulanti v kdekterém koutě Evropy lidi chvástavými výklady o tom, jak je upravování půdy pro orbu a její obdělávání výnosné. Nemusíme jejich výpočty ani zvlášť rozebírat. Stačí si všimnout jedné prosté věci, která nás jistě přesvědčí o tom, jak počítají nesprávně. Každým dnem se setkáváme s nějakým ohromným bohatstvím získaným během jediného lidského života z provozování obchodu nebo manufakturní výroby, a to často s jenom nepatrným kapitálem nebo vůbec bez kapitálu. Během celého tohoto století nevyskytl se však v Evropě snad ani jediný případ, že by v tak krátké době a s tak nepatrným kapitálem někdo takto zbohatl ze zemědělství. Přitom je ve

všech velkých evropských zemích mnoho dobré půdy ještě neobděláno a většina půdy, která je obdělána, není ještě ani zdaleka zvelebena tak, jak by mohla být. Zemědělství může téměř všude zaměstnat mnohem větší kapitál, než jaký do něj byl vložen. Jak se to stalo, že evropská politika přála o tolik více podnikání ve městech než podnikání na venkově, že soukromé osoby pokládají za výhodnější zaměstnat svůj kapitál spíše někde v ohromné dálce v zprostředkovatelském obchodě v Asii a v Americe než v upravování nejurodnějších pozemků ve vlastní zemi pro orbu a v jejich obdělávání, pokusím se vysvětlit podrobně v dalších dvou knihách.

KNIHA III

O nestejném růstu blahobytu v různých zemích

O přirozeném růstu blahobytu

Nejdůležitější obchod v každé civilizované společnosti se rozvinul mezi obyvateli měst a obyvateli venkova. Tento obchod spočívá ve směně surovin za výrobky řemesel a manufaktur, ať již přímo nebo prostřednictvím peněz nebo nějakého papíru, který peníze představuje. Venkov dodává městu životní prostředky a suroviny pro výrobu. Město oplátkou za to vrací obyvatelům venkova část vyrobeného zboží. Ježto ve městě nejsou a ani nemohou být rozmnožovány prostředky sloužící obživě, lze o něm plným právem říci, že získává všechno své bohatství a životní prostředky z venkova. To nás však vůbec nesmí vést k názoru, že prospěch města je pro venkov ztrátou. Prospěch obou je společný a vzájemný a pro všechny ty různé osoby zaměstnané v rozmanitých povoláních, na něž je práce rozdělena, je tu, právě tak jako ve všech ostatních takových případech, dělba práce výhodná. Obyvatelé venkova kupují z města větší množství zboží za produkt mnohem menšího množství práce, než kolik by jí museli vynaložit, kdyby se pokoušeli vyrábět si toto zboží sami. Město skýtá odbyt pro přebytečné výrobky venkova, to je pro to, co přesahuje vlastní spotřebu zemědělců, a právě ve městě směňují venkované své přebytky za něco jiného, po čem je mezi nimi poptávka. Čím početnější je městské obyvatelstvo a čím větší jsou jeho důchody, tím rozsáhlejší je pak i trh pro venkovany; a čím je tento trh rozsáhlejší, tím je pro mnohé z nich výhodnější. Obilí, které roste nanejvýš míli od města, prodává se tam za stejnou cenu jako obilí přicházející ze vzdálenosti dvaceti mil. Ale jeho cena musí obyčejně nejen krýt náklady na jeho vypěstování a dopravu na trh, ale musí pachtýři také přinést zisk obvyklý v zemědělství. V důsledku toho ti zemědělci, jejichž půdy leží v okolí města, dostávají v ceně toho, co prodávají, kromě zisku obvyklého v

zemědělství celou hodnotu dopravného za takovou plodinu, která je dopravována z míst vzdálenějších. Mimo to ještě ušetří celou hodnotu tohoto dopravného i v ceně toho, co ve městě kupují. Srovnajte rolničení v sousedství kteréhokoli většího města s obděláváním půdy, která leží od města dále, a snadno se přesvědčíte, jak značně venkov obchodováním s městem získává. Ani v žádné z těch nesmyslných úvah o obchodní bilanci, které se teď rozšířily, se nikdy netvrdilo, že by venkov ztrácel obchodováním s městem nebo město obchodováním s venkovem, který město živí.

Jako je živobytí přirozeně přednější než pohodlí a přepych, tak i práce, která živobytí zajišťuje, musí mít nutně přednost před prací zajišťující pohodlí a přepych. Proto zemědělství, které poskytuje životní prostředky, musí být nezbytně přednější než vzrůst města, které skýtá pouze prostředky k pohodlí a přepychu. K výživě města slouží tedy pouze přebytek venkova neboli to, co zbude po uspokojení potřeb zemědělců, a město může vzrůstat pouze se zvyšováním tohoto přebytku zemědělské výroby. Město ovšem nemusí čerpat všechnu svoji obživu z okolního venkova, nebo dokonce ani ze země, ke které patří, ale i ze zemí vzdálenějších; a tato okolnost, i když neznamena výjimku z obecného pravidla, přece jen způsobila značné rozdíly v růstu blahobytu v různých dobách a u různých národů.

Toto uspořádání, jež je v celku, byť ne v každé jednotlivé zemi, vynuceno potřebou, je v každé zemi podporováno přirozenými sklony člověka. Kdyby lidská zřízení nebyla nikdy tyto přirozené sklony potlačovala, nikde by snad města nemohla vzrůst natolik, aby je nemohlo vyživit zemědělství onoho území, kde leží; alespoň ne do té doby, dokud by celé ono území nebylo obděláno. Při stejném nebo téměř stejném zisku se většina lidí rozhodne použít svého kapitálu spíše v zemědělství než v průmyslu nebo v zahraničním obchodě. Člověk, který vkládá svůj kapitál do pozemku, má jej více pod dohledem a ve své moci a jeho jmění je

mnohem méně vystaveno náhodě než jmění obchodníka. Ten je často nucen vydávat je všanc nejen větru a vodám, ale i živlům ještě vrtkavějším, lidské pošetilosti a nespravedlnosti, neboť do vzdálených zemí poskytuje velké úvěry lidem, s jejichž povahou a poměry může být zřídka kdy důkladně obeznámen. Naopak kapitál majitele půdy použitý k zvelebování půdy je myslím zabezpečen tak dobře, jak je to jen při povaze všeho, co je lidské, vůbec možné. Mimo to krása venkova, požitky venkovského života, klid mysli, který slibuje, a nezávislost, kterou poskytuje, pokud ji ovšem nespravedlnost lidských zákonů neporuší, to jsou vše půvaby, které více méně lákají každého; a ježto obdělávání půdy bylo i jeho původním určením, uchovává si člověk náklonnost pro toto prosté zaměstnání podle všeho na každém stupni své historie.

Bez pomoci některých řemeslníků nelze ovšem půdu obdělávat, leda s velkými obtížemi a se stálým přerušováním. Kováři, tesaři, koláři, pluhaři, zedníci a kameníci, koželuhové, ševci a krejčí jsou lidé, jejichž služeb rolník často potřebuje. Tito řemeslníci potřebují také někdy pomoci vzájemné, a ježto svým bydlištěm nejsou na rozdíl od rolníka nezbytně poutáni k určitému místu, usazují se samozřejmě jeden v sousedství druhého a vytvářejí tak městečko nebo vesnici. Brzy se k nim připojí řezník, sládek a pekař, spolu s mnoha jinými řemeslníky a obchodníky v drobném, nezbytnými nebo užitečnými k uspokojování jejich běžných potřeb, a ti pak přispívají k dalšímu rozšiřování města. Obyvatelé města a obyvatelé venkova si prokazují služby vzájemně. Město je stálým trhem, kam se obyvatelé venkova obracejí, aby směnili to, co jim dává země, za výrobky řemesel a manufaktur. Tímto obchodováním si pak obyvatelé města opatřují suroviny pro svou práci i prostředky k obživě. Množstvím hotových výrobků, které prodají obyvatelům venkova, je pak nutně určeno i množství surovin a potravin, které na venkově nakoupí. Jak jejich zaměstnanost, tak i výživa mohou tedy vzrůstat jen úměrně k zvětšující se poptávce z venkova po hotových výrobcích; a tato poptávka se může

zvětšovat jen úměrně k tomu, jak se rozšiřuje zemědělství. Kdyby tudíž lidská zřízení nebyla nikdy porušila přirozený běh věcí, byly by v každé národní společnosti zvětšující se bohatství a vzrůst měst důsledkem rozmachu zemědělství daného kraje nebo země a byly by mu úměrné.

V našich severoamerických koloniích, kde lze stále ještě snadno získat neobdělanou půdu, nebyla dosud zavedena v žádném městě výroba určená pro vzdálenější trhy. Když v Severní Americe získá řemeslník o něco více kapitálu, než potřebuje k provozování vlastní živnosti obsluhující nejbližší okolí, nesnaží se zařídit si za něj výrobu pro okolí širší, nýbrž použije tohoto kapitálu ke koupi a obdělání panenské půdy. Z řemeslníka se stane rolník a ani vysoké mzdy, ani lehké živobytí, jež tato země poskytuje řemeslníkům, ho nezlákají, aby pracoval raději pro druhé než pro sebe. Cítí, že řemeslník je služebníkem svých zákazníků, na nichž závisí svým živobytím; rolník však, jenž obdělává svou vlastní půdu a jemuž dává nutnou obživu práce jeho vlastní rodiny, je skutečně svým pánem a je vůči celému světu nezávislý.

Naproti tomu v zemích, kde není ani obdělané, ani žádné jiné snadno dostupné půdy, každý řemeslník, jenž získá více kapitálu, než kolik ho může použít pro běžnou práci ve svém okolí, snaží se pracovat pro vzdálenější trh. Kovář zřídí jakousi manufakturu na zpracování železa, tkadlec jakousi tkalcovnu plátna nebo sukna. Tato různá odvětví výroby se postupem doby pak začnou dělit a nejrozmanitějším způsobem zdokonalovat a zušlechťovat. Je to snadno pochopitelné, a není tudíž třeba dále to rozvádět.

Hledá-li se použití pro kapitál, dává se při stejném nebo téměř stejném zisku řemeslům a manufakturám přirozeně přednost před zahraničním obchodem z téhož důvodu, jako se před řemesly a manufakturami dává samozřejmě přednost zemědělství. Jako je kapitál majitele půdy nebo pachtýře jistější než kapitál majitele manufaktury, tak tento kapitál je zase bezpečnější než kapitál obchodníka s cizími zeměmi, ježto je vždy více v

jeho dohledu a v jeho moci. Ovšem v každé době a každé společnosti přebytečná část surovin nebo zboží, to je ta část, po níž není doma poptávka, musí být poslána do ciziny, aby byla směněna za něco, po čem doma poptávka je. Ale zda kapitál, který tyto přebytečné výrobky dostane za hranice, je cizí nebo domácí, na tom záleží pramálo. Jestliže společnost nezískala dostatečný kapitál, aby mohla jak obdělávat všechnu svou půdu, tak i co nejlépe zpracovat všechny své suroviny, je dokonce značně výhodné svěřit vývoz těchto surovin kapitálu cizímu, neboť pak může společnost použít veškerého svého kapitálu pro účely užitečnější.

Bohatství starého Egypta i bohatství Číny a Indie dostatečně ukazují, že země může dosáhnout značně vysokého stupně blahobytu, i když většina jejího vývozu je v rukou cizinců. Vývoj našich severoamerických a západoindických kolonií by byl býval mnohem pomalejší, kdyby k vývozu svých přebytků byly používaly pouze svého vlastního kapitálu.

Je to tedy přirozený běh věcí, že každá rozvíjející se společnost dává většinu kapitálu na zemědělství, pak na řemesla a manufaktury a až nakonec na zahraniční obchod. Toto pořadí je tak naprosto přirozené, že je do jisté míry zachovávala, jak se domnívám, každá společnost, která měla nějaké území. Dříve než mohla být založena nějaká významnější města, musela být obdělána část její půdy, a dříve než tato města mohla vůbec pomyslet na zahraniční obchod, musela mít jakousi neumělou řemeslnou výrobu.

Ale ačkoli tento přirozený postup musel být do jisté míry vlastní každé takové společnosti, ve všech novodobých státech Evropy byl v mnohém směru zcela převrácen. Zahraniční obchod některých jejích měst vyvolal v život všechna jejich řemesla a manufaktury vyrábějící zboží jemnější, tj. hodící se pro vzdálenější trhy; řemesla a manufaktury společně se zahraničním obchodem přivodily hlavní pokroky v zemědělství. Do tohoto převráceného pořádku byly ony státy nutně vehnány zvyky a obyčejí, které vznikly z povahy původního způsobu vlády a které se udržely i

tehdy, když se onen způsob vlády značně změnil.

O překážkách rozvoje zemědělství v dávné Evropě po pádu Římské říše

Když germánské a skythské kmeny zaplavily západní provincie Římské říše, zmatky, které vznikly po tak velkém převratu, trvaly několik staletí. Loupeže a násilí, jichž se barbaři dopouštěli na původním obyvatelstvu, přerušily styky mezi městem a venkovem. Města byla opuštěna, pole na venkově zůstala neobdělána a západoevropské provincie, které se za Římské říše těšily značnému stupni blahobytu, klesly až na dno bídy a nevzdělanosti. Během těchto zmatků většinu půdy těchto oblastí získali nebo uchvátili náčelníci a přední vůdcové těchto kmenů. Byla to většinou půda neobdělaná. Ale ani kousek této půdy, ať již obdělané nebo neobdělané, nezůstal bez majitele. Vše bylo zabráno, a to z největší části několika málo lidmi, kteří se stali vlastníky rozsáhlých pozemků.

Toto původní zabírání neobdělané půdy bylo zlem možná velkým, ale přece jen dočasným. Tím, jak se půda dělila nebo odprodávala, dělila se znovu a rozpadávala se na malé kousky. Rozdělování země jejím převáděním na několik dědiců zabránil zákon o prvorozenectví; jejímu drobení na malé kousky odprodáváním se předešlo zavedením fideikomisů.

Považuje-li se půda, podobně jako movitost, pouze za něco, co má sloužit k obživě a potěšení, rozděluje ji přirozený zákon posloupnosti, podobně jako movitost, mezi všechny děti rodiny, neboť se snad dá předpokládat, že obživa a potěšení každého dítěte leží otci na srdci stejnou měrou. A tak platil tento přirozený zákon posloupnosti u starých Římanů, kteří při odkazování půdy nedělali o nic větší rozdíl mezi potomky staršími a mladšími nebo mezi mužskými a ženskými, než jaký děláme my

při rozdělování movitostí. Když se však půda začala považovat nejen za pramen obživy, ale i za zdroj moci a práv ochránce, tu se usoudilo, že je lepší, přechází-li nerozdělena na jednoho jediného dědice. V oněch nespořádaných dobách byl každý velký majitel půdy jakýmsi malým panovnickým. Jeho pachtýři byli jeho poddanými. V době míru byl jim soudcem a v jistém smyslu i zákonodárcem, v době války pak vojevůdcem. Války vedl podle vlastní libosti, často proti sousedům a někdy i proti svému vladaři. Proto bezpečnost panství i ochrana, kterou mohl jeho majitel poskytnout těm, kteří na něm bydleli, závisely na velikosti tohoto panství. Rozdělit panství znamenalo zničit je a vystavit každou jeho část nebezpečí, že ji sousedé napadnou, budou na ní páchat bezpráví a pohltí ji. Proto se při odkazování půdy začal uplatňovat zákon o prvorozenectví, ne sice ihned, ale postupem doby, a to z téhož důvodu, pro který se tento zákon všeobecně uplatnil v následnictví monarchií, i když ani zde se vždy nedatuje od jejich vzniku. Aby snad nebyla rozdělením oslabena její moc a v důsledku toho i její bezpečnost, musela totiž celá monarchie přecházet na jediné z dětí. Kterému dítěti se má dostat přednosti ve věci tak závažné, to muselo být určeno nějakým všeobecným pravidlem, založeným nikoli na sporném rozlišování podle osobních zásluh, nýbrž na nějakém prostém, zřejmém a nepopíratelném rozlišujícím znaku. Ale mezi dětmi téže rodiny nemůže být žádný nesporný rozdíl, leda v pohlaví a věku. Mužskému pohlaví se všeobecně dává přednost před pohlavím ženským, jde-li o stejné pohlaví, má pak všude přednost starší před mladším. Odtud tedy původ práva prvorozenectví a toho, co se nazývá přímým nástupnictvím.

Zákony často zůstávají dále v platnosti i tehdy, když okolnosti, které je původně vyvolaly a které by jim jedině mohly dát smysl, již dávno pomínuly. V dnešní Evropě nemá majitel jediného jitra půdy zajištěno své vlastnictví o nic méně než majitel sta tisíce jiter. Přesto však je právo prvorozenectví stále uznáváno a udrží se pravděpodobně ještě po mnoho

staletí, protože je to zřízení, které nejlépe vyhovuje hrdosti zakládající si na postavení rodiny. Po každé jiné stránce nic nemůže více odporovat skutečným zájmům početné rodiny než právo, které aby obohatilo jedno dítě, všechny ostatní děti ožebračuje.

Fideikomisy jsou přirozeným důsledkem zákona o prvorozenectví. Byly zavedeny proto, aby udržely jisté přímé nástupnictví, k čemuž zákon o prvorozenectví dal první popud, a dále, aby zabránily odvedení jakékoli části původního majetku od zamýšlené dědické linie, ať již by se to stalo darováním, odkazem, odprodáním nebo v důsledku pošetilosti kteréhokoli z postupných majitelů, či tím, že by ho potkalo nějaké neštěstí. Tyto fideikomisy byly Římanům úplně neznámy Ani jejich náhradnictví (substitutiones), ani jejich fideikomisy (fidei commisses) nemají s fideikomisy novější doby nic společného, i když někteří francouzští právníci považovali za vhodné přiodít tato novodobá zřízení do jazyka a hávu oněch starých zřízení.

Když velká panství byla jakýmsi knížectvími, mohly mít fideikomisy jistý smysl. Podobně jako tzv. základní zákony některých monarchií mohly snad často zabránit tomu, aby svéhlavost nebo marnotratnost jednoho člověka neohrozila bezpečnost tisíců. Ale v dnešní Evropě, kde malé, právě tak jako velké majetky jsou chráněny zákony příslušné země, nemůže být většího nesmyslu. Fideikomisy jsou založeny na krajně nesmyslném předpokladu, totiž na tom, jako by každé příští pokolení lidí nemělo stejné právo na půdu a na vše, co půda skýtá; a jako by vlastnictví nynější generace mělo být omezováno a upravováno podle libovůle lidí, kteří zemřeli třeba již před pěti sty lety. Přesto se fideikomisy ve většině Evropy dosud uznávají, zvláště v zemích, ve kterých je urozený původ nezbytnou podmínkou k tomu, aby člověk mohl být občanským nebo vojenským hodnostářem. K udržení tohoto výsadního práva šlechty na důležité úřady a hodnosti země pokládají se fideikomisy za nezbytné. A tak když jeden stav uchvátil neprávem jednu výhodu na úkor ostatních spoluobčanů,

považuje se za rozumné nechávat mu ještě další výhodu, aby ho chudoba nemohla přivést v posměch. Anglickému zvykovému právu se prý sice nezcizitelnost majetku přičítá, a takové vlastnictví je tudíž v Anglii tak omezeno jako v žádné druhé evropské monarchii, ale ani Anglie není bez něho docela. Tak ve Skotsku je prý dosud přísně fideikomisním majetkem více než pětina, dokonce snad více než třetina veškeré půdy.

Takto nejenže jednotlivé rodiny zabraly velké lány neobdělané půdy, ale dosáhly i toho, že se ta půda nesměla již nikdy dále dělit. Stává se však zřídka, že majitel rozsáhlých pozemků je zároveň velkým zvelebovatelem svých statků. V dobách zmatku, v nichž se ona barbarská zřízení zrodila, byl majitel rozsáhlých pozemků dostatečně zaměstnán obranou vlastního území a šířením své pravomoci a vlivu nad územím svých sousedů. Na to, aby se mohl starat o zemědělství, nezbyval mu čas. Když mu pak po zavedení práva a pořádku nějaký čas vybyl, chyběla mu často k této práci záliba a téměř vždy potřebné schopnosti. Jestliže se jeho výdaje na vedení domu i výdaje osobní bud rovnaly jeho příjmům, nebo je, což se stávalo velmi často, dokonce převyšovaly, tu neměl ani prostředky, které by mohl vložit do zemědělství. Byl-li to dobrý hospodář, shledal zase obvykle výnosnějším ukládat své roční přírůstky jmění do nových nákupů než do zvelebování starého majetku. Má-li totiž zvelebování půdy přinášet zisk, je zapotřebí, stejně jako při všem ostatním obchodním podnikání, pečlivě se starat o malé přírůstky a malé výdělky, a to člověk narozený ve velkém bohatství, i když je to svým založením člověk skromný, umí velmi zřídka. Jeho postavení vede přirozeně takového člověka k tomu, aby spíše pečoval o vnější lesk, který lahodí jeho zálibám, než aby dbal o zisk, kterého má tak málo zapotřebí. Již od svého dětství je zvyklý věnovat jistou péči takovým věcem, jako je úpravnost obleku, jezdecké výstroje, domu a domácího zařízení. A záliby přirozeně vzniklé z tohoto návyku ho neopouštějí ani tehdy, když začne uvažovat o zvelebování půdy. Upraví krásně nějakých čtyři sta pět set jiter v okolí svého domu, a to nákladem

desetkrát větším, než je cena těch pozemků i po všech zvelebovacích pracích. Tu zjistí, že kdyby takhle měl zvelebovat celé své panství, a udělat to jinak by se mu vůbec nechtělo, přišel by na mizinu, než by byl hotov s jednou desetinou svých pozemků. V obou částech Spojeného království je od dob feudálního bezvládní několik velkých panství nepřetržitě v rukou téže rodiny. Stačí srovnat dnešní stav těchto panství s pozemky drobných majitelů v jejich sousedství, a není již třeba jiného důkazu, abyste se přesvědčili, jak málo jsou tak rozsáhlé statky příznivé obdělávání půdy.

Jestliže od majitelů tak velkých panství se nedalo očekávat velké zvelebení půdy, ještě méně se ho bylo možno nadít od těch, kdo na té půdě byli jejich poddanými. Před dávnými časy byli v Evropě všichni usedlíci na této půdě vlastně pachtýři, jimž mohl majitel dát kdykoli výpověď. Byli to vesměs nebo téměř vesměs nevolníci⁷⁶, jejichž poroba byla mírnější než otroctví známé u starých Řeků a Římanů nebo i v našich západoindických koloniích. Bezprostředně patřili, tak se na ně pohlíželo, spíše k půdě než svému pánu. Mohli být proto s půdou prodáni, bez ní však nikoli. Ženit nebo vdávat se mohli jedině se souhlasem svého pána; ale rozvázat jejich manželství tím, že by muže prodal jiné osobě než ženu, to již pán nemohl. Jestliže některého nevolníka zmrzačil nebo zabil, byla mu uložena jistá pokuta, i když ta pokuta bývala obyčejně malá. Ale tito nevolníci nemohli nabývat majetku. Cokoli získali, bylo získáno pro jejich pána, a ten jim to mohl podle libosti odebrat. Veškerá zemědělská činnost provozovaná pomocí těchto nevolníků byla podnikem jejich pána. Děla se na jeho útraty. Osivo, dobytek a zemědělské nářadí, to vše bylo jeho. Sloužilo to jeho prospěchu. Takoví nevolníci si mohli vydělat jen své denní zaopatření. Byl to tedy vlastně majitel sám, který tu užíval svých vlastních pozemků a obdělával je svými vlastními nevolníky. Tento druh poroby trvá dosud v Rusku, v Polsku, v Maďarsku, v Čechách, na Moravě a v jiných krajích Německa. Úplně zrušen byl časem pouze v západních a v

jihozápadních krajích Evropy.

Ale dá-li se od majitelů tak rozsáhlých pozemků zřídka očekávat velké zvelebování zemědělství, tím méně se dá od nich očekávat, používají-li za pracovníky nevolníků. Zkušenosti všech věků a národů snad ukázaly, že práce prováděná otroky je koneckonců vůbec nejdražší práce, i když se zdá, že stojí pouze zaopatření těchto otroků. Člověk, který nemůže získat žádný majetek, nemůže mít jiný zájem než co nejvíce se najíst a co nejméně pracovat. Cokoli vykoná nad to, co stačí k tomu, aby si koupil živobytí, může z něho vyždímat jedině násilí, a ne nějaký vlastní zájem. Jak pěstování obilí upadlo ve staré Itálii a jak nevýnosným se stalo pro pány, když se tam octlo v rukou otroků, o tom píše jak Plinius, tak Columella. Ve starém Řecku to v době Aristotelově nebylo lepší. Mluvě o ideálním státě, jak jej popisuje ve svých Zákonech Platon, Aristoteles praví, že k vydržování pěti tisíc nic nedělajících mužů (což je počet bojovníků považovaný za nezbytný k obraně státu) i s jejich ženami a služebnictvem by bylo třeba území, jehož rozloha a úrodnost by byla tak bezmezná, jako je tomu u rovin babylonských.

Pýcha budí v člověku zálibu ve vystupování velitelském, a nic se člověku tak nepříčí, jako musí-li se snížit k tomu, aby své podřízené k něčemu přemlouval. Proto kdekoli to zákon dovolí a povaha práce připustí, dá člověk zpravidla přednost službě otroků před službou lidí svobodných. Při pěstování cukrové třtiny a tabáku lze si náklady za práci otroků dovolit; při pěstování obilí si je, jak se zdá, v dnešní době dovolit nelze. V anglických koloniích, kde hlavní plodinou je obilí, konají největší část práce lidé svobodní. Proto nedávné rozhodnutí kvakerů v Pensylvánii, že všem svým černým otrokům dají svobodu, může nás jen přesvědčit o tom, že těchto otroků není asi příliš mnoho. Kdyby otroci byli podstatnou složkou jejich majetku, nikdy by takové rozhodnutí nebylo mohlo dosáhnout souhlasu. Naproti tomu všechnu práci v našich koloniích pěstujících cukrovou třtinu a většinu práce v našich koloniích tabákových konají otroci. Zisky z

třtinové plantáže kterékoli z našich západoindických kolonií jsou obyčejně mnohem vyšší než zisky z pěstování kterékoli jiné plodiny známé buď v Evropě, nebo v Americe; a zisky z plantáže tabákové, i když jsou proti ziskům z plantáží třtinových menší, jsou, jak již bylo poznamenáno, vyšší než zisky z pěstování obilí. Pěstování obou oněch plodin snese náklady za práci otroků, ale u cukru je možno si je dovolit ještě spíše než u tabáku. Proto je také počet černochů proti počtu bělochů mnohem větší v našich koloniích třtinových než v koloniích tabákových.

Starověké otroky vystřídal v obdělávání půdy časem jistý druh pachtýřů, známý dnes ve Francii pod jménem „métayeri“. Latinsky se nazývají „coloni partiarum“. V Anglii vymizeli již tak dávno, že již pro ně ani neznám anglický název. Majitel jim opatřil osivo, dobytek a zemědělské nástroje, zkrátka veškerý kapitál nutný k vedení hospodářství. Produkce se dělila rovným dílem mezi majitele a pachtýře, ale předtím bylo dáno stranou tolik, kolik bylo považováno za nutné k udržení kapitálu. Ten pak, když pachtýř buď odešel, nebo byl z hospodářství vyhnán, připadl opět majiteli.

Na půdě osídlené těmito pachtýři hospodaří se vlastně na náklad majitele, právě tak jako na půdě obdělávané otroky. Mezi oběma skupinami je však jeden velmi podstatný rozdíl. Takoví pachtýři, ježto jsou svobodní, mohou získávat majetek, a ježto mají jistý podíl na produktu půdy, mají pochopitelný zájem na tom, aby celá produkce byla co největší, neboť pak vzroste i jejich podíl. Naproti tomu otrok, který si může vydělat jedině na své živobytí, myslí jenom na své vlastní pohodlí, a tak nad to, čeho je třeba k tomu živobytí, těžší z půdy co nejméně. Je pravděpodobné, že postupné vymizení nevolnictví v největší části Evropy bylo důsledkem jednak právě této výhody a jednak toho, že nevolníci, stále více podporováni panovníkem, který byl na své velmože vždycky žárlivý, práva těchto velmožů porušovali a že se tyto přehmaty podle všeho nakonec rozrostly tak, že tento druh poroby ztratil vůbec smysl. Avšak kdy a jak došlo k tak významné revoluci, to je jeden z nejtemnějších bodů historie

nové doby. Značnou zásluhu o to si přičítá římskokatolická církev; jisté je, že již v 12. století vydal Alexandr III. bulu nařizující všeobecné propouštění otroků. Zdá se však, že tato bula byla spíše zbožným napomenutím než zákonem, jehož by věřící museli být do puntíku poslušní. Otroctví se potom udržovalo téměř všeobecně ještě několik staletí, až bylo postupně odstraněno spojeným působením oněch dvou zmíněných zájmů, tj. zájmu majitele půdy na straně jedné a zájmu panovníka na straně druhé. Osvobozenému nevolníkovi byla půda ponechána v držení i nadále, ale protože neměl žádný vlastní kapitál, mohl ji obdělávat jen s pomocí toho, co mu poskytl majitel panství, a musel tudíž být tím, co Francouzové nazývají „métayer“.

Avšak ani tento poslední druh hospodářů nemohl mít zájem na tom, aby vynakládal na další zvelebování půdy aspoň část těch skrovných prostředků, které snad ušetřil ze svého vlastního podílu na produkci, poněvadž polovinu veškeré úrody musel dostat majitel půdy, který nevynaložil nic. Za velmi značnou překážku zvelebování půdy lze považovat i desátek, třebaže činí jen desetinu úrody. Tím závažnější zábranou musel být poplatek, který činil polovinu produktu. Métayer mohl snad mít zájem na tom, aby vytěžil z půdy tolik, kolik se jen dalo, využitím prostředků poskytnutých majitelem. Ale nikdy nemohlo být v jeho zájmu přidávat k těmto prostředkům část svých prostředků vlastních. Ve Francii, kde tento druh hospodářů obdělává prý dosud pět šestin půdy celého království, stěžují si majitelé půdy, že se jejich métayeri chápou každé příležitosti, aby pánova skotu využili k formanství, a ne v pracích zemědělských, neboť celý zisk připadne v prvním případě jim, kdežto v druhém případě se o zisk dělí s majitelem panství. Tento druh pachtýřů se dosud vyskytuje i v některých částech Skotska. Říká se jim pachtýři se železnými kravami (*steel bow tenants*). K těmto druhu pachtýřů patří pravděpodobně i ti staří angličtí pachtýři, o nichž vrchní sudí Gilbert a dr. Blackstone říkají, že to vlastně byli spíše šafáři majitele panství než jeho

pachtýři. Tento druh nájemců vystřídali, i když velmi pozvolna, pachtýři ve vlastním slova smyslu. Obdělávali půdu s použitím vlastního kapitálu a platili majiteli pozemku jisté pachtovné. Mají-li takoví pachtýři dlouhodobou nájemní smlouvu, někdy třeba shledají výhodným vynaložit část svého kapitálu na další zvelebení hospodářství, neboť alespoň někdy mohou očekávat, že ji před vypršením pachtu dostanou se značným ziskem zase zpátky. Avšak držba i takovýchto pachtýřů byla dlouho krajně nejistá a v mnoha částech Evropy je tomu tak dosud. Koupil-li někdo panství, mohl je ještě před vypršením pachtu zákonně z jejich nájmu vypudit, v Anglii i na základě fingované žaloby na opětné zabránění (*action of common recovery*). Jestliže je pán vyhnal proti právu a násilně, pak právní řízení, které jim mělo dopomoci k právu, bylo nanejvýš nedokonalé. Půdu do držení vždy zpátky nedostali, dostali pouze odškodnění, které se nikdy nevyrovnalo skutečné ztrátě. Dokonce i v Anglii, kde se svobodní sedláci (*yeomanry*) vždy těšili takovým ohledům jako v žádné jiné evropské zemi, až teprve Jindřich VII. zákonem ze 14. roku své vlády zavedl řízení proti vypuzení z vlastnictví, na jehož základě nedostane pachtýř pouze odškodnění, ale vrací se mu i držba, a jeho nárok nemusí být zpečetěn pochybným rozhodnutím toho kterého soudu. Tento postup se osvědčil jako tak účinný právní prostředek, že v dnešní praxi i majitel půdy, musí-li se domáhat svého práva na půdu žalobou, zřídka kdy použije prostředku, který mu přísluší jako majiteli půdy, totiž soudního rozkazu k vydání sporného předmětu oprávněnému majiteli (*writ of right, actio juris*) nebo soudního rozkazu šerifovi na vrácení držby (*writ of entry, actio injustae invasionis*), nýbrž žaluje na vypuzení z vlastnictví (*writ of ejectment*) jménem svého pachtýře. Pachtýř je tudíž v Anglii stejně zabezpečen jako majitel půdy. Kromě toho doživotní pacht v hodnotě čtyřiceti šilinků ročně jsou v Anglii svobodným manstvím a dávají pachtýři právo volit poslance; a ježto svobodná manství tohoto druhu má většina svobodných sedláků, politický vliv, který jim to dává, dodává celému tomuto stavu v

očíh „jejich“ majitelů půdy vážnosti. Kromě Anglie nevyskytuje se snad nikde v Evropě případ, že by si pachtýř na pozemku, který nezpachtoval, něco vystavěl a spoléhal na to, že majitel půdy bude tak velkomyslný a nebude chtít z tak významného zvelebení půdy těžit pro sebe. Tyto zákony a zvyklosti tak příznivé svobodnému rolnictvu přispěly k dnešní velikosti Anglie možná více než všechna ona tak vyhlášená opatření týkající se obchodu. Zákon, který zabezpečuje nejdelší nájemní smlouvy proti všem možným nástupcům majitele panství, je, pokud vím, anglickou zvláštností. Do Skotska byl zaveden Jakubem II. již roku 1449. Avšak jeho blahodárnému vlivu byly velmi na překážku fideikomisy, neboť dědicové fideikomisního majetku neměli zpravidla dovoleno uzavírat nájemní smlouvy na delší řadu let, často dokonce na více než na jeden rok. Zákon přijatý nedávno parlamentem jim tato pouta sice trochu uvolnil, ale i tak jsou dosud příliš těsná. Ve Skotsku, kde žádný pacht neopravňuje volit poslance, mají již k svobodným sedlákům majitelé půdy menší ohledy než v Anglii.

V ostatních částech Evropy, i když se tam uznalo za vhodné zabezpečit pachtýře jak proti dědicům, tak proti kupcům, lhůta jejich ochrany byla přece jen omezena na velmi krátké období; např. ve Francii na devět let od počátku pronájmu. Nedávno tam byla tato lhůta prodloužena na dvacet sedm let, ale i to je ještě příliš krátká doba, aby to pachtýře podněcovalo provádět úpravy opravdu významné. Ve všech zemích Evropy byli majitelé půdy v starých dobách také zákonodárci. Proto byly zákony týkající se půdy vesměs upraveny ve skutečném nebo alespoň domnělém zájmu majitele pozemků. Tito tvůrci zákonů se totiž domnívali, že je v zájmu majitele, aby mu žádný nájem povolený některým z jeho předchůdců neznemožnil na dlouhá léta užívat plné hodnoty jeho půdy. Lakomství a nespravedlnost jsou vždy krátkozraké, a majitelé půdy nepředvídali, nakolik musí být toto ustanovení na překážku zvelebování půdy, a tím koneckonců i na škodu jejich skutečnému zájmu.

V těch dávných dobách se pak také pokládalo za povinnost pachtýřů nejen platit pachtovné, ale i prokazovat majitelům půdy řadu služeb. Zřídka bývají tyto služby buď výslovně uvedeny v nájemní smlouvě, nebo upraveny nějakým přesným řádem, a řídily se spíše zvykem a potřebou majitele panství. Protože tedy byly tyto služby ukládány téměř zcela libovolně, přinášely pachtýři mnoho soužení. Ve Skotsku se za posledních několik málo let postavení tamějších svobodných sedláků velmi značně zlepšilo právě zrušením všech služeb, které nebyly v nájemní smlouvě přesně sjednány.

Veřejné služby, ke kterým byli svobodní sedláci povinni, byly ukládány neméně libovolně než služby soukromé. Povinnost stavět a udržovat silnice, která, domnívám se, dosud trvá všude, i když je v různých zemích spojena s různým stupněm bezpráví, nebyla povinností jedinou. Projíždělo-li kterýmkoli krajem země královo vojsko, královo dvořanstvo nebo kdokoli z králových úředníků, byli svobodní sedláci povinni poskytovat jim koně, povozy a potraviny za cenu stanovenou královským intendantem. Velká Británie je snad jedinou monarchií v Evropě, kde byly tyto nucené dodávky úplně zrušeny. Ve Francii a v Německu se dosud udržují.

Ve veřejných daních, které byly ukládány svobodným sedlákům, bylo právě tak málo řádu jako v službách a byly neméně tíživé. Tehdejší páni, ačkoli se sami velmi neochotně uvolovali k jakékoli peněžní pomoci svému vladaři, beze všeho mu dovolovali tzv. „tallage“, tj. aby zdaňoval jejich pachtýře, a neměli s dostatek prozíravosti, aby si uvědomili, jak silně se to musí nakonec dotknout i jejich vlastního důchodu. Příkladem těchto starých způsobů zdanění může být tzv. „taille“, jak se až dosud dochovala ve Francii. Je to daň z předpokládaného pachtýřova zisku, která se odhaduje podle kapitálu v jeho hospodářství. Je proto v zájmu pachtýře, aby se zdálo, že má co nejméně, a aby také podle toho skutečně vynakládal co nejméně na obdělávání svého hospodářství a nic na jeho

zvelebování. I kdyby se snad v rukou francouzského pachtýře nahromadil nějaký kapitál, tato taille mu téměř znemožní použít ho někdy v zemědělství. Kromě toho se tato daň považuje pro každého, kdo jí podléhá, za ponižující, neboť ho staví nejen pod člověka urozeného, ale i pod měšťana, a podléhá jí každý, kdo najímá od jiného půdu. Člověk urozený, ba ani žádný měšťan mající kapitál, se takovému ponížení nikdy nevystaví. Tato daň tudíž nejen brání tomu, aby kapitálu nahromaděného v zemědělství bylo použito k zvelebování hospodářství, ale odhání od zemědělství i všechen kapitál ostatní. Bývalé desátky a „patnáctinky“, dříve v Anglii tak obvyklé, byly podle všeho, pokud se týkaly půdy, poplatky stejného druhu jako taille.

Při všech těchto nepříznivých okolnostech se nedalo očekávat, že by obdávatelé půdy příliš zvelebovali hospodářství. Takoví lidé při vší svobodě a bezpečnosti, kterou jim může zákon poskytnout, budou asi vždy mít pramálo příznivé podmínky pro zvelebování hospodářství. Pachtýř je totiž proti majiteli půdy asi tím, čím je obchodník obchodující za vypůjčené peníze proti obchodníkovi, který obchoduje za vlastní. Kapitál se bude sice zvětšovat třeba oběma, avšak budou-li hospodařit oba stejně dobře, kapitál prvního z nich musí růst pomaleji než kapitál druhého, protože velkou část jeho zisku vždy pohltnou úroky z půjčky. Stejně tak jako půda obdávaná pachtýřem musí se při aspoň stejně dobrém počínání obou zvelebovat pomaleji než půda obdávaná jejím majitelem, neboť velkou část produktu pohltnou pachtovné, kdežto kdyby byl majitelem, mohl by pachtýř té části použít k dalšímu zvelebování půdy. Kromě toho je postavení rolníka již samo sebou v menší vážnosti než postavení majitele panství. V největší části Evropy jsou svobodní sedláci považováni za stav, který stojí dokonce pod lepšími živnostníky a řemeslníky, a ve všech krajích Evropy za stav nižší, než jsou velcí obchodníci a majitelé manufaktur. Zřídka se proto stane, že by se člověk se značným kapitálem vzdal nadřazenějšího postavení, aby přijal postavení podřízené. Proto za

dnešních poměrů v Evropě ani není pravděpodobné, že by do zemědělství přešlo mnoho kapitálu z některého jiného povolání. Ve Velké Británii ho tam snad přechází více než v kterékoli jiné zemi, ale i tam ty velké částky, které se někde vkládají do zemědělství, byly obyčejně získány také v zemědělství, tedy v povolání, ve kterém se kapitál celkem vzato snad získává nejpomaleji. Hlavními zvelebovateli půdy jsou po majitelích malých panství ve všech zemích bohatí a velcí sedláci. Takových sedláků je snad v Anglii více než v kterékoli jiné evropské monarchii. Ale ani sedláci pod republikánskými vládami v Holandsku a ve švýcarském Bernu nejsou prý za anglickými nijak pozadu.

Především však stará evropská hospodářská politika rozvoji zemědělství nepřála, ať již se jím zabýval majitel panství nebo sedlák. Škodila mu předně všeobecným zákazem vyvážet obilí bez zvláštního povolení, což bylo, jak se zdá, opatření všeobecně rozšířené; za druhé omezeními, která uvalovala na vnitřní obchod nejen s obilím, ale i téměř se všemi ostatními zemědělskými plodinami, k čemuž sloužily nesmyslné zákony proti skupovatelům, předkupníkům a spekulantům, a udílením tržních výsad. Ukázal jsem již na to, jak zákazy vyvážet obilí spolu s podporou poskytovanou dovozu cizího obilí zastavily rozvoj zemědělství ve starověké Itálii, která byla již od přírody nejúrodnější zemí v Evropě a přitom i srdcem největší říše na světě. Do jaké míry musela omezení uvalená na vnitřní obchod s tímto zbožím a spojená s všeobecným zákazem vývozu působit nepříznivě na vzdělávání půdy v zemích méně úrodných a za méně příznivých poměrů, dovedeme si snad stěží představit.

O vzniku a rozvoji měst po pádu Římské říše

Po pádu Římské říše nebylo postavení obyvatelstva velkých i malých měst příznivější než postavení obyvatel venkova. Bylo to obyvatelstvo zcela jiného složení, než bylo původní obyvatelstvo starých městských států řeckých a italských. Toto se totiž skládalo hlavně z majitelů pozemků, mezi které bylo území státu původně rozděleno a kteří shledali, že pro společnou obranu je výhodné stavět si domy vedle sebe a obehnat je pak hradbou. Po pádu Římské říše žili naproti tomu majitelé půdy asi vesměs v opevněných hradech na svých panstvích a uprostřed svých pachtýřů a svého služebnictva. V městech bydleli hlavně kupci a řemeslníci, jejichž postavení bylo tehdy podle všeho poddanské nebo téměř poddanské. Výsady udělené starými zakládacími listinami obyvatelům několika nejdůležitějších evropských měst dostatečně ukazují, čím vlastně byli tito obyvatelé před propůjčením těchto výsad. Lidé, jimž se jako výsada povoluje, že smějí provdávát své dcery bez svolení svého pána, že po jejich smrti zdědí majetek jejich děti, a nikoli jejich vrchnost, nebo že smějí v poslední vůli volně naložit se svými vlastními movitostmi, takoví lidé museli být před obdržením těchto výsad buď zcela, nebo téměř zcela ve stejném poddanském poměru jako rolníci na venkově.

Tito obyvatelé měst byli asi lidé opravdu velmi chudobní a opovrhovaní; putovali se svým zbožím z místa na místo, od trhu k trhu, tak jako dnešní podomní obchodníci a krosnáři. Ve všech evropských zemích, jako je tomu v mnoha tatarských státech v Asii ještě dodnes, bylo tehdy zvykem vybírat dávky z osob i ze zboží potulných obchodníků, když procházeli určité panství, když přecházeli určitý most, když na trhu přenášeli své zboží z

místa na místo nebo když si tam zřídili boudu či stánek, kde je prodávali. Tyto různé dávky byly v Anglii známy pod jménem průchodné, mostné, stojné nebo stánkovné. Všeobecné osvobození od takových dávek povoloval jednotlivým obchodníkům, zvláště takovým, kteří žili na jeho území, někdy král, někdy velmož, který k tomu, jak se zdá, také mnohdy míval pravomoc. Na základě toho se takoví obchodníci nazývali svobodnými, i když byli jinak v poddanském poměru. Oplátkou za to platívali obyčejně svým ochráncům ročně jakousi daň z hlavy. V tehdejších dobách se ochrana zřídkakdy poskytovala jinak než za odměnu, a tato daň mohla představovat jakousi náhradu za to, co ochránci osvobozením od jiných dávek ztratili. Zpočátku byly jak daně z hlavy, tak i uvedené osvobození zřejmě zcela osobní a týkaly se pouze určitých jednotlivců buď na doživotí, nebo jak se ochráncům zlíbilo. Uveřejněné velmi neúplné záznamy o některých anglických městech vzaté z Knihy posledního soudu (*Domesday Book*) zmiňují se často jednou o dani, kterou platili určití měšťané za tuto ochranu buď králi, nebo některému jinému velmoži jednotlivě, jindy zase jen o úhrnné částce všech těchto daní.⁷⁷

Ale ať již obyvatelé měst žili původně v sebehorším poddanství, je zřejmé, že dosáhli svobody a nezávislosti mnohem dříve než rolníci na venkově. Ta část králových příjmů, která pocházela z daní z hlavy v tom kterém městě, bývala obyčejně na řadu let pronajímána za určité pachtovné jednou správci hrabství, jindy zas osobám jiným. Často i sami měšťané získali tolik důvěry, že si směli najímat vybírání takových důchodů, které plynuly z jejich vlastního města, a tak se stávali odpovědnými rukou společnou a nerozdílnou za vyplácení celého pachtovného.⁷⁸ Takovéto pronajímání zcela odpovídalo tehdy obvyklému způsobu hospodaření asi všech evropských vladařů; ti pronajímali často celá panství všem pachtýřům toho kterého panství, kteří pak rukou společnou a nerozdílnou ručili za celé pachtovné. Zato mohli však toto

pachtovné mezi sebou vybírat podle svého a platit je do královské pokladnice prostřednictvím vlastního výběrčího; tím se vymanili z moci zpupných královských úředníků, což se v tehdejších dobách považovalo za věc nesmírně důležitou. Daň za město pronajímala se pravděpodobně zpočátku měšťanům stejným způsobem jako předtím jiným pachtýřům, tj. pouze na určitou řadu let, ale postupem doby stalo se asi všeobecnou praxí povolovat tento nájem měšťanům navždy a stanovilo se jisté pachtovné, které se potom již nikdy nemělo zvýšit. Poněvadž placení pachtovného se takto stalo trvalým, stalo se v důsledku toho trvalým i osvobození od daní, místo něhož bylo placení pachtovného zavedeno. Osvobození od placení daně z hlavy přestalo být proto osobním a nemohlo se pak již považovat za výsadu náležející jednotlivcům jako takovým, nýbrž jako měšťanům toho kterého města; proto se pak takové město nazývalo městem svobodným, a to z téhož důvodu, pro který se jeho měšťanům již dříve říkalo svobodní měšťané nebo svobodní obchodníci.

Spolu s tímto povolením udělovaly se měšťanům obyčejně i důležité výše uvedené výsady, totiž že sami smějí provdávat své dcery, dědit po nich mají jejich děti a že mohou v poslední vůli volně nakládat se svými movitostmi. Zda se takovéto výsady spolu s výsadou svobodně provozovat živnost povolovaly jednotlivým občanům jako jednotlivcům již dříve, to nevím. Nepovažuji to však za pravděpodobné, i když o tom nemohu podat přímý důkaz. Ale ať již tomu bylo jakkoli, skutečně svobodnými v dnešním pojetí slova „svoboda“ stali se měšťané jistě již tehdy, po odstranění hlavních znaků nevolnictví.

A to ještě nebylo vše. Přitom bývala města obyčejně povyšována na samosprávná společenství nadaná výsadou mít vlastní soudce a úředníky a městskou radu, vydávat pro spravování svých věcí nařízení, pro svou obranu budovat hradby a podříditi všechny obyvatele jakési vojenské kázni a povinnosti konat hlídky neboli, jak se tomu tehdy rozumělo, ve dne i v

noci střežit a bránit hradby proti všem útokům a přepadům. V Anglii byli takoví měšťané obyčejně vyňati z pravomoci soudů pro jednotlivé okrsky i soudů hrabských. Všechny spory, které by mezi nimi povstaly, s výjimkou sporů s korunou, ponechávaly se k rozhodnutí jejich vlastním soudcům. V ostatních zemích udělovala se často měšťanům pravomoc ještě větší a rozsáhlejší.⁷⁹ Bylo rovněž pravděpodobně nutné těm městům, která si směla najmout vybírání daní, propůjčit jistou donucovací pravomoc, aby mohla své občany k placení oněch daní donutit. V tehdejších nespořádaných dobách bylo by asi bývalo krajně nevhodné ponechávat městům, aby se dožadovala svého práva u některého jiného soudu. Musí však připadat divné, že vladaři ve všech evropských zemích by měnili takto za přesně stanovené a nikdy již nezvýšitelné pachtovné tu část svých příjmů, která snad mohla díky přirozenému vývoji nejspíše vzrůstat tak jako žádná jiná, aniž je to stálo nějaké výdaje a aniž se o to museli starat, a že kromě toho takto ještě z vlastní vůle zřizovali v srdci své državy jakési samostatné obce.

Abychom tomu porozuměli, musíme si připomenout, že v oněch dobách nebyl snad v žádné evropské zemi vladař tak silný, aby na celé rozloze své državy mohl chránit své slabší poddané před bezprávím velmožů. Poddaní, které zákon nemohl ochránit a kteří nebyli dosti silní, aby se ubránili sami, buď se museli utíkat pod ochranu některého velmože, čímž se stávali jeho nevolníky nebo vasaly, nebo se museli, aby se mohli bránit společně, sdružovat ve spolky pro vzájemnou obranu. Obyvatelé měst jako pouzí jednotlivci neměli žádnou moc, aby se mohli bránit. Ale jestliže uzavřeli se svými sousedy spolek na vzájemnou obranu, mohli klást odpor, který již nebylo možno podceňovat. Šlechta měšťanstvem opovrhovala; považovala je nejen za jiný společenský stav, ale dívala se na ně jako na smečku otroků propuštěných na svobodu a téměř jako na tvory jiného druhu, než je ona sama. Bohatství měšťanů budilo v ní neustále závist a

rozhořčení a při každé příležitosti je bez slitování a bez výčitek svědomí olupovala. Měšťané šlechtice samozřejmě nenáviděli a báli se jich. Nenáviděl je a obával se jich i král. Ale aby nenáviděl měšťany nebo se jich obával, k tomu neměl důvodů, i když snad měšťany opovrhoval. A tak vzájemný zájem přiměl měšťany, aby proti šlechtě podporovali krále, a krále opět, aby podporoval měšťany. Měšťané byli nepřáteli jeho nepřátel, a bylo proto v jeho zájmu co nejlépe je před těmito nepřáteli zabezpečit a učinit je na nich co nejméně závislými. Tím, že jim povoloval vlastní soudce a úředníky, že jim uděloval výsadu vydávat pro spravování města nařízení, budovat pro vlastní obranu hradby a právo podřídít všechny obyvatele jakési vojenské kázni, dal jim všechny prostředky zabezpečující je proti šlechtě a činící je na ní nezávislými, jaké jim vůbec mohl poskytnout. Bez zřízení takovéto řádné správy, bez pravomoci přinutit městské obyvatele, aby jednali ve shodě s jistými pravidly, neboli s jistým zákoníkem, nebyl by mohl žádný dobrovolný spolek pro vzájemnou obranu poskytnout měšťanům trvalou bezpečnost ani jim dát sílu, aby mohli poskytnout králi velmi platnou podporu. Tím, že jim pronajal výnos z daní města navždy, vzal král těm, které si přál mít svými přáteli, a možno-li tak říci, svými spojenci, jakýkoli důvod k řevnivosti a k podezření, že by je snad mohl někdy později utlačovat, ať již tím, že by zvýšil pachtovné za výnos daní z jejich města, nebo tím, že by ten výnos pronajal jinému nájemci.

Proto snad také vladaři, kteří žili se svými velmoži v největším nepřátelství, byli v udělování takovýchto výsad městům nejvelkomyslnější. Jako nejvelkodušnější dobrodinec svých měst projevil se například anglický král Jan Bezzemek.⁸⁰ Francouzský Filip I. ztratil nad svými šlechtici všechnu moc. Na konci jeho vlády radil se, jak píše páter Daniel, jeho syn Ludvík, známý později pod jménem Ludvík Tlustý, s biskupy ze svých držav o nejvhodnějších prostředcích, jak omezit z vůli velmožů.

Jejich rada se skládala ze dvou návrhů. Podle jednoho se měl vytvořit nový právní řád tím, že se v každém větším městě v jeho državách ustanoví soudci, správní úředníci a městské rady. Podle druhého návrhu měly se z obyvatel těchto měst vytvořit nové milice, které by, když by se toho ukázala potřeba, pod vedením představitelů měst vytáhly králi na pomoc. Zavedení městských úředníků a městských rad ve Francii datuje se také podle francouzských dějepisců právě od této doby. Rovněž v Německu obdržela většina svobodných měst první výsady a slavný Hanzovní svaz se stal obávaným právě za neblahé vlády vladařů švábské dynastie.⁸¹

Městské milice nebyly tehdy patrně horší než milice venkovské, a ježto se daly v případě nenadálé potřeby shromáždit rychleji, ve sporech se sousedními šlechtici mívaly často navrch. V zemích jako Itálie a Švýcarsko, kde buď pro velkou vzdálenost těchto měst od hlavního sídla vlády, nebo pro přirozenou sílu země samé nebo z nějakého jiného důvodu vladař nakonec ztratil všechnu svou moc, stávaly se z měst zpravidla samostatné státy. Veškerou šlechtu v okolí tyto státy přemohly a donutily ji, aby zbořila své venkovské hrady a žila ve městě jako ostatní mírumilovné obyvatelstvo. Taková je v krátkosti historie republiky bernské, právě tak jako mnoha jiných švýcarských měst. S výjimkou Benátek, jejichž dějiny jsou poněkud odlišné, taková je i historie všech významných městských států, jichž mezi koncem 12. a začátkem 16. století vzniklo a opět zaniklo tak velké množství.

V takových zemích jako Francie a Anglie neměla města příležitost stát se zcela nezávislými, neboť moc panovníka, i když tam často byla velmi malá, nebyla nikdy úplně zničena. Přesto tam města nabyly takového významu, že bez jejich souhlasu nemohl jim panovník kromě již zmíněného pachtovného za výnos daní ukládat již žádnou jinou daň. Proto je král vyzýval, aby vysílala zástupce do velké rady, tj. do shromáždění stavů

království, kde by mu spolu s duchovenstvem a šlechtou povolovala v naléhavých případech mimořádnou pomoc. Ježto města královské moci zpravidla také více přála, používal asi leckdy král jejich zástupců v oněch shromážděních jako protiváhy moci velmožů. Odtud zastoupení měst v shromáždění stavů ve všech velkých evropských monarchiích.

Takto byl v městech zaveden pořádek a řádná správa a s nimi osobní svoboda a bezpečnost, a to v době, kdy obyvatelé venkova byli vystaveni všemožné zvlí. Je ovšem přirozené, že se lidé v tomto bezbranném postavení spokojí s nejnütnějšími prostředky k živobytí, protože kdyby se vzmošli na více, mohlo by to jen utiskovatele lákat k bezprávným činům. Mají-li naproti tomu jistotu, že budou plodů své píce užívat sami, je přirozené, že se přičiňují, aby si své postavení zlepšili a aby získali nejen nezbytné životní prostředky, ale i věci, které život zpřijemňují a zkrášlují. Proto se setkáváme v městech zpravidla mnohem dříve než u obyvatel venkova s podnikáním majícím za cíl něco víc než holé živobytí. Kdyby se snad v rukou chudého zemědělce utiskovaného nevolnictvím nahromadily nějaké prostředky, je přirozené, že by je před svým pánem, jemuž by jinak bývaly náležely, opatrně skryl a že by použil první příležitosti, aby utekl do města. Tehdejší právo bylo k obyvatelům měst tak shovívavé a tolik mu šlo o to, aby zmenšilo moc šlechty nad obyvateli venkova, že dovedl-li se uprchlík skrýt na rok před pronásledováním svého pána, byl navždy svobodný. Proto se všechny prostředky nashromážděné v rukou přičinlivějších obyvatel venkova přirozeně uchylovaly do měst, jediného to útočiště, kde je měl zabezpečeny ten, kdo je získal. Pravda, obyvatelé města musí své životní prostředky, jakož i všechny suroviny a prostředky k práci dostávat koneckonců vždy z venkova. Ale obyvatelé města položeného buď u mořského pobřeží, nebo na břehu splavné řeky nejsou nutně omezeni na to, aby je získávali v nejbližším okolí. Mají mnohem větší volnost a mohou je čerpat z nejuvzdálenějších koutů světa, buď výměnou za zboží vyrobené při jejich vlastním podnikání, nebo tím, že obstarávají

obchod mezi vzdálenými zeměmi a výrobky jedné země směňují za výrobky země druhé. Takto se může město časem povznést k velkému bohatství a nádheře, zatímco nejen okolí kraje, ale i všechny země, pro které obstarává obchod, zůstávají v bídě a nouzi. Každá z těchto zemí sama o sobě mohla by snad městu poskytnout jen malou část jak životních prostředků, tak i práce, ale všechny dohromady mohly by městu poskytnout obojí v bohaté míře. Ale přestože tehdejší obchodní styk byl omezený, některé země byly zámožné a podnikavé. Taková byla po dobu svého trvání říše řecká a říše Saracénů za vlády Abbasovců. Takový byl i Egypt, než ho dobyli Turci, část pobřeží Berberska a všechny ty oblasti Španělska, které byly pod vládou Maurů.

Jako první povznesla se v Evropě obchodem k značnému stupni blahobytu města italská. Itálie ležela ve středu tehdejší pokročilé a civilizované části světa. Na vývoj některých italských měst měly neobyčejně příznivý vliv také křižácké výpravy, i když ono plýtvání kapitálem a vyhlazování obyvatelstva, které s sebou přinesly, jistě vývoj většiny evropských zemí zpomalily. K rozvoji mořeplavectví Benátek, Janova a Pisy přispělo neobyčejně to, že tato města někdy přepravovala a vždy zásobovala velké armády, které ze všech stran táhly dobýt Svaté země. Tato města byla tak říkajíc intendanty oněch armád. A tak ono nejničivější šílenství, jaké kdy posedlo evropské národy, bylo pro tyto obce zdrojem blahobytu.

Dovozem dokonalejších výrobků řemesel a manufaktur a nákladného přepychového zboží z bohatších zemí živili obyvatelé obchodních měst marnivost majitelů velkých panství, kteří velmi rádi dávali za ony předměty velká množství nezpracované produkce své půdy. Obchod velké části Evropy spočíval tudíž v oněch dobách ve výměně darů země za hotové zboží vyspělejších národů. Tak se anglická vlna obvykle směňovala za francouzská vína a za jemná flanderská sukna, tak jako se dnes směňují polské obilí za francouzská vína a koňak a za francouzské a italské hedvábí

a samet. Zahraniční obchod vyvolal takto zálibu pro jemnější a dokonalejší výrobky řemesel a manufaktur i v zemích, kde se žádné takové zboží nevyrábělo. Když se však tato záliba stala tak všeobecnou, že vyvolala značnou poptávku, tu se kupci, aby ušetřili náklady za dopravné, přirozeně velmi snažili zavést výrobu některých takových předmětů ve vlastní zemi. Odtud asi původ prvních řemesel a manufaktur pracujících pro vzdálené trhy, které se asi zaváděly v západních krajích Evropy po pádu Římské říše.

Jen nutno poznamenat, že žádná velká země neobstála a ani obstát nemohla bez řemesel a manufaktur; a řekne-li se o některé takové zemi, že řemesla a manufaktury nemá, je třeba tomu vždy rozumět tak, že nevyrábí zboží jemnější a dokonalejší neboli zboží vhodné pro prodej na vzdálených trzích. Jak šatstvo, tak i domácí zařízení velké většiny lidí pochází v každé velké zemi z její vlastní práce. A v ještě větší míře než v zemích bohatých, o kterých se říká, že zbožím oplývají, platí to o těch chudých zemích, o kterých se obyčejně říká, že nic nevyrábějí. V bohatých zemích najde se obyčejně u nejsprostších lidí jak v šatstvu, tak v domácím zařízení mnohem více cizozemského zboží než v zemích chudých.

Manufaktury vyrábějící pro prodej na různých trzích byly, jak se zdá, zavedeny v různých zemích dvěma různými způsoby.

Někdy byly zavedeny způsobem uvedeným shora, a to, možno-li tak říci, nepřirozeným zásahem kapitálu jednotlivých kupců a podnikatelů, kteří je založili, napodobující cizozemské manufaktury stejného druhu. Takové manufaktury vzešly tedy ze zahraničního obchodu, a takového původu byla asi ona stará manufakturní výroba hedvábí, sametu a brokátu, která v 13. století kvetla v Luce. Vypudila ji odtud krutovláda Castruccia Castracaniho, jednoho z Machiavelliových hrdinů. Roku 1310 bylo z Luccy vyhnáno devět set rodin; z těch se jedenatřicet uchýlilo do Benátek a nabídlo se, že tam zavedou výrobu hedvábí.⁸² Jejich nabídka byla přijata. Dostalo se jim četných výhod a začaly výrobu s třemi sty dělníky. Stejného

druhu byla podle všeho i manufakturní výroba jemných suken, která dříve kvetla ve Flandřích a která byla na počátku vlády královny Alžběty zavedena do Anglie. Stejného druhu jsou dnešní hedvábnické manufaktury v Lyonu a Spitalfieldsu. Takto zřízené manufaktury, napodobující cizozemské manufaktury, pracují zpravidla i s cizozemskými surovinami. Když se v Benátkách zavedla výroba hedvábí, dovážely se všechny suroviny ze Sicílie a z Levanty. Podobně i starší manufaktura v Lucce používala surovin cizozemských. Pěstování moruší a chov bource morušového nebyly před 16. stoletím v severních částech Itálie asi běžné. Do Francie bylo obojí toto umění zaneseno až za vlády Karla IX. Flanderské manufaktury zpracovávaly hlavně vlnu španělskou a anglickou. V Anglii nebyla španělská vlna sice surovinou pro první výrobu vlněných látek vůbec, ale byla jí pro manufakturu, která vyráběla pro vzdálené trhy. Více než polovina lyonských hedvábnických manufaktur pracuje ještě dnes s cizí surovinou, a když se ta výroba zavedla, byla cizího původu surovina všechna nebo téměř všechna. Rovněž není pravděpodobné, že byť i jen část surovin spitalfieldské výroby hedvábí bude původu anglického. Sídlem takových manufaktur, které se obyčejně zřizují podle plánů několika jednotlivců, bývá někdy město přímořské, někdy město ve vnitrozemí, podle toho, jak to náhodou určí jejich zájem, rozvaha nebo rozmar.

Jindy vyrostly řemesla a manufaktury vyrábějící zboží pro vzdálené trhy takřka samy od sebe, prostě postupným zjemňováním řemeslné výroby domácí a sprostší, která se asi vždy provozovala i v nejchudších a v nejméně pokročilých zemích. Taková řemesla a manufaktury zpracovávají zpravidla suroviny, které skýtají ony země, a často byly nejdříve zdokonaleny v takových vnitrozemských zemích, které ležely v značné, i když zase ne v příliš velké vzdálenosti od mořského pobřeží a někdy dokonce i od veškeré lodní dopravy. Země od přírody úrodné a snadno obdělávatelné plodí nad to, co je nutné pro vlastní spotřebu zemědělců,

ještě velký přebytek potravin, a protože doprava po zemi je nákladná a doprava po řekách je obtížná, bývá často těžké poslat tento přebytek za hranice. Nadbytek tedy potraviny zlevňuje a podněcuje četné řemeslníky, aby se usazovali v okolí, neboť poznávají, že si tam mohou svou pílí opatřit více životních prostředků a věcí zpříjemňujících život, než by mohli jinde. Zpracovávají suroviny, které skýtá ona země, a směňují své hotové výrobky nebo, což je totéž, jejich cenu za další suroviny a za potraviny. Tím, že ušetří náklady za dopravu přebytečné části zemědělských plodin k vodní cestě nebo na vzdálený trh, přidávají této části novou hodnotu; a zemědělcům poskytují výměnou za tento přebytek něco, co je jim buď užitečné, nebo příjemné, a to za výhodnějších podmínek, než to mohli obdržet předtím. Zemědělci dostávají za své přebytečné plodiny vyšší ceny a mají možnost nakupovat si levněji jiné jim potřebné věci, které ulehčují život. Tím se jim napomáhá a umožňuje rozšiřováním a zlepšováním obdělávání půdy tyto své přebytky zvětšovat; a jako úrodnost půdy dala vznik řemeslné výrobě, tak opět rozvoj výroby působí zpětně na půdu a ještě více zvyšuje její úrodnost. Řemeslníci pracují zprvu pro okolí a později, jak se jejich práce zlepšuje a zjemňuje, i pro trhy vzdálenější. Surovina, ba i hrubý výrobek, unese totiž asi sotva náklady dlouhé dopravy po zemi, ale jemnější a dokonalejší výrobek je unese snadno. V malém objemu obsahuje často takový výrobek cenu velkého množství surovin. Například kus jemného sukna vážící jen osmdesát liber nemá v sobě jen cenu osmdesáti liber vlny, ale i cenu několika tisíc liber obilí spotřebovaných na živobytí nejrůznějších pracovníků a jejich bezprostředních zaměstnavatelů. Obilí, které by se dalo ve své vlastní podobě těžko vyvážet, vyváží se takto vlastně v podobě hotového výrobku a dá se snadno posílat až do nejvzdálenějších koutů světa. Takto přirozeně a takřka samy od sebe vyrostly manufaktury v Leedsu, Halifaxu, Sheffieldu, Birminghamu a Wolverhamptonu. Takové manufaktury vzešly ze zemědělství. K rozšíření a zdokonalení takové výroby docházelo v

dějínách novodobé Evropy zpravidla později, než jak tomu bylo u odvětví manufakturní výroby, která vzešla ze zahraničního obchodu. Výrobou jemného sukna zhotovovaného ze španělské vlny proslavila se Anglie o více než o jedno století dříve, než výroba v kterémkoli z výše jmenovaných měst, která je nyní v rozkvětu, mohla již pracovat pro vzdálené trhy. K rozšiřování a zdokonalování manufaktur mohlo v těchto městech dojít teprve po rozšíření a zvelebení zemědělství, tomto posledním a nejdůležitějším účinku zahraničního obchodu a řemesel a manufaktur, které bezprostředně zavedl zahraniční obchod. Hned to také vyložím.

Jak přispěl obchod měst ke zvelebení venkova

Růst měst zabývajících se obchodem a řemesly a jejich bohatství přispěly k rozvoji zemědělství v mateřských zemích trojím způsobem.

Za prvé: města podporovala další rozvoj zemědělství tím, že skýtala jeho výrobkům rozsáhlý trh, vždy ochotný je přijímat. Prospěch z toho se neomezoval jenom na mateřskou zemi toho kterého města, ale rozšířil se více méně na všechny ostatní země, s kterými měla tato města nějaké obchodní spojení. Poskytovala všem těmto zemím odbytu pro část jejich surovin nebo hotových výrobků a tím napomáhala jejich podnikání a rozvoji. Je však samozřejmé, že největší prospěch z tohoto obchodu měla jejich vlastní země, neboť byla nejbližší. Kupci mohli platit pěstitelům za jejich suroviny vyšší cenu, protože jejich doprava stála méně, a přitom je mohli dodávat spotřebitelům stejně lacino jako suroviny za vzdálených zemí.

Za druhé: bohatství, kterého nabyli, užívali obyvatelé velkých měst často k nakupování půdy, která byla na prodej, a která by jinak bývala z valné části zůstala ležet ladem. Kupci mají obyčejně ctižádost stát se majiteli panství, a dosáhnou-li toho, bývají z nich zpravidla nejlepší hospodáři. Kupec je zvyklý vkládat peníze do výnosných podniků, zatímco člověk, který je jenom majitelem panství, je zvyklý hlavně je utrácet. Kupec často sleduje, jak se mu peníze rozbíhají a opět se k němu se ziskem vracejí; rozloucí-li se však s penězi takový pouhý majitel panství, velmi zřídka očekává, že je ještě kdy uzří. Tyto odlišné návyky působí přirozeně na jejich letoru a ducha, a to se projevuje při každém podnikání. Kupec je jako podnikatel obyčejně odvážný, pouhý majitel panství

bojácny. Kupec se nebojí vynaložit najednou velký kapitál na zvelebení své půdy, má-li vyhlídku, že úměrně k nákladům zvýší její hodnotu. Pouhý majitel panství, má-li vůbec nějaký kapitál, což vždy nebývá, odváží se vynaložit jej tímto způsobem jen zřídka. Činí-li vůbec něco pro zvelebení svého panství, neprovádí to zpravidla pomocí kapitálu, ale z úspor ze svého ročního důchodu. Kdo měl příležitost bydlet v obchodním městě ležícím v kraji se zanedbaným zemědělstvím, jistě často pozoroval, oč podnikavěji si vedli v tomto směru kupci než ti, kdo byli jenom majiteli půdy. Kromě toho zvyklost pořádku, hospodárnost a obezřetnost, které v kupci přirozeně vypěstuje jeho obchodnické povolání, způsobují, že se hodí mnohem lépe k úspěšnému provádění jakýchkoli zvelebovacích plánů, které mají přinést zisk.

Za třetí a nakonec: obchod a řemesla zavedly časem u obyvatel země, kteří předtím žili v trvalém válečném stavu se svými sousedy a v poddanské závislosti na své vrchnosti, pořádek a dobrou správu a s nimi svobodu a bezpečnost jednotlivce. A to, i když tomu bylo věnováno nejméně pozornosti, je důsledek daleko nejdůležitější. Jediným spisovatelem, který si toho dosud povšiml, je, pokud vím, Hume.

V zemi, která neprovozuje ani zahraniční obchod, ani některá jemnější řemesla, spotřebuje majitel velkého panství celou produkci své půdy v prosté venkovské pohostinnosti doma, neboť nemá nic, zač by největší část této produkce, pokud přesahuje spotřebu jeho zemědělců, mohl směniti. Jestliže tento přebytek stačí k uživení sta nebo tisíce lidí, může ho použít jen k tomu, že bude živiti sto nebo tisíc lidí. Je proto stále obklopen množstvím služebnictva a příživníků, kteří nemajíce rovnocennou hodnotu, kterou by mu oplatili za to, že je živí, žijí jen z jeho štědrosti, a proto ho musí poslouchat právě tak, jako vojáci musí poslouchat vladaře, který je platí. Pohostinnost evropských boháčů a velmožů, počínajíc vladařem a nejmenším šlechticem končíc, přesahovala před rozšířením obchodu a řemesel vše, co si dnes jen můžeme vůbec představit. Jídelnou

krále Viléma Ryšavého byla dvorana Westminsteru, a ani ta snad často nebyla pro jeho společnost příliš velká. Když Tomáš Becket dával v době hostin vystýlat podlahu své síně čistým senem nebo sítím, aby si rytíři a zemani, na které se již nedostalo sedadel, nezničili svůj krásný šat, když se museli posadit k obědu na podlahu, považovalo se to za projev okázalosti. Slavný hrabě Warwick hostil prý denně na svých venkovských sídlech třicet tisíc lidí. I když je toto číslo snad přehnané, muselo nicméně být značně vysoké, aby bylo možno přehnat je do takové výše. Téměř stejná pohostinnost se prokazovala ještě před nemnoha lety na četných místech Skotské vysočiny. Je asi obvyklá u všech národů, kterým jsou obchod a řemesla málo známé. „Viděl jsem arabského náčelníka/' vypráví dr. Pocock, „jak obědval na ulici města, kam přišel prodat dobytek, a jak zval všechny kolemjdoucí, dokonce i obyčejné žebráky, aby si k němu přisedli a zúčastnili se jeho hostiny.“

Usedlíci na půdě byli vesměs právě tak závislí na majiteli velkého panství jako jeho služebnictvo. I těm z nich, kteří sice nebyli nevolníky, ale přece jen pachtýři, kterým mohl majitel půdy dát kdykoli výpověď, poskytovala půda daleko více živobytí, než kolik za ni platili pachtovného. Ještě před několika lety činívalo na Skotské vysočině běžné pachtovné za kus půdy, z kterého žila celá rodina, pět šilinků, dva a půl šilinku, jednu ovci nebo jedno jehně. Někde je tomu tak dodnes, i když tam ani teď není kupní síla peněz větší než jinde. V zemi, kde je nutno přebytky velkého panství spotřebovat přímo na onom panství, bude majiteli často milejší, spotřebuje-li se část mimo jeho dům, jestliže ovšem ti, kdož je spotřebovávají, budou na něm stejně závislí jako jeho služebnictvo nebo jeho čeleď. Zbaví se tím potíží, jež s sebou přináší příliš velká družina nebo příliš početná čeleď. Pachtýř, který může být kdykoli vyhnán a který za půdu postačující k zaopatření jeho rodiny platí jen o málo více než poplatek, jakým by se vykupoval z roboty, není o nic méně závislý na majiteli půdy než kterýkoli sluha a musí ho stejně bez výhrady poslouchat.

Tak jako živí své služebnictvo ve svém vlastním domě, živí tedy takový majitel panství své pachtýře v jejich obydlích. Obě tyto skupiny lidí žijí z jeho štědrosti, a jak dlouho z ní budou žít, závisí na jeho libosti.

Na moci, kterou za takových poměrů nezbytně měli nad svými pachtýři a nad svým služebnictvem majitelé velkých panství, zakládala se také moc tehdejších šlechticů. V době míru se stávali pro všechny, kdož bydleli na jejich panstvích, jejich soudci, za války pak jejich vojevůdci. Mohli na svých zbožích udržovat pořádek a vykonávat právo, protože proti bezpráví, kterého se někdo dopustil, mohl každý z nich postavit veškerou sílu tamního obyvatelstva. Nikdo jiný k tomu neměl dostatek vlivu. Zvláště král ne. V oněch dávných dobách byl král na svém území sotva více než největším majitelem půdy, kterému se v zájmu společné obrany proti společnému ne-příteli do jisté míry podřizovali i ostatní velcí majitelé půdy. Kdyby se byl král pokusil na pozemcích majitele velkého panství, kde všechno obyvatelstvo bylo ozbrojeno a zvyklé stát při sobě, vynutit si svou vlastní silou zaplacení byť i malého dluhu, bývalo by ho to stálo téměř takové úsilí, jako kdyby měl potlačit občanskou válku. Proto musel v největší části země přenechat vykonávání spravedlnosti těm, kteří ji vykonávat mohli, a proto také musel velení nad venkovskou milicí ponechat těm, koho by tato milice poslouchala.

Je mylné se domnívat, že územní rozdělení soudní pravomoci mělo svůj původ ve feudálním právu. Nejen nejvyšší soudní pravomoc civilní i trestní, ale také oprávnění sbírat vojsko, razit peníze a dokonce i právo vydávat nařízení, podle nichž se měl řídit jejich lid, náležely majitelům velkých panství právem alodiálním již několik století předtím, než bylo v Evropě známo i samo jméno feudálního práva. Již předtím, než se Anglie zmocnili Normani, nebyla tam pravomoc anglosaských velmožů o nic menší, než byla potom pravomoc kteréhokoli pána normanského. Feudální právo se však asi stalo v Anglii běžné teprve po normanském záboru. To, že velmoži francouzští měli co nejrozsáhlejší pravomoc právem alodiálním

již dávno předtím, než bylo ve Francii zavedeno feudální právo, je skutečnost, o níž nelze vůbec pochybovat. Veškerá tato pravomoc a vliv nutně vyplývaly z právě uvedených vlastnických poměrů a zvyků. A nemusíme se ani vracet až daleko do dávných dob ať již francouzské či anglické monarchie; četné důkazy toho, že z takovýchto příčin musí vždy vyplynout podobné výsledky, můžeme najít i v době mnohem pozdější. Je tomu sotva třicet let, co Cameron z Lochielu, majitel panství v Lochabaru ve Skotsku, vykonával nad svými lidmi nejvyšší trestní pravomoc, aniž k tomu měl jakékoli zákonné zmocnění. Nebyl totiž ani tím, čemu se tehdy říkalo „lord s královskou mocí“ (*lord of regality*),⁸³ ba ani královským lenníkem (*tenant in chief*), nýbrž pouhým vazalem vévody z Argylu, a nebyl dokonce ani smírčím soudcem. Tuto nejvyšší soudní pravomoc vykonával prý velmi spravedlivě, i když bez jakýchkoli soudních formalit; a není nepravděpodobné, že ho k převzetí této pravomoci donutily tehdejší poměry v onom kraji, neboť jen tak tam mohl udržet občanský mír. Tento majitel panství, jemuž pachtovné nevynášelo nikdy více než pět set liber šterlinků ročně, strhl r. 1745 osm set svých lidí do vzpoury.⁸⁴

Zavedením feudálního práva se pravomoc alodiálních velmožů nijak nerozšířila; naopak, můžeme je spíše považovat za pokus tuto pravomoc omezit. Feudální právo zavedlo skutečnou stupňovitou podřízenost, spojenou s dlouhou řadou služeb a povinností, od krále dolů až k nejmenšímu majiteli panství. Dokud byl majitel panství nezletilý, připadalo pachtovné z jeho půdy a s ním i jeho správa do rukou jeho bezprostředního nadřízeného, a šlo-li o velké majitele panství, připadalo tudíž králi; ten měl na starosti svěřence vydržovat a vychovávat a přiznávalo se mu i právo, aby ze své poručnické moci rozhodoval i o jeho sňatku, ovšem tak, aby to bylo přiměřené svěřencovu stavu. Ale ačkoli toto zřízení vedlo nezbytně k posílení pravomoci krále a k oslabení pravomoci velkých vlastníků panství, nedosáhlo ani jednoho, ani druhého

v takové míře, aby zavedlo mezi obyvatelstvem země pořádek a dalo mu dobrou správu, neboť nedokázalo dostatečně změnit ty vlastnické poměry a zvyklosti, z kterých vznikaly nepořádky. Proto stejně jako dříve měla i nadále moc vlády příliš chabou hlavu a příliš silné nižší orgány, a tato nadměrná síla nižších orgánů byla příčinou slabosti hlavy. Po zavedení feudální podřízenosti nedovedl tedy král omezit kvůli velmožů o nic více než předtím. Ti si i nadále mezi sebou podle libosti téměř neustále válčili a válčili velmi často i proti králi; a venkov zůstával stále dějištěm násilí, loupeží a zmatku.

Co však nikdy nedokázala hrubá síla feudálního zřízení, přivodilo pozvolna tiché a sotva patrné působení zahraničního obchodu a řemesel. Zahraniční obchod a řemesla začaly pomalu poskytovat velkým majitelům panství něco, za co mohli směňovat celou přebytečnou produkci své půdy a co mohli spotřebovat sami, aniž se o to dělili s pachtýři nebo služebnictvem. „Vše pro sebe, nic pro jiné“, taková byla, jak se zdá, ve všech dobách mrzká zásada pánů lidstva. Proto jakmile se majitelům velkých panství podařilo najít způsob, jak by celou hodnotu svého pachtovného spotřebovali sami, neměli již chuť dělit se o ně s jinými. Za jeden pár diamantových sponek nebo za něco právě tak bezcenného a neužitečného směňovali živobytí pro tisíc lidí na celý rok nebo, což je totéž, cenu tohoto živobytí, a s ní i všechnu vážnost a vliv, které za ně mohli mít. Avšak ty sponky byly pak zcela jejich a nemuseli se pak o ně dělit s jednou jedinou lidskou duší, zatímco při dřívějším způsobu utrácení se museli dělit aspoň s tisíci lidmi. Když se tito lidé měli rozhodnout, čemu dát přednost, tento rozdíl byl pro ně naprosto rozhodující; a tak, aby ukojili marnivost nejdětinstějšího, nejnicotnějšího a nejsprostšího druhu, zašantročovali pomalu majitelé velkých panství všechnu svou moc a vliv.

V zemi, která nemá ani zahraniční obchod, ani jemnější řemesla, nemůže člověk s deseti tisíci librami šterlinků ročního důchodu použít svého důchodu vlastně k ničemu jinému než k tomu, aby poskytoval živobytí

řekněme tisíci rodin, které pak má nutně všechny ve své moci. V dnešní Evropě může člověk s deseti tisíci šterlinků ročního důchodu utratit celý svůj důchod, a zpravidla jej také tak utratí, aniž musí přímo poskytovat živobytí dvaceti lidem nebo poroučet více než dvaceti sluhům, jimž poroučet nestojí ani za to. Zato nepřímo živí možná právě tolik lidí jako při starém způsobu utrácení nebo dokonce i více, neboť i když směňuje celý svůj důchod pouze za velmi nepatrné množství cenných výrobků, při jejich shromažďování a zhotovování je nutně zaměstnáno velmi mnoho pracovníků. Vysoká cena těchto předmětů vyplývá zpravidla ze mzdy za práci oněch lidí a ze zisku všech jejich bezprostředních zaměstnavatelů. Platě tuto cenu, platí takový člověk nepřímo všechny ony mzdy a zisky, a přispívá tak nepřímo na živobytí všech oněch pracovníků a jejich zaměstnavatelů. Ale na celkové jejich celoroční živobytí přispívá obyčejně každému jen velmi malou částí, pouze několika z nich snad desetinou, mnohým sotva setinou, některým ani ne tisícinou nebo dokonce ani ne desetitisícinou. Ačkoli tedy přispívá na živobytí všech, jsou na něm všichni více méně nezávislí, protože se všichni mohou zpravidla uživit bez něho.

Spotřebují-li majitelé velkých panství rentu na živobytí svých pachtýřů a služebnictva, vydržuje každý z nich všechny své pachtýře a služebnictvo úplně sám. Ale spotřebují-li své příjmy na živobytí obchodníků a řemeslníků, vyživí snad všichni dohromady právě tolik lidí jako dříve nebo, vzhledem k tomu, že venkovské pohostinství bývá velmi nehospodárné, dokonce ještě více. Přitom každý z nich sám o sobě přispívá často na živobytí každého jednotlivce z tohoto velkého množství pouze nepatrným dílem. Každý obchodník nebo řemeslník nachází obživu v práci nikoli pro jednoho, ale pro sto nebo tisíc různých zákazníků. Proto i když je jim do jisté míry zavázán všem, není na žádném z nich zcela závislý.

Když osobní výdaje majitelů velkých panství takto postupně rostly, bylo nemožné, aby tito majitelé postupně nezmenšovali počet svého služebnictva, až je nakonec vůbec rozpustili. Ze stejného důvodu

propouštěli postupně nadbytečnou část svých pachtýřů. Pronajímaná hospodářství zvětšovali, a nedbajíce stížností na vylidňování venkova, snižovali počet pachtýřů na množství, jaké bylo při tehdejších nedokonalém rozvinutí zemědělství nezbytné k obdělávání půdy. Tím, že odstranil zbytečné jedlíky a vymáhal na pachtýři hodnotu pachtu, získal majitel panství větší přebytek nebo, což je totéž, jeho cenu. Obchodníci a majitelé manufaktur ho pak již brzy naučili spotřebovat tento přebytek sám pro sebe tak, jak to činíval se svým dřívějším přebytkem. Protože pak stejná příčina, totiž růst osobních výdajů, působila dále, přál si zvýšit své pachtovné nad to, co za tehdejšího stavu hospodaření mohla jeho půda vynést. Jeho pachtýři mohli na to přistoupit jen s tou podmínkou, že jim bude zabezpečen pacht na takovou řadu let, aby měli čas to, co vynaloží na další zvelebení půdy, dostat se ziskem zase zpět. Jeho marnivost stála velké peníze, a proto se musel uvolit na tuto podmínku přistoupit; odtud původ dlouhodobých pachtů.

Ani pachtýř, kterému je možno dát kdykoli výpověď a který platí plnou hodnotu půdy, není koneckonců na majiteli půdy zcela závislý. Peněžní výhody, které má jeden z druhého, jsou vzájemné a stejné a takový pachtýř nebude ve službách majitele půdy vydávat v nebezpečí ani svůj život, ani své jmění. Má-li však pachtýř půdu najatu na dlouhou řadu let, je úplně nezávislý. Jeho pán nemůže od něho očekávat ani nejnepatrnější službičku, která by přesahovala to, co je buď výslovně sjednáno v nájemní smlouvě, nebo co mu ukládá zvykové nebo uznávané právo země.

Když se takto pachtýři osamostatnili a služebnictvo bylo propuštěno, nemohli již majitelé velkých panství překážet řádnému vykonávání spravedlnosti nebo rušit pokoj v zemi. Když tak prodali své právo prvorozenectví, ne jak to kdysi, v době hladu a nouze, za mísu čočovice učinil Ezau, nýbrž v době hojnosti z lehkomyšlnosti a za cetky a tretky, které se spíše hodí k tomu, aby si s nimi hrály děti, než aby se jimi obírali dospělí lidé, stali se tak bezvýznamnými jako kterýkoli majetný měšťan

nebo městský řemeslník. Na venkově právě tak jako ve městě byla zavedena řádná správa, protože ani v městě, ani na venkově neměl již nikdo dost moci, aby mohl rušit její chod.

Snad to nesouvisí s právě projednávaným předmětem, ale nemohu nepoznamenat, že prastaré rodiny, ve kterých vlastnictví rozsáhlých panství přechází z otce na syna již po mnoho generací, jsou v obchodních zemích velmi vzácné. V krajích s nevelkým obchodem, jako je Wales nebo Skotská vysočina, jsou zase takové rodiny velmi běžné. Arabské historie jsou snad všechny samý rodokmen a v jedněch dějinách napsaných jakýmsi tatarským chánem a přeložených do několika evropských jazyků není kromě rodokmenů vlastně již téměř nic jiného, což je důkazem toho, že staré rodiny jsou u těchto národů velmi běžné. V zemích, kde nemůže spotřebovat své důchody jinak než tím, že živí tolik lidí, kolik mu jen jeho důchod dovolí, nevydá se boháč tak lehce ze svého bohatství a jeho dobrota bývá asi zřídka tak přepjatá, aby se pokoušel živit více lidí, než si může dovolit. Ale tam, kde může spotřebovat i největší důchod sám pro sebe, nezná ve svých výdajích často mezí, protože často nezná mezí ani ve své marnivosti nebo ve své sebelásce. Proto v obchodních zemích zůstává bohatství velmi zřídka dlouho v jedné rodině přes nejprísnější zákonná opatření, která mají bránit jeho rozmrhání. U prostých národů bývá to zato bez jakýchkoli zákonných opatření často, neboť u pasteveckých národů, jako jsou Tataři nebo Arabové, pomíjivá povaha jejich majetku všechna taková nařízení nezbytně znemožňuje.

Takto dva odlišné stavy lidí, které neměly nejmenší úmysl posloužit celku, přivodily převrat nesmírné důležitosti pro veřejné blaho. Velké majitele panství vedla jedině snaha ukojit svou nejdětinštější marnivost. Kupci a řemeslníci nebyli tak směšní; ti se řídili jedině svými zájmy a drželi se své obchodnické zásady vkládat peníze do všeho, kde se dá něco vydělat. Avšak ani jedni, ani druhí si neuvědomovali a nepředvídali onen velký převrat, který jedni prováděli pozvolna svou pošetilostí a druhí svou

příčinností.

A tak v největší části Evropy obchod a řemesla v městech byly podnětem k rozvoji zemědělství a jeho příčinou, a nikoli jeho výsledkem. Protože je však takovýto vývoj v rozporu s přirozeným chodem věcí, je nezbytně jednak pomalý, jednak nejistý. Porovnejte jen pomalý vývoj těch evropských zemí, jejichž bohatství závisí do značné míry na jejich obchodu a řemeslech, s rychlým pokrokem našich severoamerických kolonií, jejichž bohatství je zcela založeno na zemědělství. Odhaduje se, že v největší části Evropy dosahuje počet obyvatelstva dvojnásobku nejdříve za pět set let. V mnoha našich severoamerických koloniích se však zdvojnásobuje, jak je zjištěno, za dvacet nebo za pětadvacet let. Zákon o prvorozenectví a různé druhy fideikomisů zamezují v Evropě dělení velkých pozemků, a zabraňují tak zvyšování počtu drobných majitelů půdy. Avšak nejpilnějším, nejrozumnějším a nejúspěšnějším hospodářem, který zná každou píď svých nevelkých polností a hledí na ně s láskou, jakou rozněcuje vlastnictví, zvláště drobné vlastnictví, a jemuž je proto potěšením nejen je obdělávat, ale i krásně upravovat, je zpravidla drobný majitel. Kromě toho vylučují tato opatření z prodeje tolik půdy, že je vždy více koupěchtivého kapitálu než půdy na prodej a že půda, která se prodává, prodává se pak za monopolní cenu. Pachtovné nikdy nevynese úroky z peněz, za které byla půda koupena, a kromě toho se z něho platí opravy a jiné běžné náklady, jimiž úrok z peněz zatížen není. Zakoupení půdy je proto v Evropě pro malý kapitál uložení nejméně výnosné. Když člověk nepřilíš zámožný zanechá obchodu, ač se někdy rozhodne, že svůj skrovný kapitál, aby jej měl lépe zajištěn, uloží do půdy. Stejným způsobem si často rád zajistí své úspory i příslušník některého svobodného povolání, jehož důchod pochází z jiného pramene. Ale mladý muž, který by použil kapitálu nějakých dvou nebo tří tisíc liber šterlinků k zakoupení a obdělávání malého kousku půdy, místo aby se věnoval obchodu nebo některému svobodnému povolání, mohl by sice očekávat,

že bude žít velmi šťastně a velmi nezávisle, ale musel by se navždy rozloučit se všemi nadějemi na velké bohatství nebo na skvělou kariéru, na jejichž dosažení by měl stejné vyhlídky jako jiní lidé, kdyby byl své prostředky vynaložil na něco jiného. Takový člověk, když si vůbec nemůže dělat naději na to, že by se mohl stát majitelem panství, bude ostatně často považovat za nedůstojné být sedlákem. Malý rozsah půdy, která přijde na trh, a její vysoká cena proto způsobují, že se mnohý kapitál, který by byl jinak šel do zemědělství, nemůže v této oblasti uplatnit. Naproti tomu v Severní Americe se padesát až šedesát liber šterlinků ukáže často jako dostatečný kapitál k založení plantáže. Zakoupení a vzdělávání neobdělané půdy znamená tam nejvýnosnější uložení jak malého, tak velkého kapitálu a nejpřímější cestu k bohatství a slávě, jaké se jen v této zemi vůbec může dosáhnout. Takovou půdu lze v Severní Americe získat vlastně téměř zdarma nebo za cenu hluboko pod hodnotou přirozeného produktu, což je v Evropě a vlastně v každé zemi, kde všechna půda je již dlouho soukromým vlastnictvím, věc nemožná. Kdyby se však po smrti každého majitele panství, který zanechává početnou rodinu, jeho panství dělilo rovným dílem mezi všechny děti, panství by se zpravidla prodalo. Na trh by přicházelo tolik půdy, že by se již nemohla prodávat za monopolní cenu. Volná renta z půdy⁸⁵ by se již blížila částce, která by zúročila peníze vynaložené na zakoupení půdy, a i skrovného kapitálu by se mohlo používat k zakupování půdy a nesl by stejně, jako kdyby byl vložen do čehokoli jiného.

Pro přirozenou úrodnost půdy, pro velkou délku mořského pobřeží v poměru k rozloze celé země a pro četné splavné řeky, které jí protékají a poskytují pohodlnou vodní dopravu do některých krajů velmi hluboko ve vnitrozemí, není snad Anglie o nic méně než kterákoli jiná velká evropská země uzpůsobena přírodou k tomu, aby byla domovem zahraničního obchodu, manufaktur pracujících pro vzdálené trhy a všeho pokroku v

zemědělství, jaký obchod a manufaktury mohou způsobit. Od počátku vlády královny Alžběty věnovalo také anglické zákonodárství zvláštní pozornost zájmům obchodu a manufaktur, a v Evropě vlastně není země, nevyjímajíc ani Holandsko, jejíž zákony by ve svém celku tak přály těmto odvětvím podnikání. Po celé toto období jsou proto obchod a manufaktury na neustálém vzestupu. A není pochyby o tom, že pozvolný pokrok činí i zemědělství; zdá se však, že rychlejší vývoj obchodu a manufaktur následovalo jen pomalu a s jistým opožďováním. Většina půdy byla pravděpodobně obdělávána již před nastoupením královny Alžběty; ale stále tu ještě zůstává velmi značná část neobdělané půdy a převážná část půdy je obdělávána mnohem hůře, než by mohla být. Anglické zákony nepodporují však zemědělství jenom nepřímým, že chrání zahraniční obchod, ale i několika opatřeními přímými. S výjimkou let nedostatku vyváží se obilí nejen bez omezení, ale jeho vývoz je ještě podporován subvencemi. V letech průměrné úrody je na dovoz uvaleno clo, které se rovná zákazu. Dovoz živého dobytka je zakázán vůbec, a to odevšad kromě Irska, odkud byl povolen teprve nedávno. Ti, kdož obdělávají půdu, mají tedy vůči svým krajanům monopol ve dvou nejrozšířenějších druzích zemědělských produktů, v chlebu a jatečném mase. Tyto podpory, i když jsou snad nakonec, jak se ještě pokusím později ukázat, zcela iluzorní, dokazují jasně aspoň dobrý úmysl zákonodárců nadržovat zemědělství. Ale mnohem důležitější než všechny tyto podpory je to, že zákony dávají anglickým svobodným sedlákům takové zabezpečení, takovou samostatnost a takovou vážnost, jak je to vůbec možné. Proto také žádná země, kde dosud trvá právo prvorozenectví, kde se platí desátky a kde se, ačkoli je to v rozporu s duchem zákona, v některých případech připouští nezcizitelnost vlastnictví, nemůže poskytovat zemědělství tak velkou podporu jako Anglie. A přesto jsou v anglickém zemědělství takové poměry. Jaké by teprve byly, kdyby kromě oné podpory, již se mu dostává nepřímo z rozvoje zahraničního obchodu, zákon již neposkytoval

zemědělství žádnou přímou podporu a kdyby zákon ponechal svobodného sedláka ve stejném postavení, v jakém je ve většině ostatních evropských zemí? Od počátku vlády královny Alžběty uplynulo nyní více než dvě stě let, což je snad nejdelší doba, jakou obyčejně trvá rozkvět.

Francie měla myslím značnou účast na zahraničním obchodě téměř o století dříve, než se Anglie proslavila jako obchodní země. Již před tažením Karla VIII. do Neapole⁸⁶ měla podle tehdejších měřítek Francie značné loďstvo. Ale zemědělství je ve Francii celkem horší než v Anglii. Francouzské zákony neposkytly zemědělství nikdy takovou podporu jako zákony anglické.

Zahranční obchod Španělska a Portugalska s ostatními částmi Evropy je velmi značný, i když převážně používá cizích lodí. Obchod s vlastními koloniemi používá lodí vlastních a díky velkému bohatství a rozlehlosti těchto držav je ještě mnohem větší. Avšak v žádné z těchto dvou zemí nedal vůbec vznik nějaké poněkud významné manufaktuře pracující pro vzdálené trhy, a většina půdy v obou těchto zemích zůstává dosud neobdělána. Zahranční obchod Portugalska je starší než obchod kterékoli jiné významné evropské země s výjimkou Itálie.

Itálie je asi jedinou významnou evropskou zemí, jejíž všechny končiny měly zásluhou zahraničního obchodu a manufaktur pracujících pro vzdálené trhy rozvinuté zemědělství. Podle dějepisce Guicciardiniho byla před vpádem Karla VIII. v nejhornatějších a nejméně úrodných končinách Itálie půda obdělávána právě tak dobře jako v krajích nejrovinatějších a nejúrodnějších. K tomu, že veškerá půda byla obdělávána, přispěla asi nemálo výhodná poloha země a množství samostatných států, které tam tehdy byly. Přes toto povšechné tvrzení jednoho z nejroznějších a nejopatrnějších novodobých dějepisců je docela možné, že italské zemědělství nebylo tehdy lepší, než je dnes v Anglii.

Avšak veškerý kapitál, jež některá země získá zahraničním obchodem a

řemesly, dokud se jeho část nezabezpečí a nevloží do jejího zemědělství, je majetkem velmi vratkým a nejistým. Bylo řečeno velmi správně, že obchodník nemusí být občanem té nebo oné země. Odkud obchod provozuje, je mu do značné míry lhostejné; a stačí, aby ho něco trošičku rozladilo, a převede svůj kapitál a s ním i všechno podnikání, které se o ten kapitál opírá, z jedné země do druhé. O sebemenší části tohoto kapitálu se nedá říci, že patří té neb oné zemi, dokud se, abych tak řekl, nerozprostře po povrchu té země, buď v podobě budov, nebo jako trvalá zařízení, která zvelebují zemědělství. Po velkém bohatství, které prý měla většina hanzovních měst, nezůstalo dnes již ani stopy, leda v zmatených historiích z 13. a 14. století. Není ani jisto, kde některá tato města ležela nebo kterým evropským městům patří latinská jména, jež jim byla dána. Naproti tomu Lombardie a Toskánsko, i když pohromy, které stihly Itálii na konci 15. a na začátku 16. století,⁸⁷ značně zmenšily zahraniční obchod a výrobu jejích měst, patří dosud k nejlidnatějším a nejlépe obdělávaným zemím v Evropě. Občanské války ve Flandřích a nadvláda Španělů, která pak následovala, zahnyly z Antverp, Gentu a Brugg jejich rozvitý obchod. Přesto zůstávají Flandry i nadále jedním z nejlidnatějších, nejbohatších a nejlépe obdělávaných krajů Evropy. Obvyklé válečné a vládní převraty snadno vysoušejí ony zdroje bohatství, které plynou pouze z obchodu. Ale bohatství, které má spolehlivější pramen ve zvelebování zemědělství, je mnohem trvalejší a mohou je zničit leda ony ještě prudší otřesy, ke kterým dochází, je-li země po celé jedno nebo dvě staletí vydána v plen nepřátelským a barbarským kmenům, jak tomu bylo v západních krajích Evropy nějakou dobu před pádem Římské říše a po jejím pádu.

KNIHA IV

O soustavách politické ekonomie

Úvod

Politická ekonomie, pokud jí míníme obor umění státnického a zákonodárského, sleduje dva různé cíle. Především se chce postarat o to, aby národ měl bohaté důchody neboli živobytí, nebo, lépe řečeno, umožnit mu, aby si takové důchody neboli živobytí obstaral sám, a za druhé opatřit státu dostatečný důchod, aby mohl sloužit celku. Chce tedy učinit bohatým jak národ, tak i panovníka.

Pokud jde o to, jak učinit bohatým národ, vedl rozdílný růst blahobytu v různých dobách a u různých národů ke vzniku dvojího učení politické ekonomie. Jedno se může nazvat učení obchodním, druhé zemědělským. Vynasnažím se vyložit jedno i druhé co nejpodrobněji a nejjasněji, a začnu učení obchodním. Je to učení novodobé a v naší zemi a v naší době se mu rozumí nejlépe.

O podstatě obchodní neboli merkantilní soustavy

Názor, že bohatství jsou peníze neboli zlato a stříbro, je velmi rozšířený. Vede k němu docela přirozeně dvojí funkce peněz, tj. jako nástroje obchodu a jako míry hodnoty. Ježto jsou peníze nástrojem obchodu, máme-li peníze, získáme všechno, cokoli potřebujeme, snadněji než pomocí kteréhokoli jiného zboží. Hlavní problém, s kterým se stále setkáváme, je opatřit si peníze. Získáme-li je, další věci si již koupíme snadno. Ježto jsou peníze mírou hodnoty, oceňujeme hodnotu všeho ostatního zboží množstvím peněz, za které se toto zboží dá směnit. O boháči říkáme, že má hodně peněz, o chudásovi, že jich má pomálu. O člověku šetrném nebo chamtivém řekneme, že miluje peníze, o člověku lehkomyšlném, štědrém nebo rozhazovačném, že mu na nich nezáleží. Zbohatnout znamená získat peníze. Bohatství a peníze se považují zkrátka v běžné řeči za slova znamenající naprosto totéž.

O bohaté zemi, právě tak jako o bohatém člověku, si lidé myslí, že oplývá penězi. Hromadit v zemi zlato a stříbro se proto považuje za nejrychlejší způsob, jak ji přivést k bohatství. V době po objevení Ameriky první otázkou Španělů, když připluli k neznámému pobřeží, bývalo dost dlouho, zda je tam někde zlato nebo stříbro. Podle toho, co jim na to bylo řečeno, rozhodli, zda stojí za to zřídit tam osadu nebo zda stojí ta země za dobytí. Mnich Piano Carpini, kterého vyslal francouzský král k jednomu ze synů pověstného Džingischána, vypravuje, že se ho Tataři často ptávali, zda je ve francouzském království hodně ovcí a volů. Jejich vyptávání mělo stejný účel jako vyzvídání Španělů. Chtěli vědět, zda je to země dosti bohatá, aby jim stála za dobytí. U Tatarů, jako u všech ostatních

pasteveckých národů, které zpravidla neznají peníze, je dobytek nástrojem obchodu a mírou hodnoty. Podle nich spočívalo tedy bohatství v dobytku, jako podle Španělů spočívalo ve zlatě nebo ve stříbře. Z těchto dvou názorů byla snad představa Tatarů pravdě blíže.

Locke upozorňuje na rozdíl mezi penězi a jiným movitým majetkem. Podle něho jsou všechny ostatní movitosti již svou povahou předurčeny k tak rychlé spotřebě, že na bohatství, které v nich spočívá, nelze nějak zvlášť spoléhat a že národ, který jich má jeden rok hojnost, může, nikoli snad proto, že by vyvážel, ale jen vinou své nehospodárnosti a plýtvání, mít o ně příští rok velkou nouzi. Peníze jsou prý zato spolehlivý přítel; putují prý sice z ruky do ruky, ale podaří-li se zabránit, aby se dostaly ze země, není tu velké nebezpečí, že by přišly nazmar nebo byly spotřebovány. Podle Locka jsou tedy zlato a stříbro nejspolehlivější a nejpodstatnější složkou movitého bohatství národa, a hlavním úkolem politické ekonomie by prý proto mělo být zásobu těchto kovů rozmnožovat.⁸⁸

Jiní připouštějí, že by bylo vedlejší, jak mnoho nebo jak málo peněz ve státě obíhá, kdyby stát mohl žít v odloučenosti od celého ostatního světa. Spotřební zboží, které by se pomocí těchto peněz dostalo do oběhu, směňovalo by se prý prostě za větší nebo menší počet mincí; skutečné bohatství nebo chudoba země by však prý zcela závisela na hojnosti nebo nedostatku tohoto spotřebního zboží. Ale jinak prý je tomu se zeměmi, které mají obchodní styky s cizími státy a které musí vést války za hranicemi a vydržovat ve vzdálených zemích loďstvo a vojska. To prý není možno jinak než tak, že se za hranice posílají peníze, jimiž se to platí; a stát může poslat za hranice dostatek peněz jen tehdy, má-li jich dost doma. Proto prý se musí každý takový stát v době míru snažit nahromadit zlato a stříbro, aby v případě potřeby měl zač vést za hranicemi války.

Pod vlivem těchto obecných názorů vyzkoušely již všechny evropské

státy, třebaže s malým výsledkem, kdejaký způsob, jak doma nahromadit zlato a stříbro. Španělsko a Portugalsko, majitelé nejdůležitějších dolů, které těmito kovy zásobují Evropu, buď zakazovaly pod nejpřísnějšími tresty jejich vývoz, nebo uvalovaly na jejich vývoz značné clo. Podobné zákazy náležely asi v dávných dobách k politice většiny ostatních evropských států. Setkáváme se s nimi dokonce i tam, kde bychom to očekávali nejméně, totiž v některých usneseních skotského sněmu, která pod přísnými tresty zakazují vyvážet z království zlato či stříbro. Podobnou politiku provozovala v minulosti Francie a Anglie.

Když se v těchto zemích rozmohl obchod, bývaly tyto zákazy obchodníkům častokrát velmi nepříjemné. Cizí zboží, které potřebovali dovážet do své vlasti nebo dopravit do některé jiné země, dalo se totiž nakoupit výhodněji za zlato a stříbro než za jakékoli jiné zboží. Proto proti těmto zákazům brojili, neboť prý poškozují obchod.

Uváděli především, že vyvážením zlata a stříbra k nákupu cizího zboží se množství těchto kovů v království vždycky nezmenšuje. Často se prý naopak může dokonce zvětšit; nezvýší-li se totiž dovozem cizího zboží spotřeba tohoto zboží v zemi, může se prý toto zboží vyvézt znovu do ciziny, tam s velkým ziskem prodat, a tak se přiveze zpět mnohem více drahého kovu, než kolik se ho původně vyvezlo na nákup tohoto zboží. Můžeme srovnávat toto počínání zahraničního obchodu s obdobím setí a sklizně v zemědělství. Říká toto: „Pozorujeme-li činnost rolníka pouze v době setí, když odhazuje do země mnoho dobrého zrna, musíme ho považovat spíše za blázna než za hospodáře. Ale posoudíme-li jeho práci při sklizni, která je cílem jeho snažení, poznáme, jakou má jeho počínání cenu a jak bohatý nese užitek.“

Za druhé poukazovali obchodníci na to, že tyto zákazy nemohou vývozu zlata a stříbra zabránit, neboť tyto kovy mají v poměru ke své hodnotě malý objem, a dají se proto snadno podloudně vyvážet za hranice. Tomuto vývozu lze prý zabránit jedině náležitou péčí o tzv. obchodní bilanci.

Jestliže země vyveze zboží ve větší hodnotě, než v jaké je doveze, je tu nezbytně zůstatek v její prospěch, jež jí státy zaplatí ve zlatě nebo ve stříbře, a tak se množství těchto kovů v království zvětší. Ale jestliže země dováží zboží ve větší hodnotě, než vyváží, je tu prý zase zůstatek ve prospěch cizích zemí, který se musí zaplatit stejným způsobem, takže se množství zlata a stříbra v zemi zmenší. Zákaz vývozu prý potom vývozu těchto kovů nezabrání, nýbrž jej pouze zdraží tím, že vyvážet je bude nebezpečnější. Tím se prý pro zemi, která dluží takový zůstatek, vytváří méně příznivý kurz, než jaký by snad byl jinak, neboť obchodník, který kupuje směnku vydanou na cizí zemi, musí bankéři, který ji prodá, zaplatit nejen nebezpečí, kterému se vystavuje i jinak, jeho námahu a výdaje při zasílání peněz, ale i nebezpečí mimořádné, vzniklé oním zákazem vývozu. Čím je však kurz pro nějakou zemi nepříznivější, tím nepříznivější se prý nutně stává i její obchodní bilance, neboť o to se také nezbytně snižuje hodnota jejich peněz ve srovnání s penězi země věřitelské. Je-li měnový kurz mezi Anglií a Holandskem např. o pět procent nepříznivější pro Anglii, bude prý se směnka mající v Holandsku hodnotu sto uncí stříbra kupovat v Anglii za sto pět uncí. Anglických sto pět uncí stříbra bude prý proto mít v Holandsku hodnotu pouhého jednoho sta uncí a koupí se prý za ně také jen tomu odpovídající množství holandského zboží; ale holandských sto uncí stříbra bude prý mít naproti tomu v Anglii hodnotu sto pět uncí a koupí se také za ně tomu odpovídající množství anglického zboží. Anglické zboží prodávané do Holandska bude se prý tedy prodávat o tolik levněji a holandské zboží prodávané do Anglie o tolik dražší, kolik činí rozdíl v kurzu. Holandsko by prý tedy posílalo do Anglie o tolik méně holandských peněz a Anglie do Holandska o tolik více anglických peněz, kolik činí tento rozdíl v kurzu. A protože by prý tedy anglická obchodní bilance nezbytně vykazovala tuto sumu jako schodek, muselo by se prý vyvážet do Holandska více zlata a stříbra.

Tyto důvody byly zčásti správné a zčásti sofistické. Správně se v nich

uvádělo, že vývoz zlata a stříbra k obchodním účelům může být pro zemi často prospěšný. Správně se v nich také tvrdilo, že žádný zákaz nezabrání vývozu uvedených kovů, budou-li z něho mít prospěch osoby soukromé. Ale sofistické bylo prohlašovat, že udržování nebo rozmnožování těchto kovů v zemi má vláda věnovat větší péči než udržování jiného užitečného zboží, které svobodný obchod vždycky opatří v patřičném množství i tehdy, když se vláda o to nestará. Sofistické bylo snad i tvrzení, že vysoký kurz nutně zvyšuje tzv. nepříznivost (deficit) obchodní bilance nebo že vede k zvýšenému vývozu zlata a stříbra. Pro obchodníky, kteří museli poukazovat peníze do ciziny, byl ovšem tento vysoký kurz velmi nepříznivý. Čím vyšší byl tento kurz, tím více platili za směnky, které jim jejich bankéř postoupil na tu kterou cizí zemi. Ale i když nebezpečí způsobené oním zákazem přinášelo bankéřům jistá mimořádná vydání, nemuselo ještě díky němu odplývat ze země více peněz. Všecka tato vydání se zpravidla uhradila ve vlastní zemi, a to odměnou za podloudné dopravení peněz za hranice, a nad přesně znějící peněžní částku vydané směnky nebyl nikdy vyvezen ani šesták. Kromě toho by vysoký kurzovní rozdíl vedl přirozeně k tomu, že by se obchodníci snažili vyrovnávat dovoz co nejvíce vývozem, aby při tomto vysokém kurzu nemuseli mnoho platit. Kromě toho musel tento vysoký kurz nutně působit jako daň, neboť zvyšoval ceny cizího zboží a tím snižoval jeho spotřebu. Přispíval tudíž nikoli k zvýšení schodku (tzv. nepříznivosti) obchodní bilance, nýbrž k jeho snížení a tím i k snížení vývozu zlata a stříbra.

Avšak přes to všechno ti, pro něž byly tyto důvody určeny, dali se jimi přesvědčit. Vždyť je uváděli obchodníci, kteří prý přece musejí rozumět obchodu; obraceli se s nimi na lidi, kteří si byli vědomi toho, že se v těchto věcech vůbec nevyznají, totiž na parlamenty, na rádce vladařů, na šlechtu a na majitele panství. Že zahraniční obchod přináší území bohatství, to dokazovala zkušenost šlechtě i majitelům panství právě tak jasně jako obchodníkům, ale proč a jak, to z nich nevěděl nikdo. Jakým způsobem

přináší bohatství jim samým, to věděli obchodníci naprosto bezpečně. To přece vědět museli. Ale vědět, jakým způsobem obohacuje zahraniční obchod zemi, to již nebylo jejich věcí. Přemýšlet o tom je vůbec nenapadlo, leda tenkrát, když chtěli na své zemi žádat nějakou změnu v zákonech, týkajících se zahraničního obchodu. Tehdy bývalo nutné říci něco o blahodárných účincích zahraničního obchodu a o tom, jak platné zákony těmto účinkům překážejí. Lidem, kteří tu měli rozhodovat, úplně stačilo, že zahraniční obchod přináší do země peníze, ale že příslušné zákony nedovolují, aby jich přinesl tolik, kolik by mohl jinak přinést. A tak tyto důvody dosáhly zamýšleného účinku. Zákaz vyvážet zlato a stříbro byl ve Francii a v Anglii omezen pouze na mince příslušné země a vývoz cizích mincí, jakož i zlata a stříbra v prutech byl uvolněn. V Holandsku a v některých jiných zemích byl uvolněn i vývoz vlastních mincí. Vláda si přestala hledět toho, aby se ze země nevyváželo zlato a stříbro, a začala střežit obchodní bilanci jakožto to jediné, co může způsobit přírůstek nebo úbytek jmenovaných kovů. Jednu zbytečnou starost vystřídala tak vláda starostí jinou, ještě daleko ošemetnější a tíživější, a přitom stejně marnou. Název Munova díla „Poklad Anglie v zahraničním obchodě“ (Englands Treasure in Foreign Trade) stal se základní poučkou politické ekonomie nejen v Anglii, ale i ve všech ostatních obchodních zemích. Obchod vnitřní neboli tuzemský, tento vůbec nejdůležitější obchod, který při stejném kapitálu poskytuje nejvyšší důchod a zaměstnává nejvíce obyvatelstva, považoval se za pouhého pomocníka obchodu zahraničního. Říkalo se o něm, že do země peníze ani nepřivádí, ani je z ní neodvází. Proto jí prý země ani nebohatne ani nechudne, leda že by jeho rozkvět nebo úpadek měl nepřímý vliv na stav zahraničního obchodu.

Země, která nemá vlastní zlaté a stříbrné doly, musí přirozeně dovážet zlato a stříbro z ciziny, právě tak jako země, která nemá vlastní vinice, musí z ciziny dovážet víno. Není však snad třeba, aby vláda věnovala jednomu více pozornosti než druhému. Země, která má prostředky na nakupování

vína, vždycky dostane víno, které potřebuje; a země, která má prostředky k nakupování zlata a stříbra, nebude mít nikdy o tyto kovy nouzi. Dají se koupit za jistou cenu jako každé jiné zboží, a ježto jsou cenou všeho ostatního zboží, cenou těchto kovů je všechno ostatní zboží. Jsme pevně přesvědčeni, že i když se vláda nebude o tyto věci starat, při svobodě obchodu si vždycky budeme moci obstarat víno, které potřebujeme, a můžeme snad být stejně pevně přesvědčeni i o tom, že si budeme moci obstarat všechno zlato a stříbro, které si můžeme dovolit koupit nebo vynaložit, ať již proto, aby mohlo naše zboží obíhat, nebo k jiným účelům.

Množství každého zboží, jež lze lidskou prací vyzískat nebo vyrobit, řídí se přirozeně v každé zemi koupěschopnou poptávkou, tj. poptávkou lidí ochotných zaplatit celou rentu, mzdu dělníkům a zisky, což všechno je nutno zaplatit, má-li se zboží vyrobit a dopravit na trh. Ale žádné zboží se neřídí touto koupěschopnou poptávkou tak snadno a tak přesně jako zlato a stříbro, protože malý objem a velká hodnota těchto kovů způsobují, že se dají snadněji než každé jiné zboží dopravovat z jednoho místa na druhé, ať již je to z míst, kde jsou tyto kovy levné, na místa, kde jsou drahé, nebo z míst, kde jejich množství přesahuje tuto koupěschopnou poptávku, na místa, kde ji neuspokojuje. Kdyby byla například v Anglii koupěschopná poptávka ještě po určitém dodatečném množství zlata, mohlo by se dopravit poštovní lodí z Lisabonu nebo z kteréhokoli jiného místa, kde je lze dostat, padesát tun zlata, z kterých by se dalo narazit přes pět milionů guinejí. Ale kdyby tu byla koupěschopná poptávka po obilí ve stejné hodnotě, bylo by k jeho dovezení třeba, při pěti guinejích za tunu, lodí o nosnosti jednoho milionu tun, neboli tisíce lodí po tisíci tunách. Na takový úkol by nestačilo celé anglické loďstvo. Překročí-li v některé zemi množství dovezeného zlata a stříbra koupěschopnou poptávku, sebevětší bdělost vlády nezabrání, aby se tyto kovy nevyvážely. Španělsko a Portugalsko neudrží zlato a stříbro v zemi ani všemi svými krutými zákony. Stálý dovoz z Peru a Brazílie převyšuje tam totiž koupěschopnou poptávku a snižuje

cenu těchto kovů pod jejich cenu v sousedních zemích. Kdyby naopak množství zlata a stříbra v té které zemi nepostačilo krýt tam koupěschopnou poptávku, takže by jejich cena stoupla nad cenu v sousedních zemích, nemusela by si vláda dělat nejmenší starosti o jejich dovoz. A kdyby se snad pokoušela jejich dovozu bránit, byla by tato její snaha marná. Jakmile měli Sparťané zač tyto kovy kupovat, zlato a stříbro prolomily všechny hradby Lykurgových zákonů, které jim měly zabránit, aby pronikly do Lakedaimonu. Ani nejtvrší celní zákony nemohou zabránit tomu, aby se k nám nedovážel čaj holandské a góteborské Společnosti pro Východní Indii, protože je o něco levnější než čaj Východoindické společnosti britské. A přece je libra čaje svým objemem asi stokrát větší než objem šestnácti šilinků, což je jedna z nejvyšších cen, která se za čaj zpravidla ve stříbře platí, a asi dvoutisíckrát větší než objem zlata v téže hodnotě, a proto i propašovat libru čaje je také tolikrát obtížnější.

Snadná doprava zlata a stříbra z míst, kde je jich přebytek, do míst, kde je po nich poptávka, je také zčásti příčinou toho, že jejich cena neustále nekolísá jako ceny většiny ostatního zboží, jehož objem je na překážku jeho převážení, je-li ho na trhu příliš mnoho nebo příliš málo. Cena těchto kovů není sice zcela prosta kolísání, ale změny, kterým podléhá, postupují zpravidla pomalu, znenáhla a všude stejně. Tak se například odhaduje, i když snad ne zcela odůvodněně, že během nynějšího a minulého století cena zlata a stříbra v Evropě následkem ustavičného dovážení těchto kovů ze španělské Západní Indie pomalu, ale neustále klesala. Avšak způsobit v ceně zlata a stříbra náhlou změnu a tím najednou znatelně a citelně zvýšit peněžní cenu všeho ostatního zboží, k tomu je třeba takové revoluce v obchodě, jako byla revoluce způsobená objevením Ameriky.

Kdyby se snad přesto v zemi, která má prostředky k nakupování zlata a stříbra, objevil někdy nedostatek těchto kovů, pak je tu po ruce více vhodných prostředků, jak je nahradit, než u téměř každého jiného zboží.

Nedostává-li se surovin pro manufaktury, výroba se musí zastavit. Nedostává-li se potravin, obyvatelstvo musí hladovět. Ale nedostává-li se peněz, nahradí je výměnný obchod, i když se to neobejde bez značných nesnází. Bude-li se kupovat a prodávat na úvěr a budou-li si pak strany své účty jednou měsíčně nebo jednou ročně vzájemně vyrovnávat, budou potíže menší. Dobře spravované papírové peníze jako náhrada peněz zlatých nebo stříbrných nejenže nezpůsobí žádné potíže, ale někdy přinesou i jisté výhody. Na každý způsob nevzala tedy vláda na sebe nikdy zbytečnější starost, než je dozor nad tím, aby se množství peněz v zemi zachovalo nebo zvětšovalo.

Na nic se však nenaříká tak často jako na nedostatek peněz. Ti, kdož je nemají za co koupit, ani nemají důvěryhodnost, aby si je mohli vypůjčit, budou mít peněz, právě tak jako vína, vždycky málo. Ti, kteří mají alespoň jedno nebo druhé, budou mít zřídka nouzi o peníze nebo o víno, když je potřebují. Ale na nedostatek peněz nenaříkají vždycky jen lehkomyšní marnotratníci. Je to někdy nárek obecný, který je slyšet v celém obchodním městě i v celém jeho okolí. Běžnou příčinou je přehnutí podnikatelské činnosti. Lidé spořiví, jejichž podnikání neodpovídalo jejich kapitálu, bývají asi právě tak bez prostředků k nakupování peněz a bez důvěryhodnosti, aby si je mohli vypůjčit, jako marnotratníci, jejichž výdaje neodpovídaly jejich příjmům. Dříve než jejich podniky mohou začít vynášet, jejich kapitál je ten tam, a s ním i jejich důvěryhodnost. Shánějí všude peníze, ale každý jim říká, že na půjčování peníze nemá. Avšak ani takové všeobecné nářky na nedostatek peněz nedokazují vždy ještě, že v zemi neobíhá obvyklý počet zlatých a stříbrných mincí, nýbrž dokazují pouze, že tyto peníze potřebuje mnoho lidí, kteří nemají, co by za ně dali. Jsou-li obchodní zisky větší, než obvykle bývají, stává se přehnutí podnikatelské činnosti obvyklou chybou obchodníků velkých i malých. Neposílají sice vždy za hranice více peněz než obvykle, ale nakupují doma i v cizině na úvěr neobvyklá množství zboží a to zboží posílají na nějaký

vzdálený trh v naději, že peníze, které za ně utrží, dojdou dříve než vyzvání, aby zaplatili. Ale toto vyzvání přijde dříve než peníze, a tito lidé pak nemají po ruce nic, zač by mohli koupit buď peníze, nebo co by bylo spolehlivou zárukou, na kterou by si mohli vypůjčit. Všeobecný nářek na nedostatek peněz není tedy způsoben nedostatkem zlata a stříbra, nýbrž potížemi, se kterými se takoví lidé setkávají při vypůjčování peněz a jejich věřitelé při vymáhání zaplacení.

Bylo by příliš směšné pouštět se tu do vážného dokazování, že bohatství nespočívá v penězích neboli ve zlatě a ve stříbře, nýbrž v tom, co se za peníze koupí, a že mají cenu jen jako prostředek kupování. Není pochyby o tom, že peníze jsou vždy složkou národního kapitálu, ale jak jsem již ukázal, složkou zpravidla malou a vždy nejméně výnosnou.

Obchodníkům se zpravidla snadněji kupuje zboží za peníze než peníze za zboží nikoli proto, že by bohatství spočívalo daleko spíše v penězích než ve zboží, nýbrž proto, že peníze jsou známým a zavedeným nástrojem obchodu, za něž se všechno lehce dostane, ale který se za všechno vždy stejně lehce nedostane. Kromě toho většina zboží podléhá snadněji zkáze než peníze, a ponechá-li si obchodník takové zboží, může často utrpět mnohem větší škodu, než nechá-li si peníze. Má-li ve skladu zboží, může se mu spíše stát, že na něm budou chtít, aby zaplatil, a on nebude mít čím, než má-li v pokladnicích hodnotu tohoto zboží v penězích. Co je však nejdůležitější, bezprostřední zisk mu plyne spíše z prodávání než z kupování, a proto také směňuje zpravidla mnohem raději zboží za peníze než peníze za zboží. Ale i když jednotlivý obchodník s plnými sklady zboží může někdy přijít na mizinu, protože nemohl své zboží včas prodat, státu nebo zemi se něco takového přihodit nemůže. Celý obchodní kapitál je často ve zboží, které je určeno na nákup peněz a které snadno podléhá zkáze. Ale k nákupu zlata a stříbra ze sousedních zemí může být vždycky určena jen zcela nepatrná část ročního produktu půdy a práce. Mnohem větší část tohoto produktu obíhá a spotřebuje se uvnitř země; a i z onoho

přebytku, který se pošle za hranice, bývá největší část zpravidla určena na nákup cizozemského zboží. Proto by stát nepřišel na mizinu ani tehdy, kdyby nebylo možno dostat zlato a stříbro za zboží určené k jejich nákupu. Nějakou škodu a potíže by z toho mít mohl a byl by možná donucen sáhnout k některému z těch prostředků, kterými se musí peníze nahrazovat. Avšak roční produkt půdy a práce by byl stejný nebo téměř stejný, jako býval, protože na udržování tohoto produktu by bylo použito stejného nebo téměř stejného kapitálu, který se může spotřebovat. A i když peníze nepřitahují vždy zboží tak rychle, jako zboží přitahuje peníze, nakonec přece jen peníze přitahují zboží ještě nezbytněji. Zboží může sloužit k mnoha jiným účelům, nejen k nakupování peněz, ale peníze mohou sloužit jedině k nakupování zboží. Proto peníze běží nutně za zbožím, kdežto zboží za penězi vždycky neběhá nebo běhat nemusí. Člověk, který nakupuje, nechce vždy znovu prodat, často chce koupených věcí používat nebo je spotřebovat, kdežto ten, kdo prodává, chce vždycky znovu nakupovat. Pro prvního může tak být často celý proces skončen, kdežto pro druhého je to teprve polovina procesu. Lidé netouží po penězích pro ně samé, nýbrž pro to, co si za ně mohou koupit.

Říká se, že spotřební zboží podléhá brzy zkáze, zatímco zlato a stříbro jsou povahy trvanlivější, a kdyby se neustále nevyvážely, mohlo by se jich za staletí nahromadit tolik, že by skutečné bohatství neuvěřitelně vzrostlo. Nic prý proto nemůže být pro zemi tak škodlivé jako obchod spočívající ve směňování zboží tak trvanlivého za zboží, které tak brzy podléhá zkáze. Ale my takový obchod, jako je směna anglického železářského zboží za francouzská vína, za škodlivý nepovažujeme; a přece je železářské zboží velmi trvanlivé, a kdyby se neustále nevyváželo, mohlo by se také hromadit po celá staletí a v zemi by pak došlo k neuvěřitelnému rozmnožení hrnců a pánví. Každého však hned napadne, že množství takového nádobí je v každé zemi nutně omezeno tamější potřebou a že by bylo nesmyslné mít hrnců a pánví více, než kolik je jich zapotřebí k vaření

potravin, jež se v zemi obvykle spotřebují; a že kdyby vzrostlo množství potravin, vzrostl by ihned úměrně i počet hrnců a pánví, protože části zvýšeného množství potravin by se použilo k nakupování tohoto nádobí, neboli na živobytí ještě dalších pracovníků zaměstnávajících se jeho výrobou. Právě tak by mělo každého napadnout, že množství zlata a stříbra je v každé zemi omezeno upotřebením, které tam pro tyto kovy je, a že jejich upotřebení spočívá v tom, že v podobě mincí uvádějí do oběhu zboží, že v podobě zlatého a stříbrného náčiní poskytují jednu složku domácího zařízení; že se množství mincí v každé zemi řídí hodnotou zboží, které mají tyto mince uvádět do oběhu, a zvětší-li se tato hodnota, bude ihned její část poslána za hranice, aby se za ni nakoupilo, kde se jen dá, další množství mincí nutných k oběhu tohoto zboží; že se množství zlatého a stříbrného náčiní řídí počtem a bohatstvím těch domácností, které chtějí si hovět v takové okázalosti, a že zvýší-li se počet takových domácností, části tohoto zvětšeného bohatství bude nejspíš pravděpodobně použito k nakupování ještě dalšího zlatého a stříbrného náčiní tam, kde se jen toto náčiní dostane; že snažit se zvětšovat bohatství kterékoli země, ať již dovozem nepotřebného množství zlata a stříbra nebo jeho zadržováním v zemi, je právě tak nesmyslné, jako by bylo snažit se poskytnout jednotlivým domácnostem více dobrého jídla a pití tím, že bychom je nutili mít zbytečné množství kuchyňského nádobí. Jako by výdaje na nakoupení tohoto zbytečného nádobí množství nebo jakost potravin v domácnosti nezvýšily, nýbrž snížily, tak i výdaje na nakupování zbytečného množství zlata a stříbra musí v každé zemi nutně zmenšit bohatství, které dává obyvatelstvu jídlo, oděv a bydlení, živobytí a zaměstnání. Nesmíme však zapomínat na to, že zlato a stříbro, ať již v podobě mince nebo mísy, je právě tak náčiním, jako jím je kuchyňské zařízení. Rozšiřte jejich používání, rozmnožte spotřební zboží, jehož oběh, výrobu a hospodaření s ním mají zprostředkovat, a zvětšíte nevyhnutelně i množství zlata a stříbra v zemi; pokusíte-li se však zvětšit množství zlata a stříbra mimořádnými

opatřeními, snížíte právě tak nevyhnutelně jejich upotřebitelnost a dokonce i jejich množství, které nemůže být nikdy větší, než kolik vyžaduje tato upotřebitelnost. Kdyby se jich někdy nahromadilo více, jejich doprava je přece tak snadná a nechat je ležet nečinně a nepoužívat jich znamená přece tak velkou ztrátu, že by žádný zákon nemohl zabránit tomu, aby nebyly ihned odeslány ze země.

K tomu, aby země mohla vést války za hranicemi a vydržovat ve vzdálených zemích loďstva a vojska, není vždy třeba hromadit zlato a stříbro. Loďstva a vojska nežijí ze zlata a stříbra, nýbrž ze spotřebního zboží. Války ve vzdálených zemích může tedy vést národ, který má z ročního produktu svého domácího podnikání, z ročního důchodu ze své půdy, práce a kapitálu, jež lze spotřebovat, dostatek prostředků, aby mohl nakupovat spotřební zboží v dalekých zemích.

Žold a zásoby pro vojsko ve vzdálené zemi může si určitý národ opatřit trojím způsobem: tak, že pošle do ciziny buď část svého nahromaděného zlata a stříbra, nebo část ročního produktu svých řemesel a manufaktur, nebo konečně část své roční nezpracované produkce půdy.

Zlato a stříbro, které lze právem považovat za nahromaděné nebo uschované v zemi, je možno rozdělit na tři složky: jsou to za prvé peníze v oběhu, za druhé stolní zlato a stříbro v domácnostech a konečně peníze našetřené za dlouhá a dlouhá léta a uložené v pokladně panovníka. Peněz v oběhu bývá v zemi zřídka nadbytek, takže z těch se dá jen málokdy něco ušetřit. Hodnota zboží, jež se každoročně v zemi nakoupí a prodá, vyžaduje k svému oběhu a rozdělení příslušným spotřebitelům jen jisté množství peněz. Řečiště oběhu vtáhne do sebe nezbytně tolik peněz, kolik je postačí naplnit, a více peněz již nikdy nepřijme. Avšak v případě zahraniční války se z tohoto řečiště zpravidla něco sebere. Tím, že stát vydržuje mnoho lidí za hranicemi, živí jich méně doma. Do oběhu se dostává méně zboží a k jeho oběhu je třeba méně peněz. V takových případech se také zpravidla vydává mimořádně mnoho všemožných

papírových peněz, jako jsou v Anglii státní pokladniční poukázky, poukázky vydávané admirálem a bankovky; ty nahrazují obíhající zlato a stříbro, takže se může posílat za hranice více těchto kovů. Ale to všechno by mohlo poskytnout jen skromné prostředky k vedení velmi nákladné a několikaleté války.

Roztavování stolního zlata a stříbra ze soukromého majetku ukázalo se vždycky jako zdroj ještě bezvýznamnější. Francouzi tím nezískali na počátku poslední války⁸⁹ ani tolik, aby se za to dala nahradit škoda způsobená tím, že ony předměty ztratily svůj tvar.

Mnohem větší a trvanlivější zdroj poskytovaly v dřívějších dobách poklady nahromaděné panovníkem. Dnes však již evropští vládcové, kromě krále pruského, od politiky hromadění pokladů, jak se zdá, upustili.

Fondy, které umožňovaly vést za hranicemi války, v tomto století snad nejnákladnější války, jaké kdy zaznamenala historie, byly asi pramálo závislé na vývozu ať již peněz v oběhu nebo soukromého zlata a stříbra anebo pokladu vládců. Poslední francouzská válka stála⁹⁰ Velkou Británii přes devadesát milionů liber šterlinků, v čemž je nejen pětasedmdesát milionů nové státní půjčky, ale i další desetiprocentní zvýšení pozemkové daně, jakož i to, co si stát každým rokem vypůjčoval z ušetřovacího fondu. Více než dvě třetiny z toho byly vydány ve vzdálených zemích, v Německu, v Portugalsku, v Americe, v středomořských přístavech, ve Východní a Západní Indii. Angličtí králové neměli nahromaděný žádný poklad. Neslyšeli jsme také nikdy, že by se bylo v Anglii roztavilo mimořádné množství stolního zlata a stříbra. Množství zlata a stříbra v oběhu nepřesahovalo prý osmnáct milionů liber šterlinků. Po posledním zavedení nové zlaté mince je však tento odhad asi velmi nízký. Podle nejvíce přehnaného odhadu, který jsem, pokud si vzpomínám, četl nebo slyšel, předpokládejme tedy, že obíhajícího zlata a stříbra bylo dohromady za třicet milionů liber. Kdyby se ta válka bývala vedla těmito našimi

penězi, byly by se i podle tohoto odhadu musely v době šesti sedmi let aspoň dvakrát poslat za hranice a zase vrátit. Kdyby tomu tak skutečně bylo, bylo by to nejpádnejším důkazem toho, jak je zbytečné, aby vláda dohlížela na udržení peněz v zemi, neboť podle tohoto předpokladu musely všechny peníze v tak krátké době dvakrát zemi opustit a zase se do ní vrátit, aniž o tom někdo věděl. Avšak po celou tuto dobu se nikdy nezdálo, že by bylo v oběhu méně peněz než obvykle. Málokomu z těch, kdož měli čím za peníze zaplatit, se jich nedostávalo. Zisky v zahraničním obchodě byly po celou válku, ale zvláště k jejímu konci, dokonce větší než obvykle. Vedlo to jako vždy k všeobecnému nadměrnému rozšíření obchodu ve všech britských přístavech, a to zase vyvolalo obvyklé nářky na nedostatek peněz, které se dostávají vždycky, když se obchodní podnikání přežene. Mnozí lidé potřebovali peníze, a neměli ani za co si je koupit, ani důvěryhodnost, aby si je mohli vypůjčit, a protože si dlužníci peníze těžko půjčovali, věřitelé je na nich těžko vymáhali. Avšak ti, kdož mohli dát za zlato a stříbro jejich hodnotu, dostali tyto kovy vždycky.

Ohromné výdaje poslední války musely proto být hrazeny hlavně vývozem různého britského zboží, a nikoli vývozem zlata a stříbra. Sjednala-li s obchodníkem vláda nebo ti, kteří jednali na její příkaz, že on něco zaplatí do ciziny, tu se obchodník obyčejně snažil zaplatit svému zahraničnímu příteli, kterému podepsal směnku, raději zbožím než zlatem a stříbrem. Kdyby v oné zemi nebyla po britském zboží poptávka, snažil by se je poslat do některé jiné země, kde by mohl koupit směnku vydanou na onu zemi. Je-li zboží zasláno tam, kde je po něm poptávka, je z jeho dopravy vždy značný zisk, kdežto z dopravy zlata a stříbra nebývá zisk téměř nikdy. Pošle-li kupec tyto kovy za hranice, aby za ně nakoupil cizí zboží, nevzniká jeho zisk z koupě odebraného zboží, nýbrž z jeho prodeje. Ale pošle-li je do ciziny pouze proto, aby jimi zaplatil dluh, nedostane za ně žádné zboží, a nemá tudíž ani žádný zisk. Je tedy přirozené, že hledí vymyslet nějaký způsob, jak platit své zahraniční dluhy vývozem zboží, a

nikoli vývozem zlata a stříbra. Na to, že se během poslední války vyvezlo velké množství britského zboží, aniž se za ně dovezlo něco zpět, upozorňuje správně i autor knihy „Dnešní stav státu“⁹¹.

Kromě výše uvedených tří druhů zlata a stříbra je ve všech velkých obchodních zemích mnoho zlata a stříbra v prutech, které se střídavě vyváží a dováží pro účely zahraničního obchodu. Protože tento neražený kov obíhá mezi různými obchodními zeměmi právě tak, jako v té které zemi obíhá mince národní, lze jej považovat za peníze této veleříše obchodu. Jako zboží obíhající v hranicích té neb oné země vyvolává pohyb a určuje směr tohoto pohybu u mincí národních, tak jsou tyto peníze veleříše obchodu uváděny do pohybu a tomuto pohybu je určován směr zbožím, které obíhá mezi různými zeměmi. Obojí tyto peníze usnadňují směnu; první mezi jednotlivci téhož státu, druhé mezi jednotlivci různých států. Části těchto peněz veleříše obchodu mohlo být použito, a pravděpodobně také bylo použito, k vedení poslední války. Lze ovšem předpokládat, že jejich pohyb a směr tohoto pohybu bude v době všeobecné války jiný, než jaký zpravidla bývá v dobách hlubokého míru; že budou více obíhat blízko bojiště a že se jich jak přímo tam, tak i v okolních zemích bude používat více k opatrování žoldu a zásob pro to které vojsko. Ale bez ohledu na to, kolik jich šlo každým rokem na tyto účely, musela Velká Británie tyto peníze říše obchodu kupovat, a to buď za své zboží, nebo za něco jiného, co předtím za své zboží koupila, a tak se dostáváme zase zpět ke zboží, k ročnímu produktu půdy a práce obyvatel země jako k oněm konečným zdrojům, které nám umožnily vést válku. Je zcela nasnadě, že se tak velké roční výdaje musely hradit z velkého ročního produktu. Výdaje z r. 1761 přesahovaly např. devatenáct milionů liber šterlinků. Na uhrazení tak ohromné sumy vynaložené za rok nemohlo žádné nahromaděné zlato a stříbro stačit. Nestačila by na to dokonce ani veškerá roční těžba těchto kovů. Všechno zlato a stříbro, které se doveze

za rok do Španělska i Portugalska, bylo by v některých letech poslední války sotva zaplatilo čtyřměsíční válečné výdaje, neboť ho podle nejspolehlivějších odhadů nebývá zpravidla více než za šest milionů liber šterlinků.

K dopravě do vzdálených zemí hodí se zřejmě nejlépe výrobky jemnější a dokonale zpracované, takové, které obsahují v malém objemu velkou hodnotu, a mohou se proto levně vyvážet daleko za hranice, aby se tam za ně opatřil buď žold a zásoby pro vojsko, nebo část oněch peněz říše obchodu, jichž by se pak použilo k stejnému účelu. Země, jejíž průmysl vyrábí ročně velký nadbytek takových výrobků, které se obvykle vyvážejí do ciziny, může tedy vést mnohaletou a velmi nákladnou válku v cizině, aniž musí vyvézt značné množství zlata a stříbra, a nemusí ani takové množství k tomu účelu mít. V tomto případě musí zato vyvézt značnou část ročního přebytku výrobků svých řemesel a manufaktur a zisk z toho má sice obchodník, nikoli však stát, neboť vláda odkoupí od obchodníka jeho směnky na cizí země, aby za ně mohla vyplácet a zásobovat vojsko. Avšak za část tohoto přebytku přece jen může i nadále přicházet náhrada. Řemeslníci i majitelé manufaktur se totiž v době války setkají s dvojitou poptávkou: především se od nich bude žádat, aby vyráběli zboží určené pro cizinu, kterým by se kryly směnky vydané na cizí země a opatřoval se žold a zásoby pro vojsko, a za druhé, aby vyráběli vývozní zboží nutné k nakupování zahraničního zboží, které v té zemi bývalo předmětem běžné spotřeby. Proto i uprostřed nejničivější zahraniční války může většina odvětví výroby velmi vzkvétat, a jakmile je obnoven mír, naopak zase upadat. Uprostřed zkázy země mohou tato odvětví vzkvétat, a když se zemi vrátí blahobyt, mohou začít upadat. Dokladem pro toto mé tvrzení může být rozdíl mezi stavem mnoha odvětví výroby ve Velké Británii během poslední války a jejich stavem nějakou dobu po uzavření míru.

Žádná nákladná a dlouho trvající válka v cizině se nedá vést z vývozu zemědělských plodin. Posílat je do ciziny v takovém množství, aby se za to

mohlo vyplácet a zásobovat vojsko, by bylo příliš nákladné. Kromě toho jen málo zemí vypěstuje těchto plodin o mnoho více, než co stačí k uživení jejich vlastního obyvatelstva. Kdyby se jich posílalo mnoho za hranice, znamenalo by to tedy posílat do zahraničí část nezbytných životních prostředků obyvatelstva. Jinak je tomu s vývozem výrobků řemesel a manufaktur. To, co lidé zaměstnaní jejich výrobou potřebují k obživě, zůstane doma a vyváží se pouze přebytek jejich práce. Hume si často všímá toho, že za starých dob nedokázali angličtí králové vést dlouhotrvající válku v cizině, aniž ji museli přerušit. Kromě zemědělských plodin, na jejichž domácí spotřebě se nedalo mnoho ušetřit, nebo kromě několika málo naprosto neumělých výrobků, jejichž doprava, stejně jako doprava plodin, byla příliš drahá, neměli totiž tehdejší Angličané nic, zač by mohli pro svá vojska v cizích zemích opatřovat žold a zásoby. Příčinou toho nebyl nedostatek peněz, ale nedostatek kvalitnějších a dokonalejších výrobků. I tehdy se v Anglii kupovalo a prodávalo za peníze, právě tak jako dnes. Množství obíhajících peněz muselo být k tehdejšímu obvyklému počtu a hodnotě koupí a prodejů ve stejném poměru, v jakém je nyní, anebo obíhalo peněz spíše více, protože tehdy nebylo papírových peněz, které nyní plní mnoho funkcí zlaťáka a stříbra. U národů, jimž jsou obchod, řemesla a manufaktury málo známy, může se panovníkovi v případě potřeby jen zřídka dostat od poddaných pomoci, která by stála za zmínku; proč tomu tak je, vysvětlím později. Proto se v takových zemích panovník zpravidla snaží nahromadit poklad, jediný prostředek, který mu v takové tísně může pomoci. Ale i kdyby nebylo této potřeby, mívá za takového stavu věcí přirozeně sklon k šetrnosti, která je k hromadění pokladu nutná. V takové málo rozvité společnosti nedává se ani panovník vést ve svých výdajích marnivostí, která si libuje v křiklavém lesku dvora, ale rozdává štědře svým vasalům a hostí svou družinu. Avšak štedrost a pohostinnost vedou jen zřídka k rozhazování, zato marnivost téměř vždycky. A tak má každý tatarský náčelník poklad. Poklady atamana ukrajinských kozáků

Mazepy, slavného spojence Karla XII., byly prý ohromné. Franští králové z panovnického rodu Merovejovců měli všichni poklady. Když rozdělovali svým dětem království, rozdělovali také svůj poklad. Rovněž panovníci anglosaští a první králové po normanském záboru⁹² měli patrně nahromaděné poklady. První, co zpravidla činil každý nový vládce jako nejdůležitější opatření, jímž si chtěl zajistit trůn, bývalo, že se zmocnil pokladu svého předchůdce. Panovníci ve vyspělejších zemích a obchodních zemích nejsou již tolik nuceni hromadit poklady, protože v případě tísně mohou zpravidla dostat mimořádnou pomoc od svých poddaných. Mají již také k hromadění pokladu menší sklon. Je přirozené a snad i nutné, že jdou s dobou a že se ve svých vydáních dávají vést stejnou marnotratnou marnivostí, jaké se oddávají všichni ostatní velcí majitelé pozemků v jejich zemích. Zbytečná okázalost jejich dvora roste každým dnem a náklady na ni nejenom nedovolují nahromadit poklad, ale často zasáhnou i fondy určené na výdaje potřebnější. O dvoře mnohých evropských vladařů možno říci totéž, co spartský vojevůdce Derkyllidas řekl o dvoře perském, že tam totiž spatřil mnoho nádhery, ale málo síly, mnoho sluhů, ale málo vojáků.

Dovoz zlata a stříbra není to hlavní, a tím méně to jediné, co stát získává ze svého zahraničního obchodu. Všechny kraje bez rozdílu, mezi kterými se tento obchod provozuje, mají z něho dvojí prospěch. Zahraniční obchod odváží z těchto míst přebytek produktu jejich půdy a práce, po němž není doma poptávka, a přiváží za něj jiné věci, které se tam žádají. Dodává hodnotu jejich přebytkům tím, že je směňuje za něco jiného, co může aspoň zčásti uspokojit jejich potřeby a zvětšit jejich slasti. Zásluhou zahraničního obchodu nemůže omezenost vnitřního trhu zabránit, aby dělba práce nedosáhla ve všech řemeslech a manufakturách nejvyšší dokonalosti. Tím, že otvírá rozsáhlejší trh pro tu část produktu jejich práce, která přesáhne domácí spotřebu, přispívá zahraniční obchod k tomu, že se

zvyšuje produktivní síla těchto zemí a že se roční produkt zvyšuje na nejvyšší stupeň, a tím že vzrůstá skutečný důchod a bohatství společnosti. Tyto velké a důležité služby prokazuje zahraniční obchod neustále všem zemím, mezi kterými se provozuje. I když z něho mají velký prospěch všechny, nejvíce jím získává zpravidla země, kde sídlí obchodník, neboť ten dbá při uspokojování poptávky a při vývozu přebytků na svou vlastní zemi zpravidla více než na kteroukoli jinou zemi. Dovážet potřebné zlato a stříbro do zemí, které nemají zlaté a stříbrné doly, je zajisté také jedním z úkolů zahraničního obchodu. Je to však úkol pramálo důležitý. Země, která by provozovala zahraniční obchod pouze z tohoto důvodu, stěží by vypravila za celé století jedinou naloženou loď.

To, čím objevení Ameriky rozmnožilo bohatství Evropy, nebyl dovoz zlata a stříbra. Velké bohatství amerických nalezišť cenu těchto kovů snížilo. Stříbrná jídelní souprava koupí se nyní asi za třetinu obilí neboli za třetinu práce, kterou by bývala stála v 15. století. Při stejném množství práce a zboží vynaložených za rok dá se tedy v Evropě za rok nakoupit asi tři-krát tolik stolního zlata a stříbra, kolik se ho dalo nakoupit tenkrát. Dostane-li se však zboží za třetinu své bývalé normální ceny, nejenže si ho všichni ti, kteří je kupovali dříve, mohou nakoupit třikrát více, ale stává se dostupným mnohem většímu počtu kupujících, možná více než desetkrát, možná více než dvacetkrát většímu než dříve. Proto dnes může být v Evropě nejen více než trojnásobné, ale více než dvacetinásobné či třicetinásobné množství stolního zlata a stříbra, než jaké by tam bývalo bylo i při dnešním stavu jejího rozvoje, kdyby nebyla vůbec objevena americká naleziště. Po této stránce získala tedy Evropa jistě jakousi skutečnou výhodu, i když věru nepatrnou. Po zlevnění nehodí se již zlato a stříbro tak dobře za peníze, jako se hodilo dříve. K provedení stejných nákupů musíme těchto kovů s sebou nosit více, a kde by dříve stačil haléř, musíme mít v kapse zlatku. Je těžko říci, co stojí méně za řeč, zda tato nevýhoda či ona výhoda. Ani jedno, ani druhé nemohlo poměry v Evropě

nějak zvlášť podstatně změnit. Avšak objevení Ameriky přece jen přivedilo změnu nanejvýš podstatnou. Otevřením nového a nevyčerpatelného trhu pro všechno evropské zboží přivedilo novou dělbu práce a rozmach řemesel, k jakým by v omezeném okruhu dřívějšího obchodu nikdy nebylo mohlo dojít, protože pro většinu evropských výrobků nebylo dostatek trhů, které by je mohly pojmout. Produktivní síla práce se zvýšila a produkt ve všech evropských zemích vzrostl a s ním vzrostl i skutečný důchod a bohatství obyvatelstva. Téměř všechny druhy evropského zboží byly pro Ameriku nové a mnohé americké zboží bylo nové pro Evropu. Proto začalo docházet k řadě nových, nikdy netušených směn, které by se bývaly přirozeně musely ukázat pro nový svět stejně prospěšnými, jako byly jistě pro Evropu. Surová bezpráví páchaná Evropany způsobila, že událost, která měla být požehnáním pro všechny, přinesla několika nešťastným národům pohromu a záhubu.

Téměř současné objevení cesty do Východní Indie kolem mysu Dobré naděje⁹³ otevřelo zahraničnímu obchodu snad ještě rozsáhlejší oblast než objevení Ameriky, přestože cesta do Východní Indie byla delší. V Americe byly jen dva národy, které stály v každém směru nad divochy, a ty byly vyhlazeny téměř ihned, jak byly objeveny. Ostatní obyvatelé byli prostě divoši. Ale i kdyby se dalo věřit přehnaným zprávám španělských spisovatelů o původním stavu Mexika a Peru, ač si zřejmě nezasluhují víry, říše čínská, hindustánská a japonská, stejně jako mnoho jiných říší ve Východní Indii, byly po všech ostatních stránkách vesměs mnohem bohatší, lépe obdělané a ve všech obyčejných i jemných řemeslech pokročilejší než ony říše v Americe, třebaže neměly bohatší naleziště zlata a stříbra. Vzájemná směna zboží mezi bohatými a vzdělanými národy může vždycky být rozsáhlejší než směna zboží s divochy a barbary Avšak až dosud měla Evropa z obchodu s Východní Indií mnohem méně prospěchu než z obchodu s Amerikou. Tento obchod si učinili na dobu asi jednoho

století svým monopolem Portugalci a ostatní evropské země mohly s Východní Indií obchodovat jedině nepřímo a jejich prostřednictvím. Když se jim tam počátkem 17. století začali vtírat Holanďané, svěřili celý svůj východoindický obchod výsadní společnosti. Angličané, Francouzi, Švédové a Dánové, ti všichni následovali jejich příkladu, a tak ani jeden velký evropský stát nepoznal dosud dobrodiní svobodného obchodu s Východní Indií. Není ani třeba uvádět ještě další důvody, proč tento obchod nebyl nikdy tak výhodný jako obchod s Amerikou, který je téměř mezi všemi evropskými státy a jejich koloniemi svobodný pro všechny občany toho kterého státu. Výhradní výsady těchto východoindických společností, jejich velké bohatství a velká podpora a ochrana, které se díky tomuto bohatství těšily u svých vlád, to vše proti nim vyvolalo mnoho závisti. Závistivci líčili často jejich obchod jako něco krajně škodlivého pro země, v nichž se provozuje, protože se z nich při něm každoročně vyváží velké množství stříbra. Ti, jichž se to týkalo, odpovídali, že tímto ustavičným vyvážením stříbra může snad jejich obchod ochuzovat Evropu jako celek, ale tu zemi, ze které se provádí, že neochuzuje, neboť vyveze-li se zase část dovezeného zboží do jiných evropských zemí, přiveze jejich obchod každý rok tohoto kovu domů mnohem více, nežli ho vyvezl. Námitka i odpověď se zakládají na oné rozšířené představě, kterou jsem se právě zabýval. Je proto zbytečné, abych k nim ještě něco dodával. Tím, že se stříbro každoročně vyváží do Východní Indie, bude stolní stříbro v Evropě pravděpodobně poněkud dražší, než by snad bylo jinak, a za stříbrné mince se pravděpodobně koupí větší množství práce a zboží. První z těchto dvou důsledků přináší jen velmi nepatrnou škodu, druhý jen nepatrný prospěch, a oba znamenají tak málo, že nestojí za to, aby k nim společnost vůbec přihlížela. Obchod s Východní Indií umožňuje odbyť evropskému zboží nebo, což je totéž, zlatu a stříbru za ně nakoupenému, a musí tudíž nutně v Evropě vést ke zvyšování roční výroby zboží, a tím i k zvětšování skutečného bohatství a důchodů Evropy. Je-li toto zvětšení

dosud jen malé, je to pravděpodobně způsobeno omezeními, s nimiž tento obchod všude zápasí.

Považoval jsem za nutné prozkoumat důkladně obecnou představu, že bohatství spočívá v penězích neboli ve zlatě a ve stříbře, a proto jsem se nebál být třeba rozvláčný. Jak jsem uvedl, peníze znamenají v běžné řeči často bohatství, a pro tuto dvojznačnost toho výrazu se nám tato rozšířená představa tak vžila, že i ti, kteří jsou přesvědčeni o její nesmyslnosti, snadno zapomínají na své vlastní zásady a přijímají ji při svých úvahách za zaručenou a nepochybnou pravdu. Někteří z nejlepších anglických autorů zabývajících se obchodem začínají výkladem, že bohatství země nespočívá pouze v jejím zlatě a stříbře, ale i její půdě, domech a spotřebním zboží všeho druhu. Avšak během úvah jako by pak na půdu, domy a spotřební zboží pozapomněli, a často se zdá, jako by chtěli hlavně dokázat, že všechno bohatství spočívá ve zlatě a ve stříbře a že hlavním úkolem výroby a obchodu je rozhojňovat množství těchto kovů v zemi.

Jakmile byly stanoveny tyto dvě zásady, že totiž bohatství spočívá ve zlatě a ve stříbře a že se do země, která nemá ani naleziště zlata, ani naleziště stříbra, tyto kovy mohou dostat pouze příznivou obchodní bilancí, tj. tím, že hodnota vývozu bude větší než hodnota dovozu, stalo se nutně hlavním cílem politické ekonomie co nejvíce zvyšovat vývoz výrobků vlastní země. Dvěma hlavními nástroji k obohacení země byla tedy opatření omezující dovoz a podporující vývoz.

Omezování bylo dvojího druhu:

1. Omezování dovozu pro tuzemskou spotřebu takového cizozemského zboží, které by se mohlo vyrábět doma, bez ohledu na to, z které země se dováželo.

2. Omezování dovozu téměř veškerého zboží z těch zemí, s kterými se obchodní bilance považovala za nepříznivou.

Omezování spočívalo někdy ve vysokých clech a někdy v naprostém

zákazu dovozu. Vývoz byl podporován vrácením (refundací) cla, vývozními subvencemi, výhodnými obchodními smlouvami s cizími státy a konečně zakládáním kolonií v dalekých zemích.

Refundace cla se povolovala ve dvou případech: jestliže tuzemské výrobky podléhaly clu nebo spotřební dani, při jejich vývozu se tyto poplatky často vracely, a to buď zcela, nebo zčásti; jestliže se cizozemské zboží podléhající clu dovezlo proto, aby bylo zase vyvezeno, clo se při jeho vývozu někdy buď zcela, nebo zčásti vracelo.

Vývozní subvence se udělovaly na podporu nových odvětví výroby nebo jiného podnikání, o kterých se soudilo, že si zasluhují zvláštní podpory.

Výhodnými obchodními smlouvami získávala země pro své zboží a pro své obchodníky v cizích státech zvláštní výhody, přesahující výhody, jichž požívaly jiné země.

Při zřizování osad v dalekých zemích zabezpečovala si země pro své zboží a pro své obchodníky nejen zvláštní výsady, ale často i monopol.

Výše uvedené dva druhy dovozních omezení spolu s těmito čtyřmi druhy podpor dovozu, to je šest základních prostředků, jimiž chce obchodní soustava (merkantilismus) napomáhat zemím dosáhnout příznivé obchodní bilance a tak v nich zvětšovat množství zlata a stříbra. Budu se každým z nich zabývat ve zvláštní kapitole, nebudu si při tom již příliš všimnout toho, jak prý přivádějí do země peníze, budu hlavně zkoumat, jak může každý působit na roční produkt v zemi. Podle toho, zda vedou k zvýšení, nebo k snížení hodnoty tohoto ročního produktu, musí zřejmě přispět i k zvětšení nebo k zmenšení skutečného bohatství a důchodu země.

O omezeních dovozu cizozemského zboží, které lze vyrábět doma

Tím, že se, ať již vysokými cly nebo naprostým zákazem, omezuje dovoz cizozemského zboží, které lze vyrábět doma, zabezpečuje se domácímu podnikání, které se věnuje jeho výrobě, na domácím trhu více méně monopol. Například zákaz dovozu jak živého dobytka, tak soleného masa zajišťuje na domácím trhu britským chovatelům dobytka monopol v jatečném mase. Podobně výhodné postavení dávají pěstitelům tohoto zboží vysoká cla na dovoz obilí, která se v dobách průměrné úrody rovnají zakazu. Pro vinařství je stejně výhodný zákaz dovozu cizozemského vlněného zboží. Hedvábnictví získalo nedávno totéž výhodné postavení, ačkoli pracuje vesměs se surovinami cizozemskými. Plátenictví takové výhodné postavení dosud nezískalo, ale rychle k němu spěje. I mnoho jiných odvětví manufakturní výroby získalo takto ve Velké Británii u jejího obyvatelstva buď úplný, nebo téměř úplný monopol. Kdo není dobře obeznámen s celními zákony, může si sotva učinit představu o tom, kolik nejrozmanitějšího zboží se nesmí do Velké Británie dovážet, a to buď vůbec, nebo za jistých okolností.

O tom, že monopol na domácím trhu často znamená pro ten druh podnikání, který jej získal, velkou podporu a že tam pak často přichází větší díl práce i kapitálu společnosti, než by tam přešlo jinak, nelze pochybovat. Ale zda monopol vede k zvýšení celkové výroby společnosti nebo dává této výrobě nejvýhodnější směr, není snad již tak docela nepochybné.

Úhrn podnikání společnosti nemůže být nikdy vyšší, než na kolik stačí kapitál této společnosti. Počet pracovníků, které může zaměstnat ten neb

onen člověk, musí být v jistém poměru k jeho kapitálu, a právě tak i počet těch, kteří mohou být neustále zaměstnání všemi členy celé společnosti, musí být v jistém poměru k úhrnu jejího kapitálu a nemůže nikdy uvedený poměr překročit. Žádné opatření v oblasti obchodu není s to zvětšit rozsah podnikání společnosti na větší, než jaký stačí vydržovat její kapitál. Může pouze odvádět část podnikání směrem, kterým by se jinak patrně nedalo, a není vůbec jisté, zda je tento směr pro společnost prospěšnější než směr, jímž by se podnikání rozvíjelo samo o sobě.

Každý jednotlivec se neustále snaží vymyslet pro kapitál, s nímž může volně nakládat, nejvýnosnější uplatnění. Má ovšem na zřeteli prospěch vlastní, a nikoli prospěch společnosti. Ale právě to, že mu jde o vlastní prospěch, vede ho přirozeně nebo spíše nutně k tomu, že svého kapitálu nejraději používá způsobem pro společnost nejprospěšnějším.

Za prvé: každý jednotlivec se snaží použít svého kapitálu co nejbližší domova, a tudíž i v co největší míře na podnikání domácí, ovšem vždy za předpokladu, že mu jeho kapitál vynese obvyklý nebo jen o málo menší než obvyklý zisk.

Tak velkoobchodník dává při stejném nebo téměř stejném zisku přirozeně přednost vnitřnímu obchodu před obchodem zahraničním a tomuto před obchodem zprostředkovatelským. Ve vnitřním obchodě neztrácí nikdy svůj kapitál nadlouho z dohledu, jak tomu často bývá, obchoduje-li s cizinou. Může lépe poznat povahu a poměry lidí, kterým důvěřuje, a kdyby se stalo, že by byl podveden, zná lépe zákony země, ke kterým se musí utéci o pomoc. Při obchodě zprostředkovatelském je kapitál obchodníka jakoby rozdělen mezi dvě cizí země a nic se z něho nutně nemusí dostat domů nebo pod jeho přímý dohled a správu. Kapitál, kterého používá amsterodamský obchodník k dopravě obilí z Královce do Lisabonu a k dopravě ovoce a vína z Lisabonu do Královce, musí být zpravidla z poloviny v Královci a z poloviny v Lisabonu. Do Amsterodamu se z tohoto kapitálu nemusí dostat vůbec nic. Přirozeným sídlem takového

kupce by měl být buď Královec, nebo Lisabon, a jen za velmi mimořádných okolností by se mohl rozhodnout bydlet raději v Amsterdamu. Avšak neklid, jež pociťuje proto, že je od svého kapitálu vzdálen, přiměje ho zpravidla k tomu, že část zboží z Královce, které je určeno pro trh v Lisabonu, a část zboží lisabonského, které je určeno pro trh v Královci, odveze do Amsterdamu. Ačkoliv pak musí nutně dvakrát platit za nakládání a vykládání a musí platit i některé poplatky a cla, docela rád se smiřuje s těmito mimořádnými výdaji, jen aby měl vždy část svého kapitálu pod svým dohledem a mohl si s ním volně nakládat; a tak se každá země, která má poněkud větší účast na obchodě zprostředkovatelském, stává vždy hlavním skladem neboli společným tržištěm pro zboží všech zemí, pro které provozuje obchod. Obchodník, aby si ušetřil druhé nakládání a vykládání, hledí vždy prodat co nejvíce zboží ze všech těchto různých zemí doma a tak ze svého obchodu zprostředkovatelského hledí učinit, pokud to jde, obchod zahraniční. Stejně i obchodník, který se zabývá zahraničním obchodem, je vždy rád, může-li při stejném nebo téměř stejném vysokém zisku co nejvíce zboží nashromážděného pro cizí trhy prodat doma. Promění-li takto, pokud to jen jde, svůj zahraniční obchod v obchod vnitřní, ušetří si nebezpečí a potíže spojené s vývozem. Domov se takto stává středem, kolem kterého kapitál obyvatelů každé země, možno-li tak říci, neustále obíhá a ke kterému vždy tíhne, i když zvláštní příčiny jej od něho někdy vzdalují, takže se ho pak používá v místech vzdálenějších. Ale, jak jsem již ukázal, kapitál použitý ve vnitřním obchodě nutně doma uvádí do pohybu více práce a poskytuje důchod a práci většímu počtu obyvatel země než stejný kapitál použitý v obchodě zahraničním; a kapitál použitý v zahraničním obchodě je pak ve stejné výhodě proti stejnému kapitálu použitému v obchodě zprostředkovatelském. Proto při stejném nebo aspoň téměř stejném zisku je každý jednotlivec přirozeně rád, může-li použít kapitálu tak, aby to co nejvíce přispělo výrobě domácí a poskytlo příjem a zaměstnání co největšímu počtu lidí jeho země.

Za druhé: každý jednotlivec, který použije svého kapitálu k podpoře výroby doma, nutně se snaží řídit tuto výrobu tak, aby její produkt měl co největší hodnotu.

Produkt výroby je to, oč se zvyšuje hodnota suroviny, která se při výrobě zpracovává. Podle toho, jak velká nebo malá je hodnota tohoto produktu, budou velké nebo malé i zisky podnikatele. Ale na podporu výroby používá každý kapitálu jedině kvůli zisku, a proto se bude vždy snažit použít ho na podporu takového odvětví výroby, jehož produkt bude pravděpodobně mít největší hodnotu neboli dá se směniti za největší množství peněz nebo jiného zboží.

Ale roční důchod každé společnosti se vždy přesně rovná směnné hodnotě celkového ročního produktu její práce neboli, lépe řečeno, je s touto směnnou hodnotou naprosto totožný. Ježto se tedy každý jednotlivec co nejvíce snaží použít svého kapitálu k podpoře domácí výroby a tuto výrobu řídit tak, aby její produkt měl co největší hodnotu, pracuje tím nutně k tomu, aby roční důchod společnosti co nejvíce zvýšil. Ani mu zpravidla nejde o to, aby prospěl zájmu veřejnému, a nebývá si toho ani vědom, jak mu prospívá. Tím, že podporuje raději výrobu doma než výrobu cizí, sleduje jen své vlastní zabezpečení, a tím, že tuto výrobu řídí tak, aby její produkt měl co největší hodnotu, sleduje jen svůj vlastní zisk; jako v mnoha jiných případech, vede ho tu jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde. A to, že jemu o nic takového nejde, nemusí být vždy společnosti nějak na újmu. Tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu společnosti účinněji, než když mu chce opravdu prospět. Nikdy ještě, pokud vím, neudělali mnoho dobrého lidé, kteří předstírali, že provozují nějakou činnost pro dobro společnosti. U obchodníků není ovšem takovéto předstírání nijak zvlášť běžné, a není ani nijak zvlášť třeba jim je rozmlouvat.

V kterém odvětví domácí výroby se dá jeho kapitálu použít a kde bude

mít pravděpodobně největší hodnotu, to posoudí každý jednotlivec podle místních poměrů mnohem lépe, než to pro něho dovede posoudit kterýkoli státník nebo zákonodárce. Státník, který by se pokusil nařizovat soukromým osobám, jak by měly použít svého kapitálu, nejenže by bral na sebe naprosto zbytečnou starost, ale osoboval by si pravomoc, jakou nelze bez nebezpečí svěřit nejen žádnému jednotlivci, ale ani celé nějaké radě, a která by nebyla nikde tak nebezpečná jako v ruce člověka, který by byl tak pošetilý a troufalý, že by se cítil povolán ji vykonávat.

Dát tuzemským výrobkům toho neb onoho druhu na domácím trhu monopol znamená do jisté míry nařizovat soukromým osobám, jakým způsobem by měly naložit se svým kapitálem, a takové opatření musí být téměř vždy zbytečné nebo škodlivé. Může-li být domácí výrobek dodán na trh stejně levně jako výrobek cizí, pak je toto opatření zřejmě zbytečné; nemůže-li, pak musí být vždycky škodlivé. Každá prozíravá hlava domácnosti se řídí zásadou nepokoušet se nikdy vyrábět doma to, co by takto stálo více, než kdyby se to koupilo. Krejčí se nepokouší šít si sám boty, ale kupuje je u ševče. Švec se nepokouší šít si sám šaty, ale zaměstnává krejčího. Rolník se nepokouší ani o jedno, ani o druhé, ale zaměstnává tyto dva řemeslníky. Všichni nahlížejí, že je v jejich zájmu vynaložit celou svou přičinlivost někde, kde mají proti svým krajanům nějakou výhodu, a za část produktu své práce nebo, což je totéž, za cenu této části si pak kupovat všechno ostatní, co ještě potřebují.

Co je prozíravé v počínání každé domácnosti, může být sotva pošetilý i v počínání velké říše. Může-li nám cizí země dodávat některé zboží levněji, než si je můžeme vyrábět sami, je lépe toto zboží od ní kupovat za část produktu naší práce, kterou vynaložíme takovým způsobem, jaký je pro nás prospěšný. Celková práce v zemi se tak nezmenší o nic více, než jak je tomu u zmíněných řemeslníků, neboť je vždy úměrná kapitálu, který jí zaměstnává, ale dovolí se jí prostě, aby si našla způsob, jak by se jí mohlo využít co nejvýhodněji. A nejvýhodněji se jí přece nevyužije, vynakládá-li ji

někdo za něco, co se dá za ni nakoupit levněji, než to ona sama dokáže vyrobit. Hodnota jejího ročního produktu jistě více méně poklesne, odvádí-li se od toho, aby zhotovovala zboží zřejmě větší hodnoty než to, které je nucena vyrábět. Podle tohoto předpokladu přišlo by levněji nakupovat toto zboží v cizině než vyrábět je doma. Kdyby se tedy výroba byla ponechala ve svém přirozeném chodu, bývalo by se toto zboží dalo nakupovat z ciziny za pouhou část zboží nebo za pouhou část ceny zboží, které by se bývalo při použití stejného kapitálu vyrobilo doma. Takto se tedy v zemi výrobní činnost odvádí od výnosnějších způsobů uplatnění k méně výnosným a směnná hodnota jejího ročního produktu musí se nutně každým takovým opatřením snižovat, místo aby se, jak bylo úmyslem zákonodárce, zvyšovala.

Ten neb onen výrobek řemesla nebo manufaktury lze ovšem někdy pomocí takových opatření získat dříve, než by to bývalo možné jinak, a lze jej po nějaké době vyrábět doma stejně levně jako v cizině nebo i laciněji. Ale i když takto lze práci společnosti s prospěchem zavést do určitého řečiště dříve, než by to bylo možné za jiných okolností, nijak z toho nevyplývá, že se takovým opatřením může někdy zvětšit úhrn práce v této společnosti nebo její celkový důchod. Práce společnosti může přibývat jen úměrně s přibýváním kapitálu a jejího kapitálu může přibývat jedině úměrně s tím, co se dá postupně ušetřit z jejího důchodu. Přímým důsledkem každého takového opatření je to, že se důchod společnosti zmenší, a co zmenšuje její důchod, jistě nebude zvětšovat její kapitál rychleji, než jak by se býval zvětšoval sám od sebe, kdyby se bývala jak kapitálu, tak práci ponechala volnost, aby si samy našly své přirozené uplatnění. I kdyby si bez takových opatření společnost daný druh manufaktury vůbec neopatřila, nemusela by proto ještě být v některém období svého trvání chudší. Celý její kapitál i práce by se daly přece v každé době jejího trvání vynaložit k zhotovování jiných předmětů, ale tak, že by to bylo v té době nejvýnosnější. V každém období by mohl být její

důchod tak velký, jak by to jen dovolil její kapitál, a jak kapitál, tak důchody by se mohly zvětšovat tak rychle, jak je to jen možné.

Přirozené výhody, jež má při výrobě určitého zboží jedna země nad druhou, jsou někdy tak velké, že celý svět uzná, že soutěžit s takovými zeměmi prostě nelze. Ve Skotsku se dají pomocí skleněných tabulí, pařenišť a skleníků vypěstovat velmi dobré hrozny a dá se z nich vyrobit i velmi dobré víno, vynaloží-li se na to asi třicetinásobek sumy, za kterou se dá stejně dobré víno dovézt z ciziny. Byl by to rozumný zákon, který by zakazoval dovoz všeho cizího vína jedině proto, aby pomohl výrobě klaretu nebo burgundského vína ve Skotsku? Je-li tedy zřejmým nesmyslem vynakládat v zemi třicetkrát více kapitálu a práce, než by bylo třeba k nakupování stejného množství potřebného zboží v cizině, stejně podobným nesmyslem musí být, i když ne tak do nebe volajícím, používat takto byť jen o jednu třicetinu nebo jen o jednu třisetinu více kapitálu nebo práce. Okolnost, zda výhodnější postavení, které má jedna země proti druhé, je přirozené nebo získané, v této věci vůbec nerozhoduje. Pokud má jedna země výhodnější postavení, a druhá je nemá, bude pro tuto zemi vždy prospěšnější, bude-li kupovat od první země, než bude-li vyrábět. Výhodnější postavení, které má jeden řemeslník proti svému kolegovi, jenž provozuje jinou živnost, je pouze získané, a přece mají oba za to, že je pro ně výhodnější, budou-li jeden od druhého nakupovat, než si vyrábět věci, které nepatří do jejich řemesla.

Z monopolu na domácím trhu mají největší prospěch obchodníci a majitelé manufaktur. Britští chovatelé dobytka a rolníci nemají ze zákazu dovážet z ciziny dobytek a solené maso a z vysokých cel na cizozemské obilí, rovnajících se v letech průměrné úrody zákazu, ani zdaleka tak velký prospěch, jaký mají z jiných takových opatření britští obchodníci a majitelé manufaktur. Výrobky řemesel a manufaktur, zvláště jemnější, dopravují se z jedné země do druhé snadněji než obilí a dobytek. Proto se také zahraniční obchod zabývá hlavně obstaráváním a dopravou právě těchto

výrobků. U výrobků řemesel a manufaktur stačí, aby cizozemští výrobci měli nějakou jen docela nepatrnou výhodu, a budou moci prodávat levněji než výrobci naši, a to i na našem vlastním trhu. Ale k tomu, aby to mohli učinit i u nezpracovaných výrobků zemědělských, budou potřebovat převahu velmi značnou. Kdyby byl povolen volný dovoz výrobků cizozemských řemesel a manufaktur, utrpělo by tím pravděpodobně několik řemesel a manufaktur domácích, některé z nich by byly možná zcela zničeny a značná část kapitálu a práce, které se v nich dnes vynakládají, byla by nucena vyhledat si jiné uplatnění. Ale ani naprosto svobodný dovoz nezpracovaných zemědělských výrobků by nemohl mít na zemědělství té které země podobný účinek.

Kdyby byl takto někdy uvolněn například dovoz cizozemského dobytka, mohlo by se ho dovézt tak málo, že by se to dobytkářství ve Velké Británii téměř ani nedotklo. Živý dobytek je snad jediné zboží, jehož doprava po moři je dražší než doprava po souši. Po souši jde dobytek na trh sám. Ale po moři se musí dopravovat, a to nejen dobytek sám, ale i píce pro něj a voda, což způsobuje nemalé výdaje a potíže. Doprava dobytka irského je ovšem snazší, neboť mezi Irskem a Velkou Británií je malá vzdálenost. Ale i kdyby se povolení jeho volného dovozu, uděleného nedávno pouze na omezenou dobu, změnilo v povolení trvalé, nemohlo by to zájmy britských chovatelů dobytka příliš postihnout. Tam, kde Velká Británie sousedí s Irským mořem, rozkládají se vesměs pastvinářské kraje. Pro jejich potřebu nemohl by se irský dobytek nikdy dovážet, a než by se dostal na patřičný trh, musel by se přehnat přes tento velmi rozlehlý kraj, což by bylo spojeno s nemalými výdaji a těžkostmi. Vykrmený dobytek by se tak daleko hnát nemohl. Mohl by se tedy dovážet jen dobytek chovný, a takový dovoz by se mohl křížit nikoli se zájmy krajů, kde se dobytek vykrmuje, neboť ty by z toho měly spíše jen prospěch, protože by to stlačovalo ceny chovného dobytka, nýbrž jen se zájmy krajů chovatelských. Volným dovozem irského dobytka nebudou patrně ve

Velké Británii nikdy příliš dotčeny ani kraje chovatelské, čehož důkazem je snad to, že od té doby, kdy byl dovoz povolen, dovezlo se irského dobytka jen malé množství, a že se chovný dobytek i nadále prodává za slušnou cenu. Pravda, prostý lid v Irsku bránil se prý vývozu svého dobytka někdy i násilím. Ale kdyby bývali vývozci viděli v tomto obchodu nějaký obzvláštní prospěch, mohli přece tento odpor davu snadno zdolat, neboť zákon byl na jejich straně. Kraje, kde se vykrmuje dobytek, musí kromě toho vždy mít již velmi vyspělé zemědělství, kdežto v krajích, kde se dobytek odchovává, bývá zpravidla půda neobdělaná. Vysoká cena chovného dobytka je něco jako prémie namířená proti zvelebení zemědělství, neboť zvyšuje hodnotu půdy neobdělané. Pro každou zemi s velmi vyspělým zemědělstvím by tedy bylo výhodnější si chovný dobytek dovážet než jej odchovávat doma. A provincie Holandská se prý nyní touto zásadou také řídí. V horách Skotska, Walesu a Northumberlandu se naproti tomu zemědělství příliš rozvíjet nedá a zdají se tudíž přírodou určeny za kraje, kde by se odchoval dobytek pro Velkou Británii. Naprosto svobodný dovoz cizozemského dobytka mohl by jedině zabránit tomu, aby tyto kraje, kde se dobytek odchovává, využívaly růstu počtu obyvatel v ostatních částech království a rozvoje těchto krajů, aby vyháněly ceny do přemrštěné výše a aby tak uvalovaly na všechny pokročilé a zemědělsky vyspělé části země skutečnou daň.

Naprosto svobodný dovoz soleného masa nemohl by zasáhnout zájmy britských chovatelů dobytka o nic více než dovoz živého dobytka. Solené maso je zboží nejen velmi objemné, ale ve srovnání s čerstvým masem je i horší jakosti a je i dražší, protože stojí více práce a jeho příprava je spojena s většími výdaji. Mohlo by proto soutěžit leda s tuzemským masem soleným, ale nikdy ne s čerstvým. Dalo by se ho používat k zásobování lodí na daleké plavby a k podobným účelům, ale nikdy by nemohlo být podstatnou složkou potravy obyvatelstva. Ono nepatrné množství soleného masa dovezeného z Irska od uvolnění dovozu tohoto masa je pro

naše chovatele důkazem provedeným cestou pokusu, že se tohoto dovozu nemusí vůbec obávat. Na cenu masa nemělo asi toto uvolnění nikdy znatelný vliv.

Dokonce i svobodný dovoz cizozemského obilí mohl by se dotknout zájmů britských rolníků jen velmi nepatrně. Obilí zabere ještě více prostoru než maso. Doprava libry pšenice v ceně jednoho penny stojí stejně jako doprava libry masa v ceně čtyř pencí. To, že se i v dobách největší neúrody dováželo cizozemského obilí jen málo, může naše rolníky přesvědčit, že se nemají co obávat naprosto svobodného dovozu. Podle velmi dobře zpraveného autora sbírky pojednání o obchodu s obilím⁹⁴ činí průměrné množství obilí všeho druhu dovezeného za rok pouze 23 728 kvartů a nepřesahuje Vszi roční spotřeby. Protože však v úrodných letech vede vývozní subvence k většímu vývozu obilí, musí v letech nedostatku vést k tomu, že se dováží více, než kolik by se při nynějším stavu zemědělství dovezlo jinak. Vývozní subvence tu není prostředkem k tomu, aby dobrá úroda jednoho roku mohla vyrovnat nedostatek roku druhého, a protože se subvencí průměrné množství vyvezeného obilí nutně zvyšuje, musí se za nynějšího stavu zemědělství nutně zvyšovat i průměrné množství dováženého obilí. Nebýt subvence, dováželo by se pravděpodobně za rok v průměru méně obilí než dnes, neboť by se ho méně vyváželo. Obchodníci s obilím, kteří dopravují obilí mezi Velkou Británií a cizími zeměmi, měli by mnohem méně práce a byli by možná dost postiženi, ale majitelé panství a rolníci byli by patrně postiženi pramálo. Proto jsem také největší starost o obnovení a udržení prémií pozoroval ani ne tak u majitelů panství a rolníků, jako spíše u obchodníků s obilím.

K velké cti majitelů panství a rolníků budiž řečeno, že jsou tou neblahou myšlenkou monopolu ovládnutí vůbec nejméně. Majitele velké manufaktury někdy poleká, založí-li někdo ne dále než dvacet mil od něho

jiný podnik stejného druhu. Holandský majitel vlnářské manufaktury v Abbeville si vymínil, že se na třicet hodin chůze od města nezřídí žádný podnik stejného druhu. Naproti tomu rolníci a majitelé panství svým druhům ze sousedních chalup a panství ve zvelebování zemědělství zpravidla spíše ochotně pomáhají, než aby jim v tom překáželi. Nemají žádná taková tajemství, jako má většina řemeslníků a majitelů manufaktur, nýbrž každou novou praktiku, která se jim osvědčila, sdělí zpravidla docela rádi svým sousedům a hledí ji co nejvíce rozšířit. Starý Cato říká: „Pius Quaestus stabilissimusque, minimeque individiosus; minimeque male cogitantes šunt, qui in eo studio occupati šunt.“⁹⁵ Majitelé panství a rolníci jsou roztroušeni po všech končinách země, a nemohou se proto tak snadno spolčovat jako obchodníci a majitelé manufaktur; ti jsou soustředěni ve městech a jsou již zvyklí na ducha naprostého cechovnictví, jenž tam převládá, a jde jim přirozeně o to, aby stejných monopolních výsad, jaké zpravidla mají vůči obyvatelům svých vlastních měst, dosáhli i vůči všem svým krajanům. Ona opatření omezující dovoz cizozemského zboží, která jim zajišťují na tuzemském trhu monopol, vymyslili proto asi oni. A pravděpodobně ve snaze napodobit je a dostat se tak na roveň těch, kteří jim chtějí, jak se jim zdálo, působit újmu, zapomněli pak i britští majitelé panství a rolníci tak dalece na velkomyslnost vlastní jejich stavu, že se dožadovali monopolu na zásobování svých krajanů obilím a masem. Neuvážili snad dost důkladně, že jejich zájmů by se mohla svoboda obchodu dotknout mnohem méně než zájmů lidí, jejichž příkladu následovali.

Zakazovat natrvalo zákonem dovoz cizozemského obilí a dobytka znamená vlastně nařídit, že počet obyvatelstva a množství práce nesmí být v zemi nikdy větší, než kolik uživí nezpracovaná produkce její půdy.

Přesto asi budou existovat dva případy, kdy bude zpravidla prospěšné uvalit na cizozemskou výrobu určité břímě, aby se tak pomohlo výrobě

domácí.

První případ je ten, kdy to nebo ono odvětví výroby je nutné pro obranu země. Tak například obrana Velké Británie závisí do značné míry na množství námořníků a lodí. Zákon o námořní plavbě proto velmi správně hledí zajistit britským námořníkům a britské lodní dopravě ve vlastní zemi obchodní monopol, a to v některých případech úplným zákazem dopravy zboží cizími loděmi, jindy pak těžkými břemeny, jimiž dopravu cizích zemí postihuje. Hlavní nařízení tohoto zákona jsou tato:

Za prvé: všem lodím, jejichž majitelé, kapitáni a tři čtvrtiny námořníků nejsou britskými poddanými, je pod trestem propadnutí lodi i nákladu zakázáno vozit zboží do britských osad nebo provozovat námořní dopravu podél britského pobřeží.

Za druhé: nejrozmanitější druhy nejobjemnějšího dovozního zboží je možno dovážet do Velké Británie jedině na výše popsaných lodích nebo na lodích země, kde se ono zboží vyrábí a jejichž majitelé, kapitáni a tři čtvrtiny námořníků jsou příslušníky oné země; ale i tehdy, je-li dovezeno na takových lodích, podléhá zboží dvojnásobnému cizineckému clu. Je-li zboží dovezeno lodí jiné země, propadá zboží i loď. V době vydání tohoto zákona byli Holanďané, a tak tomu je dosud, hlavními obstaravateli vývozu a dovozu pro evropské země, a toto opatření jim úplně zamezilo obstarávat námořní dopravu pro Velkou Británii nebo dovážet k nám zboží kterékoli jiné evropské země. Za třetí: pod trestem propadnutí lodi i nákladu nesmí se ani britskými loděmi dovážet nejrozmanitější druhy nejobjemnějšího dovozního zboží z jiné země než z té, v níž se vyrábí. I toto opatření bylo pravděpodobně namířeno proti Holanďanům. Holandsko bylo tehdy, stejně jako dosud, hlavním skladem všeho evropského zboží, a toto opatření zabraňovalo britským lodím nakládat v Holandsku zboží pocházející z jiné evropské země.

Za čtvrté: nasolené ryby všeho druhu, kostice, rybí olej a tuk, pokud nejde o úlovky britských lodí zpracované na jejich palubě, podléhají při

dovozu do Velké Británie dvojnásobnému cizineckému clu. Holanďané, kteří ještě dnes jsou hlavními rybáři Evropy, byli jedinými rybáři, kteří zkusili zásobovat rybami cizí země. Toto opatření jim dodávání ryb do Velké Británie velmi ztížilo.

V době vydání zákona o námořní plavbě nevedly sice Anglie a Holandsko skutečnou válku, ale mezi oběma státy panovala nejprudší nevraživost. Začala již v době vlády „Dlouhého parlamentu“, který zosnoval tento zákon, a propukla brzy poté v holandských válkách za vlády protektora⁹⁶ a Karla II. Je proto možné, že některá ustanovení tohoto pověstného zákona vznikla z nevraživosti k jinému národu. Jsou však tak rozumná, jako kdyby je byla všechna diktovala největší rozvážnost a prozíravost. Nevraživost k jinému národu v jisté době měla též cíl, jež by byla doporučila největší rozvážnost a prozíravost, totiž zmenšení námořní moci Holandska, jediné námořní moci, která mohla ohrozit bezpečnost Anglie.

Zákon o námořní plavbě není příznivý zahraničnímu obchodu, ani vzrůstu blahobytu, který z něho může vzejít. Státu v jeho obchodních vztazích k cizím zemím, podobně jako obchodníkovi ve vztahu ke všem těm lidem, s nimiž obchoduje, jde o to, co nejlaciněji nakupovat a co nejdražše prodávat. Avšak levně bude stát nakupovat nejspíše tehdy, jestliže jeho naprosto svobodný obchod bude pobízet všechny státy, aby mu dodávaly zboží, jež potřebuje nakupovat, a draho bude z téhož důvodu prodávat nejspíše tehdy, jestliže v důsledku toho bude na jeho trzích plno kupujících. Pravda, cizí lodě, které připlouvají proto, aby vyvážely výrobky britské práce, nejsou zákonem o námořní plavbě vůbec postiženy. Několika později vydanými zákony byla většina vývozního zboží osvobozena dokonce i od původního cizineckého cla, které se platívalo za všechno vyvážené a dovážené zboží. Zabraňují-li však cizincům ať již zákazy či vysoká cla, aby k nám připlouvali prodávat, nemohou si vždy

dovolit připlout k nám nakupovat, protože, připlouvají-li bez nákladu, musí přicházet

1. dopravné z vlastní země do Velké Británie. Snižováním počtu prodávajících snižujeme tedy nutně i počet kupujících, a nejspíše pak nejen kupujeme cizozemské zboží draže, ale své vlastní zboží také prodáváme levněji, než kdyby tu byla dokonalejší svoboda obchodu. Obrana státu je však mnohem důležitější než nadbytek, a proto je zákon o námořní plavbě snad vůbec nejrozumnější opatření Anglie týkající se obchodu.

Druhý případ, kdy bude zpravidla prospěšné uvalit na cizí výrobu nějaké břímě na podporu domácí výroby, nastává tehdy, jsou-li domácí výrobky nějak zdaněny. Potom se zdá rozumné, aby se stejná daň zavedla i na podobné výroky cizozemské. Tím by se nedával domácí výrobě na domácím trhu žádný monopol, ani by se tím neodvádělo k tomu neb onomu podnikání více prostředků a práce země, než kolik by tam odplynulo samo sebou. Zabránilo by se tím pouze tomu, aby nic z toho, co by přišlo do takové výroby samo od sebe, nebylo takovým zdaněním odvedeno směrem méně přirozeným, a konkurence mezi výrobou cizozemskou a domácí by probíhala po zdanění za pokud možná stejných podmínek jako předtím. Uvalí-li se ve Velké Británii na domácí výrobky taková daň, bývá tu zvykem uvalit současně na dovoz všeho cizozemského zboží téhož druhu clo ještě mnohem větší, aby se tak utišil pokřik našich obchodníků a majitelů manufaktur, kteří by naříkali, že se cizozemské zboží u nás bude prodávat levněji než jejich zboží.

Toto druhé omezení svobody obchodu by se mělo podle názoru některých lidí vztahovat v jistých případech na mnohem více cizozemského zboží než prostě na určité druhy, které by mohly konkurovat zdaněnému zboží tuzemskému. Zdaní-li některá země životní prostředky, je podle nich správné zdanit nejen tytéž životní prostředky dovážené z cizích zemí, ale

1. všechny druhy cizozemského zboží, které mohou konkurovat kterémukoli druhu domácí produkce. Takové daně přinášejí prý nutně zdražení živobytí, a s cenou živobytí dělníků musí prý stoupat i cena práce. V důsledku takových daní se zdraží prý proto všechno zboží vyráběné v zemi, i když není samo přímo zdaněno, protože se zdraží práce, která je vyrábí. Takové daně se prý tedy vlastně rovnají zdanění kde které ho zboží vyráběného v zemi. Aby se tedy domácí výroba dostala do stejného postavení jako výroba cizozemská, je prý nutné uvalit na každé cizozemské zboží jakýsi poplatek, rovnající se tomuto zvýšení ceny domácího zboží, s nímž se ono cizozemské zboží může dostat do soutěže.

Zda daně z životních prostředků, jako je v Anglii daň z mýdla, ze soli, z kůže, ze svíček apod., zvyšují nezbytně cenu práce a v důsledku toho i cenu všeho ostatního zboží, tím se budu zabývat později, až budu pojednávat o daních. Předpokládáme-li tedy zatím, že tento účinek mají, a mají jej bezesporu, potom jde při tomto všeobecném zvýšení cen všeho zboží v důsledku zvýšené ceny práce o případ lišící se od případu, kdy se cena určitého zboží zvýšila zvláštní daní zavedenou přímo na toto zboží, v těchto dvou bodech:

Za prvé: o kolik by se takovou daní zvýšila cena zboží, by se dalo vždy velmi přesně zjistit. Ale jak dalece by všeobecné zvýšení ceny práce mohlo mít vliv na cenu všeho zboží, na které se vynakládá práce, nedalo by se nikdy ani dostatečně přesně udat. Proto by bylo nemožné přizpůsobit s dostatečnou přesností tomuto zvýšení ceny každého zboží domácí výroby zdanění každého cizozemského zboží.

Za druhé: daně z životních prostředků mají na životní poměry obyvatelstva téměř stejný vliv jako neúrodná půda a nepříznivé podnebí. Potraviny se tím zdražují stejně, jako by k jejich vypěstování bylo třeba mimořádné práce a nákladů. Jako by bylo pošetilé lidem předpisovat, na co by měli vynakládat svůj kapitál a práci při přirozeném nedostatku způsobeném půdou a podnebím, stejně pošetilé by to bylo i při

nedostatku umělém, vyvolaném takovými daněmi. V obou případech by bylo pro obyvatelstvo zřejmě výhodnější ponechat mu na vůli, jak co nejlépe přizpůsobit své podnikání poměrům a jak najít pro svou práci a kapitál obor, který má i za nepříznivých poměrů ať již na domácím nebo na cizím trhu určité výhodnější postavení. Uložit obyvatelstvu, které již je daněmi stejně přetíženo, novou daň, a nutit je, když již stejně platí příliš mnoho za nezbytné životní prostředky, obdobně draze platit za větší část ostatních komodit, to je ovšem prašpatná cesta k nápravě.

Dosáhnou-li takové daně jisté výše, pak jsou nemensší kletbou než neplodnost půdy a nepřízeň nebes; a přitom bývaly nejrozšířenější právě v zemích nejbohatších a nejpodnikavějších. Jiné země by totiž tak velký zlořád neunesly. Tak jako při nezdravé životosprávě zůstane na živu a při zdraví jen tělo nejsilnější, tak při takových daních mohou obstát a vzkvétat jedině státy, které mají v každém oboru podnikání nejvýhodnější postavení, ať již dané přírodou nebo získané. Z evropských zemí má nejvíce takových daní Holandsko; vzkvétá-li stále ještě, je to jen díky jeho zvláštním poměrům, tedy nikoli díky těmto daním, jak se to naprosto nesmyslně vysvětlovalo, nýbrž navzdory těmto daním.

Bude-li ve dvou případech zpravidla prospěšné uvalit na cizozemskou výrobu jakési břímě, aby se tak pomohlo výrobě domácích, existují dva jiné případy, kdy je to někdy věc úvahy; v prvním z nich jde o to, jak dalece je na místě nechat to neb ono cizozemské zboží dále volně dovážet, a v druhém, jak dalece nebo jakým způsobem je snad na místě obnovit zase volný dovoz, který byl na nějakou dobu přerušen.

Případ, kdy bude někdy třeba uvážit, zda je na místě ponechat i nadále volný dovoz toho neb onoho cizozemského zboží, nastává tehdy, omezí-li určitý cizí národ dovoz některých našich výrobků do své země vysokými cly nebo zákazem. Pomstychtivost tu přirozeně velí zavést v odvetu za to podobná cla na dovoz některých nebo všech jeho výrobků k nám a podobný zákaz tohoto dovozu. A stává se také jen zřídka, že stát nesáhne

k takové odvetě. Zvláště Francouzi podporovali horlivě svou výrobu omezováním dovozu cizozemského zboží, které by mohlo jejich výrobkům konkurovat. To bylo také důležitou složkou politiky J. B. Colberta, muže velmi schopného, který však v této věci naletěl na sofistiku obchodníků a majitelů manufaktur, dožadujících se neustále monopolu vůči svým krajanům. Nejrozumnější lidé ve Francii jsou dnes toho názoru, že tento jeho postup nebyl zemi na prospěch. Sazebníkem z roku 1667 zavedl tento ministr na mnoho cizozemských výrobků velmi vysoká cla. Holanďané, když odmítl pro ně tato cla zmírnit, zakázali roku 1671 dovoz francouzského vína, koňaku a výrobků řemesel a manufaktur. Tato obchodní rozepře má také svůj podíl na vzniku války, která vypukla roku 1672. Tato válka skončila roku 1678 mírem v Nimeguen; tehdy byla některá cla pro Holanďany zmírněna a oni pak zase odvolali svůj zákaz dovozu. Asi v téže době začali si podobnými cly a zákazy navzájem poškozovat výrobu zase Francouzi a Angličané. Ale začali s tím patrně Francouzi. Od té doby trvá mezi oběma těmito národy nepřátelské napětí, které dodnes oběma stranám zabraňuje svá opatření zmírnit. Roku 1697 zakázali Angličané dovoz paličkovaných krajek vyráběných ve Flandrech. Vláda této země, která tehdy byla pod nadvládou Španělů, zakázala za to dovoz anglického vlněného zboží. Roku 1700 Angličané zákaz dovozu paličkovaných krajek odvolali pod podmínkou, že to i s dovozem anglického vlněného zboží do Flander bude zase jako dříve.

Takováto odvetná opatření mohou být docela správná, je-li tu pravděpodobnost, že se jimi dosáhne odvolání vysokých cel a zákazů, které jsou příčinou stížností. Znovuzískání velkého cizího trhu zpravidla více než vyrovná přechodnou nepříjemnost, že některé druhy zboží jsou na krátký čas dražší. Posoudit, zda taková odvetná opatření budou či nebudou mít tento výsledek, nenáleží snad ani tak do vědy zákonodárce, jenž by se měl ve svých úvahách řídit obecnými zásadami, které zůstávají vždy stejné, jako spíše k obratnosti onoho záludného a mazaného tvora,

jemuž se obyčejně říká státník nebo politik a jehož rozhodnutí se řídí okamžitým stavem věcí. Není-li pravděpodobné, že lze vymoci takové odvolání, pak je asi pochybné postupovat tak, že újmu způsobenou některým vrstvám našeho obyvatelstva odčiníme tím, že sami poškodíme nejen tyto vrstvy, ale i téměř všechny vrstvy ostatní. Zakáží-li naši sousedé některý náš výrobek, nezakážeme zpravidla jen tentýž jejich výrobek, neboť takové opatření samo by je jen zřídka citelněji postihlo, ale zakážeme i dovoz některého jiného jejich výrobku. Pro určitou vrstvu pracovníků u nás to beze sporu může znamenat podporu, a protože vyloučíme některé jejich konkurenty, mohou pak na domácím trhu zvýšit ceny. Avšak těm pracovníkům, kteří byli zákazem našich sousedů postiženi, svým zákazem neprospějeme. Tito pracovníci a téměř všechny ostatní vrstvy našich občanů budou pak naopak nuceni platit některé zboží dražší než předtím. Každý takový zákon ukládá tedy celé zemi skutečnou daň, a to nikoli k tíži oné vrstvy pracovníků, která byla zákazem, jež vydali naši sousedé, postižena, nýbrž k tíži některé jiné vrstvy.

Případ, kdy bývá někdy třeba uvážit, jak dalece a jakým způsobem je na místě obnovit dočasně přerušovaný volný dovoz cizozemského zboží, nastává tehdy, když se některá odvětví výroby díky vysokým clům a všeobecným zákazům dovozu cizozemského zboží, které může konkurovat zboží domácímu, rozmohla tak, že zaměstnávají velké množství dělníků. Potom bude asi požadavkem lidskosti, aby se svoboda obchodu obnovovala jen pozvolna a s velkou dávkou opatrnosti a rozvážnosti. Kdyby se totiž vysoká cla a zákazy odvolávaly najednou, mohlo by levnější cizozemské zboží téhož druhu zavalit domácí trh tak rychle, že by mnoho tisíc našich lidí přišlo najednou o své pravidelné zaměstnání a o živobytí. Není pochyby, že by to mohlo způsobit nemalý zmatek. Avšak byl by to s největší pravděpodobností zmatek mnohem menší, než se obvykle myslí, a to z těchto dvou důvodů:

Za prvé: všechny ty výrobky, jejichž část se obyčejně vyváží do jiných

evropských zemí bez vývozních subvencí, postihl by naprosto svobodný dovoz cizozemského zboží jenom nepatrně. Takové výrobky se musí v cizině prodávat stejně levně jako jiné cizozemské zboží stejné jakosti a jiného druhu, a doma se proto musí prodávat levněji. Proto by si toto zboží domácí trh udrželo, a i kdyby nějaký muž z vysoké společnosti, řídící se jen rozmarem, dal někdy přednost cizozemskému zboží před levnějším a lepším domácím zbožím téhož druhu prostě proto, že je cizozemské, nemohla by se tato pošetilost, jak již vyplývá z věci samé, rozšířit tak, aby měla citelný vliv na celkovou zaměstnanost obyvatelstva. Ale značná část našich vlněných výrobků všeho druhu, našich vydělaných kůží a železářského zboží vyveze se přece každý rok do ostatních evropských zemí bez jakékoli vývozní subvence; a tato odvětví výroby zaměstnávají také nejvíce dělníků. Nejvíce by snad bylo touto svobodou obchodu postiženo hedvábnictví a po něm, i když mnohem méně, plátenictví.

Za druhé: i kdyby takovým obnovením svobody obchodu bylo mnoho lidí najednou vytrženo ze svého obvyklého zaměstnání a vydělávání si na živobytí, naprosto by to neznamenal, že by tím vůbec přišlo o zaměstnání a živobytí. Zmenšením vojska a námořnictva po skončení poslední války ztratilo najednou své obvyklé zaměstnání více než sto tisíc vojáků a námořníků, což se rovná počtu lidí zaměstnaných v nejvýznamnějších odvětvích výroby. Ale i když to těm lidem nepochybně přineslo jisté nepříjemnosti, o zaměstnání vůbec a o živobytí tím nepřišli. Námořníci pravděpodobně většinou odcházeli, jak se jim naskýkala příležitost, postupně k obchodnímu loďstvu a jak oni, tak i vojáci splývali s převážnou většinou obyvatelstva a nacházeli zaměstnání v nejrůznějších povoláních. Tato tak ohromná změna v postavení více než sta tisíc lidí, vesměs zvyklých válečnému řemeslu a namnoze i loupení a plenění, nejenže nezpůsobila žádný velký otřes, ale ani zratelnější zmatek. Počet tuláků se tím asi sotva někde zratelně zvýšil, a pokud jsem mohl zjistit, ani mzdy v důsledku toho v žádném zaměstnání nepoklesly, až na mzdy námořníků

obchodního loďstva. Ale porovnáme-li návyky vojáka s návyky kteréhokoli řemeslníka, zjistíme, že návyky řemeslníka nezmenšují tak jeho schopnost uplatnit se v nějakém řemesle vůbec. Řemeslník byl vždy zvyklý hledat zdroj živobytí pouze ve své práci, voják ve svém žoldu. Jednomu byla vlastní pracovitost a snaživost, druhému zahálčivost a zhýralost. Přejít od jednoho druhu práce k jinému je však pro pracovitého člověka jistě mnohem snazší než přinutit lenocha a zhýralce vůbec k nějaké práci. Většina odvětví výroby má kromě toho, jak jsem již řekl, odvětví příbuzná tak podobné povahy, že pracovník může svou práci snadno přenést z jednoho odvětví do druhého. Mimo to nachází většina takových pracovníků tu a tam práci v zemědělství. Kapitál, který jim dříve poskytoval práci v tom neb onom řemesle, zůstane stále v zemi a zaměstná stejný počet lidí jiným způsobem. Protože kapitál země zůstane stejný, zůstane stejná nebo téměř stejná i poptávka po práci, i když se bude projevovat na jiných místech a v jiných povoláních. Vojáci a námořníci propuštění ze služeb králi mohou přece svobodně provozovat v kterémkoli městě nebo kraji Velké Británie nebo Irska jakékoli podnikání. Necht' je všem poddaným Jeho Veličenstva navrácena táž svoboda daná přírodou, jako mají vojáci a námořníci, aby mohli vykonávat podle své libosti kteroukoli práci, neboli zrušte výlučné výsady cechů a odvolejte nařízení o učednictví, neboť obojí jsou skutečným zasahováním do přirozené svobody; přidejte k tomu ještě zrušení zákona o domovské příslušnosti, aby chudý pracovník vyhozený ze zaměstnání v tom či onom řemesle nebo v té či oné obci mohl si hledat práci v jiném oboru nebo v jiné obci, aniž by se musel obávat pronásledování nebo vypovězení; a rozpustí-li se pak ta nebo ona skupina pracovníků, nepostihne to ani společnost, ani jednotlivce o nic více, než když se demobilizují vojáci. Naši řemeslníci a majitelé manufaktur mají nepochybně o svou vlast velkou zásluhu, ale nemohou dostávat více než ti, kteří vlast brání svou vlastní krví, a nezasluhují, aby se s nimi jednalo šetrněji.

Očekávat ve Velké Británii úplné obnovení svobody obchodu není ovšem o nic méně nesmyslné než doufat, že se tam jednou zřídí nějaká Oceana nebo Utopie. Nezdolatelný odpor tomu kladou nejen předsudky společnosti, ale i soukromé zájmy mnoha jednotlivců, a ty jsou ještě mnohem nepřekonatelnější. Kdyby se důstojníci stavěli proti snížení počtu vojáků se stejnou horlivostí a jednomyslností, s jakou se majitelé manufaktur stavějí proti každému zákonu, který by mohl zvýšit počet jejich konkurentů na domácím trhu, a kdyby důstojníci podněcovali své vojáky tak, jako zaměstnavatelé popuzují své dělníky, aby na navrhovatele každého takového opatření útočili s násilím a vztekem, pak by usilovat o zmenšení vojska bylo stejně nebezpečné, jako se nyní stalo usilování o jakékoli omezování monopolu, jež vůči nám získali naši majitelé manufaktur. Tímto monopolem se příslušníci některých jejich cechů rozrostli tak, že se, podobně jako příliš početné pravidelné vojsko, stali nebezpečnými vládě a mnohdy zastrašují zákonodárce. Poslanec, který podporuje kdejaký návrh na posílení tohoto monopolu, získá si jistě nejen pověst znalce obchodu, ale i velkou oblibu a váhu u stavu, který má pro svou početnost a bohatství velký význam. Zato staví-li se proti nim, tím spíše ovšem, má-li k tomu i dost vlivu, aby jim mohl zkřížit jejich plány, pak ho ani všeobecně uznávaná poctivost, ani nejvyšší postavení, ani největší veřejné zásluhy neuchrání před nejnestoudnějším spíláním a nactiutrháním, před osobními urážkami a někdy i před skutečným nebezpečím, že na něho nestoudně rozběsnění a zklamaní monopolisté i troufale vztáhnou násilnou ruku.

Majitel velké manufaktury, který by v důsledku náhlého otevření domácího trhu zahraniční konkurenci musel nechat svého podnikání, byl by nepochybně postižen velmi citelně. Pro onu část jeho kapitálu, které obyčejně používá k nákupu surovin a na výplatu dělníků, našlo by se snad celkem lehce uplatnění jinde. Ale tu část jeho kapitálu, která byla vložena do dílen a do nástrojů, by asi sotva mohl prodat, aniž by utrpěl značnou

škodu. Spravedlivý ohled na jeho zájmy proto vyžaduje, aby se změny tohoto druhu nikdy nezaváděly náhle, ale pozvolna, a aby byly již dlouho před tím ohlášeny. Kdyby bylo možné, aby zákonodárci ve svých úvahách vůbec nedbali pokřiku a neodbytnosti jednotlivců, jimž jde jen o jejich vlastní zájmy, nýbrž aby co nejvíce dbali obecného dobra, měli by se již právě proto vystříhat toho, aby žádné takové nové monopoly již nezaváděli a ty, které jsou již zavedeny, aby již dále nerozšiřovali. Každé takové ustanovení vnáší do uspořádání celého státu jistou poruchu, a tato porucha se pak dá těžko napravit, aniž z toho vznikne zase nějaká další porucha. Jak dalece může být na místě zdaňovat dovoz cizozemského zboží nikoli proto, aby se tomuto dovozu zabránilo, nýbrž proto, aby se zvýšily příjmy vlády, tím se budu zabývat, až budu pojednávat o daních. Daně ukládané proto, aby dovoz zamezily nebo jen zmenšily, působí zřejmě na výnos cel neméně zhoubně než na svobodný obchod.

O mimořádných opatřeních k omezení dovozu téměř veškerého zboží ze zemí, s nimiž má prý země nepříznivou obchodní bilanci

ČÁST I

O nerozumnosti tohoto omezování, i když je posuzujeme z hlediska zásad obchodní soustavy

Druhým prostředkem, kterým chce merkantilismus zvětšit množství zlata a stříbra, je mimořádné omezování dovozu téměř veškerého zboží ze zemí, s nimiž má prý země nepříznivou obchodní bilanci. Po zaplacení jistých celních poplatků lze například do Velké Británie dovážet pro domácí spotřebu slezské batisty. Francouzské kambriky a batisty se však dovážet nesmějí, leda do londýnského přístavu, pokud tam mají být dány do skladiště, než se zase vyvezou. Na francouzská vína je zavedeno vyšší clo než na vína z Portugalska nebo z kterékoli jiné země. Tzv. Clem dovozním z roku 1692 bylo na veškeré francouzské zboží uvaleno clo ve výši pětadvaceti procent z jeho hodnoty, zatímco většina zboží z jiných států podléhala clu mnohem nižšímu, zřídka přesahujícímu pět procent. Francouzského vína, koňaku, soli a octa se to, pravda, netýkalo, neboť toto zboží podléhalo jiným vysokým clům, zavedeným buď jinými zákony, nebo zvláštními doložkami uvedeného zákona. Protože se toto první clo nepovažovalo za zábranu dost účinnou, bylo roku 1696 na veškeré francouzské zboží s výjimkou koňaku zavedeno druhé pětadvacetiprocentní clo spolu s novou dávkou ve výši pětadvaceti liber

šterlinků ze sudu francouzského vína a patnácti liber ze sudu francouzského octa. A na francouzské zboží se nikdy nezapomnělo ani v žádné z oněch všeobecných zvláštních daní neboli pětiprocentních cel, zaváděných na všechno zboží vyjmenované v celním sazebníku nebo na jeho většinu. Počítáme-li zvláštní daň třetinovou s dvoutřetinovou za jednu celou zvláštní daň, pak tu bylo těch zvláštních daní pět, takže před počátkem dnešní války může se počítat, že nejnižší clo, jemuž podléhala většina všeho, co se urodilo, vypěstovalo nebo zhotovilo ve Francii, činilo pětasedmdesát procent. U většiny zboží rovnají se ovšem tato cla zákazu dovozu. Myslím, že i Francouzi byli na naše zboží a výrobky našich řemesel a manufaktur stejně přísní, i když nejsem tak dobře obeznámen se všemi potížemi, které činili jejich dovozu. Toto vzájemné omezování dovozu učinilo téměř veškerému poctivému obchodu mezi oběma zeměmi konec, takže hlavními dovozci zboží do Francie nebo francouzského zboží do Velké Británie jsou nyní podloudníci. Zásady, které jsem zkoumal v předcházející kapitole, pramenily ze soukromých zájmů a z monopolistického ducha; zásady, které hodlám zkoumat v této kapitole, pramenily ze zaujatosti a nevraživosti národní. Jsou proto, jak se také dá očekávat, ještě nerozumnější, a to i tehdy, posuzujeme-li je z hlediska merkantilismu.

Za prvé: i kdyby bylo jisté, že by např. při svobodném obchodě mezi Francií a Anglií vycházela obchodní bilance příznivě pro Francii, nevyplývalo by z toho, že by takový obchod byl pro Anglii škodlivý nebo že by se tím úhrnná bilance veškerého jejího obchodu zhoršila. Jsou-li francouzská vína lepší a levnější než vína portugalská nebo je-li francouzské lněné zboží lepší než německé, bylo by pro Velkou Británii výhodnější nakupovat jak víno, tak i cizozemské lněné zboží, které potřebuje, z Francie než z Portugalska nebo Německa. Ačkoli by se tím hodnota ročního dovozu z Francie značně zvětšila, hodnota celkového ročního dovozu by se zmenšila o tolik, o kolik by bylo francouzské zboží

téže jakosti levnější než zboží druhých dvou zemí. Bylo by tomu tak i za předpokladu, že by se všechno zboží dovezené z Francie spotřebovalo ve Velké Británii.

Za druhé: většina toho zboží by se však mohla opět vyvézt do jiných zemí, tam by se se ziskem prodala, a tak by se dosáhlo důchodu, jehož hodnota by se možná rovnala tomu, co se zaplatí za veškeré zboží dovezené z Francie. O obchodu s Francií platí to, co se často říká o obchodu s Východní Indií: i když se většina východoindického zboží nakupovala za zlato a stříbro, země, která provozovala tento obchod, získávala potom dalším vývozem části tohoto zboží více zlata a stříbra, než kolik ono zboží stálo. Jednou z nejvýznamnějších složek holandského obchodu je dnes doprava francouzského zboží do jiných evropských zemí. I jistá část francouzského vína, které se vypije v Anglii, dováží se tam tajně z Holandska a Zeelandu. Kdyby byl mezi Anglií a Francií svobodný obchod nebo kdyby se při dovozu francouzského zboží platila pouze taková cla jako při dovozu z jiných evropských zemí a kdyby se tato cla při vývozu zboží zase vracela, mohla by se Anglie podílet na obchodě, který je, jak je vidět, pro Holandsko tak výnosný.

Za třetí: není tu konečně spolehlivého měřítka, podle něhož můžeme určit, v čí prospěch vychází tzv. obchodní bilance mezi dvěma zeměmi neboli která z nich vyveze zboží ve větší hodnotě. Náš soud ve všech věcech týkajících se obchodní bilance je zpravidla ovládnut zaujatostí a nevraživostí vůči jiným národům, stále podněcovanou soukromými zájmy těch nebo oněch podnikatelů. Jsou tu však měřítka, ke kterým se při takových příležitostech často utíkáme, totiž celní záznamy a kurz směnek. Celní záznamy se myslím pokládají nyní všeobecně za měřítko velmi pochybné, protože hodnota většiny zboží je v nich udána nepřesně. S kurzem směnek to asi bude téměř stejné.

Je-li kurz směnek mezi dvěma místy, například mezi Londýnem a Paříží, al pari, je to prý znamením, že se sumy, které Londýn dluží Paříži, rovnávají

sumám, které Paříž dluží Londýnu. Platí-li se naproti tomu za směnku vydanou na Paříž v Londýně ážio, je to prý znamením, že se sumy, které Londýn dluží Paříži, sumami, jež Paříž dluží Londýnu, nevyrovnají a zůstatek že se musí z Londýna poslat v hotovosti, neboť za nebezpečí, starosti a výdaje spojené s vývozem těchto peněz se vyžaduje a vyplácí ážio. Ale běžný stav dluhů a pohledávek mezi oběma městy musí se prý nutně řídit běžným chodem jejich vzájemných obchodů. Jestliže žádné z nich nedovází z druhého více, než do něho vyváží, pak se jejich dluhy a pohledávky mohou vzájemně vyrovnávat. Doveze-li však jedno město větší hodnotu, než vyváží, bude toto město nutně dlužit druhému větší částku než druhé město jemu; dluhy a pohledávky obou se vzájemně nevyrovnávají a z místa, jehož dluhy převažují nad pohledávkami, musí se posílat peníze. Ježto tedy běžný kurz směnek ukazuje běžný stav dluhů a pohledávek mezi dvěma místy, musí ukazovat i běžný průběh jejich vývozu a dovozu, neboť tím se přece nutně řídí stav dluhů a pohledávek.

Ale i když bychom připustili, že běžný kurz směnek je dosti spolehlivým ukazatelem běžného stavu dluhů a pohledávek mezi dvěma místy, nevyplývalo by z toho ještě, že obchodní bilance je příznivější pro místo, v jehož prospěch je běžný stav dluhů a pohledávek. Běžný stav dluhů a pohledávek mezi dvěma místy není vždy určen jedině jejich běžným chodem vzájemného obchodování, působí na něj často i obchody každého z nich s mnoha jinými místy. Platí-li například angličtí obchodníci za zboží nakoupené v Hamburku, v Gdaňsku, v Rize apod. obvykle směnkami vydanými na Holandsko, nebude se běžný stav dluhů a pohledávek mezi Anglií a Holandskem řídit jedině běžnými obchodními styky těchto dvou zemí navzájem, nýbrž budou na něj mít vliv i obchodní styky Anglie s oněmi místy. Anglie bude možná nucena posílat každým rokem do Holandska peníze, třebaže hodnota zboží vyvezeného za rok do Holandska bude možná mnohem větší než hodnota zboží odtud dovezeného a třebaže tzv. obchodní bilance může být pro Anglii velmi

příznivá.

Podle způsobu, jakým se až dosud počítal kurz směnek, nemůže být ostatně běžný kurz směnek dosti spolehlivým ukazatelem toho, že běžný stav dluhů a pohledávek je příznivý pro zemi, jejíž běžný kurz směnek je pro ni, jak se zdá, příznivý nebo se za takový pokládá; neboli, jinými slovy, skutečný kurz směnek se může tak značně lišit a často se také skutečně liší od kurzu vypočítaného, že z kurzu vypočítaného nemůžeme mnohdy činit o skutečném kurzu žádné určité závěry.

Dostane-li se za sumu peněz vyplacenou v Anglii a představující podle anglického mincovního čísla tolik a tolik uncí ryzího stříbra směnka na částku splatnou ve Francii, která podle francouzského mincovního čísla představuje stejný počet uncí ryzího stříbra, říká se, že kurz Anglie a Francie al pari. Zaplatí-li se za směnku více, rozumí se tím, že se platí ážio, a říká se, že kurz je pro Anglii nepříznivý a pro Francii příznivý. Platí-li se méně, rozumí se tím disážio a mluví se o kurzu nepříznivém pro Francii a příznivém pro Anglii.

Avšak za prvé: hodnotu peněz obíhajících v té které zemi nelze vždy posuzovat podle jejich mincovního čísla. V některých zemích jsou tyto peníze více, v jiných méně opotřebovány, ořezány, nebo je tu mincovní číslo jinak porušeno. Hodnota peněz obíhajících v každé zemi oproti hodnotě peněz kterékoli jiné země neřídí se však množstvím ryzího stříbra, které by měly obsahovat, nýbrž množstvím stříbra, které skutečně obsahují. Před nápravou stříbrné mince za vlády krále Viléma byl kurz mezi Anglií a Holandskem, počítáme-li jej obvyklým způsobem, totiž podle mincovního čísla obou zemí, pětadvacet procent v neprospěch Anglie. Ale jak se dočteme v Lowndesovi, hodnota peněz platných v Anglii byla tehdy nejméně o pětadvacet procent menší než jejich hodnota předepsaná. Proto skutečný kurz mohl tehdy být pro Anglii příznivý, třebaže kurz vypočítaný byl pro ni tak velmi nepříznivý; za menší počet uncí ryzího stříbra v Anglii skutečně zaplacených dala se koupit směnka na větší počet

uncí ryzího stříbra splatných v Holandsku a člověk, který měl domněle platit ážio, ve skutečnosti jej třeba vlastně sám dostával. Francouzská mince byla před posledním napravením anglické zlaté mince mnohem méně opotřebována než mince anglická a byla snad o dvě tři procenta blíže svému předepsanému obsahu. Nebyl-li tedy výpočtem zjištěný kurz vůči Francii v neprospěch Anglie o více než o dvě tři procenta, kurz skutečný byl možná pro Anglii příznivý. Od nápravy zlaté mince byl kurz směnek trvale příznivý pro Anglii a nepříznivý pro Francii.

Za druhé: výdaje na ražbu platí v některých zemích stát, v jiných soukromé osoby, které přinášejí do mincovny drahý kov v prutech, a státu plyne z ražby dokonce jakýsi příjem. V Anglii hradí výdaje na ražbu vláda, přinesete-li do mincovny libru stříbra předepsaného zrna, dostanete za ni dvašedesát šilinků, které obsahují libru stříbra téhož zrna. Ve Francii se za ražení sráží osmiprocentní poplatek,⁹⁷ který nejen uhradí výdaje na ražbu, ale ještě přináší jakýsi malý příjem. Protože v Anglii ražba nic nestojí, nemůže tam být hodnota obíhajících mincí nikdy o mnoho větší, než je hodnota drahého kovu v prutech, který je v nich skutečně obsažen. Ve Francii, protože se tam za zpracování kovu platí, je hodnota mincí vyšší, podobně jako hodnota zpracovaného stolního zlata nebo stříbra. Suma ve francouzských penězích o určité váze ryzího stříbra má tedy větší hodnotu než suma v penězích anglických o stejné váze stříbra a k jejímu zakoupení bude třeba více zlata nebo stříbra v prutech nebo jiného zboží. I když mají tedy peníze obíhající v obou zemích stejně blízko ke svému mincovnímu číslu, nemohla by se suma ve francouzských penězích dobře koupit za sumu v penězích anglických, třebaže obě obsahují stejný počet uncí ryzího stříbra, a tudíž by se za ni nemohla koupit ani směnka na tuto sumu splatná ve Francii. Kdyby se na takovou směnku nepřiplácelo více, než kolik je třeba k zaplacení francouzského ražebného, mohl by být skutečný kurz mezi oběma zeměmi al pari, jejich dluhy a pohledávky by se

mohly vzájemně vyrovnávat, zatímco by kurz zjištěný výpočtem byl mnohem příznivější pro Francii. Kdyby se za ni platilo méně, mohl by kurz být příznivý pro Anglii, zatímco by kurz zjištěný výpočtem byl příznivý pro Francii.

Za třetí ještě poslední věc: v některých místech, jako v Amsterdamu, v Hamburku, v Benátkách a jinde, platí se zahraniční směny v tzv. penězích bankovních,⁹⁸ kdežto v jiných, jako v Londýně, v Lisabonu, v Antverpách, v Livornu a jinde, platí se v měně, která je v té které zemi obvyklá. Tzv. bankovní peníze mají vždy větší hodnotu než stejná jmenovitá suma v obvyklé měně. Na příklad tisíc zlatých v amsterodamské bance má větší hodnotu než tisíc zlatých amsterodamské měny. Rozdíl mezi oběma hodnotami se jmenuje bankovní ážio a v Amsterdamu činí zpravidla kolem pěti procent. Předpokládáme-li, že mince obíhající v obou zemích mají stejně blízko ke svým mincovním číslům a že jedna země platí směny na cizinu v této obvyklé měně, kdežto druhá je platí v penězích bankovních, je zřejmé, že vypočítaný kurz je třeba příznivý pro zemi, která platí v penězích bankovních, třebaže skutečný kurz by měl být příznivý pro zemi, která platí v běžné měně; je to z téhož důvodu, proč je vypočítaný kurz pro zemi, která platí v penězích lepších nebo v penězích, které mají blíže ke svému mincovnímu číslu, ačkoli skutečný kurz by měl být příznivý pro zemi, která platí v penězích horších. Před posledním napravením zlaté mince byl vypočítaný kurz vůči Amsterdamu, Hamburku, Benátkám a myslím vůči všem ostatním místům, která platí v tzv. bankovních penězích, pro Londýn zpravidla nepříznivý. Z toho však vůbec nevyplývá, že nepříznivý pro něj byl i kurz skutečný. Od napravení zlaté mince byl kurz pro Londýn příznivý i vůči těmto místům. Zpravidla příznivý pro Londýn býval vypočítaný kurz vůči Lisabonu, Antverpám, Livornu a s výjimkou Francie patrně i vůči většině ostatních krajů v Evropě, které platí v obyčejných penězích; a není nepravděpodobné, že tomu tak bylo i s

kurzem skutečným.

Exkurz o depozitních bankách, zvláště o depozitní bance amsterodamské

Měnu velkého státu, jako je Francie nebo Anglie, tvoří zpravidla téměř výhradně jeho vlastní mince. Kdykoli by tedy byla tato měna opotřebována, ořezána nebo jinak zlehčena pod svou předepsanou hodnotu, může ji stát napravením mince účinně obnovit. Naproti tomu měnu malého státečku, jako je Janov nebo Hamburk, mohou zřídka tvořit jedině jeho vlastní mince, nýbrž musí ji do značné míry tvořit mince všech sousedních států, se kterými jsou jeho obyvatelé v neustálém styku. Proto takový státeček nebude vždy moci zlepšit svou měnu napravením své mince. Platí-li se v této měně cizí směnky, neurčitá hodnota každé sumy, která je beztak neurčitá již sama sebou, způsobuje, že kurz je pro takový státeček vždy velmi nepříznivý, neboť jeho měna se ve všech cizích státech nutně cení ještě méně, než je její hodnota.

Aby se odpomohlo potížím, které tento nepříznivý kurz zřejmě působil jejich kupcům, nařizovaly často takové malé státy, jakmile začaly pečovat o obchodní zájmy, že se zahraniční směnky určité hodnoty musí platit nikoli v běžné měně, nýbrž příkazem některé bance zřízené s důvěrou státu a požívající ochrany státu, aby příslušnou částku vyplatila nebo převedla ve svých knihách; banka pak musí vždy platit v dobrých a zákonných penězích přesně dle předpisů v onom státě. Banky v Benátkách, v Janově, v Amsterdamu, v Hamburku a v Norimberku byly všechny původně založeny k tomuto účelu, i když snad některé z nich sloužily později jiným účelům. Peníze takových bank bývaly lepší než běžná měna příslušné země, a měly proto nutně ážio, které bývalo vyšší nebo nižší podle toho, do jaké míry se měna považovala za více či méně zlehčenou pod zrno a stříž stanovené státem. Např. ážio hamburské banky, jež prý obvykle činí asi čtrnáct procent, je předpokládaný rozdíl mezi penězi, které mají hodnotu stanovenou státem, a ořezanou,

opotřebovanou a jinak pokaženou měnou, která se hrne do země ze všech sousedních států.

Velké množství ořezaných a opotřebovaných cizích kovových peněz, které rozsáhlý obchod Amsterodamu přiváděl ze všech končin Evropy, snížilo před r. 1609 hodnotu měny tohoto města proti hodnotě dobrých peněz vyšlých právě z mincovny asi o devět procent. Jak již tomu vždy v takových případech bývá, takové peníze, sotva se objevily, ihned se roztavovaly nebo odvážely. Kupci, i když měli peněz dost, nemohli vždy sehnat na zaplacení svých směnek dost dobrých peněz, a hodnota těchto směnek se přes různá opatření, která tomu měla odpomoci, stávala do značné míry nejistou.

Aby se odpomohlo těmto potížím, byla se zárukou města roku 1609 zřízena banka. Tato banka přijímala mince jak cizí, tak lehké a opotřebované mince domácí za jejich skutečnou vnitřní hodnotu určenou v dobrých penězích země s předepsaným zrnem a střížím a odpočítávala si jenom tolik, kolik bylo nutné na zaplacení ražebného a jiných nezbytných správních výdajů. Na hodnotu, která zbyla po provedení této malé srážky, zřídila banka ve svých bankách úvěr. Tomuto úvěru se říkalo bankovní peníze; byly to peníze vždy téže skutečné hodnoty a větší vnitřní ceny než peníze běžné, poněvadž odpovídaly přesně mincovnímu řádu. Současně bylo zákonem nařízeno, že se všechny směnky v hodnotě od šesti set zlatých výše vydané na Amsterodam nebo převáděné v Amsterodamu musí platit v bankovních penězích; tím byla všechna nejistota týkající se hodnoty těchto směnek naráz odstraněna. Každý kupec, aby mohl platit své zahraniční směnky, musel mít v důsledku tohoto nařízení u té banky účet, a to nutně vyvolalo po bankovních penězích jistou poptávku.

Mimo svou vnitřní vyšší hodnotu vůči běžným penězům a mimo onu hodnotu navíc, kterou jim nutně propůjčuje tato poptávka, mají bankovní peníze ještě některé další přednosti. Jsou zabezpečeny proti ohni, loupeži

a jiným nehodám; město Amsterdam za ně ručí; dají se vyplácet prostým převedením, takže tu není práce s přepočítáním, ani nebezpečí, jakému jsou peníze vystaveny při dopravování z jednoho místa na druhé. Pro tyto různé přednosti mívaly patrně již od počátku ážio a je všeobecný názor, že všechny uložené původně do banky byly tam již ponechány, protože nikoho ani nenapadlo žádat od banky zaplacení pohledávky, kterou mohl prodat ještě s ážiem. Kdyby majitel bankovního úvěru žádal na bance zaplacení, byl by o to ážio přišel. Tak jako se za šilink, který právě vyšel z mincovny, nekoupí na trhu více zboží než na jeden z našich běžných opotřebovaných šilinků, tak by i dobré a zákonné peníze, převedeny z pokladny banky do pokladny soukromé osoby a tam pomíchány s běžnou měnou země, neměly větší hodnotu než právě tato měna, od které by se již nedaly lehce odlišit. Dokud zůstávaly v pokladně banky, byla jejich vyšší hodnota známa a byla přesně určena. Když již přešly do pokladny soukromé osoby, stálo zjištění jejich vyšší hodnoty možná více práce, než za kolik onen rozdíl v hodnotě vůbec stál. Tím, že se vybraly z pokladny banky, ztratily mimo to i ostatní přednosti bankovních peněz: jejich zabezpečení, jejich snadnou a spolehlivou převoditelnost a jejich použitelnost při placení zahraničních směnek. Především však, jak se hned ukáže, nemohly se z této pokladny vybrat, aniž se dříve zaplatilo za jejich opatrování.

Tyto uložené mince neboli tato depozita, která je banka povinna vyplácet zpět zase v mincích, to byl původní kapitál banky neboli celá hodnota toho, co představovaly tzv. bankovní peníze. Dnes prý představuje jen velmi malou část jejího kapitálu. Aby si usnadnila obchod s drahým kovem v prutech, poskytuje tato banka již po léta docela běžně ve svých knihách úvěr na uložené zlato a stříbro v prutech. Tento úvěr je zpravidla asi o pět procent menší, než je mincovní cena takového drahého kovu v prutech. Zároveň vydává banka tzv. recepty či stvrzenky, opravňující onoho vkladatele nebo doručitele stvrzenky, aby si kdykoli do

šesti měsíců onen neražený drahý kov zase vybral, převede-li ovšem na banku stejné množství bankovních peněz, na jaké mu byl při odevzdání depozita poskytnut v knihách úvěr, a zaplatí-li čtvrt procenta za úschovu, bylo-li depozitum odevzdáno ve stříbře, nebo půl procenta, bylo-li odevzdáno ve zlatě; ale v té stvrzence se také praví, že nedostane-li banka takto zaplaceno, tu po vypršení zmíněné lhůty propadne depozitum bance za cenu, za jakou je přijala nebo na jakou poskytla v knihách pro převádění úvěr. Tento poplatek za uschování depozita lze považovat za jakési nájemné za použití skladiště. Proč má být toto nájemné ze skladu za zlato o tolik vyšší než za stříbro, odůvodňovalo se různě. Tvrdívalo se, že ryzost zlata se zjišťuje mnohem obtížněji než ryzost stříbra. Že se tu snadněji podvádí a že tak u tohoto vzácnějšího kovu vznikají větší škody. Kromě toho chce prý vláda více podporovat ukládání stříbra než ukládání zlata, neboť stříbro je kov, ze kterého se razí mince.

Drahý kov v prutech se ukládá ponejvíce tehdy, když je jeho cena trochu nižší, než jaká bývá obyčejně; a při stoupaní jeho ceny se zase vybírá. V Holandsku je tržní cena drahého kovu v prutech zpravidla vyšší než cena mincí, a to ze stejného důvodu, proč byla vyšší před posledním napravením zlaté mince v Anglii. U tzv. marky, tj. u osmi uncí stříbra obsahujícího jedenáct dílů ryzího kovu a jeden díl příměsí, činí prý rozdíl obyčejně asi od šesti do šestnácti stuiverů. Bankovní cena neboli úvěr poskytovaný bankou na depozita takového stříbra (jsou-li to vklady v cizích mincích, jejichž ryzost je dobře známa nebo zjištěna, např. v mexických tolarech) je dvaadvacet zlatých za tzv. marku; cena mincovní je asi třiaadvacet zlatých a cena tržní je od třiaadvaceti zlatých šesti stuiverů do třiaadvaceti zlatých šestnácti stuiverů neboli je o dvě až tři procenta vyšší než cena mincovní.²⁹ U zlata v prutech je poměr mezi cenou bankovní, mincovní a tržní téměř stejný. Stvrzenku lze zpravidla prodat za rozdíl mezi cenou mincovní a cenou tržní. Stvrzenka na drahý kov v

prutech má téměř vždy nějakou hodnotu, a stává se proto jen zřídka, že ji někdo nechá propadnout neboli že nechá své pruty bance za cenu, za kterou je přijala, ať již to učiní tím, že si je do šesti měsíců z banky nevybere, nebo tím, že opomine zaplatit čtvrt nebo půl procenta, aby dostal novou stvrzenku na dalších šest měsíců. Avšak někdy se to prý přece jen stává, i když to bývá zřídka, a častěji k tomu dochází u zlata než u stříbra, protože se za uschování tohoto drahocennějšího kovu platí vyšší poplatek.

Člověk, který tím, že uloží drahý kov v prutech, získá bankovní úvěr a stvrzenku, platí své směnky, když dosáhnou splatnosti, svým bankovním úvěrem a stvrzenku buď prodá, nebo si ji ponechá, podle toho, zda soudí, že cena drahého kovu v prutech bude pravděpodobně buď stoupat, nebo klesat. Stvrzenka a bankovní úvěr zůstávají jen zřídka dlouho v jedné ruce, a není to ani nutné. Člověk, který má stvrzenku a potřebuje si z banky vybrat drahý kov, najde vždycky dost bankovních úvěrů neboli bankovních peněz, které lze koupit za běžnou cenu; a člověk, který má bankovní peníze a potřebuje si vybrat drahý kov, najde zase vždycky dost stvrzenek.

Majitelé bankovních úvěrů a držitelé stvrzenek představují vůči bance dvojí druh věřitelů. Držitel stvrzenky si nemůže vybrat drahý kov v prutech, na který stvrzenku dostal, aniž zase poukáže bance sumu bankovních peněz rovnající se ceně, za niž banka onen kov převzala. Nemá-li své vlastní bankovní peníze, musí si je koupit od těch, kteří je mají. Majitel bankovních peněz si může vybrat drahý kov jedině tehdy, předloží-li bance stvrzenky na požadované množství. Nemá-li takové stvrzenky sám, musí si je koupit od těch, kteří je mají. Koupí-li si majitel stvrzenky bankovní peníze, získává tím zároveň oprávnění vybrat si z banky určité množství drahého kovu v prutech, jehož mincovní cena je o pět procent vyšší než cena bankovní. Ono pětiprocentní ážio, které za to zpravidla platívá, neplatí proto za hodnotu domnělou, nýbrž skutečnou.

Koupí-li si majitel bankovních peněz stvrzenku, získává tím oprávnění vybrat si určité množství drahého kovu v prutech, jehož tržní cena je obvykle o dvě až tři procenta vyšší než cena mincovní. Proto cenu, kterou za ni platí, platí rovněž za hodnotu skutečnou. Cena stvrzenky a cena bankovních peněz dávají dohromady plnou hodnotu neboli cenu drahého kovu v prutech.

Banka vydává stvrzenky a poskytuje bankovní úvěry i na depozita v mincích, které jsou v zemi v oběhu; ale takové stvrzenky nemají často žádnou hodnotu a na trhu se za ně nic nedostane. Např. na dukatony, které se v měně platí třemi zlatými a třemi stuivery za kus, poskytne banka úvěr pouze ve výši tří zlatých neboli pět procent pod jejich běžnou hodnotu. Vydá na ně i stvrzenku opravňující držitele vybrat si kdykoli během šesti měsíců uložený počet dukatonů, zaplatí-li čtvrt procenta za uschování. Ale za tuto stvrzenku se na trhu mnohdy nic nedostane. Tři zlaté bankovních peněz se prodají na trhu zpravidla za tři zlaté a tři stuivery, což je plná hodnota dukatonů; jsou-li vybrány z banky. A než se mohou vybrat, musí se zaplatit čtvrt procenta za uschování, takže pro držitele stvrzenky je to ztráta. Ale kdyby snad bankovní ážio někdy pokleslo na tři procenta, bylo by možno na trhu za takové stvrzenky něco obdržet a mohly by se prodávat za jedno a tři čtvrti procenta. Protože však bankovní ážio činí zpravidla kolem pěti procent, nechávají se takové stvrzenky často projít neboli, jak se říká, nechávají se propadnout bance. Ještě častěji propadnou stvrzenky vydané na uložené zlaté dukáty, protože aby se mohly z banky vydat, poplatek, který se musí zaplatit za jejich uschování, je vyšší, totiž půl procenta. Oněch pět procent, které banka získá, propadnou-li jí uložené mince nebo drahý kov v prutech, je možno považovat za nájemné za uskladnění a za trvalé uschování takových depozit.

Částka bankovních peněz, na niž již stvrzenky propadly, je asi velmi značná. Musí to být celý původní kapitál banky, který, jak se všeobecně

soudí, od toho dne, kdy byl v bance uložen, již tam prostě zůstal; nikdo totiž neměl zájem ani na obnovení své stvrzenky, ani na vybrání svého depozita, neboť z uvedených již důvodů nemohl ani jedno, ani druhé provést beze ztráty. Ale ať již je výše této částky jakákoli, ve srovnání s úhrnem bankovních peněz považuje se za velmi nepatrnou.

Amsterodamská banka je pro Evropu již po mnoho let velkým skladištěm drahých kovů v prutech a stvrzenky na ni vydané se jen velmi zřídka nechávají projít neboli, jak se říká, propadnout bance. Valná většina bankovních peněz neboli úvěrů v knihách té banky vytvořila se za těchto posledních let pravděpodobně z depozit, která bance neustále svěřují a zase z ní vybírají obchodníci s drahými kovy.

Vybírat si z banky tyto peníze lze jedině na základě receptisu neboli stvrzenky. Menší část bankovních peněz, na niž stvrzenky již prošly, smísí se s mnohem větší částí, na niž jsou stvrzenky ještě v platnosti, takže i když tu snad je značná částka bankovních peněz, na kterou stvrzenky již prošly, není tu nikdy nějaká ta neb ona částka, nebo nějaký zlomek takové částky, kterou by nebylo možno kdykoli si z banky vybrat. Banka nemůže dlužit touž věc dvěma lidem a majitel bankovních peněz, který nemá stvrzenku, nemůže žádat na bance výplatu, dokud si nekoupí stvrzenku. V normálních a klidných dobách opatří si lehce takovou stvrzenku za tržní cenu odpovídající zpravidla ceně, za kterou může prodat ony mince nebo onen drahý kov v prutech, k jejichž vybrání ho stvrzenka opravňuje.

Jinak by to asi vypadalo v době nějaké pohromy pro stát, např. při vpádu nepřátel, jako tomu bylo při vpádu Francouzů roku 1672.¹⁰⁰ Tu by si všichni majitelé bankovních peněz chtěli tyto peníze z banky honem vybrat, aby si je mohli opatrovat sami, a poptávka po stvrzenkách mohla by proto vyhnat cenu stvrzenek do ohromné výše. Držitelé stvrzenek by mohli mít přemrštěné nároky a místo dvou nebo tří procent požadovat polovinu oněch bankovních peněz, na které byl na základě depozit

poskytnut úvěr a vystaveny stvrzenky. Nepřítel obeznámený se zřízením banky mohl by dokonce stvrzenky skoupit, aby tak zabránil odvezení pokladu. V takovém mimořádném případě porušila by asi banka svou obvyklou zásadu vyplácet jen držitelům stvrzenek. Držitelé stvrzenek, kteří nemají bankovní peníze, museli totiž dostat až na dvě tři procenta plnou hodnotu depozit, na která byly vystaveny jejich stvrzenky. Proto by se prý v takovém případě banka nerozpakovala vyplácet ať již v penězích nebo v drahém kovu majitelům bankovních peněz, kteří by si nemohli opatřit stvrzenky, plnou hodnotu toho, co jim ve svých knihách připsala k dobru, a takovým držitelům stvrzenek, kteří nemají bankovní peníze, by zase vyplácela dvě až tři procenta, neboť větší hodnota jim za takových okolností také asi právem sotva náleží.

I v normálních a klidných dobách mají držitelé stvrzenek zájem na snižování ážia, buď aby o to levněji mohli kupovat bankovní peníze (a tedy i drahý kov v prutech, jež by si pak mohli na své stvrzenky z banky vybírat), nebo aby o to dražší mohli své stvrzenky prodávat těm, kdož mají bankovní peníze a chtějí si vybrat drahý kov v prutech, neboť cena stvrzenky se zpravidla rovná rozdílu mezi tržní cenou bankovních peněz a tržní cenou mincí nebo drahého kovu, na něž byla stvrzenka vydána. Majitelé bankovních peněz mají naproti tomu zájem na zvyšování ážia, buď aby o to dražší mohli prodávat své bankovní peníze, nebo aby si mohli o to levněji kupovat stvrzenky. Aby zabránila praktikám spekulantů, k jakým by někdy mohly vést tyto protichůdné zájmy, banka se v posledních letech rozhodla, že bude bankovní peníze prodávat za běžnou měnu vždycky, a to s pětiprocentním ážiem, a s čtyřprocentním ážiem že je bude skupovat. V důsledku tohoto rozhodnutí nemůže ážio nikdy ani stoupnout nad pět procent, ani klesnout pod čtyři procenta, a poměr tržní ceny peněz bankovních a tržní ceny peněz běžných se vždy velmi blíží poměru jejich vnitřních hodnot. Než bylo učiněno toto rozhodnutí, mívala někdy tržní cena bankovních peněz až devět procent ážia a jindy klesala až na al pari,

podle toho, které z oněch protichůdných zájmů měly právě vliv na trh.

Amsterodamská banka tvrdí, že z depozit u ní uložených vůbec nic nepůjčuje a že za každý zlatý, na který poskytne ve svých knihách úvěr, chová ve svých sklepeních hodnotu buď v penězích, nebo v drahém kovu v prutech. Že má ve svých sklepeních všechny ty peníze a ten drahý kov v prutech, na které jsou dosud platné stvrzenky, jež mohou být kdykoli předloženy k výplatě, a které vlastně z banky neustále odcházejí a zase se do ní vracejí, o tom věru nelze pochybovat. Ale méně jisté se již zdá, zda je tomu tak i s tou částí jejího kapitálu, na kterou stvrzenky již dávno prošly, jejíhož vyplacení se v normálních a klidných dobách nemůže nikdo dožadovat a která u ní velmi pravděpodobně zůstane již navždy nebo tak dlouho, dokud budou trvat Státy spojených provincií. Avšak žádnému članku víry se v Amsterdamu nevěří tak pevně jako tomu, že na každý zlatý, který obíhá jako bankovní peníze, leží v pokladu banky příslušný zlatý ve zlatě nebo ve stříbře. Za to ručí přece město. Banku řídí všichni čtyři současně úřadující starostové, kteří se každým rokem střídají. Každá nová čtveřice starostů prohlédne poklad, porovná jej s knihami, pod přísahou jej převezme a odevzdá jej pak se stejnou posvátnou obřadností čtveřici, která přijde po ní; a v této rozšafné a nábožné zemi přísaha dosud něco znamená. Již samo takové střídání se zdá dostatečnou zárukou, že se tu nebude provádět nic, co by se nedalo ospravedlnit. Při všech těch převratech, co jich již vyvolaly ve správě Amsterdamu stranické pletichy, nestalo se ani jednou, aby zvítězivší strana obvinila své předchůdce z nepoctivosti ve správě banky. Žádné obvinění by také nebylo mohlo postihnout pověst i osud poražené strany hlouběji, a kdyby se takové obvinění bývalo dalo dokázat, jistě by bylo bývalo vzneseno. Roku 1672, když francouzský král byl v Utrechtu, vyplácela amsterodamská banka tak pohotově, že nemohlo být nejmenší pochybnosti o tom, jak poctivě dodržuje své závazky. Některé z mincí, které byly tehdy vyneseny z jejich sklepení, vypadaly, jako by byly bývaly ožehnuty při požáru, který vypukl v

radničním domě brzy po založení banky. Musely tam tedy tyto mince ležet již od té doby.

Zvědavce zajímá již dlouho otázka, jak je poklad té banky asi velký. O tom lze vyslovovat pouhé dohady. Všeobecně se odhaduje, že u banky má účet kolem dvou tisíc lidí; počítáme-li, že každý z nich má na svém účtě průměrně tisíc pět set liber šterlinků (což je velmi vysoký odhad), bude celkové množství bankovních peněz, a tedy i celkový poklad v bance, činit tři miliony liber šterlinků neboli, při jedenácti zlatých za jednu libru šterlinků, třiatřicet milionů zlatých. Je to částka velká, která již stačí udržovat velmi rozsáhlý oběh, ale má to velmi a velmi daleko do oněch fantastických představ, které si o tomto pokladu utvořili někteří lidé.

Banka přináší městu Amsterodamu značné příjmy. Kromě výše zmíněného jakéhosi nájemného za uskladnění platí každá osoba hned při otevření bankovního účtu poplatek ve výši deseti zlatých a za každý nový účet tři zlaté stuivery, za každý převod platí dva stuivery, což je opatření proti uzavírání velkého množství malých obchodů. Osoba, která dvakrát do roka opomine vyrovnat účet, platí pokutu pětadvacet zlatých. Kdo dá příkaz k převodu větší částky, než má na svém účtu, musí z částky, o kterou překročil úvěr, zaplatit tři procenta, a k tomu ještě zůstane jeho příkaz neproveden. Banka prý také hodně vydělává na prodeji cizozemských mincí nebo drahého kovu v prutech, které jí někdy případnou propadnutím stvrzenek a které si pak vždy ponechává až do doby, kdy je může výhodně prodat. Vydělává tím, že prodává bankovní peníze s pětiprocentním ážiem a skupuje je s čtyřprocentním. Tyto různé příjmy činí mnohem více, než kolik potřebuje, aby mohla vyplácet úředníkům platy a hradit výdaje na správu. Jen to, co banka dostane za uschování drahého kovu v prutech na stvrzenky, činí prý ročně 150 000 až 200 000 holandských zlatých čistého příjmu. Avšak původním cílem tohoto zařízení bylo prospívat společnosti, nikoli přinášet příjmy. Jeho cílem bylo zbavit obchodníky nepříjemností plynoucích z nepříznivého

kurzu směnek. Příjem, který z toho vzešel, nebyl předvídan a lze jej považovat za něco náhodného. Ale je již čas vrátit se od tohoto dlouhého exkurzu, ke kterému jsem se bezděčně dostal, když jsem se pokoušel vysvětlit důvody, proč se kurz jeví zpravidla příznivý pro země, které platí v tzv. penězích bankovních, a nepříznivý pro země, které platí v penězích běžných. První země platí totiž penězi, jejichž vnitřní hodnota je vždy stejná a vždy odpovídá přesně jejich mincovnímu číslu, druhé pak penězi, jejichž vnitřní hodnota se neustále mění a je vždy více méně pod tímto číslem.

ČÁST II

O nerozumnosti oněch mimořádných opatření k omezení dovozu, posuzujeme-li je z jiných hledisek

V předcházející části této kapitoly jsem se snažil ukázat, jak je i z hlediska merkantilismu zbytečné omezovat mimořádnými opatřeními dovoz zboží ze zemí, s nimiž se obchodní bilance považuje za nepříznivou.

Avšak nemůže být většího nesmyslu, než je celé toto učení o obchodní bilanci, na němž se zakládá nejen toto omezování, ale i téměř všechna ustanovení o obchodu. Obchodují-li mezi sebou dvě místa, pak podle tohoto učení při vyrovnané bilanci žádné z nich ani nevydělává, ani neprodělává; ale kloní-li se bilance poněkud k jedné straně, pak podle toho, o kolik se bilance vychýlí od přesné rovnováhy, jedno z těchto dvou míst prodělává a druhé vydělává. Obě tyto domněnky jsou chybné. Obchod, kterému se pomáhá subvencemi a monopoly, může být pro zemi, v jejíž prospěch se má zavést, škodlivý a zpravidla pro ni také škodlivý bývá; dále se to také pokusím ukázat. Naproti tomu obchod, který spolu provozují dvě místa bez donucení a nátlaku, sama od sebe a pravidelně, prospívá vždy oběma stranám, i když ne vždy oběma ve stejné míře.

Prospěchem neboli ziskem rozumím nikoli zvětšení množství zlata a

stříbra, nýbrž zvětšení směnné hodnoty ročního produktu půdy a práce země neboli zvětšení ročního důchodu jejích obyvatel.

Bude-li bilance vyrovnaná a bude-li obchod mezi těmi dvěma místy pouze výměnou zboží domácího původu, budou obě místa většinou nejen vydělávat, ale budou vydělávat stejně nebo téměř stejně, neboť každé pak bude skýtat trh pro část přebytečných výrobků místa druhého; každé nahrazuje kapitál, jehož se použilo k vypěstování nebo k výrobě-ní této přebytečné části pro trh a který byl kdysi rozdělen mezi jistý počet obyvatelstva a poskytoval mu důchod a živobytí. Jistá část obyvatelstva každého z obou míst bude tedy mít důchod a živobytí nepřímo z místa druhého. Ježto zboží, které se navzájem směňuje, má podle všeho také stejnou hodnotu, budou i oba kapitály použité v tomto obchodě většinou stejné nebo téměř úplně stejné; a ježto se obou kapitálů používá v těchto dvou zemích k získávání zboží domácího původu, budou i důchod a živobytí z prodeje tohoto zboží pro obyvatele obou míst stejné nebo téměř úplně stejné. Tento důchod a živobytí, které si obě místa takto vzájemně poskytují, budou větší nebo menší podle rozsahu jejich obchodů. Kdyby tyto obchody činily ročně například sto tisíc nebo milion liber, dá každá strana obyvatelstvu strany druhé roční důchod v jednom případě sto tisíc liber, ve druhém milion liber.

I kdyby snad byl jejich obchod takového rázu, že by jedna země vyvážela do druhé pouze zboží domácího původu, kdežto druhá by za ně posílala zboží původu vesměs cizího, dala by se jejich bilance stále ještě pokládat za vyrovnanou, protože za zboží se tu platí zase zbožím. I v tomto případě by obě země vydělávaly, ale nevydělávaly by stejně; větší příjem by měli z obchodu obyvatelé země, která by vyvážela pouze zboží domácího původu. Kdyby například Anglie dovážela z Francie pouze zboží původu francouzského a platila by za ně každý rok tak, že by do Francie posílala velké množství zboží původu cizího, řekněme tabáku a zboží z Východní Indie, nemajíc vlastní tuzemské zboží, po němž by byla ve

Francii poptávka, tento obchod by sice poskytoval obyvatelům obou zemí jistý důchod, ale obyvatelům Francie by vynášel více než obyvatelům Anglie. Celý francouzský kapitál použitý každý rok v tomto obchodě rozděloval by se každoročně mezi obyvatele Francie. Naproti tomu mezi obyvatele Anglie by se rozdělovala každým rokem pouze ta část anglického kapitálu, které se použilo na výrobu anglického zboží, za něž se pak nakoupilo ono zboží cizího původu. Největší jeho část by nahrazovala kapitál, kterého se použilo ve Virginii, v Západní Indii a v Číně a který kdysi poskytl důchod a živobytí obyvatelům těchto vzdálených zemí. Kdyby ty dva kapitály byly stejné nebo téměř stejné, zvětšil by tento způsob použití francouzského kapitálu důchod obyvatelstva Francie mnohem více, než jakby se při uvedeném použití kapitálu anglického zvětšil důchod obyvatelstva Anglie. Francie by v tomto případě vedla s Anglií zahraniční obchod přímý, kdežto Anglie by vedla s Francií takový obchod oklikou. Jak působí kapitál použitý v zahraničním obchodě přímém a jak kapitál použitý v takovém obchodě prováděném oklikou, bylo již podrobně vysvětleno.¹⁰¹

Mezi žádnými dvěma zeměmi není asi obchod, při němž by obě strany navzájem směňovaly zboží domácí výroby nebo při němž by zase jedna strana dodávala výhradně zboží domácí a druhá pouze zboží cizí. Téměř všechny země směňují vzájemně zčásti zboží tuzemské, zčásti zboží cizí. Avšak největší zisk bude mít vždy země, která posílá co nejvíce zboží tuzemského a co nejméně zboží cizího.

Kdyby Anglie platila každoročně dovážené francouzské zboží nikoli tabákem a zbožím z Východní Indie, nýbrž zlatém a stříbrem, považovala by se její bilance za nevyrovnanou, protože by se za zboží neplatilo zbožím, nýbrž zlatém a stříbrem. I v tomto případě právě tak jako v případě předcházejícím poskytoval by ovšem tento obchod důchod obyvatelům obou zemí, ale obyvatelům Francie by poskytoval více než

obyvatelům Anglie. Obyvatelé Anglie by z něho příjem měli. Kapitál, kterého se kdysi použilo na výrobu anglického zboží, za které se pak toto zlato a stříbro koupilo, to znamená onen kapitál, který se kdysi rozdělil mezi jistý počet obyvatel Anglie a poskytoval jim důchod, by tak byl nahrazen a oni by pak mohli užívat tohoto kapitálu stejným způsobem i nadále. Celkový kapitál Anglie by se tímto vývozem zlata a stříbra nezmenšil o nic více než vývozem kteréhokoli jiného zboží ve stejné hodnotě. Ve většině případů by se naopak zvětšil. Do ciziny se posílá jedině zboží, po němž je tam patrně větší poptávka než doma a za něj se proto odtamtud očekává zboží mající v zemi, o kterou jde, větší hodnotu než zboží vyvážené. Pošle-li se do Francie tabák, který má v Anglii cenu sto tisíc liber šterlinků, a nakoupí-li se tam za něj víno, které má v Anglii cenu sto deset tisíc liber šterlinků, zvětší se anglický kapitál při této směně o deset tisíc liber. Koupí-li se stejným způsobem za sto tisíc liber anglického zlata francouzské víno, které má v Anglii cenu sto deset tisíc liber, zvětší se touto směnou anglický kapitál rovněž o deset tisíc liber. Jako obchodník, který má ve svém sklepě za sto deset tisíc liber vína. je větším boháčem než obchodník, který má ve svém skladu pouze za sto tisíc liber tabáku, tak je i větším boháčem než člověk, který má ve svých pokladnicích pouze za sto tisíc liber zlata. Může uvádět do pohybu více práce a poskytovat důchod, obživu a zaměstnání většímu počtu lidí než první nebo druhý. Ale kapitál země se rovná souhrnu kapitálů všech jejích obyvatel, a rozsah podnikání, které lze každým rokem v zemi udržovat, je takový, jaký lze v zemi udržovat všemi těmi jednotlivými kapitály dohromady Proto se při této směně musí zpravidla zvětšit jak kapitál země, tak i množství práce, které lze každým rokem v zemi udržovat. Pro Anglii by tedy bylo výhodnější, kdyby si mohla nakupovat francouzská vína za své vlastní železářské zboží a za své sukno než nakupovat je za virginský tabák nebo za brazilské nebo peruánské zlato a stříbro. Přímý zahraniční obchod prováděný oklikou za zlato a stříbro není asi méně

výnosný než jiný obchod prováděný rovněž oklikou. A země, která nemá doly, vyčerpává své zlato a stříbro tímto každoročním vyvážením drahých kovů asi sotva více, než vyváží-li tabák, třebaže sama tuto rostlinu nepěstuje. Jako země, která má zač nakupovat tabák, nebude o něj nikdy mít dlouho nouzi, právě tak ani o zlato a stříbro nebude mít dlouho nouzi země, která má zač tyto kovy nakupovat.

O obchodech, jež řemeslník vede s krčmou, se říká, že na nich prodělává; a za obchody stejného rázu se dají považovat i obchody, jež by vedla země řemesel a manufaktur se zemí vinařskou. Já sám říkám, že při obchodování s krčmou se nutně prodělávat nemusí. Samo o sobě je právě tak prospěšné jako kterékoli jiné obchodování, i když se ho snad poněkud více zneužívá. Živnost sládka a dokonce i živnost krčmáře čepujícího opojné nápoje jsou právě tak nutnými obory práce jako kterákoli jiná živnost. Pro řemeslníka bude zpravidla výhodnější, nebude-li si vařit pivo sám, nýbrž koupí-li si vždy množství, které potřebuje, od sládka, a pro řemeslníka chudého bude zpravidla výhodnější kupovat si pivo v malých dávkách od krčmáře než ve velkém od sládka. U obou může ovšem kupovat přespříliš tak jako u jiných okolních obchodníků, u řezníka, je-li nenasyta, nebo u soukeníka, chce-li u svých druhů platit za šviháka. Pro řemeslníky jako celek je přesto prospěšné, aby všechny tyto živnosti byly svobodné, i když se v každé z nich této svobody může zneužívat, a to u některých pravděpodobně častěji než u jiných. Pravda, nestřídmým požíváním opojných nápojů mohou se jednotlivci někdy dostat na mizinu, ale nezdá se, že by takové nebezpečí hrozilo celému národu. I když je v každé zemi mnoho lidí, kteří utrácejí za takové nápoje více, než si mohou dovolit, těch, kteří za ně utratí méně, je tam vždy mnohem více. Budiž tu upozorněno i na to, že jak učí zkušenost, láce vína nevede k opilství, nýbrž k větší střídmosti v pití. Obyvatelé vinařských zemí jsou vcelku v požívání nápojů nejstřídmější lidé v Evropě, jak o tom svědčí Španělé, Italové a obyvatelé jižních krajů Francie. V tom, co je jejich každodenní potravou,

překračují lidé zřídka míru. Nikdo si tam nehraje na kavalíra a dobrého kamaráda tím, že štědře pohostí nápojem, který je tak laciný jako nejsprostší pivo. Zato opilství je běžnou neřestí v zemích, kde se pro přílišné horko nebo pro přílišnou zimu nerodí hrozny, a kde je proto víno drahé a vzácné, jako je tomu u národů severních a u všech těch, kteří žijí v horkém pásmu, např. u černochoů na pobřeží guinejském. Je-li francouzský pluk přeložen z některé severní provincie Francie, kde je víno poněkud drahé, do provincie jižní, kde je víno velmi laciné, dávají se vojáci, jak jsem již často slyšel, vlivem láce a novosti dobrého vína zpočátku na pití; ale po několika měsících pije již většina z nich právě tak střídme jako ostatní místní obyvatelé. Kdyby se ve Velké Británii měla najednou odstranit cla na cizí víno a spotřební daně ze sladu piva, rozmohlo by se mezi středními a nižšími vrstvami také takové všeobecné dočasné opilství, brzy by však asi následovala trvalá a téměř všeobecná střídmost v požívání nápojů. Opilství není dnes neřestí jedině vyšších stavů nebo těch, kdož si mohou snadno dopřát i nejdražší nápoje. Urozeného člověka zpitého pivem bylo u nás asi zřídka vidět. Ostatně opatření omezující ve Velké Británii obchod s vínem nejsou asi určena, smím-li se tak vyjádřit, ani tak k tomu, aby bránila lidem chodit do krčmy, jako spíše k tomu, aby jim bránila chodit tam, kde si mohou koupit nápoje nejlepší a nejlevnější. Ulehčují obchod s vínem z Portugalska a ztěžují obchod s vínem z Francie. Říká se ovšem, že Portugalci jsou pro naše výrobky lepší odběratelé než Francouzi, a proto prý se jim má také poskytovat větší podpora. Ježto oni jsou zákazníky našimi, máme my prý být zase zákazníky jejich. Ubohoučké praktiky malých kramáříčků povyšují se tu na politické zásady, jimiž se dá řídit velká říše; zásadou svěřovat zakázky především svým zákazníkům řídí se totiž jen nejubožejší kramáříčci. Velký obchodník takovýchto malicherných zájmů nedbá a nakupuje si zboží vždy tam, kde je nejacinější a nejlepší.

Ale takové zásady vštěpovaly národům názor, že jim jejich zájem velí

učinit ze všech svých sousedů žebráky Naučily každý národ hledět na rozkvět všech národů, s nimiž obchoduje, se závistí a v jejich zisku spatřovat svou ztrátu. Obchod, jenž by již svou podstatou měl národy právě tak jako jednotlivce spojovat poutem přátelství, stal se nejvydatnějším zdrojem svárů a nevražení. Ctižádostivé vrtochy králů a ministrů nebyly pro pokoj Evropy v tomto a v minulém století o nic víc zhoubné než troufalá řevnivost obchodníků a manufakturních výrobců. Násilí a nespravedlnost páchané vládci lidstva jsou staré zlo a povaha lidských zřízení sotva dovolí, aby se proti nim našla odpomoc. Ale dá se velmi snadno zajistit alespoň to, aby mrzká hrabivost a monopolistické choutky obchodníků a majitelů manufaktur, kteří přece nejsou vládci lidstva, a ani by jimi být neměli, třebaže je snad nelze napravit, nerušily klid ostatních, když již ruší klid jich samých.

Že toto učení vynalezl a rozšiřoval právě monopolistický duch, o tom nelze pochybovat, a ti, kteří je hlásali první, nebyli zdaleka takoví hlupáci jako ti, kteří mu uvěřili. Valné většině obyvatelstva každé země její zájem vždy velí a musí velet, aby to, co potřebuje, kupovala od těch, kteří to prodávají nejlaciněji. Je to zásada tak naprosto samozřejmá, že se zdá směšné pokoušet se ji nějak dokazovat, a kdyby sobecká sofistika obchodníků a majitelů manufaktur nebyla pomátla zdravý rozum lidstva, nikdo by o ní nikdy nebyl mohl zapochybovat. Jejich zájem je tu úplně protichůdný zájmu valné většiny obyvatelstva. Jako členům cechu jejich zájem velí bránit ostatním obyvatelům, aby zadávali práci řemeslníkům, kteří v cechu nejsou, tak i obchodníkům a majitelům manufaktur každé země jejich zájem velí zajistit si na domácím trhu monopol. Odtud ve Velké Británii a ve většině ostatních zemí ona mimořádná cla na téměř všechno zboží dovážené cizími obchodníky. Odtud ona vysoká cla a zákazy dovozu postihující všechno cizí zboží, které může konkurovat našemu. Odtud také ona mimořádná omezení dovozu, postihující téměř veškeré zboží ze zemí, se kterými se obchodní bilance považuje za

nepříznivou, tj. ze zemí, proti nimž se právě roznítla nejprudší národní zášť. Ale bohatství sousedního národa, za války a z politického hlediska nebezpečné, je při obchodování jistě na prospěch. Za stavu nepřátelství mohou díky němu naši nepřátelé vydržovat loďstvo a vojsko lepší, než je naše, ale v době míru a obchodování mohou také díky němu směňovat s námi zboží do větší hodnoty a poskytovat lepší trh jak bezprostřednímu produktu naší práce, tak tomu, co za něj koupí. S bohatým státem tomu bývá podobně jako s bohatým člověkem, který bývá pro přičinlivé lidi ve svém okolí lepším zákazníkem než chudák. Pro ty, kteří podnikají tak jako on, je ovšem boháč, jenž je zároveň majitelem manufaktury, sousedem velmi nebezpečným. Avšak všichni ostatní jeho krajané - a těch je naprostá většina, mají prospěch z dobrého odbytu, jež jim zaručuje to, že hodně vydává. Mají prospěch i z toho, že prodává levněji než chudší řemeslníci, kteří s ním mají stejnou živnost. Stejně mohou být majitelé manufaktur bohatého národa nepochybně velmi nebezpečnými soupeři takovým výrobcům národů sousedních. Právě tato konkurence je však pro valnou většinu obyvatelstva prospěšná, a tato valná většina má kromě toho velký prospěch i z dobrého odbytu, jež jí v každém jiném směru zaručuje to, že takový národ hodně vydává. Soukromé osoby, které chtějí zbohatnout, nikdy ani nenapadne odejít do některého zapadlého a chudého kraje země, nýbrž vyhledávají buď hlavní město, nebo některé významné obchodní město. Vědí, že tam, kde je v oběhu málo peněz, dá se málo vydělávat, kdežto tam, kde je peněz v pohybu mnoho, že se jich může trochu dostat i na ně. Myšlení jednoho, deseti nebo dvaceti milionů mělo by se řídit týmiž zásadami, podle kterých by takto usuzoval zdravý rozum jednoho, deseti nebo dvaceti jednotlivců a tyto zásady by měly naučit celý národ spatřovat v bohatství sousedů možnost a příležitost, aby zbohatl i on sám. Národ může přece zbohatnout ze zahraničního obchodu nejspíše tehdy, má-li za sousedy národy vesměs bohaté, přičinlivé a obchodní. Velký národ obklopený kolem dokola kočovnými divochy a

chudými barbary mohl by nepochybně nabýt bohatství obděláváním své půdy a svým vlastním vnitřním obchodem, nikoli však obchodem zahraničním. Takto asi dosáhli svého velkého bohatství staří Egyptané a v nové době Číňané. Staří Egyptané prý o zahraniční obchod nedbali a Číňané nové doby jím, jak je známo, hluboce opovrhují a téměř jej ani neuznávají za hodný toho, aby mu zákonem zaručili náležitou ochranu. Novodobé zásady zahraničního obchodu, které usilují o zbídačení všech našich sousedů, vedou, pokud opravdu dosáhnou toho, o co jim jde, jen k tomu, že se právě sám tento obchod stane něčím tak bezvýznamným, že ani nebude stát za řeč.

To, že obchodu mezi Francií a Anglií stavějí obě tyto země tolik překážek a postihují jej tolika omezeními, je právě dílo těchto zásad. Kdyby však obě země uvážily své skutečné zájmy bez kupecké revnivosti a bez národní nevraživosti, byl by obchod s Francií pro Anglii možná výnosnější než obchod s kteroukoli jinou zemí, a proto by byl pro Francii stejně výnosný zase její obchod s Anglií. Francie je nejbližším sousedem Velké Británie. V obchodě mezi jižním pobřežím Anglie a severním a severozápadním pobřežím Francie dalo by se, podobně jako je to v obchodě vnitřním, očekávat, že loď doveze jedním i druhým směrem do roka čtyři, pět nebo i šest nákladů. Proto i kapitál použitý v tomto obchodě mohl by v každé z obou zemí udržovat v chodu čtyřikrát, pětkrát nebo i šestkrát tolik práce a poskytovat zaměstnání a živobytí čtyřikrát, pětkrát nebo i šestkrát většímu počtu lidí než týž kapitál ve většině odvětví zahraničního obchodu. I v obchodě mezi nejbližšími končinami Francie a Anglie mohlo by se počítat aspoň s jednou plavbou tam a zpět do roka, a i tento obchod by byl přinejmenším stejně výnosný jako většina ostatních odvětví našeho zahraničního obchodu s Evropou. Byl by nejméně třikrát výnosnější než vychvalovaný obchod s našimi severoamerickými koloniemi, při němž se kapitál vrací zřídka dříve než za tři roky a mnohdy až za čtyři roky nebo až za pět let. Francie má mimo to

asi čtyřicet milionů obyvatel, zatímco počet našich kolonií se neodhadoval nikdy na více než na tři miliony. Francie je také země mnohem bohatší než Severní Amerika, i když v důsledku nerovnoměrného rozdělení bohatství je tam mnohem více chudších a žebráků než v Americe. Francie by nám proto mohla poskytnout trh aspoň osmkrát rozsáhlejší než naše severoamerické kolonie a díky mnohem častějšímu obratu nákladů čtyřicetkrát výnosnější. Neméně výnosný by byl pro Francii zase obchod s Velkou Británií a vzhledem k bohatství, lidnatosti a blízkosti obou těchto zemí převyšoval by úměrně tomu obchod, který Francie vede se svými koloniemi. Tak ohromný je tedy rozdíl mezi oním obchodem, jemuž moudrost obou národů považovala za vhodné klást překážky, a obchodem, jež podporovaly nejvíce! Ale právě okolnosti, které by byly učinily svobodný obchod mezi oběma zeměmi pro obě tak výnosným, nastavily tomuto obchodu hlavní překážky. Protože země spolu sousedí, jsou si nutně nepřáteli, a bohatství a moc jedné stává se proto pro druhou tím strašnější, a to, co by zvyšovalo prospěch ze vzájemného přátelství těchto národů, slouží jedině k podněcování nenávisti mezi nimi. Obě země jsou bohaté a podnikavé a obchodníci a majitelé manufaktur každé z nich se obávají konkurence obchodníků a výrobců země druhé ve zručnosti a čilosti. Probudila se obchodnická žárlivost a rozněcuje nyní vášnivou národní nevráživost a je sama zase rozněcována jí; a obchodníci obou zemí věřili se vši zaujatou přesvědčivostí sobecké proflhanosti, že je ta nepříznivá obchodní bilance určitě zničí a že to bude jenom nutný důsledek nijak neomezovaného obchodu s tou druhou zemí.

V Evropě není obchodní země, které by samozvaní mistři tohoto učení již mnohokrát nepředpověděli, že jí její nepříznivá obchodní bilance přivede brzy na mizinu. Avšak po všech obavách, které v té věci vyvolali, po všech marných pokusech téměř ve všech obchodních zemích obrátit tuto bilanci ve svůj prospěch a v neprospěch sousedů nezdá se, že by tím

některý evropský národ nějak zchudl. Právě naopak: podle toho, do jaké míry to nebo ono město a ta nebo ona země otvíraly své přístavy všem ostatním státům, místo aby se tímto svobodným obchodem přivedly na mizinu, jak bychom podle zásad merkantilismu měli očekávat, všechny zbohatly. V Evropě je sice několik měst, která si v jistém smyslu zasluhují označení svobodných přístavů, ale země si podobného pojmenování nezaslouží žádná. Nejvíce se snad blíží takové zemi Holandsko, i když k ní má dosud velmi daleko; a každý přece uznává, že nejen celé své bohatství, ale i většinu věcí, které prostě potřebuje k živobytí, má Holandsko ze zahraničního obchodu.

Je tu ovšem ještě jiná bilance, od obchodní velmi odlišná, kterou jsem již také vyložil¹⁰² a která podle toho, zda je příznivá či nepříznivá, vede nutně každý národ k rozkvětu nebo úpadku. Je to bilance ročního produktu a spotřeby. Převyšuje-li, jak jsem již uvedl, směnná hodnota ročního produktu hodnotu roční spotřeby, musí se kapitál společnosti každoročně zvětšovat úměrně tomuto přebytku. Potom společnost vystačuje se svým důchodem, a co ročně ze svého důchodu ušetří, přibývá přirozeně k jejímu kapitálu a používá se toho k ještě většímu zvětšování ročního produktu. Nedosahuje-li naopak směnná hodnota ročního produktu roční spotřeby, musí se kapitál společnosti každoročně zmenšovat úměrně tomuto schodku. Výdaje společnosti převyšují potom její důchody a zasahují nutně její kapitál. Kapitál společnosti se proto musí nutně zmenšovat a spolu s ním se musí zmenšovat i směnná hodnota ročního produktu její práce.

Tato bilance produktu a spotřeby je od tzv. bilance obchodní úplně odlišná. Vyskytovala by se u země, která neprovozuje žádný zahraniční obchod a která by byla od celého ostatního světa zcela odříznuta. Může jí mít i celá zeměkoule, neboť její bohatství, počet obyvatel a zemědělství mohou časem vzrůstat nebo upadat.

Bilance produktu a spotřeby může být pro zemi trvale příznivá, i když tzv. obchodní bilance bude pro ni zpravidla nepříznivá. Země může více dovážet než vyvážet třeba po celé půlstoletí, všechno zlato a stříbro, které po celou tuto dobu do země přichází, může se třeba ihned zase posílat pryč, peníze, které jsou v oběhu, mohou se třeba časem zlehčovat a místo nich se mohou zavádět všelijaké peníze papírové, ba i dluhy, které země dělá u států, s kterými hlavně obchoduje, mohou časem vzrůstat, a její skutečné bohatství, směnná hodnota a roční produkt její půdy a práce, může přitom vzrůst za totéž období v poměru k tomu všemu ještě mnohem více. Stav našich severoamerických kolonií a jejich obchod s Velkou Británií až do začátku nynějších nepokojů¹⁰³ mohou být důkazem toho, že tu nejde o žádnou planou domněnku.

KONEC PRVNÍHO SVAZKU

O refundaci dovozních cel

Obchodníci a majitelé manufaktur se neuspokojí s monopolem vnitřního trhu, ale přejí si i co největší odbyt pro své zboží v cizině. Protože však jejich země nemá v cizích státech pravomoc a může jim tam jen zřídka opatřit nějaký monopol, musejí se zpravidla spokojit s tím, že se pro vývoz dožadují jistých podpor.

Z těchto podpor se zdá nejrozzumnější tzv. refundace cla. Povolení, aby obchodníkovi byla vrácena při vývozu zcela nebo zčásti spotřební či vnitrozemská daň, která je uvalena na tuzemskou výrobu, nemůže nikdy vést k vývozu většího množství zboží, než jaký by byl, kdyby tohoto poplatku nebylo. Tyto podpory nesměřují k tomu, aby odváděly k určitému podnikání větší část kapitálu země, než by mu připadla, kdyby tu nebylo žádných zásahů, nýbrž jen zabraňují, aby ony poplatky neodvedly něco z této části jinam. Nechtějí porušovat rovnováhu, která se přirozeně vytváří mezi různými povoláními ve společnosti, nýbrž zabraňují, aby ony poplatky onu rovnováhu porušily. To, co je většinou výhodné zachovávat, totiž přirozenou dělbu a rozčlenění práce ve společnosti, nemají ničit, nýbrž zachovávat.

Totéž platí o refundaci vrácení reexportních cel, je-li dovezené zahraniční zboží znovu vyváženo. Tato refundace činí zpravidla ve Velké Británii zdaleka největší část dovozního cla. Podle druhého nařízení k parlamentnímu zákonu, jímž bylo zavedeno to, co dnes nazýváme starou zvláštní daní, povolovala se při vývozu refundace poloviny tohoto cla každému obchodníkovi, ať Angličanu nebo cizinci; podmínkou pro Angličana bylo vyvézt zase zboží do dvanácti měsíců, pro cizince do devíti měsíců. Jenom na vína, rozinky a zpracované hedvábí se toto ustanovení nevztahovalo, neboť pro ně platily úlevy jiné a větší. Cla uložená tímto

parlamentním zákonem byla tehdy jedinými cly z dovozu cizozemského zboží. Lhůta pro uplatňování nároků na jakékoli refundace byla později(10. odstavcem 21. článku zákona ze 7. roku vlády Jiřího I.) prodloužena na tři roky.

Cla, která byla zavedena od doby staré zvláštní daně, se při vývozu většinou vracejí celá. Toto obecné pravidlo má však mnoho výjimek a soustava celní refundace se tím stala daleko složitější, než jaká byla v době jejího zavedení.

Při vývozu některého cizozemského zboží, o němž se předpokládalo, že jeho dovoz daleko překročí množství nutné pro domácí spotřebu, vrací se clo celé a nezadrží se ani polovina staré zvláštní daně (subsidie). Před povstáním našich severoamerických kolonií¹⁰⁴ měli jsme monopol tabáku z Marylandu a z Virginie. Dováželi jsme asi 96 000 sudů, a domácí spotřeba se odhadovala nejvýše na 14 000. Aby byl usnadněn rozsáhlý vývoz nutný k tomu, abychom se zbavili přebytků, bylo refundováno celé clo, jestliže byl tabák do tří let vyvezen.

Stále ještě máme, ne sice úplný, ale téměř úplný monopol cukru z našich západoindických ostrovů. Jestliže se cukr vyveze do jednoho roku, celé dovozní clo se vrací; vyveze-li se během tří let, vztahuje se refundace na celé clo s výjimkou poloviny staré zvláštní daně, která se při vývozu většiny zboží stále ještě zadržuje. Ačkoliv dovoz cukru převyšuje značně množství nutné pro domácí spotřebu, je tento přebytek proti přebytku, jaký býval u tabáku, bezvýznamný.

Některé zboží, na něž jsou naši majitelé manufaktur zvláště žárliví, nesmí být pro domácí spotřebu vůbec dováženo. Po zaplacení určitých celních poplatků může být toto zboží dovezeno a uloženo do skladiště, dokud nebude vyvezeno, ale clo se pak vůbec nerefunduje. Zdá se, že naši majitelé manufaktur nevidí rádi ani takový omezený dovoz ze strachu, že by část tohoto zboží mohla být ze skladiště ukradena a pak by v ní měli

konkurenci pro své zboží. Jedině tak můžeme dovážet zpracované hedvábí, francouzské kambriky a linony, malované, tištěné, stříkané nebo barevné kartouny apod.

Francouzské zboží nechceme dokonce ani dopravovat, a než bychom připustili, aby je naším prostřednictvím získali ti, jež pokládáme za své nepřátele, raději si necháváme ujít zisk. Při vývozu všeho francouzského zboží se zdržuje nejen polovina staré zvláštní daně, ale ještě dalších 25 procent. Podle čtvrtého nařízení ke staré zvláštní dani činila refundace při vývozu všech druhů vína daleko přes polovinu tehdejšího dovozního cla; zdá se, že tu šlo tehdy o to, poskytnout mimořádnou podporu zprostředkovatelskému obchodu s vínem. Také mnohé jiné poplatky, které byly ukládány buď současně, nebo později než stará zvláštní daň, jako celní přírážka, nová zvláštní daň, jednotřetinová a dvoutřetinová zvláštní daň, clo z roku 1692 a vinná dávka, mohly se při vývozu zcela refundovat. Protože se však všechny tyto poplatky s výjimkou celní přírážky a cla z roku 1692 platily při dovozu hotově, působily úroky z těchto vysokých sum takové výlohy, že se pochopitelně nedalo očekávat, že se zprostředkovatelský obchod s vínem bude vyplácet. Proto se při vývozu vína vracela jen část cla zvaného vinná dávka, ale z oněch 25 liber šterlinků z tuny francouzského vína nebo z poplatků uložených v letech 1745, 1763 a 1778 se nevracelo nic. Dvě pětiprocentní dávky, které ještě přibyly v letech 1779 a 1881 ke všem dřívějším poplatkům a které se při vývozu všeho ostatního zboží vracely, bylo dovoleno vracet i při vývozu vína. Poslední clo, které bylo uvaleno zvláště na víno, clo z roku 1780, se také vrací. Ale protože tolik tíživých poplatků bylo ponecháno, je krajně nepravděpodobné, že by se v důsledku této úlevy vyvezla byť jen jediná tuna vína. Tato ustanovení platí pro všechna místa, kam je povolen vývoz, s výjimkou britských kolonií v Americe.

7. článek zákona z 15. roku vlády Karla II., zákon o podpoře obchodu, dal Velké Británii monopol dodávat koloniím evropské plodiny a výrobky,

tedy i víno. V našich severoamerických a západoindických koloniích s tak dlouhým pobřežím, nad nimiž jsme měli vždy velmi málo moci a jejichž obyvatelé směli své „nevyjmenované“ zboží vyvážet na vlastních lodích zprvu do celé Evropy, později do Evropy jižně od mysu Finisterre, nemohl být pravděpodobně tento monopol nikdy příliš dodržován a jejich obyvatelé dovedli jistě najít vždy způsob, jak ze zemí, do nichž směli dovážet, přivést zase nějaký náklad domů. Dovážet evropská vína ze zemí, kde se pěstují, bylo jim však, jak se zdá, dosti obtížné, a nemohli je dovážet ani z Velké Británie pro mnoho značných celních poplatků, jichž velká část se nevracela. Madeirské víno, zboží neevropské, mohlo však být dováženo přímo do Ameriky a do Západní Indie, které si svobodně obchodovaly s Madeirou se všemi druhy „nevyjmenovaného“ zboží. Odtud snad onaobecná obliba madeirského vína, se kterou se naši důstojníci setkávali na začátku války, roku 1775, ve všech koloniích, a kterou s sebou potom přivezli do své vlasti, kde madeirské víno nebyvalo předtím v módě. Po skončení války, roku 1763 (12. odstavcem 13. článku zákona ze 4. roku vlády Jiřího III.) byla povolena při vývozu všech druhů vína do kolonií refundace všech poplatků až na tři a půl libry šterlinků. Výjimku činila vína francouzská, neboť národnostní předsudky nepřály podporám ani pro odbyt, ani pro spotřebu. Doba mezi poskytnutím těchto úlev a povstáním našich severoamerických kolonií byla pravděpodobně příliš krátká, aby za ní mohlo dojít k pronikavější změně ve zvycích těchto zemí.

Tentýž zákon, který byl v refundaci cel u všech nefrancouzských druhů vína koloniím daleko příznivější než jiným zemím, byl jim však u většiny ostatního zboží mnohem méně příznivý. Při vývozu většiny zboží do jiných zemí se vracela polovina staré zvláštní daně, avšak při vývozu do kolonií připouštěl tento zákon refundaci jen u vína, bílého kalika a mušelínu, jinak u žádných evropských nebo východoindických plodin a výrobků řemesel a manufaktur.

Původně byla snad refundace cla zavedena na podporu obchodu

zprostředkovatelského; předpokládalo se totiž, že se tak nejspíše dostane do země zlato a stříbro, neboť lodní dopravu platí cizinci často v penězích. Ale i když si toto podnikání jistě nezasluhuje nějaké zvláštní podpory a ač důvod k zavedení refundace byl snad dosti pošetilý, sama refundace se zdá celkem rozumná. Navrácením cla nemůže se k účasti v tomto podnikání přinutit větší část kapitálu země, než jaká by tam přešla i jinak, kdyby nebylo dovozních cel. Refundace jen zamezuje, aby cla takové podnikání vůbec nevylučovala. Ačkoli zprostředkovatelský obchod nezasluhuje zvláštních výhod, přece by se mu nemělo bránit, nýbrž měla by se mu ponechat svoboda jako ostatním odvětvím obchodu. Je totiž nutným útočištěm pro kapitál, který nemůže nalézt uplatnění ani v zemědělství a v řemeslech a manufakturách příslušné země, ani v jejím vnitřním nebo zahraničním obchodě.

Příjem ze cla se takovouto refundací nijak nesnižuje, spíše vzrůstá o zadržovanou část dovozního cla. Kdyby si byl stát ponechával clo celé, bylo by bývalo jen zřídka možné vyvážet cizozemské zboží postižené tímto clem a nebylo by se mohlo ani dovážet, protože by pro ně nebyl odbyt. Ono clo, jehož část je zadržována, by se tedy vůbec nebylo platilo. Tyto důvody celní refundaci dostatečně ospravedlňují, a to i tehdy, kdyby se všechny poplatky jak z výrobků tuzemských, tak z cizozemského zboží vracely při vývozu vždy celé. Byla by tu pak sice malá ztráta na spotřební dani a mnohem větší na příjmu ze cla, ale byla by tím téměř obnovena přirozená rovnováha podnikání, přirozená dělba a roztřídění práce, které se takovými poplatky více méně porušují.

Tyto důvody platí však jen pro refundaci při vývozu do zemí úplně cizích a nezávislých, ne tedy do zemí, kde naši obchodníci a majitelé manufaktur mají monopol. Tak například při vývozu evropského zboží do našich amerických kolonií nezvýšila by vždy refundace vývoz nad rozsah, jež by měl bez ní. Při monopolu, který tam mají naši obchodníci a majitelé manufaktur, dalo by se tam vyvézt snad právě tolik, i kdyby se nevracelo

vůbec nic. Refundace se tak často může stát pro státní příjmy ze spotřebních daní a z cel čistou ztrátou, aniž se tím stav podnikání změní nebo nějak rozšíří. Nakolik lze takovou refundaci ospravedlnit jako vhodný prostředek k podpoře výroby našich kolonií nebo nakolik je pro mateřskou zemi výhodné osvobodit kolonie od poplatků, které platí všichni ostatní poddaní, ukáže se později, až přistoupím k pojednání o koloniích.

Je však třeba mít vždy na paměti, že refundace přináší užitek jen tehdy, jestliže je vyvážené zboží, pro něž je povolována, do cizí země skutečně vyvezeno, a není-li tedy podloudně dovezeno zase zpět. Je přece známo, že refundace některých cel, hlavně z tabáku, bylo takto zneužíváno a že tak docházelo k mnoha podvodům, které poškozovaly stejně stát i poctivého obchodníka.

O vývozních subvencích

Pro výrobky některých odvětví tuzemské výroby žádají se často ve Velké Británii vývozní subvence, a bývají také někdy povolovány. Naši obchodníci a majitelé manufaktur získají tím prý možnost prodávat své zboží na zahraničním trhu tak levně jako jejich konkurenti, nebo dokonce ještě levněji. Dále se tak prý zvýší vývoz a v důsledku toho se zlepší i naše obchodní bilance. Na zahraničním trhu nemůžeme dát našim majitelům manufaktur monopol, jak jsme to udělali na trhu domácím; cizince přece nemůžeme donutit, aby kupovali jejich zboží, jako jsme k tomu přinutili naše spoluobčany; nejlepší prostředek, který je potom nasnadě, se viděl v tom, že se cizincům za to, že od nás kupují, zaplatí. Tímto způsobem chce merkantilismus obohatit celou zemi a prostřednictvím obchodní bilance naplnit nám všem kapsy penězi.

Připouští se ovšem, že by se subvence měly poskytovat jen takovým odvětvím obchodu, která se bez nich neobejdou. Ale každé odvětví obchodu, může-li obchodník prodat své zboží za cenu, která mu přináší obvyklý zisk, a kromě toho mu nahradí i celkový kapitál vynaložený při výrobě příslušného zboží a při jeho dopravě na trh, se obejde bez subvence. Každé takové odvětví je na tom stejně jako všechna ostatní, která pracují bez subvencí, a nemůže tedy také požadovat více než ony. Subvencí je třeba jen tehdy, jestliže je obchodník nucen prodávat své zboží za tak nízké ceny, že nejen nepřinášejí obvyklý zisk, ale ani mu neuhradí vynaložený kapitál, neboli nedostane-li ani tolik, co ho zboží skutečně stojí, má-li je dostat na trh. Subvence mu má nahradit tuto ztrátu a podnitit ho, aby vedl dále nebo třeba začal obchod, při němž příjmy nebudou krýt vydání, obchod, jehož každá operace spotřebuje část vynaloženého kapitálu, obchod takové povahy, že kdyby ostatní obchody

byly také takové, brzy by v zemi nezůstal žádný kapitál. Obchody, na něž se poskytují subvence, jsou jediné obchody, které lze provádět mezi dvěma zeměmi po delší dobu tak, že jedna z nich zpravidla stále při nich prodělává neboli prodává za méně, než nač ji přijde zboží i s dodáním na trh. Kdyby subvence obchodníkovi nenahrazovala to, co by jinak ztratil na ceně svého zboží, jeho vlastní zájem by ho brzy donutil, aby svůj kapitál vynaložil jinak neboli aby si našel nějaký obchod, který by mu poskytl obvyklý zisk a nahradil by mu kapitál a dopravní výdaje. Subvence, jako všechny ostatní umělé prostředky merkantilismu, mohou sloužit jen tomu, aby obchod země zavedly směrem daleko méně výhodným, než je směr, který by si jinak sám zvolil.

Bystrý a dobře poučený autor sbírky pojednání o obchodu s obilím¹⁰⁵ jasně ukázal, že od té doby, co byly na vývoz obilí zavedeny subvence, cena obilí vyvezeného, a to ještě odhadovaná hodně nízko, převýšila cenu dovezeného obilí, k tomu ještě odhadovanou velmi vysoko, o daleko větší částku, než je úhrn všech subvencí vyplacených za celé toto období. V tom vidí jasný důkaz podle zásad pravého merkantilismu, že prý takto uměle podporovaný obchod s obilím je pro stát výhodný, protože hodnota vývozu převyšuje hodnotu dovozu o daleko větší částku, než činí zvláštní výdaje státu, aby se ono obilí mohlo vyvézt. Zapomíná však, že subvence, tyto zvláštní výdaje, tvoří jen nejmenší část skutečných výdajů, které má společnost s vývozem obilí. Musíme přece vzít v počet i kapitál vynaložený zemědělcem na vypěstování onoho obilí. Nenahradí-li cena obilí na zahraničním trhu vedle subvence i tento kapitál s jeho obvyklým ziskem, ztrácí společnost rozdíl, neboli národní kapitál se o to zmenší. Důvodem, proč bylo pokládáno za nutné poskytovat subvence, je však právě domněnka, že cena k tomu nestačí.

Od zavedení subvence prý průměrná cena obilí značně klesla. Pokusil jsem se již ukázat, že klesat začala asi koncem minulého století a klesala

dále prvních 64 let tohoto století. Jestliže tomu tak skutečně bylo, a o tom jsem přesvědčen, musel tento jev probíhat navzdory této subvenci, a nemohl tedy být jejím následkem. Došlo k němu stejně tak ve Francii jako v Anglii, ačkoli ve Francii nejenom že subvence zavedeny nebyly, ale až do roku 1764 podléhal tam vývoz obilí všeobecnému zákazu. Tento postupný pokles průměrné ceny obilí nemá tedy svou konečnou příčinu ani v jednom, ani v druhém z těchto dvou opatření, nýbrž vznikl z povlovného a neznatelného vzestupu skutečné hodnoty stříbra, který, jak jsem se pokusil ukázat v knize první tohoto pojednání, probíhal během tohoto století vůbec na všech evropských trzích. Že by subvence mohla kdy přispět ke snížení ceny obilí, zdá se vůbec vyloučeno.

Tím, že v letech hojnosti podněcuje mimořádný vývoz, udržuje nutně subvence, jak jsem již řekl, cenu obilí na domácím trhu nad úroveň, na niž by přirozeně klesla. To také byl veřejně přiznávaný účel tohoto opatření. V dobách tísně se sice subvence často ruší, ale velký vývoz, jež podněcuje v dobách hojnosti, musí často vést k tomu, že nadbytek jednoho roku nemůže zmírnit nouzi v roce druhém. V dobách dobrých i špatných působí subvence nutně tak, že peněžní cena obilí je na domácím trhu o něco vyšší, než by jinak byla.

Žádný rozumný člověk snad nepopře, že za současného stavu zemědělství musí subvence působit v tomto směru. Někteří lidé byli však toho mínění, že subvence podporují zemědělství, a to dvojnásobem: předně tím, že zemědělci otvírají pro jeho obilí rozsáhlejší zahraniční trh, čímž prý zvyšují poptávku po tomto zboží, a v důsledku toho i jeho pěstování; za druhé tím, že zajišťují zemědělci lepší cenu, než jakou by za současného stavu zemědělství mohl jinak očekávat. Podle jejich mínění musí tato dvojitá podpora způsobit za dlouhou řadu let takové zvýšení produkce obilí, že za stavu, do jakého snad zemědělství dospěje na konci onoho období, klesne cena na domácím trhu o mnoho více, než o kolik ji subvence bude moci zvýšit.

K tomu bych řekl, že každé rozšíření zahraničního trhu způsobené subvencí je vždy, ať jde o kterýkoli rok, jen v neprospěch domácího trhu, neboť každý buší obilí, k jehož vývozu subvence dopomáhá a k jehož vývozu by bez ní nedošlo, zůstal by v zemi, rozšířil by spotřebu a snížil by cenu tohoto zboží na domácím trhu. Nesmíme přehlédnout, že obilní subvence, jako každá jiná vývozní subvence, ukládá národu dvojí daň: daň, kterou je třeba přispět k zaplacení subvence, a daň, která je obsažena ve zvýšené ceně zboží na domácím trhu a kterou musí, pokud jde o obilí, platit celý národ, neboť je kupuje každý. A právě tento druhý druh zdanění je u obilí nejtěživější. Dejme tomu, že pětišilinková subvence na vývoz kvartu pšenice zvýší cenu tohoto obilí na domácím trhu proti ceně, jaká by měla být podle skutečného stavu sklizně, průměrně jen o šest penny na buši, neboli o čtyři šilinky na kvart. I při takovémto mírném propočtu musí velká většina národa zaplatit nejen pět šilinků daně, která připadá na subvenci za každý vyvezený kvart, ale další čtyři šilinky daně za každý kvart, který spotřebuje sama. Avšak podle onoho velmi dobře zasvěceného autora pojednání o obchodu s obilím je poměr množství vyvezeného obilí k množství, které se spotřebuje doma, nejvýše jedna ku třiceti jedné. Na každých pět šilinků, které zaplatí občané na první daň, musí tedy dát šest liber a čtyři šilinky na úhradu druhé. Takové vysoké zdanění základního životního prostředku musí buď omezit výživu pracujících chudásů, nebo přivodit zvýšení jejich nominální mzdy úměrně k zvýšené peněžní ceně potravin. Působí-li daň ve smyslu prvním, musí pracujícím chudásům zmenšit možnost vychovávat děti, a vede tak k omezování počtu obyvatelstva země. Působí-li ve smyslu druhém, musí bránit zaměstnavateli chudásů, aby zaměstnával tolik dělníků, kolik by jich jinak mohl zaměstnat, a vede tak ke snížení podnikání země. Nadprůměrný vývoz obilí podníčený subvencí nejenže každoročně snižuje odbyt a spotřebu ve vlastní zemi stejnou měrou, jakou v cizině stoupají, ale omezováním růstu obyvatelstva a výroby oné země vede nakonec k

postupnému zužování domácího trhu a k zdržování jeho rozvoje, takže odbyt a spotřebu obilí nakonec spíše zmenšuje, než rozšiřuje.

Přestože se někteří lidé domnívají, že vyšší peněžní cena obilí musí nutně vést k zvyšování jeho výroby, neboť činí toto zboží pro zemědělce výnosnějším.

Na to odpovídám, že by to vskutku možné bylo, kdyby ovšem účinkem subvence bylo zvýšení skutečné ceny obilí: aby pachtýř mohl stejným množstvím obilí uživit také větší počet dělníků tak, jak se dělníci obyčejně živí v jeho okolí, ať již jsou tam živeni vydatně, prostředně nebo skrovně. Je však jasné, že něco takového nedokáže ani subvence, ani žádné jiné lidské zařízení. Subvence může značnější měrou působit jenom na nominální cenu obilí, nikoli však na cenu skutečnou, a i když daň přivoděná subvencemi je snad pro národní celek, na který dopadá, velmi tíživá, mají z nich ti, kteří subvence dostávají, výhody jen pranepatrné. Pravým účinkem subvence není ani tak zvýšení skutečné hodnoty obilí jako spíše snížení skutečné hodnoty stříbra, takže se za stejné množství stříbra dostane menší množství nejen obilí, ale i všeho ostatního zboží domácí výroby: peněžní cena obilí určuje totiž cenu všech ostatních tuzemských výrobků.

Peněžní cena obilí určuje peněžní cenu práce, která musí být vždy taková, aby si dělník mohl koupit obilí, kolik je ho třeba k vydatné, mírné nebo skrovné výživě jeho a jeho rodiny a kterou mu musí poskytovat jeho zaměstnavatel, podle toho, zda společnost jde kupředu, stagnuje nebo upadá.

Peněžní cena obilí však určuje také peněžní cenu veškeré ostatní nezpracované produkce půdy, která je v každém období vývoje v určitém poměru k ceně obilí, i když je tento poměr v různých dobách různý. Tak například určuje peněžní cenu trávy a sena, masa, koní a jejich vydržování, v důsledku toho i cenu za dopravu po souši neboli největší část vnitrozemské dopravy.

Tím, že určuje cenu všech ostatních složek nezpracované produkce půdy, určuje cena obilí současně cenu materiálu pro téměř všechny řemeslné výrobky. Tím, že určuje peněžní cenu práce, určuje cenu i u řemeslné a manuální výroby. A protože tedy určuje obojí, určuje i cenu hotového výrobku. Peněžní cena práce, jakož i cena všeho, co je produktem půdy nebo práce, musí tedy nutně stoupat nebo klesat úměrně s peněžní cenou obilí.

I když díky subvenci může pachtýř prodat buši svého obilí za čtyři šilinky místo za tři a půl a majiteli pozemku zaplatit vyšší pacht úměrný vyšší ceně jeho produktu, poměry majitele pozemku ani jeho vlastní se o mnoho nezlepší, jestliže se v důsledku zvýšené ceny obilí nedá za čtyři šilinky koupit více tuzemských výrobků, než se dříve dostalo za tři a půl. Pachtýř nebude moci obdělávat půdu o mnoho lépe, majitel půdy nebude moci o mnoho lépe žít. Jakousi výhodu může jim zvýšená cena obilí dát při nákupu cizozemského zboží; nakupují-li zboží tuzemské, nemůže jim však zvýšená cena obilí dát žádnou výhodu. A přece skoro všechny výdaje pachtýře a obrovská většina výdajů pronajímatele půdy plynou na zboží domácí.

Pokles hodnoty stříbra způsobený vydatností dolů, který se projevuje ve stejné nebo téměř stejné míře v největší části obchodujícího světa, nemá pro jednotlivé země valný význam. I když ze vzestupu peněžních cen, který je následkem onoho poklesu, ti, kteří tyto ceny přijímají, skutečně nezbohatnou, také ani skutečně nezchudnou. Vskutku levnější je jen stolní stříbro; všechno ostatní podržuje zcela stejnou skutečnou hodnotu, jako mělo dříve.

Naproti tomu má pokles hodnoty stříbra způsobený zvláštními poměry nebo úředními ustanoveními určité země, vlastními právě jen této zemi, velikou důležitost, neboť takový pokles nejenže nikoho skutečně neobohatí, ale spíše naopak každého ochudí. Vzestup peněžních cen všeho zboží, který je pro takovou zemi příznačný, poškozují v ní více

méně veškerou výrobu a umožňuje tak cizím národům prodávat levněji než ona nejen na trhu zahraničním, ale i na jejím trhu domácím, protože mohou dodávat skoro všechny druhy zboží za méně stříbra, než kolik musí požadovat výrobci této země.

Španělsko a Portugalsko mají, jako vlastníci dolů, zvláštní postavení, neboť se stávají distributory zlata a stříbra pro všechny ostatní evropské země. Tyto drahé kovy by měly tedy být ve Španělsku a Portugalsku přirozeně poněkud levnější než kde jinde v Evropě. Rozdíl by však neměl být větší, než činí dopravné s pojistným; vzhledem k vysoké hodnotě zlata a stříbra k jejich malému objemu je dopravné nepatrné a jejich pojištění nestojí více než u kteréhokoli jiného zboží stejné hodnoty. Španělsko a Portugalsko nemohly by tedy zvláštním svým postavením nijak zvlášť trpět, kdyby ovšem nezvyšovaly nevýhody tohoto postavení úředními zásahy.

Španělsko tím, že na vývoz drahých kovů uvaluje clo, a Portugalsko tím, že vývoz zakazuje, zdražují tento vývoz ještě o výdaje za pašování, a zvyšují tak hodnotu oněch kovů v ostatních zemích nad jejich hodnotu ve Španělsku a Portugalsku o tolik, kolik činí ony výdaje. Zadrželi-li se tok hrází a nádrž se naplní, bude přes hráz přetékat právě tolik vody, jak kdyby jí nebylo. Zákaz vývozu neudrží ve Španělsku a v Portugalsku více zlata a stříbra, než pro kolik je tam uplatnění, tj. než kolik jich roční produkt půdy a práce dovoluje použít v podobě mincí, jídelních souprav, šperků, na pozlacování apod. Je-li dosaženo tohoto množství, nádrž se naplní a celý ten proud, který pak ještě přitéká, musí odtékat přes ni. Roční vývoz zlata a stříbra ze Španělska a z Portugalska se také podle všech zpráv téměř přesně rovná celkovému ročnímu dovozu, navzdory těmto zábránám. Stejně však jako musí hloubka vody být v oné nádrži větší než mimo ni, i množství zlata a stříbra, které ona omezení zadržují ve Španělsku a v Portugalsku, musí být ve srovnání s ročním produktem půdy a práce větší než v ostatních zemích. Čím vyšší je clo a pokuty, jimiž je střeženo

dodržování zákazu, čím bdělejší a přísnější je policie, která dohlíží na dodržování zákona, tím větší musí být rozdíl v poměru drahých kovů k ročnímu produktu půdy a práce mezi Španělskem a Portugalskem a jinými zeměmi. Tento nepoměr je prý velmi značný a nadbytek stolního zlata a stříbra se tam prý často nalezne v domech, kde není jinak nic, co by se v jiných zemích považovalo takovému přepychu za přiměřené. Láce zlata a stříbra nebo, což je totéž, drahota všeho zboží, jež je nutným účinkem přebytku drahých kovů, brzdí ve Španělsku a v Portugalsku rozvoj zemědělství a průmyslu a umožňuje jiným státům, aby tam dodávaly nejrozmanitější suroviny a téměř všechny druhy zpracovaných výrobků za menší množství zlata a stříbra, než za kolik se dají vypěstovat nebo zhotovit v těchto dvou zemích. Clo a zákaz působí dvojím způsobem: nejenže hodnotu vzácných kovů ve Španělsku a v Portugalsku značně snižují, ale tím, že tam zadržují určité množství těchto kovů, které by jinak odplývalo do jiných zemí, udržují také hodnotu drahých kovů v ostatních zemích poněkud výše, než by tomu bylo jinak, a dávají tak těmto zemím v obchodu se Španělskem a Portugalskem dvojí výhodu. Otevřete jen stavidla, a hned bude nad hrází méně vody a pod ní více a hladiny obojích vod se brzy vyrovnají. Zrušte clo a zákaz vývozu, a množství zlata a stříbra ve Španělsku a Portugalsku ztelně ubude, zatímco jejich množství a hodnota v ostatních zemích poněkud vzroste, a jejich poměr k ročnímu produktu půdy a práce bude brzy všude stejný nebo téměř stejný. Ztráta, kterou by takovým vývozem svých drahých kovů mohlo Španělsko a Portugalsko utrpět, byla by jenom nominální a domnělá. Nominální hodnota zboží a ročního produktu půdy a práce by tam klesla a vyjadřovala by se v menším množství stříbra než dosud; jejich skutečná hodnota by však zůstala stejná jako dříve a stačila by vydržovat a zaměstnávat stejný počet pracovníků. Protože by jmenovitá hodnota jejich zboží klesla, skutečná hodnota zlata a stříbra, které by těmto zemím zůstalo, by se zvýšila a menší množství drahých kovů by stačilo vyhovět

stejným požadavkům obchodu a oběhu jako dříve množství větší. Zlato a stříbro odvážené do ciziny nebylo by tam vyváženo zdarma, nýbrž přinášelo by zpět stejnou hodnotu v tom nebo onom zboží. A nebylo by to vesměs zboží jen přepychové a nákladné pro lidi nepracující, kteří za to, co spotřebují, sami nic nevyrobí. Stejně jak by se rozsáhlejším vývozem zlata a stříbra nezvětšilo skutečné bohatství a důchod nepracujících osob, nezvýšila by se jím příliš ani jejich spotřeba. Většinu, nebo alespoň část dovezeného zboží, tvořily by pravděpodobně suroviny, nástroje a životní prostředky nutné k zaměstnání a k vydržování pracujících lidí, kteří by znovu vytvořili plnou hodnotu toho, co spotřebují, a ještě jistý zisk. Tak by se část mrtvého kapitálu společnosti proměnila v kapitál živý a uvedla by do pohybu větší množství práce než dříve. Roční produkt půdy a práce by se ihned poněkud zvýšil a za několik let by pravděpodobně stoupl již značně, neboť podnikání těchto zemí by bylo zbaveno jednoho z nejtěžších břemen, které je nyní tíží.

Vývozní subvence na obilí musí působit úplně stejně jako ona nesmyslná politika Španělska a Portugalska. Ať již je současný stav zemědělství jakýkoli, obilí bude na domácím trhu o něco dražší, než by bylo za tohoto stavu tehdy, kdyby subvencí nebylo; protože však nadprůměrná cena obilí určuje více méně cenu všeho ostatního zboží, značně sníží na domácím trhu i hodnotu stříbra a na cizozemském trhu ji o něco zvedne. Díky vývozním subvencím mohou cizinci, zvláště Holanďané, jíst naše obilí nejen levněji, než by je jedli jinak, ale, jak nás ujišťuje tak skvělá autorita jako sir Matthew Decker, někdy dokonce i levněji než naši lidé za stejných okolností. Brání našim výrobcům, aby dodávali své zboží za tak malé množství stříbra, za jaké by je snad dodávali jinak, a Holanďanům umožňuje dodávat své zboží za množství menší. Naše výrobky na všech trzích poněkud zdražuje a zboží holandské zlevňuje, čímž dodává holandské výrobě proti naší dvojí výhodu.

Tím, že subvence zvyšuje na domácím trhu spíše nominální cenu obilí

než skutečnou a nezvětšuje množství práce, která se může určitým množstvím obilí uživit a zaměstnat, nýbrž zvětšuje jen množství stříbra, které za ně směňujeme, poškozujeme naši výrobu, aniž tím znatelněji prospívá ať již rolníkům nebo venkovským šlechticům. Těm i oněm přidává skutečně do kapsy něco více peněz, a většinu jich bude snad velmi obtížné přesvědčit, že jim tím nijak zvláště neposlouží. Protože však peníze právě v témž poměru, jak jich přibývá, klesají ve své hodnotě, tj. v množství práce, potravin a tuzemského zboží všeho druhu, které jimi můžeme koupit, bude onen užitek vlastně jen nominální a domnělý.

V celém státě je snad jen jediný druh lidí, jimž subvence přinášela nebo mohla přinášet podstatný užitek. Byli to obchodníci s obilím, vývozcí a dovozci obilí. V letech hojnosti vedla subvence nutně k většímu vývozu, než jaký by jinak byl, a v letech špatných tím, že zabraňovala, aby nadbytek jednoho roku vyrovnal nedostatek druhého, měla za následek větší dovoz, než by jinak byl nutný. Rozmnožovala obchody obchodníků s obilím v letech dobrých i špatných; a v letech hubených dávala jim možnost nejen více obilí dovézt, ale to obilí také dražší prodat, tedy s větším ziskem, než jakého by byli mohli dosáhnout, kdyby více méně nic nebylo bránilo, aby bohatá úroda jednoho roku vyrovnala neúrodu druhého. A právě u této skupiny lidí jsem vždy pozoroval největší úsilí, aby subvence byly udrženy nebo obnoveny.

Tím, že uvalila na dovoz cizího obilí vysoká cla, jež se v průměrně úrodných letech rovnají zákazům, a tím, že zavedla vývozní subvenci, napodobila snad naše venkovská šlechta způsoby našich majitelů manufaktur. Jedním opatřením si venkovští šlechtici zabezpečili monopol domácího trhu a druhým se pokoušeli zabránit tomu, aby tento trh nebyl nikdy přeplněn jejich zbožím. Oběma opatřeními pak zamýšleli zvýšit skutečnou hodnotu obilí stejným způsobem, jako kdysi podobnými opatřeními naši majitelé manufaktur zvýšili hodnotu mnoha různých druhů výrobků. Přitom si ani nevšimli onoho velkého a základního rozdílu, který

vytvořila příroda mezi obilím a téměř vším ostatním zbožím. Jestliže díky monopolu nebo vývozní subvenci výrobci vlněného nebo plátěného zboží mohou prodávat své výrobky na domácím trhu za ceny poněkud lepší, než jaké by za ně dostali jinak, zvýší se tím nejen nominální cena tohoto zboží, nýbrž i jeho cena skutečná. Toto zboží se pak bude rovnat většímu množství práce a životních prostředků, zvýší se zisk nejen nominální, ale i skutečný, skutečné bohatství a skutečný důchod oněch výrobců, takže si pak budou moci bud lépe žít, nebo zaměstnávat v oněch odvětvích výroby větší množství dělníků. Tím se skutečně podporují jistá odvětví výroby a přivádí to do nich větší množství práce země, než kolik by jí snad do nich přešlo samo od sebe. Jestliže se však stejnými opatřeními zvýší nominální neboli peněžní cena obilí, jeho skutečná hodnota se tím nijak nezvýší a skutečné bohatství a důchod našich rolníků a šlechtických majitelů půdy se tím nezvětší. Výrobu obilí jim to zvýšit nepomůže, neboť zvýšení oné ceny jim neumožní vydržovat a zaměstnávat více dělníků. Přirozenost věci vtiskla obilí skutečnou hodnotu, která se pouhou změnou jeho peněžní ceny nedá změnit. Onu hodnotu nezvýší ani výrobní subvence, ani monopol domácího trhu. A sebesvobodnější konkurence ji nedokáže snížit. Všude na celém světě je tato hodnota rovna množství práce, kterou může uživit, ať už vydatně, mírně nebo skrovně, jak je prostě v tomto kraji běžné. Vlna nebo plátno nejsou zbožím, jímž je nakonec měřena a určována skutečná hodnota všeho ostatního zboží; takovým zbožím je obilí. Skutečná hodnota všeho ostatního zboží se nakonec měří a určuje poměrem průměrné peněžní ceny tohoto zboží k průměrné peněžní ceně obilí. Skutečná hodnota obilí se při změně jeho průměrné peněžní ceny, k níž během staletí někdy dochází, nijak nemění; co při těchto změnách kolísá, je skutečná hodnota stříbra.

Proti vývozním subvencím na kterékoli domácí zboží můžeme vznést předně onu obecnou námitku, která platí pro všechna opatření navrhovaná merkantilismem: přivádí totiž část práce země na cestu méně

výhodnou, než kterou by si zvolila sama. A za druhé je tu ještě jedna námitka zvláštní: ta nepřirozená cesta není jen méně výhodná, ale je skutečně škodlivá, neboť na obchodě, který se dá udržovat jen díky subvenci, se nutně prodělává. Proti vývozní subvenci na obilí můžeme dále uvést i to, že nemůžeme zvýšit výrobu toho zboží, i když pro to byla zavedena. Když tedy naši venkovští šlechtici vyžadovali zavedení subvencí, napodobili sice naše obchodníky a majitele manufaktur, ale přitom si plně neuvědomovali své vlastní zájmy, kterými se obyčejně řídí chování těchto dvou stavů. Zatížili státní pokladnu velmi citelnými výdaji a uložili celému národu velmi těžkou daň; skutečnou hodnotu svého vlastního zboží však znatelně nezvýšili, a tím, že poněkud snížili skutečnou hodnotu stříbra, poškodili do jisté míry podnikání v zemi jako celku, a zvelebování svých vlastních pozemků, jež nutně závisí na tomto podnikání jako celku, více méně zdrželi, a nikoli urychlili.

Jde-li o to, aby byla zvýšena výroba některého zboží, bylo by nasnadě se domnívat, že přímější vliv než subvence na vývoz by měla subvence výroby. Zatížila by mimo to národ jen jedinou daní, totiž tou, kterou musí přispívat k placení subvence. Na domácím trhu by vedla nikoli ke zvýšení ceny zboží, nýbrž k jejímu snížení, a nejenže by obyvatelstvu neukládala daň, ale vrátila by mu možná alespoň zčásti to, co zaplatilo na onu první daň. Výrobní subvence však byly dosud udílány velmi zřídka. Předsudky vypěstované merkantilistickým učením nám namluvily, že bohatství národa kratší cestou než z výroby vzniká z vývozu. Proto byl také vývoz více podporován jakožto nejkratší cesta, jak přivést peníze do země. Zkušenost prý také ukazuje, že výrobní subvence dávají více příležitosti k podvodům než subvence vývozní. Jak dalece je to pravda, nevím. Že však bylo velmi často zneužito i prémie vývozní, je známo velmi dobře. Obchodníci a majitelé manufaktur, tito velcí objevitelé všech takových praktik, nemají ovšem zájem na tom, aby domácí trh byl přeplněn jejich zbožím, k čemuž může při výrobních subvencích někdy dojít. Vývozní

subvence tomu brání účinně tím, že jim umožňují přebytky vyvážet a udržovat tak výši cen zboží, které zůstává v zemi. Ze všech praktik merkantilismu mají proto právě subvence nejraději. Dověděl jsem se, že se majitelé některých podniků navzájem domlouvají, že na vývoz určitého množství zboží, s nímž obchodují, dají subvenci ze své vlastní kapsy. Toto opatření mělo takový úspěch, že se cena jejich zboží na domácím trhu i přes velmi značné zvýšení výroby více než zdvojnásobila. Obilní subvence, jestliže snížila peněžní cenu obilí, by musela působit kupodivu docela jinak.

V některých jednotlivých případech byly však přece jen povoleny podpory velmi podobné výrobním subvencím. Sem snad patří subvence na nosnost lodí používaných při lovu sledů a velryb. Působí, jak se dá očekávat, bezprostřední zlevnění příslušného zboží na domácím trhu. Jinak však musíme přiznat, že působí stejně jako vývozní subvence: jejich prostřednictvím se část kapitálu země užívá k tomu, aby se na trh dodávalo zboží, jehož cena nenahradí náklady a obvyklý zisk z kapitálu.

I když prémie na nosnost lodí poskytované rybolovu ničím nepřispívají k národnímu blahobytu, dalo by se snad říci, že přispívají k jeho obraně, neboť zvyšují počet námořníků i lodí; a ten se dá pomocí takových subvencí zvyšovat daleko levněji, než kdyby se mělo udržovat velké stálé válečné loďstvo, smím-li užít takového výrazu pro něco obdobného „stálé armádě“.

Přes tato tvrzení svědčící ve prospěch subvencí přivádějí mě následující úvahy k názoru, že při projednávání alespoň jedné z nich byli zákonodárci hrubě napáleni.

Za prvé: subvence na lodi užívané při lovu sledů se zdá příliš vysoká. Od začátku zimního lovu 1771 do konce zimního lovu 1781 činila subvence na nosnost lodí pro lov sledu 30 šilinků za tunu. Za těchto jedenáct let činil celkový úlovek skotských sledařů 378 347 sudů. Ulovení sledi, kteří jsou nasoleni hned na moři, nazývají se „sea stick“ (*mořská dřívka*;) než přijdou na trh, je třeba je přisolit a naložit je do jiných sudů, a tu můžeme

počítat, že ze tří sudů těchto sledů dostaneme dva sudy tržních slanečků. Za jedenáct zmíněných let činí tedy úlovek podle tohoto propočtu jen 252 231 $\frac{1}{3}$ sudu tržních slanečků. Za stejnou dobu činila subvence na nosnost lodí 155 463 liber šterlinků 11 šilinků, tedy 8 šilinků 2 $\frac{1}{4}$ penny za každý sud sledů a 12 šilinků 3 $\frac{3}{4}$ penny za každý sud tržních slanečků.

Sůl používaná k nasolování těchto sledů je zčásti skotská, zčásti cizozemská; obojí je pro sledaře osvobozena od spotřební daně. Spotřební daň ze skotské soli je teď asi 1 šilink 6 pencí na buši, z cizí soli 10 šilinků na buši. Na sud sledů je průměrně třeba asi 1 $\frac{1}{4}$ bušlu soli cizozemské nebo 2 bušly soli skotské. Jsou-li sledi určeni pro vývoz, neplatí se tato spotřební daň vůbec, jsou-li určeni pro domácí spotřebu, platí se jen jeden šilink za sud, ať již jsou nasoleni solí cizozemskou nebo skotskou. To byla stará skotská daň z jednoho bušlu soli, kteréžto množství bylo, podle mírného odhadu, kdysi považováno za potřebné k nasolení jednoho sudu sledů. Cizozemské soli se používá ve Skotsku skoro výhradně k nasolování ryb. Ale od 5. dubna 1771 do 5. dubna 1782 činil dovoz cizozemské soli 936 974 bušly při ceně 84 liber št. za jeden buši, zatímco ze skotských solivarů nebylo rybářům dodáno více než 168 226 bušlů soli při ceně pouhých 56 liber št. za buši. Z toho by plynulo, že k nasolení ryb se používá soli hlavně cizozemské. Na každý sud sledů, který se vyveze, je však mimo to subvence 2 šilinky 8 pencí, a více než $\frac{2}{3}$ sledů ulovených sledářskými loděmi se vyvezou. Propočteme-li to všechno, shledáme, že během uvedených jedenácti let každý sud sledů ulovených sledářskými loděmi a nasolených skotskou solí stál vládu, byl-li určen pro domácí spotřebu, 14 šilinků 33 $\frac{3}{4}$ penny, a byl-li vyvezen, 17 šilinků 11 $\frac{3}{4}$ penny, a že každý sud nasolený solí cizozemskou stál vládu, byl-li vyvezen, 1 libru št. 3 šilinky 9 $\frac{3}{4}$ penny. Cena sudu dobrých tržních slanečků se pohybuje od 17 nebo 18 do 24 nebo 25 šilinků; průměrná cena je tedy asi 21 šilinků.¹⁰⁶ Za druhé: subvence sledářská je subvencí na nosnost a

vypočítává se tedy podle nosnosti lodí, nikoli podle jejího přičinění nebo úspěchu v rybolovu; a velmi často se bohužel stávalo, že lodi byly vybavovány k tomu, aby lovily nikoli ryby, nýbrž subvence. Roku 1759, když činila subvence 50 šilinků za tunu, přivezly všechny skotské sledářské lodi všeho všudy 4 sudy sledů, takže každý z nich stál vládu jenom na subvencích 113 liber št. 15 šilinků a každý sud tržních sledů 159 liber št. 7 šilinků 6 pencí.

Za třetí: onen způsob rybolovu, kterému byla poskytnuta prémie na nosnost lodí, lov sledářskými loděmi, tj. loděmi krytými palubou, s nosností od 20 do 80 tun, odpovídá snad spíše poměrům holandským než skotským a z Holandska se k nám tento způsob pravděpodobně také dostal. Holandsko leží daleko od moří známých jako hlavní oblasti, kde se vyskytují sledi, a může provádět rybolov jen palubními loděmi, které mohou s sebou vézt pitnou vodu a zásoby potravin potřebné pro plavbu do dalekých moří. Naproti tomu Hebridy neboli Západní ostrovy, Shetlandské ostrovy a severní a severozápadní pobřeží Skotska, v jejichž blízkosti se sledi hlavně loví, jsou všude prostoupeny mořskými choboty, které tvoří zálivy zabíhající značně hluboko do země a které se tam nazývají sealochs. Sledí se v době, kdy připlouvají do oněch moří, obyčejně stahují právě do těchto mořských chobotů, ale doba jejich pobytu v oněch oblastech, a jak jsem byl ujištěn, i doba, kdy tam pobývají mnohé jiné ryby, není zcela pravidelná a vždy stejná. Zvláštním poměrům skotským vyhovuje asi nejlépe lov rybářskými čluny: rybáři přivezou čerstvě ulovené sledě na pobřeží a tam se sledi buď nasolují, nebo se spotřebují čerství. Ale ona subvence 30 šilinků za tunu, která tolik podporuje způsob lovu sledů sledářskými loděmi, nutně poškozují sledářství používající rybářských člunů, neboť to subvence nedostává a nemůže tedy dodávat na trh nasolené ryby za stejných podmínek jako sledářství používající lodí palubních. Rybolov prováděný rybářskými čluny, který byl před zavedením subvence na nosnost dosti značný a zaměstnával prý neméně námořníků,

než jich je teď na palubních lodích, dnes již skoro úplně zanikl. Musím ovšem přiznat, že přesnější data o dřívějším rozsahu tohoto zničeného a opuštěného způsobu rybolovu neznám. Protože se na vybavení člunů neplatila žádná subvence, nevedli o něm celní úředníci ani výběřčí daně ze soli žádné záznamy. Za čtvrté: v mnoha krajích Skotska jsou sledi v jistých ročních dobách nikoli bezvýznamnou složkou stravy prostých lidí. Subvence, která by vedla k jejich zlevnění na domácím trhu, pomohla by mnoha našim spoluobčanům, kteří si nežijí nijak blahobytně, velmi ulehčit živobytí. Ale subvence na nosnost sledařských lodí takovému dobrému účelu nikterak neslouží. Zničila rybolov používající člunů, který je pro zásobování domácího trhu daleko nejvhodnější, a ještě další vývozní subvence 2 šilinky 8 pencí za sud způsobuje, že dvě třetiny, tedy většina ryb ulovených palubními loděmi, jdou za hranice. Před nějakými třiceti čtyřiceti lety, kdy tato subvence ještě nebyla, stál prý sud čerstvých sledů, jak jsem byl ujistěn, zpravidla 16 šilinků. Před nějakými deseti patnácti lety, kdy sledářství používající člunů nebylo ještě úplně zničeno, činila prý tato cena 17 až 20 šilinků. Za posledních pět let byla průměrně 25 šilinků za sud. Avšak příčinou této vysoké ceny bylo snad to, že při skotských březích byl sledů skutečný nedostatek. Musím také připomenout, že sud, který se obyčejně prodává se sledi a jehož cena je také ve všech uvedených cenách zahrnuta, podražil od počátku americké války asi dvakrát, to znamená, že jeho cena stoupla přibližně ze 3 šilinků na 6. Dále je třeba připomenout, že i zprávy, kterých se mi dostalo o tom, jaké byly ceny v dobách minulých, se vůbec neshodují. A jakýsi stařec, muž velmi spolehlivý a zkušený, mne ujistil, že více než před padesáti lety stál sud dobrých tržních slanečků obvykle jednu guineu. Domnívám se, že tuto cenu lze považovat za průměrnou ještě i dnes. Všechny tyto údaje se však shodují v tom, že subvence na nosnost lodí ceny na domácím trhu vůbec nesnížila.

Jestliže i potom, co jim byly poskytnuty tak výhodné subvence,

prodávají rybářští podnikatelé dále své zboží za stejné, nebo dokonce za vyšší ceny než dříve, dalo by se předpokládat, že jejich zisky by měly být hodně vysoké; a není nepravděpodobné, že u některých jednotlivců tomu tak bylo. Mám však všechny důvody tvrdit, že zpravidla tomu bylo zcela jinak. Účinkem takových subvencí obvykle je, že podněcují lehkovážné podnikatele, aby se jako dobrodruzi vrhali do něčeho, čemu nerozumějí a na čem svou nedbalostí a neznalostí ztratí více, než díky této krajní štědrosti vlády mohou získat. Roku 1750, tímž zákonem, jímž byla po prvé poskytnuta subvence 30 šilinků na tunu (24. článkem zákona z 23. roku vlády Jiřího II.), aby se pomohlo sledařství, byla zřízena podílnická společnost s kapitálem 500 000 liber št.; jejím podnikatelům měl vyplácet nejvyšší berní správce v pololetních rovných splátkách po dobu 14 let 3 libry št. ročně z každých 100 liber št. upsaného a splaceného podílnického kapitálu. Mimo to požívali podílníci všech ostatních výhod, jako je ona subvence na nosnost lodí, vývozní subvence 2 šilinky 8 pencí na sud a osvobození britské a cizozemské soli od poplatků. Vedle této velké společnosti, jejíž guvernér a představenstvo měli mít sídlo v Londýně, bylo povoleno zřizovat ve všech mořských přístavech v království menší rybářské společnosti, jestliže se pro každou upíše kapitál alespoň 10 000 liber št., s nímž měly hospodařit na vlastní riziko, ať již se ziskem nebo se ztrátou. Stejný roční důchod a všechny výhody, které byly poskytnuty oné velké společnosti, byly dány i těmto malým. Avšak i přes všechny velké výhody téměř všechny tyto různé společnosti, velké i malé, přišly o celý svůj kapitál nebo o větší jeho část. Nezůstala po nich ani stopa a celé sledařství, nebo alespoň obrovská jeho většina, je teď v rukou soukromých podnikatelů.

Kdyby to či ono řemeslo či manufaktura byly vskutku nutné pro obranu státu, nebylo by snad právě prozíravé spoléhat se na to, že jeho výrobky budou dodávat sousedi; i kdyby se taková výroba nedala v zemi udržet jinak, nebylo by snad nerozumné, aby všechna ostatní odvětví výroby byla

na její podporu zdaněna. Z tohoto hlediska lze snad také pohlížet na vývozní subvence na britskou plachtovinu a britský střelný prach.

I když je snad jen zřídkakdy rozumné zdaňovat podnikání velké většiny národa ve prospěch té či oné skupiny majitelů manufaktur, přece v lehkomyšlnosti, kterou přináší blahobyť, kdy státní pokladna má takové příjmy, že neví, co s nimi, je udělování takových subvencí odvětvím těšícím se přízni snad stejně přirozené jako všelijaká jiná zbytečná vydání. Ve státních, stejně jak v soukromých vydáních, bývá často velké bohatství omluvou pro velkou hloupost. Ale počínat si takhle marnotratně i v dobách všeobecné tísně a nouze - k tomu už je třeba jistě více než obyčejné hlouposti.

Co se nazývá subvencí, je často prostě refundace cla, a proti té nelze uvádět tytéž námitky jako proti vývozním subvencím. Například vývozní subvenci na rafinovaný cukr možno považovat za navrácení cla z dováženého hnědého cukru nebo ze surového cukru indického, z něhož se rafinovaný cukr vyrábí; výrobní subvence na hedvábné zboží za navrácení dovozního cla a spředeného hedvábí; vývozní subvence na střelný prach za refundaci dovozního cla ze síry a ledku. V celním názvosloví jsou refundaci jen částky navrácené při vývozu zboží, které je vyváženo v té podobě, v jaké bylo dovezeno; jestliže se však podoba tohoto zboží nějakým zpracováním změní, takže zboží dostává nové označení, mluví se již o subvencích.

Proti dotacím (*premiums*), které státní pokladna uděluje řemeslníkům a výrobcům vynikajícím v tom či onom oboru, nelze uvádět stejné námitky jako proti vývozním subvencím. Tím, že podněcují zvláštní dovednosti a vynalézavost, napomáhají udržovat soutěžení pracovníků v těchto zaměstnáních, a nejsou tak velké, aby přivedly do některého z nich větší část kapitálu země, než kolik by se ho tam jinak samo uplatnilo. Nevedou tedy k porušování přirozené rovnováhy mezi povoláními, nýbrž k tomu, aby se práce v každém z nich co možná zlepšovala a zdokonalovala. Mimo

to jsou výdaje na tyto dotace pranepatrné, kdežto výdaje na subvence velmi vysoké. Tak třeba obilní subvence sama stála někdy stát za jeden rok přes 300 000 liber št.

O vývozních subvencích se někdy mluví jako o dotacích (*premiums*), tak jako slovem „subvence“ se někdy zase označuje refundace cla; je tedy vždy třeba řídit se podstatou věci a nedat na slovo.

Exkurz o obchodě s obilím a o obilních zákonech

Nemohu ukončit tuto kapitolu o subvencích, aniž bych poukázal na to, že chvála, kterou sklidil zákon o vývozní subvenci na obilí a celá ta soustava nařízení s ním souvisejících, je zcela nezasloužená. Správnost tohoto tvrzení bude dostatečně potvrzena podrobným prozkoumáním povahy obilního obchodu a prozkoumáním hlavních britských zákonů, které se ho týkají. Veliká důležitost tohoto předmětu omluví jistě délku tohoto exkurzu.

Zaměstnání obchodníka s obilím má čtyři různé složky, které jsou ve své podstatě zaměstnání odlišná a samostatná, i když je snad někdy provádí všechny jedna osoba. Je to předně činnost obchodníka majícího co činit jen s tuzemskem, za druhé činnost obchodníka, který dováží pro domácí spotřebu, za třetí činnost obchodníka vyvážejícího domácí obilí pro spotřebu v cizích zemích a za čtvrté činnost dovozce, který je zároveň vývozcem, neboli dováží obilí, aby je opět vyvezl.

I. Zájmy obchodníka majícího co činit jen s tuzemskem a zájem velké většiny národa, i když se na první pohled zdají sebevíce protichůdné, jsou přece jen naprosto stejné, a to i v letech největšího nedostatku. Jeho zájem mu velí zvyšovat cenu svého obilí tak, jak to právě vyžaduje skutečný nedostatek v tu kterou dobu, avšak zvyšovat cenu ještě dále jeho zájmem být nemůže. Zvýšením cen snižuje spotřebu a nutí více méně každého, zvláště však nižší vrstvy obyvatelstva, k šetrnosti a dobrému hospodaření. Jestliže však přílišným zvýšením ceny přivodí takové snížení spotřeby, že nabídka pro to které období bude pravděpodobně vyšší než

spotřeba v onom období, a tento přebytek se ještě udrží i nějaký čas potom, když už začne přicházet na trh příští sklizeň, vydává se v nebezpečí, nejenže působením přírodních vlivů ztratí značnou část svých obilních zásob, ale také že to, co mu zbude z minulé sklizně, bude muset prodat za cenu mnohem nižší, než jakou by snad za to byl dostal několik měsíců předtím. Jestliže cenu nezvýší dost vysoko, a proto spotřeba klesne tak málo, že zásoby nebudou pravděpodobně stačit v tom období ji uspokojit, tu nejenže ztratí část svého zisku, jehož by snad byl dosáhl jinak, ale vystaví národ nebezpečí, že před koncem období nebude trpět tíživou drahotou, nýbrž strašlivým hladem. Je v zájmu národa, aby jeho denní, týdenní a měsíční spotřeba byla pokud možno v přesném poměru k nabídce v tom kterém období. Zájem obchodníka majícího co činit jen s tuzemskem je týž. Bude-li obilí nabízet národu podle svého nejlepšího vědomí co nejpřesněji v tomto poměru, prodá pravděpodobně všechno své obilí za nejvyšší cenu a s největším ziskem; protože zná stav úrody a ví, kolik sám za den, za týden, za měsíc prodá, může si učinit více méně přesný úsudek o tom, jak dalece je tento poměr v zásobování obyvatelstva skutečně zachováván. Třebaže mu nejde o zájem národa, zřetel k zájmům vlastním vede ho nutně k tomu, aby v dobách nedostatku jednal s občany přibližně stejně, jak je někdy nucen jednat se svým mužstvem rozvážný kapitán lodi. Předvídá-li pravděpodobnost, že by zásoby potravin mohly dojít, nařídí vydávat mužstvu snížené dávky. I kdyby to snad někdy činil z přemíry opatrnosti, aniž ho k tomu nutila skutečná nutnost, všechny ty nepříjemnosti, které z toho má jeho mužstvo, jsou přece jenom nepatrné proti onomu nebezpečí, bídě a zkáze, jimž by někdy mohlo být vystaveno, kdyby jednal méně prozíravě. A stejně tak, kdyby snad obchodník s obilím mající co činit jen s tuzemskem z nadměrné lakoty někdy zvýšil cenu obilí poněkud více, než to vyžaduje nedostatek v tomto období, všechny potíže působené někdy obyvatelstvu takovým jednáním, které je skutečně ke konci období zachrání před hladem, jsou jen nepatrné ve srovnání s tím,

co by pravděpodobně muselo snášet, kdyby si byl onen obchodník počínal velkodušněji. Touto přílišnou chamtivostí utrpí snad nejvíce sám onen obchodník s obilím; nejen tím, že tak obyčejně proti sobě obrátí všeobecnou nevoli, ale i kdyby snad následkům této nevole unikl, musí mu na konci období zbýt množství obilí, a je-li v příštím roce dobrá úroda, musí je vždy prodat hluboko pod cenou, kterou by byl snad za ně dostal jinak.

Kdyby bylo ovšem možno, aby jedna velká obchodní společnost sama skoupila sklizeň některé velké země, bylo by snad v jejím zájmu učinit s ní to, co prý dělají Holanďané s kořením z Moluk; značnou část ho zničí nebo vyhodí, aby udrželi cenu zbytku vyšší. Zavést tak dokonalý monopol je však u obilí stěží možné, a to i tehdy, kdyby se to mělo stát překročením zákona; a kdekoliv dává zákon obchodu volnost, je obilí ze všeho zboží nejméně vystaveno nebezpečí, že by se ho zmocnilo několik velkých kapitálů, které by skoupily většinu jeho zásob a zřídily si tak na ně monopol. Nejenže je jeho hodnota daleko větší, než aby je kapitály jednotlivých soukromých osob mohly skoupit, ale i kdyby to bylo možno, způsob, jak se obilí pěstuje, takový výkup zcela znemožňuje. Poněvadž v každé civilizované zemi je obilí zbožím, jehož roční spotřeba je nejvyšší, je i množství práce vynaložené ročně na jeho pěstování větší než množství práce vynaložené na výrobu kteréhokoli jiného zboží. Jakmile je sklizeno z půdy, musí se také rozdělit mezi větší počet majitelů než kterékoli jiné zboží; a tyto majitele nelze nikdy shromáždit na jedno místo jako několik majitelů manufaktur, neboť jsou nutně roztroušeni po všech koutech země. Tito první majitelé zásobují buď bezprostředně spotřebitele v blízkém okolí, nebo jiné domácí obchodníky, kteří jsou dodavateli těchto spotřebitelů. Obchodníci s obilím mající co činit jen s tuzemskem, počítáme-li k nim rolníky a pekaře, jsou nutně početnější než obchodníci s kterýmkoli jiným zbožím, a protože jsou tak roztroušeni, není vůbec možné, aby utvořili nějaké všeobecné sdružení. Kdy-by v některém roce

nedostatku některý z nich zjistil, že jeho zásoba obilí je daleko větší, než kolik může doufat, že prodá za běžnou cenu ještě před koncem období, ani by ho nenapadlo udržovat vysokou cenu obilí ke své škodě a k prospěchu jedině svých konkurentů, nýbrž by tuto cenu ihned snížil, aby se svého obilí zbavil, než přijde na trh nová sklizeň. Tytéž pohnutky a tytéž zájmy, které by tak určovaly jednání toho nebo onoho obchodníka, rozhodovaly by i u každého jiného a vedly by je všechny k tomu, aby všichni, jeden jako druhý, prodávali své obilí za cenu, která podle jejich nejlepšího uvážení nejlépe odpovídá nedostatku nebo nadbytku v příslušném období.

Kdo pozorně zkoumá historii období drahot a hladu, které během našeho století nebo dvou předcházejících století postihly tu či onu část Evropy - a o některých z těchto období máme celkem přesné zprávy - shledá asi, že drahota nevznikala nikdy z nějaké úmluvy mezi obchodníky s obilím majícími co činit jen s tuzemskem, ani z jiné takové příčiny, nýbrž jen ze skutečného nedostatku, způsobeného snad někdy a v některých krajích válečnými spoustami, z přílišného zasahování vlády, která se pokoušela odpomoci trampotám drahoty nevhodným způsobem.

Ve velké zemi rodící obilí, mezi jejímiž různými částmi existuje svobodný obchod a styk, nemůže být nedostatek způsobený sebevětší neúrodou nikdy tak veliký, aby přivodil hlad, a i ta nejskrovnější úroda, je-li s ní nakládáno úsporně a hospodárně, uživí po celý rok týž počet lidí jako úroda v letech průměrné hodnoty, kdy si lidé ovšem žijí blahobytněji. Nejnepříznivější pro dobrou úrodu jsou léta nadměrného sucha nebo příliš velkých dešťů. Protože však obilí roste v polohách jak vyšších, tak nižších, na polích, která trpívají vlhkostí, i na polích, která trpívají suchostí, je sucho nebo déšť, jedné části země škodící, pro druhou její část dobrodiním; a i když v letech deštivých nebo suchých je úroda mnohem menší než v letech s počasím vyrovnanějším, přece se neúroda v některých krajích země vždy do určité míry vyrovná lepší sklizní v krajích

druhých. V zemích, kde se pěstuje rýže, vyžadující půdu nejen hodně vlhkou, ale po určité období jejího růstu úplně zavodněnou, jsou účinky sucha mnohem strašnější. Avšak i v takových zemích není snad sucho nikdy tak všeobecné, aby muselo přivodit hlad, jen kdyby vláda povolila volný obchod. Sucho, které před několika lety postihlo Bengálsko, bylo by pravděpodobně způsobilo velkou drahotu. Ale úředníci Východoindické společnosti nařídili tak nesprávná a neuvážená omezení obchodu s rýží, že tuto drahotu pomohli změnit v hlad.

Nařídí-li vláda, ve snaze odpomoci nesnázím drahoty, všem obchodníkům, aby prodávali své obilí za cenu, kterou považuje sama za přiměřenou, buď tím způsobí, že je na trh nedodají, a tu pak někdy může vzniknout hlad hned na počátku období; anebo, jestliže je na trh dodávají, umožňuje obyvatelům, a tím je k tomu i podněcuje, aby obilí spotřebovali tak rychle, že ještě před koncem období musí nutně nastat hlad.

Neomezená a neokleštěná svoboda obchodu s obilím je nejen jediným opatřením, jímž se zabrání bídě a hladu, ale je i nejlepším prostředkem k zmírnění trampoty z drahoty; neboť trampoty ze skutečného nedostatku zcela odstranit není možno; lze je pouze zmírnit. Žádný jiný obchod si nezaslouží větší ochrany zákona a žádný tuto ochranu tolik nepotřebuje, protože žádný jiný obchod není tolik vystaven obecnému opovržení.

V letech nedostatku připisují nižší vrstvy národa nouzi lakotě velkého obchodníka s obilím, který se tak stává předmětem jejich nenávisti a rozhořčení. Proto nejenže na tom nevydělá, ale ocitá se dokonce v nebezpečí, že přijde na mizinu a skladiště že mu vydrancují a poboří. A přitom velký obchodník s obilím očekává hlavní zisk právě v letech nedostatku, kdy ceny jsou vysoké. Má obyčejně s některými rolníky smlouvy, že mu budou po tolik a tolik let dodávat za tu a tu cenu takové a takové množství obilí. Tato smluvní cena je určována podle toho, co se považuje za nepřiliš vysokou a přiměřenou cenu, tj. podle obvyklé nebo průměrné ceny, která před posledními lety nedostatku činila u pšenice

zpravidla asi 28 šilinků za kvart a u ostatních druhů obilí byla úměrná této částce. V dobách nedostatku kupuje tedy velký obchodník s obilím většinu svého obilí za obvyklou cenu a prodává je za cenu daleko vyšší. Že však tento mimořádný zisk právě jen dostačuje k tomu, aby jeho obchod nepokulhával za jinými druhy obchodu a aby vyvážil ony četné ztráty, které mu přináší jindy jednak to, že jeho zboží snadno podléhá zkáze, a jednak velmi časté a nepředvídatelné kolísání jeho ceny, je snad sdostatek jasné, a to již z toho jediného důvodu, že se velké bohatství získá v tomto obchodě stejně zřídka jako v kterémkoli jiném. Ale ono všeobecné opovržení, které na sebe přitahuje v letech nedostatku, kdy jedině může být výnosný, odpuzuje od tohoto obchodu lidi řádné a zámožné. Ponechávají ho obchodníkům nižšího řádu; a tak téměř jedinými prostředníky na domácím trhu, kteří vstupují mezi pěstitele a spotřebitele, jsou mlynáři, pekaři, krupaři a faktoři a všelijací hokynáři.

Za starých časů evropská politika toto obecné opovržení k obchodu tak užitečnému pro společnost nejenom nepotírala, ale spíše mu ještě dávala úřední schválení a podporovala je.

14. článek zákona z 5. a 6. roku vlády Eduarda VI. stanoví, že každý, kdo by kupoval obilí s úmyslem znovu je prodat, má být při prvním přestoupení zákona potrestán dvěma měsíci vězení a pokutou v hodnotě onoho obilí, při druhém přestoupení šesti měsíci vězení a pokutou ve výši dvojnásobné hodnoty onoho obilí a při třetím přestoupení má být postaven na pranýř, uvržen do žaláře na tak dlouho, dokud se králi nezlíbí ho propustit, a veškeré jeho zboží a majetek že propadá. Někdejší politika většiny ostatních evropských zemí nebyla o nic lepší než politika Anglie.

Naši předkové si asi myslili, že od rolníka bude obyvatelstvo kupovat levněji než od obchodníka s obilím; obávali se, že takový obchodník bude kromě ceny, kterou zaplatil rolníkovi, požadovat nadto ještě neúměrný zisk pro sebe. Snažili se tedy jeho obchod úplně zničit. Hleděli dokonce pokud možno vyloučit jakéhokoli prostředníka mezi pěstitelem a

spotřebitelem; a to byl také účel oněch četných omezení, která uvalili na obchod takzvaných handlím nebo překupníků obilí, obchod, jež nesměl provozovat nikdo, kdo neměl povolovací listinu zaručující jeho spravedlivost a poctivost. Podle zákona Eduarda VI. bylo k vystavení tohoto povolení třeba záruky tří smírčích soudců. Ale i toto omezení bylo později považováno za nedostačující a podle jednoho zákona Alžbětina mohla toto povolení udělovat pouze čtvrtletní zasedání soudu složeného ze soudců z celého hrabství.

Někdejší evropská politika se tak snažila řídit zemědělství, hlavní zaměstnání venkova, podle zásad zcela odlišných od zásad, které stanovila pro řemesla a manufaktury, hlavní to zaměstnání měst. Tím, že nenechala rolníkovi jiné zákazníky než spotřebitele samy nebo jejich nejbližší prostředníky, handlíře a překupníky obilí, chtěla ho přinutit, aby vykonával zaměstnání nejen rolníka, ale i velkoobchodníka a maloobchodníka. Řemeslníkovi a majiteli manufaktury naproti tomu zase mnohdy zakazovala, aby dělal kramáře, tj. aby prodával své zboží v drobném. Jedním zákonem chtěla sledovat obecný prospěch země, tj. zlevnit obilí, aniž snad dobře věděla, jak to provést. Druhým zákonem pak chtěla podporovat zájmy jenom určité skupiny lidí, kramářů, neboť se domnívala, že kdyby výrobcům bylo dovoleno prodávat vše v drobném, prodávali by o tolik levněji, že by drobné obchodníky přivedli na mizinu.

Avšak i kdyby měl majitel manufaktury povolení mít obchod a prodávat své zboží v drobném, nebyl by mohl prodávat levněji než obyčejný obchodník. Každou část svého kapitálu, kterou by byl převedl do svého obchodu, byl by musel ubrat svému podnikání v manufaktuře. Aby udržel své podnikání na úrovni jiných, byl by musel mít jednak zisky majitele manufaktury a jednak zisky obchodníka. Dejme tomu, že ve městě, kde žil, činil obvyklý zisk z kapitálu použitého v manufaktuře i v obchodě deset procent. U každého kusu vlastního zboží, které prodával ve svém obchodě, musel si potom připočítávat dvacetiprocentní zisk. Když si zboží

převezl z dílny do krámu, musel je počítat za cenu, kterou by byl dostal od obchodníka nebo kramáře, který by je byl koupil ve velkém. Jestliže si je počítal za méně, přišel o část zisku ze svého manufakturního kapitálu. Jestliže je však zase prodával ve svém obchodě tak, že za ně nedostal tolik, kolik by za ně dostal obchodník, přišel o část zisku ze svého kapitálu obchodního. I když se tedy může zdát, že měl z téhož kusu zboží dvojí zisk, šlo tu jen o jediný zisk z celého kapitálu, který na ně byl vynaložen, neboť toto zboží bylo postupně složkou dvou různých kapitálů; a jestliže dostal méně než svůj zisk, utrpěl ztrátu, neboli nepoužil celého svého kapitálu tak výhodně jako většina okolních příslušníků téhož povolání.

K tomu, co nesměl se svým kapitálem učinit řemeslník nebo majitel manufaktury, byl rolník téměř přinucen: rozdělit jej do dvou různých zaměstnání; jednu část ponechat ve svých obilních skladech a ve stodolách, aby mohl uspokojovat běžnou poptávku na trhu, a druhé části použít k hospodaření na své půdě. Avšak stejně jako mu tato druhá část musela vynášet alespoň tolik, kolik činil obvyklý zisk ze zemědělského kapitálu, tak mu i ona první část musela dávat alespoň tolik, kolik byl obvyklý zisk z kapitálu obchodního. Ať již kapitál, který umožňoval obchod s obilím ve velkém, náležel osobě nazývané tu rolníkem, nebo osobě nazývané tu obchodníkem, v tom i onom případě bylo třeba stejně velkého zisku, aby majitel, který jej takto uložil, neutrpěl škodu, aby mu jeho obchod nepokulhával za jiným podnikáním a aby ten majitel nemusel mít zájem najít si pro svůj kapitál co nejrychleji jiné uplatnění. Rolník, který byl nucen vykonávat zaměstnání obchodníka s obilím, nemohl si tedy dovolit prodávat své obilí za nižší cenu, než za jakou by je byl musel při volné konkurenci prodávat kterýkoli jiný obchodník s obilím.

Obchodník, který může vynaložit celý svůj kapitál v jednom jediném obchodním odvětví, je ve stejné výhodě jako dělník, který může vynakládat celou svou práci na jeden jediný úkon. Stejně jako onen dělník nabude takové zručnosti, která mu umožňuje se stejnýma dvěma rukama

vykonat mnohem větší množství práce, tak i onen obchodník dosáhne ve svém obchodování, v nakupování i prodeji zboží, takové zběhlosti a pohotovosti, že s týmž kapitálem vystačí na obchody mnohem širšího rozsahu. Stejně jako onen dělník může prodávat svou práci obyčejně levněji, může onen obchodník své zboží prodávat obyčejně poněkud levněji, než kdyby jeho kapitál a jeho pozornost upoutávalo více různých věcí. Většina majitelů manufaktur by si nemohla dovolit prodávat své zboží v malém tak levně jako obezřetný a čilý obchodník, jehož jediným zaměstnáním je kupovat zboží ve velkém a prodávat je zase v drobném. Tím méně ještě si mohla většina rolníků dovolit prodávat své obilí v malém a zásobovat obyvatele měst, vzdálených většinou snad čtyři pět mil, za tak nízké ceny jako obezřetný a čilý obchodník s obilím, jehož jediným zaměstnáním bylo nakupovat obilí ve velkém, svážet je do rozsáhlých skladišť a v drobném je zase rozprodávat.

Zákon, který majiteli manufaktury zakazoval, aby dělal i obchodníka, chtěl dosáhnout toho, aby se tato dělba na vynakládání kapitálu vyvíjela rychleji, než by se snad vyvíjela jinak. A zákon, který nutil rolníka, aby také obchodoval s obilím, měl zabránit, aby tato dělba nepostupovala příliš rychle. Oba zákony zřejmě porušovaly přirozenou volnost, a byly proto nespravedlivé; a jak byly oba nespravedlivé, tak byly i nerozumné. Je v zájmu každé společnosti takovéto věci ani nepopohánět, ani jim nepřekážet. Člověk, který svou práci nebo kapitál vynakládá rozmanitějším způsobem, než to vyžadují okolnosti, nemůže nikdy ublížit svému kolegovi tím, že by své zboží prodával levněji než on. Ublížit může jen sám sobě, a to se také obyčejně stává. „Devatero řemesel, desátá bída/“ praví přísloví. Starost o vlastní zájmy by však zákony měly přenechat vždy přímo občanům, neboť ti znají místní poměry, a dovedou tedy své zájmy jistě lépe rozpoznat než ti, kteří zákony vydávají. Ale mnohem zhoubnější z těchto dvou zákonů byl ten, který ukládal rolníkovi, aby vykonával zaměstnání obchodníka s obilím.

Nejenže překážel oné dělbě v používání kapitálu, která je pro každou společnost tak prospěšná, ale brzdil i zvelebování zemědělství. Rolníci ukládal, aby místo jednoho zaměstnání vykonával zaměstnání dvojí, a tím ho nutil, aby rozdělával svůj kapitál na dvě části, z nichž jen jedné mohl používat v zemědělství. Kdyby byl však rolník mohl prodat celou svou sklizeň ihned po vymlácení obchodníkovi s obilím, byl by pravděpodobně vrátil celý kapitál půdě a byl by za něj nakoupil další dobytek a najal více čeledí, aby si mohl rozšiřovat a zvelebovat hospodářství. Protože však musel prodávat své obilí v malém, musel po celý rok zadržovat velkou část svého kapitálu ve svých sýpkách a stozích, a nemohl tedy hospodařit na své půdě tak, jak by snad byl se stejným kapitálem hospodařil jinak. Tento zákon byl tedy zvelebování zemědělství nutně na překážku, a místo aby obilí zlevňoval, musel vést k tomu, že ho bylo méně, a že tedy bylo dražší, než by bylo bývalo jinak.

Po zaměstnání rolníkově zvýšil by nejvíce pěstování obilí vlastně obchod s obilím, kdyby se mu ovšem dostalo dobré ochrany a podpory. Pro rolníka by to byla stejná pomoc, jako je zaměstnání velkoobchodníka s výrobky manufaktur pro majitele manufaktury.

Velkoobchodník zabezpečuje majiteli manufaktury rychlý odbyť, neboť jakmile je zboží vyrobeno, hned mu je odebere, a někdy mu dokonce zaplatí předem ještě dříve, než je vyrobeno; tím mu dává možnost, aby do výroby vkládal stále celý svůj kapitál, a někdy i více než tento kapitál, a aby tak vyráběl daleko větší množství zboží, než kdyby je musel sám prodávat maloobchodníkům nebo dokonce přímo spotřebitelům. A protože kapitál obchodníků ve velkém stačí obyčejně k tomu, aby nahradil kapitály mnoha majitelů manufaktur, nutí vzájemný styk vlastníka velkého kapitálu, aby majitele mnoha malých kapitálů podporoval a aby jim poskytoval pomoc, postihne-li je nějaká ztráta nebo pohroma, která by je jinak třeba přivedla na mizinu. Kdyby se takovýto poměr všude vytvořil mezi pachtýři a obchodníky s obilím, i pachtýři by z toho měli takový

prospěch. Mohli by tak do zemědělství stále vkládat celý svůj kapitál, a někdy i o něco více. A kdyby přišla některá z těch pohrom, které stíhají jejich práci tak jako práci nikoho jiného, měli by ve svém běžném zákazníku - bohatém obchodníku s obilím - člověka, který má nejen zájem, ale i prostředky, aby jim pomohl, a nebyli by zcela závislí na shovívavosti majitele panství nebo na milosrdnosti jeho správce, jak je tomu nyní. Kdyby se dal, jako že se snad nedá, tento poměr zavést všude a naráz, kdyby se dal celý zemědělský kapitál v našem království naráz vrátit svému původnímu určení - hospodaření na půdě, takže by se stáhl ze všeho ostatního podnikání, kam se dnes dá každá jeho část odvést, a kdyby se dal naráz opatřit kapitál jiný na podporu a příležitostnou pomoc fungování onoho původního velkého kapitálu, byl by pokrok, který by již samy tyto změněné poměry způsobily po celé naší zemi, tak veliký, tak dalekosáhlý a tak rychlý, že si jej ani nelze dobře představit.

Zákon Eduarda VI., vylučující, pokud to bylo možné, jakéhokoli prostředníka mezi pěstitelem a spotřebitelem, usiloval tedy o zničení živnosti, která, může-li se svobodně rozvíjet, je nejen nejlepším prostředkem k zmírnění nesnází z drahoty, ale i nejlepším ochranným opatřením proti této pohromě; neboť po zaměstnání rolníkově žádné jiné nepřispívá k rozvoji obilnářství tolik jako živnost obchodníka s obilím.

Přísnost tohoto zákona byla později zmírněna několika dalšími nařízeními, která povolovala skupovat obilí, jestliže cena kvartu pšenice nepřevyšovala nejprve 20, potom postupně 24, 32 a 40 šilinků. Sedmý článek zákona z 15. roku vlády Karla II. povoloval nakonec každému, kdo nebyl spekulantem, tedy každému, kdo to obilí do tří měsíců neprodá znovu na témž trhu, skupovávat obilí a znovu je prodávat, nečinila-li cena kvartu více než 48 šilinků; u ostatních druhů obilí byla tato hranice stanovena úměrně této částce. Tento zákon dal obchodníkovi s obilím prodávajícímu jen v tuzemsku největší volnost, jaké se kdy posud těšil. Zákonem z 12. roku našeho krále, který ruší všechny dřívější zákony proti

skupovačům a spekulantům, se omezení stanovená zákonem Karlovým neodvolávají, a jeho omezení platí tedy i dále.

Tento zákon schvaluje však aspoň do jisté míry dva velmi pošetilé obecné předsudky. Za prvé vychází z toho, že stoupne-li cena kvartu pšenice na 48 šilinků a úměrně tomu stoupne i cena ostatních druhů obilí, nabude skupování obilí pravděpodobně takového rozsahu, že to národu přinese újmu. Ale z toho, co jsem již uvedl, vyplývá snad jasně, že ať již jsou ceny obilí požadované obchodníky prodávajícími jen v tuzemsku jakékoli, nemohou být nikdy takové, aby národ utrpěl újmu: a i když se snad zdá cena 48 šilinků za kvart příliš vysoká, je to cena, která se objevuje často přímo po žních, kdy z nové sklizně ještě téměř nic není na prodej a kdy ani člověk věci znalý nemůže mít za to, že se dá skoupit a předražít, tak aby národ z toho měl škodu.

Za druhé vychází tento zákon z toho, že je tu určitá cena, při níž se obilí bude pravděpodobně skupovávat a brzy potom na témž trhu znovu prodávat, takže národu tím vznikne škoda. Skupovává-li některý obchodník zboží ještě dřív, než přijde na trh, nebo přímo na trhu proto, aby je tam znovu za krátký čas prodal, vede ho k tomu jistě předpoklad, že trh nemůže být po celý rok zásobován tak dobře jako právě tehdy, a že ceny musí tedy brzy začít stoupat. Jestliže se mýlí a ceny nestoupnou, nejenže ztratí celý zisk z kapitálu, který do toho vloží, ale různými výdaji a ztrátami, které s sebou nutně přináší uložení obilí do skladišť a jeho opatrování, přijde i o část kapitálu samého. Daleko více než může poškodit lidi, jimž snad zabráni nakoupit v ten či onen den trhu, poškodí tedy sám sebe; neboť ti si potom mohou v kterýkoli jiný den trhu nakoupit stejně levně. Je-li naopak jeho úsudek správný, nejen že národ nijak nepoškodí, ale prokáže mu velmi platnou službu. Tím, že lidem dává pocítit svízele drahoty poněkud dříve, než by je snad pocítili jinak, způsobuje, že na ně drahota nedoléhá s takovou silou, jako kdyby je nízké ceny pobízely k rychlejší spotřebě, než jaká odpovídá době skutečného nedostatku. Jde-li

o nedostatek skutečný, pak je pro národ nejlépe, rozdělí-li se tíže nedostatku pokud možno stejnoměrně na všechny měsíce, týdny a dny v roce. Je právě na obchodníkovi s obilím, aby to promyslel a provedl co nejpřesněji, a protože nikdo jiný nemůže mít takový zájem, takové znalosti a takový cvik, aby to provedl tak správně, měla by se tato svrchovaně důležitá obchodní operace svěřovat výhradně jemu; jinými slovy obchodu s obilím by se měla ponechat alespoň v zásobování domácího trhu úplná volnost. Všeobecný strach ze skupování a překupnictví se dá srovnat se všeobecnou hrůzou z čarodějnictví a s podezíravostí, kterou zplodila. Ubožáci obžalovaní z čarodějnictví neměli na neštěstích, jež jim byla připisována, vinu o nic větší než ti, kdo byli obviňováni ze skupování obilí a spekulování s ním. Zákon, který učinil konec obžalobám z čarodějnictví a který vzal lidem možnost vylévat si zlost na souseda tím, že ho obvinili z onoho pomyslného zločinu, skoncoval účinně s oním strachem a s oním podezíráním podle všeho tím, že odstranil hlavní příčinu, z níž vznikaly. A zákon, který by dal úplnou svobodu vnitřnímu obchodu s obilím, skoncoval by pravděpodobně stejně účinně se strachem lidí ze skupování a spekulace.

Přes všechny své nedostatky přispěl však 7. článek zákona z 15. roku vlády Karla II. k dobrému zásobování domácího trhu a k rozvoji zemědělství snad více než kterýkoli zákon v našem zákoníku. Právě tento zákon poskytl vnitřnímu obchodu s obilím všechnu volnost a ochranu, kterou až dosud vůbec měl; a vnitřní obchod pomáhá zásobovat domácí trh a slouží zájmům zemědělství mnohem účinněji než vývoz nebo dovoz.

Autor pojednání o obchodu s obilím¹⁰⁷ uvádí, že poměr průměrného množství obilí všeho druhu dováženého do Velké Británie k množství, které se tam spotřebuje, není větší než 1:570. Důležitost, jakou má pro zásobování domácího trhu vnitřní obchod ve srovnání s obchodem vývozním, je tedy dána poměrem 570:1.

Průměrné množství obilí všeho druhu, které se vyváží z Velké Británie, nepřevyšuje podle téhož autora jednu jedenatřicetinu ročního produktu. Oč důležitější je tedy pro zemědělství vnitřní obchod, dávající domácím výrobkům možnost odbytu, než obchod vývozní, je vyjádřeno poměrem 30:1.

Mám k politické aritmetice pramalou důvěru a za správnost těchto dvou výpočtů neručím. Uvádím je jen proto, abych ukázal, jak malou důležitost přikládají zahraničnímu obchodu s obilím vzhledem k obchodu vnitřnímu lidé nejrozvážnější a nejzkušenější. Velkou láci obilí v letech přímo před zavedením subvencí můžeme snad do jisté míry právem připisovat vlivu onoho Karlova zákona, který byl vydán 25 let předtím, a to byla doba dost dlouhá, aby se projevil jeho účinky

K tomu, co chci říci o ostatních třech odvětvích obchodu s obilím, postačí jen několik slov.

I. Činnost obchodníka dovážejícího z ciziny obilí pro spotřebu v jeho zemi přispívá zřejmě přímo k zásobování domácího trhu, a musí tak přinášet velké většině národa přímý užitek. Snižuje poněkud průměrnou peněžní cenu obilí, avšak nezmenšuje jeho skutečnou hodnotu, tj. množství práce, které může vydržovat. Kdyby byl dovoz vždy volný, dostávali by naši rolníci a venkovští šlechtici za své obilí pravděpodobně rok od roku méně peněz, než dostávají teď, kdy je dovoz většinou prakticky zakázán; ale peníze, které by dostávali, měly by větší hodnotu, dalo by se za ně koupit více různého zboží a zaměstnávaly by větší počet pracovníků. Jejich skutečné bohatství, jejich skutečný důchod, by tedy byl stejný jako nyní, ačkoli by byl vyjádřen menším množstvím stříbra, a jejich možnosti a zájem na pěstování obilí by se tím proti dnešku nijak nezmenšily. Naopak, protože v důsledku snížené peněžní ceny obilí skutečná hodnota stříbra stoupá, peněžní cena všeho ostatního zboží poněkud klesá a pro podnikání v zemi to znamená podporu a rozvoj, neboť mu to na všech zahraničních trzích přináší jistou výhodu. V zemi, kde se

pěstuje obilí, musí však být rozsah domácího obilního trhu úměrný úhrnu jejího podnikání, neboli počtu těch, kteří vyrábějí něco jiného, a kteří tedy mohou dávat za obilí něco jiného nebo, což je vlastně totéž, cenu něčeho jiného. Ale domácí trh je v každé zemi nejen nejbližším a nejvhodnějším trhem obilí, ale i trhem největším a nejdůležitějším. Onen vzestup skutečné hodnoty stříbra, který vznikl tím, že poklesla peněžní cena obilí, vede tedy k rozšíření největšího a nejdůležitějšího trhu, a nejenže nebrzdí jeho rozvoj, ale naopak jej podporuje.

13. článek zákona z 22. roku vlády Karla II. uvalil clo na dovoz pšenice; nebyla-li cena jednoho kvartu na domácím trhu vyšší než 53 šilinků 4 pence, platilo se z něho 16 šilinků cla; při cenách do čtyř liber šterlinků činilo clo 8 šilinků. Cena 53 šilinků 4 pence se během dobrých sta let vyskytla jen v dobách velkého nedostatku a cena 4 libry št. se, pokud vím, nevyskytla vůbec. Než však cena kvartu pšenice vystoupila nad 4 libry št., platilo se z ní podle tohoto zákona clo nesmírně vysoké, a clo, které se platilo při cenách do 53 šilinků 4 pencí za kvart, působilo přímo jako zákaz. I dovoz ostatních druhů obilí byl omezen cly, jež byla v poměru k hodnotě obilí téměř stejně vysoká.¹⁰⁸ Pozdější zákony tato cla ještě zvýšily.

Důsledné provádění těchto zákonů v letech nedostatku bylo by pro národ pravděpodobně znamenalo nesmírné strádání. Ale v takových dobách se od jejich provádění obyčejně upouštělo, a dočasná nařízení povolovala po určitou dobu dovoz cizozemského obilí. To, že musela být vydávána tato dočasná nařízení, dokazuje dostatečně, že onen základní zákon nebyl správný.

Takováto omezení dovozu jsou sice starší než vývozní subvence, ale mluví z nich tytéž zásady, které si později vynutily zavedení této subvence. A i když jsou tato a některá jiná omezení dovozu sama o sobě sebeškodlivější, po zavedení subvence se stala nezbytnými. Kdyby se nebylo muselo z dováženého cizího obilí platit clo, když kvart pšenice stál

méně než 48 šilinků nebo jen o málo více, nebo kdyby se bylo platilo jen clo velmi malé, bylo by se mohlo toto obilí s výhodou vývozní subvence zase vyvézt, čímž by byla státní pokladně vznikla velká škoda, a účinek všech těch omezení, jejichž účelem bylo zvýšit odbyt výrobků domácích, a nikoli výrobků cizozemských, byl by úplně zvrácen.

I. Činnost obchodníka, který vyváží obilí pro spotřebu v cizích zemích, k dobrému zásobování domácího trhu jistě přímo nepřispívá; nepřímo však ano. Ať se již domácí trh zásobuje převážně výrobky domácími nebo cizozemskými, nesklízí-li se v té zemi nebo nedováží-li se tam více obilí, než kolik se ho tam průměrně spotřebuje, nemůže být toto zásobování nikdy příliš bohaté. Nedá-li se však přebytek za normálních poměrů pokaždé vyvézt, budou se mít pěstitelé na pozoru, aby již nikdy nesklidili více obilí, a dovozci zase, aby ho již nikdy nedovezli více, než kolik právě stačí spotřebovat domácí trh. Takový trh bude sotva kdy přeplněn zbožím, spíše se bude často zboží nedostávat, neboť lidé, kteří mají trh zásobovat, se budou většinou obávat, aby jim jejich zboží nezůstalo. Zákazem vývozu omezuje se rozvoj zemědělství příslušné země jenom na míru nutnou k uspokojení spotřeby vlastního obyvatelstva. Volný vývoz dává zemi možnost rozvinout zemědělství tak, že může zásobovat i cizí národy.

4. článek zákona z 12. roku vlády Karla II. povoloval vývoz obilí tehdy, nebyla-li cena kvartu pšenice vyšší než 40 šilinků; úměrně tomu byla stanovena tato hranice také u ostatního obilí. Zákon vydaný Karlem II. v 15. roce jeho vlády rozšířil platnost tohoto povolení až po hranici 48 šilinků za kvart pšenice a zákon z 22. roku jeho vlády ještě na ceny vyšší. Pravda, za takový vývoz se muselo králi odvádět tzv. liberné, avšak v celním tarifu mělo obilí tak nízkou sazbu, že u pšenice činil tento poplatek jen jeden šilink, u ovsa 4 pence a u všeho ostatního obilí 6 pencí za kvart. Zákon z 1. roku vlády Viléma a Marie, jímž byla zavedena subvence, ten nepatrný poplatek prakticky ruší, pokud ceny nejsou nad 48 šilinků za kvart; a 20. článek zákona z 11. a 12. roku vlády Viléma III. ruší jej

výslovně i při cenách vyšších.

Vývozci se tak nejen dostávalo v jeho obchodech podpory v podobě subvence, ale měl i daleko větší volnost, než měl obchodník, který obchodoval jen v tuzemsku. Poslední z oněch zákonů povoloval skupovat obilí k vývozu za jakoukoli cenu; avšak skupovat obilí k prodeji doma povoleno nebylo, ledaže cena kvartu nebyla vyšší než 48 šilinků. Jak jsem však již ukázal, zájem obchodníka obchodujícího jen v tuzemsku nemůže být nikdy v rozporu se zájmem velké většiny národa. Zájem vývozce v takovém rozporu být může a někdy také bývá. Kdyby v jeho vlastní zemi byla drahota a sousední zemi by právě v tu dobu postihl hladomor, bylo by asi v jeho zájmu vyvážet obilí do oné sousední země v takovém množství, že by se tím břímě drahoty hodně zvětšilo. Pravým účelem oněch zákonů nebylo zajistit dobré zásobování domácího trhu, nýbrž pod rouškou podpory zemědělství co nejvíce zvýšit peněžní cenu obilí, a tak přivodit na domácím trhu co největší trvalou drahotu. Tím, že se dovozu kladly překážky, bylo zásobování domácího trhu i v dobách velkého nedostatku odkázáno pouze na sklizeň domácí; a podporování vývozu, i když cena kvartu vystoupila až na 48 šilinků, způsobilo, že ani v dobách značného nedostatku nepřicházela na trh sklizeň celá. Zákony s dočasnou platností, které zakazovaly na určitou dobu vyvážet obilí a rušily přitom cla z dováženého obilí - a k těmto opatřením se musela Velká Británie uchýlovat velmi často - ukazují jasně, jak jsou všechny tyto zákony pochybené. Kdyby byly tyto zákony správné, nebylo by se muselo tak často od nich upouštět.

Kdyby se všechny národy řídily osvíceným učením o volném dovozu a vývozu, podobaly by se v tomto směru všechny státy, ve které se rozpadá jeden velký světadíl, provinciím nějaké velké říše. Rozum i zkušenost říkají, že volný obchod mezi jednotlivými kraji téže říše je nejen nejlepším prostředkem, jak zmirňovat drahotu, ale i nejúčinnějším prostředkem, jak zabránit vypuknutí hladu; a stejně by působil i volný vývoz a dovoz mezi

různými státy, které jsou částmi jednoho velkého světadílu. Čím větší je tento světadíl a čím snadnější je spojení po vodě i po souši mezi jeho jednotlivými částmi, tím spíše by zůstaly všechny jeho části uchráněny obou oněch strastí, neboť by tu byla větší pravděpodobnost, že nedostatku v jedné z těch zemí odpomohou přebytky některé jiné. Ale toto osvícené učení přijalo celé jen velmi málo zemí. Obchod s obilím je téměř všude více či méně omezován a v mnoha zemích jsou ona omezující nařízení tak nesmyslná, že z drahoty, pohromy, které se nelze vyvarovat, vyrůstá hrůza hladomoru. Poptávka takových zemí po obilí může být často tak velká a naléhavá, že malý sousední stát, který by byl právě postižen větší či menší drahotou, nemohl by se odvážit tam dodávat, aby se sám nepřivedl do podobného hrozného neštěstí. Zcela špatná politika jedné země může způsobit, že politika, která by v druhé zemi platila jinak za nejlepší, stane se nebezpečná a nerozumná. Méně nebezpečný by však byl neomezený vývoz pro státy velké, kde sklizeň je daleko větší, a kde by proto to nebo ono množství obilí, které se asi vyveze, sotva mohlo mít nějaký vliv na zásobování. V některém švýcarském kantonu nebo v některém z malých italských státeků bude snad někdy třeba omezit vývoz obilí; ale v tak velkých zemích, jako je Francie a Anglie, bude to asi sotva kdy nutné. A bránit rolníkovi, aby své zboží posílal vždy na trh nejvýhodnější, znamená zřejmě obětovat běžné zásady spravedlnosti zásadě veřejného prospěchu, jakýmsi zřetelům státním; je to zásah zákonodárné moci, k jakému by se mělo sahat jen v krajní nutnosti, neboť jen tehdy se dá ospravedlnit. Cena, při níž se zakazuje vyvážet obilí - má-li se to vůbec zakazovat - měla by vždy být hodně vysoká.

Obilní zákony se dají ve všem srovnávat se zákony, které se týkají náboženství. O to, co se týká živobytí na tomto světě nebo blaženosti na onom světě, projevují lidé takový zájem, že vláda musí ustupovat jejich předsudkům, a aby udržela veřejný klid, musí zavádět takové zákony, s jakými oni souhlasí. Snad právě proto se v těchto dvou důležitých věcech

setkáváme tak zřídka s rozumnými zákony.

I. Činnost obchodníka zabývajícího se obchodem zprostředkovatelským, neboli dovážejícího cizozemské obilí proto, aby je opět vyvezl, přispívá k dobrému zásobování domácího trhu. Prodávat obilí na domácím trhu přímým účelem jeho obchodování ovšem není. Obyčejně je tam však prodá rád, a to i za mnohem méně peněz, než kolik by mohl očekávat na trhu cizozemském, protože si tak ušetří výlohy za nakládání a vykládání, za dopravu a pojištění. Obyvatelé země, ze které zprostředkovatelský obchod činí skladiště a zásobárnu pro země jiné, mohou jen velmi zřídka mít sami nedostatek. I když zprostředkovatelský obchod takto může přispět k poklesu průměrných peněžních cen obilí na domácím trhu, skutečná hodnota obilí tím nijak neklesne. Stoupá tím poněkud jen skutečná hodnota stříbra.

Obchod zprostředkovatelský byl ve Velké Británii za normálních okolností ve skutečnosti zakázán, neboť na dovážené obilí byla uvalena vysoká cla, z nichž většina se nevracela; a za mimořádných okolností, v dobách, kdy se málo urodilo a bylo třeba dočasnými nařízeními tato cla zrušit, bývalo vždy zakázáno obilí vyvážet. Těmito zákonnými opatřeními byl zprostředkovatelský obchod zakázán vlastně navždy.

Zákonná opatření, která souvisí se zavedením subvence, zaslouží si tedy asi pramálo oné chvály, kterou sklídila. Rozvoj a blahobyť Velké Británie, jež se tak často připisují oněm zákonům, dají se velmi snadno vysvětlit jinými příčinami. Již sama záruka, kterou každému ve Velké Británii dávají zákony, že sám sklídí plody své vlastní práce, stačí způsobit rozkvět kterékoli země navzdory těmto nesmyslným nařízením a ještě dvacetí dalším; této záruky bylo dosaženo Revolucí, a to téměř ve stejnou dobu, kdy byla zavedena subvence. Může-li se přirozená snaha každého jednotlivce zlepšit si své postavení volně projevit a požívá-li ochrany, je tak mocnou vzpruhou, že sama bez jakékoli pomoci stačí nejenom na to, aby vedla společnost k bohatství a k blahobytu, ale aby překonala i na sta

nejapných překážek, jimiž hloupé lidské zákony brání až příliš často jejímu působení; tyto překážky znamenají totiž vždycky buďto větší, nebo menší zásah do volného uplatňování této snahy, nebo oslabují její ochranu. Ve Velké Británii je podnikání dokonale zabezpečeno; a i když má jeho volnost k dokonalé volnosti daleko, je tam podnikání přece jen volnější nebo alespoň neméně volné než kdekoli v Evropě.

Období největšího blahobytu a rozvoje ve Velké Británii nastalo sice po zavedení soustavy zákonů zabývajících se subvencí, ale proto je ještě nesmíme vyvozovat z těchto zákonů. Toto období přišlo také po vzniku národního dluhu. A přece je ten národní dluh jistě nepřivodil.

Zákonná opatření týkající se subvencí vedou přesně tam, kam vede politika Španělska a Portugalska, tj. k jistému snížení hodnoty drahých kovů v zemi, která provádí tuto politiku. Avšak Velká Británie je jistě jedna z nejbohatších zemí v Evropě, kdežto Španělsko a Portugalsko patří možná mezi nejubožejší. Toto rozdílné postavení se dá snadno vysvětlit dvěma příčinami. Za prvé: ve Španělsku clo z vyváženého zlata a stříbra a v Portugalsku zákaz tyto kovy vyvážet, k tomu ještě bdělý dozor nad prováděním oněch zákonů, musí v těchto dvou chudičkových zemích, které za rok dohromady dovážejí za něco přes 6 milionů šterlinků, snížit hodnotu drahých kovů nejen bezprostředněji, ale i daleko účinněji než obilní zákony ve Velké Británii. A za druhé: tato špatná politika není v oněch zemích vyvážena všeobecnou volností, a bezpečností občanů. Podnikání tam nepožívá ani volnosti ani ochrany a světská a církevní moc jak ve Španělsku, tak v Portugalsku je taková, že již ona sama se dovede přičinit o to, aby se dnešní chudoba těch zemí udržela na věky, i kdyby jejich nařízení o obchodu byla tak moudrá, jako jsou většinou nesmyslná a hloupá.

43. článek zákona z 13. roku vlády nynějšího krále¹⁰⁹ zavedl v obilních zákonech nový řád, který je, jak se zdá, v mnohém lepší než řád starý, ale v

několika bodech snad přece jen není tak dobrý.

Tímto zákonem se ruší vysoká cla z obilí dováženého pro domácí spotřebu, jestliže cena jednoho kvartu pšenice průměrné jakosti stoupne na 48 šilinků, cena žita průměrné jakosti, hrachu a bobů na 32 šilinků, cena ječmene na 24 šilinků a cena ovesa na 16 šilinků; místo oněch vysokých cel byl zaveden nevelký poplatek, činící u pšenice z kvartu pouhých 6 pencí a u ostatních druhů obilí sumy tomu úměrné. Všechny tyto různé druhy dováženého obilí, zvláště pak pšenice, mají tedy přístup na domácí trh za ceny značně nižší než dříve.

Podle tohoto zákona se přestává platit stará subvence 5 šilinků za vývoz pšenice, jakmile cena kvartu vystoupí nikoli až na 48 šilinků, nýbrž na 44 šilinků; subvence 2½ šilinku za vývoz ječmene se platí jen při cenách do 22 šilinků, zatímco dříve bylo hranicí 24 šilinků; subvence 2¼ šilinku za vývoz ovesné mouky se platí jen při cenách do 14 šilinků, zatímco dříve bylo hranicí 15 šilinků. Subvence za žito byla snížena ze 3½ šilinku na 3 šilinky a platí se jen při cenách do 28 šilinků, zatímco dříve bylo hranicí 32 šilinků. Jsou-li tedy subvence, jak jsem se tu pokusil dokázat, tak nesprávné, čím dříve budou zrušeny a čím budou nižší, tím lépe.

Tento zákon dovoluje, jsou-li ceny obilí velmi nízké, dovážet obilí určené zase k vývozu beze cla; takové obilí musí být mezitím uloženo ve skladišti, které může odemknout jen královský úředník společně s dozorcem. Toto povolení se vztahuje pouze na 25 námořních přístavů Velké Británie. Jsou to však přístavy nejdůležitější, a ve většině ostatních by se asi těžko našla vhodná skladiště.

Potud se tento zákon zřejmě jeví proti starým zákonům jako jisté zlepšení.

Ale tento zákon poskytuje subvenci 2 šilinky za vývoz kvartu ovesa, přesahuje-li jeho cena 14 šilinků. Za vyvážený oves, ani za hrách a boby se dříve subvence nikdy neudělovala.

Dále se tímto zákonem zakazuje vyvážet pšenici, jakmile její cena

stoupne na 44 šilinky za kvart; u žita je tou hranicí 28 šilinků, u ječmene 22 šilinků a u ovsa 14 šilinků. Všechny tyto ceny se zdají až příliš nízké, a mimo to je snad nesprávné, že se veškerý vývoz zakazuje právě při těch cenách, kdy se přestává platit subvence, která má právě vývozu napomáhat. Bud' tedy měly být ceny, při nichž se přestává udělovat subvence stanoveny podstatně nižší, nebo mělo být povoleno vyvážet i při cenách daleko vyšších.

V tom tedy je tento zákon proti dřívějším zákonům, jak se zdá, horší. Ale i při všech jeho nedostatcích můžeme snad o něm říci to, co bylo řečeno o zákonech Solonových: ač není sám o sobě úplně dokonalý, je to nejlepší zákon, jaký dovolovaly zájmy, předsudky a nálady doby. Za nějaký čas připraví možná cestu zákonu lepšímu.

O obchodních smlouvách

Zaváže-li se některý stát smlouvou, že povolí dovážet z té či oné cizí země určité zboží, které zakazuje dovážet ze zemí ostatních, nebo osvobodí-li její zboží od celních poplatků, jimž podléhá zboží z ostatních zemí, pak pro zemi, které dává takové příznivé postavení, nebo alespoň pro její obchodníky a majitele manufaktur, je tato smlouva jistě velmi výhodná. Tito obchodníci a výrobci se těší jakémusi monopolu v zemi, která je k nim tak vstřícná. Odbyt jejich zboží se v té zemi zvětšuje a pro jeho prodej jsou tam daleko výhodnější podmínky: odbyt se zvětšuje proto, že z ostatních států se tam zboží buď nesmí dovážet, nebo se z něho musí platit větší cla, a tak se místo něho odebere více zboží z oné země; podmínky jsou výhodnější, protože obchodníci země těšící se takové výhodě využívají svého monopolu a prodávají tam své zboží často za lepší cenu, než kdyby tam měli co činit s volnou konkurencí všech ostatních států.

I když jsou snad takové smlouvy pro obchodníky a majitele manufaktur zemí požívajících tohoto příznivého postavení výhodné, pro obchodníky a majitele manufaktur země, která tyto příznivé podmínky poskytuje, znamenají nutně nevýhodu. Cizí zemi se tak dostává monopolního postavení na úkor jejich zájmů; a cizozemské zboží, které potřebují, musí často kupovat za vyšší ceny, než by tomu bylo při volné konkurenci. Tu část vlastních výrobků, za kterou takový národ nakupuje cizozemské zboží, musí prodávat levněji, neboť při směně jedné věci za druhou je láce jedné věci důsledkem drahoty věci druhé nebo, ještě spíše, láce jedné a dražota druhé je tu vlastně totéž. Směnná hodnota ročního produktu této země se bude tedy každou takovou smlouvou pravděpodobně snižovat. Ke skutečným ztrátám dojde asi sotva, jen se zmenší zisk, který by snad

tato země měla jinak. Ačkoli totiž prodává své zboží levněji, než by je prodávala jinak, nebude je pravděpodobně prodávat za méně, než co jí stálo; ani, jak je tomu při subvencích, za cenu, která jí nenahradí kapitál vynaložený k tomu, aby mohlo být dodáno na trh za obvyklý zisk. A kdyby tak prodávala, dlouho by neobchodovala. I země, která poskytuje takové výhody, může tedy na takových obchodech také něco získat, i když ovšem méně, než by získala při volné konkurenci.

Výhodnost některých obchodních smluv byla však posuzována podle zcela jiných zásad; obchodující země povolovala někdy cizozemskému zboží monopol namířený proti sobě samé v očekávání, že v celkovém obchodu s touto zemí prodá ročně více, než nakoupí, a že jí každoročně poplyne ve zlatě a ve stříbře přebytek její obchodní bilance. A právě takových zásad se drží ti, kteří tolik vynášeli obchodní smlouvu mezi Anglií a Portugalskem uzavřenou roku 1703 Methuenem. Doslovný překlad této smlouvy, která má pouhé tři články, zní takto:

Článek I

Jeho svaté Veličenstvo král portugalský slibuje jménem svým i jménem svých následníků, že od nynějška na všechny časy povoluje dovážet do Portugalska britské vlněné látky a ostatní britské vlněné výrobky, jak tomu bývalo před vydáním zákona zakazujícího jejich dovoz, avšak s touto podmínkou:

Článek II

Že Její svaté Veličenstvo královna Velké Británie se zaváže jménem svým a jménem svých následníků, že od nynějška na všechny časy bude povolovat dovážet do své země portugalské víno; při tom se z něho nesmí vybírat na clech nebo dávkách nebo z kteréhokoli jiného důvodu, ať již

přímo či nepřímo, více než dvě třetiny toho, co se platí při dovozu stejného množství francouzského vína, ať již je mezi královstvími Velké Británie a Francie mír či válka a ať již se víno dováží do Velké Británie v sudech 105galonových či 52½ nebo jiných. Avšak stane-li se, že tyto celní výhody, jak byly výše stanoveny, budou jakkoli svévolně porušeny nebo utrpí újmu, bude mít Jeho svaté Veličenstvo král portugalský plné právo zakázat znovu dovoz vlněných látek a ostatních britských vlněných výrobků.

Článek III

Jejich Excelence pánové plnomocní zástupci slibují a zaručují se, že jejich výše jmenovaní vládcové tuto smlouvu podepiš! a že během dvou měsíců budou vyměněny ratifikační listiny

Touto smlouvou se portugalská vláda zavazuje, že bude povolovat dovoz anglického vlněného zboží za stejných podmínek, jaké byly před vydáním zákazu jeho dovozu, tj. nebude zvyšovat cla, která se platila předtím. Nezavazuje se jí však, že bude poskytovat dovozu tohoto zboží nějaké větší výhody, než jakých požívá zboží ostatních národů, například zboží holandské nebo francouzské. Vláda Velké Británie se naproti tomu zavazuje, že bude povolovat dovoz portugalského vína za pouhé dvě třetiny cla vybíraného z vína francouzského, jemuž portugalské víno nejspíše začne konkurovat. Po té stránce je tedy tato smlouva zřejmě výhodná pro Portugalsko a pro Velkou Británii je nevýhodná.

Přesto se vychvalovala jako mistrovský kus anglické obchodní politiky. Portugalsko dostává z Brazílie každý rok větší množství zla ta, ať už v podobě mincí nebo zlatých předmětů, než kolik ho může uplatnit ve svém vnitřním obchodě. Tento přebytek má příliš velkou hodnotu, aby se mohl nechat nečinně ležet uzavřený v pokladnách, a protože doma pro něj není výhodný trh, musí se navzdory všem zákazům posílat za hranice a

směňovat za něco, pro co je doma lepší odbyt. Velká část tohoto přebytku přichází každým rokem do Anglie buď za anglické zboží, nebo za zboží jiných evropských národů, které obchodují prostřednictvím Anglie. Baretti měl zprávy, že poštovní loď, která připlouvá každý týden z Lisabonu, přiveze pokaždé do Anglie dobrých padesát tisíc liber ve zlatě. Tato částka byla asi nadsazena; bylo by to ročně více než dva miliony šest set tisíc liber, a tolik snad Brazílie poskytovat ani nemůže.

Před několika lety byli naši obchodníci vůči portugalské vládě rozladěni. Došlo totiž k porušování nebo odvolání některých výsad, které sice nebyly obsaženy ve smlouvě, ale které jim portugalská vláda sama udělila pravděpodobně na žádost vlády Velké Británie a jako odměnu za daleko větší výhody, ochranu a bezpečnost poskytované Portugalsku britskou korunou. Titíž lidé, kteří měli kdysi nejvíce důvodů, aby opěvovali obchod s Portugalskem, měli pak spíše sklon k tomu, prohlašovat jej za méně výhodný, než za jaký se kdysi všeobecně uznával. Dokazovali, že převážná část, ba téměř celý roční dovoz zlata nezůstává v Anglii, nýbrž jde do jiných evropských států, a portugalské víno a ovoce dovezené za rok do Velké Británie vyváží prý téměř celou hodnotu britského zboží, které se posílá do Portugalska.

Předpokládejme však, že všechno to zlato zůstávalo v Anglii a že ho bylo ještě více, než si snad myslí Baretti; proto by ještě nebyl tento obchod výhodnější než kterýkoli jiný obchod, v němž bychom za stejnou hodnotu dostávali tutéž hodnotu v podobě spotřebního zboží.

Jen o velmi malé části dováženého zlata se dá předpokládat, že přejde v každoroční přírůstek zlatých předmětů a mincí v našem království. Celá zbývající část se musí poslat za hranice a směnit za to či ono spotřební zboží. Ale kdyby se toto spotřební zboží koupilo přímo za anglické výrobky, bylo by to pro Anglii daleko výhodnější než nejdříve kupovat za tyto výrobky portugalské zlato a teprve za toto zlato potom kupovat spotřební zboží. Obchodovat se spotřebním zbožím s cizinou přímo je

vždy daleko výhodnější než obchodovat oklikou; a k tomu, aby se na domácí trh dostalo cizozemské zboží určité hodnoty, stačí mnohem menší kapitál než při obchodování nepřímém. Kdyby se tedy bylo na výrobu zboží pro portugalský trh vynaložilo mnohem méně práce než na výrobu zboží pro trhy v ostatních zemích, které mohou dodávat spotřební zboží, po jakém je ve Velké Británii poptávka, bylo by to bývalo pro Anglii prospěšnější. K získání spotřebního zboží i zlata, které sama potřebuje, stačilo by jí vynaložit mnohem menší kapitál, než jaký vynakládá nyní. Ušetřený kapitál by se mohl uplatnit jinak a přispíval by ještě k dalšímu růstu podnikání a zvyšoval by roční výrobu.

I kdyby Británie neměla s Portugalskem vůbec žádné obchodní styky, nebylo by pro ni jistě nikterak těžké opatřit si každý rok celé to množství zlata, jež potřebuje ať již na zlaté předměty, na mince nebo k zahraničnímu obchodu. Ten, kdo může dát za zlato jeho hodnotu, dostane je jako každé jiné zboží za tuto jeho hodnotu někde všdycky. Onen roční přebytek zlata by z Portugalska odcházel za hranice i potom, a i když by si jej již neodvážela Anglie, odvážela by si jej jiná země, která by jej ráda zase prodávala dále za jeho cenu právě tak, jako to teď činí Velká Británie. Je pravda, že kupující zlato od Portugalska, máme je z první ruky, a kdybychom je kupovali od kteréhokoli jiného státu vyjma Španělsko, kupovali bychom je z druhé ruky a platili bychom je snad o něco dražší. Rozdíl by však byl jistě tak nepatrný, že by si ani nezasloužil, aby se mu věnovala pozornost.

Téměř všechno naše zlato přichází pryč z Portugalska. Bilance našeho obchodu s jinými státy je pro nás buď nepříznivá, nebo vykazuje na naší straně jenom nepatrný přebytek. Měli bychom si však uvědomit, že čím více zlata dovezeme z jedné země, tím méně ho musíme dovézt ze všech ostatních. Stejně jako poptávka po ostatním zboží je i koupěschopná poptávka po zlatě v každé zemi omezena na určité množství. Jestliže se z jedné země doveze devět desetin, zůstává na dovoz ze všech ostatních už

jen jedna desetina. A čím více zlata se za rok doveze z té či oné země nad množství potřebné na zlaté předměty a na mince, tím více se ho musí vyvézt do jiných zemí; a čím více se obchodní bilance, tato věc pro novodobou politiku pramálo důležitá, jeví vůči té či oné zemi v náš prospěch, tím spíše se musí v našem obchodě s mnoha jinými zeměmi jevit jako pro nás nepříznivá.

A právě tato pošetilá představa, že by Anglie nemohla bez obchodování s Portugalskem žít, přivedla Francii a Španělsko k tomu, že aniž předstíraly, že byly poškozeny nebo že k tomu byly dohnány, žádaly koncem poslední války na králi portugalském, aby uzavřel své přístavy britským lodím a aby do nich vpustil francouzské nebo španělské posádky, které by zajistily provedení tohoto opatření. Kdyby byl portugalský král přistoupil na toto potupné ujednání, které mu navrhoval jeho švagr král španělský, byla by bývala Británie zbavena něčeho daleko nepříjemnějšího, než by byla bývala ztráta obchodu s Portugalskem, totiž břemene, jakým je podporování spojence tak slabého a tak málo připraveného k obraně, že by ho byla Velká Británie v novém válečném tažení asi sotva ubránila, i kdyby na to soustředila veškerou svou sílu. Ztráta obchodu s Portugalskem byla by jistě způsobila obchodníkům, kteří tehdy měli styky s Portugalskem, značné nesnáze, neboť by byli možná nenašli po několik let pro svůj kapitál jiné tak výhodné uplatnění; a to by snad byla také bývala jediná nepříjemnost, kterou by bylo Anglii vyneslo toto pověstné opatření obchodní politiky.

Velké množství zlata a stříbra, jež se do roka doveze, není určeno ke zpracování nebo k ražení peněz, nýbrž k obchodu s cizinou. Zahraniční obchod, který se děje oklikou, dá se pomocí těchto kovů provozovat lépe než pomocí téměř všeho ostatního zboží. Protože jsou nástroji obchodu všeobecně použitelnými, přijímají se drahé kovy směnou za všechny druhy zboží ochotněji než cokoli jiného určeného pro prodej; a protože mají malý objem a velkou hodnotu, stojí jejich převážení sem a tam, z místa na místo

méně a tímto převážením ztrácení snad také na své hodnotě, méně než kterékoli jiné zboží. Ze všech druhů zboží, které se koupí někde v cizině jen proto, aby se zase mohlo prodat nebo směnit za jiné zboží z jiné země, je tedy zlato a stříbro nejvhodnější. A hlavní prospěch z obchodu s Portugalskem tkví v tom, že usnadňuje všechny ty různé oklikou probíhající zahraniční obchody se spotřebním zbožím, které se provádějí ve Velké Británii; a i když to není výhoda opravdu podstatná, je to jistě značná výhoda.

Že by každý ten roční přírůstek zlatých a stříbrných předmětů a mincí, který se dá právem očekávat v našem království, vyžadoval jen velmi malý roční dovoz zlata a stříbra, je snad zřejmé; a i kdybychom neměli přímý obchodní styk s Portugalskem, takové malé množství by se vždy dalo velmi snadno někde opatřit.

Řemeslo zlatnické je sice ve Velké Británii značně rozšířené, avšak převážná většina nového zlatnického zboží, které se za rok prodá, bývá vyrobena z jiných starých zlatých a stříbrných předmětů, které byly roztaveny; roční přírůstek všech zlatých a stříbrných předmětů v našem království nemůže tedy být příliš veliký a stačil by na něj jen zcela nepatrný roční dovoz.

Stejně tak je tomu s mincemi. Myslím, že není člověka, který by se domníval, že třeba jen většina peněz, které ročně vycházely z mincovny a které po deset let před poslední nápravou zlaté mince představovaly ročně více než 800 000 liber ve zlatě, byla ročním přírůstkem k penězům, které byly již v království v oběhu předtím. V zemi, kde vydaje na ražbu mincí hradí vláda, nemůže být jejich hodnota nikdy o mnoho vyšší než hodnota stejného množství těchto kovů neražených, i když mají plnou svou váhu zlata a stříbra; neboť k tomu, aby si člověk za jakékoli množství neraženého zlata a stříbra opatřil stejné množství ražených mincí, stačí zajít si do mincovny a nanejvýš si ještě několik týdnů počkat. Ale v každé zemi je většina obíhajících mincí téměř vždy poněkud ošoupaná nebo je

proti stanovené váze jinak zlehčena. Ve Velké Británii tomu tak bylo před poslední nápravou do značné míry: zlaté mince vážily o dobrou dvě procenta méně, než byla jejich stanovená váha, a stříbrné o více než osm procent.¹¹⁰ Ale jestliže se za 44½ guineje, které měly svou plnou váhu, tj. jednu libru zla ta, dalo koupit jen o málo více než libra neraženého zlata, pak za 44½ guineje, které byly poněkud zlehčené, nedala se koupit ani celá libra, a bylo tedy třeba něco přidat, aby se tento schodek na váze vyrovnal. Běžná cena zlata v prutech na trhu nebyla tedy 46 liber št. 14V2 šilinku, což byla cena mincí, nýbrž 47 liber št. 14 šilinků, a někdy i 48 liber št. Když však byla většina mincí v takovém znehodnoceném stavu, nekoupilo se za 44½ guineje, které právě opustily mincovnu, na trhu více zboží než za kterékoli jiné guineje; neboť když se octly v kupcově truhlici a pomíchaly se tam s jinými penězi, rozlišovat je bylo by potom dalo více práce, než za kolik ten rozdíl vůbec stál. Neměly tedy vyšší hodnotu než jiné guineje, tj. 46 liber št. 14½ šilinku. Jestliže se však daly do tyglíku a roztavily se, byla z nich, a to s pranepatrným nákladem, libra ryzího zlata, za které bylo kdykoliv možno dostat 47 liber št. 14 šilinků, a někdy i 48 liber št. ve zlatých nebo stříbrných mincích, které splňovaly všechny účely mince stejně dobře jako mince, které byly roztaveny. Z roztavování nově ražených mincí plynul tedy zřejmý zisk a lidé si s ním dovedli tak pospíšit, že tu vládní opatření nepomáhala. Práce mincoven se tím poněkud podobala tkaní Penelopinu; co se ve dne udělalo, přes noc se zase zničilo. Mincovny se tedy zabývaly ani ne tak tím, že denně zvětšovaly počet mincí, jako spíše tím, že stále nahrazovaly ty nejlepší mince, které byly každý den roztavovány.

Kdyby lidé, kteří přinášejí do mincovny zlato a stříbro, museli nést náklad na ražbu sami, přidávalo by to těmto kovům na hodnotě, stejně jako jim u zlatnických výrobků přidává jejich zpracování. Ražené zlato by mělo větší hodnotu než neražené. Kdyby bylo vybíráno ražebné, ovšem

nikoli přespříliš vysoké, přistupovala by k hodnotě neraženého zlata ještě celá hodnota této dávky; neboť má-li stát výhradní právo razit mince, nemohou se žádné mince dostat na trh levněji, než jak stát uzná pro sebe za přiměřené. Kdyby byl ovšem tento poplatek přehnaně vysoký, kdyby totiž překračoval příliš vysoko skutečnou hodnotu práce a nákladů na ražbu, lákal by pravděpodobně tento velký rozdíl mezi hodnotou zlata a hodnotou zlatých mincí penězokazy doma i za hranicemi, aby zaplavovali trh takovým množstvím padělaných peněz, že by se hodnota státních peněz zmenšila. Ve Francii se žádná taková větší nesnáz neobjevila, přestože tam ražebné činí osm procent. Nebezpečí, kterému se všude vystavuje sám penězokaz, žije-li v zemi, jejíž mince padělá, nebo jeho společníci či pomahači, žije-li on sám v cizině, jsou příliš velká, aby se někdo odvážil takové věci kvůli šesti sedmi procentům zisku.

Ve Francii zvyšuje ražebné hodnotu mincí vzhledem k množství ryzího zlata, které obsahují, nepoměrně vysoko. Tak edikt z ledna 1726¹¹¹ stanovil mincovní cenu ryzího čtyřadvacetikarátového zlata na 740 francouzských liber 9 sou 1 a 1/11 denáru za jednu marku, tj. osm pařížských uncí. Zlatá francouzská mince obsahuje, při povolené odchylce od stanovené váhy a jakosti, 21³/₄ karátu čistého zlata a 2¹/₄ karátu přimíšenin. Marka zlata předepsaného zrna nemá tedy hodnotu vyšší než asi 671 francouzských livrů 10 denárů. Avšak ve Francii se z této marky zlata předepsaného zrna vyrazí 30 louisdorů, z nichž každý má hodnotu 24 francouzských livrů, tedy celkem 720 francouzských livrů. Ražením se tak zvýší hodnota jedné marky neraženého zlata předepsaného zrna o rozdíl mezi 671 francouzskými livry 10 denáry a 720 francouzskými livry, tj. o 78 francouzských livrů 19 sou 2 denáry.

Ražebné vždy sníží a v mnoha případech i úplně pohltí zisk, který plyne z tavení nových mincí. Tento zisk pochází z rozdílu mezi množstvím zlata, které by měla běžná mince obsahovat, a množstvím, které skutečně

obsahuje. Činí-li tento rozdíl méně než ražebné, roztavení mincí vede ke ztrátě, a ne k zisku; rovná-li se ražebnému, nevznikne ani zisk, ani ztráta. Je-li větší než ražebné, nějaký zisk tu sice skutečně bude, ale ne tak velký, jako kdyby se za ražení neplatilo. Kdyby tu například před poslední nápravou zlaté mince bylo bývalo pětiprocentní ražebné, byla by roztavením zlatých mincí vznikla ztráta tří procent. Kdyby bylo ražebné činilo dvě procenta, nebylo by tavení mincí přineslo ani zisk, ani ztrátu. A kdyby bylo ražebné činilo jedno procento, nebyl by býval zisk dvouprocentní, nýbrž jen jednaprocentní. Všude tedy, kde se peníze přijímají podle počtu mincí, a ne podle jejich váhy, je ražebné nejúčinnějším prostředkem proti roztavování mincí, a z téhož důvodu i proti jejich vývozu. Obyčejně se roztavují nebo vyvážejí mince nejlepší a nejtěžší, neboť na těch se nejvíc vydělá.

Zákon, který měl podněcovat k ražení mincí tím, že je osvobodil od poplatku, byl vydán za vlády Karla II., a to jenom na určitou dobu; jeho platnost byla pak několikrát prodloužena, až se roku 1769 již stal trvale platícím zákonem. Anglická banka si musí často dávat razit mince, aby doplnila stav peněz ve svých pokladnách, a tak pravděpodobně usoudila, že pro ni bude výhodnější, bude-li za ražení těch mincí platit stát, a ne ona. A pravděpodobně z úslužnosti vůči této velké společnosti uvolila se vláda učinit onen zákon trvalým. Kdyby se však snad od zvyku vážit zlato upustilo, což je dosti pravděpodobné vzhledem k tomu, že to je nepraktické, kdyby se tedy anglické mince zase začaly počítat, jak tomu bylo před posledním roztavením všech mincí a naražením mincí nových, pak by snad tato mocná společnost shledala, že se tu ve svých výpočtech, co pro ni bude výhodnější, jako ostatně již v některých jiných případech, šeredně přepočítala.

Protože před posledním přetavením a přeražením vážily zlaté anglické mince o dvě procenta méně, než měly, a ražebné se neplatilo, měly tyto mince o dvě procenta menší hodnotu, než byla hodnota zlata, které měly

obsahovat. Když tedy tato velká společnost kupovala zlato v prutech, musela za ně platit o dvě procenta víc, než kolik byla jeho hodnota, když z něho byly naraženy mince. Kdyby se však bylo muselo platit dvouprocentní ražebné, byly by běžné mince, i přes to, že by měly o dvě procenta lehčí váhu, měly stejnou hodnotu jako množství zlata předepsaného zrna, které měly obsahovat; úbytek na váze byla by tu vyrovnávala hodnota zpracování. Banka by byla ovšem musela platit dvě procenta ražebného, a tak by na celé té transakci trátila dvě procenta, tedy právě tolik, kolik skutečně činila ztráta, o nic víc.

Kdyby ražebné bylo bývalo pětiprocentní a zlatým mincím by byla chyběla do stanovené váhy jen dvě procenta, byla by tím banka vydělala na ceně zlata v prutech tři procenta; protože by však byla musela mincovně zaplatit pětiprocentní ražebné, její ztráta na celé této transakci by byla takto činila právě dvě procenta.

Kdyby ražebné bylo činilo jen jedno procento a zlatým mincím by byla chyběla do stanovené váhy dvě procenta, byla by banka trátila na ceně neraženého zlata pouze jedno procento, ale protože by také musela platit jednoprocentní ražebné, její ztráta na této transakci by byla činila, jako ve všech ostatních případech, právě dvě procenta.

Kdyby tu bylo přiměřené ražebné a mince by měly svou plnou předepsanou váhu, již se velmi blíží od nedávného přetavení a přeražení mincí, vydělala by banka to, co by snad ztratila na ražebném, na ceně zlata v prutech; a co by snad vydělala na ceně zlata v prutech, ztratila by na ražebném. Neplynula by tedy bance z celé této transakce ani ztráta, ani zisk, a banka by na tom byla, právě jako ve všech předcházejících případech, úplně stejně, jako kdyby ražebné nebylo.

Je-li daň z některého zboží tak mírná, že nesvádí k podloudnictví, obchodník, který s ním obchoduje, ji ve skutečnosti vlastně neplatí, protože se mu vrací v ceně toho zboží, i když ji platí předem. Daň platí nakonec poslední kupující neboli spotřebitel. Peníze jsou však zbožím,

vzhledem k němuž je každý člověk kupujícím. Každý je kupuje jen proto, aby je mohl zase prodat; posledním kupujícím neboli spotřebitelem u takového zboží vlastně není. Je-li tedy ražebné tak mírné, že nepodněcuje padělání, i když každý napřed zaplatí tento poplatek, nakonec jej nezaplatí nikdo, neboť jej každý dostane zpět ve zvýšené hodnotě mincí.

Mírné ražebné by tedy vydaje banky ani oněch jednotlivců, kteří si dávají ze svého zlata razit mince, v žádném případě nezvyšovalo, a není-li takové mírné ražebné zavedeno, tyto vydaje se nesníží. Mají-li jen obíhající mince svou stanovenou váhu, potom ražení mincí, ať již se vybírá ražebné či nikoli, nikoho nic nestojí; nemají-li tuto váhu, musí se na ražebném vždycky zaplatit rozdíl mezi množstvím zlata, které by měly obsahovat, a množstvím, které skutečně obsahují.

Platí-li tedy stát náklady na ražení mincí sám, nejenže na sebe bere jakési malé vydaje, ale připravuje se i o jistý malý příjem, který by mu plynul z přiměřeně stanoveného poplatku; a ani ta banka, ani jiné soukromé osoby z této zbytečné státní štědrosti vůbec nic nemají.

Představenstvo banky by asi sotva souhlasilo s ražebným stanoveným jen na základě výpočtu, který neslibuje bance žádný zisk, nýbrž ji má jen zabezpečit před jakoukoli ztrátou. Pokud bude trvat takový stav, jaký je teď, kdy zlaté peníze platí tolik, co váží, tu by ovšem z takové změny banka nic neměla. Ale kdyby se jednou upustilo od vážení zlatých mincí, a to je velmi pravděpodobné, a kdyby tedy zlaté mince propadly stejnému zlehčení, jakým trpěly před posledním přetavením přeražením, získala či lépe ušetřila by banka zavedením ražebného dosti značnou částku.

Anglická banka je jedinou společností, která posílá značné množství zlata k ražení, a celé nebo téměř celé břímě roční ražby připadá tedy vlastně na její účet. Kdyby měla tato roční ražba pouze nahrazovat nevyhnutelné ztráty a nutné opotřebování mincí, sotva by mohla činit někdy více než padesát tisíc, nebo nanejvýš sto tisíc liber šterlinků. Avšak má-li mince váhu menší, než je stanoveno, musí roční ražba nahrazovat i velké úbytky

obíhající mincí, které stále vznikají vývozem a tavením. Proto také během deseti dvanácti let přímo před poslední nápravou zlaté mince činila roční ražba více než 850 000 liber št. Kdyby se bylo za ražení zlatých mincí vybíralo čtyřprocentní nebo pětiprocentní ražebné, bylo by to i za stavu, jaký tehdy byl, učinilo pravděpodobně rázný konec oběma praktikám - vyvážení mincí i jejich roztavování. A banka, místo aby každoročně trátila přibližně 2½ procenta na zlatě, z něhož muselo být naraženo více než 850 000 liber št., tedy místo aby každoročně zaznamenávala ztrátu více než 21 250 liber št., nebyla by pravděpodobně utrpěla ani jednu desetinu této ztráty.

Položka určená parlamentem na úhradu ražebních nákladů činí ročně jen 14 000 liber št., a vím jistě, že skutečná vydání vlády, tj. vydání na platy mincěřů, nečiní obyčejně více než polovinu této částky. Řeklo by se snad, že ušetřit tak malou částku nebo i vydělat částku, která by jistě nemohla být o mnoho vyšší, je přece taková maličkost, že to nestojí za to, aby tomu vláda věnovala pozornost. Ale ušetřit 18 000 nebo 20 000 liber št. ročně při něčem, co není nepravděpodobné, k čemu již mnohdy došlo a k čemu pravděpodobně dojde znovu, je přece jen věc, která si zaslouží vážné pozornosti i společnosti tak velké, jako je Anglická banka.

Některé tyto úvahy a poznámky byly by snad spíše patřily do těch kapitol knihy první, které pojednávají o původu a užívání peněz a o rozdílu mezi skutečnou a jmenovitou hodnotou zboží. Protože však zákon na podporu ražby peněz vychází z oněch rozšířených předsudků, které přinesl merkantilismus, pokládal jsem za vhodnější ponechat si je pro tuto kapitolu. Nic nemohlo odpovídat duchu tohoto učení více než poskytovat jakousi subvenci na výrobu peněz, právě tu jedinou věc, v níž podle tohoto učení tkví bohatství každého národa. Jde tu prostě o jeden z oněch četných podivuhodných merkantilistických prostředků, jak přivést zemi k bohatství.

O koloniích

ČÁST I

O tom, co vedlo k zřizování nových kolonií

Zájem, který vedl k zakládání jednotlivých evropských kolonií v Americe a v Západní Indii, nebyl zdaleka tak očividný a prostý jako zájem, který působil při zakládání kolonií starořeckých a starořímských.

Každý ze všech těch starořeckých státeků měl jen velmi malé území, a když se počet obyvatelstva v některém z nich zvětšil tak, že je to území již nemohlo dobře uživit, část obyvatelstva bývala vyslána, aby si vyhledala nová sídla v některé vzdálenější končině světa; bojovní sousedé, obklopující ze všech stran tyto státy, ztěžovali jim totiž rozšiřovat větší měrou své původní území. Dorská kolonizace směřovala hlavně do Itálie a na Sicílii, kde před založením Říma žily barbarské a necivilizované národy; kolonizace Ionů a Aiolů, obou dalších hlavních kmenů řeckých, směřovala do Malé Asie a na ostrovy v Egejském moři, kde v té době bylo obyvatelstvo asi na stejném stupni jako obyvatelé Sicílie a Itálie. Mateřské město považovalo sice kolonii za dítě mající právo na vydatnou podporu a pomoc a za to povinované velkou vděčností a úctou, ale přitom za dítě již odrostlé, nad nímž si proto neosobovalo žádnou přímou pravomoc. Kolonie si vytvořila svůj vlastní způsob vlády, vydávala si pro sebe zákony, volila si své hodnostáře a uzavírala se svými sousedy mír nebo s nimi vedla válku jako samostatný stát, který nemusí čekat na souhlas mateřského města. Zájem, který rozhodoval o založení každé takovéto kolonie, je tedy zcela očividný a prostý. Řím, jako většina ostatních starověkých států, byl původně založen na zákonu o půdě, podle něhož bylo území celého státu rozděleno v určitém poměru mezi jednotlivé občany, kteří tvořili stát. Toto

původní rozdělení bylo však během doby sňatky, děděním a zcizováním rozrušováno, a půda, která byla kdysi přidělena k obživě několika rodinám, dostala se často do majetku jen jedné osoby. Aby se odstranil tento zlořád, neboť se to považovalo za zlořád, byl vydán zákon omezující rozlohu půdy, kterou smí vlastnit jeden občan, na 500 římských jiter, tj. asi 350 jiter anglických. Tohoto zákona se buď vůbec nedbalo, nebo se obcházel, i když máme zprávy o tom, že ho bylo v několika případech použito, a nerovnost majetku byla stále větší a větší. Většina občanů neměla žádnou půdu, a bez ní bylo při tehdejších mravech a zvyklostech pro svobodného občana těžké udržet si nezávislost. Nemá-li dnes chudý člověk svou vlastní půdu, stačí mu malý kapitál, a může si zpachtovat půdu cizí nebo si může zařídit nějaký obchůdek; a nemá-li žádný kapitál, najde si zaměstnání třeba jako zemědělský nádeník nebo jako řemeslník. Ale u starých Římanů obdělávali pole boháčů otroci, kteří pracovali pod dohledem dozorce, a ten byl také otrok; chudý svobodný občan měl tedy pramalou naději, že si najde práci jako pachtýř nebo jako nádeník. Všechny živnosti a řemesla, ba dokonce i obchod v drobném, provozovali otroci boháčů ve prospěch svých pánů, jejichž bohatství, moc a vliv ztěžovaly svobodnému chudásovi, aby s nimi v konkurenci udržel krok. Občané, kteří neměli půdu, neměli tedy obyčejně jiné prostředky k obživě než odměny, jež dostávali od kandidátů při každoročních volbách. Kdykoli chtěli tribunové popudit lid proti bohatým a mocným, připomínali mu ono dávné rozdělení půdy, a onen zákon, který omezoval takovéto soukromé vlastnictví, prohlašovali za základní zákon republiky. Lid se začal hlučně domáhat půdy, a bohatí a mocní, lze si snadno domyslit, byli pevně odhodláni nedat mu ze své půdy ani kousek. Aby jej však poněkud ukonejšili, často navrhovali poslat lidi, aby založili novou kolonii. Ani tehdy však neměl dobývá telský Řím zapotřebí posílat své občany, možno-li se tak vyjádřit, jen tak nazdařbůh, aniž by věděli, kde by se měli usadit. Dal jim obyčejně půdu v dobytých provinciích Itálie, kde byli na území

římského státu, a proto si nikdy nemohli utvořit nějaký samostatný stát; byla to nanejvýš jakási pospolitost, která si sice mohla vydávat svá vlastní nařízení, podle nichž se spravovala, ale zůstávala vždy pod trestní, právní a zákonodárnou mocí mateřského města. Takovýmto vysíláním kolonistů se nejen poněkud uspokojil lid, ale často tím také v nově dobyté provincii, jejíž poslušnost by asi jinak bývala pochybná, vznikla jakási posádka. Římské kolonie se tedy co do způsobu, jak byly zřizovány, i co do pohnutek, pro které byly zakládány, naprosto lišily od řeckých. Proto i slova označující v řečtině a v latině tato dvě odlišná zřízení mají každé jiný význam. Slovo latinské (*colonia*) označuje prostě statek na venkově. Naproti tomu slovo řecké (*APOIKIA*) znamená rozluku se svým bydlištěm, odchod z domova, opuštění domu. Ačkoli se však římské kolonie v mnohém směru lišily od kolonií řeckých, zájmy, které vedly k jejich zřizování, byly neméně očividné a prosté. Obě tato zřízení byla vyvolána v život buď nevyhnutelnou nutností, nebo zřejmým užitkem.

K zakládání evropských kolonií v Americe a v Západní Indii nedošlo ze žádné nutnosti; a i když z nich potom plynul velmi značný užitek, nejde tu přece jen o užitek tak naprosto zřejmý a nesporný. Když se ty kolonie zakládaly, jejich užitečnost se nechápala, a nebyla také pohnutkou ani k tomuto zakládání kolonií, ani k objevům, které k němu vedly; a povaha, rozsah a hranice onoho užitku nechápou se snad dobře dodnes.

Benátčané vedli ve 14. a 15. století velmi výnosný obchod s kořením a s jiným východoindickým zbožím, které prodávali ostatním národům v Evropě. Kupovali je většinou v Egyptě, jež tehdy ovládali Mamelukové, nepřátelé Turků, kteří byli zase nepřáteli Benátčanů; a toto společenství zájmů, podepřené benátskými penězi, vytvořilo spojenectví, které Benátčanům přineslo téměř úplný monopol v tomto obchodě.

Vysoké zisky Benátčanů pokoušely chamtivost Portugalců. Ti se totiž v 15. století dlouho snažili najít námořní cestu do zemí, z nichž jim Maurové přiváželi přes pouště slonovinu a zrnkové zlato. Objevili Madeiru s

okolními ostrovy. Kanárské ostrovy, Azory, Kapverdské ostrovy, pobřeží Guiney, Loanga, Konga, Angoly a Benguely a nakonec i mys Dobré naděje. Již dlouho toužili po tom, aby se mohli podílet na onom výnosném obchodu, který vedli Benátčané, a tento poslední objev otevřel vyhlídku, že se jim to podaří. Roku 1497 vyplul Vasco da Gama z přístavu lisabonského s loďstvem v síle čtyř lodí a po jedenáctiměsíční plavbě se dostal k pobřeží Hindustánu; tím uzavřel řadu plaveb za objevy, které byly velmi vytrvale a jen s nepatrnými přestávkami podnikány téměř po celé století. Několik let předtím, když Evropa ještě s napětím očekávala, co přinesou portugalské pokusy, jejichž úspěch se však zdál pochybný, vytkl si jeden janovský mořeplavec úkol ještě odvážnější: plavit se do Východní Indie západním směrem. O poloze těchto zemí se toho tehdy v Evropě vědělo velmi málo. Těch několik Evropanů, kteří se tam na svých cestách dostali, přehnal jejich vzdálenost; byli to snad lidé prostého ducha a neučení, a tak se jim to, co bylo skutečně obrovské, když si to nemohli změřit, zdálo téměř nekonečné; nebo snad to, že byli v zemích od Evropy tak nesmírně vzdálených, mělo učinit jejich dobrodružství ještě podivuhodnějšími. Čím delší byla cesta východní, usuzoval velmi správně Kolumbus, tím kratší bude cesta západní. Rozhodl se tedy pro tuto cestu jako pro cestu jednak nejkratší, jednak nejbezpečnější, a měl to štěstí, že se mu podařilo přesvědčit Isabellu Kastilskou o tom, že jeho podnik má opravdu vyhlídky na úspěch. V srpnu 1492, téměř pět let předtím, než výprava Vasco da Gamy opustila Portugalsko, vyplul z přístavu Palos a po více než dvouměsíční plavbě objevil nejdříve některé z malých ostrovů Bahamských neboli Lucajských a později velký ostrov St. Domingo.

Ale země, které Kolumbus objevil za této své plavby a za všech dalších, nepodobaly se vůbec těm, které vyplul hledat. Místo bohatých, zemědělských a hustě zalidněných zemí jako Čína a Hindustán našel na St. Domingu a vůbec na všech těch ostatních končinách Nového světa, které navštívil, jen zemi úplně pokrytou lesy a neobdělávanou, obydlenou

jen několika kmeny ubohých nahých divochů. Přesto se Kolumbovi nechtělo uvěřit, že to nejsou některé ze zemí popsaných Markem Polem, prvním Evropanem, který byl v Číně a ve Východní Indii, nebo aspoň který zanechal popis těchto zemí; a nepatrná podobnost mezi názvem hory na St. Domingu - Cibao - a názvem Cipango, jež uvádí Marco Polo, stačila, aby ho znovu a znovu přiváděla k jeho milované představě, již byl posedlý, i když všechno zcela jasně svědčilo proti ní. Ve svých dopisech Ferdinandovi a Isabelle psal o zemích, které objevil, jako o zemích indických. Neměl nejmenší pochybnosti o tom, že to jsou nejzazší končiny oněch zemí, které popsal Marco Polo, a že neleží příliš daleko od Gangy a od zemí, kterých kdysi dobyl Alexander. I když se nakonec přesvědčil, že to ty země nejsou, přece si stále namlouval, že ty bohaté země nejsou daleko, a hledal je tedy na jedné ze svých dalších plaveb podél pobřeží nové pevniny směrem k šíji darienské.

V důsledku tohoto Kolumbova omylu zůstalo od té doby těmto nešťastným zemím již navždy jméno Indie; a když se nakonec přišlo na to, že je to vlastně něco zcela jiného než stará Indie, dostaly tyto země název Západní Indie, aby se odlišily od té druhé, která pak byla nazvána Indií Východní.

Kolumbovi však záleželo na tom, aby země, které objevil, ať už to bylo cokoli, byly španělskému dvoru vylíčeny jako země velmi důležité; ale z toho, co tvoří skutečné bohatství každé země, z živočišných a rostlinných produktů půdy, nebylo tam tehdy nic, co by opravňovalo k takovému tvrzení.

Největší čtvernohý savec na St. Domingu byl cori, něco mezi krysou a králíkem, podle Buffona totožný s brazilským morčetem aperea. Těchto zvířátek nebylo snad ostatně příliš mnoho a psi a kočky Španělů je, zároveň s některými jinými menšími druhy živočichů, již dávno prý téměř úplně vyhubili. Tento cori a dosti velká ještěrka ivana či iguana byli hlavní živočišnou potravou, kterou ty země dávaly.

Rostlinné potraviny neměli sice obyvatelé nadbytek, neboť nebyli pracovití, ale nouze o ni nebyla. Byla to kukuřice, jam zelný, brambory, banány a jiné rostliny, které byly tehdy v Evropě úplně neznámé a o které ani potom Evropané příliš mnoho nestáli a nepokládali je za stejně výživné jako běžné druhy obilí a luštěnin, které se v Evropě pěstují od nepaměti.

Bavlník poskytoval ovšem surovinu pro jedno velmi důležité odvětví výroby a pro Evropany to byla tehdy jistě vůbec nejcennější plodina oněch ostrovů. Ale i když se mušelíny a jiné bavlněné zboží z Východní Indie těšily koncem 15. století v celé Evropě velké oblibě, bavlněné látky se nikde v Evropě nevyráběly. A tak ani této plodině nemohli tehdy Evropané přikládat zvlášť velký význam.

Když tam tedy Kolumbus nenašel ani žádné zvíře, ani žádnou rostlinu, pro které by ty nově objevené země mohl vylíčit v co nejpříznivějším světle, obrátil svou pozornost k nerostům; a říkal si, že bohatství produktů této třetí říše, které tam našel, úplně vyváží nicotnost produktů druhých dvou říší. Kousičky zlata, jimiž obyvatelé zdobili svůj oděv a které, jak mu říkali, nacházeli často v říčkách a bystřinách stékajících z hor, byly pro něho dostatečným důkazem, že v těch horách jsou nesmírně bohatá ložiska zlata. Vylíčil tedy St. Domingo jako zemi oplývající zlatem, a proto tedy (podle předsudků nejenom naší doby, ale i doby tehdejší) jako nevyčerpatelný zdroj skutečného bohatství pro španělského krále a španělské království. Když byl po návratu ze své první cesty Kolumbus představen vladařům Kastilie a Aragonska, a to s podobnými počty, jaké se vzdávají vítězům, byly před ním nesený v slavnostním průvodu hlavní produkty země, jež objevil. Ze všech těch věcí mělo cenu jenom několik malých čelenek, náramků a jiných zlatých ozdob a několik žoků bavlny. Všechno ostatní byly předměty prostě neobvyklé a zajímavé: několik stvolů obrovské třtiny, několik ptáků s překrásným peřím a několik vycpaných kůží z obrovských aligátorů a kapustňáků; před tím vším bylo vedeno šest nebo sedm ubohých domorodců, jejichž barva a vzezření

nemálo přispívaly k nebývalosti této podívané.

Na základě Kolumbových zpráv rozhodla se královská rada Kastilie, že si země, jejichž obyvatelé nebyli zřejmě schopni se bránit, přivlastní.

Bezprávnost tohoto podniku posvěcoval jeho zbožný cíl: obrátit domorodce na křesťanskou víru. Ale jedinou vzpružinou tohoto podniku byla naděje, že se tam najdou poklady zla ta; a aby dodal této pohnutce ještě větší váhy, navrhl Kolumbus, aby polovina zlata a stříbra, které se tam najde, patřila královské koruně. A rada tento návrh schválila.

Dokud se všechno zlato nebo alespoň většina zlata, které první dobrodruzi přiváželi do Evropy, získávala tak snadným způsobem, jako bylo olupování bezbranných domorodců, platit tuto daň, i když byla dosti vysoká, nečinilo asi velké potíže. Když však byli domorodci obráni o všechno, co měli - a to bylo na St. Domingu a ve všech ostatních zemích, které Kolumbus objevil, dokonale provedeno za nějakých šest osm let - a když se další zlato muselo dolovat, nebylo nadále možné tuto daň platit. Přísné vymáhání této daně přivodilo prý nejprve úplné opuštění dolů na St. Domingu; od té doby se v nich již nekutalo. Daň byla tedy snižována na třetinu, na pětinu, na desetinu a nakonec na dvacetinu hrubé produkce zlatých dolů. Ze stříbra se i ještě dlouho potom platila daň ve výši jedné pětiny hrubé produkce; teprve v tomto století byla snížena na desetinu. Ale stříbro první dobrodruhy asi příliš nelákalo: co bylo méně cenné než zlato, neuznávali za hodné povšimnutí.

Všechny ostatní výpravy Španělů do Nového světa, které přišly po výpravách Kolumbových, měly podle všeho touž pohnutku. Byl to prokletý hlad po zlatě, který hnal Ojedu, Nicuesu a Vasca Nuñese de Balboa k šíji Darienskéé, Cortesedo Mexika a Almagra a Pizzara do Chile a do Peru. Jakmile tito dobrodruzi přistáli na neznámém pobřeží, první věc, na kterou se vždy tázali, bylo zlato; a podle toho, jakých se jim dostalo zpráv v této věci, rozhodli se buď odplout, nebo zůstat.

Ze všech těch nákladných a nejistých podniků, které většinu těch, kdož

se do nich pouštějí, přivádějí na mizinu, není snad nebezpečnějšího, než je hledání nových ložisek stříbra a zlata. Je to snad nejškodlivější loterie na světě nebo loterie, v níž zisk těch, jejichž číslo vyhraje, je krajně nepatrný proti ztrátám těch, jejichž číslo nevyjde; neboť ačkoli čísel vyhrávajících je málo a nevyhrávajících je mnoho, cena losu je zpravidla celé jmění velkého boháče. Místo aby kapitál, který byl do nich vložen, vrátil s obvyklým ziskem, zlatokopecké podniky celý kapitál i se ziskem obyčejně pohltí. Takové podniky moudrý zákonodárce, jemuž jde o to, aby zvýšil kapitál národa, jistě nebude chtít zvlášť podporovat a nebude k nim přivádět větší část kapitálu země, než by do nich sama přešla. Velká většina lidí věří tak nesmyslně, že budou mít štěstí, že kdekoli se objeví sebenepatrnější možnost úspěchu, obyčejně se tam nažene neúměrně velká část kapitálu již sama od sebe.

Ale i když střízlivý rozum a zkušenost soudily o takovýchto podnicích vždy krajně nepříznivě, soud lidí prahnoucích po zisku je obyčejně právě opačný. Táž vášeň, která přivedla tolik lidí na bláhovou myšlenku o kameni mudrců, vnukla jiným stejně nesmyslnou představu o ohromných dolech oplývajících zlatem a stříbrem. Neuvědomovali si, že hodnota těchto kovů za všech věků a u všech národů má původ hlavně v tom, že je příroda uložila na různých místech vždy v malých množstvích a že tato malá množství uložila většinou do tvrdé hmoty, s kterou se těžkou pracuje, a že tedy k tomu, aby se k nim člověk dostal, je všude třeba namáhavé práce a velkých nákladů. Namlouvali si, že je možná mnoho míst, kde se tyto kovy najdou v tak velkých a vydatných žilách, jak tomu zpravidla bývá u olova, mědi, cínu nebo železa. A sen sira Waltera Raleighe o zlatém městě a zemi Eldoradu může nám být důkazem, že takovým prapodivným klamům podléhají někdy i zkušení mužové. Jezuita Gumilla byl ještě dobrých sto let po smrti tohoto velkého muže přesvědčen, že ona bájná země skutečně na světě je, a prohlašoval s velkým zápalem, a to se zápalem jistě velmi upřímným, jak by byl šťasten, kdyby mohl přinést světlo evangelia národu,

který se může svému misionáři za jeho zbožné úsilí tak dobře odměnit.

V zemích objevených Španěly nevíme dnes o žádných zlatých nebo stříbrných dolech, o nichž by se dalo říci, že stojí za to, aby se v nich těžilo. To množství zlata a stříbra, které tam prý první dobrodruzi našli, bylo pravděpodobně hodně zveličeno, a stejně i vydatnost dolů, v nichž se začalo těžit ihned po objevení té které země. Avšak to, co se vyprávělo o nálezích oněch dobrodruhů, stačilo, aby všichni jejich krajané zahořeli touhou po zisku. Každý Španěl, který se plavil do Ameriky, očekával, že najde Eldorado. A Štěstěna tu provedla něco, co provedla jen málokdy: ty přehnané naděje svých ctitelů do jisté míry splnila, a při objevení a dobytí Mexika a Peru (k objevení prvního došlo asi třicet let, druhého asi čtyřicet let po první Kolumbově výpravě) obmyslila je dary dosti se již blížícími onomu bohatství drahých kovů, po kterém se pídili.

K objevení Západu zavedl tedy podnět plán obchodní cesty do Východní Indie. Podnětem k zakládání španělských osad v těchto nově objevených zemích byly úmysly dobytelské. Pohnutkou tohoto dobytelsství byly úmysly kutat zlato a stříbro; a řada náhod, které lidský rozum nemohl předvídat, způsobila, že se tento plán podařil lépe, než mohli jeho strůjci původně očekávat.

První dobrodruhy ze všech ostatních evropských národů, kteří chtěli založit v Americe kolonie, poháněly stejné chimérické představy; neměli však stejný úspěch. V Brazílii byly první stříbrné, zlaté a diamantové doly objeveny teprve za více než sto let po založení prvních osad. A v koloniích anglických, francouzských, holandských a dánských takové doly dosud objeveny nebyly; alespoň ne doly, v nichž by se snad dnes vyplatilo kutat. A přitom první angličtí osadníci v Severní Americe, aby dosáhli udělení výsadního práva na nový majetek, slíbili jednu pětinu všeho zlata a stříbra, které tam naleznou, králi. V listinách povolujících výsadní práva siru Walteru Raleighovi, společnosti Londýnské a Plymouthské, městské radě plymouthské aj. byla proto také tato pětina vyhrazena královské koruně. S

nadějí, že najdou ložiska zlata a stříbra, sdružovali tito první osadníci i naději, že také objeví severozápadní námořní cestu do Východní Indie. Ani jedna, ani druhá tato naděje se až dosud nesplnila.

ČÁST II

Příčiny rozkvetu nových kolonií

Kolonie vzdělaného národa, který obsadí buď zemi pustou, nebo zemi tak řídko obydlenou, že domorodci ustupují bez odporu přistěhovalcům, bohatne a roste tak rychle jako žádný jiný společenský celek.

Osadníci s sebou přinášejí znalosti zemědělství a jiných užitečných umění, které daleko převyšují onen stupeň, jehož v nich národové nevzdělaní a barbarští mohou dosáhnout za dlouhá staletí. Přinášejí si s sebou i smysl pro kázeň, jakési ponětí o řádné vládě, takové, jaká je v jejich vlasti, o soustavě zákonů, o něž se ta vláda opírá, a o řádném vykonávání spravedlnosti; je pak přirozené, že něco takového zavádějí i v nové osadě. Naproti tomu u národa nevzdělaného a barbarského, pokud si už vytvořil zákony a vládu, které by mu zaručovaly potřebnou ochranu, je přirozený vývoj právního řádu a způsobu vlády ještě pomalejší než přirozený vývoj řemesel. Každý osadník dostane větší kus půdy, než stačí vůbec obdělat. Neplatí osadní pacht a neplatí téměř žádné daně. Na jeho produktu se nepodílí žádný majitel pozemku a podíl pracovníka je zpravidla jenom nepatrný. Osadník má všechny důvody k tomu, aby se snažil o co největší produkci, neboť ta náleží téměř celá jemu. Ale jeho půda mívá tak velkou rozlohu, že všechno jeho vlastní přičinění i všechna práce lidí, jež se mu podaří získat, nestačí obyčejně ani na to, aby z ní dobyly desetinu toho, co ta půda může rodit. Shání tedy osadník usilovně dělníky ze všech končin a platí jim velmi štědré mzdy. Tyto štědré mzdy a dostatek levné půdy však brzy způsobí, že ho tito dělníci opouštějí, aby se sami stali majiteli půdy, a platí stejně štědrě další dělníky, ale ti od nich

brzy odcházejí z téhož důvodu, pro který kdysi opustili svého dřívějšího pána oni sami. Štědrým odměňováním práce se podporuje uzavírání sňatků. Děti jsou v útlém věku dobře živeny a je o ně dobře postaráno, a když dorostou, dává jejich práce daleko více než hodnotu jejich živobytí. Když dospějí, mohou se díky vysoké ceně práce a nízké ceně půdy usadit na svém, jako to kdysi udělali jejich otcové.

V jiných zemích se na mzdách přizívuje pacht a zisk, a obě vyšší společenské vrstvy utlačují vrstvu nižší. V nových koloniích musí však obě vyšší vrstvy zacházet s nižší vrstvou mnohem velkodušněji a lidštěji - alespoň tam, kde nižší vrstva nežije v otroctví. Neobdělaná půda, od přírody vysoce úrodná, je za babku. Majitel půdy je tu vždy současně i podnikatelem a jeho ziskem je zvýšení důchodu, jež si slibuje od zvelebování hospodářství; a toto zvýšení je zpravidla za takových okolností dosti veliké. Avšak tohoto velkého zisku může dosáhnout jen tím, že k mýcení lesa a k obdělávání půdy užívá práce jiných lidí; a protože v nových koloniích bývá obyčejně značný nepoměr mezi velkou rozlohou země a malým počtem lidí, sehnat tyto pracovníky mu činívá velké obtíže. O mzdy se proto nesmlouvá, chce prostě sehnat dělníky, ať to stojí co stojí. Vysoké mzdy podporují růst obyvatelstva. Láce a hojnost dobré půdy podporují zvelebování půdy a dovolují majiteli půdy platit ony vysoké mzdy. V těchto mzdách je také téměř celá cena půdy; a ač jsou jako mzdy za práci vysoké, jako cena toho, co má tak nesmírnou hodnotu, jsou nízké. Co podporuje růst obyvatelstva a zvelebování hospodářství, podporuje i růst skutečného blahobytu a moci.

Cesta mnohých starořeckých osad k bohatství a k moci byla proto také asi velmi rychlá. Za nějakých sto nebo dvě stě let dohonily některé z nich svůj mateřský stát, ba dokonce jej i předstihly. Syrakusy a Agrigento na Sicílii, Tarento a Lokris v Itálii, Efesos a Milét v Malé Asii nezačaly si asi, jak se zdá ze všech zpráv, s kterýmkoli městem starého Řecka. Ač byly založeny později, nezačala se tam pěstovat všechna ušlechtilá umění,

filosofie, básnictví a řečnictví o nic později než kdekoli v mateřské zemi a dosáhla tam neméně vysokého stupně. Stojí za povšimnutí, že školy obou nejstarších řeckých filosofů, škola Thaletova a Pythagorova, nebyly založeny ve starém Řecku, nýbrž jedna v jeho osadě asijské a druhá v italské. Všechny tyto kolonie vznikly v zemích obývaných národy nevzdělanými a barbarskými, které bez velkého odporu ustupovaly přistěhovalcům. Měly dostatek dobré půdy, a poněvadž nebyly na mateřském městě vůbec závislé, mohly si řídit své věci svobodně tak, jak to považovaly pro sebe za nejprospěšnější.

Dějiny kolonií římských nejsou již zdaleka tak skvělé. Pravda, některé z nich, jako Florencie, vyrostly za dlouhá staletí, když jejich mateřský městský stát již zanikl, ve významné státy. Avšak rozvoj žádný z nich nebyl podle všeho zvláště rychlý. Všechny byly zřízeny v dobytých provinciích, které byly většinou již dříve plně obydlené. Rozloha půdy, kterou dostali jednotliví osadníci, nebyla obyčejně příliš velká, a protože to nebyly osady nezávislé, nemohly si vždy řídit své věci svobodně tak, jak to považovaly pro sebe za nejprospěšnější.

Nadbytkem dobré půdy připomínají evropské kolonie v Americe a v Západní Indii osady starořecké, ba dokonce je po této stránce daleko předčí. Svou závislostí na mateřské zemi se podobají spíše koloniím starořímským; ale jejich veliká vzdálenost od Evropy účinky této závislosti všude více méně oslabila. Díky své zeměpisné poloze nebyly tolik v dohledu a v dosahu moci své mateřské země. Sledovaly své zájmy podle svého vlastního uvážení a jejich počínání se mnohdy nevěnovala pozornost, ať již proto, že se o něm v Evropě nevědělo, nebo že se mu tam nerozumělo; někdy jim toto jejich počínání v Evropě vlastně jen trpěli a smiřovali se s ním, poněvadž byly tak vzdáleny, že bylo těžké držet je na uzdě. Dokonce i násilnická a despotická vláda španělská musela ze strachu před obecnou vzpourou velmi často odvolávat nebo zmirňovat svá nařízení týkající se správy svých kolonií. Rozmach všech evropských

kolonií, pokud jde o bohatství, o počet obyvatelstva a o zemědělství, byl proto nesmírný.

Král španělský dostával ze svých kolonií hned od jejich založení důchod v podobě podílu ze všeho jejich zla ta a stříbra. A byl to takový důchod, že v člověku chamtivém budil nefantastičtější naděje na bohatství ještě větší. Španělské kolonie upoutávaly tedy na sebe silně pozornost své mateřské země již od samého založení; naproti tomu ostatní evropské národy své kolonie dlouho zanedbávaly. Pozornost mateřské země sotva asi nějak přispívala k rozkvětu španělských kolonií, a ostatní kolonie tím zanedbáváním zase asi nijak netrpěly. V poměru k rozloze území, které do jisté míry zabírají, považují se španělské kolonie za méně zalidněné a méně bohaté než kolonie téměř kteréhokoli jiného evropského národa. Avšak i ve španělských koloniích byl vzrůst počtu obyvatelstva a rozvoj zemědělství jistě velmi rychlý a velmi značný. Město Lima, které bylo založeno po dobytí země, mělo podle Ulloy před necelými třiceti lety padesát tisíc obyvatel. A Quito, které bývalo jen ubohou indiánskou vesničkou, mělo tehdy podle téhož autora také tolik. Gemelli Carreri, který se za cestovatele prý jen vydával, ale vždycky čerpal ze zvlášť spolehlivých pramenů, uvádí, že město Mexiko má sto tisíc obyvatel, což je, i když španělští spisovatelé hodně přehánějí, snad více než pětkrát tolik, kolik mělo v době Montezumově. Tyto číslíce daleko přesahují počet obyvatel Bostonu, New Yorku nebo Philadelphie, těchto tří největších měst v anglických koloniích. Před dobytím země Španěly nebylo v Mexiku a v Peru tažného dobytka. Jediným zvířetem, jehož se užívalo k dopravě nákladů, byla lama, která je asi o hodně slabší než obyčejný osel. Pluh tam neznali. Neuměli užívat železa. Neměli ražené peníze ani žádné jiné prostředky k usnadnění obchodu; zboží si prostě vyměňovali. Hlavním jejich zemědělským nástrojem byl jakýsi dřevěný rýč. K sekání a krájení užívali jako nožů a seker ostrých kamenů; k šití užívali místo jehel rybích kostí a tuhých šlach některých zvířat; a to snad byly jejich hlavní zdroje. Za

takových poměrů nemohla snad ani jedna, ani druhá z těchto dvou říší tak pokročit a dosáhnout takového rozvoje zemědělství jako nyní, kdy je tam dostatek různého evropského dobytka a kdy tam bylo zavedeno užívání železných nástrojů a pluhu a mnohá evropská řemesla. Lidnatost každé země musí však být úměrná stupni rozvoje jejího zemědělství. Ač po dobytí kolonií byli domorodci velmi krutě vyhlazováni, mají teď tyto dvě velké země pravděpodobně více obyvatel než kdy předtím, a ti dnešní obyvatelé jsou také zcela jiní; musíme snad totiž uznat, že španělští kreolové stojí v mnohém nad starými Indiány.

Nejstarší ze všech kolonií evropských národů v Americe je po osadách španělských portugalská kolonie v Brazílii. Ale protože se tam potom, co byla objevena, dlouho nenalezla ani zlatá, ani stříbrná ložiska, a protože král z ní tedy měl malý důchod, nebo z ní neměl vůbec žádný důchod, byla dlouho velmi zanedbávána; a v této době, kdy se o ni málo pečovalo, vyrostla ve velkou a mocnou kolonii. Když bylo Portugalsko pod španělskou nadvládou,¹¹² napadli Brazílii Holanďané a zabrali sedm z jejích čtrnácti provincií. Doufali, že se brzy zmocní i zbývajících sedmi, když tu s nastolením rodu Braganzského získalo Portugalsko zase nezávislost. Holanďané, nepřátelé Španělů, stali se spojenci Portugalců, kteří rovněž byli nepřáteli Španělů. Přistoupili tedy na to, že tu část Brazílie, které ještě nedobyli, ponechají králi portugalskému, a ten zase přistoupil na to, aby si ponechal část již dobytou, neboť něco takového nestálo přece za spor s tak dobrými spojenci. Ale holandská vláda začala brzy portugalské kolonisty utlačovat; ti nemámili čas stížnostmi, ale chopili se proti svým novým pánům zbraní a počínali si tak statečně a odhodlaně, že se jim podařilo Holanďany z Brazílie vyhnat; jejich mateřská země nad tím jen mhouřila oči, ale zjevnou pomoc jim neposkytla. Když Holanďané viděli, že pro sebe neudrží z Brazílie ani píd' země, přivolili tedy k navrácení celé této kolonie koruně portugalské. V této kolonii je prý přes šest set tisíc

obyvatel, jednak Portugalců, jednak potomků Portugalců, kreolů, mulatů a míšenců Portugalců s Brazilci. Tolik obyvatel evropského původu není snad v Americe v žádné kolonii.

Koncem 15. století a téměř po celé 16. století byly Španělsko a Portugalsko dvě oceánské námořní velmoci; neboť i když benátský obchod pronikal do všech částí Evropy, benátské loďstvo nikdy nevyplulo ze Středozemního moře. Španělé si činili právem objevitelů nárok na celou americkou pevninu; a třebaže nedokázali zabránit takové námořní velmoci, jakou bylo Portugalsko, aby si založila v Brazílii kolonii, přece jen šel z jejich jména takový strach, že usadit se někde na oné velké pevnině se většina ostatních evropských národů neopovažovala. Francouze, kteří se pokusili usadit se na Floridě, Španělé do jednoho vyvraždili. Po nezdaru a porážce, kterou utrpěla koncem 16. století jejich tzv. Nepřemožitelná armáda, námořní moc tohoto národa upadla tak, že již nebylo v jeho silách bránit ostatním evropským národům zakládat osady. A tak se během 17. století pokoušeli zakládat osady v Novém světě Angličané, Francouzi, Holanďané, Dánové a Švédové, prostě všechny velké národy, které měly přístavy na Atlantickém oceáně.

Švédové se usadili v New Jersey; a velký počet švédských rodin, které tam dosud žijí, je dostatečným důkazem toho, že by tato kolonie byla pravděpodobně vzkvétala, kdyby ji byla mateřská země podporovala. Protože se o ni Švédsko nestaralo, spolkla ji holandská kolonie newyorská, která se pak sama dostala roku 1674 pod vládu Angličanů.

Jediným územím, které kdy v Novém světě měli Dánové, jsou ostrůvky St. Thomas a Santa Cruz. I tyto maličké osady spravovala výsadní společnost, která měla monopol skupovat od kolonistů přebytky jejich výroby a zásobovat je zbožím, které potřebovali z ciziny, a měla tedy nejen moc při nákupu i při prodeji je poškozovat, ale přímo se jí to nabízelo. Vláda výsadní společnosti je snad pro každou zemi vůbec nejhorší možná vláda. Ale ani ona nedokázala úplně zastavit rozvoj těchto

kolonií, i když jej zpomalila a oslabil. Zemřelý dánský král tuto společnost rozpustil, a od té doby dánské kolonie velmi vzkvétají.

Holandské osady v Západní i ve Východní Indii byly původně pod vládou výsadní společnosti. Proti pokroku téměř všech starých zemí, které jsou již dávno osídleny a mají již dlouho své zřízení, je jejich pokrok značný, avšak ve srovnání s rozvojem většiny nových kolonií je pomalý a mdlý. Kolonie Surinam, i když je významná, stále za většinou cukrových kolonií ostatních evropských národů zaostává. Také kolonie Nova Belgia, rozdělená na provincii New York a New Jersey, byla by rovněž pravděpodobně brzy nabyta významu, i kdyby byla zůstala pod vládou holandskou. Dostatek dobré a levné půdy je tak mocným zdrojem blahobytu, že ani nejhorší vláda nemůže úplně potlačit jeho účinnost. A díky velké vzdálenosti od mateřské země mohli by kolonisté monopol, jehož vůči nim používala ona společnost, podloudnictvím všelijak obcházet. Obchodovat se Surinamem povoluje dnes ona společnost všem holandským lodím, žádá však za toto povolení dvě a půl procenta z hodnoty jejich nákladu; pro sebe si vyhrazuje pouze přímý obchod z Afriky do Ameriky, který je převážně obchodem s otroky. Toto uvolnění výsadních práv oné společnosti je pravděpodobně hlavní příčinou rozkvětu, jemuž se tato kolonie dnes těší. Curagao a St. Eustatius, tyto dva nejdůležitější holandské ostrovy, jsou svobodné přístavy otevřené lodím všech národů; a tato svoboda je také hlavní příčinou blahobytu těchto dvou neúrodných ostrovů, neboť všude kolem jsou kolonie sice lepší, ale jejich přístavy jsou přístupné jen lodím jednoho národa.

Francouzskou kolonii v Kanadě ovládala po větší část minulého století a část tohoto století výsadní společnost. Pod tak špatnou správou byl její vývoj ve srovnání s vývojem jiných nových kolonií nutně velmi pomalý; ale když byla tato společnost po nezdaru tzv. Mississippského podniku zrušena, hodně se zrychlil. Když se té země zmocnili Angličané, bylo tam téměř dvakrát tolik obyvatel, kolik jich páter Charlevoix uváděl nějakých

dvacet třicet let předtím. Tento jezuita procestoval tuto zemi celou a sotva asi chtěl zmenšovat její skutečný význam.

Francouzskou kolonii St. Domingo založili piráti a mořští lupiči, kteří dlouho ani nežádali od Francie ochranu, ani neuznávali její vládu; a když se tyto bandité stali natolik občany, že uznali francouzskou pravomoc, bylo dlouho třeba jednat s nimi hodně mírně. V té době přibývalo v této kolonii velmi rychle obyvatelstva a její stav se lepšil. Ani útlak prováděný výsadní společností, jíž nějaký čas podléhala spolu se všemi ostatními francouzskými koloniemi, nemohl úplně zastavit její rozvoj, i když jej jistě zpomalil. Jakmile byla zbavena tohoto útlaku, začala se zase rozvíjet. Dnes je to nejdůležitější cukrová kolonie na západoindických ostrovech a její výnos je prý větší než výnos všech anglických cukrových kolonií dohromady. Ostatní francouzské cukrové kolonie vzkvétají celkem také dobře.

Avšak žádné osady neměly tak rychlý rozvoj jako anglické kolonie v Severní Americe.

Hlavními příčinami rozkvětu všech nových kolonií je asi dostatek dobré půdy a svoboda jednat podle svého.

Ač není pochyby o tom, že anglické kolonie v Severní Americe mají ohromný nadbytek dobré půdy, přece jen stojí za koloniemi španělskými a portugalskými a nemají více půdy než některé kolonie, jež před poslední válkou patřily Francouzům. Ale anglické kolonie měly politické zřízení, které lépe podporovalo rozvoj venkova a zušlechťování půdy než zřízení kolonií oněch tří druhých národů.

Za prvé: skupování neobdělávané půdy, i když nebylo úplně vyloučeno, bylo v anglických koloniích omezeno více než kde jinde. Zákon o koloniích, který ukládá každému majiteli půdy, aby ve stanovené době obdělal a zvelebil jistou její část, a neučiní-li tak, povoluje přidělit tuto zanedbávanou půdu komukoli jinému, se asi přesně nedodržoval, ale přece jen působil.

Za druhé: v Pensylvánii neplatí právo prvorozeného a půda se rozděluje, stejně jako movitý majetek, rovným dílem mezi všechny děti rodiny. Ve třech novoanglických provinciích dostává nejstarší dítě pouze dvojnásobný podíl, jako je tomu v zákoně Mojžíšově. A i když se snad v těchto provinciích někdy stane, že jeden člověk skoupí příliš velkou rozlohu půdy, tato půda se za jednu dvě generace pravděpodobně zase rozdělí na dostatečný počet dílů. V ostatních anglických koloniích platí ovšem právo prvorozeného jako podle zákonů anglických. Avšak ve všech anglických koloniích držba půdy jakožto svobodného pozemkového vlastnictví (*free socage*) usnadňuje zcizování, a ten, komu byl přidělen velký lán půdy, obyčejně shledává, že je v jeho zájmu většinu své půdy co nejdříve zcizit a vyhradit si jen malé uznávací pachtovné. V koloniích španělských a portugalských platí pro dědění velkých panství, s nimiž je spojen nějaký čestný titul, právo majorátní. Taková panství přecházejí celá na jednu osobu a jsou vlastně nezcizitelným fideikomisem. V koloniích francouzských vládne zvykové právo pařížské, které, pokud jde o dědění půdy, přeje mladším dětem více než právo anglické. Je-li však ve francouzských koloniích nějaký šlechtický majetek spjatý s rytířskou službou a vazalstvím zčásti zcizen, má lenní pán nebo rodový dědic jistou dobu právo onen majetek vykoupit, a protože všechna největší panství v zemi jsou taková šlechtická léna, je zcizování nutně ztíženo. Ale v nové kolonii rozdělí se pravděpodobně velký neobdělávaný pozemkový majetek daleko rychleji zcizením než dědickou posloupností. Hlavní příčinou rychlého rozvoje kolonií je, jak již bylo řečeno, dostatek levné a dobré půdy. Skupování půdy znamená právě konec tohoto dostatku a této láce. Skupování půdy neobdělávané je kromě toho také největší překážkou jejího zvelebování. A právě práce vynakládaná v zemědělství na zvelebování hospodářství dává společnosti nejvýznamnější a nejcennější produkt. Z produktu práce nezaplatí se tu pouze mzdy a zisk z kapitálu, který ji zaměstnává, ale i pachtovné z půdy, na níž ten kapitál působí.

Protože se tedy práce anglických kolonistů větší měrou vynakládá na obdělávání půdy a zvelebování zemědělství, může dávat větší a cennější produkt než práce kolonistů kteréhokoli z oněch druhých tří národů, která se více méně odvádí do jiných způsobů využití tím, že se skupuje pozemkový majetek.

Za třetí: nejenže produkt práce anglických kolonistů je větší a cennější, ale protože tito kolonisté platí malé daně, většina tohoto produktu patří jim a mohou si jej ukládat a používat ho k tomu, aby uvedli do pohybu ještě větší množství práce. Angličtí kolonisté nikdy ještě nepřispěli ničím na obranu své mateřské země nebo na její správu. Naopak, téměř všechny náklady na jejich obranu nesla mateřská země. A náklady na loďstvo a armádu jsou nepoměrně vyšší než nezbytné náklady na správu země. Náklady na správu kolonií byly vždy velmi skrovné. Omezovaly se obyčejně na sumy potřebné k vyplacení náležitého platu guvernérovi, soudcům a některým jiným veřejným úředníkům a k udržování několika nejdůležitějších veřejných staveb. V Massachusetts činily ročně, než začaly nynější nepokoje, obvykle jenom nějakých 18.000 liber št., v New Hampshiru a v Rhode Islandu po 3500 librách št., v Connecticutu 4000 liber št., ve Virginii a Jižní Karolině po 8000 librách št., v New Yorku a v Pensylvánii po 4500 librách št. a v New Jersey 1200 liber št. Na správu Nového Skotska a Georgie povoluje každým rokem jistý příspěvek parlament. Nové Skotsko však připlácí na veřejné výdaje ročně ještě nějakých 7000 liber št. a Georgia asi 2500 liber št. Celá správa Severní Ameriky, nepočítaje v to Maryland a Severní Karolinu, o nichž nemám přesných zpráv, nestála zkrátka před začátkem nynějších nepokojů její obyvatele více než 64 700 liber št. ročně, což je věru pozoruhodný příklad toho, s jak malými náklady se dá třem milionům obyvatel nejen vládnout, ale vládnout jim dobře. Největší část vládních výdajů, výdaje na obranu a bezpečnost, nesla ovšem vždy mateřská země. I ceremoniál vlády té které kolonie při vítání nového guvernéra, při zahajování nového sněmu a při

podobných slavnostních příležitostech je sice přiměřeně důstojný, ale není nijak nákladně okázalý. V církevní správě vládne v koloniích stejná šetrnost. Desátky tam neznají, a duchovní, jichž není nijak mnoho, žijí buď ze skrovných platů, nebo z dobrovolných příspěvků obyvatelstva. Naproti tomu pro Španělsko a Portugalsko jsou daně vybírané z kolonií jistým posílením jejich moci. Francie z daní svých kolonií nikdy mnoho neměla, neboť daně, které od nich vybere, vydá zpravidla zase v jejich prospěch. Ale správa kolonií ostatních tří národů je vedena daleko nákladněji a má i daleko nákladnější ceremoniál. Tak například částky vynaložené při uvítání nového místokrále v Peru bývaly často úžasné. Takové ceremonie nejsou jen nějakými skutečnými daněmi, které musí bohatí kolonisté platit při takových příležitostech, ale učí tyto kolonisty počínat si rozmařile a rozhazovačně i v jiných věcech. Neznamená to tedy jen citelné zdanění příležitostné, ale napomáhá to vzniku ještě tíživějších daní tohoto druhu: krajně škodlivých daní placených rozmařilostí a rozhazovačností v životě soukromém. I církevní správa je ve všech koloniích těchto tří národů velkým břemenem. Všude se tam odvádějí desátky, a v koloniích španělských a portugalských se vybírají s největší přísností. Všechny kolonie těchto dvou států tíží velké hejno žebravých mnichů, a jejich žebrota, kterou náboženství nejen povoluje, ale přímo posvěcuje, znamená pro chudáky nejtíživější zdanění, neboť se jim velmi důtklivě vštěpuje, že dávat těmto mnichům almužnu je povinností a odepřít jim ji že je velký hřích. A k tomu ještě, což je nejdůležitější, nikdo se ve všech těchto osadách nezmocnil tak velké rozlohy půdy jako kněží.

Za čtvrté: pokud jde o prodej přebytků, tedy toho, co nestačí samy spotřebovat, jsou anglické kolonie v příznivějším postavení a mají širší odbyty než kolonie kteréhokoli jiného evropského národa. Všechny evropské národy se snažily získat nad obchodem svých kolonií více méně monopol, a bránily proto cizím lodím s nimi obchodovat a zakazovaly jim dovážet tam z jiných států evropské zboží. Tento svůj monopol

uplatňovaly však jednotlivé národy naprosto různě.

Některé národy přenechaly veškerý obchod se svými koloniemi výsadní společnosti; od té pak musely kolonie kupovat všechno evropské zboží, které potřebovaly, a musely jí prodávat všechny přebytky svých vlastních výrobků. V zájmu této společnosti tedy bylo nejenom prodávat evropské zboží co nejdražší a nakupovat přebytečné výrobky v koloniích co nejlevněji, ale nakupovat z nich i za tuto nízkou cenu jen tolik, kolik se dá prodat v Evropě za cenu hodně vysokou. V jejím zájmu bylo nejen snížit všude hodnotu přebytečných výrobků oné kolonie, ale mnohdy i potlačovat přirozený růst jejich množství. Ze všech prostředků, jež si lze vůbec vymyslet k zadržování přirozeného rozvoje nové kolonie, je beze sporu výsadní společnost nejúčinnější. Tak postupovalo Holandsko, i když jeho společnost přestala během tohoto století své výsadní právo v mnohém směru uplatňovat. Tak postupovalo až do vlády předešlého krále i Dánsko. Někdy se k této praxi uchýlovala Francie a v nejnovější době, od roku 1755, když se všechny ostatní národy této praxe vzdaly jako nesmyslné, zavedlo ji Portugalsko, a to alespoň ve dvou ze svých hlavních provincií brazilských, v Pernambucu a v Maranonu.

Některé národy výsadní společnost sice nezaložily, ale svedly všechn obchod se svými koloniemi do jediného přístavu v mateřské zemi, z něhož směly lodi vyplouvat jen v loďstvu a v určitém ročním období; jestliže pluly jednotlivě, musely mít zvláštní povolení, a za to se většinou muselo hodně zaplatit. Tato politika uvolnila tedy obchodování s koloniemi všem obyvatelům mateřské země, ovšem s podmínkou, že obchod prováděli z příslušného přístavu, v příslušném ročním období a na lodích vyhovujících předpisům. Protože však všichni kupci, kteří spojili své kapitály, aby mohli vystrojit takové lodě vyhovující předpisům, obvykle shledali, že je pro ně prospěšné jednat ve vzájemné dohodě, řídil se takto vedený obchod téměř stejnými zásadami jako obchod výsadní společnosti. Zisk těch kupců býval pak také téměř stejně ohromný a nespravedlivý. Kolonie

bývaly špatně zásobovány a musely velmi draho nakupovat a velmi levně prodávat. Takto si stále počínalo až do nedávná Španělsko, a ceny evropského zboží ve španělské Západní Indii byly prý proto hodně vysoké. V Quitu se podle Ulloy platilo za libru železa asi půl pátá šilinku a za libru oceli asi šest a tři čtvrti šilinku. Ale kolonie se loučí s částí svých výrobků hlavně proto, aby si mohly koupit evropské zboží. Čím více tedy za evropské zboží zaplatí, tím méně dostanou za své výrobky, neboť dražota jednoho a láce druhého je tu vlastně totéž. Politika Portugalska vůči všem jeho koloniím je v tomto směru stejná jako stará politika španělská, až na Pernambuco a Maranon, vůči nimž zahájilo Portugalsko nedávno politiku ještě horší.

Některé státy ponechávají v obchodování s koloniemi volnost všem svým poddaným; ti mohou volně obchodovat ze všech přístavů v mateřské zemi a nepotřebují jiné povolení než obvyklé potvrzení o vyčlenění zboží. Velký počet obchodníků a to, že jsou roztroušeni po celé zemi, brání jim utvořit nějaká širší společenství; a jejich konkurence pak stačí zabránit tomu, aby pobírali příliš ohromné zisky. Při takové osvícené politice mohou kolonie jak prodávat své vlastní výrobky, tak nakupovat evropské zboží za přiměřenou cenu. Tak od rozpuštění Plymouthské společnosti, tedy od doby, kdy naše kolonie byly ještě hodně mladé, postupovala vždycky i Anglie. I Francie se vcelku řídila touto politikou a důsledně ji provádí od doby, kdy byla zrušena společnost nazývaná v Anglii obyčejně Společnost mississippská. Zisky Anglie a Francie z jejich obchodu s vlastními koloniemi, i když jsou jistě o něco vyšší, než kdyby si v něm mohly konkurovat všechny ostatní národy, přece jenom nejsou nijak ohromné; a ceny evropského zboží nejsou ve většině kolonií těchto dvou národů tak fantasticky vysoké.

I ve vývozu svých přebytků jsou kolonie Velké Británie odkázány na trh mateřské země jenom v jistých druzích zboží. Protože toto zboží bylo v zákonu o námořní plavbě a v některých jiných později vydaných zákonech

vyjmenováno, dostalo název „vyjmenované“ zboží. Ostatní zboží, zvané „nevyjmenované“, smí se vyvážet přímo do jiných zemí s podmínkou, že je dopravováno loděmi Velké Británie nebo jejích kolonií a že majitelé a tři čtvrtiny námořníků těchto lodí jsou britskými poddanými.

Mezi zbožím „nevyjmenovaným“ jsou některé nejdůležitější produkty Ameriky a Západní Indie: všechny druhy obilí, stavební dřevo, nasolené potraviny, ryby, cukr a rum.

Prvním a hlavním cílem zemědělství ve všech nových koloniích je přirozeně obilí. Tím, že poskytuje tomuto obilí široký odbyt, napomáhá zákon tomu, aby se i v koloniích pěstovalo daleko více obilí, než může spotřebovat řídko obydlená země, a zabezpečuje tak již dopředu obživu pro stále vzrůstající počet obyvatel.

V zemi zcela zarostlé lesy, kde dřevo má hodnotu malou nebo vůbec žádnou, hlavní překážkou upravení půdy pro zemědělství jsou náklady na mýcení. Tím, že koloniím otvírá velmi rozsáhlý trh pro jejich dřevo, chce zákon usnadnit rozvoj země; zvyšuje cenu zboží, které by jinak mělo malou hodnotu, a tak na tom, co by jinak znamenalo jenom vydání, mohou kolonie trochu vydělat.

V zemi, která není ani zcela obydlena a ani zcela obdělána, množí se dobytek tak, že je ho více, než činí spotřeba obyvatelstva; mívá tedy malou hodnotu, nebo i žádnou. Ukázal jsem již, že dříve než je možné zvelebit v té či oné zemi většinu půdy, musí být cena dobytka v určitém poměru k ceně obilí. Tím, že otvírá americkému dobytku, zabitému i živému, velmi rozsáhlý trh, hledí zákon zvýšit hodnotu zboží, jehož vysoká cena je pro zvelebování půdy tak nesmírně důležitá. 15. článek zákona ze 4. roku vlády Jiřího III. jistě však dobré účinky této svobody obchodu poněkud zmenšuje, neboť uvádí usně a kůže mezi „vyjmenovanými“ druhy zboží, což vede ke snížení hodnoty amerického dobytka.

Zákonodárství mělo snad téměř vždy na zřeteli zvětšování obchodního a válečného loďstva Velké Británie, a proto se snažilo rozšířit v našich

koloniích rybnářství. Rybnářství se tedy dostávalo veškeré podpory, jakou jen mu může dát svoboda, a podle toho také vzkvétalo. Zejména rybnářství v Nové Anglii před posledními nepokoji zaujímalo ve světovém rybnářství jedno z předních míst. Velrybnářství, které ve Velké Británii i při úžasné vysokých subvencích vynáší tak málo, že podle mínění mnohých lidí (za jehož správnost však nechci ručit) celý jeho produkt nepřevyšuje o mnoho hodnotu subvencí, které se ve velrybnářství ročně vyplatí, je v Nové Anglii velmi rozvítené i bez subvencí. Ryby náleží k nejdůležitějším předmětům obchodu Severoameričanů se Španělskem, Portugalskem a Středoziemím.

Cukr patřil původně mezi zboží „vyjmenované“ a mohl se vyvážet jen do Velké Británie. Roku 1731 byl však na stížnost, kterou podali majitelé třetinových plantáží, povolen vývoz cukru do celého světa. Ale pro omezení, jimž podléhalo toto povolení, a pro vysokou cenu cukru ve Velké Británii nemělo toto opatření velký účinek. Téměř jediným trhem pro všechny cukr z britských osad zůstává i nadále Velká Británie a její kolonie. Jejich spotřeba vzrůstá tak rychle, že vývoz do cizích zemí není prý o mnoho větší než dříve, ačkoli se v důsledku stálého rozvoje Jamajky a Odstoupených ostrovů dovoz cukru za posledních dvacet let hodně zvýšil.

Velmi důležitým zbožím v obchodu Američanů s africkým pobřežím je rum, za nějž se odtamtud přivážejí černí otroci.

Kdyby byly bývaly veškeré přebytky všech druhů amerického obilí, nasolených potravin a ryb uvedeny mezi „vyjmenovanými“ druhy zboží, a tím jim byl umožněn přístup pouze na trh Velké Británie, byly by se příliš střetaly s produktem práce obyvatel naší vlastní země. A jestliže ono důležité zboží nejenže nebylo pojato do seznamu „vyjmenovaného“ zboží, ale dovoz veškerého obilí vyjma rýže a všech nasolených potravin do Velké Británie byl při normální platnosti tohoto zákona zakázán, bylo to asi spíše z obav před tímto rušivým zasahováním než z ohledu na zájmy Ameriky.

Zboží „nevyjmenované“ mohlo se původně vyvážet do celého světa. Dřevo a rýže, které byly kdysi zbožím „vyjmenovaným“, byly později ze seznamu vyňaty a jako evropské trhy byly jim vykázány země ležící na jih od mysu Finisterre. 52. článek zákona ze 6. roku vlády Jiřího III. rozšířil toto omezení na všechny druhy „nevyjmenovaného“ zboží. Evropské země, které leží na jih od mysu Finisterre, nejsou zeměmi průmyslovými, a proto jsme se již nemuseli obávat koloniálních lodí tak, že si budou odtamtud přivážet domů výrobky, jež by se mohly střetnout s našimi.

„Vyjmenované“ zboží je dvojí: je to předně takové zboží, které se vyrábí v Americe nebo které se v mateřské zemi nemůže vyrábět nebo se tam alespoň nevyrábí. Sem patří syrup, káva, kakaové boby, tabák, nové koření, zázvor, velrybí kostice, surové hedvábí, bavlna, bobří a jiné americké kožešiny, indigo, žluté dřevo a ostatní barvířská dřeva. Za druhé to je zboží, které se nevyrábí právě jen v Americe a může se vyrábět, a také se vyrábí, v mateřské zemi, i když ne v takovém množství, aby to mohlo z větší části uspokojit domácí poptávku, kterou kryje hlavně dovoz z ciziny. Tohoto druhu je všecken loďářský materiál, stožáry, ráhna a čelní stěžně, dehet, smůla a terpentín, surové železo a tyčové železo, měděná ruda, kůže a kůžičky, potaš a perlové draslo. Sebevětší dovoz zboží prvního nemohl by poškozovat výrobu nebo odbyt některého výrobku mateřské země. Očekávalo se, že připustí-li se toto zboží jenom na domácí trh, nejenže je budou naši obchodníci moci nakupovat v osadách levněji a prodávat je doma s větším ziskem, ale že si zavedou mezi koloniemi a cizími zeměmi výnosný obchod zprostředkovatelský, jehož střediskem neboli obchodním centrem měla přirozeně být Velká Británie jakožto evropská země, do níž se ono zboží musí nejdříve dovézt. I o dovozu zboží druhého se mělo za to, že se dá upravit tak, aby překážel nikoli prodeji toho kterého zboží vyráběného doma, nýbrž prodeji zboží, jež bylo dováženo z ciziny, neboť vhodnými cly by se přece dalo dokázat, aby jeho cena byla proti ceně domácího zboží vždy o něco vyšší, a přitom aby to

zboží bylo podstatně levnější než zboží z ciziny. Omezení dovozu takového zboží na domácí trh nebylo tedy namířeno proti výrobkům britským, nýbrž proti výrobkům některých cizích zemí, o nichž se mělo za to, že bilance jejich obchodu s Velkou Británií je pro tuto zemi nepříznivá.

Zákaz vyvážet z kolonií do všech zemí s výjimkou Velké Británie stožáry, ráhna a čelní stěžně, dehet, smůlu a terpentín vedl přirozeně v koloniích ke zlevnění dřeva, a tím i ke zvýšení nákladů na mýcení lesů, hlavní to překážky zvelebování země. Ale začátkem tohoto století, roku 1703, pokoušela se švédská společnost pro výrobu smoly a dehtu zvýšit cenu svého zboží dováženého do Velké Británie tím, že je povolila vyvážet jenom na jejích vlastních lodích, a to za ceny a v množství podle jejího vlastního uznání. V odvetu za tento pěkný kousek merkantilistické politiky a aby se co možná zbavila závislosti nejen na Švédsku, ale na všech ostatních severských mocnostech, poskytla Velká Británie na dovoz lodářského materiálu z Ameriky subvenci; jejím účinkem bylo, že cena dřeva v Americe stoupla o více, než o kolik mohla klesnout omezením na domácí trh. Přestože pak obě ta nařízení vyšla současně, jejich společným účinkem bylo, že mýcení lesů v Americe spíše podporovala, než aby od něho odváděla. Surové a tyčové železo patří sice také mezi zboží „vyjmenované ale dováží-li se z Ameriky, nemusí se za ně platit ona vysoká cla, jimž podléhá, přichází-li z jiné země, a tak jedna část toho nařízení přispívá k zakládání hutí v Americe více, než mu druhá škodí. Žádné odvětví výroby nespotřebuje tolik dřeva jako hutnictví a žádné nemůže tolik přispět k vymýcení lesů, jimiž je některá země celá zarostlá.

To, že některá tato nařízení povedou ke zvýšení hodnoty amerického dřeva a že tak pomohou očistit půdu od lesů, byly účinky, o něž zákonodárcům snad nešlo a jež si snad ani neuvědomovali. I když však účinky těchto nařízení byly v tomto směru náhodné, proto ještě nebyly méně skutečné.

Mezi britskými koloniemi v Americe a v Západní Indii je dokonalá

svoboda obchodu, ať již jde o zboží „vyjmenované“ nebo „nevyjmenované“. Tyto kolonie se teď tak zalidnily a rozmohly, že každá z nich má v některých jiných velký odbyt pro všechny druhy svých výrobků. Všechny dohromady tvoří jeden veliký vnitřní trh pro vzájemný prodej svých výrobků.

Avšak velkodušnost Anglie vůči obchodu jejích kolonií se omezila hlavně na trh takových koloniálních výrobků, které jsou ve stavu surovém nebo na prvním stupni zpracování. Výrobu na pokročilejším stupni a jemnější výrobu i ze surovin z kolonií vyhražují si obchodníci a majitelé manufaktur ve Velké Británii pro sebe a dosáhli toho, že zákonodárství brání zavedení takové výroby v koloniích jednak vysokými daněmi, jednak úplnými zákazy.

Zatímco se například za surový cukr z britských osad platí za centýř dovozní clo pouhých šest šilinků a čtyři pence, platí se za bílý cukr 1 libra št. 1 šilink 1 penny a za dvakrát nebo jednou rafinovaný cukr homolový 4 libry št. 2 šilinky 5 a 3/20 penny. V době, kdy byla vyměřena tato vysoká cla, byla Velká Británie jediným trhem, kam se mohl vyvážet cukr z britských kolonií, a i dnes je pro něj stále ještě trhem hlavním. Rovnalo se to tedy vlastně zákazu čistit nebo rafinovat cukr pro zahraniční trh vůbec a dnes se to rovná zákazu čistit nebo rafinovat cukr pro trh, který odebere snad více než devět desetin celkové produkce. Čištění nebo rafinování cukru, jež se ve všech francouzských cukrových koloniích tak velmi rozmohlo, provádělo se tedy v koloniích anglických málo, a to jen pro vnitřní trh kolonií. Dokud drželi ostrov Grenadu Francouzi, byla téměř na každé plantáži rafinerie, která cukr alespoň zhruba pročišťovala. Od té doby, co ostrov připadl Angličanům, přestalo se téměř ve všech těchto podnicích pracovat a kdosi mi tvrdil, že teď, tj. v říjnu 1773, zůstaly na tom ostrově nanejvýš dvě tři rafinerie. Ale díky shovívavosti celních úřadů dováží se teď zpravidla čištěný nebo rafinovaný homolový cukr, je-li ovšem rozdrcen na prášek, jakožto cukr surový.

Výrobu železa surového a železa v tyčích podporuje Velká Británie v Americe tím, že ji osvobozuje od cla, jemuž podléhá, přichází-li z některé jiné země; přitom však naprosto zakazuje, aby se v některé její americké osadě stavěly ocelárny a hamry. Nechce svým kolonistům dovolit, ani aby pracovali v této ušlechtilější výrobě jen pro svou vlastní spotřebu, a vyžaduje na nich, aby si všechno zboží tohoto druhu, které potřebují, kupovali od jejích obchodníků a majitelů manufaktur.

Zakazuje vyvážet po vodě z jedné provincie do druhé klobouky, vlnu a vlněné zboží amerického původu, ba zakazuje i dopravovat je po souši na koních nebo na vozech; toto nařízení účinně zabraňuje zavádět výrobu takového zboží pro vzdálené trhy, a omezuje tak práci kolonistů na takové sprosté a podomácku zhotovované předměty, jaké si obvykle vyrábí každá rodina pro svou vlastní potřebu nebo pro některé krajany z téže provincie.

Zakazovat však velkému celku obyvatelstva vytěžit z každé části produktu své vlastní práce co nejvíce nebo vynakládat svůj kapitál a práci na to, co pokládá pro sebe za nejvýhodnější, je zřejmé porušení nejposvátnějších lidských práv. Ale i když jsou takové zákazy nespravedlivé, koloniím doposud příliš neuškodily. Půda je tam tak levná a práce proto tak drahá, že mohou dovážet z mateřské země téměř všechny jemnější a složitější výrobky levněji, než zač by si je mohly samy vyrobit. I kdyby jim nebylo bývalo zakázáno zavádět takováto odvětví výroby, byl by je od toho při nynějším stupni jejich rozvoje pravděpodobně odradil zřetel k vlastnímu prospěchu. Při nynějším stupni rozvoje těchto kolonií jsou ony zákazy, i když snad neochromují jejich příčinnost, ani jí nezabrání, aby se uplatňovala tam, kde by si našla uplatnění sama, přece jen nechutnou známkou otrockého poměru, do něhož je bez přijatelného důvodu uvrhla slepá řevnivost obchodníků a majitelů manufaktur jejich mateřské země. Při pokročilejším stupni vývoje mohly by být skutečně tísnivé a nesnesitelné. Velká Británie připoutává tedy některé nejdůležitější výrobky kolonií k svému trhu, ale v náhradu za to poskytuje některým

těmto koloniím na tomto trhu výhody; někdy tím, že na tytéž výrobky dovážené z jiných zemí uvaluje vysoká cla, někdy zase tím, že na zboží, které se dováží z kolonií, poskytuje subvence. Prvním způsobem dává na domácím trhu výhodnější postavení cukru, tabáku a železu z anglických kolonií a druhým způsobem jejich surovému hedvábí, konopí a lnu, indigu, lodářskému materiálu a stavebnímu dřevu. Tento druhý způsob podporování výroby v koloniích dovozními subvencemi je, pokud jsem mohl zjistit, zvláštnost Velké Británie. U prvního tomu tak není. Portugalsko se nespokojuje s tím, že na dovoz tabáku z kterékoli země uvaluje vysoké clo, nýbrž dovoz tabáku zakazuje a stíhá jej nejpřísnějšími pokutami.

Pokud jde o dovoz zboží z Evropy, i zde si počínala Anglie vůči svým koloniím velkodušněji než kterýkoli jiný stát.

Velká Británie povoluje vrátit část cla z dovezeného cizozemského zboží (téměř vždy je to polovina, velmi často i více než polovina a někdy celé clo), vyveze-li se ono zboží zase někam do ciziny. Dalo se snadno vypočítat, že by je žádná samostatná cizí země nepřijímala, kdyby bylo zatíženo velkými cly, jimž téměř všechno cizozemské zboží podléhá při dovozu do Velké Británie. Kdyby se tedy jistá část těchto cel při vývozu nevracela, znamenalo by to konec zprostředkovatelského obchodu, onoho obchodu, jemuž merkantilismus přece tak přeje.

Naše kolonie však nejsou žádné samostatné cizí země; a Velká Británie, když si přisvojila výhradní právo zásobovat je vším evropským zbožím, mohla je přece přinutit (tak jako k tomu donutily své kolonie jiné země), aby přijímaly takové zboží zatížené všemi poplatky zaplacenými za ně v mateřské zemi. Neučinila to. Ale až do roku 1763 se u většiny cizozemského zboží při vývozu do kolonií clo vracelo právě tak jako při vývozu do kterékoli samostatné cizí země. Roku 1763 však 15. článek zákona ze 4. roku vlády Jiřího III. tuto blahosklonnost omezil, neboť nařizoval, že „vyveze-li se z tohoto království do britských kolonií nebo

osad v Americe kterékoli zboží vypěstované, vyrobené nebo zpracované v Evropě nebo ve Východní Indii, s výjimkou vína, bílého kalika a mušelínu, nesmí se z poplatku zvaného stará zvláštní daň nic vracet“. Před vydáním tohoto zákona dalo se mnohé cizozemské zboží nakoupit v koloniích levněji než v mateřské zemi; u některých druhů zboží je tomu tak dosud. Je třeba připomenout, že většina nařízení týkajících se obchodu s koloniemi byla vydána hlavně na radu obchodníků, kteří se tímto obchodem zabývají. Nedivme se tedy, pamatovalo-li se v nich většinou spíše na zájmy jejich než na zájmy kolonií nebo mateřské země. Tím, že se jim dostalo výhradního práva dodávat do kolonií všechno evropské zboží, kterého tam bylo třeba, a kupovat z přebytků těchto kolonií všechno zboží, které nemohlo poškodit jejich obchody doma, zájmy kolonií byly obětovány zájmům těchto obchodníků. A tím, že se při zpětném vývozu zboží dovezeného z Evropy a z Východní Indie do kolonií vracelo ze cla právě tolik jako při zpětném vývozu do kterékoli samostatné země, byly jejich zájmům obětovány zájmy mateřské země, a to i tehdy, jestliže se na ty zájmy díváme z hlediska merkantilistického. Platit co nejméně za cizozemské zboží, které posílali do kolonií, a dostávat co nejvíce zpět z poplatků, které platili při jeho dovozu do Velké Británie, to byl přece zájem obchodníků, získali by tak možnost prodat v koloniích buď stejné množství zboží s větším ziskem, nebo větší množství se stejným ziskem, a něco tak vydělat, ať již prvním či druhým způsobem. A stejně i kolonie měly zájem na tom, aby všechno toto zboží dostávaly co nejlevněji a v co největším množství. Avšak v zájmu mateřské země to již vždycky být nemuselo. Ta mohla často utrpět škodu jednak na svém důchodu, neboť většinu cla, které se platilo při dovozu takového zboží, zase vracela, a jednak na výrobcích svých řemesel a manufaktur, neboť ty byly na koloniálním trhu vytlačovány levnějšími výrobky cizozemskými, které se tam díky oné restituci cla daly výhodně dovážet. Značné opoždění rozvoje plátenictví ve Velké Británii bylo podle obecného názoru způsobeno tím,

že se při novém vývozu německého plátka do amerických kolonií vracelo clo.

I když však obchodní politika Velké Británie vůči jejím koloniím pramenila ze stejného merkantilistického přesvědčení jako politika jiných národů, přece nebyla tak úzkoprsá a nespravedlivá jako politika kteréhokoli z nich.

Vyjma zahraniční obchod mají angličtí kolonisté úplnou volnost řídit si své věci podle svého. Tato volnost se zcela vyrovná volnosti jejich spoluobčanů v mateřské zemi a zabezpečuje ji, stejně jako tam, shromáždění zástupců lidu, které jediné má právo ukládat daně na správu té které kolonie. Před autoritou tohoto shromáždění má výkonná moc strach, a žádný kolonista, byť byl sebenížšího stavu nebo sebevíce nenáviděný, dodržuje-li jen zákony, nemusí se obávat zloby guvernéra ani žádného jiného občanského nebo vojenského hodnostáře v provincii. Ač v zákonodárných shromážděních kolonií, stejně jako v anglické Dolní sněmovně, není zastoupení obyvatelstva vždy právě spravedlivé, má tam k tomu přece jen blíže; a protože výkonná moc nemá prostředky, aby si je mohla podplatit, nebo to nepotřebuje, protože dostává podporu z mateřské země, rozhoduje v nich snad vcelku více to, co chtějí voliči. „Rady“, což jsou zákonodárné sbory v koloniích obdobné Sněmovně lordů ve Velké Británii, nepředstavují dědičnou šlechtu. V některých koloniích, jako například ve třech provinciích novoanglických, nejmenuje členy těchto rad král, nýbrž je volí zástupci obyvatelstva. Dědičnou šlechtu nemají v žádné anglické kolonii. Jako ve všech ostatních svobodných zemích váží si tam ovšem potomka starého koloniálního rodu více než povýšence stejných vlastností a stejně bohatého. Ten však požívá jen větší vážnosti, nikoli výsad, jimiž by mohl ztrpčovat život svému okolí. Než začaly nynější nepokoje, neměla zákonodárná shromáždění v koloniích moc pouze zákonodárnou, nýbrž i část moci výkonné. V Connecticutu a v Rhode Islandu volila guvernéra. V ostatních koloniích jmenovala berní

úředníky, kteří vybírali daně jimi uložené a byli jim přímo odpovědni. Je tedy mezi anglickými kolonisty více rovnosti než mezi obyvateli mateřské země. Jednají republikánštěji a republikánštěji si až posud také vládli, zvláště v oněch třech provinciích novoanglických.

Zato v koloniích Španělska, Portugalska a Francie najdeme zase absolutismus těchto zemí, a protože tyto kolonie jsou hodně daleko, neomezená moc jednat podle vlastního uznání, přenášená zpravidla takovými vládami i na všechny podřízené úředníky, uplatňuje se tam přirozeně s neobyčejnou krutostí. Ve všech absolutistických státech není nikde více svobody než v hlavním městě. Panovník nemůže nikdy sám spatřovat svůj zájem ve zvrácení právního řádu nebo v utlačování valné části národa, a ani ho k tomu nic netáhne. V hlavním městě zastrašuje více méně všechny jeho úředníky jeho přítomnost, ale ve vzdálenějších krajích, odkud k němu stížnosti obyvatelstva těžko doléhají, mohou tito úředníci páchat bezpráví již daleko bezpečněji. Evropské kolonie v Americe jsou však vzdálenější než nejbližší končiny největších říší, které kdy svět poznal. A onen způsob, jak jsou spravovány anglické kolonie, je snad od počátku světa jediný způsob, který mohl poskytnout obyvatelům tak vzdálených krajů úplnou bezpečnost. Správa kolonií francouzských vedla si proti správě kolonií španělských a portugalských ovšem mírněji. Tento mírnější postup odpovídá povaze francouzského národa a tomu, co utváří povahu každého národa, tj. rázu jeho vlády; je to ovšem, srovnáme-li ji s vládou Velké Británie, vláda zůle a násilí, ale ve srovnání s vládou španělskou a portugalskou připadá jako vláda zákona a svobody.

To, že anglická politika je lepší, vidíme však hlavně v rozvoji kolonií severoamerických. Francouzské cukrové kolonie se rozvíjely jistě alespoň stejně rychle jako většina cukrových kolonií anglických, a snad i rychleji; a přitom mají anglické cukrové kolonie svobodné zřízení, které se téměř vyrovná zřízení anglických kolonií v Severní Americe. Francouzským cukrovým koloniím se však nezabráňuje jako anglickým, aby si svůj cukr

rafinovaly; a ještě důležitější je, že duch jejich zřízení vede již sám o sobě k lepšímu zacházení s jejich černošskými otroky.

Ve všech evropských koloniích se k pracím při pěstování cukrové třtiny užívá černých otroků. Tělesná soustava lidí narozených v mírném evropském podnebí by prý kopat na poli pod žhoucím východoindickým sluncem nevydržela; a při pěstování cukrové třtiny, tak jak se nyní provádí, koná se všechna práce ručně, ač by se tu podle názoru mnoha lidí dalo s velkým prospěchem užívat secího pluhu. Ale stejně jako výnosnost a úspěch zemědělství, které používá dobytka, závisí na tom, zda se o dobytek dobře pečuje, tak i výnosnost a úspěch zemědělství, v němž se používá otroků, musí záviset na tom, zda se s těmito otroky dobře zachází; a tu se myslím všeobecně přiznává, že francouzští osadníci zacházejí se svými otroky lépe než angličtí. Zákon, který poskytuje otroku proti vůli pána jakous takous ochranu, bude pravděpodobně prováděn lépe v kolonii s vládou do značné míry despotickou než v kolonii, jejíž vláda je vládou plné svobody. Všude, kde je neblahé zřízení otrokářské, zasahuje veřejný úředník, chrání-li otroka, pánovi do nakládání s vlastním soukromým majetkem, a v zemi svobody, kde otrokář je třeba členem zákonodárného shromáždění kolonie nebo takového člena volí, troufá si to učinit jen nejdříve opatrně a uvážlivě. Ohled, který musí mít na pána, znesnadňuje mu chránit otroka. Avšak v zemi, kde vláda je do značné míry despotická, kde je obvyklé, že veřejný úředník zasahuje jednotlivcům i do nakládání s jejich soukromým majetkem, a nejednají-li podle jeho libosti, pošle jim třeba *lettre de cachet*, může chránit otroky daleko lépe a vede ho k tomu již prostý lidský cit. Ochrana poskytovaná otroku způsobuje, že v něm jeho pán nevidí tak opovrženého tvora, je k němu ohleduplnější a zachází s ním mírněji. Mírné zacházení činí otroka nejen věrnějším, ale i důvtipnějším, což obojí zvyšuje pak i jeho užitečnost. Přibližuje se tak postavení svobodného čeledína a je pak i do jisté míry poctivý a oddaný zájmům svého pána; svobodná čeleď má tyto ctnosti často, nemůže je

však nikdy mít otrok, s nímž se zachází tak, jako se zpravidla zachází s otroky v zemích, kde pán je úplně svobodný a nic mu nehrozí.

Že postavení otroka je lepší za vlády despotické než za zřízení svobodného, potvrzují myslím dějiny všech věků a všech národů. První zakročení veřejného hodnostáře na ochranu otroka proti útlaku jeho pána, o kterém se dočítáme v římských dějinách, spadá do doby císařské. Když Vedius Pollio poručil v přítomnosti Augustově, aby jednoho z jeho otroků, který se nějak nepatrně provinil, rozřezali na kousky a hodili do rybníka za potravu rybám, císař mu v rozhořčení nařídil, aby ihned propustil na svobodu nejen tohoto otroka, ale i všechny ostatní otroky, které měl. Za doby republiky nebyl by žádný veřejný hodnostář mohl mít takovou moc, aby ochránil otroka, o potrestání pána ani nemluvě.

Je třeba podotknout, že kapitál, který způsobil rozvoj francouzských cukrových kolonií, zvláště pak velké kolonie Santo Domingo, vznikl téměř celý z postupného zvelebování zemědělství v těchto koloniích. Vznikl téměř celý z produktu půdy a přičinění kolonistů nebo, což je totéž, z ceny tohoto produktu, který dobrým hospodařením postupně narůstal a používalo se ho k dosažení ještě většího produktu. Kapitál, jímž byly obdělávány a zvelebovány cukrové kolonie anglické, pocházel však převážně z Anglie, a ani zdaleka tedy nevzešel z půdy a z přičinění kolonistů. Anglické cukrové kolonie děkují za svůj rozvoj velkému bohatství Anglie, jehož část, možno-li se tak vyjádřit, přetekla do těchto kolonií, kdežto cukrové kolonie francouzské děkují za svůj rozvoj jedině dobrému hospodaření kolonistů, které tedy muselo být poněkud lepší než hospodaření kolonistů anglických; a toto lepší hospodaření se neprojevalo v ničem zřetelněji než v dobrém zacházení s otroky. Takové tedy byly hlavní rysy politiky jednotlivých evropských národů vůči jejich koloniím.

Jak samým založením amerických kolonií, tak jejich pozdějším rozkvětem, aspoň pokud jde o jejich vnitřní správu, má se evropská politika pramálo co chlubit.

Hlavní síly, které daly vznik a směr myšlenky zakládat tyto kolonie, byly bláznovství a bezpráví: bláznovství, jakým byla ona honba za ložiska zlata a stříbra, a bezpráví, jaká páchala ona žádostivost uchvátit zemi, jejíž nevinní domorodí obyvatelé nejen nikdy Evropanům neublížili, ale první dobrodruhy přijali dokonce se vsí vlídností a pohostinstvím.

Dobrodruhy, kteří založili některé z pozdějších osad, vedly ovšem kromě fantastických vidin zlatých a stříbrných ložisek i pohnutky rozumnější a chvályhodnější; ale i tyto pohnutky slouží evropské politice pramálo ke cti.

Angličtí puritáni, kteří byli doma utiskováni, vypravili se za svobodou do Ameriky a založili tam čtyři novoanglické provincie. Angličtí katolíci, vystavení ještě nespravedlivějším příkořím, založili Maryland; kvakeři Pensylvánii. Portugalští židé, kteří byli pronásledováni inkvisicí, obrání o majetek a vyhnání do Brazílie, zavedli mezi deportovanými zločinci a nevěstkami, jimiž byla tato kolonie původně osídlena, podle příkladů kvakerů jakýsi pořádek a naučili je pracovat a pěstovat cukrovou třtinu. Ve všech těchto případech vedly k osídlení Ameriky a k obdělání její půdy nikoli moudrost a umění státnické, nýbrž zlořády a křivdy páchané evropskými vládami.

O skutečné zřízení některých nejvýznamnějších z těchto osad neměly jednotlivé evropské vlády o nic větší zásluhy než o samu myšlenku takové osady založit. Dobytí Mexika nezosnovala španělská státní rada, nýbrž jeden kubánský guvernér; a bylo dílem zbuynosti smělého dobrodruha, jenž tím byl pověřen; onen guvernér ovšem začal brzy litovat, že mohl mít důvěru k takovému člověku, a všemožně se pak snažil jeho podnik překazit. Dobyvatelé Chile, Peru a téměř všech ostatních španělských osad na americkém kontinentě přinášeli s sebou jako jedinou podporu státu docela obecné povolení, že smějí ve jménu krále španělského zakládat kolonie a dobývat území. Byly to vesměs soukromé dobrodružné podniky na nebezpečí a účet jednotlivých dobrodruhů. Španělská vláda

nepřispěla žádnému z nich téměř ničím. A o nic více nevěnovala na založení některých svých nejdůležitějších kolonií v Severní Americe ani vláda anglická.

Když byly tyto osady založeny a nabyly takového významu, že na sebe upozornily mateřskou zemi, prvními nařízeními, která se jich týkala, hleděla si mateřská země vždycky zajistit monopol na jejich obchod, zúžit jejich trh a svůj vlastní rozšířit na jejich účet, a tím jejich rozvoj spíše zpomalovat a zdržovat než urychlovat a podporovat. Jedním ze základních rozdílů v politice jednotlivých evropských států vůči koloniím je různý způsob provádění tohoto monopolu. Politika Anglie, která je z nich vůbec nejlepší, je proti politice kterékoli druhé země jen o něco méně úzkoprsá a o něco méně nespravedlivá.

Jak potom tedy přispěla evropská politika k založení nebo k nynějšímu rozmachu amerických kolonií? Po jedné stránce, ale jen po jedné jediné stránce, přispěla hodně. Magna virum mater! Zrodila přece a vychovala muže, kteří dokázali takové velké činy a kteří položili základy takové velké říše; neboť není druhého světadílu, jehož politika dovede vychovat takové muže, a takové muže také opravdu vychovala. Kolonie mají evropské politice co děkovat za výchovu a osvícenost svých příčinlivých a podnikavých zakladatelů; a pokud jde o jejich vnitřní správu, je to také snad všechno, čím jim jsou některé největší a nejvýznamnější kolonie povinovány.

ČÁST III

O výhodách, jež získala Evropa objevem Ameriky a cesty do Východní Indie kolem mysu Dobré naděje

To jsou výhody, které získaly americké kolonie od evropské politiky.

Jaký však prospěch měla z objevení a osidlování Ameriky Evropa?

Tento prospěch se dá rozdělit předně na prospěch všeobecný, jež měla

z těchto velikých událostí Evropa chápána jako velký celek, a za druhé na prospěch zvláštní, jež každá země zřizující kolonie měla ze svých kolonií na základě toho, že je ovládá.

Onen všeobecný prospěch, jež měla z objevení a osidlování Ameriky Evropa chápána jako velký celek, tkví předně v zpříjemnění jejího života a za druhé ve zvýšení její výroby. Přebytečné americké suroviny a výrobky dovážené do Evropy poskytují obyvatelům tohoto velkého světadílu rozmanité zboží, které by jinak neměli; něco z toho slouží pohodlí a užitku, něco pobavení a něco je pro okrasu, a tak se život Evropanů zpříjemňuje.

Objevením a osidlováním Ameriky vzrostla výroba jednak ve všech zemích, které s Amerikou obchodují přímo, jako je Španělsko, Portugalsko, Francie a Anglie, a za druhé i ve všech zemích, které s ní sice neobchodují přímo, ale posílají tam své zboží prostřednictvím jiných zemí; sem patří rakouské Flandry a některé německé provincie, které prostřednictvím zmíněných zemí posílají do Ameriky značná množství plátna a jiného zboží. Všechny takové země získaly zřejmě pro své přebytečné výrobky širší odbyt, čímž musely být nabádány k tomu, aby onen přebytek zvyšovaly.

Že však tyto velké události přispěly k zvýšení výroby i v takových zemích, jako je Maďarsko a Polsko, které do Ameriky snad ani nikdy neposlaly jediné své zboží vlastní výroby, to již možná tak jasné není. Ale ani o tom nelze pochybovat. Některé americké výrobky se spotřebují v Maďarsku a v Polsku a i po cukru, čokoládě a tabáku z tohoto nového světadílu je tam jistá poptávka. Za toto zboží musí však Maďarsko a Polsko platit buď něčím, co vyrábějí ony samy, nebo něčím, co si koupily za nějaké své výrobky. Americké zboží představuje nové hodnoty, nové ekvivalenty, které jsou přiváženy do Maďarska a do Polska proto, aby se tam směňovaly za přebytečné výrobky těchto zemí. Tím, že tam přichází americké zboží, vzniká pro ony přebytečné výrobky nový a větší trh. Zvyšuje se jejich hodnota, a to přispívá k zvyšování jejich výroby. I když se třeba ani trochu tohoto přebytečného zboží nedostane do Ameriky, může

se dostat do jiných zemí, které za ně zaplatí částí svého podílu na přebytečných výrobcích amerických, a může najít odbytu pomocí oběhu zboží, jež původně uvedly v chod přebytky americké výroby.

Ony velké události zpříjemnily možná život a zvýšily výrobu i v zemích, které nejenom neposílaly nikdy do Ameriky žádné své zboží, ale ani odtamtud žádné nedostaly. I tam se možná dostalo více cizozemského zboží ze zemí, jejichž výroba stoupla vlivem obchodu s Amerikou. Tato větší hojnost zboží musela nutně život v těchto zemích zpříjemnit a také tam zvýšit podnikání. K směně za přebytky, které plynuly z této zvýšené výroby, muselo se jim nabízet více nových, ať již jakýchkoli ekvivalentů. Pro tyto přebytky se musel získat větší odbytu, aby se zvýšila jejich hodnota a tak se podporoval jejich růst. Přebytky americké výroby musely zvětšit úhrnné množství zboží vrženého za rok do velkého koloběhu evropského obchodu a jednotlivé složky tohoto koloběhu je musely rozdělit mezi všechny státy v jeho okruhu. Na každý ten národ se tedy dostal z tohoto většího úhrnu i větší podíl, jeho život se pravděpodobně zpříjemnil a jeho výroba se pravděpodobně zvýšila.

Monopol obchodu, jež si vyhrávají mateřské země, dovede zmenšovat v těchto zemích vůbec, a zvláště pak v amerických koloniích, příjemnost života a podnikání, nebo jim alespoň nedovoluje dosáhnout stupně, jakého by dosáhly jinak. Je to těžké břímě, zavěšené na velmi důležité pružině, která podněcuje nejvyšší část lidského konání, a ochromující její působení. Zdražuje výrobky kolonií ve všech ostatních zemích, snižuje jejich spotřebu, a tím snižuje i výrobu v koloniích, jakož i požitky a výrobu ve všech ostatních zemích, neboť ty mají menší požitek z toho, za co musí více zaplatit, a méně vyrábějí, jestliže za to, co vyrobí, dostanou méně. Zvyšuje v koloniích cenu výrobků všech ostatních zemí, a tím omezuje výrobu v těchto zemích i požitky a výrobu v koloniích. Je to břímě, které pro domnělý prospěch několika zemí kazí všem ostatním zemím užívání života a překáží rozvoji jejich hospodářství; nejvíce jsou tím ovšem

poškozeny kolonie. Tento monopol nejenže, pokud je to jen možné, nepřipustí na určitý trh žádnou druhou zemi, ale připoutává kolonie k jednomu jedinému trhu. A to je přece velký rozdíl, není-li někdo připuštěn na určitý trh, když jsou ostatní trhy otevřeny, nebo je-li připoután k jednomu jedinému trhu, když všechny ostatní trhy jsou uzavřeny. Původním zdrojem onoho příjemnějšího života a zvýšené výroby, za něž má Evropa co děkovat objevení a kolonizování Ameriky, jsou přece přebytečné výrobky kolonií; a monopol mateřských zemí na obchod s jejich koloniemi vede k tomu, že ten zdroj pak není tak bohatý, jako by byl jinak.

Zvláštní prospěch, který plyne každé kolonizující zemi z kolonií, které patří přímo jí, je dvojitý: je to předně onen všeobecný prospěch, který plyne každému státu z provincií podřízených jeho vládě, a za druhé onen zvláštní prospěch, jež prý přinášejí provincie takového zvláštního rázu, jako jsou evropské kolonie v Americe. Všeobecný prospěch plynoucí každému státu z provincií podřízených jeho vládě tkví předně v tom, že mu posílají na jeho obranu vojenské síly, a za druhé v tom, že mu z nich plynou důchody k hrazení nákladů na správu. Římské kolonie dávaly čas od času obojí. Řecké kolonie dávaly někdy vojenské síly, důchod však jen málokdy. Jen málokdy uznávaly totiž nadvládu svého mateřského města. V dobách války mu bývaly zpravidla spojenci, ale v dobách míru mu byly jen zřídkakdy poddanými.

Evropské kolonie v Americe nepřispěly na obranu mateřské země vojenskými silami ještě nikdy. Jejich vojenské síly nestačily dosud ještě nikdy ani k jejich vlastní obraně; a v různých těch válkách, jichž se mateřské země zúčastnily, znamenala pro ně obrana kolonií tříštění vojenské síly. Po této stránce tedy všechny evropské kolonie bez výjimky své mateřské země spíše oslabovaly, než posilovaly.

Daněmi přispívaly na obranu a na občanskou správu mateřské země až dosud jedině kolonie španělské a portugalské. Daně, které ve svých

koloniích vybíraly ostatní evropské národy, zvláště Angličané, vynášely jen zřídka tolik, kolik činily náklady na kolonie v dobách míru, a nikdy již nestačily hradit to, co stály v dobách války. Takové kolonie nebyly tedy pro svou mateřskou zemi zdrojem důchodu, nýbrž zdrojem vydání.

Prospěch mateřských zemí z takových kolonií byl právě jen onen prospěch zvláštní, jež prý přinášejí provincie tak zvláštního rázu, jako jsou evropské kolonie v Americe; a za jediný zdroj veškerého tohoto zvláštního prospěchu se uváděl monopol mateřské země na obchod s jejími koloniemi.

V důsledku tohoto obchodního monopolu nemohou anglické kolonie například posílat přebytky svých výrobků patřících do tzv. „vyjmenovaného“ zboží nikam než do Anglie. Jiné země si je pak musí kupovat od Anglie. V Anglii musí tedy být toto zboží levnější než v kterékoli jiné zemi a musí tam také více přispívat k zpříjemňování života. Musí také více podporovat anglickou výrobu. Za každý předmět z přebytků své výroby, jež směňuje za ono „vyjmenované“ zboží, musí Anglie dostávat lepší cenu, než jakou dostanou jiné země, směňují-li za totéž zboží právě takový produkt své vlastní výroby. Za anglické výrobky se například nakoupí více cukru a tabáku z anglických kolonií, než se tohoto cukru a tabáku nakoupí za stejné výrobky jiných zemí. Pokud se tedy výrobky Anglie a výrobky jiných zemí směňují za cukr a tabák z anglických kolonií, přináší tato vyšší cena jejich výrobků Anglii zisk, jaký jiné země za takových okolností mít nemohou. Monopol obchodu s koloniemi snižuje proto v zemích, které takový monopol nemají, požitky a podnikání, nebo je alespoň udržuje na nižším stupni, než jakého by dosáhly jinak, kdežto zemím, které jej mají, dává zase proti ostatním zemím zřejmou výhodu.

Tato výhoda se však možná ukáže spíše jako relativní než jako absolutní, neboť převaha země, která má tuto výhodu, tkví spíše v tom, že se snižuje podnikání a produkt v jiných zemích, než v tom, že by v oné zemi stouply

na úroveň, které by při volném obchodě dosáhly samy od sebe.

Na příklad marylandský a virginský tabák kupuje Anglie díky svému monopolu na toto zboží jistě levněji než Francie, jíž Anglie značnou část obvykle odprodává. Kdyby však byla směla Francie a všechny ostatní evropské země vždy volně obchodovat s Marylandem a s Virginií, mohly by nejen tyto země, ale i Anglie kupovat tabák odtamtud levněji, než jej kupují nyní. Odbyt tabáku byl by se rozšířil o tolik, že by se jeho výroba mohla dnes tak zvýšit, a pravděpodobně by se také byla tak zvýšila, že by se zisky z pěstování obilí a zisky z pěstování tabáku, které jsou prý stále o něco vyšší, samy od sebe vyrovnaly. Cena tabáku mohla by pak klesnout, a pravděpodobně by také byla poněkud klesla, pod cenu dnešní. Za stejné množství anglického nebo cizího zboží bylo by se dalo v Marylandu a ve Virginii nakoupit více tabáku, než se dá nakoupit dnes, a tak by se tam bylo toto zboží prodalo za ceny o to výhodnější. Pokud tedy má láce a dostatek této rostliny v Anglii nebo v některé jiné zemi vliv na požitek a na zvyšování podnikání, pak by byl svobodný obchod oba tyto jeho účinky poněkud zvýšil nad dnešní stav. Pak by ovšem Anglie neměla proti jiným zemím žádnou výhodu. Mohla by kupovat tabák ze svých kolonií poněkud levněji a v důsledku toho prodávat některé své zboží poněkud dražší, než jak je tomu nyní. Nemohla by však kupovat koloniální zboží levněji, ani své vlastní zboží prodávat dražší než kterákoli jiná země. Absolutně by tak možná získala, ale o výhodu relativní by jistě přišla.

Lze se však z velmi vážných důvodů domnívat, že aby získala tuto relativní výhodu v koloniálním obchodě, aby provedla svůj nepřející a zlovolný plán pokud možno vyloučit ji-né národy z účasti na tomto obchodě, Anglie nejen obětovala část oné výhody absolutní, kterou mohla mít z koloniálního obchodu stejně jako každý jiný stát, ale octla se tak ještě v nevýhodě, a to jak absolutní, tak i relativní, téměř ve všech ostatních oblastech obchodu.

Když si Anglie svým zákonem o námořní plavbě vyhradila monopol

koloniálního obchodu, nutně musil odejít zahraniční kapitál, který v něm do té doby působil. Anglický kapitál, který dříve uváděl do pohybu jen část obchodu s koloniemi, měl nyní stačit na ten obchod celý. Kapitál, který dříve zásoboval kolonie jen částí zboží, jež potřebovaly z Evropy, měl je nyní zásobovat vším tím zbožím sám. Na to ovšem nemohl stačit, a tak zboží, které jim dodával, muselo se velmi draho prodávat. Kapitál, za který se dříve kupovala jen část přebytečných výrobků kolonií, měl nyní stačit na celý nákup sám. Za starou cenu nebo alespoň za cenu od ní nepřilíš vzdálenou ovšem nakupovat nemohl, a tak cokoli se nakupovalo, kupovalo se přirozeně velmi levně. Avšak z takového použití kapitálu, kdy obchodník prodával velmi draho a velmi levně nakupoval, musel být ohromný zisk, který daleko převyšoval zisky v jiných odvětvích podnikání. Tento vysoký zisk z obchodu s koloniemi nemohl nepřilákat část kapitálu, který do té doby působil v jiných odvětvích obchodu. A jak toto převádění kapitálu muselo časem zvětšit konkurenci jednotlivých kapitálů v obchodu s koloniemi, tak ve všech ostatních odvětvích muselo tutéž soutěž časem zmenšit; a jak muselo postupně snižovat zisky v obchodu koloniálním, v jiných odvětvích obchodu je postupně zvyšovalo, až se všechny obchodní zisky vyrovnaly na nové hladině, která se od dřívější jejich hladiny lišila tím, že byla poněkud vyšší.

Tento dvojitý účinek, tj. přitahování kapitálu z ostatních odvětví obchodu a zvyšování míry zisku v obchodě vůbec poněkud nad hladinu, na které by býval jinak, neměl tento monopol jen při svém zavedení, ale od té doby tak působí stále.

Za prvé: tento monopol neustále odvádí kapitál z ostatních odvětví obchodu a zaměstnává jej v obchodě koloniálním.

I když bohatství Velké Británie od vydání zákona o námořní plavbě velmi vzrostlo, nevzrostlo jistě v takovém poměru jako bohatství kolonií. A zahraniční obchod každé země vzrůstá přece úměrně jejímu bohatství a přebytečný produkt její výroby úměrně celkovému jejímu produktu;

protože pak se Velká Británie zmocnila téměř všeho toho, co se dá nazvat zahraničním obchodem kolonií, a její kapitál se nezvětšoval v tom poměru, jak rostl tento obchod, mohla provozovat tento obchod jen proto, že stále odváděla části kapitálu, který do té doby působil v jiných odvětvích, a zabraňovala tomu, aby se do těchto odvětví dostaly ještě další značné části kapitálu, které by tam jinak byly přešly. Proto od vydání zákona o námořní plavbě koloniální obchod stále roste, zatímco mnoho jiných složek zahraničního obchodu, zvláště zahraniční obchod s jinými evropskými zeměmi, neustále upadá. Naše podniky vyrábějící zboží pro vývoz se neřídily, tak jak to činily před vydáním zákona o námořní plavbě, požadavky blízkého trhu evropského nebo poněkud vzdálenějšího trhu zemí kolem Středozemního moře, nýbrž většina jich se raději přizpůsobila ještě vzdálenějšímu trhu v koloniích, a daly tedy přednost trhu, kde mají monopol, před trhem, kde mají mnoho konkurentů. Příčiny úpadku jiných odvětví zahraničního obchodu, které sir Matthew Decker a jiní autoři hledali v příliš vysokých daních a v nesprávném způsobu zdaňování, ve vysoké ceně práce, ve vzrůstajícím se přepychu aj., tkví všechny v přílišném růstu koloniálního obchodu. Obchodní kapitál Velké Británie je sice ohromný, není však neomezený, a i když od vydání zákona o námořní plavbě hodně vzrostl, přece jen nevzrostl úměrně tomu, jak se zvětšil koloniální obchod; nebylo tedy možno vést tento obchod, aniž se odváděla část kapitálu z jiných odvětví obchodu a aniž pak v důsledku toho tato odvětví upadala.

Je třeba připomenout, že Anglie byla velikou obchodní zemí s ohromným obchodním kapitálem, o němž se dalo předpokládat, že každým dnem poroste, nejen již předtím, než zákon o námořní plavbě zavedl monopol koloniálního obchodu, ale ještě předtím, než tento obchod nabyl velkého významu. V době holandské války za vlády Cromwellovy bylo její loďstvo mocnější než loďstvo holandské; a ve válce, která vypukla na začátku vlády Karla II., bylo aspoň tak silné jako spojená

lodstva Francie a Holandska, a snad ještě silnější. Dnes by se jeho převaha jevila asi sotva větší; zvláště tehdy, kdyby holandské loďstvo mělo být k holandskému obchodu ve stejném poměru jako tehdy. V žádné z těchto dvou válek nebyla však mohutnost loďstva zásluhou zákona o námořní plavbě. V době první z nich právě vznikl záměr přijmout tento zákon; před vypuknutím druhé vstoupil již sice v plnou platnost, ale žádná jeho stránka nemohla v tak krátkém čase vykázat nějaké významnější účinky, nejméně je pak mohlo vykázat zavedení monopolu na obchod s koloniemi. Kolonie i jejich obchod neměly tehdy ani zdaleka takový význam, jaký mají nyní. Ostrov Jamajka byl nezdravou pustinou, měl málo obyvatel a ještě méně obdělané půdy. New York a New Jersey byly v rukou Holanďanů a polovina Sv. Kryštofa byla v rukou Francouzů. Ostrov Antigua, obě Karoliny, Pensylvánie, Georgie a Nové Skotsko nebyly ještě osídleny. Virginie, Maryland a Nová Anglie osídleny byly, ale i když to byly kolonie velmi zámožné, nebylo snad v Evropě ani v Americe člověka, který by byl předvídal nebo alespoň tušil onen rychlý pokrok, jež pak učinily co do bohatství, počtu obyvatelstva a v zemědělství. Jedinou významnou britskou kolonií, jejíž stav se poněkud podobal stavu dnešnímu, byl tehdy zkrátka ostrov Barbados. Obchod kolonií, jenž ještě i nějakou dobu po vydání zákona o námořní plavbě byl v anglických rukou jen zčásti (zákon o námořní plavbě se totiž začal přísně dodržovat teprve několik let po svém vydání), nemohl proto tehdy být příčinou velké obchodní moci Anglie, ani její moci námořní, jež se na ní zakládala. Obchod, na němž se ona velká námořní moc tehdy zakládala, byl obchod s Evropou a se zeměmi rozkládajícími se kolem Středozemního moře. Podíl, jež má Velká Británie na tomto obchodě dnes, by ovšem základem takové ohromné námořní moci být nemohl. Kdyby se vzrůstajícího obchodu kolonií byly mohly zúčastnit volně všechny státy, ať již by byl připadl na Anglii jakýkoliv podíl - a byl by na ni pravděpodobně připadl podíl velmi značný - byl by musil být prostě přírůstkem k tomu velkému obchodu, který měla v rukou již

dříve. Rozšíření koloniálního obchodu po zavedení monopolu neznamenal pro dosavadní obchod Velké Británie ani tak přírůstek jako spíše naprostou změnu jeho směru.

Za druhé: tento monopol přispěl nutně k tomu, že se ve všech odvětvích britského obchodu udržela vyšší míra zisku, než jaká by se byla vytvořila sama od sebe, kdyby se bylo všem státům dovolilo volně obchodovat s britskými koloniemi.

Tím, že monopol koloniálního obchodu nutně odváděl z kapitálu Velké Británie pro koloniální obchod větší část, než by byla do něho odešla sama od sebe, a tím, že vypudil všechnen cizí kapitál, nutně snížil celkové množství kapitálu působícího v tomto obchodě na nižší stav, než jaký by se tam byl při volném obchodě vytvořil sám od sebe. Avšak tím, že zmenšil v tomto odvětví obchodu konkurenci mezi jednotlivými kapitály, zvýšil v něm nutně míru zisku. A zmenšením konkurence mezi britskými kapitály ve všech ostatních odvětvích obchodu zvýšil nutně ve všech těchto ostatních odvětvích míru britského zisku. Ať již byl stav nebo objem britského obchodního kapitálu v tom či onom období po vydání zákona o námořní plavbě jakýkoli, musel monopol koloniálního obchodu za tu dobu, co trval tento stav, zdvihnout obvyklou míru britského zisku výše, než jak by byla v tomto odvětví i ve všech ostatních odvětvích britského obchodu jinak stoupla sama. Jestliže obvyklá míra britského zisku od doby vydání zákona o námořní plavbě značně klesla, a o tom není pochyby, byla by jistě klesla ještě níže, kdyby ji nebyl udržoval monopol zavedený tímto zákonem.

Ale všechno, co zvedne míru zisku v zemi nad obvyklou výši, než na jaké by byla jinak, uvádí nutně tuto zemi ve všech odvětvích obchodu, v nichž nemá monopol, do nevýhodného postavení, a to jak absolutně, tak relativně.

Do postavení nevýhodného absolutně ji to uvádí proto, že její obchodníci mohou v takových odvětvích obchodu dosahovat tohoto

většího zisku jedině tím, že jak zboží cizozemské, jež dovážejí do své země, tak i zboží domácí, jež vyvážejí do ciziny, budou prodávat draže, než by je prodávali jinak. Jejich vlastní země musí jak draže kupovat, tak i draže prodávat, musí méně nakupovat i méně prodávat, musí si méně dopřávat i méně vyrábět, než jak by tomu bylo jinak.

Do postavení nevýhodného relativně ji to uvádí proto, že jiné země, jejichž postavení není absolutně tak nevýhodné, buď si své lepší postavení v takových obchodních odvětvích proti ní ještě zlepší, nebo si vůči ní zlepší své horší postavení, což by se jinak nestalo. Mohou si proti tomu, kolik si může dopřát a kolik může vyrábět ona, dopřát více a vyrábět mohou také více. Jejich převaha nad ní je proti tomu, jaká by byla jinak, větší, neboť jejich slabost je vůči ní zase menší. Tím, že to zvedne cenu jejich výrobků nad výši, na jaké by byla jinak, mohou obchodníci jiných zemí prodávat na zahraničních trzích levněji než ona a mohou ji tak vytlačit téměř ze všech odvětví obchodu, v nichž nemá monopolní postavení.

Naši obchodníci často naříkají na vysoké mzdy britských dělníků, které prý jsou příčinou toho, že jejich výrobky jsou na zahraničních trzích podbízeny, ale o vysokém zisku nemluví. Naříkají na neslýchané výdělky jiných, ale o svých vlastních výdělcích se nezmiňují. A přece vysoké zisky britského kapitálu mohou často zvyšovat ceny britských výrobků neméně než vysoké mzdy britských dělníků, a leckdy snad i více.

Takto byl tedy, možno právem říci, kapitál Velké Británie jednak stažen a jednak vypuzen z většiny oněch odvětví obchodu, v nichž Velká Británie neměla monopolní postavení; zejména pak z obchodu s Evropou a dále z obchodu se zeměmi rozkládajícími se kolem Středozemního moře.

Stažen byl z oněch odvětví obchodu proto, že obchod s koloniemi lákal vyšším ziskem, neboť se neustále rozvíjel, a kapitál, který jej vedl jeden rok, v dalším roce na to již nikdy nestačil.

Vypuzen byl z oněch odvětví obchodu onou vysokou mírou zisku, která

zdomácněla ve Velké Británii a která ve všech odvětvích obchodu, v nichž Velká Británie nemá monopol, dává jiným zemím výhodnější postavení.

Monopol obchodu s koloniemi odvedl tedy z ostatních odvětví část britského kapitálu, které by jinak bylo použito v nich, a na druhé straně zase do nich přivedl mnoho kapitálu cizozemského, jenž by se tam nebyl nikdy dostal, kdyby nebyl býval vypuzen z obchodu s koloniemi. Zmenšil v oněch odvětvích konkurenci britského kapitálu a zvedl tak míru britského zisku nad výši, na jaké by byla bývala jinak. A na druhé straně zvětšil konkurenci cizozemského kapitálu a snížil tak míru cizozemského zisku pod výši, na jaké by byla bývala jinak. To i ono muselo Velkou Británii zřejmě přivést ve všech jiných odvětvích obchodu do relativně nevýhodného postavení.

Někdo snad namítne, že obchod s koloniemi je pro Velkou Británii ze všech odvětví obchodu nejvýnosnější; a vehnal-li monopol do tohoto obchodu více britského kapitálu, než kolik by ho tam bylo vešlo jinak, že tím přivedl tento kapitál k použití pro zemi prospěšnějšímu, než by bylo kterékoli jiné použití, jež by si byl našel sám.

Největší prospěch přináší zemi takové použití jejího kapitálu, které v ní vydrží co největší množství produktivní práce a které co nejvíce zvyšuje roční produkt její půdy a práce. A jak jsem již ukázal v knize druhé, množství produktivní práce, kterou je kapitál vynaložený v zahraničním obchodě s to vydržovat, závisí na tom, jak rychle a často se tento kapitál vrací zpět. Například kapitál 1000 liber št. použitý v zahraničním obchodě a vracející se pravidelně jednou za rok je s to dát v zemi, jíž patří, stále zaměstnání takovému množství produktivní práce, kolik jí tam může suma 1000 liber št. vydržovat po celý rok. Vrací-li se kapitál do roka dvakrát nebo třikrát, dokáže dát stále zaměstnání takovému množství produktivní práce, kolik jí tam mohou 2000 nebo 3000 liber št. vydržovat celý rok. Zahraniční obchod se sousedními zeměmi je proto obyčejně prospěšnější než zahraniční obchod se zeměmi vzdálenějšími; a proto také, jak jsem

rovněž ukázal v knize druhé, přímý zahraniční obchod přináší větší prospěch než zahraniční obchod prováděný nepřímo.

Monopol obchodu s koloniemi, pokud měl vliv na použití kapitálu Velké Británie, odváděl však vždycky uměle jistou část tohoto kapitálu ze zahraničního obchodu se zeměmi sousedními do zahraničního obchodu se zeměmi vzdálenými, a mnohdy i ze zahraničního obchodu přímého do zahraničního obchodu prováděného nepřímo.

Za prvé: monopol obchodu s koloniemi odváděl vždycky uměle jistou část kapitálu Velké Británie ze zahraničního obchodu se sousedními zeměmi do zahraničního obchodu se zeměmi vzdálenými.

Odváděl vždycky uměle jistou část tohoto kapitálu z obchodu s Evropou a se zeměmi kolem Středozemního moře do obchodu se vzdálenějšími končinami Ameriky a Západní Indie, při němž se kapitál nemůže vracet tak rychle a tak často, a to nejen proto, že jde o země vzdálené, ale i proto, že tam jsou zvláštní poměry. V nových koloniích je vždy, jak jsem se již zmínil, nedostatek kapitálu. Mají vždy mnohem méně kapitálu, než kolik by ho mohly velmi výnosně a s velkým prospěchem vynaložit na upravování půdy pro orbou a na její obdělávání. Je tam tedy stálá poptávka po větším množství kapitálu, než kolik ho mají ony samy; a aby si opatřily onen nedostávající se kapitál, hledí si vypůjčit, kolik se jen dá, od mateřské země, a tak jsou u ní stále zadluženy. Nejčastěji se tak kolonisté zadlužují ani ne tím, že si od bohatých lidí v mateřské zemi vypůjčují na dlužní úpisy, ač i to někdy dělají, nýbrž tím, že zůstávají s placením svým obchodním přátelům, kteří jim dodávají z Evropy zboží, stále pozadu tak dlouho, dokud jim to jen tito přátelé trpí. Jejich roční obrat nečiní často více než třetinu toho, co dluží, a někdy ani tolik. Celý kapitál, který jim jejich obchodní přátelé půjčí, nevrátí se tedy do Británie někdy dříve než téměř za tři roky, a někdy až za čtyři roky nebo za pět. Ale takový britský kapitál 1000 liber št., který se vrací do Velké Británie například jednou za pět let, může trvale zaměstnat pouze pětinu oné britské práce, kterou by mohl

zaměstnat, kdyby se celý vracel jednou za rok; a místo takového množství práce, jaké lze po celý rok vydržovat za 1000 liber št., může trvale zaměstnat jen takové její množství, jaké lze po celý rok vydržovat za 200 liber št. Není pochybnosti, že osadník tím, že platí za evropské zboží vysoké ceny, že při směnkách splatných až za dlouhou dobu platí úroky a že za prodlužování svých smének krátkodobých platí provizi, nahrazuje, a někdy snad i více než nahrazuje svému obchodnímu příteli všechny ztráty, jež mu může způsobit takovými průtahy v placení. Ale i když nahradí škodu svému obchodnímu příteli. Velké Británii její škodu nahradit nemůže. V obchodě, v němž se kapitál vrací hodně pozdě, může být zisk obchodníka neméně velký nebo i větší než tam, kde se kapitál vrací často a brzy; avšak prospěch země, kde tento obchodník žije, množství produktivní práce, která je tam stále vydržována, a roční produkt půdy a práce té země musí být rozhodně menší. Že se v obchodě s Amerikou, zvláště pak v obchodě se Západní Indií, kapitál vrací zpravidla později, nepravidelněji a s menší jistotou než v obchodě s Evropou nebo i se zeměmi rozkládajícími se kolem Středoziemního moře, to snad ochotně připustí každý, kdo má v těchto odvětvích obchodu alespoň trochu zkušenosti.

Za druhé: monopol obchodu s koloniemi odváděl mnohde jistou část kapitálu Velké Británie ze zahraničního obchodu přímého do zahraničního obchodu prováděného nepřímě.

Mezi „vyjmenovaným“ zbožím, jež se smí posílat jedině na trh Velké Británie, je také zboží, jehož je tolik, že je Velká Británie nestačí spotřebovat a že se jeho část musí vyvážet do jiných zemí. To se však může stát jedině tehdy, jestliže se jistá část kapitálu Velké Británie uměle odvede do nepřímého zahraničního obchodu. Maryland a Virginie posílají například ročně do Velké Británie přes 96 000 sudů tabáku a ve Velké Británii se ho prý nespotřebuje více než 14 000 sudů. Přes 82 000 sudů musí se ho tedy vyvézt do jiných zemí, do Francie, do Holandska a do

zemí kolem Baltického a Středozemního moře. Ale ta část kapitálu Velké Británie, která těch 82 000 sudů přiváží do Velké Británie a odtud je pak znovu odváží a přiváží za ně z oněch jiných zemí do Velké Británie buď zboží, nebo peníze, je vynakládána na nepřímý zahraniční obchod a je do tohoto obchodu přiváděna uměle, jen aby prodala tento velký přebytek tabáku. Kdybychom chtěli spočítat, za kolik let se celý tento kapitál asi vrátí do Velké Británie, museli bychom k oněm dlouhým lhůtám, v nichž se vrací z Ameriky, přičíst ještě dlouhé lhůty, v nichž se vrací z oněch jiných zemí. Jestliže se v našem přímém zahraničním obchodě s Amerikou celý vynaložený kapitál často vrací až za tři čtyři roky, pak se celý kapitál vynaložený na tento nepřímý zahraniční obchod pravděpodobně nevrátí dříve než za čtyři roky nebo za pět let. Může-li se z prvního vydržovat v zemi pouze třetina nebo čtvrtina oné práce, která by se dala vydržovat z kapitálu navracejícího se jednou za rok, pak ze druhého se dá té práce vydržovat jenom čtvrtina nebo pětina. V některých anglických přístavech se poskytuje cizozemským obchodním přátelům, jimž se posílá tabák, obyčejně úvěr. V přístavu londýnském se však ten tabák prodává zpravidla za hotové. Tam platí: „Naváženo - zaplaceno/“ V londýnském přístavu prodlužuje se tedy doba, v níž se kapitál vrátí z celého takového nepřímého obchodu, proti době, v níž se vrátí z Ameriky, jen o čas, po který zboží leží ve skladišti, dokud se neprodá; tam může ovšem zůstat leckdy ležet dosti dlouho. Kdyby však kolonie směly prodávat svůj tabák i jinde, nejen na trhu Velké Británie, dováželo by se ho k nám pravděpodobně jen o málo více, než kolik ho stačí pro naši spotřebu. Zboží, které Velká Británie nyní nakupuje pro svou spotřebu za ony velké přebytky tabáku, jež vyváží do jiných zemí, platila by tak pravděpodobně přímým produktem své vlastní práce neboli jistou částí svých vlastních výrobků. A tento produkt, tyto výrobky by pravděpodobně byly přizpůsobeny velkému počtu trhů menších, místo aby se hodily téměř jen pro jeden jediný velký trh, jak je tomu nyní. Místo jediného velkého

zahraničního obchodu nepřímého vedla by Velká Británie pravděpodobně velký počet malých zahraničních obchodů přímých. A poněvadž by se kapitál vracel brzy a často, stačila by pravděpodobně jenom část, a to pravděpodobně jen malá část, možná že pouhá třetina nebo čtvrtina z toho kapitálu, který nyní udržuje onen velký nepřímý obchod, aby se provedly všechny ty malé obchody přímé, aby se zaměstnal stejný počet britských pracovníků a aby bylo možno stejnou měrou zabezpečovat roční produkt půdy a práce ve Velké Británii. Ježto by se všechny úkoly tohoto obchodu daly plnit s daleko menším kapitálem, zbýval by tu ještě velký kapitál, jehož by se dalo použít na účely jiné, na zvelebování půdy, na rozšiřování výroby řemesel a manufaktur, na rozvíjení britského obchodu, na to, aby mohl konkurovat ostatnímu britskému kapitálu používanému ve všech těchto oblastech, na to, aby tam všude snížil míru zisku a aby tam zajistil Velké Británii převahu nad jinými zeměmi, a to převahu ještě větší, než jakou má dnes.

Monopol obchodu s koloniemi odvedl také uměle jistou část kapitálu Velké Británie ze zahraničního obchodu do obchodu zprostředkovatelského, takže více méně přestal vydržovat práci Velké Británie a počalo se ho užívat k vydržování práce jednak v koloniích, jednak v jiných zemích.

Tak například zboží, které se rok od roku nakoupí za onen ohromný přebytek 82 000 sudů tabáku vyvážených rok co rok z Velké Británie zase jinam, se ve Velké Británii všechno nespotřebuje. Jeho část, například německé a holandské plátno, posílá se zase do kolonií, kde se pak spotřebuje. Avšak ta část kapitálu Velké Británie, za kterou se nakupuje tabák, jímž se zase dále platí plátno, je pak pro vydržování práce ve Velké Británii ztracena a používá se jí k vydržování práce jednak v koloniích, jednak v oněch zemích, které platí za tento tabák produktem své vlastní práce.

Tím, že k sobě uměle převedl daleko větší část britského kapitálu, než

jaká by do něho byla přešla sama od sebe, porušil kromě toho monopol obchodu s koloniemi dokonale onu přirozenou rovnováhu, která by jinak byla mezi jednotlivými odvětvími britského podnikání. Místo aby se podnikání Velké Británie přizpůsobilo velkému počtu malých trhů, přizpůsobilo se převážně jednomu jedinému trhu velkému. Její obchod byl sveden z převážné části do jediného ohromného řečiště, místo aby se rozlil do velkého množství malých řečišť. Tím se celá soustava její výroby a obchodu stala vratší a stav jejího národního celku se stal nezdravější, než jaké by byly jinak. Za svého nynějšího stavu se Velká Británie podobá nemocnému tělu, jehož některé důležité části neúměrně narostly, a které je proto náchylné k mnohým vážným poruchám, jakými zpravidla netrpívá tělo, mezi jehož částmi je větší úměrnost. Zastaví-li se jenom na chvíli proud v oné důležité cévě, jež byla uměle rozšířena nad své přirozené rozměry a do níž byl uměle sveden oběh nepřirozeně velké části výroby a obchodu země, vzniknou z toho nejvýš pravděpodobně v celém těle národa krajně nebezpečné poruchy. Očekávaná roztržka s koloniemi nahnala proto také obyvatelům Velké Británie větší hrůzu, než jakou kdysi měli ze španělské armády nebo z vpádu Francouzů. A právě tato hrůza, ať již oprávněná nebo zbytečná, také způsobila, že se odvolání kolkovního zákona setkalo, aspoň mezi obchodníky, s takovým souhlasem. V tom, že by byli naprosto vyřazeni z trhu v koloniích, kdyby tato roztržka trvala i jenom několik let, tušila většina našich obchodníků úplný konec svého obchodu, většina našich majitelů manufaktur zničení svých podniků a většina našich dělníků ztrátu zaměstnání. A ačkoliv by roztržka s některým naším obchodním přítelem na evropské pevnině některým těmto skupinám lidí přinesla pravděpodobně také konec nebo přerušení jejich činnosti, tato představa takové obecné vzrušení již nevzbouzí. Zastaví-li se oběh krve v malé cévě, vleje se ta krev snadno do cévy větší, aniž způsobí nějakou nebezpečnou poruchu; zastaví-li se však v cévě větší, nevyhnutelně jsou z toho vždy hned záchvaty, mrtvice nebo smrt. Stane-li

se, že se třeba jenom nakrátko zastaví práce v jedné jediné z oněch přebujelých manufaktur, jež byly subvencemi nebo monopolem na trhu domácím i koloniálním uměle vypěstovány do nepřirozených rozměrů, dochází často ke vzpourám a nepokojům, které vládě působí starosti a ruší i rokování zákonodárných sborů. Jak veliké poruchy a zmatek by tedy musely nastat, říkali si lidé, kdyby rázem a nadobro musil zastavit své podniky tak velký počet našich největších majitelů manufaktur?

Jedním jediným prostředkem, jak zbavit Velkou Británii pro všechnu budoucnost tohoto nebezpečí a jak jí dát možnost, nebo ji dokonce donutit, aby stáhla část svého kapitálu z tohoto přebujelého podnikání a použila jí jinde, i když jí tam bude vynášet méně, a jak postupným omezováním jednoho odvětví podnikání a rozšiřováním všech ostatních obnovit mezi všemi těmito odvětvími onu přirozenou, zdravou a správnou rovnováhu, kterou nutně přivodí a také jedině může udržet naprostá svoboda, je asi postupně zmirňovat zákony dávající Velké Británii monopol obchodu s koloniemi, až se tento obchod stane do značné míry svobodným. Kdyby se obchod s koloniemi otevřel všem národům naráz, mohlo by to většině těch, kdož do tohoto obchodu vkládají práci nebo kapitál, způsobit nejen dočasné těžkosti, ale i ohromnou trvalou škodu. Již to, že by lodě dovážející oněch 82 000 sudů tabáku, jež se ve Velké Británii nemohou spotřebovat, neměly co vozit, mohlo by znamenat velmi bolestnou ztrátu. Takové jsou neblahé následky všech těch merkantilistických reglementací! Nejenže působí v ústrojí národního celku velmi nebezpečné poruchy, ale tyto poruchy se často dají velmi těžko napravit, aniž při tom dojde k poruchám ještě větším, byť někdy jen dočasným. Jak by se měl obchod s koloniemi postupně uvolňovat, která omezení by se měla zrušit nejdříve a která až později a jak by se měl postupně obnovovat přirozený řád naprosté svobody a spravedlnosti, o tom nechť si již rozhodne prozíravost budoucích státníků a zákonodárců.

Za to, že své vyřazení z jedné velmi důležité oblasti obchodu s

koloniemi - z obchodu s dvanácti spojenými severoamerickými provinciemi¹¹³ - které trvá již přes rok (od 1. prosince 1774), nemusela pocítit tak bolestně, jak se všeobecně očekávalo, má Velká Británie co děkovat šťastné shodě pěti nepředvídaných a neočekávaných událostí. Předně: v době, kdy chystaly vzájemnou dohodu, že z Anglie nebudou nic dovážet, vysály úplně tyto kolonie z mateřské země všechno zboží hodící se pro jejich trh. Za druhé: ohromná poptávka španělského loďstva vysála z Německa a ze severu mnoho druhů zboží, jež často konkurovaly výrobkům Velké Británie, a to i na britském trhu, zvláště plátno. Za třetí: když Rusko a Turecko uzavřely mír, stoupla nesmírně poptávka tureckého trhu, jenž byl za války zásobován velmi špatně, neboť v Archipelagu křížovalo ruské loďstvo. Za čtvrté: na evropském severu stoupala již po nějakou dobu rok od roku poptávka po výrobcích Velké Británie. A za páté: nedávné rozdělení Polska¹¹⁴ a uklidnění v této zemi otevřely velký polský trh, a tak k rostoucí poptávce severu přistoupila letos ještě neobyčejně velká poptávka Polska. Všechny tyto okolnosti, až na čtvrtou, jsou svou povahou přechodné a nahodilé, a kdyby snad vyřazení Velké Británie z oné důležité oblasti obchodu s koloniemi trvalo na neštěstí ještě dlouho, může ještě přivodit jisté nesnáze. Tyto nesnáze se však budou objevovat ponenáhlu, a budou se tedy pociťovat méně bolestně, než kdyby všechny přišly najednou; zatím si může práce a kapitál země najít nové zaměstnání a dát se novým směrem, a tyto nesnáze nebudou moci nikdy nabýt povážlivějších rozměrů.

Pokud monopol obchodu s koloniemi přivedl do tohoto obchodu větší část kapitálu Velké Británie, než jaká by se do něho byla vešla jinak, odvedl tuto část kapitálu ve všech případech ze zahraničního obchodu se zemí sousední k zahraničnímu obchodu se zemí vzdálenou, v mnohých případech ze zahraničního obchodu přímého do zahraničního obchodu nepřímého a v některých případech vůbec ze zahraničního obchodu v

užším slova smyslu do obchodu zprostředkovatelského. Ve všech případech ji tedy odvedl od takového použití, při kterém by mohla uživit větší množství produktivní práce, k použití, při kterém jí může vydržovat mnohem méně. Tím, že přizpůsobil tak ohromnou část britského průmyslu a obchodu jednomu jedinému trhu, učinil celý průmysl a obchod vratšími a méně zabezpečenými, než kdyby se britské výrobky hodily pro více různých trhů.

Musíme dobře rozlišovat mezi účinky obchodu s koloniemi a účinky monopolu tohoto obchodu. První nemohou být nikdy jiné než blahodárné, druhé musí být vždycky škodlivé. Ale blahodárnost prvních je taková, že ač je koloniální obchod monopolem a účinky tohoto monopolu jsou škodlivé, vcelku je přece jen prospěšný, a dokonce velmi prospěšný, i když zdaleka ne tak, jako by byl jinak.

Pokud jde o obchod přirozený a svobodný, otvírá obchod s koloniemi výrobkům oné složky produktů britské práce, která převyšuje poptávku na blízkých trzích, tj. na trzích evropských a na trzích zemí kolem Středoziemního moře, rozsáhlé, byť i vzdálené trhy. Pokud jde o obchod přirozený a svobodný, tu obchod s koloniemi, aniž těmto trhům ubere některé výrobky, jež se na ně do té doby dodávaly, napomáhá Velké Británii zvyšovat stále své přebytky, neboť za ně skýtá stále nové a nové ekvivalenty. Pokud jde o obchod přirozený a svobodný, vede obchod s koloniemi k tomu, že ve Velké Británii roste množství produktivní práce, aniž se tím nějak mění oblast působení oné práce, která se tam již zaměstnávala. Pokud jde o obchod přirozený a svobodný, konkurence všech ostatních národů by v obchodě s koloniemi nedovolovala, aby míra zisku na novém trhu nebo v nové oblasti podnikání vystoupila nad obvyklou úroveň. Nový trh, aniž by něco ubral trhu starému, vytvářel by si, možno-li se tak vyjádřit, pro své zásobování nové výrobky sám; a tyto nové výrobky by pak byly novým kapitálem k podnikání v nové oblasti, který by právě tak z kapitálu starého také nic neubral.

Naproti tomu monopol obchodu s koloniemi tím, že vylučuje konkurenci jiných národů a že tak zvyšuje na novém trhu i v nové oblasti podnikání míru zisku, ubírá starému trhu výrobky a staré oblasti podnikání ubírá kapitál. Za účel tohoto monopolu se prohlašuje zvětšit náš podíl na obchodě s koloniemi tak, aby byl vyšší, než jaký by byl jinak. Kdyby náš podíl na tomto obchodě neměl být při monopolu větší než bez monopolu, pak nebylo k zavádění monopolu důvodu. Ale všechno, co do některého odvětví obchodu, kde se kapitál navrácí pomaleji než ve většině ostatních odvětví, uměle vhání více kapitálu země, než by tam přešlo samo, činí nutně celkové množství produktivní práce, která z toho odvětví každý rok žije, a tím i celkový roční produkt půdy a práce v této zemi nižšími, než jaké by byly jinak. Udržuje to důchody obyvatelů této země pod onou výší, jaké by dosáhly samy od sebe, a oslabuje to tak jejich schopnost hromadit kapitál. Nejenže to jejich kapitálu nikdy nedovoluje udržovat takové množství produktivní práce, jaké by mohl udržovat jinak, ale brání mu, aby vzrůstal tak rychle, jak by vzrůstal jinak, a tudíž aby mohl udržovat ještě větší množství produktivní práce.

Avšak ve Velké Británii přirozené a dobré účinky obchodu s koloniemi více než vyvažují neblahé následky monopolu, takže monopol a vůbec tento obchod nejenže přináší prospěch, ale přináší prospěch hodně velký i při tom, jak se dnes provozuje. Onen nový trh a ony nové oblasti podnikání, které otvírá obchod s koloniemi, jsou daleko větší než ony oblasti starého trhu a starého podnikání, o které monopol přichází. Nové výrobky a nový kapitál, vytvořené, mohu-li se tak vyjádřit, obchodem s koloniemi, udržují ve Velké Británii větší množství produktivní práce, než kolik jí mohlo pozbyt zaměstnání tím, že kapitál byl odveden do těch odvětví obchodu, v nichž má rychlejší obrat. Přináší-li tedy obchod s koloniemi Velké Británii prospěch i tak, jak se dnes provozuje, není to proto, že je monopolem, nýbrž přesto, že je monopolem.

Obchod s koloniemi si otvírá nové trhy ani ne tak pro evropské

suroviny, jako pro výrobky evropských řemesel a manufaktur. Podnikání, které se hodí pro všechny nové kolonie, je zemědělství; láce půdy je tam číní výnosnějším, než je kterékoli jiné. Mají tedy kolonie hojnost nezpracovaného produktu půdy, a nejenže jej nemusejí dovážet z jiných zemí, nýbrž mají ho zpravidla i velké přebytky, které mohou vyvážet. V nových koloniích zemědělství buď ubírá pracovníky ostatnímu podnikání, nebo nedovoluje, aby dělníci odcházeli jinam než do zemědělství. Na výrobu nezbytných výrobků řemesel a manufaktur zbývá pak jen málo pracovníků a na zhotovování ozdobných výrobků nezbývají žádní. Koloniím přichází levněji nakupovat výrobky obojího druhu v jiných zemích než si je vyrábět. A tím, že podporuje evropský průmysl, podporuje obchod s koloniemi nepřímo i evropské zemědělství. Evropské manufaktury, jimž tento obchod dává zaměstnání, vytvářejí nový trh pro nezpracovaný produkt půdy, a to trh tak výnosný jako žádný jiný. Domácí evropský trh na obilí a na dobytek, na chléb a maso byl tedy obchodem s Amerikou nesmírně rozšířen.

Že však sám monopol obchodu i s dobře osídlenými a vzkvétajícími koloniemi ještě nestačí k tomu, aby se v zemi mohla zavádět řemesla a manufaktury, nebo aby se tam mohla aspoň udržet, ukazuje jasně příklad Španělska a Portugalska. Dokud Španělsko a Portugalsko neměly významnější kolonie, kvetla v nich řemesla. Od té doby, co mají nejbohatší a nejúrodnější kolonie na světě, tento rozkvět v obou zemích přestal.

Ve Španělsku a Portugalsku nabyly neblahé účinky monopolu, k tomu ještě zesílené dalšími okolnostmi, snad téměř vrchu nad dobrými účinky obchodu s koloniemi. Těmito okolnostmi jsou asi: různé monopoly jiného druhu, pokles hodnoty zlata a stříbra pod výši, jakou má ve většině jiných zemí, vyřazení z cizích trhů nevhodným zdaněním vývozu a zúžení domácího trhu ještě nevhodnějším zdaněním převážení zboží z jednoho kraje do druhého, především však ono nemravné, stranické vykonávání spravedlnosti, které často chrání bohatého a mocného dlužníka, stíhá-li ho

poškozený věřitel, a které způsobuje, že pracující vrstva národa nerada vyrábí zboží pro spotřebu oněch nadutých a velkých pánů, jimž se neodvážjí odepřít prodej na úvěr, i když nemá vůbec žádnou jistotu, že dostane zapláceno.

V Anglii byly zase neblahé účinky monopolu do značné míry překonány přirozenými a dobrými účinky obchodu s koloniemi za přispění ještě dalších okolností. Těmito okolnostmi jsou asi: všeobecná svoboda obchodu, která si přes jistá omezení přinejmenším nijak nezadá se svobodou obchodu v ostatních zemích, není-li snad větší, volnost vyvážet bez cla téměř do celého světa téměř všechny druhy zboží, jež bylo vyrobeno v Anglii, a co je snad ještě důležitější, naprostá volnost převážet toto zboží z jednoho kraje naší země do druhého, aniž je tu povinnost hlásit to některému úřadu nebo možnost nějakého vyšetřování nebo nějakých prohlídek; především však ono spravedlivé a nestranné vykonávání práva, které zaručuje, že práva i toho nejchudšího britského poddaného bude šetřit i největší velmož, a které, zabezpečujíc každému člověku plody jeho práce, je největší a nejúčinnější podporou veškerého podnikání.

Jestliže se tedy řemesla a manufaktury ve Velké Británii vlivem obchodu s koloniemi pozvedly, jako že se skutečně pozvedly, nebylo to proto, že tento obchod je monopolem, nýbrž přesto, že je monopolem. Monopol obchodu s koloniemi nezvětšil množství jedné složky výrobků britských řemesel a manufaktur, nýbrž změnil jejich jakost a tvar, a výrobky, jež by se byly jinak přizpůsobily trhu, odkud se kapitál navrací často a brzy, přizpůsobil trhu, odkud se kapitál navrací pomalu a se zpožděním. Proto také odvedl část kapitálu Velké Británie od takového použití, při kterém by se z ní dalo vydržovat rozsáhlejší podnikání v řemeslech a manufakturách, do použití, které vydrží takovéto podnikání mnohem méně, a tak celkový rozsah podnikání v řemeslech a v manufakturách ve Velké Británii nezvětšil, nýbrž zmenšil.

Monopol obchodu s koloniemi, jako všechny ony zhoubné a zavrženíhodné merkantilistické prostředky, potlačuje podnikání ostatních zemí, zvláště pak kolonií, a přitom podnikání v zemi, v jejíž prospěch byl zaveden, nejenom nerozšiřuje, nýbrž naopak oslabuje.

Tento monopol brání kapitálu země, i když je to někdy kapitál sebevětší, aby vydržoval takové množství produktivní práce, jaké by vydržoval jinak, a aby poskytoval pracujícím obyvatelům takový důchod, jaký by jim poskytoval jinak. Protože se však kapitál dá zvětšit pouze tím, co se ušetří z důchodu, a monopol mu brání poskytovat tak velký důchod, jaký by poskytoval jinak, nemůže kapitál vzrůstat tak rychle, jako by vzrůstal jinak, a nemůže tedy ani vydržovat stále větší a větší množství produktivní práce a skýtat pracujícím obyvatelům té země stále větší a větší důchod. Musel tedy monopol vždycky oslabovat i jeden z původních hlavních zdrojů důchodu, tj. mzdy, takže byl méně vydatný, než jaký by byl býval jinak.

Tím, že zvyšuje míru obchodního zisku, působí tento monopol nepříznivě na zvelebování půdy V zemědělství závisí zisk na tom, jaký je rozdíl mezi tím, co půda skutečně rodí, a tím, co se z ní dá vytěžit, vynaloží-li se na ni jistý kapitál. Skýtá-li tento rozdíl vyšší zisk, než jakého lze dosáhnout ze stejně velkého kapitálu vloženého do obchodu, bude zvelebování půdy odvádět kapitál ze všech odvětví obchodního podnikání. Je-li tento zisk nižší, bude obchodní podnikání odvádět kapitál od zvelebování půdy. Všechno, co zvyšuje míru obchodního zisku, zmenšuje tedy vyšší zisk ze zvelebování půdy nebo zisk nižší činí ještě nižším; v prvním případě zabraňuje kapitálu, aby odcházel do zemědělství, a v druhém případě jej ze zemědělství odvádí. Tím, že působí nepříznivě na rozvoj zemědělství, zpomaluje monopol také přirozený růst jiného velkého původního zdroje důchodu, pozemkové renty. A tím, že zvyšuje i míru zisku, udržuje nutně obvyklou úrokovou míru na trhu na větší výši, než na jaké by byla jinak. Ale cena pozemků, násobek to ročního pachtovného, jež se za ně obvykle platívá, nutně klesá úměrně k tomu, jak stoupá míra

zisku, a stoupá, jestliže míra zisku klesá. Majitele pozemků poškozuje tedy monopol dvojitým způsobem; předně tím, že zpomaluje přirozený růst pozemkové renty, za druhé pak tím, že snižuje cenu, kterou by mohl za své pozemky dostat a která je úměrná rentě, která z nich plyne.

Pravda, monopol zvyšuje míru obchodního zisku, a tím poněkud zvětšuje výdělků našich obchodníků. Protože však překáží přirozenému vzrůstání kapitálu, celkovou sumu důchodu, který obyvatelům země vynášší zisk z kapitálu, spíše snižuje, než zvyšuje, neboť malý zisk z velkého kapitálu dává obvykle větší důchod než velký zisk z kapitálu malého. Monopol zvyšuje míru zisku, ale nedovoluje, aby suma zisku vystoupila tak vysoko, jak by vystoupila jinak.

Všechny hlavní zdroje důchodu, tj. mzdy, pozemková renta a zisk, jsou v důsledku monopolu mnohem méně vydatné, než by byly jinak. Aby vyhověl úzkým zájmům jednoho nepočteného stavu v jedné zemi, poškozuje zájmy všech ostatních stavů v oné zemi a zájmy všech lidí ve všech ostatních zemích.

Svou prospěšnost tomu nebo onomu jedinému stavu buď již ukázal, nebo by mohl ukázat monopol toliko tím, že zvyšuje obvyklou míru zisku. Vedle všech oněch neblahých účinků vysoké míry zisku pro zemi jako celek, o nichž jsem již psal, že musí nutně vzejít z této vysoké míry zisku, je však ještě jeden účinek, který je s vysokou mírou zisku nerozlučně spojen. Smíme-li soudit podle zkušenosti, je možná horší než všechny, jež jsem dosud uvedl. Vysoká míra zisku ničí, jak se zdá, onu šetrnost, jež je za jiných okolností příznačnou vlastností obchodníka. Při vysokých ziscích se zdá, že tato skromná ctnost je zbytečná a k blahobytu že se lépe hodí nákladný přepych. Ale majitelé velkého obchodního kapitálu jsou v každém národě i vůdci a správci veškeré práce a jejich příklad působí na mravy všech pracujících obyvatel široko daleko více než příklad kteréhokoli jiného stavu. Je-li zaměstnavatel obezřetný a šetrný, bude tedy s největší pravděpodobností takový i dělník; je-li však pán hýřil a

prostopášník, povede si dělník, který pracuje podle vzoru předepsaného zaměstnavatelem, i ve svém životě podle příkladu, jež mu dává zaměstnavatel. Tak se odvádějí od shromažďování kapitálu právě lidé, kteří k tomu mají od přírody nejspíše sklon; a z příjmů těch, jimž již od přírody nejvíce přísluší, aby z nich rozhajňovali zdroje určené k vydržování produktivní práce, nepřichází těmto zdrojům žádné rozhojnění. Kapitál země nejenže neroste, ale pomalu mizí, a množství produktivní práce, která je jím vydržována, se den ze dne zmenšuje. Zvýšily ohromné zisky cádizských a lisabonských obchodníků kapitál Španělska a Portugalska? Zmírnily bídu a pomohly nějak hospodářství těchto chudých zemí? Obchodníci v obchodních městech Cádizu a Lisabonu utráceli své peníze takovým způsobem, že jejich ohromné zisky nejenže nezvětšily celkový kapitál země, ale že snad ani nestačily udržet na původní výši kapitál, z něhož vzešly. Do cádizského a lisabonského obchodu vkrádá se, mohu-li užít toho výrazu, den ze dne více a více cizího kapitálu. Aby vypudili cizí kapitál z obchodu, na jehož provozování stačí jejich vlastní kapitál den ze dne méně, utahují Španělé a Portugalci bolestivá pouta svého nesmyslného monopolu den ze dne stále více. Porovnejte jen mravy obchodníků cádizských a lisabonských s mravy obchodníků amsterodamských, a bude vám jasné, jak zcela jinak se utváří hospodaření a povaha obchodníků při vysokých ziscích z kapitálu než při ziscích nízkých. Z londýnských obchodníků se sice ještě nestalo takové nádhery milovné panstvo jako z obchodníků cádizských a lisabonských, ale nejsou také ve svém celku tak obezřetní a šetrní měšťané jako obchodníci amsterodamští. O mnoha z nich se má za to, že jsou o hodně bohatší, než je většina těch prvních, a zase ne tak bohatí, jako jsou mnozí z těch druhých. Ve srovnání s těmi prvními je míra jejich zisku zpravidla mnohem nižší, avšak ve srovnání s těmi druhými o hodně vyšší. „Lehko nabyt, lehko pozbyl/" praví přísloví, a běžný způsob vydávání peněz řídí se asi vždy ani ne tak podle toho, kolik si jich člověk skutečně může dovolit utratit, jako

spíše podle toho, jak lehké se ukazuje peníze na utrácení si opatřit.

A tak onen jediný prospěch, který z tohoto monopolu má jediný stav, je zájmům celé země v mnohém směru škodlivý.

Založit ohromnou říši jen proto, aby se z jejích obyvatel učinil národ zákazníků, připadá na první pohled jako plán, který se hodí jedině pro národ obchodníků. Jenže pro národ obchodníků se tento plán naprosto nehodí; zato se nesmírně dobře hodí pro národ, na jehož vládu mají obchodníci vliv. Takové, a jedině takové státníky může totiž napadnout, že jim to něco vynesou, jestliže vynaloží krev a majetek svých spoluobčanů na založení a udržování takové říše. Jděte a řekněte obchodníkovi: „Kupte mi pěkné panství, a budu si kupovat šaty vždycky jen u vás, i když u vás za ně budu platit o něco více, než kolik bych za ně platil jinde,“ a uvidíte, že vaším návrhem nebude příliš nadšen. Ale kdyby vám to panství koupil někdo jiný, a kdyby vám ten váš dobrodinec přitom uložil za povinnost kupovat si šaty pouze u toho obchodníka, byl by mu ten obchodník nesmírně vděčen. Anglie koupila pro některé své občany, kteří se doma necítili dobře, rozsáhlé území v daleké zemi. Jeho cena byla ovšem velmi nízká; místo třicetiletého výnosu, který se nyní obvykle platí za půdu, činila vlastně jen tolik, kolik stálo těch několik výprav, které tu zemi objevily, prozkoumaly její pobřeží a fiktivně ji zabraly. Půda byla dobrá a bylo jí dost, a protože měli rolníci dostatek dobrých polí a mohli po nějaký čas prodávat své výrobky komu chtěli, během nějakých třiceti čtyřiceti let (od roku 1620 do roku 1660) přibylo jich tolik a zbohatli tak, že angličtí obchodníci a ostatní angličtí podnikatelé hleděli získat na toto zákaznictvo monopol. Aniž mohli nějak dokázat, že něčím přispěli ať již na původní peněžní částku na získání nové země nebo na její pozdější zvelebování, předložili tedy parlamentu petici, v níž žádali, aby američtí rolníci směli napříště obchodovat pouze s nimi, tj. za prvé nakupovat u nich veškeré zboží, jež potřebují z Evropy, a za druhé prodávat jim všechny ony své výrobky, které se anglickým podnikatelům jeví výhodné nakupovat.

Kupovat americké výrobky všechny se jim totiž nehodilo. Některé z nich mohly, kdyby se byly dovážely do Anglie, poškozovat některé živnosti, které tam provozovali oni sami. Byli tedy ochotni kolonistům dovolit, aby si takové výrobky prodávali, kde se prostě dá; čím dále ovšem, tím lépe; a proto navrhli, aby jim za trh byly vyhrazeny země na jih od mysu Finisterre. Doložkou v proslulém zákoně o námořní plavbě byl tento vpravdě kramářský návrh učiněn zákonem.

Udržení monopolu bylo až dosud hlavním nebo spíše jediným účelem oné nadvlády, kterou si Velká Británie osobuje nad svými koloniemi. Hlavní prospěch z provincií, které ani na správu mateřské země, ani na její obranu ještě nikdy nepřispěly ani daněmi, ani vojskem, spatřuje se v onom monopolu obchodu. Monopol je tu hlavním znamením jejich závislosti, a to je také jediný plod, jež tato závislost až posud přinesla. A všechny dosavadní výdaje Velké Británie na udržení této závislosti byly vlastně učiněny k udržení tohoto monopolu. Za míru, než došlo k nynějším nepokojům, běžné výdaje na kolonie činily žold pro dvacet pluků pěchoty, výdaje na dělostřelectvo, na vojenské sklady a ohromné množství proviantu, jímž se toto vojsko zásobovalo, a výdaje na mimořádné velké námořní síly, jež se nikdy nezmenšovaly, neboť musily střežit rozsáhlé pobřeží Severní Ameriky a pobřeží našich západoindických ostrovů, aby tam lodě jiných národů neprováděly podloudný obchod. Všecky tyto výdaje na vojenské síly v době míru byly pro příjmy Velké Británie velkým břemenem, a přitom to byla jen nepatrná část toho, co stálo mateřskou zemi udržování nadvlády nad těmito koloniemi. Kdybychom chtěli znát úhrn těchto výdajů, museli bychom k ročním výdajům na udržování obvyklých vojenských sil za míru připočítat i úroky z částek, které Velká Británie, považujíc kolonie za provincie podléhající její vládě, vynaložila dohromady při různých příležitostech na jejich obranu. Museli bychom připočítat zvláště to, co stála poslední válka, a velkou část toho, co stála válka, která jí předcházela. Celá poslední válka byla vlastně sporem o

kolonie, a všechno, co se na ni vydalo, ať již to bylo v Německu nebo ve Východní Indii, mělo by se správně také přičíst na účet kolonií. Činilo to více než 90 000 000 liber št., v čemž je započítán nejenom nově udělaný dluh, ale i zvýšení pozemkové daně o dva šilinky na libru šterlinků a sumy vypůjčované každým rokem z umořovacího fondu. Válka se Španělskem, která začala roku 1739, byla hlavně sporem o kolonie. Jejím hlavním cílem bylo zabránit prohlížení lodí náležejících anglickým koloniím, které vozily do Španělska a ze Španělska zapovězené zboží. Veškeré tyto výdaje jsou ve skutečnosti subvencí poskytnutou k posílení monopolu. Jako její účel se uváděla podpora řemesel a manufaktur a rozšíření obchodu Velké Británie. Jejím skutečným účinkem však bylo, že stoupla míra obchodního zisku a že naši obchodníci mohli do obchodu, v němž se kapitál navrací pomaleji a později než v ostatních odvětvích obchodu, odvést větší část svého kapitálu, než by tam byli vložili jinak. Přivodila tedy takové dvě věci, že kdyby se jim dalo zabránit dotací, platit za to subvenci by se možná bylo docela vyplatilo.

Při nynějším způsobu hospodaření má tedy Velká Británie z vlády, kterou si osobuje nad koloniemi, jen škodu.

Doporučit, aby se Velká Británie dobrovolně vzdala vší své pravomoci nad koloniemi a dovolila jim, aby si zvolily své vlastní vlády, aby si samy vydávaly zákony a aby samy sjednávaly mír a vypovídaly válku podle svého vlastního uvážení, znamenalo by doporučit něco, co ještě nikdy neučinil a nikdy také neučiní žádný národ na světě. Dobrovolně se nevzdal vlády nad nějakým územím ještě nikdy žádný národ, byť mu ovládat je činilo sebevětší potíže a byť příjmy z něho plynoucí byly v poměru k výdajům, jež si to vyžadovalo, sebemenší. Takové oběti, i když by mnohdy byly v souladu s národními zájmy, znamenají velkou ránu pro národní hrdost, a co je důležitější, jsou vždycky v rozporu se soukromými zájmy jeho vládnoucí vrstvy, která by tím přišla o možnost obsazovat četná význačná místa a o mnoho příležitostí získat si bohatství a slávu, výhody,

jež téměř vždy poskytuje držení provincie sebevzpurnější a většině národa sebeméně prospěšné. Navrhovat něco takového a vážně při tom doufat, že takový návrh dojde přijetí, nemohli by snad ani nejzaslepenější blouznivci. Kdyby jej však Velká Británie přijala, nejenže by se ihned zbavila každoročních výdajů na udržování takových posádek v koloniích, jaké tam jsou v době míru, ale mohla by s těmito koloniemi sjednat obchodní smlouvu zaručující jim svobodný obchod, pro valnou většinu národa výhodnější než její nynější monopol, i když by pro obchodníky byl již méně výhodný. Kdybychom se takto rozešli v dobrém, ožila by rychle ona přírodou daná příchylnost kolonií k mateřské zemi, kterou naše poslední pŕtky téměř zničily. Dosáhli bychom tím nejen toho, že by kolonie po celá staletí dodržovaly onu obchodní smlouvu, kterou by s námi uzavřely při loučení, ale že by stály na naší straně ve válce i v obchodě, a ze vzpurných a buřičských poddaných by se stali věrní, spolehliví a velkodušní spojenci; a mezi Velkou Británií a jejími koloniemi by mohla ožít z jedné strany táž rodičovská láska a z druhé strany táž synovská úcta, jaká kdysi bývala mezi starořeckými koloniemi a mateřským městem, z něhož tyto kolonie vzešly

Aby nějaká provincie přinášela říši, již náleží, prospěch, musí z ní mít státní pokladna v dobách míru takové příjmy, aby se z nich daly zaplatit nejen všechny výdaje na vojska, která je třeba udržovat na tomto území v době míru, ale aby poskytovaly i patřičný příspěvek na správu celé říše. Každá provincie výdaje na tuto správu celé říše více či méně zvyšuje. Jestliže tedy některá svým dílem na placení těchto výdajů nepřispívá, musí některá jiná část říše nést nepřiměřeně velké břímě. I mimořádné daně, kterými každá provincie přispívá státu v době války, musí být k mimořádným daním celé říše z téhož důvodu ve stejném poměru jako její obvyklé daně v dobách míru. Že ani obvyklé, ani mimořádné daně Velké Británie z jejích kolonií tomuto poměru k celkovým příjmům Britské říše neodpovídají, to uzná jistě každý. Soudilo se ovšem, že monopol

vyrovnává schodek státních příjmů z kolonií tím, že zvyšuje důchod jednotlivců ve Velké Británii, takže ti pak mohou platit vyšší daně. Avšak tento monopol, přestože je, jak jsem se pokusil vysvětlit, pro kolonie těžkým břemenem a přestože zvyšuje důchody jisté vrstvy lidí ve Velké Británii, důchody velké většiny národa nezvyšuje, nýbrž snižuje, a tím ovšem také snižuje, a nikoli zvyšuje, schopnost velké většiny národa platit daně. Lidé, jejichž důchod monopolem vzrůstá, představují zvláštní stav, jehož poměrně vyšší zdanění než zdanění jiných stavů je, jak se pokusím ukázat v další knize, naprosto nemožné, a krajně neprozřetelné je o něco takového se jenom pokoušet. Z tohoto stavu nelze tedy čerpat žádné zvláštní důchody.

Koloniím mohou předpisovat daně buď jejich vlastní sněmy, nebo britský parlament. Že by někdy bylo možné přimět sněmy kolonií, aby uložily svým voličům daně, které by stále vynášely nejenom na správu a vojsko v těchto koloniích, ale i na příslušný podíl výdajů správy celé Britské říše, nezdá se příliš pravděpodobné. Jak dlouho to jen trvalo, než panovník dokázal přimět sám anglický parlament, jež má přece pod přímým dozorem, k něčemu takovému, neboli k tomu, aby byl dostatečně šetřivý při poskytování peněz na správu a na vojsko své vlastní země! I na anglickém parlamentu se toho dosáhlo jedině tím, že se mezi poslance rozdělilo velké množství úřadů ve správě celé Britské říše nebo že se jim dala moc rozhodovat o jejich obsazování. Ale protože sněmy kolonií jsou příliš daleko, aby král na ně mohl vykonávat nějaký vliv, protože jich je mnoho, protože jsou roztroušené a protože všechny nemají stejné zřízení, daly by se takto zpracovat jen velmi těžko, i kdyby panovník k tomu měl tytéž prostředky; a tyto prostředky tu nejsou. Nebylo by přece vůbec možné podělit všechny předáky sněmů ve všech koloniích takovým množstvím úřadů ve správě celé Britské říše nebo je nechat rozhodovat o obsazování těchto úřadů, aby pak byli ochotni vzdát se své oblíbenosti doma a zdanit své voliče pro tuto správu, v níž by téměř všechna výnosná

místa byla rozdělena mezi lidi těmto voličům neznámé. Mimo to nemůže vláda vůbec vědět, jak je který poslanec každého toho sněmu významný, a kdyby se pokoušela zacházet s nimi tímto způsobem, bylo by z toho často tolik zlé krve a nadělalo by se tolik přehmatů, že by se takto podle všeho vůbec nedali zvládnout.

Sněmy jednotlivých kolonií nelze ostatně považovat za povoláné rozhodovat o tom, čeho je třeba k obraně a k udržování celé říše. Pečovat o tuto obranu a o toto udržování jim přece nepřísluší. Není to jejich věcí a nemají ani řádnou možnost získat si v té věci potřebný přehled. Sněm té které provincie, podobně jako rada starších v té které obci, může sice být povolán rozhodovat o věcech týkajících se jeho vlastní oblasti, ale nemůže být povolán k tomu, aby rozhodoval o věcech celé říše. Vždyť ani nemůže mít správnou představu o tom, co vlastně jejich provincie znamená v celku říše, nebo o tom, jaké je její bohatství a její význam ve srovnání s jinými provinciemi, neboť tyto jiné provincie jsou mimo obzor a mimo dohled sněmu oné provincie. Čeho je třeba k obraně a k udržování celé říše a jakým dílem by k tomu měla každá její část přispívat, o tom může rozhodovat jedině takový sněm, který má rozhled po všem, co se týká celé říše, a má to pod svým dozorem. Bylo tedy navrženo, aby kolonie byly zdaňovány rekvizicí, tj. aby britský parlament určil sumu, kterou by měla každá kolonie platit, a provinciální sněm aby tuto sumu rozpisoval a vybíral, jak je to vzhledem k poměrům té které provincie nejvhodnější. O tom, co se týká celé říše, rozhodoval by tak sněm, který má rozhled po věcech celé říše a dohlíží na ně, a věci týkající se jenom té které kolonie řídil by sněm její vlastní. Ačkoli by pak kolonie neměly v britském parlamentě své zástupce, soudě podle zkušenosti, je nepravděpodobné, že by parlament ukládal rekvizice nepřiměřeně vysoké. Ještě nikdy neprojevil anglický parlament sebemenší sklon uvalovat na území říše, která v něm nejsou zastoupena, přespříliš těžká břemena. Ostrovy Guernsey a Jersey, ačkoli se přece nemohou nijak bránit proti rozhodnutí parlamentu, platí

menší daně než kterákoli část Velké Británie. Pokoušeje se uplatňovat své ať již skutečné či domnělé právo zdaňovat kolonie, nepožadoval od nich parlament dosud nikdy ani zdaleka tolik, kolik by alespoň přibližně odpovídalo tomu, co platili jejich spoluobčané v mateřské zemi. A kdyby se měl příspěvek kolonií zvětšovat nebo zmenšovat úměrně tomu, jak stoupá nebo klesá pozemková daň, nemohl by je parlament zdanit, aniž by současně zdanil i své vlastní voliče, takže by se pak mohlo říci, že kolonie zastoupení v parlamentě vlastně mají.

Máme dost příkladů o tom, že státy nezdaňují všechny své jednotlivé provincie, mohu-li se tak vyjádřit, jako jeden celek, nýbrž že částku, kterou má ta která provincie platit, určuje panovník, a v některých provinciích ji i rozpisuje a vybírá podle vlastního svého uvážení, a jinde zase nechává o jejím rozepsání a vybrání rozhodovat shromáždění stavů té které provincie. V některých provinciích Francie král daně podle svého vlastního uvážení nejen ukládá, ale podle svého vlastního uvážení je také rozpisuje a vybírá. Od jiných požaduje určitou sumu, ale rozhodnutí o tom, jak tuto sumu rozepsat a vybrat, ponechává shromáždění stavů v každé provincii. Při zdaňování rekvizicí bylo by postavení britského parlamentu vůči sněmům kolonií téměř stejné jako postavení francouzského krále vůči shromážděním stavů v oněch provinciích, které si posud uchovaly privilegium mít své vlastní shromáždění stavů a které se také považují za nejlépe spravované francouzské provincie.

Kolonie by tedy při tomto způsobu zdanění nemohly vůbec mít proč se obávat, že by jejich podíl na státních břemenech někdy neúměrně vzrostl proti podílu jejich spoluobčanů v mateřské zemi; zato Velká Británie by měla všechny důvody k obavě, že tento podíl nikdy ani nedosáhne správného poměru. Britský parlament nemá v koloniích již po nějakou dobu takovou pevnou moc, jakou má francouzský král v oněch svých provinciích, které si posud uchovaly privilegium mít své vlastní shromáždění stavů. Kdyby sněmy kolonií nebyly naladěny příliš přátelsky

(a nebude-li se s nimi jednat lépe, než se s nimi až posud stále jednalo, příliš přátelsky asi naladěny nebudou), mohly by si najít nejednu záminku, aby sebernější rekvizici parlamentu nějak obešly nebo odmítly.

Řekněme, že vypukne válka s Francií a že se na obranu srdce říše musí ihned sehnat deset milionů. Tuto sumu si musíme vypůjčit na účet některého zdroje příjmů povoleného parlamentem, který zastavíme, abychom zaplatili úroky. Parlament navrhne, aby se část tohoto fondu opatřila daní, která by se vybírala ve Velké Británii, a část prostřednictvím všech sněmů kolonií v Americe a v Západní Indii cestou rekvizice.

Půjčovali by lidé ochotně své peníze pro fond zčásti závislý na přízni všech těch sněmů, které jsou od území, kde se válčí, velmi vzdálené a které leckdy třeba ani nemají zájem na tom, jak válka dopadne? Na takový fond by se pravděpodobně nedalo vypůjčit více, než za kolik by mohla ručit daň, která by se vybírala ve Velké Británii. Celé břímě dluhu, který byl udělán kvůli válce, padlo by potom, jak tomu také až dosud vždycky bývalo, na bedra Velké Británie, nikoli tedy celé říše, nýbrž jen části říše. Velká Británie je snad od počátku světa jediným státem, který rozšiřováním svého panství jenom zvyšoval své výdaje, ale nerozhojňoval své zdroje příjmů. Jiné státy přenášely zpravidla značnou část výdajů na obranu říše na provincie jim podřízené, kdežto Velká Británie si až posud nechávala líbit, aby provincie jí podřízené přenášely téměř veškeré tyto výdaje na ni. Má-li být Velká Británie postavena na roveň jejím vlastním koloniím, jež v očích zákona byly až posud podřízené, musel by parlament mít při zdaňování kolonií cestou rekvizice nějaké prostředky, aby rekvizicím, jež ukládá, dodal okamžitě účinnosti v případě, že by se sněmy kolonií pokoušely rekvizicím se vyhnout nebo je chtěly odmítnout; které by to byly prostředky, je dost těžké si představit, a také to ještě nikdo nevyložil.

Kdyby měl britský parlament zároveň plně zabezpečeno právo zdaňovat kolonie, a to i bez souhlasu jejich sněmů, tím okamžikem by tyto sněmy

pozbyly svého významu a zároveň s nimi by ho pozbyly i všechny vůdčí osobnosti britské Ameriky Lidé se chtějí podílet na vedení státních věcí hlavně proto, že jim to přidává na důležitosti. Pevnost a trvalost každého svobodného státního zřízení závisí totiž na tom, jakou moc má většina vůdčích osobností, přirozené to aristokracie každé země, aby si udržela a ubránila svou důležitost. Veškeré různice a řevnění uvnitř země spočívají v tom, že každý z těchto vůdců hledí připravit druhého o jeho význam a hájí zase význam svůj vlastní. Vůdčí osobnosti v Americe, stejně jako ve všech ostatních zemích, chtějí si udržet svůj význam. Cítí nebo tuší, že kdyby jejich sněmy, které tak rádi nazývají parlamenty a které co do jejich pravomoci tak rádi staví na roveň parlamentu Velké Británie, poklesly svým významem tak hluboko, že by se z nich stali jen poslušní služebníci tohoto parlamentu a vykonavatelé jeho usnesení, i oni sami by pozbyli z největší části svého významu. Proto také odmítli navrhované zdanění parlamentních rekvizic a jako všichni ctižádostivci a domýšlivci raději vytasili meč, jen aby uhájili svůj význam.

Když se již blížil pád římského státu, žádali spojenci Říma, kteří při obraně státu a při rozšiřování říše přinesli největší oběti, aby se jim dostalo všech výsad římských občanů. Když jim to bylo odepřeno, vypukla občanská válka. Během této války Řím většině z nich tato privilegia povolil, a to jednomu po druhém, tak jak postupně opouštěli spolek, který utvořili. Britský parlament trvá na svém právu ukládat koloniím daně; a kolonie odmítají, aby jim daně ukládal parlament, v němž nejsou zastoupeny. Kdyby Velká Británie každé kolonii, která by opustila spolek kolonií¹¹⁵, povolila počet zástupců odpovídající tomu, jak tato kolonie přispívá k státním příjmům celé říše, potom by se vůdčím osobnostem každé kolonie otevřela nová možnost, jak získat význam, a jejich ctižádostivost by měla nový a oslnivější cíl. Pak by totiž byly této kolonii ukládány tytéž daně, a za to by se jí dostalo stejné svobody obchodovat,

jakou mají spoluobčané kolonistů v mateřské zemi, a počet jejích zástupců by pak vzrůstal úměrně tomu, jak by se zvyšoval její příspěvek. Místo aby se honili za malými výsadami, jaké skýtá to, co se dá nazvat žebráckou loterií stranických různic v takové kolonii, mohli by při onom vysokém mínění, jaké lidé již od přírody mívají o svých schopnostech a o svém štěstí, potom doufat, že jim připadne některá z oněch hlavních výher, které občas vycházejí z kola Štěstěny velké státní loterie britské politiky. Dokud se nepřijde na tento způsob nebo na nějaký jiný - ale nejvíce nasnadě je snad právě tento - jak zachovat vůdčím osobnostem v Americe jejich význam a jak ukojit jejich ctižádostivost, není příliš pravděpodobné, že se nám někdy poddají dobrovolně; a měli bychom si uvědomit, že každá kapka krve, kterou bude třeba prolít, abychom je k tomu přinutili, je krev lidí, kteří jsou našimi spoluobčany, nebo lidí, které chceme mít za své spoluobčany. Je velkou bláhovostí utěšovat se, že teď, kdy události dospěly tak daleko, budeme si moci své kolonie snadno podmanit pouhým násilím. Mužové, kteří řídí rozhodování jejich tzv. Kontinentálního kongresu, mají v tomto okamžiku takový pocit vlastní důležitosti, jaký v Evropě snad nikdy nepocítili ani poddaní nejmocnější. Z obchodníků, řemeslníků a obchodních zástupců stali se státníci a zákonodárci, kteří se snaží vymyslet nový způsob vlády pro rozsáhlou říši, od níž si slibují, že se stane jednou z největších a nejobávanějších říší na světě, jak k tomu s největší pravděpodobností také dojde. Nějakých pět set lidí, jejichž činnost je řízena přímo Kontinentálním kongresem, nějakých pět set tisíc dalších, kteří pracují pod vedením těchto pěti set, ti všichni pociťují totéž poměrné stoupnutí své důležitosti. Téměř každý příslušník strany vládnoucí v Americe zaujímá nyní ve svých představách postavení vyšší nejenom než každé postavení, které kdy až posud zaujímal, ale i než postavení, na jaké si kdy dělal naději; a ne- dá-li se ať již jemu nebo jeho vůdčům pro jejich ctižádost nějaký nový cíl, potom, pokud v sobě má jen trochu mužnosti, bude toto své postavení bránit až do své smrti.

Prezident vyšetřující komory pařížského parlamentu Hénault píše, že si dnes rádi přečteme o mnoha drobných kouscích Ligy, které se v době, kdy k nim docházelo, ani snad nepokládaly za něco příliš zvláštního. Ale každý člověk, praví Hénault, si tehdy o sobě myslil, že je nějak důležitý; a ty nesčetné paměti, jež se z té doby zachovaly, psali většinou lidé, kterým dělalo dobře zaznamenávat a zveličovat události, v nichž i oni, jak se s hrdostí domýšleli, hráli důležitou úlohu. Je dobře známo, jak urputně se tehdy bránila Paříž a jak hrozný hlad raději snášela, než aby se vzdá-la nejlepšímu a později i nejvíce milovanému francouzskému králi¹¹⁶. Většina občanů, nebo ti, kteří tuto většinu ovládali, bojovali proto, aby si uhájili svůj vlastní význam, jež by, jak tušila, ztratila, kdyby byla znovu nastolena stará vláda. Nedokážeme-li přimět naše kolonie k tomu, aby přistoupily na unii, budou se proti nejlepší mateřské zemi na světě pravděpodobně bránit se stejnou urputností, s jakou se proti jednomu z nejlepších králů bránila Paříž.

Pojem zastoupení byl ve starověku neznám. Když občané některého státu nabyli občanského práva v státě jiném, mohli toto právo vykonávat jedině tak, že chodili jako celek hlasovat a rokovat s občany tohoto státu. Příčinou úplného zániku římského státu bylo to, že se většině obyvatel Itálie dostalo výsad římských občanů. Nebylo již možné rozlišit, kdo je římským občanem a kdo jím není. Žádný tribus nemohl znát své příslušníky. Do shromáždění lidu se mohla vloudit všelijaká chátra, skutečné občany mohla vyhnat a mohla rozhodovat o věcech státu, jako kdyby občany byla ona. Kdyby však Amerika poslala do parlamentu nějakých padesát šedesát nových zástupců, pro vrátného v Dolní sněmovně by přece nebylo nijak těžké rozeznat, kdo je poslanec a kdo poslanec není. Ačkoliv tedy sjednocení Říma se spojeneckými italskými státy přivedlo nutně zánik římského státního zřízení, je naprosto nepravděpodobné, že by vytvořením unie Velké Británie s jejími koloniemi

britské státní zřízení utrpělo škodu. Touto unií by britské státní zřízení bylo naopak doplněno, a bez ní se zdá neúplné. Ve shromáždění, které rokuje a rozhoduje o věcech všech částí říše, měli by přece být, aby bylo o všem řádně zpraveno, zástupci z každé její části. Nechci ovšem tvrdit, že utvořit tuto unii by bylo snadné nebo že by se při jejím vytváření nemohly vyskytovat těžkosti, a to i velké těžkosti. Dosud jsem však neslyšel o žádných, jež by se zdály nepřekonatelné. Hlavní těžkosti nevyplývají snad ze samé podstaty věci, nýbrž z předsudků a domněnek obyvatelstva na této i na oné straně Atlantického oceánu.

My na této straně oceánu se obáváme, aby američtí zástupci nezvrátili rovnováhu státního zřízení a neposílili příliš ani vliv králův na jedné straně, ani moc demokracie na straně druhé. Kdyby však počet amerických zástupců odpovídal výnosu daní z amerických kolonií, tu by počet těch, jimž se má vládnout, stoupal úměrně tomu, jak by přibývalo prostředků, s je-jichž pomocí se má vládnout; a těchto prostředků by zase přibývalo úměrně počtu těch, kterým je třeba vládnout. Síly složky monarchické a demokratické byly by po vytvoření této unie v témže vzájemném poměru, jako byly předtím.

Lidé na druhé straně oceánu se obávají, že by v důsledku toho, že jsou tak daleko od sídla vlády celé říše, mohli být všelijak poškozováni. Ale jejich zástupci v parlamentě, jejichž počet by musel být značný hned od počátku, by je mohli před takovým poškozováním lehce ochránit. Vzdálenost by nemohla závislost zástupce na jeho voliči příliš oslabit, a zástupce by stále cítil, že za své místo v parlamentě a za všechno, co mu z toho plyne, má co děkovat přízni toho, kdo ho zvolil. Bylo by tedy v jeho zájmu udržovat si tuto přízeň tím, že by se vší váhou člena zákonodárního sboru poukazoval na každé bezpráví, jehož by se ten či onen úředník nebo důstojník dopustil v oněch vzdálených končinách říše. Jak se Američané těší, a to nikoli tak zcela bez důvodu, neměla by ostatně Amerika tak daleko k sídlu vlády celé říše již příliš dlouho. Rozvoj jejich země co do

bohatství, zemědělství a počtu obyvatelstva byl až posud tak rychlý, že by výnosem svých daní mohla za něco více než jedno století předstihnout Velkou Británii. Sídlo vlády celé říše by se pak přirozeně přesunulo do její části, která by dávala na její obranu a udržování nejvíce.

Objevení Ameriky a objevení cesty do Východní Indie kolem mysu Dobré naděje jsou dvě největší a nejvýznamnější události, jaké znají dějiny lidstva. Jejich důsledky jsou nesmírné již dnes; ale za pouhá dvě až tři století, jež uplynula od doby, kdy byly tyto objevy učiněny, nelze ještě poznat celý rozsah těchto důsledků. Jaké dobro či zlo vzejde ještě lidstvu z těchto velkých událostí, nemůže předvídat ani největší mudrlec. Z toho, že poněkud spojily nejodlehlejší končiny světa, že jim daly možnost, aby si vzájemně pomáhaly uspokojovat své potřeby a zpříjemňovat svůj život a aby vzájemně podporovaly své podnikání, by se zdálo, že jsou vcelku blahodárné. Pro domorodce ve Východní i v Západní Indii zapadla však zcela všechna ta dobrodiní obchodu, kterým se mohli těšit z oněch událostí, v hrozných pohromách, jež jim tyto události přinesly. Tyto pohromy vzešly však asi spíše z nahodilých okolností než ze samé podstaty těchto událostí. V době těchto objevů byli totiž Evropané neskonalé silnější, takže mohli v oněch dalekých zemích beztrestně páchat všemožná bezpráví. V budoucnosti domorodí obyvatelé těchto zemí třeba zesílí a Evropané zeslábnu, a lidé ve všech končinách světa budou pak třeba mít stejnou odvahu a stejnou moc, což bude vyvolávat i vzájemný strach, a ten jediný přiměje samostatné národy, aby přestaly páchat bezpráví a aby více méně šetřily práv národů jiných. Ale tuto rovnováhu sil přivedí nejspíše ono vzájemné přenášení vědomostí a vůbec vzdělanosti, jež s sebou přirozeně, nebo ještě lépe, nutně přináší obchod všech zemí se všemi zeměmi.

Jedním z hlavních následků těchto objevů je zatím to, že se merkantilismus povznesl k takovému lesku a slávě, jakých by jinak nebyl nikdy dosáhl. Tato soustava chce přinést velkému národu bohatství spíše

obchodem, řemesly a manufakturami než zemědělstvím, spíše podnikáním měst než podnikáním venkova. Ale v důsledku těchto objevů nejsou již obchodní města v Evropě řemeslníky, majiteli manufaktur a povozníky pro pouhou malou část světa (pro část Evropy při pobřeží Atlantického oceánu a pro země kolem Baltského a Středozemního moře), nýbrž stala se výrobci pro početné a bohatnouce zemědělce v Americe a dopravci a po jiné stránce i výrobci pro téměř všechny národy Asie, Afriky a Ameriky. Jejich práci se otevřely dva nové světy; každý z nich je proti světu starému daleko větší a rozsáhlejší, a trh jednoho z nich den ze dne neustále vzrůstá.

Celou tou nádherou a velkolepostí tohoto rozsáhlého obchodu mohou se ovšem honosit země, které mají kolonie v Americe a které obchodují přímo s Východní Indií. Větší podíl na skutečném prospěchu z tohoto obchodu mají však přes všechna ta nepřejícná omezení, která je z něho mají vyloučit, velmi často země jiné. Například španělské a portugalské kolonie podporují ve skutečnosti více podnikání jiných zemí než podnikání Španělska a Portugalska. Tak u jediného druhu zboží, u plátna, znamená prý roční spotřeba těchto kolonií přes tři miliony liber šterlinků; za tuto částku však neručím. Ale téměř celá tato ohromná spotřeba se kryje dovozem z Francie, z Flander, z Holandska a z Německa. Španělsko a Portugalsko dodávají z ní jenom nepatrný zlomek. Kapitál, který opatřuje koloniím takové ohromné množství plátna, rozděluje se každý rok mezi obyvatele oněch jiných zemí a poskytuje jim důchod. Ve Španělsku a v Portugalsku se z něho utrácejí pouze zisky, a z těch tam také žije onen marnotratný přepych cadizských a lisabonských obchodníků. Dokonce i předpisy, jimiž si chce každý národ zabezpečit monopol obchodu se svými vlastními koloniemi, způsobují často větší škodu zemím, v jejichž prospěch byly zavedeny, než zemím, proti nimž jsou namířeny. Nespravedlivé omezování podnikání v jiných zemích padá zpět, mohu-li se tak vyjádřit, na hlavy svých původců a více než podnikání v oněch jiných zemích ničí

podnikání jejich vlastní země. Podle těchto opatření musí například hamburský obchodník plátno, které určil pro americký trh, poslat do Londýna, a odtud si musí zase odvézt tabák, který chce dát na trh německý, neboť posílat plátno rovnou do Ameriky nemůže a přivážet odtamtud tabák přímo také nemůže. Tento zákaz ho pravděpodobně přinutí, aby plátno prodával poněkud levněji a tabák aby kupoval o něco dražší, než jak by tomu bylo jinak; tím se pravděpodobně o něco zkrátí jeho zisky. Avšak v tomto obchodě mezi Hamburkem a Londýnem vrátí se mu jeho kapitál jistě rychleji, než by se mu vracel, kdyby obchodoval přímo s Amerikou, a to i v tom případě, že by Amerika platila tak přesně jako Londýn, což ovšem zpravidla nebývá. Při takovém obchodování, na jaké je hamburský obchodník omezen těmito předpisy, může tedy jeho kapitál trvale v Německu zaměstnávat daleko větší množství práce, než by byl pravděpodobně mohl zaměstnávat při obchodech, ze kterých je vyřazen. I když pro něho první způsob použití kapitálu je tedy méně výnosný než způsob druhý, pro jeho zemi je jistě prospěšnější. Zcela jinak je tomu při takovém použití kapitálu, k jakému monopol, mohu-li se tak vyjádřit, přitahuje již sám od sebe kapitál obchodníka londýnského. Pro něho je snad takové použití výnosnější než většina jiných způsobů použití, ale pro jeho zemi výhodnější být nemůže, neboť kapitál se při něm vrací velmi pomalu.

Po všech těch pokusech jednotlivých evropských zemí uchvátit pro sebe proti právu všechen prospěch, jež přináší obchod s jejich koloniemi, nepodařilo se ještě žádné z nich uchvátit pro sebe něco jiného než výdaje na udržování nespravedlivé pravomoci, kterou si nad těmito koloniemi osobuje v dobách míru, a na uhájení této pravomoci v dobách války. Potíže, jež s sebou přináší držení kolonií, uchvátila každá země pouze pro sebe opravdu všechny. O prospěch, jež plyne z obchodování s nimi, musela se rozdělit s mnoha jinými zeměmi. Na první pohled se ovšem může zdát, že získat monopol ohromného obchodu s Amerikou je věc,

kteřá má nesmírnu hodnotu. V tom zmatku politických tahaňic a válek spatřuje v něm pro sebe krátkozraká a bláhová ctižádost oslnivý cíl, za který jí stojí za to bojovat. Ale právě oslnivý lesk tohoto cíle, ten ohromný rozsah toho obchodu, činí jeho monopol škodlivým, právě ten způsobuje, že jeden způsob použití kapitálu, již svou podstatou pro zemi méně výhodný než většina způsobů jiných, vstřebá do sebe daleko více kapitálu země, než kolik by ho přešlo do této oblasti jinak.

Jak jsem již ukázal v knize druhé, obchodní kapitál každé země si hledá, mohu-li se tak vyjádřit, již sám od sebe použití pro zemi nejprospěšnější. Použije-li se ho v obchodě zprostředkovatelském, stává se země, již náleží, skladištěm zboží ze všech zemí, jejichž obchod je tímto kapitálem udržován v chodu. Majitel tohoto kapitálu si ovšem přirozeně přeje, aby co nejvíce tohoto zboží prodal doma. Tím si ušetří starosti, nebezpečí a vydání spojená s vývozem, a proto bude rád, bude-li je moci prodat doma nejen za nižší ceny, ale i s poněkud menším ziskem, než jaký by mohl očekávat, kdyby to zboží poslal za hranice. Je tedy přirozené, že se snaží, seč může, přeměnit svůj zprostředkovatelský obchod v zahraniční obchod v užším slova smyslu. Ale jestliže vloží svůj kapitál do obchodu zahraničního, bude zase z téhož důvodu rád, podaří-li se mu co nejvíce domácího zboží, které skupuje proto, aby je mohl vyvážet na trh cizozemský, prodat doma, a bude se tedy co nejušilovněji snažit přeměnit svůj zahraniční obchod v obchod vnitřní. Obchodní kapitál každé země tíhne takto již sám od sebe k použití v blízkosti a vyhýbá se použití v dálce; tíhne již sám od sebe k takovému použití, při kterém se kapitál vrací často, a vyhýbá se takovému, při kterém se vrací pozdě a pomalu; tíhne již sám od sebe k takovému použití, při kterém může vydržovat co největší množství produktivní práce v zemi, již náleží nebo kde žije jeho majitel, a vyhýbá se takovému použití, při kterém tam může vydržovat takové práce jenom nepatrné množství. Tíhne již sám od sebe k takovému použití, které je pro zemi zpravidla nejprospěšnější, a vyhýbá se takovému, které je pro

ni nejméně prospěšné.

Kdyby však při některém takovém použití v dálce, které je pro zemi zpravidla méně prospěšné, stoupl někdy zisk o něco výše, než je třeba k vyvážení toho, proč se dává přirozeně přednost použití kapitálu ve větší blízkosti, pak s vyšším ziskem bude kapitál tak dlouho ubírat oním způsobem použití, dokud se zisk všude zase nevrátí na svou přirozenou výši. Tento vyšší zisk však znamená, že za nynějších poměrů ve společnosti je v podnikání v dálce proti jinému podnikání o něco méně kapitálu a že rozdělení kapitálu společnosti mezi všechna odvětví podnikání, v nichž se ho používá, není právě nejsprávnější. Je to důkazem toho, že se něco buď kupuje levněji, nebo prodává draže, než by to mělo být, a že se některá vrstva občanů více či méně poškozuje, ať již tím, že musí zaplatit více, nebo tím, že dostává méně, než se sluší při oné rovnosti, jež by měla vládnout mezi všemi vrstvami a jež mezi nimi také sama od sebe vzniká. Třeba tentýž kapitál, použije-li se ho někde daleko, nebude nikdy vydržovat takové množství produktivní práce jako tehdy, použije-li se ho někde blízko; použít ho někde daleko může být pro blaho státu přece jen neméně nutné než použít ho někde blízko, neboť zboží, s nímž se obchoduje při takovém podnikání někde daleko, je třeba nutné k leckterému podnikání někde blízko. Budou-li však ti, kdo s takovým zbožím obchodují, mít příliš velké zisky, bude se toto zboží prodávat draže, než by se prodávat mělo, neboli za cenu poněkud vyšší, než je jeho cena přirozená, a všichni ti, kdož se účastní podnikání někde blíže, budou touto drahotou více méně poškozeni. V jejich zájmu je pak tedy trochu kapitálu z podnikání v blízkosti ubrat a převést to do podnikání v dálce, aby tam zisk klesl na patřičnou míru a cena zboží, s nímž se při tom podnikání obchoduje, aby klesla na jeho cenu přirozenou. V takovémto mimořádném případě si veřejný zájem žádá, aby se z oněch odvětví podnikání, která jsou pro celek zpravidla prospěšnější, část kapitálu ubrala a aby se převedla do podnikání, které je obvykle méně prospěšné; i v tomto

mimořádném případě jsou pak přirozené zájmy a sklony jednotlivců právě tak v naprostém souladu s tím, co je prospěšné celku, jako ve všech případech obvyklých, a vedou je k tomu, aby vybírali kapitál z podnikání v blízkosti a převáděli jej do podnikání v dálce.

Tak již samy osobní zájmy a tužby vedou jednotlivce k tomu, aby vkládali svůj kapitál do těch odvětví podnikání, jež jsou pro společnost zpravidla nejprospěšnější. Kdyby však z tohoto přirozeného sklonu vkládali do těchto odvětví příliš mnoho, pokles zisku v těchto odvětvích a jeho stoupnutí v jiných přimělo by je ihned, aby toto chybné rozvržení změnili. Nemusí tu tedy ani zakročovat zákon, soukromé zájmy a tužby vedou lidi již samy od sebe k tomu, že kapitál každé společnosti rozdělují mezi jednotlivá odvětví podnikání, které se v ní vyskytuje, téměř přesně v takovém poměru, jaký nejvíce odpovídá zájmům celé společnosti.

Všechna ta merkantilistická opatření ono přirozené a nejprospěšnější rozvržení kapitálu více či méně porušují. Avšak opatření týkající se obchodu s Amerikou a s Východní Indií je porušují tak jako snad žádná jiná, neboť obchod s těmito dvěma velkými světadíly vstřebává do sebe více kapitálu než kterákoli jiná dvě obchodní odvětví. Jenže ona opatření, jež porušují správné rozdělení kapitálu v těchto dvou odvětvích obchodu, nejsou v obou úplně stejná. Hlavní pružinou v jednom i v druhém je monopol, ale je to pokaždé monopol jiného rázu. Monopol, ať již jakýkoli, je vlastně jedinou pružinou merkantilismu.

V obchodě s Amerikou hledí každý národ uchvátit pro sebe pokud možno celý trh svých kolonií, a to tím, že vyřazuje z přímého obchodu s nimi všechny ostatní národy. Po téměř celé 16. století hleděli takto ovládnout obchod s Východní Indií Portugalci, kteří si na základě toho, že objevili cestu do této země, osobovali výhradní právo plavit se v indických vodách. Holanďané ještě dnes nedovolují žádnému evropskému národu provozovat přímý obchod s jejich Moluckými ostrovy. Takovéto monopoly jsou zřejmě namířeny proti všem ostatním evropským národům, které

nejenže tím jsou vyřazeny z obchodu, do něhož by se jim třeba hodilo vložit část svého kapitálu, ale musí také za zboží, jež je předmětem onoho obchodu, platit poněkud více, než kdyby si je mohly dovážet samy přímo ze zemí, kde se to zboží vyrábí.

Od té doby, co se moc Portugalska zhroutila, neosoboval si výhradní právo na plavbu v indických vodách ještě žádný evropský národ a jejich hlavní přístavy jsou nyní přístupny lodím všech evropských národů. S výjimkou Portugalska a v posledních několika letech i Francie¹¹⁷ je obchod s Východní Indií ve všech evropských zemích v rukou některé výsadní společnosti. Tyto monopoly se vesměs vlastně obracejí proti národu, který je zavádí. Většina občanů nejenže se jimi vylučuje z obchodu, do kterého by se jim třeba hodilo vložit část svého kapitálu, ale musí také zboží, jež je předmětem tohoto obchodu, kupovat o něco dražší, než kdyby tento obchod byl volně přístupný všem občanům. Například od té doby, co byla založena anglická Východoindická společnost, ostatní obyvatelé Anglie nejenže byli z tohoto obchodu vyřazeni, ale nadto ještě museli v ceně východoindického zboží, jež spotřebovali, platit nejen všechny ony ohromné zisky na tomto zboží, jež Společnosti přinášel její monopol, ale i všechny ony ohromné ztráty, k nimž nutně docházelo v důsledku zpronevř a podvodů provázejících hospodaření takové ohromné společnosti. Nesmyslnost tohoto druhého druhu monopolu je tedy daleko zjevnější než nesmyslnost monopolu prvního.

Oba tyto druhy monopolu porušují více či méně přirozené rozdělení kapitálu společnosti; neporušují je však vždy stejným způsobem.

Monopoly prvního druhu přitahují do toho odvětví obchodu, kde jsou zavedeny, více kapitálu společnosti, než kolik by ho do něho přešlo samo od sebe.

Monopoly druhého druhu kapitál do toho odvětví obchodu, kde jsou zavedeny, někdy přitahují, a někdy jej od něho zase odpuzují, podle

okolností. V zemích chudých přitahují přirozeně do tohoto obchodu více kapitálu, než kolik by ho do něho přešlo jinak. V zemích bohatých hodně kapitálu, který by do něho přešel jinak, od něho přirozeně odpuzují.

Takové chudé země, jako je například Švédsko a Dánsko, nebyly by pravděpodobně nikdy poslaly do Východní Indie jednu jedinou loď, kdyby obchod s ní nebyla měla v rukou výsadní společnost. Založení takové společnosti nutně podporuje spekulanty. Na domácím trhu je její monopol chrání proti všem konkurentům a na zahraničních trzích mají stejné vyhlídky jako obchodníci jiných národů. Jejich monopol jim zabezpečuje u značného množství zboží ohromný zisk a u ohromného množství zboží vyhlídku na značný zisk. Bez takové ohromné podpory nebyli by se chudí obchodníci z takových chudých zemí pravděpodobně nikdy odvážili dávat v sázku svůj kapitál tak daleko a v podnikání tak nejistém, jakým jim jistě musel připadat obchod s Východní Indií.

Taková bohatá země jako Holandsko posílala by zase pravděpodobně do Východní Indie, kdyby obchod s ní byl volný, ještě mnohem více lodí, než kolik jich tam posílá nyní. Omezený kapitál holandské Východoindické společnosti odvrací pravděpodobně od tohoto obchodu mnoho velkého obchodního kapitálu, který by do něho jinak přešel. Holandský obchodní kapitál je tak veliký, že vlastně, abych tak řekl, stále přetéká, a to někdy do půjček cizím zemím, někdy do půjček cizozemským obchodníkům a spekulantům, někdy do nepřímého zahraničního obchodu a někdy do obchodu zprostředkovatelského. Protože v podnikání v blízkosti není již nikde volné místo a všechen kapitál, který se tam dá umístit tak, aby nesl jen poněkud obстойný zisk, je v nich již umístěn, musí holandský kapitál nutně odtékat do podnikání v největších vzdálenostech. Kdyby byl obchod s Východní Indií úplně volný, vsál by většinu tohoto přetékajícího kapitálu pravděpodobně do sebe on. Východní Indie skýtá pro výrobky evropských řemesel a manufaktur a pro americké zlato a stříbro, jakož i pro některé jiné americké produkty, důležitější a rozsáhlejší trh než Evropa a Amerika

dohromady.

Každé porušení přirozeného rozdělení kapitálu je pro společnost, kde k němu dochází, nutně škodlivé, ať již k němu dochází tak, že se od toho nebo onoho odvětví obchodu odpuzuje kapitál, který by jinak do něho vstoupil, nebo tak, že se do některého odvětví obchodu přitahuje kapitál, který by tam jinak nešel. Kdyby bez výsadní společnosti obchod Holandska s Východní Indií byl větší, než je nyní, muselo by vyřazení části jejího kapitálu z podnikání, kde by se nejlépe uplatnil, přivodit té zemi značnou škodu. A kdyby byl obchod Švédská a Dánska s Východní Indií bez výsadní společnosti menší, než je nyní, nebo kdyby ho, což je snad pravděpodobnější, vůbec nebylo, muselo by vtažení části jejich kapitálu do podnikání, které se pro ně za daných okolností více méně nehodí, přivodit těm dvěma zemím také značnou škodu. Při jejich nynějším stavu by snad pro ně bylo lepší, kdyby východoindické zboží nakupovaly od jiných národů, i když by za ně musely platit o něco více, než aby vkládaly takovou velkou část svého malého kapitálu do obchodu na tak velkou vzdálenost, při němž se kapitál vrací tak nesmírně pomalu a může vydržovat tak malé množství produktivní práce ve vlastní zemi, kde je produktivní práce tolik zapotřebí a kde je tak málo uděláno a tolik je třeba udělat.

Z toho, že by bez výsadní společnosti ta nebo ona země nemohla obchodovat s Východní Indií přímo, nijak ještě neplyne, že by se tam taková společnost měla ustavit; plyne z toho jedině to, že vést za takových okolností přímý obchod s Východní Indií by taková země neměla. Že takovéto společnosti nejsou k obchodování s Východní Indií vždy nutné, ukazuje jasně zkušenost Portugalců, kteří déle než sto let měli obchod s Východní Indií téměř úplně ve svých rukou, aniž k tomu potřebovali nějakou výsadní společnost.

Žádný jednotlivý obchodník nemohl by prý přece mít tak velký kapitál, aby si mohl v přístavech Východní Indie vydržovat faktory a zástupce,

kteří by mu opatřovali zboží pro lodě, jež by tam čas od času posílal; a protože by si to nemohl dovolit, jeho lodě by prý často propásly období vhodné pro plavbu zpět, neboť by jim dělalo potíže sehnat náklad, a výdaje, jež by ho stálo toto dlouhé zdržení, nejenže by pohltily celý jeho zisk z toho podniku, ale mnohdy by mu způsobily velmi značné ztráty. Kdyby však z takového usuzování plynul vůbec nějaký závěr, byl by to ten závěr, že žádné z hlavních odvětví obchodu nemůže být bez výsadní společnosti, a to přece odporuje zkušenosti všech národů. Není jediného důležitého odvětví obchodu, v němž by kapitál jednoho jediného obchodníka stačil udržovat všechna ta vedlejší odvětví, jež je také třeba udržovat, má-li se udržovat odvětví hlavní. Ale jestliže národ již dozrál pro některé z hlavních odvětví obchodu, je přirozené, že někteří obchodníci vkládají svůj kapitál do odvětví hlavního a jiní do odvětví vedlejších; tímto způsobem se udržují v chodu všechna odvětví, a jen velmi zřídkakdy se stává, že je všechna udržuje v chodu kapitál jednoho jediného obchodníka. Dozraje-li tedy některý národ pro obchod s Východní Indií, rozdělí se jistá část jeho kapitálu sama od sebe mezi všechna odvětví tohoto obchodu. Někteří obchodníci tohoto národa shledají, že je v jejich zájmu, aby se usadili ve Východní Indii a aby tam použili svého kapitálu k opatrování zboží pro lodě, jež tam posílají jiní obchodníci, mající své sídlo v Evropě. Kdyby se osady, kterých jednotlivé evropské národy nabyly ve Východní Indii, vzaly výsadním společenstvem, jimž nyní náležejí, a kdyby se daly pod přímou ochranu panovníka, stala by se z nich alespoň pro obchodníky národů, jimž tyto kolonie nyní patří, místa, kde lze vést bezpečný a klidný život. A kdyby ona část kapitálu státu, která by sama od sebe tíhla k obchodu s Východní Indií, někdy nestačila udržovat všechna odvětví tohoto obchodu, bylo by to důkazem toho, že ten stát není pro tento obchod ještě zralý a že by si měl východoindické zboží, jež potřebuje, nakupovat ještě nějaký čas od jiných evropských národů, i kdyby jej to stálo více, než kdyby si je přímo z Východní Indie dovážel sám. Škoda,

kteřou by mu způsobila dražota tohoto zboží, nebyla by snad nikdy tak velká jako škoda, kteřou by utrpěl, kdyby se velká část jeho kapitálu odvedla od podnikání jiného, potřebnějšího, prospěšnějšího nebo lépe odpovídajícího poměrům a postavení státu než přímý obchod s Východní Indií.

Na pobřeží Afriky i ve Východní Indii mají přece Evropané mnoho důležitých osad, ale tolik kolonií a tak kvetoucí kolonie jako na amerických ostrovech a na americké pevnině nezaložili ještě v žádné z těchto zemí. Afrika i některé země, které označujeme souhrnným názvem Východní Indie, jsou obývány barbarskými národy. Jenže tyto národy naprosto nebyly tak slabé a bezbranné jako oni ubozí a bezbranní Američané; a úměrně přirozené úrodnosti zemí, jež obývaly, byly také mnohem početnější. Nejbarbaršnější národy africké a východoindické byly pastevecké; pastevci byli i Hotentoti. Naproti tomu domorodci ve všech krajích Ameriky vyjma Mexiko a Peru byli pouhými lovci; a mezi počtem pastevců a počtem lovců, jaký užíví stejně velké a stejně úrodné území, je ohromný rozdíl. Vyhnat domorodce a roztáhnout evropské osady přes největší část území původních obyvatelů bylo tedy v Africe a ve Východní Indii daleko obtížnější. A pak, jak jsem již upozornil, způsob hospodaření výsadních společností růstu nových kolonií nepřije, a právě on byl pravděpodobně hlavní příčinou pomalého rozvoje kolonií ve Východní Indii. Portugalci obchodovali jak s Afrikou, tak s Východní Indií bez výsadních společností a jejich osady v Kongu, v Angole a v Benguelle na pobřeží Afriky a v Goe ve Východní Indii přece jen připomínají alespoň trochu kolonie americké, přestože velmi trpěly pověrami a všemožnými zlořády v jejich správě, a obývají je zčásti Portugalci, kteří tam žijí již po několik generací. Nejvýznamnější kolonie, jež Evropané založili ať již v Africe nebo ve Východní Indii, jsou nyní holandské osady u mysu Dobré naděje a v Batávii a obojí mají obzvláště šťastnou polohu. Mys Dobré naděje obývalo totiž plémě téměř stejně barbarské a stejně neschopné

klást odpor jako domorodci v Americe. A pak je to, mohu-li užít toho výrazu, jakási zájezdní hospoda uprostřed cesty mezi Evropou a Východní Indií, kde se téměř každá evropská loď zastaví na cestě tam i na cestě zpět. Již samo zásobování těchto lodí nejrůznějšími čerstvými potravinami, ovocem a někdy i vínem skýtá kolonistům rozsáhlý trh pro přebytečné výrobky. Čím je mezi Evropou a všemi končinami Východní Indie mys Dobré naděje, tím je uprostřed mezi hlavními zeměmi Východní Indie zase Batávie. Leží při nejživější cestě z Hindustánu do Číny a do Japonska a je přibližně v polovině této cesty. V Batávii zakotvují také téměř všechny lodě, které se plaví mezi Evropou a Čínou; mimo to je Batávie i střediskem a hlavním tržištěm obchodu mezi jednotlivými zeměmi Východní Indie, a to nejen oné složky tohoto obchodu, která je v rukou Evropanů, ale i té, která je v rukou indických domorodců. V batavském přístavu bývá velmi často vidět lodi náležející obyvatelům Číny a Japonska, Tonkinu, Malajska, Kočincíny a ostrova Celebesu. Díky takové výhodné poloze mohly tedy ony dvě kolonie překonat překážky, jež duch nespravedlnosti, který je vlastní výsadní společnosti, stavěl asi někdy v cestu jejich rozvoji. A díky níž dokázala také Batávie překonat ještě jednu nepříznivou okolnost: nejnezdavější snad podnebí na světě.

Anglické a holandské společnosti, třebaže si až na ty dvě kolonie, o nichž jsem se právě zmínil, nezaložily již ve Východní Indii žádné významnější kolonie, získaly tam značná území. Avšak i v tom, jak tam obě tyto společnosti vládnu svým novým poddaným, projevil se také velmi zřetelně pravý duch výsadní společnosti. Na Moluckých ostrovech spalují prý Holanďané v úrodných letech celou sklizeň koření až na množství, které podle jejich odhadu stačí rozprodat v Evropě, a to se ziskem, jaký by jim podle jejich soudu mohl již stačit. Na ostrovech, kde nemají vlastní osady, platí odměny za sbírání ještě nerozkvetlých květů a ještě zelených listů hřebíčku a muškátu, které tam rostou divoce a které prý toto barbarské hospodaření již téměř úplně vyhubilo. Ale i na ostrovech, kde

mají své osady, počet těchto stromů prý značně snížili. Obávají se, že kdyby jenom na jejich vlastních ostrovech byla sklizeň mnohem větší, než jakou potřebuje jejich trh, domorodci by si již mohli najít cestu, jak část té sklizně dodat jiným národům; a tak si myslí, že si svůj monopol nejlépe zabezpečí tím, že budou dbát, aby se neurodilo více, než kolik mohou sami odvézt na trh. Různými způsoby útisku zmenšili počet obyvatel na některých Moluckých ostrovech tak, že jich tam zbylo téměř právě jen tolik, kolik jich stačí zásobovat čerstvými potravinami a jinými věcmi nezbytnými k životu jejich vlastní nepatrné posádky a posádky jejich lodí připlouvajících tam čas od času pro náklad koření. Ale i za vlády Portugalců byly prý tyto ostrovy dosti slušně zalidněny. Společnost anglická neměla k tomu, aby zavedla takové svrchovaně zhoubné hospodaření v Bengálsku, dosud ještě čas. Avšak její správa se nesla úplně stejným směrem. Dosti často se přiházelo, jak o tom mám spolehlivé zprávy, že představený, tj. první úředník faktorie, nařídil rolníkovi, aby své pole s bohatou úrodou máku přeoral a osel je rýží nebo jiným obilím. Záminkou mu bývalo, že je to proto, aby se odvrátil nedostatek potravin, avšak pravý důvod byl ten, aby on sám mohl drážce prodat velkou zásobu opia, kterou tehdy měl na skladě. Jindy zněl rozkaz právě opačně, a tu se přeoralo pole s bohatou úrodou rýže nebo jiného obilí a oselo se mákem; to se stávalo tehdy, když představený očekával, že z opia pravděpodobně poplyne obzvlášť velký zisk. Úředníci oné Společnosti se již několikrát pokoušeli zavést v některých důležitých odvětvích zahraničního nebo i vnitřního obchodu země pro svou Společnost monopol. Kdyby v tom byli mohli pokračovat, jistě by byli dříve či později hleděli omezit výrobu zboží, na něž se zmocnili monopolu, a to nejen na takové množství, které by oni sami stačili skoupit, ale až na takové množství, které by podle svých výpočtů mohli prodat se ziskem, jaký by uznali za postačující. Za jedno dvě století ukázala by se tedy pravděpodobně politika Společnosti anglické právě tak svrchovaně zhoubná jako politika Společnosti holandské.

A přece nic se nemůže tak přičít skutečnému zájmu těchto společností jako vládkyní zemí, jichž dobyly, jako tato zhoubná politika. Téměř ve všech zemích přichází důchod panovníka z důchodů obyvatelstva. Proto čím větší jsou důchody obyvatelstva, čím větší je roční produkt jeho půdy a práce, tím více může obyvatelstvo svému panovníkovi poskytnout. Je tedy v jeho zájmu, aby tento roční produkt co nejvíce zvyšoval. Nuže, jestliže je toto v zájmu každého panovníka, tím spíše je to v zájmu panovníka, jehož důchod plyne převážně z pozemkové renty, jako je tomu v Bengálsku. Tato renta musí být úměrná množství a hodnotě produktů, a to obojí musí záviset na rozsáhlosti trhu. Množství se vždycky řídí více méně podle spotřeby těch, kdož si zboží mohou dovolit skoupit, a cena, kterou za ně zaplatí, bude vždycky úměrná tomu, jak živá bude jejich poptávka. Je tedy v zájmu takového panovníka, aby produktu své země otvíral nejrozsáhlejší trh, chce-li co nejvíce zvětšit počet kupujících a jejich poptávku, a aby dal obchodu naprostou svobodu, a aby tudíž zrušil nejen všechny monopoly, ale i veškerá omezení týkající se převážení výrobků té země z jednoho jejího kraje do druhého, vyvážení těchto výrobků do ciziny a dovážení veškerého zboží, za něž se výrobky té země dají směňovat. Takto nejspíše zvýší množství a hodnotu oněch výrobků a v důsledku toho i svůj vlastní podíl na nich, neboli své vlastní příjmy.

Avšak obchodní společnost, i když se stane vládkyní, za vládkyni se pokládat asi vůbec nedovede. Své hlavní poslání spatřuje v obchodování, neboli v kupování a opětném prodávání, a s neuvěřitelným nepochopením vidí ve vládnutí jenom pouhý přívěsek obchodování, něco, co by mělo být obchodování podřízeno, co by jí mělo dopomáhat k tomu, aby mohla v Indii levněji nakupovat, a proto také v Evropě s větším ziskem prodávat. Proto se snaží nepřipustit na trh zemí, jimž vládne, pokud je to možné, žádného konkurenta, a tak alespoň zčásti snížit přebytky těchto zemí na množství, které jen tak tak stačí uspokojit její vlastní poptávku, neboli na množství, které, jak si myslí, bude moci v Evropě prodat se ziskem, jaký

ona sama uzná za přiměřený. Její kupecké návyky vedou ji takto téměř nutně, i když si to snad ani neuvědomuje, k tomu, aby vždycky dávala přednost malému a přechodnému zisku monopolisty před velkým a stálým důchodem vládců, a časem by ji přivedly tak daleko, že by si v zemích, jimž vládne, počínala téměř stejně jako Holanďané na Molukách. Zájem Východoindické společnosti jako vládkyně přece žádá, aby se evropské zboží, které se doveze do jejích indických držav, prodávalo v těchto državách co nejlevněji, a za indické zboží, jež se odtamtud vyváží, aby se platily řádné ceny, neboli aby se prodávalo co nejdražší. Ale její zájem jako obchodní společnosti je zase opačný. Jako vládkyně má Společnost naprosto stejné zájmy jako země, jíž vládne. Jako obchodnice má zájmy právě opačné.

Je-li však duch řízení věcí i samým představenstvem Společnosti v Evropě ze své podstaty a možná i nenapravitelně špatný, duch správy na místě, v Indii, je ještě horší. Tam je správa v rukou kolegia obchodníků, jejichž povolání je beze sporu velmi vážené, ale v žádné zemi na světě nemá takovou váhu, aby již samo sebou dovedlo udržovat lid ve strachu a dosáhnout účinné poslušnosti bez použití násilí. Takové kolegium si může poslušnost vynutit jedině vojenskou mocí, kterou má k ruce, a jeho vláda je tedy nutně vojenská a despotická. Vlastní zájmy jeho členů jsou přitom obchodní. Mají na účet svých pánů rozprodávat evropské zboží, jež jim bylo svěřeno, a nakupovat za ně indické zboží pro evropský trh. To znamená prodávat evropské zboží co nejdražší a kupovat zboží indické co nejlevněji, a proto na trh, kde obchodují, nepřipouštět pokud možno žádné konkurenty. Politika těch, kdož državy spravují, je tedy, pokud jde o obchodování Společnosti, stejná jako politika představenstva. Snaží se podřídit správu zájmům monopolu, a proto také srazit přirozený růst alespoň některých přebytků té země na míru, která právě stačí uspokojovat poptávku Společnosti.

Vykonavatelé správy obchodují mimo to ještě na svůj vlastní vrub, a

zakazovat jim to je marné. Nebylo by přece nic bláhovějšího než se domnívat, že úředníci velké účtárny vzdálené deset tisíc mil, takže jsou téměř úplně z dohledu, zanechají na pouhý rozkaz svých pánů veškerého obchodování na vlastní vrub, že se navždy vzdají naděje na zbohatnutí, mají-li prostředky k tomu v rukou, a že se spokojí s nevelkým platem, jaký jim vyplácejí jejich zaměstnavatelé a který snad ani nelze zvýšit, neboť je to zpravidla nejvyšší plat, jaký jen skutečné obchodní zisky Společnosti dovolují vyplácet. Za takových poměrů zakázat úředníkům Společnosti, aby obchodovali na svůj vrub, může snad vést leda k tomu, že vyšší úředníci pod záminkou, že provádějí rozkaz zaměstnavatele, mohou šikanovat podřízené, kteří měli to neštěstí, že se jim znelíbili. Pro své soukromé obchody hledí si úředníci přirozeně zavést stejný monopol jako pro veřejné obchody celé Společnosti. Povolí-li se jim, aby si dělali, co chtějí, zavedou si tento monopol veřejně a rovnou tím, že obchodování s těmi druhy zboží, s nimiž se jim zlíbilo obchodovat, ostatním lidem přímo zakáží; a to je pravděpodobně ještě nejlepší a nejméně škodlivý způsob, jak si zřídit takový monopol. Jestliže se jim to však z Evropy zakáže, budou přesto hledět zavést si takový monopol, a to potají a nepřímou, což je pro zemi mnohem zhoubnější. Použijí veškeré váhy vládní moci a rozvrátí i vykonávání spravedlnosti, jen aby mohli šikanovat a přivádět na mizinu lidi pletoucí se jim do onoho odvětví obchodu, jež si usmyslili provozovat skrze své prostředníky, ať již úplně skryté nebo alespoň neohlášené veřejně. Avšak soukromé obchody úředníků rozšíří se přirozeně na více různých druhů zboží než veřejný obchod Společnosti. Veřejný obchod Společnosti nepřesahuje hranice obchodování s Evropou a činí pouze část zahraničního obchodu země. Naproti tomu soukromé obchody jejich úředníků mohou obsáhnout všechna odvětví jak vnitřního, tak zahraničního obchodu země. Monopol Společnosti může potlačovat přirozené vzrůstání jedině té složky přebytků, která by se za svobodného obchodu vyvážela do Evropy. Monopol soukromého obchodu jejich

úředníků vede k potlačování přirozeného růstu každého druhu produktu, s nímž se rozhodnou obchodovat, ať již je určen pro domácí spotřebu nebo k vývozu, a tím oslabuje zemědělství celé země a snižuje počet jejího obyvatelstva. Působí v tom směru, že množství produktů všeho druhu, s nimiž se zlíbí úředníkům obchodovat, ba i věcí nezbytných pro život, snižuje na množství, které si tito úředníci jednak mohou dovolit skoupit a u kterého také mohou očekávat, že je prodají s uspokojivým ziskem.

Již ze samé povahy svého postavení mají tito úředníci větší sklon než jejich zaměstnavatelé zastávat urputně své vlastní zájmy na úkor zájmů země, již vládnou. Země totiž patří jejich zaměstnavatelům, a ti přece nemohou tak zcela přehlížet zájmy toho, co jim náleží. Jejich úředníkům však tato země nepatří. Skutečný zájem jejich zaměstnavatelů, jen kdyby byli s to jej pochopit, kryje se se zájmy země,¹¹⁸ a to, že ji poškozují, má svou příčinu především v neznalosti věci a v mrzké kupecké zaujatosti. Skutečný zájem jejich úředníků se však se zájmy země nijak nekryje, a i kdyby byli se vším sebelépe obeznámeni, nemusilo by to ještě nijak znamenat konec jejich nespravedlivému počínání. A tak nařízení, jež přicházela z Evropy, třebaže bývala často chatrná, bývala většinou míněna dobře. Větší znalost věci, avšak méně dobrého úmyslu bývalo někdy v nařízeních vydávaných úředníky v Indii. Je to skutečně prazvláštní způsob vládnutí, když si každý z úředníků pověřených správou země nepřeje nic jiného než být z té země co nejdříve pryč a nemít pak již s její správou nic společného, a když mu hned druhý den potom, co tu zemi opustí a odveze si s sebou celé své jmění, již vůbec nezáleží na tom, zda se třeba při nějakém zemětřesení celá propadla.

Tím, co jsem zde napsal, nechci nijak kydat hanu ani na úřednictvo Východoindické společnosti vůbec, tím méně pak na jedny či druhé jednotlivce. Pranýřovat chci to, jak ta Společnost vůbec vládne a v jakém postavení se proto ocitají její úředníci, nikoli vlastnosti těch, kdož v

takovém postavení tak jednali. Jednali tak, jak to přirozeně vyplývalo z jejich postavení, a ti, kdož proti nim spouštěli největší pokřik, byli by pravděpodobně sami nejednali lépe. Ve válce a při různých vyjednáváních počínaly si rada madráská a kalkatská velmi často s takovou rozhodností a rozšafností, jaká by byla dělala čest i římskému senátu v nejlepších dobách římské republiky. A přitom byli členové těchto rad vyučeni v povoláních válce a politice na hony vzdálených. Ale i když neměli příslušnou výchovu, ani zkušenost, ba ani příklad, samy okolnosti dokázaly v nich najednou vytvořit ony základní vlastnosti, jichž bylo za takových okolností třeba, a probudily v nich schopnosti a ctnosti, o nichž ani sami nevěděli, že je mají. Jestliže je tedy okolnosti dovedly povzbudit k ušlechtilým činům, jaké se od nich ani nedaly očekávat, nesmíme se divit, jestliže je jindy okolnosti zase strhly k činům poněkud jiného druhu.

Takovéto výsadní společnosti jsou tedy v každém případě zlem; pro země, v nichž jsou ustaveny, znamenají vždy větší či menší nepříjemnost, a zemím, které potká to neštěstí, že se dostanou pod jejich vládu, přinášejí zkázu.

Závěr o učení merkantilistickém

Hlavními dvěma prostředky, jimiž chce merkantilistické učení přinést každé zemi bohatství, jsou sice podporování vývozu a překážení dovozu, avšak u některých druhů zboží řídí se toto učení asi zásadou právě opačnou: bránit vývozu a podporovat dovoz. Jeho konečný cíl má prý však být v obou případech stejný: přinést zemi bohatství prostřednictvím výhodné obchodní bilance. Brání vývozu surovin pro řemesla a manufaktury a vývozu nástrojů, aby naši majitelé manufaktur byli ve výhodnějším postavení a mohli na všech cizozemských trzích prodávat levněji než řemeslníci a majitelé manufaktur jiných národů; a takovýmto omezováním vývozu několika málo druhů zboží, které není drahé, chce merkantilistické učení přivodit daleko větší vývoz jiného zboží jak co do množství, tak co do hodnoty. Podporuje dovoz surovin pro řemesla a manufaktury, aby je naši občané mohli zpracovat levněji a aby se zamezil větší dovoz hotového zboží ve vyšší hodnotě. Nikde však, aspoň ne v našem zákoníku, nečtu o ničem, co by podporovalo dovoz nástrojů. Dosáhne-li výroba v řemeslech a manufakturách jistého stupně, stane se i samo zhotovování nástrojů předmětem velmi mnoha důležitých odvětví výroby. Poskytovat zvláštní podporu dovozu takovýchto nástrojů křížilo by příliš zájmy tohoto odvětví výroby. Tento dovoz nejenže tedy nebyl podporován, ale mnohdy byl dokonce zakazován. Tak zákon z 3. roku vlády Eduarda IV. zakazoval dovážet mykadla na vlnu s výjimkou mykadel z Irska nebo nalezených na lodi buď ztroskotané, nebo ukořistěné; tento zákaz byl obnoven zákonem z 39. roku vlády královny Alžběty, další zákony pak jeho platnost prodlužovaly, až se stal stálým zákonem.

Dovoz surovin pro manufaktury podporoval se někdy tím, že se osvobozoval od cel, jimž podléhá jiné zboží, a někdy i subvencemi. Od

všech celních poplatků osvobozoval se při řádném ohlášení u celního úřadu dovoz ovčí vlny z některých zemí, bavlny ze všech zemí, netřeného lnu, většiny nevyčíněných kůží z Irska a z britských kolonií, tuleních kůží z britských vod u Grónska, litiny a tyčového železa z britských kolonií a některých jiných surovin pro manufaktury. Osvobození tohoto zboží od cla, stejně jako většinu ostatních našich nařízení týkajících se obchodu, vynutili si možná na zákonodárcích pro své vlastní soukromé zájmy obchodníci a majitelé manufaktur. Přesto jsou to opatření zcela spravedlivá a rozumná, a kdyby se dala rozšířit na všechny ostatní suroviny pro manufaktury, aniž by to ovšem bylo na újmu potřeb státu, obyvatelstvo by tím jistě jen získalo.

Naši chamtiví majitelé velkých manufaktur dosáhli však někde rozšíření těchto celních úlev daleko za oblast zboží, které lze právem považovat za suroviny, jež potřebují ke své práci. 46. článek zákona z 24. roku vlády Jiřího II. ukládá na dovoz cizozemské nevybělené lněné příze clo pouhého jednoho penny za libru, kdežto dřívější cla byla daleko vyšší, jako šest pencí za libru příze na plachtovinu nebo jeden šilink za libru příze francouzské nebo holandské a 2 libry št. 13 šilinků 4 pence za centýř příze pruské nebo moskevské.¹¹⁹ Spokojenost našich majitelů manufaktur s tímto snížením cel neměla však dlouhého trvání. 15. článkem zákona z 29. roku vlády téhož krále, zákona, jímž se také poskytovala subvence na vývoz britského a irského plátna, nestál-li yard tohoto plátna více než 17 pencí, bylo i toto nepatrné clo z dovážené nevybělené lněné příze zrušeno. A na všechny ty úkony, jichž je třeba k vyrobení lněné příze, vynaloží se přece mnohem více práce než na další zpracování lněné příze v plátno. Nemluvíme-li již o práci těch, kdož len pěstují, třou a vochlují, aby jeden tkadlec měl stále co dělat, musí tu být nejméně tři až čtyři přadláci nebo přadleny: více než čtyři pětiny celé oné práce, které je třeba k vyrobení plátna, připadá na vyrobení lněné příze; jenže předem se

zaměstnávají lidé chudí, většinou ženy, a tito lidé jsou roztroušeni po celé zemi a nemají nikde podporu ani zastání. A naši majitelé velkých manufaktur vydělávají nikoli na tom, že prodávají dílo těchto lidí, nýbrž na tom, že prodávají hotové již dílo tkalců. A jako jim jejich zájem velí prodávat hotové výrobky za ceny co nejvyšší, tak jim také velí nakupovat suroviny co nejlevněji. Aby mohli prodávat své zboží co nejdražší, vymáhají na zákonodárcích na vývoz plátna vlastního subvence, na veškeré cizozemské plátěné zboží vysoká dovozní cla a úplný zákaz prodávat ve Velké Británii některé druhy francouzského plátna. Tím pak, že podporují dovoz lněné příze, aby cizozemská lněná příze mohla konkurovat přízi vyrobené našimi lidmi, hledí dosáhnout toho, aby mohli kupovat dílo oněch chudých přadlen co nejlevněji. A stejně nízko jako výděly těch chudých přadlen hledí držet i mzdy svých tkalců, a usilují-li o zvýšení ceny hotového zboží nebo o snížení cen surovin, nečiní to proto, aby tím prospěli těmto pracovníkům. Náš merkantilismus podporuje hlavně ono podnikání, které přináší prospěch lidem bohatým a mocným. Podnikání, které přináší prospěch chudákům a lidem potřebným, až příliš často bud zanedbává, nebo je poškozují.

Jak vývozní subvence na plátno, tak i zrušení cel na přízi dovážené z ciziny, obě tyto výhody, které měly platit pouze patnáct let, ale po dvojnásobném prodloužení platily déle, pozbudou platnosti, jakmile se skončí první zasedání parlamentu, které bude zahájeno po 24. červnu 1786.

Subvence, jimiž byl podporován dovoz surovin pro manufaktury, omezovaly se hlavně na suroviny dovážené z našich amerických kolonií.

Prvními takovými subvencemi byly dotace poskytované počátkem tohoto století na dovoz lodních potřeb z Ameriky. Těmito lodními potřebami se rozumělo dřevo na stožáry a ráhna, konopí, dehet, smůla a terpentín. Subvence ve výši jedné libry št. na tunu stožárového dřeva a šesti liber št. na tunu konopí byly však rozšířeny i na ty případy, když se tyto suroviny dovážely do Anglie ze Skotska. Tyto subvence se

poskytovaly tak dlouho, dokud nevypršela doba, pro kterou byla každá z nich povolena; u subvence na konopí to bylo do 1. ledna 1741 a u subvence na stožárové dřevo to bylo do skončení prvního zasedání parlamentu, které bylo zahájeno po 24. červnu 1781.

Subvence poskytované na dovoz dehtu, smůly a terpentinu prošly během doby své platnosti několika změnami. Subvence na dehet činila původně 4 libry št. za tunu a stejně veliká byla i subvence na smůlu; subvence na terpentinu pak činila 3 libry št. za tunu. Subvence 4 libry št. na tunu dehtu vyplácela se později jen tehdy, šlo-li o dehet vyrobený určitým způsobem; subvence na jiný dobrý a čistý tržní dehet byla snížena na 2 libry št. 4 šilinky za tunu. Subvence na smůlu byla také snížena na 1 libru št. za tunu a subvence na terpentinu na 1 libru št. 10 šilinků.

V pořadí druhou dovozní subvencí na suroviny pro manufaktury byla subvence na dovoz indiga z britských osad, povolena 30. článkem zákona z 21. roku vlády Jiřího II. Činila-li hodnota indiga z těchto osad tři čtvrtiny ceny nejlepšího indiga francouzského, stanovil pro ně tento zákon subvenci 6 pencí za libru. Původně omezená doba platnosti byla i u této subvence jako u mnoha jiných několikrát prodloužena, ale výše subvence byla snížena na 4 pence za libru. Když s koncem prvního zasedání parlamentu, které bylo zahájeno po 25. březnu 1781, prošla zase její platnost, nebyla již její platnost prodloužena.

Třetí takovou subvencí zavedl (asi tak v době, kdy jsme se začali s našimi americkými koloniemi hned škorpit a hned si je zase předcházet) 26. článek zákona ze 4. roku vlády Jiřího III., a to na konopí a surový len z britských kolonií. Tato subvence se poskytovala na 21 let, od 24. června 1764 do 24. června 1785. Prvních 7 let měla činit 8 liber št. za tunu, dalších 7 let

1. liber št. a posledních 7 let 4 libry št. Na Skotsko nebyla její platnost rozšířena, neboť skotské podnebí není pro pěstování konopí a lnu příliš vhodné (konopí se sice tu a tam pěstuje, ale je ho málo a je špatné jakosti).

A taková subvence na skotský len, který by se dovážel do Anglie, byla by příliš poškozovala jeho pěstování v jižních krajích Spojeného království.

Čtvrtou takovou subvencí byla subvence na dovoz amerického dřeva, zavedená 45. článkem zákona z 5. roku vlády Jiřího III. Byla povolena na 9 let, od 1. ledna 1766 do 1. ledna 1775. První 3 léta měla činit na každých 120 fošen řádných rozměrů 1 libru št. a na každý náklad 50 kubických stop jiného otesaného dřeva 12 šilinků, další 3 roky měla na fošny činit 15 šilinků a na jiné otesané dřevo 8 šilinků; v posledních třech letech měla pak na fošny činit 10 šilinků a na jiné otesané dřevo 5 šilinků.

Pátou takovou subvencí byla subvence na dovoz surového hedvábí z britských osad, zavedená 38. článkem zákona z 9. roku vlády Jiřího III. Byla povolena na 21 let, od 1. ledna 1770 do 1. ledna 1791. Prvních 7 let měla činit 25 liber št. z každých 100 liber št. hodnoty dováženého hedvábí, dalších 1. let 20 liber št. a posledních 7 let 15 liber št. Pěstování bourcemorušového a výroba hedvábí vyžaduje však tolik ruční práce, a práce je v Americe tak nesmírně drahá, že podle zpráv, které mám, ani tato vysoká subvence nebude pravděpodobně mít žádný větší účinek.

Šestou takovou subvencí byla subvence na dovoz dřeva na dužiny a dna kádí, sudů a beček, zavedená 50. článkem zákona z 11. roku vlády Jiřího III. Byla povolena na 9 let, od 1. ledna 1772 do 1. ledna 1781. První tři léta činila subvence za určité množství tohoto dřeva 6 liber št., další 3 léta 4 libry št. a poslední 3 léta 2 libry št.

Sedmou a poslední takovou subvencí byla subvence na dovoz konopí z Irska, zavedená 37. článkem zákona z 19. roku vlády Jiřího III. Právě tak jako dovozní subvence na americké konopí a americký surový len, byla povolena na 21 let, od 24. června 1779 do 24. června 1800. Podobně i tato doba je rozdělena na 3 období po 7 letech, a i v každém tomto období je výše této irské subvence stejná jako výše subvence americké. Tato subvence se však nevztahuje, jako je tomu u subvence americké, na dovoz surového lnu. Pak by totiž byla příliš na újmu pěstování této rostliny ve

Velké Británii. V době, kdy se tato subvence zaváděla, nebyl vzájemný poměr mezi zákonodárným sborem britským a irským o mnoho přátelštější, než jak tomu bylo předtím mezi zákonodárnými sbory britským a americkým. Doufejme však, že tento dar poskytnutý Irsku bude mít přece jen lepší budoucnost než všechny ty dary, které jsme dali Americe.

Totéž zboží, na které se, přicházelo-li z Ameriky, platily subvence, podléhalo značně vysokým clům, dováželo-li se z jiných zemí. Na zájmy našich amerických kolonií jsme pohlíželi jako na zájmy mateřské země. Jejich blahobyt jsme pokládali za blahobyt náš. Říkalo se, že všechny peníze, které tam posíláme, přicházejí v podobě obchodní bilance zase zpět a že z toho, co na ně vynaložíme, nepříjdeme vlastně nikdy ani o troník. Byly to přece po všech stránkách kolonie naše, a výdaje na ně byly přece výdaje na zvětšení našeho vlastního majetku a na zaměstnání našich vlastních lidí něčím, co vynáší. Je dnes myslím zbytečné ještě něco dodávat, aby se ukázala nesmyslnost takového zřízení, kterou nyní sdostatek odhalila osudná zkušenost. Kdyby byly naše kolonie bývaly skutečně součástí Velké Británie, byly by se ony subvence daly považovat za subvence ve prospěch podnikání; i pak by ovšem bylo možno mít proti nim všechny ty námitky, které lze mít proti takovým subvencím, ale již žádné jiné.

Vývozu surovin pro řemesla a manufaktury brání se někdy tím, že se naprosto zakazuje, někdy tím, že se na něj uvalují vysoká cla.

Naši výrobci vlněných látek měli větší štěstí než příslušníci kteréhokoli jiného řemesla a přesvědčili zákonodárce, že na úspěších a rozmachu právě jejich řemesla závisí blahobyt národa. Nejenže dosažením zákazu dovážet z ciziny vlněné tkaniny dosáhli monopolu vůči spotřebitelům, ale dosažením podobného zákazu vyvážet živé ovce a vlnu dosáhli ještě jednoho monopolu, totiž vůči rolníkům a těm, kdo chovají ovce pro vlnu. Zcela právem se naříká na příkrost mnohých zákonů, které byly vydány k

zabezpečení státních příjmů, protože ukládají těžké tresty za činy, na které se předtím vždycky hledělo jako na něco dovoleného, než je tyto zákony prohlásily za zločiny. Troufám si však tvrdit, že i ty nejkřutější naše daňové zákony ve srovnání s některými zákony, jež si svým křikem vynutili na zákonodárcích obchodníci a majitelé manufaktur na podporu svých nesmyslných a nespravedlivých monopolů, jsou ještě mírné a útlocitné. Jako o zákonech Drakonových lze i o těchto zákonech říci, že jsou všechny psány krví.

Podle 3. článku zákona z 8. roku vlády královny Alžběty měl ten, kdo vyvážel ovce, jehňata nebo berany, při prvním přestoupení zákona propadnout navždy vším svým majetkem, na rok být vsazen do vězení a měla mu být v městě majícím tržní právo v den trhu utáta levá ruka a měla být přibita na veřejném místě; za druhé přestoupení zákona měl pak být jako těžký zločinec odsouzen k trestu smrti. Cílem tohoto zákona bylo podle všeho zamezit, aby se v cizině nerozmnožilo plemeno našich ovcí. 18. článek zákona z 13. a 14. roku vlády Karla II. prohlašoval vývoz vlny za těžký zločin a ten, kdo vyvážel vlnu, propadal trestům a ztrátě majetku jako těžký zločinec.

Nechť slouží ke cti našeho národa jako národa lidského, nebylo-li žádného z těchto dvou zákonů nikdy použito, a doufejme, že opravdu nebylo. První z nich však nebyl, pokud vím, nikdy přímo odvolán a podle právního zástupce Hawkinse¹²⁰ je podle všeho stále ještě v platnosti. Můžeme však snad mít za to, že byl vlastně zrušen 3. odstavcem 32. článku zákona z 12. roku vlády Karla II., kde se tresty uložené dřívějšími zákony sice výslovně neodvolávají, ale ukládá se trest nový: 20 šilinků za každou ovci, kterou provinilec buď vyvezl, nebo kterou se pokoušel vyvézt, a propadnutí jak ovcí, tak i podílu jejich majitele na lodi. Druhý zákon byl výslovně odvolán 4. odstavcem 28. článku zákona ze 7. a 8. roku vlády Viléma III., kde se praví: „Protože zákon z 13. a 14. roku vlády

krále Karla II. proti vyvážení vlny mezi jiným také předpisuje, že se na to má hledět jako na zločin, stíhaný však tak těžkým trestem, že se stíhání provinilců řádně neprovádělo, budiž z výše řečené moci prohlášeno, že všechno to, co se v jmenovaném zákoně vztahuje na prohlášení tohoto provinění za těžký zločin, se odvolává a pozbývá platnosti.“

Ale tresty, které zavádí tento mírnější zákon, a pak i tresty starších zákonů, které tento zákon neruší, jsou stále ještě až dost přísné. Za každou libru vlny, kterou vyveze nebo se pokouší vyvézt, trestá se vývozce nejen propadnutím zboží, ale ještě pokutou 3 šilinky, což je asi čtyřikrát nebo pětkrát více, než co činí hodnota té vlny. Žádný obchodník nebo jiný člověk usvědčený z tohoto provinění nemá právo vymáhat na kterémkoli svém obchodním příteli nebo na jiné osobě zaplacení dluhu nebo účtu. Ať má jakékoli jmění, ať již může nebo nemůže zaplatit takovou vysokou pokutu, tento zákon ho chce úplně zničit. Protože však mravní cit velké většiny národa není ještě tak pokažen jako mravní cit původců tohoto zákona, neslyšel jsem ještě, že by někdo někdy této doložky využil. Jestliže člověk odsouzený pro toto provinění nemůže zaplatit pokutu do tří měsíců od vynesení rozsudku, je deportován na sedm let, a vrátí-li se před vypršením této lhůty, vystavuje se nebezpečí, že bude potrestán jako těžký zločinec a bude mu odepřena poslední duchovní útěcha. Majiteli lodě, který o tomto provinění ví, je zabaveno vše, co je na lodi a na jejím vstrojení jeho. Kapitánovi a námořníkům, kteří vědí o tomto provinění, propadá všechno jejich zboží a majetek a jsou na tři měsíce vsazeni do vězení. Podle jednoho pozdějšího zákona pyká kapitán vězením šestiměsíčním.

Aby se zabránilo vývozu, je vnitřní obchod s vlnou svírán velmi tísnivými a velmi nespravedlivými omezovacími opatřeními. Vlna se nesmí dávat do žádných krabic, beček, sudů nebo do jiných tvrdých obalů, nýbrž jen do kůže nebo plátna a na tomto obalu musí být velkými, alespoň tři palce vysokými písmeny vyznačena slova „vlna“ nebo „příze“, a přestoupí-li

majitel nebo ten, kdo zboží balil, toto nařízení, zboží i obal propadají a provinilec zaplatí z každé libry jejich váhy pokutu tři šilinky V přímoří, až do hloubky pěti mil od moře, smí se vlna nakládat na koně a na vozy a dopravovat po souši pouze v době mezi východem a západem slunce; jinak náklad, koně i vozy propadají. Přímořský okres, z něhož se vlna vyváží nebo skrze nějž vozy s vlnou projíždějí, propadá pokutě 20 liber št., je-li hodnota vlny menší než 10 liber št., a je-li tato hodnota vyšší, činí pokuta trojnásobek této hodnoty a trojnásobek výloh, a tuto sumu je možno vymáhat do jednoho roku. Proti kterýmukoli dvěma obyvatelům tohoto okresu se povede exekuční řízení a příslušný soud pak rozvrhne pokutu na všechny obyvatele, jako se to činí v případě loupeže, a oni dva dostanou to, co zaplatili, zase zpátky. A nezaplatí-li někdo tomuto okresu celou sumu pokuty, má být na pět let vsazen do vězení; žalobu na něj může podat kdokoli. Toto nařízení platí pro celé království.

Avšak v hrabství Kentském a Sussexském jsou tato omezení ještě daleko tíživější. Každý majitel vlny, který nebydlí dále než deset mil od mořského pobřeží, musí do tří dnů po stříži svých ovcí podávat nejbližšímu celníku písemnou zprávu o tom, kolik má roun a kde je má uložena. A než z nich něco ubere, musí oznámit v podobné zprávě počet i váhu roun a jméno a bydliště toho, komu je prodává, jakož i místo, kam mají být odvezena. Nikdo, kdo v těchto hrabstvích nebydlí od moře dále než patnáct mil, nesmí kupovat vlnu, nesloží-li králi záruku, že z vlny, kterou koupí, neprodá nic nikomu, kdo bydlí ne dále než patnáct mil od moře. Přijde-li se v jmenovaných hrabstvích na vlnu, která je odvážena směrem k moři a není ani hlášena, ani za ni nebyla složena řečená záruka, vlna propadne a provinilec musí za každou libru váhy zaplatit pokutu 3 šilinky. Uloží-li někdo vlnu v menší vzdálenosti od moře než patnáct mil, aniž to, jak výše řečeno, oznámí a složí za ni záruku, je mu odňata a propadá, a chce-li pak někdo uplatňovat nároky na tuto vlnu, musí složit do státní pokladny záruku, že prohraje-li svou při, zaplatí nejen všechny pokuty, ale

i trojnásobné soudní výdaje.

Omezuje-li se takto obchod uvnitř země, dá se čekat, že ani obchod pobřežní nezůstane příliš volný. Každý majitel vlny, který ji převáží nebo dává převážet do některého přístavu nebo místa při mořském pobřeží za tím účelem, aby ji odtud poslal po moři na jiné místo nebo do jiného přístavu na pobřeží, musí ji dát, než s ní přijede do vzdálenosti pěti mil, nejdříve zapsat v přístavu, z něhož ji chce vyvézt, a udat při tom její váhu, označení a počet balíků, jinak mu propadá jak tato vlna, tak i jeho koně a vozy a bude pykat i podle všech ostatních platných zákonů proti vyvážení vlny Avšak tento zákon (32. článek zákona z 1. roku vlády Viléma III.) je tak neskonale blahovolný, že říká: „Tím nemá být nikomu zabraňováno, aby si z místa, kde prováděl stříž, odvezl svou vlnu domů, i když je toto místo vzdáleno od moře méně než pět mil, jestliže ovšem do deseti dnů po stříži, a dříve ještě než vlnu odnese nebo odveze, písemně ohlásí nejbližšímu celníku přesný počet roun a místo jejich uložení a jestliže tři dni předtím, než tuto vlnu odnese nebo odveze, téhož celníka písemně zpraví o svém úmyslu.“ Musí se složit záruka, že vlna, která se dopravuje po moři podél pobřeží, bude vyloděna v přístavu udaném při jejím odvážení; a jestliže se byť i jen část této vlny vyloduje v nepřítomnosti celníka, nejenom že vlna, jakož i jiné zboží propadá, ale z každé libry váhy se platí ještě pokuta 3 šilinky.

Aby ospravedlnili to, že požadují taková mimořádná omezení a nařízení, naši výrobci vlněného zboží troufale tvrdili, že anglická vlna je zvláště dobré jakosti, tak dobrou jakost že nemá vlna z žádné jiné země, že z cizí vlny se nedá zhotovit alespoň poněkud slušný výrobek bez přimíšení vlny anglické, jemné sukno že se bez ní nedá vyrobit, a protože by Anglie, kdyby dokázala úplně zastavit vývoz, mohla pro sebe získat monopol téměř celého světového obchodu s vlněnými výrobky, a protože by tedy neměla žádného konkurenta, mohla by prodávat za ceny, které by si stanovila podle své libosti, a zakrátko by svou krajně příznivou obchodní

bilancí dosáhla neuvěřitelně velkého blahobytu. V toto učení, stejně jako ve většinu jiných učení, která troufale hlásá trochu větší počet lidí, věřil a stále ještě naprosto slepě věří počet lidí daleko větší, téměř všichni ti, kdož vinařství buď nerozumějí, nebo je nijak zvlášť nezkušovali. Že k zhotovení jemného sukna je třeba anglické vlny, není vůbec pravda; právě naopak, k tomu se anglická vlna naprosto nehodí. Jemné sukno se vyrobí jedině z vlny španělské. Míšením anglické vlny s vlnou španělskou by se tkanivo dokonce pokazilo a pozbylo by své jakosti.

V předcházející části tohoto spisu jsem ukázal, že tato nařízení přivodila poklesnutí ceny anglické vlny nejen pod výši, na jaké by nyní byla jinak, ale i velmi hluboko pod její výši z doby Eduarda III. Když v důsledku spojení Skotska s Anglií začala tato nařízení platit i pro vlnu skotskou, klesla prý její cena asi o polovinu. Důstojný pán John Smith, spolehlivý a bystrý autor Pojednání o vlně¹²¹, poukazuje na to, že cena nejlepší anglické vlny je v Anglii obvykle nižší než cena, za kterou se na amsterodamském trhu zpravidla prodává vlna jakosti daleko horší. Veřejně se přiznávalo, že účelem oněch nařízení bylo stlačit cenu tohoto zboží pod výši ceny přirozené a přiměřené; a není snad pochyby o tom, že splnila to, co se od nich očekávalo.

Dalo by se snad tedy soudit, že toto snížení ceny, ztěžujíc pěstování vlny, jistě zmenšilo roční výrobu tohoto zboží, ne sice pod její někdejší množství, ale pod ono množství, kterého by pravděpodobně dosahovala za nynějších poměrů, kdyby v důsledku všem přístupného a svobodného trhu mohla vlna dosáhnout přirozené a přiměřené ceny. Já však mám spíše za to, že na celkové množství ročně vyrobené vlny nemohla tato nařízení mít velký vliv, i když tu snad jistý nepatrný vliv byl. Hlavním cílem, k jehož dosažení vynakládá svou práci a svůj kapitál rolník chovající ovce, není totiž vypěstování vlny. Takový rolník očekává zisk spíše z ceny ovčí poražených než z ceny rouna; a průměrná cena poražené ovce musí mu

mnohdy dokonce nahradit ztrátu, kterou mívá na průměrné nebo obvyklé ceně rouna. Kdesi vpředu jsem v tomto spise napsal, že „každé nařízení, které vede ke snížení ceny vlny nebo vydělaných kůží pod jejich přirozenou výši, musí v zemi s pokročilým zemědělstvím přivodit i jisté zvýšení ceny masa. Cena skotu a bravu, který se chová na obdělané půdě, musí být tak velká, aby majiteli půdy stačila zaplatit rentu a pachtýři zisk, jaké tito lidé právem očekávají z obdělané a zvelebené půdy. Jestliže taková není, brzy se tento dobytek přestane chovat. Tu část ceny, kterou nevynese vlna nebo kůže, musí tedy vynést maso. Čím méně se platí za jedno, tím více se musí platit za to druhé. V jakém poměru se tato cena rozdělí na jednotlivé části zvířete, je majiteli půdy i pachtýři jedno, jen když ji dostanou celou. Jejich zájem jako majitelů půdy a pachtýřů nemohou tedy v zemi s pokročilým zemědělstvím taková nařízení příliš vážně postihnout, i když stoupnutím cen potravin může utrpět jejich zájem jako spotřebitelů.“¹²² Z toho by tedy vyplývalo, že není pravděpodobné, že by v zemi s rozvinutým zemědělstvím pokles ceny vlny vedl k snížení ročně vypěstovaného množství tohoto zboží; tím, že se zvýší cena skopového masa, může ovšem poněkud poklesnout poptávka po tomto mase a v důsledku toho i jeho pěstování. Avšak tento účinek také není pravděpodobně nijak zvlášť veliký

Dalo by se snad soudit, že zhoršená cena vlny, třebaže na celkové množství ročně vypěstované vlny nemá příliš velký vliv, musí mít jistě velmi značný vliv na její jakost. Dalo by se předpokládat, že zhoršení jakosti anglické vlny, ne sice pod úroveň dřívější, ale pod úroveň, na jaké by za nynějšího stavu zemědělství byla jinak, muselo být téměř úměrné poklesu ceny. Protože jakost závisí na chovu, na pastvě a na ošetřování ovcí a jejich udržování v čistotě po celou tu dobu, kdy jim narůstá rouno, je nasnadě se domýšlet, že o tyto věci nemůže rolník nikdy dbát více než úměrně odměně, které se mu v ceně rouna dostane za práci a výdaje,

kteřé vynaložil na pēči o ovce. Jenže jakost rouna zavisí do velké míry na zdraví, růstu a velikosti dobytčete; pro vypěstování lepšího rouna stačí po mnohé stránce stejná péče, jaké je třeba k vypěstování pěkného dobytčete na porážku. I přes to, že cena anglické vlny klesla, její jakost se prý v tomto století značně zlepšila. Kdyby tu bývala lepší cena, mohlo snad být toto zlepšení větší, i když tedy nízká cena byla tomuto zlepšování na překážku, přece jen je úplně nezastavila.

Tato nehorázná nařízení nepoškodila tedy ani množství, ani jakost ročně vypěstované vlny do takové míry, jak se snad dalo očekávat (i když jakost jimi utrpěla myslím daleko více než množství), a třebaže zájmy chovatelů do jisté míry jistě poškodila, přece jen je podle všeho celkem poškodila daleko méně, než se dalo očekávat.

Tím, že se přihlédne k těmto věcem, se ovšem naprostý zákaz vývozu vlny nijak neospravedlní. Avšak plně se tím dá ospravedlnit zatížení tohoto vývozu značnými poplatky.

Poškozovat nějak zájmy toho neb onoho stavu jen proto, aby tím získal stav jiný, zřejmě odporuje oné spravedlnosti a nestrannosti, kterou je panovník povinován zachovávat vůči všem svým poddaným. Zákaz vývozu poškozujee však do jisté míry zájmy chovatelů ovcí, a to jen proto, aby získali majitelé manufaktur.

Přispívat ve prospěch panovníka nebo státu musí všechny stavy Poplatek 6 nebo i 10 šilinků za každý vyvezený tod¹²³ vlny byl by pro panovníka značným příjmem. Zájmy chovatelů by poškozoval o něco méně než zákaz vývozu, neboť by cenu vlny pravděpodobně o tolik nesnížil. Pro majitele manufaktury by byl značnou podporou, neboť by ji dostával přinejmenším o 5 až 10 šilinků levněji než kterýkoli výrobce cizozemský, i když by nemohl nakupovat vlnu tak krajně lacino jako při onom zakazu, a k tomu by ještě ušetřil za dovoz a pojištění, které by cizozemský výrobce musel platit. Sotva by asi bylo možno vymyslit

poplatek, který by panovníkovi poskytoval tak značné příjmy a přitom by nikoho nijak příliš nezatěžoval.

Zákazem vývozu se navzdory všem trestům, které mají zabezpečit jeho dodržování, vývozu vlny nezabrání. Vlna se vyváží, jak známo, ve velkém množství. Velký rozdíl mezi cenou na trhu domácím a na trhu cizozemském je příliš svůdným lákadlem k podloudnictví, takže tu všechna přísnost zákona nic nezmůže. Z nedovoleného vývozu těží jedině podloudník. Dovolený vývoz podléhající poplatkům, který panovníkovi poskytuje důchod, a tím možná ušetří občanům poplatky jiné, třeba daleko tíživější a nepříjemnější, byl by pravděpodobně na prospěch všech příslušníků státu.

Téměř stejnými tresty jako vývoz vlny byl postižen i vývoz valchářské hlíny, která se považovala za potřebnou k přípravě a čištění vlněných výrobků. Stejný zákaz a stejné tresty byly uvaleny dokonce i na hlínu, z níž se vyrábějí dýmky, ač je známo, že se od valchářské hlíny liší; je totiž valchářské hlíně přece jen podobná, a jakožto hlína dýmková by se mohla leckdy vyvážet hlína valchářská.

7. článkem zákona z 13. a 14. roku vlády Karla II. byl zakázán vývoz surových kůží, ale i kůží vydělaných, vyjma kůže v podobě bot, střevíců a pantoflů; zákon tedy dával našim ševcům monopol nejen vůči našim chovatelům dobytka, ale i vůči našim koželuhům. V pozdějších zákonech vyvázali se již naši koželuzi z útlaku tohoto monopolu za nepatrný poplatek jednoho šilinku za centýř vydělaných kůží. Domohli se i toho, že se jim při vývozu tohoto zboží vracejí dvě třetiny spotřební daně, kterou za ně zaplatili, a to i tehdy, když již není dále zpracováno. Všechny kožené výrobky lze vyvážet beze cla, a vývozce má ještě nárok na vrácení celé spotřební daně. Naši chovatelé dobytka trpí oním starým monopolem stále. Chovatelé dobytka, žijící daleko jeden od druhého a roztroušení po všech končinách země, nemohou se tak snadno spolčit, ať již k tomu, aby svým spoluobčanům vnutili monopoly, nebo aby se vymanili z monopolů,

kterými je zatížili jiní lidé. Mohou to však snadno učinit jiní výrobci sdružení ve všech velkých městech v četných společnostech. Je zakázáno vyvážet dokonce i dobytčí rohy, a tak i dvě pramálo významná povolání, výrobci předmětů z rohoviny a hřebenáři, požívají vůči chovatelům dobytka monopolu.

Omezení, která zakazují vyvážet zboží zčásti již zpracované, ale nedohotovené, nebo je zatěžují poplatky, nejsou nějakou zvláštností řemesel zpracovávajících kůži. Naši řemeslníci a majitelé manufaktur si myslí, že pokud zboží není ještě hotovo, takže se ještě nehodí k používání nebo spotřebování, měli by je dohotovit oni sami. Vyvážet mykanou a česanou vlněnou přízi je zakázáno pod stejnými tresty jako vyvážet vlnu. Clu podléhá dokonce i vývoz nebarvených látek, a tak si naši barvíři získali monopol vůči našim soukeníkům. Naši soukeníci by se tomu byli pravděpodobně ubránili, ale věc je taková, že naši největší soukeníci jsou většinou zároveň i barvíři. Je zakázáno vyvážet pláště nebo skřínky a číselníky k hodinkám i k bicím hodinám. Naši hodináři se totiž asi obávají, aby v konkurenci s cizozemci cena této práce nepůsobila proti nim.

Některé staré zákony Eduarda III., Jindřicha VIII. a Eduarda VI. zakazovaly vývoz všech kovů. Výjimku činily olovo a cín, a to pravděpodobně proto, že těchto kovů byl veliký nadbytek a že jejich vývoz tehdy byl významnou složkou anglického obchodu. 17. článek zákona z 5. roku vlády Viléma a Marie, směřující k podpoře hornictví, vyňal z tohoto zákazu železo, měď a železný kyz vyrobené z britské rudy. Později, 26. článkem z 9. a 10. roku vlády Viléma III., byl povolen vývoz všech druhů mědi v tyčích, cizozemské i britské. Dodnes platí zákaz vyvážet nezpracovanou mosaz, dělovinu, zvonovinu a kov na zkoušení ryzosti zlata a stříbra. Všechny mosazné výrobky se mohou vyvážet volně.

Vývoz surovin pro řemesla a manufaktury, pokud není zcela zakázán, podléhá mnohdy značným poplatkům. 15. článkem zákona z 8. roku vlády Jiřího I. byl osvobozen od cel vývoz všeho zboží, které bylo britským

výrobkem a které dřívější zákony zatěžovaly nějakými poplatky. Některé druhy zboží činily výjimku: ledek, olovo, olověná ruda, cín, vydělaná kůže, skalice, uhlí, mykadla, nebarvené vlněné látky, zinková ruda, různé druhy kůží, klich, králíčí a zaječí vlas, vlas všeho druhu, koně a klejt olověný. Vyjmeme-li koně, jde tu vesměs o suroviny pro řemesla a manufaktury nebo o nedohotovené výrobky (které lze pokládat za surovinu pro další zpracování) nebo o nástroje. Tento zákon ponechává v platnosti všechny staré poplatky, které kdy byly na toto zboží uvaleny, starou zvláštní daň a jednoprocenní poplatek za vývoz.

Týž zákon úplně osvobozuje od poplatků z dovozu četné cizokrajné suroviny pro potřebu barvím. Každá tato surovina podléhá však potom při vývozu nepříliš velkému vývoznímu clu. Naši barvíři tedy podle všeho viděli, že je v jejich zájmu, aby se na jedné straně podporoval dovoz oněch surovin, a to tím, že budou osvobozeny ode všech poplatků, ale na druhé straně aby se zase trošičku bránilo jejich vývozu. Jenže chamtivost, z níž tento znamenitý kousek kupecké vynalézavosti pramenil, se tu se vší pravděpodobností přepočítala. Dovožci si z toho nemohli nevzít poučení, že si mají dávat lepší pozor, než jaký by si byli dávali jinak, aby nedováželi více, než kolik stačí k zásobení domácího trhu. Proto býval domácí trh zásobován vždy hůře a zboží na něm bývalo vždy poněkud dražší, než jak by tomu bylo bývalo, kdyby byl vývoz právě tak volný jako dovoz.

Podle zmíněného zákona mohla se volně dovážet arabská a senegalská guma, neboť patřila mezi „vyjmenované“ cizokrajné barvířské suroviny. Za tuto dováženou gumu se platilo, jestliže se znovu vyvážela, nepatrné liberné, pouhé 3 pence za centýř. Výhradní právo na obchod se zemí, která rodí nejvíce této suroviny a je v blízkosti Senegalu, měla tehdy Francie, a zásobovat tou surovinou britský trh přímým dovozem z místa, kde se rodí, bylo těžké. V 25. roce své vlády vydal proto Jiří II. zákon, jímž se (v rozporu s celkovým duchem zákona o námořní plavbě) povoluje dovážet z kterékoliv evropské země senegalskou gumu. Protože však

takovýto obchod, který tolik odporuje obecným zákonům anglické obchodní politiky, nechtěl zákon podporovat, uvalil na tento dovoz clo 10 šilinků za centýř a při vývozu se z tohoto cla nemělo nic vracet. Úspěšnou válkou, která začala v roce 1755, získala pro sebe Velká Británie výhradní právo na obchod s oněmi zeměmi, které dříve měla Francie. Jakmile byl uzavřen mír, pokusili se naši majitelé manufaktur využít tohoto výhodného postavení a zřídit si pro sebe monopol, a to jak vůči pěstitelům tohoto zboží, tak i vůči jeho dovozcům. 37. článek zákona z 5. roku vlády Jiřího III. stanovil, že se senegalská guma z královských držav v Africe smí vyvážet pouze do Anglie a že její vývoz podléhá týmž omezením, nařízením, propadání zboží a pokutám jako vývoz „vyjmenovaných“ druhů zboží z britských kolonií v Americe a v Západní Indii. Pravda, při dovozu se vybíral malý poplatek, činící 6 pencí z centýře, avšak na opětovný vývoz bylo uvaleno ohromné clo činící z centýře 1 libru št. 10 šilinků. Naši výrobci chtěli tím dosáhnout toho, aby se veškerý produkt oněch zemí dovážel do Velké Británie a aby se z něho nic nemohlo zase vyvážet, leda za takový poplatek, který by tento vývoz sdostatek omezoval, neboť jim šlo o to, aby z něho mohli nakupovat za cenu, kterou by si udávali sami. Jenže jako v mnoha jiných případech, jejich chamtivost se i v tomto případě přepočítala. Toto ohromné clo se stalo takovým lákadlem pro podloudníky, že se nejen z Velké Británie, ale i z Afriky toto zboží začalo tajně vyvážet ve velkém množství téměř do všech evropských zemí, kde se vyrábějí tkaniny, obzvláště do Holandska. Proto také 10. článek zákona z 14. roku vlády Jiřího III. snížil toto vývozní clo na 5 šilinků za centýř.

V knize berních sazeb, podle které se vybírala stará zvláštní daň, stanovila se na bobří kožešinu sazba 6 šilinků 8 pencí, a jednotlivé zvláštní daně a poplatky uvalené na toto zboží před rokem 1722 činily pětinu této sumy, neboli 16 pencí za jednu kůži; a při vývozu se všechny tyto poplatky vyjma poloviny staré zvláštní daně, která činila pouhé 2 pence, zase vracely. Toto dovozní clo z tak důležité suroviny pro manufaktury se

považovalo za příliš vysoké a roku 1722 byla sazba snížena na 2 šilinky 6 pencí; dovozní clo tak kleslo na 6 pencí a při vývozu se z něho vracela pouze polovina. Táž úspěšná válka přivedla pod vládu Velké Británie zemi skýtající nejvíce bobrů,¹²⁴ a protože bobří kožešiny patří mezi „vyjmenované“ druhy zboží, směly se z Ameriky vyvážet jedině na trh Velké Británie. Naši výrobci si brzy uvědomili, jak by na tom mohli vydělávat, a tak dovozní clo z bobřích kožešin bylo roku 1764 sníženo na 1 penny, zato však vývozní clo bylo zvýšeno na 7 pencí za jednu kůži, a z dovozního cla se při vývozu nic nevracelo. Týž zákon zavedl vývozní clo 18 pencí za libru bobří srsti nebo bobřích bříšek. Dovozní clo z tohoto zboží, které u zboží dováženého Brity a na britských lodích tehdy činilo 4 až 5 pencí za jednu kůži, zůstalo však beze změny.

Uhlí lze považovat jak za surovinu, tak za nástroj výroby. Jeho vývoz byl tedy zatížen vysokými cly, která dnes (1783) činí přes 5 šilinků za tunu neboli více než 15 šilinků za newcastleský chaldron; to je většinou více, než kolik činí původní hodnota tohoto zboží na dole nebo dokonce i v přístavu, odkud se vyváží.

Vyvážení vlastních nástrojů brání se však většinou nikoli vysokými cly, nýbrž naprostým zákazem vývozu. Tak 8. odstavec 20. článku zákona ze 7. a 8. roku vlády Viléma III. zakazuje vývoz pletařských stavů a strojů k výrobě rukavic a punčoch a jejich vývoz nebo pokus o jejich vývoz se trestá nejen tím, že tyto předměty propadnou, ale i pokutou 40 liber št., přičemž polovina této sumy připadne králi a druhá polovina tomu, kdo provinilce udá nebo žaluje. Podobně 71. článek zákona ze 14. roku vlády Jiřího III. zakazuje vyvážet do ciziny veškeré nástroje, jichž se používá při výrobě bavlněných, vlněných a hedvábných výrobků, a to nejen pod trestem propadnutí všech takových nástrojů, ale k tomu ještě pod pokutou 200 liber št., postihující toho, kdo zákaz překročí, a ještě pod další pokutou 200 liber št. postihující kapitána, který dovolí takové

nástroje naložit na svou loď, ač ví, o co jde.

Trestal-li se tak vysokými tresty vývoz nástrojů neživých, nedalo by se přece ani čekat, že by byly do ciziny propouštěny nástroje živé, tj. řemeslníci. Proto také podle 27. článku zákona z 5. roku vlády Jiřího I. každý, kdo bude usvědčen z toho, že zlákal nějakého řemeslníka zaměstnaného ve Velké Británii v některém odvětví výroby, aby odjel do ciziny a aby tam vykonával řemeslo nebo mu učil jiné, trestá se při prvním přestoupení zákona pokutou do 100 liber št. a tříměsíčním vězením, ze kterého se však nepropustí dříve, dokud nezaplatí pokutu. 13. článek zákona z 23. roku vlády Jiřího III. tyto tresty ještě zvyšuje, a to při prvním přestoupení zákona na 500 liber št. za každého vylákaného řemeslníka a na dvanáct měsíců vězení, které se mu prodlouží až do zaplacení pokuty; při druhém přestoupení na 1000 liber št. a dva roky vězení, které se mu prodlouží do zaplacení pokuty. První z těchto zákonů dále stanoví, že dokáže-li se, že některý řemeslník se dal zlákat, aby se vystěhoval do ciziny a aby tam vykonával své řemeslo nebo mu učil jiné, nebo že některý řemeslník slíbil nebo se zavázal, že se tam vystěhuje za tím účelem, takový řemeslník že může být donucen, aby složil záruku, kterou stanoví soud, že za moře neodjede, a pokud takovou záruku neposkytne, že může být držen ve vězení.

Odjede-li některý řemeslník za moře a vykonává tam své řemeslo nebo mu učí jiné a na výzvu některého vyslance nebo konzula Jeho Veličenstva nebo některého z úřadujících státních tajemníků Jeho Veličenstva se do šesti měsíců po tom, co byl k tomu vyzván, nevrátí do této říše a více ji již nikdy neopustí, bude napříště zbaven práva ujmout se dědictví, které mu v této zemi někdo odkázal, být vykonavatelem závěti nebo správcem pozůstalosti a nabývat v tomto království pozemků, ať již dědictvím, odkazem či koupí. Kromě toho veškeré jeho zboží a majetek propadá ve prospěch krále a on sám je prohlášen za úplného cizince a pozbývá ochrany krále.

Je myslím zbytečné podotýkat, jak jsou tato nařízení v rozporu s vyhlášenou osobní svobodou našich poddaných, na které si navenek tolik zakládáme, která tu však je tak jasně obětována mrzkým zájmům našich obchodníků a majitelů manufaktur.

Chvályhodnou pohnutkou všech těchto nařízení je rozvíjet naši výrobu v manufakturách nikoli tím, že bychom ji zdokonalovali, nýbrž tím, že bráníme rozvíjení výroby u všech našich susedů a že se snažíme učinit pokud možná přítrž dotěrné konkurenci takových protivných a nepříjemných soupeřů. Naši majitelé manufaktur nevidí v tom nic špatného, osobovat si monopol na vynalézavost všech svých krajanů. Na jedné straně omezují v některých řemeslech počet učňů, kteří mohou být současně v učení, a ve všech řemeslech předpisují dlouhou dobu učení, aby tak znalost těchto povolání omezili na co nejmenší počet lidí, a na druhé straně si nepřejí, aby z tohoto mála lidí někteří odcházeli do ciziny a učili cizozemce.

Jediným účelem a smyslem veškeré výroby je přece spotřeba; a zájmů výrobce se má dbát potud, pokud to vyžadují zájmy spotřebitele. Správnost této poučky je tak naprosto zřejmá, že by bylo nesmyslem chtít ji dokazovat. Ale merkantilistické učení obětuje zájmy spotřebitele téměř vždy zájmům výrobce. Za konečný cíl a účel veškerého podnikání a obchodu považuje tudíž toto učení podle všeho nikoli spotřebu, nýbrž výrobu.

V oněch opatřeních omezujících dovoz všeho cizozemského zboží, které by mohlo začít konkurovat zboží vypěstovanému u nás nebo vyrobenému našimi řemesly a manufakturami, obětuje se zřejmě zájmy našeho spotřebitele zájmům výrobce. A ony zvýšené ceny, k nimž tento monopol téměř vždy vede, musí spotřebitel platit jediné ve prospěch výrobce.

Subvence na vývoz některých výrobků se poskytují jen ve prospěch jejich výrobce. Domácí spotřebitel musí platit daň, bez které by se nemohla subvence platit, a za druhé onu ještě větší daň, která je nutně

obsažena ve zvýšené ceně zboží na domácím trhu.

Proslavená obchodní smlouva s Portugalskem zabraňuje vysokými cly spotřebiteli, aby kupoval ze sousedních zemí zboží, jež se v našem podnebí nerodí, a nutí ho, aby je kupoval ze země vzdálené, ač je známo, že zboží z oné vzdálené země má horší jakost než zboží ze země blízké. Domácí spotřebitel se musí s touto nepříjemnou věcí smířit, jen aby výrobce mohl do oné vzdálené země dovážet některé své výrobky za výhodnějších podmínek, než za jakých by je tam mohl dovážet jinak. A kromě toho musí spotřebitel zaplatit i každé zvýšení ceny tohoto zboží na domácím trhu, k němuž tam může dojít v důsledku tohoto uměle podporovaného vývozu.

V souboru zákonů, kterými se má řídit hospodářství v našich amerických a západoindických koloniích, byly však zájmy domácího spotřebitele obětovány zájmům výrobce s takovým marnotratným kavalírstvím, jaké se v jiných našich nařízeních týkajících se obchodu nenajde. Byla tu zřízena ohromná říše jen proto, aby mohl vzniknout národ spotřebitelů, kteří by všechno zboží, jež jim mohou dodávat všichni možní naši výrobci, byli nuceni kupovat z jejich skladů. Kvůli onomu nepatrnému zvýšení ceny, jež tento monopol mohl přinést našim výrobcům, byli domácí spotřebitelé zatíženi všemi výdaji na udržování a obranu této říše. Proto, a jenom proto bylo v posledních dvou válkách vydáno více než dvě stě milionů a bylo naděláno přes sto osmdesát milionů nových dluhů, a k tomu třeba ještě připočíst všechny ty částky, které byly k těmto účelům vynaloženy ve válkách dřívějších. Pouhé úroky z tohoto dluhu jsou nejen větší než celý onen sebeohromnější zisk, jaký jen mohl vynést monopol obchodu koloniemi, ale jsou dokonce větší než celková hodnota tohoto obchodu, tj. než celková hodnota zboží, které se průměrně vyvezlo do kolonií za jeden rok.

Zjistit, kdo vymyslel celé toto merkantilistické učení, není tak nesnadné; jistě je nevymysleli spotřebitelé, na jejichž zájmy se toto učení vůbec

neohlíží, ale výrobci, o jejichž zájmy se toto učení dovedlo postarat tak pečlivě; v této druhé vrstvě lidí jeho hlavními tvůrci byli naši obchodníci a majitelé manufaktur. Merkantilistická nařízení, jimiž se zabývala tato kapitola, přihlížela s obzvláštní starostlivostí k zájmům našich majitelů manufaktur, a jejich zájmům obětovala nejen zájmy spotřebitelů, ale i některých jiných skupin výrobců.

O učeních zemědělských, neboli o těch učeních politické ekonomie, která spatřují buď jediný, nebo hlavní zdroj důchodu a bohatství každé země v produkci půdy

Zemědělská učení politické ekonomie si nevyžadují takový dlouhý výklad, jaký jsem považoval za nutné věnovat učení merkantilistickému neboli obchodnímu.

Učení, které za jediný pramen důchodu a bohatství každé země udává produkci půdy, nebylo, pokud vím, ještě nikdy a nikde uvedeno v praxi a žije teď pouze v úvahách několika velmi učených a důmyslných mužů ve Francii. Nestálo by jistě za to zabývat se široce a dlouze chybami učení, které nikde na světě nikdy nenatropilo a pravděpodobně ani nikdy nenatropí žádné škody. Pokusím se však vyložit toto velmi důmyslné učení co nejjasněji alespoň v jeho hlavních rysech.

Colbert, slavný ministr Ludvíka XIV., vyznačoval se poctivostí, velkou pracovitostí a podrobnou znalostí věci, velkou zkušeností a pronikavým pohledem ve věcech hospodaření státu; měl zkrátka všechny vlastnosti, aby byl vskutku povolán zavést do daní a do výdajů státu řád a pořádek. Tento ministr však na neštěstí převzal všechny předsudky merkantilismu, učení, jehož vlastní podstatou je omezování a reglementace a v kterém nemohl nenajít zalíbení pracovitý a neúporný praktik, zvyklý mít pod mocí všechna různá oddělení státních úřadů a zavádět nad nimi potřebný dozor a všelijak je omezovat, aby žádné z nich nepřekračovalo hranice své

působnosti. Podnikání a obchod velké země chtěl řídit podle téhož vzoru jako oddělení určitého státního úřadu, a místo aby podle osvícené zásady rovnosti, svobody a spravedlnosti každému dovolil, aby si šel za svými zájmy svou vlastní cestou, poskytoval některým odvětvím podnikání zvláštní výsady, zatímco jiná zase svíral obzvláštními zákazy. Nejenže podobně jako jiní evropští ministři měl sklon podporovat podnikání ve městech více než podnikání na venkově, ale aby mohl vydržovat toto městské podnikání, byl dokonce ochoten podnikání na venkově omezovat a bránit jeho rozvoji. Aby obyvatelům měst mohl zlevnit potraviny, a aby tím poskytl podporu řemeslům a manufakturám a zahraničnímu obchodu, zakázal vůbec vyvážet obilí a vyřadil tak nejdůležitější složku produktu práce venkovanů ze všech cizozemských trhů. Tento zákaz spolu s různými omezeními převážení obilí z jedné provincie do druhé podle starých francouzských provinciálních zákonů a svévolné a ponižující daně postihující zemědělce téměř ve všech provinciích poškozovaly zemědělství oné země a udržovaly je na stupni daleko nižším, než jakého by při takové úrodné půdě a při tak příznivém podnebí bylo přirozenou cestou dosáhlo. Tato odstrkovanost a stísněnost zemědělství se pociťovala více méně ve všech krajích a nejednou se vyšetřovalo, co vlastně tento stav přivodilo. Jednou jeho příčinou bylo patrně to, že Colbertova opatření poskytovala podnikání ve městech větší výhody než podnikání na venkově.

„Chceš-li narovnat prut příliš ohnutý k jedné straně/' praví přísloví, „musíš jej právě tolik ohnout na stranu druhou.“ Poučkou vzatou z tohoto přísloví se asi také řídili francouzští filosofové, kteří přišli s učením vydávajícím za jediný zdroj důchodu a bohatství země zemědělství; neboť přeceňuje-li se v Colbertově učení podnikání městské proti venkovskému, jejich učení téměř jistě první druh podnikání zase ani nedoceňuje.

Stavy, které podle názoru té nebo oné doby nějak přispívají k ročnímu produktu půdy a práce v zemi, rozdělují tito filosofové do tří tříd. Do první třídy náležejí majitelé půdy, do druhé třídy obdávatelé půdy, tj. pachtýři

a zemědělstí dělníci; tyto lidi vyznamenávají pak zvláštním názvem „třída produktivní“. Do třetí třídy náležejí řemeslníci, dělníci v manufakturách a majitelé manufaktur a obchodníci; tyto lidi chtějí pak snížit, používajíce pro ně pokořujícího názvu „třída neplodná neboli neproduktivní“.

Třída majitelů půdy přispívá k ročnímu produktu tím, co čas od času vynakládá na zušlechťování půdy, na stavby, na odvodňování a hrazení pozemků a na jiná zlepšení svých pozemků, která buď provádí sama, nebo vydržuje, a která dává-jí zemědělcům možnost vypěstovat při stejném kapitálu větší produkt, a tudíž platit vyšší pachtovné. Toto vyšší pachtovné lze považovat za úrok nebo zisk náležející majiteli za jeho výdaje neboli za kapitál, jež vynaložil na zvelebení své půdy. Pro takové výdaje má toto učení název „výdaje pozemkové“ (*dépenses foncières*).

Zemědělci nebo pachtýři přispívají k ročnímu produktu tím, co se v tomto učení nazývá „výdaji původními“ a „výdaji ročními“ (*dépenses primitives et dépenses annuelles*) na obdělávání půdy. Výdaje původní jdou na zemědělské nářadí, dobytek, osivo, živění rodiny rolníka a jeho čeledi a udržování jeho dobytka po dobu téměř celého prvního roku pachtu nebo tak dlouho, než mu půda začne dávat nějaký výnos. Výdaje roční jdou na osivo, na opotřebované zemědělské nářadí, na celoroční živění čeledi rolníka, jeho dobytka a také jeho rodiny, pokud lze některé její členy pokládat za pracovníky v zemědělství. Ona část produkce půdy, která mu zůstane po zaplacení pachtovného, měla by být tak velká, aby mu předně v přiměřené době, alespoň však do vypršení jeho pachtu, splatila všechny jeho původní výdaje s připočtením obvyklého zisku z kapitálu, za druhé pak, aby mu každým rokem nahradila jeho roční výdaje, a to rovněž s připočtením obvyklého zisku z kapitálu. Tyto dva druhy výdajů jsou dvojí kapitál, jehož rolník používá při hospodaření; a nevrací-li se mu obojí tento kapitál pravidelně, a to i s přiměřeným ziskem, nemá k podnikání takové podmínky, jako mají jiní, a proto musí podnikání ve svém vlastním zájmu co nejdříve zanechat a vyhledat si povolání jiné. Ona část produkce půdy,

kteřé je třeba, aby rolník mohl dále provozovat svou živnost, měla by být pokládána za nedotknutelný fond zemědělství, neboť vztáhne-li na něj majitel půdy ruku, sníží tím nutně produkci své půdy a za několik let to dovede tam, že rolník nebude s to platit mu nejen lichvářské pachtovné, ale ani přiměřené pachtovné, které by mu jeho půda mohla jinak vynášet. Pachtovné, které po právu náleží majiteli půdy, je tedy pouhý čistý produkt zbývající po úplném zaplacení veškerých výdajů, jež byly předtím nutné, aby se dosáhlo hrubého neboli celkového produktu. A protože takovýto čistý produkt po dokonalém zaplacení všech těch nezbytných vydání je skýtán prací zemědělce, dostává se v tomto učení této třídě lidí obzvláště čestného názvu „třída produktivní“. Její původní i roční výdaje nazývají se v tomto učení z téhož důvodu „výdaji produktivními“, neboť nejenže nahrazují svou vlastní hodnotu, ale onen čistý produkt k tomu ještě každým rokem obnovují.

Takzvaným pozemkovým výdajům, neboli tomu, co majitel půdy vynakládá na zvelebování své půdy, dostává se v tomto učení onoho rovněž čestného názvu „výdajů produktivních“. Dokud se všechny tyto výdaje, a to i s obvyklým ziskem, nevrátí majiteli půdy ve zvýšeném pachtovném, které dostane ze svých pozemků, měli by cířkev i král považovat toto pachtovné za posvátné a nedotknutelné a neměli by na ně uvalovat ani desátky, ani daně. Nepočínají-li si takto a ztěžují-li tak zvelebování půdy, zabraňuje cířkev, aby rostly její budoucí desátky, a král zase, aby rostly jeho budoucí daně. Protože tedy za uspořádaných poměrů pozemkové výdaje nejenže obnovují beze zbytku svou vlastní hodnotu, ale po nějaké době pomáhají obnovit i čistý produkt, považují se v tomto učení za výdaje produktivní.

Za produktivní považuje však toto učení jedině tyto tři druhy výdajů: pozemkové výdaje majitele půdy a původní a roční výdaje pachtýře. Všechny ostatní výdaje a všechny ostatní stavy lidské společnosti, i ty, které obecné mínění pokládá za nejvyšší produktivní, jsou podle tohoto

pojetí neplodné a neproduktivní.

Zvláště řemeslníky a majitele manufaktur s jejich dělníky, kteří svou práci podle obecného názoru tolik zvyšují hodnotu nezpracované produkce půdy, má toto učení za třídu naprosto neplodnou a neproduktivní. Jejich práce nahrazuje prý jen kapitál, který je zaměstnává, zvětšený o jeho obvyklý zisk. Tímto kapitálem jsou suroviny, nástroje a mzdy, kterými je jejich zaměstnavatel zálohuje, je to tedy fond, který je má zaměstnávat a udržovat. Zisk z tohoto kapitálu je fond určený k udržování jejich zaměstnavatele. Tento zaměstnavatel, stejně jako je zálohuje kapitálem ze surovin, nástrojů a mezd, nezbytným pro jejich zaměstnání, sám sebe zálohuje tím, co potřebuje na živobytí své vlastní, a toto živobytí si zpravidla odměňuje podle toho, jaký zisk očekává z ceny toho, co oni vyrobí. Jestliže mu tato cena nenahradí to, co si vyplatil předem na své živobytí a čím zálohoval své dělníky na surovinách, nástrojích a mzdách, nevrátí se mu ovšem všechno to, co na tuto výrobu vynaložil. Zisk z kapitálu manufakturního není tedy, jako pozemková renta, čistým produktem zbývajícím po úplném splacení všeho toho, co bylo třeba vynaložit, aby se dosáhlo toho zisku. Kapitál pachtýře vynáší svému majiteli zisk, stejně jako jej vynáší kapitál majitele manufaktury; poskytuje však ještě další osobě rentu, což u kapitálu majitele manufaktury není. Výdaje na zaměstnávání a udržování dělníků v manufakturách udržují tedy pouze, možno-li se tak vyjádřit, svou vlastní hodnotu, a nevytvářejí žádnou hodnotu novou. Jsou to tedy výdaje naprosto neplodné a neproduktivní. Naproti tomu výdaje na zaměstnávání pachtýřů a zemědělských dělníků nejenže udržují trvání své vlastní hodnoty, ale vytvářejí hodnotu novou, rentu majitele půdy. Jsou to tedy výdaje produktivní.

Kapitál obchodní je stejně neplodný a neproduktivní jako kapitál majitele manufaktury. Udržuje jen hodnotu svou vlastní, aniž vytváří nějakou hodnotu novou. Zisk z něho je jen splacení toho, co si jeho

uživatel vyplácí zálohou na své živobytí po dobu, po kterou kapitálu používá nebo dokud se mu nevrátí. Splácí se mu jen ony výdaje, které stojí jeho používání.

Práce řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky k hodnotě ročního úhrnu nezpracované produkce půdy nikdy nic nepřidává. Pravda, hodnotu některých jeho složek značně zvyšuje. Avšak spotřeba jiných složek, kterou při tom způsobí, rovná se přesně tomu, o co tato práce zvýší hodnotu jiných složek, takže hodnota úhrnu se tím nikdy ani v nejmenším nezvýší. Ten, kdo například zhotoví krajkové lemování k rukávům, někdy třeba zvýší hodnotu lnu v ceně tak asi 1 penny na 30 liber št. I když se na první pohled může zdát, že tím hodnotu jisté části nezpracovaného produktu znásobil 7200krát, ve skutečnosti tím k celkové roční hodnotě nezpracované produkce nepřidává nic. Zhotovení té krajky stojí ho třeba dva roky práce. Těmi 30 librami št., které obdrží za hotové zboží, splácí se tedy jenom to, čím po ta dvě léta, co pracoval na těch krajkách, zálohoval sám sebe, aby měl na živobytí. Hodnota, kterou svou prací jednoho dne, jednoho měsíce nebo jednoho roku přidává lnu, nahrazuje tedy jen hodnotu, kterou on za ten den, měsíc nebo rok spotřeboval. K hodnotě ročního úhrnu nezpracované produkce půdy nepřidává tedy nikdy nic, neboť ta část produkce, kterou stále spotřebovává, rovná se vždy hodnotě, kterou neustále vytváří. Nesmírná chudoba většiny lidí zaměstnaných touto nákladnou a přitom bezcennou řemeslnou prací nás může přesvědčit, že cena jejich díla obvykle nepřesahuje hodnotu jejich živobytí. Jinak je tomu s prací rolníků a zemědělských dělníků. Renta majitele půdy je totiž hodnota, kterou tato práce zpravidla stále vytváří ještě nad to, čím nahrazuje všechno to, co se spotřebuje, co se vynaloží na zaměstnávání a udržování jak dělníků, tak i jejich zaměstnavatele.

Řemeslníci, majitelé manufaktur se svými dělníky a velcí obchodníci mohou zvětšit důchod a bohatství společnosti jedině šetrností neboli, jak

se praví v tomto učení, odpíráním si, tj. tím, že se zříkají části fondů určených na své živobytí. Každoročně obnovují pouze tyto fondy. Jestliže tedy každoročně něco z nich neuspoří, jestliže si každoročně neodřeknou požitek z některé části těchto fondů, nemůže jejich práce nikdy ani v nejmenším zvětšit důchod a bohatství společnosti. Naproti tomu pachtýři a zemědělstí dělníci mohou celých fondů určených na jejich živobytí využívat plně, a přitom mohou ještě zvětšovat svůj důchod a bohatství společnosti. Kromě toho, co je určeno na jejich živobytí, skýtá jejich práce každým rokem ještě čistý produkt, jehož zvětšením roste nutně i důchod a bohatství společnosti. Státy jako Francie nebo Anglie, kde převažují majitelé půdy, mohou tedy bohatnout z přičinlivosti a z užívání života. Naproti tomu státy jako Holandsko a Hamburk, kde žijí hlavně obchodníci, řemeslníci, dělníci v manufakturách a majitelé manufaktur, mohou bohatnout jedině z šetrnosti a z odříkání. A jako zájmy těchto různě utvářených národů jsou tak docela různé, o nic menší nejsou ani rozdíly v povaze jejich obyvatel. Obyvatelé Francie a Anglie mají ve své povaze štědrost, otevřenost a družnost. Obyvatelé Holandska a Hamburku jsou zase úzkoprsí, skoupí a sobečtí a nepřejí družnému veselí a užívání života.

Třída neproduktivní, tj. třída obchodníků, řemeslníků a majitelé manufaktur s jejich dělníky, je udržována a zaměstnávána zcela na účet ostatních dvou tříd, třídy majitelů půdy a třídy obdávatelů půdy. Tyto třídy jí skýtají po tu dobu, co pracuje, suroviny k její práci, zdroj její výživy, potraviny, obilí a dobytek. Majitelé půdy a obdávatelé půdy platí také koneckonců jak mzdy všech pracovníků třídy neproduktivní, tak i zisky všech jejich zaměstnavatelů. Tito pracovníci a jejich zaměstnavatelé jsou vlastně čeledí majitelů půdy a obdávatelů půdy. Je to ovšem čeleď, která pracuje mimo dům, zatímco domácí čeleď pracuje v domě. Obojí tato čeleď je však udržována na útraty týchž pánů. Práce jedné je stejně neproduktivní jako práce druhé. K hodnotě úhrnu nezpracované produkce půdy nic nepřidává. Nejenže hodnotu tohoto úhrnu nezvětšuje, nýbrž

znamena břímě a výdaje, které se musí z něho platit.

Neproductivní třída přináší však ostatním dvěma třídám užitek, a užitek dokonce velmi značný. Díky práci obchodníků, řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky mohou majitelé půdy a její obdávatelé nakupovat jak zboží cizozemské, tak domácí výrobky za produkt mnohem menšího množství své práce, než by je musili nakupovat, kdyby se pokoušeli sami si dovážet nebo sami vyrábět zboží, které potřebují, nemajíce v tom zkušenosti a obratnosti. Díky neproductivní třídě jsou obdávatelé půdy zbaveni mnohých starostí, jež by jinak odváděly jejich pozornost od obdávání půdy. Z vyššího produktu, jehož mohou dosahovat v důsledku toho, že nemusejí svou pozornost rozdělovat, dají se zcela krýt veškeré výdaje, jež mají ať již oni nebo majitelé půdy s vydržováním a zaměstnáváním neproductivní třídy. Práce obchodníků, řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky přece jen tak přispívá nepřímě k zvýšení produkce půdy, i když je ve své podstatě naprosto neproductivní. Zvyšuje produktivní sílu produktivní práce tím, že ji uvolňuje, aby se omezila na svou vlastní oblast, obdávání půdy; a pluhem se oře často lépe a lehčeji díky práci člověka, jehož povolání má k pluhu velmi a velmi daleko.

Nemůže být nikdy v zájmu majitelů a obdávatelů půdy tak nebo onak omezovat a ztěžovat práci obchodníků, řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky. Čím větší svobodě se bude těšit tato neproductivní třída, tím větší bude konkurence ve všech těch různých zaměstnáních, která ji tvoří, a tím levněji budou ostatní dvě třídy zásobovány jak zbožím cizozemským, tak i výrobky domácími.

Nemůže být nikdy v zájmu neproductivní třídy poškozovat druhé dvě třídy. Obživu a zaměstnání neproductivní třídě poskytuje přece přebytek produkce půdy, tj. to, co zůstane po odečtení výdajů na vydržování nejprve obdávatelů půdy a pak i jejich majitelů. Čím větší je tento přebytek, tím více musí mít ta třída živobytí a zaměstnání. Zavedení

naprosté spravedlnosti, naprosté svobody a naprosté rovnosti, toť celé to tajemství, jak nejučinněji zabezpečit všem těm třem třídám nejvyšší stupeň blahobytu.

Obchodníci, řemeslníci a majitelé manufaktur s jejich dělníky v takových obchodních státech jako Holandsko a Hamburk, obývaných hlavně touto neproduktivní třídou, jsou rovněž vydržováni a zaměstnáváni jenom na útraty majitelů a obdávatelů půdy. Jediný rozdíl je v tom, že tito majitelé a obdávatelé půdy bydlí většinou v krajně nepříhodné vzdálenosti od obchodníků, řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky, jež zásobují surovinami a potravinami, že to jsou totiž obyvatelé jiných zemí a poddaní jiných států.

Takové obchodní státy jsou pro obyvatele oněch zemí nejen prospěšné, ale dokonce velmi prospěšné. Vyplňují do jisté míry velmi závažnou mezeru a přebírají úkol obchodníků, řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky, které by obyvatelé těchto zemí měli najít doma, ale které doma pro nějakou vadu ve státním zřízení nenacházejí.

Nemůže být nikdy v zájmu oněch zemědělských států, mohu-li je tak nazvat, aby poškozovaly a hubily podnikání takových obchodních států tím, že budou uvalovat na jejich obchod, neboli na zboží jimi dodávané, vysoká cla. Taková cla by toto zboží zdražovala, a tak by jen snižovala skutečnou hodnotu přebytečné produkce jejich půdy, za níž nebo za jejíž cenu, což je vlastně totéž, dovážené zboží nakupují. Taková cla by jen bránila tomu, aby tento přebytek produkce vzrůstal, a tudíž i tomu, aby se obdávání jejich vlastní půdy rozšiřovalo a udržovalo. Naopak nejučinnějším prostředkem, jak zvýšit hodnotu těchto přebytků, jak podporovat jejich vzrůstání, a tudíž i jak rozšiřovat obdávání vlastní půdy a jak je udržovat, bylo by poskytnout obchodu všech takových obchodních států naprostou svobodu.

Taková naprostá svoboda obchodu byla by i nejučinnějším prostředkem, jak by si ony státy časem zaopatřily všechny potřebné

řemeslníky, majitele manufaktur s jejich dělníky a obchodníky a jak by nejlépe a k svému největšímu prospěchu vyplnily onu závažnou mezeru, kterou tu pociťují.

Ze stále vzrůstající přebytečné produkce jejich půdy vytvořil by se časem větší kapitál, než jaký by se dal vynaložit s obvyklou mírou zisku na rozšiřování a obdělávání orné půdy, a přebytečná jeho část šla by sama od sebe na zaměstnávání řemeslníků a majitelů manufaktur s jejich dělníky ve vlastní zemi. Avšak tito řemeslníci a majitelé manufaktur s jejich dělníky, kteří by teď našli doma suroviny pro svou práci a prostředky k živobytí, mohli by ihned, a to i kdyby byli mnohem méně dovední a zkušení, pracovat právě tak levně jako drobní řemeslníci a dělníci z manufaktur v obchodních státech, jež musí suroviny i živobytí dovážet z větší vzdálenosti. A i kdyby pro malou zručnost a dovednost nedovedli nějakou dobu pracovat tak levně, přece by jen, kdyby měli odbyt doma, mohli své dílo prodávat za stejnou cenu, za jakou se prodávají výrobky řemeslníků a dělníků v manufakturách v obchodních státech, jež se musely na tento trh dovážet jen z tak veliké dálky; a jak by se jejich dovednost a zkušenost zdokonalovala, mohli by pak své dílo prodávat levněji. Brzy by tedy konkurovali na domácím trhu s řemeslníky a majiteli manufaktur z obchodních států a zanedlouho by je odtud svými cenami úplně vytlačili. Láce výrobků řemesel a manufaktur těchto zemědělských států rozšiřovala by časem v důsledku povolného zdokonalování dovednosti a zručnosti odbyt těchto výrobků i mimo domácí trh a přivedla by je na mnohé trhy cizozemské, odkud by pak rovněž pozvolna vytlačovaly i mnohé výrobky řemesel a manufaktur oněch obchodních států.

Toto stálé vzrůstání nezpracovaného i zpracovaného produktu zemědělských států vytvořilo by časem větší kapitál, než jakého by se při obvyklé míře zisku dalo použít ať již v zemědělství nebo v řemeslech a manufakturách. Přebytek tohoto kapitálu by se přirozeně obrátil k zahraničnímu obchodu a ony druhy surovin a výrobků řemesel a

manufaktur, kterých by bylo více, než kolik činí poptávka na domácím trhu, vyvážely by se za něj do cizích zemí. Při vývozu svých výrobků měli by obchodníci zemědělského státu před obchodníky obchodních států stejnou výhodu, jakou by měli jeho řemeslníci a majitelé manufaktur před řemeslníky a majiteli manufaktur z takových států; totiž tu výhodu, že náklad pro své lodi, zásoby a potraviny, které ostatní státy musí dovážet z daleka, oni mají doma. I při menších znalostech a dovednostech mořeplaveckých mohli by tedy prodávat ono zboží na cizozemských trzích o nic drážce než obchodníci ze států obchodních, a kdyby měli znalosti a dovednosti stejné, mohli by je prodávat levněji. Brzy by tedy byli s to konkurovat také v tomto odvětví zahraničního obchodu státům obchodním a časem by je odtud zcela vytlačili.

Podle tohoto osvíceného a ušlechtilého učení nejvýhodnější způsob, jak si zemědělský stát může vychovat vlastní řemeslníky, majitele manufaktur s jejich dělníky a obchodníky, je tedy poskytnout obchodu řemeslníků, majitelů manufaktur a obchodníků ze všech ostatních států naprostou svobodu. Tím zvýší hodnotu přebytečného produktu své vlastní půdy a neustálým jeho růstem se pozvolna vytvoří fond, který dá tomuto státu za nějaký čas všechny potřebné řemeslníky, majitele manufaktur s jejich dělníky a obchodníky, které potřebuje.

Poškozují-li však zemědělský stát obchod cizích národů vysokými cly nebo zákazy, poškozují nutně i své vlastní zájmy, a to dvojnásobným způsobem. Předně: zvyšují-li ceny všeho cizozemského zboží a výrobků řemesel a manufaktur všeho druhu, snižují nutně skutečnou hodnotu přebytečného produktu své vlastní půdy, za nějž nebo za jehož cenu, což je totéž, ono cizozemské zboží a jiné výrobky nakupuje. Za druhé: dává-li svým vlastním obchodníkům, řemeslníkům a majitelům manufaktur jakýsi monopol na domácím trhu, zvyšují tím míru obchodního a manufakturního zisku proti zisku zemědělskému a v důsledku toho buď ubírá zemědělství část kapitálu, který tam byl předtím vložen, nebo odlákává od zemědělství

jinou část kapitálu, která by tam jinak byla přešla. Taková politika brání tedy rozvoji zemědělství dvojím způsobem: předně tím, že snižuje skutečnou hodnotu jeho produktu, a tím i míru zisku, za druhé pak tím, že ve všem ostatním podnikání míru zisku zvětšuje. Zemědělství se stává méně výnosné a obchod, řemesla a manufaktury se stávají výnosnější, než by byly jinak; a každého člověka svádí jeho vlastní zájem k tomu, aby co nejvíce svého kapitálu i své práce odváděl od podnikání méně výhodného k podnikání výhodnějšímu.

I kdyby si touto nespravedlivou politikou zemědělský stát přece jen vychoval řemeslníky, majitele manufaktur s jejich dělníky a obchodníky poněkud dříve než svobodným obchodem, což je ovšem nemálo pochybné, vychoval by si je, mohu-li se tak vyjádřit, předčasně, dříve než by pro ně byl úplně zralý. Tím, že by si příliš rychle vypěstoval jedno odvětví podnikání, ubližoval by jinému odvětví podnikání, a to mnohem cennějšímu. Příliš rychlým vypěstováním takového podnikání, nahrazujícího pouze kapitál, který je v něm uložen, a jeho obvyklý zisk, poškodil by takové podnikání, které nahrazuje kapitál a jeho zisk a které kromě toho majiteli poskytuje rovněž čistý produkt, rentu, kterou má zadarmo. Tím, že by s přílišným chvatem podporoval práci naprosto neplodnou a neproduktivní, poškozoval by práci produktivní.

Jakým způsobem se podle tohoto učení rozděluje úhrn ročního produktu půdy mezi ony tři výše vyjmenované třídy a jak to, že práce neproduktivní třídy prostě jenom nahrazuje hodnotu toho, co sama spotřebuje, aniž nějak zvyšuje hodnotu onoho úhrnu, předvádí Quesnay, velmi bystrý a hluboký původce tohoto učení, v několika aritmetických vzorcích. První z těchto vzorců, jež před jinými vyznamenává zvláštním názvem „ekonomická tabulka“¹²⁵ znázorňuje, jak se podle jeho názoru toto rozdělování děje za naprosté svobody, a tudíž i za největšího blahobytu, kdy roční doba skýtá největší možný čistý produkt a kdy každá třída

dostává z celkového ročního produktu svůj patřičný podíl. Některé další jeho vzorce ukazují, jak se podle něho toto rozdělování děje za různého omezování a reglementování, kdy se ať již třídě majitelů půdy nebo třídě neproduktivní a neplodné vychází více vstříc než třídě obdávatelů půdy a kdy si ať již jedna nebo druhá neprávem bere více nebo méně z podílu, jenž by měl vlastně patřit této třídě produktivní. Každé takové zkrácení, každý zásah do onoho přirozeného rozdělování, které by zavedla naprostá svoboda, musí podle tohoto učení rok od roku více nebo méně snižovat hodnotu a úhrn ročního produktu a musí působit pozvolné klesání skutečného bohatství a důchodu společnosti, pokles, jenž musí být rychlejší či pomalejší podle závažnosti takového zásahu, podle toho, jak dalece je porušováno ono přirozené rozdělování, které by zavedla naprostá svoboda. Ony další vzorce znázorňují různé stupně úpadku, které podle tohoto učení odpovídají různým stupňům porušování přirozeného rozdělování.

Někteří hloubaví lékaři si podle všeho představovali, že zdraví lidského těla lze uchovat jen přesným dodržováním jistého pořádku v jídle a pití a v pohybu a že každé jeho i sebenepatrnější porušení přivodí nějakou nemoc nebo nějakou poruchu odpovídající stupni porušení onoho pořádku. Zatím však zkušenost snad ukazuje, že si lidské tělo, jak se aspoň zdá, často uchovává naprosto dokonalé zdraví při velmi různých způsobech života, a to i při takových, o nichž se má všeobecně za to, že nejsou ani zdaleka zdraví zcela prospěšné. V zdravém lidském těle jako by však byla jakási neznámá záchovná prasíla, která mnohdy dovede odvrátit nebo napravit špatné následky i velmi chybného způsobu života. Quesnay, který sám byl lékařem, a to lékařem velmi hloubavým, utvořil si podle všeho podobný názor o ústrojí státním a domníval se, že toto ústrojí bude prospívat a vzkvétat jen při přesném dodržování jistého pořádku, pořádku naprosté svobody a naprosté spravedlnosti. Nepočítal však asi s tím, že ve státním ústrojí jako záchovná prasíla trvale působí přirozená snaha každého

člověka zlepšit si své postavení, a ta že dovede mnohdy odvrátit nebo napravit špatné účinky politické ekonomie jedněm do jisté míry stranící, k jiným nespravedlivé. Ačkoli taková politická ekonomie přirozený vývoj státu k bohatství a blahobytu více méně zpomaluje, není vždy s to úplně jej zastavit, tím méně pak obrátit jej zpět. Kdyby stát nemohl prospívat bez naprosté svobody a spravedlnosti, potom by se na celém světě nikdy nebyl mohl těšit rozkvětu ani jeden stát. Moudrá příroda na štěstí obdařila státní ústrojí více než dostatečnými prostředky k odstranění špatných následků lidské pošetilosti a nespravedlnosti, právě tak jako jimi obdařila lidské tělo, aby mohlo napravit následky lenosti a nestřídmosti.

Hlavní omyl tohoto učení je však asi v tom, že třídu řemeslníků, majitelů manufaktur s jejich dělníky a třídu obchodníků představuje jako třídu zcela neplodnou a neproduktivní. Nesprávnost tohoto podání ukáží snad tyto poznámky.

Za prvé: uznává se, že tato třída obnovuje každoročně hodnotu toho, co sama spotřebuje, a tak ony zásoby nebo kapitál, který ji udržuje a zaměstnává, přinejmenším udržuje. Již z tohoto důvodu je tedy snad pramálo vhodné používat pro ni název neplodná a neproduktivní. Neoznačovali bychom přece jako neplodné takové manželství, které jako náhradu za otce a matku zplodí jenom syna a dceru a které tedy nezvýší počet lidského rodu, nýbrž jej jen udržuje takový, jaký byl předtím. Pachtýři a zemědělstí dělníci nejenže obnovují kapitál, který je udržuje a zaměstnává, ale každoročně obnovují ještě čistý produkt, rentu plynoucí zadarmo majiteli půdy. Jako je manželství, z něhož vzejdou tři děti, jistě plodnější než takové, z něhož vzejdou pouze děti dvě, tak i práce pachtýřů a zemědělských dělníků je jistě plodnější, produktivnější než práce obchodníků, řemeslníků a majitelů a dělníků manufaktur. Ale to, že jedna třída vyrobí větší produkt, ještě neznámá, že ostatní jsou neplodná a neproduktivní.

Za druhé: z téhož důvodu je snad také naprosto nevhodné stavět

řemeslníky, majitele manufaktur s jejich dělníky a obchodníky do jedné řady s domácím služebnictvem. Práci domácího služebnictva se fond, který těmto lidem dává obživu a zaměstnání, neudržuje. Vydržování a zaměstnávání tohoto služebnictva jde zcela na účet jeho zaměstnavatelů, a práce, kterou koná, není toho druhu, aby se jí splatily ony výdaje. Touto prací jsou služby, které obyčejně zanikají již tím okamžikem, kdy jsou vykonány, a tato práce netužne ani se nevtěluje v nějaké prodejné zboží, jež by mohlo nahradit hodnotu mezd a vydržování tohoto služebnictva. Práce řemeslníků, majitelů manufaktur s jejich dělníky a obchodníků naproti tomu v některé takové prodejné zboží opravdu tužne a vtěluje se v ně. Z toho důvodu jsem v kapitole o produktivní a neproduktivní práci řemeslníky, majitele manufaktur s jejich dělníky a obchodníky zařadil mezi pracovníky produktivní a domácí služebnictvo mezi neplodné a neproduktivní.

Za třetí: všechno snad nasvědčuje tomu, že je nesprávné tvrdit, že práce řemeslníků, majitelů manufaktur s jejich dělníky a obchodníků nezvyšuje skutečný důchod společnosti. I kdybychom například předpokládali, jako se snad předpokládá v tomto učení, že hodnota denní, měsíční a roční spotřeby této třídy se přesně rovná tomu, co tato třída za den, za měsíc a za rok vyrobí, ještě by z toho neplynulo, že jejich práce nepřipojuje nic ke skutečnému důchodu, ke skutečné hodnotě ročního produktu půdy a práce společnosti. Například řemeslník, který za prvních šest měsíců po žních vykoná práci v hodnotě deseti liber, skutečně k ročnímu produktu půdy a práce společnosti přidává hodnotu deseti liber, i kdyby v téže době spotřeboval za deset liber obilí a jiných věcí nezbytných k životu. Zatímco v obilí a jiných věcech nezbytných pro život spotřebovával půlroční důchod deseti liber, vytvářel dílo stejné hodnoty, které, jestliže je prodá, může jemu nebo někomu jinému dát stejný půlroční důchod. Hodnota, kterou za dobu těchto šesti měsíců spotřeboval i vyrobil, nečiní tedy deset liber, nýbrž dvacet. Je ovšem možné, že v tu neb onu chvíli nečinila tato

hodnota více než deset liber. Kdyby však to obilí a ty jiné nezbytné věci v hodnotě deseti liber spotřebované řemeslníkem byl spotřeboval voják nebo služebník, byla by bývala hodnota oné části ročního produktu, která tu byla po oněch šesti měsících, o deset liber nižší, než jaká díky práci onoho řemeslníka skutečně je. I kdyby tedy hodnota, kterou řemeslník vyrobí, ani v jednu chvíli nepřevyšovala hodnotu jím spotřebovanou, je díky tomu, co tento řemeslník vyrobí, skutečná hodnota zboží na trhu v kteroukoli chvíli vyšší, než by byla jinak.

Když přívrženci tohoto učení tvrdí, že spotřeba majitelů manufaktur s jejich dělníky a obchodníků se rovná hodnotě toho, co vyrobí, myslí tím pravděpodobně jen tolik, že oné hodnotě je roven důchod nebo fond určený pro jejich spotřebu. Ale kdyby se byli vyjádřili přesněji a netvrdili nic víc, než že důchod této třídy je roven hodnotě toho, co tato třída vyrobí, pak by se čtenář mohl snadno domnívat, že vše, co by se z tohoto důchodu přirozeně ušetřilo, musí více či méně zvýšit skutečné bohatství společnosti. Aby tedy mohli své tvrzení jakž takž dovést, museli se vyjadřovat tak, jak se vyjádřili; a způsob, jak to dovozují, se ukáže pramálo přesvědčivý i za předpokladu, že by to bylo vskutku takové, jak si to představují.

Za čtvrté: pachtýři a zemědělní dělníci nemohou skutečný důchod, roční produkt půdy a práce své země, zvýšit o nic více než řemeslníci, majitelé manufaktur s jejich dělníky a obchodníci, jestliže nešetří. Jsou jen dva způsoby, jak zvýšit roční produkt půdy a práce té či oné země; buď se nějak zlepší produktivní síla užitečné práce, kterou ta země skutečně vydrží, nebo se nějak zvýší množství této práce.

Zvýšení produktivní síly užitečné práce závisí předně na zdokonalení dovednosti pracovníka a za druhé na zdokonalení nástrojů, s nimiž pracuje. Protože lze práci řemeslníků a dělníků v manufakturách rozdělovat na více složek a práci každého jednotlivého dělníka zjednodušit na prostší úkony než práci pachtýřů a zemědělských dělníků, lze ji také

oběma těmito způsoby zdokonalit v mnohem vyšší míře.¹²⁶ V tomto směru nemůže tedy mít třída obdělávatelů půdy proti třídě řemeslníků, majitelů manufaktur a jejich dělníků žádnou výhodu.

Zvětšování množství užitečné práce, která je v té které společnosti skutečně zaměstnána, musí být zcela závislé na vzrůstání kapitálu, který ji zaměstnává; a vzrůstání tohoto kapitálu musí zase přesně odpovídat sumě úspor z důchodu těch osob, které určují a řídí použití tohoto kapitálu, nebo jiných osob, které jim ten kapitál půjčují. Jsou-li obchodníci, řemeslníci a majitelé manufaktur, jak toto učení snad předpokládá, již od přírody více nakloněni k šetrnosti a hospodárnosti než majitelé půdy a její obdělávatelé, budou tedy asi spíše zvyšovat množství užitečné práce zaměstnané v jejich společnosti, a tím i skutečný důchod této společnosti, roční produkt její půdy a práce.

Konečně za páté: i kdyby důchod obyvatelů každé země záležel, jak snad toto učení předpokládá, jedině v množství živobytí, jaké si dokáží opatřit svou prací, i potom by, za jinak stejných okolností, musel být důchod země s rozvitým obchodem, řemesly a manufakturami daleko větší než důchod země bez obchodu, řemesel a manufaktur. S pomocí obchodu, řemesel a manufaktur dá se ročně dovézt do země větší množství živobytí, než kolik by jí za daného stavu jejího zemědělství mohla poskytnout její vlastní půda. Ačkoli obyvatelé měst nemají často žádné polnosti, dovedou si svou práci přilákat takové množství nezpracované produkce půdy jiných lidí, že je ten podnikatel stačí zásobovat nejen surovinami pro jejich práci, ale i živobytím. Čím bývá město vůči okolnímu venkovu, tím může být i samostatný stát nebo země vůči ostatním samostatným státům nebo zemím. Tak Holandsko odebírá velkou část svých potravin z jiných zemí; živý dobytek z Holštýnska a z Jutska a obilí téměř ze všech evropských zemí. Za malé množství výrobků řemesel a manufaktur se nakoupí velké množství nezpracované produkce. Země s

rozvitým obchodem, řemesly a manufakturami nakoupí tedy přirozeně za malé množství výrobků svých řemesel a manufaktur velké množství nezpracované produkce jiných zemí, zatímco země bez obchodu a bez řemesel a manufaktur musí naopak zpravidla obětovat velkou část své nezpracované produkce za zcela nepatrné množství výrobků řemesel a manufaktur jiných zemí. Jedna vyváží to, co užíví a jinak zaopatří jen nepatrnou hrstku lidí, a dováží živobytí a jiné zaopatření pro velké množství obyvatelů. Druhá naproti tomu vyváží živobytí a jiné zaopatření pro velké množství lidí a dováží je jen pro zcela nepatrnou hrstku. Obyvatelé jedné země mají tedy vždy daleko více živobytí, než kolik by jim ho mohla poskytnout za daného stavu zemědělství jejich vlastní půda. Obyvatelé druhé země musí ho vždy mít daleko méně.

I se všemi svými vadami má však toto učení ze všeho toho, co posud vyšlo o politické ekonomii, pravdě nejbližší, a stojí proto opravdu za to, aby je každý, kdo chce pozorně zkoumat základy této velmi důležitě vědy, řádně promyslel. I když za jedinou produktivní práci pokládá toto učení práci věnovanou půdě, a pojetí, které se nám snaží vštípit, je snad příliš úzké a omezené, přece jen tím, že bohatství národů spatřuje nikoli v bohatství peněžním, jež přece není k spotřebě, nýbrž ve spotřebním zboží, které se každý rok obnovuje prací společnosti, a tím, že jediný účinný prostředek, jak toto každoroční obnovování co nejvíce zvětšit, spatřuje v naprosté svobodě, zdají se jeho články v každém směru jak spravedlivé, tak i ušlechtilé a osvícené. Má velmi četné stoupence, a ježto lidé milují paradoxy a rádi se stavějí, jako kdyby rozuměli věcem, které přesahují pochopení obyčejných lidí, k rozšíření počtu jeho obdivovatelů možná nemálo přispěl paradox hlásaný tímto učením o neproduktivní povaze práce v řemeslech a manufakturách. Již několik let tvoří tito jeho stoupenci dosti značnou sektu, proslavenou ve francouzském učeném světě jako „ekonomové“. Svými díly jistě své vlasti prospěli; nejen tím, že přinesli na všeobecný přetřes mnoho věcí, jež předtím nikdy nebyly řádně

zkoumány, ale i tím, že měli na správu státu jistý vliv ve prospěch zemědělství. Právě jejich výtky způsobily, že francouzské zemědělství bylo osvobozeno od některých nespravedlivých nařízeních, jimiž dříve trpělo. Doba, po kterou je platnost smlouvy o pachtu chráněna proti každému budoucímu kupci nebo majiteli propachtované půdy, byla prodloužena z devíti let na sedmadvacet. Stará nařízení jednotlivých provincií omezující převážení obilí z jedné provincie království do druhé byla úplně zrušena a podle nepsaného práva toho království byl pak za normálních poměrů vývoz obilí do všech cizích zemí volný. Ve svých četných dílech, která pojednávají nejen o vlastní politické ekonomii neboli o podstatě a původu bohatství národů, nýbrž i o všech ostatních složkách řízení státu, drží se všichni příslušníci této sekty bez zvláštních odchylek učení Quesnayova. Proto se většina jejich děl od sebe málo liší. Nejjasnější a nejsouvislejší výklad tohoto učení je v knížce Merciera de la Rivière, bývalého správce ostrova Martinique, mající název „Přirozený a zákonitý řád státních pospolitostí“. Obdiv této celé sekty pro jejího učitele nezádá nijak obdivu, jaký chovali ti nebo oni starověcí filosofové k zakladatelům jejich učení.

„Co je svět světem,“ praví markýz de Mirabeau, spisovatel velmi spolehlivý a vážený, „jen tři velké vynálezy dávaly státním pospolitostem hlavně vnitřní pevnost, kdežto mnohé jiné vynálezy je pouze obohacovaly a ozdobovaly. První je vynález písma, které jediné dává člověku schopnost přenášet beze změny dále zákony, smlouvy, kroniky a objevy. Druhý je vynález peněz, jež jsou pojítkem při všech stycích mezi všemi vzdělanými pospolitostmi. Třetí je „ekonomická tabulka“, výsledek to obou vynálezů předcházejících, který je oba dovršuje tím, že zdokonaluje jejich cíl; je to velký objev naší doby, jehož ovoce budou však sklízet teprve naši potomci.“

Jako hospodářství států novověké Evropy přálo více řemeslům a manufakturám a zahraničnímu obchodu než zemědělství, tedy spíše podnikání v městech než podnikání na venkově, tak v jiných státech se

zase řídilo jiným učením a více než řemeslům a manufakturám a zahraničnímu obchodu přálo zemědělství.

Politika čínská přeje ze všech zaměstnání nejvíce zemědělství. Postavení nádeníka v zemědělství je prý v Číně o tolik lepší než postavení dělníka v některém řemesle, o kolik je ve většině evropských zemí postavení dělníka v manufaktuře lepší než postavení dělníka v zemědělství. Největší touhou každého člověka je tam opatřit si kousek půdy, ať již vlastní nebo najaté; podmínky pro nájem jsou tam prý velmi mírné a pachtýři požívají dostatečné ochrany. K zahraničnímu obchodu mají Číňané pramalou úctu. „Váš žebrácký obchod,“ tak se o něm vyjadřovali mandaríni v Pekingu, když o něm mluvili s ruským vyslancem de Langem.¹²⁷ Číňané sami a svými vlastními loděmi neprovozují se žádnou zemí kromě Japonska žádný obchod, nebo obchod jenom nepatrný; a lodě cizích států pouštějí také jen do jednoho nebo do dvou přístavů svého království. Zahraniční obchod, a to ať loděmi vlastními nebo cizími, má tedy v Číně daleko menší rozsah, než do jakého by se přirozeně rozšířil sám od sebe, kdyby mu byla dána větší svoboda.

Hlavní oporou zahraničního obchodu jsou téměř ve všech zemích výrobky řemesel a manufaktur, protože při svém menším objemu mají často větší hodnotu než většina nezpracované produkce, a mohou se proto dopravovat ze země do země levněji. V zemích, které mají menší rozlohu a méně příznivé podmínky pro vnitřní obchod než Čína, potřebuje ostatně jejich výroba zpravidla podporu zahraničního obchodu. Bez rozsáhlého odbytu v cizině nemohla se řemesla a manufaktury řádně rozvíjet jednak v zemích, které jsou tak malé, že jim skýtají jen malý vnitřní trh, jednak v zemích, kde doprava mezi jednotlivými kraji byla tak obtížná, že zboží vyrobené na určitém místě nemohlo využít celého trhu, jež mu země mohla poskytnout. Nesmíme zapomínat, že dokonalost řemesel a manufaktur zcela závisí na dělbě práce a že, jak jsem již vyložil, stupeň,

kam až lze v té nebo oné výrobě zavést dělbu práce, je nutně určován velikostí trhu. Avšak nesmírná rozloha Číny, ohromný počet jejích obyvatel, rozmanitost jejího podnebí, a tudíž i rozmanitost toho, co se vyrábí v jejích jednotlivých provinciích, a snadná vodní doprava mezi většinou těchto provincií zvětšují domácí trh tak, že sám stačí udržovat ohromné manufaktury a dovoluje velmi značnou dělbu práce. Domácí trh Číny má rozsah snad jen o málo menší než trh všech evropských zemí dohromady. Rozsáhlejší zahraniční obchod, který by k tomuto velikému domácímu trhu připojil ještě zahraniční trh zabírající celý ostatní svět, zvláště pak kdyby aspoň poněkud významnou jeho část zprostředkovaly čínské lodě, jistě by nesmírně zvětšil čínskou řemeslnou výrobu a nesmírně by zvýšil i produktivní sílu práce při tomto podnikání. Kdyby se Číňané více zabývali mořeplavectvím, naučili by se přirozeně používat strojů zavedených v jiných zemích a sami si je sestrojovat a osvojili by si i jiná zlepšení výroby, jichž se v řemeslech a manufakturách užívá ve všech končinách světa. Při svém nynějším způsobu hospodaření mají pramálo příležitosti přiučit se něčemu od jiného národa; leda od Japonců.

I politika starého Egypta a hindské vlády Hindustánu přála podle všeho více zemědělství než jiným zaměstnáním.

Ve starém Egyptě a v Hindustánu byl celý národ rozdělen na různé kasty nebo třídy, z nichž každá měla své zvláštní povolání nebo svůj okruh povolání přecházející z otce na syna. Syn kněze se musel stát knězem, syn vojáka vojákem, syn rolníka rolníkem, syn tkalce tkalcem, syn krejčího krejčím atd. V obou těchto zemích nejvýše stála kasta kněžská, po ní přicházela třída vojáků; a v obou těchto zemích byla kasta rolníků a zemědělských dělníků výše než kasta obchodníků a řemeslníků.

Vlády obou zemí pečovaly zvláště o zájmy zemědělství. Díla postavená vládci starého Egypta a mající účelně rozvádět vody Nilu byla ve starověku slavná a pobožené pozůstatky některých těchto staveb vzbuzují dodnes obdiv cestovatelů. Díla zřízená starověkými vládci Hindustánu k

rozvádění vod Gangy a mnoha jiných řek byla podle všeho neméně ohromná, ač byla méně proslavená. I když tyto země někdy bývaly postihovány hladem, byly proslaveny jako země nesmírně úrodné. A přestože byly nesmírně lidnaté, mohly v průměrně úrodných letech vyvážet do sousedních zemí velké množství obilí.

Staří Egypťané měli k moři pověrečný odpor; a ježto náboženství Hindů zakazuje vyznavačům rozdělovat na vodě oheň, a tedy i připravovat na ní jídla, zakazuje jim nepřímo podnikat delší plavby po moři. Při vyvážení svých přebytků byli tedy Egypťané i Indové nutně odkázáni téměř výhradně na námořní plavbu jiných národů; a protože tato závislost jistě omezovala odbyt, musela být na újmu vzrůstání těchto přebytků. A musela bránit vzrůstání spíše množství hotových výrobků než surovin. Výrobky řemesel a manufaktur vyžadují daleko širší trh než nejdůležitější druhy nezpracované produkce půdy. Jediný švec ušije za rok přes tři sta párů bot, a jeho rodina neroztrhá snad ani šest párů. Nemá-li za zákazníky alespoň padesát takových rodin, jako je rodina jeho, nemůže celý produkt své práce rozprodat. Velice početná třída řemeslníků nečiní ve velké zemi téměř nikdy více než jednu padesátinu nebo jednu setinu z celkového počtu rodin. Naproti tomu počet lidí zaměstnaných v zemědělství v tak velkých zemích, jako je Francie a Anglie, odhadují někteří spisovatelé na jednu polovinu, jiní na jednu třetinu všeho obyvatelstva země, žádný spisovatel pak, pokud vím, neodhadoval tento počet na méně než jednu pětinu. Protože se ve Francii a v Anglii produkce zemědělství spotřebovává většinou doma, má-li člověk zaměstnaný v zemědělství odbýt celý produkt své práce, musí mu podle těchto odhadů stačit, má-li za odběratele třeba jen jednu, dvě nebo nanejvýš čtyři takové rodiny, jako je jeho vlastní. Zemědělství snáší tedy nepřízeň omezeného trhu daleko lépe než řemesla. Ve starém Egyptě a v Hindustánu byl také omezený zahraniční odbyt do jisté míry vyvažován dobrou lodní dopravou vnitrozemskou, jež kterékoli složce produkce všech jednotlivých krajů

těchto zemí krásně otvírala celý domácí trh. V Hindustánu nesmírně rozšířila vnitřní trh i ohromná rozloha této země, a tento trh pak stačil udržovat v chodu velké množství všech možných řemesel. Naproti tomu malá rozloha starého Egypta, která se nikdy nevyrovnala rozloze Anglie, byla jistě vždycky příčinou toho, že vnitřní trh této země byl příliš malý, aby mohl udržet v chodu větší množství řemesel. Proto také Bengálsko, indická provincie, jež zpravidla vyváží nejvíce rýže, bylo známo vždy spíše vývozem množství všech možných výrobků než vývozem svého obilí. Naproti tomu starý Egypt, i když vyvážel některé řemeslné výrobky, zvláště jemné plátno a jiné zboží, byl vždy proslulý především rozsáhlým vývozem obilí. Byl dlouho obilnicí Římské říše.

Vládcové Číny, starého Egypta a všech těch království, na která se v různých dobách rozpadal Hindustán, pobírali vždy celý svůj důchod nebo alespoň převážnou jeho část z pozemkové daně nebo z pozemkové renty. Tato pozemková daň nebo pozemková renta, stejně jako desátek v Evropě, činila jistý díl, prý jednu pětinu, produkce půdy, jež se buď odváděla in natura, nebo se podle jakéhosi přepočítání platila v penězích, a která byla proto každým rokem jiná, podle toho, jak se měnila produkce. Bylo tedy jen přirozené, že vládcové těchto zemí dbali obzvláště o zájmy zemědělství, neboť na tom, jak vzkvétalo nebo upadalo zemědělství, záviselo přímo zvýšení nebo snížení jejich ročního důchodu.

Politika starých států řeckých a státu římského sice ctíla zemědělství více než řemesla nebo zahraniční obchod, ale ani tak neposkytovala zemědělství přímou nebo záměrnou podporu, jako spíše jen řemeslům a zahraničnímu obchodu činila překážky. V některých státech starého Řecka byl zahraniční obchod úplně zakázán; v některých jiných mělo se pak za to, že povolání řemeslníka a dělníka pracujícího v některém řemesle škodí síle a hbitosti lidského těla, neboť prý nedovoluje, aby si tělo osvojilo ony návyky, které v něm měla vypěstovat vojenská cvičení a tělocvik, a bere mu proto schopnost snášet útrapy války a vzdorovat jejím nebezpečím.

Taková povolání byla považována za vhodná jen pro otroky a provozovat je bylo svobodným občanům zakázáno. I ve státech, kde to zakázáno nebylo, jako v Římě a v Athénách, byla převážná většina občanů ve skutečnosti vyřazena ze všech živností, jimiž se nyní zaměstnávají obyčejně nižší vrstvy městského obyvatelstva. Všechny takové živnosti provozovali v Římě a v Athénách otroci bohatých občanů ve prospěch svých pánů, jejichž bohatství, moc a vliv působily, že v konkurenci s výrobky otroků bohatých lidí nemohl chudý svobodný občan najít pro své výrobky téměř žádný odbyť. Otroci však nejsou téměř nikdy vynalézaví, a všechna nejvýznamnější zdokonalení, ať již nástrojů a strojů nebo upravení a rozdělování práce, jež práci usnadňují a zkracují, vynalezli lidé svobodní. Kdyby nějaké takové zlepšení navrhl otrok, viděl by v tom jeho pán nejspíše jen projev jeho lenosti a touhy ušetřit si práci na jeho útraty. Místo odměny sklídl by chudák otrok pravděpodobně jen vyspílání a možná i nějaký trest. Tam, kde v řemesle pracovali otroci, bylo proto zpravidla třeba zaměstnávat k vykonání stejného množství práce více dělníků než tam, kde práci prováděli lidé svobodní. Práce otroků musela proto být zpravidla nákladnější než práce lidí svobodných. Montesquieu poukázal na to, že v uherských dolech, ačkoli nejsou o nic vydatnější, bylo kutání vždycky méně nákladné, a tudíž výnosnější než v sousedních dolech tureckých; v tureckých dolech kutají otroci a jediné nástroje, jichž tam kdy Turky napadlo použít, jsou ruce těchto otroků. V uherských dolech kutají lidé svobodní, a ti hodně používají strojů a nástrojů, jimiž si práci usnadňují a zkracují. To málo, co je známo o ceně řemeslných výrobků z doby Řeků a Římanů, nasvědčovalo by tomu, že výrobky jemněji zpracované byly nesmírně drahé. Hedvábí se prodávalo za tolik zla ta, kolik vážilo. Nebyl to tehdy ovšem výrobek evropský; dováželo se vesměs z Východní Indie a jeho vysoká cena dá se snad do jisté míry vyložit výdaji za dopravu. Ale stejně nadměrně vysoká byla prý i cena, kterou dámy často platily za velmi jemné plátno; a ježto plátno bylo

vždy výrobek buď evropský, nebo nanejvýš egyptský, dá se tato vysoká cena vysvětlit jedině velkými výdaji za práci, kterou bylo třeba vynaložit na jeho zhotovení, a tuto práci mohly činit tak nákladnou zase jen neumělé stroje a nástroje, jichž se při ní užívalo. Také cena jemných vlněných tkaniv, ač již nebyla nadměrně vysoká, byla nepoměrně vyšší než cena dnešní. Podle Plinia¹²⁸ platilo se za libru některých tkanin barvených zvláštním způsobem 100 denárů, tedy asi 3 libry št. 6 šilinků 8 pencí. Libra jiných tkanin barvených jiným způsobem stála dokonce 1000 denárů, tedy asi 33 liber št. 6 šilinků 8 pencí. Třeba mít ovšem na paměti, že římská libra obsahovala jen 12 uncí naší váhy. Tato vysoká cena byla ovšem podle všeho způsobena hlavně barvením. Kdyby však tkanina sama nebyla bývala o mnoho dražší, než je dnes, nebyla by se na ni pravděpodobně vynakládala tak drahá barva, neboť by tu byl příliš velký nepoměr mezi hodnotou toho, co je tu hlavní, a toho, co je tu vedlejší. Cena některých triklinarií, jakýchsi vlněných podušek, o něž se Římané opírali, když leželi u stolu na lehátkách, o níž se zmiňuje též spisovatel,¹²⁹ je až neuvěřitelná; některá taková triklinaria stála prý více než 30 000 liber št., jiná dokonce přes 300 000 liber št. Tato vysoká cena nebyla prý způsobena barvením. V odívání vznešených lidí obojího pohlaví nebyla za starověku podle všeho, jak píše dr. Arbuthnot, ani zdaleka taková rozmanitost, jaká je v nové době, a jeho tvrzení potvrzuje ona malá rozmanitost oděvů, kterou pozorujeme na starověkých sochách. Z toho činí dr. Arbuthnot závěr, že tehdejší oděv byl vcelku pravděpodobně levnější než náš. Avšak tento závěr se nezdá správný. Platí-li se za módní oděv příliš mnoho, nebude jistě v odívání příliš velká rozmanitost. Jestliže se však zvýšením produktivní síly práce v řemesle nebo v manufaktuře výdaje na kterýkoli oděv sníží na částku velmi nízkou, nastane tu přirozeně v odívání velká rozmanitost. Boháči, kteří se potom nebudou moci vyznamenávat před ostatními nákladností oděvu jediného, budou se chtít vyznamenávat tím,

že budou mít oděvů mnoho, a to oděvů rozmanitých.

Nejrozsáhlejší a nejdůležitější odvětví obchodu každého národa je, jak jsem již napsal, obchod, jež mezi sebou vedou obyvatelé měst a obyvatelé venkova. Obyvatelé měst dostávají z venkova nezpracovanou produkci, která je pro ně jednak surovinou, kterou zpracovávají, a jednak přímo živobytím, a platí za ní tím, že část těchto výrobků, zpracovanou a připravenou k bezprostřednímu užívání, posílají zpět na venkov. Obchod mezi těmito skupinami lidí spočívá koneckonců ve směňování jistého množství nezpracované produkce za jisté množství výrobků řemesel a manufaktur. Proto čím dražší hotové výrobky, tím levnější produkce nezpracovaná, a tak vše, co v té nebo oné zemi vede k zvyšování ceny výrobků řemesel a manufaktur, snižuje cenu nezpracované produkce půdy a působí tím nepříznivě na zemědělství. Čím menší množství výrobků řemesel a manufaktur se dostane za dané množství produkce nezpracované nebo, což je vlastně totéž, se nakoupí za cenu jakéhokoli daného množství nezpracované produkce, tím menší je směnná hodnota onoho daného množství nezpracované produkce, a tím menší je pobídka k zvyšování produkce jak pro majitele půdy, který půdu zvelebuje, tak pro rolníka, který ji obdělává. Ostatně všechno, co v zemi snižuje počet řemeslníků a majitelů manufaktur a jejich dělníků, zmenšuje i domácí trh, trh pro nezpracovanou produkci půdy nejdůležitější, a tím ještě nepříznivěji působí na zemědělství.

Ony hospodářské soustavy, které přejí zemědělství více než všem ostatním zaměstnáním a které uvalují na řemesla a manufaktury a zahraniční obchod různá omezující opatření, aby pomohly zemědělství, působí právě proti tomu, čeho chtějí dosáhnout, a právě tomu druhu podnikání, který chtějí podporovat, vlastně nepřímo škodí. Po této stránce jsou snad ještě méně důsledné než soustava merkantilistická. Toto učení tím, že více než zemědělství podporuje řemesla, manufaktury a zahraniční obchod, odvádí jistou část kapitálu země od toho, aby podporovala

podnikání výnosnější, k tomu, aby podporovala podnikání méně výnosné, koneckonců však onen druh podnikání, jež chce podporovat, přece jen skutečně podporuje. Naproti tomu ony soustavy zemědělské koneckonců ve skutečnosti poškozují právě onen druh podnikání, kterému přejí.

Tak každá soustava, která se snaží ať již zvláštními podporami přivést do toho nebo onoho odvětví podnikání větší část kapitálu společnosti, než jaká by tam přišla sama od sebe, nebo zvláštními omezeními odvést od toho nebo onoho odvětví podnikání nějakou část kapitálu, která by tam jinak byla zaměstnána, působí ve skutečnosti přímo proti tomu hlavnímu, čeho chce dosáhnout. Rozvoj společnosti ke skutečnému blahobytu a moci, místo aby jej urychlovala, zpomaluje, a skutečnou hodnotu ročního produktu půdy a práce, místo aby ji zvyšovala, zmenšuje.

Proto zruší-li se takto každá hospodářská soustava založená ať již na podporování nebo na omezování, ustaví se sama od sebe jasná a prostá soustava přirozené svobody. Každému člověku, pokud neporušuje zákony spravedlnosti, se ponechá naprostá volnost, aby sledoval své zájmy, jak sám chce, a aby svou prací a kapitálem konkuroval práci a kapitálu kteréhokoli jiného člověka nebo kteréhokoli jiného stavu. Panovník je úplně zbaven jedné své povinnosti, která musí s sebou vždycky nést nebezpečí nesčetných omylů, snaží-li se ji vykonávat, a k jejímuž řádnému plnění nikdy nemůže dostačovat žádná lidská moudrost ani vědomosti, povinnosti dohlížet na podnikání soukromých osob a vést je do odvětví, která nejvíce odpovídají zájmům společnosti. Podle soustavy přirozené svobody má panovník vykonávat jen tři povinnosti, tři povinnosti sice velmi důležité, ale prosté a pochopitelné obyčejnému rozumu: předně povinnost chránit společnost před násilnými vpády jiných samostatných společností; za druhé povinnost pokud možno zabezpečit každého příslušníka společnosti před nespravedlivostí nebo křivdou, které by se dopustil kterýkoli jiný příslušník této společnosti, neboli povinnost zavést přesné vykonávání spravedlnosti; a za třetí povinnost budovat a udržovat

některé veřejné stavby a některá veřejná zařízení, na jejichž vybudování a udržování nemůže mít nikdy zájem některý jednotlivec nebo malý počet jednotlivců, neboť zisk z nich by nemohl nikdy vrátit tomuto jednotlivci nebo malému počtu jednotlivců to, co by na ně vynaložili, i když velké společnosti vynášejí daleko více než prostě to, co na ně bylo vynaloženo.

Řádné plnění těchto několika panovnických povinností předpokládá ovšem jisté výdaje, a tyto výdaje zase jistý příjem, ze kterého by byly kryty. V následující knize budu tedy hledět vyložit toto: předně, které jsou nutné výdaje panovníka nebo výdaje republiky a které z těchto výdajů se mají hradit z příspěvků společných, placených celou společností, a které z příspěvků pouze některé její složky nebo některých jejích členů; za druhé, jakými způsoby lze přimět celou společnost, aby přispívala na výdaje postihující celou společnost, a které jsou hlavní přednosti a nevýhody těchto způsobů; a za třetí, které důvody a příčiny vedly téměř všechny novodobé vlády k tomu, aby část tohoto příjmu zastavovaly neboli aby dělaly dluhy, a jak tyto dluhy působily na skutečné bohatství společnosti, na roční produkt její půdy a práce. Proto se také následující kniha přirozeně člení na tři kapitoly.

KNIHA V

O důchodu panovníka nebo republiky

O výdajích panovníka nebo republiky

ČÁST I

O výdajích na obranu

První svou povinnost, povinnost chránit společnost před zvůlí a vpády, jichž by se dopouštěly jiné samostatné společnosti, může panovník plnit pouze skrze vojenskou moc. Avšak výdaje jak na přípravu této vojenské moci v době míru, tak na její použití v době války jsou za různého stavu společnosti, v různých obdobích rozvoje, velmi různé.

U národů loveckých, na nejnižším a nejméně pokročilém stupni společnosti, jaký nalézáme u domorodých kmenů severoamerických, je každý muž zároveň lovcem i bojovníkem. Jde-li do boje, buď aby svou pospolitost bránil, nebo aby pomstil bezpráví, které jí způsobily jiné pospolitosti, živí se svou vlastní prací, tak jako když žije doma. Jeho pospolitost - neboť za tohoto stavu tu ještě vlastně není ani panovník, ani stát - nemá ani s jeho přípravou do pole, ani s jeho vydržováním v poli naprosto žádné výdaje.

U národů pasteveckých, na pokročilejším stupni společnosti, jaký nalézáme u Tatarů a Arabů, je rovněž každý muž bojovníkem. Takové národy nemívají zpravidla stálá sídliště, nýbrž žijí ve stanech nebo jakýchsi krytých vozech, které se dají snadno převážet z místa na místo. Celý kmen nebo národ mění své sídliště podle ročního období a pod vlivem jiných náhodných okolností. Když jeho stáda spasou píci v jednom kraji, táhne do druhého a odtud do třetího. V obdobích sucha sestupuje na břehy řek; v obdobích dešťů se uchyluje do výšin. Když takový národ táhne do pole,

bojovníci nesvěřují svá stáda do slabé ochrany starců, žen a dětí a neponechávají tyto starce, ženy a děti doma bez ochrany a bez prostředků k živobytí. Poněvadž je mimo to celý národ i v době míru zvyklý kočovnému životu, nečiní mu potíže, aby za války táhl celý i do boje. Ať táhne jako vojsko anebo kočuje jako shluk pastevců, způsob jeho života je téměř týž, třebaže cíle jsou tu zcela různé. Jdou tedy do boje všichni pohromadě a každý dělá, co jen umí. U Tatarů se, jak známo, často zúčastňovaly bojů i ženy. Jestliže kmen zvítězí, pak vše, co patří kmenu nepřátelskému, je odměnou za vítězství. Ale je-li poražen, je vše ztraceno a kořistí vítěze se stávají nejen jeho stáda, ale i jeho ženy a děti. Aby si aspoň zatím zachránili život, musí se mu poddat dokonce i většina těch, kteří boj přežijí. Zbytek se obyčejně rozpráší po pustině.

Tatara nebo Araba připraví na válku dostatečně jeho obvyklý život, jeho obvyklé zaměstnání. Běh, zápolení, hraní si s kyjem, házení oštěpem, střelení lukem apod., toť obvyklé kratochvíle těch, kdo žijí pod širým nebem, a přitom toto všechno je i obrazem války. Táhne-li pak Tatar nebo Arab skutečně do boje, živí ho jeho vlastní stáda, která si žene s sebou, stejně jako v době míru. Jeho náčelník nebo panovník - neboť všechny tyto národy mají náčelníky nebo panovníky - nemá s jeho přípravou do pole naprosto žádné výdaje; a když je v poli, neočekává nebo nevyžaduje jako žold nic jiného než příležitost k loupení.

Vojsko lovců nemůže téměř nikdy čítat více než nějakých dvě stě tři sta mužů. Při nejistotě obživy, kterou skýtá lov, mohl by se jen málokdy udržet po delší dobu pohromadě větší počet lidí. Vojsko pastevců může být naproti tomu někdy i dvousttisícové až třisetisícové. Dokud je v jejich postupu nic nezastavuje, dokud mohou přecházet z jednoho území, kde již píci spásli, na jiné ještě netknuté, lze asi stěží klást nějaké meze počtu lidí, kteří mohou společně táhnout. Z národa loveckého nemusí mít civilizované národy v okolí nikdy hrůzu. Z národa pastevců ano. Nic nemůže být větší hračkou než taková válka s Indiány v Severní Americe.

Naproti tomu nemůže být nic hroznějšího, než byl tolikrát pro Asii vpád Tatarů. Správnost Thukydidova výroku, že Evropa i s Asií by se spojeným Skythům neubránila, byla již přece potvrzena zkušenostmi všech dob. Obyvatelé rozsáhlých, ale nijak nechráněných rovin skythských a tatarských byli již často sjednoceni pod vládou náčelníka některé vítězné hordy nebo kmene; a jejich sjednocení pokaždé znamenalo pro Asii vraždění a pustošení. Obyvatelé nehostinných pouští Arábie, tento druhý velký pastevecký národ, byli sjednoceni pouze jednou; za Mohameda a jeho bezprostředních nástupců. Jejich sjednocení, jež bylo spíše dílem náboženského fanatismu než dobyvačnosti, projevilo se tímž způsobem. Kdyby se snad z loveckých národů Ameriky stali jednou pastevcí, jejich sousedství by bylo pro evropské osady mnohem nebezpečnější, než je nyní.

Ve společnosti ještě pokročilejší, u národů rolnických, které málo obchodují s cizinou a nemají jiné řemeslné výrobky než hrubé výrobky domácí, jež si téměř každá rodina zhotovuje sama pro svou vlastní potřebu, je rovněž každý muž bojovníkem, anebo není těžké, aby se jím stal. Ti, kdož se živí zemědělstvím, tráví obyčejně celé dny pod širým nebem a jsou vystaveni vší nepřízni ročních období. Tvrdost jejich každodenního života je připravuje na namáhavé povinnosti za války a jejich obvyklé zaměstnání mívá s některými těmito povinnostmi mnoho podobného. Práce, kterou musí konat kopáč příkopů, naučí člověka nejen ohrazovat pole, ale i pracovat na příkopech k opevnění tábora. Obvyklé kratochvíle těchto rolníků jsou stejné jako kratochvíle pastevců a jsou rovněž obrazem války. Ale poněvadž rolníci nemají tolik volného času jako pastevcí, nevěnují se těmto kratochvílím tak často. Jsou to vojáci, avšak vojáci, kteří nejsou ve svém řemesle takovými mistry. Ale tak, jak jsou, má panovník nebo stát s jejich přípravou do pole málokdy nějaké výdaje.

Zemědělství předpokládá i na svém nejméně rozvitém a nejnižším stupni trvalé sídlo, nějaké pevné sídliště, které nelze bez velké ztráty

opustit. Proto, jde-li národ samých rolníků do války, nemůže táhnout společně do pole celý národ. Alespoň starci, ženy a děti musí zůstat doma, aby se starali o sídliště. Muži ve vojenském věku jdou do pole třeba všichni, a u malých národů tohoto druhu to tak často též bývalo. Počítá se, že mužů ve vojenském věku je u každého národa asi jedna čtvrtina nebo jedna pětina veškerého obyvatelstva. Stane-li se, že tažení začne po době setí a skončí přede žněmi, může se hospodářství téměř beze škody obejít jak bez hospodáře, tak bez jeho hlavních čeledínů. Hospodář se spolehne, že práci, která se v té době musí vykonat, mohou zcela dobře obstarat starci, ženy a děti. V krátkém tažení se proto nezdráhá sloužit bez žoldu, a vydržovat ho v poli nestojí panovníka nebo stát o nic víc než jeho příprava k boji. Takto patrně sloužili až do doby po druhé perské válce občané všech států staré-ho Řecka; a Thukydides poznamenává, že lid peloponéský opustil obyčejně v létě bojiště a odebral se domů sklídit úrodu. Stejným způsobem sloužili za svých králů a za prvních dob republiky i Římané. Teprve za obléhání Vějí začali ti, kdo zůstali doma, přispívat něčím k vydržování těch, kdo odešli do války. V evropských monarchiích, které vznikly na troskách římské říše, sloužili jak před ustavením tzv. feudálního zřízení, tak ještě nějakou dobu po něm velmoži se všemi svými bezprostředními leníky koruně na své vlastní útraty. Tak jako doma žili i v poli ze svého vlastního důchodu, a nikoli z nějakého žoldu nebo platu, který by v takových případech dostávali od krále.

Ve společnosti ještě pokročilejší je ze dvou příčin zcela nemožné, aby se ti, kdo táhnou do pole, živili na své vlastní útraty. Tyto dvě příčiny jsou: rozvoj řemesel a zdokonalení válečného umění.

I když se již rolník zúčastní válečného tažení, pokud tažení začne po době setí a skončí přede žněmi, to, že je vytržen ze své práce, nezmenší zpravidla povážlivěji jeho důchod. Největší část práce, která se má ještě vykonat, vykoná příroda sama i bez účasti jeho práce. Ale v tom okamžiku, kdy svou dílnu opustí řemeslník, např. kovář, tesař nebo tkadlec, jediný

zdroj jeho důchodu tím úplně vyschne. Příroda pro něho neudělá nic, všechno si pro sebe dělá on sám. Jestliže se proto zúčastní tažení na obranu společnosti, musí ho vydržovat společnost, protože on sám k tomu vlastního příjmu nemá. Avšak v zemi, kde většina obyvatel pracuje v řemeslech a v manufakturách, pochází z těchto vrstev jistě i většina těch, kdo táhnou do pole, a proto je musí po celou dobu jejich vojenské služby vydržovat společnost.

Když se i z válečného umění stane složitá a spleť věda a když o výsledku války přestane již rozhodovat jediná, beze všech pravidel vedená šarvátka nebo bitva jako v prvních obdobích lidské společnosti, ale válka se obyčejně protáhne na několik tažení, z nichž každé trvá větší část roku, musí ty, kdo společnosti slouží ve válce, alespoň po dobu, kdy vskutku válčí, vydržovat již zpravidla společnost. Ať již je v době míru obvyklé zaměstnání těch, kdo táhnou do pole, jakékoli, únavná a nákladná služba by pro ně jinak byla přespříliš těžkým břemenem. Proto se také po druhé perské válce athénské vojsko patrně vesměs skládalo z oddílů žoldněřských, tvořených ovšem zčásti občany, ale zčásti i cizinci, a obojí byli najímáni a placeni státem. Od doby obléhání Vějí dostávalo i římské vojsko po dobu, po kterou zůstávalo v poli, za svou službu žold. Za feudálních vlád byla vojenská služba feudálních pánů i jejich bezprostředních leníků po nějaké době všeobecně přeměněna v plat v penězích, jichž se používalo k vydržování těch, kdo sloužili místo nich.

Počet mužů, kteří mohou táhnout do války, je v poměru k celkovému počtu obyvatel ve společnosti vyspělé nutně mnohem menší než ve společnosti nerozvitě. Poněvadž ve vyspělé společnosti vydrží vojáky jedině práce těch, kdo vojáky nejsou, nemůže počet prvních nikdy překročit počet, jež stačí vydržovat druhé, kteří nadto musí ještě vydržovat, a to tak, jak se sluší na jejich postavení, jednak sami sebe, jednak ostatní vykonavatele vládní moci a spravedlnosti, které jsou povinni vydržovat. V malých zemědělských státech starého Řecka

považovala se za vojáky jedna čtvrtina nebo jedna pětina všeho obyvatelstva a zúčastňovala prý se čas od času tažení. U civilizovaných novodobých evropských národů se všeobecně počítá, že nemá-li se země, jež jejich službu platí, zhroutit, může jako vojáci sloužit ne více než jedna setina jejího obyvatelstva.

Výdaje na přípravu vojska do pole stouply do značné výše patrně teprve dlouho poté, co výdaje na jeho vydržování v poli přešly zcela na panovníka nebo na stát. Ve všech státech starého Řecka byl výcvik ve vojenském umění nutnou složkou výchovy, kterou stát ukládal každému svobodnému občanu. V každém městě bylo podle všeho veřejné cvičiště, kde pod dozorem představitele státu cvičili učitelé mladíky v různých vojenských dovednostech. Toto velmi jednoduché zařízení znamenalo také podle všeho veškeré výdaje, jež kterýkoli řecký stát kdy měl s přípravou svých občanů pro válku. Ve starém Římě sledovala cvičení na Martově poli též účel jako ve starém Řecku cvičení v gymnasiích. Za feudálních vlád měla stejný cíl ona četná veřejná nařízení, aby se občané každého kraje cvičili v lukostřelbě a v několika jiných vojenských dovednostech, ale tato nařízení neměla již patrně takový účinek. Buď z nedostatku zájmu úředníků, kteří byli pověřeni prováděním těchto nařízení, nebo z nějaké jiné příčiny byla tato cvičení všeobecně zanedbávána; a jak se všechny tyto vlády vyvíjely, upadly vojenské dovednosti u valné většiny obyvatelstva v zapomenutí. Ve státech starého Řecka a Říma v prvním období jejich trvání a za feudálních vlád ještě hodně dlouho po jejich ustavení nebylo povolání vojáka samostatným, zvláštním řemeslem, které by bylo jediným a hlavním zaměstnáním určité vrstvy občanů. Každý poddaný státu, ať bylo jeho řádné řemeslo nebo povolání, jímž se živil, jakékoli, považoval se v normálních dobách za schopna vykonávat kdykoli i řemeslo vojenské a mnohdy, v dobách mimořádných, za povinna je vykonávat.

Ale poněvadž řemeslo válečné je jistě řemeslem vůbec nejušlechtilejším, stává se s rozvojem zdokonalování nutně i jedním z řemesel

nejsložitějších. Stav mechaniky, jakož i jiných věd, s nimiž nutně souvisí, určuje stupeň dokonalosti, jíž může v té které době dosáhnout. Ale aby mohlo dosáhnout tohoto stupně dokonalosti, musí se stát jediným a hlavním zaměstnáním určité vrstvy občanů, neboť dělba práce je pro jeho zdokonalování stejně nutná jako pro zdokonalování každého jiného řemesla. Do jiných řemesel zavádí dělbu práce zcela přirozeně prozíravost jednotlivců, kteří shledávají, že jejich osobnímu zájmu více prospěje, omezí-li se na řemeslo jediné, než když budou provozovat řemesel mnoho. Z řemesla vojenského může však učinit povolání samostatné a odlišné od ostatních jen prozíravost státu. Občan, který by v době hlubokého míru, a aniž by ho v tom podporoval stát, věnoval většinu svého času cvičení ve vojenských dovednostech, mohl by se v nich jistě velmi zdokonalit i velmi dobře se při nich pobavit, ale svému vlastnímu zájmu by tím jistě neprospěl. Zabezpečit mu prospěch z toho, bude-li věnovat většinu svého času právě tomuto zaměstnání, může jedině prozíravost státu. A tuto prozíravost státy vždy neprojevovaly, a to ani tehdy, když se dostaly do takového postavení, že tuto prozíravost vyžadovalo samo zachování jejich bytí.

Pastevec má volného času hodně. Rolník na nevyvinutém stupni rolnictví má také nějaký volný čas. Řemeslník nebo dělník pracující v manufaktuře nemá vůbec žádný. První z nich může věnovat vojenským dovednostem hodně svého času, aniž utrpí nějakou škodu; druhý jim ho může věnovat jen jistou část; poslední z nich jim nemůže věnovat, aniž utrpí škodu, ani hodinu, a jeho péče o vlastní zájmy vede ho již sama k tomu, že je zanedbává úplně. Zdokonalování zemědělství, které nutně vyvolává rozvoj řemesel a manufaktur, neponechává pak ani rolníkovi o nic více volného času než řemeslníkovi. Obyvatelé venkova začínají zanedbávat vojen-ská cvičení právě tak jako obyvatelé měst, a valná většina obyvatelstva se pak vůbec nehodí k válečné službě. Zároveň bohatství, které s sebou rozvoj zemědělství a manufaktur vždy přináší a

kteřé není ve skutečnosti ničím jiným než nahromaděným produktem tohoto rozvoje, dráždí všechny sousedy ke vpádu. Národ přičinlivý, a proto i bohatý, bývá nejvíce vystaven nebezpečí, že jej sousedé napadnou, a jestliže stát neučiní nějaká nová opatření pro svou obranu, činí přirozené návyky jeho obyvatelstvo naprosto neschopným se ubránit.

Za těchto okolností jsou patrně pouze dva způsoby, jak se může stát obstojně postarat o svou obranu.

Za první: buď si velmi přísným postupováním bez ohledu na to, kam vůbec směřují zájmy, nadání a sklony obyvatelstva, vynutí cvičení vojenských dovedností a donutí buď všechny občany schopné vojenské služby, nebo jistý jejich počet, aby se věnovali do jisté míry i povolání vojenskému, ať již se jinak věnují kterémukoli řemeslu nebo povolání.

Nebo za druhé: bude vydržovat jistý počet občanů, které bude neustále cvičit ve vojenských dovednostech, a udělá tak z vojenského povolání samostatné, zvláštní povolání, odlišné ode všech ostatních.

Zvolí-li si stát z těchto dvou postupů první, říkáme, že jeho vojenskou moc tvoří milice; použije-li druhého, říkáme, že ji tvoří stálé vojsko. Jediným a hlavním zaměstnáním vojáků stálého vojska je cvičení vojenských dovedností a hlavním a obvyklým zdrojem jejich obživy je zaopatření nebo žold, jež jim stát poskytuje. Pro vojáky z milice je vojenský výcvik zaměstnáním pouze příležitostným, kdežto hlavním a obvyklým zdrojem jejich obživy je nějaké jiné zaměstnání. V milici převažují rysy dělníka, řemeslníka nebo obchodníka nad rysy vojáka; v stálém vojsku nad všemi ostatními rysy převažují rysy vojáka. A v tomto rozdílu spočívá patrně i základní rozdíl mezi těmito dvěma druhy vojsk.

Milice bylo již několik různých druhů. V některých zemích byli občané určeni k obraně státu asi jen cvičeni, aniž byli, smím-li se tak vyjádřit, regimentováni, tj. aniž byli rozděleni do zvláštních a samostatných vojenských oddílů, z nichž by se každý cvičil pod velením svých řádných stálých důstojníků. Ve státech starého Řecka a Říma cvičil se ve zbraní asi

každý občan, pokud zůstával doma, buď sám a samostatně, nebo se sobě rovnými, kteří mu byli nejmilejší; do nějakého oddílu býval asi zařazován teprve tehdy, když byl opravdu povolán, aby šel do války V jiných zemích milice nejen prováděla výcvik, ale bývala i zařazována do oddílu. V Anglii, ve Švýcarsku a asi ve všech ostatních novověkých evropských zemích, které si zavedly jakoukoli nedokonalou milici tohoto druhu, je každý její příslušník i v době míru přidělen k určitému oddílu, který se cvičí pod velením svých řádných stálých důstojníků.

Před vynalezením střelných zbraní bylo silnější to vojsko, jehož každý jednotlivý voják uměl co nejobratněji používat svých zbraní. Nejdůležitější tu byla tělesná síla a mrštnost; ty také zpravidla rozhodovaly o výsledku bitvy. Avšak tuto zručnost v užívání zbraní mohli si vojáci osvojit, stejně jako dnes v šermu, jedině tak, že cvičili nikoli ve velkých oddílech, nýbrž každý muž zvlášť, v té nebo oné škole pod vedením toho nebo onoho učitele, nebo s těmi či oněmi muži sobě rovnými a se svými druhy. Ale od vynalezení střelných zbraní je tělesná síla a mrštnost, ba i mimořádná obratnost v používání obvyklých zbraní mnohem méně důležitá, i když naprosto nelze říci, že již nemá význam. Povaha střelné zbraně nikterak sice nestaví neobratného na roveft obratnému, ale nebývalé ho k němu přiblížila. Veškerá obratnost, které je zapotřebí k užívání zbraně, dá se prý zcela dobře získat výcvikem ve velkých oddílech.

Zachováání řádu, pořádek a okamžité plnění rozkazů jsou v novodobém vojsku pro výsledek bitvy důležitější než obratnost vojáků v používání zbraní. Ale hluk střelných zbraní, kouř a neviditelná smrt, které se každý cítí neustále vystaven, jakmile přijde na dostřel děla, a často již dlouho předtím, než se dá říci, že bitva opravdu začala, jistě způsobují, že udržet v značnější míře řád, pořádek a okamžité plnění rozkazů je v novodobé bitvě velmi těžké i na samém jejím začátku. Ve starověké bitvě působily hluk jedině lidské hlasy; nebylo kouře a nebylo neviditelných příčin zranění nebo smrti. Dokud se k němu smrtící zbraň vsutku

nepřiblížila, viděl každý jasně, že žádná taková zbraň v jeho blízkosti není. Za takových okolností a u vojsk, která měla jistou důvěru ve svou vlastní obratnost v používání zbraní, muselo být v starověké bitvě mnohem snazší zachovat určitý systém a pořádek nejen na jejím začátku, ale i v celém jejím průběhu až do okamžiku, kdy jedno vojsko bylo úplně poraženo. Ale řádu, pořádku a okamžitému plnění rozkazů může si vojsko navyknout jedině tím, že se cvičí ve velkých oddílech.

Milice, ať již ji jakkoli učili kázni a ať ji jakkoli cvičili, musí však být vždy mnohem horší než ukázněné a cvičené vojsko stálé.

Vojáci, kteří se cvičí pouze jednou za týden nebo jednou za měsíc, nemohou být nikdy tak zkušený v používání svých zbraní jako ti, kteří se cvičí každý den nebo ob den; a i když snad v nové době není tato okolnost tak důležitá, jako byla ve starověku, přece jen může pro nás být uznávaná převaha pruských vojsk, plynoucí prý do značné míry z dokonalejšího ovládnutí vojenského umění, přesvědčujícím důkazem toho, že na ní velmi záleží i dnes.

Vojáci, kteří musí poslouchat svého důstojníka pouze jednou za týden nebo jednou za měsíc a kteří si jindy smějí dělat, co chtějí, aniž se mu za to musí nějak odpovídat, nemohou nikdy pociťovat v jeho přítomnosti takovou bázeň a nikdy nemohou okamžitě plnit jeho rozkazy tak ochotně jako ti, jimž tento důstojník den co den řídí celý jejich život a celé jejich chování a kteří každý den na jeho rozkaz dokonce i vstávají a lehají anebo se aspoň vracejí do svých kvartýrů. V tzv. kázni neboli v návyku okamžitě uposlechnout rozkazu, musí být milice vždy ještě hlouběji pod stálým vojskem, než snad někdy může být v tzv. cvičeních se zbraní neboli v zacházení se svými zbraněmi a v jejich používání. V novodobé válce je však návyk okamžitě uposlechnout rozkazu ještě mnohem důležitější než značná převaha v zacházení se zbraněmi.

Daleko nejlepší je taková milice, která táhne do pole pod velením týchž náčelníků, kterých je zvyklá poslouchat v době míru, jako je tomu u Tatarů

nebo u Arabů. Co do úcty ke svým důstojníkům, co do návyku okamžitě poslechnout má již nejbližší stálému vojsku. Jistou přednost měla v tomto směru i milice skotských horalů, pokud sloužili pod svými vlastními náčelníky. Protože však skotští horalé nebyli pastevcí kočovnými, nýbrž usedlími, neboť měli všichni stálé sídliště a netáhli v době míru za svým náčelníkem z kraje do kraje, nebyli již za války tak ochotni následovat ho někam hodně daleko anebo sloužit dlouho v poli. Když se zmocnili nějaké kořisti, toužili již po návratu domů; a jeho moc byla málokdy dostatečně velká, aby je udržela. Pokud jde o jejich poslušnost, ta měla vždy daleko do poslušnosti, jakou zprávy přikládají Tatarům nebo Arabům. A poněvadž skotští horalé vedou život usedlý, a netráví tudíž tolik času pod širým nebem, nebyli nikdy tak zvyklí vojenskému zaměstnání a tak zkušení v používání svých zbraní, jako prý jsou Tataři nebo Arabové.

Z každé milice, která po sobě prodělala několik polních tažení, stává se, třeba poznamenat, v každém směru stálé vojsko. Vojáci se denně cvičí v používání svých zbraní, a protože jim stále velí jedni a tíž důstojníci, zvykají si právě tak okamžitě poslechnout, jako je to pravidlem u stálého vojska. Pramáno již záleží na tom, čím byli, než vytáhli do pole. Jakmile prodělají několik polních tažení, stává se z nich nutně v každém směru stálé vojsko. Kdyby se válka v Americe protáhla ještě o jedno tažení, mohla by se třeba americká milice v každém směru měřit se stálým vojskem, jehož udatnost se v poslední válce ukázala alespoň ne horší než udatnost nejostřílenějších vojáků francouzských a španělských.

Jestliže dobře pochopíme tento rozdíl, shledáme, že dějiny všech věků dosvědčují onu neodolatelnou převahu, kterou má řádné stálé vojsko nad milicí.

Jedním z prvních stálých vojsk, o kterém vůbec máme v některém věrohodném dějepisném díle přesnou zprávu, je vojsko Filipa Makedonského. Časté války, které vedl s Thráky, Illyry, Thessaly a s některými řeckými městskými státy v sousedství Makedonie, vytvořily

časem z jeho oddílů, jež byly z počátku asi milicí, naprosto ukázněné stálé vojsko. V době míru, což bývalo velmi zřídka a nikdy to netrvalo příliš dlouho, pečlivě se střežil toto vojsko rozpustit. Přemohlo, ovšem až po dlouhém a urputném boji, udatné a dobře cvičené milice hlavních států starého Řecka a později bez velkého boje zženštilou a špatně vycvičenou milici obrovské říše perské. Pád řeckých států a říše perské byl výsledkem neodolatelné převahy, kterou má stálé vojsko nad jakýmkoli druhem milice. Byl to první velký převrat v dějinách lidstva, o kterém dějiny zachovaly přesnou nebo podrobnou zprávu.

Druhým je pád Kartága a po něm nastavší vzestup Říma. Všechny přeměny v osudech těchto dvou slavných států dají se velmi dobře vysvětlit touž příčinou.

Od konce první punské války až do začátku druhé byla vojska Kartága neustále v poli a sloužila postupně pod velením tří velkých vojevůdců: hamilkara, jeho zetě Hasdrubala a jeho syna Hannibala, a to nejprve na trestné výpravě proti vlastním vzbouřeným otrokům, potom při potlačování vzbouřených národů v Africe a konečně při dobývání velkého království španělského. Vojsko, které vedl Hannibal ze Španělska do Itálie, muselo se nutně za těchto válek postupně přeměnit v přísně ukázněné vojsko stálé. Římané, i když v té době nežili v úplném míru, přece jen tehdy nevedli žádnou zvlášť velkou válku a jejich vojenská kázeň byla, jak se všeobecně tvrdí, hodně uvolněná. Římská vojska, se kterými se Hannibal utkal u Trebie, u Trasimenského jezera a u Cannae, byla milice stojící proti stálému vojsku. O výsledku oněch bitev rozhodla pravděpodobně nejvíce právě tato okolnost.

Stálé vojsko, jež Hannibal zanechal ve Španělsku, mělo nad milicí, kterou proti němu poslali Římané, podobnou převahu, a v několika letech ji pod velením jeho mladšího bratra Hasdrubala z oné země téměř úplně vyhnalo.

Hannibal dostával z domova nedostatečnou pomoc. Římská milice byla

neustále v poli, a tak se z ní během války stalo ukázněné a dobře cvičené stálé vojsko; převaha Hannibalova se proto den ode dne menšila.

Hasdrubal uznal za nutné přivést celé nebo téměř celé stálé vojsko, jemuž velel ve Španělsku, do Itálie na pomoc svému bratru. Na tomto pochodu ho prý jeho průvodci svedli z cesty; a v zemi, kterou neznal, byl překvapen a napaden jiným stálým vojskem, které se jeho vojsku v každém směru přinejmenším vyrovnalo, a byl na hlavu poražen.

Když Hasdrubal opustil Španělsko, nenašel tam veliký Scipio nikoho, kdo by se mu mohl postavit na odpor, kromě milice, jež byla slabší než jeho vlastní. Tuto milici porazil a z jeho vlastní milice se během války nutně stalo ukázněné a dobře cvičené stálé vojsko. Toto stálé vojsko bylo potom převedeno do Afriky, kde proti sobě nenašlo nikoho kromě milice. K obraně Kartága bylo nutno povolát zpět stálé vojsko Hannibalovo. Na duchu pokleslá a často již poražená africká milice se s ním spojila a v bitvě u Zamy tvořila větší část Hannibalových vojsk. To, k čemu došlo toho dne, rozhodlo o osudu těchto dvou soupeřících států.

Od konce druhé punské války až do pádu římského státu bylo římské vojsko v každém směru vojskem stálým. Jakýsi odpor kladlo jeho zbráním stálé vojsko makedonské. Ač byl Řím na vrcholu své moci, podrobení onoho malého království jej stálo dvě velké války a tři velké bitvy, a nebyt zbabělosti jeho posledního krále, bylo by jeho dobytí pravděpodobně bývalo ještě obtížnější. Milice všech civilizovaných národů starověkého světa, Řecka, Sýrie a Egypta, kladly stálým vojskům římským pouze chabý odpor. Mnohem lépe se bránily milice některých národů barbarských. Milice Skythů a Tatarů, které Mithridates sebral v zemích na sever od Černého a Kaspického moře, představovaly nejhroznější nepřátele, se kterými se Římané museli utkat po druhé punské válce. I milice Parthů a Germánů byla vždy docela slušná a několikrát nabyla povážlivě vrchu nad vojsky římskými. Když však měla římská vojska dobré velení, měla asi zpravidla velkou převahu; a jestliže Římané nepokračovali v dobývání ani

Parthie, ani Germanie až do konce, bylo to pravděpodobně proto, že podle jejich názoru nestálo za to připojovat tyto dvě barbarské země k říši, která již tak byla až příliš veliká. Staří Germáni byli, stejně jako Skythové nebo Tataři, národ kočovných pastevců, kteří táhli do pole pod velením týchž náčelníků, jež byli zvyklí následovat v době míru. Jejich milice byla zcela taková jako milice Skythů nebo Tatarů, z nichž také asi pocházeli.

K uvolnění kázně římských vojsk přispělo asi mnoho příčin. Jednou z těchto příčin byla asi její krajní přísnost. V době jejich největší slávy, kdy se zdálo, že se jim nemůže postavit na odpor žádný nepřítel, odložila svou těžkou zbroj jako zbytečně obtížnou a začala zanedbávat svůj namáhavý výcvik jako zbytečnou lopotu. Za římských císařů stala se kromě toho stálá římská vojska, obzvláště ta, jež střežila germánskou a pannonskou hranici, nebezpečím pro své pány, proti nimž často stavívala své vlastní vojevůdce. Aby oslabil jejich hrozivou sílu, odvolal prý je, podle některých autorů Dioklecián, podle jiných Konstantin, nejdříve z hranice, kde předtím vždy tábořila ve velkých celcích, skládajících se zpravidla ze dvou až tří legií, a roztrousil je v malých oddílech po různých městech provinčních, odkud byla odvolávána téměř jen tehdy, bylo-li nutno odrazit nějaký vpád. Z malých vojenských oddílů, které tábořily v městech s vyspělým obchodem nebo řemeslem a málokdy z nich bývaly odvolávány, stali se rovněž obchodníci a řemeslníci. Občan nabyt v nich vrchu nad vojákem; a stálé římské vojsko se postupně zvrhlo v prohnilou, zanedbanou a neukázněnou milici, neschopnou vzdorovat útoku milice germánské a skythské, které brzy potom vtrhly do západořímské říše. Její císařové se dovedli na čas bránit jen tím, že si proti milici některých z těchto národů najímali milici národů jiných. Pád západořímské říše je třetím velkým převratem v dějinách lidstva, o kterém starověké dějiny zanechaly jasnou nebo podrobnou zprávu. Způsobila jej neodolatelná převaha, kterou má milice národa barbarského nad milicí národa civilizovaného, kterou má milice národa pasteveckého nad milicí národa rolníků a řemeslníků. Vítězství,

jichž dosahovala milice, bývala obvykle vítězstvími nikoli nad stálým vojskem, nýbrž nad milicí méně vycvičenou a ukázněnou než ona sama. Taková byla vítězství, jichž dosáhla řecká milice nad vojskem perským; a téhož druhu byla i vítězství, jichž dosáhla později milice švýcarská nad vojsky rakouskými a burgundskými.

Vojska germánských a skythských národů, které se usadily na troskách západořímské říše, byla v nových sídlištích po nějakou dobu stejná, jako byla v jejich původní vlasti. Byla to milice pastevců a rolníků, kteří v době války táhli do pole pod velením týchž náčelníků, které byli zvyklí poslouchat v době míru. Byla proto obstojně vycvičena a obstojně ukázněna. Ale tak jak se vyvíjela řemesla, vážnost náčelníků postupně upadala a valná většina obyvatelstva měla méně volného času na vojenský výcvik. Jak kázeň, tak výcvik feudální milice proto časem upadaly a místo ní bylo postupně zaváděno stálé vojsko. A pak, jak jeden civilizovaný národ zavedl stálé vojsko, museli všichni jeho sousedé následovat jeho příkladu. Brzy totiž zjistili, že na tom závisí jejich bezpečnost a že jejich vlastní milice útoku takového vojska naprosto neodolá.

Vojáci stálého vojska, i když předtím třeba nepřítel ani nikdy neviděli, ukázali se často neméně udatní než staří bojovníci, a jak vytáhli do pole, nezřídka dokázali postavit se tváří v tvář nejodvážnějším a nejzkušenějším starým vojákům. Když ruská armáda pochodovala roku 1756 do Polska, nezdala si snad udatnost ruských vojáků s udatností vojáků pruských, kteří byli v té době pokládáni za nejsmělejší a nejzkušenější staré vojáky v Evropě. A přitom Ruská říše tehdy žila již téměř dvacet let v hlubokém míru, a měla tedy asi pramálo vojáků, kteří vůbec kdy spatřili nepřítel. Než roku 1739 vypukla válka se Španělskem, žila Anglie téměř devětadvacet let v hlubokém míru. Udatnost jejich vojáků nebyla však tímto dlouhým obdobím míru vůbec ochromena, spíše naopak, neboť nikdy nebyla tak skvělá jako při pokusu o dobytí Cartageny, v prvním nešťastném boji oné nešťastné války. V dlouhém období míru mohou snad

své umění někdy zapomenout generálové. Avšak kde si uchová-li řádné stálé vojsko, vojáci nezapomenou na svou udatnost asi nikdy.

Závisí-li obrana civilizovaného národa na milici, je v každé době vystaven nebezpečí, že podlehne kterémukoli barbarskému národu, se kterým náhodou sousedí. Časté podmanění všech civilizovaných asijských zemí Tatary je dostatečnou ukázkou oné přirozené převahy, kterou má milice národa barbarského nad milicí národa civilizovaného. Lepší než každá milice je řádné stálé vojsko. Nejlépe si může takové vojsko vydržovat národ bohatý a civilizovaný, a jedině toto vojsko ubrání proto takový národ proti vpádu chudého a barbarského souseda. Civilizace té které země se proto může po delší dobu rozvíjet nebo i prostě uchovat jedině pod ochranou stálého vojska.

Jako se civilizovaná země ubrání jedině pomocí řádného stálého vojska, tak i jedině pomocí tohoto vojska lze ze země barbarské najednou učinit zemi obstojně civilizovanou. Stálé vojsko vnáší s neodolatelnou mocí do nejbzdálenějších provincií říše zákony panovníka a udržuje jakous takous řádnou správu v zemích, které by ji jinak nesnesly. Kdo pozorně prozkoumá zlepšení, jež zavedl v Ruské říši Petr Veliký, ten zjistí, že téměř všechna ústí v ustavení řádného stálého vojska. Je to nástroj, který provádí a drží všechna jeho ostatní nařízení. Za pořádek a vnitřní mír, kterému se ona říše od té doby těší, je co děkovat jedině vlivu onoho vojska.

Muži republikánských zásad měli vždy k stálému vojsku nedůvěru jakožto k nebezpečí pro svobodu. Tam, kde zájem vrchního velitele a nejvyšších důstojníků není nutně spjat s podporou státního zřízení, takovým nebezpečím stálé vojsko ovšem také je. Stálé vojsko Caesarovo zničilo republiku. Stálé vojsko Cromwellovo rozešlo Dlouhý parlament. Ale tam, kde panovník sám je vrchním velitelem tohoto vojska a nejvýznamnější vyšší i nižší šlechtici jeho nejvyššími důstojníky, tam, kde vojsku velí ti, kdož mají na podporování státní moci největší zájem,

poněvadž se na ní sami nejvíce podílejí, nemůže být stálé vojsko svobodě nikdy nebezpečné. Někdy může naopak svobodě prospívat. Bezpečnost, kterou zaručuje panovníkovi, činí zbytečnou onu obtěžující nedůvěru, s níž se v některých novodobých státech bedlivě sledují sebebezvýznamnější počiny každého občana a která ho může kdykoli připravit o klid. Tam, kde bezpečnost vykonavatele státní moci, i když se opírá o nejpřednější lidi země, může být ohrožena každou nespokojeností lidu, tam, kde se v několika hodinách malý nepokoj může rozrůst ve velkou revoluci, musí vláda používat veškeré své moci, aby potlačovala a trestala každé reptání a všechny stížnosti namířené proti ní. Naproti tomu panovníka, který za sebou cítí podporu nejen dědičné aristokracie země, ale i řádného stálého vojska, nemohou ani sebehrubší, sebeméně odůvodněné a sebenevázanější projevy nespokojenosti nijak zneklidnit. Může je klidně promíjet nebo jich nedbat, a poněvadž si je vědom své převahy, přirozeně je nejraději promíjí nebo jich nedbá. Takovouto svobodu, která až hraničí s nevázaností, lze trpět pouze v zemích, kde panovníka podpírá řádné stálé vojsko. Pouze v takovýchto zemích není pro bezpečnost státu třeba, aby byla panovníkovi udělena neomezená moc potlačovat podle vlastního uvážení i jen nepřístojné využívání této nevázané svobody.

S postupující civilizací ve společnosti stává se proto první povinnost panovníka, bránit společnost před násilím a bezprávím ze strany jiných společností, stále nákladnější a nákladnější. Vojenskou moc společnosti, s níž neměl původně pražádné výdaje ani v míru, ani za války, musí panovník s rozvojem civilizace vydržovat z počátku jen v době války a pak i v době míru.

Velká změna, ke které došlo ve válečnictví vynalezením střelných zbraní, zvýšila ještě více jak výdaje na cvičení a ukáznění určitého počtu vojáků v době míru, tak i výdaje na jejich použití ve válce. Jejich zbraně i jejich výzbroj se staly nákladnějšími. Mušketa je stroj dražší než oštěp nebo luk a šípy; těžký kanón nebo moždír je dražší než prak nebo katapult.

Prach spotřebovaný při novodobé přehlídce vojska je nenávratně ztracen a způsobuje velmi značné výdaje. Oštěpy a šípy, kterými vojáci vrhali nebo stříleli při přehlídce starověké, daly se pak snadno zase sebrat a kromě toho měly jenom nepatrnou hodnotu. Těžký kanón nebo moždíř jsou proti praku nebo katapultu zbraně nejen mnohem dražší, ale i mnohem těžší, a nejen zhotovit je pro válku, ale i dopravit je do pole stojí mnohem více. A protože je novodobé dělostřelectvo proti starému mnohem účinnější, je teď mnohem nesnadnější, a proto i nákladnější opevnit město tak, aby mohlo vzdorovat útoku tohoto účinnějšího dělostřelectva třeba jen po několik týdnů. Příčin, které činí obranu společnosti v dnešní době nákladnější, je tedy mnoho. Nevyhnutelné účinky přirozeného pokroku byly v tomto směru značně zesíleny velkým převratem ve válečnictví, k němuž dala popud pouhá náhoda, vynalezení střelného prachu.

Velká nákladnost střelných zbraní poskytuje v novodobé válce zřejmou výhodu tomu národu, který si může vysoké výdaje na ně nejspíše dovolit, tedy národu bohatému a civilizovanému před národem chudým a barbarským. Ve starověku se mohly bohaté a civilizované národy jen těžce ubránit proti svým chudým a barbarským sousedům. Vynález střelných zbraní, vynález, který se na první pohled zdá tak zhoubný, prospívá jistě jak zachování civilizace, tak i jejímu šíření.

ČÁST II

O výdajích na spravedlnost

Druhá povinnost panovníka, povinnost chránit pokud možno každého člena společnosti před bezprávím nebo křivdou ze strany některého jiného jejího člena, neboli povinnost zavést řádné vykonávání spravedlnosti, vyžaduje na jednotlivých stupních vývoje společnosti dvojí naprosto rozdílnou výši výdajů.

U národů loveckých není téměř žádný osobní majetek, nebo alespoň ne

majetek, který by přesahoval hodnotu dvoudenní až tří denní práce, a proto u nich málokdy najdeme stálého veřejného úředníka nebo nějaké pravidelné vykonávání spravedlnosti. Lidé, kteří nemají majetek, mohou si navzájem ublížit jenom na těle nebo na cti. Ale jestliže někdo někoho zabije, zraní, ztluče nebo pomluví, nemá z toho žádný zisk, třebaže ten, jemuž ublížil, trpí. Jinak je tomu s ublížením na majetku. Prospěch osoby, která se ho dopustila, rovná se často škodě toho, komu bylo ublíženo. Na těle nebo na cti může ublížit jeden člověk druhému jedině ze závidění, ze zlomyslnosti nebo ze zášti. Ale většina lidí nepodléhá vlivu těchto vášní tak často a i ti nejhorší jim podlehnou jen tu a tam. Poněvadž také ukojení těchto vášní, i když je některým povahám sebezpříjemnější, není provázeno žádnou skutečnou a trvalou výhodou, většina lidí se ho po rozumné úvaze zpravidla zřekne. Lidé spolu mohou žít pohromadě ve společnosti vcelku bezpečně, i když tu není žádný veřejný úředník, který by je chránil před bezprávím pramenícím z těchto vášní. Ale lakota a ctižádost boháčů, u chudiny pak odpor k práci a záliba v okamžitém pohodlí a v radovánkách jsou vášně, které ponoukají k útoku na majetek, vášně s účinkem mnohem trvalejším a s mnohem širší působností. Všude, kde je velký majetek, tam je také velká nerovnost. Na jednoho boháče musí připadat alespoň pět set chudásů, a hojnost, v níž žije hrstka lidí, předpokládá bídu tisíců. Nadbytek boháče vzbuzuje rozhořčení u chudásů, které nouze dohání a závist často navádí k tomu, aby napadli jeho majetek. Jedině pod ochranou veřejného úředníka může majitel onoho cenného jmění, získaného mnohaletou prací a možná i prací mnoha pokolení, v noci klidně spát. Je neustále obklopen neznámými nepřáteli, jimž nikdy nezavdal příčinu k nepřátelství a jež přesto nemůže nikdy usmířit a před jejichž bezprávím jej může ochránit jen mocná paže veřejného úředníka, neustále vztyčená, aby bezpráví ztrestala. Získání cenného a rozsáhlého majetku nutně proto vyžaduje zřízení veřejné správy. Kde není majetek nebo kde alespoň nepřesahuje hodnotu dvoudenní až tří denní práce, není veřejné správy tolik zapotřebí.

Veřejná správa předpokládá jistou podřízenost. Ale jak s nabýváním cenného majetku pozvolna vzrůstá i nutnost zřídit veřejnou správu, právě tak s růstem tohoto cenného majetku pozvolna vzrůstají i základní příčiny, které zcela přirozeně přivozují podřízenost.

Jsou snad celkem čtyři příčiny neboli okolnosti, které vedou zcela přirozeně k podřízenosti, neboli které zcela přirozeně a ještě dávno před zavedením jakéhokoli veřejného zařízení stavějí některé osoby po jisté stránce nad většinu jejich bližních.

První z těchto příčin neboli okolností jsou dokonalejší osobní vlastnosti: síla, krása a mrštnost těla; moudrost a mravnost, rozvážnost, spravedlnost, statečnost a umírněnost. Vlastnosti tělesné, nejsou-li podepřeny i vlastnostmi duševními, získávají člověku v kterémkoli období společnosti jen velmi málo vážnosti. Opravdu silný je ten člověk, který pouhou svou tělesnou silou donutí dva slabé, aby ho poslouchali. Nesmírnou vážnost mohou člověku získat duševní vlastnosti samy o sobě. Jenže tyto vlastnosti jsou neviditelné, jsou vždy sporné a zpravidla se také berou v pochybnost. Ani jedna společnost, ať již barbarská nebo civilizovaná, nepovažovala za vhodné založit pravidla nadřazenosti a podřízenosti na těchto vlastnostech neviditelných, nýbrž na něčem jasnějším a hmatatelnějším. Druhá z těchto příčin neboli okolností je vyšší věk. Stařec, pokud ještě není v tak pokročilém věku, že ho lze mít za dětinského, je všude ve větší vážnosti než mladík téhož stavu, bohatství i schopností. U národů loveckých, např. u domorodých kmenů severoamerických, jediným měřítkem důstojnosti a prvenství je stáří. Otec je u nich pojmenováním pro osobu vyššího postavení, bratr pro osobu téhož postavení a syn pro osobu postavení nižšího. U národů nejbohatších a nejvzdělanějších určuje stáří prvenství mezi těmi, kdož si jsou v každém jiném směru rovni a u nichž tedy není nic jiného, čím by se toto prvenství určilo. Mezi bratry a sestrami zaujímá první místo vždy nejstarší; a při rozdělení otcovského majetku všechno, co nelze rozdělit a co musí připadnout pouze jedné

osobě, např. šlechtický titul, dává se zpravidla nejstaršímu. Věk je vlastnost jasná a hmatatelná, o kterou se nelze přít.

Třetí z těchto příčin neboli okolností je větší majetek. Vliv bohatství je sice velký v každém období společnosti, ale největší je asi v obdobích nejméně pokročilých, kdy nerovnost v majetku může být neobyčejně vysoká. Jestliže se tatarskému náčelníku množí stáda tak hojně, že uživí tisíc lidí, nemůže použít těchto přírůstků k ničemu jinému než právě k vyživování tohoto tisíce lidí. Ona nerozvitá společnost nemá ještě žádné řemeslné výrobky, šperky nebo tretky, za něž by náčelník mohl vyměnit onu část své nezpracované produkce, jež převyšuje jeho vlastní spotřebu. Oněch tisíc lidí, jež takto živí, na něm plně závisí, a musí se proto za války podřizovat jeho velení a v míru jeho pravomoci. Je jim nutně vojevůdcem i soudcem a náčelníkem se stal nutně proto, že je nejbohatší. Ve společnosti neobyčejně bohaté a vyspělé může mít člověk mnohem větší majetek, a přesto nemůže poroučet třeba ani tuctu lidí. Produkce jeho panství je sice možná tak veliká, že by uživila, a možná i opravdu živí, přes tisíc lidí, ale tito lidé mu za všechno, co od něho dostávají, platí a on sám nikomu nic nedá leč za nějaký ekvivalent; téměř nikdo se proto necítí na něm zcela závislý a jeho moc se omezuje jenom na několik jeho domácích sluhů. Přesto i v bohaté a vyspělé společnosti je vážnost plynoucí z bohatství velmi značná. Že je mnohem větší než vážnost, kterou dává stáří anebo osobní vlastnosti, na to byly všeobecné stesky v každém období společnosti, které dovolovalo značnější nerovnost v majetku. První období společnosti, období lovců, nerovnost v majetku nedovoluje. Všeobecná chudoba zavádí všeobecnou rovnost; a slabým sice, ale jediným podkladem moci a podřízenosti je vyšší stáří nebo dokonalejší osobní vlastnosti. V tomto období společnosti je proto moci a podřízenosti málo, anebo není vůbec žádná. Druhé období společnosti, období pastevecké, dovoluje neobyčejně velkou nerovnost v majetku, a v žádném jiném období nedodává větší bohatství těm, kdož je mají, tolik moci. V žádném

jiném období není proto také dokonaleji vybudované moci a podřízenosti. Moc arabského šejka je ohromná; moc tatarského chána je naprosto despotická.

Čtvrtou z těchto příčin neboli okolností je lepší původ. Lepší původ předpokládá u rodiny člověka, který si jej osobuje, již dávnou převahu v majetku. Všechny rodiny jsou stejně staré; a předků panovníka, i když jsou třeba známější, nemůže přece jen být více než předků žebráka. Stáří rodu znamená všude stáří buď majetku, anebo vznešenosti, která se obvykle na bohatství zakládá anebo kterou bohatství doprovází. Čerstvě získaná vznešenost je všude v menší vážnosti než vznešenost starobylá. Návist k uchvatiteli trůnu a láska k panovníkovi ze starého rodu se zakládají do velké míry na pohrdání, jež lidé přirozeně cítí k prvnímu, a na úctě k druhému. Jako se důstojník bez odmluvy podřizuje moci představeného, který mu vždy velel, ale nesnese, aby byl nad něho povýšen jeho podřízený, tak se lidé beze všeho podřizují rodu, jemuž se oni sami i jejich předkové vždy podřizovali, ale vzplanou rozhořčením, zmocní-li se vlády nad nimi rod jiný, na němž nikdy neuznávali něco stejně vznešeného.

Poněvadž rozlišování podle rodu vyplývá z nerovnosti v majetku, nemůže se vyskytovat u národů loveckých, u nichž si jsou všichni lidé majetkem rovni, a u nichž si proto musí být téměř rovni i rodem. Syna muže moudrého a statečného mohou si ovšem i oni vážit poněkud více než muže stejné ceny, který má to neštěstí, že je synem hlupáka nebo zbabělce. Ale tento rozdíl nebude asi příliš velký; a nikdy se snad nevyskytl na světě vážený rod, který měl za svůj věhlas co děkovat jedině děděné moudrosti a mravní dokonalosti.

U národů pasteveckých nejenže může docházet k rozlišování podle rodu, ale také k němu vždy dochází. Takovým národům je jakýkoli přepych vždy cizí a promrhat velké bohatství nerozvážným plýtváním není u nich téměř ani možné. Žádný jiný národ nemá tudíž více rodů, jež lid ctí a jichž si váží proto, že mají dlouhou řadu mocných a slavných předků. neboť u

žádného národa nezůstává zpravidla bohatství v rukou téhož rodu tak dlouho.

Původ a majetek jsou zřejmě dvěma hlavními okolnostmi, které vyvyšují jednoho člověka nad druhého. Jsou to dva hlavní prameny vážnosti, jíž člověk požívá, a jsou to proto hlavní příčiny, jež již samy od sebe zavádějí mezi lidmi moc a podřízenost. U národů pasteveckých působí obě tyto příčiny plnou silou. Slavný pastevec nebo majitel stád, vážený pro své velké bohatství a pro množství těch, které živí, a ctěný pro svůj urozený původ a pro starobylost svého slavného rodu sahajícího až do nepamětných dob, požívá zcela přirozeně moci nad všemi méně významnými pastevci a majiteli stád svého houfu nebo kmene. Může poroučet větším spojeným vojenským silám než kdokoli jiný. Má větší vojenskou moc než kdokoli jiný. Za války jsou všichni zcela přirozeně ochotnější bojovat pod korouhví jeho než pod korouhví kohokoli jiného, a jeho původ a majetek mu tak již samy o sobě dávají jakousi výkonnou moc. Poněvadž má k ruce početnější spojené vojenské síly než kdokoli jiný, může velmi snadno přinutit toho, kdo někomu ukřivdí, aby křivdu odčinil. U něho hledají proto také přirozeně ochranu všichni ti, kdo jsou příliš slabí, aby se bránili sami. Jemu si také přirozeně stěžují na bezpráví, které se jim podle jejich mínění stalo, a jeho rozhodnutí se pak přijímá spíše než rozhodnutí kohokoli jiného, a to i stranou, proti níž byla vedena stížnost. Jeho původ a majetek mu tak již samy sebou zjednávají jistou moc soudcovskou.

Nerovnost v majetku se objevuje po prvé v období pasteveckém, na druhém stupni společnosti, a zavádí mezi lidmi jistou pravomoc a podřízenost, jež se asi dříve nevyskytovaly. Zavádí tím i jistou veřejnou správu, která je nevyhnutelně nutná k jejich zachování; a činí to patrně zcela mimovolně a aniž si někdo vůbec uvědomí, že je to nutné. Uvědomění si této nutnosti se dostavuje nepochybně až později a velmi značně přispívá k udržování a zabezpečení této pravomoci a podřízenosti.

Velký zájem na zachování řádu, který jim jediný může zabezpečit jejich výhody, mají nutně zejména boháči. Lidé méně zámožní pomáhají společně boháčům bránit jejich majetek, aby jim boháči zase společně pomáhali bránit majetek jejich. Všichni drobní pastevci a majitelé stád cítí, že bezpečnost jejich stád závisí na bezpečnosti stád největšího pastevce nebo majitele stád; že udržení jejich vlastní menší moci závisí na udržení jeho větší moci a že na jejich podřízenosti vůči němu závisí jeho moc udržovat lidi stojící ještě níže v podřízenosti vůči nim. Tvoří jakousi drobnou šlechtu, která cítí, že musí bránit majetek a podporovat moc svého vlastního panovníčka, aby on mohl bránit majetek jejich a podporovat moc jejich. Veřejná správa, pokud je zavedena na ochranu majetku, je ve skutečnosti zavedena na ochranu boháčů před chudinou, neboli na ochranu těch, kteří mají nějaký majetek, před těmi, kteří nemají vůbec žádný.

Takovému panovníkovi nepůsobila však soudcovská moc výdaje naprosto žádné, po dlouhou dobu byla pro něho naopak zdrojem příjmu. Lidé, kteří u něho hledali spravedlnost, byli vždy ochotni za ni zaplatit a nikdy neopominuli doprovodit svou žádost nějakým darem. Když pak soudcovská moc panovníka byla již řádně upevněna, musel ten, kdo byl shledán vinným, kromě náhrady druhé straně zaplatit i pokutu panovníkovi. Způsobil přece nepříjemnost, vyrušil svého pána a krále z klidu, a za tato provinění zasluhoval přece pokutu. V tatarských státech asijských a v evropských státech založených oněmi germánskými a skythskými národy, jež vyvrátily Římskou říši, bylo soudcovství značným zdrojem příjmu jak pro panovníka, tak pro všechny náčelníky nebo vládců nižší, kteří pod jeho vládou vykonávali soudní moc omezenou na ten či onen kmen nebo na to či ono území nebo kraj. Z počátku vykonávali panovník i nižší náčelníci spravedlnost osobně. Potom však všude shledali, že je lépe dát se zastupovat nějakým svým správcem nebo soudcem. Tento zástupce musel však tomu, kdo ho tímto úřadem pověřil, ze zisku,

jež mu vynášelo vykonávání spravedlnosti, skládat účet. Kdo si přečte pokyny, jež za vlády Jindřicha II. dostávali soudcové soudních okruhů,¹³⁰ jasně uvidí, že tito soudcové byli jakýmsi kočovnými zástupci, které král rozesílal po zemi, aby vybírali některé položky králova příjmu. Vykonávání spravedlnosti v oněch dobách nejen poskytovalo panovníkovi jistý příjem, ale v tomto příjmu spatřoval patrně panovník hlavní prospěch, jenž má plynout z vykonávání spravedlnosti.

Tento způsob vykonávání spravedlnosti, které tu má sloužit účelům fiskálním, musel nutně vést k některým velmi hrubým přehmatům. Osobě, která přišla žádat o spravedlnost a přinášela velký dar, dostalo se asi víc než pouhé spravedlnosti, kdežto tomu, kdo přicházel žádat o spravedlnost a přicházel s darem jen malým, dostalo se jí asi o něco méně. Soud býval třeba také často odkládán, aby se tento dar opakoval. Mimo to pokuta, kterou musel obžalovaný platit, mohla často být velmi pádným důvodem k tomu, aby byl shledán vinným, i když ve skutečnosti vinen nebyl. Že takové přehmaty nebyly nijak vzácné, dosvědčují staré dějiny každé evropské země.

Když panovník nebo náčelník vykonával soudní moc osobně, tu ať se dopustil sebehrubšího přehmatu, domoci se nápravy muselo být takřka nemožné, protože tu téměř nikdy nebyl nikdo tak mocný, aby ho volal k odpovědnosti. Když ji vykonával prostřednictvím některého svého správce, dosažení nápravy bývalo někdy přece jen možné. Dopustil-li se takový správce nespravedlnosti pouze pro svůj vlastní prospěch, býval asi leckdy panovník dost ochoten ho potrestat anebo ho přinutit, aby křivdu odčinil. Ale dopustil-li se bezpráví ve prospěch panovníka, proto, aby se zavděčil tomu, kdo ho ustanovil a kdo ho může povýšit, bývala náprava křivdy většinou právě tak nemožná, jako kdyby se byl křivdy dopustil sám panovník. Ve všech barbarských státech, obzvláště ve všech oněch starých evropských státech, které vznikly na troskách Římské říše, bylo asi

vykonávání spravedlnosti dlouhou dobu krajně úplatné; zcela spravedlivé a nestranné nebylo ani za nejlepších panovníků, za nejhorších bylo pak vůbec hanebné.

U národů pasteveckých, kde je panovník nebo náčelník pouze největším pastevcem nebo majitelem největších stád svého kmene, žije tak jako kterýkoli jeho leník nebo poddaný z přírůstku svých vlastních stád. U těch rolnických národů, které teprve sotva opustily život pastevecký a ještě nad něj daleko nepokročily, jako asi byly řecké kmeny v době trojské války a naši germánští a skythští předkové tehdy, když se právě usadili na troskách západořímské říše, je panovník nebo náčelník taktéž pouze majitelem největších panství v zemi a žije, podobně jako kterýkoli jiný majitel panství, z příjmu, jež mu poskytují jeho soukromé statky, neboli, jak se nazývají v novověké Evropě, statky korunní. Jeho poddaní mu zpravidla nic neodvádějí, ledaže by potřebovali zakročení jeho moci, aby je ochránila před křivdou ze strany jiných poddaných. Dary, jež mu při takových příležitostech přinášejí, toť celý jeho řádný příjem, i celý jeho příjem vedlejší, který má z vlády nad nimi, až snad ovšem na některé výjimečné případy. Když v Homérovi nabízí Agamemnon Achillovi za jeho přátelství vládu nad sedmi řeckými městy, jako jediný prospěch, jež mu to asi přinese, uvádí to, že ho lidé budou uctívat dary. Dokud takové odměny za vykonávání spravedlnosti, neboli, jak je lze nazvat, soudní poplatky, byly takto celým řádným příjmem plynoucím panovníkovi z jeho panovnictví, nedalo se očekávat a nedalo se ani rozumně předpokládat, že by se jich úplně vzdal. Dalo se navrhnout, a často se vskutku také navrhovalo, aby je nějak upravil a stanovil jejich výši. Ale i když je již takto upravil a přesně stanovil, bylo stále ještě velmi obtížné, neřku-li nemožné, zabránit takovému všemocnému pánu, aby tuto stanovenou výši překračoval. Dokud tedy trval tento stav, nedalo se vlastně úplatnosti ve vykonávání spravedlnosti, přirozenému to důsledku libovolnosti a neurčitosti těchto darů, nijak účinně odpomoci.

Když však z různých příčin, hlavně z neustále rostoucích výdajů na obranu státu proti vpádům jiných národů, soukromé statky panovníka již nestačily na hrazení panovnických výdajů a když pak obyvatelstvo muselo v zájmu své bezpečnosti přispívat na tyto výdaje různými daněmi, tehdy asi došlo téměř všude k ustanovení, že ani panovník, ani jeho úředníci a zástupci, soudcové, nesmějí pod žádnou záminkou přijímat za vykonávání spravedlnosti žádné dary. Vycházelo se asi z toho, že tyto dary úplně odstranit je snadnější než účinně stanovit a omezit jejich výši. Soudcům byly určeny pevné platy, jež jim měly nahradit ztrátu podílu, který dostávali z bývalých odměn za vykonávání spravedlnosti, tak jako daně více než nahrazovaly ztrátu jeho podílu zase panovníkovi. Říkalo se pak, že se spravedlnost vykonává zdarma.

Ale zdarma se ve skutečnosti nesoudilo v žádné zemi. Strany musely vždy platit alespoň advokátům a notářům; ti, kdyby nedostali zapláceno, konali by svou povinnost ještě hůře, než ji konají nyní. Honoráře, které za rok dostanou advokáti a notáři, značně převyšují u každého soudního dvora platy soudců. Ta okolnost, že soudce platí koruna, nemůže nijak výrazně snížit nákladnost soudního sporu. Avšak přijímat od stran dary nebo odměny bylo zakázáno soudcům ani ne tak proto, aby se zmenšily soudní útraty, jako proto, aby se ve vykonávání spravedlnosti zabránilo úplatnosti.

Úřad soudce je sám o sobě tak čestný, že lidé jej zastávají rádi, i když je spojen s nepatrným platem. Podřízený úřad smírčího soudce, třebaže s sebou přináší hodně nepříjemností a většinou vůbec žádný plat, je přesto pro většinu našich venkovských šlechticů cílem jejich ctižádosti. Platy všech soudců, vyšších i nižších, spolu s celkovými výdaji na soudní správu a na vykonávání spravedlnosti činí ve všech vzdělaných zemích, a to i tam, kde se na ně dost plýtvá, jen pranepatrnou část celkových výdajů státu.

Veškeré výdaje na vykonávání spravedlnosti by se daly snadno uhradit i ze soudních poplatků; státní pokladna by se tak zcela zbavila jistého, byť

jen nepatrného zatížení, aniž by se tím vykonávání spravedlnosti skutečně ohrozilo úplatností. Je těžké zavést účinný pořádek do soudních poplatků tam, kde z nich dostává svůj podíl osoba tak mocná jako panovník, který z nich má značnou část svého příjmu. Je to však velmi snadné tam, kde hlavní osobou, která z nich může mít nějaký prospěch, je soudce. Donutit soudce zákonem k zachování předpisů je velmi snadné; ale dosáhnout toho, aby je zachovával panovník, to by zákon asi vždy nedokázal. Kde jsou soudní poplatky přesně upraveny a stanoveny, kde se v určitém období každého soudního případu platí všechny najednou do rukou pokladníka nebo výběřčího, který je pak, když už je spor rozhodnut, ale ne dříve, než je rozhodnut, rozdělí v jistém stanoveném poměru mezi jednotlivé soudce, tam asi není nebezpečí úplatnosti o nic větší než tam, kde jsou takové poplatky vůbec zakázány. Tyto poplatky by se mohly stanovit tak, že by zcela postačovaly hradit veškeré výdaje na vykonávání spravedlnosti a přitom by nijak zvlášť nezvyšovaly soudní útraty. To, že by je soudci nedostali dříve, dokud by spor nebyl rozhodnut, mohlo by být pro soud jakousi pobídkou, aby ten případ vyšetřil a rozhodl svědomitě a brzy. Kdyby se u soudů skládajících se ze značného počtu soudců tyto poplatky rozdělovaly mezi jednotlivé soudce podle toho, kolik hodin a kolik dní každý z nich věnoval zkoumání případu buď u soudu, nebo v nějaké komisi ustavené soudem, mohly by podněcovat k horlivosti i každého jednotlivce. Veřejná služba se nevykonává nikdy lépe, než jestliže odměna za ni přichází až tehdy, když je ona služba vykonána, a jestliže je tato odměna úměrná horlivosti, s níž byla tato služba vykonána. U francouzských parlamentů pochází největší část soudcovských příjmů ze soudních poplatků (tzv. épices et vacations). Po odečtení všech srážek činí čistý plat placený korunou soudci parlamentu toulouského, druhého to nejváženějšího parlamentu v království, pouze sto padesát francouzských livrů ročně neboli asi šest liber št. jedenáct šilinků. Před nějakými sedmi

lety¹³¹ představovala tam tato suma běžnou roční mzdu obyčejného lokaje. Ony épices se pak rozdělují podle horlivosti soudců. Příčinnivý soudce má ze svého úřadu slušný, i když nijak velký příjem; soudce pohodlný dostává jen o málo více než svůj plat. Tyto parlamenty nejsou možná po mnohé stránce soudy zvlášť dobré; ale z úplatnosti nebyly obviněny ani jednou a nebyly z ní snad ani nikdy podezírány.

Soudní poplatky byly asi původně hlavním zdrojem příjmu i pro soudy v Anglii. Každý soud se snažil projednat co nejvíce soudních případů, a ochotně se proto ujímal i případů, které pod jeho pravomoc původně ani neměly spadat. Královský soudní dvůr (*Court of King's Bench*), zřízený pouze pro věci trestní, rozhodoval i ve věcech občanských, jestliže žalobce tvrdil, že se žalovaný při porušení jeho práva dopustil ještě nějakého přestupku nebo přečinu. Soudní dvůr státní pokladny (*Court of Exchequer*), zřízený k vybírání královských příjmů a k vymáhání pouze těch dluhů, které se měly platit králi, rozhodoval i o všech ostatních dlužích, jestliže žalobce tvrdil, že nemůže zaplatit králi, poněvadž žalovaný nechce zaplatit jemu. Při takovýchto fintách záviselo mnohdy jenom na soudících se stranách, před kterým soudem chtějí mít svou při projednávání; a každý soud se snažil, aby rychlejším vyřizováním sporů a větší nestranností získal co nejvíce případů. O dnešní znamenitý stav anglických soudů zasloužilo se možná do velké míry toto soutěžení, které kdysi vládlo mezi soudci těchto soudů; neboť každý soudce se snažil, aby každé bezpráví bylo u jeho soudu napraveno, pokud to jen zákon dovoloval, co nejrychleji a co nejúčinněji. Odškodné přiznával soud původně pouze za porušení smlouvy. Kancléřský soudní dvůr (*Court of Chancery*) jakožto soud svědomí (*Court of Conscience*) měl nejdříve za úkol vymáhat náležité plnění smluv. Když někdo porušil smlouvu tím, že nezaplatil, nedala se škoda, kterou způsobil, nahradit jinak než tím, že se mu přikázalo zaplatit, což se rovnalo přinucení k přesnému plnění smlouvy. V takových případech byla proto

pomoc, kterou poskytovaly obyčejné soudy (*Courts of Law*), dostatečná. V jiných případech nepostačovala. Jestliže pachtýř žaloval majitele panství, že ho neprávem vyhnal z pachtu, pak se odškodné, jehož se domohl, nerovnálo nikterak hodnotě toho pachtu. Všechny takové spory přicházely proto po nějakou dobu před soud kancléřský, ovšem k nemalé škodě soudů obyčejných. Aby dostaly řešení těchto sporů opět do svých rukou, vynašly prý obyčejné soudy onu vyumělkovanou a smyšlenou žalobu na rušení držby, nejúčinnější prostředek proti nespravedlivému vypuzení z gruntu.

I kolkovní poplatky ze soudního řízení, jež by soud vybíral a z nichž by se vydržovali soudcové a jiní lidé od soudu, poskytovaly by možná příjem, jenž by stačil hradit výdaje na vykonávání spravedlnosti, aniž by to bylo na úkor celkového příjmu státu. Soudcové by pak mohli ovšem být v pokušení při každém sporu zbytečně rozmnožovat počet přelíčení, aby výnos tohoto kolkovního byl co nejvyšší. V novodobé Evropě se stalo zvykem stanovit odměnu právním zástupcům a soudním písařům většinou podle počtu stránek, které museli napsat, přičemž soud vyžadoval, aby na každé stránce bylo tolik a tolik řádek a na každé řádce tolik a tolik slov. Aby si zvýšili svou odměnu, naučili se právní zástupci a soudní písaři rozmnožovat naprosto zbytečně počet slov, což snad u všech evropských soudů vedlo k pokažení právního jazyka. Podobné pokušení by možná podobně pokazilo i soudní řízení.

Ale ať již se to zařídí tak, že si vykonávání spravedlnosti výdaje, které vyžaduje, nahradí samo nebo že soudcové dostávají pevné platy vyplácené z nějakého jiného zdroje, není snad nutné, aby tento zdroj příjmu byl spravován osobou nebo osobami pověřenými výkonnou mocí anebo aby tyto platy byly vypláceny těmito osobami. Tímto zdrojem by mohlo být pachtovné ze statků; každému soudu by byla svěřena správa statku, který by jej měl vydržovat. Tímto zdrojem by mohly být i úroky z jisté částky peněz; půjčování z této částky by se taktéž mohlo svěřit

soudu, jež by tyto úroky měly vydržovat. Úroky z kapitálu jsou jistou, byť jen malou částí platu soudců skotského nejvyššího civilního soudu (*Court of Session*). Pro svou nutnou nestálost hodí se však takový zdroj asi sotva k vydržování zřízení, jež by mělo být trvalé.

K odloučení moci soudní od moci výkonné došlo asi proto, že se s postupem vzdělanosti rozrůstala činnost společnosti. Soudnictví se stalo něčím tak namáhavým a složitým, že bylo třeba, aby se mu osoby, jimž bylo svěřeno, zcela věnovaly. Poněvadž osoba pověřená výkonnou mocí neměla čas, aby se věnovala rozsuzování soukromých sporů sama, ustanovila si zástupce, který rozhodoval místo ní. Jak vzrůstala moc Říma, býval konzul příliš zaneprázdněn politickými věcmi státu, aby se mohl věnovat souzení. Byl proto jmenován praetor, aby soudil místo něho. Když došlo k rozvoji evropských monarchií, jež vznikly na troskách Římské říše, začali panovníci a velmoži všude vykonávání spravedlnosti považovat za úřad jednak příliš namáhavý a jednak příliš sprostý, aby jej vykonávali osobně. Zbavili se ho proto vesměs tím, že za sebe ustanovovali zástupce, jakéhosi svého správce nebo soudce.

Je-li moc soudní spojena s mocí výkonnou, je téměř nemožné, aby spravedlnost nebyla leckdy obětována tomu, čemu se obyčejně říká politika. Osoba, jíž jsou svěřeny důležité státní zájmy, může leckdy, a to i bez špatného úmyslu, považovat za nutné obětovat těmto zájmům práva některého jednotlivce. Ale svoboda každého jednotlivce, jeho pocit vlastní bezpečnosti závisí na nestranném vykonávání spravedlnosti. Aby se mohl každý jednatel cítit naprosto jist všemi právy, jež mu náleží, k tomu je nejen nutno moc soudní odloučit od moci výkonné, ale je nutno učinit ji na této moci i co nejméně závislou. Soudce nemá být vystaven nebezpečí, že bude zbaven svého úřadu jen z rozmaru této moci. Pravidelné vyplácení jeho platu nemá záviset na dobré vůli výkonné moci nebo dokonce na tom, jak tato moc dovede hospodařit.

ČÁST III

O výdajích na veřejné stavby a na veřejné instituce

Třetí a poslední povinnost panovníka nebo státu je povinnost vybudovat a udržovat takové veřejné instituce a takové veřejné stavby, které jsou sice společnosti jako celku nejvýš prospěšné, ale jsou takové povahy, že užitek z nich by jednotlivci nebo malé skupince lidí nikdy nemohl nahradit výdaje na ně vynaložené, a proto se ani nedá očekávat, že by je vybudoval a udržoval některý jednatel nebo skupina jednotlivců. K vykonávání této povinnosti je třeba dvojího druhu výdajů, jejichž výše je v jednotlivých obdobích společnosti velmi různá.

Kromě veřejných institucí a veřejných staveb nutných pro obranu společnosti a pro vykonávání spravedlnosti, o nichž byla řeč již dříve, mají ostatní stavby a instituce tohoto druhu za úkol hlavně usnadňovat obchod společnosti a zvyšovat vzdělání národa. Vzdělávací zařízení jsou dvojího druhu: jednak pro vzdělávání mládeže, jednak pro vzdělávání lidí každého stáří. Budeme-li sledovat, jakým způsobem se dají co nejsprávněji hradit výdaje na různé veřejné instituce a stavby, rozčlení se nám třetí část této kapitoly na tři zvláštní oddíly.

ODDÍL 1

O veřejných stavbách a institucích usnadňujících obchod společnosti, a to nejprve o takových, které usnadňují obchod vůbec

Že vybudování a udržování veřejných staveb, které usnadňují obchod v zemi, jako jsou dobré cesty, mosty, splavné průplavy, přístavy apod., musí vyžadovat v různých obdobích vývoje společnosti výdaje velmi rozdílné výše, je tak zřejmé, že to není třeba dokazovat. Výdaje na stavbu a udržování veřejných cest v té které zemi musí se zřejmě zvětšovat úměrně s ročním produktem půdy a práce té země nebo s množstvím a váhou zboží, které je nutno po oněch cestách přivážet a převážet. Pevnost mostu

musí být přiměřená počtu a váze povozů, které přes něj pravděpodobně budou jezdit. Hloubka a množství vody v průplavu musí být úměrné počtu a nosnosti člunů, které asi po něm budou převážet zboží; rozloha přístavu pak počtu lodí, které v něm asi budou kotvit.

Není snad nutné, aby výdaje na tyto veřejné stavby byly hrazeny z toho státního příjmu, jak se to obvykle nazývá, jež vybírat a s nímž nakládat je ve většině zemí uloženo výkonné moci. Většina takovýchto veřejných staveb se dá snadno spravovat tak, aby přinášela svůj vlastní příjem postačující k tomu, aby hradil výdaje na ně vynaložené, aniž by se nějak zatěžoval celkový důchod společnosti.

Například silnice, most nebo průplav dají se jak vybudovat, tak udržovat z malého poplatku z povozů nebo člunů, které jich používají. Přístav pak z mírného přístavního poplatku z nosnosti lodí, které v něm nakládají nebo vykládají zboží. Ražení peněz, což je rovněž zařízení usnadňující obchod v mnoha zemích, nejen hradí výdaje, nýbrž poskytuje panovníkovi i jistý menší příjem z ražebného. Pošta, jiné zařízení mající týž účel, nejenže si sama uhradí to, co stojí, ale téměř ve všech zemích přináší panovníkovi velmi značný příjem. Platí-li povozy, které projíždějí silnicí nebo přejíždějí most, a čluny, které se plaví průplavem, poplatky úměrné své váze a nosnosti, platí na udržování těchto veřejných staveb přesně podle toho, do jaké míry je opotřebovávají. Stěží by se asi našel nějaký spravedlivější způsob, jak takové stavby udržovat. Tento poplatek či daň platí sice předem ten, kdo zboží dopravuje, nakonec jej však zaplatí spotřebitel, jemuž musí být vždy započítán do ceny zboží. Poněvadž je však dopravné díky těmto veřejným stavbám značně sníženo, přijde zboží i s poplatkem spotřebiteli laciněji, než by tomu bylo jinak, neboť jeho cena není tímto poplatkem zvýšena o tolik, o kolik je snížena lácí dopravného. Člověk, který nakonec tuto daň platí, získává proto tímto poplatkem více, než ztrácí tím, že jej musí platit. To, co zaplatí, je přesně úměrné jeho zisku. Je to ve skutečnosti určitá část tohoto zisku, které se musí vzdát, aby dostal

ostatek. Spravedlivější způsob vybírání daně si snad ani nelze představit.

Je-li poplatek z přepychových povozů, z kočárů a z poštovních dostavníků apod. stanoven v poměru k jejich váze poněkud výše než z povozů sloužících nutné potřebě, jako kár, selských vozů apod., je to prostě velmi snadný způsob, jak zahálčivé a ješitné boháče přimět k tomu, aby zlevněním dopravy těžkých nákladů do všech krajů země ulehčili chudásům.

Jsou-li tedy silnice, mosty, průplavy apod. budovány a udržovány z obchodu, který jich používá, mohou být budovány pouze tam, kde to tento obchod vyžaduje, neboli tam, kde je jich třeba. Rovněž výdaje na ně, jejich nádhera a velkolepost musí odpovídat částce, kterou si tento obchod může dovolit na ně zaplatit. Musí být proto budovány takové, jak je to právě přiměřené. Velkolepou silnici nelze stavět přes málo obydlený kraj, kde je obchod malý nebo není vůbec žádný, nebo prostě proto, že je to silnice k vile správce kraje nebo k sídlu nějakého mocného velmože, jemuž se chce správce takto zavděčit. Nádherný most se nedá postavit přes řeku tam, kudy nikdo nejezdí, nebo jen proto, aby zkrášlil výhled z oken blízkého paláce, jak se to někdy stává v zemích, kde se takovéto stavby budují z jiného zdroje než z toho, který jsou s to poskytnout ony samy.

V některých evropských zemích jsou poplatky za použití zdymadla na průplavu majetkem jednotlivců a jejich osobní zájem pak tyto jednotlivce nutí, aby průplav udržovali v pořádku. Neudrží-li jej v slušném stavu, plavba po něm se nutně zcela zastaví a s ní i veškerý zisk, jež jim může přinášet vybírání těchto poplatků. Kdyby vybírání poplatků bylo svěřeno úředníkům, kteří by na něm sami neměli zájem, věnovali by možná udržování staveb, jež vynášejí ony poplatky, méně pozornosti. Průplav Languedocký stál francouzského krále a provincii Languedoc více než třináct milionů francouzských livrů, což je (při 28 francouzských livrech za anglickou stříbrnou marku, kurzu francouzských peněz ke konci minulého

století) více než 900 000 liber šterlinků. Když bylo ono mohutné dílo dokončeno, přišlo se na to, že nejlepší způsob, jak je udržovat neustále v dobrém stavu, je darovat poplatky z něho inženýru Riquetovi, který stavbu osnoval a řídil. Tyto poplatky představují nyní pro jednotlivé větve rodiny onoho muže velmi značné jmění, a tito dědici mají proto velký zájem na tom, aby stavbu udržovali neustále v dobrém stavu. Kdyby však byly poplatky tehdy svěřeny do rukou úředníků, kteří tento zájem neměli, byly by možná vyházeny na nádheru a jiné zbytečnosti, a nejdůležitější části stavby by přitom propadly zkáze.

Dát do vlastnictví jednotlivců poplatky na udržování silnice nebylo by bez nebezpečí. I když je silnice zcela zanedbaná, přece se ještě nestane naprosto nepoužitelnou, kdežto průplav ano. Majitelé mýta by se proto nemuseli o opravování silnice vůbec starat, a přitom by si mohli dále vybírat více méně stejné mýtné. Je proto na místě, aby vybírání mýtného na udržování takové stavby bylo svěřeno úředníkům nebo zvláštním správcům.

Ve Velké Británii si lidé mnohdy naprosto oprávněně stěžovali na přehmaty, kterých se tito správcové dopouštějí při vybírání mýtného. Na mnoha mýtech vybírá se prý mýtné dvakrát vyšší, než je zapotřebí k dokonalému provádění udržovacích prací, a ty práce jsou často prováděny velmi nedbale a někdy nejsou prováděny vůbec. Je však nutno uvážit, že tento způsob udržování silnic z mýtného není příliš starý. Nedivme se proto, že ještě nebyl přiveden na takový stupeň dokonalosti, jakého může podle všeho dosáhnout. Jsou-li tu za ony správce často ustanovovány osoby nevhodné a nehodné a nebyly-li ještě zřízeny vhodné dohlížecí a účetní úřady, které by dozíraly na jejich hospodaření a snižovaly mýtné na tolik, kolik je právě zapotřebí na provádění prací, o které se mají oni zástupcové starat, dají se tyto nedostatky vysvětliti omluvit tím, že jde o zařízení zavedené teprve nedávno; většinu z nich může moudrost parlamentu časem postupně odstranit.

Poplatky vybírané na různých mýtech ve Velké Británii převyšují prý částku nutnou na opravování silnic o tolik, že úspory, kterých by se z nich dalo dosáhnout při řádném hospodaření, považují dokonce i někteří ministři za velmi významný zdroj příjmů, kterého by se mohlo čas od času použít pro potřeby státu. Kdyby prý vláda vzala správu mýt do svých rukou a postavila k nim vojáky, kteří by pracovali za nepatrný příplatek k svému žoldu, mohla by udržovat silnice v dobrém stavu mnohem levněji než správcové, kteří mohou zaměstnávat pouze dělníky zcela odkázané na mzdu. Tvrdí se, že by se dal tímto způsobem získat příjem až půl milionu,¹³² aniž by se na národ uvalilo nové břemeno. A silnice, na nichž se vybírá mýtné, přispívaly by takto na celkové výdaje státu tímž způsobem, jako na ně nyní přispívá pošta.

Nepochybuji, že by se takto vskutku dal získat značný příjem, i když asi ne tak vysoký, jak navrhovatelé tohoto plánu předpokládali. Několik závažných námitek lze však myslím vznést proti tomuto plánu vůbec.

Za prvé: kdyby se mýtné vybírané na silnicích mělo považovat za jeden ze zdrojů příjmů na úhradu potřeb státu, bylo by jistě zvyšováno podle toho, jak by to asi tyto potřeby vyžadovaly. Podle politiky, kterou vede Velká Británie, bylo by tedy asi zvyšováno velmi rychle. Snadnost, s níž by se dalo z mýtného dosáhnout velkého příjmu, sváděla by asi státní správu, aby se obracela k tomuto zdroji velmi často. I když je asi více než pochybné, že by se při sebevětší hospodárnosti dalo z nynějšího mýtného ušetřit půl milionu, lze stěží pochybovat o tom, že by se z něho dal ušetřit milion, kdyby bylo zdvojnásobeno, nebo třeba dva miliony, kdyby bylo ztrojnásobeno.¹³³ A tato vysoká daň by se dala vybírat, aniž by byl k jejímu vybírání ustanoven jediný nový úředník. Kdyby se však bylo mýtné tímto způsobem neustále zvyšovalo, potom místo aby, jako nyní, vnitřní obchod země usnadňovalo, brzy by se stalo jeho velmi vážnou překážkou. Výdaje na dopravu všeho těžkého zboží z jednoho kraje země do druhého

zvýšily by se brzy do té míry a trh na všechno toto zboží by se v důsledku toho brzy tak zúžil, že by to výrobě těchto předmětů značně překáželo a nejdůležitější odvětví podnikání v zemi by byla úplně zničena.

Za druhé: daň z povozů úměrná jejich váze je sice velmi spravedlivá, používá-li se jí pouze na opravování cest, je však velmi nespravedlivá, používá-li se jí k jakémukoli jinému účelu nebo prostě na celkové potřeby státu. Používá-li se jí pouze k onomu nejdříve uvedenému účelu, má každý povoz zaplatit právě jenom za ono opotřebování silnice, které způsobí. Ale používá-li se jí k jakémukoli jinému účelu, má každý povoz zaplatit více, než kolik činí opotřebování cesty, a přispěje tak na nějakou jinou potřebu státu. Poněvadž však mýtné zvyšuje cenu zboží úměrně s jeho váhou, a ne s jeho hodnotou, platí je hlavně spotřebitelé zboží sprostého a objemného, a nikoli spotřebitelé zboží drahocenného a lehkého. Ať již by tedy měl tento poplatek jít na kteroukoli potřebu státu, platili by na tuto potřebu hlavně chudši, a nikoli boháči, tedy ti, kdož na ni mohou platit nejméně, a nikoli ti, kdož by ji mohli zaplatit nejsnáze.

Za třetí: kdyby se snad stát o opravování silnic někdy nestaral, bylo by ještě mnohem nesnadnější než nyní vynutit si, aby nějaká část mýtného byla věnována svému vlastnímu účelu. Mohly by tak být od národa vybírány pro státní pokladnu obrovské částky, aniž by z nich něco přišlo na účel, k němuž by se mělo takto vybírané daně vždycky používat. Jestliže dnes chudoba a nehodnost správců silnic s mýtným někdy způsobují, že je nesnadné přinutit je, aby napravili své přehmaty, bylo by to v případě, který tu máme na mysli, desetkrát těžší, kdyby byli bohatí a ve vysokém postavení.

Ve Francii je fond určený na opravování silnic pod přímou správou výkonné moci. Tento fond se skládá jednak z určitého počtu dní roboty, které si venkovské obyvatelstvo většiny evropských zemí musí odpracovat na opravování silnic, jednak z oné části celkového příjmu státu, kterou se král rozhodne ušetřit na jiných svých výdajích.

Podle starého francouzského zákona i podle zákonů ve většině ostatních evropských zemí spadaly věci týkající se roboty venkovanů pod pravomoc místního nebo krajského úřadu, který nebyl na královské radě přímo závislý. Podle nynější praxe je však ona robota venkovanů i všechny ostatní fondy, které si král vybere a určí na opravování silnic v tom nebo v onom kraji, zcela v moci správce - úředníka, který je ustanovován a odvoláván královskou radou, dostává od ní rozkazy a je s ní v neustálém písemném styku. S postupem despotismu pohlcuje pravomoc výkonné moci postupně pravomoc kterékoli jiné moci ve státě a přebírá sama správu všech zdrojů příjmů, které jsou určeny pro nějaký veřejný účel. Ve Francii jsou však přece jen velké poštovní silnice, které spojují nejvýznačnější města toho království, většinou udržovány v dobrém stavu; a v mnohých krajích jsou dokonce mnohem lepší než většina mýtních silnic v Anglii. Avšak cesty vedlejší, tj. většina cest v zemi, jsou zcela zanedbány a na některých místech jsou pro těžké povozy naprosto nesjízdné. Někde je nebezpečné i cestovat na koni a jediným dopravním prostředkem, kterému je možno bezpečně důvěřovat, je tam soumar. Pyšní ministři okázalých dvorů libují si třeba v tom, že vybudují nějaké velkolepé dílo, například silnici, velmi často vystavované pohledu vysoké šlechty, jejíž obdiv nejen lichotí jejich ješitnosti, ale i prospívá jejich zájmům u dvora. Avšak provádět množství drobných prací, na nichž není nic, co by mohlo vyvolat velký dojem nebo vzbudit u cestujícího sebemenší obdiv, které v sobě zkrátka nemají nic, co by je doporučovalo, leda svou obzvláštní užitečností, něco takového se zdá vysokému úředníku v každém směru příliš sprosté a příliš ubohé, aby si to zasloužilo jeho pozornosti. Při takovémto způsobu spravování země jsou proto stavby tohoto druhu téměř vždy zcela zanedbány.

V Číně a v některých jiných asijských státech stará se jak o opravování silnic, tak o udržování vodních průplavů výkonná moc. V pokynech, které dostávají správce jednotlivých provincií, doporučují prý se neustále tato

díla jejich pozornosti; a úsudek, který si o jejich počínání vytvoří dvůr, závisí do velmi značné míry na pozornosti, kterou věnují tomuto bodu oněch pokynů. Tento druh veřejných staveb těší se prý proto ve všech oněch zemích co největší péčí, obzvláště v Číně, kde silnice a ještě více vodní průplavy předčí prý daleko všechno, co víme o stavbách toho druhu, pokud jde o Evropu. Zprávy, které byly o těchto stavbách přineseny do Evropy, pocházely ovšem zpravidla od málo soudných a všemu se divících cestovatelů, často pak od omezených a prolhaných misionářů. Kdyby si byly tyto stavby prohlédly soudnější oči a kdyby o nich byli přinesli zprávu věrohodnější svědkové, nezdály by se asi tak úžasné. Bernierovo vyprávění o některých takových stavbách v Hindustánu zůstává daleko pozadu za tím, co o nich vypravovali jiní cestovatelé, náchylnější než on k tomu, vidět samé divy. Možná je tomu v těchto zemích právě tak jako ve Francii, kde se sice pečuje o velké spojovací silnice, na které může přijít řeč u dvora a v hlavním městě, avšak všechny ostatní cesty se zanedbávají. Kromě toho v Číně, v Hindustánu a v některých jiných asijských státech plyne důchod panovníka téměř výhradně z pozemkové daně nebo z pachtovného, které stoupá nebo klesá s růstem nebo poklesem roční produkce půdy. Příjem, na kterém má panovník největší zájem, je tedy nutně a bezprostředně spojen s obděláváním půdy, s velikostí úrody a s hodnotou této úrody. Aby však bylo možno získat co největší a nejcennější produkci, je nutno opatřit pro něj co nejširší trh, především tedy zavést co nejpřístupnější, nejpohodlnější a nejlevnější spojení mezi jednotlivými končinami země; a to se zavede jedině pomocí velmi dobrých cest a velmi dobře splavných průplavů. Ale příjem panovníka v kterékoli zemi Evropy nepochází především z pozemkové daně nebo z pachtovného. Ve všech velkých evropských královstvích závisí jeho největší část sice také koneckonců asi na produkci půdy, avšak tato závislost není ani tak bezprostřední, ani tak zřejmá. V Evropě necítí proto panovník tak přímo potřebu dbát o zvyšování produkce půdy, ať již

co do množství či co do hodnoty, nebo udržovat dobré cesty a průplavy, a zabezpečit tak pro tuto produkci co nejširší trh. I kdyby tedy bylo pravda, ač je to, obávám se, nemálo pochybné, že v některých končinách Asie jsou veřejné stavby tohoto druhu velmi dobře spravovány výkonnou mocí, za nynějšího stavu věcí v evropských zemích je zcela nepravděpodobné, že by je v některé z nich tato výkonná moc dokázala spravovat aspoň poněkud slušně.

Dokonce i ta veřejná zařízení, která nevynášejí na své vlastní udržování, ale jejichž užitečnost je omezena pouze na určitá místa nebo okrsky, jsou vždy lépe udržována z příjmu obce nebo kraje než z celkového příjmu státu, jehož správa musí být vždy v rukou výkonné moci. Kdyby se londýnské ulice měly osvětlovat a dláždit na účet státní pokladny, je pravděpodobné, že by byly osvětlovány a vydlážděny tak dobře, nebo dokonce tak lacino, jako jsou nyní? Potřebné výdaje by kromě toho nebyly vybírány jako místní dávky o dobytých jednotlivých londýnských ulic, obcí nebo okrsků, nýbrž byly by hrazeny z celkového příjmu státu, a byly by vybírány jako daň postihující všechny obyvatele království, z nichž většina nemá z osvětlení a z vydláždění londýnských ulic nejmenší prospěch.

I když se přehmaty, které se čas od času vloudí do obecní a krajské správy místního a krajského příjmu, zdají sebevětší, ve srovnání s těmi, které se obvykle vyskytují ve spravování výdajů a příjmů velké říše, jsou přece jen téměř vždy malicherné; a pak se dají mnohem snáze napravit. Místní nebo krajská správa, kterou ve Velké Británii vykonávají smírčí soudcové, nevyužije sice možná vždy příliš rozumně oněch šesti dnů roboty, které jsou venkované povinni odpracovat na opravování silnic, avšak krutosti a násilí používá při vymáhání této roboty opravdu zřídka. Královští správcové, v jejichž rukou je tato správa ve Francii, nevyužívají těchto dnů o mnoho rozumněji a vymáhají tuto robotu často velmi kruté a násilím. Tyto roboty, zvané corvées, jsou jedním z hlavních

nástrojů tyranie, jimiž tito úředníci trestají obec, která měla to neštěstí, že upadla v jejich nemilost.

O veřejných stavbách a institucích nutných k usnadňování jednotlivých odvětví obchodu

Účelem staveb a institucí, o nichž byla řeč výše, je umožnit obchod vůbec. Pro některá zvláštní odvětví obchodu je však zapotřebí institucí zvláštních, které zase vyžadují zvláštní a mimořádné výdaje.

Některá zvláštní odvětví obchodu, při nichž jde o obchod s národy divošskými a nevzdělanými, vyžadují mimořádnou ochranu. Obchodníkům, kteří obchodují se západním pobřežím Afriky, mohl by obyčejný obchodní nebo bankovní dům poskytnout za jejich zboží pramalou záruku. Aby byli chráněni před divošskými domorodci, musí být místo, kde je toto zboží uloženo, do jisté míry opevněno. Nepokoje v Hindustánu vynutily si prý podobnou ostražitost i v této zemi, jejíž národ je přece tak mírný a vlídný. A první pevnůstky v této zemi bylo jak anglické, tak francouzské Východoindické společnosti dovoleno postavit vlastně právě pod tou záminkou, že je to na ochranu jejich příslušníků a jejich majetku před násilím. V jiných zemích, jejichž vláda je tak silná, že nestrpí, aby cizinci měli na jejím území nějaké opevněné místo, je třeba nutně vydržovat si vyslance, posla nebo konzula, jednak aby podle zvyků jejich vlastní země urovnávali neshody vzniklé mezi jejich krajaný, jednak, aby opření o své veřejné postavení, zasahovali s mnohem větším důrazem při sporech těchto svých krajanů s domácími obyvateli a aby jim poskytovali mocnější ochranu, než jaké by se tito jejich krajané mohli nadít od osoby soukromé. Obchodní zájmy si často vynutily vydržovat vyslance v cizí zemi, kde by ho ani zájmy válečné ani spojenecké jinak nevyžadovaly Obchody Turecké společnosti vedly k ustanovení prvního řádného vyslance v Cařihradě. První anglická vyslanectví v Rusku vznikla pouze ze zájmů obchodních. Neustálé křížení těchto zájmů mezi poddanými různých evropských států vedlo pravděpodobně ke zvyku vydržovat si ve všech sousedních státech

vyslance nebo posly sídlící tam trvale i v době míru. Tento zvyk, který byl ve starověku zcela neznámý, pochází podle všeho teprve z konce 15. nebo z počátku 16. století, tj. z doby, kdy se ve většině evropských zemí teprve začínal šířit obchod a kdy tyto země začínaly pečovat o jeho zájmy.

Je snad zcela rozumné, aby mimořádné výdaje způsobené ochranou toho kterého zvláštního odvětví obchodu byly hrazeny mírným zdaněním onoho odvětví. Například nevelkým poplatkem, jež by obchodníci zaplatili, když se dají na takový obchod. Anebo, což je spravedlivější tím, že by ze zboží, které dovážejí nebo vyvážejí ze zemí, s nimiž obchodují, platili zvláštní daň činící určité procento jeho ceny. K zavedení prvních celních poplatků vedla prý právě ochrana obchodu vůbec před piráty a korzáry. Považovalo-li se však za rozumné uvalit všeobecnou daň na obchod k úhradě výdajů na ochranu obchodu vůbec, mělo by se považovat za stejně rozumné podrobit zvláštní dani i to nebo ono zvláštní odvětví obchodu k úhradě zvláštních výdajů na ochranu onoho odvětví.

Ochrana obchodu vůbec byla vždy pokládána za obzvlášť důležitou pro obranu státu, a z toho důvodu i za jednu z důležitých povinností výkonné moci. Vybírání všeobecných celních poplatků a nakládání s nimi se proto vždy přenechávalo této moci. A kdyby národy jednaly vždy důsledně, měly by se tyto zvláštní poplatky, vybírané na tuto zvláštní ochranu, rovněž vždy ponechávat k použití výkonné moci. V tomto směru však, stejně jako v mnoha jiných, nejednaly národy vždy důsledně. A ve většině evropských obchodních států podařilo se obratnosti jednotlivých obchodních společností přemluvit zákonodárnou moc, aby vykonávání této složky panovnických povinností svěřila jim a vybavila je zároveň všemi pravomocemi, které s tím nutně souvisí.

Pro samo zavedení některých odvětví obchodu byly snad tyto společnosti užitečné, neboť na vlastní účet podnikly pokus, který by stát byl asi považoval za málo obezřetný. Nakonec se však ukázalo, že jsou vesměs buď na obtíž, nebo že jsou zbytečné, a buď špatně hospodařily,

nebo obchod omezovaly.

Když tyto společnosti neobchodují na základě podílnického kapitálu (*joint stock*), nýbrž musí přijmout kohokoli, kdo má odbornou způsobilost, zaplatí-li jen určitý poplatek a přistoupí-li na to, že se podřídí stanovám společnosti, přičemž každý člen obchoduje se svým kapitálem a na své vlastní nebezpečí, nazýváme je statutárními společnostmi (*regulated companies*). Obchodují-li na základě kapitálu podílnického, přičemž se každý člen podílí na společném zisku nebo ztrátě úměrně svému podílu na tomto kapitálu, nazýváme je společnostmi podílnickými (*joint stock companies*). Takovéto společnosti, ať již statutární společnosti nebo společnosti podílnické, někdy mají a někdy nemají výhradní práva.

Statutární společnosti se podobají v každém směru cechovním společenstvům, která jsou ve velkých i menších městech všech evropských zemí tak obvyklá; jsou to jakési rozšířené monopoly téhož typu. Tak jako žádný občan v městě nemůže provozovat živnost, pro kterou je tu společenstvo, aniž je nejdříve řádně přijat do společenstva, tak většinou ani žádný poddaný státu nemůže oprávněně provozovat to neb ono odvětví zahraničního obchodu, pro které byla zřízena statutární společnost, aniž se nejdříve stane jejím členem. Monopol je tu úplný nebo méně úplný podle toho, zda jsou podmínky pro přijímání členů přísnější nebo lehčí, a podle toho, jakou mají osoby stojící v čele takového společenstva pravomoc a zda mají moc zařídit vše tak, aby většina obchodů zůstala vyhrazena jim a jejich vyvoleným přátelům. V nejstarších statutárních společnostech byly pro vyučence stejné výsady jako v jiných cechovních společenstvech; kdo po určitou dobu sloužil u člena společenstva, nabýval tak práva, aby se sám stal jeho členem, a to buď bez jakéhokoli poplatku, nebo po zaplacení poplatku mnohem menšího, než jaký se požadoval od jiných osob. Kde tomu nebrání zákon, vládne ve všech statutárních společnostech obvyklý cechovní duch. Když si mohla jednat podle přirozených sklonů, snažila se vždy podrobit účast na

obchodě množství tíživých předpisů, jež by omezily konkurenci na co nejméně osob. Když jim v tom zákon začal bránit, pozbyly svého významu a staly se zcela zbytečnými.

Ve Velké Británii jsou nyní tyto statutární společnosti pro zahraniční obchod: stará Společnost kupců odvážlivců (*Merchant Adventurers Company*), která se dnes nazývá obvykle Hamburskou společností. Ruská společnost. Baltická společnost, Turecká společnost a Africká společnost.

Podmínky pro přijetí do Hamburské společnosti jsou prý nyní zcela snadné; a členové představenstva buď k tomu nemají moci, aby účast na obchodě podrobili nějakým tíživým omezením nebo stanovám, anebo alespoň v poslední době této moci nepoužívali. Nebylo tomu tak vždy. Uprostřed minulého století činil poplatek za přijetí do Společnosti padesát liber a jeden čas dokonce sto liber a Společnost si prý počínala velmi tvrdě. V letech 1643, 1645 a 1661 stěžovali si na ni soukeníci a svobodní obchodníci západoangličtí parlamentu jako na monopolisty, kteří omezují v Anglii obchod a poškozují řemesla a manufaktury. A tyto stížnosti sice nevedly k vydání nějakého zákona, ale přece jen asi zastrašily Společnost tak, že se ve svém počínání polepšila. Od té doby již proti ní alespoň nebylo žádných stížností. 6. článkem zákona z 10. a z 11. roku vlády Viléma III. byl poplatek za přijetí do Ruské společnosti snížen na pět liber a 7. zákonem z 25. roku vlády Karla II. byl poplatek za přijetí do Baltické společnosti snížen na dvě libry a z jejího privileje byly vyňaty Švédsko, Dánsko a Norsko, tedy všechny země na severním pobřeží Baltského moře. Podnět k vydání těchto dvou zákonů zavdalo asi počínání oněch dvou společností. Již předtím líčil sir Josiah Child, že si tyto společnosti, a stejně i společnost Hamburská, počínají krajně tvrdě, a malý rozsah obchodu, který jsme tehdy vedli se zeměmi, pro něž jim jejich zakládací listiny dávaly monopol obchodu, přičítal jejich špatnému hospodaření. Ale i když dnes tyto společnosti snad nikomu příliš neubližují, jsou jistě naprosto zbytečné. Říci o nich, že jsou prostě zbytečné, je možná vlastně

nejvyšší chvála, jakou lze vůbec statutární společnosti spravedlivě vzdát; všechny tři uvedené společnosti, takové, jaké jsou nyní, si tuto chválu asi zaslouhují.

Poplatek za přijetí do Turecké společnosti činil dříve pro osoby do šestadvaceti let pětadvacet liber a pro osoby nad šestadvacet let padesát liber. Přijímali se pouze lidé, kteří byli je na jen kupci; tímto omezením se tedy vylučovali všichni kramáři a maloobchodníci. Podle zvláštního ustanovení se nesměly britské výrobky vyvážet do Turecka jinak než na lodích této Společnosti pronajatých k zvláštním účelům; a poněvadž tyto lodě vyplouvaly vždy z přístavu londýnského, omezilo toto nařízení obchod s Tureckem na tento drahý přístav a na kupce sídlící v Londýně a v jeho okolí. Podle jiného ustanovení se nesměl stát členem Společnosti nikdo, kdo bydlil dále než dvacet mil od Londýna a kdo nebyl londýnským měšťanem; toto další omezení spolu s předcházejícím nutně omezovalo členství jenom na občany londýnské. Poněvadž o době nakládání a odplouvání těchto lodí určených pro všeobecnou dopravu rozhodovali jedině členové představenstva, mohli tyto lodě snadno naložit svým vlastním zbožím a zbožím nejlepších přátel, a zboží ostatních kupců k dopravě nepřijmout s výmluvou, že se přihlásili příliš pozdě. Za tohoto stavu věcí byla proto tato společnost v každém směru přísným a nespravedlivým monopolem. Tyto nepřístojnosti daly popud k vydání 18. článku zákona z 26. roku vlády Jiřího II., jímž se poplatek za přijetí snižoval na dvacet liber, a to pro všechny osoby bez ohledu na jejich věk a bez jakéhokoli omezení, zda jde jen a jen o kupce anebo o londýnské měšťany, a jímž se všem těmto osobám povolovalo svobodně vyvážet ze všech přístavů Velké Británie do kteréhokoli tureckého přístavu všechno britské zboží, jehož vývoz nebyl zakázán, a dovážet odtud všechno turecké zboží, jehož dovoz nebyl zakázán, zaplatí-li ovšem jednak obvyklé celní poplatky a jednak zvláštní poplatky, které Společnost vybírala k uhrazení svých nutných výdajů, jakož i podřídí-li se moci britského vyslance a britských

konzulů v Turecku a řádně vydaným nařízením Společnosti. Aby tato nařízení nemohla nikoho poškozovat, ustanovoval týž zákon, že bude-li se kterýchkoli sedm členů Společnosti cítit některým ustanovením vydaným po schválení tohoto zákona poškozeno, mohou se odvolat k Radě pro obchod a osady (na jejíž místo nastoupila nyní komise při Tajné radě), musí však toto odvolání podat do dvanácti měsíců po vydání onoho ustanovení; a bude-li se kterýchkoli sedm členů cítit poškozeno ustanovením, které bylo vydáno před schválením tohoto zákona, mohou rovněž podat odvolání, ale musí je podat do dvanácti měsíců po dni, kdy tento zákon vstoupil v platnost. Avšak zkušenosti jediného roku nestačí vždy odhalit všem členům velké společnosti škodlivost toho nebo onoho ustanovení; a kdyby ji několik členů objevilo až později, nemůže jim už ani Rada pro obchod ani komise při Tajné radě dopomoci k nápravě. Kromě toho většina ustanovení všech statutárních společností, jakož i všech jiných společenstev nemá ani tak za účel škodit těm, kdo již členy jsou, jako bránit jiným, aby se jimi stali; a toho lze dosáhnout i mnoha jinými fintami, nejen vysokým poplatkem za přijetí. Trvalým cílem takových společenstev je vždycky zvyšovat co nejvíce míru vlastního zisku a udržovat jak na trhu vývozním, tak na trhu dovozním co největší nedostatek zboží; a toho mohou dosáhnout jen tím, že omezují konkurenci nebo že zabraňují, aby se na obchod toho druhu dávali noví lidé. Kromě toho, i když oněch dvacet liber poplatku za přijetí nestačí možná na to, aby odradilo od obchodování s Tureckem člověka, který má v úmyslu věnovat se tomuto obchodování trvale, přece jen možná stačí vzít odvahu kupci spekulantovi, který by tu chtěl zkusit štěstí jen jedenkrát. Řádní a již zavedení příslušníci všech živností se již sami od sebe spojují, aby zvýšili své zisky, i když nejsou členy cechu; a nikdy nic nesrazí tyto zisky tak snadno na jejich náležitou výši jako konkurence takových kupců, kteří si chtějí tu a tam zaspekulovat. Tento zákon sice otevřel obchod s Tureckem do jisté míry všem, ale mnozí lidé jej ještě ani zdaleka nepokládají za zcela svobodný.

Turecká společnost přispívá na vydržování vyslance a dvou nebo tří konzulů, které by měl tak jako jiné státní úředníky zcela vydržovat stát, a obchod s Tureckem by měl být přístupný všem poddaným Jeho Veličenstva. Různé poplatky vybírané touto Společností na její všelijaké účely mohly by státu vynášet příjem daleko větší než prostě postačující k tomu, aby mohl takové vyslance vydržovat on sám.

Statutární společnosti, poznamenává sir Josiah Child, vydržovaly sice často v zemích, s nimiž obchodovaly, vyslance svého státu, ale nikdy tam neudržovaly na své náklady pevnůstky nebo posádky, což často činily společnosti podílnické. A statutární společnosti se k tomu vsutku hodí také asi mnohem méně než společnosti podílnické. Předně proto, že ti, kdo vedou statutární společnosti, nemají na rozkvětu obchodu společenstva, kvůli němuž se tyto pevnůstky a posádky udržují, ani žádný zvláštní zájem. Úpadek tohoto obchodu v jeho celku může dokonce často prospět jejich obchodům soukromým; sníží-li se počet jejich konkurentů, mohou pak totiž jednak levněji nakupovat a jednak draž prodávat. Naproti tomu členové představenstva společnosti podílnické dostávají pouze svůj podíl ze zisku, jež společnosti vynese podílnický kapitál svěřený do jejich správy, a neprovozují žádné obchody soukromé, jejichž zájmy by byly jiné než zájmy obchodu společnosti v jeho celku. Jejich osobní prospěch závisí na rozkvětu obchodu společnosti v jeho celku, a tedy i na udržování pevnůstek a posádek, kterých je třeba na jeho ochranu. Dá se proto od nich již spíše očekávat, že budou o udržování pevnůstek a posádek pečovat stále a svědomitě, jak to takové udržování vyžaduje. Za druhé proto, že členové představenstva podílnické společnosti spravují vždy velký kapitál, podílnický kapitál společnosti, a aniž se tím dopouštějí něčeho nesprávného, mohou z něho dát často nějakou část na stavbu, opravování a udržování takových nutných pevnůstek a posádek. Naproti tomu ti, kdo řídí statutární společnost, nespravují žádný společný kapitál, a proto jediným zdrojem, jehož by mohli použít k tomu účelu, je leda běžný

příjem z poplatků za přijetí a z předepsaných poplatků, které společenstvu odvádějí ze svých obchodů jeho členové. I kdyby tedy měli na udržování těchto pevnůstek a posádek stejný zájem, sotva by se o ně někdy mohli také stejně účinně starat. Vydřování vyslance, které s sebou nenese téměř žádné starosti a jenom nevelká vymezená vydání, vyhovuje proto zase mnohem lépe povaze i možnostem statutární společnosti.

Nicméně již hodně dlouho po době sira Josiah Childa, roku 1750, byla založena statutární společnost, dnešní Společnost kupců obchodujících s Afrikou, již bylo výslovně uloženo udržovat všechny britské pevnůstky a posádky zprvu mezi mysem Bílým a mysem Dobré naděje, a později pouze pevnůstky a posádky ležící mezi mysem Červeným a mysem Dobré naděje. Zákon, jímž byla tato společnost založena (31. článek zákona z 23. roku vlády Jiřího II.), sledoval patrně dva samostatné cíle, a to: za prvé účinně potlačovat onen sklon, který je členům představenstva statutární společnosti již vlastní, jednat na újmu druhých a osobovat si monopol obchodu, a za druhé přinutit ono představenstvo, aby dbalo o udržování pevnůstek a posádek, k čemuž ono přirozený sklon nemá.

Aby dosáhl prvního cíle, stanoví onen zákon poplatek za přijetí na pouhé dvě libry. Zakazuje společnosti obchodovat jako právnická osoba anebo na základě podílnického kapitálu; vypůjčovat si peníze na své jméno anebo omezovat nějak obchod, jež mohou provozovat svobodně ze všech míst všichni, kdož jsou britskými poddanými a zaplatí poplatek za přijetí. Společnost je řízena devítičlenným představenstvem, které zasedá v Londýně, ale které volí každoročně členové společnosti sídlící v Londýně, Bristolu a Liverpoolu, přičemž každé město volí po třech členech. Žádný člen představenstva nesmí zastávat svůj úřad déle než celkem tři roky. Rada pro obchod a osady nebo komise při Tajné radě může kteréhokoli člena představenstva, po vyslechnutí jeho obhajoby, zbavit úřadu. Představenstvu se zakazuje vyvážet z Afriky černochoy, anebo dovážet do Velké Británie jakékoli africké zboží. Poněvadž však má za úkol udržovat v

Africe pevnůstky a posádky, může tam k tomu účelu vyvážet z Velké Británie různé zboží a potraviny. Z peněz, které mu bude společnost vyplácet, povoluje se mu na platy úředníků a zástupců v Londýně, v Bristolu a Liverpoolu, na nájemné z londýnské kanceláře a na všechny ostatní výdaje v Anglii, na správu a odměny zprostředkovatelům a zástupcům, jistá suma, činící nejvýš osm set liber. Peníze zbývající po zaplacení těchto různých výdajů mohou si členové představenstva mezi sebou podle svého vlastního uznání rozdělit jako náhradu za svou námahu. Bylo by se dalo očekávat, že tyto stanovy účinně podvázají usilování o monopol a že prvního z těchto cílů bude více méně dosaženo. Zdá se však, že se tak nestalo. 20. článkem zákona ze 4. roku vlády Jiřího III. byla sice pevnost Senegal se všemi jejími državami svěřena této Společnosti kupců obchodujících s Afrikou, ale v následujícím roce (44. článkem zákona z 5. roku vlády Jiřího III.) byly nejen senegalská pevnost a její državy, ale celé pobřeží od přístavu Sále v jižním Berbersku až k Červenému mysu z pravomoci oné společnosti vyňaty a svěřeny koruně a obchod s nimi byl prohlášen za svobodný pro všechny poddané Jeho Veličenstva. Bylo tu totiž podezření, že ona společnost podvazuje obchod a že si zavedla jakýsi nenáležitý monopol. Těžko však věru pochopit, jak to při svých stanovách z 23. roku vlády Jiřího II. mohla provádět. Ze zápisů jednání v Dolní sněmovně vydaných tiskem, které ovšem neodpovídají vždy věrně pravdě, však přesto zjišťuji, že byla z těchto věcí obviněna. Poněvadž všech devět členů jejího představenstva byli kupci a všichni guvernéři a správci faktoríí v pevnůstkách a osadách na nich záviseli, je velmi pravděpodobné, že zásilkám a příkazům členů představenstva věnovali zvláštní pozornost, což vedlo k vytváření skutečného monopolu. Na druhý účel, tj. na udržování pevnůstek a posádek, povoluje parlament představenstvu každoročně jistou částku, zpravidla 13 000 liber št. Z toho, že této sumy použilo náležitě, musí představenstvo každoročně vydávat počet vrchnímu revizoru státní pokladny a toto vyúčtování se pak

předkládá parlamentu. Ale parlament, který si tak pramálo všímá toho, za co se vydávají miliony, bude se asi sotva starat o to, na co se do roka vydá 13 000 liber št.; a u vrchního revizora státní pokladny je při jeho povolání a vzdělání velmi nepravděpodobné, že by se důkladně vyznal v tom, kolik činí přiměřené výdaje na udržování pevností a posádek. Stav pevnůstek a posádek mohou ovšem vyšetřit kapitáni loďstva Jeho Veličenstva nebo jiní námořní důstojníci určení Radou pro námořnictvo a o tom, co zjistí, mohou pak oné Radě podat zprávu. Ale představenstvo oné společnosti patrně Radě pro námořnictvo nijak přímo nepodléhá, a ta nemá moc potrestat ty, jejichž počínání může být takto vyšetřeno; mimo to nelze předpokládat, že se kapitáni loďstva Jeho Veličenstva vždy náležitě vyznají ve vědě o opevněních. Nejvyšším trestem, který patrně může provinilého člena představenstva oné společnosti postihnout, pokud ovšem nejde o přímé zneužití nebo zpronevěru buď peněz státních, nebo peněz společnosti, je zbavení úřadu, jež může stejně zastávat jen po dobu tří let a za nějž se mu i po tuto krátkou dobu dostává tak nepatrné zákonné odměny; a strach před tímto trestem mu nemůže být nikdy dostatečně silnou pohnutkou, aby se stále svědomitě staral o to, o co již nemá žádný jiný zájem. Představenstvo oné společnosti je obviňováno, že odeslalo z Anglie cihly a kámen na opravu Cápé Coast Castlu na Guinejském pobřeží, na niž parlament předtím již několikrát povolil mimořádně vysoké sumy peněz. A cihly a kámen, které byly takto poslány na tak dlouhou cestu po moři, byly prý tak špatné jakosti, že hradby, které jimi byly opraveny, bylo nutno od základů přestavět. Pevnůstky a posádky, které leží od Červeného mysu na sever, jsou nejen udržovány ze státních prostředků, ale jsou přímo pod správou výkonné moci; a lze si velmi těžko aspoň jen představit rozumný důvod, proč by pevnůstky a posádky ležící od onoho mysu na jih a rovněž aspoň zčásti udržované ze státních prostředků měly být pod jinou správou. Posádky v Gibraltaru a na Minorce měly původně za účel ochraňovat obchod se Středomořím, a udržováním a správou

těchto posádek byla vždy zcela správně pověřena nikoli Turecká společnost, nýbrž výkonná moc. Sláva a vážnost této moci se zakládá do značné míry na rozsahu držav, jež ovládá; a je málo pravděpodobné, že by něco, čeho je třeba na obranu těchto držav, zanedbávala. Posádka v Gibraltaru a na Minorce nebyla proto také nikdy zanedbávána; i když byla Minorca dvakrát dobytá a dnes je již ztracena asi navždy, nikoho nikdy nenapadne přičítat tuto pohromu nějaké nedbalosti výkonné moci. Nechtěl bych však, aby někdo chápal má slova tak, že tyto dvě drahé pevnůstky byly někdy aspoň trochu nutné pro ony účely, kvůli nimž byly původně odtrženy od španělské monarchie. Toto odtržení nebylo asi nikdy dobré k ničemu jinému než k tomu, aby Anglii odcizilo jejího přirozeného spojence, krále španělského, a aby obě hlavní větve domu Bourbonského spojilo svazkem mnohem pevnějším a trvalejším, než by je kdy mohly spojit svazky pokrevní.

Podílnické společnosti, které zřizuje buď král zakládací listinou, nebo parlament zákonem, liší se nejen od statutárních společností, ale i od společností soukromých v několikerém směru.

Za první: v takové soukromé společnosti nesmí žádný společník převést bez souhlasu společnosti svůj podíl na jinou osobu neboli uvést do společnosti nového člena. Každý člen však může po náležité výpovědi ze společnosti vystoupit a žádat od ní, aby mu vyplatila jeho podíl na společném kapitálu. U podílnické společnosti naproti tomu nemohou podílníci žádat, aby jim společnost vrátila jejich podíly; zato může každý člen převést svůj podíl bez jejího souhlasu na jinou osobu, a tím uvést do společnosti nového člena. Hodnota podílů v podílnickém kapitálu je vždy rovna jejich ceně na trhu; a ta může být někdy o málo, někdy o hodně větší nebo menší než částka, kterou má podílník podílnické společnosti na jejím kapitálu.

Za druhé: ve společnosti soukromé ručí každý společník za dluhy, které společnost udělá, celým svým jměním. Naproti tomu ve společnosti

podílnické ručí každý podílník pouze do výše svého podílu.¹³⁴ Činnost podílnické společnosti řídí vždy představenstvo. Toto představenstvo podléhá ovšem často v mnohém směru doзору valného shromáždění podílníků. Ale o většině těchto podílníků lze sotva říci, že by se v obchodech té společnosti aspoň trochu vyznali, a nejsou-li snad mezi nimi nepřátelské skupiny, vůbec se o ně nestarají a jen si klidně přijímají pololetní nebo roční dividendy, jaké jim podle svého uvážení určí představenstvo. To, že tu nejsou vůbec žádné starosti a že nebezpečí ztráty je tu omezeno jenom na určitou částku, vede k tomu, že v podílnických společnostech spekuluje mnoho lidí, kteří by se nikdy neodvážili vydat svůj majetek v sázku tím, že by se stali společníky nějaké společnosti soukromé. Podílnické společnosti přitahují proto obvykle mnohem větší kapitál, než jakým se může pochlubit kterákoli společnost soukromá. Obchodní kapitál Jihomořské společnosti převyšoval svého času 33 800 000 liber št. Podílnický kapitál Anglické banky činí dnes 10 780 000 liber št. Poněvadž však členové představenstev takových společností spravují peníze spíše cizí než vlastní, nelze dost dobře očekávat, že je budou střežit s touž úzkostlivou bdělostí, s jakou často střeží své peníze společníci společnosti soukromé. Tak jako správci boháčů, i oni rádi péči o drobnější věci považují za něco, co se nesnáší se ctí jejich pána, a velmi snadno si tuto péči odpouštějí. Vedení takové společnosti musí se proto vždy vyznačovat větší či menší nedbalostí a rozhazovačností. A právě z toho důvodu byly podílnické společnosti pro zahraniční obchod málokdy schopny trvale čelit konkurenci jednotlivců a společností soukromých. Jestliže neměly monopol, málokdy se jim proto dařilo; a často se jim nedařilo, i když měly monopol. Bez monopolu hospodařily obyčejně špatně. A s monopoem hospodařily špatně a ještě obchod omezovaly.

Královská africká společnost, předchůdkyně dnešní Africké společnosti,

měla podle své zakládací listiny výhradní právo obchodu; ale protože tuto zakládací listinu parlament nepotvrdil a nevtělil v zákon, byl v důsledku Prohlášení práv brzy po Revoluci obchod provozovaný onou společností otevřen všem poddaným Jeho Veličenstva. Společnost Hudsonova zálivu je, pokud jde o její zákonná práva, v témž postavení jako Královská africká společnost. Její zakládací listina, která jí dávala výhradní právo obchodu, nebyla parlamentem vtělena v zákon. Jihomořská společnost, dokud to byla stále ještě obchodní společnost, měla výhradní právo obchodu potvrzeno parlamentem jako zákon; a má jej rovněž dnešní Spojená společnost kupců obchodujících s Východní Indií.

Královská africká společnost brzy zjistila, že v konkurenci s jednotlivci a společnostmi soukromými neobstojí; ač se to přičilo onomu Prohlášení práv, nazývala je i nadále ještě nějakou dobu pokoutníky a jako takové je pronásledovala. Roku 1698 pak byla na jednotlivce a soukromé společnosti uvalena desetiprocentní daň téměř ze všech druhů zboží, jejíhož výnosu měla Africká společnost používat k udržování svých pevnůstek a posádek. Přes tuto vysokou daň nebyla však Společnost ani potom ještě schopna konkurence. Její kapitál a důvěra v ní se stále a stále zmenšovaly. Roku 1712 dosáhly její dluhy takové výše, že parlament byl nucen vydat zvláštní zákon, který by zachránil jak ji samu, tak její věřitele. Tento zákon ustanovoval, že rozhodnutí dvou třetin jejích věřitelů, přičemž se přihlíželo jak k jejich počtu, tak i k hodnotě jejich podílů, je závazné i pro věřitele ostatní, a to jak pokud jde o lhůtu, jež by se měla Společnosti povolit na splacení jejích dluhů, tak i pokud jde o veškeré jiné dohody s věřiteli o těchto dluzích, pokud by se snad takové dohody zdály vhodné. Roku 1730 bylo její hospodářství tak rozvráceno, že nebyla vůbec s to udržovat své pevnůstky a posádky, což byl vlastně jediný účel jejího zřízení. Od tohoto roku až do jejího konečného rozpuštění považoval parlament za nutné poskytovat každoročně na tyto účely deset tisíc liber. Roku 1732, když její obchod s černochoy, které vyvážela do Západní Indie,

vykazoval již po mnoho let ztráty, rozhodla se konečně Společnost vzdát se tohoto obchodu vůbec, prodat černochoy, které koupila na africkém pobřeží, jednotlivcům a soukromým společnostem obchodujícím s Amerikou a použít lidi, kteří byli v jejích službách, v obchodě s africkým vnitrozemím pro nákup zlatého prachu, sloních klů, barvi v apod. Ale ani v této omezenější oblasti obchodu neměla větší úspěch než dříve v oblasti široké. Její obchody stále a stále ochabovaly, až ji parlament jakožto společnost naprosto zbankrotovanou nakonec rozpustil a její pevnůstky a posádky svěřil dnešní Společnosti kupců obchodujících s Afrikou. Před založením Královské africké společnosti byly pro obchod s Afrikou jedna za druhou založeny tři jiné podílnické společnosti. Ani z těch neměla žádná úspěch. A přece měly všechny podle zakládací listiny výhradní právo obchodu, které sice parlament nevtělil v zákon, ale které se v oné době považovalo za skutečný monopol.

Společnost Hudsonova zálivu byla před pohromou, která ji postihla v poslední válce, proti Královské africké společnosti mnohem šťastnější. Její nutné výdaje jsou mnohem menší. Celkový počet lidí, které vydržuje ve svých osadách a v sídlech, jež poctila názvem pevnosti, nepřesahuje prý sto dvacet. Tento počet však zcela stačí připravit již předem náklad kožešin a jiného zboží potřebného k naplnění jejích lodí, které se pro led mohou v oněch vodách zdržovat málokdy déle než šest osm týdnů. Tuto výhodu, mít náklad již předem připraven, nemohli si jednotlivci a soukromé společnosti dlouhá léta opatřit a bez ní je obchod s Hudsonovým zálivem patrně nemožný. Nevelký kapitál této společnosti, který prý nečiní více než sto deset tisíc liber, je ostatně přece jen dostatečně velký, aby se mohla zmocnit celého nebo téměř celého obchodu a přebytků výroby této sice rozsáhlé, ale chudé země uvedené v zakládací listině společnosti. Ani jeden samostatný obchodník nebo soukromá společnost se také z toho důvodu nepokusil této společnosti v obchodě s onou zemí konkurovat. Tato společnost měla proto ve

skutečnosti vždycky monopol obchodu, i když podle zákona toto právo neměla. A nadto je prý ještě onen nevelký kapitál společnosti rozdělen mezi nepatrný počet podílníků. Podílnická společnost, která má nepatrný počet podílníků a nevelký kapitál, je svou povahou velmi blízká společnosti soukromé a dokáže si vést téměř neméně ostražitě a svědomitě. Není proto divu, že díky těmto různým přednostem mohla Společnost Hudsonova zálivu obchodovat se značným úspěchem. Nezdá se však pravděpodobné, že by se její zisky někdy blížily sumě, na kterou je odhadoval dnes již mrtvý Dobbs. Autor mnohem strážlivější a uvážlivější, Anderson, autor Historického a chronologického výkladu obchodu, velmi správně poznamenává, že prohlédneme-li si zprávy o vývozu a dovozu této Společnosti, které vydával již několik let sám Dobbs, a odečteme-li příslušné sumy za mimořádnou nebezpečnost a výdaje, nezdá se, že by byly jejich zisky záviděníhodné nebo že o mnoho přesahují obvyklý obchodní zisk, jestliže jej ovšem vůbec přesahují.

Jihomořská společnost nikdy nemusela udržovat ani pevnosti, ani posádky, a byla proto zcela ušetřena jedněch velkých výdajů, které musí nést jiné podílnické společnosti. Ale měla obrovský kapitál, rozdělený mezi obrovský počet podílníků. Dalo se proto zcela přirozeně očekávat, že celé jejího spodaření bude nemoudré, nedbalé a marnotratné. Darebáckost a neuváženost jejích burzovních spekulací jsou dostatečně známy a vykládat tu o nich by nás odvádělo od věci. Své obchody neprováděla Společnost o nic lépe. Zpočátku se věnovala obchodu s černochoy a zásobovala jimi španělskou Západní Indii; na tento obchod měla výhradní právo (na základě smlouvy zvané assiento, kterou jí přinesl mír Utrechtský). Ale poněvadž se neočekávalo, že tento obchod bude zvláště výnosný, neboť jak portugalské, tak francouzské společnosti, jimž bylo přiznáno výhradní právo na tento obchod za týchž podmínek již před ní, přivedl tento obchod na mizinu, bylo jí na odškodnění povoleno poslat každý rok jednu loď s jistým nákladem přímo do španělské Západní Indie, aby jej tam

prodala. Z deseti plaveb konaných jednou do roka, které tato loď celkem podnikla, vynesla prý značný zisk Společnosti roku 1731 plavba lodi „Royal Caroline“, kdežto téměř na všech ostatních plavbách Společnost prý pokaždé více méně prodělala. Neúspěch těchto plaveb přičítali zástupci a jednatelé Společnosti vydírání a nespravedlivým opatřením ze strany španělské vlády; ale hlavní vinu na něm mělo asi rozhazování a rozkrádání, jehož se dopouštěli právě tito zástupci a jednatelé; někteří z nich si prý zahospodařili značný majetek i za pouhý jeden rok. Roku 1734 se Společnost obrátila na krále se žádostí, aby jí dovolil tohoto druhu obchodu, jakož i posílání oné jednou do roka vypravované lodi s nákladem úplně zanechat, poněvadž jí to prý vynáší jenom nepatrný zisk, a aby jí dovolil přijmout za to od španělského krále náhradu ve výši, jaké se jí jen podaří dosáhnout.

Roku 1724 se tato Společnost pustila do velrybářství. Na to ovšem monopol neměla; ale dokud se jím zabývala, žádní jiní britští poddaní se do něho patrně nepouštěli. Z osmi plaveb, které její lodě podnikly do Grónska, na jedné vydělala a na všech ostatních prodělala. Když po osmé a poslední plavbě Společnost prodala své lodě, zásoby a výstroj, zjistila, že celková její ztráta v tomto podnikání, a to i na kapitálu a úrocích, činí přes 237 000 liber št.

Roku 1722 se Společnost obrátila na parlament s peticí, aby směla rozdělit svůj obrovský kapitál, převyšující 33 800 000 liber št., jež všechen půjčila vládě, na dvě stejné části: první polovina, neboli více než 16 900 000 liber št., aby byla postavena na roveň jiným vládním dluhopisům a aby se z ní nesměly platit dluhy a ztráty, přivozené představenstvem Společnosti při provádění jejích obchodů; druhá polovina aby zůstala tak jako dříve kapitálem obchodním neboli mohla by být zatěžována těmito dluhy a ztrátami. Byla to žádost příliš rozumná, aby ji bylo možno odmítnout. Roku 1733 se Společnost obrátila na parlament s novou peticí, aby si směla ve státní dluhopisy přeměnit tři čtvrtiny svého

obchodního kapitálu a jen čtvrtinu si ponechat jako kapitál obchodní neboli jako kapitál vystavený různým nebezpečím plynoucím ze špatného hospodaření představenstva. Několik splátek splacených vládou zmenšilo mezitím jak kapitál Společnosti ve státních dluhopisech, tak i její kapitál obchodní každý o více než dva miliony liber, takže tato čtvrtina činila pouze 3 662 784 liber št. 8 šilinků 6 pencí. Roku 1748 se Společnost mírem Cášským vzdala za odstupné, jež považovala za rovnocenné, všech svých nároků vůči španělskému králi plynoucích ze smlouvy zvané assiento. Její obchodování se španělskou Západní Indií skončilo, zbytek jejího obchodního kapitálu byl přeměněn v kapitál ve státních dluhopisech a Společnost přestala po všech stránkách být společností obchodní.

Je nutno poznamenat, že v obchodě, jež Jihomořská společnost vedla pomocí oné své jediné lodě, kterou směla vypravit jednou za rok, v jediném to jejím obchodě, od něhož se dal vůbec očekávat značnější zisk, nebyla ani na cizím, ani na domácím trhu bez konkurentů. V Cartageně, v Porto Bello a ve Věra Cruz se střetávala s konkurencí kupců španělských, kteří na ony trhy přiváželi z Cádizu stejné evropské zboží, jaké tam přivážela ona její loď z Anglie; a v Anglii musela čelit konkurenci kupců anglických, kteří na ony trhy dováželi z Cádizu stejné zboží ze španělské Západní Indie, jaké ona loď dovážela na své zpáteční cestě. Zboží kupců španělských i anglických podléhalo ovšem asi vyšším clům. Ale ztráty, které Společnosti způsobovala nedbalost, nehospodárnost a zpronevěry lidí v jejích službách, znamenaly pravděpodobně poplatky mnohem vyšší než všechna ona cla. Že by podílnická společnost byla s to obchodovat úspěšně ať již v kterémkoli odvětví zahraničního obchodu, kde s ní mohou veřejně a poctivě konkurovat jednotlivci a společnosti soukromé, odporuje asi veškeré dosavadní zkušenosti.

Stará anglická Východoindická společnost byla zřízena roku 1600 zakládací listinou královny Alžběty. Za svých prvních dvanácti plaveb, které podnikla do Indie, obchodovala asi jako statutární společnost, tj.

každý člen společnosti se svým vlastním kapitálem, i když se jejich zboží dopravovalo pouze na lodích společnosti nepronajímaných žádnému určitému obchodníkovi. Roku 1612 se spojili v podílnickou společnost. Její zakládací listina obsahovala výhradní právo obchodu, a třebaže nebyla parlamentem vtělena v zákon, znamenala v oné době skutečný monopol. Po mnoho let ji proto pokoutníci příliš neznepokojovali. Její kapitál s podíly po padesáti librách nikdy nepřevýšil 744 000 liber št., a nebyl proto tak ohromný a její obchody nebyly tak rozsáhlé, aby to mohlo být výmluvou hrubé nedbalosti a nehospodárnosti a pláštíkem pro hrubé zpronevěry. I když výjimečně utrpěla ztráty, způsobené jí jednak zlovolně Východoindickou společností holandskou, jednak některými nehodami, provozovala po řadu let velmi úspěšný obchod. Ale postupem času, když se začínalo zásadám svobody lépe rozumět, bylo každý den pochybnější, jak dalece může královská zakládací listina nevtělená parlamentem v zákon opravňovat k monopolu obchodu. Rozhodnutí soudů v této otázce nebývala vždy stejná, nýbrž se měnila podle toho, jakou moc měla vláda a jaká byla nálada doby. Množství pokoutníků vzrůstalo; a ti ji ke konci vlády Karla II., po celou dobu vlády Jakuba II. a po jistou dobu panování Viléma III. přiváděli do velké tísně. Roku 1698 byl parlamentu předložen návrh, v němž se vládě nabízela dvoumilionová půjčka na osmiprocentní úrok, bude-li upisovatelům dovoleno založit novou Východoindickou společnost s monopolem obchodu. Stará Východoindická společnost nabídla za týchž podmínek 700 000 liber št., téměř celý svůj kapitál, a to na čtyři procenta. Ale stav státního úvěru byl tehdy takový, že vládě přišlo více vhod půjčit si 2 000 000 liber št. na osm procent než 700 000 liber št. na čtyři procenta. Byl přijat návrh nových upisovatelů půjčky, a byla tudíž založena nová Východoindická společnost. Stará Východoindická společnost měla však právo obchodovat až do roku 1701. Přitom velmi mazaně upsala na jméno svého pokladníka za 315.000 liber št. podílů nové společnosti. Pro nedopatření ve znění zákona, který svěřoval obchod

s Východní Indií upisovatelům této dvoumilionové půjčky, nebylo zcela jasné, že se mají všichni spojit v podílnickou společnost. Několik samostatných obchodníků, jejichž úpisy činily celkem pouhých 7200 liber št., trvalo na svém právu obchodovat samostatně se svým vlastním kapitálem a na své vlastní nebezpečí. Stará Východoindická společnost měla právo obchodovat samostatně se svým starým kapitálem až do roku 1701; a jak před touto dobou, tak i potom měla jako jiní soukromí obchodníci rovněž právo obchodovat samostatně se svými 315 000 librami št., které upsala na kapitál nové společnosti. Konkurence těchto dvou společností se samostatnými obchodníky a vzájemná konkurence jich dvou prý obě málem zničila. Při další příležitosti, roku 1730, když byl parlamentu podán návrh zákona, aby se onen obchod svěřil do rukou statutární společnosti, čímž by se do jisté míry uvolnil, postavila se Východoindická společnost proti tomuto návrhu a líčila nevybíravými slovy, k jakým neblahým následkům podle jejího mínění tehdy tato konkurence vedla. V Indii prý zvedla ceny zboží tak vysoko, že se nevyplatí toto zboží kupovat; a tím, že v Anglii přesýtila trh, srazila ceny zboží tak hluboko, že se na něm nedá nic vydělat. Že díky hojnějšímu zásobení anglického trhu indickým zbožím ceny tohoto zboží k velkému prospěchu obyvatelstva jistě velmi značně klesly, o tom není nejmenší pochybnosti; ale že by tím byly značně stouply jeho ceny na indickém trhu, to se nezdá příliš pravděpodobné, poněvadž celá ona mimořádná poptávka, kterou tato konkurence mohla vyvolat, musela být v nesmírném oceánu indického obchodu pouhou kapkou vody. A pak, zvýšená poptávka, i když snad zpočátku ceny zboží někdy zvedne, nakonec je vždy zase srazí. Podporuje výrobu a zvyšuje tak konkurenci mezi výrobci; ti pak, protože každý chce prodávat laciněji než druzí, zavádějí novou dělbu práce a nové zlepšené způsoby výroby, na které by jinak nebyli nikdy přišli. Oněmi neblahými následky, na které si Společnost stěžovala, byly tedy láce zboží pro spotřebitele a pomoc výrobě, tedy právě ony dva

výsledky, jejichž dosažení je hlavním úkolem politické ekonomie. Avšak ona konkurence, o níž Společnost podala tento truchlivý obraz, neměla dlouhého trvání. Roku 1702 obě tyto společnosti do jisté míry splynuly na základě vzájemné třístranné smlouvy, v níž třetí stranou byla královna; a roku 1708 byly zákonem úplně sloučeny v jedinou společnost pod jejím dnešním názvem Spojená společnost kupců obchodujících s Východní Indií. Tvůrcům tohoto zákona stálo za to připojit doložku, která povolovala samostatným obchodníkům obchodovat dále až do svátku sv. Michala roku 1711, ale která zároveň představenstvo společnosti zmocňovala, aby jejich nepatrný kapitál ve výši 7200 liber št. do tří let po předchozím upozornění vykoupila a přeměnila tak veškerý kapitál Společnosti v kapitál podílnický. Týmž zákonem byl v důsledku nové půjčky vládě kapitál Společnosti zvýšen z 2 000 000 liber št. na 3 200 000 liber št. Roku 1743 půjčila Společnost vládě další jeden milion liber. Ale poněvadž tento milion liber neopatřila z úpisů podílníků, nýbrž prodejem rent a výpůjčkami na dluhopisy, kapitál, z něhož by podílníci měli nárok na dividendy, tím nezvýšila. Ale zvýšila tím svůj kapitál obchodní, neboť tento milion, stejně jako oněch ostatních 3 200 000 liber št., ručil za ztráty a dluhy, které si Společnost přivodila při provádění svých obchodních plánů. Od roku 1708, nebo alespoň od roku 1711, tato Společnost, zbavena nyní všech konkurentů a majíc nyní v anglickém obchodě s Východní Indií úplný monopol, hospodařila úspěšně a podílníci dostávali z jejích zisků každoročně nevelkou dividendu. Za války s Francií, která vypukla roku 1741, zapletla ji ctižádost francouzského guvernéra v Pondichéry Dupleixe do válek v Karnátace a do politických sporů indických knížat. Po mnoha významných úspěších a neméně vážných prohrách přišla nakonec o Madrás, který tehdy byl její nejdůležitější indickou osadou. Mírem Cášským jej získala zase zpět; a patrně někdy v této době posedl její lidi v Indii onen válečnický a dobytelský duch, který je pak už neopustil. Za války s Francií, která začala roku 1755, podílely se její zbraně se zbraněmi

Velké Británie o všechny válečné úspěchy. Společnost uhájila Madrás, dobyla Pondichéry, zmocnila se znovu Kalkaty a získala důchod z bohatého a rozsáhlého území, který prý tehdy činil ročně přes tři miliony. Po několik let užívala tohoto důchodu v klidu; ale roku 1767 vznesla nároky na území dobyté Společností a na důchod z nich vláda, neboť tato území prý náležejí po právu koruně; a jako odškodné za tento nárok uvolila se Společnost platit vládě 400 000 liber št. ročně. Již předtím zvýšila postupně své dividendy z nějakých šesti na deset procent, tj. z 3 200 000 liber št. svého kapitálu zvýšila dividendy o 128 000 liber št., neboli ze 192 000 liber št. ročně je zvýšila na 320 000 liber št. Někdy v té době se pokoušela zvýšit je ještě dále na dvanáct a půl procenta, takže by pak vyplácela podílům každým rokem tolik, kolik se uvázala platit ročně vládě, neboli 400 000 liber št. Ale během oněch dvou let, kdy se měla její dohoda s vládou provádět, zabránily jí v dalším zvýšení dividend dva po sobě vydané zákony, které měly za účel pomoci jí rychleji splatit dluhy, jež se tehdy odhadovaly na více než šest sedm milionů liber šterlinků. Roku 1769 obnovila Společnost svou smlouvu s vládou na dalších pět let a vymínila si při tom, že v té době smí své dividendy postupně zvýšit na dvanáct a půl procenta, ale v jednom roce že je nikdy nezvýší o více než jedno procento. Až by tedy tato zvýšená dividenda dosáhla svého vrcholu, mohla být částka vyplácená každoročně podílům a vládě o pouhých 608 000 liber št. vyšší, než kolik činila před získáním oněch nových území. Kolik asi činil hrubý důchod z těchto nově získaných území, bylo již uvedeno; a podle zprávy, kterou roku 1768 přinesl list Cruttenden East Indiaman, udával se čistý příjem Společnosti po odečtení všech srážek a vojenských vydání částkou 2 048 747 liber št. Přitom prý měla ještě jeden důchod plynoucí zčásti z půdy, ale hlavně z cel zavedených v jejích jednotlivých osadách, a ten činil 439 000 liber št. A její obchodní zisk činil tehdy podle výpovědi jejího předsedy před Dolní sněmovnou ročně nejméně 400 000 liber št.; podle výpovědi jejího vrchního účetního

nejméně 500 000 liber št., podle nejnižšího odhadu tedy nejméně tolik, kolik činily nejvyšší dividendy, jež se měly platit podílníkům. Tak vysoký příjem jí již jistě mohl dovolit, aby ročně vyplácela o 608 000 liber št. více; a přitom tu ještě mohl zbýt značný umořovací fond, z kterého by se dala rychle snížit její zadluženost. Ale místo toho, aby se její zadluženost zmenšovala, roku 1773 ještě vzrostla o oněch nezaplacených 400 000 liber št., jež měla Společnost zaplatit do státní pokladny, o částku, kterou zůstala dlužna celním úřadům za clo, o velký dluh bance za vypůjčené peníze a konečně o směnky na více než 1 200 000 liber št., vystavené na ni v Indii a lehkomylně přijaté. Tíseň, v níž se Společnost octla nahromaděním těchto pohledávek, přinutila ji nejen snížit dividendy najednou na šest procent, ale dát se vládě na milost s pokornou prosbou, aby ji za prvé zprostita dalšího placení oněch stanovených čtyř set tisíc liber ročně, a za druhé aby jí půjčila 1 400 000 liber št. a zachránila ji tak před bezprostředním úpadkem. Ohromný vzrůst jejího majetku byl totiž patrně pro její lidi prostě příležitostí k ještě většímu rozhazování a pláštíkem pro ještě větší zpronevěry, než odpovídalo i tomuto vzrůstu jejího majetku. Počínání jejích lidí v Indii a celé její hospodaření v Indii i v Evropě staly se předmětem parlamentního vyšetřování; to mělo za následek, že v jejím správním zřízení jak v Anglii, tak v cizině došlo k několika velmi významným změnám. V Indii byl nad jejími hlavními osadami, Madrásem, Bombají a Kalkatou, jež byly dříve na sobě zcela nezávislé, ustanoven generální guvernér, jemuž měla pomáhat čtyřčlenná rada, a právo jmenovat prvního guvernéra a první radu se sídlem v Kalkatě si vyhradil parlament; Kalkata se tak nyní stala nejdůležitější anglickou osadou v Indii, jíž dříve býval Madrás. Starostenský soud kalkatský, zřízený původně pro urovnávání obchodních sporů, k nimž docházelo v tomto městě a jeho okolí, rozšiřoval předtím svou pravomoc postupně tak, jak se rozšiřovala říše. Nyní byla jeho pravomoc zmenšena a zúžena na účel, pro který byl původně zřízen. Místo něho byl zřízen nový nejvyšší soudní dvůr,

složený z vrchního soudce a tří soudců, vesměs jmenovaných korunou. V Evropě byl podíl na podílnickém kapitálu Společnosti, dávající podílníku právo hlasovat na valném shromáždění, zvýšen z pěti set liber, tj. z původní ceny jednoho podílu, na tisíc liber. Aby podílník měl na základě tohoto podílu právo hlasovat, musel podle nového ustanovení být majitelem tohoto podílu, jestliže jej získal koupí, a nikoli dědictvím, alespoň jeden rok místo šesti měsíců, jak se vyžadovalo dříve.

Čtyřadvacetičlenné představenstvo volilo se dříve každý rok; podle nového ustanovení měl se napříště každý člen představenstva volit na čtyři roky; avšak každý rok vždy šest z členů představenstva odcházelo a při volbě nových šesti členů představenstva pro příští rok nesměli být opět zvoleni. Očekávalo se, že si v důsledku těchto změn jak představenstvo, tak valné shromáždění podílníků povedou náležitěji a odpovědněji, než obvykle jednali dříve. Ale není asi možné, aby jakékoli takové změny učinily tyto sbory tak či onak způsobilejšími ovládat rozsáhlou říši nebo se na vládě nad ní aspoň podílet, protože zájmy většiny jejich členů na rozkvětu té říše byly podle všeho vždy příliš nepatrné, aby se vůbec vážně starali o to, jak by tomuto rozkvětu napomáhali. Velký boháč, a někdy i člověk méně zámožný, chce si často koupit tisícilibrový podíl Východoindické společnosti jedině proto, že si od práva hlasovat na valném shromáždění podílníků slibuje získání jistého vlivu. I když si tak nezíská podíl na plenění Indie, má podíl aspoň na jmenování jejích plenitelů; neboť představenstvo, které je jmenuje, jedná vždy více méně pod vlivem podílníků, kteří nejen volí představenstvo, ale často rozhodují i o jmenování úředníků Společnosti v Indii. Může-li takový podílník uplatňovat takto po několik let svůj vliv a může-li se tak postarat o několik svých přátel, na dividendě, nebo dokonce na hodnotě podílu, o nějž je opřeno jeho hlasovací právo, mu již často tolik nezáleží. A na rozkvětu oné rozsáhlé říše, na jejíž správě mu toto hlasovací právo dává podíl, mu teprve téměř vůbec nezáleží. Ani jediný druhý panovník nikdy nebyl a již

ze samé povahy věci ani nikdy nemohl být tak dokonale lhostejný k tomu, zda jeho poddaní žijí šťastně nebo v bídě, zda jeho državy vzkvétají nebo pustnou, zda jsou spravovány skvěle nebo hanebně, jako pod vlivem neodolatelného nutkání je a nutně musí být většina podílníků takové obchodní společnosti. A některá z oněch nových nařízení vydaných na základě parlamentního vyšetřování tuto lhostejnost nejen nesnížila, ale spíše ještě zvýšila. V usnesení Dolní sněmovny se například pravilo, že až Společnost splatí oněch 1 400 000 liber št. půjčených jí vládou a až své dluhy v obligacích sníží na 1 500 000 liber št., potom, a nikoli dříve, bude smět vyplácet na dividendách osm procent svého kapitálu; a všechno, co jí v Anglii zbude z jejích příjmů a z čistého zisku, že se má rozdělit na čtyři díly: tři díly se mají odvést do státní pokladny ve prospěch celého národa a čtvrtý se má ponechat jako fond buď k dalšímu umořování dluhů v obligacích, nebo ke krytí nepředvídaných potřeb, které by na Společnost dolehly. Ale byla-li Společnost špatným hospodářem a špatným panovníkem v době, kdy celý čistý důchod a zisk patřil jí a kdy s ním mohla volně nakládat, bylo jistě nepravděpodobné, že si povede lépe, když jeho tři čtvrtiny budou patřit lidem cizím a zbývající čtvrtiny se bude používat sice k prospěchu Společnosti, ale pod dohledem a se schválením cizích lidí.

Společnosti mohlo být milejší, jestliže to, co zbude po vyplacení navrhované osmiprocentní dividendy, pro své potěšení promrhají a ve svůj prospěch zpronevěří její vlastní úředníci a jiní lidé na ní závislí, než aby se to dostalo do rukou skupiny lidí, s nimiž v důsledku onoho usnesení parlamentu nemohla jistě být právě v nejlepším poměru. Zájmy těchto úředníků Společnosti a jiných lidí na ní závislých mohly někdy na valném shromáždění podílníků převážit natolik, že se v přímém rozporu s tím, co si žádá jeho vážnost, dovedlo postavit za pachatele plnění. Pro většinu podílníků mohlo být někdy udržení vážnosti valného shromáždění něco méně důležitého než pomoc těm, kdož tuto jeho vážnost uvedli v posměch. Zlořádům ve správě Indie, jak ji prováděla tato Společnost,

stanovy z roku 1773 tedy přítrž neučinily. Přestože se jí jednou podařilo ve chvilkovém záchvatu hospodárnosti nashromáždit v kalkatské pokladně přes tři miliony liber šterlinků, a přestože později rozšířila ať již své panství, nebo své plenění na další rozsáhlá území některých z nejbohatších a nejúrodnějších indických států, všechno bylo promrháno a přišlo vniveč. Byla naprosto nepřipravena zastavit vpád Hajdara Aliho nebo se mu postavit na odpor; a dnes (1784) je vinou těchto zlořádů ještě ve větší tísní než kdy předtím, a aby se zachránila před okamžitým úpadkem, je opět nucena poníženež prosit vládu o pomoc. Na zlepšení jejího hospodaření podaly jednotlivé strany v parlamentě různé návrhy. A všechny tyto návrhy se snad shodují v tom, co ovšem bylo vždy naprosto jasné, že totiž tato Společnost je naprosto neschopná spravovat své državy. Zdá se dokonce, že o této své neschopnosti je přesvědčena i ona sama, a že je proto ochotna postoupit své državy vládě.

S právem mít ve vzdálených a barbarských zemích pevnosti a posádky je nutně spojeno právo vést v těchto zemích válku a uzavírat tam mír. Podílnické společnosti, které měly právo první, uplatňovaly vždy i druhé a často si je dávaly výslovně udělovat. Jak nespravedlivě, jak svévolně a jak krutě je obvykle uplatňovaly, je až příliš dobře známo z nedávných zkušeností.

Chce-li některá skupina kupců začít na svůj náklad a na své nebezpečí nový obchod s tou nebo onou vzdálenou a barbarskou zemí, není snad nerozumné sdružit je v podílnickou společnost, a povedou-li si úspěšně, udělit jim na jistý počet let na tento obchod monopol. Je to pro stát nejsnazší a nejpřirozenější způsob, jak je odměnit za to, že se odvážili nebezpečného a nákladného pokusu, jehož ovoce pak bude sklízet celý národ. Takovéto dočasné výhradní právo lze ospravedlnit týmiž důvody, z nichž se podobné výhradní právo uděluje vynálezci na jeho nový stroj nebo spisovateli na jeho novou knihu. Ale jakmile stanovená doba vyprší, mělo by být zajisté toto výhradní právo zrušeno; bylo-li nutno zřídit nějaké

pevnosti nebo posádky, měla by je převzít do svých rukou vláda a zaplatit za ně společnosti jejich hodnotu a onen obchod by měl být otevřen všem poddaným státu. Trvalý monopol postihuje všechny ostatní poddané státu dvojnásobně naprosto nesmyslným zdaněním: předně vysokou cenou zboží, které by při svobodném obchodu mohli kupovat mnohem laciněji; za druhé tím, že jsou úplně vyloučeni z odvětví obchodu, pro které by se mnozí z nich jednak třeba hodili a jednak by z něho mohli mít prospěch. A tuto dvojnásobnou daň platí na účel, který si toho naprosto nezaslouží. Prostě proto, aby společnost mohla podporovat nedbalost, rozchazovavost a zpronevěry svých vlastních úředníků, jejichž ničemné hospodaření málokdy dovoluje, aby dividendy společnosti překročily míru zisku obvyklou v odvětvích obchodu zcela svobodných, a velmi často je srážejí dokonce hodně hluboko pod tuto míru. Zkušenost však ukazuje, že bez monopolu nemůže podílnická společnost dlouho provozovat ani jedno odvětví zahraničního obchodu. Na jednom trhu nakupovat a na druhém se ziskem prodávat, je-li na obou těchto trzích množství konkurentů, pozorně sledovat nejen běžné kolísání poptávky, ale i mnohem závažnější a mnohem častější změny v konkurenci neboli v uspokojování této poptávky jinými obchodníky, a obratně a rozvážně přizpůsobovat množství i jakost každého druhu zboží všem těmto okolnostem je jakási válka, způsob jejíhož vedení se neustále mění a která se sotva dá vést úspěšně bez neumdlévající bdělosti a starostlivosti, jakou od představenstva podílnické společnosti nelze nadlouho očekávat. Až splatí své dluhy a až uplyne doba jejího výhradního práva, má Východoindická společnost podle zákona právo zůstat i nadále podílnickou společností a jako taková obchodovat s Východní Indií, ovšem nejinak než jako ostatní britští poddaní. Ale větší bdělost a větší starostlivost samostatných obchodníků a společností soukromých jim za tohoto stavu tento obchod s největší pravděpodobností brzy znechutí.

Význačný francouzský spisovatel abbé Morellet, který má velké

vědomosti v politické ekonomii, podává seznam pětapadesáti podílnických společností pro zahraniční obchod založených od roku 1600 v různých evropských zemích, které podle něho přišly všechny vinou špatného hospodaření na mizinu, přestože měly výhradní právo. O nějakých dvou třech měl ovšem zprávy nesprávné, neboť to nebyly společnosti podílnické a neudělaly úpadek. Zato však bylo ještě několik jiných podílnických společností, které úpadek udělaly a které on neuvádí.

Jediné podnikání, jímž se asi může podílnická společnost úspěšně zabývat bez výhradního práva, je podnikání, kde se všechny operace dají převést na tzv. šablonu neboli na takový jednotný postup, kde jsou možné pouze malé odchylky nebo vůbec žádné. Takovým podnikáním je za první bankovníctví, za druhé pojišťovnictví proti ohni, proti námořnímu nebezpečí a proti zajištění lodí za války, za třetí stavba a udržování splavných kanálů nebo průplavů a za čtvrté podnikání podobné zásobování velkého města vodou.

Základy bankovníctví se sice možná zdají poněkud těžko srozumitelné, ale pro jeho provozování se dají stanovit přesná pravidla. Dát se od těchto pravidel někdy svést nějakou vábivou vyhlídkou na mimořádně velký zisk je pro bankovní společnost, která tomu svodu podlehe, téměř vždy krajně nebezpečné a často osudné. Avšak podílnické společnosti lpí v důsledku své povahy na zavedeném řádu zpravidla více než společnosti soukromé. Pro toto podnikání se z toho důvodu podílnické společnosti hodí neobyčejně dobře. Nejvýznamnější evropské bankovní společnosti jsou tudíž společnosti podílnické, a mnohé z nich obchodují velmi úspěšně bez výsadního práva. Anglická banka má výsadní právo jedině v tom, že v žádné jiné bankovní společnosti v Anglii nesmí být více než šest osob. Obě edinburské banky¹³⁵ jsou podílnické společnosti bez jakéhokoli výhradního práva.

Hodnota nebezpečí ztráty hrozící ať již z ohně nebo z pohromy na moři

nebo ze zajetí lodě, i když se asi nedá úplně přesně vypočítat, dá se přece jen zhruba odhadnout, aby tu bylo možno stanovit do jisté míry přesná pravidla, podle nichž třeba postupovat. Pojišťovnictvím se proto může bez jakéhokoli výhradního práva úspěšně zabývat podílnická společnost. Ani Londýnská pojišťovací společnost ani Pojišťovací společnost Královské burzy nemají žádnou takovou výsadu.

Jakmile je splavný kanál neboli průplav jednou vybudován, jeho spravování je již zcela jednoduché a snadné a dá se pro ně stanovit přesný řád a postup. Stejně je tomu i s jeho vybudováním, poněvadž se dá s podnikateli sjednat, kolik bude stát jedna míle kanálu a kolik jedno zdymadlo. Totéž lze říci i o průplavu a akvaduktu nebo velkém potrubí k zásobování velkého města vodou. Takové podniky mohou proto bez jakéhokoli výhradního práva úspěšně spravovat a často je i takto spravují podílnické společnosti. Avšak jistě by nebylo rozumné založit podílnickou společnost pro nějaké podnikání jen proto, že by v něm snad taková společnost dokázala úspěšně hospodařit, nebo vyjmout jistou skupinu podnikatelů z podřízenosti některým všeobecným zákonům platným pro všechny ostatní příslušníky jejich živnosti pouze proto, že by možná úspěšně hospodařili, kdyby z té podřízenosti byli vyňati. Aby založení takové společnosti mělo opravdu smysl, nejenže se v tomto podnikání musí zachovávat přesný řád a postup, ale musí být splněny ještě dvě jiné podmínky. Musí totiž být naprosto zřejmé, předně že jde o podnikání všeobecně užitečnější než většina běžných podnikání, a za druhé že vyžaduje větší kapitál, než jaký se může snadno opatřit vytvořením společnosti soukromé. Kdyby stačil kapitál nevelký, pouhá velká užitečnost onoho podnikání nebyla by ještě pro založení podílnické společnosti dostatečným důvodem, protože pak by poptávku po tom, co by společnost dodávala, mohli snadno a rychle uspokojovat podnikatelé samostatní. Uvedená čtyři odvětví splňují obě tyto podmínky.

Velkou a všeobecnou užitečnost bankovníctví, provozuje-li se ovšem

rozšafně, objasnil jsem obšírně v knize druhé tohoto pojednání. Ale veřejná banka, která má být oporou úvěru státu a která někdy v případě potřeby má vyplatit vládě jako zálohu celý výnos některé daně činící i několik milionů o rok nebo o dva roky dříve, než se daň vybere, vyžaduje větší kapitál, než jaký se může snadno opatřit utvořením společnosti soukromé.

Pojišťovnictví poskytuje jednotlivým osobám velmi dobré zabezpečení jejich majetku, a ztráta, jež by jednotlivce přivedla na mizinu a kterou ono rozděljuje na mnoho lidí, nedopadá pak na celou společnost nijak těžce. Aby mohli zaručit tuto bezpečnost, musí mít pojišťovatelé velmi značný kapitál. Než došlo k založení dnešních dvou londýnských podílnických společností pro pojišťování, byl prý nejvyššímu prokurátoru předložen seznam sto padesáti soukromých pojišťovatelů, kteří v několika málo letech udělali bankrot.

Že splavné kanály neboli průplavy a stavby, jakých je někdy třeba k zásobování velkého města vodou, jsou nesmírně a všeobecně užitečné a přitom že vyžadují často větší výdaje, než na jaké stačí majetek jednotlivců, je dostatečně jasné.

Kromě výše uvedených odvětví nevzpomínám si již na žádné jiné, jež by splňovalo všechny ony tři podmínky nutné k tomu, aby založení podílnické společnosti bylo rozumné. Anglická měďařská společnost v Londýně, Společnost pro tavení olova. Společnost pro broušení skla, ty přece vůbec nepředstírají, že cíl, jež sledují, je velmi užitečný nebo nad jiné užitečný; a sledování toho cíle nevyžaduje asi tak velkých výdajů, aby na ně svým majetkem nestačili i mnozí jednotlivci. Zda se dá pro podnikání těchto společností stanovit přesný řád a postup, který by je činil vhodnými obory pro podnikání společnosti podílnické, nebo zda je tu opravdu důvod pro to, aby se měly chlubit mimořádně vysokými zisky, to nevím. Báňská společnost zbankrotovala už dávno. Podíly Britské společnosti plátenické v Edinburghu se nyní prodávají velmi hluboko pod nominální hodnotou,

třebaže ne o tolik jako před několika lety. Podílnické společnosti, které se zakládají na podporu toho nebo onoho podnikání v zájmu veřejném, nejenže špatně hospodaří a zmenšují tak celkový kapitál společnosti, ale nadělají vždy více škody než užitku i v jiných směrech. Nevyhnutelná zaujatost pro ten nebo onen obor, kterou členům jejich představenstev vemluví podnikatelé právě z tohoto oboru, zadržuje ve skutečnosti přes jejich nejpoctivější úmysly rozvoj ostatních oborů a nutně více méně porušuje onen přirozený poměr, který by se jinak vytvořil mezi uvážlivou příčinlivostí a ziskem a který je pro podnikání země jako celku vůbec nejdůležitější a nejúčinnější podporou.

ODDÍL 2

O výdajích na ústavy pro vzdělávání mládeže

Ústavy pro vzdělávání mládeže mohou rovněž poskytovat příjem postačující k úhradě výdajů na jejich vydržování. Takovýmto příjmem je svou podstatou poplatek, který žáci platí učitelům.

I tam, kde učitel není odměňován pouze z tohoto přirozeného příjmu, přece jenom není nutné, aby byl placen z onoho běžného státního příjmu, jež vybírat a s nímž nakládat je ve většině zemí pověřena výkonná moc. Proto také ve většině evropských zemí nezatěžují nadace určené nižším školám i univerzitám běžný státní příjem buď vůbec, anebo jej zatěžují jen velmi málo. Jejich zdrojem je všude hlavně nějaký příjem toho kterého místa nebo kraje, rentu, kterou poskytuje nějaký pozemkový majetek nebo úroky z peněz, které k tomu účelu věnoval a svěřil do opatrování kurátorů někdy sám panovník, jindy některý soukromý mecenáš. Přispěly vůbec nějak tyto veřejné nadace, aby příslušný ústav mohl plnit své poslání? Přispěly k zvýšení píle a k zlepšení zdatnosti učitelů? Zaměřily výchovu k cílům užitečnějším jak pro celou společnost, tak pro jednotlivce, než byly cíle, k nimž by výchova byla spěla sama od sebe? Na žádnou z těchto otázek by snad nebylo těžké odpovědět alespoň s jistotou

pravděpodobností.

V každém povolání je námaha většiny těch, kdož je provozují, vždycky úměrná nezbytnosti tuto námahu vynaložit. Tato nezbytnost je největší u těch, pro něž je příjem z povolání jediným zdrojem, z kterého mohou očekávat jmění nebo pravidelný důchod a živobytí. Aby mohli získat toto jmění nebo i aby si mohli vydělávat na živobytí, musí za rok vykonat jisté množství práce v jisté hodnotě; a tam, kde je svobodná konkurence, nutí každého soupeření konkurentů, kteří se všichni snaží vytlačit jeden druhého ze zaměstnání, aby hleděl konat svou práci co nejdokonaleji. Velikost cíle, kterého chtějí dosáhnout úspěšnou prací v tom nebo onom povolání, dovede bezpochyby leckdy podnítit některé lidi výjimečného ducha a ctižádosti k usilovné práci. K vyvolání co nejusilovnější činnosti není však zřejmě zapotřebí ani velkých cílů. Řevnivost a soutěžení způsobují, že vyniknout nad ostatní bývá předmětem ctižádosti i v běžných povoláních, a to často vede k mimořádnému vynaložení úsilí. Velké cíle málokdy však samy stačily k tomu, aby někoho přiměly k nějakému většímu úsilí, nebyla-li tu i nutnost vynaložit nějaké úsilí. Tak v Anglii úspěchy, jichž lze dosáhnout v právnickém povolání, působí, že si někteří lidé vytyčují velké ctižádostivé cíle; a přece jak málo bylo posud mužů předurčených svým rodem k bohatství, kteří u nás vynikli v tomto povolání!

Nadace, jichž požívají nižší školy i univerzity, nutně snížily větší nebo menší měrou nutnost, aby se učitelé přičiňovali. Jejich živobytí, pokud plyne z jejich platu, pochází totiž z fondu, který je zcela nezávislý na tom, jaký mají ve svém vyvoleném povolání úspěch a jakou pověst.

Na některých univerzitách je plat učitele jen částí jeho příjmů, a to často jenom částí nepatrnou, kdežto větší část tvoří honoráře od jeho žáků. Nutnost přičiňovat se, i když je potom vždycky více nebo méně zmenšena, přece jenom tu není odstraněna zcela. Pověst, které se těší ve svém povolání, má tu pro učitele stále ještě jistý význam a jeho živobytí stále

ještě poněkud závisí na lásce, vděčnosti a příznivém posudku těch, které vyučoval; a toto příznivé mínění může učitel s největší pravděpodobností získat jedině tím, že si je zaslouží, neboli svými schopnostmi a úsilím, jež vynakládá při plnění každé své povinnosti.

Na jiných univerzitách se učiteli zakazuje přijímat od žáků jakýkoli honorář a celým příjmem z jeho povolání je jeho plat. Potom jeho vlastní zájem stojí přímo v největším možném rozporu s jeho povinnostmi. Každý člověk má zájem na tom, aby si žil co nejpohodlněji. A mají-li být jeho příjmy úplně stejné, ať nějakou velmi namáhavou povinnost vykonává nebo nevykonává, jeho zájem, nebo aspoň to, co se za zájem obyčejně považuje, si jistě žádá, aby ji buď naprosto zanedbával, nebo podléhá-li nějaké vrchnosti, která mu to nestrpí, aby ji vykonával tak nedbale a liknavě, jak jen to ona vrchnost strpí. Jestliže to pak je člověk, který již od přírody musí něco dělat a má rád práci, jeho zájem si žádá, aby svou pracovitost vynaložil na to či ono, z čeho mu může plynout nějaké přilepšení, a ne na vykonávání povinností, z čehož mu takové přilepšení neplyne.

Je-li onou vrchností, které podléhá, nějaký sbor, jehož je sám členem, jako univerzitní kolej nebo univerzita, a většina ostatních členů toho sboru jsou tak jako on osoby, které jsou anebo by měly být učiteli, táhnou asi všichni za stejný provaz, tj. jsou jeden k druhému velmi shovívaví a žádný nemá nic proti tomu, aby jeho kolega zanedbával svou povinnost, jen když on sám ji může zanedbávat také. Na univerzitě oxfordské se již po mnoho let většina profesorů placených z veřejných peněz ani nesnaží předstírat, že vyučují.

Jestliže však vrchnost, jíž učitel podléhá, není přímo sbor, jehož je sám členem, nýbrž někdo mimo tento sbor, např. biskup diecéze, guvernér kraje anebo třeba i některý ministr, tu se již učiteli nebude pravděpodobně trpět, aby svou povinnost docela zanedbával. Takoví představení ho však mohou přinutit nanejvýš k tomu, aby se věnoval svým žákům po určitý

počet hodin, tj. aby jim za týden nebo za rok přednesl tolik a tolik přednášek. Jaké ty přednášky budou, zase bude jistě záviset na jeho horlivosti; a tato horlivost bude pravděpodobně úměrná pohnutkám, které ho vedou k tomu, že ji vůbec projevuje. Osoby odjinud, provádějící tento dozor, nemusí mít mimo to potřebné znalosti a mohou mít všelijaké rozmary. Svou povahou je takovýto dozor věc osobní záliby a osobního uvážení, a osoby, které se ani nezúčastňují učitelových přednášek a třeba vědám, kterým má učitel vyučovat, ani nerozumějí, mohou málokdy tento dozor vykonávat opravdu správně. V jejich nadutosti, kterou jim dal úřad, je jim často jedno, jak svůj úřad vykonávají, a dovedou učitele potrestat nebo vyhodit z místa svévolně a bez jakéhokoli důvodu. Člověka, který podléhá takové pravomoci, to nutně ponižuje, a místo aby patřil mezi nejváženější osoby ze společnosti, klesá tak mezi osoby nejubožejší a nejopovrhovanější. Před špatným zacházením, jemuž je neustále vystaven, může ho účinně zabezpečit jedině mocná ochrana. A tuto ochranu si nejspíše získá nikoli svými schopnostmi anebo horlivostí ve svém povolání, nýbrž tím, že bude svým představeným službičkovat a že bude kdykoli hotov obětovat jejich přáním práva, zájmy a čest sboru, jehož je členem. Kdo sledoval po delší čas správu některé francouzské univerzity, musel si jistě všimnout důsledků, které zcela přirozeně plynou z takovéto pravomoci založené na libovůli a přicházející zvenčí.

Vše, co nutí některé studenty ke vstupu do té či oné koleje nebo na tu či onu univerzitu bez ohledu na zdatnost anebo pověst tamějších učitelů, přispívá k tomu, že se zdatnost a pověst učitelů stávají více méně zbytečnými.

Dají-li se výsady spojené s dosažením akademické hodnosti ve filosofii, právech, lékařství a bohosloví získat jedině několikaletým pobytem na některé univerzitě, nutí to jistý počet studentů, aby vstoupili na takovouto univerzitu bez ohledu na zdatnost a věhlas jejích učitelů. Výsady těch, kdož vystudovali univerzitu, jsou něco podobného jako předpisy o době

učednictví a přispěly ke zlepšení vzdělání asi tak, jako ostatní předpisy o době učednictví přispěly k pozvednutí řemesel a živností.

Zakládání dobročinných stipendií, nadací, podpor apod. nutně připoutává jistý počet studentů k té nebo oné univerzitě zcela bez ohledu na to, zač ta univerzita stojí. Kdyby bylo studentům, kteří dostávají tato stipendia, ponecháno na vůli zvolit si univerzitu, která se jim nejvíce zamlouvá, možná že by tato svoboda volby přece jen vyvolala jakési soutěžení mezi jednotlivými univerzitami. Naproti tomu zase nařízení, kterým by se zakazovalo i studentům nestipendistům opustit univerzitu a přestoupit na jinou, aniž si k tomu nejdříve vyžádají svolení od univerzity, z které chtějí odejít, jistě by velmi přispívalo k zaniknutí tohoto soutěžení. Kdyby si student té nebo oné koleje nesměl sám svobodně vybrat učitele vůbec i učitele, který se mu má zvláště věnovat a má ho vzdělávat ve všech uměních a vědách, nýbrž kdyby mu ho určoval představený koleje, a kdyby si student nesměl zvolit místo něho jiného, aniž by si k tomu dříve vyžádal svolení, je-li ten učitel nedbalý, neschopný nebo špatně s ním zachází, takový předpis by asi vedl nejen k úplnému potlačení jakéhokoli soutěžení mezi jednotlivými učiteli téže koleje, kteří mají řídit studium jednotlivých studentů, ale snížil by asi u všech velmi podstatně nutnost, aby se svým svěřencům věnovali s opravdu horlivou péčí. I když by jim jejich žáci velmi dobře platili, mohli by pak takoví učitelé přijít v pokušení zanedbávat je právě tak jako učitelé, kterým žáci neplatí vůbec, neboli kteří nemají jinou odměnu než svůj plat.

Je-li učitel rozumný člověk, je mu jistě nepříjemné vědomí, že ve svých přednáškách říká nebo čte posluchačům hlouposti nebo něco jen o poznání lepšího. Právě tak nepříjemné je pro něho zajisté, jestliže pozoruje, že mu většina studentů z přednášek odchází nebo že při nich třeba zřejmě projevuje nepozornost a pohrdání a tropí si z nich úsměšky. Musí-li si již odpřednášet tolik a tolik hodin, pak již proto, když pro nic jiného, mohl by si snad dát záležet na tom, aby přednášel aspoň jakž takž

slušně. Zase se však již najdou všelijaké cestičky, jak tyto bodce pobádající k horlivosti dokonale otupit. Místo aby vědu, které učitel má posluchače naučit, vykládal sám, může jim o ní číst nějakou knihu; a je-li tato kniha psána jazykem cizím a mrtvým, může jim ji překládat do jejich jazyka nebo, což by mu dalo ještě méně práce, může ji dát tlumočit jim samým a jen sem tam přičiní nějakou poznámku, a přitom se může holedbat, že přednáší. To svede i s pranepatrnými znalostmi a s pranepatrnou námahou a nevystavuje se přitom nebezpečí pohrdání nebo posměchu, které by ho stihly, kdyby snad řekl něco opravdu hloupého, nemožného nebo směšného. Kázeňský řád ústavu mu přitom třeba umožňuje donutit všechny své posluchače, aby chodili na ty jeho pseudopřednášky zcela pravidelně a aby se během celé té produkce chovali jak náleží slušně a uctivě.

Řád univerzity je vůbec vymyšlen nikoli pro dobro studentů, nýbrž pro zájmy nebo lépe řečeno pro pohodlí učitelů. Jeho účelem je chránit vždy autoritu učitele, a ať již učitel koná své povinnosti nebo je zanedbává, donutit posluchače, aby se k němu chovali vždy tak, jako by své povinnosti vykonával vždy nanejvýš horlivě a nanejvýš dovedně. Tento řád jako by předpokládal na jedné straně učiněnou moudrost a dokonalost a na druhé straně největší slabost a pošetilost. Ale tam, kde svou povinnost opravdu konají učitelé, nedochází k tomu, že by ve své většině své povinnosti zanedbávali studenti. Vynucovat pomocí řádu účast na přednáškách, které stojí za poslechnutí, není jistě zapotřebí, a všude, kde se takovéto přednášky konají, lze se o tom přesvědčit. Aby se děti a mladičci chlapci přinutili věnovat se těm složkám vzdělání, o nichž se má za to, že si je mají osvojit již v tomto raném věku, k tomu je snad leckdy třeba jisté dávky násilí a držení na uzdě; jakmile však dosáhnou věku dvanácti třinácti let, je zřídkakdy třeba nějak je donucovat, aby se učili tomu kterému předmětu, jestliže ovšem učitel koná řádně svou povinnost. Většina mladíků je dokonce tak uznalá, že ukáže-li učitel, že je chce

opravdu něčemu naučit, nejen nezameškávají jeho vyučování a nepohrdají jím, ale jsou i zpravidla ochotni prominout mu řadu chyb, kterých se dopouští při vyučování, a leckdy i skrýt před veřejností leccjakou jeho hrubou nedbalost.

Budiž připomenuto, že nejlépe se zpravidla učí těm složkám vzdělání, pro něž nejsou veřejné ústavy. Chodí-li některý mladík do šermířské nebo do taneční školy, nenaučí se sice vždycky šermovat nebo tančit nějak zvlášť dobře, ale šermovat nebo tančit se naučí vždycky. Dobré výsledky jezdeckých škol nejsou již vždy tak zřejmé. Náklad na jezdeckou školu je tak veliký, že je to většinou ústav veřejný. Osvojování si tří základních složek všeobecného vzdělání, čtení, psaní a počítání, děje se stále ještě častěji ve školách soukromých než ve školách veřejných; a jen zřídka se stane, že si je někdo neosvojí aspoň v té míře, v jaké je to nutné.

Střední školy (*public schools*) jsou v Anglii mnohem méně zkažené než univerzity. V těchto školách se mládež učí, nebo se alespoň může učit, řečtině a latině, tj. všemu, čemu učitelé, jak to alespoň o sobě říkají, učí anebo čemu by, jak se má za to, měli učit. Na univerzitách není mládež ve vědách, kterým ji mají naučit členové oněch ústavů, ani vzdělávána, ani tam vždy k takovému vzdělávání nenajde vhodnou cestu. Odměnu učitele střední školy činí většinou hlavně honoráře a někdy téměř výhradně honoráře od jeho žáků. Tyto školy nemají vyhrazeno žádné výsadní postavení. K dosažení univerzitní hodnosti není zapotřebí, aby si student přinesl vysvědčení, že studoval určitý počet let na některé střední škole. Ukáže-li se při zkoušce, že tomu, čemu se tam naučí, rozumí, nikdo se ho netěže po tom, kde se tomu naučil.

Někdo třeba řekne, že se oněm složkám vzdělání, které se obvykle přednášejí na univerzitách, nevyučuje právě dobře. Avšak kdyby nebylo bývalo těchto ústavů, nejčastěji by se jim asi nebylo vyučovalo vůbec, a kdyby tyto důležité složky vzdělání chyběly, byli by jak jednotlivci, tak celá společnost asi utrpěli povážlivou škodu.

Nynější evropské univerzity byly původně většinou ústavy církevní, zřizované pro výchovu duchovních. Byly zakládány z moci papežské a byly pod tak dokonalou přímou papežskou ochranou, že všichni jejich členové, jak učitelé, tak studenti, požívali tzv. výsad duchovenstva, tj. byli vyňati ze světské pravomoci země, v níž byla ta která univerzita, a mohli být pohnáni jen před soud církevní. To, čemu se vyučovalo na většině těchto univerzit, odpovídalo účelu, pro který byly zřizovány; byla to teologie anebo něco, co bylo pouhou přípravou k teologii.

Když bylo křesťanství zavedeno jako náboženství státní, stala se již zatím běžnou řečí všech západoevropských zemí pokažená latina. Bohoslužby a překlad bible, který se četl v kostelích, byly proto rovněž v této pokažené latině, tj. v řeči, kterou se v zemi obecně mluvilo. Po vpádu barbarských kmenů, které vyvrátily Římskou říši, latina jako řeč mluvená ve všech evropských zemích časem vymizela. Zavedené náboženské obřady zachovává však lid z úcty zcela přirozeně v jejich původní podobě ještě dlouho poté, kdy okolnosti, za kterých byly původně zavedeny jako něco zcela srozumitelného, již dávno pominuly. Ačkoli tedy většina lidí latině již nikde nerozuměla, v kostelích se konaly celé bohoslužby i nadále latinsky. A tak, podobně jako kdysi ve starém Egyptě, ustálily se v Evropě dva rozdílné jazyky: jazyk kněží a jazyk lidu, jazyk posvátný a jazyk světský, jazyk učený a jazyk neučený. Bylo však nutné, aby kněží onomu posvátnému a učenému jazyku, ve kterém měli konat bohoslužby, také trochu rozuměli; a proto základní složkou univerzitního vzdělání bylo již od samého počátku studium latiny.

Se studiem řečtiny i hebrejštiny bylo tomu poněkud jinak. Neomylná autorita církve prohlásila, že latinský překlad bible, všeobecně nazývaný Vulgáta, byl rovněž diktován božským vnuknutím, a že je proto stejně autentický jako řecký a hebrejský originál. Poněvadž se z tohoto důvodu znalost oněch dvou řečí u duchovenstva nevyžadovala, nebylo po dlouhou dobu jejich studium ani nutnou složkou běžného univerzitního vzdělání.

Slyšel jsem tvrzení, že ve Španělsku jsou univerzity, na nichž studiu řečtiny nebylo až dosud nikdy věnováno sebemenší místo. První náboženští reformátoři shledali, že řecký text Nového zákona a dokonce i hebrejský text Starého zákona svědčí pro jejich výklad Písma spíše než překlad ve Vulgátě, který již sám byl, jak se dalo očekávat, postupně přizpůsoben tak, aby podporoval učení katolické církve. Začali proto poukazovat na to množství omylů v onom překladu, a římskokatolické duchovenstvo bylo tak nuceno tyto omyly hájit a vysvětlovat. To ovšem dobře nešlo bez dostatečné znalosti jazyků originálu, a studium těchto jazyků bylo proto časem zavedeno na většině univerzit, a to jak těch, které se přiklonily k reformaci, tak těch, které ji zavrhovaly. Řečtina souvisela s veškerou klasickou vzdělaností, a ta přišla do módy náhodou přibližně v téže době, kdy se začala šířit reformace, i když ji zprvu pěstovali hlavně katolíci a Italové. Na většině univerzit se proto onomu jazyku začínalo vyučovat před studiem filosofie, hned jak student poněkud pokročil v latině. Hebrejštiny však s klasickým vzděláním nesouvisela, a kromě Písma v ní nebyla napsána ani jedna kniha, která by se těšila úctě; s jejím studiem začínalo se proto obvykle až po studiu filosofie, až když posluchač začal studovat teologii.

Původně se prvním základům jak řečtiny, tak latiny začínalo učit až na univerzitě, a na některých univerzitách je tomu tak až dosud. Na jiných univerzitách se předpokládá, že si student osvojil alespoň základy jedné z těchto řečí nebo obou již dříve; ale i pak je další studium těchto řečí stále ještě všude velmi podstatnou složkou univerzitního vzdělání.

Starořecká filosofie se dělila na tři hlavní větve: fyziku neboli filosofii přírodní, etiku neboli filosofii morální a logiku. Toto základní rozdělení se zdá v naprosté shodě s povahou věci.

Velkolepé zjevy přírodní, oběh nebeských těles, zatmění, komety, hrom, blesk a jiné podivuhodné úkazy na obloze, vznik, život, růst a rozklad rostlin a živočichů, to všechno jsou věci, které nutně vzbuzují v lidech

údiv, a tím v nich přirozeně vyvolávají i touhu zkoumat jejich příčiny. Tuto zvědavost pokoušela se nejprve uspokojit pověra, která všechny tyto podivuhodné zjevy přisuzovala přímému působení bohů. Potom se je snažila vysvětlit filosofie, a to příčinami obyčejnějšími anebo takovými, s kterými byli lidé lépe obeznámeni, než je působení bohů. Poněvadž ony velkolepé zjevy přírodní jsou prvním předmětem lidské zvědavosti, proto také věda, která o sobě tvrdí, že je umí vysvětlit, byla jistě prvním odvětvím filosofie, které bylo pěstováno. Proto také první filosofové, o nichž nám dějiny dochovaly zprávy, byli asi filosofové přírodní.

V každém věku a v každé zemi na světě museli si lidé vzájemně všímat svých povah, úmyslů a činů a muselo být vytvořeno mnoho chvályhodných pouček a zásad o tom, jak si počínat v životě, které pak byly všeobecně uznávány. Jakmile se rozšířilo umění psát, moudří mužové nebo ti, kteří se za takové sami pokládali, snažili se rozhojnit počet oněch již přijatých a uznávaných zásad a říci, co oni sami pokládají za chování náležité a co za nenáležité, a činili to někdy v umělejší podobě bajky, jako jsou například bajky Ezopovy, jindy v prostší podobě krátkých sentencí nebo moudrých prúpovídek, jako jsou Přísloví Šalamounova, verše Theognidovy a Fokyllidovy a některé části díla Hesiodova. Pokračovali tímto způsobem možná velmi dlouho, jen aby rozhojnili počet oněch rozšafných a mravoučných pravidel, aniž se vůbec pokusili uspořádat je v nějakou co možná jasnou a urovnanou soustavu, tím méně pak spojit je navzájem několika obecnějšími zásadami, z nichž by se dala všechna odvodit jako důsledky ze svých přirozených příčin. Krása soustavného uspořádání jednotlivých pozorování spojených dohromady několika obecnými zásadami objevila se po prvé v neumělých pokusech starověku o vytvoření soustavy přírodní filosofie. O něco podobného pokusili se lidé potom i v oblasti mravní. Uspořádali zásady všedního života v jakousi urovnanou soustavu a spojili je navzájem několika obecnými zásadami tímž způsobem, jakým se předtím pokusili uspořádat

a spojit zjevy přírodní. Vědou, která si osobuje zkoumání a vysvětlování oněch zásad, jež tu jsou pojítkem, je to, co případně nazýváme morální filosofií.

Jednotliví autoři vytvořili jak v přírodní, tak v morální filosofii různá učení. Avšak argumenty, jimiž podpírali ona různá učení, nebývaly ani zdaleka skutečné důkazy, nýbrž mnohdy se zakládaly v nejlepším případě jenom na velmi chabé pravděpodobnosti a mnohdy to byla pouhá sofismata, která se zakládala jedině na nepřesnosti a dvojznačnosti slov v běžném jazyce. Pohnutky, které vedly k přijetí toho nebo onoho spekulativního učení, byly za všech dob, co jich již bylo, tak nicotné, že tam, kde by šlo o zájem peněžní, byť sebenepatrnější, na úsudek člověka se zdravým rozumem by nemohly mít vliv. Na názory lidí nepůsobila hrubá sofistická snad nikdy, leda ve filosofii a ve spekulaci; tam měla často vliv velmi hluboký. Zastánci jednotlivých učení přírodní a morální filosofie přirozeně hleděli ukazovat na slabiny argumentů uváděných na podporu oněch učení, jež se jejich učením přičily. Zkoumání těchto argumentů je nutně vedlo k tomu, aby hledali rozdíl mezi důkazem klamným a důkazem platným; a z pozorování, k nimž zavedlo příčinu toto zkoumání, vznikla nutně logik, neboli věda o obecných zásadách myšlení správného a chybného. Ačkoli je co do svého vzniku pozdější než fyzika a etika, učilo se jí, ne-li ve všech, tedy ve většině starověkých filosofických škol dříve než těmito dvěma vědám. Mělo se asi za to, že dříve než učící se bude veden k přemýšlení o předmětech tak závažných, měl by dobře chápat rozdíl mezi myšlením správným a myšlením chybným.

Toto starověké rozdělení filosofie na tři části bylo na většině evropských univerzit změněno a filosofie byla rozdělena na pět částí.

Ve starověké filosofii všechno to, čemu se učilo o podstatě jak lidského ducha, tak bytostí božských, spadalo do soustavy fyziky. Tyto bytosti, ať již názory o jejich podstatě byly jakékoli, byly složkami velké soustavy vesmírné, a to složkami, které jsou také původci nejvýznamnějších věcí.

Vše, co o nich lidský rozum kdy vysoudil nebo se o nich dohadoval, byly, abych tak řekl, dvě kapitoly vědy, která se snažila vysvětlit vznik a pohyb velké vesmírné soustavy, i když to byly kapitoly nepochybně velmi důležité. Avšak na evropských univerzitách, kde se filosofii vyučovalo jen jako služce teologie, setrvalo se samozřejmě u těchto dvou kapitol mnohem déle než u kterékoli jiné kapitoly vědy. Byly postupně stále více rozšiřovány a rozdělovány do mnoha pododdílů, až konečně nauka o světě duchů, který lze přece tak málo poznat, zabrala ve filosofické soustavě právě tolik místa jako nauka o tělesech, o kterých se toho dá poznat velmi mnoho. Na nauky o těchto dvou oblastech se pohlíželo jako na dvě zcela samostatné vědy. Proti fyzice byla postavena tzv. metafyzika neboli pneumatika, a ta byla pěstována nejen jako věda vznešenější, ale i jako věda pro jisté jedno povolání užitečnější. Předmět, jenž je vlastním polem zkoumání a pozorování, předmět, na němž lze při pečlivé pozornosti docházet k tolika užitečným objevům, byl téměř úplně zanedbáván. Zato se horlivě pěstoval předmět, kde po několika velmi prostých a téměř samozřejmých pravdách nelze ani při sebepečlivější pozornosti objevit nic než nejasnosti a nejistotu, a který proto také vede jen k hříčkám a sofismatům.

Když byly tyto dvě vědy takto postaveny jedna proti druhé, z jejich vzájemného srovnávání se zrodila věda třetí, tzv. ontologie, neboli věda zkoumající vlastnosti a atributy společné oběma předmětům prvních dvou věd. Jestliže však hříčky a sofismata tvořily v scholastické metafyzice neboli pneumatice její podstatnou část, ona pavučinovitá věda ontologie, které se také někdy říkalo metafyzika, nebyla celá nic jiného než samé hříčky a samá sofismata.

Starověká morální filosofie si vzala za úkol vyzkoumat, v čem spočívá štěstí a dokonalost člověka, a to nejen člověka jako jednotlivce, ale i člověka jako příslušníka rodiny, státu a celé lidské společnosti. Tato filosofie se dívala na povinnosti v lidském životě jako na prostředky k

dosažení štěstí a dokonalosti v tomto životě. Když se však začalo morální filosofii stejně jako filosofii přírodní učit jako pouhému služebnému předmětu teologie, začalo se na povinnosti člověka v životě pohlížet hlavně jako na prostředek k dosažení blaženosti v životě budoucím. Starověká filosofie učila, že dokonalá ctnost nutně přináší člověku, který jí dosáhl, dokonalou blaženost již zde na zemi. Novodobá filosofie naopak často učila, že dokonalá ctnost je zpravidla nebo, lépe řečeno, téměř vždy s jakoukoli blažeností v pozemském životě neslučitelná; že nebe si lze zasloužit jen utrpením a umrtvováním těla, mnišským odříkáním a pokorou, a nikoli jednáním skutečně lidským, tj. neúzkoprsým, šlechetným a vyzařujícím lásku k životu. Nejrozsáhlejší část scholastické morální filosofie tvořila povětšinou kazuistika a asketická morálka. Nejvýznamnější složka filosofie se tak stala složkou nejpokaženější.

Obvyklý postup při filosofické výchově na většině evropských univerzit byl tedy takový: nejdříve se učilo logice; jako druhý předmět přišla ontologie; třetí byla pneumatologie, zahrnující nauku o podstatě lidské duše a o Bohu; čtvrté místo zaujímala zvrhnuvší se soustava morální filosofie, která byla uváděna v bezprostřední souvislost s tím, čemu učila pneumatologie, tj. s nesmrtelností lidské duše a s odměnami a tresty, které lze očekávat od božské spravedlnosti v životě posmrtném. Studium zpravidla zakončovala stručná a povrchní soustava fyziky.

Změny, které evropské univerzity takto provedly v starověkém rozvržení filosofie, měly vesměs na zřeteli vzdělávání duchovních a měly z filosofie učinit vhodnější úvod do studia teologie. Ale ta spousta nových hříček a sofismat, kazuistika a asketická morálka, které tyto změny vnesly do filosofie, neučinily ji jistě vhodnějším prostředkem k výchově šlechticů nebo laiků, ani k zdokonalování poznání anebo k zušlechťování lidského srdce.

Takto rozvržené filosofii se vyučuje na většině evropských univerzit dosud; a to s větší nebo menší horlivostí, podle toho, k jaké horlivosti nutí

učitele statut té které univerzity. Na některých nejbohatších a obzvláště štědře dotovaných univerzitách spokojují se učitelé s tím, že z tohoto sepsutého cyklu vyučují jenom několika navzájem naprosto nesouvisícím zlomkům, a i těm obvykle učí velmi nedbale a povrchně.

Pokrok, kterého se dosáhlo v poslední době v některých odvětvích filosofie, nebyl většinou dílem univerzit, i když není pochyby, že některé se o něj zasloužily. Většina univerzit dokonce ani nijak zvláště nepospíchala, aby aspoň přijala pokroky, kterých dosáhli někde jinde, a některá tato učená společenství byla raději útulky, v nichž nacházela přístřeší a ochranu vyvrácená učení a přežitá předsudky, vypuzené již ze všech ostatních koutů světa. Nejpomaleji přijímaly tento pokrok zpravidla právě univerzity nejbohatší a nejlépe dotované, a ty se také nejvíce vzpíraly jakékoli podstatnější změně v zavedeném způsobu vzdělání. Snáze pronikal tento pokrok na některé univerzity chudší, kde živobytí učitelů záviselo z valné části na jejich pověsti, a kde si učitelé proto museli více všimnout nových myšlenek ve světě.

Třebaže však střední školy a univerzity v Evropě byly původně určeny jen ke vzdělávání osob pro určité povolání, totiž pro povolání kněžské, a třebaže nevěnovaly vždy náležitou péči ani vzdělání žáků ve vědách, které se považovaly pro toto povolání za nezbytné, strhly na sebe postupem času výchovu téměř všech ostatních lidí, především výchovu téměř všech šlechticů a boháčů. Nebylo snad ani možno vymyslet lepší způsob, jak strávit, a to jakž takž užitečně, dlouhé období mezi raným dětstvím a onou dobou života, kdy se lidé začínají opravdu vážně věnovat skutečnému životnímu povolání, jímž se pak budou zaměstnávat po celý další život. Ale valná část toho, čemu se na školách a na univerzitách učí, je sotva asi nejvhodnější přípravou pro toto povolání.

V Anglii se den ze dne stále hlouběji zakořeňuje zvyk neposílat mladé lidi na univerzitu, nýbrž hned, jak vyjdou ze střední školy, posílat je na cesty po cizích zemích. Naše mládež prý těmito cestami zpravidla velmi

získává. Mladík, který odchází do ciziny v sedmnácti nebo osmnácti letech a vrátí se domů v jedenadvaceti, vrátí se o tři až čtyři léta starší, než byl při odchodu do ciziny; a u člověka v tomto věku to snad ani jinak nejde, než že za tři nebo čtyři léta musí hodně získat. Na svých cestách získá obvykle jakous takous znalost jednoho nebo dvou cizích jazyků, ale tato znalost je málokdy tak velká, aby jimi mohl správně mluvit nebo psát. Vrací se však domů také domyšlivější, nevázanější, marnotratnější a nezpůsobilejší k vážné práci, ať již je to studium nebo zaměstnání, než jakým by se byl stal za tak krátkou dobu, kdyby byl žil doma. Tím, že cestuje tak mladičká, tím, že utrácí tak lehkovážně a marnotratně nejcennější léta svého života daleko z dosahu moci a dohledu svých rodičů a příbuzných, nejenže se v něm všechny ty užitečné návyky, které v něm snad začala vytvářet dřívější výchova, nezakoření a neutvrdí, ale téměř nevyhnutelně se tím oslabí a setrou. Jen ona špatná pověst univerzit, kterou si zaviňují ony samy, mohla vůbec přivést k oblibě tak nesmyslný zvyk, jako je posílat mládež na cesty v tak raném věku. Tím, že otec pošle syna do ciziny, zbaví se alespoň na čas něčeho tak nepříjemného, jako je dívat se na svého syna, který nemá co dělat a o kterého se nikdo nestará, a který mu před očima spěje do záhuby.

Takové tedy výsledky přinesla některá novodobá vzdělávací zařízení.

Za jiných dob a u jiných národů byly ráz vzdělání a vzdělávací zařízení podle všeho jiné.

Ve státech starého Řecka dostávalo se každému svobodnému občanu pod vedením státu výchovy tělesnými cvičeními a hudbou. Tělesnými cvičeními si měl otužit tělo, vypěstovat odvalu a připravit se na útrapy a nebezpečství války. A poněvadž řecká milice náležela podle všech dochovaných zpráv k nejlepším, jaké kdy na světě byly, odpovídala tato část státní výchovy Řeků jistě plně účelu, který sledovala. Hudba zase, aspoň podle zpráv, které nám o těchto zařízeních podávají filosofové a historikové, měla vzdělávat ducha, zjemňovat povahu a uzpůsobovat ji k

vykonávání všech společenských a mravních povinností veřejného i soukromého života.

Ve starém Římě sledovala cvičení na Martově poli týž cíl jako cvičení v gymnáziích ve starém Řecku, a zdá se, že jej plnila neméně dobře. Něco, co by odpovídalo hudební výchově u Řeků, Římané však neměli. Mravnost Římanů, a to jak v životě soukromém, tak i ve veřejném, byla přesto, jak se zdá, ne snad jen na stejné výši jako mravnost Řeků, ale vcelku o hodně vyšší; o tom, že byla vyšší v soukromém životě, máme výslovné svědectví od Polybia a od Dionysia z Halikarnassu, dvou autorů, kteří dobře znali oba národy. O tom pak, že u Římanů byla vyšší i mravnost veřejná, svědčí celý obsah řeckých a římských dějin. Nejpodstatnějším znakem veřejné mravnosti svobodného národa je snad klid a umírněnost svářících se stran. Kdežto v politických půtkách starého Řecka docházelo téměř vždy k násilnostem a ke krveprolévání, v římských politických půtkách nebyla naproti tomu prolita krev až do časů bratří Gracchů; a od doby bratří Gracchů byla již římská republika, můžeme říci, vlastně rozpadlá. Přes to, co tvrdí mužové požívající takové vážnosti, jako je Platon, Aristoteles a Polybios, a přes duchaplné důvody, jež pro jejich tvrzení uvádí Montesquieu, neměla patrně hudební výchova Řeků na zušlechtění jejich mravů asi žádný zvláštní účinek, poněvadž mravy Římanů byly vcelku na vyšším stupni, třebaže Římané podobnou výchovu neměli. Vážnost, kterou tito starověcí mudrcové chovali k zřízením svých předků, vedla je asi k tomu, že nalézali velkou politickou moudrost tam, kde šlo třeba jen o pouhý starodávný zvyk, udržovaný nepřetržitě od nejstarších dob až do doby, kdy tyto společnosti dosáhly vzdělanosti značně zjemnělé. Hlavní zábavou téměř všech barbarských národů a hlavním uměním, jež má podle jejich názoru člověk ovládat, aby mohl počastovat své společenství, jsou tanec a hudba. Tak je tomu dodnes u černochoů na africkém pobřeží. Tak tomu bylo u starých Keltů, u starých Skandinávců, a jak se můžeme dočíst u Homéra, i u starověkých Řeků v době před trojskou válkou. Když se

řecké kmeny ustavily v malé státečky, osvojování si tohoto umění tvořilo pochopitelně po dlouhou dobu součást veřejné a všeobecné výchovy lidu. Učitele, kteří cvičili mládež ať již v hudbě nebo v zdatnosti vojenské, neplatil podle všeho, ba ani neustanovoval stát; a to ani v Římě, ani dokonce v Athénách, řeckém státě, s jehož zákony a zvyklostmi jsme nejlépe obeznámeni. Stát vyžadoval od každého svobodného občana, aby v případě války byl schopný k jeho obraně, a aby se proto vycvičil ve vojáka. Avšak ponechal mu na vůli, aby se tomu učil u učitele, kterého právě najde, a neposkytoval k tomu účelu asi nic více než veřejné cvičiště, na němž mohli občané konat vojenská cvičení.

K ostatní výchově náleželo v raných dobách států řeckých i státu římského vyučování v čtení, psaní a počítání podle tehdejší znalosti počtů. Tyto dovednosti si osvojovali bohatší občané asi často doma za pomoci domácího učitele, většinou otroka nebo propuštěnce; a chudší občané u učitelů, kteří si z placeného vyučování udělali povolání. Tato část výchovy byla však zcela přenechána na starost rodičům nebo poručníkům každého jednotlivce. Stát podle všeho nikdy na sebe nebral ani dohled na tuto výchovu ani její řízení. Podle jednoho zákona Solonova nebyly dokonce děti ani povinny živit své zestárlé rodiče, kteří je z nedbalosti nedali vyučit některému prospěšnému povolání.

Když s postupem vzdělanosti přišla do módy filosofie a řečnictví, posílali lepší lidé své děti do škol filosofických a řečnických, aby se jim dostalo vzdělání v těchto módních vědách. Tyto školy však nevydržoval stát. Ten je po dlouhou dobu pouze trpěl. Touha po vzdělání ve filosofii a v rétorice byla po dlouhý čas tak malá, že první učitelé těchto věd z povolání nemohli najít v žádném městě stálé zaměstnání a museli stále putovat z místa na místo. Takto žili Zenon Elejský, Protagoras, Gorgias, Hippias a mnoho jiných. Když obliba filosofie a řečnictví vzrostla, vznikly filosofické a řečnické školy stálé, a to nejdříve v Athénách a potom v některých jiných městech. Stát je však, zdá se, nikdy nijak nepodporoval, leda tím, že

některým z nich vykázal k vyučování určité místo, což však někdy činili i soukromí mecenáši. Tak snad stát přidělil Platonovi Akademii, Aristotelovi Lyceum a Zenonovi z Kytia, zakladateli stoické školy. Sloupoví. Škole Epikurově odkázal však své zahrady sám Epikuros. Ale až asi do doby Marka Antonia neměl žádný učitel žádný plat ze státních prostředků a neměl ani jiný příjem než to, co mu vynášely poplatky od jeho žáků. Odměna, již tento filosofemilovný císařobmyslil, jak se dovídáme od Lukiana, jednoho učitele filosofie, byla mu pravděpodobně vyplácena jen do císařovy smrti. Nebylo tu nějaké období výsad plynoucích z projití nějakou školou, a chtěl-li člověk provozovat to či ono povolání nebo zaměstnání, nebylo třeba, aby prošel některou takovou školou. Nedovedlo-li do těchto škol přivábit žáky přesvědčení, že jsou opravdu prospěšné, zákon k docházce do nich nikoho nedonucoval, ani nikoho nijak neodměňoval za to, že takovou školu navštěvoval. Učitelé neměli vůči svým žákům žádná práva, ani nad nimi neměli jinou moc kromě oné přirozené moci, kterou těm, kdo jsou pověřeni výchovou mladých lidí, vždy dává jejich větší dokonalost a jejich schopnosti.

V Římě bylo součástí výchovy, nikoli sice u většiny občanů, ale u některých rodin, studium občanského práva. Ale mládež, která si přála získat znalost práva, neměla k tomu veřejné školy a neměla jinou možnost, jak je studovat, než vyhledávat společnost některého svého příbuzného nebo přítele, o kterém se mělo za to, že se v právu vyzná. Stojí snad za to poznamenat, že i když mnohé zákony z oněch známých dvanácti desek¹³⁶ byly přežaty ze zákonů některého starořeckého státu, v žádném státě starého Řecka nevyrostlo právníctví podle všeho nikdy ve skutečnou vědu. V Římě se stalo vědou velmi záhy, a měl-li některý občan pověst, že mu rozumí, získalo mu to značnou vážnost. Ve státech starého Řecka, obzvláště v Athénách, býval soudní dvůr obvykle početný, a proto to také býval neukázněný sbor lidí, který rozhodoval často téměř nazdařbůh nebo

tak, jak si právě přála luza anebo některá strana nebo skupina. Hanba za nespravedlivé rozhodnutí nemohla padnout na žádného jednotlivce nijak zvláště tíživě, protože se o ni dělilo pět set, tisíc nebo patnáct set lidí (některé jejich soudy měly totiž až tolik členů). Naproti tomu v Římě hlavním soudním dvorem býval buď jen jeden soudce, nebo jenom několik málo soudců, jejichž osobní vážnost by byla nějakým unáhleným nebo nespravedlivým rozhodnutím jistě velmi utrpěla, a to tím spíše, že zasedání soudní bylo vždycky veřejné. Z úzkostlivé snahy vyhnout se hanbě hleděly se tyto soudní dvory v nerozhodných případech schovat za příklad neboli precedenční případ soudců, kteří zasedali u téhož nebo u některého jiného soudu před nimi. Tato pozornost věnovaná soudní praxi a precedenčním případům nutně vytvořila z římského práva onu utříděnou a uspořádanou soustavu, ve které se nám dochovalo; a ve všech zemích, kde se setkáváme s takovouto pozorností, měla tato pozornost na právo oněch zemí také takový účinek. Za mravní vlastnosti, jimiž vynikali nad Řeky a na něž tolik poukazují Polybios a Dionysios Halikarnasský, měli Římané pravděpodobně co děkovat spíše svému lepšímu soudnímu zřízení než čemukoli z toho, čemu je připisují tito autoři. Obzvláště proslulí byli prý Římané svou neobyčejnou úctou k přísaze. A lidé zvyklí přísahat pouze před soudem svědomitým a poučeným dávali si vždy mnohem více pozor na to, co odpřisahávají, než lidé zvyklí přísahat před shromážděním, které bývalo neukázněným davem.

Jistě každý rád uzná, že zdatnost Řeků a Římanů, a to jak občanská, tak vojenská, se přinejmenším vyrovnala zdatnosti kteréhokoli národa nové doby. My je snad z předsudku spíše přeceňujeme. A přece se zdá, že nečítáme-li vojenský výcvik, nečinil stát nic, aby tuto zdatnost vypěstoval; neboť tomu neuvěřím, že hudební výchova Řeků měla pro vypěstění této zdatnosti nějaký zvláštní význam. Přesto se u oněch národů vždycky asi našli učitelé, kteří vyučovali vyšší vrstvy obyvatelstva všem uměním a vědám, jimž je podle daného stavu společnosti bylo záhodno a zapotřebí

učit. Poptávka po takovýchto učitelích objevila, jak to již vždy bývá, lidi, kteří měli pro učitelství nadání. A soutěžení, které vždy vyvolá ničím neomezovaná konkurence, rozvinulo podle všeho tyto vlohy k vysokému stupni dokonalosti. Uměním vzbuzovat pozornost, onou nesmírnou mocí, kterou dovedli získat nad myšlením a zásadami svých posluchačů, a schopností udávat chování a způsobu řeči svých žáků určitý tón a ráz, předstihovali snad starověcí filosofové o mnoho všechny novodobé učitele. V nové době snižují příčinnost veřejných učitelů více nebo méně okolnosti činící je více nebo méně nezávislymi na úspěchu a na pověsti, jichž dosáhli ve svém povolání. Jejich platy pak přivádějí soukromého učitele, který by jim chtěl konkurovat, do postavení obchodníka, který by chtěl obchodovat bez vývozní subvence a přitom by chtěl konkurovat těm, kdož požívají velmi vysokých vývozních subvencí. Prodává-li své zboží téměř za stejnou cenu jako oni, nemůže dosahovat téhož zisku a jeho údělem bude jistě přinejmenším nouze a bída, neztroskotá-li ovšem úplně a nepřijde-li na mizinu. Pokusí-li se prodávat své zboží mnohem dražší, získá pravděpodobně tak málo odběratelů, že se tím jeho poměry valně nezlepší. K provozování učeného povolání je mimo to v mnoha zemích většinou nutné nebo aspoň nesmírně prospěšné mít výsady akademické hodnosti; týká se to převážné většiny těch, kdož potřebují učené vzdělání. Těchto výsad lze však dosáhnout jen navštěvováním přednášek veřejných učitelů. Sebehorlivější studium pod sebepovolnějším vedením učitele soukromého nedává téměř nikdy nárok na tyto výsady. A právě z tohoto důvodu je soukromý učitel věd, jimž se obvykle přednáší na univerzitě, v nové době všeobecně řazen mezi učené muže nejnižšího řádu. Člověk s opravdovým nadáním by proto stěží našel více ponižující a méně výnosné povolání, kde by toto své nadání mohl uplatnit. A tak nadace škol a univerzit nejen podlomily horlivost veřejných učitelů, ale také způsobily, že téměř není ani dobrých učitelů soukromých.

Kdyby nebylo veřejných vzdělávacích ústavů, nevyučovalo by se

žádnému učení a žádné vědě, o které by nikdo neměl zájem nebo jejichž vyučování by se za daných poměrů té které doby nestalo nutným, prospěšným nebo aspoň módním. Soukromý učitel by jistě zplakal nad výdělkem, kdyby přednášel buď vědu, jejíž užitečnost sice každý uznává, ale přednášel by ji podle učení již vyvráceného a zastaralého, anebo kdyby přednášel vědu, na kterou se každý dívá jako na neužitečnou a pedantskou snůšku sofismat a nesmyslů. Tato učení a tyto vědy se mohou udržovat jen v těch výchovných společenstvích, jejichž blahobyt a příjem z velké části nezávisí na jejich pověsti, a naprosto již nezávisí na jejich snaživosti. Kdyby nebylo veřejných vzdělávacích ústavů, nemohl by příčinlivý a nadaný mladý muž z lepších vrstev, kterému se dostalo co nejúplnějšího vzdělání, jaké prý mu jeho doba za daných okolností může poskytnout, vcházet do života s naprostou neznalostí všeho, co je mezi lidmi z lepší společnosti běžným předmětem hovoru.

Pro vzdělávání žen veřejných ústavů není, a proto není v běžném způsobu jejich výchovy také nic zbytečného, nesmyslného nebo směšného. Ženy se učí tomu, co je podle úsudku jejich rodičů nebo poručníků pro ně nutné nebo užitečné, a jinému se již neučí. Každá složka jejich výchovy sleduje jasně nějaký užitečný cíl: buď zvýšit jejich přirozený osobní půvab, nebo vést jejich mysl k zdrženlivosti, skromnosti, cudnosti a hospodárnosti; připravit je co nejlépe na jejich úkol stát se paními domu a jako takové se pak také důstojně chovat. Po celý svůj život pociťuje žena z každé složky této výchovy jisté výhody a jistý prospěch. U muže to však bývá jen zřídka, že mu některá z těch složek jeho vzdělání, která ho stála tolik práce a námahy, přinese někdy v životě nějakou výhodu nebo nějaký užitek.

Vyvstává tedy otázka: nebylo by lépe, kdyby se stáť o výchovu národa raději vůbec nestaral? Nebo má-li se již o ni starat, o které složky výchovy by se měl starat u jednotlivých stavů a jakým způsobem by měl o tyto složky pečovat?

Vlivem poměrů v té které společnosti octne se někdy většina lidí nutně v takovém postavení, že se v nich přirozeně bez jakékoli péče ze strany vlády rozvinou téměř všechny schopnosti a přednosti, které si tyto poměry vyžadují anebo které právě dovolují. Jindy zase poměry společnosti většinu jednotlivců do takového postavení nestaví, a tu je jistá péče ze strany vlády nutná, nemá-li valná část národa propadnout téměř úplnému rozvratu a úpadku.

Jak postupuje dělba práce, omezuje se zaměstnání převážné části těch, kdož se živí prací, tj. valné většiny národa, postupně na několik velmi jednoduchých úkonů, často pouze na jeden nebo dva. Ale rozumové schopnosti většiny lidí jsou nutně utvářeny jejich obvyklým zaměstnáním. Člověk, který po celý svůj život nedělá nic jiného, než že provádí několik velmi jednoduchých pracovních úkonů, jejichž výsledek je možná rovněž stále týž anebo téměř týž, nepotřebuje si namáhat rozum nebo cvičit vynalézavost vymýšlením způsobů, jak odstraňovat překážky, které se mu nikdy nevyskytnou. Proto docela přirozeně takovému cvičení umu odvyká a stává se z něho zpravidla takový hlupák a nevědomec, jak je to jen u lidského tvora možné. Jeho duševní otupělost mu nedovoluje nejen nacházet potěšení v umném rozhovoru nebo se ho účastnit, ale ani pojmout jakýkoli ušlechtilý, vznešený nebo jemný cit, a proto ani utvořit si správný úsudek o mnohých, a to i obvyklých povinnostech v soukromém životě. Vyšší a širší zájmy své země nedovede pochopit vůbec; a nevěnuje-li se tomu obzvláštní péče, právě tak málo dovede svou vlast v případě války bránit. Jednotvárnost jeho nehybného života podlamuje přirozeně jeho odvahu a vede k tomu, že na nepravdělný, nejistý a dobrodružný život vojenský pohlíží s odporem. Podlamuje dokonce i jeho zdatnost tělesnou. takže není s to uplatňovat svou sílu opravdu účinně a houževnatě v jiném zaměstnání než v tom, jemuž se vyučil. Zručnosti ve svém vlastním povolání nabyt tedy, jak se zdá, na úkor svých schopností duševních, společenských a vojenských. Do tohoto stavu však musí

pracující chudina, tj. valná většina národa, nutně upadnout v každé pokročilé a vzdělané společnosti, nestará-li se ovšem vláda, aby tomu zabránila.

Jinak je tomu u tzv. barbarských pospolitostí loveckých, pasteveckých a dokonce i rolnických na onom počátečním stupni zemědělství, jaký se vyskytuje před rozvojem řemesel a před rozšířením obchodu mezi jednotlivými zeměmi. Mnohotvárnost práce nutí každého příslušníka těchto pospolitostí rozvíjet své schopnosti a vymýšlet prostředky k překonávání nesnází, na které stále naráží. Jeho vynalézavost je stále živá a jeho rozum nemůže upadnout do stavu oné ospalé tuposti, která u vzdělaných národů asi umrtvuje rozumové schopnosti téměř všech nejnižších vrstev obyvatelstva. U těchto tzv. barbarských pospolitostí je, jak již bylo řečeno, každý muž bojovníkem. Každý je do jisté míry i státníkem a dovede docela slušně posoudit zájmy společnosti a počiny těch, kdož společnost řídí. Téměř každý jednotlivec jasně vidí, do jaké míry jsou jejich náčelníci v míru dobrými soudci a ve válce dobrými vojevůdci. V takové společnosti nemůže ovšem nikdo nabýt oné rozumové vyspělosti a vytríbenosti, jakou někdy mají někteří lidé ve společnosti civilizovanější. Ačkoli se v nerozvité společnosti každý jednotlivec zabývá velkým množstvím rozličných prací, druhů těch prací není v celé společnosti mnoho. Každý dělá nebo je s to dělat téměř všechno, co dělá nebo může dělat kdokoli jiný. Každý má značnou dávku vědomostí, nadání a vynalézavosti, ale málokdo má toto všechno ve velké míře. Ale ona dávka, kterou mají, jim zpravidla stačí, aby mohli řídit veškerý onen jednoduchý chod věcí národa. Ve společnosti civilizované naproti tomu, i když se většina jednotlivců zabývá pouze nepatrným počtem prací, je různých prací konaných v celé společnosti téměř nekonečně mnoho. Tato různorodost práce poskytuje pak oněm nečetným jednotlivcům, kteří sami nejsou vázáni na to neb ono povolání a mají čas a také sklon pozorovat práci jiných lidí, téměř nekonečné množství předmětů k přemýšlení.

Uvažování o tolika rozmanitých věcech vede nutně mysl k nekonečnému srovnávání a dohadování, a tak se rozum těchto lidí neobyčejně bystří a jejich vědomosti se rozšiřují. Pokud se však ti-to jednotlivci náhodou neoctnou v nějakém mimořádném postavení, mohou svými neobyčejnými schopnostmi, které jsou samy o sobě úctyhodné, sotva nějak přispět k správnému vládnutí nebo k štěstí společnosti. Přes neobyčejné schopnosti těchto jednotlivců mohou se všechny ušlechtilejší rysy lidské povahy ve valné většině národa do značné míry vytratit a vyhladit.

Výchova prostého lidu vyžaduje možná v civilizované a obchodně vyspělé společnosti větší pozornost státu než výchova lidí jistého společenského postavení a lidí majetných. Lidé jistého společenského postavení a lidé majetní nevstupují obvykle do práce, ať je to svobodné povolání nebo obchod, v níž si chtějí ve společnosti získat vážnost, před dosažením věku osmnácti nebo devatenácti let. Do té doby mají tedy dost času osvojit si, nebo se aspoň připravit, aby si je mohli osvojit později, všechny ony vlastnosti, které jim mohou získat obecnou vážnost anebo je učinit této vážnosti hodnými. Jejich rodiče nebo poručníci se obvykle dostatečnou měrou starají o to, aby jim takového vzdělání poskytli, a většinou nesou ochotně výdaje s tím spojené. Jestliže se jim přece jen nedostane náležitého vzdělání, bývá to jen málokdy proto, že se na jejich výchovu věnovalo málo peněz, nýbrž to bývá proto, že se těch peněz použilo nesprávně. Málokdy proto, že není učitelů, nýbrž vinou nedbalosti a neschopnosti učitelů, které lze získat, a proto, že je obtížné a za nynějšího stavu věcí téměř nemožné najít učitele lepší. Také zaměstnání, kterým se lidé majetní a jistého společenského postavení zabývají po většinu svého života, není jednoduché a jednotvárné zaměstnání prostého lidu. Téměř každé je neobyčejně složité a zaměstnává více mozek než ruce. Rozumové schopnosti osob vykonávajících takovéto zaměstnání mohou málokdy otupět pro nedostatek cviku. Zaměstnání lidí majetných a jistého společenského postavení je mimo to málokdy vyčerpává od rána

do večera. Mají zpravidla sdostatek volného času a v něm se mohou zdokonalovat ve svých znalostech, ať již užitečných nebo jen přepychových, jejichž základ si osvojili anebo které si oblíbili v dřívějších letech.

Jinak je tomu s prostým lidem. Ten má na vzdělávání málo volného času. Rodiče mají co dělat, aby své děti uživili aspoň v jejich útlém věku. Jakmile děti již mohou pracovat, musí hned začít chodit do práce, aby se již živily samy. A jejich za-městnání je zpravidla tak prosté a jednotvárné, že cvičí myšlení jen velmi nepatrně; přitom ještě musí tyto děti pracovat tak dlouho a jejich práce je tak vyčerpávající, že jim ponechává málo volného času a ještě méně chuti věnovat se něčemu jinému nebo aspoň o něčem přemýšlet.

I když se však v žádné civilizované společnosti nemůže dostat prostému lidu tak dobrého vzdělání jako lidem jistého společenského postavení a lidem majetným, nejzákladnější vzdělání, totiž čtení, psaní a počítání, mohou si osvojit v tak raném věku, že i většina těch, kteří pak mají vykonávat nejsprostší práce, má čas osvojit si je dříve, než začnou tyto práce vykonávat. Za nevelké peníze může stát usnadnit a pomoci téměř všemu obyvatelstvu, aby si osvojilo toto nejzákladnější vzdělání, a dokonce mu to může i povinně uložit.

Získání tohoto vzdělání může stát usnadnit tím, že zřídí v každé obci nebo v každém okrsku malou školu, kde by učitelé učili žáky za tak mírný poplatek, že by jej mohl platit i obyčejný nádeník; učitele by stát platil nikoli plně, nýbrž jen zčásti, protože kdyby ho platil plně nebo z velké části, učitel by se brzy naučil svou povinnost zanedbávat. Ve Skotsku se v takových školách, zřízených pro jednotlivé obce, téměř všecken prostý lid naučil číst a velmi mnoho lidí i psát a počítat. Týž účinek mělo v Anglii zřízení škol chudinských, i když tu nebyl ten účinek tak všeobecný, poněvadž tyto školy nejsou všude. Kdyby knihy, z nichž se děti v těchto školách učí číst, byly poněkud poučnější, než obvykle jsou, a kdyby se

dětem prostého lidu raději dostalo poučení o základech měřictví a mechaniky místo té trošky latiny, které se tam někdy učí a která jim sotva kdy přinese nějaký užitek, bylo by snad literní vzdělání této vrstvy obyvatelstva v mezích možností úplné. Stěží se najde i zcela obyčejné řemeslo, aby tu a tam neposkytlo příležitost uplatnit základní poučky měřictví a mechaniky, a aby tak pozvolna nevytvářelo a nezdokonalilo prostý lid v užívání těchto pouček, které jsou nutným úvodem k vědám jak nejvznešenějším, tak i nejužitečnějším.

K osvojování tohoto nejzákladnějšího vzdělání může stát napomáhat tím, že dětem prostého lidu, které se při tom vyznamenají, bude udělovat nevelké odměny a malé čestné odznaky.

Toho, aby si toto nejzákladnější vzdělání osvojil téměř celý národ, může stát dosáhnout nařízením, že než bude někdo přijat do některého cechu, nebo než se mu povolí založit si v některé vesnici nebo městě živnost, musí nejdříve složit zkoušku z těchto základů.

Právě tímto způsobem, že usnadňovaly vojenský a tělesný výcvik, že nabytí tohoto výcviku podporovaly a že je dokonce uložily celému národu za povinnost, udržovaly řecké státy a římský stát ve svých občanech vojenského ducha. Nabytí tohoto výcviku usnadňovaly tyto státy tím, že stanovily určité místo, kde se má onen výcvik provádět, a že určitým učitelům udělily právo na onom místě vyučovat. Tito učitelé nedostávali podle všeho ani plat, ani neměli nějaká výhradní práva. Jejich odměnou bylo pouze to, co dostávali od svých žáků. A občan, který nabyl tohoto výcviku na státním cvičišti zvaném gymnasion, neměl snad ani právo na přednost před jiným, který si ho opatřil soukromě, osvojil-li si jej ovšem stejně dobře. Tyto státy podporovaly osvojování si vycvičenosti tím, že těm, kteří v ní obzvláště vynikali, udělovaly jako vyznamenání drobné odměny a odznaky. Získat cenu v Olympijských, Isthmických nebo Nemejských hrách přinášelo slávu nejen občanu, který tu cenu získal, ale i celé jeho rodině a příbuzenstvu. Byl-li občan povolán, byl povinen sloužit

ve vojsku svého státu jistý počet let. A to samo ho již dostatečně nutilo, aby si osvojil tuto cvičenost, poněvadž bez ní by se k vojenské službě nehodil.

Že s postupem vzdělanosti upadá postupně vojenský výcvik, pokud mu ovšem vláda neposkytuje řádnou podporu, a zároveň s ním i bojový duch valné většiny obyvatelstva, dokazuje dostatečně příklad novodobé Evropy. Bezpečnost každé společnosti musí však vždy více méně záviset na bojovém duchu valné části obyvatelstva. Tento bojový duch sám, bez podpory ukázněného stálého vojska dnes by k obraně a bezpečnosti žádné společnosti ovšem asi nestačil. Ale tam, kde by každý občan měl vojenského ducha, stačila by jistě jen menší stálá armáda. Tento duch by mimo to nutně a hodně zmenšil ať již skutečné nebo jen pomyslné nebezpečí hrozící od stálého vojska. Tak jako by operace tohoto vojska proti cizímu útočníku velmi usnadňoval, zase by jeho operace naopak hatil, kdyby neštěstí tomu chtělo, že by se toto vojsko obrátilo proti řádu vlastního státu.

Starověké instituce řecké a římské přispívaly asi k zachování bojového ducha valné většiny obyvatelstva mnohem účinněji, než k tomu v nové době přispívá zakládání takzvané milice. Starověké instituce byly mnohem jednodušší. Když byly jednou zřízeny, spravovaly se již samy, a udržovat je v plné síle nevyžadovalo od vlády žádnou anebo jen malou péči. Naproti tomu udržovat aspoň v obstojném stavu složitou soustavu novodobé milice vyžaduje neustálou a bedlivou péči vlády, bez níž milice upadá až do naprosté zanedbanosti a vychází naprosto z cviku. Vliv oněch starověkých institucí byl ostatně mnohem širší. S jejich pomocí se dostávalo dokonalého výcviku v používání zbraní veškerému obyvatelstvu. Naproti tomu podle řádu kterékoli milice novodobé, snad kromě milice švýcarské, vycvičí se takto jen jeho velmi nepatrná část. Ale zbabělci, člověku, který se nedovede ubránit ani provést odvetu, schází zřejmě jedna z nejzákladnějších vlastností vytvářejících člověka. Je právě tak zmrzačen a

pokřiven na duchu, jako jiný člověk, kterému chybí některá důležitá část těla, nebo který jí nemůže používat, je zmrzačen na těle. A je zřejmě ubožák ještě větší, neboť štěstí a nešťastnost, jež mají vždy své sídlo jen v duši člověka, musí nutně více než na stavu těla záviset na tom, jak zdravý nebo chorobný, jak zmrzačený nebo neporušený je stav ducha. I kdyby bojový duch obyvatelstva nepřispíval k obraně společnosti, zabraňovat tomu, aby se taková duševní zmrzačenost, pokřivenost a ubohost, které s sebou nutně přináší zbabělost, nerozšiřovaly na valnou většinu obyvatelstva, zasluhovalo by si odjakživa nejoprávněnější péče, stejně jako by si její nejoprávněnější péče zasluhovalo zabraňovat, aby se mezi obyvatelstvem nerozšířilo malomocenství nebo některá jiná ošklivá a odporná nemoc, byť i nemoc nikoli smrtelná nebo nebezpečná, třebaže by jedině obecné dobro z takové péče bylo jen zabránění tak velkému veřejnému zlu.

Totéž lze říci o oné hrubé nevědomosti a omezenosti, jež v civilizované společnosti tak často ochromují rozum všech nižších vrstev obyvatelstva. Člověk, který neumí náležitě užívat rozumových schopností člověka, je hoden opovržení možno-li ještě většího než zbabělec a má patrně zmrzačenu a pokřivenou ještě významnější složku lidské přirozenosti. I kdyby ze vzdělávání nižších vrstev obyvatelstva neměl státu plynout žádný prospěch, přesto by si zasluhovala jeho pozornosti péče o to, aby tyto vrstvy nebyly zcela nevzdělané. Jenže z jejich vzdělávání plyne státu věru nemalý prospěch. Čím jsou vzdělanější, tím méně propadají zaslepenosti fanatismu a pověry, které u národů nevzdělaných vedou často k nejhroznějším bouřím. Lid pak spíše zkoumá a lépe prohlédá sobecké stesky stran a rebelantů, a nedá se proto tak snadno svést k nějakému neuváženému nebo zbytečnému odporu proti opatřením vlády. V zemích svobody, kde bezpečnost vlády závisí velmi značně na tom, jak příznivý úsudek si lid utvoří o jejím počínání, musí být jistě nanejvýš důležité, aby lid nesoudil rád ukvapeně nebo nepředložené.

ODDÍL 3

O výdajích na instituce pro výchovu lidí kteréhokoli věku

Institucemi pro výchovu lidí kteréhokoli věku jsou zejména instituce pro výchovu náboženskou. Cílem takovéto výchovy není ani tak vychovávat z lidí dobré občany tohoto světa, jako připravit je pro jiný a lepší svět v životě posmrtném. Pokud jde o živobytí, jsou hlasatelé učení, jež takto vychovává, tak jako ostatní učitelé, odkázáni buď zcela na dobrovolné příspěvky od svých posluchačů, anebo dostávají na živobytí z jiných pramenů, jak jim k tomu dává právo zákon té které země, jako z některých panství, z desátků nebo z pozemkové daně, a to v podobě stanoveného platu. Jejich přičinění, jejich horlivost a svědomitost bude zřejmě mnohem větší v případě prvním než v druhém. V tomto směru mají učitelé nových náboženství vždy značnou výhodu, neboť mohou napadat náboženská učení starobylá a již zavedená, jejichž duchovenstvo si hová na svých obročích a dávno si již přestalo hledět toho, aby ve valné části národa udržovalo horlivost ve víře a zbožnost; a poněvadž propadlo lenosti, stalo se zcela neschopným vyvinout jakékoli mocnější úsilí, a to i na obranu svého vlastního náboženského zřízení. Z kněží státního vyznání, bohatě obdařených statky, stávají se často učenci a mužové vybraného vkusu, kteří mají všechny vlastnosti lidí urozených anebo vlastnosti, jež jim u lidí urozených mohou získat vážnost; ale zato stále více a více ztrácejí ony vlastnosti, ať již dobré nebo špatné, jež jim získaly vážnost a vliv u nižších vrstev obyvatelstva a jež kdysi možná přivedly jejich náboženství k úspěchu a k všeobecnému uznání. Napadne-li je hlouček fanatiků oblíbených mezi lidem a odvážných, byť i omezených a nevzdělaných, cítí se pak takoví kněží tak dokonale bezbranní jako ony lenivé, zženštilé a dobře živené národy jižních krajů Asie v době, kdy je napadli čilí, odvážní a hladoví Tataři ze severu. Stane-li se něco takového, nezbyvá zpravidla takovým kněžím nic jiného než vyzvat státní moc, aby jejich odpůrce

pronásledovala, vyhladila anebo vyhnala jakožto rušitele veřejného míru. Právě takto vyzvalo římskokatolické duchovenstvo státní moc k pronásledování protestantů a anglikánská církev k pronásledování dissenterů; a tak obyčejně každá náboženská sekta, která se již několik století těšila zabezpečení zřízení státního, přestala být schopna postavit se rázněji na odpor proti nové sektě, která si usmyslila napadnout její nauku. Co do učenosti a spisovatelského umění bývá při tom převaha leckdy na straně církve státní. Avšak umění získat si oblibu a všechny složky umění získávat nové stoupence jsou vždy na straně jejích odpůrců. V Anglii zanedbávají bohatě zaopatření kněží státní církve všechno toto umění již velmi dlouho a pěstují je nyní hlavně dissenteři a metodisté. Ale zabezpečení nezávislého zaopatření takových dissenterských kazatelů dobrovolnými sbírkami, odkazy a jiným obcházením zákonů, jak bylo leckde zavedeno, horlivost a čilost těchto kazatelů asi velmi značně oslabilo. Z mnohých se stali mužové velmi učení, duchaplní a vážení; přitom však většinou přestali být oblíbenými kazateli. Metodisté, kteří nemají ani polovinu učenosti dissenterů, jsou daleko oblíbenější.

V církvi římskokatolické udržuje se snaživost a horlivost nižšího duchovenstva mnohem více než snad v kterékoli státní církvi protestantské mocnou pružinou osobního prospěchu. Mnoho venkovských kněží má velmi značnou část svého živobytí z dobrovolných darů od svých farníků; a zpověď jim poskytuje mnoho příležitostí tento zdroj příjmu ještě zesilovat. Žebravé řády žijí pak jedině z takových darů. Jsou jako husaři nebo lehká pěchota v některých armádách: mají jen to, co si nadrancují. Venkovské duchovenstvo na farnostech se podobá učitelům, jejichž odměna se skládá jednak z platu a jednak z odměn, které dostávají od svých žáků; a ty ovšem musí vždy více méně záviset na jejich přičinlivosti a pověsti. Žebravé řády jsou podobny učitelům, jejichž živobytí závisí jedině na jejich přičinlivosti. Musí proto používat každé lsti, která dovede roznítit zbožnost prostého lidu. Založení dvou hlavních

žebavých řádů, dominikánského a františkánského, oživilo podle Machiavelliho ve 13. a 14. století skomírající již víru a zbožnost katolické církve. V římskokatolických zemích udržují ducha zbožnosti jedině mnichové a chudší duchovenstvo na farnostech. Vysocí církevní hodnostáři se všemi těmi skvělými vlastnostmi mužů urozených a mužů společnosti a někdy i učenců dbají sice o udržení nutné kázně mezi podřízenými, ale o výchovu lidu se starají jen zřídka.

„Většina řemesel a povolání ve státě,“ praví vůbec nejslavnější filosof a dějepisec naší doby,¹³⁷ „je takové povahy, že slouží zájmům společnosti a přitom jsou užitečná anebo příjemná některým jednotlivcům; a tak se stalo pevným pravidlem, že až snad na případ, kdy se některé řemeslo teprve zavádí, ponechává státní moc každé povolání samo sobě a věří, že je budou rozvíjet oni jednotlivci, jimž přináší prospěch. Když řemeslníci vidí, že jejich zisk roste, jestliže získají přízeň svých zákazníků, zvyšují jak jen mohou svou dovednost a pracovitost; a poněvadž tu není nerozvážných rušivých zásahů, jistě se nikdy nestane, aby množství zboží přesně neodpovídalo poptávce.

Jsou však i taková povolání, která jsou sice pro stát užitečná a dokonce nutná, ale jednotlivcům prospěch nebo potěšení nepřinášejí; k provozovatelům těchto povolání musí pak státní moc své chování změnit. Musí jim poskytovat veřejnou pomoc, aby se mohli uživit; a proti nedbalosti, k níž budou přirozeně tíhnout, učinit nějaká opatření, ať již tak, že s tímto povoláním spojí zvláštní pocty a že v něm zřídí dlouhou stupnici hodností s přísnou podřízeností, nebo že užije některého jiného prostředku. Příkladem této vrstvy lidí jsou osoby zaměstnané v bernictví, v námořnictví a ve veřejných úřadech.

Na první pohled se zdá zcela přirozené, že duchovní náleží k třídě první a že péči o jejich obživu, stejně jako péči i obživu právníků a lékařů, lze beze všeho přenechat štědrosti jednotlivců, kteří vyznávají jejich učení a

kterým jejich duchovní služba a pomoc přináší prospěch nebo útěchu. Budou pak bezpochyby mít o pobídku více k co největší snaživosti a bdělosti; a s přibývajícím cvikem, pílí a svědomitostí poroste den ze dne i jejich zběhlost v tomto povolání, jakož i jejich obratnost v ovládnutí myslí lidí.

Ale uvážíme-li tuto věc důkladněji, zjistíme, že tuto zistnou horlivost duchovenstva bude každý moudrý zákonodárce hledět právě potírat; protože je pro každé náboženství, kromě náboženství pravého, krajně zhoubná a má přirozený sklon pokroutit i náboženství pravé, vnášejíc do něho silnou příměs pověry, nesmyslů a podvodů. Aby se učinil v očích svých stoupenců vzácnějším a Svatějším, bude v nich každý duchovní správce vyvolávat co největší ošklivost ke všem ostatním sektám a bude stále vymýšlet něco nového, jen aby roznítil umdlévající zbožnost svého posluchačstva. Na pravdivost, mravnost nebo slušnost toho, co hlásá, se nebude vůbec ohlížet. Chopí se prostě každého učení, které nejlépe hoví nezřízeným náruživostem lidské povahy. Na každé shromáždění bude své zákazníky lákat vždy s novou horlivostí a s novou obratností v působení na vášně a lehkověrnost davu. A nakonec světská vrchnost zjistí, že ji její domnělá šetrnost, když neposkytla kněžím stálý příjem, přišla draho a že nejvhodnější a nejvýhodnější narovnání s duchovními pastýři je koupit si za úplatek jejich nedbalost, tj. přiznat jim pevný plat, takže pak budou považovat za zbytečné vyvíjet větší úsilí, než jakého je třeba prostě k tomu, aby jim jejich stádo někam nezaběhlo hledat si nové pastviny. A tak církevní zřízení, třebaže obyčejně vznikala z důvodů náboženských, jsou, jak vidět, koneckonců užitečná i pro politické zájmy společnosti.

Ale ať již byly dobré či špatné důsledky na ničem nezávislého zaopatření duchovenstva jakékoli, o poskytnutí takového zaopatření rozhodovaly asi jen velmi zřídka. Období vášnivých náboženských sporů bývala obyčejně i obdobími stejně vášnivé řevnivosti politické. A tu skutečný nebo domnělý zájem každé politické strany vešel spojit se s tou či s onou z navzájem se

potírajících náboženských sekt. To však mohla učinit jen tak, že přijala za své anebo alespoň podporovala články víry té neb oné sekty. Sekta, která měla to štěstí, že byla spojencem vítězné strany, podílela se nutně i na vítězství svého spojence a díky jeho přízni a ochraně mohla pak brzy do jisté míry umlčet a potlačit všechny své odpůrce. Tito odpůrci byli předtím obyčejně spojenci nepřátel strany vítězné, a proto byli nepřáteli i této strany. Když duchovenstvo vítězné sekty takto zcela opanovalo pole a jeho vliv na valnou většinu národa a jeho moc nad ní byly na vrcholu, bylo tak silné, že mohlo zastrašovat vůdce své vlastní strany a donucovat světskou vrchnost, aby dbala jeho mínění a jeho tužeb. Jeho prvním požadavkem obyčejně bývalo, aby světská vrchnost umlčela a potlačila všechny jeho nepřátele, a druhým, aby mu poskytla na ničem nezávislé zaopatření. Poněvadž zpravidla mělo o vítězství značnou zásluhu, zdálo se, že je zcela na místě, aby se mu dostalo i podílu na kořisti. Kromě toho se mu již přejedlo pachtit se za přízni lidu a záviset, pokud jde o živobytí, na jeho vrtoších. Když vznášelo tento požadavek, šlo mu tedy o to, aby mělo pokoj a pohodlí, a nedělalo si starosti, jak to může v budoucnu působit na vliv a vážnost celého stavu. Světská vrchnost, která mohla vyhovět jeho požadavku jen tak, že by mu dala něco, co by si byla mnohem raději vzala nebo ponechala sama, projevovala málokdy velkou ochotu tento požadavek splnit. Nakonec ji ovšem nutnost vždy přiměla k povolnosti, i když často teprve po mnohých průtazích, vytáčkách a lichých výmluvách.

Kdyby si však politika nebyla nikdy přizvala na pomoc náboženství, kdyby vítězná strana nebyla nikdy dala přednost článkům víry jedné sekty před články víry jiné sekty, byla by se po dosažení vítězství pravděpodobně chovala ke všem sektám spravedlivě a nestranně a byla by každému dovolila, aby si vybral kněze a náboženství podle svého vlastního uznání. Pak by ovšem nepochybně bylo velké množství náboženských sekt. Téměř každá náboženská obec by se byla pravděpodobně ustavila ve zvláštní sektu a byla by vyznávala jisté zvláštní

články víry. Každý kazatel by se byl nepochybně cítil nucen vynakládat největší úsilí a používat veškerého svého umění, aby si jednak zachoval a jednak rozmnožil počet svých žáků. Ale poněvadž by touž nutnost byli cítili i všichni ostatní kazatelé, nebyl by mohl mít ani jeden kazatel nebo sekta kazatelů zvláště velký úspěch. Zjistná příčinnost a horlivost náboženských kazatelů může být nebezpečná a rušivá jedině tam, kde společnost trpí buď pouze jednu sektu, anebo kde je celá společnost rozdělena na dvě nebo tři velké sekty, přičemž kazatelé každé z nich jsou navzájem domluveni a jsou náležitě ukázněni a poslušni. Tato horlivost by však byla jistě zcela neškodná tam, kde je společnost roztržena na dvě stě tři sta anebo dokonce na dva tři tisíce drobných sekt, z nichž by žádná nemohla býti tak velká, aby rušila veřejný mír. Když by kazatelé všech těchto sekt viděli, že je ze všech stran obklopuje více protivníků než přátel, museli by se naučit oné upřímnosti a umírněnosti, kterou tak zřídka nacházíme u kazatelů velkých sekt, jejichž učení se těší ochraně světské vrchnosti, a tudíž úctě téměř všech obyvatel celých rozsáhlých království a říší, a kteří proto kolem sebe vidí jedině stoupence, žáky a pokorné obdivovatele. Poněvadž by kazatelé každé nepatrné sekty viděli, že jsou téměř sami, museli by ke kazatelům téměř všech ostatních sekt mít ohled, a vzájemné ústupky, o jejichž prospěšnosti a výhodnosti pro obě strany by je přesvědčili, přivedly by pravděpodobně časem učení většiny těchto sekt k onomu čistému a na rozumu založenému náboženství beze vší příměsi nesmyslnosti, podvodů nebo fanatismu, po jehož zavedení toužili moudří mužové všech dob, ale jež žádné pozitivní právo ještě asi v žádné zemi nikdy nezavedlo a pravděpodobně ani nikdy nezavede, neboť v otázce náboženství na pozitivní právo vždycky působila a vždycky asi bude více nebo méně působit pověra a fanatismus lidu. Tento návrh na takovéto řízení církevních věcí, nebo lépe na to, že tyto věci nikdo řídit nebude, předložila Anglii ke konci Občanské války sekta nazývaná independenti, sekta fanatiků nepochybně velmi zuřivých. Kdyby tento způsob řízení byl

býval zaveden, přestože byl původu zcela nefilosofického, jeho plodem byla by dnes pravděpodobně nejfilosofičtější blahovolnost a umírněnost ve všech náboženských otázkách. Byl zaveden v Pensylvánii, kde je sice nejvíce kvakerů, ale zákon tam skutečně nepřije jedné sektě více než druhé a jeho plodem je tam prý tato filosofická blahovolnost a umírněnost.

Ale i kdyby toto naprosto stejné zacházení se všemi sektami nevedlo u všech náboženských sekt v té které zemi nebo dokonce ani u jejich většiny k této blahovolnosti a umírněnosti, kdyby těch sekt bylo hodně, a každá z nich by proto byla tak malá, že by nemohla rušit veřejný mír, jejich příliš horlivé zaujetí pro vlastní články víry by přesto nemělo zvlášť škodlivé účinky, zato by však mělo několik účinků dobrých; a kdyby vláda byla pevně rozhodnuta nechat je všechny zcela na pokoji a donutit je všechny, aby nechaly na pokoji i jedna druhou, není se proč obávat, že se nebudou samy od sebe rychle dále štěpit, takže se jejich počet brzy dostatečně rozroste.

V každé civilizované společnosti, v každé společnosti, kde se již dokonale rozlišily stavy podle toho, jaká jim náleží úcta, byly vždy současně vedle sebe dvě mravoučné soustavy; první se dá nazvat přísnou nebo tuhou, druhá pak volnou nebo chcete-li, uvolněnou. První se obyčejně obdivují a ctí ji lidé prostí; druhou obvykle více ctí a přijímají tzv. lidé vyšších kruhů. Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma protichůdnými soustavami je asi v míře nevole, se kterou se máme dívat na neřesti z lehkomyšlnosti, na neřesti, které mívají původ ve velkém blahobytu a v přemíře veselí a bujnosti. Mravnost volná neboli uvolněná pohlíží obvykle na rozmařilost, na bujné, až nezřízené veselí, na až nemírné holdování radovánkám, na porušení čistoty aspoň u jednoho z obou pohlaví apod., pokud tu ovšem nejde o křiklavou nemravnost, zradu nebo křivdu, se značnou shovívavostí a snadno je buď omlouvá, anebo zcela promíjí. Mravnost přísná hledí naopak na tyto výstřelky s největším odporem a

ošklivostí. Lehkovážnost je neřest pro prostý lid vždy zhoubná a jediný týden bezstarostného hýření často stačí zničit chudého pracovníka navždy a dohnat ho do takového zoufalství, že je s to spáchat nejhroznější zločiny. K takovému překračování míry, které lidi jejich stavu, jak vědí ze zkušenosti, může rázem zničit, pociťují proto moudřejší a lepší prostí lidé vždy největší odpor a ošklivost. Naproti tomu člověka z vyšších kruhů nezničí vždy ani celých několik let nezřízeného a výstředního života, a v tom, že si mohou dovolit holdovat do jisté míry nějaké výstřednosti, vidí lidé těchto vrstev velmi rádi jednu z výhod svého bohatství, a v tom, že se jí mohou oddávat volně, aniž jim to někdo může vytknout, jednu z výsad, jež patří k jejich stavu. Takové překračování míry lidmi jejich vlastního stavu nevyvolává v nich proto žádný zvláštní nesouhlas a vytýkají jim je velmi mírně nebo jim je vůbec ani nevytýkají.

Téměř všechny náboženské sekty vznikly mezi prostým lidem, mezi nímž získávaly obyčejně své první a také nejčetnější přívržence. A proto se také tyto sekty téměř vždy, nebo jen s velmi málo výjimkami, hlásily k mravnosti přísné; několik výjimek tu však přece jen bylo. Taková mravnost nejlépe totiž doporučovala tyto sekty té vrstvě lidí, jíž prvně předložily svůj návrh na opravu toho, co tu bylo až do té doby uznáváno. Mnohé z nich, a možná že většina, hleděly se dokonce proslavit tím, že onu přísnou soustavu mravnosti ještě propracovávaly a dováděly ji až do jakési hloupé přemrštěnosti; a tato nemírná přísnost získávala jim často mezi prostým lidem větší vážnost a úctu než cokoliv jiného.

Člověk urozený a zámožný je již svým stavem vynikajícím členem skvělé společnosti, která dává pozor na každické jeho hnutí a tím ho má k tomu, aby si na ně dával pozor i on sám. Jeho moc a vážnost silně závisí na úctě, s jakou se k němu chová tato společnost. Neodvází se učinit nic, co by ho u ní připravilo o úctu nebo vážnost, a musí velmi přísně zachovávat onu mravnost, ať již volnou nebo přísnou, kterou všeobecný názor této společnosti předpisuje osobám jeho stavu a jeho jmění. Naproti tomu

člověk postavení nízkého nebývá nikdy význačným členem skvělé společnosti. Pokud žije na vesnici, lidé si jeho chování možná všímají a on sám si na ně také asi musí dávat pozor. Za takových okolností, ale jedině za takových okolností, může také mít svou tzv. pověst, o kterou může přijít. Ale jakmile přijde do velkého města, pohltní ho neznámost a tma. Nikdo jeho chování nesleduje, a proto na ně nebude pravděpodobně dbát ani on sám a bude se oddávat všem možným neřestem. Z této neznámosti se nikdy nevyonoří tak znatelně a jeho chování nikdy nebude budit ve slušné společnosti takovou pozornost jako tehdy, když se stane členem malé náboženské sekty. V ten okamžik nabude významu, jaký nikdy předtím neměl. Kvůli dobré pověsti sekty sledují všichni jeho spoluvěřící s velkým zájmem jeho chování, a jestliže jím vyvolá pohoršení, jestliže se příliš odchýlí od oné přísné mravnosti, kterou mezi sebou navzájem vyžadují, potrestají ho trestem, který je vždy velmi přísný, i když z něho nejsou důsledky pro občanský život, totiž vyobcováním ze sekty. V malých náboženských sektách bývaly proto mravy prostých lidí téměř vždycky neobyčejně řádné, zpravidla daleko řádnější než v církvi státní. Mravní zásady těchto drobných sekt bývaly často dokonce až nepříjemně přísné a málo družné.

Jsou však dva velmi snadné a účinné prostředky, jejichž společným působením by stát mohl nenásilně napravit všechno, co by v mravnosti všech těchto drobných sekt, na něž by se národ rozpadal, bylo málo družného nebo nepříjemně přísného.

Prvním z těchto prostředků je studium vědy a filosofie, jež by stát mohl zavést téměř šmahem pro všechny lidi středního a vyššího postavení a majetku; nikoli ovšem tak, že by platil učitele a tím ty učitele jen sváděl k nedbalosti a lenosti, nýbrž tak, že by zavedl jakousi zkoušku, a to i z věd vyšších a obtížnějších, které by se musel každý podrobit, než by mu bylo povoleno provozovat svobodné povolání anebo než by se mohl ucházet o nějaký čestný úřad spojený s odpovědností nebo s velkými příjmy. Kdyby

stát donutil tuto vrstvu lidí studovat, nemusel by se naprosto starat o to, jak jim opatřit vhodné učitele. Našli by si brzy sami lepší učitele, než jaké by jim kdy mohl opatřit stát. Věda je totiž hlavní protijed proti otravě fanatismem a pověrou; a tam, kde by se před touto otravou uchránily všechny vyšší vrstvy obyvatelstva, nemohla by tato otrava nijak zvlášť ohrožovat ani vrstvy nižší.

Druhým prostředkem je pořádání častých a opravdu veselých veřejných zábav. Kdyby stát napomáhal všem, kdo by se pro svůj vlastní zájem, aniž by budili pohoršení a uráželi mravnost, snažili bavit a rozptylovat lidi malbami, básněmi, hudbou a tancem, všemi možnými divadelními představeními a výstavami, tj. kdyby jim v tom ponechával úplnou volnost, snadno by u většiny lidí rozešel onu zádumčivost a zachmuřenost, která téměř vždy živí v lidu pověru a fanatismus. Veřejné zábavy byly pro všechny fanatické vyvolavače onoho hromadného třeštění vždycky předmětem strachu a nenávisti. Veselí a dobrá nálada, které vyvolávají tyto zábavy, mají pramálo společného s oním rozpoložením, jež nejlépe vyhovovalo jejich cílům a při němž mohli nejlépe působit. Divadelní představení, která kromě toho ještě často vystavovala jejich podvody veřejnému posměchu a leckdy i veřejnému zatracení, byla proto obzvláště předmětem jejich ošklivosti, ještě více než všechny ostatní zábavy.

V zemi, kde by zákon neposkytoval kazatelům jednoho náboženství větší výhody než kazatelům jiného náboženství, nebylo by nutné, aby někteří z nich záviseli nějak zvlášť nebo bezprostředně na panovníkovi nebo na výkonné moci nebo aby panovník měl vůbec co dělat s jejich ustanovováním anebo propouštěním. Potom by neměl důvodu starat se o ně více, než kolik je třeba, aby mezi nimi, stejně jako mezi ostatními svými poddanými, udržel mír, tj. aby jim nedovoloval navzájem se pronásledovat, napadat a poškozovat. V zemích, kde je náboženství státní neboli vládnoucí, je tomu však zcela jinak. Tam se panovník nikdy nemůže cítit bezpečný, nemá-li prostředky, jimiž by mohl na většinu hlasatelů onoho

náboženství vykonávat značný vliv.

Kněží každé státní církve představují obrovské společenstvo. Jsou navzájem spolčeni, a jdouce za svými zájmy, sledují týž cíl a počínají si v témž duchu, jako kdyby je vedl jeden člověk; a často tomu tak skutečně bývá. Jejich zájmy jakožto zájmy společenstva se nikdy nekryjí se zájmy panovníka, ba někdy jsou úplně protichůdné. Jejich hlavní zájem je ten, aby si udrželi svůj vliv na lid; a tento vliv závisí na tom, že se celé učení, které hlásají, pokládá za pravdivé a důležité a že se pokládá za nutné, aby lidé přijímali každý jeho článek s naprosto slepou vírou, neboť jinak by propadli věčným mukám. Kdyby byl panovník tak nerozvážný, že by se zdálo, jako by se sám posmíval byť i sebeméně důležitému článku jejich učení nebo jako by o něm pochyboval, nebo kdyby se z lidskosti snažil ochraňovat ty, kdo se provinili některým z těchto dvou prohřešků, vydráždil by malichernou citlivost duchovenstva, jež by na něm vůbec nezáviselo, do té míry, že by ho dalo do klatby jako rouhače a použilo by všech hrůz náboženství, a donutilo by tak lid přenést věrnost na panovníka jiného, pravověrnějšího a poslušnějšího. A ve stejně velkém nebezpečí by se octl, kdyby se snad postavil proti některým požadavkům a protiprávně získaným výsadám kněžstva. Panovníci, kteří se odvážili vzbouřit se takto proti církvi, bývali obviněni nejen z tohoto zločinu, ale zpravidla i ze zločinu kacířství, třebaže se slavnostně zapřísahávali svou vírou a pokorně přijímali každý článek víry, jež by se církvi zlíbilo předložit jim k věření. Moc náboženství je totiž nad každou jinou moc. Strach, jež vyvolává, překonává každý jiný strach. Jestliže povolání učitelé náboženství rozšiřují v širokých vrstvách obyvatelstva učení, které podrývá moc panovníka, může si panovník udržet svou moc jedině násilím, čili pomocí stálého vojska. Ale ani stálé vojsko mu pak nemůže zajistit trvalou bezpečnost; neboť nejsou-li vojáci cizinci, což bývá málokdy, nýbrž pocházejí-li z širokých vrstev obyvatelstva, jak tomu bývá téměř vždycky, je pravděpodobné, že se oním učení brzy nakazí i oni. Převraty

vyvolávané neustále v Cařihradě vzpurným řeckým duchovenstvem po celou dobu trvání Východořímské říše a zmatky vyvolávané neustále po několik století po celé Evropě vzpurným duchovenstvem římským dokazují dostatečně, jak vratké a nejisté musí být vždy postavení panovníka, který nemá vhodné prostředky, jimiž by mohl působit na duchovenstvo církve, která je v jeho zemi církví státní a vládnoucí.

Je přece zcela zřejmé, že články víry, jakož i vůbec věci duchovní nespádají do působnosti světského panovníka, který má sice možná v hojně míře vlastnosti nutné k tomu, aby mohl lidi chránit, ale u něhož se dají jen málokdy předpokládat vlastnosti nutné k tomu, aby mohl lid vychovávat. V takových otázkách je proto jeho moc jen zřídka s to vyvážit spojenou moc duchovenstva státní církve. A přitom veřejný klid i jeho vlastní bezpečnost závisí často právě na tom, jaké učení se duchovenstvo rozhodne hlásat o těchto věcech. Poněvadž se tedy panovník může jen málokdy otevřeně postavit proti takovému rozhodnutí duchovenstva s náležitou váhou a mocí, je nutné, aby na to rozhodnutí mohl nějak působit; a může na ně působit jedině tím, že se mu podaří vzbudit ve většině příslušníků duchovního stavu nějaké obavy nebo naděje. Těmito obavami a nadějemi může být strach z propuštění nebo z jiného potrestání a naděje na lepší obročí.

Obročí duchovenstva jsou ve všech křesťanských církvích jakýmiisi lény, jichž kněží užívají nikoli prostě tak dlouho, jak se zlíbí jejich vrchnosti, nýbrž, pokud se řádně chovají, až do konce svého života. Kdyby tato obročí byla méně jistá a kdyby z nich, jakmile by se sebeméně znelíbili panovníkovi nebo jeho zástupcům, mohli být vyhnáni, sotva by si asi mohli udržet vliv na lid, neboť ten by je považoval za námezdníky dvora a nemohl by již mít v upřímnost jejich učení nejmenší důvěru. Kdyby se však panovník pokusil zbavit nezákonně a násilně jistý počet kněží jejich obročí třeba proto, že s horlivostí více než obvyklou hlásali nějaké učení buřičské a podvratné, dosáhl by tímto pronásledováním jedině toho, že by se jak

jejich učení, tak oni sami stali desetkrát oblíbenějšími, a proto i desetkrát nepříjemnějšími a nebezpečnějšími, než byli dříve. Strach je téměř vždy prašpatný nástroj k vládnutí, a obzvláště by se ho nemělo nikdy používat proti žádné vrstvě lidí, která si již činí nárok na přece jen jakousi samostatnost. Zastrásováním se jen vydražďuje jejich nevole a utvrzují se v odporu, jenž by se jemnějším jednáním možná lehce dal zmírnit anebo zcela odstranit. Nátlak, kterého obyčejně používala francouzská vláda, aby přiměla všechny své parlamenty nebo nejvyšší soudní dvory k uznání některého neoblíbeného ediktu, setkal se jen velmi zřídka s úspěchem. A prostředky, jichž se obyčejně používalo, jako uvěznění všech vzpurných členů, byly přece, dalo by se říci, dost rázné. Panovníci Stuartovského domu používali někdy podobných prostředků k nátlaku na některé členy anglického parlamentu; a ti se zpravidla ukázali neméně neoblomní. S anglickým parlamentem se dnes jedná jiným způsobem; a maličký pokus, který před nějakými dvanácti lety provedl vévoda z Choiseulu s nejvyšším soudním dvorem pařížským, dostatečně dokázal, že by se takto bylo pořídilo mnohem více i se všemi francouzskými parlamenty. V tomto pokusu již nikdo dál nepokračoval. Neboť přestože je obratné jednání a přesvědčování vždy nejpoohodlnějším a nejjistějším nástrojem k vládnutí, tak jako donucování a násilí je naopak nástrojem nejhorším a nejnebezpečnějším, člověk je asi již od přírody tak zpupný, že použitím toho dobrého prostředku téměř vždy pohrdá a použije ho jedině tehdy, když nemůže nebo se neodvažuje použít prostředku špatného.

Francouzská vláda měla moc a odvahu použít násilí, a pohrdala proto užitím obratného jednání a přesvědčování. Ale jak ukazují zkušenosti všech dob, není snad stavu, u něhož by použití síly a násilí bylo tak nebezpečné nebo spíše tak přímo zhoubné jako u váženého duchovenstva státní církve. Práva, výsady a osobní svobodu každého jednotlivého duchovního, který se dobře srovnává se stavem, k němuž náleží, chovají i nejdespotičtější vlády v mnohem větší úctě než práva, výsady a osobní

svobodu kterékoli jiné osoby téměř téhož postavení a majetku. A tak tomu bývá na všech stupních despotismu, od despotismu vzdělané a mírné vlády pařížské až po despotismus násilnické a sveřepé vlády cařihradské. Přestože se však dá násilím u tohoto stavu sotva asi něco poříditi, nedá se ovládnout o nic hůře než kterýkoli jiný stav; a bezpečnost panovníka a veřejný mír závisí podle všeho velmi značně na prostředcích, jež má panovník po ruce, aby tento stav ovládl; a tímto prostředkem jsou patrně hlavně obročí, která mu může poskytovat.

Podle starého řádu křesťanské církve volili biskupa každé diecéze společně kněží a lid biskupského města. Lidu toto volební právo dlouho nezůstalo; a pokud je ještě měl, jednal téměř vždy pod vlivem kněží, kteří mu v takových věcech duchovních byli přirozenými vůdci. Ale kněžím se takové řízení lidu brzy omrzelo a usoudili, že bude snazší, budou-li si volit své biskupy sami. Podobně i opata, alespoň ve většině opatství, volili mniši toho kterého kláštera. Všechna nižší obročí v diecézi propůjčoval biskup, který je uděloval kněžím podle svého vlastního uznání. Veškerá církevní obročí byla tak v rukou církve. Panovník mohl sice mít na tyto volby jakýsi nepřímý vliv a někdy bývalo dokonce zvykem vyžádat si jak jeho souhlas s provedením volby, tak i její schválení, ale k působení na duchovenstvo neměl přímé ani dost účinné prostředky. Ctižádost vedla každého kněze přirozeně k tomu, aby daleko více než svému panovníkovi pochleboval své vlastní vrstvě, od níž jedině mohl čekat obročí.

V největší části Evropy přisvojil si papež postupně právo nejprve k propůjčování téměř všech biskupství a opatství neboli tzv. obročí konzistorních, a později pomocí různých pletich a pod různými záminkami i k propůjčování většiny nižších obročí v každé diecézi; biskupovi zbylo jen tolik, kolik bylo nezbytně nutné, aby si mohl udržovat náležitou vážnost u svého podřízeného kněžstva. Tato úprava postavení panovníka proti dřívějšímu stavu jen ještě zhoršila. Z duchovenstva všech evropských zemí bylo takto postaveno jakési duchovní vojsko, které sice bylo rozptýleno po

všech možných končinách, ale jehož všechny pohyby a operace mohla nyní řídit jedna hlava a mohla je vést podle jednoho jednotného plánu. Duchovenstvo každé země se mohlo považovat za jeden oddíl tohoto vojska, jemuž v jeho operacích mohly snadno pomáhat všechny ostatní oddíly rozložené v zemích sousedních. Každý ten oddíl nejenže byl nezávislý na panovníkovi země, ve které měl svůj tábor, ale závisel na panovníkovi cizím, který mohl kdykoli obrátit zbraně tohoto oddílu proti panovníkovi oné země a posílit tyto zbraně zbraněmi všech ostatních oddílů.

Strašnější zbraně si snad ani nelze představit. V pradávných dobách, než se v Evropě rozvinula řemesla, propůjčovalo bohatství kněžím stejnou moc nad prostým lidem, jakou velmožům propůjčovalo nad jejich leníky, pachtýři a čeledí. Na velkých panstvích, jimiž z pochybné zbožnosti obdarovávali církve jak panovníci, tak soukromé osoby, byla zavedena táž soudní pravomoc jako na panstvích velmožů, a také z týchž důvodů. Na těchto panstvích dovedlo si duchovenstvo nebo jeho správci lehce udržet pořádek bez pomoci krále nebo kohokoli jiného; ale udržet pořádek mimo hranice těchto panství bez podpory duchovenstva nedokázal ani král, ani kdokoli jiný. Pravomoc duchovenstva na panstvích a statcích krále nebyla proto o nic méně samostatná a nezávislá na moci soudů královských než soudní pravomoc velmožů světských. Téměř všichni pachtýři duchovenstva, právě tak jako pachtýři velmožů, mohli být ze svých usedlostí kdykoli vypovězeni; byli na svých bezprostředních pánech zcela závislí, a mohli být proto kdykoli povoláni, aby za ně bojovali v každém sporu, do kterého se duchovenstvu zamlulo je zavléci. Kromě pachtovného z těchto usedlostí dostávalo duchovenstvo v podobě desátku velmi značnou část pachtovného ze všech ostatních usedlostí v každém evropském království. Důchod plynoucí z obou těchto poplatků se odváděl většinou v naturáliích, v obilí, ve víně, v dobytku, v drůbeži apod. Bylo toho značně více, než kolik mohli kněží sami spotřebovat, a k tomu

nebylo ani řemesel, za jejichž výrobky by mohli tyto přebytky vyměňovat. Duchovenstvo nemohlo proto využít těchto ohromných přebytků jinak než tak, jak podobných přebytků svých příjmů využívali velmoži, totiž k nejštedřejšímu hoštění a k neomezenému prokazování dobročinnosti. Jak pohostinnost, tak dobročinnost kněžstva byla prý proto za dávných dob opravdu nesmírná. Nejenže živil v království téměř veškerou chudinu, ale i mnozí rytíři a jiní urození muži, nemajíce jiné prostředky, živil se často prostě tím, že stále jen putovali od kláštera ke klášteru; předstírali sice, že tak činí ze zbožnosti, ale ve skutečnosti využívali oné kněžské pohostinnosti. Někteří preláti měli často tolik příživníků jako největší velmožové světští; a příživnictva všeho duchovenstva dohromady bylo asi víc než příživnictva všech velmožů světských. Mezi duchovenstvem byla vždy větší jednota než mezi světskou šlechtou. Kněží podléhali řádové kázni a svrchovanosti papežské. Světská šlechta nepodléhala ani řádové kázni, ani nějaké vrchnosti, nýbrž jeden šlechtic žárlil téměř vždy na druhého a všichni žárlili na krále. I kdyby tedy bylo duchovenstvo mělo dohromady méně pachtýřů a příživníků než velmožové světští - a jejich pachtýřů bylo pravděpodobně mnohem méně - jeho jednota by byla bývala stále ještě hrozivější. Pohostinnost a lidumilnost zjednávala kněžím nejen velkou moc světskou, ale neobyčejně zvyšovala i váhu jejich zbraní duchovních. Tyto ctnosti jim získávaly nejvyšší vážnost a úctu mezi všemi lidmi nižších vrstev, neboť mnozí z nich dostávali od nich najíst každý den a téměř všichni aspoň příležitostně. Všechno, co náleželo stavu tak oblíbenému u lidu nebo co se k němu vztahovalo, jeho majetek, jeho výsady, jeho učení, jevílo se očím prostého lidu nutně jako věci posvátné, a každé skutečné nebo domnělé zneuctění těchto věcí jako počínání nanejvýš bezbožné, svatokrádežné a rouhačské. Nemůžeme se pak divit, že za tohoto stavu věcí, kdy panovníkovi bývalo často těžké ubránit se proti spolku několika velmožů, ještě těžší pro něho bývalo ubránit se proti spojeným silám duchovenstva jeho vlastní země, podporovaného silami

duchovenstva všech zemí sousedních. Pak je třeba se divit nikoli tomu, že leckdy musel ustoupit, nýbrž tomu, že se vůbec někdy skutečně ubránil. Výsady duchovenstva v těchto starých dobách (které se nám, žijícím v době dnešní, zdají krajně nesmyslné), jako např. naprosté vynětí ze světské soudní pravomoci nebo v Anglii tzv. výsada duchovenstva (*benefit of clergy*), vyplývaly přirozeně, nebo spíše nutně, z tohoto stavu věcí. Jak nebezpečné muselo být pro panovníka pokusit se potrestat některého duchovního za jakýkoli zločin, jestliže duchovní stav chtěl toho svého příslušníka chránit a prohlásil, že důkazy nejsou k odsouzení muže tak svátého postačující anebo že je to příliš přísný trest pro člověka, jehož osoba byla posvěcena náboženstvím! Potom ovšem nezbyvalo panovníkovi nic jiného než přenechat jeho souzení soudům církevním, jimž v zájmu cti duchovního stavu záleželo na tom, aby příslušníkům tohoto stavu co možná zabraňovaly páchat těžké zločiny nebo dokonce vyvolávat tak hrubé pohoršení, že by u lidu vzbuzovalo nevoli.

Za poměrů, které vládly v největší části Evropy v 10., 11., 12. a 13. století a nějakou dobu před tímto údobím i po něm, lze považovat zřízení římské církve za nejstrašlivější spolčení, ke kterému kdy došlo proti moci a bezpečnosti světské vlády, jakož i proti svobodě, rozumu a blahu lidstva, neboť ty mohou vzkvétat jen tam, kde je světská moc dovede ochránit. Při onom stavu tolik lidí poskytovalo ze soukromých zájmů nejhrubším šalbám pověry tak mocnou podporu, že se vůbec nemusily obávat útoků lidského rozumu; neboť i když lidský rozum třeba dovedl odhalit některé z těchto šaleb pověry i očím prostého lidu, nedokázal nikdy zpřetrhat ony svazky soukromých zájmů. Kdyby kromě lidského rozumu s jeho slabými zbraněmi nebyli na ono zřízení útočili i jiní nepřátelé, bylo by jistě zůstalo na věky. Ale tato nesmírná a dobře vybudovaná stavba, již by nebyla dokázala otřást, a tím méně ji vyvrátit ani veškerá lidská moudrost a síla, byla přirozeným během věcí nejdříve oslabena a později i zčásti zničena, a nyní se, za několik dalších století, pravděpodobně rozpadne v trosky celá.

Postupný rozvoj řemesel a obchodu, tj. táž příčina, která zničila moc velmožů, zničila právě tak ve valné části Evropy i veškerou světskou moc duchovenstva. V plodech řemesel a obchodu nacházeli kněží podobně jako vysoká šlechta něco, zač mohli směňovat nezpracované plodiny, a objevili tak prostředek, jak utrácet celý svůj důchod jenom na sebe, aniž by z něho museli dát značný díl i jiným lidem. Jejich lidumilnost přestávala být tak neomezená a jejich pohostinství tak štědré a marnotratné. Jejich družina se proto zmenšovala, až časem úplně zmizela. I duchovenstvo, stejně jako velmoži, chtělo dostávat ze svých pozemků vyšší pachtovné, aby je mohlo vynakládat na uspokojování osobní marnivosti a všelijakých choutek tak jako vysoká šlechta. Tohoto zvýšení pachtovného mohlo však dosáhnout jen tím, že pachtý se svými pachtýři uzavíralo na určité lhůty, a ti se tak na něm stávali značně nezávislí. Svazky osobního prospěchu, jež k duchovenstvu poutaly nižší vrstvy lidu, se takto postupně trhaly a uvolňovaly. Přetrhaly se a uvolnily se dokonce ještě dříve než svazky, jež poutaly tytéž vrstvy lidu k velmožům, poněvadž obročí církevní byla většinou mnohem menší než panství velmožů a držitel každého obročí dokázal mnohem dříve utratit celý svůj důchod sám na sebe. Po většinu 14. a 15. století byla ještě moc velmožů v celé Evropě téměř v plné životní síle. Ale světská moc duchovenstva, ona neomezená moc, kterou kdysi mělo nad velkou většinou lidu, již velmi upadla. Moc církve se tehdy omezovala ve valné části Evropy téměř jenom na to, co vyplývalo z jejího vlivu duchovního; a i tento duchovní vliv byl silně oslaben, když jej přestala podporovat lidumilnost a pohostinnost kněží. Nižší vrstvy lidu se již nedívaly na tento stav tak jako dříve, jako na u těšovatele v neštěstí a zmirňovatele nouze. Naopak je dráždila a ošklivila se jim ješitnost, rozmařilost a marnotratnost bohatšího duchovenstva, které podle jejich mínění utrácelo za své radovánky to, co se předtím vždy považovalo za dědictví chudiny.

Za tohoto stavu věcí pokoušeli se panovníci v jednotlivých evropských

státech nabýt znovu vlivu, jež kdysi měli na udělování důležitých církevních obročí, a usilovali proto o to, aby děkanům a kapitulám každé diecéze bylo vráceno jejich staré právo volit si biskupa a mnichům každého opatství volit si opata. Obnovení tohoto starého pořádku bylo cílem několika zákonů vydaných v Anglii během 14. století, obzvláště tzv. zákona o nástupcích (*statute of provisors*), a zákona o pragmatické sankci vydaného ve Francii v 15. století. Aby byla volba platná, bylo nutné, aby panovník dal předem souhlas k jejímu provedení a potom aby zvolenou osobu potvrdil; a třebaže volba byla zdánlivě stále svobodná, panovník měl v ruce všechny nepřímé prostředky, jež mu nutně dávalo jeho postavení, aby mohl na duchovenstvo ve svých zemích vykonávat vliv. Jiná nařízení s podobným cílem byla vydávána i v jiných krajích Evropy. Ale před reformací nedošlo v udělování důležitých církevních obročí nikde k tak účinnému a tak všeobecnému omezení papežské moci jako ve Francii a v Anglii. Později, v 16. století, dal konkordát francouzským králům neomezené právo obsazovat všechna důležitá neboli tzv. konzistorní obročí galiikánské církve.

Od zavedení pragmatické sankce a konkordátu projevuje francouzské duchovenstvo k nařízením papežské stolice všeobecně menší úctu než duchovenstvo kterékoli jiné katolické země. Ve všech sporech, které vedl jeho panovník s papežem, stálo téměř vždy na straně panovníka. Tato nezávislost francouzského duchovenstva na římské stolici má svůj původ patrně hlavně v pragmatické sankci a v konkordátu. V prvních dobách monarchie bývalo francouzské duchovenstvo oddáno papeži asi neméně než duchovenstvo kterékoli jiné země. Když římská stolice vyobcovala z církve nejvyšš nespravedlivě Roberta, druhého knížete z rodu Kapetovců, jeho sloužící házeli prý jídlo, jež přicházelo z jeho stolu, psům a sami by nebyli pojedli nic, co bylo poskvrněno dotekem osoby v takovém postavení. Lze mít bezpečně za to, že takto jednali z návodu kněží jeho vlastní země.

Právo propůjčovat důležitá církevní obročí, ono právo, za jehož uhájení římská stolice tak bojovala, že při tom otřásla trůny několika největších křesťanských panovníků a leckdy je i vyvrátila, bylo takto, a to již před reformací, v mnoha evropských zemích buď omezeno, nebo se ho římská stolice vůbec vzdala. Poněvadž duchovenstvo mělo nyní na lid menší vliv, vzrostl vliv státu na duchovenstvo. Duchovenstvo proto mělo jak méně moci, tak méně chuti rozvracet stát.

V takovém úpadku byla tedy moc římské církve, když tu v Německu začaly spory, jež zrodily reformaci, a brzy se rozšířily po všech končinách Evropy. Nové učení přijímal lid všude velmi příznivě. Bylo hlásáno s celým oním fanatickým zápallem, jímž je zpravidla prodchnuta strana, která napadá starou moc. Hlasatelé tohoto učení nebyli sice možná po jiných stránkách učenější než mnozí z bohoslovců, kteří bránili státní církve, ale patrně vesměs byli lépe obeznámeni s církevními dějinami a s původem a vývojem oné soustavy názorů, z níž vyrostla moc církve, a měli proto téměř v každém učeném hádání jistou převahu. Přísnost jejich mravů jim zjednávala vážnost u prostého lidu, který porovnával přísnou kázeň jejich mravů s nezřízeným životem většiny svých kněží. Ovládali také mnohem lépe než jejich odpůrci všechny způsoby, jak získávat oblibu lidu a nové stoupence, umění, jež povýšení a hodnostmi obtíženi synové církve přestali již dávno pěstovat jako něco pro ně do značné míry zbytečného. Někteří přijímali nové učení pro jeho rozumnost, mnozí pro jeho novost; ještě více lidí je přijímalo pro jeho nenávisť a opovržení ke kněžím státní církve; ale daleko nejvíce přívrženců mu získávala ona horoucí, vášnivá a fanatická, i když mnohdy hrubá a neotesaná výmluvnost, s níž bylo téměř všude hlásáno.

Nové učení mívalo téměř všude tak velký úspěch, že panovníci, kteří tehdy právě nežili ve shodě s římskou stolicí, mohli s jeho pomocí snadno vyvrátit ve svých zemích moc církve, která tím, že ztratila úctu a vážnost u nižších vrstev lidu, byla již stěží schopna klást odpor. Římská stolice

vzbudila kdysi nelibost několika severoněmeckých drobných panovníků, jež asi považovala za příliš málo významné, aby jí stáli za to, hledět si je získat. Tito panovníci provedli proto vesměs ve svých zemích reformaci. Krutovláda Kristiána II. a uppsalského arcibiskupa Trolla dala Gustavu Vášovi možnost vyhnat je oba ze Švédska. Papež se krutovládce a arcibiskupa ujal a Gustav Vasa provedl ve Švédsku bez obtíží reformaci. Později byl Kristián II. sesazen z trůnu i v Dánsku, kde ho lidé pro jeho chování nenáviděli neméně než ve Švédsku. Papež však byl ochoten podporovat ho i nadále, a Bedřich Holštýnský, který vystřídal na trůně Kristiána II., pomstil se za to tím, že následoval příkladu Gustava Vasy. Úřady v Bernu a Curychu, ač neměly s papežem žádný zvláštní spor, provedly ve svých kantonech reformaci velmi snadno tehdy, když tam někteří duchovní uvrhli celý svůj stav v nenávist a opovržení, dopustivše se podvodu poněkud křiklavějšího, než byly jejich obvyklé podvody.

Za tohoto povážlivého stavu věcí nešetřila papežská stolice námahy, aby si udržela přátelství mocných panovníků francouzského a španělského, z nichž druhý byl tehdy také císařem německým. S jejich pomocí se jí podařilo, i když ne bez obrovských obtíží a bez velkého krveprolití, reformaci v jejich zemích buď zcela potlačit, anebo její postup značně zadržet. Projevovala i dost velkou ochotu zavděčit se králi anglickému. Ale poměry oné doby byly již takové, že tak nemohla učinit, aniž urazila panovníka ještě významnějšího, Karla V., krále španělského a císaře německého. Jindřich VIII. sám sice většinu reformačního učení nepřijímal, ale díky jeho obecnému rozšíření mohl zrušit všechny kláštery a zničit ve svých zemích moc římské církve. Dále sice již nešel, ale stoupenci reformace byli dost spokojeni již s tím, že šel aspoň tak daleko, a když se za panování jeho syna a nástupce zmocnili vlády, dokončili bez nesnází dílo, které Jindřich VIII. započal.

V některých zemích, jako ve Skotsku, kde vláda byla slabá, u lidu neoblíbená a spočívala na vratkém základě, byla reformace tak silná, že

vyvrátila nejen církev, ale i stát, který se pokusil církvi pomoci.

Stoupenci reformace, roztroušení po všech zemích Evropy, neměli žádný společný soudní dvůr, který by urovnával všechny jejich vzájemné spory tak jako soudní dvůr římské stolice nebo církevní sněm a měl i moc předpisovat jim všem přesné hranice pravověrnosti, moc, jíž nikdo nesměl odporovat. Když se proto stoupenci reformace v jedné zemi v něčem rozcházel se svými bratřími v jiné zemi, nemohl být jejich spor nikdy rozhodnut, neboť neměli společného soudce, na něhož by se obrátili; a takových sporů vznikalo mezi nimi mnoho. Pro klid a blaho společnosti občanské největší význam měly snad spory týkající se řízení církve a práva propůjčovat církevní obročí. Z nich se také zrodily mezi stoupenci reformace dvě hlavní strany nebo sekty, luteráni a kalvinisté, jediné to sekty, jejichž učení a zřízení byly posud v některé evropské zemi uznány zákonem.

Stoupenci Lutherovi spolu s tzv. církví anglikánskou podrželi více méně zřízení episkopální, zavedli u duchovenstva stupnici podřízenosti a přiznali panovníkovi právo obsazovat ve svých zemích všechna biskupství a jiná konzistorní obročí, a tím ho učinili skutečnou hlavou církve; a třebaže nezbavili biskupa práva na obsazování menších obročí v diecézi, nejenže připouštěli, aby i tato obročí měl právo propůjčovat ať již panovník nebo všichni ostatní světští patroni, ale přímo se za to stavěli. Toto církevní zřízení prospívalo od počátku veřejnému klidu a pořádku a podřízenosti kněží světskému panovníkovi. Nikdy proto nevyvolalo v zemi, kde bylo zavedeno, zmatky nebo občanské nepokoje. Obzvláště církev anglikánská si vždy zcela právem zakládala na tom, že všechny její zásady bez výjimky jsou v souladu s občanskou věrností. Při takovém zřízení hledí si duchovenstvo přirozeně získat náklonnost panovníka, dvora a vyšší i nižší šlechty v zemi, neboť hlavně od jejich vlivu si slibuje obročí. Není pochyby, že si kněží tyto patrony někdy předcházejí nejpodlejšími pochlebováním a přitakáváním, ale mnohdy si získávají jejich přízeň i tím,

že pěstují všechna umění, která si nejvíce zasluhují vážnosti lidí urozených a zámožných, a která ji proto mohou nejspíše získat i jim: že se vyznají ve všech oborech užitečné i okrasné učenosti, že se dovedou chovat nenuceně a přitom slušně, že ve společnosti umějí vtipně hovořit, že se netají, jak pohrdají onou nesmyslnou a licoměrnou přísností mravů, kterou hlásají fanatikové a kterou prý i zachovávají, aby si sami získali u prostého lidu úctu a aby v něm vzbudili odpor k většině lidí urozených a zámožných, kteří se netají tím, že ji nezachovávají. Když si však takto předcházejí vyšší vrstvy, tu pak takoví duchovní velmi rádi zcela zanedbávají prostředky, jak si udržet vliv a vážnost u vrstev nižších. Lidé vyššího postavení než oni si je rádi poslechnou, ctí je a váží si jich; ale před lidmi nižšího postavení nedovedou mnohdy své střízlivé a umírněné názory účinně a přesvědčivě obhájit ani proti naprosto nevzdělanému fanaticovi, kterému se zachce je napadnout.

Stoupenci Zwingliho, nebo lépe řečeno stoupenci Kalvínovi, dávali zase farníkům právo, aby si, kdykoli se uprázdnilo pastorské místo, volili pastora sami, a zároveň zavedli mezi duchovenstvem naprostou rovnost. První složka tohoto zřízení, pokud zůstávala v platnosti, působila patrně leda nepořádky a zmatky a znemravňovala jak duchovenstvo, tak lid. Druhá složka měla účinky, jak se zdá, vesměs jen nesmírně blahodárné.

Pokud si farníci uchovali právo volit si pastora sami, volili téměř vždy pod vlivem kněží, a to obyčejně kněží nejsektářštějších a nejfanatičtějších. Aby si udrželi vliv na tyto volby lidem, stali se mnozí kněží fanatiky, anebo to aspoň předstírali, živili v lidu fanatismus a dávali přednost téměř vždy uchazeči nejfanatičtějšímu. Věc tak nepatrná, jako je ustanovení faráře, vyvolala téměř vždy divoký boj, a to nejen ve farnosti jedné, ale ve všech sousedních farnostech, jež jen málokdy zůstaly stranou toho zápasu. Šlo-li o farnost ve velkém městě, rozdělil tento boj veškeré jeho obyvatelstvo na dvě strany; a bylo-li toto město buď samo státečkem, anebo hlavním městem nějakého státečku, jako je tomu u mnoha významnějších měst

švýcarských a holandských, každý takový malicherný spor nejen ještě vydraždbval vzájemné záští všech jeho ostatních stran, ale hrozil také přivodit v církvi nový rozkol a vy-tvořit novou stranu ve státě. Proto státní moc v oněch státech brzy shledala, že zachování veřejného míru vyžaduje, aby si právo obsazovat všechna uprázdněná obročí přisvojila sama. Ve Skotsku, největší zemi, kde bylo kdy zavedeno toto presbyteriánské církevní zřízení, zrušil patronátní práva nad obročími vlastně onen zákon z počátku vlády Viléma III., jímž se zavádělo presbyteriánství. Tento zákon alespoň dával některým vrstvám obyvatelstva v každé farnosti moc koupit si za nepatrný peníz právo volit si pastora. Zřízení, jež tento zákon zavedl, trvalo asi dvaadvacet let; ale protože tento lidovější způsob volby působil téměř všude zmatky a nepořádky, bylo 12. zákonem z 10. roku vlády královny Anny zrušeno. A přece v zemi tak rozsáhlé, jako je Skotsko, nebylo pravděpodobné, že by nepokoje v některé zapadlé farnosti způsobily vládě takové potíže jako v státě menším. Zákon z 10. roku vlády královny Anny patronátní práva na církevní obročí obnovil. Přestože podle zákona dostává ve Skotsku církevní obročí bez výjimky kněz určený patronem, církve někdy vyžaduje (po této stránce nejsou totiž její usnesení vždy stejná), aby dříve, než onomu určenému knězi svěří ve farnosti tzv. duchovní péči neboli církevní pravomoc, projevil s tím jakýsi souhlas i lid. Někdy aspoň, předstírajíc zájem o klid ve farnosti, odkládá uvedení v úřad, dokud si tento souhlas nezabezpečí. Osobní pletichy některých duchovních z okolí, jejichž cílem je tento souhlas někdy zabezpečit, ale častěji mu zabránit, a jejich oblíbené finty, jichž používají, aby jejich vměšování do takových věcí bylo ještě účinnější, jsou také asi hlavní příčinou toho, proč se jak mezi skotským duchovenstvem, tak mezi skotským lidem ještě udržují pozůstatky onoho starého fanatismu.

Rovností, kterou presbyteriánské církevní zřízení zavádí u duchovenstva, je předně rovnost co do moci neboli jeho pravomoci ve

věcech církevních, a za druhé rovnost co do obročí. Rovnost co do pravomoci je ve všech presbyteriánských církvích dokonalá, rovnost co do obročí již nikoli. Avšak rozdíl mezi obročími je málokdy tak značný, aby držitele jen malého obročí sváděl k tomu, aby si podlým pochlebováním a patolízalstvím patronovi hleděl získat lepší. Ve všech presbyteriánských církvích, kde je důsledně zaveden patronát, hledí duchovenstvo získat přízeň svých vrchností prostředky zpravidla ušlechtilejšími a lepšími: učeností, bezúhonným a řádným životem a svědomitým a horlivým plněním svých povinností. Jejich patroni si dokonce mnohdystěžují na jejich přílišnou samostatnost, kterou si rádi vykládají jako nevděk za to, co pro ně učinili, ale která je asi v nejhorším případě nanejvýš pouhá lhostejnost plynoucí přirozeně z vědomí, že teď již nic takového od svých patronů očekávat nemohou. Stěží by se asi našla někde v Evropě vrstva učenější, slušnější, nezávislejší a řádnější, než je většina presbyteriánského duchovenstva v Holandsku, v Ženevě, ve Švýcarsku a ve Skotsku.

Kde jsou všechna církevní obročí téměř stejná, nemůže být žádné z nich příliš velké, a tato skrovnost obročí, i když může nepochybně zajít příliš daleko, má ovšem některé velmi příznivé důsledky. Člověku nepřilíš majetnému může získat důstojnost leda opravdu příkladný mravný život. Lehkovážnost a ješitnost ho nutně jen zesměšní a kromě toho je pro něho téměř neméně zhoubná než pro prostý lid. Musí se proto ve svém chování řídit oněmi zásadami mravnosti, kterých si nejvíce váží prostý lid. Jeho úctu a lásku si získá takovým životem, k jakému ho vede již jeho vlastní zájem a jeho postavení. Prostý lid se na něho dívá s náklonností, s jakou se přirozeně díváme na člověka, který je v poněkud podobném postavení jako my sami, ale který by podle našeho mínění měl mít postavení vyšší. Vlídlost těchto lidí vzbuzuje přirozeně vlídlost i v něm. Začne dbát o jejich vzdělávání a starat se o to, jak jim pomáhat. Nestaví se u lidí, kteří mu jsou tak příznivě nakloněni, s opovržením ani k jejich předsudkům a nikdy s nimi nejedná s onou pohrdavou nadutostí, s jakou se tak často

setkáváme u domýšlivých hodnostářů církví bohatých a obdařených statky. Presbyteriánští kněží mají proto na ducha prostého lidu tak velký vliv, jako snad nemá duchovenstvo žádné jiné státní církve. Proto také jedině v presbyteriánských zemích najdeme prostý lid obrácený šmahem, téměř do jednoho člověka, a to bez pronásledování, na státní víru.

V zemích, kde církevní obročí jsou většinou velmi skrovná, skýtá profesorská stolice na univerzitě obyčejně lepší zaopatření než církevní obročí. Univerzity si potom mohou vybírat členy mezi všemi duchovními té které země, kteří jsou v každém státě daleko nejpočetnější vrstvou učenců. Kde je naproti tomu mnoho značně bohatých církevních obročí, církev univerzitám většinu jejich vynikajících učenců přirozeně přetáhne, neboť tito učenci zpravidla najdou nějakého patrona, který si pokládá za čest dopomoci jim k církevnímu obročí. V prvním případě najdeme nejspíše na univerzitách plno nejznamenitějších učenců, které země vůbec má. V druhém případě najdeme na nich vynikajících mužů nejspíše málo, a těchto málo budou členové nejmladší a církev je asi odláká z univerzity ještě dříve, než nabudou dostatečných zkušeností a vědomostí, aby mohli univerzitě být mnoho platni. Voltaire napsal, že jediným profesorem, kterého kdy ve Francii měli, jehož díla stála za čtení, byl jezuita otec Porrée, muž v učeném světě nijak zvlášť vynikající.¹³⁸ V zemi, která zrodila tolik vynikajících učenců, musí to vypadat poněkud divně, že stěží jeden z nich byl univerzitním profesorem. Slavný Gassendi byl z počátku profesorem na univerzitě v Aix. Jakmile se začal projevovat jeho génus, začali mu hned líčit, že věnuje-li se dráze duchovní, najde snadno mnohem klidnější a pohodlnější živobytí a postavení příznivější pro studium; a Gassendi této rady ihned uposlechl. Voltairův výrok platí myslím nejen o Francii, ale i o všech ostatních římskokatolických zemích. Jen velmi zřídka najdeme v některé z nich vynikajícího učence, který by byl univerzitním profesorem, leda snad ve vědě právní a lékařské, neboť z těchto oborů

církev již tolik nepřetahuje. Po církvi římské je daleko nejbohatší a nejlépe zaopatřenou křesťanskou církví církev anglikánská. V Anglii proto přetahuje církev neustále univerzitám všechny jejich nejlepší a nejschopnější členy; a starý univerzitní učitel, známý a proslavený po celé Evropě jako vynikající učenec, je tam právě tak vzácný jako v kterékoli zemi římskokatolické. Naproti tomu v Ženevě, v protestantských zemích německých, v Holandsku, ve Skotsku, ve Švédsku a v Dánsku nejznamenitější učenci, jež daly tyto země, i když ovšem nikoli všichni, nýbrž jen jejich valná většina, jsou univerzitními profesory. V těchto zemích přetahují zase univerzity všechny nejznamenitější učence církvi.

Stojí snad za zmínku, že vyjmeme-li básníky, několik řečníků a několik dějepisců, ostatní vynikající učenci a spisovatelé jak římstí, tak řečtí byli asi z valné většiny buď veřejnými, nebo soukromými učiteli, a to zpravidla buď filosofie, nebo řečnictví. Platí to plnou měrou o celé době od Lysia a Isokrata, Platona a Aristotela až po Plutarcha a Epikteta, Sutoria a Quintiliána. Uložit někomu za povinnost učit rok co rok tomu nebo onomu oboru vědy je také asi nejúčinnější způsob, jak dosáhnout toho, aby ten obor dokonale zvládl on sám. Je-li takový člověk k čemu, pak tím, že každoročně musí probírat touž látku, za několik let se nutně velmi dobře obeznámí s každou její složkou; a jestliže si snad v jednom roce utvořil o některém jejím bodu úsudek příliš ukvapený, je velmi pravděpodobné, že v příštím roce, až bude ve svých přednáškách probírat týž bod znovu, již to opraví. Jakože přirozeným povoláním učence je být učitelem vědy, tak právě toto povolání učiní z něho také nejspíše muže vědomostí opravdu důkladných. Skrovnost církevních obročí v té které zemi vede již sama k tomu, že většina tamních učenců tíhne k zaměstnání, ve kterém mohou být co nejužitečnější společnosti a které jim zároveň poskytne nejlepší vzdělání, jakého se jim jen může dostat. Vede k tomu, že jejich učenost je potom co nejspolehlivější a co nejužitečnější.

Je nutno poznamenat, že příjem každé státní církve, až na ony jeho

složky, které mohou plynout z těch nebo oněch statků, je součástí celkového státního příjmu, která se takto vydává na účel naprosto jiný, než je obrana státu. Např. desátek je vlastně skutečná pozemková daň, která nedovoluje majitelům půdy přispívat na obranu státu tolik, kolik by mohli přispívat, kdyby desátku nebylo. Pozemková renta je však podle některých lidí jediným a podle jiných hlavním zdrojem, z něhož se ve všech velkých monarchiích musí koneckonců hradit nutné výdaje státu. Je zřejmé, že čím více plyne z tohoto zdroje církvi, tím méně pak zbude státu. Lze tedy vyslovit jako spolehlivou poučku, že čím je za jinak stejných ostatních okolností církev bohatší, tím chudší musí na druhé straně nutně být buď panovník, nebo lid, v každém případě pak tím méně musí být stát schopen obrany. Některé protestantské země, obzvláště všechny protestantské kantony švýcarské, shledaly, že příjem, který dříve patřil římskokatolické církvi, desátky a církevní pozemky, je dostatečným zdrojem, z něhož by se daly platit nejen slušné platy duchovenstvu státní církve, ale i, kdyby se k němu ještě maličko přidalo, a třeba i bez jakéhokoli přídatku, všechny ostatní výdaje státu. Tak zejména úřady mocného kantonu bernského nashromáždily prý z toho, co takto ušetřily, velmi značnou částku, činící prý několik milionů; ta je zčásti uložena v státní pokladně a zčásti je vložena na úroky do tzv. státních půjček zadlužených evropských zemí, hlavně Francie a Velké Británie. Kolik asi činí celkové výdaje státu na církve, ať již v Bernu nebo v některém jiném protestantském kantonu, není mi známo. Podle jednoho velmi přesného výkazu se zdá, že veškerý příjem duchovenstva skotské církve, zahrnující i příjem z církevních pozemků a nájemné z far, činil roku 1775 podle opatrného odhadu pouze 68 514 liber št. 1 šilink 5¹/₂ penny. Tento velmi skromný příjem poskytuje slušné živobytí 944 kněží. Celkové výdaje církve, čítajíc v to i běžné výdaje na stavby a opravy kostelů a far, přesahují asi stěží za rok osmdesát až pětadesát tisíc liber. A přitom ani ta nejbohatší křesťanská církev neudrží lépe v širokých vrstvách lidu

jednotu víry, vroucí zbožnost, smysl pro pořádek, kázeň a přísné mravy než tato velmi chudě statky obdařená církev skotská. Veškerý dobrý vliv, jaký se dá očekávat od státní církve na občanský i na náboženský život, vykonává skotská církev v stejně plné míře jako kterákoli taková církev jiná. Většina protestantských církví švýcarských, které zpravidla nejsou obdařeny statky lépe než církev skotská, má tento vliv ještě silnější. Ve většině protestantských kantonů nenalezneme jediného člověka, který by se nehlásil k státní církvi. Hlásí-li se k jiné církvi, musí podle zákona opustit kanton. Ale tak přísný, nebo spíše tak vskutku nespravedlivý zákon by se nikdy nebyl mohl v tak svobodných zemích provádět, kdyby předtím nebylo horlivé duchovenstvo obrátilo všechen lid, až snad na několik jednotlivců, na státní víru. Proto také v některých krajích Švýcarska, kde náhodou splynulo území protestantské a římskokatolické, a kde tudíž onen přestup na jinou víru nebyl tak všeobecný, zákon obě vyznání nejen trpí, ale uznává je jako vyznání státní.

Náležitě vykonávání kterékoli služby podle všeho vyžaduje, aby odměna za ni odpovídala co nejpřesněji její povaze. Platí-li se za některou službu mnohem méně, než se náleží, bude jí jistě na újmu nepovolanost a neschopnost těch, kdož ji vykonávají. Platí-li se za ni mnohem více, než se náleží, bude jí asi ještě více na újmu jejich nedbalost a lenost. Člověk s velkým příjmem, ať již má kterékoli povolání, si myslí, že musí žít tak, jak žijí jiní lidé s velkým příjmem, a že musí většinu svého času trávit v radovánkách, rozmařilosti a hýření. Ale duchovnímu tento způsob života nejen zabírá čas, jež by měl věnovat vykonávání povinností svého úřadu, ale zničí mu v očích prostého lidu téměř úplně onu pověst svatosti, bez níž pak vůbec nemůže tyto povinnosti vykonávat s náležitou vážností.

ČÁST IV

O výdajích na udržování důstojnosti panovníka

Kromě výdajů, které jsou nutné k tomu, aby panovník mohl vykonávat své různé povinnosti, je zapotřebí jisté sumy i k udržování jeho důstojnosti. Tyto výdaje jsou na různých stupních společnosti a při různých způsobech vlády různé.

Ve společnosti bohaté a pokročilé, kde všechny vrstvy obyvatelstva utrácí za své domy a jejich zařízení, za jídlo, za oděv a za parádu každým dnem více peněz, lze stěží očekávat, že panovník bude jediným člověkem, který odolá módě. Proto přirozeně, nebo spíše nutně, i on začne více utrácet za všechny tyto předměty. A zdá se dokonce, že to vyžaduje i jeho důstojnost.

Jako je král co do důstojnosti povznesen nad své poddané mnohem více, než jak vůbec může být nejvyšší hodnostář nějakého státu povznesen nad své spoluobčany, tak i udržování této vyšší důstojnosti vyžaduje větších výdajů. Na dvoře královském očekáváme přirozeně více nádhery než v panském domě dóžete nebo purkmistra.

ZÁVĚR KAPITOLY

Výdaje na obranu společnosti i výdaje na udržování důstojnosti hlavy státu slouží obecnému prospěchu celé společnosti. Je proto na místě, aby na ně přispívala celá společnost společně, přičemž by jednotliví její příslušníci přispívali co nejúměrněji svým možnostem.

Také výdaje na vykonávání spravedlnosti lze beze sporu pokládat za výdaje sloužící prospěchu celé společnosti. Není proto nijak nesprávné, aby na ně přispívala společně celá společnost. Tyto výdaje však zaviňují osoby, které svým nespravedlivým jednáním nutí druhé, aby hledali napravení křivdy nebo ochranu u soudu. Přímý prospěch mají pak z těchto výdajů zase osoby, kterým soudy k jejich právu buď dopomohou, anebo jim je uchrání. Je snad proto zcela spravedlivé, aby výdaje na vykonávání spravedlnosti platila zvláštními příspěvky, totiž soudními poplatky, jedna

nebo druhá z těchto dvou stran anebo strany obě, podle toho, jak to kdy okolnosti vyžadují. Uchylovat se k příspěvkům, které by na to společně poskytovala celá společnost, není tedy nutné, leda jde-li o souzení provinilců, jejichž majetek nestačí ani na zaplacení oněch poplatků. Výdaje jen některého místa nebo kraje, které jsou prospěšné jen tomu kterému místu nebo kraji (např. výdaje na správu toho kterého města nebo kraje), měly by se hradit z příjmů toho města nebo kraje a neměly by zatěžovat celkový důchod společnosti. Je nespravedlivé, aby celá společnost přispívala na výdaje, z nichž má prospěch jen část společnosti. Výdaje na udržování dobrých cest a spojení vůbec prospívají nepochybně celé společnosti, a není snad proto nespravedlivé, aby na ně společně přispívala celá společnost. Nejbezprostřednější prospěch mají však z těchto výdajů ti, kdož cestují nebo převážejí zboží z místa na místo, a ti, kdo takové zboží spotřebovávají. Mýtné v Anglii a poplatky nazývané v jiných zemích péages zatěžují těmito výdaji jedině ony dvě skupiny lidí a zbavují tak celkový důchod společnosti velmi značného břemene. Výdaje na instituce poskytující vzdělání a výchovu náboženskou prospívají rovněž bezpochyby celé společnosti, a může na ně proto zcela po právu hromadně přispívat celá společnost. Ale bylo by možná stejně spravedlivé a do jisté míry i užitečné, kdyby je platili jedině ti, kdož mají z takového vzdělání a výchovy bezprostřední prospěch, anebo kdyby na ně dobrovolně přispívali ti, kdož si myslí, že by mohli jedno či druhé potřebovat. Jestliže se ústavy anebo veřejné stavby, které prospívají celé společnosti, buď vůbec nedají zcela vydržovat z příspěvků těch členů společnosti, kteří z nich mají bezprostřední prospěch, nebo nejsou-li vydržovány jedině z jejich příspěvků, musí na schodek většinou přispívat celá společnost společně. Celkový důchod společnosti musí nejen krýt výdaje na obranu společnosti a na udržování důstojnosti hlavy státu, ale i vyrovnávat schodky v mnoha jednotlivých složkách příjmů. Zdroje těchto celkových příjmů společnosti pokusím se objasnit v kapitole následující.

O zdrojích příjmů společnosti jako celku neboli příjmů státních

Příjmy, kterými se musí platit nejen výdaje na obranu společnosti a na udržování důstojnosti hlavy státu, ale i všechny ostatní nutné výdaje vlády, pro které ústava státu nezabezpečila nějaký samostatný příjem, mohou se získávat za prvé z nějakého zdroje, který náleží pouze panovníkovi nebo republice a nezávisí na důchodu obyvatelstva, anebo za druhé z důchodu obyvatelstva.

ČÁST I

*O fondech neboli zdrojích příjmů,
které mohou náležet povýtce panovníkovi nebo republice*

Fondy, neboli zdroji příjmů, které mohou náležet povýtce panovníkovi nebo republice, musí být buď kapitál, nebo půda.

Panovník, tak jako kterýkoli jiný majitel kapitálu, může z něho získávat důchod buď tak, že ho sám nějak používá, anebo že jej půjčuje. V prvním případě je jeho důchodem zisk, v druhém případě jsou jím úroky.

Důchodem tatarského nebo arabského náčelníka je zisk. Plyne hlavně z mléka a z přírůstku stád, která mu náležejí a nad nimiž sám vykonává vrchní dozor; takový náčelník je prvním pastevcem své hordy nebo kmene. Hlavní složkou státních příjmů v monarchickém státě býval však zisk jenom na nejranějším a docela počátečním stupni správy státu.

Malým republikám vynášel leckdy značné příjmy zisk z jejich vlastních obchodních podniků. Hamburské republice vynášel prý takové příjmy státní vinný sklep a státní lékárna.¹³⁹ Stát, jehož panovník má dost času na

to, aby mohl dělat obchodníka s vínem nebo lékárníka, nemůže být příliš velký. Ve větších státech býval zdrojem příjmu zisk ze státní banky. Tak tomu bylo nejen v Hamburku, ale i v Benátkách a v Amsterodamu. Někteří lidé se dokonce domnívali, že by podobný příjem zasluhoval pozornosti i tak velké říše, jako je Říše britská. Počítáme-li, že obvyklá dividenda Anglické banky činí pět a půl procenta a že kapitál této banky je 10 780 000 liber št., čistý roční zisk po zaplacení výdajů na správu činí prý jistě 592 900 liber št. Vláda by si prý mohla tento kapitál vypůjčit na tříprocentní úrok a tím, že by převzala správu banky do svých rukou, mohla by dosáhnout čistého ročního zisku 269 500 liber št. Řádná, obezřelá a šetrná vláda takových aristokracií, jako jsou aristokracie benátská a amsterodamská, se k vedení podobných obchodních podniků, jak ukazuje zkušenost, neobyčejně hodí. Ale zda by se vedení takového podniku mohlo bez nebezpečí svěřit takové vládě, jakou máme v Anglii, která se při všech svých přednostech nikdy netěšila pověsti dobrého hospodáře, která v míru zpravidla rozhazovala jako lenošný a nedbalý marnotratník, což je u monarchií věc asi přirozená, a za války si vždycky počínala se vší onou zbrklou nehospodárností, do níž velmi snadno upadají demokracie, je jistě př nejmenším již mnohem pochybnější.

Čistě obchodním podnikem je pošta. Vláda zapůjčí peníze nutné ke zřízení poštovních úřadů a k zakoupení nebo k najmutí potřebných koní a dostavníků a zapůjčené peníze dostane s bohatým ziskem zpět z poplatků za poštovné a za dopravu zboží. Je to snad jediný obchodní podnik, který dovedla řídit úspěšně každá vláda. Kapitál, jež je nutno do něho vložit, není nijak příliš vysoký. V řízení toho podniku není nic tajemného. Příjem z něho je nejenom jistý, ale i okamžitý. Panovníci se však pouštěli velmi často i do mnoha jiných obchodních podniků a chtěli si, podobně jako soukromé osoby, zvětšit svůj majetek tím, že se dávali do spekulací v běžných odvětvích obchodu. Téměř nikdy se jim to nepodařilo. Při marnotratnosti, s jakou se vždy spravují věci panovníků, je to také téměř

zcela nemožné. Správcové panovníka pokládají bohatství svého pána za nevyčerpatelné; je jim jedno, za kolik nakupují; je jim jedno, za kolik prodávají; je jim jedno, kolik zaplatí za převezení jeho zboží z jednoho místa na druhé. Tito správcové žijí často v knížecí rozmařilosti a zvláštním způsobem vedení účtů získávají si také někdy i při této rozmařilosti knížecí bohatství. Takto hospodařili pro svého pána, jak víme z Machiavelliho, správcové Lorenza Medicejského, panovníka nevšedních schopností. Florentská republika musela nejednou zaplatit dluhy, do nichž ho přiváděla jejich nehospodárnost. Usoudil proto, že bude pro něho lepší, zanechá-li obchodu, jemuž měl jeho rod co děkovat za své bohatství, a věnuje-li v dalších letech svého života zbytek svého jmění a část státního příjmu, s nímž mohl volně nakládat, na podniky a výdaje jeho postavení přiměřenější.

Není snad na světě vlastností, které se spolu tak špatně snášejí, jako jsou vlastnosti obchodníka a vlastnosti panovníka. Jestliže obchodnický duch anglické Východoindické společnosti činí z této společnosti velmi špatnou vládkyni, její vladařský duch z ní zase podle všeho udělal neméně špatnou obchodnici. Pokud byla jen obchodnicí, obchodovala úspěšně a byla s to platit ze svých zisků majitelům podílů mírnou dividendu. Od té doby, co se stala vládkyní a má příjem, který prý původně činil přes tři miliony liber št., musí si vyprošovat od vlády pravidelnou podporu, aby se zachránila před okamžitým úpadkem. Dříve se její úředníci v Indii pokládali za kupecké písaře; dnes se tito úředníci považují za ministry panovnice.

Část svých příjmů může stát někdy mít z úroků, jakož i ze zisku z kapitálu. Nashromáždil-li si jistý poklad, může část tohoto pokladu půjčovat, a to buď jinému státu, nebo svým vlastním poddaným.

Bernský kanton má značný příjem z toho, že část svého pokladu půjčuje cizím státům, tj. že jej vkládá do státních půjček zadlužených evropských národů, hlavně do půjček francouzských a anglických. Spolehlivost tohoto příjmu závisí jistě za prvé na spolehlivosti půjček, do nichž jsou peníze

vloženy, neboli na důvěryhodnosti vlády, která je spravuje; a za druhé namíře jistoty nebo pravděpodobnosti, že se státem dlužníkem bude zachován mír. Prvním nepřátelským činem ze strany státu dlužníka v případě války bylo by totiž asi zabavení věřitelova majetku. Tato politika půjčovat peníze cizím státům je, pokud vím, zvláštností kantonu Bernského.

Svobodné město Hamburk¹⁴⁰ zřídilo jakousi státní zastavárnu, která půjčuje občanům peníze na zástavy při šestiprocentním úroku. Tato zastavárna neboli, jak ji nazývají, lombard, poskytuje prý státu příjem 150 000 korun, což při čtyřech a půl šilincích za korunu činí 33 750 liber št.

Vláda pensylvánská přišla na jiný způsob půjčování, při němž nepotřebuje mít nashromážděný poklad: nepůjčuje totiž svým poddaným peníze, nýbrž něco, co je ekvivalentem peněz. Na úrok a na pozemkovou hypotéku kryjící dvojnásobek vypůjčené sumy vydává soukromým osobám papírové dluhopisy, umořitelné po patnácti letech od jejich vydání, které po celou tuto dobu mohou přecházet z ruky do ruky jako bankovky a podle zákona vydaného pensylvánským sněmem jsou zákonným platidlem ve všech případech, kdy některý obyvatel této osady platí něco druhému; vláda tím dosáhla jistého skrovného příjmu, který jí značnou měrou pomáhal uhrazovat její výdaje, činící ročně asi 4500 liber št.; takové jsou totiž veškeré běžné výdaje této šetrné a spořádané vlády. Úspěch tohoto prostředku závisel jistě na třech okolnostech: za první na poptávce po ještě nějakém jiném nástroji obchodu kromě zlatých a stříbrných peněz neboli na poptávce po takovém množství spotřebního zboží, že by se nebylo dalo opatřit jinak než vyvezením většiny zlatých a stříbrných peněz do ciziny na nákup tohoto zboží; za druhé na důvěře ve vládu, která použila tohoto prostředku; a za třetí na tom, že se ho používalo s mírou, takže celková hodnota papírových dluhopisů nikdy nepřekročila hodnotu zlatých a stříbrných peněz, jež by bylo třeba dát do

oběhu, kdyby nebylo papírových dluhopisů. Téhož prostředku použily několikrát i některé jiné americké osady; ale protože ho neužívaly s touto mírou, měly z něho většinou více trampot než užitku.

Ale protože kapitál a úvěr jsou povahy nestálé a pomíjivé, nelze se na ně spolehnout jako na hlavní zdroj jistého, stálého a trvalého příjmu, který jediný zajistí vládě pevnost a důstojnost. U žádného velkého národa, který se již povznesl nad stupeň pastevectví, neopatřovala si snad nikdy vláda většinu svých příjmů z takových zdrojů.

Půda je statek povahy mnohem stálejší a trvalejší, a hlavním zdrojem státních příjmů bývalo proto u mnoha velkých národů, které se již povznesly vysoko nad stav pastevecký, pachtovné ze státní půdy. Starověké republiky řecké a italské získávaly po dlouhou dobu valnou část příjmu, z něhož uhrazovaly nutné státní výdaje, z produktu státní půdy neboli z pachtovného. Největší část příjmů evropských panovníků tvořilo za starých časů dlouho pachtovné z korunních statků.

V nové době způsobuje každému velkému státu většinu nutných výdajů válka a příprava na válku. Ve starověkých republikách řeckých a italských byl každý občan vojákem, který na vlastní útraty nejen sloužil, ale na vojenskou službu se na své vlastní útraty také připravoval. Ani jedno, ani druhé nezatěžovalo tedy stát nějakými značnějšími výdaji. Pachtovné z nijak velkého pozemkového majetku mohlo tedy zcela stačit k hrazení všech ostatních nutných výdajů vlády.

Ve středověkých evropských monarchiích měla valná část obyvatelstva dostatečnou přípravu na válku ve způsobech a mravech tehdejší doby; a když poddaní táhli do pole, museli se podle podmínek feudální držby půdy živit buď na vlastní útraty, nebo na útraty svého bezprostředního pána, a nezatěžovali tedy panovníky nějakými dalšími výdaji. Ostatní výdaje vlády byly většinou nevelké. Vykonávání spravedlnosti nebylo příčinou nových výdajů, nýbrž naopak zdrojem příjmu. Tři dny roboty venkovského lidu přede žněmi a tři dny po žních pokládala vláda za fond postačující k tomu,

aby mohla postavit a udržovat všechny mosty, silnice a jiné veřejné stavby, o kterých se mělo za to, že jsou pro obchod určité země potřebné. Hlavní výdaje panovníka šly tehdy asi na vydržování jeho vlastní rodiny a dvora. Jeho dvorní úředníci byli proto tehdy hlavními úředníky státu. Nejvyšší správce pokladu přijímal jeho pachtu. Nejvyšší hofmistr a nejvyšší komoří měli na starosti výdaje na jeho rodinu a služebnictvo. Péče o stáje byla svěřena nejvyššímu podkonímu a dvornímu maršálkovi. Všechny jeho domy byly postaveny jako hrady a byly asi jeho hlavními pevnostmi. Purkrabí na těchto hradech bylo možno pokládat za jakési vojenské místodržící. Byli to asi jediní důstojníci, které bylo nutno vydržovat v době míru. Za takového stavu postačovalo v normální době pachtovné z velkého pozemkového majetku krásně k uhrazení nutných výdajů vlády. Za nynějšího stavu většiny civilizovaných evropských monarchií by se pachtovné z veškeré půdy ve státě, spravované tak, jak by asi byla spravována, kdyby všechna náležela jen jednomu majiteli, možná stěží vyrovnalo běžnému příjmu, který jim lid musí odvádět v dobách míru. Na příklad pravidelný příjem Velké Británie, zahrnující nejen částku potřebnou k hrazení běžných výdajů během roku, ale i k splácení úroků ze státních dluhů a k umořování části těchto dluhů, činí ročně přes deset milionů liber. Ale pozemková daň ve výši čtyř šilinků z jedné libry pachtovného nevynese ročně ani dva miliony liber. A přitom prý tato tzv. pozemková daň je jedna pětina renty nejen z veškeré půdy, ale i ze všech domů a jedna pětina z úroků z veškerého kapitálu Velké Británie kromě kapitálu buď půjčeného státu, nebo vloženého do provozování zemědělství. Velmi značná část výnosu této daně plyne z renty z domů a z úroků z kapitálu. Tak např. pozemková daň města Londýna činí při čtyřech šilincích z jedné libry 123 399 liber št. 6 šilinků 7 pencí, města Westminsteru 63 092 liber št. 1 šilink 5 pencí; z paláce Whitehallu a z paláce Svato jakubského 30 754 liber št. 6 šilinků 3 pence. Stejným způsobem je vyměřena pozemková daň připadající na všechna ostatní města a městyse v našem království;

plyne téměř výhradně buď z renty z domů, nebo z toho, co se počítá za úroky z obchodního a manufakturního kapitálu. Proto podle odhadu, jenž se vzal ve Velké Británii za základ při vyměřování pozemkové daně, nepřesahuje celkový příjem plynoucí z veškerého pachtovného, z renty ze všech domů a z úroků z veškerého kapitálu kromě kapitálu půjčeného státu nebo vloženého do zemědělství deset milionů liber šterlinků ročně, což je obvyklý příjem, který lid odvádí vládě na daních i v dobách míru. Vezmeme-li průměr z celého království, je jistě odhad sloužící ve Velké Británii za základ pro vyměřování pozemkové daně velmi hluboko pod skutečnou hodnotou, i když se prý této hodnotě v některých hrabstvích a okresech téměř rovná. Samo pachtovné, bez renty z domů a bez úroků z kapitálu, odhadují mnozí na dvacet milionů; je to odhad hodně od oka a skutečná částka může být, myslím, právě tak vyšší jako i nižší. Ale nevynášeli-li půda ve Velké Británii při dnešním stavu zemědělství ročně větší pachtovné než dvacet milionů, tu kdyby všechna náležela jedinému majiteli a dostala se pod nedbalou a nákladnou správu jeho správců, kteří by ještě k tomu lid utiskovali, nevynášela by snad ani polovinu a s největší pravděpodobností ani čtvrtinu tohoto pachtovného. Korunní statky Velké Británie nevynášejí dnes ani čtvrtinu pachtovného, které by se z nich mohlo vybírat, kdyby patřily soukromým osobám. Kdyby korunní statky byly ještě větší, byly by pravděpodobně spravovány ještě hůře.

Příjem, který má z půdy valná většina obyvatelstva, nezávisí na výši pachtovného, nýbrž na produkci půdy. Odpočteme-li, co se nechá k setí, pak převážná většina obyvatelstva každého státu spotřebuje celou roční produkci půdy během roku buď přímo, anebo ji smění za něco jiného, co pak spotřebuje. Vše, co způsobuje, že půda vynáší méně, než na kolik by se dala její produkce zvýšit, snižuje důchod převážné většiny obyvatelstva mnohem více než důchod majitelů půdy. Pozemková renta, tj. část produkce náležející majitelům, je asi sotva kde ve Velké Británii větší než jedna třetina celkové produkce půdy. Kdyby půda vynášející za daného

stavu zemědělství rentu deset milionů liber šterlinků vynášela za jiného stavu zemědělství dvacet milionů renty a renta by v obou případech činila jednu třetinu úrody, dostávali by majitelé půdy ročně jen o deset milionů méně, než by mohli dostávat v druhém případě; ale roční důchod valné většiny obyvatelstva, odečteme-li zase pouze to, co by se muselo dát stranou k setí, byl by proti tomu, jaký by mohl být jinak, menší o třicet milionů. Počet obyvatel země by se zmenšil o tolik lidí, kolik by těchto třicet milionů ročně, zase po odečtení osiva, uživilo při obvyklém způsobu života a při obvyklých výdajích jednotlivých vrstev obyvatelstva, mezi něž by se tento zbytek rozdělil.

V Evropě není dnes sice jediného civilizovaného státu, jehož příjem by tvořilo z největší části pachtovné ze státní půdy, ale ve všech velkých evropských monarchiích je stále ještě mnoho rozsáhlých pozemků náležejících koruně. Jedná se zpravidla o divočinu, a to mnohdy takovou, jíž můžete jet několik mil, a nenajdete jediný strom; prostě půda nevyužitá a ztracená jak pro výnos, tak pro osídlení. Prodej korunních statků vynesl by v každé velké evropské monarchii velmi značnou částku, která, pakliže by jí bylo použito ke splácení státního dluhu, by vyplatila z daňové zástavy mnohem větší příjem, než jaký kdy ony pozemky koruně vynesly. V zemích, kde by se půda do velké míry obdělávaná a zvelebovaná a vynášející v době prodeje největší pachtovné, jaké jen se z ní dá snadno získat, prodávala obvykle za třicetiletý roční výnos, dalo by se tedy jistě očekávat, že nezušlechtované, špatně obdělávané korunní statky, vynášející nepatrné pachtovné, by se prodaly za roční výnos čtyřicetiletý padesátiletý i šedesátiletý. Příjmy, které by stát díky této značné částce z daňové zástavy vyplatil, by mohl stát používat ihned. A za několik málo let by mu pravděpodobně přinášela další příjem. Kdyby se byly korunní statky dostaly do soukromých rukou, byly by bývaly za několik let pěkně zvelebeny a dobře obdělány. Zvýšením jejich produkce zvýšil by se v zemi počet obyvatelstva, protože by se zvětšil důchod obyvatelstva a jeho

spotřeba. Ale se vzrůstem důchodu a spotřeby lidu vzrostl by nutně i příjem koruny z celních poplatků a spotřebních daní.

Příjem, který má ve všech civilizovaných monarchiích z korunních statků koruna, jednotlivce nestojí sice zdánlivě nic, ale společnost stojí ve skutečnosti možná více než kterýkoli jiný stejně velký příjem, jenž plyne koruně. V každém případě by bylo v zájmu společnosti, aby se tento příjem koruně nahradil nějakým jiným stejně velkým příjmem a aby se korunní statky rozdělily mezi obyvatelstvo, a to by se snad provedlo nejlépe tak, že by se prodávaly ve veřejné dražbě.

Koruně by měly ve velké a vzdělané monarchii patřit jedině pozemky sloužící zábavě a nádheře, sady, zahrady, veřejné aleje apod., tedy majetek, který se všude pokládá za pramen vydání, a ne za zdroj příjmů.

Státní kapitál a státní půda, tyto dva zdroje důchodu, které mohou náležet přímo panovníkovi nebo republice, jsou tedy k hrazení nutných výdajů kteréhokoli velkého a civilizovaného státu fond nevhodný a nedostatečný; větší část těchto výdajů je proto nutno hradit z různých daní; a na vytvoření příjmu veřejné ruky, panovníka nebo republiky, přispívá ze svých soukromých důchodů obyvatelstvo.

ČÁST II

O daních

Soukromý důchod jednotlivců pochází, jak jsem ukázal v knize první tohoto pojednání, koneckonců ze tří zdrojů: z renty, ze zisku a ze mzdy. Každá daň se musí nakonec zaplatit z jednoho či druhého z těchto tří druhů důchodu anebo ze všech tří dohromady. Vynasnažím se vysvětlit co možná nejlépe za první daně, jež mají postihnout rentu, za druhé daně, jež mají postihnout zisky, za třetí daně, jež mají postihnout mzdy, a za čtvrté daně, jež mají postihnout bez rozdílu všechny tyto zdroje soukromého důchodu. Každý z těchto čtyř druhů daní budu rozebírat samostatně, a tím

se tato druhá část druhé kapitoly rozčlení na čtyři oddíly, z nichž tři si vyžádají ještě dalšího rozdělení. Následující výklad ukáže, že mnohé z těchto daní se nakonec neplatí z té složky neboli z toho zdroje důchodu, který měly původně postihnout.

Než přistoupím k rozboru jednotlivých daní, musím předeslat tyto čtyři zásady týkající se daní vůbec.

1. V každém státě měli by poddaní přispívat na výdaje na správu státu tak, aby to co nejlépe odpovídalo jejich možnostem, tj. úměrně důchodu, kterého pod ochranou státu požívají. Výdaje na správu státu jsou pro jednotlivé příslušníky velkého národa asi totéž, co výdaje na správu velkého panství pro všechny ty, mezi něž je rozpachtováno a kteří musí všichni na tyto výdaje přispívat podle toho, na jak velké části toho panství hospodaří. Tzv. rovnost nebo nerovnost zdanění spočívá právě v tom, zda se tato zásada dodržuje, nebo zanedbává. Budiž tu řečeno již jednou provždy, že každá daň, která nakonec postihuje pouze jeden z uvedených tří druhů důchodu a ostatní dva nechává nedotčeny, je nutně nerovná. O tomto druhu nerovnosti nebudu se již v dalším výkladu téměř zmiňovat a budu si všímat jen nerovnosti vznikající u té které daně tím, že postihuje nestejně právě ten důchod, který jí podléhá.
2. Daň, kterou má každý jednatlivec platit, měla by být stanovena přesně, a nikoli libovolně. Doba splatnosti, způsob placení a částka, kterou má platit, to všechno by mělo být poplatníkovi a komukoli jinému naprosto jasné. Kde tomu tak není, je každý poplatník vydán více méně na milost a nemilost výběřčímu daní, který poplatníkovi jemu nemilému může buď daň zvýšit, anebo si vynucovat rozličné dary a úplatky vyhrožováním, že mu daň zvýší. Nepřesnost v stanovení daní přispívá jen k zpupnosti a úplatnosti stavu, který je již tak jako tak neoblíben, i když jeho příslušníci nejsou ani zpupní ani úplatní. Přesné stanovení daně, kterou má každý jednatlivec

platit, je při zdaňování tak důležité, že jak ukazuje zkušenost všech států, ani velmi značná nerovnost není zdaleka zlem tak velkým jako sebemenší neurčitost.

3. Každá daň by se měla vybírat tehdy a takovým způsobem, kdy a jak se to poplatníkovi asi nejlépe hodí. Daň z pachtovného nebo z renty z domů, splatná právě tehdy, kdy se toto nájemné obvykle platí, vybírá se v době, kdy se její zaplacení poplatníkovi asi nejlépe hodí neboli kdy ji s největší pravděpodobností má z čeho zaplatit. Daně z takového spotřebního zboží, jako jsou přepychové předměty, platí nakonec vždycky spotřebitel, a to zpravidla tak, že mu to velmi dobře vyhovuje. Platí je postupně, tak jak je postupně nakupuje. A protože záleží jenom na něm, zda si zboží koupí, nebo nekoupí, je to jistě jen jeho vina, jestliže ho tyto daně někdy přivedou do opravdu nepřijemného postavení.
4. Každá daň by měla být promyšlena a propracována tak, aby obyvatelé platili co nejméně nad to, kolik ona daň skutečně přináší do státní pokladny. Je čtvero způsobů, jak mohou obyvatelé platit na dani více, než kolik daň skutečně přináší do státní pokladny. Za prvé: vybírání daně může vyžadovat velký počet úředníků, jejichž platy stráví největší část výnosu daně a kteří si mohou přivydělávat tím, že budou obyvatelům ukládat ještě jakousi přírážku k dani. Za druhé: daň může bránit podnikání obyvatelstva a může obyvatelstvo odrazovat od toho, aby se věnovalo jistým druhům povolání, které by mohly živit a zaměstnávat velmi mnoho lidí. Tím, že obyvatelstvo musí platit tuto daň, zmenšují se nebo se třeba i ničí některé zdroje, které by mu ulehčovaly placení daně. Za třetí: exekuce a jiné třeš ty postihující nešťastníky, kteří se pokoušejí dani uniknout, ale nepodaří se jim to, přivádějí je často na mizinu a způsobují tak, že společnost pak již nemá z jejich kapitálu žádný prospěch. Neuváženě uložená daň vyvolává velké pokušení šidit

státní pokladnu. Ale úměrně s pokušením musí stoupat i přísnost trestů za šizení státní pokladny. Proti všem obvyklým zásadám spravedlnosti zákon nejdříve pokušení vyvolá a ty, kdož mu podlehnou, pak trestá; a okolnost, která by měla být polehčující, totiž pokušení dopustit se onoho provinění, trest zpravidla ještě zpřísnuje.¹⁴¹ Za čtvrté: obyvatelé podrobení častým návštěvám a protivným prohlídkám výběrčích daní mohou být vystaveni mnoha zbytečným nepříjemnostem, šikanování a křivdám; a i když šikanování není výdajem v pravém slova smyslu, lze je přece jen vyjádřit částkou, jíž by se z něho každý rád vyplatil. A právě ta nebo ona z těchto čtyř okolností působí, že tíživost daní pro lid bývá často mnohem větší, než je pro panovníka jejich prospěch.

Protože uvedené zásady jsou očividně spravedlivé a užitečné, přihlédly k nim více nebo méně všechny národy. Každý stát se snažil podle svého nejlepšího uvážení o to, aby daně byly co nejrovnější, co nejurčitější, co nejpohodlnější pro poplatníky jak co do času placení, tak co do jeho způsobu, a co nejméně tíživé pro obyvatelstvo v poměru k příjmu, který vynášejí panovníkovi. Následující stručný přehled některých hlavních daní ukládaných v různých dobách a v různých zemích ukáže, že tato snaha neměla u všech národů stejný úspěch.

ODDÍL 1

Daně z renty. Daně pozemkové

Pozemkovou daň lze ukládat buď podle určitého katastru, přičemž se důchod každého okresu ocení určitou sumou a to ocenění se pak již nemění; anebo ji lze ukládat tak, že se daň mění s každou změnou skutečné pozemkové renty, a že stoupá a klesá podle toho, jak se obdělávání půdy zlepšuje nebo upadá.

Z pozemkové daně, která se vyměřuje, jak je tomu ve Velké Británii,

každému okresu podle určitého neměnného katastru, i kdyby při svém zavedení byla rovná, stává se časem nutně daň nerovná, a to podle toho, jak nerovnoměrně se v jednotlivých krajích země rozvíjí nebo upadá zemědělství. V Anglii bylo ocenění, podle něhož byla zákonem ze 4. roku vlády Viléma a Marie stanovena sazba pozemkové daně pro jednotlivá hrabství a obce, již od samého počátku velmi nerovné. Tato daň proto hrubě hřeší proti první z uvedených čtyř zásad. S ostatními třemi je však v dokonalém souladu. Je naprosto určitá. Doba splatnosti daně se shoduje s dobou, kdy se platí pachtovné, a je proto pro poplatníka nejvýš výhodná. Skutečným poplatníkem je sice vždy majitel půdy, ale daň za něho obvykle zaplatí předem pachtýř, a majitel mu ji pak musí při placení pachtovného odečíst. Tuto daň vybírá mnohem méně úředníků než kteroukoli jinou daň poskytující přibližně stejný výnos. Poněvadž pak daň předpísovaná okresům nestoupá se zvyšováním pachtovného, nemá panovník na zisku majitele ze zvelebování jeho panství žádný podíl. Toto zvelebování vede ovšem někdy k tomu, že se ostatním majitelům půdy v okrese v daních ulehčí. Ale zvýšení daně, které se tak může přivodit některému panství, je vždy tak nepatrné, že vůbec nemůže překážet tomuto zvelebování, stejně jako nemůže způsobit, aby produkce půdy byla menší, než jaká by byla jinak. A protože nevede k snižování množství produkce, nemůže vést ani k zvyšování ceny této produkce. Nebrání podnikavosti obyvatelstva. Kromě oné nevyhnutelné nepříjemnosti platit daň nezpůsobuje majitelům půdy žádné jiné nepříjemnosti.

Ale za prospěch, který má z toho, že ocenění, podle něhož se stanoví daň z veškeré půdy ve Velké Británii, se nemění, má majitel půdy co děkovat hlavně některým okolnostem, jež s povahou této daně nemají vůbec nic společného.

Za tento prospěch má zčásti co děkovat velkému rozkvětu zemědělství téměř ve všech částech země, takže od té doby, co se provedlo toto ocenění, pachtovné téměř na všech panstvích ve Velké Británii neustále

stoupá a nikde asi nekleslo. Téměř všichni majitelé panství vydělali proto rozdíl mezi daní, kterou by museli ze svého panství platit podle dnešního pachtovného, a daní podle starého ocenění, kterou skutečně platí. Kdyby byl stav země opačný, kdyby bylo pachtovné v důsledku upadání zemědělství postupně klesalo, byli by téměř všichni majitelé půdy o tento rozdíl přišli. Za toho stavu věcí, jaký nastal po Revoluci, mají majitelé půdy z oné neměnnosti ocenění prospěch a panovník škodu. Za opačného stavu věcí měl by prospěch panovník a škodu majitelé půdy.

Jako je pozemková daň splatná v penězích, vyjadřuje se ocenění pozemků rovněž v penězích. Hodnota stříbra je od té doby, co bylo provedeno ono ocenění, celkem stále stejná a ani ve váze kovových peněz ani v jejich zrnu nedošlo k žádným změnám. Kdyby byla hodnota stříbra značně stoupla, tak jako asi stoupala po dvě století před objevením ložisek stříbra v Americe, byla by tato neměnnost ocenění možná dolehla na majitele půdy velmi tíživě. Kdyby byla hodnota stříbra silně poklesla, jako po objevení oněch ložisek klesala aspoň po celé jedno století, byla by tato neměnnost ocenění velmi citelně snížila zase tuto složku příjmu panovníka. Kdyby bylo došlo u kovových peněz k nějaké značnější změně, tím, že by totéž množství stříbra dostalo jmenovitou hodnotu buď nižší, anebo vyšší, kdyby se tedy například z jedné unce stříbra razila mince, jejíž jmenovitá hodnota by místo pěti šilinků a dvou pencí byla pouze dva šilinky a sedm pencí nebo naopak až deset šilinků a čtyři pence, utrpěl by v prvním případě újmu na svém důchodu majitel půdy, v druhém případě panovník.

Za poněkud jiných poměrů, než jaké skutečně nastaly, byla by proto bývala tato neměnnost ocenění buď pro poplatníka, nebo pro stát velmi nepříjemná. V průběhu celých století takové poměry však někdy nastat musí. Ale přestože se až dosud vždycky ukazovalo, že říše, jako každý jiný lidský výtvar, jsou pomíjivé, každá říše by chtěla trvat na věky. Proto i každá ústava, která by potom měla být stejně nepomíjející jako říše sama,

měla by vyhovovat nejen určitým poměrům, ale poměrům jakýmkoli; neboli neměla by odpovídat jen poměrům přechodným, ale poměrům nutným, a proto vždy stejným.

Skupina učených mužů ve Francii, kteří si dali název ekonomové, doporučuje jako nejspravedlivější ze všech daní daň pozemkovou, jejíž výše se mění s každou změnou výše pachtovného neboli která stoupá a klesá podle toho, jak se zvelebují nebo zanedbávají zemědělství. Tvrdí, že každá daň vůbec postihuje nakonec pozemkovou rentu, a měla prý by se proto rovně rozvrhovat na fond, který jí musí nakonec zaplatit. Že má každá daň zatěžovat fond, z něhož se nakonec platí, co nejrovněji, je jistě pravda. Ale i když se nepustím do nepříjemného rozbírání metafyzických důvodů, jimiž podírají svou nejvyšší důmyslnou teorii, následující přehled ukáže dostatečně jasně, které daně postihují nakonec pozemkovou rentu a které nakonec postihují některý jiný zdroj.

V republice Benátské je veškerá orná půda pronajata pachtýřům zdaněna ve výši desetiny pachtovného.¹⁴² Pachtý jsou zaznamenány v pozemkové knize, kterou vedou v každém kraji nebo okrese berní úřady. Obdělává-li majitel své pozemky sám, pozemky se spravedlivě ocení a je mu povolena úleva ve výši pětiny daně, takže z takových pozemků platí na dani místo deseti procent jen osm procent předpokládaného pachtovného. Taková pozemková daň je jistě rovnější než pozemková daň v Anglii. Není možná naprosto určitá a její vyměřování přináší možná často majiteli půdy mnohem více nepříjemností. Její vybírání je také možná mnohem nákladnější.

Ale dal by se možná vymyslet nějaký způsob ukládání a vybírání této daně, jímž by se do značné míry její neurčitost odstranila a její nákladnost snížila.

Majitel a pachtýř museli by například dát pacht společně zapsat do pozemkové knihy. Za zatajení nebo nesprávné přiznání některé okolnosti

mohly by se zákonem určit přiměřené pokuty; a kdyby se část těchto pokut vyplácela té smluvní straně, která druhou z takového zatajení nebo nesprávného přiznání udala a usvědčila, byl by to účinný odstrašující prostředek proti tomu, aby se obě strany spolčovaly k společnému šizení státní pokladny. Z takového zápisu by pak byly všechny pachtovní podmínky dostatečně známé.

Někteří majitelé půdy pachtovné nezvyšují, ale za obnovení pachtu požadují jistý poplatek. Takto si většinou počíná marnotratník, který prodá svůj budoucí důchod o mnohem větší hodnotě, aby dostal hotové peníze. Majitele to tedy většinou poškodí. Poškodí to často i pachtýře a vždy to škodí společnosti. Pachtýři to často ubere z jeho kapitálu tolik a sníží mu to jeho schopnost obdělávat půdu do té míry, že se mu nízké pachtovné platí daleko těžší, než by se mu jinak platilo pachtovné vysoké. Vše, co snižuje jeho schopnost dobře obdělávat půdu, způsobuje také, že nejdůležitější složka důchodu společnosti zůstává nutně hluboko pod úrovní, které by mohla dosáhnout jinak. Této škodlivé praxi by se dalo zabránit tím, že by se na tyto mimořádné poplatky uvalila daň mnohem vyšší než na obyčejné pachtovné; bylo by to k nemalému prospěchu všech zúčastněných stran: majitele, pachtýře, panovníka i celé společnosti.

Při některých pachtech předpisuje se pachtýři určitý způsob hospodaření a určitý sled v střídání plodin po celou dobu pachtu. Tato podmínka, kterou si zpravidla staví majitel domýšlivý na svou lepší znalost věci (a domýšlivý většinou naprosto bez důvodu), měla by se vždy považovat za přírážku k pachtovnému, za rentu v úkonech místo renty peněžní. Aby se bránilo této praxi, která je zpravidla nerozumná, mohl by se tento druh pachtovného oceňovat velmi vysoko, a tudíž i zdaňovat výše než obyčejná peněžní renta. Někteří majitelé půdy vyžadují místo peněžní renty rentu v naturáliích, v obilí, v dobytku, v drůbeži, ve víně, v oleji apod., jiní zase v úkonech. Takové pachtovné přináší pachtýři vždy více škody než majiteli užitku. Pachtýře stojí vždy více, než kolik z něho

majitel půdy dostane. Ve všech zemích, kde se takové pachtý vyskytují, jsou pachtýři chudáci a žebráci, a to téměř zcela úměrně tomu, jak tam jsou takové pachtý rozšířeny. Kdyby se i toto pachtovné oceňovalo velmi vysoko, a tudíž i zdaňovalo poněkud výše než normální renta v penězích, dalo by se možná této praxi, škodící celé společnosti, dostatečnou měrou zabránit.

Kdyby si majitel panství usmyslil, že na části svých pozemků bude hospodařit sám, mohli by pachtovné nestranně ocenit okolní majitelé panství a pachtýři a mohla by se mu povolit, podobně jako to je v Benátkách, mírná úleva na daních; ovšem za předpokladu, že pachtovné z pozemků, jež bude sám obdělávat, nepřekročí jistou sumu. Podporovat majitele panství v tom, aby část svých pozemků obdělával sám, je totiž velmi důležité. Má obyčejně větší kapitál než pachtýř a i s menší znalostí věci může často vypěstovat větší produkci. Majitel si může dovolit zkoušet nové věci a obyčejně to také velmi rád dělá. Jestliže se mu pokus nezdaří, nezpůsobí mu to žádnou zvlášť velkou škodu. Zdaří-li se mu, pomůže to rozšíření a zvelebení zemědělství v celé zemi. Ale bylo by snad důležité, aby ho tato úleva na daních povzbuzovala k vlastnímu hospodaření jen do jisté míry. Kdyby se stalo, a většina majitelů panství se dala zlákat, aby si na všech svých pozemcích hospodařili sami, zaplnili by celou zemi (místo rozšafných a pracovitých pachtýřů, jež jejich vlastní zájem nutí hospodařit co nejlépe, jak jim to jen jejich kapitál a znalost věci dovolují) lenošní a zhýralí správci, za jejichž hanebného hospodaření by zemědělství brzy upadlo a roční produkce by se snížila, a tím by se zmenšily nejen důchody jejich pánů, ale i hlavní složka důchodu celé společnosti.

Takový způsob zdanění by možná zbavil tento druh daně vší neurčitosti, jež by mohla poplatníkovi přinášet útisk nebo nepříjemnosti; a mohl by zároveň přispět k všeobecnému zavedení takového způsobu hospodaření s pozemky, jaký by značně přispěl k zvelebení zemědělství v celé zemi.

Výdaje na vybírání daně, která se mění s každou změnou pachtovného,

byly by bezpochyby poněkud větší než výdaje na vybírání daně vyměřované podle ocenění provedeného jednou provždy. Vznikly by nutně jisté nové výdaje na knihovní úřady, jež by bylo třeba zřídit ve všech okresech, a na občasné oceňování pozemků, které by chtěl majitel obdělávat sám. Ale výdaje na toto všechno byly by možná docela skrovné, menší než výdaje na vybírání mnoha jiných daní, jež proti tomu, co by se dalo snadno získat z tohoto druhu daně, vynášejí jen velmi nepatrnou částku.

Nejvážnější námitka, kterou lze vznést proti takové proměnlivé pozemkové dani, je asi ta, že by mohla být na překážku zvelebování zemědělství. Majitel panství by prý měl jistě méně chuti zvelebovat své hospodářství, kdyby se měl o zisk z tohoto zvelebení dělit s panovníkem, jenž na výdaje s tím spojené ničím nepřispěl. I tato námitka by se možná dala odstranit: majiteli panství by se dovolilo, aby dříve, než začne provádět práce k zvelebení hospodářství, na základě nestranného odhadu jistého počtu okolních majitelů panství a pachtýřů, z nichž polovinu by si vybrala jedna a polovinu druhá strana, společně s berními úředníky určil skutečnou hodnotu svých pozemků k tomu dni; podle tohoto ocenění by se mu pak stanovila sazba daně na tolik let, kolik by bylo zapotřebí, aby byl za své výdaje plně odškodněn. Jednou z hlavních předností tohoto druhu pozemkové daně je, že zájem na zvyšování svého vlastního příjmu přinutí panovníka, aby si hleděl také rozvoje zemědělství. Lhůta povolená majiteli půdy na to, aby se mohl odškodnit, neměla by proto být delší, než je nezbytně třeba, poněvadž by přílišné oddálení očekávaného prospěchu tento panovníkův zájem velmi oslabovalo. Ale necht' je raději o něco delší než kratší. Žádné podněcování zájmu u panovníka nikdy nevyváží sebenepatrnější snížení zájmu majitele panství. Zájem panovníka, to mohou být v nejlepším případě jen docela všeobecné a mlhavé úvahy o tom, co by asi mohlo nejlépe přispět k lepšímu obdělání půdy ve většině jeho držav. Zájem majitele panství, to je konkrétní a do nejmenších

podrobností jdoucí promyšlení toho, jak by se dalo co nejlépe využít každé pídě země na jeho panství, aby z ní měl co největší produkci. Panovník by se měl starat hlavně o to, aby všemi prostředky, jimiž vládne, povzbuzoval zájem jak majitele panství, tak pachtýře; tedy tím, že jim oběma dovolí, aby šli za svým cílem svou vlastní cestou a podle svého vlastního rozumu; tím, že jim oběma poskytne co nejspolehlivější záruku, že se budou moci těšit plné odměně za svou přičinlivost, a tím, že jim oběma opatří co nejširší trh pro veškeré jejich plodiny zřizováním co nejpohodlnějších a nejbezpečnějších cest jak suchozemských, tak vodních ve všech krajích své země a zaručením naprosto neomezené svobody vyvážet do zemí všech ostatních panovníků.

Kdyby se zavedením takového zdanění dala daň tohoto druhu upravit tak, aby nejen nebránila zvelebování zemědělství, ale naopak mu napomáhala, nepůsobila by snad majiteli panství jiné nepříjemnosti kromě jediné nevyhnutelné nepříjemnosti, která tu bude vždycky: platit daň.

Ať by došlo k jakýmkoli změnám ve stavu společnosti, ať by v zemědělství nastal rozkvět nebo úpadek, ať by se jakkoli změnila hodnota stříbra a zrno kovových peněz, takováto daň by se sama od sebe a bez jakéhokoli přičinění vlády ihned přizpůsobila stavu věcí a byla by při všech těchto změnách stále stejně spravedlivá a rovnoměrná. Hodila by se proto mnohem spíše k tomu, aby byla zavedena jako nezměnitelný předpis platný provždy neboli, jak se tomu říká, základní zákon státu, než kterákoli daň, která by se měla vždycky vybírat podle kdysi provedeného ocenění pozemků.

Některé státy se místo k takovému jednoduchému a nasnadě jsoucímu prostředku, jako je zapisování pachtů do pozemkových knih, uchýlovaly k pracnému a drahému prostředku, jako je skutečný soupis a ocenění veškeré půdy v zemi. Podezíraly podle všeho pronajimatele a pachtýře, že se spolu spolčí a že zatají skutečné pachtovní podmínky, aby tak ošidili státní pokladnu. Výsledkem takového velmi přesného soupisu byla asi

Knihy posledního soudu (*Domesday Book*).

Ve starých državách krále pruského ukládá se pozemková daň podle skutečného soupisu a ocenění půdy, které se čas od času přehlíží a pozměňuje.¹⁴³ Na základě tohoto ocenění platí světští majitelé půdy na dani 20-25 procent svého důchodu, duchovní 40-45 procent. Ve Slezsku nařídil provedení soupisu a ocenění půdy nynější král; je prý velmi přesný. Na základě tohoto ocenění je půda náležející biskupovi vratislavskému zdaněna ve výši 25 procent pachtovného. Ostatní důchody duchovenstva obou církví ve výši 50 procent. Důchody řádu německých rytířů a rytířů maltézských ve výši 40 procent. Půda pronajatá šlechticům ve výši 38 $\frac{1}{3}$ procenta. Sepisování a oceňování půdy v Čechách trvalo prý více než sto let. Bylo dokončeno z nařízení nynější císařovny¹⁴⁴ teprve po uzavření míru z roku 1748.¹⁴⁵ Soupis půdy ve vévodství Milánském, započatý za Karla VI., byl dokončen teprve po roce 1760. Pokládá se za jeden z nejpřesnějších soupisů, které kdy byly provedeny. V Savojsku a v Piemontu byl soupis proveden z nařízení zesnulého krále sardinského.¹⁴⁶

V državách krále pruského je důchod církve zdaněn mnohem výše než důchod majitelů světských. Důchod církve je pro pozemkovou rentu z největší části břemenem. Jen málokdy přišlo vůbec něco z něho na zvelebení zemědělství nebo na něco, co by nějak přispělo ke zvýšení důchodu valné většiny obyvatelstva. Proto snad také považovalo tehdy Jeho Veličenstvo král pruský za rozumné, aby přispíval mnohem značnějším podílem na potřeby státu. V některých státech je církevní půda ode všech daní osvobozena. V jiných je zdaněna níže než ostatní půda. Ve vévodství Milánském činí sazba pozemkové daně z půdy, která patřila církvi již před rokem 1575, pouhou jednu třetinu sazby odpovídající její ceně.

Ve Slezsku je pozemková daň ze šlechtické půdy o tři procenta vyšší než daň z půdy patřící člověku neurozenému. Různé pocty a výsady

spojené se šlechtickým stavem považovalo asi Jeho Veličenstvo král pruský za dostatečné vyvážení mírného zvýšení daně; a pokořující poddanství prostého lidu bylo podle něho zase poněkud zmírněno o něco mírnějším zdaněním. Způsob zdanění v jiných zemích tuto nerovnost nezmirňuje, nýbrž naopak zvyšuje. V državách krále sardinského a v těch francouzských krajích, kde je zavedena tzv. taille réelle nebo také prédiale, postihuje tato daň vesměs jen půdu patřící člověku neurozenému. Půda šlechtická je od daně osvobozena.

Ať je pozemková daň ukládaná podle všeobecného soupisu a ocenění z počátku seberovnějšší, musí se za velmi krátkou dobu stát nerovnou. Aby tomu zabránila, musela by vláda neustále pečlivě sledovat všechny změny ve stavu a produkci každé jednotlivé usedlosti ve státě. V Prusku, v Čechách, na Sardinii a ve vévodství Milánském je vláda takto opravdu sleduje; ale toto počínání je něco podstatě vlády tak cizího, že se to pravděpodobně dlouho neudrží; a jestliže se to udrží, přinese to nejspíš poplatníkům nakonec mnohem více nepříjemností a šikan než úlevy.

Roku 1666 byla v kraji Montaubanském uložena taille réelle podle prý neobyčejně přesného soupisu a ocenění.¹⁴⁷ Roku 1727 bylo již toto zdanění naprosto nerovné. Aby odstranila tuto mrzutou věc, nevěděla vláda nic lepšího než uložit celému kraji novou daň ve výši 120 000 francouzských livrů. Tato nová daň je rozvržena na všechny okresy, které jsou povinny platit taille, a to podle starého výměru. Ale vybírá se pouze v těch okresech, které jsou za nynějšího stavu zdaněny podle onoho starého výměru příliš málo, a použije se jí k úlevě pro ty okresy, které jsou podle téhož výměru zdaněny nadměrně. Na příklad dva okresy, z nichž jeden by měl za nynějšího stavu věcí platit daň 900 francouzských livrů a druhý 1100 francouzských livrů, jsou podle starého výměru zdaněny oba ve výši 1000 francouzských livrů. Ale tato dodatková daň se vybírá jen v okrese zdaněném příliš málo a použije se jí k úlevě pro okres zdaněný nadměrně,

který proto platí jen 900 francouzských livrů daně. Touto dodatkovou daní, jež má pouze odstranit nerovnost plynoucí ze starého výměru, vláda ani nezískává, ani neztrácí. Kterému okresu a ve prospěch kterého okresu se tato daň předpisuje, závisí značnou měrou na volném uvážení správce kraje, a je to proto jistě značně libovolné.

Daně úměrné nikoli pachtovnému, nýbrž produkci půdy

Daně z produkce půdy jsou ve skutečnosti daněmi z pachtovného; a i když je původně platí pachtýř, nakonec je přece jen platí majitel půdy. Má-li určitá část produkce padnout na placení daně, pachtýř si pokud možno přesně vypočítá, jakou asi hodnotu bude tato část každý rok představovat, a úměrně tomu sníží pachtovné, jež se pak uvolí majiteli platit. Není pachtýře, který by si již předem nevypočítal, kolik bude muset pravděpodobně rok co rok odvádět na církevním desátku, který je takovouto pozemkovou daní.

Desátek a všechny ostatní podobné pozemkové daně jsou na pohled naprosto rovné, ale ve skutečnosti jsou velmi nerovné; neboť určitý díl produkce se za rozličných poměrů rovná velmi různě vysoké části pachtovného. Na některých neobyčejně bohatých panstvích je produkce tak veliká, že pouhá její polovina úplně postačí, aby pachtýř dostal zpět kapitál vložený do hospodářství a k tomu ještě měl zisk, jaký je v tom kraji z pachtýřského kapitálu obvyklý. Druhou polovinu nebo, což je totéž, hodnotu této druhé poloviny mohl by majiteli zaplatit jako pachtovné, kdyby nebylo desátku. Ale jestliže musí desetinu produkce odvádět na desátek, musí se dožadovat snížení pachtovného o jednu pětinu, poněvadž jinak by vynaložený kapitál s průměrným ziskem zpět nedostal. Místo jedné poloviny neboli pěti desetin celkové produkce bude pak majitel dostávat na pachtovném pouze čtyři desetiny. Na chudší půdě je zase produkce leckdy tak malá a výdaje na hospodaření tak veliké, že teprve čtyři pětiny celkové produkce vrátí pachtýři vložený kapitál s průměrným ziskem. Pachtovné majiteli činilo by pak, i kdyby nebylo

desátku, pouze jednu pětinu neboli dvě desetiny celkové produkce. Ale odvádí-li pachtýř jednu desetinu produkce na desátek, musí na majiteli žádat úměrné snížení pachtovného, jež se tak zmenší na pouhou jednu desetinu celkové produkce. Na pachtovném z bohaté půdy představuje často desátek daň ve výši pouhé jeho jedné pětiny neboli čtyři šilinky z libry; kdežto na pachtovném z chudší půdy představuje mnohdy daň ve výši jeho poloviny neboli deset šilinků z libry.

Poněvadž je tedy desátek daní z pachtovného často velmi nerovnou, ztěžuje vždy značně majiteli zvelebování panství a pachtýři zase hospodaření. Má-li se na zisku tak značnou měrou podílet církev, která na tyto výdaje nijak nepřispívá, nemůže se majitel pouštět právě do nejnaléhavějších, ale zpravidla také nejnákladnějších staveb a úprav; a pachtýř zase do pěstování nejcennějších plodin, které je však zpravidla také nejnákladnější. Pěstování rubie omezovalo se kvůli desátku dlouho jenom na Spojené provincie nizozemské, které jako země protestantské této zhoubné dani nepodléhaly, a které proto měly na toto užitečné barvivo jakýsi monopol pro celou Evropu. K nedávným pokusům o pěstování této rostliny i v Anglii došlo teprve po vydání zákona, podle něhož se místo všech možných druhů desátků má z rubie vybírat pět šilinků z jitra.

Tak jako pozemková daň, ukládaná nikoli podle pachtovného, nýbrž podle produkce půdy, vydržuje v největší části Evropy hlavně církev, v mnoha zemích asijských vydržuje zase stát. V Číně je hlavním příjmem panovníka jedna desetina produkce veškeré půdy této říše. Tato desetina se však odhaduje tak skromně, že prý v mnoha provinciích nepřevyšuje ani třicetinu obvyklé produkce. Pozemková daň anebo pozemková renta, kterou vybírala mohamedánská vláda v Bengálsku, než se této země zmocnila anglická Východoindická společnost, činila prý asi jednu pětinu produkce. Jednu pětinu produkce činila prý pozemková daň i v starém Egyptě.

V Asii podněcuje prý takováto pozemková daň zájem panovníka o zvelebování venkova a zemědělství. Panovníci čínští, bengálští za mohamedánské vlády a staroegyptští starali prý se z toho důvodu velmi pečlivě o stavbu a udržování dobrých cest a splavných průplavů, aby jak množství, tak hodnotu všeho toho, co dává půda, zvýšili co nejvíce tím, že pro to opatrovali co nejširší trh, jaký jen mohla jejich země poskytnout. Církevní desátek je rozdroben na tak nepatrné částičky, že nikdo z těch, jimž je placen, podobný zájem mít nemůže. Vesnický farář by si nikdy nepřišel na své, kdyby postavil cestu nebo průplav do vzdálené končiny země, aby tak rozšířil trh pro zemědělské výrobky své farnosti. Slouží-li takové daně státu, mají jisté dobré stránky, které mohou do jisté míry vyvážit jejich nevýhody. Jsou-li určeny k vydržování církve, mají jenom nevýhody.

Daně z produkce půdy se mohou vybírat buď v naturáliích, nebo v penězích, a to podle jistého ocenění.

Pro venkovského faráře nebo nepříliš zámožného urozeného člověka, který žije ze svého panství, je možná desátek anebo zase pachtovné, je-li to placeno v naturáliích, věc leckdy dost výhodná. Množství, jež se má vybírat, a obvod, v němž se má vybírat, jsou tak malé, že oba vidí na vlastní oči, jak se každá částička toho, co jim patří, vybírá a kam přijde. Kdyby se takto mělo platit bohatému šlechtici žijícímu v hlavním městě pachtovné z panství ležícího kdesi ve vzdálené provincii, bylo by nebezpečí, že mu nedbalost a ještě více nepoctivost jeho správců způsobí citelnou újmu. A újma, kterou by utrpěl podvody a zlodějstvím výběrčích daní panovník, byla by nutně ještě mnohem větší. Soukromá osoba, snad i ta nejnedbalejší, uhlídá si své služebníky lépe než i ten nejbezřetnější panovník; a státní příjem vybíraný v naturáliích utrpěl by podvody a zlodějstvím výběrčích daní takovou újmu, že by do pokladny panovníka přišel jenom nepatrný zlomeček toho, co by se od lidu vybralo. Ale v Číně se prý takto část státního příjmu vybírá. Mandarínům a jiným výběrčím

daní udržování tohoto způsobu placení zřejmě vyhovuje, neboť se při něm podvádí mnohem snadněji než při placení v penězích.

Daň z produkce půdy se může vybírat v penězích buď na základě ocenění, které se mění s každou změnou v tržní ceně, nebo na základě ocenění pevného, takže například jeden buši pšenice bude mít v penězích vždy touž cenu, ať je stav trhu jakýkoli. Výnos pozemkové daně vybírané prvním způsobem bude kolísat pouze podle toho, jak v důsledku rozvoje nebo upadání zemědělství bude kolísat skutečná produkce půdy. Výnos daně vybírané druhým způsobem bude kolísat nejen podle kolísání produkce půdy, ale i podle změn v hodnotě drahých kovů a v množství těchto kovů obsaženém v té které době v mincích téže jmenovité hodnoty. V prvním případě bude poměr výnosu daně k hodnotě skutečné produkce půdy vždy týž. V druhém případě může být poměr výnosu daně k této hodnotě v různých dobách naprosto jiný.

Jestliže se neodvádí určitá část produkce půdy nebo hodnota této části a místo toho se na vyrovnání celé té daně nebo desátku platí jistá částka, tu nabývá tato daň docela stejné povahy jako pozemková daň v Anglii. Ani nestoupá s pachtovným, ani s ním neklesá. K zvelebování zemědělství ani nepřispívá, ani mu nepřekáží. Daní tohoto druhu je desátek ve většině oněch farností, kde se místo všech ostatních desátků platí tzv. modus. Modus, a to prý velmi mírný modus, jímž se nahrazovalo placení jedné pětiny produkce půdy v naturáliích, byl zaveden za mohamedánské vlády v Bengálsku ve většině jeho okresů neboli zemindarství. Někteří úředníci Východoindické společnosti změnili v některých provinciích tento modus v placení v naturáliích pod záminkou, že chtějí přivést daně opět na náležitou výši. Pod jejich správou bude tato změna pravděpodobně jednak působit nepříznivě na zemědělství a jednak poskytne novou příležitost k zlořádům při vybírání daní, jejichž výnos prý hluboko poklesl proti tomu, jaký býval, než přešel do rukou Společnosti. Úředníci Společnosti touto změnou asi vydělali, ale pravděpodobně na úkor jak svých pánů, tak celé

země.

Dané z renty z domů

Renta z domů se dá rozdělit na dvě složky; pro první by se nejlépe hodil název renta stavební a druhá se zpravidla nazývá rentou ze stavebního pozemku. Stavební renta je úrok neboli zisk z kapitálu vynaloženého na stavbu domu. Má-li se stavění domů vyrovnat ostatnímu podnikání, musí být tato renta tak velká, aby za prvé vynášela týž úrok, jež by podnikateli vynesl jeho kapitál tehdy, kdyby jej půjčil na spolehlivou záruku, a za druhé aby stačila na stálé udržování domu v náležitém stavu nebo, což je totéž, aby za určitý počet let nahradila kapitál, který byl kdysi vynaložen na stavbu domu. Stavební renta neboli obvyklý zisk ze stavění řídí se proto všude běžnou úrokovou mírou. Kde je běžná úroková míra čtyři procenta, tam renta z domů vynášející kromě pozemkové renty ještě šest nebo šest a půl procenta celkových stavebních nákladů poskytuje jistě tomu, kdo si ten dům vystavěl, dostatečně velký zisk. Kde je běžná úroková míra pět procent, bude asi třeba, aby renta z domů vynášela sedm nebo sedm a půl procenta. Kdykoli bude stavění domů vynášet v poměru k úroku z peněz zisk mnohem vyšší, odvede brzy jiným druhům podnikání tolik kapitálu, že míra zisku poklesne na náležitou úroveň. Kdykoli bude vynášet méně, přetáhnou si z něho brzy jiná podnikání tolik kapitálu, že zisk zase stoupne.

Ta část z celkové renty z domů, která tento přiměřený zisk přesahuje, připadá přirozeně na rentu ze stavebního pozemku; a kde majitel pozemku a majitel domu jsou dvě různé osoby, platí se většinou celá majiteli pozemku. Tento příplatek je cena, kterou nájemník platí za nějakou skutečnou nebo domnělou výhodnost polohy toho domu. U venkovských domů, daleko od měst, někde, kde je na vybranou velké množství stavebních pozemků, nebývá renta ze stavebního pozemku téměř vůbec žádná nebo nečiní více, než kolik by pozemek, na němž dům stojí, vynášel tehdy, kdyby sloužil potřebě zemědělské. U velkých venkovských vil v

blízkosti některého velkého města bývá někdy značně vyšší; a za obzvláště příhodnou a krásnou polohu se tam musí často velmi dobře zaplatit. Nejvyšší renta ze stavebního pozemku bývá obyčejně v hlavním městě, a to zvláště v těch jeho čtvrtích, kde je po domech z jakéhokoli důvodu největší poptávka, ať již mají sloužit provozování živnosti nebo obchodu, zábavám a společenskému životu, anebo prostě ješitnosti a módě.

Daň z renty z domů placená nájemníkem a úměrná celkové rentě z každého domu nemohla by mít vliv na stavební rentu, nebo alespoň ne na dlouho. Kdyby ten, kdo staví, nedostal svůj přiměřený zisk, musel by svého podnikání zanechat; ale to by poptávku po domech brzy zvýšilo a zvýšilo by to jeho zisk na roveň zisku z ostatních způsobů podnikání. A tato daň by také nepostihla jenom rentu ze stavebního pozemku; rozdělila by se totiž tak, že by část připadla na nájemníka a část na majitele pozemku.

Předpokládejme například, že někdo usoudí, že si může dovolit platit jako rentu z domu šedesát liber ročně; a předpokládejme dále, že na rentu z domu je uložena daň ve výši čtyř šilinků z jedné libry neboli jedné pětiny renty z domu, kterou má platit nájemník. Dům s šedesátilibrovou rentou přijde mu potom ročně na dvaasedmdesát liber, což je o dvanáct liber více, než si podle svého výpočtu může dovolit. Spokojí se proto s domem horším, čili s domem, z něhož bude platit jen padesát liber renty; když se k nim pak připočte ještě deset liber, jež musí platit na dani, činí to dohromady právě šedesát liber ročně, tedy sumu, kterou si podle svého výpočtu může dovolit; a aby mohl tuto daň platit, vzdá se části onoho pohodlí navíc, které by mohl mít v domě, z něhož by platil ročně o deset liber více. Vzdá se, jak říkám, části tohoto pohodlí navíc; celého se ho totiž nebude muset vzdát snad nikdy, neboť díky této dani najme za padesát liber ročně lepší dům, než jaký by mohl najmout, kdyby jí nebylo. Neboť stejně jako musí tato daň snížit poptávku po domech s šedesátilibrovou

rentou tím, že vyloučí onoho uchazeče, obdobně musí snižovat poptávku i po domech s rentou padesátilibrovou a stejně i po domech s jakoukoli jinou rentou kromě domů s rentou nejnižší, po nichž by poptávku na jistou dobu zvýšila. Ale renta z domů všech tříd, po nichž poptávka klesla, by se nutně více nebo méně snížila. Poněvadž by však toto snížení nemohlo, alespoň nadlouho, citelně postihnout stavební rentu, musí nutně celé toto snížení nakonec připadnout k tíži renty ze stavebního pozemku. Padla by tedy tato daň nakonec zčásti na nájemníka, jenž by se musel vzdát části svého pohodlí, aby mohl zaplatit svůj podíl, a zčásti na majitele pozemku, který by se musel, aby mohl zaplatit svůj podíl, vzdát části svého důchodu. Určit, v jakém poměru by se nakonec podíleli na tomto placení daně, není asi nijak snadné. Tento poměr by asi byl za různých okolností velmi různý a podle těchto různých okolností postihovala by takováto daň jak nájemníka, tak majitele pozemku velmi nesterjně. Nerovnost, s níž by tento druh daně mohl postihovat příjemce renty ze stavebního pozemku, plynula by jedině z nahodilé nesterjnosti tohoto poměru. Ale nerovnost, s níž by postihovala nájemníky jednotlivých domů, měla by kromě toho ještě jednu příčinu. Poměr výdajů na rentu z domu k celkovým výdajům na živobytí je pro různé stupně majetnosti rozdílný. Nejvyšší je asi pro nejvyšší stupeň, u nižších stupňů postupně klesá, takže u nejnižšího stupně je obyčejně nejnižší. Hlavní položkou ve vydáních chudšů jsou nezbytné životní prostředky. Ti si jen velmi těžko vydělají na jídlo a většinu svého nepatrného důchodu utratí za jídlo. Hlavní výdaje boháčů jdou na přepych a zbytečné tretky; a nádherný dům dodá ostatnímu jejich přepychu a tretkám ještě více krásy a dává jim co nejvíce vyniknout. Daň z renty z domu dolehla by proto nejtěživěji zpravidla na boháče; a na takovéto nerovnosti nebylo by snad ani nic zvlášť nespravedlivého. Není nijak nespravedlivé, aby boháči přispívali na státní výdaje nejen v poměru ke svému důchodu, ale i o něco více než jen v tomto poměru.

Renta z domů se sice v lecčem podobá rentě pozemkové, ale po jedné

stránce se od ní podstatně liší. Pozemková renta se platí za užívání předmětu skýtajícího produkt. Půda, z níž se renta platí, poskytuje k tomu produkt. Renta z domů se platí za užívání předmětu, jenž produkt neskýtá. Ani dům, ani pozemek, na němž dům stojí, žádný produkt neskýtá. Osoba, která platí rentu z domu, musí ji proto čerpat z nějakého jiného zdroje důchodu, od tohoto předmětu odlišného a na něm nezávisícího. Pokud daň z renty z domu postihuje nájemníky, musí ji tito lidé čerpat z téhož zdroje jako rentu z domu samu a musí ji platit ze svého důchodu, ať již pochází ze mzdy nebo ze zisku z kapitálu anebo z pozemkové renty. Pokud postihuje nájemníka, je to jedna z těch daní, které postihují nejen jeden zdroj důchodu, ale všechny tři jeho zdroje, jeden jako druhý; a je pokaždé stránce stejné povahy jako daň z kteréhokoli jiného druhu spotřebního zboží. Není snad vůbec druhu výdajů nebo spotřebního předmětu, podle něhož by se mohla lépe posoudit majetnost nebo nemajetnost člověka, než je renta z domu, kterou platí. Přiměřená daň právě z tohoto druhu vydání vynesla by možná státní pokladně mnohem větší příjem, než jaký z něho kdekoli v Evropě dosud vytěžili. Kdyby ovšem ta daň byla příliš vysoká, většina lidí by hleděla, jak by se to jen dalo, nějak se jí vyhnout, spokojovala by se s menšími domy a větší část svých výdajů by vynakládala na jiné účely. Renta z domu by se snad dala stanovit dostatečně správně tímž způsobem, kterého by bylo nutno použít při stanovení obyčejné pozemkové renty. Z neobývaných domů by se neměla platit žádná daň. Daň z nich postihovala by celá pouze majitele, jenž by tak platil daň z předmětu, který mu neposkytuje ani nějakou výhodu, ani důchod. Domy, v nichž bydlí sám majitel, měly by se zdaňovat nikoli podle toho, kolik asi stála jejich stavba, nýbrž podle renty, kterou by podle nestranného odhadu nejspíše vynášely, kdyby se pronajaly. Kdyby se zdaňovaly podle toho, kolik asi stála jejich stavba, tu by taková daň ve výši tří až čtyř šilinků z jedné libry spolu s ostatními daněmi přivedla u nás i v každé jiné vzdělané zemi téměř všechny bohaté a vážené rodiny na

mizinu. Každý, kdo si u nás pozorně prohlédne všechny ty městské i venkovské domy několika nejbohatších a nejváženějších rodin, zjistí, že již při šesti a půl nebo sedmi procentech z původních stavebních nákladů renta z nich by se rovnala téměř celé čisté pozemkové rentě ze všech statků takové rodiny. Jde tu o výdaje nahromaděné několika po sobě jdoucími pokoleními, vynaložené na předměty sice neobyčejně krásné a velkolepé, ale jejichž směnná hodnota je ve srovnání s tím, co stály, velmi nízká.¹⁴⁸

Renta ze stavebního pozemku je ještě vhodnějším předmětem zdanění než renta z domů. Daň z renty ze stavebního pozemku by rentu z domů nezvýšila. Dopadla by celá na příjemce renty ze stavebního pozemku, který vystupuje vždy jako monopolista a vymáhá nejvyšší rentu, jakou jen lze za užívání jeho stavebního pozemku dosáhnout. Lze za ně dostat více nebo méně podle toho, zda uchazeči jsou bohatší nebo chudší, neboli zda si mohou dovolit věnovat na uspokojení své záliby právě v tom či onom stavebním místě více nebo méně peněz. Nejvíce bohatých uchazečů bývá v každé zemi v hlavním městě, a tam proto také vždycky najdeme nejvyšší rentu ze stavebního pozemku. Poněvadž by zdaněním renty ze stavebního pozemku majetek oněch uchazečů nijak nevzrostl, nebyli by pravděpodobně ochotni platit za užívání tohoto pozemku více. Zda by tu daň platil nájemník anebo majitel pozemku, na tom by vůbec nezáleželo. Čím více by musel nájemník platit na dani, tím méně by byl ochoten platit za stavební pozemek; a tak by celou daň musel nakonec platit zase majitel pozemku. U neobývaných domů by se z renty ze stavebního pozemku daň platit neměla.

Renta ze stavebního pozemku i obyčejná pozemková renta jsou zvláštní druhy důchodu, který majiteli často plyne i bez jakéhokoli přičiňování. Kdyby se mu část tohoto důchodu ubírala na úhradu státních výdajů, nebude to mít nepříznivý vliv na žádnou oblast podnikání. Roční produkt

půdy a práce společnosti, skutečné bohatství a důchod valné většiny obyvatelstva, byly by po uložení takové daně stejné jako předtím. Proto jsou snad renta ze stavebního pozemku a obyčejná pozemková renta právě oněmi druhy důchodu, které nejlépe snesou zvláštní zdanění.

Renta ze stavebního pozemku zdá se po této stránce vhodnějším předmětem zvláštního zdanění než pozemková renta obyčejná. Obyčejná pozemková renta závisí přece mnohdy alespoň zčásti na tom, jakou péči věnuje majitel svému panství a jak dobře je spravuje. Velmi vysoká daň by mohla být této péči a řádné správě příliš na újmu. Pokud renta ze stavebního pozemku přesahuje obyčejnou pozemkovou rentu, závisí zcela na dobré vládě panovníka, která chrání podnikání ať již celého národa nebo obyvatelů toho kterého místa, a dává jim tak možnost platit za pozemky, na nichž stavějí své domy, mnohem více, než jaká je jejich skutečná hodnota, neboli dává jim možnost platit majiteli mnohem více než plnou náhradu za ztrátu, kterou by snad utrpěl takovým využitím oněch pozemků. Nemůže být nic spravedlivějšího, než aby kapitál, který za to, že vůbec je, má co děkovat dobrému řízení státu, podléhal zvláštnímu zdanění, neboli aby na toto řízení přispíval poněkud více než většina ostatních druhů kapitálu.

Daně z renty z domů se sice ukládají v mnohých evropských zemích, ale nevím ani o jediné zemi, kde by se za zvláštní předmět zdanění považovala renta ze stavebního pozemku. Tvůrcům berních soustav se asi zdálo, že by se dalo dost těžko stanovit, jaká část renty z domů by se měla považovat za rentu ze stavebního pozemku a jaká část by se měla považovat za rentu stavební. Ale rozlišit od sebe tyto dvě složky renty z domů nemělo by snad přece působit žádné potíže.

Ve Velké Británii má se renta z domů zdaňovat podle téhož měřítko jako renta pozemková, totiž tzv. roční pozemkovou daní. Ocenění, podle něhož se tato daň předpisuje obcím a okresům, platí již jednou provždy. Bylo krajně nerovné již od počátku a je krajně nerovné stále. Ve větší části

království je renta z domů postižena touto daní ještě mírněji než renta pozemková. Pouze v několika málo okresech, kde původní sazba byla vysoká a kde renty z domů značně poklesly, je prý pozemková daň, činící tři nebo čtyři šilinky z jedné libry, úměrná skutečné rentě z domů.

Nepronajaté domy podle zákona dani sice podléhají, ale ve většině okresů jsou od ní z blahovůle vyměřovatelů daní osvobozeny; a toto osvobození působí, že u jednotlivých domů dochází někdy v sazbě k nepatrnému kolísání, přestože sazba daní pro okres je stále stejná. Zvýšení renty v důsledku nových staveb, oprav apod. jde ve prospěch okresu, a to způsobuje nové výkyvy v sazbě daně z jednotlivých domů.

V provincii holandské¹⁴⁹ je každý dům zdaněn ve výši dvou a půl procenta své hodnoty bez ohledu na rentu, kterou skutečně vynáší, anebo na to, zda je nebo není pronajat. Zdá se to kruté, nutit majitele, aby platil daň z nepronajatého domu, z něhož mu neplyne žádný důchod, a k tomu ještě daň tak velmi vysokou. V Holandsku, kde běžná úroková míra nepřevyšuje tři procenta, musí dvě a půl procenta z celkové hodnoty domu činit většinou více než jednu třetinu stavební renty a možná i celé renty z domu. Úřední ocenění, podle něhož se domy zdaňují, i když je velmi nerovné, je prý ovšem vždy nižší, než jaká je jejich skutečná hodnota. Když se dům přestaví, opraví nebo přistaví, ocení se znovu a podle toho se upraví i daň.

Tvůrci těch několika druhů daní, jež se v Anglii ukládaly v různých dobách na domy, považovali asi za neobyčejně obtížné zjistit s dostatečnou přesností, jaká je skutečná renta z každého domu. Vyměřovali proto své daně podle některých znaků méně sporných, které podle jejich mínění většinou pravděpodobně nějak souvisí s výší renty.

První daní tohoto druhu bylo podymné neboli daň ve výši dvou šilinků z každého ohniště. Aby se zjistilo, kolik je v domě ohnišť, bylo nutné, aby výběrčí daní prošel všechny jeho místnosti. Tyto protivné návštěvy tuto

daň zprotivily. Byla proto brzy po Revoluci zrušena jako znak poroby.

Další daní tohoto druhu byla dvoušilinková daň z každého obývaného obytného domu. Z domu s deseti okny se platilo o čtyři šilinky více. Z domů s dvaceti nebo více okny se platilo osm šilinků. Tato daň byla později pozměněna tak, že z domů s dvaceti a ne více než třiceti okny bylo nařízeno platit de-set šilinků, z domů s třiceti a více okny dvacet šilinků. Počet oken se dá většinou zjistit zvenčí a není k tomu aspoň nutno projít všemi místnostmi domu. Návštěva výběrčího daně nepůsobila proto při této dani tak urážlivě jako při podymném.

Tato daň byla později zrušena a místo ní byla zavedena daň z oken, která rovněž prošla několika změnami a několikerým zvýšením. Ve své dnešní podobě (v lednu 1775) ukládá daň z oken kromě tříšilinkové daně z každého domu v Anglii a jednošilinkové daně z každého domu ve Skotsku ještě poplatek z každého okna, který v Anglii postupně roste od nejnižší sazby dvou pencí, která se platí z domů s nejvýše sedmi okny, do nejvyšší sazby dvou šilinků, vybírané z domů s pětadvaceti nebo více okny.

Hlavní námitkou proti všem takovým daním je jejich nerovnost, a to nerovnost nejhoršího druhu, poněvadž mnohdy postihují jistě daleko tíživěji chudinu než boháče. Dům ve venkovském městečku, z něhož se platí nájemné deset liber, může mít leckdy více oken, než má londýnský dům, z něhož se platí nájemné pět set liber; a třebaže je nájemník v prvním domě pravděpodobně mnohem chudší než nájemník v druhém, přece jen musí, pokud je jeho příspěvek státu určován daní z oken, přispívat státu víc. Takové daně proto přímo odporují první z uvedených čtyř zásad. Proti ostatním třem snad celkem nehřeší.

Daň z oken a všechny jiné daně z domů vedou přirozeně k snižování renty z domů. Čím více platí někdo na dani, tím méně si samozřejmě může dovolit platit na rentu z domu. Ale od té doby, co byla zavedena daň z oken, renta z domů téměř v každém městě a v každé vesnici Velké Británie, pokud je mi známo, vcelku více méně stoupla. Poptávka po

domech vzrostla téměř všude tolik, že zvýšila rentu z domů o více, než o kolik ji daň z oken mohla snížit; je to jeden z mnoha důkazů o tom, že v zemi je blahobyt a že důchody jejích obyvatel vzrůstají. Kdyby té daně nebylo, byla by renta z domů pravděpodobně stoupla ještě více.

ODDÍL 2

Dane ze zisku neboli z důchodu plynoucího z kapitálu

Důchod plynoucí z kapitálu neboli zisk rozpadá se již svou povahou na dvě složky: na onu složku, která splácí úroky a patří majiteli kapitálu, a na onu složku navíc, která je již nad částkou nutnou k splácení úroků.

Tato druhá složka je zřejmě předmět, jež přímo zdanit nelze. Je to náhrada, a to většinou jen velmi skrovná náhrada, za nebezpečí a nepříjemnosti při vynakládání kapitálu. Kdo vynakládá svůj kapitál, musí tuto náhradu dostat, jinak by, kdyby svůj kapitál vynakládal dále, jednal proti vlastním zájmům. Kdyby byl zdaněn přímo, podle celého svého zisku, musel by proto buď zvýšit míru svého zisku, anebo zatížit tou daní úroky z kapitálu, tj. platit menší úroky. Kdyby zvýšil míru svého zisku tak, aby odpovídala dani, odvedl by sice celou daň sám, ale nakonec by ji zaplatila jedna nebo druhá ze dvou skupin lidí, podle toho, jakým způsobem by kapitálu, jímž vládne, použil kdyby jej vložil jako zemědělský kapitál do obdělávání půdy, mohl by zvýšit míru svého zisku jedině tak, že by si ponechal větší díl nebo, což je totéž, hodnotu většího dílu produktu půdy; a poněvadž by to bylo možné jen snížením pachtovného, musel by daň nakonec zaplatit majitel půdy. Kdyby ho použil jako kapitálu obchodního nebo manufakturního, mohl by zvýšit míru svého zisku jedině tak, že by zvýšil cenu svého zboží; potom by daň museli nakonec platit spotřebitelé tohoto zboží. Kdyby míru svého zisku nevyšil, musel by celou daň zatížit tu část zisku, která připadá na splácení úroků. Ze všeho kapitálu, který by si vypůjčil, mohl by platit jen nižší úroky, a celou tíhu daně nesly by potom nakonec úroky. Pokud by se nemohl zbavit daně jedním způsobem, musel

by se jí zbavit druhým způsobem.

Úroky jsou na první pohled předmět, který lze zdanit přímo právě tak jako pozemkovou rentu. Je to, tak jako pozemková renta, čistý produkt, který zůstane, když veškeré nebezpečí a nepříjemnosti při používání kapitálu jsou již nahrazeny. Tak jako daň z pozemkové renty nemůže zvýšit pozemkovou rentu, protože čistý produkt, který zůstává, když již pachtýř dostane zpátky svůj kapitál i s přiměřeným ziskem, nemůže být po zavedení daně větší než před ním, z téhož důvodu by nemohla daň z úroků zvýšit úrokovou míru, neboť množství kapitálu neboli peněz v zemi, podobně jako množství půdy, má po zavedení daně zůstat právě takové, jako bylo před ním. Běžná míra zisku řídí se všude, jak jsem ukázal v knize první, poměrem mezi tím, kolik kapitálu se vynakládá a nakolik se toho kapitálu používá neboli kolik se s ním musí pořídit. Ale daní z úroků z kapitálu by se zaměstnanost kapitálu neboli rozsah toho, co se s ním má pořídit, ani nezvětšila, ani nezmenšila. Kdyby se tedy množství kapitálu, který se má vynaložit, daní ani nezvětšilo ani nezmenšilo, musela by běžná míra zisku zůstat stejná. Ale ta část zisku, jež má tomu, kdo zaměstnává svůj kapitál, nahradit jeho nebezpečí a námahu, by zůstala rovněž stejná, neboť ani to nebezpečí ani ty nepříjemnosti by se nijak nezměnily. Zbytek, tj. ona část, která náleží majiteli kapitálu a která splácí úroky, musel by proto zůstat rovněž stejný. Na první pohled se proto zdá, že úrok z kapitálu je právě tak vhodný předmět pro přímé zdanění jako pozemková renta.

Jsou tu však dvě okolnosti, které činí úrok z kapitálu mnohem méně vhodným předmětem pro přímé zdanění než pozemkovou rentu.

Za prvé: rozloha a hodnota pozemků, které ten či onen člověk vlastní, nemůže být nikdy tajemstvím a dá se vždy velmi přesně zjistit. Ale kolik činí dohromady veškerý jeho kapitál, je téměř vždy tajemstvím a nedá se to téměř nikdy zjistit s dostatečnou přesností. Kromě toho se kapitál neustále mění. Nemine takřka rok, často ani měsíc a leckdy snad ani jediný

den, aby se více nebo méně nezvětšil nebo nezmenšil. Zkoumání majetkových poměrů každého jednotlivého člověka, při kterém by se k tomu ještě musely bedlivě sledovat veškeré změny v jeho majetku, aby se mu podle nich upravovala daň, bylo by zdrojem takového neustálého a nekonečného šikanování, že by to nestrpěl žádný národ.

Za druhé: půda je předmět, který se nedá odstěhovat, kdežto kapitál se dá odstěhovat velmi snadno. Majitel půdy je nutně občanem té země, v níž jeho panství leží. Majitel kapitálu je vlastně občanem světa a není nutně připoután k určité zemi. Zemi, kde by ho podrobovali trapným výsledkům jen proto, aby mu mohli uložit tíživou daň, mohl by snadno opustit a svůj kapitál odstěhovat do některé jiné země, kde by mohl buď pokračovat v podnikání, anebo užívat svého bohatství ve větším klidu. Tím, že by svůj kapitál odstěhoval, zastavil by v zemi, kterou opouští, veškeré podnikání, jež tam jeho kapitál vydržoval. Kapitál obdělává půdu; kapitál zaměstnává práci. Daň, která by vypuzovala kapitál ze země, vysušovala by tím všechny zdroje důchodu panovníka i společnosti. Jeho odstěhováním snížily by se nutně více nebo méně nejen zisky z kapitálu, ale i pozemková renta a mzdy. Státy, které se pokoušely zdanit důchod plynoucí z kapitálu, musely se proto místo všelijakých přísných výsledků spokojit s velmi povrchním, a proto více méně libovolným oceněním. Krajní nerovnost a neurčitost daně ukládané tímto způsobem lze vyvážit jen její krajní mírností, jež způsobuje, že každý poplatník shledává své zdanění o tolik nižší, než by mělo být podle jeho skutečného důchodu, že se tím nijak netrápí, je-li jeho sousedu vyměřena daň třeba ještě poněkud nižší.

Tzv. pozemková daň v Anglii měla zdanit kapitál v témž poměru jako půdu. Jestliže pozemková daň činila čtyři šilinky z jedné libry neboli jednu pětinu předpokládaného pachtovného, znamenalo to, že daň z kapitálu má činit jednu pětinu z předpokládaných úroků. Když byla zavedena nynější roční pozemková daň, byla zákonná úroková míra šest procent. Na

každých sto liber kapitálu připadala podle toho daň ve výši čtyřadvaceti šilinků, tj. jedné pětiny ze šesti liber. Od té doby, co zákonná úroková sazba klesla na pět procent, má být každých sto liber kapitálu zdaněno pouhými dvaceti šilinky. Částka, kterou měla tzv. pozemková daň vynést, byla rozvržena mezi venkov a nejdůležitější města. Největší část byla uložena venkovu; a to, co připadlo na města, postihlo zase z největší části domy. Zbývající částka, již měl být zdaněn kapitál neboli obchod a živnosti, ve městech (neboť kapitál vložený do zemědělství měl zůstat nezdaněn), byla velmi hluboko pod skutečnou hodnotou toho kapitálu neboli obchodu a živností. Ty nebo ony případy nerovnosti, k nimž došlo při prvním vyměření této daně, nezpůsobily nijak mnoho zlé krve. Každé obci a každému okresu se stále ještě předpisuje daň z půdy, z domů a z kapitálu podle onoho původního výměru; a téměř všeobecný blahobyt v zemi, za něhož hodnota všech těchto tří složek téměř všude neobyčejně vzrostla, učinil dnes tyto případy nerovnosti ještě méně významnými. Poněvadž i ocenění každého občana zůstává pořád stejné, neurčitost této daně, pokud jí vůbec mohl být zdaněn kapitál toho či onoho jednotlivce, se značně snížila a také již znamená mnohem méně. Jestliže se u většiny pozemků v Anglii pozemková daň nevyměřuje ani z poloviny jejich skutečné hodnoty, u valné části kapitálu vyměřuje se v Anglii snad sotva z padesátiny jeho skutečné hodnoty. V některých městech připadá celá pozemková daň jenom na domy, jako například ve Westminsteru, kde kapitál a obchod a živnosti jsou nezdaněny. V Londýně je tomu jinak.

Přísnému vyšetřování majetkových poměrů soukromých osob se všechny země úzkostlivě vyhýbaly.

V Hamburku¹⁵⁰ musí každý občan platit státu jednu čtvrtinu procenta z veškerého svého majetku; a protože jmění hamburských občanů spočívá hlavně v kapitálu, lze tuto daň považovat za daň z kapitálu. Každý si daň vyměřuje sám a v přítomnosti úředníka státu odvádí každoročně do státní

pokladnice nějakou peněžní částku, o níž pod přísahou prohlásí, že je to jedna čtvrtina procenta z veškerého jeho majetku, aniž však při tom uvede, kolik to je, a nikdo nemá právo v těchto věcech něco vyšetřovat. Tato daň je prý celkem placena velmi poctivě. Ve státečku, kde obyvatelé mají k úředníkům státu plnou důvěru, kde jsou o nutnosti daně ve prospěch státu přesvědčeni a kde věří, že se jí poctivě použije k příslušnému účelu, lze takové svědomité a dobrovolné placení daní někdy skutečně očekávat. Setkáme se s ním i jinde, nejen u občanů hamburských.

Kanton Unterwaldenský ve Švýcarsku bývá velmi často postihován zhoubnými bouřemi a povodněmi, a mívá proto mimořádné výdaje. Po takové pohromě se občané shromáždí a každý prý naprosto upřímně veřejně přizná hodnotu svého majetku, aby se mu podle toho mohla vyměřit daň. V Curychu nařizuje zákon, aby se v případě nutnosti každému vyměřila daň podle jeho důchodu, jehož výši musí pod přísahou veřejně přiznat. A nikoho tam prý ani nenapadne, že by někdo mohl chtít své spoluobčany oklamat. V Basileji plyne státu hlavní příjem z nevelkého cla z vyváženého zboží. Každý občan tam skládá přísahu, že bude každého čtvrt roku platit veškeré poplatky, které zákon ukládá. Každý obchodník, ba i každý hostinský, má si sám vést výkaz o zboží, které prodal ať již v kantonu nebo za jeho hranice. Každé tři měsíce posílá tento výkaz správci státní pokladny a dole vždycky připíše částku příslušných poplatků, jak si je vypočítal. A není se co obávat, že by příjem státní pokladny mohl touto důvěrou nějak utrpět.¹⁵¹

Žádat na každém občanu, aby veřejně pod přísahou přiznal celý svůj majetek, nepovažuje se jistě v oněch Švýcarských kantonech za nějaké příkoří. V Hamburku by se to považovalo za největší příkoří. Obchodníci zabývající se odvážnými podniky se při pomyšlení, že by na nich mohlo být kdykoliv požadováno, aby odhalili skutečný stav svého jmění, celí třesou.

Dovedou si přece představit, jak by jim to mohlo často podkopat důvěru a zhatit jejich plány. Národ žijící prostě a šetrně, jemuž jsou všechny takové podniky cizí, necítí potřebu uchovávat tyto věci v tajnosti.

Brzy po povznesení někdejšího knížete Oranžského na stolec místodržitelství¹⁵² byla v Holandsku uložena každému občanu dvouprocentní daň z veškerého jeho majetku, zvaná padesátina. Každý občan si vyměřoval daň sám a platil ji tímž způsobem, jako se platí v Hamburku; a celkem se prý ta daň platila velmi poctivě. Lid byl tehdy totiž své nové vládě, kterou nastolilo všeobecné povstání, neobyčejně oddán. Daň se měla zaplatit jen jednou, aby se státu pomohlo v mimořádné tísní. Byla také vsutku příliš vysoká, aby se mohla stát daní stálou. V zemi, kde běžná úroková míra jen málokdy překročí tři procenta, činí dvouprocentní daň z nejvyššího čistého důchodu, který může kapitál zpravidla vynést, třináct šilinků čtyři pence z jedné libry. Jen velmi málo lidí by mohlo platit takovou daň, aniž by museli více nebo méně sáhnout na svůj kapitál. V obzvláštní tísní mohou obyvatelé z velkého občanského zanícení vyvinout značné úsilí, aby pomohli státu, a vzdát se třeba i části svého kapitálu. Ale nadlouho to není možné. A kdyby to dělali dlouho, přivedla by je daň brzy zcela na mizinu, takže by nebyli vůbec s to poskytovat státu pomoc.

Daň z kapitálu, jak ji v Anglii ukládá zákon o pozemkové dani, je sice kapitálu úměrná, ale nemá za účel kapitál ztenčovat nebo z něho něco ubírat. Má to být jen daň z úroků odpovídající dani z pachtovného. Takže činí-li pozemková daň čtyři šilinky z jedné libry, má i daň z kapitálu činit čtyři šilinky z jedné libry. I ona daň v Hamburku a ještě mírnější daně v Unterwaldenu a v Curychu mají být daněmi nikoli z kapitálu, nýbrž z úroků neboli z čistého důchodu z kapitálu. Ona daň holandská měla však být daní z kapitálu. Daně ze zisku v jednotlivých oborech podnikání

Na zisk z kapitálu se ukládají v některých zemích zvláštní daně; někdy postihují kapitál vložený do obchodu nebo do té které živnosti, jindy

kapitál používaný v zemědělství.

K prvním z nich patří v Anglii daně, které platí pouliční a podomní obchodníci, drožkáři a nosítkáři, a poplatky, které platí hostinští za koncesi prodávat v drobném pivo a lihoviny. Za minulé války se navrhovalo uvalit podobnou daň i na kupecké krámy. Tvrdilo se, že je to válka vedená na obranu anglického obchodu, a obchodníci, kteří z ní budou mít užitek, měli by prý proto na ni přispět.

Ale daň ze zisku z kapitálu vloženého do toho či onoho podnikání nemůže nakonec nikdy postihnout podnikatele (kteří za normálních okolností musí mít vždycky svůj přiměřený zisk a tam, kde je volná konkurence, mají málokdy více než právě tento zisk), nýbrž vždycky spotřebitele, kteří musí v ceně zboží nutně zaplatit, a to obyčejně ještě s nějakou přírážkou, i daň, kterou podnikatel již odvedl.

Je-li daň tohoto druhu úměrná obchodům podnikatele, platí ji nakonec spotřebitel, takže podnikatel z ní nemá žádnou újmu. Jestliže těmto obchodům neodpovídá, nýbrž je naopak pro všechny podnikatele stejná, zaplatí ji sice nakonec zase spotřebitelé, ale větší podnikatel je při tom v jisté výhodě a drobný podnikatel trpí újmou. Pokud každý jednotlivý majitel nájemného povozu a nosítek odvádí týdně na dani z každého kočáru pět šilinků a z každých nosítek ročně deset šilinků, je to zdanění, které dost odpovídá jejich obchodům. Ani neposkytuje výhodu podnikateli velkému, ani menšímu nepřináší újmu. Daň dvaceti šilinků ročně za koncesi prodávat pivo, čtyřiceti šilinků za koncesi prodávat lihoviny, a k tomu ještě dalších čtyřicet šilinků za koncesi prodávat víno, jež je pro všechny výčepníky stejná, musí nutně větším podnikatelům poskytovat jisté výhody a malým působit jen újmu. Větší podnikatelé mohou dostat daň nazpět v ceně svého zboží mnohem snáze než podnikatelé menší. Ale poněvadž je to daň velmi mírná, není tato nerovnost tak závažná; a mnoha lidem se možná i zdá, že je docela na místě, brání-li se poněkud přílišnému přibývání malých hospůdek. Daň z kupeckých krámů měla být u všech

obchodů stejná. A jinak to udělat nebylo ani dost dobře možné. Přizpůsobit daň z krámu poněkud přesně obchodům, jež se v něm provádějí, nebylo by bývalo možné bez vyšetřování, jaké by se bylo ve svobodné zemi naprosto nedalo trpět. Kdyby byla ta daň bývala značně vysoká, byla by drobnému podnikateli přinášela újmu a byla by vháněla téměř všechno čepování nápojů do rukou podnikatelů větších. Poněvadž by bývala odstraněna konkurence drobných obchodníků, byli by měli větší obchodníci v obchodě monopol; a jako všichni monopolisté, byli by se i oni brzy spolčili, aby si zvýšili zisky ještě hodně vysoko nad sumu potřebnou k zaplacení daně. A konečné zaplacení daně bylo by potom padlo nikoli na obchodníka, nýbrž na spotřebitele, a byla by tu ještě značná přírážka ve prospěch obchodníka. Z toho důvodu se od úmyslu zdanit kupecké krámy upustilo a onu daň nahradila tzv. zvláštní daň z roku 1759.

Nejdůležitější daní ze zisku z kapitálu vloženého do zemědělství, která se vybírá v Evropě, je asi daň, které se ve Francii říká *taille personnelle*.

Za oněch neuspořádaných poměrů, jaké byly v Evropě v době feudálního zřízení, musel se panovník spokojovat se zdaňováním těch, kdož byli příliš slabí, aby odmítli daně platit. Velmožové byli sice ochotni přispět mu v jednotlivých případech nouze, ale platit stálou daň se vzpírali; a panovník nebyl tak silný, aby je k tomu donutil. Obdělavatelé půdy byli v celé Evropě původně většinou nevolníci. Ve valné části Evropy dostávali časem svobodu. Někteří z nich získali pozemky, jež jim byly propůjčeny buď králem, nebo některým velmožem, do svého vlastnictví jako jakési selské léno, jako například staří *copyholderové* v Anglii. Jiní nedostali pozemky, jež pod svým pánem obdělávali, do vlastnictví, nýbrž do pachtu na určitý počet let, a stali se tak na této své vrchnosti méně závislími. Velmoži asi hleděli na jistý blahobyt a nezávislost, jichž se domohl tento nižší stav, nepřejícně a s opovržlivou nevraživostí a ochotně souhlasili, aby panovník uvalil na tyto lidi daň. V některých zemích se toto zdanění

omezilo na lenní držbu selskou a pak se mluvilo o *taille réelle*. Takovou daní ze selské lenní držby je pozemková daň zavedená předcházejícím králem sardinským a *taille* v provinciích Languedoc, Provence, Dauphiné a Bretagne, v kraji Montaubanském, v okrese (*élection*) Agenském a Condomském a v některých jiných francouzských okresech. V jiných zemích se ukládala daň na předpokládaný zisk všech, kdož měli v pachtu cizí pozemky, ať již šlo o jakoukoli držbu. A pak se ta daň nazývala *taille personnelle*. Daň tohoto druhu je ve valné většine francouzských provincií nazývaných volební kraje (*pays d'élection*). Poněvadž se *taille réelle* ukládá jenom na část pozemků ve státě, je nutně nerovná, ale daň libovolná to vždy není, i když někdy libovolná bývá. *Taille personnelle* má být úměrná zisku jisté vrstvy lidí, jehož se lze jenom dohadovat, a je proto nutně libovolná i nerovná.

Taille personnelle, která se dnes (roku 1775) ve Francii ukládá každoročně oněm dvaceti provinciím nazývaným „*pays d'élection*“, činí 40 107 2394/s francouzských livrů.¹⁵³ Poměr, v němž se tato suma rozvrhuje na ony provincie, mění se rok co rok podle zpráv, které královská rada dostává z provincií o dobrém či špatném stavu úrody a o jiných okolnostech, jež mohou zvýšit nebo snížit jejich platební schopnost. Každá provincie je rozdělena na jistý počet okresů, a poměr, v němž se částka uložená celé provincii rozvrhuje na jednotlivé okresy, mění se rovněž rok co rok podle zpráv, které královská rada dostává o jejich platební schopnosti. Je sotva možné, aby královská rada i při nejlepší vůli mohla v tom i v onom případě upravit daň tak, aby jen poněkud přesně odpovídala skutečné možnosti provincie nebo okresu, jimž je daň uložena. Znalost poměrů a nesprávné zprávy musí i tu nejspravedlivější královskou radu vždy svést k nesprávnému rozhodnutí. Částka, kterou má každá obec odvádět z celkové částky uložené okresu, a částka, kterou má z celkové částky uložené té které obci platit každý jednotlivec, mění se taktéž rok co

rok podle toho, jak to prý vyžadují poměry. Tyto poměry posuzují v prvním případě zástupci okresu, v druhém případě zástupci obce, a jedněm i druhým více méně rozkazuje a jinak na ně působí správce kraje. A nejenom neznalost poměrů a nesprávné zprávy zavádějí prý často takové vyměřovatele daní, ale i přátelské vztahy, stranická zaujatost a osobní záští. Je zřejmé, že nikdo, kdo podléhá takové dani, nemůže mít nikdy jistotu, kolik bude platit, dokud mu není daň vyměřena. A ještě ani poté, když již je mu vyměřena, nemůže mít o tom jistotu. Jestliže byla daň uložena někomu, komu uložena být neměla, nebo byla-li někomu uložena daň neúměrně vysoká, musí ji sice oba prozatím zaplatit, ale podají-li si stížnost a svou stížnost řádně doloží, vyměří se příští rok celé obci daň nová, a co přeplatili, to se jim z této daně vrátí. Jestliže některý poplatník přijde na mizinu nebo právě nemůže platit, musí za něho zaplatit daň výběrčí daní a příští rok se uloží obci daň dodatečná, z níž se pak výběrčímu peníze vrátí. Kdyby snad přišel na mizinu sám výběrčí daní, musí za něho odpovídat hlavnímu výběrčímu okresu obec, jež si ho zvolila. Poněvadž by mu však stíhání celé obce mohlo působit potíže, vybere si hlavní výběrčí podle libosti pět šest nejbohatších poplatníků, a ti musí nahradit škodu, kterou utrpěl platební neschopností výběrčího. Obci se potom vyměří dodatečná daň, z níž se těmto pěti šesti poplatníkům vrátí, co zaplatili. Takové dodatečné daně znamenají vždy pro rok, v němž jsou ukládány, zvýšení taille.

Zdaní-li se zisk z kapitálu vloženého do toho neb onoho odvětví obchodu, dají si všichni, kdo toto odvětví obchodu provozují, velmi dobrý pozor, aby nedali na trh více zboží, než kolik ho mohou prodat za takovou cenu, aby daň, kterou již odvedli, dostali zpátky. Někteří z nich část svého kapitálu z toho obchodu stahují, takže trh je pak zásoben skrovněji, než býval dříve. Cena zboží stoupá a daň zaplatí nakonec spotřebitel. Ale zdaní-li se zisk z kapitálu vloženého do zemědělství, pachtýřům nijak neprospěje, stáhnou-li část svého kapitálu z této oblasti. Každý pachtýř

obdělává jistou rozlohu půdy, z níž platí pachtovné. K náležitému obdělávání této půdy je zapotřebí určitého kapitálu, a jestliže pachtýř část tohoto nutného kapitálu ze zemědělství stáhne, sotva bude pak lépe moci platit pachtovné nebo daň. K tomu, aby mohl platit daň, nepomůže si nikdy tím, že sníží velikost zemědělské produkce ze své půdy, a že tudíž bude zásobovat trh skrovněji než dříve. Daň mu proto nikdy nedá možnost ceny zemědělských výrobků zvýšit a dostat daň zase zpět tím, že by ji takto nakonec přesunul na spotřebitele. Ale pachtýř, právě tak jako kterýkoli jiný podnikatel, musí mít svůj přiměřený zisk; jinak by musel nechat hospodaření. Jestliže se mu uloží daň tohoto druhu, dosáhne tohoto přiměřeného zisku jen tím, že bude platit majiteli půdy menší pachtovné. Čím více musí platit na dani, tím méně si může dovolit platit na pachtovném. Uloží-li se pachtýři taková daň teprve během pachtovního období, jistě ho to může přivést do velké tísně anebo na mizinu. Při obnovení pachtu musí tato daň vždycky postihnout majitele půdy.

V zemích, kde je zavedena *taille personnelle*, vyměřuje se tato daň pachtýři zpravidla podle kapitálu, který asi vynakládá na hospodaření. Z toho důvodu se pachtýř často bojí mít řádný koňský nebo volský potah a hledí naopak vystačit s co nejprostšími a nejubožejšími zemědělskými nástroji. Má tak málo důvěry ve spravedlnost vyměřovatelů daně, že předstírá chudobu, a protože se bojí, aby nemusel platit příliš mnoho, snaží se vypadat, jako by nemohl platit téměř nic. Touto žebráckou politikou si možná vždy ani nejlépe neposlouží; a snižováním produkce půdy ztrácí pravděpodobně mnohem více, než kolik ušetří dosažením nižší daně. Trh je sice v důsledku tohoto nuzáckého hospodaření bezpochyby zásobován poněkud hůře, ale ono nepatrné zvýšení cen, k němuž proto možná dojde, nenahradí pachtýři pravděpodobně ani ztrátu za snížení produkce půdy, a je proto tím méně pravděpodobné, že by mohl platit majiteli půdy vyšší pachtovné. Stát, pachtýř, majitel půdy, všichni jsou tímto nuzáckým hospodařením více méně poškozeni. Na to, že *taille personnelle* působí v

mnohém směru nepříznivě na zemědělství a vysouší tak hlavní zdroj bohatství v každé velké zemi, měl jsem již příležitost poukázat v knize třetí tohoto pojednání.

Takzvaná daň z hlavy v jižních osadách severoamerických a na západoindických ostrovech, tj. taková a taková roční daň z každého černocho, je vlastně daň, jíž se zdaňuje zisk z určitého druhu kapitálu používaného v zemědělství. Poněvadž většina plantážníků je zároveň obdáváteli půdy i jejími majiteli, platí daň nakonec oni sami jakožto majitelé půdy, aniž si to mohou nějak vynahradiť.

Daně z hlavy z otroků používaných v zemědělství byly asi v dávných dobách běžné v celé Evropě. V říši Ruské se udržel tento druh daně po dnes. Asi z toho důvodu bývají veškeré daně z hlavy často vydávány za znak otroctví. Pro člověka, který ji platí, je ovšem každá daň znakem nikoli otroctví, nýbrž svobody. Svědčí o tom, že je sice poddaným vlády, ale protože má jakýsi majetek, nemůže sám být majetkem někoho jiného. Daň z hlavy placená z otroků je něco naprosto jiného než daň z hlavy vztahující se na lidi svobodné. Tuto daň platí totiž osoby, na něž se ukládá; první daň platí osoby jiné. Daň z hlavy vztahující se na svobodné občany je buď naprosto libovolná, nebo naprosto nerovná, a většinou obojí zároveň; daň z hlavy placená z otroků je sice v jistém smyslu nerovná, neboť jednotliví otroci mají různou hodnotu, ale naprosto není libovolná. Každý pán, který ví, kolik má otroků, ví také přesně, kolik má platit. Protože tyto odlišné daně mají stejný název, považovaly se za daně téže povahy. Daně, jež se v Holandsku ukládají ze sluhů a služek, nejsou daněmi z kapitálu, nýbrž z výdajů; po té stránce se podobají daním ze spotřebního zboží. Téhož druhu je i daň jedné guiney z každého sluhy zavedená nedávno ve Velké Británii. Postihuje nejtíže střední vrstvy. Člověk s dvěma sty librami ročně má asi sluhu jednoho. Člověk, který má ročně deset tisíc liber, nebude přece mít sluhů padesát. Chudinu tato daň nepostihuje.

Daně, jimiž se zdaňuje zisk z kapitálu vloženého do toho nebo onoho

podnikání, nemohou nikdy postihnout úroky. Nikdo přece nepůjčí své peníze tomu, kdo provozuje zdaněnou živnost, na menší úrok než tomu, kdo provozuje živnost nezdaněnou. Zato daní z důchodu, který plyne z kapitálu vloženého do jakéhokoli podnikání, bývají tam, kde vláda dbá o řádné vybírání této daně, postiženy úroky často. Le vingtième ve Francii neboli dvacetina je týž druh daně jako to, čemu se v Anglii říká pozemková daň, a vyměřuje se tímž způsobem z důchodu plynoucího z půdy, z domů i z kapitálu. Pokud postihuje kapitál, vyměřuje se sice nijak přísně, ale mnohem přesněji než ta složka pozemkové daně v Anglii, která připadá na kapitál. Mnohdy postihuje výhradně úroky. Ve Francii se peníze často ukládají do tzv. smluv o zřízení renty, tj. stálého ročního důchodu, z jehož placení se může dlužník kdykoli vykoupit tím, že zaplatí původně vypůjčenou sumu, jejíž zaplacení může však věřitel vymáhat jen ve zvláštních případech. Daní vingtième se tento roční důchod podle všeho nezvýšil, i když se z něho tato daň řádně vybírá.

DODATEK K ODDÍLŮM 1 a 2

Daně ze základní hodnoty půdy, domů a kapitálu

Pokud zůstává majetek v rukou téže osoby, není nikdy účelem žádné z oněch daní, které na něj byly zavedeny, nějak jej zmenšit neboli ubrat něco z jeho základní hodnoty, nýbrž jen ubrat jistou část důchodu, který z něho plyne. Ale mění-li majetek majitele, přechází-li z mrtvé osoby na osobu žijící anebo z jedné žijící osoby na druhou, uvalují se na něj často takové daně, že nutně ubírají část jeho základní hodnoty.

Převedení jakéhokoli majetku z osoby zemřelé na osobu žijící a převedení nemovitého majetku, půdy a domů, z jedné žijící osoby na druhou jsou transakce svou povahou buď naprosto veřejné, anebo takové, že se nedají dlouho utajovat. Takové transakce lze proto zdaňovat přímo. Převedení kapitálu nebo movitého majetku z jedné žijící osoby na druhou

půjčením peněz je často transakce tajná a dá se vždy utajit. Přímo se proto zdaňuje těžko. Zdaňuje se nepřímou, a to dvěma způsoby: za první tím, že se vyžaduje, aby úpis se závazkem dlužníka, že zaplatí, byl psán na papíře nebo pergamenu, z kterého bylo zapláceno určité kolkovné, neboť jinak by byl neplatný; a za druhé tím, že se vyžaduje, aby byl zapsán do veřejného nebo tajného úředního rejstříku, za což se vybírají určité poplatky, neboť jinak by byl rovněž neplatný. Kolkovní a knihovní poplatky ukládají se velmi často i na veřejné listiny převádějící jakýkoli majetek z osoby zemřelé na osobu žijící a na listiny převádějící nemovitý majetek z jedné žijící osoby na druhou, což jsou transakce, které by se snadno daly zdanit přímo.

Vicesima hereditatum, dvacetina z dědictví, kterou uvalil na staré Římany Augustus, byla daň z převodu majetku z osoby zemřelé na osobu žijící. Podle Diona Cassia,¹⁵⁴ autora, který o ní píše ještě nejasněji, vybírala se, zemřel-li majitel, ze všech dědictví, odkazů a darů kromě z těch, které připadaly nejbližším příbuzným a chudině.

Téhož druhu je dědická daň v Holandsku.¹⁵⁵ Dědictví po příbuzných z pobočné větve zdaňuje se podle stupně příbuzenství pěti až třiceti procenty z celkové hodnoty dědictví. Dary podle závěti nebo odkazy příbuzným z pobočné větve podléhají týmž poplatkům. Z dědictví manželky po manželovi nebo manžela po manželce se platí padesátina.¹⁵⁶ Z tzv. luctuosa hereditas neboli z truchlivého dědictví předků po potomcích jen dvacetina. Z dědictví přímého neboli z dědictví potomků po předcích se daň neplatí. Smrt otce znamená pro děti, které s ním žijí pod jednou střechou, jen málokdy zvýšení důchodu, důchod se naopak velmi často značně ztenčí, neboť odpadne důchod z jeho živnosti nebo úřadu anebo z nějaké doživotní renty, jejímž byl třeba majitelem. Daň, která by jejich ztrátu ještě zhoršovala tím, že by jim odebírala část dědictví, byla by krutá a nespravedlivá. Ale jinak tomu bývá mnohdy u dětí, které jazyk

římského práva nazývá emancipati a jazyk práva skotského foris-familiated; tj. které již dostaly svůj podíl, mají již své vlastní rodiny a žijí z vlastního jmění, nezávislého na majetku otce. Podíl, který by připadl na tyto děti z dědictví po otci, znamenal by skutečné zvětšení jejich majetku, a dal by se snad proto zdanit, aniž by s tím byly spojeny větší nepříjemnosti než se všemi podobnými poplatky

Příležitostné příjmy skýtalo feudální právo v daních za převod půdy jak z osoby zemřelé na osobu žijící, tak z jedné žijící osoby na druhou. Za dávných dob byly v celé Evropě tyto daně jednou z hlavních složek příjmů koruny.

Při přebírání zděděného panství v léno musel dědic po bezprostředním leníku zaplatit jistou daň, obvykle ve výši ročního pachtovného. Jestliže byl dědic nezletilý připadalo po celou dobu jeho nezletilosti veškeré pachtovné z panství lennímu pánu, který neměl jinou povinnost než nezletilého dědice živit, a zůstala-li snad na léně i vdova, vyplácet jí vdovský důchod. Když dosáhl zletilosti, musel dědic zaplatit lennímu pánovi ještě jednou daň, tzv. reliéf, zpravidla rovněž ve výši pachtovného za jeden rok. Dlouhá nezletilost dědice, která dnes tak často pomůže velkému panství ze zadluženosti a rodu k jeho dřívějšímu lesku a majetku, tehdy tento účinek mít nemohla. Dlouhá nezletilost dědice mívala obvykle za následek nikoli vybřednutí panství z dluhů, nýbrž jeho zpustnutí.

Podle feudálního práva nesměl leník půdu zcizit bez svolení svého lenního pána, který za toto svolení obvykle vymáhal poplatek neboli odškodnění. Tento poplatek býval zprvu určován libovolně, ale časem se v mnoha zemích upravil tak, že činil jistou část ceny zcizené půdy. V některých zemích, kde se od většiny ostatních feudálních zvyklostí již upustilo, je tato daň ze zcizení půdy stále ještě velmi značnou složkou příjmu panovníka. V kantonu Bernském činí dokonce u všech šlechtických lén jednu šestinu jejich ceny a u všech lén nešlechtických jednu

desetinu.¹⁵⁷ V kantonu Lucernském není daň z prodeje půdy zavedena všeobecně, nýbrž jen v některých okresech. Ale prodá-li někdo půdu proto, že se chce vystěhovat ze země, musí zaplatit deset procent z celkové prodejní ceny.¹⁵⁸ Podobné daně, ať již z každého prodeje půdy nebo jen z prodeje půdy v držbě určitého druhu, jsou i v mnoha jiných zemích a činí více méně značnou složku příjmu panovníka. Takové převádění se dá zdaňovat nepřímou, a to poplatky kolkovnými nebo poplatky za zapsání do pozemkových knih, a tyto poplatky mohou, ale nemusí, být úměrné hodnotě toho, co se převádí.

Ve Velké Británii je kolkovné vyšší nebo nižší nikoli podle ceny převáděného majetku (i na sebevyšší dlužní úpis totiž stačí jedenapůlšilinkový nebo dvaapůlšilinkový kolek), nýbrž podle toho, o jakou jde listinu. Nejvyšší kolkovné nečiní více než šest liber z jednoho archu papíru nebo kusu pergamenu; a toto vysoké kolkovné se vybírá hlavně za různá povolení udílená korunou a za některé soudní listiny bez jakéhokoli zřetele k ceně předmětu, o nějž jde. Za zapisování smluv nevybírají se ve Velké Británii jiné poplatky než odměna úředníkům, kteří provádějí příslušné záznamy; a ta jen málokdy převyšuje přiměřenou odměnu za jejich práci. Koruna z těchto poplatků příjem nemá.

V Holandsku¹⁵⁹ mají poplatky jak kolkovní, tak knihovní, a tyto poplatky se někdy řídí cenou převáděného majetku, a někdy nikoli. Každá závěť musí být napsána na kolkovaném archu papíru, jehož cena je úměrná převáděnému majetku; a tak kolkovné za arch činí od tří pencí neboli tří stuiverů až do tří set zlatých, což se rovná asi sedmadvaceti a půl librárn našich peněz. Jestliže pořizovatel závěti použil kolku nižší hodnoty, než jakého měl použít, jeho pozůstalost se zabaví. Toto kolkovné přistupuje ještě ke všem ostatním dědickým daním. S výjimkou směnek a některých jiných obchodních papírů podléhají všechny ostatní listiny, dlužní úpisy a smlouvy kolkovnému. Tento poplatek však nestoupá úměrně s hodnotou

předmětu. Každý prodej půdy nebo domů a každá hypotéka na půdu nebo domy se musí zapsat do knih a při tom se z celkové prodejní ceny nebo z hypotéky platí státu poplatek ve výši dvou a půl procenta. Tento poplatek se vztahuje i na prodej všech lodí a plavidel, ať s palubou nebo bez paluby, majících více než dvě tuny nosnosti. Považují se patrně za jakési domy na vodě. Témuž dvouapůlprocentnímu poplatku podléhá též prodej movitostí nařízený soudem.

Ve Francii mají poplatky jak kolkovní, tak knihovní. První se tam považují za druh spotřební daně, a v provinciích, kde jsou tyto poplatky zavedeny, vybírají je výběrčí spotřební daně. Poplatky knihovní se považují za něco, co spadá do oblasti práv koruny, a vybírají je proto jiní úředníci.

Tento druh zdanění kolkovními a knihovními poplatky je vynález docela nový. Ale za málo více než jedno století rozšířilo se kolkovné v Evropě téměř všeobecně a neobyčejně se rozšířily i poplatky knihovní. Žádnému umění nenaučí se vláda od jiné vlády tak rychle jako umění tahat lidu z kapes peníze.

Daně z převádění majetku z osoby zemřelé na osobu žijící postihují nakonec bezprostředně osobu, na niž se majetek převádí. Daně z prodeje půdy nese plně prodávající. Prodávajícího k prodeji téměř vždy něco nutí, a musí proto přistoupit na cenu, kterou mu dávají. Kupec je ke koupi nucen jen zřídka, a zaplatí proto jen takovou cenu, jakou bude chtít. Spočítá si, kolik ho bude stát půda celkem, tj. kolik činí její cena i s daní. Čím více bude muset zaplatit na dani, tím nižší kupní cenu bude ochoten zaplatit. Takové daně postihují proto téměř vždy osoby potřebné, a musí tudíž mnohdy být velmi kruté a nespravedlivé. Daně z prodeje nově postavených domů, kde se prodává dům bez pozemku, na němž stojí, postihují obyčejně kupce, neboť ten, kdo dům vystavěl, musí mít zpravidla svůj zisk; jinak by musel takového podnikání nechat. Jestliže tedy daň zaplatí on, kupec mu ji pak musí obyčejně zase vrátit. Daně z prodeje

domů starých, z téhož důvodu jako daň z prodeje půdy, postihují obyčejně prodávajícího, kterého k prodeji přiměje buď vhodná příležitost, anebo nutnost. Počet nových domů, jež přicházejí každý rok do prodeje, řídí se více méně poptávkou. Není-li poptávka taková, aby tomu, kdo dům vystaví, poskytla po zaplacení všech výdajů ještě přiměřený zisk, nebude už další domy stavět. O počtu starých domů, které v té neb oné době přicházejí do prodeje, rozhodují náhodné okolnosti, z nichž většina nemá s poptávkou nic společného. Takové dva tři velké bankroty v obchodním městě, a hned je na prodej množství domů, které se prostě musí prodat za tolik, kolik se za ně nabídne. Daně z prodeje renty ze stavebního pozemku postihují jedině prodávajícího, a to z téhož důvodu jako daně z prodeje půdy. Kolkovní a knihovní poplatky z dlužních úpisů a z půjček postihují jedině dlužníka, ten je také vždycky zaplatí sám. Podobné poplatky z listin při soudních sporech postihují soudící se strany. Snižují tak oběma stranám základní hodnotu předmětu, o který se vede spor. Čím více stojí získání nějakého majetku, tím menší musí být, když se konečně získá, jeho čistá hodnota.

Každá daň z převádění nějakého majetku, která zmenšuje základní hodnotu tohoto majetku, zmenšuje i zdroj, z něhož se má vydržovat produktivní práce. Jsou to vesměs daně více méně nevhodné, neboť zvyšují příjem panovníka, z něhož se jen zřídka vydrží jiní pracovníci než neproduktivní, na úkor kapitálu obyvatelstva, který vydrží pracovníky jedině produktivní.

Takové daně jsou vždy nerovné, a to i tehdy, odpovídají-li hodnotě převáděného majetku, neboť majetek téže hodnoty se nepřevádí vždy stejně často. Jestliže hodnotě převáděného majetku neodpovídají, jak je tomu u většiny kolkovních a knihovních poplatků, potom jsou tím nerovnější. Nejsou ovšem nijak libovolné, nýbrž jsou nebo mohou být vždycky stanoveny naprosto jasně a přesně. Někdy je sice musí platit osoba, jejíž schopnost naprosto jasně není nijak valná, ale doba jejich

splatnosti jí většinou dost vyhovuje. Když jsou splatné, má většinou jistě čím zaplatit. Jejich vybírání je velmi levné a poplatníkovi způsobují obyčejně jenom jednu jedinou, ale ovšem nevyhnutelnou nepříjemnost příslušnou daň zaplatit.

Ve Francii si na kolkovní poplatky příliš nestěžují. Zato si stěžují na poplatky knihovní, jež nazývají *contrôle*. Úředníci hlavního nájemce daní, kteří tuto daň, značně libovolnou a neurčitou, vybírají, dopouštějí se prý při tom hrubého vydírání. Ve většině brožur napsaných proti dnešní finanční soustavě ve Francii jsou jedním z hlavních bodů zlořády při této *contrôle*. Neurčitost těchto daní nevyplývá však asi nijak nutně z jejich povahy. Jsou-li ony obecné stížnosti opravdu oprávněné, příčina oněch zlořádů musí tkvít ani ne tak v samé povaze zmíněné daně jako v nedostatečně přesném a jasném znění ediktů a zákonů, jež ji ukládají.

Zapisování hypoték a vůbec všech vlastnických práv na nemovitý majetek do rejstříků je pro společnost neobyčejně prospěšné, poněvadž velmi účinně zajišťuje jak věřitelům, tak kupcům jejich práva. Takové zapisování většiny jiných smluv bývá pro jednotlivce mnohdy nepohodlné, ba i nebezpečné, a společnost z něho nemá žádný prospěch. Všechny takové knihy zápisů, jež mají být, jak se tvrdí, chovány v tajnosti, neměly by přece vůbec existovat. Úvěr toho kterého člověka ne-měl by přece nikdy záviset na záruce tak nespolehlivé, jako je poctivost a náboženské svědomí podřízených berních úředníků. Ale tam, kde se z knihovních poplatků stal zdroj příjmů panovníka, množily se úřady provádějící zápisy zpravidla do nekonečna a zapisovaly jak smlouvy, které se zapisovat měly, tak smlouvy, které se zapisovat neměly. Ve Francii mají několik různých druhů tajných rejstříků. Tento zlořád je nikoli snad nutným, ale třeba přiznat, naprosto přirozeným důsledkem takových daní.

Takové kolkovní poplatky, jako jsou v Anglii poplatky z karet a kostek, z novin a časopisů apod., jsou vlastně spotřební daně; musí je nakonec platit osoby, které tohoto zboží užívají anebo je spotřebovávají. Takové kolkovní

poplatky, jako jsou poplatky z koncesí na výčep piva, vína a lihovin, měly sice možná postihnout zisky výčepníků, ale nakonec je zase jen platí spotřebitelé těchto nápojů. Tyto daně mají sice též název a vybírají je tíž berní úředníci týmž způsobem jako uvedené kolkovní poplatky z převodu majetku, ale jsou povahy zcela odlišné a postihují zcela jiné fondy.

ODDÍL 3

Daně ze mzdy

Jak jsem se pokusil ukázat již v knize první, mzdu nižších pracovníků určují všude nutně dvě okolnosti: poptávka po práci a obvyklá neboli průměrná cena potravin. Podle toho, zda poptávka po práci stoupá, zůstává stejná anebo klesá, neboli zda vyžaduje, aby počet obyvatelstva vzrůstal, zůstával stejný anebo se zmenšil, určuje tato poptávka i živobytí dělníka a rozhoduje o tom, zda si dělník bude žít v hojnosti, skromně anebo nuzně. Obvyklá neboli průměrná cena potravin určuje množství peněz, jež musí dělník průměrně za rok dostat, aby si mohl toto docela pěkné, skromné nebo nuzné živobytí opatřit. Pokud tedy poptávka po práci a cena potravin zůstávají stejné, může přímá daň ze mzdy způsobit jen to, že mzda stoupne o něco více, než kolik činí daň. Předpokládejme například, že poptávka po práci a cena potravin jsou na určitém místě takové, že tam průměrná mzda činí deset šilinků týdně a že se z té mzdy odvádí daň ve výši jedné pětiny mzdy neboli z jedné libry čtyři šilinky. Kdyby poptávka po práci a cena potravin zůstaly stejné, bylo by přece jen třeba, aby si tamější dělník vydělával tolik, že by si mohl za oněch deset šilinků týdně koupit životní prostředky neboli že by po zaplacení daně měl deset šilinků čisté týdenní mzdy. Ale aby mu po zaplacení daně zbyla tato čistá mzda, musí na onom místě cena práce brzy stoupnout, a to nikoli snad jenom na dvanáct šilinků týdně, nýbrž na dvanáct a půl šilinku; to znamená, že aby mohl platit daň činící jednu pětinu jeho mzdy, musí jeho mzda nutně brzy stoupnout nikoli snad jen o jednu pětinu, nýbrž o jednu

čtvrtinu. Ať již je poměr daně ke mzdě jakýkoli, mzda musí v každém případě stoupnout nikoli snad jen v onom poměru, nýbrž v poměru vyšším. Kdyby daň činila např. jednu desetinu mzdy, musela by nutně brzy stoupnout nikoli snad jen o jednu desetinu, nýbrž o jednu osminu.

Proto, i když by dělník platil přímou daň ze mzdy sám ze svého, nelze vlastně říci, že tu jde aspoň o jakousi zálohu, alespoň tehdy ne, jestliže poptávka po práci a průměrná cena potravin zůstanou po tomto zdanění stejné jako předtím. V každém takovém případě by zálohu nejenom na tuto daň, ale ještě na něco více než prostě na tuto daň platila ve skutečnosti osoba, která ho bezprostředně zaměstnává. Nakonec by ovšem tato daň postihla v každém jednotlivém případě některé jiné lidi. Zvýšení mezd manufakturních dělníků, jež by taková daň asi přivedila, zaplatil by předem majitel manufaktury, jenž by pak byl oprávněn i nucen započítat si je s jistým ziskem do ceny svého zboží. Toto zvýšení mezd i s oním dalším ziskem majitele manufaktury zaplatil by tedy nakonec spotřebitel. Zvýšení mezd, jež by taková daň asi způsobila u dělníků zemědělských, zaplatil by původně pachtýř, který by ovšem musel použít většího kapitálu, aby mohl vydržovat tolik dělníků jako dříve. Aby dostal tento větší kapitál i s obvyklým ziskem zpět, musel by si ponechat větší díl nebo, což je totéž, cenu většího dílu produkce půdy, a proto by musel platit majiteli půdy nižší rentu. Zvýšení mezd musel by tu tedy nakonec zaplatit majitel půdy, a to i s ještě dalším ziskem, pachtýři, který je zaplatil původně. Přímá daň ze mzdy musí nakonec vždycky jednak snížit pozemkovou rentu a jednak zvýšit ceny zboží, a to podstatněji, než kdyby se částkou odpovídající výnosu daně ze mzdy zdanilo přímo jednak pachtovné, jednak spotřební zboží.

Jestliže přímé daně ze mzdy tuto mzdu vždy úměrně nezvýšily, stalo se tak proto, že zpravidla značně snížily poptávku po práci. Účinek takových daní byl obyčejně ten, že pokleslo podnikání, že ubylo možností zaměstnávat chudinu a že se v zemi snížil roční produkt půdy a práce. Ale

cena práce musí být v důsledku těchto daní vždycky vyšší, než jaká by byla za dané poptávky jinak; a toto zvýšení ceny, spolu se ziskem těch, kdož je původně platí, musí nakonec vždy zaplatit majitelé půdy a spotřebitelé.

Daň ze mzdy za práci v zemědělství nezvyšuje úměrně ani ceny nezpracované produkce půdy, a to z téže příčiny, proč je úměrně nezvýší ani daň ze zisku pachtýře.

Ač jsou tyto daně nesmyslné a zhoubné, vybírají se v mnoha zemích. Onen druh tzv. taille ve Francii, jímž je zdaněna práce řemeslníků a venkovských nádeníků, je také vlastně taková daň. Jejich mzda se vypočítává podle obvyklé sazby okresu, v němž sídlí, a aby byli co nejvíce uchráněni zdanění příliš vysokého, jejich roční výdělek se počítá z pouhých dvou set pracovních dní za rok.¹⁶⁰ Daň každého jednotlivce se každý rok mění podle různých okolností, jež posuzuje výběrčí daně anebo berní komisař, kterého mu správce kraje ustanoví za pomocníka. V Čechách je v důsledku změn ve finanční soustavě, jež započaly roku 1748, velmi vysoko zdaněna práce řemeslníků. Jsou rozděleni do čtyř tříd. Nejvyšší třída platí ročně sto zlatých, což při dvaadvaceti a půl penny za jeden zlatý činí 9 liber št. 7 šilinků 6 pencí. Druhá třída platí sedmdesát zlatých daně, třetí padesát a čtvrtá, v níž jsou řemeslníci vesničtí a nejnižší vrstva řemeslníků městských, pětadvacet zlatých.¹⁶¹

Mezi odměnou nadaných umělců a lidí svobodných povolání a mezi výdělky sprostších živností je nutně, jak jsem se pokusil ukázat v knize první, jistý stálý poměr; zdanění této odměny by proto mohlo vést jedině k tomu, že by ji zvýšilo o něco více, než kolik by odpovídalo dani. Kdyby se tato odměna takto nezvýšila, nebyla by již umění a svobodná povolání k ostatním živnostem v náležitém poměru a lidé by je pak opouštěli tak houfně, že by brzy opět nastalo vyrovnání.

Příjmy z úřadů neurčuje, tak jako příjmy ze živností a ze svobodných

povolání, konkurence na trhu, a nebývají proto vždy v správném poměru k tomu, co vyžaduje povaha tohoto zaměstnání. Ve většině zemí jsou asi vyšší, než je třeba, neboť ti, kdož vedou státní správu, rádi zpravidla odměňují jak sebe, tak své přímé podřízené více než dostatečně. Příjmy z úřadů proto zdanění většinou velmi lehce snesou. Kromě toho osoby, které zastávají některý veřejný úřad, obzvláště úřad výnosnější, jsou ve všech zemích předmětem všeobecné závisti; a daň z jejich příjmů, i když by snad byla trochu vyšší než daň z jakéhokoli jiného druhu důchodu, lidu vždycky velmi lahodí. Když například každý jiný druh důchodu byl v Anglii postížen pozemkovou daní ve výši čtyř šilinků z jedné libry, lid velmi uvítal, že se na příjmy z úřadů převyšující sto liber ročně uložila osobní daň ve výši pěti a půl šilinku z libry; výjimku činily důchody mladších větví královské rodiny, platy důstojníků královského vojska a loďstva a ještě některé jiné platy, které nevzbuzovaly tolik závisti. Jiných přímých daní ze mzdy v Anglii není.

ODDÍL 4

Daně, jež mají postihnout bez rozdílu každý druh důchodu

Daně, jež mají postihovat každý druh důchodu bez rozdílu, jsou daně z hlavy a daně ze spotřebního zboží. Tyto daně musí poplatníci platit bez rozdílu z každého svého důchodu: z pozemkové renty, ze zisku ze svého kapitálu anebo ze mzdy za svou práci.

Daně z hlavy

Tam, kde je snaha vyměřovat daně z hlavy tak, aby odpovídaly majetku nebo důchodu každého poplatníka, stávají se z nich daně naprosto libovolné. Stav majetku každého člověka se den ze dne mění, a bez vyslychání, jež by již samo bylo ještě protivnější než nevím která daň a jež by se muselo provádět alespoň jednou za rok, je možno se tohoto stavu pouze dohadovat. Výměr daně musí tu proto většinou záviset na příznivém nebo nepříznivém naladění těch, kdož ji vyměřují, a musí být

tedy naprosto libovolný a pochybný.

Jestliže se daně z hlavy vyměřují nikoli podle předpokládaného majetku, nýbrž podle postavení poplatníka, dochází k zdanění zcela nerovnému, neboť lidé téhož postavení mívají velmi často nestejně velký majetek.

Snaha učinit z nich daně rovné činí tedy takové daně naprosto libovolnými a neurčitými; a snaha učinit z nich daně pevné, a nikoli libovolné, činí z nich daně naprosto nerovné. Ať je daň nízká nebo vysoká, její neurčitost je vždy velkou závadou. U nízké daně se snese i značná nerovnost; u daně vysoké je naprosto nepřipustná.

Při těchto různých daních z hlavy, jež byly v Anglii ukládány za vlády Viléma III., vyměřovala se daň většině poplatníků podle jejich stavu, tedy jako vévodům, markýzům, hrabatům, vikomtům, baronům, rytířům, lidem z „dobrých rodin“ (gentlemanům), nejstarším a nejmladším synům lordů apod. Všichni obchodníci a řemeslníci s majetkem nad tři sta liber šterlinků, tj. lepší příslušníci tohoto stavu, byli zdaněni stejně, i kdyby byly v jejich majetku sebevětší rozdíly. Hledělo se více na jejich stav než na jejich majetek. Někteří z nich, jimž byla zprvu daň z hlavy vyměřena podle jejich předpokládaného majetku, byli potom zdaňováni podle svého stavu. Právníkům první třídy (serjeants), advokátům a prokurátorům, jejichž daň z hlavy činila zprvu tři šilinky z jedné libry jejich předpokládaného příjmu, byla potom tato daň vyměřována jako lidem z „bohatých rodin“. Při vyměřování daně, jež nebyla nijak zvlášť vysoká, považovala se velmi značná nerovnost za daleko přípustnější než sebemenší neurčitost.

Ve Francii, kde se vybírá nepřetržitě od začátku tohoto století, vyměřuje se daň z hlavy vyšším vrstvám jako neměnná sazba podle jejich stavu, vrstvám nižším pak podle jejich předpokládaného majetku, a její výměr může být každý rok jiný. Úředníci královského dvora, soudcové a jiní úředníci vyšších soudů, důstojníci apod. se zdaňují prvním způsobem. Nižší vrstvy obyvatelstva v provinciích se zdaňují způsobem druhým. Ve Francii se šlechta lehce smiřuje s velmi značnou nerovností u daně, která, aspoň

pokud postihuje ji samu, není nijak zvlášť vysoká; ale od správce kraje by libovolné vyměření daně nesnesla. Nižší vrstvy lidu si tam musí nechat od své vrchnosti líbit, aby se k nim chovala, jak se jí zdá.

V Anglii nikdy nevynesly ony různé daně z hlavy částku, která se od nich očekávala nebo kterou mohly podle tehdejších odhadů vynést, kdyby se byly správně vybíraly. Ve Francii vynesla částku, která se od ní očekává, daň z hlavy vždycky. Mírná vláda v Anglii, když vyměřila jednotlivým vrstvám obyvatelstva daň z hlavy, brala pak prostě zavděk tím, co toto zdanění vyneslo, a nevyžadovala náhradu za ztráty způsobované státu těmi, kdož platit nemohli, anebo těmi, kdož platit nechtěli (neboť takových bylo hodně) a nebyli k placení donucováni, protože se zákon prováděl liknavě. Francouzská vláda je přísnější; předepíše každému kraji určitou sumu, a tu musí správce sehnat, ať ji vezme kde vezme. Jestliže si některá provincie podá stížnost, že jí byla vyměřena daň příliš vysoká, může příštího roku dostat při vyměřování úlevu odpovídající přeplatku z minulého roku. Ale prozatím musí zaplatit. Aby správce kraje mohl mít jistotu, že částku předepsanou jeho kraji opravdu sežene, míval právo vyměřovat daň vyšší, aby to, co někteří poplatníci nechtějí nebo nemohou zaplatit, mohl nahradit tím, co jiní zase přeplatí; a až do roku 1765 bylo stanovení tohoto vyššího výměru zcela v jeho moci. V onom roce přivlastnila si toto právo královská rada. V provinciích, jak poznamenává dokonale zpravený spisovatel Pojednání o daních ve Francii¹⁶², je totiž podíl daně z hlavy připadající na ty poplatníky, kteří podléhají taille a kterým se vyměřuje daň z hlavy, ve výši tolika a tolika šilinků z každé libry těchto daní.

Pokud se daně z hlavy vybírají od nižších vrstev obyvatelstva, jsou to vlastně přímé daně ze mzdy a nesou s sebou všechny nevýhody takových daní.

Náklady na vybírání daní z hlavy jsou nepatrné a tam, kde se tyto daně

přísně vymáhají, poskytují státu velmi spolehlivý příjem. Proto jsou daně z hlavy velmi běžné v zemi, kde se o blahobyt, spokojenost a ochranu nižších vrstev lidu vláda příliš nestará. Ve velké říši plynula však z takových daní obyčejně jenom nepatrná část státních příjmů; a i ta největší částka, kterou kdy vynesly, byla by se vždy dala opatřit nějakým jiným způsobem, obyvatelstvu více vyhovujícím.

Dane ze spotřebního zboží

Nemožnost ukládat obyvatelstvu daň z hlavy odpovídající jeho důchodu vedla asi k vymyšlení daní ze spotřebního zboží. Poněvadž stát neví, jak zdanit důchod svých poddaných přímo a úměrně, snaží se jej zdanit nepřímo tím, že zdaňuje takové výdaje svých poddaných, o nichž lze předpokládat, že většinou budou téměř přesně odpovídat jejich důchodu. Tyto výdaje se zdaňují tím, že se zdaňuje spotřební zboží, na které tyto výdaje jdou. Spotřební zboží jsou buď nezbytné životní prostředky, anebo věci přepychové.

Nezbytnými životními prostředky rozumím nejen věci, jichž je nezbytně třeba k udržování života, ale i všechno, bez čeho by podle zvyklostí té které země slušní lidé i nejnižších vrstev nemohli být, aniž by se to pokládalo za neslušné. Například plátěná košile, přísně vzato, nezbytným životním prostředkem není. Řekové a Římané žili si myslím velmi pěkně, třebaže neměli plátno. Ale dnes by se ve valné části Evropy i slušný nádeník styděl objevit se na veřejnosti bez plátěné košile, neboť nemít ji by se považovalo za svědectví bídy tak zahanbující, že by si ji ani nebylo možno vysvětlit jinak než z nanejvýš zpustlého života. Podobně i z kožených bot učinila v Anglii zvyklost životní potřebu. Objevit se bez nich na veřejnosti styděl by se i nejchudší slušný člověk, ať již muž či žena. Ve Skotsku učinila z nich zvyklost nezbytný životní prostředek pro nejnižší vrstvu obyvatelstva mužského, ale pro ženy téže vrstvy nikoli, neboť ty mohou chodit bosy a nepovažuje se to za neslušné. Ve Francii nejsou boty nezbytným životním prostředkem ani pro muže, ani pro ženy, neboť muži i

ženy nejnižších vrstev se tam objevují na veřejnosti buď v dřevácích, nebo bosí, a nikdo to nepovažuje za zahanbující. Nutnými životními prostředky rozumím proto nejen věci, které i pro nejnižší vrstvu obyvatelstva učinila nutnými sama příroda, ale i ty věci, které pro ni učinila nutnými i vžitá pravidla slušnosti. Všechny ostatní věci nazývám přepychovými; tímto označením ovšem nijak nemíním vrhnout na střídme užívání těchto věcí sebemenší hanu. Například pivo ve Velké Británii a víno i v zemích vinařských nazývám zbožím přepychovým. Člověk kteréhokoli společenského postavení se může požívání takových nápojů zcela zdržovat, aniž je mu to k úhonně. Od přírody k udržování života nutné nejsou a žít bez nich nepovažuje se nikde podle tamějších zvyklostí za neslušné.

Poněvadž výši mzdy všude určuje jednak poptávka po práci a jednak průměrná cena nezbytných životních prostředků, pak vše, co zvyšuje tuto průměrnou cenu, musí nutně zvýšit i tuto mzdu, aby si dělník stále mohl opatřovat takové množství těchto nezbytných prostředků, jaké musí mít podle stavu poptávky po práci, tj. při poptávce rostoucí, stále stejné anebo klesající.¹⁶³ Daň z tohoto zboží zvyšuje jeho cenu nutně o ně-co více, než kolik činí daň, poněvadž obchodník, který platí onu daň původně sám, musí ji zpravidla dostat zpět ještě se ziskem. Taková daň musí mít proto za následek zvýšení mezd úměrné tomuto zvýšení cen.

Daň z nutných životních prostředků působí tedy úplně stejně jako přímá daň ze mzdy. I když ji dělník platí sám ze svého, přece o něm nelze vlastně ani říci, že by ji, alespoň po delší dobu, platil skutečně on. Nakonec mu ji musí vždy zaplatit jeho bezprostřední zaměstnavatel ve zvýšené míře jeho mzdy. Je-li jeho zaměstnavatelem řemeslník nebo majitel manufaktury, připočte si toto zvýšení mzdy i s jistým ziskem k ceně svého zboží, takže nakonec tuto daň i s touto přírážkou musí platit spotřebitel. Je-li jeho zaměstnavatelem pachtýř, musí daň i s onou přírážkou nakonec zaplatit

majitel půdy, neboť dostane o to menší pachtovné.

Jinak je tomu u daní z předmětů, jež nazývám přepychovými, a to i z těch, jichž si dopřává i chudina. Zvýšení ceny zdaněného zboží nemá nutně za následek zvýšení mezd. Například daň z tabáku mzdy nezvýší, přestože je to jak pro chudinu, tak pro boháče zboží přepychové. I když se v Anglii zdaňuje trojnásobkem své původní ceny a ve Francii patnáctinásobkem, tyto vysoké poplatky nemají patrně na mzdy žádný vliv. Totéž lze říci o daních z čaje a z cukru, z nichž se v Anglii a v Holandsku staly přepychová zboží, jež si kupují i nejnižší vrstvy, jakož i o dani z čokolády, která prý se stala takovým zbožím ve Španělsku. Různé daně, které byly během tohoto století uvaleny ve Velké Británii na lihoviny, neměly zřejmě na mzdy nejmenší vliv. Zvýšení ceny černého piva způsobené přírůžkou k dani ze silného piva ve výši tří šilinků na jeden sud nezvýšilo v Londýně mzdu obyčejných dělníků. Ta činila před zavedením této daně nějakých osmnáct až dvacet pencí denně, a dnes není vyšší.

Vysoká cena takového zboží nezmenšuje nutně schopnost nižších vrstev obyvatelstva vychovávat rodiny. Na rozšafné a přičinlivé chudáky působí daně z takového zboží jako zákony proti přepychu a nutí je, aby holdování různým zbytečností, jež si již nemohou dost dobře dovolit, buď omezili, anebo ho zanechali úplně. Jejich schopnost vychovávat rodiny se touto daní nejen nezmenší, ale díky této nucené šetrnosti se často spíše ještě zvýší. Nejpočetnější rodiny vychovávají obyčejně právě takoví rozšafní a přičinliví chudáci, a především oni uspokojují také poptávku po užitečné práci. Nikoli všichni chudáci jsou ovšem rozšafní a přičinliví, a chudáci nevázaní a prostopášní dopřávají si možná takového zboží po zvýšení jeho ceny i dále stejně jako dříve, neohlížejíce se na to, že takovým hověním choutkám uvrhují své rodiny do bídy. Takoví zpustlí lidé vychovávají však málokdy početnou rodinu, neboť jejich děti obyčejně umírají z nedostatku péče, ze špatného zacházení a z nezdravé nebo nedostatečné stravy. Jsou-li od přírody tak silné, že přežijí trampoty, jimž

je vydává na pospas nehodnost jejich rodičů, špatný příklad rodičů je obyčejně zkazí, a tak místo aby prospívaly společnosti svou prací, stávají se pro své neřesti a nezřízený život jejím postrachem. I když se tedy zvýšením ceny takových přepychových zboží, kterých si dopřává i chudina, zvýší asi poněkud bída takových nezřízených rodin a sníží se tak trochu jejich schopnost vychovávat děti, počet užitečného obyvatelstva země se tím pravděpodobně nijak zvlášť nesníží.

Jakékoli zvýšení průměrné ceny nutných životních prostředků, které není vyrovnáno úměrným zvýšením mezd, musí nutně více méně snížit schopnost chudiny vychovávat početné rodiny a uspokojovat tak poptávku po užitečné práci; a to ať je stav poptávky jakýkoli, tj. ať již poptávka stoupá, je stále stejná anebo klesá, ať již vyžaduje, aby obyvatelstva přibývalo, aby ho bylo stále stejně nebo aby ho ubývalo.

Daně z přepychových zboží nezdražují zpravidla kromě zboží zdaněného žádné jiné zboží. Ale daně z nezbytných životních prostředků tím, že zvyšují mzdy, zdražují nutně všechny výrobky řemesel a manufaktur, a zmenšují tak jejich prodej a spotřebu. Daně z přepychových zboží platí nakonec spotřebitelé těchto předmětů, aniž je mohou nějak dostat zpět. Tyto daně postihují bez rozdílu každý druh důchodu, mzdu, zisk z kapitálu i pozemkovou rentu. Daně z životních prostředků, pokud připadají na pracující chudinu, platí nakonec jednak majitelé půdy, a to tím, že dostávají ze svých pozemků menší pachtovné, jednak bohatí spotřebitelé, ať již majitelé půdy nebo jiní, a to ve zvýšených cenách zboží, vždycky ovšem se značnou přírůzkou. Zvýšení ceny takových výrobků, které jsou pro život skutečně nezbytně nutné a jsou určeny pro chudáky, například hrubých vlněných látek, musí se chudákům nahradit dalším zvýšením jejich mezd. Kdyby střední a vyšší vrstvy obyvatelstva věděly, co je pro ně dobré, musely by se vždy stavět proti všem daním z životních prostředků a rovněž proti všem přímým daním ze mzdy. Obojí tuto daň musí totiž nakonec zaplatit v plné výši oni sami, a vždy ještě se značnou

přirážkou. Nejhuře jsou postiženi majitelé půdy, neboť ti platí vždy dvakrát: jako majitelé půdy tím, že dostávají nižší pachtovné, a jako bohatí spotřebitelé tím, že stoupnou jejich výdaje. Výrok sira Matthewa Deckera, že některé daně se v ceně některých druhů zboží opakují a hromadí čtyřikrát i pětkrát, je pokud jde o daně z životních prostředků naprosto správný. Například v ceně kůže musíte platit nejen daň z kůže na boty své vlastní, ale i část daně z kůže na boty ševče a koželuha; musíte platit i daň ze soli, z mýdla a ze svíček, jež tito řemeslníci spotřebují, když pro vás pracují, a daň z kůže, kterou při práci pro vás spotřebuje soli varník, mydlář a svíčkař.

Nejdůležitější daně z životních prostředků jsou ve Velké Británii daně z oněch čtyř právě uvedených předmětů: ze soli, z kůže, z mýdla a ze svíček.

Sůl se zdaňuje již od dávných dob a daň z ní je velmi rozšířena. Zdaňovali ji již Římané a dnes se snad zdaňuje v celé Evropě. Množství, které každý jednotlivec ročně spotřebuje, je nepatrné, a k tomu se dá sůl kupovat po malých částkách; dalo se proto soudit, že nikdo nemůže nijak zvlášť pocítit ani daň hodně vysokou. V Anglii se zdaňuje třemi a jednou třetinou šilinku z bušlu, což je asi trojnásobek původní ceny tohoto zboží. V některých jiných zemích je tato daň ještě vyšší. Kůže je skutečně nutným životním prostředkem. Mýdlo se jím stalo proto, že se používá plátna. V zemích, kde jsou v zimě dlouhé noci, jsou svíčky nutným prostředkem k provozování živnosti. Z kůže a mýdla se vybírá ve Velké Británii daň tři a půl penny z jedné libry váhy, ze svíček jedna penny; u kůže činí tato daň nějakých osm až deset procent původní ceny, u mýdla nějakých dvacet až pětadvacet procent a u svíček nějakých čtrnáct až patnáct procent; jsou to daně sice nižší než daň ze soli, ale stále ještě značně vysoké. Poněvadž všechny tyto čtyři druhy zboží jsou skutečně nezbytnými životními prostředky, musí takové vysoké daně poněkud zvýšit výdaje rozšafných a příčinlivých chudásů, a musí tudíž také více méně zvýšit i jejich mzdy.

V zemi, kde jsou zimy tak chladné jako ve Velké Británii, je palivo v tomto období v pravém slova smyslu nezbytným životním prostředkem, a to nejen pro přípravu jídla, ale i pro zpříjemnění života pracovníků nejrůznějších povolání, kteří pracují v místnostech; vůbec nejlacinějším palivem je pakuhlí. Cena paliva má na cenu práce tak silný vliv, že se v celé Velké Británii výroba v manufakturách omezila hlavně na ona hrabství, kde je uhlí; v jiných krajích nedalo by se totiž pro vysokou cenu tohoto nutného životního prostředku vyrábět tak lacino. V některých odvětvích výroby je kromě toho uhlí nezbytným prostředkem výroby, jako ve sklářství, v železářství a při zpracování jiných kovů. Byla-li by někde na místě nějaká subvence, byla by to možná subvence na převážení uhlí z krajů, kde je ho nadbytek, do krajů, kde je ho nedostatek. Ale místo aby na převážení uhlí poskytli subvenci, uvalili zákonodárci na každou tunu uhlí dopravovaného po moři podél pobřeží daň ve výši tří a jedné čtvrtiny šilinku, což u většiny druhů uhlí činí více než šedesát procent původní ceny přímo na dole. Z uhlí dopravovaného buď po souši, nebo po řekách se daň neplatí. Tam, kde je uhlí již od přírody laciné, spotřebovává se bez zdanění; tam, kde je již samo sebou drahé, uvaluje se na ně ještě vysoká daň.

Takové daně sice zvyšují cenu živobytí, a tudíž i mzdy, ale na druhé straně skýtají vládě značný příjem, který by jiným způsobem asi tak snadno nezískala. Jsou proto možná vážné důvody, proč tyto daně zachovat. Subvence na vývoz obilí, pokud má při dnešním stavu zemědělství zvýšit cenu tohoto nezbytného zboží, má všechny tyto zlé účinky také; a místo aby vládě skýtala příjem, způsobuje jí mnohdy ohromné výdaje. Vysoká cla z dovozu cizozemského obilí, rovnající se v letech průměrné úrody zákazu dovozu, a naprostý zákaz dovážet jak živý dobytek, tak solené maso, který podle zákona platí za normálních dob a který byl nyní vzhledem k nedostatku masa, pokud jde o Irsko a britské osady, na jistou dobu odvolán, mají všechny ony zlé účinky jako daně z

nutných životních prostředků a nenesou přitom vládě pražádný příjem. K tomu, aby taková nařízení byla odvolána, není snad zapotřebí ničeho jiného než přesvědčit společnost o nesmyslnosti onoho učení, z něhož ta nařízení byla vyvozena.

Daně z nezbytných životních prostředků jsou v mnoha jiných zemích daleko vyšší než ve Velké Británii. V mnoha zemích jsou zavedeny daně z mletí mouky ve mlýně a z pečení chleba v peci. V Holandsku se prý peněžní cena chleba pro spotřebu v městech takovými daněmi zdvojnásobuje. Místo některých těchto daní platí venkované z každé osoby každoročně jistou částku podle toho, který druh chleba asi jedí. Ti, kdož jedí pšeničný chléb, platí tři zlaté patnáct stuiverů, což je asi šest šilinků devět a půl penny. Tyto a některé jiné podobné daně zvýšily prý v Holandsku cenu práce tak, že tam přivedly většinu řemesel na mizinu.¹⁶⁴ Podobné daně, třebaže ne tak vysoké, vybírají se i v Miláně, v Janově, ve vévodství Modenském, ve vévodství Parmském, Piacenzském a Guastalském a v církevním státě. Tuto daň, nad niž není zhoubnější, navrhol jistý dost známý francouzský spisovatel¹⁶⁵ zavést k zlepšení financí své země místo většiny jiných daní. Není tak velkého nesmyslu, praví Cicero, aby jej někdy nebyl hlásal některý filosof.

Daně z masa jsou ještě běžnější než daně z chleba. O tom, zda je maso všude nezbytným životním prostředkem, lze ovšem pochybovat. Jak je známo ze zkušenosti, může obilí a jiné plodiny spolu s mlékem, sýrem a máslem nebo, kde není másla, s olejem poskytovat i bez masa stravu velmi bohatou, velmi zdravou, velmi výživnou a velmi posilující. Slušnost nikde nevyžaduje, aby každý člověk jedl maso, tak jako téměř všude vyžaduje, aby každý nosil plátěnou košili nebo kožené boty.

Spotřební zboží, ať již nezbytné životní prostředky nebo zboží přepychové, lze zdaňovat dvojím způsobem. Budťo spotřebitel ročně platí za užívání nebo za spotřebu toho kterého zboží určitou sumu, anebo se

zboží zdaní, dokud je ještě v rukou obchodníka, než se dodá spotřebiteli. Spotřební zboží, jehož úplné spotřebování trvá značně dlouho, dá se nejlépe zdanit prvním způsobem. Zboží, jež se spotřebuje ihned anebo rychleji, zdaňuje se nejlépe způsobem druhým. Příkladem prvního způsobu zdanění je daň z kočáru a daň ze stolního zla ta a stříbra; většina ostatních spotřebních daní a cel jsou příklady druhého způsobu zdanění.

Kočár může při dobrém ošetřování vydržet deset až dvanáct let. Mohl by se zdanit jednou provždy, ještě než by vyšel z rukou koláře. Pro kupce je však jistě výhodnější platit za právo mít vlastní kočár ročně čtyři libry než k ceně kočáru zaplatit koláři najednou ještě dalších čtyřicet nebo osmačtyřicet liber neboli částku, kterou asi zaplatí na dani za ta léta, po která bude kočáru užívat. Podobně i souprava stolního stříbra může vydržet déle než celé století. Pro spotřebitele je jistě snazší platit z každých sto uncí stolního stříbra ročně pět šilinků, což je asi jedno procento z jeho ceny, než vykoupit tuto dlouholetou daň částkou rovnající se pětadvacetinásobku anebo třicetinásobku její roční výše, což by zdražilo stolní stříbro alespoň o pětadvacet až třicet procent. Různé daně, jež postihují domy, je jistě výhodnější platit mírnými každoročními splátkami než najednou jako vysokou daň této hodnoty hned při postavení domu anebo při jeho prvním prodeji.

Známý návrh sira Matthewa Deckera¹⁶⁶ právě požadoval, aby se takto zdaňovalo zboží všechno, tedy i to, které se spotřebuje ihned anebo velmi rychle; obchodník by neplatil nic, ale spotřebitel by za povolení spotřebovat to nebo ono zboží platil ročně určitou částku. Tento návrh měl za účel pomoci všem odvětvím zahraničního obchodu, zvláště obchodu zprostředkovatelskému, a to tím, že by se zrušením všech dovozních a vývozních cel dala kupci možnost použít veškerého jeho kapitálu a úvěru na nákup zboží a na zaplacení dopravy po moři, protože by pak na daně a cla, které původně platí on, nemusel ani z kapitálu ani z

úvěru nic ubírat. Ale proti návrhu zdaňovat tímto způsobem zboží bezprostřední anebo rychlé spotřeby možno asi vznést tyto čtyři velmi závažné námitky.

Za prvé: toto zdanění by bylo méně rovné neboli nebylo by tak úměrné výdajům a spotřebě jednotlivých poplatníků jako dnešní způsob zdanění. Daně z piva, z vína a z lihovin, které původně platí výčepníci, platí nakonec jednotliví spotřebitelé přesně podle toho, kolik těch nápojů spotřebují. Kdyby se však tato daň měla platit tak, že by si k pití těchto nápojů musel každý zakoupit povolení, byl by spotřebitel, který pije s mírou, v poměru ke své spotřebě zdaněn mnohem více než spotřebitel pijan. Rodina, která stále hostí mnoho lidí, byla by zdaněna mnohem mírněji než rodina, která mívá hostů málo.

Za druhé: tím, že by se za povolení spotřebovat určité zboží muselo platit najednou za celý rok, za půl roku nebo za čtvrt roku, zmenšil by tento způsob zdanění velmi značně jednu z hlavních výhod daní ze zboží k rychlému spotřebování, totiž placení po částech. V dnešní ceně tří a půl penny za džbán černého piva mohou daně ze sladu, z chmelu a z piva spolu s ještě dalším ziskem, jež si sládek účtuje za to, že tyto daně platí původně sám, činit tak asi jeden a půl penny. Může-li pracovník tento jeden a půl penny lehce vyhodit, koupí si más černého piva. Platí daň po částech, podle toho, jak si ji může dovolit platit a kdy si ji může dovolit platit; spotřebitel tu zaplatí daň pokaždé naprosto dobrovolně, a nechce-li, nemusí ji vůbec platit.

Za třetí: takové daně by již měly menší účinnost než zákony proti přepychu. Když by si již spotřebitel zakoupil povolení, ať již by pil mnoho nebo málo, jeho daň by byla stále stejná.

Za čtvrté: kdyby celou tu daň, kterou dnes platí jen s nepatrnými potížemi anebo vůbec bez obtíží při každém mázu a korbeli černého piva, jež v tu kterou dobu vypije, měl pracovník platit najednou za rok, za půl roku nebo za čtvrt roku, vehnala by ho možná tato suma často opravdu do

úzkých. Aniž by byl krajně nespravedlivý, nemohl by tedy zřejmě tento způsob zdanění nikdy vynést státní pokladně přibližně týž příjem, jaký do ní plyne při nynějším způsobu zdanění, při němž k takovým nespravedlnostem nedochází. Ale v některých zemích se zboží určené k bezprostřednímu anebo velmi rychlému spotřebování tímto způsobem zdaňuje. V Holandsku se za povolení pít čaj platí na hlavu tolik a tolik. O dani z chleba jsem se již zmínil; pokud se tento chléb spotřebovává u sedláků a na vesnicích, vybírá se z něho daň tímž způsobem.

Spotřební daně se uvalují hlavně na zboží tuzemské výroby určené pro tuzemskou spotřebu. Ukládají se jenom na několik druhů nejvíce rozšířeného zboží. Nikdy tu nemůže vzniknout nejmenší pochybnost ani o tom, které zboží takové dani podléhá, ani jaká daň se platí z toho kterého druhu zboží. Tyto daně postihují téměř vesměs zboží, jež nazývám přepychovým, vyjímaje ovšem ony čtyři uvedené daně ze soli, z mýdla, z kůže a ze svíček, a snad i z láhvového skla.

Celní poplatky jsou proti spotřebním daním mnohem starší. Svůj anglický název „customs“ zvyky, obyčeje dostaly patrně proto, aby se tak naznačilo, že to jsou poplatky obvyklé „customary“, které se vybírají již od pradávna. Původně to asi měly být daně ze zisku kupců. V barbarských dobách feudálního bezvládí se hledělo na kupce a na všechny ostatní obyvatele měst téměř stejně jako na propuštěné nevolníky, jimiž feudálové pohrdali a jimž záviděli jejich výdělky. Vysoká šlechta, která předtím dovolila králi zdanit zisky jejich vlastních pachtýřů, ochotně souhlasila s tím, aby zdanil i zisky stavu, na jehož ochraně jí záleželo daleko méně. V oněch necivilizovaných dobách se ještě nechápalo, že zisky kupců nejsou předmět zdanitelný přímo, neboli že všechny takové daně musí nakonec, a to se značnou přírážkou, zaplatit spotřebitelé.

Na zisky kupců cizozemských se hledělo ještě nepřejícněji než na zisky kupců anglických. Bylo proto přirozené, že se na zisky cizích kupců ukládala daň vyšší než na zisky kupců anglických. Toto rozlišování ve

zdanění kupců cizozemských a kupců anglických, jehož původ byl v nevědomosti, uchovala snaha našich kupců o monopol neboli jejich snaha, aby měli jak na domácím, tak na cizozemském trhu jistou výhodu, i v dobách pozdějších.

Při takovémto rozlišování postihovala prastará cla bez rozdílu všechny druhy zboží, nezbytné životní prostředky stejně jako předměty přepyčové, zboží dovážené stejně jako zboží vyvážené. Proč by měli mít kupci obchodující s jedním zbožím, usuzovalo se pravděpodobně, nějakou přednost před kupci obchodujícími s jiným zbožím, nebo proč by vývozce měl mít nějakou přednost před dovozcem?

Stará cla se rozpadala na tři druhy. První a snad vůbec nejstarší clo bylo clo z vlny a z kůže. Bylo to patrně clo především anebo jediné vývozní. Když byla v Anglii zavedena výroba vlněných látek, bylo podobné clo uloženo i na tyto látky, aby vývozem vlněných látek král nebyl nijak zkrácen na svých clech z vlny. Druhé dva druhy byly předně clo z vína, kterému se říkalo tuno vně (*tonnage*), poněvadž činilo tolik a tolik za tunu (*ton*), a za druhé clo ze všeho ostatního zboží, jemuž se říkalo liberné (*poundage*), poněvadž činilo tolik a tolik za jednu libru šterlinků (*pound*) předpokládané ceny zboží. V 47. roce vlády Eduarda III. bylo na všechno vyvážené a dovážené zboží kromě vlny, ovčích kůží, kůže a vína, jež podléhaly zvláštním poplatkům, uvaleno clo ve výši šesti pencí z jedné libry šterlinků. Ve 14. roce vlády Richarda II. bylo toto clo zvýšeno na jeden šilink z libry, ale tři roky poté bylo opět sníženo na šest pencí. V 2. roce vlády Jindřicha IV. bylo zvýšeno na osm pencí a ve 4. roce vlády téhož panovníka na jeden šilink. Od té doby až do 9. roku vlády Viléma III. zůstalo toto clo na výši jednoho šilinku z libry. Tuno vně a liberné povoloval parlament králi zpravidla jedním a týmž zákonem a nazývalo se zvláštní daň z tunovného a z liberného. Poněvadž zvláštní daň z liberného činila po tak dlouhou dobu jeden šilink z libry, neboli pět procent, v mluvě celníků označovalo potom slovo zvláštní daň vůbec jakýkoli takový

pětiprocentní poplatek. Tato zvláštní daň, které se dnes říká „ stará“ , vybírá se ještě dnes podle knihy sazeb zavedené ve 12. roce vlády Karla II. Způsob určovat cenu zboží podléhajícího tomuto clu podle knihy sazeb pochází prý z doby ještě před vládou Jakuba I. Nová zvláštní daň, uložená zákonem z 9. a 10. roku vlády Viléma III., činila u většiny zboží dalších pět procent. Třetinová a dvoutřetinová zvláštní daň tvořily dohromady dalších pět procent, na něž každá z nich přispěla příslušným podílem. Zvláštní daň z roku 1747 postihla většinu zboží čtvrtými pěti procenty a zvláštní daň z roku 1759 jisté druhy zboží pátými pěti procenty. Kromě těchto pěti zvláštních daní bývaly na ty nebo ony druhy zboží čas od času uvalovány nejrozličnější jiné poplatky; někdy se jimi hradily nutné potřeby státu a někdy se jimi řídil obchod země ve smyslu zásad učení merkantilistického.

Toto učení docházelo časem stále větší a větší obliby. Stará zvláštní daň postihovala bez rozdílu jak vývoz, tak dovoz. Ony čtyři další zvláštní daně a stejně tak i ostatní poplatky, které se tu a tam vybíraly z těch nebo oněch druhů zboží, byly až na několik výjimek uvalovány vesměs na dovoz. Většina starých poplatků uložených kdysi na vývoz tuzemských výrobků zemědělství, řemesel a manufaktur byla buď snížena, anebo úplně zrušena. Většina jich byla zrušena. Na vývoz některých z nich se dokonce začaly poskytovat subvence. Při vývozu cizozemského zboží se také začalo vracet clo, a to někdy celé, ale většinou jen část celních poplatků zaplacených při dovozu tohoto zboží. Z celních poplatků uvalených na dovoz starou zvláštní daní vrací se při vývozu cizozemského zboží jen polovina; ale poplatky uložené dalšími zvláštními daněmi a jiné poplatky vracejí se u většiny zboží při jeho opětném vývozu celé. Tato vzrůstající podpora poskytovaná vývozu a stále větší ztěžování dovozu má jen několik málo výjimek; těmito výjimkami jsou hlavně suroviny pro některá odvětví výroby. Naši obchodníci a majitelé manufaktur by totiž chtěli, aby jim tyto suroviny přicházely co možná nejlevněji a jejich konkurentům v jiných zemích co nejdražší. Cizí suroviny se z toho důvodu někdy dovozuje

dovážet beze cla; např. španělskou vlnu, len a surovou lněnou přízi. Vývoz surovin domácího původu a surovin, které jsou vlastní našim koloniím, býval někdy naprosto zakazován, jindy na něj bývaly uvalovány vyšší celní poplatky. Vývoz anglické vlny byl zakázán. Vývoz bobřích kůží, bobřích kožešin a senegalské gumy byl podroben vyššímu clu, neboť dobytím Kanady a Senegalu získala Velká Británie na toto zboží téměř monopol.

Že merkantilistické hospodaření nemělo na důchod valné většiny obyvatelstva, tj. na roční produkt půdy a práce v zemi, zvláště příznivý vliv, pokusil jsem se ukázat v knize čtvrté tohoto pojednání. Na příjmy panovníka nemělo patrně vliv o nic příznivější; aspoň potud ne, pokud tyto příjmy plynou z celních poplatků.

Při tomto hospodaření byl dovoz některých druhů zboží vůbec zakázán. Tímto zákazem se dovoz tohoto zboží někdy naprosto zamezil a jindy se velmi značně snížil, neboť dovozci byli doháněni k podloudnictví. Zcela zamezil dovoz cizozemského vlněného zboží; a velmi značně snížil dovoz cizozemských látek hedvábných a sametových. V obou případech pak byl zcela ztracen výnos cla, které se mohlo vybrat z dovozu tohoto zboží.

Vysoké celní poplatky uvalované na dovoz mnoha druhů cizozemského zboží proto, aby se bránilo jeho spotřebě ve Velké Británii, mnohdy jen podporovaly podloudnictví a v každém případě snižovaly výnos cel pod úroveň, kterou by byly vynesly celní poplatky mírnější. Výrok dr. Swifta, že v celních počtech dvě a dvě se často rovnají nikoli čtyřem, nýbrž pouze jedné,¹⁶⁷ platí zcela i o takovýchto vysokých celních poplatcích, jež by jistě nebyly nikdy zaváděny, kdyby nás nebyl merkantilismus učil užívat cel často jako nástroje nikoli státní pokladny, nýbrž monopolu. Subvence, které se leckdy poskytují na vývoz domácích výrobků zemědělství, řemesel a manufaktur, a vracení cla při opětném vývozu většiny cizozemského zboží vedly k mnoha podvodům a k zvláštnímu způsobu šizení státní pokladny, nad nějž pro ni není zhoubnějšího. Aby se získala

subvence nebo aby se dosáhlo vrácení cla, zboží se, jak je velmi dobře známo, mnohdy nalodí a vypluje se s ním na moře, ale brzy se pak zase někde jinde v zemi tajně vylodí. Subvencemi a vrácením cla, čehož obojího se většinou dosahuje podvodně, zkracuje se výnos cel velmi značně. Hrubý výnos cel v roce, který skončil 5. ledna 1755, činil 5 068 000 liber št. Subvence vyplacené z tohoto výnosu činily 167 800 liber št., třebaže se toho roku nevyplácely subvence za obilí. Navrácená cla činila podle záznamů a potvrzení 2 156 000 liber št. Subvence a navrácená cla dohromady činily 2 324 600 liber št. Po srážce těchto částek činil čistý výnos cel pouze 2 743 400 liber št.; odečteme-li pak ještě 287 900 liber št. na výdaje na správu, jako jsou platy celníků a jiné vedlejší výdaje, zbude jako čistý výnos cel za tento rok 2 455 500 liber št. Výdaje na správu tak činí asi pět až šest procent z hrubého výnosu cel a o něco více než deset procent z toho, co zbude z hrubého výnosu po odečtení částky vyplacené na subvencích a na navrácených clech.

Poněvadž se téměř ze všeho dováženého zboží platí vysoké clo, snaží se naši dovozci co nejvíce zboží dopravit do země podloudně a co nejméně ho přihlásit v celních záznamech. Naši vývozci udávají zase naopak v celních záznamech více, než kolik vyvezou; někdy z marnivosti a proto, aby si získali pověst, že vyvázejí spoustu zboží, z něhož se neplatí clo, a leckdy i proto, aby získali subvenci nebo aby jim clo bylo vráceno. V důsledku těchto různých podvodů je náš vývoz podle celních záznamů zdánlivě mnohem vyšší než náš dovoz; k nevýslovné radosti oněch politiků, kteří měří blahobyt národa podle tzv. obchodní bilance.

Pokud není výslovně od cla osvobozeno, a takových osvobození je poskrovnu, podléhá veškeré dovážené zboží jistým celním poplatkům. Doveze-li se některé zboží, které není uvedeno v knize celních sazeb, proclí se ve výši 4 šilinků 9 a 9/20 penny z každé libry šterlinků ceny, kterou dovozce odpřísáhl, tj. ve výši téměř pěti zvláštních daní, neboli pětinasobku liberného. Kniha celních sazeb je neobyčejně obsáhlá a

vypočítává velké množství rozličných druhů zboží, z nichž se mnohé vyskytuje jen zřídka, a není proto ani dost dobře známé. Z toho důvodu je často nejisté, kam by se mělo to či ono zboží zařadit, a kolik by se tedy z něho mělo platit cla. Omyly, ke kterým pak dochází, přivedou leckdy celníka na mizinu a dovozci způsobí často mnoho nepříjemností, výdajů a šikan. Pokud jde o jasnost, přesnost a určitost, jsou tedy cla daleko za spotřebními daněmi.

Má-li většina členů společnosti přispívat do státní pokladny úměrně svým výdajům, nemusí se snad zdaňovat každý jednotlivý předmět, za který něco utratí. Příjem, který plyne do státní pokladny ze spotřebních daní, postihuje prý poplatníky neméně rovně než příjem z celních poplatků; a spotřební daně se vybírají jen z několika málo předmětů, jichž se nejvíce používá a spotřebovává. Již mnoho lidí bylo toho názoru, že i vybírání cla by se při náležitém hospodaření mohlo bez újmy pro státní pokladnu a k velkému prospěchu zahraničního obchodu omezit jen na několik druhů zboží.

Cizozemské zboží, kterého se v Anglii nejvíce užívá a nejvíce se ho tam spotřebuje, jsou dnes asi hlavně vína a pálenky, některé produkty americké a západoindické, jako cukr, rum, tabák, kokosové ořechy a j., a některé produkty východoindické, jako čaj, káva, čínské porcelánové zboží, koření všeho druhu, některé tkaniny prodávané na kusy apod. Tyto druhy zboží vynášejí dnes asi největší část příjmu plynoucího z celních poplatků. Poplatky, které se dnes vybírají z výrobků cizozemského původu, kromě poplatků z oněch několika výrobků právě vypočítaných, byly zavedeny většinou nikoli pro státní pokladnu, nýbrž k zabezpečení monopolu neboli proto, aby naši obchodníci měli na našem domácím trhu jistou výhodu. Kdyby se zrušily veškeré zákazy a kdyby se všechny výrobky cizozemského původu zdanily tak mírně, že by to, jak zkušenost ukazuje, přinášelo státní pokladně z každého druhu zboží velmi podstatný příjem, měli by naši řemeslníci na domácím trhu stále ještě značné výhody,

a mnoho druhů zboží, z nichž dnes některé nevynášejí státu vůbec žádný příjem a jiné jen příjem zcela nepatrný, mohlo by poskytovat příjem velmi značný.

Poněvadž vysoké poplatky jednak zmenšují spotřebu zboží, které jim podléhá, a jednak podporují šízení státní pokladny, poskytují vládě často menší příjem, než jaký by poskytovaly poplatky mírnější.

Je-li zmenšení příjmu výsledkem snížení spotřeby, je tu jediná pomoc, a to snížení poplatků. Pokud snížení příjmu je důsledkem toho, že se podporuje šízení státní pokladny, dalo by se mu možná odpomoci dvojím způsobem: buď tím, že by se oslabila lákavost tohoto šízení, anebo tím, že by se šízení státní pokladny ztížilo. Lákavost šízení státní pokladny se dá oslabit jedině tak, že se sníží cla; znesnadnit podloudnictví lze pak jedině tím způsobem, že se zavede takové celní řízení, které mu může nejlépe zabránit.

Zkušenost snad ukazuje, že zákony o spotřební dani zabraňují šízení státní pokladny mnohem účinněji než zákony celní. Kdyby se do celnictví zavedlo řízení, které by se, pokud to jen povaha těchto dvojích poplatků dovoluje, co nejvíce podobalo řízení při vybírání spotřebních daní, bylo by tím šízení státní pokladny možná značně ztíženo. Mnoho lidí se domnívá, že by se tato úprava dala provést velmi snadno.

Dovozci zboží podléhajícího clu mohlo by se, jak bylo navrhováno, dovolit, aby si sám vybral, zda si chce zboží odvézt do svého vlastního skladiště anebo zda je chce uložit ve skladišti zřízeném na útraty jeho vlastní nebo na útraty státu, ale klíč od tohoto skladiště by měl celník a smělo by se otevřít vždy jen v jeho přítomnosti. Kdyby obchodník odvezl zboží do svého vlastního skladiště, musel by zaplatit clo ihned a nikdy by je již potom nedostal zpět; a toto skladiště by bylo pod stálým dohledem celníka, který by si je přicházel prohlédnout, aby se přesvědčil, jak dalece množství zboží, které tam je, souhlasí s množstvím, za něž bylo zapláceno clo. Kdyby dovozce odvezl zboží do skladiště státního, platil by clo teprve

tehdy, až by zboží ze skladiště odebral pro spotřebování uvnitř země. Kdyby si je vyzvedl pro vývoz, neplatil by clo vůbec; musel by ovšem dát pokaždé náležitou záruku, že zboží opravdu vyveze. Ti, kdož s tímto zbožím obchodují, ať ve velkém či v drobném, museli by trpět návštěvy a prohlídky celníků a museli by prokazovat náležitými potvrzeními, že z veškerého zboží, jež mají v krámě nebo ve skladišti, bylo zapláceno clo. Tímto způsobem se dnes vybírá tzv. spotřební daň z dováženého rumu a stejné řízení by se možná dalo rozšířit na všechny poplatky z dováženého zboží, ovšem jedině za předpokladu, že by se vybírání cla omezilo tak jako u spotřebních daní na několik málo druhů nejrozšířenějšího zboží. Kdyby se vybíralo z téměř všech druhů zboží jako nyní, bylo by těžké opatřit dostatečně velká státní skladiště, a zboží velmi choulostivé anebo zboží, jehož přechovávání vyžaduje hodně péče a opatrování, nemohl by obchodník bez nebezpečí svěřit do žádného jiného skladiště než do svého vlastního.

Kdyby se i při velmi vysokých clech dalo takovým řízením zabránit značnějšímu šizení státní pokladny a kdyby se každé clo čas od času zvyšovalo nebo snižovalo tak, aby vždy státu vynášelo největší příjem, takže by se cla vždycky používalo jako nástroje fiskálního a nikdy jako nástroje k zajištění monopolu, tu je zcela pravděpodobné, že by clo z dovozu pouze několika málo druhů nejrozšířenějšího zboží vynášelo příjem přinejmenším rovný nynějšímu čistému výnosu cel a že by se do celnictví dala zavést táž jednoduchost, určitost a přesnost, jaká je u spotřebních daní. Ztráty, které dnes vznikají státní pokladně tím, že vrací cla za vývoz cizozemského zboží, které se pak znovu u nás vylodí a spotřebuje se na našem trhu, by se při takovém řízení zcela ušetřily. Kdyby se k této úspoře, která by již sama o sobě byla velmi značná, připočítaly všechny zrušené subvence na vývoz domácích výrobků, tj. subvence ve všech těch případech, kdy ve skutečnosti nešlo o vrácení jistých spotřebních daní, které obchodník zaplatil původně sám, je zcela

nepochybné, že by se po této úpravě čistý výnos cel plně vyrovnal výnosu, jaký cla dávala předtím.

Kdyby státní pokladna neutrpěla takovou úpravou žádnou ztrátu, měly by z ní jistě obchod, řemesla a manufaktury v zemi velmi značný prospěch. Se zbožím, které by bylo prosté cla, a takového zboží by byla většina, mohlo by se obchodovat zcela volně, se všemi možnými výhodami, mezi všemi končinami světa. Mezi toto zboží by patřily všechny nezbytné životní prostředky a všechny suroviny pro řemesla a manufaktury. Pokud by volný dovoz životních prostředků snížil na vnitřním trhu jejich průměrnou cenu v penězích, zlevnil by i cenu práce, aniž by při tom snížil skutečnou odměnu za práci. Hodnota peněz odpovídá množství nezbytných životních prostředků, které si za ně lze koupit. Hodnota životních prostředků je naproti tomu naprosto nezávislá na množství peněz, které se za ně dostanou. Zlevnění ceny práce bylo by nutně provázeno úměrným zlevněním ceny všech tuzemských výrobků, a ty by tak získaly na všech cizozemských trzích jakési výhodnější postavení. Volný dovoz surovin by snížil cenu některých výrobků v ještě větší míře. Kdyby se surové hedvábí mohlo z Číny a z Hindustánu dovážet bez cla, mohli by angličtí výrobci hedvábných látek prodávat daleko levněji než výrobci francouzští a italské. Nebylo by důvodu proč dovoz cizích hedvábných a sametových látek zakazovat. Láci svého zboží opanovali by naši výrobci nejen trh domácí, ale ovládli by do velmi značné míry i trhy cizí. I se zbožím, které by clu podléhalo, obchodovalo by se mnohem výhodněji než nyní. Jestliže by se toto zboží vydávalo ze státních skladů pro vývoz do ciziny, bylo by potom prosté cla, a obchod s ním by byl naprosto svobodný. Obchod s veškerým zbožím kupovaným v jedné části země a prodávaným v druhé požíval by při takovéto úpravě největších možných výhod. Kdyby si dovozce vyzvedl toto zboží ze skladů pro spotřebu ve své vlastní zemi, nemusel by platit sám clo předem, dokud by se mu nenaskytla příležitost zboží prodat ať již některému obchodníkovi

nebo některému spotřebiteli, a mohl by je proto prodávat vždy laciněji, než kdyby musel platit toto clo sám hned při dovozu zboží. I při týchž celních poplatcích mohl by pak zahraniční obchod se zbožím podléhajícím clu být mnohem výnosnější, než je nyní.

Cílem pověstného návrhu na úpravu spotřebních daní předloženého sirem Robertem Walpolem bylo zavést u spotřební daně z vína a z tabáku něco ne zcela nepodobného tomu, co se navrhuje zde. Návrh zákona, který byl tehdy parlamentu předložen, vztahoval se sice pouze na tyto dva druhy zboží, ale všeobecně se mělo za to, že má být úvodem k úpravě mnohem rozsáhlejší. Stranická zaujatost spojená se zájmy kupců šidících státní pokladnu vyvolala proti tomuto návrhu zákona tak prudký, třebaže neoprávněný odpor, že ministr považoval za vhodné od svého návrhu upustit; a ze strachu, že by to vyvolalo zase takový pokřik, neodvážil se již žádný jeho nástupce přijít s tím návrhem znovu.

Poplatky z přepychového zboží cizozemského původu dováženého pro spotřebování v zemi postihují sice také někdy chudinu, ale hlavně postihují lidi prostředně zámožné a více než prostředně zámožné. Takovými poplatky jsou například cla z cizozemských vín, z kávy, z čokolády, z čaje, z cukru apod.

Poplatky z levnějšího přepychového zboží tuzemské výroby určeného pro spotřebu v zemi postihují dost rovněž všechny vrstvy obyvatelstva podle toho, jaké jsou jejich výdaje. Chudáši platí daň pouze z takového množství sladu, chmele a piva, kolik ho spotřebují oni sami; boháči pak z takového množství, kolik spotřebují jednak oni sami a jednak jejich služebnictvo. Je nutno poznamenat, že úhrnná spotřeba nižších vrstev obyvatelstva neboli vrstev nižších než středních je v každém státě nejen co do množství, ale i co do hodnoty mnohem větší než spotřeba vrstev středních a vyšších. Úhrn výdajů nižších vrstev je mnohem vyšší než úhrn výdajů vrstev vyšších. Za prvé: téměř celý kapitál se v každém státě každoročně rozděluje mezi nižší vrstvy lidu jako mzda za produktivní práci.

Za druhé: větší část důchodu plynoucího jak z pozemkové renty, tak ze zisku z kapitálu rozděluje se každoročně mezi tytéž vrstvy jako mzda a výdaje na udržování domácího služebnictva a jiných neproduktivních pracovníků. Za třetí: téže vrstvě patří i jistá část zisku z kapitálu jakožto důchod, který plyne z použití jejího vlastního kapitálu. Roční zisk drobných kramářů, živnostníků a obchodníků v drobném je všude velmi značný a činí velmi značnou část ročního produktu. Konečně za čtvrté: téže vrstvě náleží i část pozemkové renty; značná její část těm, kdo již téměř patří mezi střední vrstvy, a malá část dokonce i vrstvám nejnižším, neboť i obyčejní nádeníci mívají leckdy pár jiter vlastní půdy. I když jsou výdaje jednotlivých příslušníků těchto nižších vrstev obyvatelstva nepatrné, výdaje všech dohromady činí vždy převážnou část úhrnných výdajů společnosti; neboť toho, co zbývá z celoročního produktu půdy a práce v celé zemi pro spotřebu vyšších vrstev, je vždy mnohem méně nejen co do množství, ale i co do hodnoty. Proto daně postihující hlavně výdaje vyšších vrstev, neboli menší část ročního produktu vynášejí pravděpodobně mnohem méně než daně, které postihují bez rozdílu výdaje všech vrstev, anebo dokonce daně, které postihují hlavně výdaje vrstev nižších; neboli méně než daně postihující bez rozdílu úhrnný roční produkt anebo daně postihující hlavně jeho největší část. Spotřební daň ze surovin potřebných k výrobě tuzemských kvašených nápojů a lihovin a z vlastní výroby těchto nápojů je proto daleko výnosnější než kterákoli jiná; a přitom tato spotřební daň postihuje značné a možná i převážné výdaje prostého lidu. V roce, který uplynul 5. července 1755, činil hrubý výnos této spotřební daně 3 341 837 liber št. 9 šilinků 9 pencí.

Je však nutno mít vždy na paměti, že se nižším vrstvám obyvatelstva má zdaňovat vždy jen spotřeba zboží přepychového, a nikoli nezbytných životních prostředků. Jakákoli daň z jejich nezbytných výdajů postihla by nakonec jedině vyšší vrstvy neboli menší část ročního produktu, a nikoli část větší. Taková daň musí vždycky buď zvýšit mzdy, anebo snížit

poptávku po práci. Mzdy by zvýšit nemohla, aniž by konečné zaplacení daně dopadlo na vyšší vrstvy obyvatelstva. Poptávku po práci by zmenšit nemohla, aniž by zároveň zmenšila roční produkt půdy a práce ve státě, tj. onen fond, z něhož se nakonec musí platit všechny daně. Ať by taková daň snížila poptávku po práci na jakoukoli míru, musela by vždy zároveň zvýšit mzdy více než na míru, kterou by jinak měly při takové poptávce; a toto zvýšení mezd musely by nakonec zaplatit pokaždé vyšší vrstvy obyvatelstva.

Vaření kvašených nápojů a pálení lihovin pro soukromou spotřebu, a nikoli na prodej, nepodléhá ve Velké Británii spotřební dani. Toto osvobození od daně, jež má ušetřit domácnost protivných návštěv a prohlídek výběrčími daní, způsobuje, že břímě těchto daní dopadá často daleko tíže na chudáky než na boháče. Pálení lihoviny pro soukromou spotřebu není ovšem nijak obvyklé, přestože se tak někdy děje. Ale pivo si vaří na venkově mnohé zámožnější rodiny, a rodiny bohaté a šlechtické si je vaří téměř všechny. Jejich silné pivo je proto stojí o osm šilinků ze sudu méně než obyčejného sládku, kterému musí vynášet po zaplacení daně a všech ostatních výdajů ještě i zisk. Takové rodiny pijí proto pivo jistě alespoň o devět až deset šilinků na sud levnější proti pivu téže jakosti, které pije prostý lid, neboť tomu přichází vždycky více vhod kupovat si pivo po malém množství v pivovaru nebo v hospodě. Podobně nechodí výběrčí daní po domácnostech zjišťovat také slad, jež si rodina vyrábí pro svou vlastní spotřebu; ale v tomto případě musí rodina zaplatit za každého svého člena jakousi náhradu ve výši sedmi a půl šilinku. Sedm a půl šilinku se rovná spotřební dani z deseti bušlů sladu, což plně odpovídá množství, které pravděpodobně průměrně spotřebují všichni členové skromné rodiny, muži, ženy i děti. Ale v rodinách bohatých a šlechtických, kde se velmi drží na venkovskou pohostinnost, jsou sladové nápoje, jež vypijí členové rodiny, pouze nepatrnou částí spotřeby celého domu. Přesto, ať již kvůli této náhradě anebo z jiných důvodů, vyrábět si pro soukromou

spotřebu slad je daleko méně obvyklé než vařit si pivo. Těžko by se asi našel rozumný důvod, proč by podobnou náhradu neměli platit také ti, kdo si pro svou vlastní spotřebu doma bud vaří pivo, anebo pálí lihoviny.

Bylo již často prohlašováno, že daleko nižší daň ze sladu by mohla vynášet více, než kolik dnes vynášejí dohromady vysoké daně ze sladu a z piva; příležitost k šizení státní pokladny je totiž v pivovaru mnohem větší než ve sladovně, a kromě toho ti, kdož si vaří pivo pro soukromou spotřebu, jsou osvobozeni ode všech daní nebo náhradních dávek, kdežto ti, kdož si pro svou vlastní spotřebu vyrábějí slad, osvobozeni nejsou.

V londýnském pivovaru, který vaří černé pivo, uvaří se z jednoho kvartu sladu obyčejně přes dva a půl, někdy až tři sudy černého piva. Daně ze sladu činí z kvartu šest šilinků; daně ze silného i ze slabého piva osm šilinků ze sudu. U piva vyrobeného z jednoho kvartu sladu činí proto v onom pivovaru, kde se vaří černé pivo, daně ze sladu a z piva mezi šestadvaceti a třiceti šilinky. Ve venkovských pivovarech, které vaří pro běžný prodej na venkově, uvaří se z kvartu sladu málokdy méně než dva sudy piva silného a jeden sud piva slabého; silného piva často dva a půl sudu. Daně ze slabého piva činí ze sudu jeden a jednu třetinu šilinku. U piva uvařeného ve venkovských pivovarech z kvartu sladu činí proto daně ze sladu, ze silného a ze slabého piva málokdy méně než třiadvacet a jednu třetinu šilinku, často až šestadvacet šilinků. Vezmeme-li průměr v celém království, je nutno u piva uvařeného z jednoho kvartu sladu odhadovat celkovou výši daně ze sladu, ze silného a ze slabého piva na nejméně čtyřadvacet až pětadvacet šilinků. Ale kdyby se všechny tyto daně ze silného a ze slabého piva zrušily a zato se ztrojnásobila daň ze sladu, vynesla by prý tato jediná daň více, než kolik dnes vynášejí všechny ony vyšší daně dohromady.

	liber št.	šilinků	pencí
Roku 1772 vynesla stará daň ze sladu a přirážka	722 023 356 776	11 7	11 9 ³ / ₄
Roku 1773 vynesla stará daň a přirážka	561 627 278 650	3 15	7 ¹ / ₂ 3 ³ / ₄
Roku 1774 vynesla stará daň a přirážka	624 614 310 745	17 2	5 ³ / ₄ 8 ¹ / ₂
Roku 1775 vynesla stará daň a přirážka	657 357 323 785	0 12	8 ¹ / ₄ 6 ¹ / ₄
	<hr/> 3 835 580	12	0 ³ / ₄
Průměr za tyto čtyři roky	958 895	3	0³/₁₆
Roku 1772 vynesla spotřební daň na venkově a v londýnských pivovarech	1 243 128 408 260	5 7	3 2 ³ / ₄
Roku 1773 spotřební daň na venkově a v londýnských pivovarech	1 245 808 405 406	3 17	3 10 ¹ / ₂
Roku 1774 spotřební daň na venkově a v londýnských pivovarech	1 246 373 320 601	14 18	5 ¹ / ₂ 0 ¹ / ₄
Roku 1775 spotřební daň na venkově a v londýnských pivovarech	1 214 583 463 670	6 7	1 0 ¹ / ₄
	<hr/> 6 547 832	19	2 ¹ / ₄
Průměr za tyto čtyři roky	1 636 958	4	9¹/₂
Po připočtení průměrné daně ze sladu, neboli vyjde jako úhrn těchto daní	958 895 2 595 853	3 7	0 ³ / ₁₆ 9 ¹ / ₁₆
Ale kdyby se daň ze sladu ztrojnásobila, neboli kdyby se zvýšila ze šesti šilinků z jednoho kvartu sladu na osmnáct, vynesla by tato jedi- ná daň	2 876 685	9	0 ⁹ / ₁₆
kterážto částka převyšuje předešlou o	280 832	1	2 ¹ / ₁₆

K staré dani ze sladu počítá se ovšem i daň čtyř šilinků z velkého sudu jablečného moštu a daň deseti šilinků ze sudu silného piva pšeničného. Daň z moštu vynesla roku 1774 pouze 3083 libry št. 6 šilinků 8 pencí. Bylo to pravděpodobně poněkud méně než obvykle, neboť všechny daně z moštu vynesly toho roku méně než obvykle. Daň ze silného piva pšeničného je sice mnohem vyšší, ale vynáší ještě méně, poněvadž se tento nápoj méně pije. Ale aby se obvyklý výnos těchto dvou daní, ať již je jakýkoli, vyrovnal, počítají se mezi tzv. venkovské spotřební daně za prvé stará spotřební daň z moštu ve výši šesti a dvou třetin šilinku ze sudu, za

druhé obdobná daň z ovocného octa ve výši šesti a dvou třetin šilinku ze sudu, za třetí daň z vinného octa ve výši osmi a tří čtvrtin šilinku ze sudu a konečně, jako čtvrtá, daň z medoviny ve výši jedenácti pencí z galonu; výnos těchto daní pravděpodobně více než vyvažuje výnos daní vybíraných jako tzv. roční daň ze sladu postihující mošt a silné pivo pšeničné.

Sladu se používá nejen při vaření silného a slabého piva, ale i při výrobě podřadných druhů vín a při výrobě pálenek. Kdyby se měla daň ze sladu zvýšit na osmnáct šilinků z kvartu, musely by se poněkud snížit daně vybírané z těchto druhů podřadných vín a z pálenek, k jejichž výrobě je zapotřebí jistého množství sladu. U tzv. sladových pálenek tvoří slad obvykle pouze jednu třetinu suroviny; druhé dvě třetiny jsou buď syrový ječmen, anebo jedna třetina je ječmen a jedna třetina je pšenice. V palírně sladových pálenek je jak příležitost, tak pokušení k šizení státní pokladny mnohem větší než v pivovaru anebo ve sladovně; příležitost, protože zboží má menší objem a větší hodnotu, a pokušení, protože daně jsou mnohem vyšší, neboť z jednoho galonu pálenky činí tři šilinky deset a dvě třetiny penny.¹⁶⁸ Kdyby se daně ze sladu zvýšily a snížily se daně z pálení lihovin, zmenšila by se jak příležitost, tak i pokušení k šizení státní pokladny, takže by příjem státní pokladny možná vzrostl ještě více.

Politika Velké Británie je již nějakou dobu taková, že omezuje požívání lihových nápojů, a to prý proto, že se jí ničí zdraví prostého lidu a kazí jeho mravy. V souhlase s touto politikou nesměly by se daně z lihovin snížit tolik, aby se nějak snížila jejich cena. Lihoviny by mohly zůstat stejně drahé, jako bývaly, ale zato by se dala značně snížit cena nápojů zdravých a posilujících, jako je silné a slabé pivo. Z lidu by se tak sňala část břemene, na něž si nyní nejvíce naříká, a příjem státní pokladny by se přitom asi značně zvýšil.

Námítky, které proti této změně v nynější soustavě spotřebních daní

vznáší dr. Davenant, jsou patrně zcela bez podkladu. Tvrdí se v nich totiž, že prý by se tato daň nerozdělila tak, jak je tomu nyní, celkem rovnoměrně na zisk sladaře, sládka a výčepníka, nýbrž postihla by jedině zisk sladaře, že prý by sladař nemohl dostat daň tak lehce zpět ve zvýšené ceně svého sladu jako sládek a výčepník ve zvýšené ceně nápoje a že prý by tak vysoká daň ze sladu asi snížila rentu a zisk z pozemků, na nichž se pěstuje ječmen.

Snížit míru zisku v tom či onom podnikání nedokáže na delší dobu žádná daň, neboť tato míra zisku musí být vždy úměrná zisku v jiných druzích podnikání v tom kterém kraji. Dnešní daně ze sladu, ze silného a ze slabého piva se nijak nedotýkají zisku těch, kdo toto zboží prodávají, neboť ti všichni dostanou daň ve zvýšené ceně svého zboží zpět ještě s dalším ziskem. Daň ovšem může zboží, na něž je uvalena, zdražit tak, že se ho pak méně spotřebuje. Ale slad se přece požívá v sladových nápojích; a daň osmnácti šilinků z jednoho kvartu sladu by sotva mohla zdražit tyto nápoje o více, než o kolik je dnes zdražují ony jednotlivé daně činící celkem čtyřadvacet nebo pětadvacet šilinků. Tyto nápoje by naopak pravděpodobně zlevnily a jejich spotřeba by patrně spíše stoupla než klesla.

Je věru těžko pochopit, proč by pro sladaře mělo být těžší dostat nazpět ve zvýšené ceně sladu osmnáct šilinků, než je dnes pro sládka dostat nazpět ve zvýšené ceně svého piva čtyřadvacet nebo pětadvacet a často i třicet šilinků. Sladař by musel ovšem místo šesti šilinků daně z každého kvartu sladu zaplatit předem sám osmnáct šilinků. Ale sládek musí dnes z každého kvartu sladu, z něhož vaří, zaplatit předem sám daň ve výši čtyřadvaceti nebo pětadvaceti šilinků a často až třiceti šilinků. Zaplatit předem sám nižší daň nemůže přece působit sladaři větší potíže, než dnes působí sládkovi zaplatit předem daň vyšší. Sladař nemívá vždy ve svých sýpkách na skladě tolik sladu, aby mu, než jej rozprodá, trvalo delší dobu, než jakou potřebuje sládek k vyprodání zásoby piva, kterou často mívá ve

svých skladech. Sladař může proto mnohdy dostat své peníze nazpět stejně brzy jako sládek. Ale ať již by měl sladař z toho, že by musel předem sám zaplatit vyšší daň, jakékoli potíže, dalo by se jim snadno odpomoci tím, že by se mu poskytoval úvěr o několik měsíců delší, než jaký se dnes obyčejně poskytuje sládkovi.

Rentu a zisk z pozemků, na nichž se pěstuje ječmen, mohlo by snížit leda něco, co by snížilo poptávku po ječmeni. Ale změna v zdanění, která by daně z jednoho kvartu sladu, z něhož se vaří silné a slabé pivo, snížila ze čtyřadvaceti nebo pětadvaceti šilinků na osmnáct, by tuto poptávku asi spíše zvýšila, než snížila. Renta a zisk z pozemků, na nichž se pěstuje ječmen, musí se vždy přibližně rovnat rentě a zisku z jiné stejně úrodné a stejně dobře obdělávané půdy. Kdyby byly menší, použilo by se brzy části půdy osévané ječmenem k nějakému jinému účelu; a kdyby byly větší, osévalo by se brzy ječmenem více půdy. Je-li obvyklá cena některé zemědělské plodiny tak vysoká, že ji lze nazvat cenou monopolní, jejím zdaněním se nutně zmenší renta i zisk z půdy, na které se pěstuje. Zdanění vína z oněch vzácných vinic, které ho nikdy nemohou dodat tolik, kolik činí skutečná poptávka, takže jeho cena je vždy vyšší, než jaká by měla být v poměru k ceně plodin z jiných stejně úrodných a stejně dobře obdělávaných pozemků již sama od sebe, by rentu a zisk z oněch vinic nutně snížilo. Poněvadž cena tohoto vína je již nejvyšší cena, jakou lze dostat za množství dodávané obvykle na trh, nedala by se ještě dále zvýšit, aniž by se toto množství snížilo; a toto množství by se nedalo snížit bez škody ještě větší, protože nějaká jiná stejně cenná plodina by se na oněch pozemcích pěstovat nedala. Daň by proto dopadla plnou váhou na rentu a na zisk z oněch vinic, přesněji řečeno na rentu. Když se navrhovalo, aby se uložila nějaká nová daň na cukr, naši plantážníci pěstující cukrovou třtinu si velmi často stěžovali, že celé břímě takových daní padá nikoli na spotřebitele, nýbrž na výrobce, neboť po takovém zdanění nemohli prý nikdy zvýšit cenu cukru nad její dřívější výši. Tato

cena byla před oním zdaněním patrně cenou monopolní; a důvod, jež uváděli na důkaz toho, že cukr se k zdanění nehodí, možná naopak dokazoval, že se k zdanění hodí; neboť zisky monopolistů jsou jistě, kde se jen dají postihnout, vůbec nejvhodnějším předmětem zdanění. Ale obvyklá cena ječmene nebyla nikdy cenou monopolní, a renta a zisk z pozemků, na nichž se pěstoval ječmen, nebyly nikdy vyšší, než jaké měly podle své povahy být v poměru k rentě a zisku z jiných pozemků stejně úrodných a stejně dobře obdělávaných. Různé daně, které se zaváděly na slad a na pivo, nikdy nesnížily cenu ječmene; a nesnížily nikdy ani rentu a zisk z pozemků, na nichž se pěstuje ječmen. Cena sladu, kterou musel platit sládek, vzrůstala vždy úměrně se zdaněním sladu; a tyto daně spolu s různými poplatky z piva vždy buď zvyšovaly cenu tohoto zboží pro spotřebitele, anebo, což je totéž, zhoršovaly jeho jakost. Nakonec platil vždy tyto daně nikoli výrobce, nýbrž spotřebitel.

Takovou úpravou daňové soustavy, jaká se tu navrhuje, utrpí pravděpodobně jedině lidé, kteří si vaří pro svou vlastní spotřebu pivo doma. Ale osvobození od velmi vysokých daní, jehož požívá tato vyšší vrstva obyvatelstva, kdežto chudí dělníci a řemeslníci tyto daně platit musí, je jistě nanejvýš nespravedlivé a nerovné a mělo by se zrušit, i kdyby k této úpravě vůbec nedošlo. Ale právě zájmy této vyšší vrstvy obyvatelstva pravděpodobně až dosud zabraňovaly provést takovou úpravu daňové soustavy, která by nutně musela jednak zvýšit příjem státní pokladny a jednak ulevit lidu.

Kromě uvedených cel a spotřební daně jsou tu ještě jiné poplatky postihující cenu zboží ne tak rovně a ne tak přímo. Patří mezi ně poplatky, jež se ve Francii nazývají péages a jimž se v anglosaské době říkalo poplatky průvozní (*duties of passage*) a které měly původně patrně též účel jako naše mýtné nebo poplatky na našich průplavech a splavných řekách, tj. udržovat cesty a splavnost vodních toků. Používá-li se těchto poplatků k tomuto účelu, je nejlépe je předepisovat podle objemu zboží nebo podle

jeho váhy. Poněvadž to původně byly poplatky týkající se jen jisté obce nebo kraje a užívalo se jich k účelům této obce nebo kraje, svěřovala se jejich správa většinou tomu kterému městu, obci anebo panství, ve kterém se vybíraly, a tyto celky měly pak také vydávat jakýsi počet z toho, jak jich použily. V mnoha zemích vzal si tyto poplatky do své správy sám panovník, který ovšem nemusí vydávat počet nikomu, a přestože tyto poplatky většinou značně zvýšil, mnohdy jich k jejich účelu vůbec nepoužíval. Kdyby snad jednou došlo k tomu, že by se silniční mýto ve Velké Británii stalo pro vládu jedním ze zdrojů příjmu, mohou nás příklady mnoha jiných národů poučit, jaké by to asi mělo následky. Není pochyby o tom, že takové poplatky platí nakonec spotřebitel, ale jeho zdanění neodpovídá jeho výdajům, poněvadž platí nikoli podle hodnoty toho, co spotřebuje, nýbrž podle objemu nebo váhy. Stanoví-li se však takové poplatky nikoli podle objemu nebo váhy zboží, nýbrž podle jeho předpokládané hodnoty, stávají se z nich vlastně jakási vnitrozemská cla nebo spotřební daně, jež jsou velmi na překážku vůbec nejdůležitější složce obchodu té které země, tj. jejímu vnitřnímu obchodu.

Těmto průvozním poplatkům se podobají poplatky, které se v některých malých státech vybírají ze zboží převáženého přes jejich území po souši nebo po vodě z jedné cizí země do druhé cizí země. V některých zemích se jim říká průvozní cla. Z poplatků tohoto druhu, které platí vesměs cizinci a které jsou patrně jedinými poplatky, jež může jeden stát uložit poddaným jiného státu, aniž tím nějak uškodí svému vlastnímu podnikání nebo obchodu, získávají jistý příjem některé italské státečky ležící na Pádu a na řekách, které se do něho vlévají. Největší význam ze všech průvozních cel na světě má clo vybírané králem dánským ze všech obchodních lodí, které proplouvají Sundskou úžinou.

Takové daně z předmětů přepychových, jako je většina cel a spotřebních daní, postihují sice bez rozdílu každý druh důchodu a zaplatí je nakonec, aniž si to mohou nějak vynahradiť, ti, kdož takto zdaněné

zboží spotřebují, ale důchod každého jednotlivce vždy rovně nebo úměrně nepostihnou. Poněvadž množství, které každý člověk spotřebuje, závisí na jeho založení, platí každý tyto daně spíše podle toho, jak je založen, a nikoli podle svého důchodu; rozhazovační platí více a šetrní méně, než kolik by měli platit podle svých příjmů. Po dobu své nezletilosti přispívá velký boháč na udržování státu, jehož ochrana mu skýtá ohromný důchod, svou spotřebou zpravidla jen nepatrně. Lidé, kteří žijí v cizině, nepřispívají pak na vládu v zemi, kde je zdroj jejich důchodu, svou spotřebou vůbec ničím. Kdyby se v té zemi nevybírala ani pozemková daň, ani značnější daň z převádění movitého či nemovitého majetku, jako je tomu v Irsku, mohli by mít takoví lidé žijící v cizině značný důchod díky ochraně vlády, na niž by nepřispívali ani šilinkem. Největší je tato nerovnost pravděpodobně v země, jejíž vláda je v jistém smyslu podřízena vládě jiné zemi a je na ní závislá. Lidé, kteří mají v této závislé zemi velmi rozsáhlý majetek, žijí pak zpravidla nejraději v zemi, která ji ovládá. Takové je právě postavení Irska, a nemůžeme se proto divit, že tam má takovou podporu návrh zákona na zdanění osob žijících v cizině. Nedalo by se možná tak snadno stanovit, při jakém druhu nepřítomnosti anebo při jak dlouhé nepřítomnosti by měl člověk podléhat takové dani, anebo přesnou dobu, od kdy a dokdy by se měla vybírat. Ponecháme-li však stranou tento zvláštní případ, je jakákoli nerovnost v daních jednotlivců, kterou může přivodit takové zdanění, daleko více než vyrovnána právě tím, co tuto nerovnost způsobuje, totiž tím, že ona daň každého jednotlivce je tu naprosto dobrovolná; neboť záleží jedině na něm, zda bude, nebo nebude kupovat zdaněné zboží. Proto tam, kde se takové daně vyměřují v přiměřené výši a na vhodné zboží, platí je lidé s daleko menším reptáním než kterékoli jiné daně. Platí-li je původně obchodník, řemeslník nebo majitel manufaktury, přestane je spotřebitel, který je nakonec platí, brzy odlišovat od ceny zboží a téměř zapomene, že vůbec platí nějakou daň.

Takové daně jsou anebo mohou být naprosto určité, neboli dají se

předpisovat tak, aby nemohlo být nejmenší pochybnosti ani o tom, kolik se má platit, ani kdy se to má platit, tedy ani o velikosti daně, ani o její splatnosti. Vyskytne-li se tu tedy někdy nějaká neurčitost, ať již je to u cel ve Velké Británii nebo u jiných podobných poplatků v jiných zemích, nemůže mít původ v povaze těchto poplatků, nýbrž v nepřesnosti a nepropracovanosti zákona, který je ukládá.

Daně z přepychových předmětů se obyčejně platí, a také se mohou vždy platit, po částech neboli podle toho, jak poplatníci budou potřebovat nakupovat zboží, na něž jsou uvaleny. Pokud jde o dobu a způsob placení, jsou to anebo to mohou být daně vůbec nejméně nepříjemné. Nevyhovují proto snad takové daně prvním třem ze čtyř obecných zásad pro zdaňování o nic méně než daně jiné. Hřeší ovšem v každém směru proti zásadě čtvrté.

V poměru k částce, která z nich plyne do státní pokladny, činí to, co takové daně obyvatelstvu buď berou z kapsy, nebo mu nedovolují do kapsy uložit, vždy více než téměř každá jiná daň. Používají při tom patrně všech čtyř způsobů, jimiž se to vůbec dá provádět.

Za prvé: i tehdy, když se takové daně ukládají co nejrozněji, je k jejich vybírání třeba množství celníků a výběrčích daní, jejichž platy a úplatky jsou pro obyvatelstvo skutečnou novou daní, ze které státní pokladna nic nemá. Je však nutno uznat, že ve Velké Británii jsou tyto výdaje mírnější než ve většině jiných zemí. V roce, který se skončil 5. července 1755, činil v Anglii hrubý výnos daní pod správou daňových komisařů 5,507.308 liber št. 18 šilinků 8a/4 penny a výdaje na vybrání této částky činily pouze málo přes pět a půl procenta. Od tohoto hrubého výnosu je však nutno odečíst částku, která byla vyplacena jako subvence, a vrácená cla za vývoz zboží podléhajícího spotřební dani; tím se čistý výnos sníží na necelých pět milionů.¹⁶⁹ Vybírání daně ze soli, rovněž spotřební daně, ale pod jinou správou, je mnohem nákladnější. Čistý výnos

cel nedosahuje ani dvou a půl milionu a výdaje na vybrání této částky, jako platy celníků a jiné vedlejší výdaje, činí přes deset procent. Ale úplatky celníků jsou všude mnohem vyšší než jejich platy; v některých přístavech činí více než dvojnásobek i trojnásobek těchto platů. Činí-li tedy platy celníků a jiné vedlejší výdaje přes deset procent z čistého výnosu cel, mohou celkové výdaje na vybrání tohoto výnosu, tj. platy a úplatky dohromady, činit více než dvacet i třicet procent. Výběrčí spotřebních daní dostávají úplatků málo anebo nedostávají žádné; a poněvadž tato složka bernictví byla zřízena teprve mnohem později, není zpravidla tak úplatná jako celnictví, do něhož se za dlouhou dobu jeho trvání zaneslo a pevně v něm zakořenilo mnoho zlořádů. Kdyby se celá částka, kterou dnes vynášejí jednotlivé daně ze sladu a sladových nápojů, vybírala pouze ze sladu, mohlo prý by se na výdajích na vybírání spotřební daně ročně ušetřit přes padesát ti-sic liber. Kdyby se cla omezila na několik málo druhů zboží a kdyby se vybírala podle zákonů o spotřební dani, mohlo by se na výdajích na vybírání cel ušetřit za rok pravděpodobně ještě daleko více.

Za druhé: takové daně nutně brání a překážejí rozvoji některých odvětví podnikání. Poněvadž vždy zvyšují cenu zdaněného zboží, podvazují jeho spotřebu, a tím i jeho výrobu. Jde-li o zboží, které se pěstuje nebo vyrábí v tuzemsku, zaměstnává se pak při jeho pěstování nebo výrobě méně práce. Je-li zboží, jehož cenu daň takto zvýšila, původu cizího, pak může ovšem tuzemské zboží téhož druhu získat na vnitřním trhu jistou výhodu, a jeho výrobě se proto může věnovat v zemi více podnikání. I když však toto stoupení ceny cizozemského zboží prospěje podnikání příslušné země v jednom určitém odvětví výroby, jejímu podnikání téměř ve všech ostatních odvětvích nutně uškodí. Čím dražší kupuje majitel některé birminghamské manufaktury cizí víno, tím laciněji prodává nutně ony druhy svého železářského zboží, za které nebo (což je totéž) za jejichž cenu si to víno kupuje. Ony druhy železářského zboží nemají již pro něho

tak vysokou hodnotu a nepovzbuzují ho již tolik, aby je vyráběl. Čím draže platí spotřebitelé v jednom státě přebytky výroby druhého státu, tím laciněji prodávají nutně ono množství svého vlastního přebytku výroby, za který nebo (což je totéž) za jehož cenu ty přebytky kupují. Ono množství jejich vlastního přebytku má již pro ně menší hodnotu a nepovzbuzuje je již tolik, aby je zvyšovali. Všechny daně ze spotřebních předmětů vedou proto k snižování množství produktivní práce pod úroveň, jakou by měla jinak, a děje se to jak při výrobě zdaněného zboží určeného pro domácí spotřebu, tak při výrobě zboží, za které se kupují spotřební předměty původu cizího. Takové daně mění také vždy více méně přirozený směr podnikání v zemi a obracejí je směrem, jímž by se samo od sebe nebylo nikdy ubíralo a který mu zpravidla méně svědčí.

Za třetí: naděje, že takovým daním unikne podloudnictvím nebo jiným šizením státní pokladny, přivodí provinilci často zabavení jeho majetku a jiné tresty, takže se pak octne zcela na mizině; a bývá to přitom často člověk, kterého za to, že porušuje zákony své země, musíme sice nepochybně přísně odsoudit, ale který by nikdy nedovedl porušit zákony spravedlnosti přirozené, a kdyby zákony jeho země nebyly učinily zločinem něco, co pro přírodu zločinem nikdy nebylo, byl by v každém ohledu výborným občanem. V zemích s prohnílou správou, která je přinejmenším všeobecně podezírána z toho, že utrácí zbytečně mnoho a že se v tom, jak nakládá s příjmy státu, dopouští hrubých nesprávností, jsou zákony chránící státní pokladnu chovány v pramalé úctě. Málokdo si dělá výčitky svědomí z toho, že ošidil státní pokladnu, dá-li se to jen provést snadno a bez nebezpečí a obejde-li se to bez křivé přísahy. Kupovat pašované zboží znamená sice zjevně podporovat porušování berních zákonů a s ním téměř vždy spojené křivopřísežnictví, ale kdyby někdo tvrdil, že kupovat pašované zboží mu nedovoluje svědomí, považovalo by se to ve většině zemí za jeden z oněch pedantských projevů pokrytectví, které nejenže nikdy nikomu nepřidá na cti, ale toho,

kdo něco takového předstírá, naopak vystavuje podezření, že je ještě větší darebák než většina jeho bližních. Tato shovívavost společnosti často jen povzbuzuje toho, kdo šidí státní pokladnu, aby šidil dále, až si zvykne považovat to za něco celkem nevinného; a má-li na něho dopadnout přísnost berních zákonů, dovede to, co si zvykl považovat za majetek, který mu právem náleží, mnohdy bránit i násilím. Zpočátku to bývá třeba jen člověk nerozvážený, a ne zločinec, ale nakonec se až příliš často stává jedním z nejotrlejších a nejtroufalejších narušitelů zákonů společnosti. Jestliže ten, kdo šidí státní pokladnu, o všechno přijde, pohltí jeho kapitál, kterého se dříve používalo k udržování produktivní práce, buď pokladna státu, nebo pokladna některého úředníka státní pokladny a používá se ho k udržování práce neproduktivní na úkor celkového kapitálu společnosti a oné užitečné činnosti, kterou ten kapitál jinak mohl udržovat.

Za čtvrté: tyto daně vystavují přinejmenším obchodníky se zdaněným zbožím častým návštěvám a protivným prohlídkám výběrčích daní, a proto bezpochyby leckdy i jistým nespravedlnostem, vždycky pak mnohým nepříjemnostem a šikanám; a přestože ony šikany neznamenaají, jak již bylo řečeno, v pravém slova smyslu výdaje, jistě se dají ocenit částkou, za kterou by se z nich každý rád vykoupil. Zákony o spotřební dani jsou sice z hlediska účelu, pro který byly zavedeny, účinnější než zákony celní, ale po této stránce jsou mrzutější. Doveze-li obchodník zboží podléhající nějakým celním poplatkům, zaplatí-li tyto poplatky a uloží-li zboží ve svém skladišti, není již většinou vystaven ze strany celníků žádným jiným nepříjemnostem ani šikanám. U zboží podléhajícího spotřební dani je tomu jinak. Obchodníci nemají ani na chvíli pokoj od neustálých návštěv a prohlídek výběrčích této daně. Proto jsou také spotřební daně ještě neoblíbenější než cla; a stejně tak úředníci, kteří je vybírají. Tito úředníci prý snad sice vykonávají svou povinnost celkem neméně dobře než celníci, ale poněvadž je tato povinnost často nutí působit některým svým bližním velké nepříjemnosti, nabývá zpravidla jejich povaha jisté tvrdosti,

kteřou celníci zpravidla nemají. Tato poznámka tlumočí ovšem velmi pravděpodobně prostě řeči oněch podvádějících obchodníků, jimž bdělost výběřčích spotřebních daní bud zabránila ošidit státní pokladnu, nebo jejich podvody odhalila.

Nepřijemnosti, které asi jsou od daní ze spotřebního zboží do jisté míry neodlučitelné, nedoléhají však na lid Velké Británie tíže než na lid kterékoli jiné země, jejíž vláda má přibližně stejné výdaje. Náš stát není dokonalý a dal by se zlepšit, ale není horší než většina států sousedních nebo je lepší.

Domněnka, že daně ze spotřebního zboží jsou daně ze zisku obchodníků, vedla v některých zemích k tomu, že se tam tyto daně vybíraly při každém dalším prodeji zboží vždy znovu. Jestliže se zdaňoval zisk dovozce anebo obchodníka, který byl současně výrobcem, zdálo se, že spravedlnost vyžaduje, aby byly zdaněny také zisky všech prostředníků, kteří stojí mezi jedním nebo druhým a spotřebitelem. Na této zásadě byla patrně zavedena i známá španělská alcavala. Byla to daň, původně desetiprocentní, později čtrnáctiprocentní a dnes jen šestiprocentní, z prodeje jakéhokoli majetku, ať movitého či nemovitého, a kdykoli se tento majetek prodává, vybírá se pokaždé znovu.¹⁷⁰ K vybírání této daně je třeba velkého množství berníků, aby stačili uhlídat přepravu zboží nejen z provincie do provincie, ale i z obchodu do obchodu. Nejen obchodníci s tím nebo oním druhem zboží, ale obchodníci s jakýmkoli zbožím, všichni pachtýři, všichni výrobci, všichni kupci a kramáři musí být neustále připraveni na návštěvy a prohlídky výběřčích daní. Ve valné části země, kde je zavedena takováto daň, nedá se nic vyrábět pro prodej na vzdáleném trhu. V každém kraji země musí výroba odpovídat spotřebě tohoto kraje. Úpadek řemesel ve Španělsku přičítá Ustariz alcavale. Mohl jí stejně přičíst i úpadek zemědělství, neboť alcavala se ukládá nejen na řemeslné výrobky, ale i na zemědělské plodiny.

V království Neapolském se vybírá podobná daň ve výši tří procent z

hodnoty na všech smlouvách, tedy i z hodnoty na všech smlouvách kupních. Je jednak nižší než daň španělská a většina měst a obcí může platit místo ní smluvenou náhradu. Tuto náhradu vybírají úřady, jak samy chtějí, a to obyčejně tak, že tím vnitřní obchod onoho místa nijak netrpí. Tato neapolská daň není proto ani zdaleka tak zhoubná jako ona daň španělská.

Jednotná berní soustava, která je až na několik celkem málo významných výjimek zavedena ve všech jednotlivých částech Spojeného království Velké Británie, ponechává vnitřnímu obchodu země, vnitrozemskému i pobřežnímu, téměř úplnou svobodu. Vnitrozemský obchod je téměř naprosto svobodný a většina zboží se může dopravovat z jednoho konce království na druhý, aniž je k tomu zapotřebí nějakého povolení a aniž jsou tu stálé dotazy, návštěvy a prohlídky ze strany berníků. Je tu sice několik výjimek, ale ty nemohou rušit ani jednu důležitou složku vnitrozemského obchodu země. Pro převážení zboží po lodích podél pobřeží je ovšem zapotřebí celního povolení k pobřežní dopravě, zvaného coast cocket. Ale kromě uhlí je téměř všechno ostatní zboží prosté cla. Tato svoboda vnitřního obchodu, důsledek to jednotné daňové soustavy, je možná jednou z hlavních příčin blahobytu Velké Británie; neboť každý velký stát skýtá nutně pro většinu svých výrobků nejlepší a nejrozsáhlejší trh. Kdyby se táž svoboda dala na základě též jednotnosti rozšířit i na Irsko a na osady, byla by jak moc státu, tak i blahobyt všech částí říše pravděpodobně ještě větší než nyní.

Berní zákony zavedené ve Francii v jednotlivých provinciích vyžadují velké množství berníků, kteří musí uzavírat nejen hranice království, ale i hranice téměř každé jednotlivé provincie, aby buď bránili dovozu toho nebo onoho zboží, anebo aby z něho vybírali jisté poplatky, a to je ovšem vnitřnímu obchodu země nemálo na překážku. Některé provincie mají dovoleno platit místo gabelle neboli daně ze soli smluvenou náhradu. Jiné jsou od ní osvobozeny vůbec. Výhradní právo prodávat tabák mají téměř

po celém království generální nájemci daní, ale na některé provincie se toto jejich právo nevztahuje. Tzv. aides, které odpovídají anglické spotřební dani, jsou v jednotlivých provinciích velmi odlišné. Některé provincie jsou od nich osvobozeny a platí místo nich smluvenou náhradu. V těch provinciích, kde se skutečně vybírají a jsou pronajaty, je ještě mnoho místních dávek, které se vybírají vždy jen v tom či onom městě nebo okresu. Podle traites, které odpovídají našim clům, rozpadá se království na tři velké oblasti; první oblast zahrnuje provincie, které podléhají knize sazeb z roku 1664 a nazývají se provinciemi pěti hlavních nájmů; mezi ně patří Pikardsko, Normandie a většina vnitřních provincií království; druhá oblast zahrnuje provincie, které podléhají knize sazeb z roku 1667 a nazývají se provinciemi vedenými jako cizí a k nimž patří většina provincií pohraničních; a třetí oblast zahrnuje provincie, s nimiž se prý jedná jako s cizími a které, protože jim je dovoleno svobodně obchodovat s cizími zeměmi, podléhají při obchodování s ostatními francouzskými provinciemi týmž poplatkům jako jiné země cizí. Jsou to Alsasko, tři biskupství, metské, toulské a verdunské, a tři města, Dunkerque, Bayonne a Marseilles. Jak v provinciích oněch pěti hlavních nájmů (název pochází ze starého rozdělení cel na pět hlavních druhů, z nichž každý se původně pronajímal samostatně, třebaže dnes se všechny pronajímají společně), tak v provinciích vedených, jak se říká, jako cizí, vybírá se mnoho místních dávek omezených jenom na to či ono město nebo okres. Některé takové dávky se vyskytují i v provinciích, se kterými se jedná jako s cizími zeměmi, obzvláště v městě Marseilles. Je zbytečné upozorňovat na to, kolikrát více různých omezení musí stát v cestě vnitřnímu obchodu země a kolikrát více musí být berníků, aby uhlídali hranice těchto jednotlivých provincií a okresů, pro něž platí tak rozdílné berní soustavy.

Kromě překážek všeobecných, plynoucích z této složité soustavy berních zákonů, trpí obchod s vínem, které je po obilí asi nejdůležitějším

francouzským výrobkem, ve většině provincií ještě omezeními zvláštními, plynoucími z toho, že se vinice některých provincií těší větší přízni než vinice jiné. Nejproslulejší svým vínem budou asi právě provincie, kde se obchod s tímto zbožím nejméně takto omezuje. Rozsáhlý trh, který je otevřen takovým provinciím, přispívá k tomu, že se tam jak obdělávání vinic, tak potom výrobě vína věnuje hodně péče.

Tak rozmanité a složité berní zákony nejsou zvláštností pouze francouzskou. Maličké vévodství Milánské se dělí na šest provincií a v každé z nich je pro několik druhů spotřebního zboží zavedena jiná berní soustava. A ještě menší území vévodství Parmského je rozděleno na tři nebo čtyři provincie a každá z nich má také svou vlastní soustavu. Při tak nesmyslném hospodaření jedině velká úrodnost půdy a kromobyčejně příznivé podnebí mohly uchránit takové země od toho, aby brzy upadly na samo dno bídy a barbarství.

Daně ze spotřebního zboží může vybírat buď zvláštní správa, jejíž úředníky ustanovuje vláda, již jsou pak také přímo odpovědny a jejíž příjem se pak nutně mění rok co rok podle toho, jak se občas mění výnos daně; anebo se mohou daně pronajmout za pevné nájemné a nájemce si pak smí ustanovovat úředníky své vlastní, kteří sice musí vybírat daň tak, jak to předpisuje zákon, ale jsou pod přímým dohledem tohoto nájemce a jemu jsou také přímo odpovědny. Žádná daň se nikdy nevybere nejlépe a nejhospodárněji tím způsobem, že se pronajme. Kromě částky, kterou potřebuje na zaplacení stanoveného nájemného, platů úředníkům a všech výdajů na správu, musí nájemce dostat z výnosu daně vždy ještě jistý zisk, úměrný alespoň tomu, co sám zaplatil, nebezpečí, jemuž se vystavuje, trampotám, kterým neujde, a znalostem a dovednostem, jichž je zapotřebí k řízení tak složitého podniku. Kdyby podobnou berní správu, jakou zřizuje nájemce daní, zřídila vláda pod svým vlastním dohledem, mohla by ušetřit alespoň tento zisk, který je téměř vždy přemrštěný. K najmutí jen poněkud významné složky výnosu daní je zapotřebí buď značného kapitálu, anebo

značného úvěru; a to samo již zcela stačí omezit počet uchazečů o takový podnik na pranepatrnou hrstku lidí. Z těch mála osob, které mají takový kapitál nebo úvěr, ještě méně jich má potřebné znalosti anebo zkušenosti; tím se konkurence omezí ještě více. A ta hrstečka, která je s to pustit se do ní, usoudí, že bude výhodnější, jestliže se spolčí, jestliže budou vystupovat nikoli jako konkurenti, nýbrž jako společníci, a jestliže, až se nájem bude vydražovat, nabídnou nájemné velmi hluboko pod skutečnou hodnotou nájmu. V zemích, kde jsou daně pronajaty, jsou nájemci obyčejně největšími boháči. Již samo jejich bohatství by budilo v obyvatelstvu rozhořčení, a nadutost provázející téměř vždy takové rychlé zbohatnutí a nejapná okázalost, s níž toto bohatství zpravidla stavějí na odiv, budí ovšem rozhořčení ještě větší. Žádný zákon trestající pokus uniknout placení daně nezdá se nájemcům daní nikdy dost přísný. Nemají s poplatníky slitování, neboť to nejsou jejich poddaní, a i kdyby všichni poplatníci přišli na mizinu, pokud by to nebylo před vypršením nájmu daní, je by to nijak nepoškodilo. Když je stát v nejvyšší tísní, a panovník má proto o přesné placení daní zvlášť velkou starost, málokdy se stane, aby si nestěžovali, že nebudou moci zaplatit ani obvyklé nájemné, nebudou-li vydány ještě přísnější zákony než ty, které již jsou v platnosti. V takových chvílích, kdy stát je ve velké tísní, není možné jejich požadavkům odporovat. Berní zákony se proto stále více a více zpřísňují. Nejkrutější jsou vždy v zemích, kde většina daní je pronajata; nejmírnější pak v zemích, kde se vybírají pod přímým dohledem panovníka. I špatný panovník má se svým lidem více slitování, než kolik ho lze očekávat u nájemce jeho daní. Ví přece, že trvalá moc a sláva jeho rodu závisí na blahobytu jeho lidu, a nezničí nikdy vědomě tento blahobyt jen pro svůj nějaký okamžitý prospěch. Jinak je tomu s nájemci jeho daní, jejichž moc a sláva pochází často nikoli z blahobytu jeho lidu, nýbrž z ožebračování tohoto lidu.

Někdy nejde jen o pouhé pronajímání daně za jisté nájemné, ale

nájemce dostane kromě toho ještě na zdaněné zboží monopol. Ve Francii se vybírá tímto způsobem daň z tabáku a ze soli. Nájemce si potom dává odvádět od lidu místo jednoho obrovského zisku hned dva; zisk nájemce a ještě nehoráznější zisk monopolisty. Poněvadž je tabák předmětem přepychovým, může si jej každý kupovat nebo nekupovat prostě podle toho, jak se mu zlíbí. Ale sůl je nezbytným životním prostředkem, a každý si jí musí od nájemce jisté množství koupit; kdyby si toto množství nekoupil od nájemce, musel by si je totiž podle všeho koupit od nějakého podloudníka nebo pokoutního obchodníka. Daně z obojího zboží jsou nehorázně vysoké. Mnoho lidí nemůže proto odolat pokušení opatřovat si je podloudně, a při přísnosti zákona a při bdělosti nájemcových výběřčích znamená zase podlehnutí tomuto pokušení téměř jistou zkázu. Pašování soli a tabáku pomůže každoročně několika stovkám lidí na galeje a značnému počtu lidí pomůže dokonce na šibenici. Uvedené daně vybírané tímto způsobem vynášejí vládě velmi značný příjem. Roku 1767 byla daň z tabáku pronajata za 22 541 278 francouzských livrů ročně. Daň ze soli za 36 492 404 francouzského livru. Nájem měl v obou případech začít roku 1768 a měl trvat šest let. Lidé, pro které je krev lidu proti příjmu panovníka ničím, budou možná tento způsob vybírání daně schvalovat. Podobné daně a monopoly na sůl a tabák byly zavedeny i v mnoha jiných zemích, obzvláště v zemích rakouských a pruských a ve většině států italských.

Ve Francii pochází větší část nynějších příjmů koruny z osmi pramenů; z *taille*, z daně z hlavy, ze dvou daní zvaných *dvacetina* (*vingtième*), z *gabelle*, z *traites*, z korunních statků a z pronájmu daně z tabáku. Posledních pět se ve většině provincií pronajímá. První tři vybírá všude zvláštní správa pod přímým dohledem vlády a podle jejích pokynů a všeobecně se uznává, že v poměru k tomu, o co obyvatelstvo obírají, přinášejí tyto daně do pokladny panovníka více než oněch ostatních pět, jejichž správa je mnohem nákladnější a nehospodárnější.

Francouzské finance v tom stavu, v jakém jsou nyní, daly by se snad

zlepšit třemi opatřeními, která se přímo nabízejí.

Za prvé: zrušením taille a daně z hlavy a rozmnožením počtu dvacetin na takovou úroveň, aby vynášely ještě i příjem rovnající se výnosu oněch zrušených daní, příjem koruny by se neztencil, značně by se snížily náklady na vybírání daní, úplně by přestalo ono šikanování nižních vrstev, které s sebou přináší taille a daň z hlavy, a na vyšší vrstvy by nebylo uvaleno těžší daňové břímě, než jaké na nich spočívá již nyní. Dvacetina je, jak jsem se již zmínil, daň téměř totožná s tzv. pozemkovou daní v Anglii. Břímě taille dopadá nakonec, jak se obecně uznává, na majitele půdy; a poněvadž největší část daně z hlavy se vyměřuje těm, kteří podléhají taille, a to jako tolik a tolik z jednoho francouzského livru této druhé daně, musí největší její část nakonec zaplatit zase táž vrstva lidí. I kdyby byl tedy počet dvacetin zvýšen tak, aby se přírůstek jejich výnosu rovnal výnosu obou zrušených daní, nebyly by vyšší vrstvy postiženy o nic více, než jak jsou nyní; zato ovšem nepochybně mnozí jednotlivci, a to v důsledku oné velké nerovnosti, s níž taille zpravidla postihuje statky a pachtýře toho kterého jednotlivce. A právě zájmy a odpor takovýchto poddaných požívajících zvláštních výhod jsou ony překážky, které nejspíše zabrání této nebo jiné podobné nápravě.

Za druhé: kdyby se gabelle, aides, traites, daň z tabáku a všechna ta rozličná cla a ostatní spotřební daně zavedly ve všech částech království stejné, daly by se tyto daně vybírat daleko levněji a vnitřní obchod francouzského království by pak byl právě tak svobodný, jako je vnitřní obchod v Anglii.

A konečně za třetí: kdyby všechny tyto daně byly spravovány pod přímým dozorem vlády a podle jejích pokynů, zvětšil by se výnos daní o ony nehorázné zisky generálních nájemců daní. Odpor vycházející ze soukromých zájmů jednotlivců bude pro provedení posledních dvou návrhů na zlepšení francouzských financí neméně účinnou překážkou než pro provedení návrhu prvního.

Francouzská berní soustava bude asi v každém ohledu horší než britská. Ve Velké Británii se vybere ročně od necelých osmi milionů obyvatel deset milionů liber šterlinků, a přitom se nedá říci, že se na některém stavu páše bezpráví. Z údajů, které shromáždil abbé Expily, a ze slov autora Úvahy o zákonech a o obchodě s obilím¹⁷¹ se zdá, že Francie i s provinciemi Lotrinskem a Barem má pravděpodobně kolem třiadvaceti až čtyřiadvaceti milionů obyvatel, tedy asi třikrát více, než kolik má Velká Británie. Půda a podnebí jsou ve Francii lepší než ve Velké Británii. Tato země má již mnohem déle půdu připravenou pro orbu a obdělávanou, a má proto mnohem více všeho toho, co potřebuje velmi dlouhou dobu, než se to vybuduje a nahromadí, jako jsou např. velká města a pohodlné a pěkně stavěné domy, a to jak v městech, tak na venkově. Při těchto výhodách by se dalo očekávat, že vybrat ve Francii ve prospěch státu daň třicet milionů nebude o nic těžší než vybrat ve Velké Británii daň deset milionů. Podle nejlepších, třebaže, musím přiznat, velmi neúplných výkazů, které jsem mohl získat, v letech 1765 a 1766 činil celkový příjem francouzské státní pokladny mezi 308 a 325 miliony francouzských livrů, tj. nedosahoval ani 15 milionů liber šterlinků neboli ani ne poloviny sumy, kterou by bylo možno očekávat, kdyby bylo francouzské obyvatelstvo odvádělo daně v témž poměru k svému počtu jako obyvatelstvo Velké Británie. Ale je všeobecně známo, že francouzský lid je utiskován daněmi mnohem více než lid Velké Británie. A přitom jde o evropskou veleříši, která má po Velké Británii nejmírnější a nejshovívavější vládu. V Holandsku prý zničily vysoké daně z nebytných životních prostředků jeho hlavní řemesla a manufaktury a časem asi podváží i jeho rybářství a lodařství. Ve Velké Británii jsou daně z životních prostředků pranepatrné a nezničily dosud ještě ani jedno řemeslo nebo manufakturu. Nejtíže doléhají na britskou výrobu některé poplatky z dovozu surovin, obzvláště z dovozu hedvábí. Příjem holandských Generálních stavů a jednotlivých

měst činí prý však přes 5 250 000 liber šterlinků; a poněvadž obyvatel Spojených provincií nemůže být myslím více než jedna třetina obyvatel Velké Británie, musí odvádět v poměru k svému počtu daně mnohem vyšší.

Když všechny předměty hodící se k zdanění jsou již vyčerpány a nezbytné státní potřeby vyžadují ještě nové daně, musí se zdaňovat i předměty k tomu nevhodné. Daně z nezbytných životních prostředků nemohou proto být nijak na úhonu moudrosti státu, který se musel při vší své hospodárnosti pustit do tak nákladných válek, že byl nucen silně se zadlužit, chtěl-li si vydobýt a udržet samostatnost. Provincie Holandská a Zeelandská, které kromě toho mají zvláštní polohu, potřebují značné sumy i na to, aby uhájily své prosté bytí a aby nebyly pohlceny mořem; a to také jistě značně zvětšilo břímě daní v těchto dvou provinciích. Hlavní oporou dnešní velikosti Holandska je patrně republikánská forma jeho vlády. Majitelé velkých kapitálů, mocné obchodnické rodiny, mají zpravidla v této vládě buď nějakou přímou účast, nebo na ni nějak působí nepřímo. Kvůli vážnosti a moci, která jim z toho plyne, žijí pak docela rádi v zemi, kde jim jejich kapitál, používají-li ho sami, přináší menší zisk, a půjčují-li jej jiným, menší úroky a kde si z toho velmi skrovného důchodu, který z něho mají, mohou nakoupit méně nutných životních prostředků a věcí zpříjemňujících život než kdekoli jinde v Evropě. To, že takoví zámožní lidé tam zůstávají, udržuje v zemi přes všechny nepříznivé okolnosti jakýs takýs průmysl. Jakákoli politická pohroma, která by zničila republikánské státní zřízení, která by vydala celou státní správu do rukou šlechty a vojáků, která by naprosto zničila významné postavení těchto zámožných obchodníků, učinila by jim život v zemi, kde by se již asi přestali těšit zvláštní úctě, brzy nepříjemným. Odstěhovali by se i se svým kapitálem do některé jiné země, a podnikání a obchod Holandska by šly brzy za kapitálem, který je udržoval.

O veřejných dlužích

Na tom ještě nevyvinutém stupni, na jakém žije společnost před rozšířením obchodu a před rozvojem řemesel, a kdy ještě nejsou známy nákladné přepychové předměty, jež může zavést teprve obchod a řemesla, může člověk s velkým důchodem, jak jsem se pokusil ukázat v knize třetí tohoto pojednání, utrácet tento svůj důchod a užívat ho pouze tak, že z něho vydrží téměř tolik lidí, kolik je to jen za ten důchod možné. Velký důchod spočívá, možno říci, vždy v tom, že člověk může volně nakládat s velkým množstvím životních prostředků. Na onom nevyvinutém stupni se obvykle skládá z velkého množství právě těchto nezbytných životních prostředků, ze surovin na prosté pokrmy a hrubý oděv, z obilí a z dobytka, z vlny a ze surových kůží. Dokud ani obchod, ani řemesla neposkytují nic, za co by mohl majitel většinu těchto předmětů, které převyšují jeho vlastní spotřebu, vyměnit, může z tohoto přebytku leda žít a šatit tolik lidí, kolik se jich jen za něj žít a šatit dá. A tak hlavní výdaje boháčů a velmožů jdou za tohoto stavu věcí na hoštění, ale bez přepychu, a na štědré rozdávání, ale bez okázalosti. Takovéto výdaje přivedou ovšem, jak jsem se rovněž pokusil ukázat v téže knize, jen málokdy někoho na mizinu. Jistě není na světě libůstky tak neškodné, aby někdy nezničila i lidi rozšafné. Vášeň pro kohoutí zápasy zničila již mnoho lidí. Ale je myslím málo příkladů toho, že by lidi přivedla na mizinu takováto pohostinnost a štědrost; pohostinnost rozmařilá a štědrost okázalá zničily již ovšem mnohého. Dlouhá doba, po kterou bývaly statky našich feudálních předků v rukou téže rodiny, dostatečně dokazuje obecný sklon lidí žít podle svého příjmu. I když se snad ono prosté pohostinství, tak jak je vždy prokazovali bohatí venkovští šlechtici, nesrovnává s tím, co zpravidla považujeme za neoddělitelnou složku dobrého hospodaření, přece jen musíme uznat, že byli šetrní

alespoň do té míry, že celý svůj příjem obvykle neutratili. Část vlny a surových kůží se jim zpravidla podařilo prodat za peníze. Jistou část těchto peněz vydali třeba na nákup různých tretek a přepychových předmětů, které se v té době daly opatřit. Ale jistou část těchto peněz si asi uschovali. S penězi, které ušetřili, nemohli ostatně ani nic jiného dělat než je shromažďovat. Obchodovat bylo pro šlechtice nedůstojné a půjčovat peníze na úrok, což se tehdy pokládalo za lichvářství, byla by ještě větší hanba. V oněch dobách zůle a zmatků bylo kromě toho dobré mít po ruce jistý poklad, aby pro případ vyhnání z domu člověk měl nějaké věci uznávané hodnoty, které by si mohl odnést někam do bezpečí. A jako bylo vzhledem k této svévoli dobré shromažďovat si poklad, ze stejného důvodu bylo záhodno tento poklad skrývat. Množství nalezených pokladů, jejichž majitelé nebyli zjištěni, dostatečně dokazuje, jak často se v oněch dobách shromažďovaly a ukrývaly poklady. Nálezy takových pokladů se tehdy považovaly za jeden významný zdroj příjmu panovníka. Dnes by takové nálezy pokladů z celého našeho království nebyly významnou složkou snad ani příjmu nějaké zámožné osoby soukromé.

Tato touha šetřit a shromažďovat poklady ovládala panovníka neméně než jeho poddané. U národů, které ještě téměř neznají obchod a řemesla, jak jsem již vyložil v knize čtvrté, je postavení panovníka takové, že ho zcela přirozeně vede k šetrnosti, která je nutná k shromažďování pokladů. Proto ani o výdajích panovníka nerozhoduje ona marnivost, která si libuje v křiklavé nádheře dvora. Ony doby nevzdělanosti skýtaly jen málo tretek sloužících takové okázalosti. Stálá vojska tehdy ještě nejsou, takže i výdaje panovníka, stejně jako výdaje kteréhokoli velmože, jdou téměř jen na obdarovávání leníků a na hoštění jeho družiny. Ale štedrost a pohostinství vedou málokdy k plýtvání, zato okázalost téměř vždy. Všichni evropští panovníci z dávných dob měli tedy, jak jsem již vyložil, poklady. A všichni tatarští chánové mají prý poklady podnes.

V zemi obchodní, která oplývá nákladnými přepychovými předměty

všeho druhu, vydává ovšem panovník, stejně jako téměř všichni boháči v jeho zemi, velkou část svého důchodu na nákup těchto přepychových předmětů. Jeho vlastní země a země sousední zásobují ho bohatě všemi těmi drahými tretkami, které vytvářejí onu oslňující, ale nicotnou nádheru dvora. Pro touž okázalost, ovšem v menším měřítku, rozpouštějí jeho šlechtici své družiny, vyvažují své leníky z poddanosti a sami postupně upadají do postavení právě tak málo významného, jako je postavení většiny bohatých měšťanů v zemi. Na chování panovníků působí tytéž nicotné choutky, které působí na chování jeho šlechticů. Jak by se dalo předpokládat, že král je ve své zemi jediný boháč nepřístupný takovýmto libůstkám? I když nevydá na tyto libůstky ze svého důchodu tolik peněz, aby tím citelně oslabil schopnost své země k obraně, což se však velmi často stává, dá se stěží očekávat, že za ně nevydá všechno, co převyšuje částku nutnou pro udržování této schopnosti obrany. Jeho běžné výdaje se tak vyrovnají s jeho běžným příjmem, a je již velmi dobré, jestliže jej často nepřekračují. Nelze již očekávat, že by si nashromáždil poklad, a vyžadují-li mimořádné okolnosti mimořádné výdaje, musí se obrátit ke svým poddaným o mimořádnou pomoc. Jedinými velkými evropskými panovníky, kteří si nashromáždili poněkud významný poklad, jsou od roku 1610, kdy zemřel francouzský král Jindřich VI., podle všeho nynější král pruský a jeho předchůdce.¹⁷² V republikách stala se šetrnost, která vede k shromažďování peněz, neméně vzácnou než v monarchiích. Italské republiky a Spojené provincie nizozemské jsou vesměs zadluženy. Z evropských republik nashromáždil si poněkud významný poklad jedině kanton Bernský, ostatní švýcarské republiky si nenashromáždily žádný. Záliba v jisté okázalosti, alespoň ve velkolepých budovách a v jiných nádherných věcech veřejného rázu, bývá často v senátech malých republik, na pohled střízlivých, neméně domovem než na rozmařilých dvorech nejmocnějších králů.

Nehospodárnost v míru vede nutně k zadlužování v době války. Když vypukne válka, je v pokladně k řízení státu v míru právě jen tolik peněz, kolik je jich zapotřebí na obvyklé výdaje v době míru. Ale za války je na obranu státu zapotřebí výdajů třikrát čtyřikrát větších, a tudíž i třikrát čtyřikrát většího příjmu, než je příjem v době míru. I kdyby panovník mohl, a to se stává jen málokdy, ihned zvýšit svůj příjem podle toho, jak vzrostly jeho výdaje, výnos daní, jimiž se musí tento přírůstek získat, přece jenom nezačne plynout do státní pokladny dříve než za nějakých deset dvanáct měsíců poté, co byly uloženy. Avšak v tom okamžiku, kdy válka vypukne, nebo spíše v okamžiku, kdy se stane pravděpodobnou, musí se zvýšit stav vojska, musí se vystrojiti loďstvo a opevněná města se musí uvést do stavu, jaký vyžaduje jejich obrana; toto vojsko, loďstvo a opevněná města je nutno opatřit zbraněmi, střelivem a potravinami. Je tedy třeba vydat velké množství peněz ihned, v okamžiku bezprostředního nebezpečí, a nelze čekat až na povolný příliv peněz z nově uložených daní. V takovém případě nouze nezbyvá státu nic jiného než peníze si vypůjčit.

Táž obchodní vyspělost společnosti, která vede k tomu, že si stát z mravních důvodů musí vypůjčovat, působí na druhé straně, že jeho poddaní mohou půjčovat a že půjčují rádi. Jestliže tato vyspělost přináší zpravidla nutnost vypůjčovat si peníze, ona toto vypůjčování také usnadňuje.

Ve státě oplývající obchodníky a majiteli manufaktur je nutně také mnoho takových lidí, jejichž rukama projde nejen kapitál jejich vlastní, ale i kapitál všech těch, kteří jim buď půjčují peníze, nebo jim svěřují své zboží, tolikrát nebo ještě vícekrát, než kolikrát projde jeho rukama příjem soukromníka, který se nezabývá ani obchodem, ani řemeslem a žije jen ze svého příjmu. Takovému soukromníkovi může jeho příjem projít rukama zpravidla jenom jednou za rok. Ale velkému obchodníkovi v oboru, kde je velmi rychlý obrat, může někdy veškerý jeho kapitál i s úvěrem projít za rok rukama dvakrát, třikrát i čtyřikrát. Stát oplývající obchodníky a majiteli

manufaktur má proto také více než dost takových lidí, kteří, chtějí-li ovšem, mohou státu kdykoli půjčit velmi značnou částku. Odtud ona schopnost poddaných obchodního státu půjčovat.

Obchod, řemesla a manufaktury mohou zřídka kdy vzkvétat dlouho ve státě, kde není řádné soudnictví, kde si lidé nejsou jisti svým majetkem, kde zákon neposiluje víru ve smlouvy a kde se nelze spolehnout na to, že stát vždycky zasáhne svou mocí, aby každý dlužník, který může platit, svůj dluh také zaplatil. Obchod, řemesla a manufaktury mohou zkrátka zřídka kdy vzkvétat ve státě, kde není jisté důvěry ve spravedlnost vlády. Táž důvěra, která za normálních poměrů vede velké obchodníky a bohaté majitele manufaktur k tomu, že svůj majetek svěřují do ochrany svého státu, vede je za výjimečných okolností také k tomu, že svůj majetek svěřují této vládě k použití. Tím, že půjčí vládě peníze, nezmění ani na okamžik svou schopnost vést svůj obchod nebo manufakturu; zpravidla ji tím naopak ještě zvětší. Dostane-li se stát do tísně, je vláda většinou ochotna vypůjčit si peníze za podmínek propůjčovatele nejvýš výhodných. Dluhopis, který vydá původnímu věřiteli, lze převést na kteréhokoli jiného věřitele, a poněvadž se všeobecně důvěruje v spravedlnost státu, prodává se tento cenný papír na trhu obvykle draž, než kolik se za něj zaplatilo původně. Na půjčkách, které poskytuje státu, obchodník nebo boháč vydělává, a nejenže svůj kapitál nezmenšuje, ale ještě jej rozhojňuje. Pokládá to proto obvykle za projev přízně, jestliže mu vláda dovolí zúčastnit se prvního upisování nové státní půjčky. Odtud ona ochota poddaných obchodně vyspělého státu půjčovat.

Vláda takového státu se zpravidla spoléhá na to, že její poddaní budou za mimořádných okolností s to půjčit jí své peníze a že k tomu budou ochotni. Počítá s tím, že si bude moci snadno vypůjčit, a proto nepokládá za svou povinnost šetřit.

Na nízkém stupni společnosti není ještě velkého obchodního a manufakturního kapitálu. Osoby, které veškeré peníze, jež se jim podaří

ušetřit, shromažďují v poklad a tento svůj poklad ukrývají, činí tak z nedůvěry ve spravedlnost vlády a ze strachu, aby je, vejde-li ve známost, že mají poklad a kde se ten poklad najde, někdo o něj brzy neoloupil. Za takového stavu věcí by jen málokdo mohl půjčit vládě v případě mimořádné potřeby své peníze a nikdo by k tomu nebyl ochoten. Panovník cítí, že se musí pro takové případy nutné potřeby zabezpečit šetřením, protože ví již předem, že vypůjčovat si bude naprosto nemožné. Tato předvídavost jen ještě více zvyšuje jeho přirozený sklon šetřit.

Ony obrovské dluhy, které nyní tíží všechny velké evropské národy a časem je pravděpodobně přivedou na mizinu, narostly všude celkem stejně. Státy, podobně jako jednotlivci, začaly si zpravidla vypůjčovat na jakýsi osobní úvěr, aniž postupovaly nebo jako záruku za zaplacení dluhu zastavovaly nějaký fond; a když tento způsob selhal, přešly k půjčkám na záruky a na zastavování toho či onoho fondu.

Tzv. nezajištěný dluh Velké Británie vznikl prvním z těchto dvou způsobů. Je to zčásti dluh, který nenese, nebo alespoň nemá nést, žádné úroky a který se podobá dluhu, jež soukromá osoba udělá prostě na účet, a zčásti dluh, který nese úroky a který se podobá dluhu, jež soukromá osoba udělá na cizí nebo vlastní směnku. První tento dluh se obvykle skládá z dlužných sum za mimořádné služby nebo za služby, na které se v době, kdy byly prokázány, nepamatovalo nebo které se tehdy nezaplátily; z části mimořádných výdajů na vojsko, námořnictvo a dělostřelectvo, z dosud nezaplacených výpomocí cizím panovníkům, z nedoplatků na žoldu námořníkům apod. Druhý dluh jsou pokladniční poukázky námořnictva (*Navy Bills*) a státní pokladny (*Exchequer Bills*), které se někdy vydávají na splacení části takovýchto dluhů a někdy pro jiné účely Státní pokladniční poukázky nesou úroky ode dne vystavení, pokladniční poukázky námořnictva po šesti měsících ode dne vystavení. Anglická banka buď tyto poukázky dobrovolně diskontuje za jejich běžnou hodnotu, nebo se dohodne s vládou, že bude za jistou odměnu zprostředkovávat jejich

oběh, tj. že je bude přijímat za jejich nominální hodnotu a bude na ně vyplácet splatné úroky, a tak udržuje jejich hodnotu na výši a usnadňuje jejich oběh. Tím dává vládě často možnost udělat obrovský dluh. Ve Francii, která takovou banku nemá, prodávají se státní pokladniční poukázky (*billets d'état*)¹⁷³ někdy s šedesáti až sedmdesáti procenty diskontu. Při velkém nahrazování staré mince mincí novou za vlády krále Viléma, kdy Anglická banka uznala za vhodné zastavit své obvyklé obchody, prodávaly se prý státní pokladniční poukázky a kupony (*tailles*) s pětadvaceti až šedesáti procenty diskontu; bylo to nepochybně jednak proto, že se vláda nastolená Revolucí ještě nepokládala za pevnou, ale jednak i proto, že neměla podporu Anglické banky.

Když se tento zdroj vyčerpá a vláda, chce-li získat peníze, musí postoupit nebo zastavit ten nebo onen druh daní na splácení dluhu, prováděla to podle okolností dvojím způsobem. Někdy je postoupila nebo zastavila pouze na krátké období, například na rok nebo na několik let; a někdy natrvalo. V prvním případě se pokládala zástava za dostatečně velkou, aby ve stanovené lhůtě splatila vypůjčenou jistinu i s úroky. V druhém případě se pokládala za dostatečnou jen k zaplacení úroků nebo stálého ročního důchodu rovnajícího se úrokům a vláda měla právo vykoupit se z placení tohoto ročního důchodu kdykoli tím, že splatí vypůjčenou jistinu. Když si vláda opatřila peníze prvním způsobem, mluvilo se o půjčce anticipované; když druhým způsobem, mluvilo se o dluhu věčně zajištěném, fundovaném (*perpetual funding*) neboli stručněji o dluhu zajištěném (*funding*).

Ve Velké Británii zastavuje vláda daň pozemkovou a daň ze sladu pravidelně na každý rok předem na základě výpůjční doložky, kterou vždy vsouvá do znění zákonů, jimiž tyto daně ukládá. Za určitý úrok, který od Revoluce přešel z osmi procent na tři procenta, vyplácí Anglická banka zpravidla předem částky, na něž jsou ony daně povoleny, a dostává

zaplaceno postupně, tak jak výnos z nich plyne do pokladny. Vyskytne-li se nedoplatek, a to bývá vždycky, uhradí se výnosem daní z následujícího roku. Tak se tato jediná významná složka daní, která dosud nebyla zastavena, utrácí zpravidla dříve, než přijde do státní pokladny. Jako nějaký lehkomyšlný marnotratník, jemuž naléhavá potřeba peněz nedovolí čekat na den, kdy má pravidelně dostávat svůj příjem, vypůjčuje si stát neustále od svých vlastních zprostředkovatelů a zástupců a za užívání svých vlastních peněz platí úroky.

Za vlády krále Viléma a po větší část panování královny Anny, dokud jsme ještě nebyli tak dokonale jako nyní obeznámeni s praxí věčně zajištěných dluhů, ukládala se většina nových daní jenom na krátkou dobu (pouze na čtyři, pět, šest nebo sedm let) a valnou část povolovaných finančních částek činily každý rok anticipované půjčky zajištěné budoucím výnosem těchto daní. Poněvadž jejich výnos často nedostačoval k tomu, aby vypůjčená jistina a úroky byly zaplacený ve stanovené lhůtě, vznikly nedoplatky, a aby tyto nedoplatky mohly být uhrazeny, bývalo nutno tuto lhůtu prodlužovat.

Roku 1697 byly 20. zákonem z 8. roku vlády Viléma III. nedoplatky několika daní převedeny na tzv. první všeobecnou zástavu neboli fond (*first generál mortgage or fund*), což spočívalo v tom, že některé daně, pro něž by lhůta jinak vypršela již dříve, byly prodlouženy až do 1. srpna 1706 a jejich výnos měl splynout v jediný společný fond. Nedoplatky přenesené na tuto prodlouženou lhůtu činily 5 160 459 liber št. 14 šilinků 9½ penny.

Roku 1701 byly tyto a některé jiné daně za týmž účelem ještě dále prodlouženy až do 1. srpna 1710 a dostaly název druhá všeobecná zástava. Nedoplatky, které kryla, dosahovaly výše 2 055 999 liber št. 7 šilinků 11¾ penny.

Roku 1707 byly ke krytí nových půjček tyto daně znovu prodlouženy až do 1. srpna 1712 a dostaly název třetí vše-obecná zástava. Částka, kterou si na ně stát vypůjčil, činila 983.254 liber št. 11 šilinků 9x/i penny.

Roku 1708 byly všechny tyto daně (kromě staré zvláštní daně z tunovného a liberného, z níž do tohoto fondu přešla pouze polovina jejího výnosu, a kromě cla z dováženého skotského plátka, které bylo zrušeno na základě smlouvy o spojení Skotska s Anglií) ke krytí nových půjček opět prodlouženy až do 1. srpna 1714 a dostaly název čtvrtá všeobecná zástava. Částka, kterou si stát vypůjčil, činila 925 176 liber št. 9 šilinků 2½ penny.

Roku 1709 byly všechny tyto daně (kromě staré zvláštní daně z tunovného a liberného, která byla nyní z tohoto fondu zcela vypuštěna) za tímž účelem prodlouženy dále až do 1. srpna 1716 a dostaly název pátá všeobecná zástava. Částka, kterou si stát na ni vypůjčil, činila 922 029 liber št. 6 šilinků.

Roku 1710 byly tyto daně znovu prodlouženy až do 1. srpna 1720 a dostaly název šestá všeobecná zástava. Částka na ně vypůjčená činila 1 296 552 liber št. 9 šilinků 11¾ penny.

Roku 1711 byly tyto daně (které v té době byly zástavou již na čtyři různé půjčky), jakož i několik jiných, prohlášeny za trvalé a platily se z nich úroky Jihomořské společnosti, která toho roku půjčila vládě na zaplacení dluhů a vyrovnání nedoplatků částku 9 177 967 liber št. 15 šilinků 4 pence; byla to tehdy největší půjčka, jakou kdy stát uzavřel.

Hlavní, a pokud jsem mohl zjistit, jediné daně, které stát do té doby ukládal natrvalo, aby jimi splácel úroky z dluhů, byly daně k splácení úroků z peněz, které si vláda půjčila od Anglické banky a od Východoindické společnosti, a z peněz, které jí měla půjčit, ale nikdy nepůjčila jakási Pozemková banka, která měla být založena. Zástava u Anglické banky činila tehdy 3 375 027 liber št. 17 šilinků 10½ penny, z nichž se platil roční úrok 206 501 liber št. 13 šilinků 5 pencí. U Východoindické společnosti činila zástava 3 200 000 liber št. a na úrocích se z ní ročně platilo 160 000 liber št.; úrok ze zástavy u Anglické banky činil šest procent, u Východoindické společnosti pět procent.

Roku 1715 byly 12. zákonem z 1. roku vlády Jiřího I. všeliké daně zastavené na splácení úroků Anglické bance, spolu s některými jinými, které byly tímto zákonem rovněž prohlášeny za trvalé, sloučeny v jediný společný fond nazvaný „Souhrnný fond“ (*aggregate fund*), a na ten se přeneslo nejen splácení ročních úroků bance, ale i některé jiné každoroční splátky a rozličná břemena. 8. zákonem z 3. roku a 3. zákonem z 5. roku vlády Jiřího I. byl tento fond později zvýšen a ty daně, které k němu byly tehdy připojeny, byly rovněž prohlášeny za trvalé.

Roku 1717 byly 7. zákonem z 3. roku vlády Jiřího I. prohlášeny za trvalé některé jiné daně a byly sloučeny v další Společný fond, nazvaný Všeobecný fond, sloužící k platbě některých ročních splátek, jehož objem činil celkem 724 849 liber št. 6 šilinků 10½ penny.

V důsledku těchto zákonů většina daní, jež vláda dávala v zástavu na pouhých několik let, byla prohlášena za daně trvalé jako fond, jímž se má splácet nikoli jistina oné sumy, kterou si stát na ně opětovnými půjčkami předem vybral, nýbrž pouze úroky z této jistiny.

Kdyby si stát nebyl nikdy půjčoval peníze jinak než na krátkodobé zástavy, bylo by stačilo několik let a státní příjem by byl opět čistý, aniž by se vláda musela starat o více než o to, aby zástavu nezatížila větším dluhem, než jaký je ta zástava schopna ve stanovené době splatit, a aby si na ni nevypůjčila po druhé dříve, než vyprší lhůta prvního zastavení. Ale většina evropských vlád se o to postarat nedovedla. Často si na zástavu vypůjčovaly příliš mnoho již při první půjčce; a pokud to snad neučinily, postaraly se o přetížení zástavy tím, že si na ni vypůjčovaly ještě po druhé i po třetí, dříve než prošla lhůta první půjčky. Poněvadž zástava nemohla tímto způsobem naprosto stačit na splacení jak zapůjčené jistiny, tak úroků z těchto vypůjčených peněz, bylo nutno přenést na ni jen úroky neboli trvalou každoroční splátku rovnající se těmto úrokům, a z takového nerozvážného zastavování krátkodobého se zrodila mnohem zhoubnější praxe zastavovat natrvalo. Ale přestože tato praxe nutně

odkládá uvolnění zastavených státních příjmů z doby pevně stanovené na dobu tak neurčitou, že k němu pravděpodobně vůbec nedojde, přece jen, když již si lidé na tento způsob jednou zvyknou, stát mu dává ve velké tísní vždy přednost před způsobem starým, poněvadž tímto novým způsobem si lze vždycky opatřit mnohem větší částku než na ono staré zastavování krátkodobé. Těm, kdož mají přímo na starosti správu státních věcí, jde vždy hlavně o to, jak odpomoci tísní, jíž stát právě trpí. Starost o uvolnění zastavených státních příjmů přenechávají potomstvu. Za vlády královny Anny klesla běžná úroková míra ze šesti procent na pět a v dvanáctém roce její vlády byl pětiprocentní úrok prohlášen za nejvyšší úrok, jaký je možno zákonně požadovat z peněz půjčených na zástavu soukromé osobě. Brzy poté, co se ve Velké Británii většina dočasných daní změnila v trvalé a rozdělila se mezi Souhrnný fond, fond Jihomořské společnosti a Všeobecný fond, museli se věřitelé státu, právě tak jako věřitelé soukromých osob, smířit s pětiprocentním úrokem z peněz, které státu půjčili. Pro stát to znamenalo úsporu jednoho procenta z jistiny většiny těchto zajištěných dluhů, neboli úsporu jedné šestiny z většiny ročních částek splácených z oněch tří výše uvedených fondů. Tato úspora způsobila, že výnos jednotlivých daní sloučených do těchto fondů značně převyšoval částky potřebné ke splácení úroků, které tyto fondy zatěžovaly, a položila základ k tzv. Umořovacímu fondu. Roku 1717 činil tento fond 323 434 libry št. 7 šilinků 7½ penny. Roku 1727 byl úrok z většiny státních dluhů snižen ještě dále na čtyři procenta; a roku 1753 na tři a půl, roku 1757 pak na tři procenta; tímto snížením se Umořovací fond zvýšil ještě více.

I když se Umořovací fond zřizuje na splácení dluhů starých, přece jen se jím dají velmi snadno dělat dluhy nové. Je to fond podpůrný, který může vždy posloužit jako zástava a podepřít tak tu nebo onu pochybnou zástavu jinou, na kterou si stát hodlá v tísní opatřit peníze. Zda Umořovací fond Velké Británie sloužil více prvnímu nebo druhému z uvedených

účelů, vysvitne dostatečně z dalšího výkladu.

Kromě těchto dvou způsobů vypůjčování, půjčky anticipativní a věčně zajištěného dluhu, jsou ještě dva další, které stojí asi uprostřed mezi těmito dvěma. Jsou to půjčky splácené ročními důchody po určitou řadu let a půjčky splácené ročními důchody doživotními.

Za vlády krále Viléma a královny Anny vypůjčoval si stát často velké částky na roční důchody vyplácené po určitý počet let, někdy větší, někdy menší. Roku 1693 byl schválen zákon o státní půjčce 1 000 000 liber št., která měla být splácena po šestnáct let čtrnáctiprocentním ročním důchodem, tj. 140 000 liber št. ročně. Roku 1691 byl schválen zákon o státní půjčce 1 000 000 liber, která měla být splácena ročními důchody doživotními za podmínek, které by se dnes zdály velmi výhodné. Ale tato půjčka nebyla plně upsána. V následujícím roce opatřil si stát chybějící částku půjčkou za čtrnáctiprocentní doživotní důchody, tj. věřitelé dostávali půjčený kapitál zpátky po o něco více než sedmi letech. Roku 1695 bylo osobám, které si tento důchod koupily, dovoleno vyměnit jej za jiný na 96 let, jestliže z každých 100 liber št. důchodu zaplatí do státní pokladny 63 libry št.; tj. rozdíl mezi čtrnáctiprocentním důchodem doživotním a čtrnáctiprocentním důchodem na 96 let byl oceněn na šedesát tři libry ze sta neboli na čtyřiapůlroční důchod. Ale postavení vlády bylo pokládáno za tak vratké, že i tyto podmínky zlákaly ke koupi jen málo lidí. Za panování královny Anny vypůjčoval si stát při různých příležitostech jak za důchody doživotní, tak za důchody na 32, 89, 98 a 99 let. Roku 1719 byli majitelé důchodů na 32 let přinuceni přijímat místo nich podíly Jihomořské společnosti až do výše jedenáctapůlročního důchodu a k tomu ještě další podíly v hodnotě nedoplatků váznoucích na jejich důchodech. Roku 1720 byla většina ostatních krátkodobých i dlouhodobých důchodů upsána do jediného fondu. Dlouholeté důchody dosahovaly tehdy výše 666 821 liber št. 8 šilinků 3¼ penny ročně. 5. ledna 1775 činil zbytek těchto důchodů, totiž ty, které nebyly tehdy

upsány, pouze 136 453 liber št. 12 šilinků 8 pencí.

Za obou válek, z nichž jedna vypukla roku 1739 a druhá roku 1755,¹⁷⁴ vypůjčil si stát za důchody na určitý počet let i za důchody doživotní jen málo peněz. A přece důchod na 98 nebo 99 let má téměř touž hodnotu jako důchod trvalý, a řeklo by se tedy, že by měl být proto zástavou, na kterou by si stát mohl vypůjčit téměř tolik jako na důchod trvalý. Ale ti, kdož kupují státní papíry proto, že chtějí zabezpečit rodinu a postarat se o vzdálenou budoucnost, nemívají zpravidla zájem o koupi papírů, jejichž hodnota neustále klesá; a takových lidí je mezi majiteli a kupci cenných papírů valná většina. Dlouhodobý důchod nenachází proto přibližně týž počet kupců jako důchod trvalý, třebaže jeho vnitřní hodnota je třeba téměř úplně stejná. Upisovatelé nové půjčky, kteří obvykle zamýšlejí svůj dluhopis co nejdříve prodat, mají mnohem raději důchod trvalý, parlamentem umořitelný, než stejně vysoký neumořitelný důchod dlouholetý. První z nich má, možno říci, vždy touž nebo téměř touž hodnotu; a proto se také mnohem lépe hodí k převádění. Za obou uvedených válek udělovaly se jak důchody na určitý počet let, tak důchody doživotní téměř jen za odměnu upisovatelům nové půjčky jako přírůstek k umořitelným důchodům nebo k úrokům, na něž si stát vypůjčoval. Stát je uděloval ne jako vlastní zástavu, za niž si vypůjčoval, nýbrž jako ještě další lákadlo pro půjčovatele.

Doživotní důchody se propůjčovaly podle potřeby dvojitým způsobem: buď na dobu života jednotlivé osoby, nebo pro celé skupiny osob, čemuž po muži, který to první zavedl, ve Francii říkají tontina. Propůjčí-li se doživotní důchod jednotlivcům, smrtí každého z nich ulehčí se státní pokladně o sumu odpovídající jeho důchodu. Propůjčí-li se důchod podle tontiny, ulehčí se státní pokladně teprve tehdy, až zemřou všichni členové této skupiny pobíratelů důchodu, jichž někdy bývá i dvacet až třicet; důchody všech těch, kdož zemřou, přecházejí totiž na ty, kdož je přežijí, a

poslední zbylý pobírá tedy důchody celé skupiny. Při témž důchodu lze si vždy vypůjčit více tontinou než za doživotní důchody jednotlivců. Důchod s nárokem přeživšího člena na důchody zemřelých členů skupiny je vsutku cennější než stejně velký důchod na dobu života jednotlivce; a poněvadž každý člověk od přírody věří, že on je ten šťastný (na tom se ostatně zakládá úspěch všech loterií), prodává se takový důchod poněkud draže než jeho hodnota. V zemích, kde si vláda půjčuje peníze zpravidla za důchody, jsou proto tontiny vůbec ve větší oblibě než doživotní důchody jednotlivců. Prostředku, který jí vynese více peněz, dává vláda téměř vždy přednost před prostředkem, který by státní pokladnu zbavil jejího zatížení pravděpodobně nejrychleji.

Ve Francii se skládá z doživotních důchodů mnohem větší část státního dluhu než v Anglii. Podle memoranda předloženého roku 1764 bordeauxským parlamentem francouzskému králi odhaduje se veškerý státní dluh Francie na 2 400 000 000 francouzských livrů; částka, na kterou byly propůjčeny doživotní důchody, dosahuje prý výše asi 300 000 000, tj. jedné osminy celého státního dluhu. Roční částka vyplácená na důchodech činí prý asi 30 000 000 neboli jednu čtvrtinu ze 120 000 000, tj. z částky, na kterou se odhadují úroky z celého státního dluhu. Jsem si dobře vědom toho, že tyto odhady nejsou přesné, ale protože je tak vysoce vážený sbor předložil jakožto blížící se pravdě, lze je myslím za takové považovat. Příčinou toho, že jinak si vypůjčuje vláda francouzská a jinak vláda anglická, není různý stupeň jejich starostlivosti o ulehčení státní pokladně; jsou jí naprosto rozdílné názory a zájmy půjčovatелů.

V Anglii, kde vláda sídlí v největším obchodním městě světa, půjčují vládě peníze zpravidla velcí obchodníci. Tím, že vládě půjčují, nechtějí svůj obchodní kapitál zmenšit, nýbrž naopak zvětšit; a kdyby nepočítali s tím, že svůj dluhopis nové půjčky se ziskem prodají, nikdy by ji neupisovali. Ale kdyby si za peníze, které vládě půjčují, měli místo důchodu trvalého kupovat důchod pouze doživotní, ať již svůj vlastní nebo jiných osob, sotva

by asi mohli ten dluhopis vždycky prodat se ziskem. Doživotní důchod vlastní by prodávali vždy se ztrátou; neboť za doživotní důchod jiné osoby, jejíž věk a zdravotní stav je téměř týž jako jeho, nedá nikdo tolik, kolik by dal za doživotní důchod svůj vlastní. Doživotní důchod třetí osoby má ovšem jak pro kupujícího, tak pro prodávajícího nepochybně touž hodnotu; ale od okamžiku, kdy byl propůjčen, začíná jeho skutečná hodnota klesat a po celou dobu jeho trvání klesá pak stále víc a více. Nemůže se proto z něho nikdy stát papír tak vhodný k převádění, jako je důchod stálý, o jehož skutečné hodnotě se dá říci, že je stále stejná nebo téměř stejná.

Ve Francii vláda nesídlí ve velkém obchodním městě, a obchodníci tam proto nepředstavují tak velkou část lidí, kteří vládě půjčují peníze. Většina těch, kdož vládě půjčují, kdykoli potřebuje, jsou lidé zabývající se financemi, generální nájemci daní, výběřčí daní nepronajatých, dvorní bankéři apod. Jsou to zpravidla lidé nízkého rodu, ale velmi bohatí a často velmi hrdí. Jsou příliš hrdí, aby si brali za manželky ženy stejného rodu, a ženy z vyšších kruhů pokládají sňatek s takovýmto člověkem za nedůstojný. Zůstávají proto tito muži velmi často raději starými mládenci, a ježto vlastní rodiny nemají a rodiny jejich příbuzných, k nimž se často nepříliš rádi znají, jsou jim lhostejné, touží jen po tom, aby si prožili svůj život v lesku a nádheře, a nezáleží jim na tom, pomine-li zároveň s nimi i jejich majetek. Kromě toho je oproti Anglii ve Francii mnohem více boháčů, kteří mají k manželství nechut nebo pro něž se při jejich způsobu života manželství nesluší anebo nehodí. Pro takovéto lidi, kteří se starají o potomstvo buď jen velmi málo, nebo se o ně nestarají vůbec, nemůže být nic výhodnějšího než vyměnit si svůj kapitál za důchod, který bude vyplácen právě jen tak dlouho, jak si to přejí, a ne déle. Poněvadž se běžné výdaje většiny novověkých vlád v době míru rovnají nebo téměř rovnají jejich běžným příjmům, dojde-li k válce, nechce žádná vláda, a ani nemůže, zvýšit své příjmy tak, aby odpovídaly zvýšeným výdajům. Nechce je zvýšit

proto, aby nevzbudila nevoli národa, jemuž by takové velké a náhlé zvýšení daní válku brzy zprotivilo, a nemůže je zvýšit, protože dobře neví, jaké daně by jí dovedly vynést potřebný příjem. Z nesnází, do nichž by ji jinak uvedl tento strach a tato nemohoucnost, vysvobodí ji možnost peníze si lehce vypůjčit. Tím, že si peníze vypůjčí, sežene vláda při velmi mírném zvýšení daní každý rok dostatek peněz na další vedení války a díky praxi zastavování daní natrvalo opatří si každý rok při co nejmenším zvýšení daní co největší částku peněz. Lidé žijící v hlavním městě velké říše a v oblastech vzdálených od míst, kde se bojuje, válečné trampoty namnoze téměř ani nepociťují; a k tomu si ještě pěkně v klidu čtou noviny a pochutnávají si na zprávách o hrdinských činech námořnictva a vojska jejich vlasti. Toto potěšení jim zcela vynahrazuje onen nepatrný rozdíl mezi daněmi, které platí v důsledku války, a daněmi, které platívali v míru. Návrat míru znamená pro ně konec tohoto jejich potěšení, jakož i konec tisíce blouznivých nadějí na výboje a na proslavení jejich národa, které by přineslo další vedení války, a proto jsou zpravidla rozmrzelí.

Návrat míru je zato jen málokdy zbaví většiny daní uložených za války. Tyto daně jsou zastaveny k splacení úroků z dluhu, který vláda udělala, aby mohla vést válku. Vynášeli-li staré daně spolu s novými daněmi nejen peníze k splacení úroků z tohoto dluhu a ke krytí běžných státních výdajů, ale i ještě něco nad to, vytvoří se z toho třeba ušetřovací fond k splacení dluhu. Ale za prvé: i kdyby se tohoto ušetřovacího fondu nepoužilo k žádnému jinému účelu, byl by zpravidla naprosto nedostatečný, aby se z něho za tu dobu, po kterou se dá celkem s jistotou počítat se zachováním míru, mohl zaplatit celý válečný dluh. A za druhé: tohoto fondu se užívá téměř vždy k jiným účelům.

Nové daně ukládala vláda jedině proto, aby jimi splácela úroky z peněz, které si na ně vypůjčila. Vynesou-li tyto daně více, je to zpravidla něco, co vláda ani nezamýšlela, ani neočekávala, a je toho proto málokdy mnoho. Ušetřovací fondy vznikaly obvykle ani ne tak z toho, že výnos daní po

zaplacení nutných úroků neboli ročních splátek, jimiž byly tyto daně původně zatíženy, vykazoval přebytek, jako z toho, že potom docházelo k snížení úroku. Tímto způsobem vznikl roku 1655 umořovací fond holandský a roku 1685 umořovací fond Církevního státu. Proto také jsou takové fondy obvykle nedostatečné.

I v době nejhlubšího míru dochází k různým událostem, které si vyžadují mimořádných výdajů; a pro vládu je vždy pohodlnější uhradit tyto výdaje použitím umořovacího fondu k nesprávnému účelu než uložením nové daně. Každou novou daň národ ihned více méně pocítí. Taková daň zavdá vždy příčinu k jistému reptání a setká se s jistým odporem. Čím větší je počet daní, tím vyšší daň lze uvalit na každý jednotlivý předmět podléhající dani; a čím hlasitěji si národ nařiká na každou novou daň, tím je také těžší buď najít nové zdanitelné předměty, nebo staré daně ještě hodně zvýšit. Přerušil-li se dočasně splácení státního dluhu, národ to hned nepocítí a nevyvolá to ani reptání, ani náрек. Vypůjčování z umořovacího fondu je tu tedy vždy nasnadě jako prostředek, jak se snadno dostat z okamžitých nesnází. Čím více státních dluhů se navrší a čím více je třeba usilovat o snížení těchto dluhů, tím je nebezpečnější a zhoubnější použít i jen malé části umořovacího fondu na něco jiného; čím je méně pravděpodobné, že se státní dluh podstatně sníží, tím je pravděpodobnější a jistější, že se umořovacího fondu bude neprávem používat na úhradu všech mimořádných výdajů, které bývají v míru. Je-li již některá země daněmi přetížena, pak již jenom nutné výdaje, které přinese nová válka, již jen vzplanutí touhy po odvetě nebo úzkost o bezpečnost země mohou přimět národ k tomu, aby se s jakous takous odevzdaností smířil s novou daní. Proto se tedy umořovacího fondu užívá zpravidla k nesprávným účelům.

Od té doby, co jsme ve Velké Británii po prvé sáhli k zhoubnému trvalému financování, snížení státního dluhu v době míru neodpovídalo nikdy jeho zvýšení za války. První základ k nynějšímu obrovskému dluhu Velké Británie byl položen za války, která začala roku 1688 a skončila roku

1697 mírem Ryswickým¹⁷⁵.

31. prosince 1697 dosahoval zajištěný i nezajištěný státní dluh Velké Británie výše 21 515 742 liber št. 13 šilinků 8½ penny. Velkou část tohoto dluhu představovaly půjčky anticipativní a jistou část představovaly půjčky za doživotní důchody; a tak do 31. prosince 1701, tedy v necelých čtyřech letech, byla již jednak splacena a jednak připadla zpět státní pokladně částka 5 121 041 liber št. 12 šilinků ¾ penny; k tak velkému snížení státního dluhu za tak krátkou dobu pak již nedošlo. Zbývající dluh činil proto pouze 16 394 701 liber št. 1 šilink 7¼ penny.

Za války, která vypukla roku 1702 a skončila mírem Utrechtským, zvýšil se státní dluh ještě více. 31. prosince 1714 dosahoval výše 53 681 076 liber št. 5 šilinků 6 a 1/12 penny. Upsání krátkodobých i dlouhodobých důchodů do fondu Jihomořské společnosti zvýšilo státní dluh tak, že 31. prosince 1722 činil 55 282 978 liber št. 1 šilink 3⅝ penny. Snižování dluhu začalo roku 1723 a postupovalo tak pomalu, že do 31. prosince 1739, za sedmnáct let hlubokého míru, činila splacená částka pouhých 8 328 354 liber št. 17 šilinků 11 a 3/12 penny, takže státní dluh dosahoval tehdy 46 954 623 liber št. 3 šilinků 4 a 7/12 penny.

Válka se Španělskem, která začala roku 1739, a válka s Francií, která vypukla brzy po ní, měly za následek další vzrůst státního dluhu; 31. prosince 1748, po ukončení války mírem v Cáchách, činil 78 293 313 liber št. 1 šilink 10¾ penny. Nejhlubší mír, který trval sedmnáct let, zmenšil jej předtím o pouhých 8 328 354 liber št. 17 šilinků 11 a 3/12 penny. Válka trvající necelých devět let zvětšila jej o 31 338 689 liber št. 18 šilinků 6⅙ penny.¹⁷⁶

Za vlády Pelhamovy byl úrok ze státního dluhu snížen ze čtyř procent na tři nebo byly alespoň k tomu podniknuty kroky; umořovací fond se tím zvýšil a jistá část státního dluhu se splatila. Roku 1755, před vypuknutím poslední války, činil zajištěný státní dluh Velké Británie 72 289 673 liber

št. Při uzavření míru, 5. ledna 1763, dosahoval zajištěný státní dluh 122 603 336 liber št. 8 šilinků $2\frac{1}{4}$ penny. Nezajištěný dluh byl udáván částkou 13 927 589 liber št. 2 šilinky 2 pence. Ale uzavřením míru válečné výdaje nekončily; a tak i když zajištěný dluh vzrostl do 5. ledna 1764 (jednak novou půjčkou, jednak sjednocením části nezajištěného dluhu) na 129 milionů 586 tisíc 789 liber št. 10 šilinků $1\frac{1}{3}$ penny, zbýval tu ještě (podle velmi dobře poučeného autora spisu *Úvahy o obchodě a financích Velké Británie*¹⁷⁷) nezajištěný dluh, uváděný na účtech toho a následujícího roku ve výši 9 957 017 liber št. 12 šilinků 2 a $15/44$ penny. Roku 1764 dosahoval proto podle tohoto autora státní dluh Velké Británie, zajištěný i nezajištěný, 139 516 807 liber št. 2 šilinků 4 pencí. Kromě toho doživotní důchody, propůjčené roku 1757 jako odměna upisovatelům nových půjček a oceňované na čtrnáctinásobek ročního důchodu, měly hodnotu asi 472 500 liber št.; a důchody dlouholeté, propůjčené v letech 1761 a 1762 rovněž jako odměna a oceňované na sedmadvacetipůlnásobek ročního důchodu, měly hodnotu asi 6,826.875 liber št. Za nějakých sedm let míru nebyla rozvážná a opravdu vlastenecká vláda Pelhamova s to splatit starý šestimilionový dluh. Za přibližně stejnou dobu války se vytvořil nový dluh více než pětasedmdesátimilionový.

5. ledna 1775 dosahoval zajištěný dluh Velké Británie částky 124 996 086 liber št. 1 šilink $6\frac{1}{4}$ penny. Nezajištěný dluh, nepočítá-li se do něho velký dluh za vydržování královského dvora, činil 4 150 236 liber št. 3 šilinky 11 a $7/8$ penny. Oba dohromady pak 129,146.322 liber št. 5 šilinků 6 pencí. Podle těchto čísel bylo za jedenáct let hlubokého míru splaceno ze státního dluhu pouhých 10,415.474 liber št. 16 šilinků $97/s$ penny. Ale ani toto malé snížení státního dluhu nebylo jedině důsledkem úspor z běžných státních příjmů. Přispělo k němu několik mimořádných položek nemajících s běžnými státními příjmy zcela nic společného. Mezi těmito položkami můžeme uvést přírážku jednoho šilinku na každou libru

pozemkové daně, vybíranou po tři roky; dva miliony liber, které stát dostal od Východoindické společnosti jako náhradu za to, že jí ponechal území, jichž se zmocnila; a sto deset tisíc liber, které dostal od Anglické banky za obnovení její zakládací listiny. K nim je nutno připočíst ještě několik dalších částek, které stát získal v poslední válce¹⁷⁸, a které by se snad proto měly odečíst od válečných výdajů: Hlavní z nich jsou:

	<i>liber št.</i>	<i>šilinků</i>	<i>penčí</i>
Výnos kořisti ze zajatých francouzských lodí	690 449	18	9
Výkupné za francouzské zajatce	670 000	0	0
Výnos z prodeje odstoupených ostrovů	95 500	0	0
Celkem	1 455 949	18	9

Připojíme-li k této sumě přebytky lorda Chathama a pana Calcrafta a jiné podobné úspory v oblasti vojenství a dále částky, které vláda dostala od Anglické banky a od Východoindické společnosti, a jednošilinkovou přírážku na každou libru pozemkové daně, dávalo to dohromady jistě přes pět milionů. Splátky na státní dluh placené od uzavření míru z úspor z běžného státního příjmu nečinily tedy průměrně ani půl milionu ročně. Umořovací fond se od uzavření míru nepochybně značně zvýšil, a to jednak splacením části dluhu, jednak snížením úroků z umořitelných dluhopisů ze čtyř procent na tři procenta a zánikem části doživotních důchodů; a kdyby mír trval, dal by se nyní na umořování dluhu ročně možná ušetřit jeden milion. Minulý rok se vskutku také splatilo o jeden milion více; ale přitom zůstal nezaplacen velký dluh za výdaje na královský dvůr, a nyní jsme se zapletli do nové války, která se časem možná ukáže o nic méně nákladná, než bývaly naše dřívější války.¹⁷⁹ Nový dluh, který vláda asi udělá, dříve než skončí příští vojenské tažení, bude se pravděpodobně rovnat téměř celému státnímu dluhu, který byl splacen z toho, co se uspořilo z běžného státního příjmu. Očekávat, že se státní dluh

úplně splatí z toho, co se snad podaří uspořit z nynějšího běžného státního příjmu, bylo by proto krajně pošetilé.

Jistý spisovatel¹⁸⁰ mluví o státních dluzích zadlužených evropských zemí, obzvláště Anglie, jako o hromadění nového obrovského kapitálu, který ještě přistupuje k ostatnímu kapitálu země a který rozšiřuje její obchod, znásobuje výrobu jejích řemesel a manufaktur a obdělává a zvelebuje její půdu v mnohem větším rozsahu, než by to bylo možné jen pomocí toho druhého kapitálu. Nebere v úvahu, že kapitál, který vládě půjčili první věřitelé státu, představoval od toho okamžiku, kdy jej půjčili, jistou část ročního produktu, která přestala vydržovat pracovníky produktivní a začala vydržovat pracovníky neproduktivní, a že se zpravidla do roka utratí a proplytvá, aniž je tu sebemenší naděje, že se potom někdy obnoví. Za kapitál, který vládě půjčili, dostali tito první věřitelé ovšem důchod ze státních dluhopisů, jejichž hodnota byla většinou vyšší. Tento důchod jim jejich kapitál nepochybně nahradil, a tak mohli vést dále svůj obchod a jiné podnikání v témž nebo i v ještě větším rozsahu než dříve; to znamená, že si mohli na svůj důchod vypůjčit od jiných lidí nový kapitál nebo že ten důchod mohli prodat a získat tak od jiných lidí nový kapitál, stejný jako ten, který kdysi půjčili vládě, nebo ještě větší. Tento nový kapitál, který si takto od jiných lidí bud koupili, nebo vypůjčili, byl jistě v zemi již dříve a jistě se ho, tak jako každého kapitálu, používalo k vydržování produktivní práce. Když se dostal do rukou těch, kdo své peníze půjčili vládě, byl to pro ně sice v jistém smyslu kapitál nový, ale pro stát to nový kapitál nebyl; byl to prostě kapitál přenesený z jednoho pole uplatnění na pole jiné. Těmto lidem sice nahradil, co půjčili vládě, ale nenahradil to zemi. Kdyby nebyli tento kapitál státu půjčili, nebyl by ve státě k vydržování produktivní práce kapitál jeden, nýbrž kapitály dva, tj. dvojí podíl z ročního produktu.

Hradí-li se státní výdaje z příjmů získaných průběhem roku z výnosu

čistých neboli nezastavených daní, přesouvá se jistá část důchodu jednotlivců prostě tak, že místo jednoho druhu neproduktivní práce začne vydržovat jiný. Jistou část z toho, co platí na daních, byli by tito lidé jistě mohli přeměnit v kapitál a mohli by ho pak použít k vydržování produktivní práce. Ale valnou část by byli asi utratili, a použili jí tedy k vydržování práce neproduktivní. Hradí-li se státní výdaje tímto způsobem, brání se tím jistě více méně dalšímu hromadění kapitálu; nevede to ještě nutně ke zničení kapitálu, který tu již je.

Hradí-li se státní výdaje vytvářením založeného dluhu, ničí se tím rok co rok jistý kapitál, který předtím již v zemi byl; jistý podíl ročního produktu, určený dříve k vydržování produktivní práce, odvede se na vydržování práce neproduktivní. Ale poněvadž daně jsou v tomto případě menší, než by byly, kdyby se na úhradu těchto výdajů měl získat dostatečný příjem v jediném roce, důchod jednotlivých soukromých osob se nutně zatíží méně a jejich schopnost střídat a proměňovat část svého důchodu v kapitál se oslabí daleko méně. Jestliže tvoření zajištěného dluhu ničí kapitál, který tu již je, značnější měrou než hrazení státních výdajů z příjmů běžného roku, zabraňuje to na druhé straně daleko méně hromadění a získávání kapitálu nového. Při zajištěném dluhu může šetrnost a píle soukromých osob snadněji vyspravit díry, které v celkovém kapitálu společnosti může tu a tam nadělat marnotratnost vlády.

Tuto výhodu má však zařízení zajištěného dluhu před oním druhým zařízením jen po dobu války. Kdyby se válečné výdaje měly vždy hradit z příjmů běžného roku, pak by daně, z nichž plyne tento mimořádný příjem, netrvaly déle než válka. Možnost hromadit kapitál měly by soukromé osoby za války sice menší, ale v míru zato větší než při zřízení zajištěného dluhu. Válka by nutně nevedla ke zničení části kapitálu, který tu již je, a mír by přispíval k nahromadění značného množství kapitálu nového. Války by se končily zpravidla rychleji a nezačínaly by se tak lehkomyšlně. Národ, který by nesl za války celé její břímě, měl by jí brzy dost, a vláda, aby jej

upokojila, nemusela by ji vést déle, než by bylo třeba. Národ by si dovedl představit těžká a nevyhnutelná válečná břemena, která jej čekají, a nevolal by proto lehkomyšlně po válce, když by nebylo skutečného a vážného důvodu proč bojovat. Období, v nichž soukromé osoby mají možnost hromadit kapitál poněkud oslabenu, vyskytovala by se řidčeji a byla by kratší. Naproti tomu období, kdy se tato možnost plně rozvine, byla by mnohem delší, než mohou být tam, kde je věčně založený dluh.

Kromě toho, když zajištěný dluh dosáhne jistých rozměrů, tu ony zmnohonásobené daně, které s sebou přináší, oslabují leckdy i v míru schopnost soukromých osob hromadit kapitál neméně, než jak to ono druhé zařízení činí za války. Daně Velké Británie v míru činí nyní přes deset milionů ročně. Kdyby nebyly vázány a nebyly zastaveny, mohly by snad při řádném hospodaření vystačit na vedení i té nejtěžší války, a to bez jediného šilinku nového dluhu. Soukromé důchody obyvatelstva Velké Británie nejsou nyní v míru o nic méně zatíženy daněmi a jeho schopnost nashromáždit z nich kapitál není o nic méně oslabena, než jak by tomu bylo za nejnákladnější války, kdyby se vůbec nebylo zavedlo ono zhoubné zařízení zajištěného dluhu.

Kdosi řekl, že při placení úroků ze státního dluhu platí vlastně pravá ruka ruce levé. Peníze tu přece nejdu za hranice. Část důchodu jedné skupiny obyvatelstva prostě přejde na jinou skupinu; národ tím nezchudne ani o troník. Celá tato obhajoba je založena na merkantilistické sofistice, a poněvadž jsem merkantilismus podrobil dlouhému rozboru, není snad již nutné se jí zabývat. Předpokládá nadto, že jedinými věřiteli státu jsou obyvatelé tohoto státu, což však není pravda, neboť velmi značný podíl na našem státním dluhu náleží Holanďanům, jakož i některým jiným cizím národům. Ale i kdyby byli věřiteli státu jen obyvatelé dané země, nebyl by proto tento dluh méně zhoubný.

Dvěma základními zdroji veškerého důchodu, jak soukromého, tak státního, jsou půda a kapitál. Z kapitálu se platí mzdy produktivní práce, ať

již se jí používá v zemědělství, řemeslech a manufakturách nebo v obchodě. Hospodaření s těmito dvěma základními zdroji důchodu náleží dvěma skupinám lidí: majitelům půdy a majitelům či uživatelům kapitálu.

Aby si majitel půdy zabezpečil důchod, jeho zájem mu přikazuje, aby udržoval své panství v co nejlepším stavu, a proto pro své pachtýře staví a opravuje chalupy, provádí a udržuje nutné odvodňování a ohrazování pozemků a vůbec všechny ostatní nákladné úpravy k zvelebení panství, které má provádět a udržovat v pořádku právě majitel panství. Ale různé pozemkové daně mohou jeho důchod tak snížit a rozličné daně z nezbytných životních prostředků a z předmětů zpříjemňujících život mohou reálnou hodnotu tohoto jeho sníženého důchodu oslabit tak, že pak takový majitel panství není třeba vůbec s to provádět a udržovat ony nákladné úpravy. Ale když přestane svou povinnost vykonávat majitel panství, je naprosto nemožné, aby svou povinnost konal dále jeho pachtýř. Když roste tíseň majitele půdy, musí zemědělství dané země nutně upadat.

Jestliže majitelé a uživatelé kapitálu shledají, že si v důsledku rozličných daní z nezbytných životních prostředků a z předmětů zpříjemňujících život nemohou z důchodu, který jim z kapitálu plyne, koupit ve své zemi tolik těchto předmětů, kolik by si jich z téhož důchodu koupili v kterékoli jiné zemi, budou mít chuť přestěhovat se jinam. A když všechny nebo valnou většinu velkých obchodníků a majitelů manufaktur, tj. všechny nebo valnou většinu uživatelů velkého kapitálu, budou neustále obtěžovat a sužovat svými návštěvami výběrčí daní, kteří budou daně vymáhat, tato chuť přesídlit přejde brzy v skutečné odstěhování. S odchodem kapitálu, který je podpíral, podnikání v zemi nutně upadne a po úpadku zemědělství bude následovat zkáza obchodu, řemesel a manufaktur. Převedení valné části důchodu plynoucího z půdy a z kapitálu z vlastníků těchto dvou velkých zdrojů důchodu, tj. z osob majících přímý zájem na dobrém stavu každého jednotlivého kousku půdy a na náležitém upotřebení každého

jednotlivého dílu kapitálu, na jinou skupinu osob (tj. na věřitele státu, kteří žádný podobný zájem nemají) musí posléze přivodit jednak zanedbávání zemědělství, jednak nevyužití kapitálu nebo jeho odstěhování. Věřitel státu má jistě zpravidla zájem na rozkvětu zemědělství, řemesel, manufaktur a obchodu ve své zemi; a tudíž i na dobrém stavu její půdy a na náležitém hospodaření s jejím kapitálem. Kdyby snad v některé z těchto složek nastal všeobecný úpadek nebo pokles, výnos daní by pak již třeba ani nebyl takový, aby mu z něho mohl být vyplácen roční důchod neboli úroky, které mu náleží. Ale věřitel státu jako prostě takový nemá naprosto žádný zájem na dobrém stavu některého určitého kousku půdy nebo na náležitém hospodaření s některým určitým dílem kapitálu. Jako věřitel státu takové určité složky nezná. Vymykají se jeho dohledu. Nemůže se o ně starat. O jejich zničení se leckdy třeba ani nedoví a jejich zkáza se ho nemůže přímo dotknout.

Vytvářením zajištěného dluhu se všechny státy, které jej zavedly, pozvolna oslabily. Začaly s ním, jak se zdá, republiky italské. Oslabily se jím jak Janov, tak Benátky, tyto jediné dvě republiky, které si ještě mohou osobovat název samostatných států. Od republik italských naučilo se této praxi podle všeho Španělsko, a to se (poněvadž na rozdíl od nich ukládalo daně asi méně rozvážně) v poměru ke své přirozené síle oslabilo ještě více. Španělský státní dluh je velmi starý. Španělsko vězelo v dluzích již před koncem 16. století, tedy již asi o sto let dříve, než se Anglie zadlužila jedním jediným šilinkem. Francie přes všechno své přírodní bohatství úpí pod tímž tíživým břemenem. Republiku Spojených provincií nizozemských oslabily dluhy právě tak jako Janov nebo Benátky. Je tedy pravděpodobné, že se tato praxe, která každé jiné zemi přinesla oslabení a zkázu, ukáže jedině ve Velké Británii jako zcela neškodná?

Někdo snad řekne, že berní soustava zavedená v oněch zemích je proti anglické horší. A také asi je. Ale nesmí se zapomínat, že i ta nejzkušenější vláda, když již zdanila všechny předměty vhodné k zdanění, musí se

uchylovat i k zdaňování předmětů nevhodných. Rozšafná republika Holandská se musela leckdy uchýlit k daním stejně nevhodným, jako je většina daní španělských. Ještě jedna válka, k níž by došlo dříve, než se uvolní poněkud významnější část zastavených státních příjmů, a která by si časem vyžádala takové výdaje jako válka poslední, může pod tlakem nevyhnutelné nutnosti učinit britskou berní soustavu neméně tíživou, než je soustava holandská nebo dokonce španělská. Ke cti naší nynější berní soustavy budiž ovšem řečeno, že až dosud bránila rozvoji podnikání tak málo, že i za nejnákladnějších válek mohli snad hospodární a dobře si vedoucí jednotlivci šetřením a shromažďováním kapitálu ucpat všechny ty trhliny, které v celkovém kapitálu společnosti nadělala marnotratná a nehospodárná válka. Na konci minulé války, nejnákladnější, jakou kdy Velká Británie vedla, bylo její zemědělství v nemenším rozkvětu, dělníků v jejích manufakturách bylo neméně a byli neméně plně zaměstnáni a její obchod byl neméně rozsáhlý, než jak tomu bývalo předtím. Kapitál, který vydržoval všechna tato odvětví podnikání, musel tedy být stejný, jako býval předtím. Po uzavření míru se stav zemědělství ještě dále zlepšil, renta z domů ve městech i na vesnicích po celé zemi stoupla, což dokazuje, že bohatství a důchody obyvatelstva vzrostly; a roční výnos většiny starých daní, obzvláště hlavních druhů spotřební daně a cla, ještě stále roste, což je neméně jasný důkaz toho, že vzrůstá spotřeba a že se zvětšuje i produkt, bez jehož zvětšení by spotřeba vzrůstat nemohla. Snáší tedy Velká Británie břímě, o němž by ještě před půlstoletím nikdo nevěřil, že je unese, podle všeho celkem snadno. Neusuzujme však z toho unáhleně, že unese břímě jakékoli, a nespolehejme se ani příliš na to, že by unesla, a to bez velkých potíží, břímě jen o málo těžší než to, které již na ni bylo uvaleno.

Stěží se myslím najde jeden jediný příklad toho, že by byl státní dluh, když jednou dosáhl jisté výše, řádně a plně splacen. Uvolnění zastavených státních příjmů, pokud k němu někdy vůbec došlo, přivodil vždy jen státní

krach; byl to někdy krach přiznaný, ale vždy to byl krach skutečný, i když vláda při něm často zdánlivě platila.

Nejobvyklejším prostředkem, pomocí něhož skutečný státní krach vystupoval v přestrojení předstíraného zaplacení, bývalo zvýšení nominální hodnoty mince. Kdyby např. půšilink byl parlamentním zákonem nebo královským nařízením povýšen na nominální hodnotu šilinku a dvacet půšilinků na hodnotu libry šterlinků, pak by osoba, která si při staré nominální hodnotě vypůjčila dvacet šilinků neboli téměř čtyři unce stříbra, splácela dluh při nové hodnotě dvaceti půšilinky neboli necelými dvěma uncemi. Státní dluh ve výši asi 128 milionů, což je přibližně hodnota zajištěného i nezajištěného dluhu Velké Británie, dal by se tímto způsobem splatit 64 miliony našich dnešních peněz. Bylo by to ovšem jen zaplacení zdánlivé a věřitelé státu by byli ve skutečnosti ošizeni ve svých pohledávkách na každé libře o deset šilinků. Tato pohroma by se rozšířila mnohem dále než jenom na věřitele státu; v témž poměru by utrpěli ztrátu i všichni věřitelé soukromých osob a věřitelé státu by z toho neměli žádnou výhodu, většinou spíše ještě další ztrátu. Kdyby ovšem věřitelé státu byli celkem vzato silně zadluženi u jiných osob, mohli by si snad svou ztrátu nahradit do jisté míry tím, že by svým věřitelům zaplatili touž mincí, kterou stát zaplatil jim. Ale ve většině zemí jsou věřiteli státu ponejvíce lidé bohatí, kteří proti svým ostatním spoluobčanům vystupují spíše jako věřitelé než jako dlužníci. Takovéto zdánlivé zaplacení proto ztrátu, kterou věřitelé státu utrpí, většinou nejen nezmenší, ale naopak zvýší; a rozšíří pohromu na množství jiných nevinných lidí, aniž na tom stát něco vydělá. Přivodí všeobecný a velmi nebezpečný otřes jmění soukromých osob; zahálčivý a marnotratný dlužník při něm většinou zbohatne na úkor pracovitého a hospodárného věřitele a velká část národního kapitálu se přesune z rukou těch, kdož by jej byli pravděpodobně brzy rozhojnili, do rukou těch, kdož jej asi brzy promrhají a zničí. Když již státu nezbývá nic jiného než ohlásit úpadek, tu podobně,

jako musí-li ohlásit úpadek soukromá osoba, nejméně ostudný pro dlužníka a nejméně bolestný pro věřitele je úpadek čestný, otevřený a přiznaný. Je jistě státu pramálo ke cti, uchyluje-li se, aby skryl hanbu skutečného krachu, k takovému to kejklířství, které je naprosto průhledné a přitom nejvyš nebezpečné.

Ale téměř každý stát, ať již starověký nebo novověký, když se octl tváří v tvář této nutnosti, právě tento kejklířský kousek ne jednou provedl. Na konci první punské války snížili Římané obsah mědi v asu, což byla mince nebo nominální hodnota, podle níž určovali hodnotu všech svých ostatních mincí, z dvanácti uncí mědi na pouhé dvě unce; tj. dvěma uncím mědi dali název, který vždy předtím označoval hodnotu dvanácti uncí. Republika tak mohla splatit obrovské dluhy, do nichž upadla, pouhou šestinou toho, co skutečně dlužila. Mohli bychom se dnes domýšlet, že takový náhlý a obrovský úpadek jistě způsobil v národě velmi prudké pobouření. Ale nic takového, jak se zdá, nezpůsobil. Zákon, kterým se toto opatření provedlo, stejně jako všechny ostatní zákony týkající se měny, byl v shromáždění lidu předložen a prosazen tribunem a byl asi přijat velmi příznivě. Tak jako ve všech ostatních starověkých republikách, i v Římě byla chudina neustále zadlužena u boháčů a patricijů, kteří, chtějíce si zajistit při každoročních volbách její hlasy, půjčovali jí na nehorázné úroky peníze, a poněvadž chudina tyto úroky nikdy nesplácela, dluh brzy narostl do takové výše, že jej již nemohl splatit ani dlužník, ani místo něho nikdo jiný. Ze strachu před velmi přísným vymáháním byl dlužník nucen bez jakékoli další odměny dát svůj hlas tomu kandidátovi, kterého mu doporučil věřitel. Přes všechny zákony proti podplácení a úplatkům byly dary uchazečů o úřady spolu s občasným rozdělením obilí z nařízení senátu v pozdějším období republiky hlavním zdrojem obživy chudších římských občanů. Aby se mohli osvobodit z této poddanosti svým věřitelům, dožadovali se chudší občané neustále buď úplného zrušení dluhů, anebo

vydání tzv. nových desek,¹⁸¹ tj. zákona, podle něhož by ze svých nahromaděných dluhů splatili jen určitou část a dalšího placení by již byli zproštěni. Zákon, který snížil hodnotu všech mincí na šestinu jejich původní hodnoty, to byly pro ně vlastně nejvýhodnější desky, neboť jim dával možnost zaplatit své dluhy šestinou toho, co skutečně dlužili. Aby ukonejšili lid, museli se boháči a patricijové nejednou smiřovat se zákony, které rušily dluhy a zaváděly nové desky; a na tento zákon přistoupili asi jednak z uvedeného důvodu, jednak proto, aby tím, že pomohou státní pokladně od dluhů, obnovili moc vlády, která přece byla především v jejich rukou. Takovéto opatření snížilo by jedním rázem dluh 128 000 000 liber št. na 21 333 333 liber št. 6 šilinků 8 pencí. Za druhé punské války byla hodnota asu ještě snížena dále, a to nejdříve ze dvou uncí mědi na jednu unci a později z jedné unce na půl unce, tj. na čtyřadvacetinu původní hodnoty. Kdyby se tyto tři římské operace sloučily v jednu jedinou, dal by se tímto způsobem dluh 128 000 000 v našich dnešních penězích jedním rázem snížit na dluh 5 333 333 liber št. 6 šilinků 8 pencí. Tak by se mohl brzy splatit i obrovský dluh Velké Británie.

Takovými opatřeními snižovala se snad ve všech státech hodnota mince postupně stále více pod svou původní hodnotu a mince téže jmenovité hodnoty obsahovala stále menší a menší množství stříbra.

Za tímž účelem zlehčovaly někdy státy předepsané zrno své mince, tj. dávaly do ní větší množství příměsí. Kdyby se například do našich stříbrných mincí ve váze jedné libry dalo místo devíti desetin unce příměsí, což je její dnešní předepsaný obsah, osm uncí, měla by libra šterlinků neboli dvacet šilinků těchto peněz hodnotu jenom něco přes šest a dvě třetiny šilinku našich dnešních peněz. Množství stříbra obsaženého v šesti a dvou třetinách šilinku našich dnešních peněz zvýšilo by se tak na nominální hodnotu téměř celé jedné libry šterlinků. Zlehčení zrna mince má zcela stejný účinek jako to, co Francouzi nazývají augmentation, tj.

přímé zvýšení nominální hodnoty peněz.

Augmentation neboli přímé zvýšení nominální hodnoty mince je a již svou povahou musí být operací veřejnou a přiznanou. Minci menší váhy a menší velikosti dostává se jí téže nominální hodnoty, kterou měly dříve mince větší váhy a větší velikosti. Zlehčování zrna bylo naproti tomu zpravidla operací tajnou. Pomocí něho razila se v mincovně mince téže nominální hodnoty, a pokud to jen šlo, i téže váhy, téže velikosti a téhož vzhladu jako mince daleko větší hodnoty, která byla v oběhu dříve. Když francouzský král Jan, aby mohl zaplatit své dluhy, zlehčil zrno své mince, všichni jeho mincéři museli přísahat, že to zachovají v tajnosti.¹⁸²

Nespravedlivé jsou tyto operace obě. Ale prosté, přímé zvýšení nominální hodnoty je bezprávným nezastřeným, kdežto zlehčení zrna je proradným podvodem. Proto také, jakmile se na ně přišlo, a dlouho utajeno nemohlo zůstat nikdy, vzbudilo vždy mnohem větší pobouření než čin první. Mince, jejíž nominální hodnota byla značně zvýšena, dostala jen velmi zřídka znovu svou dřívější váhu; ale po obzvláště hrubém zlehčení jejího zrna byla její dřívější ryzost obnovena téměř vždy. Zuřivost a pobouření lidu bývaly totiž takové, že se téměř nikdy nedaly upokojit jinak. Ke konci vlády Jindřicha VIII. a začátkem vlády Eduarda VI. byla nejen zvyšována nominální hodnota anglické mince, ale bylo také zlehčováno její zrno. Podobné podvody se prováděly ve Skotsku za nezletilosti Jakuba VI. Čas od času se prováděly i ve většině ostatních zemí.

Pokud přebytek z příjmů neboli to, co v době míru zůstane po uhrazení každoročních výdajů, bude tak nepatrný, nelze snad vůbec očekávat, že se státní pokladna Velké Británie někdy úplně zbaví dluhů nebo že se tomuto stavu alespoň podstatně přiblíží. Je přece zřejmé, že se k tomu nedá dojít jinak než tím, že se buď velmi značně zvýší státní příjmy, anebo se právě tak značně sníží státní výdaje.

Rovněžší daň pozemková, rovněžší daň z renty z domů a změny v dnešní

soustavě cel a spotřebních daní, o kterých jsem mluvil v předcházející kapitole, mohly by snad státní příjem značně zvýšit, přičemž by se zatížení valné většiny národa nijak nezvýšilo, nýbrž pouze rovněji na všechny rozdělilo. Ale ani nejzanícenější hlasatel takových opatření by si snad nemohl nalhávat, že by jakékoli zvýšení tohoto druhu mohlo vážně opravňovat naději, že se v době míru státní pokladna buď zcela zbaví dluhů, nebo se k tomuto stavu alespoň podstatně přiblíží, anebo že v příští válce státní dluhy dále nevzrostou, nebo se jejich zvětšení nějak vyváží.

Kdyby se britská berní soustava zavedla do všech jednotlivých zemí naší říše, kde žijí lidé britského nebo evropského původu, dalo by se již očekávat mnohem větší zvýšení příjmů. V souhlase s britskou ústavou dalo by se to však asi provést jedině tak, že by všechny tyto země dostaly spravedlivé a poměrné zastoupení v britském parlamentu, či, chcete-li, v generálních stavech Britské říše; zastoupení každé državy by muselo být v takovém poměru k výnosu jejích daní, v jakém by bylo zastoupení Velké Británie k výnosu daní vybíraných ve Velké Británii. Ale soukromé zájmy mnoha vlivných jednotlivců a zakořeněné předsudky valné části národa staví snad dnes takové dalekosáhlé změně překážky, které se dají pravděpodobně velmi těžko překonat nebo které jsou možná vůbec nepřekonatelné. Nechci tu rozhodovat, zda se taková unie dá, nebo nedá uskutečnit, ale v takovém spise věnovaném úvahám nebude možná na škodu věnovat úvahu tomu, do jaké míry by se britská berní soustava dala zavést ve všech državách říše, jaký příjem by z ní bylo možno očekávat, kdyby se tam skutečně zavedla, a jaký by asi byl vliv této všeobecné unie na blaho a rozkvět jednotlivých zemí, které by zahrnovala. Taková úvaha se může v nejhorším pokládat za jakousi novou Utopii, která jistě nebude tak zábavná jako Utopie stará, ale přitom nebude zbytečnější a blouznivější.

Čtyři základní složky britských daní jsou daň pozemková, kolkovné, rozličná cla a daně spotřební.

Irsko jistě může platit pozemkovou daň právě tak dobře jako Velká Británie; a tím spíše ji mohou platit naše americké a západoindické osady. Tam, kde majitel půdy neodvádí ani desátek, ani chudinskou dávku, musí mít jistě větší možnost platit pozemkovou daň než tam, kde je zatížen těmito dvěma dávkami. Tam, kde se neodvádí jako pevná částka v penězích, nýbrž v naturáliích, zmenšuje desátek pro majitele částku, kterou by jinak činilo pachtovné, mnohem více než pozemková daň, která by činila pět šilinků z každé libry šterlinků. Tento desátek přesahuje většinou celou jednu čtvrtinu skutečného pachtovného neboli toho, co zbude, když pachtýř dostane úplně zpátky svůj kapitál a ponechá si náležitý zisk. Kdyby se odečetly všechny desátky odváděné v penězích a všechny desátky odváděné světským vrchnostem, úhrn desátků odváděných církvi dal by se odhadnout při, nejmenším na šest až sedm milionů liber. Kdyby ani ve Velké Británii, ani v Irsku nebylo desátků, mohli by majitelé půdy platit o šest až sedm milionů pozemkové daně více a nebyli by o nic více zatíženi, než většina jich je zatížena dnes. Amerika desátky neodvádí, a mohla by proto pozemkovou daň krásně platit. V Americe a v Západní Indii se ovšem půda zpravidla pachtýřům nepronajímá. Podle nějakých výkazů pachtovného by se proto zdanit nedala. Ale ve čtvrtém roce vlády Viléma a Marie se půda ve Velké Británii také nezdaňovala podle výkazů pachtovného, nýbrž podle velmi přibližného a nepřesného odhadu. V Americe by se mohla půda zdanit buď tímž způsobem, nebo podle spravedlivého ocenění na základě přesného vyměření rozlohy, tak jak to nedávno provedli ve vévodství Milánském, v zemích rakouských, pruských a na Sardinii.

Kolkovné by se ve všech zemích, kde způsob právního řízení, jakož i zákony, jimiž se převádí nemovitý i movitý majetek, jsou stejné nebo téměř stejné, mohlo zřejmě vybírat naprosto stejné. Zavedení celních zákonů platných ve Velké Británii také do Irska a do osad, doprovázené ovšem, jak by to bylo jen spravedlivé, rozšířením svobody obchodu, bylo

by pro obě strany nejdříve výhodné. Pak by byl nadobro konec všem těm jen zlou krev vzbuzujícím omezením, která utlačují irský obchod, stejně jako rozlišování mezi americkým zbožím vyjmenovaným v seznamu zboží, jehož dovoz je dovolen, a zbožím v tomto seznamu neuvedeným. Země ležící na sever od mysu Finisterre by byly otevřeny všem americkým surovinám a výrobkům právě tak, jako dnes jsou některým z nich otevřeny země ležící od tohoto mysu na jih. Obchod mezi jednotlivými částmi Britské říše by byl v důsledku této jednotnosti celních zákonů tak volný, jako je dnes ve Velké Británii obchod mezi jednotlivými přístavy na jejím pobřeží. Britská říše by si tak vytvořila uvnitř svých hranic pro veškeré zboží ze všech částí říše rozsáhlý vnitřní trh. Tak obrovské rozšíření trhu nahradilo by brzy jak Irsku, tak zámořským osadám všechny ony ztráty, které by snad utrpěly zvýšením celních poplatků.

Spotřební daně jsou jediná složka britské berní soustavy, která by se musela zcela řídit podle toho, pro kterou část říše by se předpisovaly. Pro Irsko by se mohly zavést beze změny, protože suroviny a výrobky i spotřeba onoho království má úplně stejný ráz jako suroviny a výrobky i spotřeba ve Velké Británii. Při jejich zavádění v Americe a v Západní Indii, jejichž suroviny a výrobky i spotřeba se od britských velmi liší, bylo by je asi zapotřebí nějak upravit, asi tak, jak je tomu v těch anglických hrabstvích, kde se vyrábí hodně moštu a piva.

Tak například obvyklým nápojem obyvatelů Ameriky je kvašený nápoj, kterému říkají pivo, ale který se od našeho piva značně liší, protože se vaří z melasy. Tento nápoj se dá uchovat jen po několik dní, a nemůže se proto vařit jako naše pivo ve velkých pivovarech, které by uchovávaly jeho zásoby pro obchod, nýbrž každá rodina si jej vaří pro svou vlastní potřebu doma, tak jako si vaří jídlo. Ale obtěžovat každou rodinu oněmi protivnými návštěvami a prohlídkami, na které výběrčí daní chodí do hospod a do pivovarů, naprosto by se neslučovalo se svobodou. Kdyby kvůli spravedlnosti bylo třeba tento nápoj zdanit, dalo by se to provést tak, že

by se zdanila surovina, z níž se tento nápoj vaří; a to buď přímo na místě výroby, nebo, kdyby za daného stavu výroby bylo nevhodné uvalit takovouto daň na výrobu, zdanil by se její dovoz do osady, kde se má spotřebovat. Kromě jednoho penny cla z galonu, uvaleného britským parlamentem na melasu, která se dováží do Ameriky, je tu na její dovoz do zálivu Massachusettského, používá-li se k němu lodí patřících některé jiné osadě, ještě i podobné clo místní, a to ve výši osmi pencí z velkého sudu; na její dovoz ze severních osad do Jižní Karoliny je pak další clo ve výši pěti pencí z galonu. Nebo, kdyby se ani jeden, ani druhý z těchto způsobů nezdál vhodný, mohla by každá rodina platit spotřební daň z tohoto nápoje jako paušál, buď podle počtu všech členů rodiny, tak jako v Anglii platí rodiny spotřební daň ze sladu, anebo i podle stáří a pohlaví členů rodiny, tak jak se vybírá několik daní v Holandsku; nebo asi tak, jak to pro vybírání daní ze všech spotřebních předmětů v Anglii navrhuje sir Matthew Decker. Jak jsem již poznamenal, u předmětů, které se musí rychle spotřebovat, není tento způsob zdanění příliš vhodný. Ale tam, kde se to nedá udělat lépe, dalo by se ho snad použít.

Cukr, rum a tabák je zboží, které nikde nepatří k nezbytným životním prostředkům, ale které se stalo předmětem téměř všeobecné spotřeby, a proto se neobyčejně hodí ke zdanění. Kdyby mělo dojít k unii s koloniemi, mohlo by se toto zboží zdaňovat buď ještě dříve, než vyjde z rukou výrobce nebo pěstitele, nebo kdyby se tento způsob zdanění vzhledem k poměrům, v jakých žijí tyto osoby, nehodil, mohlo by se toto zboží ukládat ve státních skladištích jednak na místě výroby, jednak ve všech přístavech říše, do kterých se pak bude dopravovat, a zůstávalo by tam pod společným dohledem majitele zboží a berníka, dokud by nebylo odesláno buď spotřebiteli, nebo obchodníku v drobném zásobujícím domácím trhu, anebo vývozci, a daň by se vybírala až po vydání zboží ze skladiště. Při řádné záruce, že bude skutečně vyvezeno za hranice říše, bylo by zboží určené pro vývoz od této daně osvobozeno. To jsou tak asi hlavní druhy

zboží, u nichž by se při unii s koloniemi musela dnešní britská berní soustava značnější měrou pozměnit.

Zjistit poněkud přesně, jak velký by byl asi příjem, který by vynášela tato berní soustava, kdyby se zavedla ve všech částech říše, je beze vší pochyby naprosto nemožné. Ve Velké Británii vybere se pomocí této soustavy od necelých osmi milionů obyvatel každý rok na daních něco přes deset milionů liber. Irsko má přes dva miliony obyvatel a ve dvanácti spojených osadách amerických žije podle zprávy předložené Kongresu přes tři miliony obyvatel. Ale ona zpráva možná přeháněla, snad proto, aby na jedné straně dodala tamějším lidem odvahy a na druhé straně aby lidem u nás nahnala strach; budeme proto vycházet z toho, že v našich severoamerických a západoindických osadách nežije dohromady více než tři miliony lidí, neboli že celá Britská říše v Evropě i v Americe nemá více než třináct milionů obyvatel. Jestliže se od necelých osmi milionů obyvatel vybere touto berní soustavou něco přes deset milionů liber šterlinků, měl by se od třinácti milionů obyvatel získat příjem o něco vyšší než 16 250 000 liber št. Za předpokladu, že tato soustava opravdu tolik vynese, musí se od tohoto příjmu odečíst částky, které Irsko i zámořské osady obyčejně vybírají na úhradu svých vlastních výdajů a občanskou správu. Vezmeme-li průměr posledních dvou let k březnu 1775, roční výdaje Irska na občanskou a vojenskou správu spolu s úroky ze státního dluhu činí necelých 750 000 liber št. Příjmy hlavních osad amerických a západoindických činily podle velmi přesného výkazu před začátkem nynějších nepokojů 141 800 liber št. Ale v tomto výkaze chybějí příjmy Marylandu a Severní Karoliny a všech našich nejnověji získaných území jak na pevnině, tak na ostrovech, které mohou činit asi třicet až čtyřicet tisíc liber. Abychom sumu zaokrouhlili, předpokládejme, že příjem, kterého je třeba k vydržování státní správy v Irsku a v osadách, činí asi jeden milion. Zůstal by tu proto na úhradu všeobecných výdajů celé říše a na splácení státního dluhu příjem 15 250 000 liber št. Ale kdyby se z dnešního příjmu

Velké Británie dal v klidných dobách na splácení státního dluhu ušetřit jeden milion, z tohoto zvýšeného příjmu by se dalo velmi snadno ušetřit 6 250 000 liber št. Tento značný umořovací fond by se každý rok zvětšoval o úroky z dluhu, který byl splacen rok předtím, a vzrůstal by tímto způsobem tak rychle, že by v několika málo letech stačil ke splacení celého dluhu, a tím i k dokonalému obnovení dnes oslabené a ochablé mohutnosti říše. Do té doby by se mohly z národa sejmout některé nejtěživější daně, totiž ty, které se vybírají z nezbytných životních prostředků nebo ze surovin potřebných řemeslům a manufakturám. Pracující chudšasi by pak mohli lépe žít, laciněji pracovat a posílat na trh lacinější výrobky. Láce by zvýšila poptávku po jejich zboží, a tím i po práci těch, kdož to zboží vyrobili. Tato zvýšená poptávka po práci by jednak zvýšila počet chudšasů, kteří by měli práci, jednak by zlepšila jejich životní poměry. Jejich spotřeba by vzrostla a spolu s ní i státní příjem plynoucí ze všeho spotřebního zboží, které by bylo možno nechat nadále zdaněno. Ale příjem plynoucí z této berní soustavy nevzrůstal by asi hned úměrně počtu obyvatel, kteří by podle ní odváděli daně. K těm územím říše, na které by byla tímto způsobem vložena břemena, jimž dříve nebyla zvyklá, bylo by nutno chovat se po jistou dobu velmi shovívavě, a i kdyby se pak daně vybíraly všude co nejpřesněji, nebyl by příjem, který by z nich plynul, všude úměrný počtu obyvatelstva. V zemi chudé je spotřeba hlavních druhů zboží podléhajícího clu a spotřební dani velmi malá a v zemi řídké obydlené je zase velmi mnoho příležitostí k obcházení berních předpisů. Spotřeba nápojů vyráběných ze sladu je ve Skotsku u nižších vrstev obyvatelstva velmi malá a spotřební daň ze sladu a z piva v poměru k počtu obyvatelstva a k výši spotřební daně ze sladu, která je tam jiná vzhledem k tomu, že skotský slad je prý jiné jakosti, vynáší tam méně, než vynáší v Anglii. Pokud jde o zboží podléhající spotřební dani, není, pokud vím, obcházení berních předpisů v jedné zemi rozšířeno nijak více než v druhé. V poměru k počtu obyvatelstva oněch zemí vynášejí daně z lihovin

a většina celních poplatků ve Skotsku méně než v Anglii. A to nejen proto, že se ve Skotsku tohoto zdaněného zboží spotřebuje méně, ale i proto, že se tam berní předpisy dají snáze obcházet. V Irsku jsou nižší vrstvy obyvatelstva ještě chudší než ve Skotsku a mnohá území Irska jsou obydlena téměř neméně řídko. V Irsku je proto spotřeba zdaněného zboží v poměru k počtu obyvatel snad ještě menší než ve Skotsku a obcházení berních předpisů je tam téměř právě tak snadné. V Americe a v Západní Indii žijí i nejnižší vrstvy bílého obyvatelstva v mnohem lepších poměrech než lidé těchto vrstev v Anglii a jejich spotřeba všeho toho přepychového zboží, v němž si zpravidla velmi libují, je pravděpodobně mnohem větší. Černoši ovšem, kteří jak v jižních osadách na pevnině, tak na západoindických ostrovech tvoří většinu obyvatelstva, žijí v otroctví, a proto bezpochyby v horších poměrech než i nejchudší obyvatelé Skotska či Irska. Ale nesmíme si proto ještě představovat, že jsou živeni hůře nebo že toho zboží, které by se mohlo mírně zdanit, spotřebují méně než i ty nejnižší vrstvy obyvatelstva v Anglii. Mají-li dobře pracovat, tu si zájem jejich majitele žádá slušně je živit a udržovat je v dobré náladě, stejně jako si to jeho zájem žádá, pokud jde o jeho tažný dobytek. Proto téměř všude dostávají černoši právě tak svou dávku rumu nebo piva z melasy nebo z mladého smrkového jehličí jako čeled' bílá; a tato dávka by jim asi nebyla odňata, ani kdyby bylo toto zboží mírně zdaněno. V poměru k počtu obyvatel nebyla by proto spotřeba zdaněného zboží v Americe a v Západní Indii pravděpodobně menší než v kterékoli jiné části Britské říše. Příležitost k obcházení berních předpisů byla by ovšem mnohem větší, protože Amerika je v poměru ke své rozloze obydlena mnohem řídkěji než Skotsko nebo Irsko. Kdyby však stát vybíral daně tak, že by místo jednotlivých daní ze sladu a z nápojů z něho vyráběných vybíral pouze jedinou daň ze sladu, příležitost k tajné výrobě tohoto nejdůležitějšího zboží podléhajícího spotřební dani by byla téměř úplně odstraněna; a kdyby clu místo téměř všeho dováženého zboží podléhalo pouze několik

málo druhů zboží, jehož používání je nejvíce rozšířeno a jehož se nejvíce spotřebuje, a kdyby se na vybírání tohoto cla vztahovaly zákony o spotřební dani, příležitost k šízení státní pokladny by se sice docela neodstranila, ale velmi značně by se zmenšila. Tyto dvě zřejmě velmi jednoduché a snadné změny by způsobily, že by cla a spotřební daně v poměru ke skutečné spotřebě vynášely i v nejrůdnější obydlených krajích neméně, než kolik dnes vynášejí v krajích nejlidnatějších.

Bývá ovšem slyšet hlasy, že Američané nemají zlaté ani stříbrné peníze; že při obchodování uvnitř země užívají peněz papírových a zlato a stříbro, které se tu a tam objeví, že posílají do Velké Británie za zboží, jež od nás dostávají. A bez zlata a stříbra, dodává se k tomu, daně se platit nedají. Zlato a stříbro, které mají, dostáváme prý všechno již nyní. Jak bychom mohli od nich vybírat to, co nemají?

Dnešní nedostatek zlatých a stříbrných peněz v Americe není způsoben chudobou této země nebo tím, že si její obyvatelstvo nemůže tyto kovy opatřit. V zemi, kde jsou mzdy dělníků daleko vyšší než v Anglii a ceny potravin daleko nižší, jistě má valná většina obyvatelstva prostředky, aby si mohla koupit větší množství těchto kovů, kdyby to považovala za nutné nebo účelné. Nedostatek těchto kovů musí proto být chtěný, není to nedostatek nutný.

Zlaté a stříbrné peníze jsou potřebné nebo jsou účelné jednak v obchodě vnitřním, jednak v obchodě s cizinou.

Jak jsem ukázal již v knize druhé tohoto pojednání, dá se uvnitř každé země, alespoň v míru, používat papírových peněz v obchodě téměř právě tak dobře jako peněz zlatých a stříbrných. Pro Američany, kteří by stále mohli na dobře se vyplácející zvelebování svých usedlostí vynakládat větší kápi-tál, než si vůbec mohou opatřit, je výhodnější šetřit co nejvíce na výdajích za tak drahý nástroj obchodu, jako je zlato a stříbro, a za tu část přebytku svých surovin a výrobků, kterou by potřebovali na zakoupení oněch kovů, nakupují raději nástroje, látky na ošacení, různé domácí

zařízení a železný materiál nutný ke stavbě a rozšiřování usedlostí a plantáží; kupují tedy raději kapitál nikoli mrtvý, nýbrž kapitál činný a produktivní. Vlády našich osad shledávají, že je v jejich zájmu zásobit obyvatelstvo tak velkým množstvím papírových peněz, aby plně postačovalo a zpravidla víc než postačovalo k obchodování uvnitř země. Některé tyto vlády, zvláště vláda Pensylvánie, opatřují si jistý příjem tím, že tyto papírové peníze půjčují svým poddaným na takový a takový úrok. Jiné, jako vláda massachusettská, vydávají takovéto papírové peníze v případech mimořádné nutné potřeby k hrazení státních výdajů a později, když je to pro osadu výhodné, zase je stahují za sníženou hodnotu, na kterou tyto peníze časem klesnou. Roku 1747¹⁸³ zaplatila tato osada tímto způsobem valnou část svého dluhu pouhou desetinou částky, na kterou tyto své pokladniční poukázky kdysi vydala. Pro osadníky je výhodné, mohou-li si při obchodním styku uvnitř země ušetřit výdaje spojené s používáním zla ta a stříbra; a vládě osady prospěje, dá-li osadníkům prostředek, který má sice několik velmi vážných nevýhod, ale dává jim možnost ušetřit si tyto výdaje. Nadbytek papírových peněz v osadách nutně tam vytlačuje z vnitřního obchodu zlaté a stříbrné peníze z téhož důvodu, jako tyto kovy vytlačil z valné části vnitřního obchodu ve Skotsku; a tuto hojnost papírových peněz v obou zemích nezpůsobila chudoba, nýbrž právě tato podnikavost obyvatel, jejich touha použít veškerého kapitálu, který mohou vyzískat, jako kapitálu činného a produktivního.

V obchodě zahraničním, jež jednotlivé osoby vedou s Velkou Británií, používá se zlata a stříbra ve větším nebo menším rozsahu zcela podle toho, kolik je těchto kovů třeba. Kde jich není zapotřebí, téměř se neobjevují. Kde jsou nutné, tam je zpravidla také najdeme.

V obchodním styku Velké Británie s osadami tabákovými dostávají osadníci britské zboží obvykle na značně dlouhý úvěr a platí pak za ně

tabákem, jehož cena je stanovena. Platit tabákem místo zlatém a stříbrem je pro osadníky výhodnější. Platit za zboží, které mu prodá jeho dodavatel, místo penězi nějakým jiným zbožím, s nímž sám obchoduje, přišlo by ostatně více vhod vůbec každému obchodníku. Nemusel by pak nechávat část svého kapitálu ležet nečinně v hotovosti, aby měl na běžné platy. Mohl by stále mít ve svém obchodě nebo skladišti větší množství zboží a mohl by dělat větší obchody. Ale že by všem dodavatelům jednoho obchodníka lépe vyhovovalo, kdyby za zboží, které mu prodají, dostávali zapláceno zbožím jiným, s nímž obchoduje zase on, to se stává jen zřídka. Takovou zvláštní skupinou dodavatelů, kterým se lépe hodí dostávat za zboží, jež prodávají do těchto osad, zapláceno v tabáku než ve zlatě a stříbře, jsou britští obchodníci obchodující s Virginií a s Marylandem. Očekávají totiž, že na prodeji toho tabáku vydělají. Na prodeji zlata a stříbra by nevydělali nic. V obchodním styku mezi Velkou Británií a osadami pěstujícími tabák objevuje se proto zlato a stříbro jen velmi zřídka. Maryland a Virginie nepotřebují tyto kovy v zahraničním obchodě o nic více než v obchodě vnitřním. Mají prý proto ze všech amerických osad nejméně zlatých a stříbrných peněz. Přesto se pokládají za neméně prospívající, a tudíž i neméně bohaté než kterákoli sousední osada.

V osadách severních, v Pensylvánii, v New Yorku, v New Jersey, ve čtyřech osadách novoanglických a v dalších, je hodnota jejich vlastního zboží, jež vyvázejí do Velké Británie, menší než hodnota výrobků řemesel a manufaktur, které dovážejí jednak pro svou vlastní potřebu, jednak pro některé jiné osady, jimž obstarávají jejich obchod s cizími zeměmi. Zůstatek musí proto platit mateřské zemi ve zlatě a ve stříbře a částku k tomu potřebnou si zpravidla vždy opatří.

V osadách cukrových je hodnota zboží vyvezeného za rok do Velké Británie mnohem větší než hodnota všeho zboží odtamtud dovezeného. Kdyby se za cukr a za rum poslaný během roku do mateřské země platilo v oněch osadách, musela by tam Velká Británie posílat každý rok obrovský

zůstatek v penězích a jistá skupina politiků by považovala obchod se Západní Indií za nejvýš nevýhodný. Ale shodou okolností mnoho největších majitelů třtinových plantáží sídlí trvale ve Velké Británii. Pachtovné se jim odvádí v cukru a v rumu pocházejících z jejich plantáží. Cukr a rum, jež kupci obchodující se Západní Indií kupují v oněch osadách na svůj vlastní účet, nerovná se svou hodnotou zboží, které tam za rok pro-dají. Zůstatek musí se jim proto nutně uhradit ve zlatě a ve stříbře, a ty se na tento zůstatek také zpravidla najdou.

Obtíže a nepravidelnosti vyskytující se při placení z osad do Velké Británie naprosto nezávisí na ohromnosti či nepatrnosti zůstatku, jež tyto osady mají platit. Severní osady platily obvykle pravidelněji než osady tabákové, třebaže zpravidla platily velmi značný zůstatek v penězích, kdežto osady tabákové neplatily zůstatek žádný, anebo platily zůstatek daleko menší. To, zda z našich cukrových osad dostáváme zapláceno s obtížemi většími anebo menšími, nezáleží ani tak na tom, jak velký zůstatek nám která z nich dluží, jako spíše na rozloze jejich neobdělané půdy, tj. na tom, jak silné je u plantážníků pokušení buď prodávat více, než skutečně mají, nebo rozšiřovat své plantáže na větší plochy pustiny, než na kolik jim stačí kapitál. Z rozlehlého ostrova Jamajky, na němž leží ještě mnoho půdy ladem, přicházejí z toho důvodu úhrady mnohem nepravidelněji a jsou nejistější než úhrady z ostrovů menších, z Barbadosu, Antiguy a Sv. Kryštofa, které jsou už po dlouhá léta celé obdělávány, a neposkytují proto plantážníkům takovou možnost spekulovat. Nově získané ostrovy Grenada, Tobago, Sv. Vincenc a Dominika otevřely této spekulaci nové pole působnosti; a úhrady docházející z těchto ostrovů jsou v poslední době stejně nepravidelné a nejisté jako úhrady z velkého ostrova Jamajky.

Není proto dnešní nedostatek zlatých a stříbrných peněz ve většině těchto osad způsoben jejich chudobou. Poněvadž naléhavě potřebují kapitál činný a produktivní, je pro ně výhodné mít co možná nejméně

kapitálu mrtvého a rády se spokojují s obchodním nástrojem lacinějším, třebaže méně vhodným, než je zlato a stříbro. Ten jim dává možnost proměňovat hodnotu tohoto zlata a stříbra v nástroje, v látky na ošacení, v domácí zařízení a v železářské výrobky, které potřebují na stavbu a rozšiřování svých usedlostí a plantáží. V těch odvětvích obchodu, kde se nemohou obejít bez zlatých a stříbrných peněz, vždy si již podle všeho mohou opatřit potřebné množství těchto kovů; a jestliže si je často opatřit nedokáží, není to zpravidla proto, že jsou nutně chudé, nýbrž je to důsledek jejich zbytečné, upřílišené podnikavosti. Platí nepravdělně a jsou v placení nespolehlivé nikoli proto, že jsou chudé, nýbrž proto, že příliš dychtí po nadměrném zbohatnutí. I kdyby se celý výnos daní z nich vybraných po odečtení výdajů na jejich vlastní občanskou a vojenskou správu musel posílat do Velké Británie ve zlatě a ve stříbře, prostředků k nakoupení potřebného množství těchto kovů mají osady sdostatek. Potom by ovšem musely část přebytku své výroby, za niž si nyní kupují kapitál činný a produktivní, proměnit za kapitál mrtvý. Ve svém vnitřním obchodě by musely místo laciného nástroje obchodu používat nástroje drahého; a výdaje na obstarávání tohoto drahého nástroje krotily by asi poněkud jejich příliš dravou a žhavou podnikavost v rozšiřování orné půdy. Ale posílat byť jen část amerických daní ve zlatě a ve stříbře nebylo by možná ani nutné. Mohly by se posílat v podobě směnek vystavovaných na určité obchodníky nebo společnosti ve Velké Británii, jimž už byla odeslána část přebytku amerických surovin a výrobků, ti by je přijali, a až by sami dostali ve zboží příslušnou hodnotu, zaplatili by americké daně státní pokladně v penězích; a celá ta věc by se tedy dala často provést, aniž by se z Ameriky vyvezla jediná unce zla ta či stříbra.

Že by jak Irsko, tak Amerika měly přispívat Velké Británii na splácení státního dluhu, není nijak nespravedlivé. Tento dluh byl udělán pro vládu, kterou nastolila Revoluce, pro vládu, již mají irští protestanti co děkovat nejen za všechnu tu moc, kterou dnes mají ve své zemi, ale i za veškeré

záruky své svobody, svého majetku a svého vyznání; pro vládu, které má několik amerických osad co děkovat za své dnešní zakládací listiny, a tím i za svou dnešní ústavu; a které mají všechny americké osady co děkovat za svobodu, bezpečnost a majetek, jimž se od té doby stále těší. Tento dluh nebyl udělán pouze na obranu samotné Velké Británie, ale na obranu všech území říše; zejména ona obrovská půjčka uzavřená za poslední války a z velké části i půjčka uzavřená ve válce předposlední byla vlastně uzavřena na obranu Ameriky.

Spojením s Velkou Británií získalo by Irsko kromě svobody obchodu ještě jiné, daleko důležitější výhody, které by více než vyvažovaly jakékoli zvýšení daní, jímž by snad bylo toto spojení doprovázeno. Spojením Skotska s Anglií osvobodily se tam střední a nižší vrstvy obyvatelstva úplně z moci aristokracie, která je do té doby utiskovala. Spojením s Velkou Británií osvobodila by se valná většina irského obyvatelstva všech vrstev neméně úplně z mnohem horšího útlaku aristokracie, a to aristokracie, která se neopírá, jako ve Skotsku, o přirozenou a uznávanou přednost danou rodem a majetkem, nýbrž o přednost, nad jakou není ohavnější, na přednost danou náboženskými a politickými předsudky; o přednost, která jako žádná jiná živí v utiskovateli zpučnost a v utiskovaných nenávist a hněv a zasévá zpravidla mezi obyvateli též země větší nepřátelství, než jaké bývá mezi obyvateli různých zemí. Nespojí-li se Irsko s Velkou Británií, nebudou se jeho obyvatelé pravděpodobně ještě po celé věky považovat za jediný národ.

V osadách nebyla nikdy aristokracie, která by utlačovala lid. Ale i ony by spojením s Velkou Británií značně získaly na klidu a štěstí. Přinejmenším by je zbavilo oněch urputných půtek mezi stranami rozsévajícími jen nenávist, které si od malých demokratických obcí nelze odmyslit a které již tolikrát rozdělily náklonnost obyvatelstva a rozrušovaly jejich správu, jež je svou podobou téměř demokratická. Kdyby se tyto země zcela odtrhly od Velké Británie, což se, nezabrání-li tomu taková unie, velmi

pravděpodobně stane, byly by tyto politické sváry ještě desetkrát urputnější. Než začaly dnešní nepokoje, měla mateřská země vždy sdostatek síly zabránit, aby tyto nešvary nevedly k něčemu horšímu, než je sprosté a surové napadání. Kdyby tato donucovací síla úplně odpadla, přešly by asi brzy ve zjevnou zvůli a krveprolévání. Ve všech velkých zemích sjednocených pod jedinou vládou bývají stranické vášně v odlehlých územích zpravidla slabší než ve středu říše. Vzdálenost oněch území od hlavního města, kde se hlavně soustřeďují velké rejdy stran a ctižádostivců, brání tomu, aby tato území byla zatažena hlouběji do plánů té nebo oné ze svářících se stran, a činí z nich lhostejnější a nestrannější pozorovatele toho, jak si která z nich vede. Ve Skotsku jsou stranické vášně slabší než v Anglii. Kdyby došlo k unii, byly by pak v Irsku asi slabší než ve Skotsku a osady by pak asi žily brzy v takové svornosti a shodě, jaká se teď neuvidí v celé Britské říši. Jak Irsko, tak osady musely by ovšem odvádět větší daně, než na jaké jsou dnes zvyklé. Ale poněvadž by se pečlivě a svědomitě dbalo o to, aby se z daní splácel státní dluh, většina oněch daní nebyla by nejspíš dlouhého trvání a daně Velké Británie by mohly být brzy sníženy na tolik, kolik je zapotřebí k udržování přiměřené státní správy v době míru.

Dalším zdrojem příjmu, a to možná bohatšího než všechny dosud uvedené, mohla by se stát území získaná Východoindickou společností, na něž má koruna, tj. stát a lid Velké Británie, nesporné právo. Tyto země prý jsou úrodnější a v poměru ke své rozloze mnohem bohatší a hustěji obydlené než Velká Británie. Aby mohl z těchto zemí plynout do státní pokladny velký příjem, nebylo by možná třeba zavádět do nich nějaký nový způsob zdanění, protože jsou již daněmi zatíženy dost a víc než dost. Bylo by myslím účelnější těmto nešťastným zemím spíše ulehčit než přitížit a hledět z nich získat příjem nikoli tím, že se jim uloží nové daně, nýbrž tím, že se zabrání, aby se většina daní, které již platí, zpronevěřovala a aby šla na nesprávné účely.

Kdyby se snad shledalo, že podstatné zvýšení příjmů Velké Británie z toho nebo onoho výše uvedeného zdroje nelze provést, zbývá jí pak již jen jeden prostředek, a to je snížení jejích výdajů. Na tom, jak vybírá daně a jak jich používá, dalo by se sice ještě leccos zlepšit, ale přesto je tu Velká Británie přinejmenším tak hospodárná jako kterýkoli její soused. Vojenské instituce, které v míru udržuje na svou obranu, jsou skromnější než takové instituce kteréhokoli evropského státu, jenž se s ní může měřit co do bohatství nebo moci. Na tyto položky nebude proto asi možno značněji snížit výdaje. Výdaje na všechny instituce v době míru byly před začátkem dnešních nepokojů velmi značné, a jsou to výdaje, které by se daly uspořít, a neplyne-li z osad do státní pokladny žádný příjem, uspořít by se zajisté měly. Tyto stálé výdaje v době míru jsou sice velké, ale ve srovnání s tím, co nás stála obrana osad za války, jsou naprosto bezvýznamné. Poslední válka, kterou jsme vedli jedině kvůli osadám, stála Velkou Británii, jak již bylo řečeno, přes devadesát milionů. Hlavně kvůli nim jsme vedli roku 1739 válku se Španělskem; v této válce a ve válce s Francií, která z ní vzešla, utratila Velká Británie přes čtyřicet milionů, z čehož by největší část měly správně splácet osady. V oněch dvou válkách stály osady Velkou Británii více než dvojnásobek toho, kolik činil státní dluh před vypuknutím první z nich. Kdyby nebylo bývalo oněch válek, byl by se státní dluh splácel a dnes by již asi byl úplně splacen; a kdyby nebylo osad, k první válce by pravděpodobně nebylo došlo a k druhé by nebylo došlo zcela určitě. Tyto obrovské částky se vydaly na osady proto, že se osady považovaly za provincie Britské říše. Ale země, které nepřispívají říši ani daněmi, ani vojensky, nelze považovat za provincie. Dají se snad považovat za jakési trabanty říše, za jakýsi její nádherný a okázalý průvod. Ale neunese-li již říše dále výdaje na udržování tohoto průvodu, měla by se ho zajisté vzdát, a nemůže-li si opatřit příjmy odpovídající svým výdajům, měla by alespoň přizpůsobit své výdaje svým příjmům. Bude-li Velká Británie stále ještě považovat osady za provincii Britské říše,

přestože nechtějí platit britské daně, bude jejich obrana stát Velkou Británií v některé z příštích válek neméně, než kolik ji stávala ve válkách dřívějších. Již po více než jedno století lichotí vládcové Velké Británie lidu představou, že na západním břehu Atlantiku má velkou říši. Ale tato říše tam až dosud byla právě jen v představě. Nebyla to až dosud říše, nýbrž jen vidina říše; nebyl to zlatý důl, nýbrž jen vidina zlatého dolu; vidina, která již stála, dosud stojí, a půjde-li se za ní tak jako dosud, bude pravděpodobně ještě stát obrovské finanční částky, aniž se dá očekávat, že přinese nějaký zisk, neboť monopol obchodu s osadami přináší, jak jsem již ukázal, valné většině národa nikoli zisk, nýbrž jedině škodu. Je již jisté na čase, aby naši vládcové tento zlatý sen, kterým opájejí asi nejen lid, ale i sebe, učinili skutečností; anebo aby se z něho vyburcovali sami a hleděli z něho probuditi národ. Nelze-li ten sen učinit skutečností, neměl by se mu nikdo oddávat. Nelze-li některé provincie Britské říše pohnout k tomu, aby pomáhaly udržovat celou říši, je jisté na čase, aby se Velká Británie zbavila výdajů na obranu těchto provincií za války a na udržování těch nebo oněch jejich občanských nebo vojenských institucí v míru a aby hleděla přizpůsobit své budoucí záměry a plány skutečnému stavu svého hospodářství, a ten je nevalný.

DODATEK

Následující dva výkazy připojuji k znázornění a potvrzení toho, co bylo řečeno v V. kapitole knihy čtvrté o subvencích na nosnost lodí vyplacených Společnosti pro lov bílých sledu. Na správnost obou těchto výkazů může se snad čtenář spolehnout.

Výkaz o počtu sledářských lodí vstrojených ve Skotsku za posledních jedenáct let, jakož i o počtu prázdných sudů, s nimiž vypluly, a sudů s ulovenými sledi, jenž je i výkazem průměrné subvence na každý sud sledů naložených na moři a na každý sud sledů v konečné úpravě.

Rok	Počet lidí	Prázdné sudy odvezené na lov	Sudy ulovených sledů	Subvence vyplacená na loď		
				liber št.	šilinků	penčí
1771	29	5 948	2 832	2 085	0	0
1772	168	41 316	22 237	11 055	7	6
1773	190	42 333	42 055	12 510	8	6
1774	248	59 303	56 365	16 952	2	6
1775	275	69 144	52 879	19 315	15	0
1776	294	76 329	51 863	21 290	7	6
1777	240	62 679	43 313	17 592	2	6
1778	220	56 390	40 958	16 316	2	6
1779	206	55 194	29 367	15 287	0	0
1780	181	48 315	19 885	13 445	12	6
1781	135	33 992	16 593	9 613	12	6
Celkem	2 186	550 943	378 347	155 463	11	0

	liber	št. šilinků	penci
Sudy sledů naložených na lodi	378	347	
Průměrná subvence na sud sledů naložených na lodi..	0	8	2¼
Poněvadž se však sud sledů naložených na lodi čítá za dvě třetiny sudu sledů v konečné úpravě, odečte se jedna třetina, čímž se subvence zvýší na	0	12	¾
Odečtená třetina	126	115½	
Sudy sledů v konečné úpravě	252	231½	
A na sledě vyvezené do ciziny je mimo to ještě subvence	0	2	8
Subvence, kterou vláda platí v penězích za každý sud, je tudíž	0	14	11¼
Ale připočteme-li k této sumě daň ze soli, jež se, jak se zpravidla předpokládá, spotřebuje k naložení jednoho sudu, a cizozemské soli se spotřebuje průměrně 1¼ bušlu, kterážto daň činí 10 šilinků na bušl	0	12	6
bude subvence za jeden sud činit	1	7	5¼
Nakládají-li se sledě do soli britského původu, bude to vypadat takto:			
Subvence, jak uvedeno výše	0	14	11¼
Ale připočteme-li k této subvenci daň ze dvou bušlů skotské soli po 1 šilinku za bušl, což je asi průměrné množství nutné k naložení jednoho sudu sledů, tedy	0	3	0
bude subvence na jeden sud činit	0	17	11¼
A jsou-li sledě z lodí přihlášeny do domácí spotřeby ve Skotsku a zaplatí se z nich daň 1 šilink za sud, vypadá subvence takto:			
Jako dříve	0	12	¾
z čehož je nutno odečíst onen 1 šilink za každý sud	0	1	0
	0	11	¾
Ale k tomu je zase nutno připočíst daň z cizozemské soli použité k naložení jednoho sudu sledů, totiž			
A tak subvence vyplacená na jeden sud sledů určených pro domácí spotřebu je	1	3	9¼
Nakládají-li se sledě do soli britské, vypadá to takto:			
Subvence na jeden sud z rybářských lodí jako dříve	0	12	¾
Z toho nutno odečíst 1 šilink zaplacený za každý sud při přihlášení oněch sledů jako zboží pro domácí spotřebu ...	0	1	0
	0	11	¾

Ztráta na daních ze sledů, které se vyvázejí, nedá se dobře považovat za subvenci, ale ztráta u sledů přihlášených pro domácí spotřebu se za subvenci jistě považovat může.

Výkaz o množství cizozemské soli dovezené do Skotska a skotské soli osvobozené od daně dodané z tamnějsích solivarů od 5. dubna 1771 do 5. dubna 1782 pro potřeby rybářství, v němž se pro oba tyto druhy soli uvádí i roční průměr.

	liber	št. šilinků	pencí
Ale připočteme-li k této subvenci daň ze dvou bušlů skotské soli po 1½ šilinku za bušl spotřebované průměrně k naložení jednoho sudu sledů.....	0	3	0
bude subvence na jeden sud sledů přihlášených jako zboží pro domácí spotřebu činit	0	14	3¼

Ztráta na daních ze sledů, které se vyvázejí, nedá se dobře považovat za subvenci, ale ztráta u sledů přihlášených pro domácí spotřebu se za subvenci jistě považovat může.

Výkaz o množství cizozemské soli dovezené do Skotska a skotské soli osvobozené od daně dodané z tamějších solivarů od 5. dubna 1771 do 5. dubna 1782 pro potřeby rybářství, v němž se pro oba tyto druhy soli uvádí i roční průměr.

Období	Dovezená cizozemská sůl	Skotská sůl ze solivarů
	bušlů	bušlů
Od 5. dubna 1771 do 5. dubna 1782	936 974	168 226
Roční průměr	85 179⅔ ₁₁	15 293⅔ ₁₁

Je nutno poznamenat, že bušl soli cizozemské váží 84 liber a bušl soli britské pouze 56 liber.

Je nutno poznamenat, že buši soli cizozemské váží 84 liber a buši soli britské pouze 56 liber.

JMÉNA OSOB

Abbasovci, bagdadští kalifové v letech 749-1258.

Agamemnon, podle Homéra král mykénský a vůdce Řeků při obléhání Troje.

Agrippina (17-59), manželka římského císaře Claudia.

Achilleus, podle Homéra král myrmidonský, nejslavnější hrdina mezi Řeky obléhajícími Tróju.

Alexandr (Veliký), král makedonský (336-323 př. n. 1.).

Alexandr I., král skotský (1107-1124).

Alexandr III., římský papež (1159-1181).

Almagro, Diego de (1464-1538), španělský conquistador, dobyvatel Peru.

Alžběta, angl. královna (1558-1603).

Anderson, Adam (1692-1765), autor významného spisu A Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce (1764).

Anna, královna anglická (1703-1714).

Arbuthnot, John (1667-1735), anglický spisovatel, autor spisu Tables of Ancient Coins, Weights and Measures, 2. vyd., 1754.

Aristoteles, řecký filosof (384-322 nebo 321 př. n. 1.)

Augustus, římský císař (45 př. n. 1.-14 n. 1.).

Balboa, Vasco Nunez de (1476 - 1517), španělský conquistador, jehož působištěm byla Střední Amerika a Kolumbie.

Baretti, Giuseppe Marcantonio (1719-1789), italský spisovatel píšící i anglicky;

Smith se dovolává jeho spisu Journey from London to Genoa, through England, Portugal, Spain and France (3. vyd. 1770).

Becket, Thomas (1119-1172), arcibiskup canterburský.

Bedřich Holštýnský, míněn Bedřich II., král dánský (1523 - 1533), podporovatel reformace. Bernier, Francois (1625-1688), francouzský cestovatel a filosof, autor spisu *Voyages de Francois Bernier* (1710).

Blackstone, William, anglický právník, současník Smithův.

Brutus, Marcus Junius (1. století př. n. L), jeden z vrahů Caesarových, z něhož jeho životopisec Plutarchos učinil vzor nezištnosti a občanských ctností.

Buffon, Georges Louis Leclerc (1707-1788), francouzský přírodopisec; spis, jehož se Smith dovolává, je *Histoire naturelle* (1755).

Burn, Richard, anglický historik práva, současník Smithův.

Byron, John (1723 - 1786), anglický plavec; Smith se dovolává jeho spisu *Narrative of the Hon. John Byron, containing an Account of the Great Distresses suffered by himself and his companions from 1740 to 1746* (1768).

Caesar Gaius Julius, první římský císař (45-44 př. n. 1.); r. 55 př. n. 1. přepadl Anglii a učinil z ní římskou kolonii.

Calcraft, John (1726-1772), anglický politik zbohatlý zprostředkováním vojenských dodávek.

Cantillon, Richard, francouzský národohospodář, současník Smithův.

Carpini, Giovanni Piano, františkán a cestovatel 13. století. (Výrok, jež mu Smith přikládá, náleží však podle Cannana jinému mnichovi, pověřenému Ludvíkem IX. podobným posláním, totiž Guillaumovi de Rubriquis.)

Carreri-Gemelli, Gian Francesco (rozhraní 17. a 18. století), italský cestovatel, popsal své cesty v různých světadílech ve spise *Giro del mondo* (1699).

Castruccio-Castracani (1281-1328), italský válečník, jehož životopis (značně zbeletrizovaný) napsal Machiavelli.

Cato, Marcus Porcius, zvaný „Starší“ (234-149 př. n. 1.), římský politik, historik a autor spisu o rolnictví.

Cicero, Marcus Tullius (106-43 př. n. 1.), římský řečník a spisovatel.

Colbert, Jean-Baptiste (1619-1683), vynikající představitel praktického merkantilismu a protekcionismu, jež uplatňoval jako ministr (generální kontrolor financí) Ludvíka XIV.

Columella, Lucius Junius Moderatus (1. století n. 1.), hlavní představitel římské literatury o rolnictví.

Cortez, Fernando (1485-1547), španělský conquistador, dobyvatel Mexika.

Čingischán (1155 -1227), mongolský chán, jež svými výboji rozšířil mongolskou říši až do střední Evropy.

Daidalos, postava z řecké mytologie, sestrojil prý křídla, s jejichž pomocí přeletěl moře.

Daniel, Gabriel (1649-1728), jezuita, francouzský historik; spis, jehož se Smith několikrát dovolává, je Histoire de France (1755).

Davenant, Charles (1656-1714), umírněný anglický merkantilista. Decker, sir Matthew, pravděpodobný autor anonymního spisu Essay on the Causes of the Decline of the Foreign Trade, consequently of the Value of Lands in Britain, and on the Means to restore both (1744).

Demokritos (asi 460-370 př. n. 1.), řecký filosof.

Derkyllidas (rozhraní 4. a 3. století př. n. 1.), spartský vojevůdce ve válkách s Peršany. (Výrok připisovaný mu Smithem náleží však asi řeckému historiku Antiochovi z 4. století př. n. 1.).

Dio, Cassius (2. polovina 1. století n. 1.), řecký historik.

Diogenes (404-323 př. n. 1.), pověstný řecký filosof. Nebyl však stoikem, jak píše Smith, nýbrž kynikem; z učení kyniků stoikové ovšem mnoho převzali.

Dioklecián, římský císař (284-305).

Dionysios z Halikarnassu (1. století př. n. 1.), řecký historik; žil dlouho v Římě a psal o starších dějinách Říma.

Dobbs, Arthur, autor spisu An Account of the Countries Adjoining to Hudson's Bay (1744).

Douglas, William, angl. lékař, autor spisu Summary, Historical and Political, of the First Planting, Progressive Improvements, and the Present State of the British Settlements in North America (1760), na nějž Smith několikrát odkazuje.

Drakón, nejstarší zákonodárce athénský (7. století př. n. 1.); přísnost jeho zákonů se stala příslovečnou.

Du Cange, Charles Dufreme (1610-1688), francouzský filolog a historik; název spisu, jehož se Smith dovolává, zní Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis (1678).

Dupré de St. Maur, N. F., francouzský ekonom, současník Smithův, autor spisů Essai sur les monnoies ou Réflexions sur le rapport entre l'argent et les denrées (1746) a Recherches sur la valeur des monnoies et sur les prix des grains avant et après le Concile de Francfort (1762).

Du Tot, autor spisu Réflexions politiques sur les finances et le commerce, ou l'on examine quelles ont été sur les revenus, les denrées, le change étranger et conséquemment sur notre commerce, les influences des augmentations et des diminutions des valeurs numéraires des monnoyes (1738).

Du Verney, J. Paris, autor spisu Examen du livre intitulé „Réflexions politiques sur les finances et le commerce“ (1740), kritizujícího spis, jehož autorem je Du Tot.

Eduard I., král anglický (1272-1307).

Eduard II., král anglický (1307-1327).

Eduard III., král anglický (1327-1377).

Eduard IV., král anglický (1461-1483).

Eduard VI., král anglický (1547-1553). Epiktetos (1. století n. L), řecký stoický filosof; živil se učením filosofie.

Epikuros (asi 342 - 271 př. n. L), řecký filosof; učil ve své zahradě.

Expilly, abbé Jean Joseph (1719-1793), francouzský cestovatel a zeměpisec, autor velkého díla Dictionnaire géographique, historique et politique des Gaules et de la France (1768).

Ezop (Aisópos, 6. století př. n. 1.), řecký vypravěč bajek.

Ferdinand V. (Katolický), král aragonský (1479-1516).

Filip, král makedonský (359-336 př. n. 1.), otec Alexandra Velikého.

Filip E, král francouzský (1060-1108).

Filip II., král španělský (1556-1598), manžel anglické královny Marie (1553-1558).

Fleetwood, William, autor spisu Chronicon Preciosum (1707), jehož se Smith několikrát dovolává.

Fókyllides (6. století př. n. 1.), řecký básník lidové moudrosti.

Frézier, Amédée F. (rozhraní 17. a 18. století), francouzský cestovatel.

Gama, Vasco da (1469-1524), portugalský plavec, objevitel námořní cesty do Indie kolem mysu Dobré naděje, jež obeplul r. 1497.

Gassendi, Pierre, abbé (1592-1655), francouzský matematik a filosof.

Gemelli-Carreri, viz Carreri-Gemelli.

Gorgias (5. století př. n. 1.), řecký sofista.

Gracchové, bratři Tiberius Sempronius (163-133 př. n. 1.) a Gaius Sempronius (153-121 př. n. 1.), odpykali oba svůj pokus o pozemkovou reformu (a jiné reformy ve prospěch lidu) životem a tisíce jejich stoupenců byly pobity.

Guicciardini, Francesco (1483-1540), italský státník a historik.

Gumilla, P. José, španělský jezuita, autor spisu přeloženého do francouzštiny jako Histoire naturelle, civile et géographique de l'Orénoque (1758).

Gustav Vasa (1496-1560), osvobodil Švédsko od panství dánského, zvolaný r. 1523 králem, podporoval reformaci a odňal církvi statky.

Hajdar-Ali (1722-1782), rádža masúrský, bojoval proti Angličanům a dosáhl v boji proti nim velkých, ale jen dočasných úspěchů.

Hesiodos (7. století př. n. 1.), řecký básník a myslitel.

Hippias (6. století př. n. 1.), řecký sofista; působil v mnohých řeckých městech.

Hobbes, Thomas (1588-1679), anglický filosof.

Hume, David (1711-1776), anglický filosof a historik.

Charlevoix, Pierre Francois Xavier de (1682-1761), francouzský misionář. Smith se dovolává jeho spisu Histoire et description générale de la Nouvelle France (1744). Chatham, lord William (1708-1778), lépe známý jako Pitt starší, anglický ministr války za sedmileté války.

Child, sir Josiah (1630-1699), anglický obchodník, všemocný vládce Východoindické společnosti; z několika jeho ekonomických spisů je nejvýznamnější A New Discourse of Trade.

Choiseul, Stainville Étienne Francois de (1719-1785), vévoda, jeden z prvních ministrů Ludvíka XV.

Isabella (Kastilská), královna kastilská (1469-1504), manželka aragonského krále Ferdinanda V. (Katolického).

Isokrates (436-338 př. n. 1.), řecký řečník a učitel rétoriky.

Jakub I., král anglický (1603-1625).

Jakub II., král anglický (1685-1688).

Jakub II., král skotský (1437-1460).

Jakub IV., král skotský (1567-1625); jako král anglický, jímž se stal r. 1603, zvaný Jakubem I.

Jan Bezzemek, král anglický (1199-1216); jeho tzv. Magna charta libertatum z r. 1215 mimo jiné potvrzovala šlechtě, duchovenstvu a městům všechna jejich dosavadní práva.

Jindřich II., král anglický (1154-1189).

Jindřich III., král anglický (1216-1272).

Jindřich VII., král anglický (1485-1509).

Jindřich VIII., král anglický (1509-1547).

Jiří, král anglický (1714-1724).

Jiř II., král anglický (1727-1760).

Jiř III., král anglický (1760-1820).

Karel I., král anglický (1625-1649).

Karel II., král anglický (1660-1685).

Karel V., císař římský a král španělský (1515-1558).

Karel VIII., král francouzský (1483-1498).

Karel IX., král francouzský (1560-1574).

Karel XII., král švédský (1697-1718); jedna z jeho výprav proti Petru Velikému, při níž počítal s pomocí kozáků, slibovanou jejich atamanem Mazepou, skončila jeho porážkou u Poltavy (1709).

Karneades (214-129 př. n. 1.), řecký filosof.

Konstantin Veliký, císař římský (306-337).

Kristián II., král dánský, norský a švédský; svou ukrutností připravil se nejprve (1521) o korunu švédskou a pak o vládu vůbec. Law, John (1671-1729), francouzský finančník skotského původu. Snažil se zaměnit peníze kovové státovkami. K tomu účelu založil státní banku; později ji sloučil s akciovou společností Compagnie des Indes, kterou rovněž založil, a úpadkem této společnosti přivodil r. 1720 ve Francii státní krach.

Locke, John (1632-1704), anglický filosof.

Lorenzo (Magnifico) Medicejský (1449-1492), skutečný vládce republiky florentské, štědrý podporovatel umění a věd, vzor renesančního panovníka.

Lowndes, William, autor spisu Report containing an Essay for the Amendment of the Silver Coins (1695), jehož se Smith několikrát dovolává.

Ludvík VI. (Tlustý), spoluvládce a pak nástupce svého otce Filipa I., král francouzský (1108-1137).

Lukianos (2. století n. 1.), řecký sofista a satirik.

Lykurgos, mytický zákonodárce a původce státního zřízení spartského.

Lysias (asi 459-380 př. n. 1.), řecký řečník a učitel rétoriky.

Machiavelli, Niccoló (1469-1527), italský historik a politik. Smith se dovolává jeho spisů historických.

Madox, Thomas, autor spisů Firma Burgi (1720) a History and Antiquities of the Exchequer (1711), jichž se Smith několikrát dovolává.

Marco Polo (1254-1324), Benátčan, nejslavnější středověký cestovatel, který pro Evropu objevil Východní Asii.

Marcus Antonius (121-180), známější jako Marcus Aurelius, římský císař a stoický filosof.

Marie, královna anglická (1553-1558), manželka španělského krále Filipa II. (1556-1598).

Mazepa, Ivan (1644-1709), ataman ukrajinských kozáků.

Mercier de la Riviére, autor spisu Uordre naturel et essentiel des sociétés politiques (1767); Smith nazývá toto rozsáhlé dílo „knížkou“ patrně proto, že je znal z londýnského vydání, které mělo malý formát.

Merovejci, dynastie, která vládla Frankům od poloviny 5. století do r. 751.

Messance, autor spisu Recherches sur la population des généralités d'Auvergne, de Lyon et de quelques provinces et villes du royaume, avec des réflexions sur la valeur du bled tant en France qu'en Angleterre depuis 1674 jusq'd'en 1764 (1766).

Mirabeau, Victor de Riqueti (1715-1789), francouzský fyziokrat; citát vzat ze spisu Philosophie rurale (1766).

Mithridates VI., (132-63 př. n. 1.), král Pontu (území na jih od Černého moře)

Montesquieu, Charles Louis de (1689-1755), francouzský sociolog vykládající společenské zřízení z přírodních zákonů.

Montezuma (asi 1480-1520), poslední mexický panovník před dobytím Mexika Španěly. Morellet, André, abbé (1727-1819), autor spisu Examen de la réponse de M. N. (**Necker**) au **Mémoire de M. 1'Abbé Morellet sur la Compagnie des Indes (1769)**.

Mun, Thomas (1571-1641), anglický obchodník a člen správní rady Východoindické společnosti, významný merkantilista. Spis, jehož se Smith dovolává, je England's Treasure of our Forreign Trade is the Rule of our Treasure (1664).

Nicuesa, Diego de (1477-1511), španělský cestovatel; prozkoumával pomezí Střední a Jižní Ameriky.

O jeda (Hojeda), Alonso de (16. století), jeden ze španělských dobyvatelů Venezuely.

Palladius, Aemilianus Rutilius Taurus (4. století n. 1.), římský spisovatel o rolnictví, opírající se hodně o Columellu.

Pelham-Holles, Thomas, vévoda z Newcastlu (1693-1768), angl. ministr.

Penelope, podle řecké mytologie manželka Odysseova. Nápadníkům, kteří na ni dotírali za dlouholeté nepřítomnosti manželovy, slibovala, že se pro některého rozhodne, až utká roucho pro tchána, ale co ve dne utkala, v noci vždy zase rozpárala.

Petr Veliký, car ruský (1689-1725).

Pizarro, Francisco (asi 1478-1541), španělský conquistador, objevitel a dobyvatel Peru.

Platon (427-347 př. n. 1.), řecký filosof.

Plinius, Gaius, starší (25-78), římský polyhistor.

Plutarchos (asi 40-120), řecký filosof známý svými životopisy vynikajících mužů.

Pococke, Richard, anglický biskup a orientalista, autor spisu Description of the East (1743).

Polybios (asi 201-120 př. n. 1.), řecký historik; žil dlouho v Římě a psal o novějších dějinách Řecka a Říma.

Protagoras (asi 485-415 př. n. 1.), řecký sofista.

Pythagoras (6. století př. n. 1.), řecký filosof a matematik; žil v Krotoně v jižní Itálii.

Quesnay, Francois (1694-1774), francouzský lékař a nej význačnější

představitel ekonomické školy fyziokratické, známý zejména dílem *Le Tableau économique* (1758).

Quintilianus, Marcus Fabius (asi 38-98), římský řečník a teoretik řečnictví.

Raleigh, sir Walter (1554-1618), anglický všestranně vzdělaný plavec a válečník; známý svým hledáním „Eldorada“, vybájených zlatých dolů v Guyaně. Ramuzini, Bernard, autor spisu *De morbis artificum diatriba* (1700); anglický překlad vydán pod názvem *A Treatise on the Diseases of Tradesmen etc.* (1746).

Robert Bruče, král skotský (1305-1329).

Robert (Zbožný), král francouzský (971-1031); z církve byl vyobcován proto, aby byl donucen zapudit svou manželku, neboť papež neuznal platnost jeho sňatku.

Scipio, Publius Cornelius Africanus (235-183 př. n. 1.), římský vojevůdce, který bojoval vítězně proti Kartagiňanům.

Servius Tullius (6. století př. n. 1.), římský král.

Seymourové, jeden z nejstarších a nejvýznamnějších anglických šlechtických rodů.

Smith, Charles (1713-1777), autor několika spisů o obchodě s obilím; spis, jehož se Adam Smith několikrát dovolává, je *Three Tracts on the Corn Trade and Corn Laws* (1766).

Smith, John (životopisná data neznáma), autor spisu *Chronicon Rusticum-Commerciale; or Memoirs of Wool* (1767), jehož se Adam Smith často dovolává.

Solon (asi 639-559 př. n. 1.), reformátor athénskému zákonodárství a básník.

Suetonius, Gaius Tranquillus (asi 69-141), římský polyhistor a učitel řečnictví.

Swift, Jonathan (1667-1745), anglický satirik, autor *Gulliverových cest*.

Terray, abbé Joseph-Marie (1715-1778), ministr financí za Ludvíka XV.

Thales (6. století př. n. 1.), nejstarší řecký filosof; žil v Milétu v Malé Asii.

Theognis (kolem 500 př. n. 1.), řecký básník, hlasatel aristokratických zásad.

Theokritos (4.-3. století př. n. 1.), řecký básník.

Thukydides (5. století př. n. 1.), řecký historik.

Timaios (asi 352-256 př. n. 1.), řecký historik.

Ulloa y Garda de la Tone, don Antonio (1716-1795), španělský mořeplavec a státník, autor spisu *Restablecimiento de las fábricas y comercio Español* (1740).

Ustariz, Jérôme, autor spisu, jehož anglický překlad vyšel r. 1751 pod názvem *Theory and Practice of Commerce and Maritime Affairs*.

Vano, Terentius Reatinus (116-27 př. n. 1.), římský polyhistor; psal i o rolnictví.

Vasco da Gama, viz Gama.

Vilém, míněn vždy Vilém (III.) Oranžský král anglický (1689-1702).

Vilém Dobyvatel, vévoda normanský, který se vpádem zmocnil vlády nad Anglií a stal se jejím králem (1066-1087).

Vilém II. (Ryšavý), král anglický (1087-1100).

Vilém III. (Oranžský), král anglický (1689-1702).JMÉNA OSOB 863

Walpole, sir Robert (1676-1745), anglický státník; jako ministerský předseda podporoval rozvoj průmyslu a obchodu.

Warwick, Guy, legendární hrdina z doby anglosaské.

Zenon z Eleje v jižní Itálii (asi 490-430 př. n. L), řecký filosof.

Zenon z Kitia (asi 332-262 př. n. L), řecký filosof; škola, kterou založil, nazývala se podle místa, kde učil, tzv. Pestrého sloupoví (STOA POIKILÉ) v Athénách, školou stoickou.

OSTATNÍ VÝRAZY

Africká společnost (Royal African Company of England), výsadní společnost pro obchod s Afrikou, založena r. 1762, zákonem zrušena r. 1821. Podobné společnosti pro jednotlivé oblasti Afriky datují se však již od r. 1588.

Aides, v raně feudální Francii mimořádné výpomoci vazalů panovníkovi, později pravidelné spotřební daně, hlavně z nápojů.

Akademie, zátiší u Athén, zasvěcené héroovi Akadémovi; pak i název filosofické školy Platona, který tam učil (Akademie stará), a škol pozdějších jeho žáků, kteří se již od jeho učení různě odchylovali (Akademie střední a Akademie nová).

Alcavala, španělská daň placená při každém prodeji a výměně majetku; její neúměrná výše způsobila úpadek španělského průmyslu.

Anglická banka (Bank of England), založená r. 1694 jako podílnická (akciová) společnost, získala r. 1697 monopol pro celou Anglii na vydávání bankovek.

Alodiální právo, staré germánské právo, podle kterého předmětem výhradního vlastnictví jednotlivce neboli alodiem jsou pouze nemovitosti, kdežto pozemky náleží rodu nebo obci. Alodiem se v době feudální postupně staly i nemovitosti získané a nakonec i léna.

Anglikánská církev, státní církev anglická, vznikla r. 1534 tím, že se král Jindřich VIII. po roztržce s papežem prohlásil za hlavu církve v zemi; svými dogmaty nevzdálila se příliš církvi katolické.

Armada, viz Nepřemožitelná armáda.

Assiento (španělský výraz pro smlouvu), v mezinárodním právu smlouva, již Španělsko dávalo monopol na dodávání černošských otroků do svých amerických kolonií. Utrechtským mírem (1713) dosáhla tohoto monopolu

Anglie pro Jihomořskou společnost a udržela jej až do r. 1750. Baltická společnost (Eastland Company nebo Baltic Company), výsadní společnost pro obchod se zeměmi pobaltskými a se Skandinávií, založená r. 1579.

Cášský mír, tzv. Druhý mír cášský, ukončil r. 1748 válku o dědictví Rakouské.

Coast cocket, potvrzení o přihlášení zboží dopravovaného v pobřežní plavbě u celního úřadu a o zaplacení cla.

Copyholders, angličtí sedláci, kteří měli své grunty propůjčovány lenním pánem na dobu určenou jeho libostí nebo zvykových právem. Svě jméno („majitel opisu“) měli podle opisu usnesení patronátního soudu, který uděloval grunty v takovou držbu.

Darienská šíje, východní část šíje Panamské.

Desátky a patnáctinky, původně obecní dávky v naturáliích, přeměněné později v dávky peněžní.

Dissentěň (rozkolníci, sektáři), příslušníci anglických protestantských sekt, které se odštěpily od státní církve anglikánské. Smith mezi ně nepočítá metodisty, neboť ti tehdy ještě nebyli samostatnou sektou.

Dlouhý parlament, anglický parlament svolaný k prvnímu zasedání r. 1640 a rozehnaný Cromwellem r. 1653.

Dominikáni, žebravý řád založený sv. Dominikem (1170-1221); působili zejména mezi bludaři a prováděli inkvizici. V době největšího rozkvětu měl řád asi 150 000 členů.

Ekonomové, tak byl původně označován Quesnay a jeho stoupenci. Jméno „fyziokraté“ dostali až podle výboru z Quesnayových spisů vydaného r. 1767 pod názvem Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain.

Eldorado (El Dorado), jméno legendárního nesmírně bohatého panovníka v severní části Jižní Ameriky a pak i jeho země, o jejíž objevení se v 16. století pokoušelo mnoho dobrodruhů.

Emancipati, děti propuštěné z otcovské pravomoci.

Episkopální zřízení, řízení církve sborem biskupů.

Etonská kolej, jedna z nejstarších, nejznámějších a dnes nejexkluzivnějších anglických středních internátních škol.

Fideikomis, feudální právní zřízení, pocházející ze 13.-14. století, podle něhož směl movitý majetek rodiny podle řádu stanoveného zakladatelem fideikomisu přecházet jedině na členy této rodiny; tím se jí mělo navždy zajistit výhodné postavení, kterého požívala za zakladatele fideikomisu.

Foris-familiated, děti propuštěné z otcovské pravomoci, vyloučené z dalších dědických nároků. Františkáni, název tří mnišských řádů založených sv. Františkem z Assisi (1182-1226), které se později rozvětvily ještě v řády další. Ve svých počátcích vyznačovali se proti jiným řádům přísným zachováním naprosté chudoby. V 13. století bylo františkánů kolem 200 000.

Gabelle, ve Francii od středověku až do Revoluce daň ze soli; sůl byla státním monopolem a bylo předepsáno, kolik jí musí každý obyvatel koupit.

Gaílikánská církev, katolická církev ve Francii, která již od středověku měla vůči papežské stolici poměrně samostatné postavení.

Generální stavy, název nizozemského sněmu.

Golkonda, bývalé královské sídelní město v Indii a naleziště diamantů.

Gymnasium, řecký gymnasion, starořecká instituce určená především pro tělesnou výchovu mladíků, konanou tam jednak na cvičišti, jednak ve zvláštních místnostech.

Hamburská společnost, viz Společnost kupců odvážlivců.

Hanzovní spolek sdružoval nejprve kupce různých německých měst, hlavně přístavních, kteří obchodovali s cizinou, a později ona města sama, především k společné ochraně jejich výsad a bezpečnosti obchodu. Na vrcholu své moci byl v 14. a 15. století; v 17. století se rozpadl, ale některá města (Hamburk, Brémy a Lübeck) podržela název hanzovních měst i nadále.

Hindustán, u Smitha název pro Přední Indii. „Indie“ pak u něho znamená nejen vlastní Indii, Přední i Zadní, ale i Čínu.

Hispaniola, starší název ostrova Haiti.

Holandské provincie, název pro republiku Spojených států (provincií) nizozemských, která existovala v letech 1581-1806.

Chudobinec (workhouse), instituce charakteristická pro anglické obce za raného kapitalismu; pro obecní chudé práceschopné (mezi něž se čítaly i malé děti) byla to vlastně robotárna, neboť obec měla povinnost opatřovat pro ně surovinu (hlavně vlnu, len, konopí), aby je mohla zaměstnat.

Independenti neboli kongregacionalisté, radikálně puritánská anglická sekta, k níž náležel Cromwell; nemají hierarchii a každá jejich obec je samostatnou církevní jednotkou.

Indie, viz Hindustán.

Isthmické hry, konány na počest Poseidonovu každým druhým rokem na šíji Korintské od r. 582 př. n. 1.

Jam zelný, hlízy rostliny *Dioscorea alata*; podobají se bramborům. Jihomofská společnost (South Sea Company), s monopolem na obchod s oblastmi Jižních moří, tj. hlavně jižní část Tichého oceánu, byla založena Johnem Lawem r. 1711 k tomu, aby umořila anglický státní dluh. R. 1720 převzala celý státní dluh (30 milionů liber št.), vyhnala kurz svých akcií až na desetinásobek a její pád přivodil státní krach.

Kambrik, bavlněný kment.

Kapustňák neboli manatus, vodní býložravý savec z řádu sirén.

Karnátaka, jihovýchodní pobřeží Indie.

Kazuistika, nauka o takovém jednání v těžkých situacích, aby se - aspoň formálně - toto jednání nepřičilo mravním, hlavně náboženským příkázáním; scholastici a jezuité ji vypracovali v morální sofistiku.

Knihy posledního soudu (Domesday Book), soupis obyvatelstva Anglie a jeho majetku, jež dal v letech 1085-6 pořádit Vilém Dobyvatel.

Kolkovní zákon, přijatý anglickým parlamentem r. 1765, předpisoval

americkým koloniím používat na veřejné listiny, jako jsou obchodní smlouvy apod., kolkovaného papíru. Pro odpor kolonistů byl r. 1766 odvolán.

Kongres, viz Kontinentální kongres.

Konkordát, viz pragmatická sankce.

Kontinentální kongres, shromáždění zástupců anglických kolonií v Severní Americe, po prvé svolané r. 1774, aby projednalo jejich společné zájmy.

Konzul, nejvyšší úředník ve starém Římě; za doby císařské pozbyl jeho úřad významu.

Královec (Kónigsberg), město ve východním Prusku, dnes v Litvě.

Kvakeň, angl. náboženská sekta zdůrazňující proti dogmatu vnitřní osvětlení, přísnou morálku a účinnou lásku k bližnímu. Aby unikli pronásledování, vystěhovalo se v 2. polovině 17. století mnoho kvakerů do Pensylvánie a vtisklo této kolonii svůj ráz.

Lakedaimon, jiný název pro Spartu.

Lancasterský rod, viz Yorský a Lancasterský rod.

Leith, přístav pro město Edinburgh.

Lettre de cachet, jakýsi zatykač, užívaný ve Francii v době absolutismu hlavně k odstraňování nepohodlných osob.

Líberné, poplatek vybíraný pro královskou korunu z každé libry šterlinků hodnoty dováženého nebo vyváženého zboží.

Liga, odbojný katolický spolek založený r. 1576; usiloval o svržení francouzského krále Jindřicha III.

Linon, jemná bílá látka, buď lněná nebo bavlněná.

Luctuosa hereditas, „truchlivé dědictví“, název německého práva pro dědické právo předků po potomcích, kteří zemřeli bez potomstva. Lyceum, řecký Lykeion, název athénské gymnasia (místa pro tělesnou výchovu mladíků), kde Aristoteles večer přednášel.

Magna virum mater (velká matka mužů), upravený citát z Vergilia.

Maltézští rytíři, duchovní řád vojenské povahy založený za křižáckých výprav k boji proti mohamedánům; jméno má od ostrova Malty, který jim nějakou dobu náležel.

Mameluci, původně otroci cizích národností koupení egyptským sultánem, stali se v 13. století vládci Egypta a ovládali jej až do počátku 19. století.

Martovo pole, volné prostranství za hradbami starověkého Říma, určené k hrám, vojenským cvičením a přehlídkám a k veřejným shromážděním.

Metodisté, původně, a ještě v době Smithově, reformní hnutí v církvi anglikánské, vzniklé v 18. století, potom samostatná církev, která se později dále štěpila; od anglikánů se liší ani ne tak ve věrouce jako lidovostí svých metod, a proto se metodismus rozšířil hlavně mezi chudinou.

Mincovní číslo, počet mincí ražených z určitého množství drahého kovu určité jakosti.

Mississippský podnik, podnik Lawovy akciové společnosti Compagnie d'Occident (splynulé pak s jinými společnostmi v Compagnie des Indes) ke kolonizování Mississippi a Kanady a k obchodování s těmito zeměmi, začatý r. 1717. Vydání obrovského počtu akcií (625 000), vyhnání jejich kurzu do závratné výše a velké zvýšení počtu státovek (Lawova společnost byla sloučena s francouzskou státní bankou) přivedlo r. 1720 úpadek společnosti a státní krach.

Modus decimandi, vybírání desátků nikoli v naturáliích, jak byly původně stanoveny, nýbrž podle dohody.

Mořena (rubia), rostlina, z jejíhož oddenku se vyrábí červené „alizarinové“ barvivo k barvení látek.

Mys Bílý (Čapo Blanco) je v Tunisu.

Mys Červený (Cap Rouge), pravděpodobně na severním nebo západním pobřeží Afriky.

Némečtí rytíři, duchovní řád vojenské povahy založený r. 1190

účastníky křížáckých výprav; vyhubil pohanské Prusy, kolonizoval jejich území, Pobaltí a část Polska a po staletí byl vládcem těchto zemí.

Nemejské hry, konány na počest Diovu každým druhým rokem v Nemei nedaleko Korintu od r. 573 př. n. 1.

Nepřemožitelná armáda, obrovské španělské loďstvo, které mělo přepadnout Anglii, zničené r. 1588 nedaleko anglických břehů loďstvem anglickým a živly.

Nevyjmenované zboží, viz vyjmenované zboží.

Normani, skandinávští Germáni, kteří se v 10. století usadili v Normandii a přijali tam francouzský jazyk a feudální řád; r. 1066 se zmocnili Anglie. Oceana, ideální puritánská republika v stejnojmenném spise Jamese Harringtona (1656).

Odstoupené ostrovy, některé malé západoindické ostrovy, získané Anglií během sedmileté koloniální války (1756-1763).

Olympijské hry, konány na počest Diovu každá čtyři léta v Olympii aspoň od 8. století př. n. 1.

Ontologie, věda o podstatě všeho jsoucna.

Pachtýř: Tímto slovem překládáme nejen jednoznačný výraz tenant, ale velmi často, podle kontextu, i výraz farmer, který původně znamenal také jen pachtýře nebo nájemce čehokoli, ale pak i rolníka vůbec, ať už hospodaří na půdě najaté nebo vlastní. Většina anglických rolníků jsou malí nebo velcí pachtýři a pozemky, na nichž hospodaří, a usedlosti, v nichž bydlí, náležejí pak majiteli panství, nejčastěji místnímu zemanovi, zvanému squire.

Pannonie, podunajská provincie římská na území dnešního Maďarska a východních Alp.

Parlament, ve Francii až do r. 1789 název nejvyšších soudů v několika městech.

Parthové, iránský kmen; v 2. století př. n. 1. vytvořili mocnou říši, která trvala až do 3. století n. 1.

Péage, francouzský název pro mýtné nebo mostné.

Perské války, výpravy Peršanů proti Řecku, začaly r. 492 př. n. 1. Druhá z nich skončila vítězstvím Řeků u Marathonu r. 490 př. n. 1.

Pneumatologie, nauka o přirozenosti duchů.

Podílnická společnost (joint stock company), zpravidla odpovídá v podstatě společnosti akciové, někde jí však Smith míní výsadní společenstvo kupců.

Politická ekonomie, název, kterého užil po prvé francouzský ekonom Montchrétien ve spise Trinité de l'Economie politique (1615), neznamenal u tohoto autora vědu teoretickou, nýbrž praktickou, nebo spíše návod, jak má stát hospodařit. V tomto významu užívá, kromě jiných raných ekonomů, tohoto výrazu i Smith.

Potosí, stříbrné doly v Bolívii.

Praetor, v starém Římě původně totéž co konzul, tj. nejvyšší úředník státu, později zástupce konzula pro věci soudní.

Pragmatická sankce, zákon vydaný r. 1438 francouzským králem Karlem VII., omezující papežskou pravomoc ve Francii. Ačkoli byla později odvolána, platila tato sankce více méně až do r. 1517, kdy František I. poskytl tzv. konkordátem papeži ústupky.

Presbyteriánské zřízení, řízení církve tzv. staršími, nikoli hierarchií.

Prohlášení práv (declaration of rights), soupis požadovaných občanských práv předložený anglickým parlamentem r. 1689 kandidátu královského trůnu Vilému Oranžskému a po jeho nastolení na trůn uzákoněných. Panské války, mezi obchodním Kartagem a zemědělským Římem, byly tři: v první z nich (264-241 př. n. 1.) získali Římané Sicílii, Sardinii a Korsiku; druhá (218-201), která začínala pro Kartagince, vedené Hannibalem, vítězně (bitvy na řece Trebii, u jezera Trasimenského a u Cann), připravila je po porážce u africké Zamy o nadvládu ve Středomoří; ve třetí (149-146) srovnali Římané město Kartago se zemí.

Puritáni, angličtí protestanti hlavně z řad buržoazie, domáhající se

radikálnější náboženské reformace, neboť „reformace“, kterou provedl r. 1531 Jindřich VIII., byla vlastně jen politická roztržka s Římem; nositelé anglické buržoazní revoluce, která začala r. 1642.

Relief, poplatek lennímu pánu, jímž si dědic zemřelého leníka vykupoval právo převzít léno.

Restaurace, obnova anglické stuartovské monarchie Karlem II. r. 1660 po pádu cromwellovské republiky nebo období počínající tímto rokem až do tzv. Slavné revoluce z r. 1688, kdy Stuartovci byli vystřídáni rodem Oranžským.

Revoluce, buržoazní anglická revoluce, která začala r. 1642.

Rolník, viz pachtýf.

Ruská společnost (Russian Company nebo Muscovy Company), výsadní společnost pro obchod s Ruskem, založená r. 1553, podnikala i výpravy do Arktidy.

Skythové, starověké kočovné kmeny žijící na sever od Černého, Azovského a Kaspického moře.

Sloupoví, tzv. Pestré sloupoví (STOA POIKILÉ) v Athénách, podle něhož byla škola filosofa Zenona z Kitia, který tam učil, nazvána stoickou.

Smírčí soudce (justice of the peace), neplacený státní úředník, formálně jmenovaný vládou, ve skutečnosti však představitel drobné venkovské šlechty, byl nejen soudcem (v méně závažných věcech), ale měl na starost i mnoho oborů veřejné správy (veřejné stavby, věci hospodářské, chudinské aj.).

Soukromá společnost (private copartnery), pozdější veřejná společnost s ručením neomezeným.

Spojená společnost kupců obchodujících s Východní Indií (United Company of Merchants trading to the East Indies), výsadní společnost vzniklá r. 1702 splynutím původní Východoindické společnosti a konkurenční společnosti s názvem Nová společnost kupců obchodujících s Východní Indií, založené r. 1698.

Společnost Hudsonova záliv (Hudson Bay Company), založená r. 1670, získala území přibližně celé dnešní Kanady, pro něž měla monopol obchodu. Obchodovala výhradně s kožešinami. R. 1859 pozbyla monopolu a r. 1869 prodala většinu svého území vládě, ale polo vojenská organizace jejích stanic trvá posud.

Společnost kupců odvážlivců (The Company of the Merchant Adventurers of England), ustavená v 14. století a zaniklá koncem 16. století, zabývala se převážně vývozem sukna, na něž měla monopol. (Podle místa, kde měla své hlavní sklady, nazývala se později Společností hamburskou.) R. 1551 byla založena společnost stejného jména, jež si vzala za cíl objevovat neznámé země.

Stowe, nádherný zámek vévodů z Buckinghamu.

Stříž, hrubá váha mince.

Subsidie, zvláštní daň, povolovaná královské koruně parlamentem buď každoročně, nebo na určitý počet let. Za Cromwella byly subsidie nahrazeny pozemkovou daní, za Karla II. byly nakrátko obnoveny.

Švábská dynastie, Habsburkové, kteří v letech 1273-1314 byli německými králi.

Taille, ve Francii daň vybíraná ve prospěch krále, původně jen v případě potřeby, později jako daň pravidelná. Byla to buď taille personnelle, vyměřovaná podle důchodu, nebo taille réelle, vyměřovaná z pozemkové držby.

Tatarské moře, Severní ledové moře.

Tontina, způsob zajišťování ročního důchodu; vymyslel jej prý neapolský bankéř Lorenzo Tonto, který žil v 17. století.

Towerská váha, nazvaná podle londýnského Toweru, kde se choval prototyp towerské libry (350 g), do r. 1527 zákonitá anglická váha mincovní.

Traites, ve Francii až do Revoluce název pro cla.

Tribue, latinsky tribus, původně název pro tři kmeny, na něž se dělilo

plnoprávné obyvatelstvo Říma; později (a také u Smitha) správní jednotky, na něž bylo rozděleno veškeré obyvatelstvo Říma.

Tunovné (tonnage nebo tunnage), poplatek vybíraný pro královskou korunu z dováženého nebo vyváženého vína (tuna je dutá míra odpovídající 954 litrům).

Turdus, latinský název pro kvícalu.

Turecká společnost neboli Levantská společnost, výsadní obchodní společnost, existovala v letech 1581-1825. Od počátku 17. století měla v Levantě i konzulární pravomoc.

Univerzitní kolej (college), v Anglii buď složka univerzity (která však neodpovídá fakultě), nebo samostatná vysoká škola užšího zaměření než univerzita.

Utopie, vymyšlený ostrov s ideální komunistickou společností ve spise Thomase Mora *De optimo státu rei publicae deque nova insula Utopia* (1516).

Utrechtský mír, uzavřený r. 1713, ukončil v podstatě tzv. válku o dědictví španělské. Věji, etruské město, dobyté kolem r. 400 př. n. 1. Římany; válka proti němu trvala prý 10 let.

Visaipúr, někdejší naleziště diamantů v Indii.

Východní Indie, u Smitha název nejen pro Přední (kterou nazývá Hindustánem) a Zadní Indii, ale i pro Čínu.

Východoindická společnost (East India Company), název několika výsadních společností pro obchod s Indií. Anglická společnost toho jména byla založena r. 1600; r. 1698 vznikla společnost konkurenční, ale r. 1702 obě společnosti splynuly. Asi od r. 1765 vykonávala Společnost společně s vládou svrchovanou moc nad Indií. R. 1858 byla této moci zbavena a r. 1873 byla zrušena. Obdobné společnosti byly: holandská (1602-1798), francouzská (1664-1769) a dánská (1792-1801).

Vyjmenované zboží (enumerated commodities), zboží, které zákony o námořní plavbě a některé zákony pozdější dovozovaly britským koloniím

vyvážet jedině do Velké Británie. Zboží, které kolonie směly vyvážet do kterékoli země (ovšem jenom na lodích britských a majících posádku aspoň ze tří čtvrtin britskou), se nazývalo „nevyjmenované“.

Westminster, míněno Westminsterské opatství v Londýně.

Wilton, starobylé anglické městečko.

Yorský a Lancasterský rod, neboli rod Bílé růže a rod Červené růže, větve královského rodu, které v letech 1455-1485 mezi sebou bojovaly o anglický trůn.

Zahraniční obchod, viz poznámka 61 na str. 254.

Zákony o námořní plavbě (navigační akta), název několika anglických monopolistických zákonů o plavbě a zámořském obchodě, z nichž první pocházel z r. 1651; r. 1849 byly zrušeny.

Zprostředkovatelský obchod, viz poznámka 61 na str. 254.

Zeeland, jihozápadní nizozemská provincie.

Zrno, poměr mezi množstvím drahého kovu v minci a množstvím příměsí.

REJSTŘÍK

A

akcie - viz: společnosti podílnické akciové společnosti - viz: společnosti podílnické

akumulace (hromadění) kapitálu (viz též: kapitál, kapitalisté) - 294-295, 300, 438

B

bankovky, bankovní peníze (viz též: banky, peníze) - 260-261, 264
kmfa/ - bankéři - 252-253, 261, 278-279

- bankovní kapitál - 422

- bankovní operace (viz též: úvěr) - 261, 264, 279

- bankovní zisk - 258, 490-491

- run na banky - 260-261 bilance výroby a spotřeby - 295, 437-438

blahobyt národa, společnosti (viz též: bohatství) - 129-130, 173, 332
bohatství - bohatství jedince (člověka) - 29-30

- bohatství národní - 63, 83, 85, 170, 217

C

cechy (viz též: spolčování podnikatelů) - 61, 108, 117

- cechovní monopoly - 57

cena - cena monopolní - 56, 365, 524, 798

- cena normální - 391

- cena nutných životních prostředků - 52, 77, 407

- cena peněz - viz: úrok
- cena peněžní - 43, 450
- cena pořizovací - 102
- cena práce - viz: mzda
- cena produktu - viz: produkt
- cena průměrná (obvyklá, běžná) - 132
- cena půdy - viz: půda
- cena přirozená (volné konkurence) - 28, 51, 53
- cena skutečná (tržní) - 28, 29, 31, 51-52
- cena surovin - viz: suroviny
- cena úředně stanovená - 69, 165
- cena zboží - viz: zboží
- cena zemědělských produktů - viz: produkt
- cena zlata a stříbra - viz: zlato a stříbro civilizace - viz: společnost
- clo - 394, 408, 441, 783, 785

Č

čistý důchod - viz: důchod čistý produkt - viz: produkt čistý zisk - viz: zisk

D

- dané - daně (dávky) místní - 644, 648-649
- daně z hlavy - 763, 773
- daně z kapitálu - 754-755, 756, 758
- daně ze mzdy (z platu) - 770-771
- daně z nutných životních prostředků - 407, 776, 777
- daně z pozemkové renty - 735, 736, 743, 745-746
- daně z předmětů zpříjemňujících život - 776, 777

- daně z renty z domů - 747-748, 749
- daně z renty ze stavebního pozemku - 74-747, 750
- daně ze surovin - 779, 780
- daně z vlastnictví (majetku) - 764-765, 766, 768, 769
- daně ze zisku - 759, 762
- daňové systémy - 733, 781, 805
- náklady na vybírání daní - 734, 775, 801 dělba práce - 7,10,12,16-17
- dělba práce a směna - 15
- dělba práce v zemědělství - 8
- dělníci - dělníci (pracovníci) neproduktivní - 289, 290, 291, 296
- dělníci (pracovníci) produktivní - 289, 290, 291, 292, 295
- dělnické mzdy - viz: mzdy
- konkurence mezi dělníky - viz: konkurence
- nadbytek dělníků - 66
- nedostatek dělníků - 65, 72,127
- postavení dělníků - 73
- spolčování dělníků - viz: spolčování dluhy (viz též: úvěr, tírofc) - 264, 416
- státní (národní) dluh - 815-816, 817, 825, 831 domovské právo -123
- doprava - doprava po souši - 20,102
- doprava po vodě - 20, 404
- dopravní náklady - 134 dotace - 461
- dovoz (viz též: obchod) - 390
- dovoz kapitálu - 319-320
- dovoz surovin - 355, 570, 572
- dovoz zlata a stříbra - 42,194, 384
- překážky a zákazy dovozu - 393, 395, 570, 587
- volný (svobodný) dovoz - 401, 410, 473 drahé kovy - viz: zlato a stříbro
- důchod - důchod dělnické rodiny - 72

- důchod obyvatelstva (společnosti) - 48, 247, 248
- důchod státu (panovníka) - (viz též: dané) - 725, 726, 727, 728, 729
- reálný důchod - 251

F

- feudalismus (feudálové) - 291
- fixní kapitál - viz: kapitál
- fondy - fond na umořování dluhů - 821, 825-826
- fond, z něhož se platí daně - 737, 793
- fond na vydržování produktivních pracovníků - 75, 276, 292
- fond zemědělství - 591
- fyziokraté (F. Quesnay, Ekonomická tabulka) - 589, 590-593, 599

H

- hodnota - hodnota dolů a lomů - 153,159
- hodnota peněz - viz: peníze
- hodnota práce - 29, 30, 31
- hodnota produktu - viz: produkt
- hodnota půdy - viz: půda
- hodnota renty - viz: renta
- hodnota suroviny - viz: surovina
- hodnota zboží - viz: zboží
- hodnota zlata a stříbra - viz: zlato a stříbro
- hodnota, kterou práce přidává materiálu (produktu) - 45, 60, 255, 288
- míra hodnoty - 31, 34, 374
- nominální hodnota - 31, 208, 310
- paradox hodnoty (Smithův paradox) - 27
- směnná (relativní) hodnota - 27, 30
- užitná hodnota - 27
- hromadění zásob (pokladu) (viz též: akumulace kapitálu) - 237, 241

hrubý důchod - viz: důchod hrubý produkt - viz: produkt hrubý zisk - viz: zisk

CH

chudinské zákony -123-127

K

kapitál - akciový (podílnický) kapitál - (viz též: společnosti podílnické) - 278, 460, 651, 655

- akumulace kapitálu - viz: akumulace
- bankovní kapitál - viz: banky
- fixní kapitál - 240, 242, 244
- obchodní kapitál - 307, 314, 315
- oběžný kapitál - 240, 243, 244
- peněžní kapitál - 307, 308
- pozemkový kapitál - 307, 314
- provozní kapitál - 244
- produktivní (činný) kapitál - 279
- průmyslový (manufakturní) kapitál - 307, 314, 317
- zisk z kapitálu - viz: zisk

kapitalisté, vlastníci kapitálu (viz též: bankéři, majitelé manufaktur, obchodníci, pachtýři, průmyslníci) - 45-46, 78, 316, 469 kolonie - 492, 494, 501-502, 509, 521

- kolonie anglické - 64, 82-83, 505-506, 507, 539-540
- kolonie francouzské - 505-506, 507
- kolonie portugalské - 183, 367-368, 502, 508
- kolonie španělské - 183, 367-368, 502, 508 konkurence - 79,107,122, 315-316

- konkurence mezi dělníky - 65, 66, 85
- konkurence mezi kupujícími - 52
- konkurence mezi prodávajícími - 52-53
- volná (svobodná) konkurence - 53,134 kupci - viz: obchodníci
- kupní síla - viz: peníze
- lichva, lichváři - viz: úrok

M

- manufaktura - 218 - 219, 317, 354-356
- majitelé manufaktur - 225, 240, 388-389, 400-401
- manufakturní dělníci - 8-9, 288 materiál (viz též: suroviny) - 237-238, 314-315 měnový kurz - 377-378
- merkantilismus - 394, 429, 570 mince - hodnota mincí - 38-40
- hodnota mincovního kovu - 38-40
- mincovny - 25, 41-42, 488 míra hodnoty - viz: hodnota
- míra zisku - viz: zisk
- míra úroku - viz: úrok
- množství peněz - viz: peníze
- monopol - cechovní monopol - viz: cechy
- monopolní cena - viz: cena mzda - 32, 34, 77-78, 90,170, 224
- minimální mzda - 62, 72
- mzda kvalifikovaného a nekvalifikovaného dělníka - 91
- mzda běžná (průměrná) - 51, 60

N

- nabídka - viz: poptávka nájemné z bytu a domu - 106 námořní doprava - viz: doprava po vodě námořní obchod - viz: obchod naturální renta - viz: renta naturální směna - viz: směna nevolníci - 339-340

O

oběh - 170, 239-240, 252, 280 oběživo - viz: peníze oběžný kapitál - viz: kapitál

- obyvatelstvo - nedostatek obyvatelstva - 64-65, 72vzrůst obyvatelstva - 64, 73 obchod - obchod námořní - 317, 325, 404
- obchod vnitřní - 113, 321-322, 331
- obchod výměnný - viz: směna
- obchod zahraniční - 85, 321-323, 390, 481, 533
- obchod zprostředkovatelský - 254, 321-322, 324, 533
- obchodní zisk - viz: zisk obchodní bilance - 376, 393, 416, 438
- obchodní kapitál - viz: kapitál obchodníci - 23, 53, 113, 240, 315-317,
  - obchodníci - spekulanti - 102-103
  - podloudní obchodníci - 100, 415 odměna za práci (viz mzda)
  - odměny státních úředníků - 217 osady - viz: kolonie otroctví (otroci) - 519-520

P

- pacht - 55, 131, 363
- pachtovné- 131-132, 318, 343
- pachtýř - 48, 60, 131, 240, 317, 342-343
  - zisk pachtýře - viz: zisk peníze - hodnota peněz - 31
  - hodnota papírových peněz - 283-284, 287
  - množství peněz nutných k oběhu - 384
  - množství papírových peněz v oběhu - 260
  - papírové peníze (viz též: bankovky) - 252-253, 280, 283
  - kupní síla papírových peněz - 283
  - zákonné platidlo - 37, 285
  - zlaté a stříbrné peníze - viz: zlato a stříbro pojištění (pojistné) - 97

- politická ekonomie - 326, 373
- politika ožebračování sousedů (beggar your neighbours) - 434
- absolutní poptávka - 52
  - poptávka a nabídka - 169
  - poptávka po zlatě a stříbře - 156-157, 379
  - poptávka po práci (pracovnících) - 63, 72
  - poptávka po průmyslovém zboží - 105, 354
  - poptávka po surovinách - 150, 314
- poptávka po zemědělských produktech - 105, 132, 133, 448
  - koupěschopná (skutečná) poptávka - 52, 379
  - zvýšená poptávka - 204
- populace - viz: obyvatelstvo
- postavení dělníků - viz: dělníci
- pozemková renta - viz: renta
- pozemkoví vlastníci - viz: půda
- práce - cena práce - viz: mzda
  - hodnota práce - viz: hodnota
  - kvalifikovaná a nekvalifikovaná práce - 91
  - neproduktivní práce - 288
  - nutná (nezbytná) práce - 44
  - produkt práce - viz: produkt
  - produktivní práce - 288
  - pracovní nástroje - 243, 247
  - pracovní nástroje v průmyslu a řemesle - 10, 115, 240
  - pracovní nástroje v zemědělství - 11, 48, 115, 240
  - zdokonalování pracovních nástrojů - 11-12, 300
- pracovníci - viz: dělníci, práce
- prémie - viz: subvence produkce - viz: výroba produktu - cena produktu - 246
  - čistý a hrubý produkt - 591
  - hodnota produktu - 213, 296-297, 299
  - nezpracované produkty - viz: suroviny
  - produkt práce - 60, 223
  - produkce půdy - 223

- přebytečný produkt - 321-322, 327, 390 produktivita práce (produktivní síla práce) - 7,10,12, 59, 78, 602 průmysl (viz též: manufaktura) - 388

průmyslníci - viz: majitelé manufaktur průmysloví dělníci - viz: dělníci přirozený řád - 537 půda - cena půdy - 313, 365

- hodnota půdy - 158, 217

- majitelé půdy - 131, 318

- produkt půdy - viz: produkt

- renta z půdy - viz: renta

- zlepšování půdy - viz: zemědělství půjčky (viz též: dluhy, úvěr) - 267, 307, 308

- státní půjčky - 385, 815-816, 821R

ražebné - viz: mincovny

renta (pozemková) - 46,131,133,134,150-151

- čistá a hrubá renta - 246

- hodnota renty - 145

- naturální renta - 33, 54

- obilní renta - 33,143

- peněžní renta - 32, 54

- průměrná (střední, obvyklá) renta - 131, 366

- renta z dolů a lomů -150, 154,157

- renta z lesů - 46,151

- renta z městských pozemků - 107

- výše renty - 131-132 rolníci - viz: zemědělci, zemědělství

Ř

řemeslníci - 117,150, 317, 318, 585 řemeslo - cechy v řemesle - viz: cechy

- učedníci v řemesle - viz: uředníci

S

směna (viz též: obchod) - 15,16-17

- naturální směna - 23, 381

- prostředky (nástroje) směny (viz též: peníze) - 24

- směnná hodnota - viz: hodnota

směnitelnost papírových peněz na zlato a stříbro - 252-253, 264, 283,
284 směnky - emise směnek - 258

- směnečný kurz - 416, 417 - 418

- zneužívání směnek (obíhávající směnky) - 268-271 soutěž - viz:

konkurence

spolčování - spolčování dělníků - 61

- spolčování zaměstnavatelů (podnikatelů) - 61,117 společnost -

společnost pokročilá (vzdělaná) - 8, 15-16, 47, 353

- společnost pradávná (nerozvinutá) - 44

- společenské bohatství - viz: bohatství

- společenský blahobyt - viz: blahobyt společnosti obchodní - 651-652

- společnosti podílnické - 651, 655, 658, 672, 673

- společnosti statutární - 651-652, 655 spotřeba - 169, 239, 241, 586

- neproduktivní spotřeba - 290, 295-296

- produktivní (výrobní) spotřeba - 295-296 spotřebitelé - viz: spotřeba

státní příjmy - viz: daně, důchod státní výdaje - 299, 612

- válečné výdaje - 615, 629, 723, 825

- výdaje na spravedlnost - 630, 637, 638, 724

- výdaje na veřejné stavby a práce - 641-642, 649-650, 724

- výdaje na vzdělání - 674, 679, 692, 693, 724 stavby (společnosti) - viz:

třídy

stroje - viz: pracovní nástroje subvence - dovozní subvence - 516

- subvence na vývoz obilí - 178, 403

- výrobní subvence - 455

- vývozní subvence - 446, 448 suroviny - cena surovin - 194, 195, 197
- hodnota surovin - 147, 397
- dovoz surovin - viz: dovoz
- vývoz surovin - viz: vývoz

T

trh (viz též: obchod) - 20,102,134, 225, 333

- konkurence na trhu - viz: konkurence
- neviditelná ruka trhu - 16, 398
- rozsah trhu - 19, 20 102
- vnitřní (domácí) trh - 21, 326, 390
- zahraniční trh - 326
- tržní ceny - viz: cena
- tržní úroková sazba - viz: úrok

třídy (stavy, vrstvy obyvatelstva) - 223-225, 289, 590-591

U

učni (viz též: řemeslo, cechy) - 111,122

- doba učení v řemesle - 111-112 úrok (viz též: úvěr) - 48, 79, 86, 306, 309

- lichvářský úrok - 86, 306

- tržní (obvyklá) úroková sazba - 86, 87, 313

- zákonná úroková sazba - 86, 312 úvěr (viz též: banky, dluhy, věřitelé) - 266, 267

- bankovní úvěr - 259-260, 264986 REJSTŘÍK

V

věřitelé (viz též: banky, wuer) - 48, 267, 268, 312 vlastníci kapitálu - viz: kapitalisté výdaje státu (panovníka) - viz: státní výdaje výměna, výměnný

obchod - viz: směna, obchod

výroba (viz též: manufaktura, průmysl, řemeslo, zemědělství) - 397, 515

výrobky - viz: produkt

vývoz - překážky a zákazy vývozu - 346, 475, 505

- volný (svobodný) vývoz - 410, 475, 476

- vývoz obilí - 326, 403, 447, 448

- vývoz surovin - 211, 334

- vývoz zlata a stříbra (peněz) - 375, 376, 377, 431, 451

- vývozní prémie - viz: subvence

Z

zájmy

- 224-225, 558

zboží

- cena zboží - 43, 46-47, 218
- hodnota zboží - 27, 29, 51
- „nevyjmenované“ zboží - 512-513
- „vyjmenované“ zboží
- 510-511 zemědělství (viz též: půda, zemědělci)
- 114-115, 135-136, 151
- zemědělský produkt - viz: produkt půdy
- zlepšování (zvelebování) zemědělství - 158, 222 zemědělci - viz: pachtýři, zemědělství

zisk

- bankovní zisk - viz: banky
- čistý a hrubý zisk - 86
- mimořádný zisk - 55-56, 104

- míra zisku - 79
- střední (obvyklá, přirozená, běžná) míra zisku - 79, 99-100
- zisk z kapitálu - 44-45,104
- zisk z obchodu (viz též: obchod) - 55, 100, 102, 396-397
- zisk ze zemědělství (zisk pachtýře) - 131, 240-241 zlato a stříbro (viz též: peníze) - cena zlata a stříbra - 31,38-41,156,157,164,171,379
- poměr ceny (hodnoty) zlata a stříbra - 191, 287

Ž

životní prostředky

- nutné životní prostředky - (viz též: cena, daně) - 776
- předměty zpříjemňující život (přepychové) - (viz též: cena, daně) -776

Poznámky pod čarou

¹ Plinius, kniha 33, kap. 3.

² Plinius, kniha 33, kap. 3.

³ Jde o nařízení vydaná r. 1774, podle nichž guineje, které ztratily určitou část své váhy, pozbývaly platnosti.

⁴ Tento údaj je nesprávný. V době vydání Smithova spisu činilo toto ražebné u zlatých mincí asi tři procenta a u mincí stříbrných asi dvě procenta.

⁵ Jde o zákony proti spolčování dělníků a proti stávkám; byly zrušeny až r. 1824.

⁶ Tak tomu bylo jen do r. 1765. Od toho roku až do r. 1820 byla cena obilí značně vyšší než průměrná cena v 17. století; pak zase poklesla na dřívější výši.

⁷ Viz jeho plán na podporu chudiny v Burnových Dějinách chudinských zákonů.

⁸ Tj. po r. 1660, kdy parlament povolal na trůn Karla II.

⁹ Míňená sedmiletá válka s Francií o kolonie 1756-1763.

¹⁰ Denisart, oddíl Taux des intéréts, sv. III, str. 18.

¹¹ Míňena sedmiletá válka s Francií o kolonie 1756-1763.

¹² Idyllium 21.

¹³ Vydán r. 1563, zrušen r. 1814.

¹⁴ Viz Madox, Firma Burgi, str. 26 a násl.

¹⁵ Viz The Statute of Labourers, 25 Ed. III.

¹⁶ Tento „zákon o pomoci chudým“ byl vydán r. 1601.

[17](#) Richard Burn, Justice of the Peace (1764), sv. II, str. 253.

[18](#) Richard Burn, Justice of the Peace (1764), sv. II, str. 274.

[19](#) Richard Burn, History of the Poor Laws (1764), str. 235-236.

Ustanovení zákona Viléma III., podle kterého chuďas, který se chtěl odstěhovat ze své domovské obce, potřeboval k tomu povolení, bylo zrušeno r. 1795.

[20](#) Richard Burn, Justice of the Peace (1764), sv. II, str. 209.

[21](#) Tento zákon z r. 1767 byl zrušen r. 1825.

[22](#) Voyage historique de YAmerique méridionale par don George Juan et don Antoine de Ulloa (1775), sv. I, str. 532, francouzský překlad.

[23](#) De officiis, kniha II.

[24](#) De re rustica, kniha XI, kap. 3.

[25](#) De re rustica, kniha I, kap. 34.

[26](#) De re rustica, kniha I, kap. 14.

[27](#) Voyages d'un Philosophe.

[28](#) V Anglii bylo pěstování tabáku zákonem zakázáno za Karla II.

[29](#) Douglass Summary, sv. II, str. 372-373.

[30](#) Natural History of Cornwall (1758), str. 175.

[31](#) Ulloa, Noticias Americanas entretenimientos, str. 12-14; Frézier, Voyage de la Mer du Sud, sv. I, str. 269 a násl.

[32](#) Frézier, Voyage de la Mer du Sud, sv. I., str. 109.

[33](#) Borlace, Natural History of Cornwall (1758), str. 167,175.

[34](#) Smith tu cituje oba autory patrně podle paměti, a to nesprávně, neboť v jejich spisech se nic podobného nepraví.

[35](#) Jean Baptisté Tavernier, The Six Voyages... through Turkey into Persia and the East Indies (překlad z francouzštiny, 1678), kniha II, str.

138. Citát je však velmi nepřesný

[36](#) Tyto údaje, neshodující se s údaji v tabulce na konci této kapitoly, jsou opřeny o cifry uvedené v následujících odstavcích.

[37](#) Libra šterlinků měla tehdy 60 šilinků a později 62 šilinků; 6 šilinků 8 pencí činilo proto tehdy Vio libry a obsahovalo o V279 libry více než pozdějších 6 šilinků 8 pencí. Rozdíl činí téměř 272 penny.

[38](#) Míněň C. J. Herbert a jeho spis *Essai sur la police générale des grains, sur leur prix et sur les effets de X agriculture* (1755), str. 259-260.

[39](#) R. 1066 zmocnil se vlády nad Anglií normanský vévoda Vilém, zvaný pak Vilémem Dobyvatelem.

[40](#) Došlo k němu r. 55 před n. 1. Anglie pak byla až do r. 410 římskou kolonií.

[41](#) „A tak potom vzroste nebo se zmenší o šest pencí“

[42](#) Jeho předmluva k Andersonovým *Diplomata Scotiae*.

[43](#) Míněňa buržoazní revoluce, která skutečnou občanskou válkou byla po prvé r. 1642 a po druhé r. 1649.

[44](#) Lowndes, *Essay on the Silver Coin*, str. 68.

[45](#) Míněň C. J. Herbert a jeho spis *Essai sur la police général des grains* (1755), str. 259-260.

[46](#) Viz tabulka na konci této kapitoly.

[47](#) Místo „roky“ má být zřejmě „měsíce“.

[48](#) Viz *Tracts on the Corn Trade*, úvaha třetí.

[49](#) Solorzano, sv. II. (Solorzano – Pereira, *De Indiarum Jure*, Madrid 1777.)

[50](#) Míněňa válka sedmiletá (1756-1763), v níž Francie ztratila většinu svých indických a amerických kolonií.

[51](#) Aby byl dostatek dřeva na stavbu válečných lodí, bylo

Východoindické společnosti r. 1772 zakázáno stavět nové lodě.

⁵² Dodatek k Universal Merchant, str. 15 a 16. Tento dodatek byl uveřejněn teprve roku 1756, tj. tři roky po vydání této knihy, k druhému vydání již nedošlo. Tento dodatek se tedy najde jen v několika exemplářích, opravuje některé omyly oné knihy. (Jde o spis německého obchodníka Nicholase Magense, který žil v Anglii.)

⁵³[Míněn spis francouzského historika G. T. F. Raynala: Historie philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les Deux-Indes, vydaný původně (1771) anonymně.]

⁵⁴[Tj. před rokem 1707.]

⁵⁵Viz Ruddimanova předmluva k Andersonovu spisu Diplomata etc. Scotiae.

⁵⁶ Kniha X, kap. 29.

⁵⁷ Kniha IX, kap. 17.

⁵⁸ Kalm's Travels, sv. I, str. 343-344.

⁵⁹ Viz John Smith, Memoirs of Wool, sv. I., kap. 5-7; rovněž sv. II., str. 176.

⁶⁰ R. 1825 byl tento zákaz zrušen a zavedeno nízké vývozní clo; r. 1833 bylo zrušeno i toto clo.

⁶¹ Smith nikdy nemluví o zahraničním obchodě vůbec, nýbrž rozeznává obchod mezi cizinou a vlastní zemí (foreign trade of consumption) a obchod zprostředkovatelský provozovaný obchodníky jedné země mezi zeměmi jinými (carrying trade).]

⁶² Viz Ruddimanova předmluva k Andersonovým Diplomata etc. Scotiae.

⁶³Míněna sedmiletá koloniální válka s Francií (1756–1763).

⁶⁴ Způsob, který jsem zde popsal, nebyl zajisté ani nejběžnější, ani

nejnákladnější způsob, jakým si tito spekulanti někdy opatřovali peníze „obíhačkou“. Často se stávalo, že A v Edinburghu pomohl B v Londýně zaplatit první směnku tím, že několik dní před její splatností vydal na téhož obchodníka B směnku druhou, splatnou za tři měsíce. Tuto směnku, vystavenou na vlastní řad, prodal A v Edinburghu al pari; za to, co za ni dostal, nakoupil směnky a vista na Londýn na řad obchodníka B a poštou mu je poslal. Koncem minulé války vykazoval kurz směnek mezi Edinburghem a Londýnem často tříprocentní rozdíl v neprospěch Edinburghu, takové směnky a vista musely obchodníka A stát i toto ažio. Prováděl-li to A alespoň čtyřikrát do roka a zaplatil-li při tom na provizi pokaždé půl procenta, muselo ho to tedy v té době stát do roka nejméně 14 procent. Jindy dával obchodník A obchodníku B možnost zaplatit první směnku tím, že krátce před její splatností vydal druhou směnku, splatnou za dva měsíce od vystavení, a to nikoliv na B, nýbrž na třetí osobu v Londýně, např. na C. Tato druhá směnka zněla na řad B, který ji, jakmile ji C přijal, eskontoval u některého londýnského bankéře; A ji pak pomohl zaplatit C tím, že několik dní před její splatností vydal směnku třetí, a to buď na onoho svého prvního obchodního přítele, nebo na někoho čtvrtého nebo pátého, třeba D nebo E, splatnou za dva měsíce. Tato třetí směnka zněla na řad obchodníka C, a ten ji, jakmile byla přijata, také eskontoval u některého londýnského bankéře. Prováděl-li A tyto operace alespoň šestkrát do roka a platil pokaždé půl procenta provize a předepsaný úrok činil 5 procent, musel ho tento způsob opatřování peněz stát něco víc než 8 procent, tedy stejně jako ten, který jsem popsal v textu. Protože však v tomto případě nedoplácel na rozdíl kurzu mezi Edinburghem a Londýnem, byl tento způsob proti způsobu uvedenému v první části této poznámky přece jen levnější; jenže předpokládal mít v Londýně úvěr nejenom na jednom místě, ale na několika, a najít takový úvěr nebylo pro mnohé z těchto spekulantů vždy právě snadné.

[65](#) Jde o banku založenou Douglasem, Heronem a spol. r. 1769 v Ayru; již r. 1772 zastavila tato banka platy.

[66](#) Míněn Lawův spis Money and Trade Considered, with a Proposal of Supplying the Nation with Money (1705).

[67](#) Míněna protistuartovská tzv. „Slavná revoluce“ r. 1688, která povolala na trůn Viléma III. Oranžského (1689-1702).

[68](#) Janes Postlethwaite, History of the Public Revenue, str. 301.

[69](#) Až do roku 1759, kdy byly zavedeny bankovky 15librové a 10librové, byly jen bankovky 20librové; r. 1793 byly vydány 5librové a r. 1797 i 1 librové a 2librové. R. 1844 bylo vydávání bankovek na nižší částky než 5 liber št. zakázáno.

[70](#) Pravděpodobně narážka na některá místa (str. 43-45, 89-91) statí Discourse of Money a Discourse of the Balance of Trade v knize Political Discourses (1752), na kterých Hume píše, že papírové peníze jsou příčinou stoupaní cen.

[71](#) Někteří velmi učení a bystří francouzští autoři užívali těchto slov v jiném smyslu. V poslední kapitole knihy čtvrté se pokusím ukázat, že to není správné.

[72](#) R. 1665 vyhubila morová epidemie většinu londýnského obyvatelstva a r. 1666 téměř celý Londýn vyhořel.

[73](#) Povstání skotských horalů podnícená stuartovskými pretendenty.

[74](#) Míněn podle všeho saský státník hrabě Brühl.

[75](#) Locke v Some Considerations (1696), str. 6, 10, 11, 81; Law, Money and Trade (2. vyd. 1720), str. 17; Montesquieu v Esprit des Lois, kniha XXII kap. 6. Podle Locka a Lawa úroková míra stoupá nebo klesá s množstvím peněz; její pokles v novověku Montesquieu přičítá objevení ložisek zlata v Americe.

[76](#) V tomto odstavci i jinde nerozlišuje Smith mezi otrokem v antickém

slova smyslu a středověkým nevolníkem, užívaje pro oba výrazu „slavě“, tj. otrok.

[77](#) Viz Brady, Historical Treatise of Cities and Burroughs, str. 3 a násl.

[78](#) Viz Madox, Firma Burgi, str. 18, a History of the Exchequer, kap. 10, odd. V, str. 223, 1. vydání.

[79](#) Viz Madox, Firma Burgv, viz i Pfeffel, Významné události za Fridricha II. a jeho nástupců z rodu Švábského. (Názvy kapitol spisu C. F. Pfeffela von Kriegelstein: Nouvel Abrégé chrono- logique delhistoire et du droit public d'Allemagne (1776).)

[80](#) Viz Madox.

[81](#) Viz Pfeffel.

[82](#) Viz Sandi, Istria Civile de Venezia, díl 2, sv. I, str. 247 a 256.

[83](#) Ve Skotsku název majitele panství, který směl nad svými poddanými vykonávat veškerou civilní i trestní pravomoc a proti jehož rozsudku nebylo odvolání k soudu královskému.

[84](#) Míněno povstání skotských horalů podnícené nápadníkem trůnu Stuartovcem Eduardem, vnukem Jakuba II.

[85](#) Míněn protiklad k rentě monopolní.

[86](#) K onomu tažení došlo v letech 1494-1495. Jde však asi spíše o Karla z Anjou, který se pak stal králem neapolským (1265-1285).

[87](#) Míněny stálé války, mezi nimi i obsazení Neapolska a Milánská Francouzi.]

[88](#) Pro to, co tu Smith uvádí jako Lockovy názory, není v Lockových spisech podkladu; cituje asi zcela chybně po paměti.

[89](#) Míněna sedmiletá válka (1756-1763) o severoamerické a indické kolonie.

[90](#) Viz předcházející poznámka.

[91](#) The Present State of the Nation, particularly with respect to its Trade, Finances, etc., addressed to the King and both Houses of Parliament (1768); autorství se připisuje Williamu Knoxovi.

[92](#) Míňeno dobytí Anglie normanským vévodou Vilémem Dobyvatelem r. 1066.

[93](#) Tuto cestu objevil Vasco da Gama r. 1498.

[94](#) Míňen Charles Smith a jeho spis Three Tracts on the Corn Trade and Corn Laws (1766).

[95](#) Poctivé zaměstnání je nejspolehlivější a vůbec nebývá zdrojem závisti; ti pak, kdož se věnují takovému zaměstnání, pramálo bývají obrny siní.

[96](#) Míňen Oliver Cromwell, hlava anglické republiky (1653-1658), neboť jeho titul zněl lord protektor.

[97](#) Nesprávné tvrzení, po prvé uvedené již v knize I, kap. V na str. 42. Ražebné ze zlatých mincí činilo ve Francii asi 3 a ze stříbrných asi 2 procenta.

[98](#) Amsterodamská banka například zavedla zvláštní přepočítací peněžní jednotku zvanou „bankovní zlatý“, odpovídající 211,91 assům (asi 10 g) ryzího stříbra. Zjišťovala skutečné množství stříbra v mincích, které přijímala od svých klientů, přepočítávala je na bankovní zlaté a v této měně je vedla ve svých knihách. Tato měna měla vyšší kurz než běžné mince, které byly více méně otřené, takže obsahovaly méně stříbra, než kolik činila jejich nominální hodnota.

[99](#) Ceny, za které amsterodamská banka přijímá nyní (v září 1775) drahý kov a různé mince:

STŘÍBRO

Mexické tolary	}	22 zlatých v bankovních penězích za marku
Francouzské koruny		
Anglické stříbrné mince		
Mexické tolary nové měny		21 zlatých 10 stuiverů
Dukatony		3 zlaté
Říšské tolary		2 zlaté 8 stuiverů

Za stříbro v prutech s obsahem $\frac{1}{12}$ ryzího kovu se dává 21 zlatých za marku; sazba pak úměrně klesá až na 5 zlatých, které se dávají za pruty s obsahem $\frac{1}{4}$ ryzího kovu.
Ryzí stříbro v prutech, 23 zlatých za marku.

ZLATO

Portugalské mince	}	310 zlatých v bankovních penězích za marku
Guineje		
Nové louisdory		
Staré louisdory		300 zlatých
Nové dukáty		4 zlaté 19 stuiverů 8 feniků za dukát

Zlato v prutech nebo slitcích se přijímá podle toho, kolik je v něm ryzího kovu v srovnání s výše uvedenými zlatými mincemi cizími. Za pruty ryzího zlata dává banka 340 zlatých za marku. Vcelku se však za mince známého zrna platí o něco více než za zlato a stříbro v prutech, jejichž zrno se dá zjistit pouze tavením a průbami.

[100](#) Míněň vpád do Holandska.

[101](#) Viz výše, kniha II, kap. V, str. 323.

[102](#) Viz výše, kniha II, kap. III, str. 294.

[103](#) Tento odstavec byl psán roku 1775 tj. v prvním roce boje severoamerických kolonií za samostatnost.

[104](#) Míněň jejich boj za samostatnost, který začal r. 1775.

[105](#) Míněň Charles Smith, jehož spisu Three Tracts on Corn Trade and Corn Laws (2. vyd. 1766) se autor několikrát dovolává.

[106](#) Srovnej přehledy na konci tohoto dílu.

[107](#) Míněň výše zmíněný Charles Smith, jehož spisu Three Tracts on the Corn Laws (2. vyd. 1766) se autor několikrát dovolává.

[108](#) Před 13. rokem vlády nynějšího krále byla cla při dovozu různých druhů obilí tato:

<i>Obilí</i>	<i>Cena/kv. .... Clo</i>	<i>Cena/kv. .... Clo</i>	<i>Cena/kv. .... Clo</i>
Boby	do 28 šil. .... 19 šil. 10 p.	do 40 šil. .... 16 šil. 8 p.	dále ..... 12 p.
Ječmen	do 28 šil. .... 19 šil. 10 p.	do 32 šil. .... 16 šil.	dále ..... 12 p.
Dovoz sladu je zakázán ročním zákonem o sladové dávce.			
Oves	do 16 šil. .... 5 šil. 10 p.	dále	9½ p.
Hrách	do 40 šil. .... 16 šil.	dále	9¾ p.
Žito	do 36 šil. .... 19 šil. 10 p.	do 40 šil. .... 16 šil. 8 p.	dále ..... 12 p.
Pšenice	do 44 šil. .... 21 šil. 9 p.	do 53 šil. 4 p . .... 17 šil.	do 4 lib. št. .... 8 šil.
	dále	asi 1 šil. 4 p.	
Pohanka	do 32 šil. .... 16 šil.		

Tato cla byla zavedena zčásti zákonem Karla II. z 22. roku jeho vlády místo tzv. staré zvláštní daně a zčásti novou zvláštní daní jednotřetinovou a dvoutřetinovou a zvláštní daní z roku 1747.

[109](#) Tj. Jiřího III.

[110](#) O nesprávnosti tohoto údaje viz poznámka 97 na str. 418.

[111](#) Viz Dictionnaire des monnoies par M. Abot de Bazinghen, conseiller-commissaire en la Cour des monnoies á Paris, svazek II, odst. Seigneurage, str. 489.

[112](#) Jde o dobu 1580-1640, kdy Portugalsku vládli králové španělsí.

[113](#) Jde o důsledek usnesení prvního tzv. Kontinentálního kongresu anglických kolonií v Severní Americe, svolaného v září 1774, jímž se tyto kolonie zavázaly, že do tří měsíců zastaví dovoz anglického zboží a do roka že zastaví vývoz do anglických přístavů, a to nejen v Evropě, ale i v Západní Indii.]

[114](#) Míněno tzv. první dělení Polska (mezi Rusko, Prusko a Rakousko) z r. 1772.

[115](#) Míněn Spolek anglických kolonií v Severní Americe, datující se od svolání prvního tzv. Kontinentálního kongresu r. 1774.

[116](#) Míněn Jindřich IV.

[117](#) Monopol francouzské Východoindické společnosti byl zrušen r. 1769.

[118](#) Zájem každého majitele indických podílů neshoduje se však nijak se zájmy země, na je- jíž vládu mu jeho volební právo dává jistý vliv. Viz níže, kniha V, kap. I, oddíl 3.

[119](#) Místo cel uvádí tu Smith nedopatřením hodnotu zboží, jak je uvedena v celním sazebníku. Clo činilo 20 % této hodnoty.

[120](#) William Hawkins, Treatise of the Pleas of the Crown, 4. vyd. (1762), kniha I, kap. 52.

[121](#) Chronicon Rusticum-Commerciale; soubor Memoirs of Wool (1767), svazek II, poznámka na str. 418.

[122](#) Viz výše, kniha I, kap. XI, str. 210.

[123](#) Vlnářská váha (1 tod = 28 liber).

[124](#) Míněno získání Kanady v sedmileté koloniální válce (1756–1763).

[125](#) Míněn Quesnayův Tableau Economique, vydaný r. 1758; čes. vyd. Ekonomická tabulka a ji- né ekonomické spisy, SNPL 1958.

[126](#) Viz výše, kniha I, kap. I.

[127](#) Viz Deník pana de Langa v Bellových cestopisech, sv. II, str. 258, 276, 293. Míněn spis Johna Bella: Travels from St. Petersburg in Russia to Diverse Parts of Asia (1763).

[128](#) Viz Plinius, kniha IX, kap. 39.

[129](#) Viz Plinius, kniha VIII, kap. 48.

[130](#) Najdou se v Tyrrellově díle History of England. James Tyrrel, General History of England, both Ecclesiastical and Civil (1700), sv. II, str. 576–579. Panovník, o kterém tam Tyrrell mlu- ví, není však Jindřich II., nýbrž Richard I.

[131](#) Smith žil v Toulouse v letech 1764–1765.

[132](#) Za dobu, která uplynula od dvou vydání této knihy, došel jsem k dobře podloženému názoru, že veškeré mýtné vybírané ve Velké Británii čistý příjem půl milionu nedává; tato suma by pak, kdyby silnice byly ve státní správě, v samé Anglii nepostačila udržovat v dobrém stavu ani pět z jejích nejdůležitějších silnic.

[133](#) Mám nyní vážné důvody k názoru, že všechny tyto jen tak odhadované sumy jsou až příliš vysoké.

[134](#) Podílnickou společností míní Smith na tomto místě výsadní společnost kupců (incorporated nebo chartered company). Později však užívá tohoto výrazu i pro jiné společnosti.

[135](#) Viz výše, kniha II, kap. II, str. 257.

[136](#) Římský zákoník z let 451–449 př. n. l., většinou jen kodifikující římské zvykové právo; tradiční domněnka, že byl převzat z Řecka, kterou tu vyslovuje i Smith, je nesprávná.

[137](#) Citát vzat z Davida Huma, History of England, svazek IV, kap. 29, str. 30–31 (vydání z r. 1773, jehož text je proti dřívějším vydáním pozměněn).

[138](#) Pasáž z jeho spisu Siecle de Louis XIV, jehož se Smith dovolává, zní v originále poněkud jinak: „Porrée (Charles)... byl jedním z onoho malého počtu profesorů, kteří byli slavní ve vysoké společnosti. Výmluvný podle vkusu Senecova, básník a velmi duchaplný. Jeho největší zásluhou bylo, že své žáky učil milovat literaturu a ctnost.“

[139](#) Viz Mémoires concernant les droits et impositions en Europe, sv. I, str. 73. Toto dílo bylo sepsáno na rozkaz královského dvora pro komisi, která se po několik let zabývala hledáním vhodných prostředků, jak zlepšit francouzské finance. Zprávu o francouzských daních, která zabírá tři svazky kvartového formátu, lze považovat za naprosto spolehlivou. Zpráva o daních jiných evropských národů byla sestavena podle zpráv, které se

podářilo opatřit francouzským vyslancům u jednotlivých dvorů. Je mnohem kratší a nebude asi tak přesná jako zpráva o daních francouzských. Autorem tohoto čtyřsvazkového díla (název uváděný Smithem náleží jen 1. svazku), vydaného v Paříži v letech 1768–9, je Moreau de Beaumont.

[140](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 73.

[141](#) Viz Sketches of the History of Man, str. 474 a násl. Henry Home, lord Kames autor tohoto spisu (Črty z dějin člověka), vydaného r. 1774, uvádí na oné stránce 1. svazku těchto šest „všeobecných pravidel“ bernictví:

1. Všude tam, kde je příležitost placení daně se vyhnout, měly by být daně mírné.
2. Neměly by se zavádět daně, jejichž vybírání je nákladné.
3. Vystříhat se daní libovolných.
4. Odpomáhat co nejvíce nerovnosti bohatství tím, že se chudým bude ulevovat a bohatí

že se budou zatěžovat.

1. Každá daň, která může vést k ochuzování národa, měla by být s rozhořčením zavržena.
2. Vyhýbat se daním, při kterých je třeba vyžadovat na poplatníku přísahu.]

[142](#) Mémoires concernant les droits et impositions, str. 240–241.

[143](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 114, 115, 116 a násl.

[144](#) Míněna Marie Terezie.

[145](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 83, 84. Míněn tzv. Druhý mír cášský, jímž Rakousko postoupilo Prusku Slezsko a

Kladsko.

[146](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 280 a násl., rovněž str. 287–316.

[147](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. II, str. 139 a násl.

[148](#) Od té doby, co vyšlo první vydání této knihy, byly domy zdaněny téměř podle uvedených zásad.

[149](#) Mémoires concernant les droits et impositions, str. 223.

[150](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 74.

[151](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 163, 166, 171.

[152](#) Míňen Vilém Oranžský, zvolený stavu r. 1577 za brabantského místodržícího; od té doby byl skutečným vládcem Nizozemí.

[153](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. II, str. 17.

[154](#) Kniha 55. Také Burman, De vectigalibus pop. rom., kap. XI, a Bouchaud, De l'impôt du vingtieme sur les successions.

[155](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 225.

[156](#) Jde tu jistě o přepsání: v pramenu, jež Smith uvádí, mluví se nikoli o padesátině, nýbrž o patnáctině.

[157](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 154.

[158](#) Tamtéž, str. 157.

[159](#) Tamtéž, str. 223 – 225.

[160](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. II, str. 108.

[161](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. III, str. 87.

[162](#) Míňen často uváděný spis Mémoires concernant les droits et impositions.

[163](#) Viz výše, kniha I, kap. VIII.

[164](#) Mémoires concernant les droits et impositions, str. 210, 211.

[165](#) Le Réformateur. Za autora tohoto anonymního spisu, vydaného r. 1756 v Amsterdamu, pokládají někteří francouzského generálního inspektora řemesel a obchodu Clicquota de Blervache.

[166](#) Obsažen v jeho spise Essay on the Causes of the Decline of the Foreign Trade (2. vyd., 1750), str. 78–163.

[167](#) Smithova narážka se týká tohoto místa v „Odpovědi na podání zvané Pamětní spis chudých obyvatel, živnostníků a dělníků království Irského“ (Works, vydání Scottovo, 2. vyd. 1883, sv. VII, str. 165–166): „Prozradím vám jedno tajemství, které jsem se před mnoha lety dověděl od celních komisařů v Londýně. Ukáže-li se, že některé zboží je zdaněno nad přiměřenou míru, vede to prý k tomu, že příslušná daň vynese o polovinu méně, a jeden z těch pánů mi žertovně prohlásil, že tu parlamenty dělají chybu, neboť si vypočítávají, že dvě a dvě jsou čtyři, kdežto pro ukládání daní platí, že dvě a dvě nečiní nikdy více než jednu, což má, alespoň v našem království, příčinu v tom, že se tím zmenšuje dovoz a že to velmi svádí k pašování zboží, ze kterého se platí vysoké clo.“

[168](#) Daně vybírané přímo z pálenky obsahující celou polovinu lihu činí sice pouze dva a půl šilinku z galonu, ale připočtou-li se k nim daně z pořadnějších druhů vín, z nichž se pálí, činí dohromady tři šilinky deset a dvě třetiny penny. Aby se zabránilo podvádění, zdaňují se nyní jak pořadnější vína, tak tyto silné pálenky podle svého obsahu při kvašení.

[169](#) Po odečtení všech výdajů a srážek činil čistý výnos toho roku 4 975 652 liber št. 19 šilinků 6 pencí.

[170](#) Mémoires concernant les droits et impositions, sv. I, str. 455.

[171](#) Míněn Jacques Necker (1732–1804), francouzský finančník, státník a ekonom; ve spise, jehož se Smith dovolává, Sur la législation et le commerce des blés (1774), vystupuje proti volnému obchodu s obilím a

žádá státní ochranu spotřebitelů.

[172](#) Bedřich II. (1740–1786) a Bedřich Vilém I. (1713–1740).

[173](#) Viz Examen des réflexions politiques sur les finances. Míňen J. Paris Du Verney, Examen du livre intitulé „Réflexions politiques sur les finances et le commerce“ (1740), zabývající se knihou, jejímž autorem je Du Tot (1738).

[174](#) Míňeny válka se Španělskem a válka sedmiletá.

[175](#) V Ryswiku uzavřen r. 1697 mír mezi Francií a koalicí Anglie, Německa, Španělska a Nizozemí.

[176](#) James Postlethwayt, History of the Public Revenue.

[177](#) Míňen Thomas Whately a jeho spis Considerations on the Trade and Finances of this Kingdom and on the measures of administration with respect to those great national objects since the conclusion of the peace (1766), str. 22. Spis často připisován Georgi Grenvillovi.]

[178](#) Míňena válka sedmiletá (1756–1763)

[179](#) Ukázala se dražší než všechny dřívější války a přivedla nás do dalšího dluhu, více než stomilionového. Za deset let nejhlubšího míru se splatilo jenom něco přes deset milionů dluhu; za sedm let války se udělal dluh více než stomilionový.

[180](#) Míňen asi buď Isaac de Pints, Traité de la circulation et du crédit (Amsterdam 1771), zvláště stránky 44, 45, 209–211, nebo J. F. Melon, Essai politique sur le commerce (1761), str. 296.

[181](#) První římský zákoník (z r. 451–449 př. n. l.), vypracovaný patricii, jehož poslední dvě „desky“ byly dodatečně vynuceny plebeji, nazýval se totiž Zákonem dvanácti desek.

[182](#) Viz Du Cange, Glossarium, heslo Moneta, benediktinské vydání.

[183](#) Viz Hutchinson, History of Massachusetts's Bay, sv. I, str. 436 a násl.